

**ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი**

**კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის სამი მონოთეისტური რელიგიისა
და კანონიკური სამართლის შესწავლის კვლევის ცენტრი**

Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

**The Centre for Religious and Juridical-Canonical Study and Research of Three
Monotheistic Religions of Constanta Ovidius University**

შავიზღვისპირეთი ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე

IV (I)

Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations

გამომცემლობა

„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“

ბათუმი - 2026

მთავარი რედაქტორი:

როინ მალაყმაძე (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რედაქტორები:

ნიკოლაი დურა (აკადემიკოსი, რუმინეთის მეცნიერებათა აკადემია, კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტი, რუმინეთი)

ოლეგ ჯიბაშვილი (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

ტექნიკური რედაქტორი:

სულხან მამულაძე (არქეოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო)

რეცენზენტები:

ლია მელიქიშვილი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია)

გიორგი სოსიაშვილი (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია)

Editor-in-Chief:

Roin Malakmadze (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Editors:

Nicolae V. Dură (Academician, the Academy of Romanian Scientists, Ovidius University of Constanta, Romania)

Oleg Jibashvili (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Technical Editor:

Sulkhan Mamuladze (PhD in Archaeology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia)

Reviewers:

Lia Melikishvili (Academician, Georgian National Academy of Sciences)

Giorgi Sosiashvili (Academician, Georgian National Academy of Sciences)

© ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, 2026

● Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, 2026

ISSN 2960-9208

E-ISSN 2960-9267

სარედაქციო კოლეგია: **როინ მეტრეველი** (აკადემიკოსი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, საქართველო), **დევიდ ბრაუნდი** (ემერიტუს-პროფესორი, ექსეტერის უნივერსიტეტი, დიდი ბრიტანეთი), **ვინსენტ კოპეჩეკი** (ანთროპოლოგიის დოქტორი, ოსტრავას უნივერსიტეტი, ჩეხეთი), **ჯაბა სამუშია** (ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **თამილა ლომთათიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ელზა ფუტკარაძე** (ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **უჩა ოქროპირიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ნინო ინაიშვილი** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **მაია ჭიჭილეიშვილი** (ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი, საქართველო), **ხათუნა დიასამიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ლელა სარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, რეგიონალი-ზმის კვლევის ინსტიტუტი, საქართველო), **მირიან ხოსიტაშვილი** (ეთნოლოგიის დოქტორი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, საქართველო), **ვახტანგ მაისაია** (პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი, საქართველო), **როზეტა გუჯეჯიანი** (ისტორიის დოქტორი, თსუ-ს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), **მიხეილ ქართველიშვილი** (ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ჯემალ კარალიძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **ემზარ მაკარაძე** (ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო), **სუდან ალთუნი** (ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის (ყარსის) უნივერსიტეტი, თურქეთი), **ნერიმან ილმაზი** (ფილოლოგიის დოქტორი, რიზეს უნივერსიტეტი, თურქეთი).

Editorial Board: **Roin Metreveli** (Academician, Georgian National Academy of Sciences, Georgia), **David Braund** (Emeritus Professor, University of Exeter, United Kingdom), **Vincenc Kopeček** (PhD in Anthropology, University of Ostrava, Czechia), **Jaba Samushia** (Candidate of Historical Sciences, Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia), **Tamila Lomtadze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Elza Putkaradze** (PhD in Philology, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Ucha Okropiridze** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Nino Inaishvili** (PhD in History, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Maia Tchitchileishvili** (PhD in Art History and Theory, Niko Berdzenishvili Institute of Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Khatuna Diasamidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Lela Saralidze** (PhD in History, Regionalism Research Institute, Georgia), **Mirian Khositashvili** (PhD in Ethnology, National Parliamentary Library of Georgia, Georgia), **Vakhtang Maisaia** (PhD in Political Sciences, Caucasus International University, Georgia), **Rozeta Gujejiani** (PhD in History, History and Ethnology Institute of Tbilisi State University, Georgia), **Mikheil Kartvelishvili** (PhD in History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University), **Jemal Karalidze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Emzar Makaradze** (PhD in History, Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia), **Sudan Altun** (PhD in Philology, Kars University, Turkey) Neriman Yilmaz (PhD in Philology, University of Rize, Turkey).

სარჩევი / CONTENTS

არქეოლოგია / Archaeology

ნანა ხახუთაიშვილი, ნუგზარ მგელაძე

ურარტულთა დაპყრობითი ექსპედიციები და რკინის მეტალურგიის ინდუსტრია
სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში 9

Nana Khakhutaishvili, Nugzar Mgeladze

Urartian Military Expeditions and the Iron Metallurgical Industry in the South-Eastern Black
Sea Region 23

ისტორია / History

ნანი გელოვანი

საბჭოთა კავშირის სახელმწიფო პოლიტიკა და ბათუმის მეჩეთის („ორთა ჯამე“)
რეგისტრაციის საკითხი 1940-იან წლებში 36

Nani Gelovani

The Soviet Union's State Politics and the Issue of Batumi Mosque (“Orta Jame”) registration
in the 1940s 43

ელენა დიაკოვა

მე-18 არმია კავკასიისათვის ბრძოლაში 1942-1943 წლებში 49

Helena Diakova

The 18th Army in the Battle for the Caucasus in 1942-1943 50

მანარა კალიბეკოვა

თანადგომა აკრძალვის მიუხედავად – ყაზახური თემის დამოკიდებულება 1951-1952 წწ.
აჭარიდან დეპორტირებულთა მიმართ 57

Manara Kalybekova

The Attitude of the Kazakh Community Towards Those Deported from Ajara in 1951–1952 58

ჯემალ კარალიძე, ლევან ტარიელაძე

აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების ისტორიისათვის 65

Jemal Karalidze, Levan Tarieladze

Towards the history of the descendants of Abkhazian muhajirs 72

ია მელქაძე

იტალიელების უფლებრივი მდგომარეობა საქართველოში საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ 78

Ia Melkadze

Human Rights Conditions of Italians in Georgia Following the Soviet Occupation 84

ჭაბუკა მეტონიძე, ნათია ამირეჯიბი

ეთნიკური სუბსტრატის ჩამოყალიბება: დასავლური სამეცნიერო აზრის რეკონსტრუქცია
და მისი მიმართება პროტო-ქართველურ ტომებთან 90

Chabuka Metonidze, Natia Amirejibi

The Formation of an Ethnic Substrate: Reconstruction of Western Scientific Thought and Its
Relation to Proto-Kartvelian (Georgian) Tribes 102

ლელა სარალიძე

ვიზალიზერალიზაციის საკითხი და ქართველი მეცნიერი მიხეილ მუსხელიშვილი 111

Lela Saralidze		
Visa Liberalization and the Georgian Scholar Michel Mouskhely		118
ლეილა (ია) ხუბაშვილი		
იამატოს რასის კონცეფცია და ტანაკას მემორანდუმი იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგიაში		124
Leila (Ia) Khubashvili		
The Concept of the Yamato Race and the Tanaka Memorial in the Ideology of Japanese Fascism		137
პოლიტოლოგია / Political Science		
ირაკლი მანველიძე, ზაზა ბურკაძე		
უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სტრატეგიები და გარე აქტორების როლი სამხრეთ კავკასიაში: შედარებითი ანალიზი საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მაგალითზე		147
Irakli Manvelidze, Zaza Burkadze		
Security Strategies and the Role of External Actors in the South Caucasus: A Comparative Analysis of Georgia, Armenia, and Azerbaijan		160
არჩილ ორთაწაშვილი		
შავი ზღვის გავლენა შუა დერეფნის პროექტზე და მისი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა		171
Archil Ortanezashvili		
The Impact of the Black Sea on the Middle Corridor Project and Its Geopolitical Significance		178
რუი კაი სუე		
გეოპოლიტიკური ფრუსტრაცია და ჰიბრიდული პასუხი: რუსეთის ქცევის ემპირიული ფიქსაცია უკრაინის კრიზისის შემდეგ (2013-2021)		184
Rui Kai Xue		
Geopolitical Frustration and Hybrid Response: Empirical Capture of Russian Behavior after the Ukraine Crisis (2013-2021)		185
გიორგი ფარეშიშვილი, მაია ალადაშვილი		
სახელმწიფოთა მეთაურებს შორის პირადი ურთიერთობების გავლენა ქვეყნების პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კავშირებზე (ედუარდ შევარდნაძისა და ჰეიდარ ალიევის მაგალითის საფუძველზე)		203
Giorgi Pareshishvili, Maia Aladashvili		
The Impact of Personal Relations Between Heads of State on Countries' Political and Economic Ties (Based on the Example of Heydar Aliyev and Eduard Shevardnadze)		212
ლაშა ხოზრევანიძე		
ევროკავშირის ახალი სტრატეგია შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების საკითხებთან დაკავშირებით		219
Lasha Khozrevanidze		
The European Union's New Strategy Regarding Black Sea Region Security Issues		227
სამართალი / Law		
მურმან გორგოშაძე, ლევან ჯაყელი		
ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის საჯარო ინფორმირებისთვის გამოყენების სამართლებრივი რეგულირება და პრაქტიკა		233
Murman Gorgoshadze, Levan Jakeli		
Legal Regulation and Practice of Using the Georgian Language as the State Language in Public Informing		241

კაროლ კარსკი, თომაშ კამინსკი	
შავი ზღვის საერთაშორისო სამართლებრივი სტატუსი	248
Karol karski, Tomasz Kamiński	
The International Legal Status of the Black Sea	249
რელიგიის ისტორია / History of Religion	
რარეშ ბარდუ	
<i>Admonitio Generalis</i> , როგორც <i>Collectio Dionysiana</i> -ს გავლენის დასტური კაროლინგურ კანონმდებლობაზე	261
Rareș Bardu	
<i>Admonitio Generalis</i> , a testimony to the influences of the <i>Collectio Dionysiana</i> on Carolingian Legislation	262
ვასილე-ალინ კეცოიუ	
გოვორას ნომოკანონის (პრავილა) დებულებები ოჯახის შესახებ	273
Vasile-Alin Cățoiu	
The Govora Nomocanon (Pravila) stipulations regarding the family	274
ტიუდორესკუ გეორგ ფლორინი	
რუმინიკის ეპისკოპოსის, წმინდა კალინიკეს საგამომცემლო-სასტამბო მოღვაწეობა (1850–1868 წწ.)	286
Tudorescu Gheorghe Florin	
The Printing activity of Saint Calinic, Bishop of Râmnic (1850-1868)	287
ნარი ჩხაბერიძე	
შრომისადმი ქრისტიანული დამოკიდებულება სახარებისა და წმინდა ილია მართლის მიხედვით	295
Nari Chkhaberidze	
The Christian Understanding of Labor According to the Gospel and St. Ilia the Righteous	303
ენათმეცნიერება / Linguistics	
ვიქტორია დიასამიძე, ლეილა დიასამიძე	
დიპლომატიური დისკურსის ლექსიკური თავისებურებები აღმოსავლეთის საკითხის გამწვავების პერიოდში (თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს საელჩოს 1880 წლის საარქივო დოკუმენტების საფუძველზე)	310
Victoria Diasamidze, Leila Diasamidze	
Lexical Features of Diplomatic Discourse during the Period of Aggravation of the Eastern Question (Based on Archival Documents of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey, 1880)	326
ნათია კენტჩიაშვილი	
წერითი და ზეპირი მეტყველების მიმართების საკითხისთვის მჭევრმეტყველებაში	340
Natia Kentchiashvili	
For the issue of the relationship between written and oral speech in rhetoric	352
ლელა ჩოთალიშვილი, ნინო წერედიანი, ნარგიზ ახვლედიანი	
ქუთ: ხაჭაპურის საიდუმლო და მისი კავშირი მრავალძარღვასთან	362
Lela Chotalishvili, Nino Tserediani, Nargiz Akhvlediani	
Kut: The Mystery of Khachapuri and and Its Relationship with Plantago	367

ლევან ხალვაში	
უილიამ ოკამის სუპოზიციების როლი ლინგვისტური აზროვნების განვითარებაში	372
Levan Khalvashi	
The role of W. Occam's concept of supposition in the development of linguistic thinking	378
ლიტერატურა / Literature	
ნატალია გულუა	
ნოდარ დუმბაძის რომანის „ნუ გეშინია, დედა“ სათაურის სემანტიკა	383
Natalia Gulua	
The Semantics of the Title of Nodar Dumbadze's Novel <i>“Do Not Be Afraid, Mother”</i>	394
თათია დავითაძე	
მედეა - თავისუფლების სიმბოლო ჟან ანუილს დრამატურგიაში	401
Tatia Davitadze	
Medea – A Symbol of Freedom in Jean Anouilh's Dramaturgy	406
თამარ კახეთელიძე	
ინტერმედიალური ტრანსფორმაციები ინტერკულტურულ კონტექსტში	410
Tamar Kakhetlidze	
Intermedial Transformations in an Intercultural Context	417
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი	
იოსებ გრიშაშვილის ეროვნულ-პოლიტიკური მრწამსი	423
Avtandil Nikoleishvili	
Iosif Grishashvili's National and Political Creed	434
ქეთევან სამადაშვილი	
ქართული ლირიკული ლექსი პოლიტიკური ლიბერალიზაციის ეპოქაში – „დათობის“ ხანა	440
Ketevan Samadashvili	
Georgian Lyric Poetry in the Era of Political Liberalization – The “Thaw” Period	447
სოფიკო ჭუმბურიძე	
ეკატერინე გაბაშვილის „მაგდანას ლურჯას“ ტრანსფორმაცია ტექსტიდან ეკრანზე	451
Sopiko Chumburidze	
The Transformation of Ekaterine Gabashvili's <i>Magdana's Donkey</i> from Text to Screen	456
ფოლკლორი / Folklore	
ციალა ნარაკიძე	
ბელისწერის ფენომენისათვის ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში	459
Tsiala Narakidze	
For the Phenomenon of Fate in Lazian Magical Tales	463
თინა შიოშვილი, თამარ მაჭუტაძე	
ფოლკლორულ ჟანრთა გენეტიკური კავშირისათვის (ანდაზა, აფორიზმი, ფილოსოფიური ლექსი)	466
Tina Shioshvili, Tamar Matchutadze	
Genetic Interrelationship of Folklore Genres: Proverb, Aphorism, and Philosophical Lyric Poetry	472

ეთნოლოგია / Ethnology

ანა ბაგრატიონი

ახალი სოცოკულტურული გარემო და კულტურული მეხსიერება: აჭარიდან ჩასახლებულთა ყოველდღიური ცხოვრება წალკაში

478

Ana Bagrationi

New Sociocultural Environment and Cultural Memory: The Everyday Life of Migrants Resettled from Ajara in Tsalka

483

გიულჯან ოზბეკი

საერთო კულტურული მემკვიდრეობის კვალდაკვალ: ხის ნაკეთობები აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში

487

Gülcan Özbek

In the Footsteps of Shared Cultural Heritage: Wooden Artworks in Ajara State Museum

488

შირვან ქილიჩი

მურათლის (მარადითის) მეჩეთში ნაპოვნი სადა ქსოვილების ჯგუფი ართვინი-ბორჩხა

501

Sirvan Kilic

A Group of Plain Weaves Found in Muratlı (Maradit) Mosque, Artvin, Borçka

502

ეკოლოგია და ტურიზმი / Ecology and Tourism

დალი ბერიძე, მარიკა მეტრეველი

მაღალ მთაში გავრცელებული *Scrophularia chloranta* Ky et Boiss.. – მწვანეყვავილა შავწამალას ბიოეკოლოგია და კვლევა ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების შემცველობაზე

519

Dali Beridze, Marika Metreveli

High-Mountain Distribution of *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss. – ‘Mtsvanekvavila Shavtsamala’ Bioecology and Study of Biologically Active Compounds

527

თინათინ გოგოლიშვილი

ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების თანამედროვე მახასიათებლები

533

Tinatin Gogolishvili

Contemporary Features of Innovation in Tourism Products

545

ვახტანგ მიქაშავიძე

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა ტურიზმის განვითარებაზე საქართველოში და მისი კავშირი უძრავი ქონების ბაზართან

556

Vakhtang Mikashavidze

The Impact of Foreign Direct Investments on the Development of Tourism in Georgia and Its Relationship with the Real Estate Market

575

სოციოლოგია / Sociology

ნუგზარ ჩხაიძე

ბათუმის მკვიდრი მოსახლეობის დამოკიდებულება ქალაქში მცხოვრები და ბოლო პერიოდში მიგრირებული სხვა ეთნიკური ჯგუფებისადმი (სოციოლოგიური გამოკითხვის მიხედვით)

591

Nugzar Chkhaidze

Attitudes of the indigenous population of Batumi to the Living and recently migrated other ethnic groups (According to a sociological survey)

599

ურარტულთა დავყრობითი ექსპედიციები და რკინის მეტალურგიის ინდუსტრია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში

ნანა ხახუტაიშვილი

ისტორიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: Nana.khakhutaishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4944-2681>

ნუგზარ მგელაძე

ისტორიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: nugzar.mgeladze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8335-6042>

აბსტრაქტი. ურარტუს სამეფო (ძვ. წ. IX–VI სს.), რომელიც მოიცავდა თანამედროვე აღმოსავლეთ თურქეთის, სომხეთისა და ჩრდილო-დასავლეთ ირანის ტერიტორიებს, წარმოადგენდა ერთ-ერთ ძლიერ და მაღალორგანიზებულ სახელმწიფოს ძველი წინა აზიის პოლიტიკურ სისტემაში. მისი მეფეები, განსაკუთრებით არგიშთი I და სარდური II, აქტიურად ახორციელებდნენ სამხედრო ექსპანსიას მეზობელი რეგიონების მიმართ, რაც მიზნად ისახავდა როგორც პოლიტიკური გავლენის გაფართოებას, ისე სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი რესურსების მოპოვებას.

სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა რეგიონი - თანამედროვე ჩრდილო-აღმოსავლეთ თურქეთისა და დასავლეთ საქართველოს ტერიტორია - უძველესი დროიდან გამოირჩეოდა ბუნებრივი სიმდიდრეებით, განსაკუთრებით ლითონებით (სპილენძი, თუთია, ვერცხლი ოქრო, რკინა), რაც მას მნიშვნელოვან სამიზნედ აქცევდა რეგიონული ძალებისთვის. აღნიშნულ სივრცეში განვითარებული მეტალურგიული ტრადიციები, რომლებიც ბრინჯაოს ხანის დასასრულსა და ადრერკინის ხანაში აღწევს მნიშვნელოვან განვითარებას, მიუთითებს ადგილობრივი წარმოების მაღალ დონეზე და რესურსების ეფექტიან გამოყენებაზე.

არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროების ერთობლივი ანალიზი აჩვენებს, რომ ურარტუს სამხედრო აქტივობა ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით არ შემოიფარგლებოდა მხოლოდ ტერიტორიული ექსპანსიით. იგი ასევე მოიცავდა სავაჭრო გზების კონტროლისა და მეტალურგიული ცენტრების დაუფლებისკენ მიმართულ პოლიტიკას. რიგ შემთხვევებში ურარტულები ადგილობრივ მოსახლეობასთან არა მხოლოდ სამხედრო კონფლიქტში შედიოდნენ, არამედ ეკონომიკურ და სავაჭრო ურთიერთობებსაც ამყარებდნენ.

ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი მრავალი მეტალურგიული ცენტრი და სახელოსნო უბანი ადასტურებს, რომ რეგიონში არსებობდა რკინის წარმოებისთვის აუცილებელი ყველა წინაპირობა: მდიდარი მადნეული ბაზა, ცეცხლგამძლე თიხები, საწვავი რესურსები და ტექნოლოგიური ტრადიცია. მეტალურგიული პროდუქცია, სავარაუდოდ, გამოიყენებოდა როგორც ადგილობრივი მოხმარებისთვის, ისე გაცვლით-სავაჭრო ურთიერთობებში.

ამრიგად, ურარტუს ექსპანსია სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირა რეგიონში უნდა განიხილებოდეს როგორც კომპლექსური სტრატეგიის ნაწილი, რომელიც აერთიანებდა სამხედრო, ეკო-

ნომიკურ და სავაჭრო ინტერესებს. ლითონებზე კონტროლი ურარტუსთვის წარმოადგენდა როგორც სამხედრო ძლიერების განმტკიცების, ისე ეკონომიკური სარგებლის მიღების საფუძველს. შესაბამისად, აღნიშნული რეგიონი მნიშვნელოვან ადგილს იკავებდა ურარტუს პოლიტიკურ-ეკონომიკურ სისტემაში.

საკვანძო სიტყვები: ურარტუ, ისტორიული კოლხეთი, მეტალურგია, შავი ზღვის რეგიონი, სამხედრო კამპანიები, ეკონომიკური ექსპანსია.

* * *

შესავალი. ურარტუს სამეფო, რომელიც ძვ. წ. IX საუკუნეში ვანის ტბის მიდამოებში წარმოიქმნა, ძვ.წ. პირველი ათასწლეულის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით ფართო დაპყრობით ლაშქრობებს აწარმოებდა. ლაშქრობათა ერთ-ერთ რეგიონს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი წარმოადგენდა. ამ რეგიონში გამორჩეული ადგილი მდინარე ჭოროხის ხეობას ეჭირა, რომელიც უმნიშვნელოვანეს საკომუნიკაციო ზონას წარმოადგენდა (მელიქიშვილი, 1951, გვ. 26–33; მელიქიშვილი, 1965; მელიქიშვილი, 1966; მელიქიშვილი, 1970; Меликишвили, 1954; Меликишвили, 1959, გვ. 178–179; Меликишвили, 1960; Меликишвили, 1962; Дьяконов, 1963, გვ. 11–12).

ურარტუს მეფეების შორეულ ქვეყნებში ლაშქრობა, მათ შორის კულხასა და დიაუხში, რამდენიმე მიზეზით იყო განპირობებული: ეს ტერიტორიები გადიოდა მნიშვნელოვან სავაჭრო და სატრანსპორტო მარშრუტებზე, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებდნენ მცირე აზიას, კავკასიასა და შუა აღმოსავლეთს, ამდენად, მათი კონტროლი სტრატეგიული უპირატესობა იყო; კოლხეთი და დიაუხი მინერალური რესურსებით მდიდარი რეგიონები იყვნენ, ამიტომ მათი დაპყრობა უზრუნველყოფდა ურარტუს ეკონომიკურ გაძლიერებას; ასევე, ამ ტერიტორიებზე კონტროლის დამყარება ურარტუს ჰეგემონიის დამყარებას და განმტკიცებას ემსახურებოდა (მელიქიშვილი, 1965; Меликишвили, 1954; Меликишвили, 1959; Меликишвили, 1960; Меликишвили, 1962; ბერძენიშვილი, 1955; Дьяконов, 1963).

მეთოდები. ჩვენს მიერ კვლევისას გამოყენებულია ისტორიულ-შედარებითი, კომპლექსური ინტენსიური, დაკვირვებისა და დეფინიციის მეთოდები, რომლებიც ძირითადად ეყრდნობა წერილობითი წყაროების ანალიზსა და რეგიონში გამოვლენილი და შესწავლილი არქეოლოგიური მასალის მონაცემებს.

მსჯელობა/დისკუსია. რეგიონისადმი განსაკუთრებული ინტერესი ჯერ კიდევ ასურეთის სამეფოს ზეობის პერიოდიდან იღებს სათავეს, როდესაც „ზემო ზღვის“ ანუ შავი ზღვის სანაპიროებზე არსებული დასახლებებისა და მიმდებარე ხეობების დალაშქრა ერთ-ერთ პრიორიტეტულ ამოცანას წარმოადგენდა (Меликишвили, 1954; Меликишвили, 1959; Меликишвили, 1960; Меликишвили, 1962; მელიქიშვილი, 1970).

ტიგლათფილესერ I-ის წარწერაში, რომელიც „ნაირის ქვეყნის“ ერთ-ერთი ძლიერი პოლიტიკური გაერთიანების – დაიაენის წინააღმდეგ ლაშქრობას აღწერს, აღნიშნულია, რომ მან „ზემო ზღვის“ ნაპირებთან მდებარე შორეული ქვეყნები დალაშქრა (მელიქიშვილი, 1951, გვ. 26–33; მელიქიშვილი, 1965; მელიქიშვილი, 1966; მელიქიშვილი, 1970; Меликишвили, 1954; Меликишвили, 1959, გვ. 178–179; Меликишвили, 1960; Меликишвили, 1962; Дьяконов, 1963, გვ. 11–12).

წყაროდან ჩანს, რომ ტიგლათფილესერ I შავ ზღვასთან მდებარე მთებში გადავიდა, ე. ი. აქ ჩვენ სამხრეთ საქართველოს მთებიც უნდა ვივარაუდოთ. გამორიცხული არაა, ეს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისეთი გადასასვლელები ყოფილიყო, როგორებიცაა სამცხე-აჭარაში გოდერძის უღელტეხილი, ზეკარი, მეფისწყარო. შესაძლოა აქ იგულისხმებოდა სამხრეთ საქართველოში მდე-

ბარე სხვა რომელიმე მხარე – შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, სპერი, საიდანაც შავ ზღვაზე მოსახერხებელი გასასვლელი არსებობდა. წყაროში აღნიშნულია, რომ დაიანელების ჯარი ეტლებით გადაადგილდებოდა, ბრძოლებს მთის დასახლებებში აწარმოებდა, რაც, ბუნებრივია, სათანადო სამიმოსვლო გზების გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა. როგორც ჩანს, თავდამსხმელიცა და დამხვდურიც, კარგ ადგილებში ეტლით მოძრაობდნენ, ხოლო გაუვალ მიდამოებში ბრინჯაოს წერაქვით იკვლევდნენ გზას. სხვათა შორის, ტიგლათფილესერ I-ის ჯარი მიუვალ ადგილებში ლაშქრობისას, მთებში, სადაც მათ გასვლა უჭირდათ, ხეებს ჭრიდნენ და ხიდებს აგებდნენ. ესეც გზების ერთმანეთთან დაკავშირების მცდელობა უნდა ყოფილიყო და მიუთითებს ინფრასტრუქტურის განვითარების ელემენტებზე (მელიქიშვილი, 1965; მელიქიშვილი, 1970; Меликишвили, 1959; ნარიმანიშვილი და მგელაძე, 2007, გვ. 70–80; ნარიმანიშვილი და მგელაძე, 2011, გვ. 5–17).

გზების კეთილმოწყობა და საკომუნიკაციო ქსელების განვითარება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახდა ურარტუს სახელმწიფოს გაძლიერების პერიოდში. ურარტუელი მეფეები — იშფუინი, მენუა, არგიშთი I, სარდური II და სხვები — ძვ. წ. IX–VII საუკუნეებში აქტიურად აწარმოებდნენ სამხედრო კამპანიებს დიაოხის წინააღმდეგ, რომელიც წარმოადგენდა სხვადასხვა ტომობრივი გაერთიანებების პოლიტიკურ ცენტრს (მელიქიშვილი, 1951; მელიქიშვილი, 1965; მელიქიშვილი, 1966; მელიქიშვილი, 1970; Меликишвили, 1954; Меликишвили, 1959, გვ. 178–179; Меликишвили, 1960; Меликишвили, 1962; Дьяконов, 1963, გვ. 11–12). აღნიშნული ლაშქრობები, სავარაუდოდ, მიმართული იყო როგორც მდინარე ჭოროხის, ისე მტკვრის ხეობებისაკენ. მდინარე ჭოროხის სათავეებიდან, ევფრატისა და ტიგროსის მეშვეობით, მაგისტრალები წინა აზიისა და აღმოსავლეთის უფრო შორეულ გზაჯვარედინებს აღწევდა, ხოლო არტაან-ჯავახეთისა და ახალციხესთან მტკვრის ხეობის მეშვეობით კასპიის ზღვის სტრატეგიულ დასახლებებსა და მდინარე არაქსის შემაკავშირებელი მაგისტრალით ირანის ზეგანზე გადიოდა. რადგან გზაჯვარედინებზე გაჩენილ დასახლებებს უაღრესად დიდი სტრატეგიული და სავაჭრო დატვირთვა გააჩნდათ, ბუნებრივია, ისინი სამხედრო და მსხვილი საერო მოხელეების კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდნენ. ჯერ კიდევ ურარტულ ხანაში, მართლაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ და სტრატეგიულ გზაჯვარედინზე მდებარე ქალაქ არტანუჯში, რომლის მაშინდელი სახელწოდება, ზოგიერთი ავტორის თანახმად, ილდამუშა უნდა ყოფილიყო, მეფისნაცვალი იჯდა (ნარიმანიშვილი და მგელაძე, 2007, გვ. 70–80; ნარიმანიშვილი და მგელაძე, 2011, გვ. 5–17).

ურარტული ექსპანსიის პერიოდში მისი გავლენის ქვეშ თანდათანობით მისი პერიფერიები — აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და სამხრეთ კავკასიის ხალხები და ქვეყნებიც მოექცნენ. ძვ. წ. X–IX საუკუნეების როგორც ასურულ, ისე ურარტულ წყაროებში ხშირად იხსენიება აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მიწა-წყალი, იქ მცხოვრები ხალხები, ქვეყნები და მეფეები (მელიქიშვილი, 1951; 1965; 1966; 1960; 1970; Меликишвили 1954; 1959:178-179; 1960; 1962; Дьяконов 1963:11-12). წყაროებში ნახსენებია შავიზღვისპირეთსა და მის მთიან ზოლში მდებარე „ნაირის ქვეყანა“, რომელიც წარმოდგენილი იყო რამოდენიმე ქვეყნითა და ორმოცი მეფით. აქ საუბარია „ნაირის“ ოცდასამი მეფის შესახებაც, რომლებსაც უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად ერთმანეთში თავდაცვის სამხედრო-სამოკავშირეო ხელშეკრულება უნდა ჰქონოდათ გაფორმებული. ურარტული წყაროების მიხედვით, ერთ-ერთ ასეთ კოალიციას სათავეში ედგა გაერთიანება „დაიანის“ მეფე — „სიენი“ (ძვ. წ. 1110-1100 წლები), რომელიც, ასევე, კოალიციის წევრ ქვეყანათა მეფეების მეფე უნდა ყოფილიყო. დიაოხელთა ქვეყნის დაცვაში უდიდესი როლი ჩვენთვის ცნობილმა სხვა მეფეებმაც — „უტუფურსიმ“ (ძვ. წ. 786-760 წლები) და „ასიამ“ (ძვ. წ. 850-825 წლები) შეასრულეს, ხოლო ქვეყანა „სესეთში“ დიაოხელთა დასახლებებიდან განსაკუთრებული ადგილი ძვ. წ. IX საუკუნის დასასრულისა და VIII საუკუნის დასაწყისის მეფე მენუას დროინდელ ქალაქ „სასილო-ს“ ეკავა (მელიქიშვილი, 1959; 1970; Меликишвили, 1960; მელიქიშვილი, 1970:375; Дьяконов 1963).

აღსანიშნავია, რომ ასურულ და ურარტულ წყაროებში უმეტესად მათი ლაშქრობებია აღწერილი. შესაბამისად ისმის კითხვა: აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთისა და სამხრეთ კავკასიის მიმართულებით – ქოროხის აუზის ქართველური ტომების მიწა-წყალზე, რატომ აწყობდნენ ურარტუელები ასეთ შორეულ და მასშტაბურ დაპყრობით ლაშქრობებს?, რა იზიდავდა ურარტუელებს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთსა და სამხრეთ კავკასიაში? ბუნებრივია, აქ მრავალი ფაქტორია გასათვალისწინებელი: 1. იმპერიის ტერიტორიების გაფართოების სურვილი და პერიფერიებში უსაფრთხოების უზრუნველყოფა; 2. კავკასიის უღელტეხილებიდან და მაღალმთიანი ქედებიდან მარბიელი ტომების მასობრივი მოძრაობისათვის ხელის შეშლა და მათი თავდასხმების შეფერხება; 3. იმპერიის ცენტრალურ ოლქებში ეკონომიკური ცხოვრების აღმავლობისათვის ხელის შეწყობა, კერძოდ, მიტაცებული უზარმაზარი ნადავლით სიმდიდრის დაგროვება; 4. ტყვეების სახით იაფი მუშახელის მოპოვება (ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, 1988, გვ. 344).

წერილობითი წყაროებიდან, ერთი შეხედვით თითქოს ისე ჩანს, რომ ურარტუელებს დაპყრობილ ქვეყნებში მხოლოდ საყოფაცხოვრებო ხასიათის ნადავლი იზიდავდა, თუმცა, ვფიქრობთ, არანაკლები და, შესაძლოა, გადამწყვეტიც, განსაკუთრებული ტიპის მატერიალური ფასეულობის დაუფლება – ლითონის საბადოებისა და მათი მოპოვება-დამუშავების სამრეწველო დანიშნულებით ათვისება იყო. ძველი აღმოსავლური საზოგადოების სრულფასოვანი ყოფა-ცხოვრება ლითონზე იყო დამოკიდებული. ამიტომ, ადრეული ხანის სახელმწიფოებში ლითონი დიდად ფასობდა და იგი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების პრიორიტეტულ ღირებულებას წარმოადგენდა. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გავიხსენოთ ხეთების განსაკუთრებული დამოკიდებულება ლითონის წარმოებაზე და სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში მათი ადგილი და როლი. მკვლევრები არ გამორიცხავენ შესაძლებლობას, რომ ხეთების მოსაზღვრე რეგიონებიდან, პირველ რიგში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, კოლხეთის რკინის საწარმოებიდან ცენტრალურ მცირე აზიაში რკინის ექსპორტი ხორციელდებოდა (Гюргадзе, 1984; 1985; გიორგაძე 2001; 2002; ხახუთაიშვილი ნ. 1987: 38; პაპუაშვილი, 2003, გვ. 63-70).

ასე რომ, ლითონი ძველი აღმოსავლეთის საზოგადოებებში მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და სამხედრო რესურსს წარმოადგენდა. შესაბამისად, მისი მოპოვება და დამუშავება სახელმწიფოს ძლიერებას განსაზღვრავდა. ამ კონტექსტში, კოლხეთის რკინის მეტალურგია განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა, რაც, სავარაუდოდ, ურარტუს სამხედრო აქტივობების ერთ-ერთ მთავარ მიზეზს წარმოადგენდა (ხახუთაიშვილი, 1973, გვ. 170, 179; ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, 1988, გვ. 345). ამის საილუსტრაციო თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ სარდურ II-ეს დამარცხებულ კოლხურ ქალაქ ილდამუსაში, რომელიც მეცნიერთა აზრით, დღევანდელი ქალაქი არტანუჯი უნდა ყოფილიყო, სავარაუდოდ, თავისი გამარჯვების აღსანიშნავად „რკინის ბეჭედი“ დაამზადებინა. მან ბეჭედი რკინისაგან გააკეთებინა და არა სხვა ლითონისაგან, რითაც მდიდარი იყო ეს მხარე. ეს რკინის, როგორც იმ დროს ახალი ტიპის ლითონის დიდ მნიშვნელობაზე უნდა მიუთითებდეს. ურარტულ წყაროებში რკინის მოხსენიების ეს ერთადერთი შემთხვევაა კოლხასთან მიმართებაში. თუმცა, ამ ფაქტის საფუძველზეც სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ადგილობრივი მელითონეები ამ საქმეში დახელოვნებულნი იყვნენ და სარდურმაც იმიტომ გააკეთებინა მათ „რკინის ბეჭედი“ (ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, 1988, გვ. 345; ხახუთაიშვილი, 1973, გვ. 170-179; ხახუთაიშვილი, 1976, გვ. 97-103; მიქელაძე, 1974, გვ. 30; ჯაფარიძე, 1955; ჯაფარიძე, 1982, გვ. 63). ამ მოსაზრებას ამყარებს არქეოლოგიური მონაცემებიც. ყველა ტიპის წყარო ერთხმად გვიდასტურებს, რომ სამხრეთ კავკასიისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მოსახლეობა იმ დროს ლითონის მოპოვებასა და დამუშავებაში დიდად იყო დაწინაურებული, რასაც, თავის დროზე, ანტიკური ხანის ავტორებმაც მიაქციეს ყურადღება (Иессен & Деген-Ковалевский, 1935; Лорткипанидзе, 1989, сс. 48-57; ლორთქიფანიძე, 2002).

აღსანიშნავია, რომ ძველადმოსავლური და ძველბერძნული წყაროები უძველესი რკინის მწარმოებლებად ჩრდილო ანატოლიაში – სამხრეთ შავიზღვისპირეთში მოსახლე ხალხებსა და თობალებს/თაბალ-ტიბარენებს მიიჩნევდნენ. საქართველოს ტერიტორიაზე ლითონის წარმოება კაცობრიობის ისტორიის გარიჟრაჟზე დაიწყო და შემდეგ პერიოდებშიც უწყვეტად გააგრძელა არსებობა (ჯაფარიძე, 1955, 1968; 1982; 2003). აღნიშნულს ადასტურებს როგორც არქეოლოგიური არტეფაქტები, ისე სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთსა და ჭოროხის ხეობაშია წლების განმავლობაში გამოვლენილი უძველესი საწარმოო კერები და ლითონის სადნობი ქურა-სახელოსნოები (**ხახუტაიშვილი, 1964; 1974; 1976; 1978; 1979; 1980; 1981; 1982; 1995; რეხვიაშვილი, 1964; ხახუტაიშვილი, ნ. 1987; 2004; 2009; ხახუტაიშვილი ნ. & თავამაიშვილი, 2002, გვ. 34-40; ხახუტაიშვილი, დ. & ხახუტაიშვილი, ნ. 2007, 198-203; Khakhutaishvili, 1974:339-348; 2009; Колчин&Крыг, 1965: 196-215; Медведская, 1990: 269-273; Бурчуладзе&Тогоნიძე 1985; Papuashvili et al., 2021: 127-132;).**

ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა კვლევებმა გაამყარა მოსაზრება, რომ აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი წარმოადგენდა იმ ძირითად რეგიონს, სადაც ძვ. წ. II ათასწლეულის მიწურულსა და I ათასწლეულის პირველ ნახევარში ფართო მასშტაბის რკინის წარმოება ხორციელდებოდა, ზოგიერთი მკვლევრის აზრით, ეს წარმოება თავდაპირველად ძირითადად ექსპორტზე იყო ორიენტირებული და დაკავშირებული იყო ახლო აღმოსავლეთის, ეგეოსური სამყაროსა და აღმოსავლეთ ამიერკავკასიის ქვეყნებთან (ხახუტაიშვილი, 1964; ხახუტაიშვილი, 1987, გვ. 6–40; Khakhutaishvili, 1974, გვ. 339–348; Khakhutaishvili, 2009; Khakhutaishvili, 2001, გვ. 182–185; Khakhutaishvili, 2005, გვ. 80–87; Khakhutaishvili, 2006, გვ. 222–234; Khakhutaishvili, 2008, გვ. 397–405).

საგულისხმოა, რომ ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე წარმოდგენილი იყო რკინის ადრეული წარმოების განვითარებისათვის აუცილებელი ყველა წინაპირობა: ცეცხლგამძლე თიხების მნიშვნელოვანი მარაგი, სხვადასხვა სახეობის და კონდიციის ხის საწვავი და მადნეული რესურსების მრავალგვარობა (მაგნეტიტური სილა, ჰემატიტი, ლიმონიტი) რაც ქმნიდა მყარ საფუძველს რკინის წარმოების მსხვილი ცენტრების ჩამოყალიბებისათვის (გძელიშვილი, 1966; ხახუტაიშვილი, 1964; ხახუტაიშვილი, 1987, გვ. 6–40; თავაძე და სხვ., 1961, 1977; საქართველოს ნატურალური რესურსები, 1935, 1959; საქართველოს მინერალური რესურსები, 1933; ფოფორაძე, 2012; Kuparadze et al., 2008; Купарадзе & Патаридзе, 2009; Габуниа, 1933; Гамкрелидзе, 1949; Инанишвили и др., 1987; Кекелидзе и др., 1975; Минеральные ресурсы ССР Грузии, 1933, 1937; Природные ресурсы Грузинской ССР, 1958; Роква, 1959; Сигуа и др., 1975).

ამ პროცესს ხელს უწყობდა რეგიონში არსებული მეტალურგიული ტრადიცია, რომელიც ბრინჯაოს დამუშავების ხანგრძლივ გამოცდილებას ეფუძნებოდა. ამიტომაც არაა უსაფუძვლო, რომ ჭოროხის აუზს ძველი მახლობელი აღმოსავლეთის ფერადი მეტალურგიის ერთ-ერთ ძირითად ცენტრად თვლიან, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთს იმ რეგიონად, სადაც საყოველთაოდ ცნობილი გვიანბრინჯაოს ხანის კოლხური კულტურა ჩამოყალიბდა. როგორც ჩანს, ამ ფართო რეგიონში რკინის ათვისებას ხელი შეუწყო სპილენძ-ბრინჯაოს დამუშავების ხანგრძლივმა ემპირიულმა ცოდნამ, რამაც ადამიანი უფრო მაგარი ლითონის ძიებაში უშუალოდ რკინა-ფოლადის გამოდნობის საიდუმლოს გახსნამდე მიიყვანა (გძელიშვილი, 1964; მიქელაძე, 1974, გვ. 40–58; აბრამიშვილი, 1961; ჯაფარიძე, 2003, გვ. 193–218; ლორთქიფანიძე, 1998, გვ. 48–57; ლორთქიფანიძე, 2002; ხახუტაიშვილი, 1995, გვ. 66–74; ხახუტაიშვილი, 1987, გვ. 71–86; ჩავლეიშვილი, 1991, გვ. 3–26; ჩავლეიშვილი, 1999). თუმცა არსებობს განსხვავებული მოსაზრებებიც, რომლის მიხედვითაც რკინის ეპოქის დასაწყისი უკავშირდება ბუნებრივი, ე.წ. „მეტეორიტული“ რკინის გამოყენებას (Wright, 1930, გვ. 450–462; Zimmer, 1917).

დღეისათვის ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი და შესწავლილია წინა-ანტიკური ხანის რკინის წარმოების ოთხი მსხვილი საწარმოო კერა, რომლებიც განლაგებულია ჭოროხის, ჩოლოქ-ოჩხამურის, სუფსა-გუბაშეულის და ხობი-ოჩხომურის ხეობებში (გძელიშვილი, 1964; გძელიშვილი & ხახუტაიშვილი, 1964; Гзелишвили, 1964; ხახუტაიშვილი, 1964, 1974, 1976, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1995; ხახუტაიშვილი, ნ., 1987, 2004, 2009; ხახუტაიშვილი & თავამაიშვილი, 2002, გვ. 34–40; ხახუტაიშვილი & ხახუტაიშვილი, 2007, გვ. 198–203; Khakhutaishvili, 1974, გვ. 339–348; Khakhutaishvili, 2009; Inanishvili, 2007; Хахутаишвили, 1973, 1977a, 1977b, 1979a, 1979b, 1982, გვ. 10–14; 1984, გვ. 146–151; 1987). აღსანიშნავია, რომ კოლხეთის მეტალურგიული კერები წარმოდგენილი იყო როგორც ზღვისპირა, ისე მთისწინა და მთიან ზოლში, რაც მიუთითებს წარმოების სივრცით დიფერენციაციასა და რესურსების ეფექტიან გამოყენებაზე (გძელიშვილი, 1964; გძელიშვილი & ხახუტაიშვილი, 1964; ხახუტაიშვილი, 2005, გვ. 80–88; ხახუტაიშვილი, 2009, გვ. 4–20; Khakhutaishvili, 2009; ინანიშვილი, 2004, 2014; Erb-Satullo et al., 2018, 2020; Gilmour et al., 2020).

მრავალწლიანი კვლევების შედეგად რეგიონში გამოვლენილია ასობით სახელოსნო უბანი, რაც მიუთითებს წარმოების ფართო მასშტაბსა და ორგანიზებულ ხასიათზე. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჭოროხის აუზი, სადაც ძვ. წ. II–I ათასწლეულებში ფუნქციონირებდა რკინის წარმოების ძლიერი ცენტრი, რასაც ადასტურებს სახელოსნო კომპლექსები — „ჭარნალი“, „ავგია“ და „ხოფჩო“ (გძელიშვილი & ხახუტაიშვილი, 1964, გვ. 59–96; ხახუტაიშვილი, 2009; Khakhutaishvili, 2006, 2008).

რკინის მეტალურგიის სახელოსნო უბნების განლაგება ნათლად აჩვენებს მათ კავშირს ნედლეულის ბაზასთან, განსაკუთრებით ზღვისპირა დიუნურ სადგომებთან, სადაც მაგნეტიტური სილა მოიპოვებოდა. ხოლო მთისწინა და მთის რეგიონების საწარმოო კერები ნედლეულად - ჰემატიტს და ლიმონიტს იყენებდნენ. შესაბამისად, საწარმოო კერები ფუნქციონირებდა ბუნებრივ რესურსებთან უშუალო სიახლოვეში (გძელიშვილი, 1964; გძელიშვილი & ხახუტაიშვილი, 1964; ხახუტაიშვილი, 2005, გვ. 80–88; ხახუტაიშვილი, 2009, გვ. 4–20; Рамишвили, 1974, 1975, გვ. 36–44; თავამაიშვილი, 2012).

ამრიგად, უახლესი კვლევები აძლიერებს მოსაზრებას, რომ კოლხეთი წარმოადგენდა რკინის მეტალურგიის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრს. მისი განვითარება განპირობებული იყო როგორც შიდა ეკონომიკური საჭიროებებით, ისე საგარეო ბაზრის მოთხოვნით (ხახუტაიშვილი, 1987; Khakhutaishvili, 2009; Khakhutaishvili, 2006, 2008; მიქელაძე, 1985; ინანიშვილი, 2004, 2014; Inanishvili, 2007).

დასკვნა. კოლხეთი, როგორც ბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მეტალურგიული ცენტრი, გამორჩეულ როლს ასრულებდა სამხრეთ კავკასიის ეკონომიკურ, სოციალურ და კულტურულ განვითარებაში. არქეოლოგიური და წერილობითი წყაროების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ლითონის წარმოება რეგიონში არა მხოლოდ მაღალ დონეზე იყო განვითარებული, არამედ მას სტრუქტურული მნიშვნელობა ჰქონდა ადგილობრივი საზოგადოებების ფორმირებასა და ფუნქციონირებაში.

მეტალურგიის პროგრესი პირდაპირ განსაზღვრავდა კოლხური ტომების ეკონომიკურ ძლიერებას, რაც თავის მხრივ აისახებოდა მათ პოლიტიკურ გავლენასა და სამხედრო პოტენციალზე. სწორედ აღნიშნული გარემოებები განაპირობებდა კოლხეთისადმი მეზობელი სახელმწიფოებისა და ცივილიზაციების ინტერესს, რაც რეგიონს საერთაშორისო ეკონომიკურ და კულტურულ ქსელში მნიშვნელოვან ადგილს ანიჭებდა.

გარდა ამისა, კოლხეთის მეტალურგიული ტრადიციები, რომლებიც ბრინჯაოს ხანიდან იღებს სათავეს და ადრერკინის ხანაში მაღალ განვითარებას აღწევს, მიუთითებს ტექნოლოგიური ცოდნის უწყვეტობასა და ევოლუციაზე. ეს პროცესი მნიშვნელოვან წინაპირობას ქმნიდა უფრო განვითარებული მეტალურგიული სისტემების ჩამოყალიბებისთვის, რაც საბოლოოდ აისახა ფართომასშტაბიან საწარმოო საქმიანობასა და ექსპორტზე ორიენტირებულ ეკონომიკაზე.

დღეს კოლხეთის მეტალურგიული მემკვიდრეობა ნათლად არის ასახული როგორც არქეოლოგიურ მასალაში, ისე მუზეუმებში დაცულ ექსპონატებში, რომლებიც საქართველოს უძველესი კულტურისა და ტექნოლოგიური განვითარების უმნიშვნელოვანეს მტკიცებულებას წარმოადგენს. აღნიშნული მემკვიდრეობის კვლევა არა მხოლოდ რეგიონული ისტორიის გააზრებას უწყობს ხელს, არამედ მნიშვნელოვნად ამდიდრებს ძველი სამყაროს ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ისტორიის საერთო სურათს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

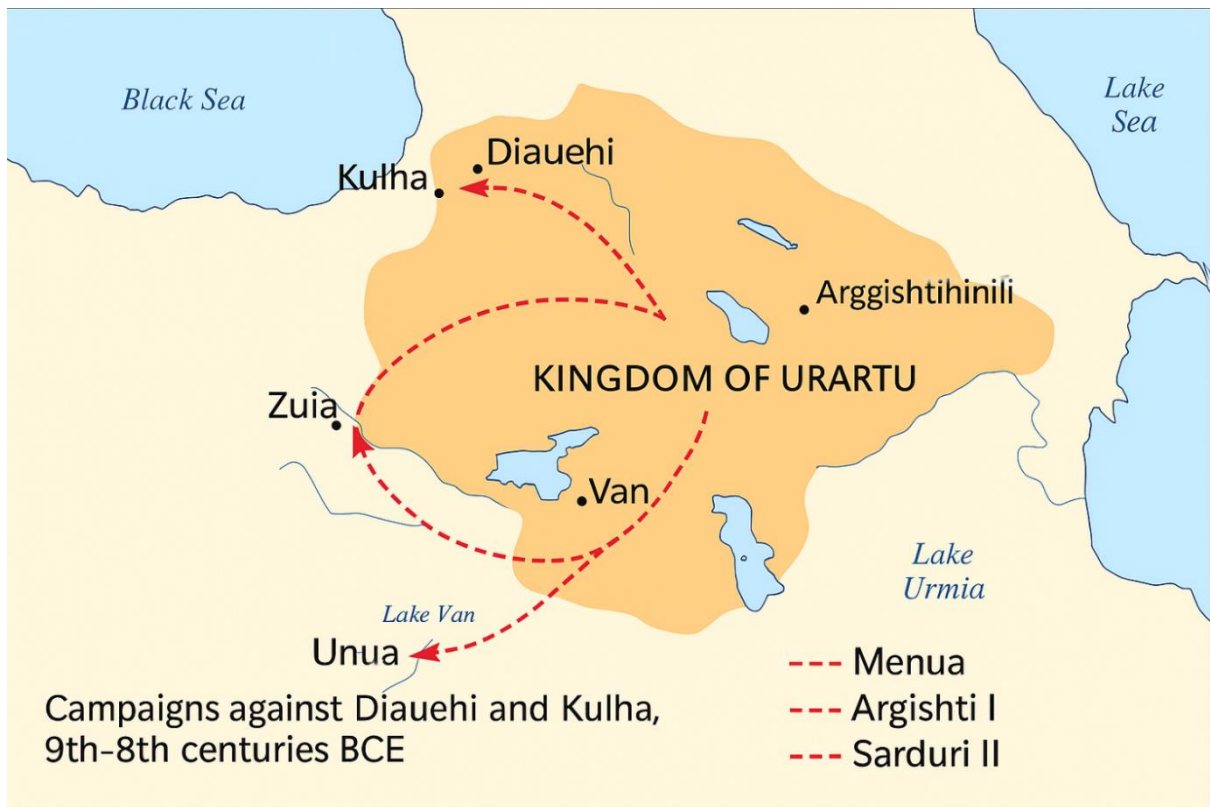
- აბესაძე, ც. (1969). ლითონის წარმოება ამიერკავკასიაში ძვ.წ. III ათასწლეულში. თბილისი.
- აბრამიშვილი, რ. (1961). რკინის ათვისების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მომამბე“, XXII-B. თბილისი, 291-382.
- აფაქიძე, ჯ. (2002). გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის კოლხური კულტურის ქრონოლოგია. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ავტორეფერატი, თბილისი.
- ბერძენიშვილი, ნ. (1955). „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, წიგნი III, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, თბილისი.
- გიორგაძე, (2001). დაიყენი-დაიუხნი: არაქართველური სამყარო? – ქართული სახელმწიფოებრიობის სათავეებთან, 2000 წლის 9/12 ივნისი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში ჩატარებული სამეცნიერო დისკუსიის მასალები, რედაქტორი დ. მუსხელიშვილი. თბილისი.
- გიორგაძე, გ. (2002). უძველესი ახლოაღმოსავლური ეთნოსები და ქართველთა წარმომავლობა. თბილისი.
- გძელიშვილი, ი. (1964). აჭარაში 1960-1961 წლებში აღმოჩენილი რკინის სადნობი ქურა-სახელოსნოების გათხრების ძირითადი შედეგები. კრ. „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები“ (I), თბილისი, 29-44.
- გძელიშვილი, ი., & ხახუტაიშვილი, დ. (1964). რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-ავსაროსში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (I), თბილისი. 59-96. 405
- გძელიშვილი, ი. (1966). ცივი ბერძნის ქურების კლასიფიკაცია. სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის „შრომები“ (I), თბილისი.
- თავაძე, გ. (2012). ძველი სადგომები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ახალშავზღვურ ტერასაზე, თბილისი.
- თავაძე, ფ., საყვარელიძე, თ., აბესაძე, ც., & დვალი, თ. (1961). რკინის მიღების ცივბერძნითი პროცესი ძველ საქართველოში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მეტალურგიის ინსტიტუტის შრომები (სმამიშ.), (II), თბილისი, 95-108.
- თავაძე, ფ., საყვარელიძე, თ., აბესაძე, ც., & დვალი, თ. (1977). რკინის წარმოების ისტორიისათვის საქართველოში, სამუზეუმო ექსპონატების რესტავრაცია, კონსერვაცია, ტექნოლოგია (სრკტ.), კრებული, (II). თბილისი, 5-61.
- ინანიშვილი, გ. (2004). რკინის წარმოება საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ.წ. XII-I საუკუნეებში, ძიებანი, XII, თბილისი.
- ინანიშვილი, გ. (2014). ქართული მეტალურგიის სათავეებთან (ძვ.წ. IV-I ათასწლეულები), თბილისი.
- კახიძე, ა., მამულაძე, შ., (2000). ჭოროხის აუზი - კოლხური კულტურის უძველესი კერა, ბათუმი.
- ლორთქიფანიძე, ოთ. (2002). ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი.
- მგელაძე, ნ., ნარიშკინიშვილი, გ., ხალვაში, მ., ტუნაძე, თ., შანშაშვილი, ნ., ოქროპირიძე, ს. (2019). გოდერძის უღელტეხილის ისტორია და ეთნოარქეოლოგია, ბათუმი.
- მიქელაძე, თ. (1974). ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან (ძვ.წ. II-I ათასწლეულები), თბილისი.

- მიქელაძე, თ. (1985). კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები, თბილისი.
- მელიქიშვილი, გ. (1951). ურარტუ. თბილისი.
- მელიქიშვილი, გ. (1965). საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბილისი.
- მელიქიშვილი, გ. (1966). შავი ზღვა ძვ. წ. XIII-XII სს-ის ასურულ ლურსმულ წარწერებში, - კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბილისი.
- მელიქიშვილი, გ. (1970). **სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის უძველესი გაერთიანებები. – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები (I)**, თბილისი.
- ნარიშკინი & მგელაძე, (2007). აჭარისწყლის ხეობაზე გამავალი სავაჭრო-სატრანზიტო გზების შესახებ. – იბერია-კოლხეთი, №3, თბილისი.
- ნარიშკინი & მგელაძე, (2011). აჭარისწყლის ხეობა საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი საერთაშორისო სავაჭრო-სატრანზიტო გზების სისტემაში. – ლინგვოკულტუროლოგიური ძიებანი, II, ბათუმი.
- პაპუაშვილი, რ. (1998). გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კოლხეთის სამარხ-ორმოთა ფარდობითი ქრონოლოგიისათვის. - ძიებანი, (1), თბილისი. 43-57.
- პაპუაშვილი, რ. (2003). კოლხური ბრინჯაოს ექსპორტი. „ძიებანი“ (12). თბილისი. 63-70.
- რამიშვილი, ა. (1974). კოლხეთის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, ბათუმი.
- რამიშვილი, ა. (1974). ფიჭვნარის ზღვისპირა სადგომების დათარიღებისათვის. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია (II), თბილისი.
- რეხვიაშვილი, ნ. (1964). ქართული ხალხური მეტალურგია (რკინა-მჭედლობა), თბილისი.
- საქართველოს ნატურალური რესურსები. (1935). თბილისი.
- საქართველოს ნატურალური რესურსები. (1959). თბილისი.
- საქართველოს მინერალური რესურსები. (1933). თბილისი.
- ფოფორაძე, ნ. (2012). საქართველოს მინერალები და ქანები, თბილისი.
- ქორიძე, დ. (1966). კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი.
- ჩავლეიშვილი, ი. (1999). გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან, დისერტაცია, თბილისი.
- ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, (1988). თბილისი.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1964). კოლხეთის რკინის მეტალურგიის სათავეებთან, კრ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (I). თბილისი, 45-58.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1974). რკინის წარმოების ძველკოლხური ცენტრის არქეოლოგიური გათხრები მდ. ჩოლოქის ხეობაში 1971 წელს. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, № 4. თბილისი.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1976). რკინის მეტალურგიის ჩასახვა-განვითარების პირველადი ცენტრების საკითხისათვის - ივ. ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბილისი.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1978). მასალები ძველკოლხური რკინის მეტალურგიის ისტორიისათვის (ოჩხამურის ხეობა), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (VII). თბილისი. 17-34.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1979). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური კვლევის ძირითადი შედეგები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (VIII). თბილისი. 3-18.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1980). მასალები რკინის წარმოების ადრეული საფეხურისათვის ჩრდილო კოლხეთში (1972 წლის არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (IX). თბილისი. 3-38.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1981). რკინის წარმოების ძველკოლხური კერა სუფსა-გუბაზეულის ხეობაში, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (X). თბილისი. 3-36.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1982). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ექსპედიციის 1979 წლის ძირითადი შედეგები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (XI). თბილისი. 10-14.

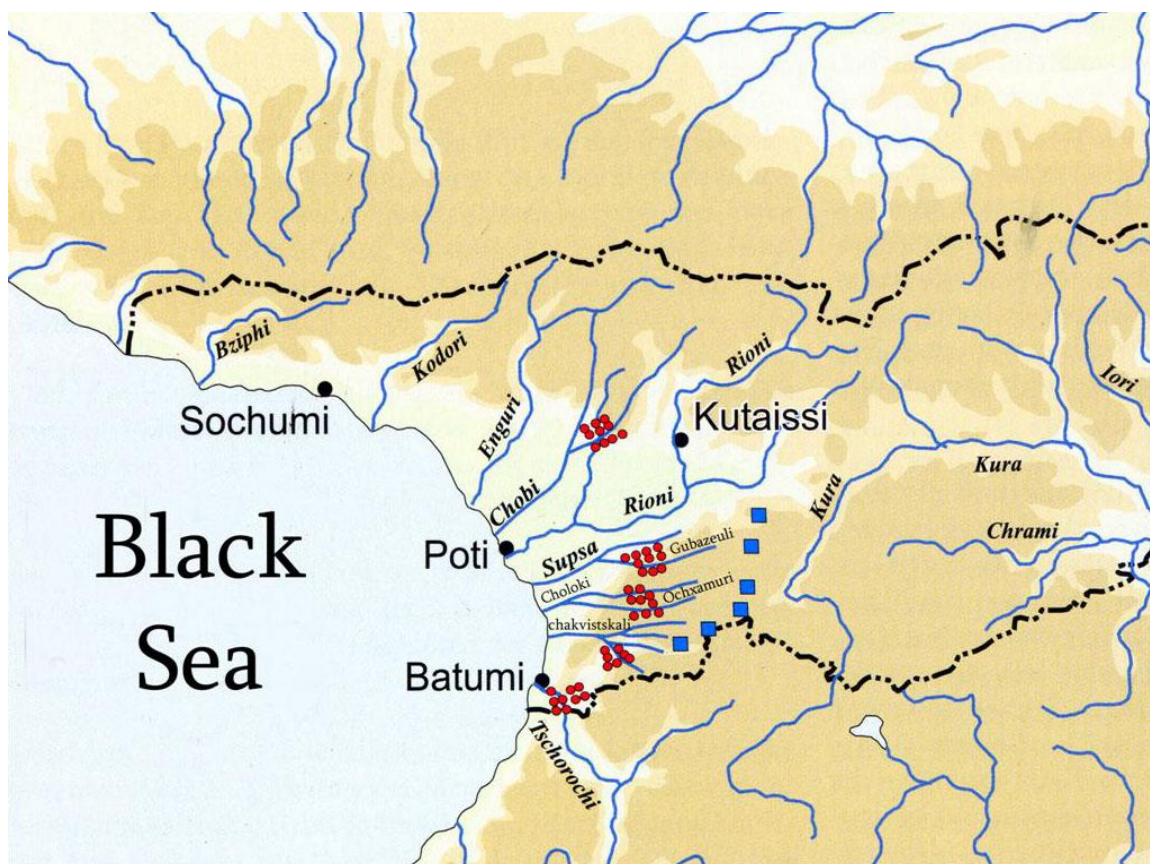
- ხახუტაიშვილი, ნ. (1987). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი ადრერკინის ხანაში, თბილისი.
- ხახუტაიშვილი, დ. (1995). ქობულეთის „ქვეყანა“, თბილისი.
- ხახუტაიშვილი, ნ., & თავაძაიშვილი გ. (2002). უძველესი რკინის მეტალურგიის ახალი კერა ჩაქვისწყლის ხეობაში, ძიებანი, № 9, თბილისი. 34-40.
- ხახუტაიშვილი, ნ. (2004). სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გამოვლენილი რკინის წარმოების უძველესი კერები. კრ., „საისტორიო მაცნე“, №13, ბათუმი.
- ხახუტაიშვილი, დ., & ხახუტაიშვილი ნ. (2007). შავი მეტალურგიის უძველესი კერა აჭარის ტერიტორიაზე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, აჭარა (I). ბათუმი, 198-203.
- ხახუტაიშვილი, ნ. (2009). ჭოროხის აუზის რკინის საწარმოო კერის კიდევ ერთი სახელოსნო უბანი, შრომების კრებული „გონიო-აფსაროსი“ (VIII). ბათუმი.
- ხახუტაიშვილი, ნ., პაპუაშვილი, რ., ჩხატარაიშვილი, გ., კახიძე, ე., ინანიშვილი, გ., ფოფორაძე, ნ., ერბ-სატულლო, ნ., & გილმორი, ბ. (2024). „კოლხეთი - რკინის მეტალურგიის უძველესი ცენტრი (ისტორიულ-ინტერდისციპლინარული კვლევა), თბილისი.
- ჯაფარიძე, თ. (1955). ლითონის წარმოების ადრეული საფეხური საქართველოში, თბილისი.
- ჯაფარიძე, თ. (1968). სპილენძ-ბრინჯაოს მეტალურგიის ისტორიისათვის საქართველოში, თბილისი.
- ჯაფარიძე, თ. (1982). დასავლეთ საქართველო გვიანბრინჯაოს ხანაში. – მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია, №1, თბილისი.
- ჯაფარიძე, თ. (2003). საქართველოს ისტორიის სათავეებთან, თბილისი.
- ჯიბლაძე, ლ. (2007). კოლხეთის დაბლობის ძვ. წ. II-I ათასწლეულების ნამოსახლარები, თბილისი.
- Erb-Satullo N., Gilmour B., & Khakhutaishvili N. (2018). The ebb and flow of copper and iron smelting in the South Caucasus, Radiocarbon, 60, 159-180.
- Erb-Satullo N., Gilmour B., & Khakhutaishvili N. (2020). The metal behind the myths: Iron smelting in the southeastern Black Sea region, Antiquity, 94, 401-419.
- Gilmour B. J. J., Cox M., Erb-Satullo N., Khakhutaishvili N., & Pollard A. M. (2020). Ancient Colchis and the origins of iron: interim results from recent field survey work in Guria, western Georgia, in Wonders Lost and Found: A Book to Celebrate the Archaeological Work of Professor Michael Vickers (ed. N. Sekunda), Akanthina, Gdańsk, Poland.
- Inanishvili, G. (2007). About the History of Iron Production in Georgia, Metalla 14, 1–62.
- Khakhutaishvili, D. A. (2009 [1987]). The Manufacture of Iron in Ancient Colchis, BAR International Series 1905, Archaeopress, Oxford.
- Khakhutaishvili, D. A. (1974). Contribution of the Kartvelian Tribes to the Mastery of Iron Metallurgy in the Near East, Acta Antiqua 22, Fasc. 1–4, 339–348
- Khakhutaishvili, N. (2001). Alte Eisenproduktion an der östlichen Schwarzmeerküste, in I. Gambashidze, A. Hauptmann, R. Sloty, U. Yalcin (eds), Georgien. Schätze aus dem Land des goldenen Vlies, Bochum, 182–185.
- Khakhutaishvili, N. (2005). Development of iron metallurgy in West Transcaucasia (Historical Kolkheti), “METALLA”, № 12, Deutsche Bergbau-Museum, Bochum, Deutsche Bergbau-Museum, Bochum, 80–87.
- Khakhutaishvili, N. (2006). Ancient iron production related to the recent findings on Gonio Castle surroundings (2001–2003), Eirene. Studia Graeca et Latina (XLII). 222–234.
- Khakhutaishvili, N. (2008). Chorokhi workshop of the ancient Colchian centre of iron metallurgy (Excavations in 2001), in A. Sagona, M. Abramishvili (eds), Archaeology in Southern Caucasus: Perspectives from Georgia, Ancient Near Eastern Studies Supplement, 19, Leuven, 397-405. 419.
- Kuparadze, D. M., Pataridze, D., & Kerestedjian, T. N. (2008). Ancient Georgian iron metallurgy and its ore base, in Geoarchaeology and Archaeomineralogy (eds. R. I. Kostov, G. B., and M. Gurova), St. Ivan Rilski, Sofia, Bulgaria, 248-252.
- Papuashvili, R., Khakhutaishvili, N., & Kakhidze, A. (2021). To the Origins of Iron Production in Colchis (2nd half of the II millennium BC – 1st half of the I millennium BC), Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences 15, 127–132.

- Zimmer, G. (1917). The use of meteoritic iron by primitive men, *Nature* 98.
- Дьяконов, И. (1963). Урартские письма и документы, М. –Л. 11-12.
- Бурчуладзе, А., & Тогонидзе, Г. И. (1985). Радиоуглеродные датировки (IV). Тбилиси.
- Габуниа, К. (1933). Железо, Минеральные ресурсы ССР Грузии, Ред. Годабриелидзе, Тифлис.
- Гамкрелидзе, И. (1949). Геологическое строение Аджаро-Триалетской складчатой системы, АИ ГССР, Тбилиси.
- Гзелишвили, И. (1964). Железоплавильное производство в древней Грузии, Тбилиси, 1964.
- Гиоргадзе, Гр. (1984). **Источниковедение истории Древнего Востока. — Москва.**
- Гиоргадзе, Гр. (1985). Производство и применение железа в Центральной Анатолии по данным хеттских клинописных текстов, «Древний Восток», Москва.
- Иессен, А., Деген-Ковалевский, Б. (1935). Из истории древней металлургии Кавказа. – Известия Государственной Академии Истории Материальной Культуры Имени Н. Я. Марра, (вып. 120). Москва-Ленинград
- Инанишвили, Г., Сакварелидзе, Т. (1987). Некоторые технологические особенности железоплавильного производства древней Колхиды. В книге: Хахутаишвили Д. Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси, 225-231.
- Кекелидзе, М., Сигуа, Т., & Литовка, А. (1975). Исследование обогатимости магнетитовых песков Черноморского побережья. В: Переработка железных и марганцевых руд Закавказья, Тбилиси. 22-33.
- Колчин, Б., & Круг, О. (1965). Физическое моделирование сыродутного процесса производства железа, В: Археология и естественные науки, МИА, Москва. 196-215.
- Купарадзе, Д., & Патаридзе Д. (2009). Добыча и использование железных руд в Грузии (историко-археологический очерк), сборник трудов Кавказского института минерального сырья (КИМС) им. А.А. Твалчрелидзе. Тбилиси. 277-294.
- Куфтин, Б. (1949). Материалы к археологии Колхиды. I, Тбилиси.
- Куфтин, Б. (1950). Материалы к археологии Колхиды, II, Тбилиси.
- Лорткипанидзе, О. (1989). Наследие древней Грузии, Тбилиси.
- Микеладзе, Т. (1990). К археологии Колхиды (эпоха средней и поздней бронзы-раннего железа), Тбилиси.
- Медведская, И. (1990). Д. Хахутаишвили - Производство железа в древней Колхиде, сб. "Советская археология" (2). Москва.
- Меликишвили, Г. (1954). Наири-Урарту. Тбилиси
- Меликишвили, Г. (1959). К истории древней Грузии, Издательство Академии наук грузинской ССР, Тбилиси.
- Меликишвили, Г. (1960). Урартские клинообразные надписи. Москва. 428.
- Меликишвили, Г. (1962). Кулха. - Древний мир (Сборник в честь В.В. Стурве), Москва.
- Минеральные ресурсы ССР Грузии, (1933). Тбилиси.
- Минеральные ресурсы ССР Грузии, (1937). Тбилиси.
- Природные ресурсы Грузинской ССР, (1958), т. I, Москва.
- Рамишвили, А. (1975). О назначении стоянок с «текстильной керамикой» Восточного Причерноморья. „Советская Археология» (4). Тбилиси. 36-44.
- Роква, М. (1959). Глины огнеупорные, в книге "Природные ресурсы Грузинской ССР", т. II, Москва, 127-138.
- Сигуа, Т., Литовка А., & Кекелидзе А. 1975. Исследования обогатимости магнетитовых песков Черноморского побережья: В сборнике: «Переработка железных и марганцевых руд Закавказья», Тбилиси. 22-23.
- Хахутаишвили, Д. (1973). К истории древнеколхидской металлургии железа - Вопросы древней истории, Кавказско-Ближневосточный сборник (IV). Тбилиси.
- Хахутаишвили, Д. К хронологии колхидско-халибского центра древнежелезной металлургии. «Кавказско-ближневосточный сборник» (V). Тбилиси.
- Хахутаишвили, Д. (1977). Новооткрытые памятники древнеколхидской металлургии железа. КСИА, 151, Тбилиси.
- Хахутаишвили, Д. (1979а). Сырьевая база и техника производства железа в древней Колхиде. Сб. „История горной науки и техники“, Тбилиси.

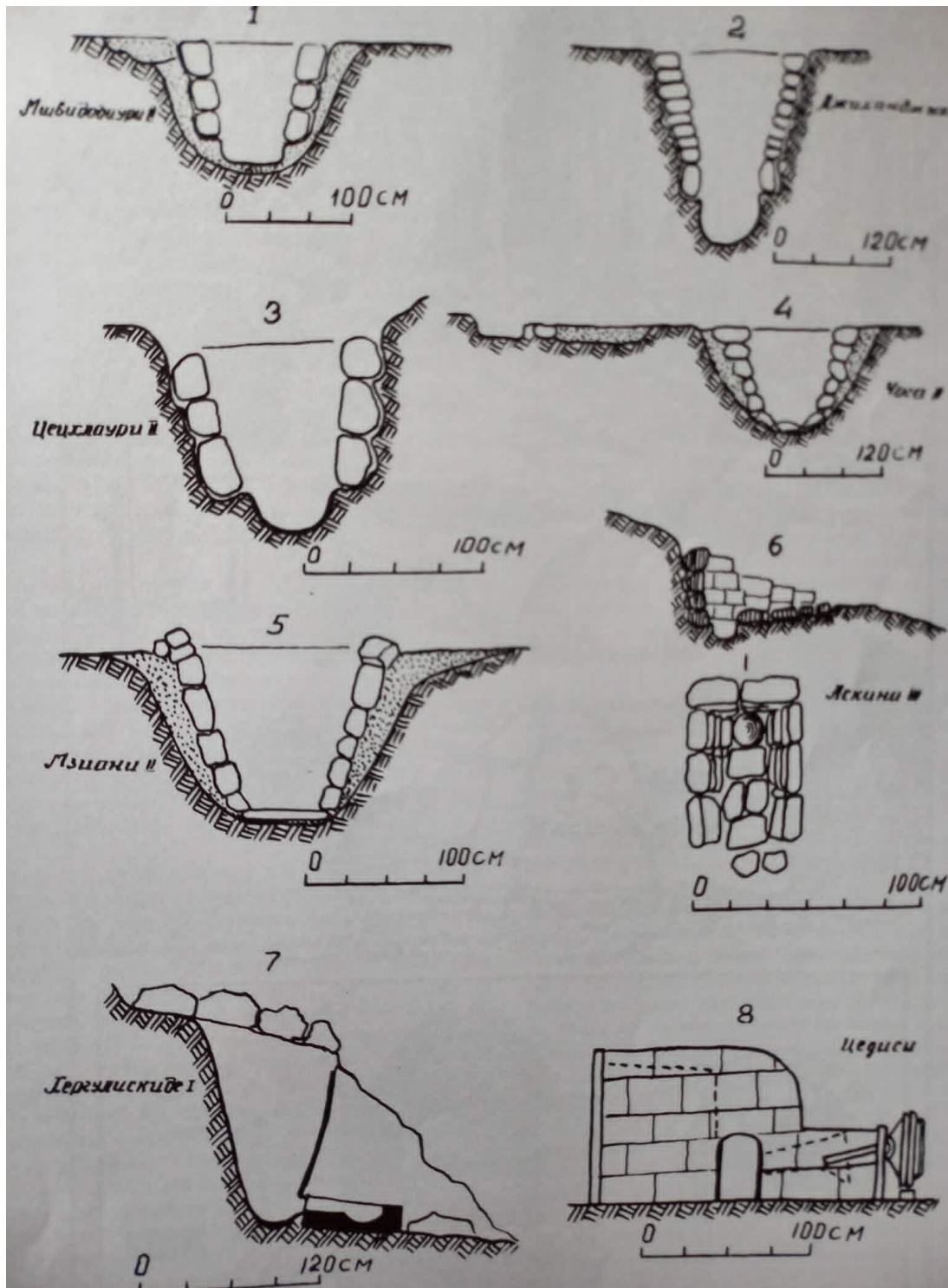
- Хакхуаишвили, Д. (19796). Некотрые вопросы истории древнеколхидской металлургии железа - В сборнике Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья (Материалы I Всесоюзного симпозиума), Тбилисию 334-339.
- Хакхуаишвили, Д. (1982). Основные результаты работы археологической экспедиции Юго-Западной Грузии в 1979 году. В сборнике „Памятники Юго-Западной Грузии“ (XI). Тбилиси. 10-14.
- Хакхуаишвили, Д. (1984). Природа и человек в приморской полосе Колхиды в эпоху голоцена, В сборнике „Кавказско-ближневосточный сборник“ (VII). Тбилиси. 146-151.
- Хакхуаишвили, Д. (1987). Производство железа в древней Колхиды, Мецниереба, Тбилиси.

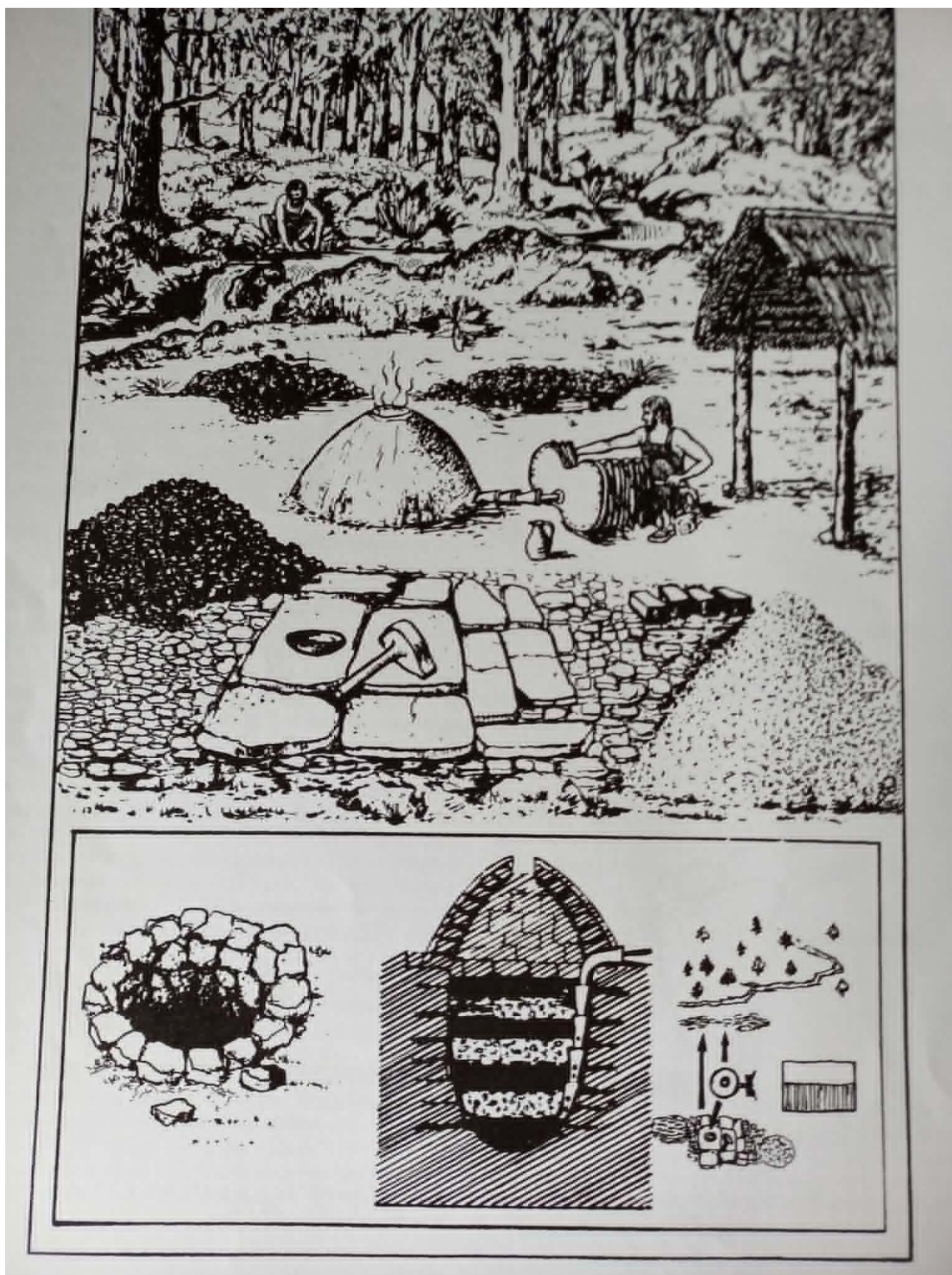
სურ. 1. ურარტუს მეფეთა ლაშქრობები კულხასა და დიაუხის ტერიტორიაზე

სურ. 2. ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე გამოვლენილი რკინის საწარმოო კერები (ნ. ხახუტაიშვილი, 2001, გვ. 182, სურ. 1)

სურ. 3. დასავლეთ საქართველოში (ისტორიული კოლხეთის ტერიტორიაზე) გამოვლენილი რკინის სადნობი ქურა-სახელოსნოების სახეები 1-5 – წინანატიკური ხანა, 6 – ადრეანტიკური ხანა. 7 – ადრეული შუა საუკუნეები; 8 – მე-18-19 საუკუნეები, რაჭა (დ. სახუტაიშვილი, 2009, 115, სურ. 67)

სურ. 4. რკინის გამოსადნობი ქურა-სახელოსნო ძველ კოლხეთში, ჯემალ მიქელაძის რეკონსტრუქცია (ხახუტაიშვილი დ. 2009, 116, სურ. 68)

URARTIAN MILITARY EXPEDITIONS AND THE IRON METALLURGICAL INDUSTRY IN THE SOUTH-EASTERN BLACK SEA REGION

Nana Khakhutaishvili

*PhD in History, Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University
Email: Nana.khakhutaishvili@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4944-2681>*

Nugzar Mgeladze

*PhD in History, Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University
Email: nugzar.mgeladze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8335-6042>*

Abstract. The Kingdom of Urartu (9th–6th centuries BC), which encompassed the territories of present-day eastern Turkey, Armenia, and northwestern Iran, was one of the most powerful and highly organized states within the political system of the Ancient Near East. Its kings, particularly Argishti I and Sarduri II, actively pursued military expansion toward neighboring regions, aiming both to extend political influence and to acquire strategically important resources.

The southeastern Black Sea region—corresponding to modern northeastern Turkey and western Georgia—had been distinguished since ancient times by its abundant natural resources, especially metals (copper, zinc, silver, gold, and iron), making it an *მნიშვნელოვანი* target for regional powers. The metallurgical traditions developed in this area, which reached a high level of advancement during the Late Bronze Age and Early Iron Age, indicate a sophisticated level of local production and effective resource utilization.

A combined analysis of archaeological and written sources demonstrates that Urartian military activity in the northwestern direction was not limited to territorial expansion alone. It also involved policies aimed at controlling trade routes and gaining access to metallurgical centers. In some cases, the Urartians not only engaged in military conflict with local populations but also established economic and trade relations.

Numerous metallurgical centers and workshop areas identified within the territory of historical Colchis confirm that the region possessed all the necessary conditions for iron production: a rich ore base, refractory clays, fuel resources, and established technological traditions. Metallurgical products were likely used both for local consumption and within exchange and trade networks.

Thus, Urartian expansion into the southeastern Black Sea region should be understood as part of a complex strategy that integrated military, economic, and commercial interests. Control over metal resources served as a foundation for both strengthening military power and securing economic benefits. Consequently, this region held a significant place within the political and economic system of Urartu.

Keywords: Urartu, Historical Colchis, metallurgy, Black Sea region, military campaigns, economic expansion

Introduction. The Kingdom of Urartu, which emerged in the vicinity of Lake Van in the 9th century BC, conducted extensive military campaigns of conquest toward the South Caucasus at the beginning of the first millennium BC. One of the regions targeted by these campaigns was the eastern Black Sea coastal area. Within this region, a particularly important place was occupied by the Chorokhi River valley, which represented a crucial communication zone (Melikishvili, 1951, pp. 26–33; Melikishvili, 1965; Melikishvili, 1966; Melikishvili, 1970; Melikishvili, 1954; Melikishvili, 1959, pp. 178–179; Melikishvili, 1960; Melikishvili, 1962; Diakonov, 1963, pp. 11–12).

The campaigns of the Urartian kings to distant lands, including Kul̄ḥa and Diauehi, were driven by several factors: these territories lay along important trade and transportation routes that connected Asia Minor, the Caucasus, and the Near East, and thus their control provided a strategic advantage; Colchis and Diauehi were regions rich in mineral resources, and their conquest ensured the economic strengthening of Urartu; moreover, establishing control over these territories served to assert and consolidate Urartian hegemony (Melikishvili, 1965; Melikishvili, 1954; Melikishvili, 1959; Melikishvili, 1960; Melikishvili, 1962; Berdzenishvili, 1955; Diakonov, 1963).

Methods. In the course of this research, we employed historical-comparative, complex-intensive, observational, and definitional methods. These approaches are primarily based on the analysis of written sources and the data obtained from archaeological materials identified and studied in the region.

Discussion. The region had already attracted particular strategic interest during the period of the ascendancy of the Assyrian Kingdom, when military campaigns directed toward the settlements located along the shores of the “Upper Sea” (i.e., the Black Sea) and the adjacent valleys constituted one of the primary objectives of expansion (Melikishvili, 1954; 1959; 1960; 1962; 1970).

In the inscription of Tiglath-Pileser I, which recounts his campaign against Diauehi—one of the most powerful political entities within the land of Nairi—it is explicitly stated that the king subdued distant territories situated along the shores of the “Upper Sea” (Melikishvili, 1951, pp. 26–33; 1965; 1966; 1970; Diakonov, 1963, pp. 11–12). According to this source, Tiglath-Pileser I advanced into mountainous regions located in proximity to the Black Sea. This information makes it reasonable to assume that the campaign extended into the mountainous zones of southern Georgia.

It cannot be excluded that these movements took place through the mountain passes of southwestern Georgia, particularly those of the Samtskhe–Adjara region, such as Goderdzi Pass, Zekari, and Mepis Tskaro. At the same time, it is equally possible that the campaign routes traversed other historical regions of southern Georgia—namely Shavsheti, Klarjeti, Tao, or Spéri—areas from which relatively accessible routes led toward the Black Sea littoral. The source further indicates that the forces of Diauehi operated with chariots and conducted military engagements in mountainous settlements. Such conditions would have been inconceivable without the existence of at least minimally organized communication routes.

It may therefore be inferred that both the attacking and defending sides utilized chariots in areas where the terrain permitted movement, whereas in more difficult and inaccessible zones they were compelled to clear paths manually, using bronze tools. Notably, the same source reports that during campaigns in particularly inaccessible mountainous regions, the army of Tiglath-Pileser I resorted to cutting down trees and constructing bridges. This practice can be interpreted as an attempt to connect fragmented routes into a more continuous network and may be regarded as an early manifestation of infrastructural adaptation to complex natural landscapes (Melikishvili, 1965; 1970; Narimanishvili & Mgeladze, 2007, pp. 70–80; 2011, pp. 5–17).

The improvement of roads and the development of communication networks became especially significant during the period of the strengthening and consolidation of the Urartian state. Urartian kings—

among them Išpuini, Menua, Argišti I, and Sarduri II—conducted intensive and repeated military campaigns against Diauehi during the 9th–7th centuries BC. Diauehi, in turn, represented not merely a territorial unit but a major political center that united various tribal formations (Melikishvili, 1951; 1965; 1966; 1970; Diakonov, 1963).

These campaigns were, in all likelihood, directed simultaneously toward both the Chorokhi (Çoruh) and the Kura (Mtkvari) river valleys. From the headwaters of the Chorokhi River, important communication arteries extended through the river systems of the Euphrates and Tigris, thereby linking the region with the broader networks of the Near East and even more distant eastern territories. At the same time, through the regions of Artani–Javakheti and Akhaltsikhe, the Kura River valley provided access to strategically significant settlements in the direction of the Caspian Sea and, via the Araxes (Aras) corridor, to the Iranian Plateau.

Given that settlements located at such major crossroads carried considerable strategic as well as economic importance, it is natural that they were placed under the control of military authorities and high-ranking secular officials. Evidence suggests that already in the Urartian period, a royal governor was stationed in the city of Artanuji, which occupied a particularly important position within this network of trade, economic, and strategic routes. According to some scholars, this settlement may have been known at the time under the name *Ildamusa* (Narimanishvili & Mgeladze, 2007, pp. 70–80; 2011, pp. 5–17).

During the period of Urartian expansion, its peripheral zones—including the peoples and polities of the eastern Black Sea region and the South Caucasus—gradually came under its sphere of influence. In both Assyrian and Urartian sources of the 10th–9th centuries BC, frequent references are made to the territories of the eastern Black Sea littoral, as well as to the peoples, countries, and rulers inhabiting these regions (Melikishvili, 1951; 1965; 1966; 1960; 1970; Melikishvili, 1954; 1959, pp. 178–179; 1960; 1962; Diakonov, 1963, pp. 11–12).

These sources mention the so-called “land of Nairi,” located along the Black Sea coast and in its mountainous hinterland, which was composed of several countries and as many as forty kings. The same sources also refer to a group of twenty-three kings of Nairi, who appear to have concluded a defensive military alliance in order to ensure their collective security. According to Urartian sources, one such coalition was led by the king of the Diauehi confederation—Sieni (ca. 1110–1100 BC), who may have held a superior position as “king of kings” over the rulers of the allied polities. Other rulers known from the sources, such as Utupursi (ca. 786–760 BC) and Asia (ca. 850–825 BC), also played a significant role in the defense of the Diauehi polity. Within the territory referred to as Seseti, among the settlements of Diauehi, a particularly prominent place was occupied by the city of Sasilo during the reign of King Menua (late 9th – early 8th century BC) (Melikishvili, 1959; 1970; Melikishvili, 1960; Melikishvili, 1970, p. 375; Diakonov, 1963).

It should be noted that Assyrian and Urartian sources predominantly describe military campaigns. This raises an important question: why did the Urartians undertake such distant and large-scale campaigns toward the eastern Black Sea region and the South Caucasus, particularly into the territories inhabited by the Kartvelian tribes of the Chorokhi basin? What factors attracted the Urartians to these regions?

Naturally, several interrelated factors must be taken into account. First, the expansionist ambitions of the empire and the need to secure its peripheral zones played a decisive role. Second, it was important to prevent large-scale movements of raiding groups descending from the Caucasian passes and high mountain ranges and to limit their incursions. Third, such campaigns contributed to the economic development of the imperial core, particularly through the accumulation of wealth obtained as war booty. Fourth, the capture of prisoners provided a source of cheap labor (History of the Peoples of the Ancient East, 1988, p. 344).

At first glance, written sources may suggest that the Urartians were primarily interested in acquiring household-type booty from the conquered territories. However, it may be argued that an equally important—if not decisive—factor was the acquisition of specific forms of material wealth, namely access to metal resources and their industrial exploitation. The

functioning of ancient Near Eastern societies was fundamentally dependent on metal. Consequently, in early state systems, metal was highly valued and constituted a key component of trade and economic relations.

In support of this view, it is sufficient to recall the special importance attributed to metal production by the Hittites and its central role in their economic and commercial networks. Scholars do not exclude the possibility that iron was exported to central Anatolia from neighboring regions, particularly from the iron-producing centers of southwestern Georgia, including Colchis (Giorgadze, 1984; 1985; 2001; 2002; Khakhutaishvili, N., 1987, p. 38; Papuashvili, 2003, pp. 63–70).

Thus, metal constituted a crucial economic and military resource in the societies of the ancient Near East. Accordingly, its extraction and processing played a decisive role in determining the strength and stability of early states. Within this context, the iron metallurgy of Colchis attracted particular interest, which likely represented one of the principal motivations behind Urartian military activity in the region (Khakhutaishvili, 1973, pp. 170, 179; *History of the Peoples of the Ancient East*, 1988, p. 345).

A particularly illustrative example of this is the account of Sarduri II, who, following his victory over the Colchian city of Ildamusa—identified by some scholars with present-day Artanuji—reportedly commissioned the production of an “iron seal” to commemorate his triumph. Significantly, the seal was made of iron rather than of other metals, despite the abundance of various metal resources in the region. This choice may indicate the special importance attributed to iron as a relatively new and strategically valuable material at the time. Notably, this is the only recorded reference to iron in Urartian sources in connection with Colchis. Nevertheless, even on the basis of this single account, scholars have suggested that local metalworkers were highly skilled in iron production, and that Sarduri II deliberately entrusted them with the manufacture of the iron seal (*History of the Peoples of the Ancient East*, 1988, p. 345; Khakhutaishvili, 1973, pp. 170–179; Khakhutaishvili, 1976, pp. 97–103; Mikeladze, 1974, p. 30; Japaridze, 1955; 1982, p. 63).

This interpretation is further supported by archaeological evidence. All categories of sources consistently confirm that the populations of the South Caucasus and the eastern Black Sea region had achieved a high level of development in the extraction and processing of metals during this period—a fact that did not escape the attention of Classical authors (Iessen & Degen-Kovalevskii, 1935; Lordkipanidze, 1989, pp. 48–57; Lordkipanidze, 2002).

It is noteworthy that ancient Near Eastern and Classical Greek sources regarded the Chalybes and the Tibareni/Tabal-Tibareni—inhabiting northern Anatolia and the southern Black Sea littoral—as among the earliest producers of iron. On the territory of Georgia, however, metal production began at the dawn of human history and continued uninterrupted in subsequent periods (Japaridze, 1955; 1968; 1982; 2003). This is confirmed both by archaeological artifacts and by the numerous ancient production centers and metallurgical furnaces/workshops discovered over the years in the southeastern Black Sea region and the Chorokhi River valley (Khakhutaishvili, 1964; 1974; 1976; 1978; 1979; 1980; 1981; 1982; 1995; Rekhviashvili, 1964; Khakhutaishvili, N., 1987; 2004; 2009; Khakhutaishvili, N. & Tavamaisvili, 2002, pp. 34–40; Khakhutaishvili, D. & Khakhutaishvili, N., 2007, pp. 198–203; Khakhutaishvili, 1974, pp. 339–348; 2009; Kolchin & Krug, 1965, pp. 196–215; Medvedskaia, 1990, pp. 269–273; Burchuladze & Togonidze, 1985; Papuashvili et al., 2021, pp. 127–132).

Archaeological investigations conducted in the territory of historical Colchis have reinforced the view that the eastern and southeastern Black Sea regions constituted one of the principal centers of large-scale iron production at the end of the 2nd millennium BC and during the first half of the 1st millennium BC. According to some scholars, this production was initially oriented primarily toward export and was closely connected with the regions of the Near East, the Aegean world, and eastern Transcaucasia (Khakhutaishvili, 1964; 1987, pp. 6–40; Khakhutaishvili, 1974, pp. 339–348; 2009; 2001, pp. 182–185; 2005, pp. 80–87; 2006, pp. 222–234; 2008, pp. 397–405).

It is important to emphasize that the territory of historical Colchis possessed all the necessary preconditions for the early development of iron production: substantial deposits of refractory clays, diverse types of fuel resources (particularly timber of varying quality), and a wide range of ore materials, including magnetite sands, hematite, and limonite. These factors together created a solid foundation for the emergence and development of major centers of iron production

(Gdzelishvili, 1966; Khakhutaishvili, 1964; 1987, pp. 6–40; Tavadze et al., 1961; 1977; Natural Resources of Georgia, 1935; 1959; Mineral Resources of Georgia, 1933; Poporadze, 2012; Kuparadze et al., 2008; Kuparadze & Pataridze, 2009; Gabunia, 1933; Gamkrelidze, 1949; Inanishvili et al., 1987; Kekelidze et al., 1975; Mineral Resources of the Georgian SSR, 1933; 1937; Natural Resources of the Georgian SSR, 1958; Rokva, 1959; Sigua et al., 1975).

This process was further facilitated by the metallurgical traditions that existed in the region, which were based on a long-standing experience in bronze working. For this reason, it is not unfounded that the Chorokhi basin is regarded as one of the principal centers of non-ferrous metallurgy in the ancient Near East, while the coastal zone of southwestern Georgia is considered the region where the widely recognized Colchian culture of the Late Bronze Age was formed. It appears that in this extensive area, the adoption of iron was significantly supported by the accumulated empirical knowledge of copper and bronze processing. This experience ultimately led to the search for a stronger metal and, eventually, to the discovery of iron and steel smelting techniques (Gdzelishvili, 1964; Mikeladze, 1974, pp. 40–58; Abramishvili, 1961; Japaridze, 2003, pp. 193–218; Lordkipanidze, 1998, pp. 48–57; 2002; Khakhutaishvili, 1995, pp. 66–74; 1987, pp. 71–86; Chavleishvili, 1991, pp. 3–26; 1999).

At the same time, alternative viewpoints exist, according to which the beginning of the Iron Age is associated with the use of naturally occurring, so-called “meteoritic” iron (Wright, 1930, pp. 450–462; Zimmer, 1917).

To date, four major pre-Classical iron production centers have been identified and studied within the territory of historical Colchis. These are located in the valleys of the Chorokhi, Choloki–Ochkhamuri, Supsa–Gubazeuli, and Khobi–Ochkhamuri rivers (Gdzelishvili, 1964; Gdzelishvili & Khakhutaishvili, 1964; Khakhutaishvili, 1964; 1974; 1976; 1978; 1979; 1980; 1981; 1982; 1995; Khakhutaishvili, N., 1987; 2004; 2009; Khakhutaishvili & Tavamaisvili, 2002, pp. 34–40; Khakhutaishvili & Khakhutaishvili, 2007, pp. 198–203; Khakhutaishvili, 1974, pp. 339–348; 2009; Inanishvili, 2007; Khakhutaishvili, 1973; 1977a; 1977b; 1979a; 1979b; 1982, pp. 10–14; 1984, pp. 146–151; 1987).

It is noteworthy that the metallurgical centers of Colchis were distributed across coastal, foothill, and mountainous zones, which indicates a spatial differentiation of production and an efficient utilization of available resources (Gdzelishvili, 1964; Gdzelishvili & Khakhutaishvili, 1964; Khakhutaishvili, 2005, pp. 80–88; 2009, pp. 4–20; Khakhutaishvili, 2009; Inanishvili, 2004; 2014; Erb-Satullo et al., 2018; 2020; Gilmour et al., 2020).

As a result of long-term research, hundreds of workshop sites have been identified in the region, indicating both the large scale and the organized nature of production. Particularly significant is the Chorokhi basin, where a major center of iron production operated during the 2nd–1st millennia BC. This is evidenced by workshop complexes such as “Charnali,” “Avgia,” and “Khopcho” (Gdzelishvili & Khakhutaishvili, 1964, pp. 59–96; Khakhutaishvili, 2009; Khakhutaishvili, 2006; 2008).

The spatial distribution of ironworking workshop areas clearly demonstrates their close connection with raw material sources, particularly coastal dune zones where magnetite sands were available. In contrast, production centers located in foothill and mountainous regions relied primarily on hematite and limonite ores. Accordingly, these production centers functioned in *непосред* proximity to natural resource bases (Gdzelishvili, 1964; Gdzelishvili & Khakhutaishvili, 1964; Khakhutaishvili, 2005, pp. 80–88; 2009, pp. 4–20; Ramishvili, 1974; 1975, pp. 36–44; Tavamaisvili, 2012).

Thus, recent research further strengthens the view that Colchis represented one of the major centers of iron metallurgy. Its development was driven both by internal economic needs and by the demands of external markets (Khakhutaishvili, 1987; Khakhutaishvili, 2009; Khakhutaishvili, 2006; 2008; Mikeladze, 1985; Inanishvili, 2004; 2014; Inanishvili, 2007).

Conclusion. Colchis, as one of the major metallurgical centers of the Bronze and Early Iron Ages, played a distinctive role in the economic, social, and cultural development of the South Caucasus. An analysis of archaeological and written sources demonstrates that metal production in the region was not only highly developed but also possessed structural significance in shaping and sustaining local societies.

The advancement of metallurgy directly determined the economic strength of the Colchian tribes, which, in turn, was reflected in their political influence and military potential. These factors largely explain the sustained interest of neighboring states and civilizations in Colchis, positioning the region as an important component within broader international economic and cultural networks.

Moreover, the metallurgical traditions of Colchis—originating in the Bronze Age and reaching a high level of development in the Early Iron Age—indicate both continuity and technological evolution. This process created essential preconditions for the emergence of more advanced metallurgical systems, ultimately contributing to large-scale production and an economy that was, at least in part, oriented toward export.

Today, the metallurgical heritage of Colchis is clearly reflected in both archaeological materials and museum collections, which constitute significant evidence of Georgia's ancient cultural achievements and technological development. The study of this heritage not only facilitates a deeper understanding of regional history but also makes an important contribution to the broader reconstruction of the economic and technological history of the ancient world.

References

- Abesadze, Ts. (1969). *Litonis warmoeba amierkavkasiashi dzv. ts. III atastsleulshi* [Metal production in Transcaucasia in the 3rd millennium BC]. Tbilisi. [in Georgian]
- Abramishvili, R. (1961). *Rkinis atvisebis sakitkhisatvis aghmosavlet Sakartvelos teritoriaze* [On the issue of iron adoption in Eastern Georgia]. Proceedings of the State Museum of Georgia, XXII-B, Tbilisi. 291–382. [in Georgian]
- Apakhidze, J. (2002). *Gvianbrinjaosa da adrerkinis khanis kolkhuri kulturis khronologia* [Chronology of the Colchian culture of the Late Bronze and Early Iron Age] (Doctoral dissertation abstract). Tbilisi. [in Georgian]
- Berdzenishvili, N. (1955). *Sakartvelos istoriis sakitkhebi* (Vol. 3). [Issues of Georgian History]. Materials for the Economic History of Georgia. Tbilisi. [in Georgian]
- Burchuladze, A., & Toghonidze, G. (1985). *Radiouglerodnye datirovki* [Radiocarbon dating] (Vol. 4). Tbilisi. [in Russian]
- Chavleishvili, I. (1999). *Gvianbrinjao-adrerkinis khanis namosakhlarni samkhret-dasavlet Sakartvelodan* [Late Bronze–Early Iron Age settlements from southwestern Georgia] (Doctoral dissertation). Tbilisi. [in Georgian]
- Dyakonov, I. M. (1963). *Urartskie pisma i dokumenty* [Urartian letters and documents]. Moscow–Leningrad. [in Russian]
- Dzveli aghmosavletis khalkhta istoria [History of the peoples of the Ancient East] (1988). 2nd revised edition. Tbilisi. [in Georgian]
- Erb-Satullo, N., Gilmour, B., & Khakhutaishvili, N. (2018). The ebb and flow of copper and iron smelting in the South Caucasus. *Radiocarbon*, 60, 159–180.
- Erb-Satullo, N., Gilmour, B., & Khakhutaishvili, N. (2020). The metal behind the myths: Iron smelting in the southeastern Black Sea region. *Antiquity*, 94, 401–419.
- Foforadze, N. (2012). *Sakartvelos mineralebi da qanebi* [Minerals and rocks of Georgia]. Tbilisi. [in Georgian]
- Gabunia, K. (1933). *Zhelezo. Mineralnye resursy SSSR* [Iron. Mineral resources of the USSR]. Pp. 160–166. Tiflis. [in Russian]
- Gamkrelidze, I. (1949). *Geologicheskoe stroenie Adzhara-Trialetskoi skladchatoi sistemy* [Geological structure of the Adjara-Trialeti fold system]. Tbilisi. [in Russian]
- Gzelishvili I. 1964. *Zhelezoplavilnoe Proizvodstvo v Drevney Gruzii* (Iron Smelting Production in Ancient Georgia), Tbilisi: Metsniereba (in Russian).
- Gdzelishvili, I. (1964). *Acharashi 1960–1961 tslebshi aghmochenili rkinis sadnobi kura-sakhelosnoebis gatkhrebiis dziritadi shedegebi* [Results of excavations of iron smelting workshops in Adjara]. In *Monuments of South-Western Georgia* (Vol. 1), pp. 29–44. Tbilisi. [in Georgian]
- Gdzelishvili, I., & Khakhutaishvili, D. (1964). *Rkinis warmoebis udzvelesi kera Chorokhis kvemo dinebashi da arqeologiuri dazvervebi gonio-apsarosshi* [Ancient center of iron production in the lower Chorokhi basin and Archaeological Explorations in Gonio-Apsaros]. In *Monuments of South-Western Georgia* (Vol. 1), pp. 59–96. Tbilisi. [in Georgian]
- Gdzelishvili, I. (1966). *Tsivi bervis kurebis klasifikatsia* [Classification of bloomery furnaces]. "Works" of the Historical-Ethnographic Museum (Vol. 1), Tbilisi. [in Georgian]

- Gilmour, B., Cox, M., Erb-Satullo, N., Khakhutaishvili, N., & Pollard, A. (2020). Ancient Colchis and the origins of iron. In N. Sekunda (Ed), *Wonders Lost and Found*. Gdańsk.
- Giorgadze, G. (1984). *Istchnikovedenie istorii Drevnego Vostoka* [Source studies of the Ancient Near East]. Moscow. [in Russian].
- Giorgadze G. 1985. *Proizvodstvo i Primenenie Jeleza v tsentralnoi Anatolii po Dannim Khetskikh Klinopisnikh nadpisei* (Production and Use of Iron in the Central Anatolia. According to Hittite Cuneiform Texts). (in:) *In the Ancient East, Ethnic and Cultural Ties*. 238-261 Moscow. [in Russian].
- Giorgadze, G. (2002). *Udzvelesi akhlomagmosavluri ethnosebi da kartvelta warmomavloba* [Ancient Near Eastern ethnoses and Georgian origins]. Tbilisi. [in Georgian]
- lessen, A. A., & Degen-Kovalevskii, B. E. (1935). *Iz istorii drevnei metallurgii Kavkaza* [From the history of ancient metallurgy of the Caucasus]. *Izvestiya Gosudarstvennoi Akademii Istori Material'noi Kul'tury imeni N. Ya. Marra*, Issue 120. Moscow–Leningrad. [in Russian]
- Inanishvili, G., & Sakvarelidze. (1987). *Nekotore Tekhnologicheskie osobennosti Jelezoplavilnogo proizvodstva Drevnei Kolchidi* (some technological features of the iron-smelting production of ancient Colchis), (in:) Khakhutaishvili D.A. *Proizvodstvo zheleza v drevney Kolkhide* (The Production of Iron in Ancient Colchis), Tbilisi: Metsniereba (in Russian). 225-231.
- Inanishvili, G. (2004). *Rkinis warmoeba Sakartvelos teritoriaze dzv. ts. XII–I saukuneebshi* [Iron production in Georgia (12th–1st c. BC)]. *Dziebani*, 12. [in Georgian]
- Inanishvili G. 2007, *About the History of Iron Production in Georgia*, *Metalla* 14, 1–62.
- Inanishvili, G. (2014). *Kartuli metalurgiis sataveebtan* [Origins of Georgian metallurgy]. Tbilisi. [in Georgian]
- Japharidze, O. (1955). *Litonis warmoebis adreuli safekhuri Sakartveloshi* [Early stages of metal production in Georgia]. Tbilisi. [in Georgian]
- Japharidze, O. (1968). *Spilendz-brinjaos metalurgiis istoriisatvis* [For the history of copper-bronze metallurgy in Georgia]. Tbilisi. [in Georgian]
- Japharidze, O. (1982). *Dasavlet saqartvelo gvianbrinjaos xanashi* [Western Georgia in the Late Bronze Age]. “Matsne” - History, archaeology, ethnography and art history series, vol. 1. Tbilisi. [in Georgian]
- Japharidze, O. (2003). *Sakartvelos istoriis sataveebtan* [At the origins of Georgian history]. Tbilisi. [in Georgian]
- Jibladze, L. (2007). *Kolkhetis dablobis dz.w. II-I ataswleulebis namosaxlarebi* [Settlements of the Colchis Plain of the 2nd-1st millennia BC.]. Tbilisi. [in Georgian]
- Kakhidze, A., & Mamuladze, Sh. (2000). *Chorokhis auzi – kolkhuri kulturis udzvelesi kera* [Chorokhi basin as an ancient center of Colchian culture]. Batumi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1964). *Kolkhetis rkinis metalurgiis sataveebtan* [The Beginings of Colchian Iron Metallurgy], (in:) *Monuments of South-Western Georgia*, vol. I, pp. 45-58. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1973). *K istorii drevnekolkhidskoi metallurgii zheleza* [On the history of ancient Colchian iron metallurgy]. In *Voprosy drevnei istorii, Kavkazsko-Blizhnevostochnyi sbornik*, IV. Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1974). *Rkinis warmoebis dzvelkolkhuri tsentris arqeologiuri gatkhebi md. Cholokis kheobashi* [Archaeological excavations of the ancient Colchian center of iron production in the Choloki River gorge in 1971]. "Matsne", a series of history, archaeology, ethnography and art history, vol. 4. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili D. (1974). *Contribution of the Kartvelian Tribes to the Mastery of Iron Metallurgy in the Near East*, *Acta Antiqua* 22, Fasc. 1–4, 339–348
- Khakhutaishvili, D. (1976). *Rkinis metalurgiis chasakhva-ganvitarebis pirveladi tsentrebis sakitkhisatvis* [On the issue of the primary centers of origin and development of iron metallurgy]. - collection dedicated to the 100th anniversary of the birth of Academic Ivane Javakishvili. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1977). *Novootkrytye pamyatniki drevnekolkhidskoi metallurgii zheleza* [Newly discovered sites of ancient Colchian iron metallurgy]. *KSIA*, 151. Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1978). *Masalebi dzvelkolkhuri rkinis metalurgiis istoriisatvis (Ochkhamuris kheoba)* [Materials on the history of ancient Colchian iron metallurgy (Ochkhamuri Gorge)]. *Monuments of South-Western Georgia*, vol. VII, pp. 17-34. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1979). *Samkhret-Dasavlet Saqartvelos arqeologiuri kvlethis dziritadi shedegebi* [Main results of archaeological research in Southwestern Georgia]. *Monuments of South-Western Georgia*, vol. VIII, pp. 3-18. Tbilisi. [in Georgian]

- Khakhutaishvili, D. (1979). Syrevaya baza i tekhnika proizvodstva zheleza v drevnei Kolkhide [Raw material base and production techniques of iron in ancient Colchis]. In *Istoriya gorno nauki i tekhniki*. Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1979). Nekotorye voprosy istorii drevnekolkhidskoi metallurgii zheleza [Some issues in the history of ancient Colchian iron metallurgy]. In *Problemy grecheskoi kolonizatsii Severnogo i Vostochnogo Prichernomor'ya* (Materialy I Vsesoyuznogo simpoziuma) (pp. 334–339). Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1980). *Masalebi rkinis warmoebis adreuli safekhursatvis Chrdiloet Kolkhetshi (1972 wlis arqeologiuri kvleva-dziebis shedegebi)* [Materials related to the early stage of iron production in Northern Colchis (results of archaeological research in 1972)]. *Monuments of South-Western Georgia*, vol. IX. pp. 3-38. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1981). *Rkinis tsarmoebis dzvelkolkhuri kera Sufsa-Gubazeulis kheobashi* [An ancient Colchian iron production center in the Supsa-Gubazeuli gorge]. *Monuments of South-Western Georgia*, vol. X. pp. 3-36. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1982). *Samkhret-Dasavlet Saqartvelos arqeologiuri eqspediciis 1979 wlis dziritadi shedegebi* [The main results of the 1979 archaeological expedition in southwestern Georgia]. *Monuments of South-Western Georgia*, vol. XI. pp. 10-14. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D. (1982). Osnovnye rezultaty raboty arkheologicheskoi ekspeditsii Yugo-Zapadnoi Gruzii v 1979 godu [Main results of the archaeological expedition of Southwestern Georgia in 1979]. In *Pamyatniki Yugo-Zapadnoi Gruzii*, XI (pp. 10–14). Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1984). Priroda i chelovek v primorskoj polose Kolkhidi v epokhu golotsena [Nature and humans in the coastal zone of Colchis in the Holocene]. In *Kavkazsko-Blizhnevostochnyi sbornik*, VII (pp. 146–151). Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1987). Proizvodstvo zheleza v drevnei Kolkhide [The manufacture of iron in ancient Colchis]. Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. (1995). *Kobuletis "Kveqana"* [The "country" of Kobuleti]. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili D. 2009 [1987], *The Manufacture of Iron in Ancient Colchis*, BAR International Series 1905, Archaeopress, Oxford.
- Khakhutaishvili, D. (1973). K istorii drevnekolkhidskoi metallurgii zheleza. Voprosy drevnei istorii, Kavkazsko-blichnevostochnyi sbornik, IV, Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, D. A. K khronologii kolkhidsko-khalibskogo tsentra drevnezheleznoi metallurgii [On the chronology of the Colchian-Chalybian center of early iron metallurgy]. In *Kavkazsko-Blizhnevostochnyi sbornik*, V. Tbilisi. [in Russian]
- Khakhutaishvili, N. (1987). Samkhret-dasavlet Sakartvelos zghvispireti adrerkinis khanashi [Southwestern Georgian coast in the Early Iron Age]. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, D., & Khakhutaishvili, N. (2007). Shavi metalurgiis udzvelesi kera Acharis teritoriaze [The earliest center of ferrous metallurgy in the territory of Adjara]. In *Samkhret-Dasavlet Sakartvelos istoriis narkvevebi* (Vol. 1, pp. 198–203). Batumi: Adjara. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, N., & Tavamaishvili, G. (2002). Udzvelesi rkinis metalurgiis akhali kera Chakvistiskalis kheobashi [A new center of ancient iron metallurgy in the Chakvistiskali River valley]. *Dziebani*, (9), 34–40. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili N. 2001. Alte Eisenproduktion an der östlichen Schwarzmeerküste, in I. Gambashidze, A. Hauptmann, R. Sloty, U. Yalcin (eds), *Georgien. Schätze aus dem Land des goldenen Vlies*, Bochum, 182–185.
- Khakhutaishvili, N. (2004). Samkhret-Dasavlet Sakartveloshi gamovlenili rkinis warmoebis udzvelesi kerebi [The earliest centers of iron production identified in Southwestern Georgia]. *Saistorio Matsne*, (13). Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili N. 2005. Development of iron metallurgy in West Transcaucasia (Historical Kolkheti), "METALLA", № 12, Deutsche Bergbau-Museum, Bochum, Deutsche Bergbau-Museum, Bochum, 80–87.
- Khakhutaishvili N. 2006. Ancient iron production related to the recent findings on Gonio Castle surroundings (2001–2003), *Eirene. Studia Graeca et Latina*, Praha XLII, 222–234.
- Khakhutaishvili N. (2008). An ancient Colchian centre of iron metallurgy at Chorokhi: Excavations in 2001, in (eds. A. Sagona, M. Abramishvili), (in:) *Archaeology in Southern Caucasus: Perspectives from Georgia*, *Ancient Near Eastern Studies Supplement* 19, Leuven, 397–405. 419
- Khakhutaishvili, N. (2009). Chorokhis auzis rkinis sawarmo keris kidev erti sakhelosno ubani [One more workshop of iron production center in the Chorokhi basin]. In *Gonio-Apsaros* (Vol. 8). Batumi. Tbilisi. [in Georgian]
- Khakhutaishvili, N., Papuashvili, R., Chkhatarashvili, G., Kakhidze, E., Inanishvili, G., Foforadze, N., Erb-Satullo, N., & Gilmour, B. (2024). Colchis – the ancient center of iron metallurgy (historical-interdisciplinary research), Tbilisi

- Kekelidze, M., Sigua, T., & Litovka, A. (1975). Issledovanie obogatimosti magnetitovykh peskov Chernomorskogo poberezh'ya [Study of the beneficiation of magnetite sands of the Black Sea coast]. In *Pererabotka zheleznykh i margantsevykh rud Zakavkaz'ya* (pp. 22–33). Tbilisi. [in Russian]
- Kolchin, B., & Krug, O. I. (1965). Fizicheskoe modelirovanie syroductnogo protsessa proizvodstva zheleza [Physical modeling of the bloomery iron production process]. In *Arkheologiya i estestvennye nauki* (pp. 196–215). Moscow: MIA. [in Russian]
- Kuparadze, D., & Pataridze, D. (2009). Dobycha i ispol'zovanie zheleznykh rud v Gruzii (istoriko-arkheologicheskii ocherk) [Extraction and use of iron ores in Georgia (historical-archaeological essay)]. In *Sbornik trudov, posvyashchennykh 80-letiyu osnovaniya instituta i pamyati A. A., P. A., i T. A. Tvalchrelidze* (pp. 277–294). Tbilisi. [in Russian]
- Kuftin, B. (1949). *Materialy k arkheologii Kolkhidy* (Vol. 1). Tbilisi. [in Russian]
- Kuftin, B. (1950). *Materialy k arkheologii Kolkhidy* (Vol. 2). Tbilisi. [in Russian]
- Tavamaishvili, G., (2012). *Dzveli sadgomebi samkhret-dasavlet saqartvelos axalshavzgvur terasaze* [Ancient settlements on the New Black Sea terrace of Southwestern Georgia], Tbilisi. [in Georgian]
- Tavadze, T., Sakvarelidze T., Abesadze T., & Dvali T. (1961). *Rkinis miRebis civiberviti procesi dzvel saqartveloshi* (The cold forging process of iron production in ancient Georgia). In "Proceedings" of the Institute of Metallurgy of the Georgian Academy of Sciences (Vol. II) Tbilisi. 95-108. . [in Georgian]
- Tavadze, T., Sakvarelidze T., Abesadze T., & Dvali T. (1977). *Rkinis warmoebis istoriasatvis dzvel saqartveloshi* (On the History of Iron Manufacture in Ancient Georgia), Tbilisi. 5-61 [in Georgian]
- Lortkipanidze, O. (2002). *Dzveli Qartuli Civilizaciis Sataveebtan* [To the origins of old Georgian Civilization]. Tbilisi. [in Georgian]
- Mineral Resources of the Georgian SSR. 1935 Tbilisi. 244-257, (in Russian).
- Mineral Resources of the Georgian SSR. 1958 Tbilisi, (in Russian).
- Mgeladze, N., Narimanishvili, G., Tunadze, T., et al. (2019). *Goderdzis ughelt'ekhlis istoria da ethnoarkeologia* [History and ethnoarchaeology of Goderdzi Pass]. Batumi. [in Georgian]
- Mikeladze, T. (1974). *Dziebani Kolkhetisa da samkhret-agmosavlet shavizghvispireti udzvelesi mosakhleobis istoridan* (dz.w. II-I ataswleulebi) [Study of the history of the Ancient Population of Colchis and the Southeastern Black Sea coast (2nd-1st millennia BC)]. Pp. 114-149. Tbilisi. [in Georgian]
- Mikeladze, T. (1985). *Colkhetis adrerkinis khanis samarovnebi* [Early Iron Age Burials of Colchis,]. Tbilisi. [in Georgian]
- Melikishvili, G. 1951. (1951). *Urartu*. Tbilisi. [in Georgian]
- Melikishvili, G. (1959). *K istorii drevnei Gruzii* [On the history of ancient Georgia]. Tbilisi. [in Russian]
- Melikishvili, G. (1960). *Urartskie klinobraznye nadpisi* [Urartian cuneiform inscriptions]. Moscow. [in Russian]
- Melikishvili, G. (1962). *Kulkha*. In *Drevnii mir* (Sbornik v chest' V. V. Struve). Moscow. [in Russian]
- Melikishvili, G. (1954). *Nairi-Urartu*. Tbilisi. [in Russian]
- Melikishvili, G. (1965). *Sakartvelos, Kavkasiisa da makhlobeli aghmosavletis udzvelesi mosakhleobis sakitkhisatvis* [On the question of the ancient population of Georgia, the Caucasus, and the Near East]. Tbilisi. [in Georgian]
- Melikishvili, G. (1966). *Shavi zghva dzv. ts. XIII-XII ss-is asurul lursmul ts'artserebshi* [The Black Sea in the Assyrian cuneiform inscriptions of the 13th–12th centuries BC]. In *Kavkasiis khalkhta istoriis sakitkhebi*. Tbilisi. . [in Georgian]
- Melikishvili, G. (1970). *Samkhret-dasavlet Sakartvelos mosakhleobis udzvelesi gaertianebebi* [The earliest unions of the population of Southwestern Georgia]. In *Sakartvelos istoriis narkvevebi*, Vol. I: *Sakartvelo udzvelesi droidan akhali tseltaghritskhvis IV saukunemde*. Tbilisi. [in Georgian]
- Mikeladze, T. (1990). *K arkheologii Kolkhidy (epokha srednei i pozdnei bronzy – rannego zheleza)* [On the archaeology of Colchis (Middle and Late Bronze Age – Early Iron Age)]. Tbilisi. [in Russian]
- Medvedskaia, I. (1990). *D. Khakhutaishvili – Proizvodstvo zheleza v drevnei Kolkhide* [Iron production in ancient Colchis]. *Sovetskaya Arkheologiya*, 2, Moscow. [in Russian]
- Natural Resources of the Georgian SSR. 1958, Tbilisi, 83, (in Russian).
- Narimanishvili, G., & Mgeladze, N. (2007). *Acharistskhilis kheobaze gamavali savachro-satranzito gzebis shesakheb* [On the trade and transit routes passing through the Acharistskali valley]. *Iberia-Kolkheti*, No. 3. Tbilisi. . [in Georgian]
- Narimanishvili, G., & Mgeladze, N. (2011). *Acharistskhilis kheoba Sakartvelos teritoriaze gamavali saertashoris savachro-satranzito gzebis sistemashi* [The Acharistskali valley in the system of international trade and transit routes across Georgia]. *Lingvokulturologiuri dziebani*, II. Batumi. . [in Georgian]

- Papuashvili, R. (1998). Gvianbrinjao-adre rkinis khanis Kolkhetis samarakh-ormota fardobiti khronologiisatvis [Towards the relative chronology of Colchian burial pits of the Late Bronze–Early Iron Age]. *Dziebani*, No. 1, 43–57. Tbilisi. [in Georgian]
- Papuashvili, R. (2000). Gvianbrinjao-adre rkinis khanis tsentraluri Kolkhetis samarovanta agebulebistvis [On the structure of cemeteries of Central Colchis in the Late Bronze–Early Iron Age]. *Dziebani*, No. 5, 55–65. Tbilisi. . [in Georgian]
- Papuashvili, R. (2003). Kolkuri brinjaos eksporti [Export of Colchian bronze]. *Dziebani*, No. 12, 63–70. Tbilisi. . [in Georgian]
- Papuashvili R., Khakhutaishvili N., & Kakhidze A. 2021. To the Origins of Iron Production in Colchis (2nd half of the II millennium BC – 1st half of the I millennium BC), *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences* 15, 127–132.
- Ramishvili, A. (1974). Kolkhetis materialuri kulturis istoriisatvis [On the history of the material culture of Colchis]. Batumi. [in Georgian]
- Ramishvili, A. (1974). Pichvnaris zghvispira sadgomebis datarighebtvis [On the dating of the coastal settlements of Pichvnari]. *Matsne* (Series of History, Archaeology, Ethnography and Art History), II. Tbilisi. [in Georgian]
- Ramishvili A. (1975). O naznachanii stoianok s “tekstilnoi keramiko” Vostochnogo Prichernomoria, (in:) “Sovetskaia Arkheologia”, N4 (On the Purpose of Sites with “Textile Ceramics” on the Eastern Black Sea Littoral, *Soviet Archaeology*), N4, Moscow, 36-44 (in Russian).
- Rokva M. (1950) Glini ognepurnie (Refractory and Fire-Clays), (in:) *Natural Resources of the GSSR*, 127-138, Moscow. (in Russian).
- Rekhtishvili, N. (1964). Kartuli khalkhuri metalurgia (rkina-mchedloba) [Georgian folk metallurgy (iron smithing)]. Tbilisi. [in Georgian]
- Koridze, D. (1966). Kolkuri kulturis istoriisatvis [On the history of Colchian culture]. Tbilisi. [in Georgian]
- Kuparadze, D., Pataridze, D., & Kerestedjian T. (2008). Ancient Georgian iron metallurgy and its ore base, in *Geoarchaeology and Archaeomineralogy* (eds. R. I. Kostov, G. B., and M. Gurova), St. Ivan Rilski, Sofia, Bulgaria, 248-252.
- Zimmer, G. (1917). The use of meteoritic iron by primitive men, *Nature* 98.
- Sigua, I., Litovka, A., & Kekelidze M. (1975) Issledovanie obogatimosti magnetitovix peskov chernomorskogo poberejia. Pererabotka jeleznix b margancevix rud v zakavkazie. (Study of the enrichment of Magnetite Sands of the Black Sea Coast). Processing of Iron and Manganese ores in Transcaucasus, Moscow, 22-24 (in Russian).

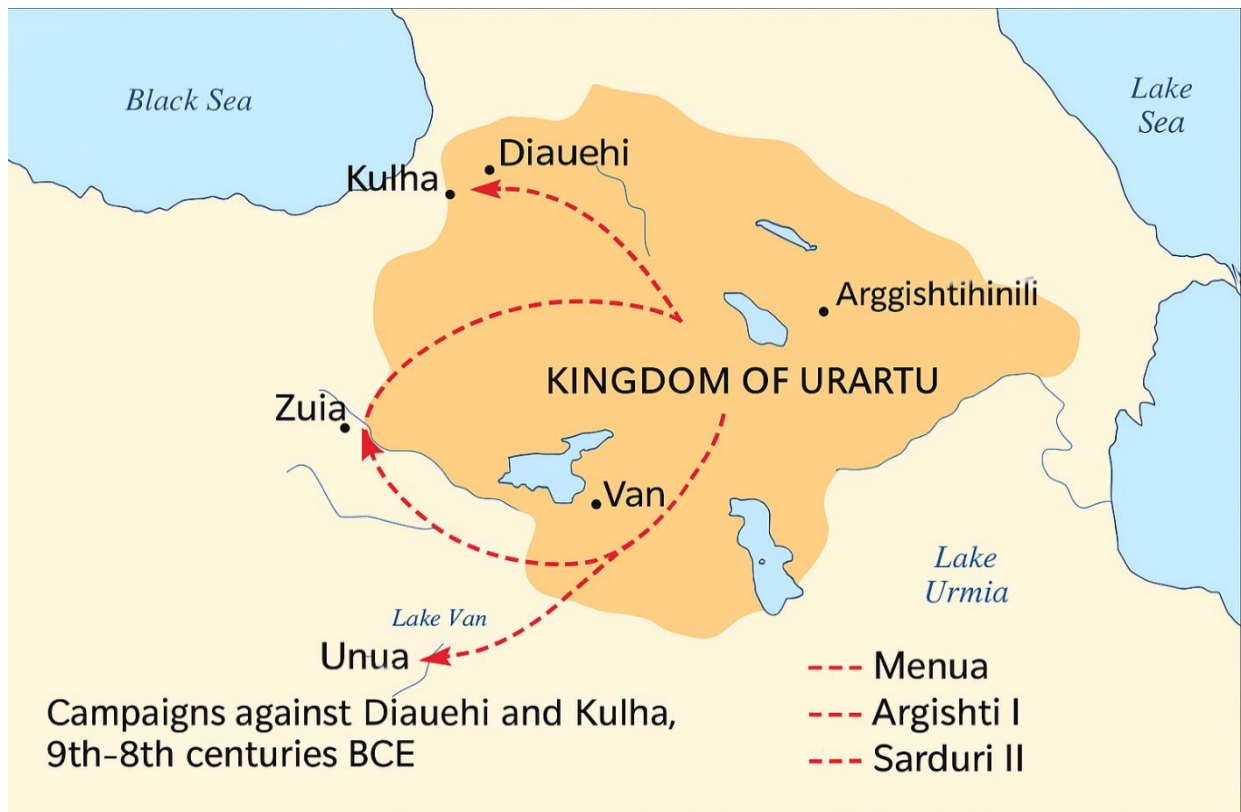

Fig. 1. Map. Campaigns of the Urartian kings in the territory of Kulha and Diauehi/Diaukhi

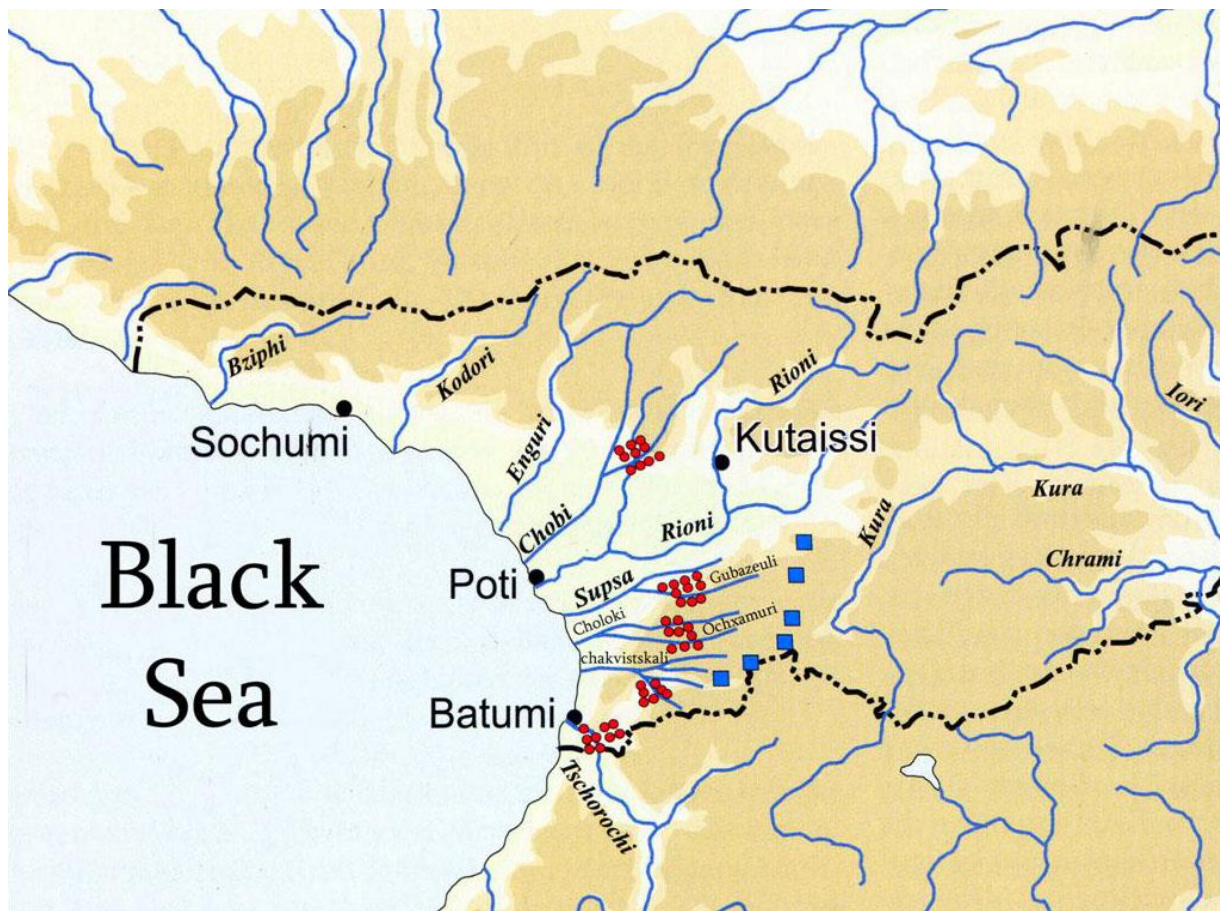

Fig.2. Fig. 2. Iron production sites identified in the territory of historical Colchis (from N. Khakhutaishvili, 2001, p. 182, Fig. 1)

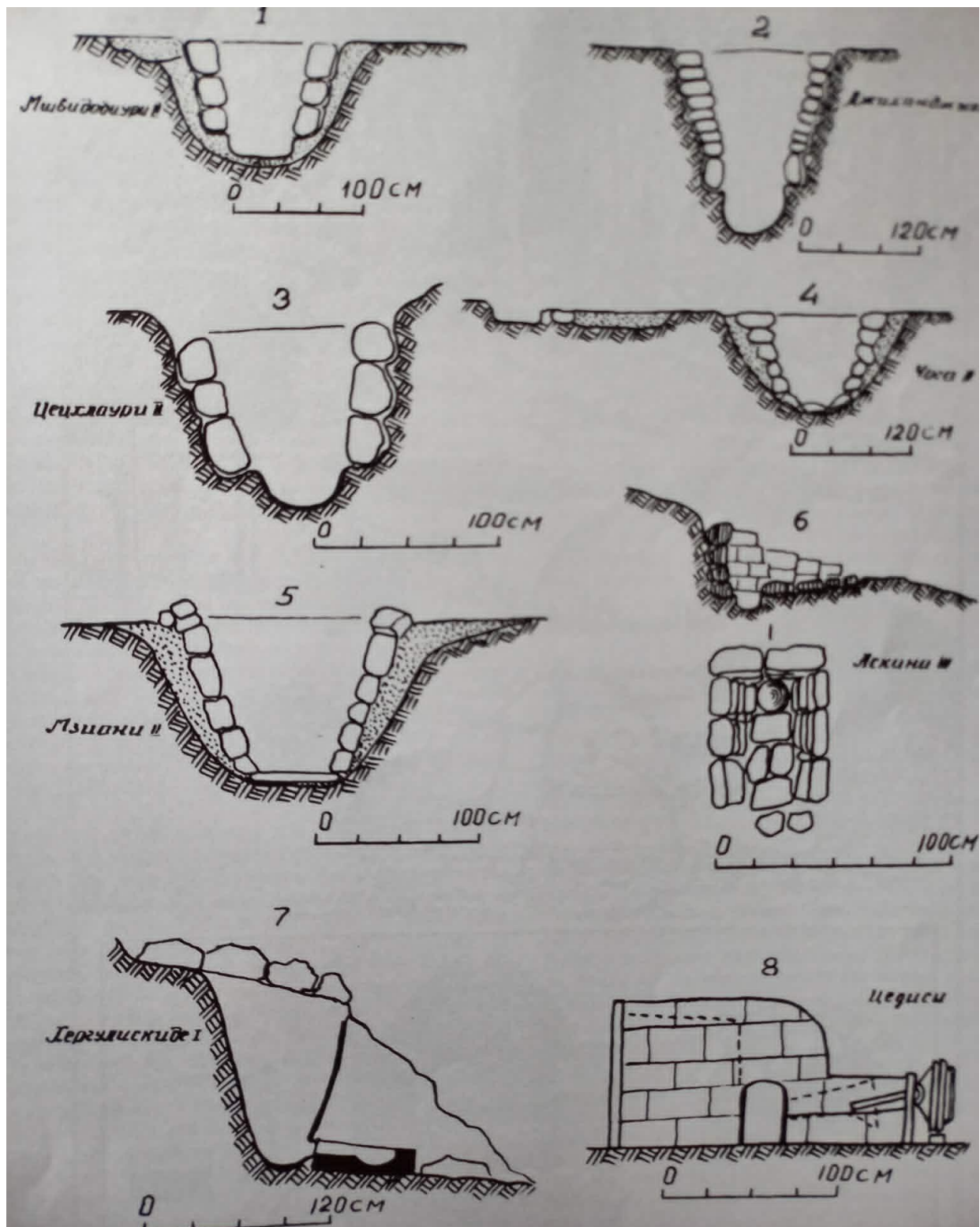

Fig.3. Types of iron smelting furnaces-workshops discovered in Western Georgia (on the territory of historical Colchis): 1-5 – Ancient, 6 - Early Antique. 7 – Early Medieval; 8 – from the 18th-19th centuries in Racha (from Khakhutaishvili D. 2009, 115, Fig. 67)

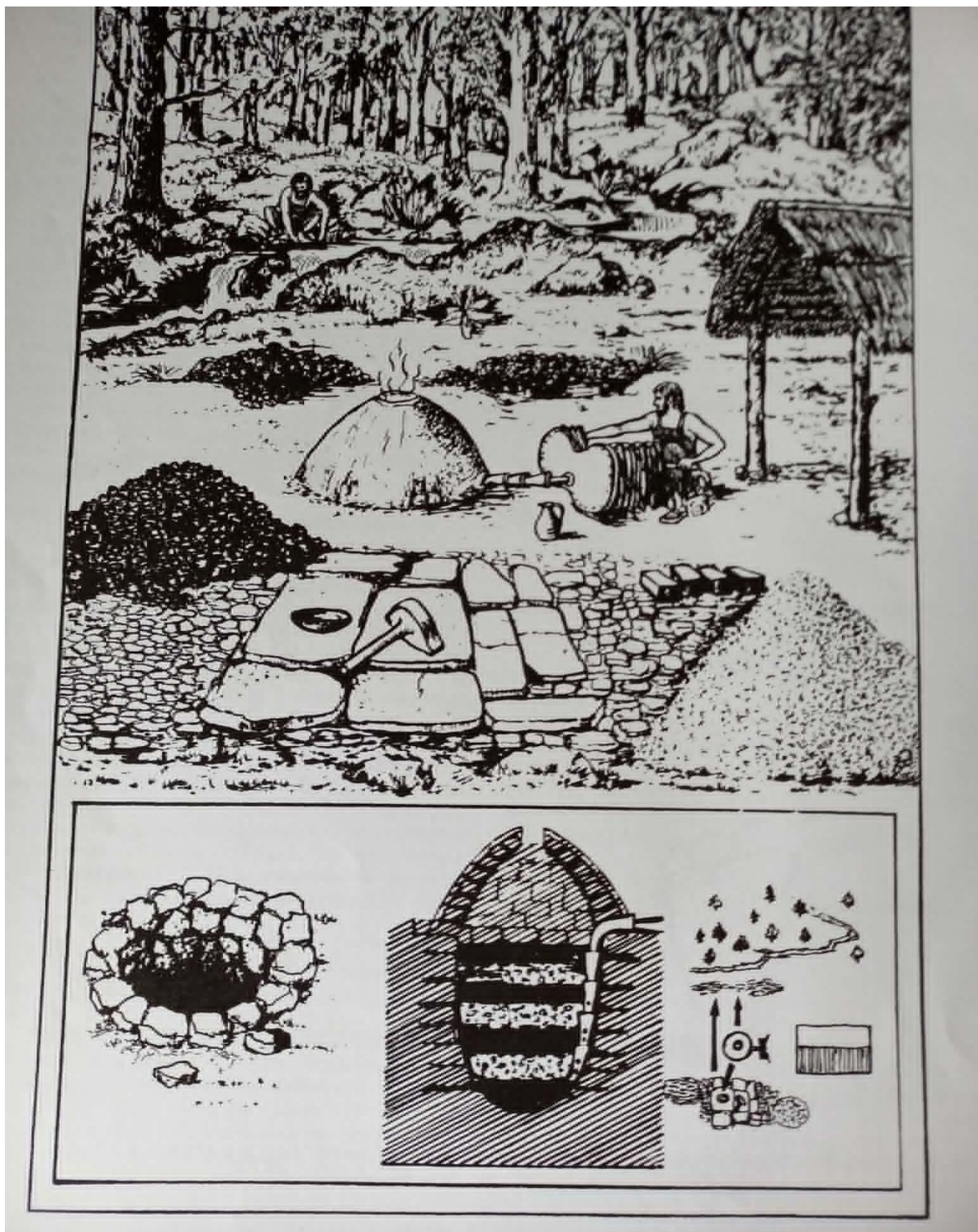

Fig.4. Iron-smelting workshop in ancient Colchis as reconstructed from archaeological data by J. Mikeladze (from Khakhutaishvili D. 2009, 116, Fig. 68)

საგჟოთა კავშირის სახელმწიფო პოლიტიკა და ბათუმის მეჩეთის („ორთა ჯამე“) რეგისტრაციის საკითხი 1940-იან წლებში

ნანი გელოვანი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი
ელ-ფოსტა: nani.gelovani@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7046-1254>

აბსტრაქტი: სამამულო ომმა (1941-1945), სამინაო და საგარეო პოლიტიკური მიზეზების (მაგ., რელიგიური საკითხის გამოყენების აუცილებლობა საერთაშორისო პოლიტიკაში) ერთობლიობამ აიძულა საბჭოთა ხელისუფლება გადასულიყო დიალოგზე სხვადასხვა კონფესიებთან მიმართებაში, პირველ რიგში, რუსეთის მართლმადიდებელ ეკლესიასთან. აუცილებელი გახდა ისეთი ორგანოს ჩამოყალიბება, რომლის მეშვეობითაც ქვეყნის ხელმძღვანელობას შეეძლო რელიგიური პოლიტიკის განხორციელება.

1943 წელს საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოსთან ჩამოყალიბდა რუსული მართლმადიდებელი ეკლესიის საქმეთა საბჭო (1943-1965), რომელიც ორიენტირებული იყო რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის საკითხებზე, მაგრამ განიხილავდა არამართლმადიდებელი რელიგიური ორგანიზაციების საკითხებსაც. თუმცა, გარკვეული წინააღმდეგობების მიუხედავად, შეიქმნა კიდევ ერთი სპეციალური სახელმწიფო ორგანო არამართლმადიდებლურ ორგანიზაციებთან სამუშაოდ. 1944 წლის 19 მაისის №572 განკარგულებით სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოსთან ჩამოყალიბებული რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს ექვემდებარებოდა სომხურ-გრიგორიანული, სტარობრიადული, ბერძნულ-კათოლიკური, კათოლიკური და ლუთერანული ეკლესიები, მუსლიმთა, ებრაელებისა და ბუდისტების რელიგიური გაერთიანებები და სექტანტთა ორგანიზაციები (იგულისხმებოდნენ ადვენტისტები, ბაპტისტები და სსრ კავშირში ოფიციალურად დაშვებული სხვა ქრისტიანული სექტები).

რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს ცენტრალური აპარატის რელიგიური პოლიტიკის სფეროში საქმიანობის პირველი შედეგი იყო საბჭოთა კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1944 წლის 19 ნოემბრის №1603 დადგენილება „რელიგიური კულტების სამლოცველო ნაგებობის გახსნის პროცედურის შესახებ“. დადგენილებას შედეგად მოჰყვა სხვადასხვა საბჭოთა რესპუბლიკის მუსლიმებისა და მუსლიმური ორგანიზაციების მხრიდან განცხადებების წარდგენა რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოში 1930-იან წლებში დახურული მეჩეთების გახსნის მოთხოვნით.

ნაშრომში აჭარის სახელმწიფო ცენტრალურ არქივში, საქართველოს ეროვნულ არქივსა და რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო არქივში დაცული დოკუმენტების საფუძველზე განხილული და გაანალიზებულია ქ. ბათუმის მეჩეთის – „ორთა ჯამე“-ს გახსნასა და რეგისტრაციასთან დაკავშირებით არსებული პრობლემები.

საკვანძო სიტყვები: ისლამი, მუსლიმები, მეჩეთი, ორთა ჯამე, ბათუმი.

შესავალი. ბათუმის ცენტრალური მეჩეთი – „ორთა ჯამე“, მუსლიმური საკულტო ნაგებობა, აშენდა 1866 წელს, აჰმედიეს მეჩეთის ადგილას. მას ორთა ჯამე („შუა ჯამე“) ეწოდა, რადგან იგი ორ მეჩეთს „აზიზიესა“ და „მუფთიეს“ შორის იყო განთავსებული. XX საუკუნეში დაწყებულ რთულ პოლიტიკურ პროცესებში, ბათუმის მეჩეთს – „ორთა ჯამე“-ს განსაკუთრებული ადგილი ეკავა.

1930-იან წლებში საბჭოთა სახელმწიფომ დაიწყო სასულიერო პირების დევნისა და რელიგიური გაერთიანებებისგან მეჩეთებისა და სხვა ქონების ჩამორთმევის პროცესი, მეჩეთები გადაკეთდა კულტურულ და საგანმანათლებლო დაწესებულებებად და ა. შ. ამ პერიოდში ქ. ბათუმში იყო მხოლოდ ერთი მეჩეთი – „ორთა ჯამე“. არის ცნობა, რომ 1935-1946 წლებში მეჩეთი დაკეტილი იყო და სამხედრო მიზნებით გამოიყენებოდა (ბარამიძე, რუმინაძე, 2009: 201; Френкель, 1879/2015: 62). თუმცა, საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულია დოკუმენტი, რომელშიც 1939 წელს მოხსენიებულია ქ. ბათუმში ჩკალოვის ქუჩა №6-ში მდებარე მეჩეთი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა „ბნელი ელემენტი“, ხოჯა ისმაილ ეფენდი მიქელაძე. მან წინასწარ დაიწყო სამზადისი ბაირამობის ჩატარებისათვის, რაზედაც შეაგროვა სოფლებში 3 000 მანეთი და „მრევლს წინადადება მისცა 12 ნოემბერს (ურაზა-ბაირამი – ნ. გ.) გამოცხადებულიყო მეჩეთში, რომლებმაც დააკმაყოფილეს ხოჯას თხოვნა“ (სუიცი, ფონდი 1547, საქმე 126, ფურც. 15).

1944 წლის 25-28 მაისს, ამიერკავკასიის მუსლიმთა ყრილობაზე, ჩამოყალიბდა ამიერკავკასიის მუსლიმთა სასულიერო სამმართველო (1944-1991), რომელსაც დაექვემდებარა აზერბაიჯანის, საქართველოს და სომხეთის მუსლიმური ორგანიზაციები, მათ შორის ქ. ბათუმის მეჩეთი „ორთა ჯამე“.

სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოსთან არსებული რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს 1944 წლის 19 ნოემბრის №1603 დადგენილების – „რელიგიური კულტების სამლოცველო ნაგებობის გახსნის პროცედურის შესახებ“ თანახმად, განცხადებაზე მეჩეთის გახსნის შესახებ ხელი უნდა მოეწერა არანაკლებ 20 სრულწლოვან მოქალაქეს ადგილობრივი მცხოვრებლებიდან, რომელთაც არ ჰქონდათ მეწყვეტილი სასამართლოს მიერ საარჩევნო უფლება. ამავე დადგენილებით, რელიგიურ ცენტრებს ან მათ წარმომადგენლებს შეეძლოთ მხარი დაეჭირათ ან უარი ეთქვათ მოქალაქეთა განცხადებაზე სამლოცველო სახლების გახსნის თაობაზე. განცხადების მიღების შემდეგ რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებული მიმართავდა შესაბამის მმრომელთა დეპუტატების რაიონული საბჭოს აღმასრულებელ კომიტეტს შემდეგი კითხვებით: მოცემული რელიგიური კულტის სრულწლოვან მორწმუნეთა საშუალო რაოდენობა დასახლებულ პუნქტში; როგორ მდგომარეობაში იყო შენობა-ნაგებობა, რომელიც განკუთვნილი იყო სამლოცველო შეკრებებისათვის; როგორი იყო აღმასკომის თავმჯდომარის აზრი სამლოცველო სახლის შესაძლო გახსნის თაობაზე. ამ გარემოებათა დადგენის შემდეგ რწმუნებული თავის დასკვნას ან გადაწყვეტილებას აგზავნიდა რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს ცენტრალურ აპარატში.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება „პრობლემებზე დაფუძნებული ისტორიოგრაფიის“ პრინციპებს, რომლის ერთ-ერთი მიზანია საკვლევი საკითხების ერთობლიობის იდენტიფიცირება, რომლებიც აისახება და ვითარდება სამეცნიერო კვლევის შემდგომ ეტაპებზე. კვლევის მეთოდოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს აგრეთვე ისტორიზმის, დიალექტიკის, სინთეზისა და ანალიზის, პრობლემურ-ქრონოლოგიური, მეცნიერული ობიექტურობისა და თანმიმდევრულობის პრინციპები, რაც დაგვეხმარა დოკუმენტური წყაროებისა და ისტორიული ფაქტების შესწავლაში, მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დადგენაში.

მსჯელობა. საარქივო დოკუმენტებით ცნობილია, რომ 1945 წელს ქ. ბათუმისა და მის მახლობლად მცხოვრებმა მუსლიმთა საზოგადოებამ განაცხადი მეჩეთის რეგისტრაციის თაობაზე წარადგი-

ნა სსრკ რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს აჭარის ასსრ-ში რწმუნებულთან, მაგრამ მორწმუნეთა ეს მცდელობა წარუმატებლად დამთავრდა.

საბჭოს რწმუნებული აჭარაში, მუჰამმად ვანილიში (საარქივო დოკუმენტებით – ვანილიში), საქართველოში რწმუნებულის – დ. ჟურიდისადმი გაგზავნილ 1945 წლის მე-2 კვარტლის ანგარიშში წერს: „ა/წ. აპრილის თვის შუა რიცხვებში კ. პ. (ბ) ბათუმის რაიკომის მეორე მდივნის ამხ. აბესაძის მიერ გამოცხადებულ იქნენ მორწმუნე მუსლიმანები და დაემუქრა დაპატიმრებით თუ ისინი უკან არ წაიღებდნენ განცხადებას, სადაც მორწმუნე მუსლიმანები ხელს აწერდნენ მეჩეთის გახსნის შესახებ“ (აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 3, ფურც. 16ა).

1945 წლის 15 ივლისს, რწმუნებულმა დ. ჟურიდემ სსრკ რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს თავმჯდომარე ი. ვ. პოლიანსკისადმი გაგზავნილ საინფორმაციო ანგარიშში (№ 104/с) დეტალურად აღწერა ბათუმის მეჩეთის გახსნასთან დაკავშირებული პრობლემები:

„ქალაქ ბათუმში მეჩეთის გახსნის საკითხზე მე მივწერე საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარეს, ამხანაგ ვ. მ. ბაქრაძეს, რომ საბჭოს, როგორც №502 წერილშია აღნიშნული, და მე პირადად მიზანშეწონილად მიმაჩნია მორწმუნეთა შუამდგომლობის დაკმაყოფილება, მაგრამ მივიღე კატეგორიული უარი.

და მართლაც, წარსულიდან ვიცი, რა დაგვიჯდა აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის მუსლიმ სასულიერო წოდებასთან ბრძოლა ჩადრის მოხსნასა და მედრესეს დახურვასთან დაკავშირებით.

რა თქმა უნდა, წარსულის აღდგენა ნებისმიერი ხარისხით და წარსულის გამეორება აბსოლუტურად არასასურველია, თუმცა, ამ დროს ჩნდება კითხვა, საფრთხეს წარმოადგენს თუ არა ჩვენთვის ერთი-ორი მეჩეთის გახსნა, მიმაჩნია, რომ არა. თორემ ისინი არ გაიხსნებოდა სსრ კავშირის სხვა რესპუბლიკებში. ...

აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის სახალხო კომისართა საბჭოსთან არსებული რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებულმა შემატყობინა, რომ მორწმუნეების საჩივარი მიიღეს საქართველოს კომუნისტური პარტიის ბათუმის რაიონული კომიტეტის მდივნის, ამხანაგ აბესაძის წინააღმდეგ. ის მორწმუნეებს დაემუქრა დაპატიმრებით, თუ ისინი უკან არ გაიტანდნენ განცხადებას მეჩეთის გახსნის შესახებ.

ბათუმში მეჩეთის გახსნის საკითხი თქვენი ჩარევის გარეშე, ვფიქრობ, დადებითად ვერ გადაწყდება...“ (ГАРФ, ф. Р-6991, оп.3, д. 29, л. 59-60, 62).

საქართველოს კომპარტიის (ბ) ბათუმის რაიონული კომიტეტის მდივნის, ამხანაგ აბესაძის ქმედებას (მორწმუნეთა დამუქრება დაპატიმრებით) იმდენად დიდი რეზონანსი ჰქონდა, რომ 1945 წლის ივლისში რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს თავმჯდომარემ, ი. ვ. პოლიანსკიმ, საბჭოს საკავშირო თათბირზე ქ. მოსკოვში, ყურადღება გაამახვილა ცალკეული ადგილობრივი საბჭოთა და პარტიული მუშაკების არასწორ და „ზოგჯერ პირდაპირ პროვოკაციულ ქმედებაზე“ და ასეთი ქმედების ერთ-ერთ მაგალითად დაასახელა აბესაძე (ГАРФ, ф. Р-6991, оп.3, д.12, л. 21-22).

ბათუმის მეჩეთი, როგორც ირკვევა, გაიხსნა 1946 წლის იანვრის ბოლოს, შესაბამისი რეგისტრაციის გარეშე. 1946 წლის 8 თებერვალს ი. ვ. პოლიანსკისადმი გაგზავნილ წერილში აჭარის ასსრ-ში რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებული მ. ვანილიში მეჩეთის რეგისტრაციის შეფერხების მიზეზად ასახელებდა მორწმუნეთა შიშს შუამდგომლობაზე ხელმოწერასთან დაკავშირებით, რადგან ადგილი ჰქონდა ზოგიერთი რაიონის ხელმძღვანელის მიერ მუქარებს რელიგიური რიტუალების შესრულებისა და მეჩეთის გახსნის მოთხოვნის წინააღმდეგ. რწმუნებული მ. ვანილიში წერს: „აჭარის ასსრ საბჭოს რწმუნებული გატყობინებთ, რომ პოლიტიკური მოსაზრებით (სათანადო გაფორმებამდე) ქ. ბათუმში 1946 წლის იანვრის ბოლოს გავხსენით ერთი მეჩეთი. ახლა გაფორმება

ფერხდება, რადგანაც მორწმუნეებს ეშინიათ შუამდგომლობაზე ხელმოწერა. მე მივიღე ზომები, რათა დავაჩქარო გახსნილი მეჩეთის რეგისტრაცია“ (ГАРФ, ф. Р-6991, оп.3, д.339, 1946-02-8, л. 29).

სსრკ რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს თავმჯდომარის – ი. ვ. პოლიანსკისადმი გაგზავნილ 1946 წლის პირველი კვარტლის საინფორმაციო ანგარიშში საბჭოს რწმუნებული საქართველოს სსრ-ში დ. ა. ქურიძე ვრცლად მიმოიხილავს მეჩეთის წინასწარი რეგისტრაციის გარეშე, დაჩქარებული წესით გახსნის გარემოებებს, რომელთა შორის ასახელებს 1945 წლის 14 დეკემბერს გაზეთში „კომუნისტი“ გამოქვეყნებულ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილი წევრების – სიმონ ჯანაშიასა და ნიკო ბერძენიშვილის სტატიას – „თურქეთისადმი ჩვენი კანონიერი პრეტენზიების შესახებ“. დავით ქურიძე წერს:

„საანგარიშო პერიოდში აჭარის ასსრ ქ. ბათუმში, წინასწარი რეგისტრაციისა და საბჭოს მიერ დამტკიცების გარეშე, გაიხსნა მუსლიმთა სამლოცველო ნაგებობა (მეჩეთი), ე. ი. დაირღვა სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოს 1944 წლის 19 ნოემბრის №1603 დადგენილება. წინამდებარე გარემოებები შემდეგია: 1945 წლის ბოლოს (ნოემბერი-დეკემბერი) საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრებმა ჯანაშიამ და ბერძენიშვილმა რესპუბლიკურ პრესაში ისაუბრეს თურქეთის მიერ მიტაცებული ისტორიული მიწების საქართველოსთვის დაბრუნების მოთხოვნით. ამ საკითხზე დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა ენიჭებოდა მუსლიმი სასულიერო წოდების, მათ შორის აჭარის ყადის, რომელიც ასევე არის მუსლიმთა სასულიერო სამმართველოს წევრი, რასიხ სულეიმანის ძე ბერიძის გამოსვლას. თუმცა, ამ დროისთვის მთელ აჭარაში ყადიებს არ ჰქონდათ არცერთი მოქმედი სამლოცველო სახლი (მეჩეთები ან მედრესეები) და ამიტომ პარტიის საოლქო კომიტეტმა შესთავაზა ჩვენს რწმუნებულს, სახალხო კომისართა საბჭოს მეშვეობით, სასწრაფოდ აღესრულებინა მორწმუნეთა არსებული შუამდგომლობა ბათუმში მეჩეთის გახსნის შესახებ (შუამდგომლობა მანამდე დიდი ხნით ადრე მიიღეს, მაგრამ ასსრ სახალხო კომისართა საბჭომ უარი თქვა მის განხორციელებაზე). მეჩეთის გახსნიდან მალევე (შეიძლება ითქვას იმავდროულად) ცენტრალურ პრესაში გამოქვეყნდა ბერიძის ძალიან შინაარსიანი, ინფორმაციული და პატრიოტული წერილი. სწორედ ამ გარემოებებმა გამოიწვია სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოს №1603 დადგენილების უნებლიე დარღვევა.

ამჟამად მე მივიღე მასალები ზემოაღნიშნული მეჩეთის გახსნისთვის, მაგრამ ისინი დაუბრუნდა ამხანაგ ვანილიშს საბოლოო გაფორმებისათვის“ (ГАРФ, ф. Р-6991, оп. 3, д. 339, 1946-04-13, л. 8, 15-16).

1946 წლის 27 მარტს მ. ვანილიში წერილს (№5с - 27/III-46) უგზავნის რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებულს საქართველოში – დ. ქურიძეს:

„... პირველ კვარტალში შემოვიდა განცხადება ქ. ბათუმისა და მის მახლობლად მცხოვრებ მორწმუნე მუსულმანებისაგან, ქ. ბათუმში მეჩეთის გახსნის შესახებ. პოლიტიკურ მოსაზრებათა ხელმძღვანელი ორგანოების სანქციით ბათუმში მეჩეთის გახსნა ჩემს მიერ ნებადართული იქნა გაფორმებამდე, რის შემდეგაც მორწმუნეებს დავავალე შემოეტანათ განცხადება 20 კაცის ხელმოწერით, ვინაიდან მუსულმან-მორწმუნეებში არსებობს შიში (რადგან ადგილი აქვს ზოგიერთი რაიონის ხელმძღვანელის მიერ მუქარებს რელიგიური ჩვევების შესრულებისა და მეჩეთის მოთხოვნის წინააღმდეგ) განცხადებაზე ხელს აწერენ, ხოლო უკანასკნელად ხელწერილები გააფორმეს (თუმცა ორმა კაცმა ისევ მოითხოვა, რათა გაგვეუქმებია მათი ხელწერები). ჩემს მიერ ა/წლის 20 მარტისათვის მზად იყო ყველაფერი, მაგრამ სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის შორეული მივლინებაში ყოფნის გამო ჩემს წარდგენაზე მოადგილემ დასკვნას ხელი არ მოაწერა, რის გამოც ბათუმის მეჩეთის გახსნას საანგარიშო პერიოდში ვერ ვაფორმებთ“ (აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 6, ფურც. 5; რელიგიური თემები და ორგანიზაციები, 2013: 89-90).

საარქივო დოკუმენტების თანახმად, აჭარის რწმუნებულმა შესაბამის განკარგულებას მეჩეთის გახსნის თაობაზე ხელი მოაწერა 1946 წლის 19 მარტს (აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 6, ფურც. 16).

აჭარის საარქივო სამმართველოში დაცული დოკუმენტის მიხედვით, 1946 წლის 31 მარტს აჭარის ასსრ მინისტრთა საბჭომ გამოსცა განკარგულება (“Заключение об открытии мечети в гор. Батуми Аджарской АССР”) ბათუმის მეჩეთის გახსნის თაობაზე:

„აჭარის ასსრ მინისტრთა საბჭომ განიხილა ქ. ბათუმის მორწმუნე მუსლიმთა განცხადება მეჩეთის გახსნის თაობაზე და აჭარის ასსრ რესპუბლიკაში სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებულის ამხ. მ. ა. ვანილიშის დასკვნები და სსრ კავშირის სახალხო კომისართა საბჭოს 1944 წლის 19 ნოემბრის (№1603) დადგენილების – სამლოცველო ნაგებობების გახსნის წესის შესახებ – შესაბამისად გამოიტანა შემდეგი დასკვნა: 1. იმის გათვალისწინებით, რომ ქ. ბათუმსა და მის შემოგარენში მორწმუნეთა მნიშვნელოვანი რაოდენობაა და არ არის მოქმედი მეჩეთი, შესაძლებელია დაკმაყოფილდეს მორწმუნეთა ჯგუფის შუამდგომლობა მეჩეთის გახსნის თაობაზე. 2. მეჩეთის ყოფილი შენობა თავისუფალია. 3. ეს დასკვნა მასალებითურთ გაეგზავნოს საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებულს საქართველოს სსრ რესპუბლიკაში“ (აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 6, ფურც. 15).

1946 წლის 14 ივნისს ბათუმის მეჩეთის გახსნის საკითხი განიხილეს მოსკოვში, სსრკ რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს სხდომაზე, სადაც სიტყვით გამოვიდნენ რწმუნებული აჭარის ასსრ-ში მ. ვანილიში და რწმუნებული საქართველოს სსრ-ში, დ. ა. ქურიძე. მ. ვანილიშმა საჯაროდ განაცხადა, რომ მეჩეთის გახსნას ხელს უშლიან ადგილობრივი ორგანოები – საოლქო კომიტეტი და მინისტრთა საბჭო, სახელდობრ, საოლქო კომიტეტის მდივანი და საბჭოთა საქართველოს მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე – ვალერი ბაქრაძე (1946 წლის 15 აპრილიდან 1946 წლის დეკემბრის ჩათვლით). მ. ვანილიშმა ასევე ხაზი გაუსვა შემდეგ ფაქტებს:

„მე მაქვს ძალიან ბუნდოვანი კითხვა, რომელიც საბჭოს ჯერ არ განუმარტავს ჩემთვის. არსებობს სხვადასხვა ახსნა-განმარტებები მინისტრთა საბჭოს დადგენილებებსა და მითითებებზე, მაგრამ მე არ დამაკმაყოფილა. აჭარის რესპუბლიკის ძირითადი მოსახლეობა მუსლიმია. ადრე, რევოლუციამდე, იყო 138 მეჩეთი და 36 მედრესე, ახლა კი, საბჭოს ინსტრუქციებით, როცა ბევრი მორწმუნეა, ქალების უმეტესობაც კი თავდახურულია, არ ეჩვენებიან ხალხს და არაღელვარულად ასრულებენ ყოველგვარ რიტუალს, მათ რამდენჯერმე იშუამდგომლეს, მაგრამ იძულებული ვიყავი უარი მეთქვა, რადგანაც ადგილობრივმა ხელმძღვანელებმა განაცხადეს, რომ ეს დაუშვებელი იყო. წელს, როდესაც მეცნიერებმა დააყენეს საკითხი თურქი დამპყრობლების მიერ ოკუპირებული საქართველოს ტერიტორიის შესახებ, ჩვენმა ყადიმ, მუსლიმთა სასულიერო სამმართველოს წევრმა, როგორც ქართველმა მეცნიერმა, წერილი დაწერა გაზეთში საქართველოს ტერიტორიის დაბრუნების შესახებ. მაშინ მან დაწერა, რომ არის მეჩეთები და ა.შ. ხელმძღვანელებს მე ვუბნები – ყადი წერს, რომ მეჩეთებია, საზღვარზე ვართ, მტერმა შეიძლება გაიგოს, რომ რეალურად არც ერთი მეჩეთი არ არის, მათ გახსნაზე მაინც უარი თქვას და ერთი თვის შემდეგ პარტიის საოლქო კომიტეტის მდივანმა მიმიწვია მეჩეთის გასახსნელად. მე ვუპასუხე, რომ ჯერ არ შემეძლო გახსნა, რადგანაც არის აუცილებელი ინსტანცია, რომლის გავლაც საჭიროა. მან თქვა, არანაირი ინსტანცია, ის უნდა გაიხსნას და მე იძულებული გავხდი მეჩეთი გამეხსნა და ამის შესახებ შევატყობინე საბჭოს. საბჭომ მიპასუხა, რომ ეს არასწორი იყო, შეუძლებელი იყო გახსნა მანამ, სანამ საბჭო არ გასცემდა ნებართვას და როგორ შემეძლო არ გამეკეთებინა ის, რაც თქვა პარტიის საოლქო კომიტეტის მდივანმა. ... მუსლიმები ამბობენ, თუ ჩვენ ვიქნებოდით მართლმადიდებლები, მაშინ შეიძლებოდა გახსნა, ხოლო მუსლიმებისათვის არ შეიძლება. ... არცერთ რაიონში მე არ მაქვს მეჩეთი. ეს იწვევს უკმაყო-

ფილებას... ადგილობრივი ხელისუფლება ნებას არ გვრთავს. ასე ამბობს საოლქო კომიტეტის მდივანი, მინისტრთა საბჭო. ამის შესახებ მე მოგწერეთ თქვენ, პირადად ვესაუბრე პოლიანსკის და ანგარიშებშიც ვწერდი, მაგრამ პასუხი არ ჩანს. ... აჭარის მოსახლეობის უმრავლესობა მუსლიმებია. განცხადებებს ვიღებ ყველა დანარჩენისაგან – ბაპტისტებისაგან მივიღე და გავუფორმე, ებრაელებისაგან მივიღე და გავუფორმე. ხელმძღვანელები მე ასე მეუბნებიან, რომ მუსლიმებს არ შეიძლება გავუხსნათ მეჩეთები. ... გარკვეულ პერიოდში ნებას ვრთავდით, მაგრამ ვფიქრობ, მასიურად ნუ გავხსნით, თუმცა უმჯობესია, ვიდრე საერთოდ იყოს არალეგალური. საჭიროა მეჩეთი, თუნდაც ერთი-ორი მეჩეთი რაიონის ცენტრში გაიხსნას. ოქტომბრის რევოლუციამდე იყო 138 მეჩეთი, ახლა მხოლოდ ერთია ბათუმში, რომელიც ჯერ კიდევ არაა დამტკიცებული“ (ГАПФ, ф. Р-6991, оп.3, д.38, 1946-06-14, л.125-128).

1946 წლის 10 სექტემბერს აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებულმა მ. ა. ვანილიშმა წერილი (№18с) გაუგზავნა ბათუმის მეჩეთის გახსნის თაობაზე სსრკ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს თავმჯდომარეს – ი. ვ. პოლიანსკის და ამ წერილის ასლი გადაეგზავნა ასევე რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს რწმუნებულს საქართველოში – დ. ა. ქურიძეს. წერილში აღნიშნულია:

„ჯერ კიდევ 1946 წლის იანვრიდან, საბჭოს დამტკიცებამდე, ზემდგომი ორგანოების თანხმობით, ქალაქ ბათუმში გაიხსნა ერთი მეჩეთი, რომელიც დღეს ფუნქციონირებს. სხვა მეჩეთები აჭარის ასსრ-ში არ მოქმედებს. მეჩეთის გახსნასთან დაკავშირებული ყველა საბუთი დავასრულე, ინსტრუქციის მიხედვით, მიმდინარე წლის პირველი კვარტლის ბოლოს. მასალები კი გადაეგზავნა საბჭოს რწმუნებულს საქართველოს სსრ-ში, ამხანაგ ქურიძეს. საბჭოსგან დადასტურება ჯერ არ მაქვს. ჩემს ანგარიშებში მე არ ვასახელებ ამ მეჩეთს, როგორც მოქმედს. გთხოვთ მომცეთ მითითება როგორ ვიმოქმედო მომავალში აღნიშნულ მეჩეთთან დაკავშირებით“ (ГАПФ, ф. Р-6991, оп. 3, д. 339, 1946-09-10, л. 51; აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 6, ფურც. 26).

ბათუმის მეჩეთი ორთა ჯამე, საარქივო დოკუმენტებში აღწერილი ვრცელი მიმოწერების შემდეგ, 1946 წლის სექტემბერში დარეგისტრირდა როგორც მოქმედი სამლოცველო ნაგებობა, რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭოს წერილის (№1408, 28.09.46) საფუძველზე (მისამართი: ჩკალოვის ქუჩა №6), აჭარის რწმუნებულის მიერ. თუმცა, დოკუმენტებში მეჩეთის სახელი „ორთა ჯამე“ არაა მოხსენიებული.

საარქივო დოკუმენტებით, „მეჩეთი აშენებულია XX საუკუნის დასაწყისში, ნაგებობა ქვისაა და აქვს ხის რეზბა შესასვლელ კარზე. მინარეთი არ აქვს. ფართობი 383 კვ. მ. ძეგლთა აღრიცხვის სიაში არ შედის. ნაციონალიზებულია, ხელშეკრულება არ არსებობს. სხვა მოქმედი მეჩეთი არ არის აჭარის ტერიტორიაზე“. მეჩეთს ჰყავდა მოლა – 66 წლის მემედ აბულაძე (ხელვაჩაურის რაიონის სოფ. ხელვაჩაურის მცხოვრები) და მუეძინი – 63 წლის ისმაილ მიქელაძე (ქ. ბათუმის მცხოვრები). არცერთს არ ჰქონდა რელიგიური განათლება. პარასკევობით მეჩეთში დადიოდა 100-მდე ადამიანი, „მუსლიმური დღესასწაულების (ურაზა-ბაირამი და კურბან-ბაირამი) დროს 1 000-მდე ორივე სქესის ადამიანი“ (სუიცა, ფონდი 1880, ანაწ. 1, საქმე17, ფურც. 4-6,12,14).

ჯერ კიდევ 1946 წლის 13 თებერვალს ჩატარდა ქ. ბათუმის მუსლიმ მორწმუნეთა საერთო კრება, რომელზედაც ბათუმის მეჩეთის გამგეობის (მისამართი – ლიბკნეხტის ქ. 25) თავმჯდომარედ აირჩიეს ჭაღალიძე ხასან მემედის ძე, წევრებად – მემედ ახმედის ძე ღიასამიძე და ოსმან ყარადის ძე ვარშალომიძე, რომელსაც ასევე დაევალა მოლარის მოვალეობის შესრულება. მეჩეთის სარევიზიო კომისიის წევრებად აირჩიეს: ბაკურიძე ხასან ხუსეინის ძე – სარევიზიო კომისიის თავმჯდომარე (მისამართი – ორთაბათუმის თემი, სოფ. აგარა), ღიასამიძე ისკანდერ ხუსეინის ძე და ბოლქვაძე სულეიმან მემედის ძე. ბათუმის მეჩეთის მოანგარიშე-მოლარე იყო მემედ ალი ღიასამიძე (ბათუმის რაიონის სოფ. ურეხის მცხოვრები), (აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 5, ფურც. 1).

1947 წლის 14 იანვარს საბჭოს რწმუნებულმა მ. ვანილიშმა წერილ ით (№10;14.I.47) მიმართა სახელმწიფო ბანკის აჭარის კანტორის მმართველს ქ. ბათუმის მეჩეთის (ორთა ჯამე) მიმდინარე ანგარიშის გახსნის თაობაზე (აცსა, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 12 , 29/I.47-1/IV.47), ფურც. 5).

1946 წლიდან ორთა ჯამე ერთადერთი მოქმედი მეჩეთია ქ. ბათუმში.

დასკვნა. 1944 წელს სსრკ სახალხო კომისართა საბჭოსთან ჩამოყალიბდა რელიგიური კულტების საქმეთა საბჭო. ეს სახელმწიფო ორგანო ზედამხედველობდა ყველა რეგისტრირებულ არამართლმადიდებლურ რელიგიურ ორგანიზაციას, მათ შორის მეჩეთებს. რეგისტრაციის გარეშე ნებისმიერი რელიგიური საქმიანობა იკრძალებოდა. თუმცა საბჭოთა კავშირში მეჩეთების რეგისტრაცია მნიშვნელოვანი ბიუროკრატიული, პოლიტიკური და პრაქტიკული გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდა. საბჭოთა ხელისუფლება ერთი მხრივ, ცდილობდა მართვადი და ლოიალური რელიგიური სისტემის შექმნას, ხოლო მეორე მხრივ, სწორედ ადგილობრივი თვითმმართველობის დონეზე ხდებოდა რეგისტრაციის ეფექტურად შეზღუდვა, მათ შორის მორწმუნეთა საინიციატივო ჯგუფებზე ზეწოლა. ამის საუკეთესო მაგალითია ქ. ბათუმის მეჩეთი „ორთა ჯამე“, რომელიც გაიხსნა ადგილობრივი ხელისუფლების მხრიდან თითქმის ერთწლიანი წინააღმდეგობის შემდეგ. ამ პოლიტიკის შედეგი იყო ის ფაქტიც, რომ 1946 წლიდან 1991 წლამდე ქ. ბათუმის „ორთა ჯამე“ ერთადერთი მოქმედი მეჩეთი იყო აჭარის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში. საბჭოთა კანონმდებლობის დარღვევის ფაქტებმა მეჩეთების რეგისტრაციასთან მიმართებაში გამოიწვია მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობა საბჭოთა სახელმწიფოს დეკლარირებულ პოლიტიკასა და რეალურ პრაქტიკას შორის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბარამიძე, რ. და რუმინაძე, ს. (2009). ბათუმის მეჩეთები (წარსული და თანამედროვეობა). ბათუმი - წარსული და თანამედროვეობა, ბათუმი: შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- Френкель, А. С. (1879/2015). Очерки Чурук-су и Батума. Тифлис: Типография А.А. Михельсона.
- სუიკა: საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 1547, ანაწ. 1, საქმე 126.
- აცსა: აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 3.
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-6991, оп.3, д.29.
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-6991, оп.3, д.12.
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-6991, оп.3, д. 339 (1946-02-8).
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-6991, оп. 3, д. 339 (1946-04-13).
- აცსა: აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 6.
- რელიგიური თემები, 2013: რელიგიური თემები და ორგანიზაციები ბათუმში 1940-1950-იან წლებში (დოკუმენტების კრებული). თბილისი: უნივერსალი.
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-6991, оп.3, д. 38.
- ГАРФ: Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-6991, оп. 3, д. 339 (1946-09-10).
- სუიკა: საქართველოს ეროვნული არქივი, უახლესი ისტორიის ცენტრალური არქივი, ფონდი 1880, ანაწ. 1, საქმე 17.
- აცსა: აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 5.
- აცსა: აჭარის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი რ-977, ანაწ. 1, საქმე 12.

THE SOVIET UNION'S STATE POLITICS AND THE ISSUE OF BATUMI MOSQUE ("ORTA JAME") REGISTRATION IN THE 1940S

Nani Gelovani

Doctor of Historical Sciences, Professor at Ivane

Javakhishvili Tbilisi State University

E-mail: nani.gelovani@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7046-1254>

Abstract: The Great Patriotic War (1941-1945) and the combination of internal and external political causes (e.g., the necessity of utilizing religious issues in international politics) compelled the Soviet authorities to engage in dialogue with various confessions, primarily with the Russian Orthodox Church. It became necessary to establish an organ through which the country's leadership could implement religious policy.

In 1943, the Council for Religious Affairs of the Russian Orthodox Church was established under the Council of People's Commissars of the Soviet Union (1943-1965), which focused on issues related to the Russian Orthodox Church but also addressed matters concerning non-Orthodox religious organizations. However, despite certain contradictions, another special body was created to work with non-Orthodox organizations. By the decree No. 572 of May 19, 1944, the Council for the Affairs of Religious Cults established under the Council of People's Commissars of the USSR was responsible for the Armenian-Gregorian, Old Believer, Greek-Catholic, Catholic, and Lutheran churches, as well as the religious associations of Muslims, Jews, and Buddhists, and sectarian organizations (including Adventists, Baptists, and other Christian sects officially permitted in the USSR).

The first result of the activities of the Central Apparatus of the Council for the Affairs of Religious Cults in the field of religious policy was the decree №1603 of the Council of People's Commissars of the Soviet Union, dated November 19, 1944, "On the Procedure for Opening Buildings of Religious Cults." This decree was followed by submissions from Muslims and Muslim organizations of various Soviet republics to the Council for the Affairs of Religious Cults requesting the reopening of mosques closed in the 1930s.

The paper discusses and analyzes the issues related to the reopening and registration of the mosque in Batumi – Orta Jame, based on documents preserved in the Central State Archive of Adjara, the National Archive of Georgia, and the State Archive of the Russian Federation.

Key words: Islam, Muslims, mosque, Orta jame, Batumi

* * *

Introduction. The Batumi Central Mosque – "Orta Jame," a Muslim worship building, was constructed in 1866 on the site of the Ahmediye Mosque. It was named Orta Jame ("Middle Mosque") because it was located between two mosques, "Aziziye" and "Muftie." During the complex political processes that began in the 20th century, Batumi's mosque – Orta Jame held a special place.

In the 1930s, the Soviet government initiated a campaign of persecution against religious figures and the confiscation of mosques and other properties from religious communities. Mosques were converted into cultural and educational institutions, etc. During this period, there was only one mosque in Batumi – "Orta Jame." There are records that between 1935 and 1946 the mosque was closed and used for military purposes (Baramidze, Rumyantsev, 2009:201; Frenkel, 1879/2015: 62). However, a document preserved in the Natio-

nal Archive of Georgia mentions a mosque located at 6 Chkalov Street in Batumi in 1939, which was run by a "dark element," Hodja Ismail Efendi Mikeladze. He had begun preparations for the celebration of Bayram, raising 3,000 maneti from the villages, and "offered the congregation to declare November 12 (Uraza Bayram - N.G.) in the mosque, which those who met the hojja's request accepted" (Central Archive of Contemporary History, Fund 1547, Series 1, case 126, sheet 15).

From May 25 to 28, 1944, at the Muslim Congress of Transcaucasia, the Spiritual Administration of Muslims of Transcaucasia (1944-1991) was established, which was subordinate to the Muslim organizations of Azerbaijan, Georgia, and Armenia, including the Batumi mosque "Orta Jame."

According to the decision No. 1603 of November 19, 1944, of the Council for Religious Cults Affairs – "On the Procedure for Opening Buildings of Religious Cults," an application for the opening of a mosque needed to be signed by at least 20 adult citizens from the local population, who had not had their electoral rights revoked by the court. This decision also allowed religious centers or their representatives to support or oppose the citizens' application for the opening of places of worship. After receiving the application, the representative of the Council for Religious Cults Affairs would address the executive committee of the corresponding regional council with the following questions: the average number of adult believers of the given religious cult in the settlement; what condition the building designated for worship gatherings was in; what the chairman of the executive committee's opinion was on the possible opening of the place of worship. After determining these circumstances, the representative would send their conclusion or decision to the central apparatus of the Council for Religious Cults Affairs.

Methodology. The research is based on the principles of "problem-based historiography," one of whose goals is to identify the set of research issues that are reflected and developed in subsequent stages of scientific research. The methodological foundation of the research also includes the principles of historicism, dialectics, synthesis and analysis, problematic-chronological, scientific objectivity, and consistency, which helped us in the study of documentary sources and historical facts, including establishing cause-and-effect relationships.

Discussion. It is known from archival documents that in 1945, the Muslim community living in the city of Batumi and its vicinity submitted an application for the registration of a mosque to the representative of the Council for the Affairs of Religious Cults in the Autonomous Republic of Adjara, but the believers' attempt ended in failure.

The representative of the Council in Adjara, Muhammad Vanilishi (according to archival documents - Vanlishi), wrote in the report sent to the representative of Georgia, D. Kuridze, in the second quarter of 1945: "In mid-April of this year, the second secretary of the Batumi District Committee of the Communist Party (Bolsheviks), Comrade Abesadze, summoned the believing Muslims and threatened them with imprisonment if they did not withdraw their application, where the believing Muslims signed for the opening of the mosque" (Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series 1, Case 3, sheet 16a).

On July 15, 1945, the representative D. Kuridze detailed the problems related to the opening of the Batumi mosque in the informational report (№ 104/s) sent to the chairman of the USSR Council for Religious Affairs, I. V. Polyansky:

"It is known from archival documents that in 1945, regarding the opening of a mosque in the city of Batumi, I wrote to the Chairman of the Council of People's Commissars of the Georgian SSR, Comrade V. M. Bakradze, that the Council, as noted in letter No. 502, and I personally find it advisable to satisfy the request of the believers, but I received a categorical refusal.

Indeed, from the past, we know what it cost us to fight with the Muslim clergy of the Autonomous Soviet Socialist Republic of Adjara regarding the removal of the veil and the closure of the madrasa. Of course, the

restoration of the past to any degree and the repetition of the past is absolutely undesirable, however, the question arises at this time whether the opening of one or two mosques poses a threat to us; I believe not. Otherwise, they would not have been opened in other republics of the USSR. ...

The representative of the Council for Religious Affairs in the Autonomous Soviet Socialist Republic of Adjara informed me that a complaint from believers had been received against the Secretary of the Batumi District Committee of the Communist Party of Georgia, Comrade Abesadze. He threatened the believers with arrest if they did not retract their statement about the opening of the mosque. I think that the issue of opening a mosque in Batumi will not be resolved positively without your intervention..." (GARF, Fund R-6991, Series 3, Cases 29, Sheet 59-60, 62).

The actions of the Secretary of the Batumi District Committee of the Georgian Communist Party, Comrade Abesadze, had such a significant resonance that in July 1945, the Chairman of the Council for Religious Affairs, I. V. Polyansky, drew attention at the Council's All-Union meeting in Moscow to the incorrect and "sometimes outright provocative actions" of individual local Soviet and party workers, citing Abesadze as one example of such actions" (GARF, Fund R-6991, Series 3, Cases 12, Sheet 21-22).

As it turns out, the Batumi mosque "Orta jame" was opened at the end of January 1946 without the appropriate registration. In a letter sent to I. V. Polyansky on February 8, 1946, the representative of the Council for Religious Affairs in the Autonomous Soviet Socialist Republic of Adjara, M. Vanilishi, stated that the reason for the delay in registering the mosque was the believers' fear regarding signing the application, as there had been threats from some district leaders against the performance of religious rituals and the demand for opening the mosque. The representative M. Vanilishi wrote: "The representative of the Council for the Affairs of Religious Cults in Adjara informs you that for political reasons (until proper documentation is secured), we opened a mosque in Batumi at the end of January 1946. Now, registration is being delayed because believers are afraid to sign the application. I have taken measures to expedite the registration of the opened mosque" (GARF, Fund R-6991, Series 3, Cases 339, Sheet 29; 1946-02-08).

In the information report sent to the Chairman of the Council for the Affairs of Religious Cults, I.V. Polyanski, in the first quarter of 1946, the council's representative in the Georgian SSR, D.A. Kuridze, extensively discusses the circumstances surrounding the accelerated opening of a mosque without prior registration, among which he mentions an article published in the newspaper "Koministi" (Georgia) on December 14, 1945, by the real members of the Academy of Sciences of the Georgian SSR, Simon Janashia and Niko Berdzenishvili, entitled "On Our Legitimate Claims to Turkey." D. Kuridze writes:

"During the reporting period, in the city of Batumi, Adjara ASSR, a Muslim prayer house (mosque) was opened without prior registration and approval from the council, which means that the decision No. 1603 of the Council of People's Commissars of the USSR dated November 19, 1944, was violated.

The circumstances are as follows: at the end of 1945 (November-December), members of the Academy of Sciences of Georgia, Janashia and Berzenishvili, spoke in the republican press about the demand for the return of historical lands seized by Turkey to Georgia. This issue was of significant political importance due to the statements made by the Muslim clergy, including the qadi of Adjara, Rasikh Beridze, who is also a member of the Muslim Spiritual Administration. However, at that time, there were no active prayer houses (mosques or madrasahs) for the qadis throughout Adjara, and therefore the party's regional committee proposed to our representative, through the Council of People's Commissars, to urgently fulfill the existing request of the believers regarding the opening of a mosque in Batumi (the request had been made long before, but the ASSR Council of People's Commissars had refused to implement it). Shortly after the opening of the mosque (it can be said at the same time), a very meaningful, informative, and patriotic letter by Beridze was published in the central press. It was precisely these circumstances that led to the unintentional violation

of the decision No. 1603 of the Council of People's Commissars of the USSR. Currently, I have received materials for the opening of the aforementioned mosque, but they have been returned to Comrade Vanilish for final formalization" (GARF, Fund R-6991, Series 3, Case 339, 8, 15-16; 1946-04-13).

On March 27, 1946, M. Vanilishi sent a letter (No. 5c - 27/III-46) to D. Kuridze, the representative of the Council for Religious Cults Affairs in Georgia:

"... In the first quarter, a request was received from believing Muslims living in Batumi and its vicinity regarding the opening of a mosque in Batumi. With the sanction of the political leadership bodies, the opening of a mosque in Batumi was authorized by me prior to formalization, after which I instructed the believers to submit a request signed by 20 individuals, as there was fear among the Muslim believers (due to threats from the leadership of certain districts against the performance of religious practices and the request for a mosque) to sign the request, while recently signatures were gathered (though two individuals requested to withdraw their signatures). By March 20 of this year, I had everything ready, but due to the prolonged absence of the chairman of the municipal council, my deputy did not sign the conclusion regarding my submission, which is why we cannot formalize the opening of the mosque in Batumi during the accounting period" (Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series 1, Case 6, Sheet 5; Religious Communities, 2013: 89-90).

According to archival documents, the Adjara governor signed the relevant decree regarding the mosque's opening on March 19, 1946 (Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series 1, Case 6, Sheet 16).

According to a document stored in the Central State Archive of Adjara, on March 31, 1946, the Council of Ministers of the Adjara ASSR issued a decree ("Conclusion on the Opening of the Mosque in the City of Batumi, Adjara ASSR") regarding the opening of the mosque in Batumi:

"The Council of Ministers of the Adjara ASSR reviewed the request from believing Muslims in Batumi regarding the opening of a mosque and the conclusions of the representative of the Council for Religious Cults Affairs under the Council of Ministers of the USSR, former M. A. Vanilishi, and in accordance with the resolution of the Council of People's Commissars of the USSR dated November 19, 1944 (No. 1603) "On the Procedure for Opening Buildings of Religious Cults," issued the following conclusion:

1. Considering that there is a significant number of believers in Batumi and its surroundings and no functioning mosque, the request of the group of believers for the opening of a mosque can be fulfilled.
2. The former building of the mosque is vacant.
3. This conclusion, along with the materials, should be sent to the representative of the Council for Religious Cults Affairs under the Council of Ministers of the USSR in the Georgian SSR" (Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series 1, Case 6, Sheet 15).

On June 14, 1946, the issue of opening a mosque in Batumi was discussed in Moscow at a meeting of the USSR Council for the Affairs of Religious Cults, where the representative of the Autonomous Soviet Socialist Republic of Adjara, M. Vanilishi, and the representative of the Georgian SSR, D. A. Kuridze, spoke. M. Vanilishi publicly stated that local authorities—the regional committee and the Council of Ministers—are obstructing the mosque's opening, specifically the secretary of the regional committee and the chairman of the Council of Ministers of Soviet Georgia (from April 15, 1946, until December 1946), Valeri Bakradze. M. Vanilishi also emphasized the following facts:

"I have a very vague question that the Council has not yet clarified for me. There are various interpretations of the decisions and directives of the Council of Ministers, but I am not satisfied with them. The main population of the Republic of Adjara is Muslim. Previously, before the revolution, there were 138 mosques and 36 madrasahs, but now, according to the Council's instructions, when there are many believers, and even

most women are veiled, they do not appear before people and perform all rituals illegally. They have intervened several times, but I had to refuse, as the local leaders stated that it was unacceptable. This year, when scholars raised the issue of the territory of Georgia occupied by Turkish conquerors, our qadi, a member of the Muslim Spiritual Administration, wrote an article about the return of Georgian territory in the newspaper as a Georgian scientist. At that time, he wrote that there were mosques, etc. I tell the leaders—qadi writes that there are mosques, we are on the border, the enemy may understand that in reality there are no mosques, they still refused to open them, and a month later, the secretary of the party's regional committee invited me to open the mosque. I replied that I could not open it yet, as there is a necessary instance that needs to be passed. He said, no instance, it must be opened, and I was forced to open the mosque and inform the Council about it. The Council replied that this was wrong, that it was impossible to open it until the Council issued permission, and how could I not do what the secretary of the party's regional committee said. ... Muslims say that if we were Orthodox, then it could be opened, but it cannot be opened for Muslims. ... I do not have a mosque in any district. This causes dissatisfaction. ... The local authorities do not allow us. This is what the secretary of the regional committee, the Council of Ministers, says. I wrote to you about this, I spoke personally with Polyansky and wrote in reports, but there is no response. ... The majority of the population in Adjara is Muslim. I receive statements from all others—I received and formalized from Baptists, I received and formalized from Jews. The leaders tell me that mosques cannot be opened for Muslims. ... For a certain period, we granted permission, but I think we should not open them en masse, though it is better than having them completely illegal. A mosque is needed, even if one or two mosques are opened in the center of the district. Before the October Revolution, there were 138 mosques, now there is only one in Batumi, which has not yet been approved" (GARF, f. R-6991, Series 3, Case 38, Sheet 125-128).

On September 10, 1946, the representative of the Council for the Affairs of Religious Cults in the Autonomous Republic of Adjara, M. A. Vanilishi, sent a letter (№18c) regarding the opening of the Batumi mosque to the chairman of the Council for the Affairs of Religious Cults, I. V. Polyansky, and a copy of this letter was also forwarded to the representative of the Council for the Affairs of Religious Cults in Georgia, D. A. Kuridze. The letter states:

"Since January 1946, before the council's approval, with the concurrence of higher authorities, one mosque has been opened in the city of Batumi, which is currently operational. No other mosques are functioning in the Autonomous Soviet Socialist Republic of Adjara. I completed all the documents related to the opening of the mosque according to the instructions by the end of the first quarter of the current year. The materials were sent to the council's representative in the Georgian SSR, comrade Kuridze. I have not yet received confirmation from the council. In my reports, I do not list this mosque as operational. Please provide me with guidance on how to act in the future regarding this mosque" (GARF, Fund R-6991, Series 3, Case 339, Sheet 51; 1946-09-10; Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series 1, Case 6, Sheet 26).

The Batumi mosque, Orta Jame, was registered as an active prayer facility in September 1946, following extensive correspondence described in archival documents, based on the letter from the Council for the Affairs of Religious Cults (№1408, 28.09.46) (address: Chkalova Street №6), by the representative of Adjara. However, the name of the mosque "Orta Jame" is not mentioned in the documents.

According to archival documents, "the mosque was built at the beginning of the 20th century, the building is made of stone and has a wooden carving on the entrance door. It does not have a minaret. The area is 383 square meters. It is not listed in the registry of monuments. It has been nationalized, and there is no contract. There are no other active mosques in the territory of Adjara. The mosque had a mullah, 66-year-old Memed Abuladze (a resident of the village of Khelvachauri in the Khelvachauri district) and a muezzin, 63-year-old Ismail Mikeladze (a resident of Batumi). Neither had religious education. On Fridays, up to 100

people attended the mosque, and during Muslim holidays (Ramadan Bayram and Qurban Bayram), up to 1,000 people of both genders participated” (Central Archive of Contemporary History, Fund 1880, Series1, Case17, Sheet 4-6, 12, 14).

On February 13, 1946, a general assembly of Muslim believers was held in Batumi, where Hasan Chaghalidze was elected as the chairman of the Batumi mosque administration (address: 25 Libqkhenti Street), and Memed Diasamidze and Osman Varshalomidze were elected as members; the latter was also tasked with performing the duties of the mullah. The members of the mosque's auditing commission were elected as follows: Hassan Bakuridze – chairman of the auditing commission (address: the village of Agara, the Ortabatumi community), Iskander Diasamidze, and Suleiman Bolkvadze. The accountant-mullah of the Batumi mosque was Memed Ali Diasamidze (a resident of the village of Urekhi in the Batumi district) (Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series1, Case 5, Sheet1).

On January 14, 1947, the government's representative M. Vanilishi addressed a letter (No. 10; 14.I.47) to the manager of the State Bank's Adjara office regarding the opening of a current account for the Batumi mosque (Orta jame), (Central State Archive of Adjara, Fund R-977, Series 1, Case 12, Sheet 5).

Since 1946, the “Orta jame” has been the only active mosque in Batumi.

Conclusion. In 1944, the Council for the Affairs of Religious Cults was established alongside the Council of People's Commissars of the Soviet Union. This state body oversaw all registered non-Orthodox religious organizations, including mosques. Any religious activity without registration was prohibited. However, the registration of mosques in the Soviet Union faced significant bureaucratic, political, and practical challenges. On the one hand, the Soviet government aimed to create a manageable and loyal religious system, while on the other hand, registration was effectively restricted at the level of local self-government, including pressure on initiative groups of believers. A prime example of this is the mosque Orta Jame in Batumi, which was opened after almost a year of resistance from the local authorities. The result of this policy was that from 1946 to 1991, the “Orta jame” in Batumi was the only functioning mosque in the Autonomous Soviet Socialist Republic of Adjara. The violations of Soviet legislation regarding the registration of mosques led to significant resistance between the declared policies of the Soviet state and its actual practices.

References:

- Baramidze, R. and Rumyancev, S. (2009). Batumi Mosques (Past and present). Batumi – The Past and Modernity, Batumi: The Batumi Shota Rustaveli State University.
- Frenkel, A. S. (1879/2015). Essays on Churuk-su and Batumi. Tiflis: A. A. Mikhelson Printing House.
- Central Archive of Contemporary History: The National Archives of Georgia. Fund 1547, Series 1, Case 126.
- Central State Archive of Adjara. Fund R-977, Series 1, Case 3.
- GARF: State Archive of the Russian Federation. Fund R-6991, Series 3, Case 29.
- GARF: State Archive of the Russian Federation. Fund R-6991, Series 3, Case 12.
- GARF: State Archive of the Russian Federation. Fund R-6991, Series 3, Case 339 (1946-02-8).
- GARF: State Archive of the Russian Federation. Fund R-6991, Series 3, Case 339 (1946-04-13).
- Central State Archive of Adjara. Fund R-977, Series 1, Case 6.
- Religious communities. (2013): Religious communities and organizations in Batumi in the 1940s-1950s (collection of documents). Tbilisi: Universali.
- GARF: State Archive of the Russian Federation. Fund R-6991, Series 3, Case 38.
- GARF: State Archive of the Russian Federation. Fund R-6991, Series 3, Case 339 (1946-09-10).
- Central Archive of Contemporary History: The National Archives of Georgia. Fund 1880, Series 1, Case17.
- Central State Archive of Adjara. Fund R-977, Series 1, Case 5.
- Central State Archive of Adjara. Fund R-977, Series 1, Case 12.

მე-18 არმია კავკასიისათვის ბრძოლაში 1942-1943 წლებში

ელენა დიაკოვა

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, უკრაინის
ისტორიის დოცენტი მუნიციპალური დაწესებულება

„კულტურული მემკვიდრეობის
დაცვის ხარკოვის სამეცნიერო-მეთოდური
ცენტრის“ უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: djakova.elena.hnpu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7767-0756>

აბსტრაქტი: სტატიაში ავტორი 80 წლის წინანდელ მოვლენებს იხსენებს და ხაზს უსვამს საბრძოლო მოქმედებებს, რომლებშიც მე-18 არმია მონაწილეობდა 1942-1943 წლებში კავკასიის ბრძოლის დროს.

მე-18 არმია ომის დასაწყისში შეიქმნა ხარკოვის სამხედრო ოლქიდან და სამხრეთ ფრონტის ნაწილი გახდა.

1942 წელი წითელი არმიისთვის ძალიან რთული წელი იყო. ხარკოვის შეტევისა და ყირიმის ბრძოლის დროს დამარცხებამ მაის-ივლისში ვოლგისა და კავკასიისკენ უკან დახევა გამოიწვია.

25 ივლისს კავკასიის ბრძოლა დაიწყო. საბჭოთა კავშირისთვის ამ რეგიონის დაკარგვას ტრაგიკული შედეგები მოჰყვებოდა, რადგან ის ნავთობის, ვოლფრამის, მოლიბდენის და სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების მთავარი წყარო იყო.

კავკასიის ბრძოლის დროს 11 საბრძოლო ოპერაცია ჩატარდა, რომელთაგან ექვსში მე-18 არმია მონაწილეობდა. მისმა ჯარისკაცებმა განიცადეს როგორც დამარცხების სიმწარე, ასევე გამარჯვების სიხარული. ბევრმა მათგანმა ორდენები, მედლები და საბჭოთა კავშირის გმირის წოდება მიიღო. მის სამხედრო გზაზე ათასობით მასობრივი საფლავია შემორჩენილი. ამ ადამიანებმა თავიანთი წვლილი შეიტანეს ნაციზმზე გამარჯვებაში.

საკვანძო სიტყვები: კავკასია, დიდი სამამულო ომი, მე-18 არმია, კავკასიის ბრძოლა, ბრაუნშვაიგის ოპერაცია, არმავირ-მაიკოპის ოპერაცია, ნოვოროსიისკის თავდაცვითი ოპერაცია, ტუაფსეს თავდაცვითი ოპერაცია.

THE 18TH ARMY IN THE BATTLE FOR THE CAUCASUS IN 1942-1943

Helena Diakova

*Candidate of Historical Sciences,
Senior research fellow, Municipal Institution
“Kharkov Scientific and Methodological Center
of the Protection of Cultural Heritage”*

Email: djakova.elena.hnpu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7767-0756>

Abstract: The article revisits the events of eighty years ago, aiming to analyze the key combat operations involving the 18th Army during the battle for the Caucasus in 1942–1943.

The 18th Army was established in the early days of the Second World War, based on the Kharkov Military District, and became part of the Southern Front.

The year 1942 proved to be particularly challenging for the Red Army. The defeats suffered during the Kharkov Offensive and the Crimean Campaign in May–July led to a strategic withdrawal toward the Volga and the Caucasus regions.

The Battle for the Caucasus commenced on July 25, 1942. For the Soviet Union, the loss of this region would have had disastrous consequences, as it was a vital source of oil, tungsten, molybdenum, and agricultural production.

Throughout the Battle of the Caucasus, eleven major combat operations were conducted, six of which involved the 18th Army. The soldiers of this unit experienced both the hardships of defeat and the triumphs of victory. Many were decorated with orders and medals, while several were conferred the title of Hero of the Soviet Union. Numerous mass graves remain along the army’s combat route, symbolizing the high cost of the struggle. The combination of these servicemen became an integral part of the overall Victory over Nazism.

Keywords: Caucasus, Great Patriotic War, 18th Army, Battle for the Caucasus, Operation Braunschweig, Armavir-Maykop Operation, Novorossiysk Defensive Operation, Tuapse Defensive Operation.

* * *

Introduction. The ongoing War for Independence in Ukraine has overshadowed an important anniversary in European history – the 80th anniversary of the Victory over Nazism in the Second World War. However, the facts of that Great Patriotic War should not be forgotten, as the events of that period, to some extent, constitute a significant link to what is happening in Ukraine today.

The purpose of this publication is to identify and analyze the combat operations in which the 18th Army participated in the Caucasus.

Despite the extensive historiography of the subject, many aspects remain underexplored. Among such issues in Ukrainian historical scholarship is the participation of the 18th Army in the Battle for the Caucasus.

Methods. This study employs analytical and synthetic methods to isolate military operations and generalize the significance of regional resources. A problem-chronological approach reconstructs the sequence of events in 1942-1943. The historical-genetic method traces the unit’s evolution from its formation to its “landing” status, while the descriptive method records command details and geographic boundaries.

Discussion. The 18th Army was established in the early days of the war, based in the Kharkov Military District, and was subsequently incorporated into the Southern Front. Its commanding officer was appointed Lieutenant General Andrey Kirilovich Smirnov; the Chief of Staff was Major General Vladimir Yakovlevych Kolpakchi; the Head of the Political Department was Regimental Commissar Petr Petrovich Mirkin; and the member of the Military Council was Corps Commissar Tymofey Leontyevich Nikolayev.

On July 13, 1941, the army headquarters was deployed to the front in the Kamianets-Podilskyi region (now Khmelnytskyi Oblast). The units of the 18th Army were tasked with defending Bukovyna and the northern part of Moldova. It was in the areas of Sniatin and Chernovtsi that the soldiers of the 18th Army experienced their first combat engagements.

Subsequently, a difficult retreat into the country's interior began. On 8 October 1941, during a battle near the village of Popovka (now Smirnov, Zaporizhzhia Region), Lieutenant General Smirnov was killed in action. Major General Vladimir Kolpakchi was then appointed as the new commander of the 18th Army.

The year 1942 proved to be one of the most difficult periods of the Great Patriotic War. At the beginning of that year, the 18th Army was engaged in combat operations in the eastern part of the Donbas region. In May–July 1942, the Red Army suffered devastating defeats during the Kharkov Offensive and the Crimean Campaign, which forced Soviet troops to retreat as far as the Volga River and the Caucasus.

On July 16, the troops of the 18th Army received orders from Supreme Commander Joseph Stalin and Front Commander Major General Nikolay Petrovych Ivanov to withdraw toward the Don River. The army units retreated southeastward under continuous combat, moving across the steppe amid vast clouds of dust raised by soldiers and vehicles. Initially, it was planned that by the end of July 23, the troops would occupy defensive positions along the left bank of the Don River, in the sector stretching from the stanitsa of Manychskaya to the village of Kahalnik. However, due to the deteriorating situation at the front, the army was soon forced to withdraw even farther to the east.

On July 25, a week after the Battle of Stalingrad began, the Battle for the Caucasus commenced. Historians emphasize the close interrelation between these two campaigns, which began almost simultaneously (on 17 and 25 July, respectively) and aimed to defend regions of vital importance to the Soviet Union (Beshanov, 2003, pp. 260-261; Doerr, 1957, p. 33). Due to its geographical, political, and military-strategic significance, the Caucasus occupied a special position. For the Soviet Union, the loss of the Kuban and the Caucasus would have had catastrophic consequences, since the primary sources of oil at that time were located in Azerbaijan and the North Caucasus. In addition, tungsten and molybdenum – critical materials for the defense industry – were mined in Kabardino-Balkaria. The Kuban and the Caucasus, much like Ukraine, also served as major suppliers of agricultural production. Hence, the loss of this region could have severely affected the further course of military operations on the Soviet–German front. Furthermore, the German command sought to seize the Caucasus in order to reach Transcaucasia, gain access to the Middle East, and potentially draw Great Britain into the war. For these reasons, the battles fought in this region were no less fierce than those at Stalingrad.

At that time, the 18th Army was part of the Southern Front. On August 1, 1942, it was reassigned to the North Caucasian Front, and on October 1 of the same year, it became part of the Black Sea Group of Forces within the Transcaucasian Front. At the beginning of the military campaign, the army was commanded by Lieutenant General Fedor Vasilievich Kamkov, with Major General Nikolay Petrovich Ivanov serving as Chief of Staff and Brigade Commissar Aleksey Stepanovich Kuzin as a member of the Military Council.

Having learned of the German victories in Ukraine and Crimea, on July 23, 1942, Adolf Hitler issued Directive No. 45, known as *Operation Braunschweig* (“Brunswick”). According to this plan, the Wehrmacht was to launch two simultaneous offensives – one in the Stalingrad sector and another in the Caucasus. The

commander of the 6th Army of Army Group B, General Friedrich Paulus, was ordered to seize Stalingrad and advance along the Volga River toward the Caspian Sea (up to Astrakhan). Meanwhile, the commander of Army Group A, Field Marshal Walther List, was instructed to capture the eastern Black Sea coast and the Caucasus region. More specifically, Army Group A – through the forces of Richard Ruoff's army group (the 17th German and 3rd Romanian Armies) – was to advance through the Western Caucasus toward Batumi, while the 1st and 4th Panzer Armies were to capture Maikop and Grozny, seize the passes of the Central Caucasus, and advance toward Tbilisi and Baku. In this way, Hitler aimed to gain control over the Soviet Union's oil-producing regions, thereby crippling its economy and military potential (Beshanov, 2003, pp. 261-262; Doerr, 1957, pp. 29-30).

The Soviet high command tasked Red Army units with halting the Wehrmacht's advance into the interior. On July 28, 1942, I. V. Stalin signed Order No. 227, "On Measures to Strengthen Discipline and Order in the Red Army and on the Prohibition of Unauthorized Retreat from Battle Positions," also known as "Not a Step Back!" The order stated: "To fall back under means to destroy ourselves and to destroy our Motherland along with us. Every additional scrap of territory abandoned by us will invariably strengthen the enemy and weaken our defence and our Motherland... From now on, the iron law of discipline for every commander, Red Army soldier, and political worker must be the requirement – **not a step back without an order from the highest command**" (emphasis in original – *H.D.*) (Prikaz narodnogo komissara oboriny Soyuza SSR № 227 ot 28 iyulia 1942 [Order of the People's Commissar of Defense of the USSR No. 227 dated July 28, 1942], 1942).

The Battle for the Caucasus began on July 25, 1942. It is generally divided into two main phases: from July 25 to December 31, 1942 – the Wehrmacht's offensive; and from January 1 to October 9, 1943 – the counteroffensive of the Red Army (Doerr, 1957, pp. 44, 102).

On 25 July, following heavy artillery preparation at 8 a.m., German forces launched an offensive to the south. That day, the units of the 18th Army engaged in fierce fighting in the Bataisk area. Although the Red Army soldiers managed to slow the enemy's advance, they were unable to eliminate the bridgehead captured by the Germans. Realizing the impossibility of holding their positions under intense pressure, the commander of the Southern Front, Lieutenant General Rodion Yakovlevich Malinovsky, ordered the commander of the 18th Army, Lieutenant General Fedor Vasylyevych Kamkov, to withdraw troops to the left bank of the Kagalnik River and establish a defensive line near the villages of Vasylievo and Shamshevo on unprepared positions. On July 28, the soldiers of the 18th Army again engaged in combat with German forces advancing toward the railway junctions of Kushchovskaya and Tikhoretskaya. However, even there, the Red Army was unable to halt the Wehrmacht's offensive. The situation became critical, as the Red Army units fought desperately – by August 5, each brigade had only 500–600 men remaining (18-ya armiya, 1982: 116). Ammunition shortages further worsened their position. Despite the retreat, by August 5, 1942, the 18th Army had succeeded in delaying the advance of the German 17th Army, which enabled the Soviet 56th Army to withdraw to the Krasnodar defensive perimeter.

On August 6, the Armavir–Maykop Operation began. The 18th Army was assigned the task of redeploying its units 80–100 kilometers southward from the Kuban River and occupying an unfamiliar and unprepared 60-kilometer defensive line. The army was ordered to delay the advance of the Wehrmacht's tank and motorized forces moving from Armavir toward Tuapse. At that time, the army comprised four divisions that were only 30–35% combat-ready (Vosemnadtsataya v srazheniyakh za Rodinu: Boyevoy put' 18-y armii, 1982, p. 120). In total, the army consisted of three rifle divisions and one brigade, with an overall strength of approximately 20,000 personnel (Beshanov, 2003, p. 368).

It was decided that the first echelon would include the 9th Motorized Division (NKVD), the 31st, and the

383rd Rifle Divisions. In addition, two army artillery groups were formed: the first, equipped with 120 guns and mortars, was tasked with covering the Maikop–Tuapse direction, while the second, armed with 80 guns and machine guns, was to defend the Belorechensk–Tuapse axis. One artillery regiment was kept in reserve, and several mobile anti-tank detachments were established. Due to the small number of troops and limited manpower, large gaps formed between the defensive sectors, rendering the front line highly vulnerable.

Once again, the defensive positions could not be held. Between August 10 and 12, the German 3rd Panzer Corps captured the city of Maykop and the stanitsa Belorechenskaya, while the Wehrmacht's 5th Army Corps occupied Krasnodar.

By August 17, the Armavir–Maikop Operation had come to an end. In addition to the 18th Army, the operation involved the forces of the 12th Army, the 1st Separate Rifle Corps, and the 17th Kuban Cavalry Corps. By the conclusion of the campaign, the units of the 18th Army held positions along a defensive line extending through the village of Khamyshki, the stanitsa of Samurskaya, and the workers' settlements of Neftogorsk and Khadyzhensk. During these engagements, the mobile detachments demonstrated notable effectiveness. In particular, the detachment commanded by Colonel V. A. Sledov, Chief of Combat Training of the Army, distinguished itself: on 12 August, it successfully prevented the German forces from encircling Soviet units on the right flank of the front line.

After regrouping its forces, the German Army Group A's command decided to advance toward Tuapse through Novorossiysk. At that time, Tuapse served as the principal base of the Black Sea Fleet. Military vessels and transport ships were stationed there, and the port served as a crucial logistical hub through which reinforcements, equipment, and supplies were delivered to both the front lines and the remaining civilian population.

On August 19, the Novorossiysk Defensive Operation commenced. The forces of the 18th Army took up positions along the Maykop–Tuapse axis, in the foothills of the Main Caucasian Range, near Mount Mezmay and the workers' settlement of Khadyzhensk. By August 29, the 9th Motorized Division had been disbanded, with its personnel and equipment transferred to the 31st Rifle Division.

In mid-September, as a result of the reorganization and the formation of the Black Sea Group of Forces, the 18th Army was reinforced and the 32nd Guards, 395th Rifle, and 12th Guards Cavalry Divisions, the 68th Naval Rifle Brigade, as well as artillery, mortar, and specialized units (*Vosemnadtsataya v srazheniyakh za Rodinu: Boyevoy put' 18-y armii*, 1982, p. 131). The army did not take an active part in this operation concluded on September 26. This pause enabled the strengthening of defensive lines through the construction of fortifications in rocky terrain, the installation of engineering barriers, and the creation of various defensive obstacles. During the same period, Red Army soldiers practiced combat tactics and training methods adapted to mountain warfare.

In early September, intelligence reports indicated another regrouping of Wehrmacht forces in the Caucasus and an increase in troop concentrations in the areas of Neftogorsk and Khadyzhensk. It became evident that the main German offensive would be directed along the Shaumyan axis, advancing from the Neftogorsk–Khadyzhensk area, while a secondary strike would be launched from the vicinity of the village of Goryachy Klyuch. The German command aimed to encircle and destroy the forces of the 18th Army and to capture Tuapse, which would have allowed them to block the entire Black Sea Group of Forces of the Red Army.

The units of the 18th Army were assigned the task of defending a sector stretching from the stanitsa of Nizhegorodaskaya (10 km west of Samurskaya) to the village of Bezymiannoye (10 km south of Goriachy Klyuch). The army comprised five rifle divisions and one cavalry division. It was decided to redeploy two artillery regiments, three anti-tank artillery regiments, and two separate mountain-pack batteries of rocket

artillery (Beshanov, 2003, p. 130).

The main forces of the Soviet troops were concentrated along the central Shaumyan axis – in the area of the Travalev hamlet, the stanitsa of Khadyzhenskaya, and the village of Shaumyan – consisting of the 32nd Guards, 236th, and 383rd Rifle Divisions, as well as the 12th Cavalry Division. On the left flank, the Phanagoria direction was secured by the 76th Naval and 395th Rifle Divisions, while on the right Flank, the Lazarevskoye direction was covered by the 31st Rifle Division, the 818th Rifle Regiment, and the 236th Artillery Battalion. Nearby positions were held by units of the 12th and 56th Armies and the 17th Cavalry Corps.

On September 25, following intense artillery and air strikes, German forces launched an offensive, marking the beginning of the Tuapse Defensive Operation. The first to engage in battle were soldiers of the 32nd Guard Rifle Division, commanded by Colonel M. F. Tikhonov. For several days, the fighting remained evenly matched. However, on September 28, the Germans broke through the Soviet defensive lines and, within three days, captured several settlements. The situation on the flanks became critical as the enemy attempted to encircle the Soviet troops. In response, the Soviet command redeployed reserves to the threatened sectors to prevent encirclement. Despite these efforts, the Wehrmacht's offensive on this section of the front continued.

On October 19, 1942, Major General Andrey Antonovich Grechko was appointed commander of the 18th Army. The contemporary historian Vladimir Vasilievich Beshanov describes him as a kind of “firefighter” during the years of the Great Patriotic War (Beshanov, 2003, p. 446). At that time, the troops of the 18th Army continued to retreat. The new army commander, seeking to avoid imminent encirclement, ordered a withdrawal of forces on the left flank.

On October 23, German forces captured the Perevalny hamlet in the Stavropol region, advanced toward the Semashko and Indyuk mountains, and cut the only lateral supply road. That same day, however, the German troops halted their offensive, and by October 31 they had transitioned to a defensive posture. Nevertheless, the threat of the Soviet forces being encircled and destroyed by the enemy persisted for some time thereafter.

On November 20, the headquarters of the 18th Army drafted a plan for the complete elimination of the German detachment entrenched in the area of Mount Semashkho, which posed a threat to seize the village of Georgiyevskoye.

On November 20, the forces of the 18th Army launched a counterstroke: the 383rd Rifle Division went on the offensive in the sector of the villages of Pelika and Goytkh. There, German units of Hubert Lanz's formation – two separate battalions and a reconnaissance detachment – were holding the defensive positions.

By December 20, the units of the 18th Army had reached the Phish River, marking the completion of the military operation. As a result, the Wehrmacht failed to seize the Black Sea coast in the Tuapse sector.

From that point onward, the liberation of the Caucasus and the Krasnodar region from the German occupiers began. The situation in the Caucasus was further improved by the successful Soviet offensive in the Battle of Stalingrad.

The 18th Army continued its combat operations in the Krasnodar region, participating in the Krasnodar–Tikhoretsk campaign. To liberate the region, the Soviet High Command developed a two-part strategic plan titled “Mountains” and “Sea.” The first phase, “Mountains,” envisaged advancing toward the Kuban River and liberating the city of Krasnodar. The main responsibility in this operation was assigned to the 56th Army, while the 18th Army was tasked with striking enemy strongholds in the areas of Kotlovina, Gunaika, and Shaumian. The second phase, “Sea,” aimed at liberating Novorossiysk and the Taman Peninsula.

On January 5, 1943, the entire command staff of the army was replaced: Major General Aleksei Ivanovich

Ryzhov was appointed as the new army commander, Colonel Naum Samoilovich Kristalny became Chief of Staff, and Colonel Grigory Afanasievich Komarov was appointed as a member of the Military Council.

Some units of the 18th Army took part in the liberation of Krasnodar. At the same time, the operation to liberate Novorossiysk, code-named “Sea,” failed, which necessitated the development of a new plan. This revised strategy envisaged an amphibious landing near Novorossiysk, intended to break through to the city and secure its encirclement and liberation. Initially, it was planned that the 47th Army would conduct operations in this sector. However, due to the evolving situation at the front, it was decided to also involve the 18th Army. On 15 February, it was redesignated as an amphibious army. The command structure was also changed: Major General Konstantin Apollonovich Koroteev was appointed as the new army commander, Colonel N. O. Pavlovsky became Chief of Staff, and Colonel Grigory Afanasyevich Komarov remained a member of the Military Council.

The army was assigned the task of holding the bridgehead from the southwest with the forces of the 20th and 16th Rifle Corps, and from the east and northeast with the 318th Rifle Division, to capture the city and port of Novorossiysk. Subsequently, it was to advance northwestward and, moving into the rear of the German 17th Army, cut off its routes of retreat to the Taman Peninsula. This operation, known as “Malaya Zemlya” (“Little Land”), lasted for 225 days – from February 4 to September 16 – and culminated in the liberation of Novorossiysk from German occupation.

An important role in this operation was played by the bridgehead in the Stanichka area (Cape Myskhako, south of Novorossiysk), from which the soldiers of the 18th Army launched their advance. The landing in this sector was carried out on 4 February under the command of Major Cezar Lvovich Kunikov, who successfully secured and held the position. Ten days later, he was killed in action. For his courage and leadership in this operation, Major Cezar Lvovich Kunikov was posthumously awarded the title of Hero of the Soviet Union.

In March 1943, further changes occurred in the army’s command structure. In March 15, The Black Sea Group of Forces was disbanded, and its units were incorporated into the North Caucasian Front. Colonel General Konstantin Nikolayevich Leselidze was appointed commander of the 18th Army (which in April ceased to be designated as an amphibious force). Major General Nikolay Osipovich Pavlovsky remained Chief of Staff, while Major General Semen Yefimovich Koloshyn was appointed as a member of the military Council.

During the battles for Novorossiysk, several formations of the 18th Army also participated in the Novorossiysk–Taman Operation, which commenced on 10 September 1943. On the approaches to the Taman Peninsula, the Germans had constructed a heavily fortified defensive system known as the Gotenkopf (also referred to as the Blue Line) (Horvat, 2013). This line extended between the Azov and Black Seas, with its strongest fortifications situated near the Taman Peninsula. The defense consisted of two main lines, three additional positions in depth, and several cut-off zones, with an overall depth of 60–70 kilometers (Horvat, 2013). All defensive sectors were densely reinforced with pillboxes, bunkers, machine-gun emplacements, and artillery trenches. It was along this line that the forces of the German 17th Army, part of Army Group A, mounted their defense.

The Soviet High Command assigned the 18th Army, in coordination with the forces of the Black Sea Fleet, the objective of striking toward Novorossiysk and advancing on the settlements of Verkhnebakansky and Anapa. Neighboring armies were tasked with liberating the stanitsas of Gostagayevskaya and Gladkovskaya (the 56th Army), as well as the stanitsa of Kurchanskaya and the city of Temriuk (the 9th Army). The units of the 18th Army broke through the German defenses near the stanitsa of Veselovka and liberated the stanitsa of Taman on 3 October. On 9 October, the 56th Army reached the Kerch Strait, marking the end of the Battle for the Caucasus.

Conclusions. During the battle for the Caucasus, which lasted nearly fourteen months, eleven major

combat operations were conducted, six of which involved the 18th Army. Its soldiers experienced both the bitterness of defeat and the joy of victory. Many were decorated with orders and medals, and some were awarded the title of Hero of the Soviet Union. Thousands of mass graves remain along the army's battle path. Although the 18th Army was originally formed in Kharkov, Ukraine, it comprised representatives of many nationalities – a fact reflected even in its senior command structure. These people made an honorable contribution to the victory over Nazism and to the defense and restoration of the Soviet Union's independence.

References:

- Beshanov, V. (2003). *God 1942 - "uchebny" [1942- "The training year"]*. Harvest.
- Doerr, G. (1957). *Pokhod na Stalingrad. Operativnyy obzor [Campaign to Stalingrad: An operational overview]*. Voenizdat.
- Horvat, F. (2013, February 13). *Gotenkopf - "Golubaya liniya" [Gotenkopf - "The Blue Line"]*. Voennoye obozreniye. <https://topwar.ru/24186-gotenkopf-golubaya-liniya.html>
- Prikaz narodnogo komissara oboriny Soyuzs SSR № 227 ot 28 iyulia 1942 [Order of the People's Commissar of Defense of the USSR No. 227 dated July 28, 1942]*. (1942, July 28). Armedman. <https://armedman.ru/dokumentyi/prikaz-narodnogo-komissara-oboronyi-soyuza-ssr-227-28-iyulya-1942-g.html>
- Vosemnadtsataya v srazheniyakh za Rodinu: Boyevoy put' 18-y armii. (1982). *Vosemnadtsataya v srazheniyakh za Rodinu: Boyevoy put' 18-y armii [The Eighteenth in the battles for the Motherland: The combat Path of the 18th Army]*. Voennoye izdatel'stvo.

თანადგომა აკრძალვის მიუხედავად – ყაზახური თემის დამოკიდებულება 1951-1952 წწ. აჭარიდან დეპორტირებულთა მიმართ ¹

მანარა კალიბეკოვა

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ჩ.

ვალისხანოვის სახელობის ისტორიისა

და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ელ-ფოსტა: k.manara69@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5194-6136>

აბსტრაქტი: სტატია ეძღვნება ყაზახურ საზოგადოებასა და 1951-1952 წლებში აჭარიდან დეპორტირებულ მოქალაქეებს შორის ურთიერთობას, რომლებიც იძულებითი გადასახლების შედეგად ყაზახეთში აღმოჩნდნენ. ბევრი მათგანი საცხოვრებლად ყაზახეთში დარჩა, თავისი ყაზახი მეზობლების გვერდით, რომლებმაც ისინი დეპორტაციის უმძიმესი განსაცდელის დროს გადაარჩინეს. მათთვის დეპორტაცია იქცა ტრავმულ გამოცდილებად, რომელმაც ჩამოაყალიბა კოლექტიური ტრავმის ნარატივი; ამას მოწმობს რესპონდენტების - მოვლენების თვითმხილველების - მოგონებები (ინტერვიუები), რომელთა ნარატივებშიც აისახება კოლექტიურ მეხსიერებაში შემონახული რეალური მოვლენები. დეპორტაციის ტრაგედია, საბოლოო ჯამში, მრავალეროვნული ყაზახური საზოგადოების ფორმირების საწყის წერტილად იქცა.

საკვანძო სიტყვები: დეპორტაცია, აჭარიდან დეპორტირებულები, რესპონდენტი, ზეპირი ისტორია, კოლექტიური მეხსიერება, ყოველდღიური ცხოვრება.

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო პროექტის – „ოფიციალური ისტორიიდან გარიყული მეხსიერება: 1951-1952 წლების რეპრესიები აჭარაში“ ფარგლებში. პროექტის შიფრი FR-23-18809

THE ATTITUDE OF THE KAZAKH COMMUNITY TOWARDS THOSE DEPORTED FROM AJARA IN 1951–1952¹

Manara Kalybekova

Candidate of Historical Sciences, Ch. Ch.

Valikhanov Institute of History and Ethnology

Email: k.manara69@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5194-6136>

Abstract: The article is devoted to the relationship between the Kazakh community and citizens deported from Ajara in 1951-1952, who found themselves in Kazakhstan as a result of forced resettlement. Many of them remained to live in Kazakhstan, side by side with their Kazakh neighbors, who saved them during the most severe trials of deportation. For them, deportation became a traumatic experience that shaped a collective trauma narrative, as evidenced by the recollections (interviews) of respondents - eyewitnesses to the events - whose narratives reflect real events preserved in collective memory. The tragedy of deportation ultimately became a starting point for the formation of a multinational Kazakh society.

Keywords: deportation, natives of Ajara, respondent, oral history, collective memory, everyday life

* * *

Introduction. In recent decades, historical scholarship has increasingly emphasised the need to study the problems of social history and the history of everyday life. Contemporary research is characterised by a shift in focus from the study of socio-economic and political systems and large communities to the examination of small groups and the behavioural strategies of individuals within specific historical times and spaces. In the current historiographical context, an important role belongs to microhistorical research, distinguished by its depth and detailed penetration into the essence of social processes and the real lives of individuals, thereby bringing us closer to understanding and comprehensively interpreting the profound phenomena of a given era.

In conditions dominated by perceptions of the totalitarian character of Soviet society, only through microhistory is it possible to determine the extent to which the behaviour of the Soviet individual depended upon personal agency, public sentiment, or the state apparatus. Thus, the modern interpretation of history presupposes recognition of the importance not only of extraordinary political and economic events and the lives of prominent state and public figures, but also of the structures of everyday life that characterise the everyday human experience in its various contexts, placing the individual and his or her perception of events at the centre of analysis.

Although historians have extracted an enormous quantity of archival documents concerning the repressions of that period against representatives of various peoples, including the Adjarian Georgians, these sources do not eliminate all “blank spots”. Questions of adaptation, the attitude of the authorities and local population towards the deportees, issues of survival, mutual influence, and cultural interconnection remain insufficiently studied. The problem of researching the history of deported peoples remains highly politicised

¹ The research was conducted within the framework of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia grant project – „From the Official History Rejected Memory: Repressions of 1951-1952 in Ajara“ (Project Code: FR-23-18809).

and is frequently used in the political sphere as an instrumental tool by various forces, further underscoring the necessity for deeper investigation into the history of mass ethnic repressions and the scale of the crimes of the totalitarian regime in the USSR.

Methods. By synthesising the experience and methodological approaches of micro- and macrohistory, historical anthropology, social and historical psychology, and utilising a wide range of contemporary sources (archival documents, oral history materials, personal testimonies, etc.), this study reconstructs a little-studied and largely unknown aspect of everyday life in post-Second World War Kazakhstan. This contributes not only to the enrichment of source studies and historiography but also contributes to the further development of national historiography through theoretical and methodological analysis of the phenomenon of political repression in historical scholarship. It introduces new documents necessary for understanding Stalinist stereotypes and for comprehending the causes, main tendencies, scale, and consequences of state repressive measures directed at various categories of the population, including Adjarian Georgians.

The methodological foundation of the work is based upon the principles of historicism, objectivity, and consistency.

Results. Due to the exhaustion of ideological approaches to studying the Soviet era, the study of everyday life, including during and after World War II, has acquired particular significance. While official history claims a continuous increase in public welfare and an improvement in living conditions in the country, everyday history allows us to see all the contradictions and complexities of the everyday life of the "little man" - victims of Soviet modernisation and ideological rigidity. Essentially, this offers the opportunity to uncover a different, sometimes alternative, system of people's values and to gather rich material for studying the positive experiences and negative precedents of previous generations, particularly in the Gulag system, which represented a "state within a state."

Kazakhstan was not chosen as a destination for the deportations by chance; several factors contributed to this: political, geographic, demographic, and economic. Georgian citizens were among the many groups who fell victim to the USSR's repressive policies. Initially, the deportations affected the Turks; a significant portion of these "Turks" consisted of partially Turkified Muslim Georgians - Meskhets and Javakhs. The rest were Karapapaks, Turkmens, Kurds, and Hemshils (Muslim Armenians). A small number were genuine Turks (Ottomans). In the late 1980s, they began to be referred to collectively as "Meskhetian Turks" who lived in Meskheti, i.e., in the southern and southwestern regions of Georgia. On July 31, 1944, the State Defence Committee issued a decree beginning the deportation of Turks. As a result, more than 27,000 "so-called Meskhetian Turks" (Kalybekova, 2008, p. 82) ended up in Kazakhstan. In 1949, Greeks, Turks, Dashnaks (persons of Armenian nationality), and others were deported from Georgia, Armenia, Azerbaijan, the Krasnodar region, and the Black Sea coast (Odessa and Crimea). And the contingent "From Georgia in 1951-1952" were the so-called "hostile elements", which meant close relatives of emigrants, traitors to the homeland and defectors living abroad and conducting subversive work against the USSR, re-emigrants who arrived in Georgia from France, Iran and China in 1946-1949, former foreign travelers suspicious of connections with Turkish intelligence, etc. (under this category was also concealed the deportation of another people - the Assyrians) (Zemskov, 2010, p. 120). Among the Georgians expelled in 1951 were former prisoners of war, participants in the partisan movement and resistance. Those who had already gone through the Gulag in the 1930s and more than atoned for their guilt, if any, also fell victim to the repressions. Moreover, those families whose distant relatives left for abroad after the Sovietization of Georgia, and their traces were long lost (*Memories of the repressed – 1951*, 2022, p. 5) includes documentary evidence of the victims of the mass deportation of Georgians to Kazakhstan in 1951 - one of the most tragic episodes in Georgia's history, which even today cannot be read without pain and compassion. Today, according to the 2021 census, 5,394 Geor-

gians, 145,615 Azerbaijanis, 309 Assyrians, 14,022 Armenians, 572 Gagauz, 11,890 Greeks, 85,478 Turks, 102 Karaites, 47,880 Kurds live in Kazakhstan (Agency for Strategic Planning and Reforms..., 2023, pp. 4-6). They arrived in Kazakhstan in a state of stress, without means of subsistence, and branded "enemies of the people." The resettlement itself took place in railway carriages, accompanied by armed guards to ensure that none of the settlers could escape. Here is what E. Arakelevsky says: "My family and my maternal grandparents were deported here to Kazakhstan in 1952. My grandfather, Ishkhan Arshakovich Kazarov (1918–1979), was drafted from Georgia to the front in 1942. He joined the army as a very young man. My grandfather was born into a middle-class family living in Armavir. His family traditionally dealt in tobacco products, and before the war, my grandfather worked as a tobacco technologist. My grandfather's ancestors came to the Krasnodar Territory from Kars, which was ceded to Turkey in 1921, during the Armenian Genocide in the Ottoman Empire. My grandmother's name was Eriknaz (1922–1991), and she was from Western Armenia, in the Mush province. My grandmother was a housewife. My grandparents married in 1938, before the war. They had two sons, Robert (born 1940) and Vladimir (born 1941). Around 1943, my grandfather was captured in Poland. He did not particularly like to talk about the war or his time in captivity. My mother recalled that the war had already ended, but my grandfather did not return home for a long time; he was considered missing in action. At the end of 1947, upon returning to his family in Georgia, he was immediately arrested and held until 1950, then deported to Kazakhstan. My grandfather, his wife, and their two sons were sent into exile; the rest of their relatives were left alone. The journey from Georgia to Kazakhstan took about two months. My grandmother recalled that there was also a Georgian family on the train with our relatives. Until the end of 1952, they lived in the Kyzyl-Kum district of the South Kazakhstan region. In 1951, Angela, my mother's sister, was born; she now lives in Tbilisi. My grandfather met the locals and made friends. Then, with the help of a Kazakh friend, my grandfather and his family moved to the village of Chemolgan in the Almaty region. He worked shifts, commuting from Chemolgan to Almaty two or three times a week. My grandfather was well versed in the tobacco industry and was a creative individual with a commercial flair. Even then, he had his own kiosk, sowing and selling some crops. Soon after Stalin's death, the special deportees began to be released, and the opportunity arose to return home. Our family had to travel to Almaty to complete the necessary paperwork. On June 4, 1953, my mother, Ofelia Ishkhanovna, was born right on the train. My mother's sister, Angela, recounted, based on my grandmother's account, that there was a commotion when my mother was born. Men took off their shirts and made a makeshift screen to separate the mother and baby. The train stopped at a station, and there my grandmother gave birth to my mother. My mother has a certificate and a witness statement from the engineer or conductor that she was born on the train. In the 1990s, an organisation or a German foundation emerged in Georgia that began paying my mother monthly compensation as a victim of the child of a former prisoner of war. My grandparents decided to stay in the Almaty region for a while. It was quite difficult for them to move to a new place with four small children. If I'm not mistaken, they decided to move to Georgia by the end of 1959. A compelling reason for my grandfather's family's return was the reunion with his parents and brother, Arshat Arshakovich Kazarov, a pilot and veteran of World War II. Life had been difficult for my grandfather's family in Georgia; they even considered returning to Kazakhstan. According to my mother's recollections, her parents spoke warmly of Kazakhstan and the Kazakhs, who had given them shelter during difficult times, and they missed the traditional Kazakh cuisine. They felt at home there. My grandfather wanted to return until the very end; his health didn't allow it, and four years in prison had taken their toll, making it difficult. My grandfather died in Tbilisi. My grandmother died of a stroke; she had a sad fate: she buried both her sons. My grandmother's ashes are buried in Tbilisi. I was born in Russia. My parents moved to the Stavropol Territory when they got married. In the early 2000s, my mother and I moved to Kazakhstan. I consider Kazakhstan my homeland; my

mother was born here, my family lives here, I have the opportunity to work and create. I know five languages: Armenian, Russian, Georgian, Chinese, English, and I also speak some Kazakh. We Armenians, like Kazakhs and other nationalities, honour our ancestors. Kazakhstan is a unique country, with unique natural conditions and the warmest people. Armenians and Kazakhs have much in common – both words and cultural customs” (*From the history of deportations*, 2024, pp. 685-687). The recollections of Kulparshyn Kulataeva (personal archive), born in 1948 and originally from Almaty, now resides in the village of Belbulak in the Talgar district of the Almaty region, confirm that despite the propaganda efforts among the population, Kazakhs provided significant assistance and support to the disadvantaged people who fell victim to the state's repressive policies. She recounts that, according to her mother, in the late 1940s and early 1950s, many people of various nationalities began to be brought to Almaty by train. It became common to see Germans, Poles, Koreans, Georgians, Turks, and Chechens become somewhat commonplace. Later, many Japanese were brought in; it was the first time we had seen them. They were all transported through the Almaty-1 railway station, where my father worked as a mechanic at the locomotive depot. He repeatedly asked to be sent to the front, but was mobilized into the Labour Army. Then, when her mother, Rabiga Sabalakova, and grandmother, Tapatai Kulataeva, learned from her father that many deportees and prisoners of war had been brought to work and were hungry, they baked corn cakes. They first dried and roasted the corn before grinding it in a hand mill. The flour was coarse, but they nevertheless baked a lot of cakes from this flour. They lived near the city at the time, in the village of Pervomayka in the Kaskelen district of the Almaty region. From there, the two of them would take the cakes to the Almaty-1 train station and distribute them to everyone, regardless of nationality. And they did this purely out of human motives, because they were people first and foremost, and whether they were prisoners of war or deportees - that was not a question they considered. It was hard for everyone, and it was not easy for us either, but they helped as best they could.

Thus, the institution of deportation of peoples, as it developed in the former USSR, was, from the very beginning, associated with massive violations of human rights. Firstly, a person, regardless of whether they had committed the crime imputed to them, was considered suspect. This placed all members of the deported peoples in a legally disadvantaged position. Secondly, the legal insecurity and vulnerability of all deportees was accompanied by further violations of their rights and freedoms (Deportees). Similarly, special settlers from Georgia were morally and socially disadvantaged and deprived of basic human rights from the very beginning of their deportation. In most cases, the right to the safety of personal property and belongings of special settlers was not guaranteed, although state documents stipulated that agricultural equipment, livestock, and grain fodder belonging to the special settlers were to be surrendered to special commissions, with subsequent compensation at the site of resettlement. Here is a vivid example from the memoirs of Mahomed Lumenovich Azizov (from the author's personal archive), born in 1928, an ethnic Turk who was deported with his parents as a child from the Aspindza region of the Georgian SSR, from the village of Aspindza: “We were gathered at 4 p.m. and told that we would be resettled ‘in connection with the cleansing of Georgian territory of other nationalities, including Armenians.’ We were given until the evening to prepare. Soldiers assisted us. From the village, we were transported to Baku in a freight car, and the train bore a sign reading ‘Goods.’”

*This statement by the respondent is not accurate. It's possible that the respondent actually heard this statement from soldiers participating in the repressions. Without bothering to explain the reasons for the deportation in detail, he summarized them in this way, given his age at the time of the deportation: he was only 16 years old. Georgian Muslims, Turkmen, Kurds, and Muslim Armenians (Hemshilis, but not all Armenians) were deported from the border regions of Turkey for reasons of national security. This was precisely

the reason, not the cleansing of Georgian territory from non-Georgians. On the contrary, they contributed to the ethnic fragmentation of Georgia, as well as Kazakhstan. This was the policy of the time.

It was late November. They arrived in Alma-Ata only at the end of 1944. The 40-day journey from Baku to Alma-Ata left people exhausted, especially the elderly.

There was nowhere to go to the toilet. The train didn't stop, and people weren't escorted out of the carriage, so the elderly, to avoid going to the bathroom, didn't eat and starved themselves. They were embarrassed in front of us, the young people, and the children. And if you shook your jacket, lice would fall out like sand. There were four or five families in a carriage. When we arrived in Alma-Ata, the families were separated for 90 days. The elderly, women, and children were sent to a club, and we men, including teenagers (I was 16 at the time), were taken with our belongings to the city of Issyk, where we were assigned to collective farms. I ended up on the Amangeldy collective farm. Along with everyone else, I lost my family. I found out by chance through the first precinct (a woman said she had seen my family). That is how I got my family back together (my mother and five children). I was the eldest. My father was at the front, and then a funeral notice came, and that's how I became the breadwinner for a large family at 16. They provided us with housing and gave us 500 square meters of land. I was the commandant's assistant because I knew Russian. The district commandant would come three or four times a month, check if everything was alright, register our presence, and then go back. What we brought with us did not last long. The situation was dire. We couldn't adapt to the cold. Of the 30 families on the Amangeldy collective farm, one family and all its members died of hunger. The following year, each family was given five rams. We slaughtered one ram for food, sold four, and bought a cow. In the spring, I planted a vegetable garden and corn. That's how I fed my family. Our family had a large farm. Everything remained there - the house and the cattle. I saw the cow cry when they took us away.

Until the 1950s, there were no wages at all. Before that, we lived solely from our own gardens. Everyone wrote down their labor days. Everyone worked, mostly Kazakhs, Poles, and Turks. We lived on the farm from spring until late fall. The women worked in the fields until they gave birth. There were cases, often, of women giving birth right there in the fields. The women themselves attended the births. Then the mother in labor would swaddle the baby with the front of her dress and take her home. As a teenager, I witnessed such incidents more than once. I had to report them to the commandant; the baby was born alive, while others were stillborn. The whole scene is vivid in my mind; I can see it when I close my eyes. I will never forget it.

The local population welcomed us well. I lived on the Amangeldy collective farm for 21 years. I currently live in the village of Belbulak, Talgar district, Almaty region. I have no plans to move anywhere; my parents and relatives are buried here, and I've become accustomed to it. I have my own house, farm, and my children are well-off. Everything here feels like home. The villagers are good; we do not divide ourselves by nationality or religion. We have weathered all the hardships together. And we have become family. We often visit each other, especially when there's a wedding or a toi, everyone invites us, seats us like an aksakal in a place of honor. When we leave, the house is left unlocked; we leave it with the neighbours, or they ask. That's how we live. The only thing I ask is that our children not see everything we saw. And I also want to say that the laws of the state were strict back then. Theft of grain from 1 kg to 1 ton carried a penalty of 10 years in prison. And for 1 ton or more, the maximum penalty was death without trial-execution by firing squad.

Unfortunately, the ranks of living witnesses to history are thinning with each passing year. Almost none of our respondents remain alive, with the exception of Maria Rafailovna Baranova, born in 1935. Their recollections are so valuable, despite the fact that the human factor cannot be ruled out. Nevertheless, they are "history told" by a living eyewitness, a witness to what happened, someone who endured all the trials of fate. And someone who made history. Only by comparing the legal documents that guided state policy with

the accounts of living witnesses can one provide an objective assessment of historical processes or events. Maria Rafailovna Baranova, born on August 5, 1935 lives in the village of Belbulak, Talgar District, Almaty Region. She is now 91 years old. As a one-year-old child, she was deported with her parents in 1936 from the Ukrainian SSR to a special settlement in the Almaty Region. In 1951, upon reaching the age of 16, she was placed on a special register and was released in 1956. She was recognised as a victim of political repression and rehabilitated on April 14, 1993. This is what she says: "As I remember from conversations with my parents, grandparents, when they were travelling, my grandfather got off at the Alma-Ata station. He immediately liked it, there was a lot of greenery, fruit, apples. Kazakhs took them in, they were very hospitable. Thanks to them, we survived. They had no clothes or belongings, wearing only the clothes they had on. They didn't bring anything with them. My parents worked all their lives on the collective farm. Then they began to acquire a little of their own. We lived here our whole lives, first in the village of Veselaya, then in the village of Michurin, now the aul of Belbulak, Talgar district, Almaty region. I have nothing but gratitude to the Kazakhs. My only friend is a Kazakh, Kulyash, and I don't need another. We've been friends since we were young, worked together, and now we're both retired, but we're still friends. The neighbors are very good; besides the Kazakhs, there are Turks, Georgians, and other peoples who ended up here at various times against their will. But my neighbor watered his garden, and Baba Maria says to me, "Let me ferry the water to you, and you can water your garden." Someone goes to the market and asks for something to buy. We'll go somewhere, leaving the door open. We ask each other to look after each other. That's how we live. We all celebrate weddings, inviting everyone. Here, we even forget our nationality. When someone dies, everyone comes to help. My daughter-in-law is Kazakh, my grandson married a Kazakh, and they live very well. Thanks to the help of the Kazakhs and our faith in God, we survived," she concluded another interview.

Conclusions. Kazakhstan, more than any other former Soviet republic, endured the full burden of mass resettlements of innocent peoples onto its territory. It not only provided shelter to the dispossessed but also absorbed the pain, humiliation, and suffering of deported communities. Today, representatives of more than one hundred nationalities live and work in Kazakhstan. For many, Kazakhstan has become a second homeland, offering a complete spiritual and social life without discrimination or restriction.

References

- Земсков В.Н. (2010). Демография заключенных, спецпоселенцев и ссыльных (30-е–50-е годы). *Мир России*, 8(4), 114–124.
- Из истории депортаций. Казахстан. 1945–1959 гг.: Сборник документов. (2024). Алматы: ТОО «Издательство LEM».
- Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Бюро национальной статистики. (2023). *Итоги Национальной переписи населения 2021 года в Республике Казахстан: Национальный состав, вероисповедание и владение языками в Республике Казахстан*. Астана.
- Калыбекова, Г. (2008). *История депортированных народов Казахстана (1937–1956 гг.)*. Алматы: ТОО «Издательство LEM».
- Воспоминания репрессированных – 1951*. (2022). Тбилиси: Международный культурно-просветительский союз «Русский клуб».

References

- Zemskov, V. N. (2010). Demography of prisoners, special settlers and exiles (30s–50s). *The World of Russia*, 8(4), 114–124. (In Russian).

- From the history of deportations: Kazakhstan, 1945–1959: Collection of documents. (2024). Almaty: Publishing House “LEM”. (In Russian).
- Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, Bureau of National Statistics. (2023). *Results of the National Population Census of 2021 in the Republic of Kazakhstan: Nationality, religion, and language proficiency in the Republic of Kazakhstan*. Astana. (In Russian).
- Kalybekova, G. (2008). *The history of the deported peoples of Kazakhstan (1937–1956)*. Almaty: Publishing House “LEM”. (In Russian).
- Memories of the repressed – 1951*. (2022). Tbilisi: International Cultural and Educational Union “Russian Club”. (In Russian).

ჯემალ კარალიძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: jemal.karalidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7179-0455>

ლევან ტარიელაძე

ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: l.tarieladze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8113-3347>

აბსტრაქტი: კავკასია გამორჩეული გეოსტრატეგიული და სატრანზიტო მდებარეობის გამო ყველა დროში იყო და რჩება საერთაშორისო პოლიტიკის მნიშვნელოვან ობიექტად. XVI საუკუნიდან ოსმალეთთან და ირანთან ერთად კავკასიაში გავლენისათვის ბრძოლაში აქტიურობას იწყებს რუსეთის სახელმწიფოც, რომელმაც კარგად გამოიყენა XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილი მისთვის ხელსაყრელი ვითარება: ძირითადი მეტოქეების დასუსტება, კავკასიის პოლიტიკურ ერთეულთა დაქსაქსულობა, საფრანგეთის რევოლუციის შემდეგ ევროპის წამყვანი სახელმწიფოების დაკავებულობის მიზეზით „აღმოსავლეთის პრობლემისადმი“ გარკვეული პასიურობა და კავკასიის ასპარეზზე გადამწყვეტ უპირატესობას მიაღწია. 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ რუსეთი როგორც სამხედრო მოქმედებებით, ისე დიპლომატიური საშუალებებით აფართოებდა თავის გავლენას და XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ფაქტიურად მთელი კავკასია იმპერიის საზღვრებში მოაქცია. რუსეთის შემადგენლობაში აღმოჩნდა აფხაზეთის სამთავროც.

რუსეთის ხელისუფლება მიზანმიმართულად შეუდგა ისეთი პოლიტიკური, ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული, რელიგიური და დემოგრაფიული ხასიათის ღონისძიებების გატარებას, რომელსაც უნდა მოჰყოლოდა მისთვის სტრატეგიულად და ეკონომიკურად დიდი მნიშვნელობის რეგიონის - კავკასიის ფართომასშტაბიანი კოლონიზაცია, სრული ასიმილაცია და მისი იმპერიაში საბოლოო ინტეგრაცია. ამ მიზნით ცარიზმი გამიზნულად ცდილობდა კავკასიაში დემოგრაფიული ბალანსის შეცვლას. მისთვის „არასაიმედო“ მკვიდრი მოსახლეობის (რომელიც ხშირად სარწმუნოებრივად განსხვავდებოდა) აყრასა და გასახლებას და ამ ტერიტორიების „სანდო ელემენტით“ დასახლებას. ეს პროცესი აქტიურად შეეხო კავკასიის მკვიდრ ეთნოსებს: ადიღებს, აფხაზებს, ქართველებს და სხვებს. ამ საკითხში რუსეთისა და ოსმალეთის ინტერესები ძირითადად ემთხვეოდა.

აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებით აფხაზთა გასახლების (მუჰაჯირობის) პროცესმა ორგანიზებული და მასშტაბური ხასიათი მიიღო. მხოლოდ 1867 წლის მუჰაჯირობის დროს მშობლიური მიწა-წყალი დატოვა თითქმის 20000 აფხაზეთის მკვიდრმა და ოსმალეთში გადასახლდა. აფხაზთა მუჰაჯირობის პროცესი ამის შემდეგაც გრძელდებოდა თვით პირველი მსოფლიო ომის ჩათვლით. აფხაზ მუჰაჯირთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სხვადასხვა მიზეზით აჭარაში დამკვიდრდა. ცხადია მუჰაჯირად წასულთა ნაწილი ცდილობდა სამშობლოში დაბრუნებას, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლება ამის უფლებას აღარ აძლევდა. ასე აღმოჩნდნენ სამშობლოდან დევნილი აიკუცებების, კუდებების, კიშინდების, მუსხაჯების, ჩაზმაჯების და სხვათა ნაწილი ზოგჯერ თვით დედამამშვილებიც კი აჭარაში, ხოლო მეორე ნაწილი თურქეთის რესპუბლიკაში. ისტორიულმა ვითარებამ განაპირობა

¹ წარმოდგენილი სტატია იბეჭდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული საგრანტო პროექტის "მუჰაჯირობიდან მუჰაჯირობამდე (აჭარაში დასახლებულ აფხაზთა მუჰაჯირობა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში და მუჰაჯირთა შთამომავლებთან აჭარაში მცხოვრები აფხაზების ურთიერთობის 21-ე საუკუნის რეალობა)" NFR-21-33194) ფარგლებში.

ის, რომ სხვადასხვა სახელმწიფოს ტერიტორიაზე დამკვიდრებულ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლებს ურთიერთობის შესაძლებლობაც კი არ ჰქონდათ. ამ თვალსაზრისით ვითარება შეიცვალა XX საუკუნის მიწურულს, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ.

ნაშრომში საარქივო, საველე, პრესის მასალების საფუძველზე, ისტორიოგრაფიული მონაცემების გათვალისწინებით შესწავლილია აჭარასა და თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრები აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების ურთიერთობების ზოგიერთი საკითხი XX საუკუნის ბოლოსა და XXI საუკუნის დასაწყისში

საკვანძო სიტყვები: კავკასია, ოსმალეთი, რუსეთი, აფხაზთა მუჰაჯირობა, აფხაზები აჭარაში, მუჰაჯირთა შთამომავლები.

* * *

შესავალი: XIX საუკუნეში რუსეთის იმპერიის გაბატონებას გარკვეულ გარეგნულ დადებით მოვლენებთან (საგარეო საფრთხის შეზღუდვა, შინაფეოდალური დაპირისპირების აღკვეთა, პროგრესული ეკონომიკური ღონისძიებები) ერთად, მკვეთრად უარყოფითი შედეგებიც (კავკასიელთათვის უცხო ადმინისტრაციული და სამართლებრივი სისტემის დამკვიდრება, კოლონიური საკადრო პოლიტიკა, ეთნიკურად და რელიგიურად განსხვავებული და რუსეთისთვის არასანდო მკვიდრი მოსახლეობის მიზანმიმართული მასობრივი დევნა და დეპორტაცია - მუჰაჯირობა) მოჰყვა. აღნიშნული შედეგები რადიკალურად განსხვავდებოდა XVI საუკუნიდან კავკასიის ასპარეზზე გამოჩენილი რუსეთის სახელმწიფოს დაპირისპირებისაგან.

XV-XVI საუკუნეებიდან კავკასიაში ჰეგემონობისათვის ბრძოლაში ოსმალეთთან და ირანთან ერთად თანდათან აქტიურად ჩაება გაძლიერებული რუსეთის სახელმწიფოც. მონღოლთა ბატონობისაგან ახლად განთავისუფლებული რუსეთი ესწრაფოდა სამხრეთი საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფას. ამ პრობლემის გადაჭრა პირდაპირ იყო დაკავშირებული ჩრდილოეთ შავი ზღვის პირეთსა და კავკასიაში რუსეთის პოზიციების გაძლიერებასთან. ამ მიმართულებით აქტიურობისაკენ რუსეთს უბიძგებდა როგორც სამხედრო-სტრატეგიული, ისე სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესები. რუსეთის გააქტიურება კავკასიის ასპარეზზე დაემთხვა პერიოდს, როცა ფეოდალურ სამფლობელოებად დაქუცმაცებული კავკასიის ხალხებს დამოუკიდებლად არ ძალუძთ ოსმალეთისა და ირანის მზარდი აგრესიის შეჩერება და შექმნილი მდგომარეობიდან ერთდერთ გამოსავალს საგარეო მოკავშირის ან მფარველის მოძიებაში ხედავდნენ. იმ ეტაპზე რუსეთისა და კავკასიის ხალხთა ინტერესები ემთხვეოდა, რამაც განსაზღვრა მათ შორის მჭიდრო ურთიერთობების დამყარება. რუსეთის გამოჩენას კავკასიის ასპარეზზე განსაკუთრებული იმედით შეხვდნენ ქრისტიანი ქართველები და სომხები. ამ ურთიერთობებმა მეტად რთული და წინააღმდეგობრივი გზა განვლო. XVIII საუკუნეებიდან გამოიკვეთა რუსეთის უპირატესობა, რასაც ხელი შეუწყო ძირითადი მეტოქეების დასუსტებამ, ისე ევროპის დიდი სახელმწიფოების პასიურობამაც. XVIII საუკუნის 80-იან წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსთან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმებით და ყირიმის სახანოს შეერთებით, რუსეთმა გადამწყვეტი უპირატესობა მოიპოვა კავკასიაზე გავლენისათვის ბრძოლაში. ამიერიდან რუსეთი დიპლომატიითა თუ იარაღის გამოყენებით თანმიმდევრულად აფართოებდა და განამტკიცებდა თავის პოზიციებს კავკასიაში.

XIX საუკუნის დასაწყისიდან დღის წესრიგში დადგა რუსეთისა და აფხაზეთის სამთავროს ურთიერთობის საკითხი. XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან შავი ზღვის აუზში გაბატონებულმა ოსმალეთის იმპერიამ გამოიყენა საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ფაქტორი და მისი დასავლეთი და სამხრეთი ტერიტორიები, მათ შორის აფხაზეთიც თავის გავლენას დაუქვემდებარა. XIX საუკუნის დამდეგისთვის აფხაზეთის სამთავრო ოსმალეთის ქვეშევრდომობაში იმყოფებოდა. აფხაზეთის მთავარმა ქელემ-ბეგ მარვაშიძემ გაითვალისწინა რა ოსმალეთის იმპერიის ღრმა

კრიზისი და ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის მიერ დაპყრობის შედეგად კავკასიაში შექმნილი რადიკალურად შეცვლილი ვითარება, 1806 წელს რუსეთის ხელისუფლებას მფარველობაში მიღების თხოვნით მიმართა. ლიხნის სახალხო კრებამ ქელემ-ბეგის წინადადებას მხარი დაუჭირა. მალე დაიწყო ოსმალეთ-რუსეთის 1806-1812 წლების ომი, რასაც აფხაზეთში ვითარების გამწვავება მოჰყვა. ძალაუფლების სურვილით შეპყრობილმა ასლან-ბეგმა მამა - ქელემ-ბეგი 1808 წელს მოკლა და მთავრის ტახტი დაიკავა, მაგრამ აფხაზეთში განვითარებულ მოვლენებში აქტიურად ჩაერია რუსეთი. 1810 წელს იმპერატორმა ალექსანდრე I ქელემ-ბეგის ვაჟი საფარ-ბეგი (გიორგი) შარვაშიძე აფხაზეთის მთავრად დაამტკიცა. ამით ოფიციალურად გაფორმდა აფხაზეთის სამთავროს რუსეთის მფარველობაში შესვლა.

მეთოდოლოგია: კვლევის მიზნებისა და ამოცანების შესაბამისად წარმოდგენილ ნაშრომში გამოყენებულია შემდეგი ტიპის მეთოდები: წყაროს ანალიზი, შედარებითი, სისტემური ანალიზის, შედარებით-ისტორიული, ლოგიკური, ლინგვისტური და სხვა.

დისკუსია: რუსეთის დესანტმა 1810 წლის 10 ივლისს დაამარცხა სოხუმში განლაგებული ოსმალური გარნიზონი და ქალაქს დაუფლა. ოქტომბერში გიორგი შარვაშიძეს საზეიმოდ გადაეცა სამთავრო ნიშნები, მან დაიფიცა რუსეთის ერთგულებაზე, რითაც გაფორმდა აფხაზეთის სამთავროს რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლა (აფხაზეთის ასსრ ისტორიის ნარკვევები 1960:140 ; დუმბაძე 1957: 215-223) .

ოსმალეთის ხელისუფლება დაჟინებით ცდილობდა აფხაზეთის დაბრუნებას, რაც კიდეც უფრო ძაბავდა ისედაც რთულ ვითარებას. 1821 წ. მთავარი გიორგი შარვაშიძე გარდაიცვალა. რუსეთის მხარდაჭერით მთავრის ტახტი გიორგის არასრულწლოვანმა ვაჟმა დიმიტრიმ დაიკავა (1821-1822 წწ.). მაგრამ მალე იგი ბიძის, ასლან-ბეგის დავალებით მოწამლეს. რუსეთის მხარდაჭერით მთავარი გახდა გარდაცვლილი მთავრის ძმა მიხეილ შარვაშიძე(1823-1864 წწ.) მისი ხელისუფლება მუდმივად განიცდიდა ოსმალეთის მომხრეთა თავდასხმებს, რომლებიც კარგად სარგებლობდნენ იმ სიძულვილით, რომელსაც ცარიზმის პოლიტიკა იწვევდა აფხაზ ხალხში (წერწემია 2012:116) .

ყირიმის ომის პერიოდში აფხაზეთის მთავარმა მიხეილ შარვაშიძემ რუსეთს დიდი სამსახური გაუწია, რისთვისაც იმპერატორმა იგი თეთრი არწივის ორდენით დააჯილდოვა. ამის მიუხედავად, 1856 წელს კავკასიის მეფისნაცვალმა ნ. მურავიოვმა ყირიმის ომის დროს თითქოს მიხეილ შარვაშიძის ღალატის გამო, აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების საკითხი აღძრა, მაგრამ იმპერატორმა ეს შუამდგომლობა არ მიიღო. რადგან ომი ჩრდილოეთ კავკასიაში გრძელდებოდა, ამიტომ ცარიზმს მიხეილ შარვაშიძე ჯერ კიდევ სჭირდებოდა. მაგრამ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ ვითარება შეიცვალა. რუსეთის გეგმა, შავი ზღვის აფხაზეთის სანაპიროზე კაზაკების დასახლებას ითვალისწინებდა. მისი განხორციელება მთავრის ხელისუფლებისა და მიწისმფლობელი მკვიდრი მოსახლეობის პირობებში შეუძლებელი იქნებოდა (Дзидзария 1982:250-252). ამიტომ ალექსანდრე II მიიღო აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებისა და აფხაზეთში რუსული მმართველობის შემოღების გადაწყვეტილება (სცსსა, ფ. 416, ა. 3, ს. 177, ფურც. 48) . თუ რა მიზანი ჰქონდა ცარიზმს აფხაზეთში, ცხადყოფს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის დ. სვიატოპოლკ-მირსკის კავკასიის არმიის მთავარი შტაბის უფროსის კარცოვისადმი 1864 წ. გაგზავნილი წერილი: „თუ აფხაზების ნაწილი სამთავროს გაუქმების შემდეგ თურქეთში გადასახლებას მოისურვებს, ჩვენ ამას ხელი არ უნდა შევეშალოთ“ (ჯანაშია,1988:7).

1864 წ. 12 ივლისს აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების შემდეგ უკანასკნელი მთავარი მიხეილ შარვაშიძე ვორონეჟში გადასახლეს. იგი იქვე 1866 წ. გარდაიცვალა, საიდანაც ანდერძისამებრ აფხაზეთში ჩამოასვენეს და მოქვის ტაძარში დაკრძალეს (ხორავა, 2011:280-284).

აფხაზეთის სამთავროს გაუქმების შემდეგ შეიქმნა სოხუმის სამხედრო განყოფილება, რომელიც ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს დაექვემდებარა. მოხელეთა მხრიდან ადგილობრივთა თავისებურებებისა და ინტერესების გაუთვალისწინებლობამ თანდათან აფხაზთა უკმაყოფილება გააძლიერა. აჯანყება 1866 წ. 26 ივლისს სოფ. ლიხნში დაიწყო. ხელისუფლებამ სასწრაფო ღონის-

ძიებები მიიღო აჯანყების ჩასახშობად. აჯანყების შემდეგ გაჩნდა აფხაზთა თურქეთში გადასახლების ხელისუფლებისათვის სასურველი დასაბუთებაც. ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი მიუთითებდა: „არსებობს მხოლოდ ერთი რადიკალური საშუალება სოხუმის განყოფილების მხრიდან ყოველგვარი საშიშროების აღმოსაფხვრელად. ესაა აფხაზეთის მოსახლეობის თურქეთში გასახლება“ (სცსსა, ფ. 545, ა. 1, ს. 91, ფურც. 23).

აფხაზთა გადასახლების პირველი ტალღა განხორციელდა 1867 წელს. მთავრობამ „გეგმა“ ბოლომდე მაინც ვერ შეასრულა - დაგეგმილი 4500 ოჯახის ნაცვლად ოსმალეთში გადასახლდა 3358 ოჯახი, მთლიანობაში 19.342 სული (სცსსა, ფ. 545, ა. 1, ს. 91, ფურც. 205-250; ხორავა 2011:73). სამწუხაროდ, აფხაზთა გადასახლების პროცესი ამით არ დასრულებულა. რუსეთს სურდა ახლად შეერთებული მხარე ეკონომიკური და დემოგრაფიული თვალსაზრისითაც აეთვისებინა, რათა იგი იმპერიის ორგანულ და განუყოფელ ნაწილად გადაექცია. აღნიშნულის მისაღწევად რისთვისაც აუცილებელი იყო რეგიონის ფართომასშტაბიანი კოლონიზაცია. სწორედ ეს იყო კავკასიის არაერთი ერის, მათ შორის აფხაზთა მშობლიური ადგილებიდან აყრისა და ოსმალეთში გადასახლების - მუჰაჯირობის ძირითადი მიზეზი.

მშობლიური მიწიდან განდევნილი აფხაზები ოსმალეთისკენ დაიძრნენ. აფხაზეთიდან გადასახლებულები ძირითადად სახლდებოდნენ ოსმალეთის იმპერიის საზღვრებში, მათ შორის ამჟამინდელი სირიის, იორდანის, თურქეთის, ეგვიპტის და სხვა ტერიტორიებზე. მუჰაჯირთა გარკვეული ნაწილი სხვადასხვა მიზეზის გამო დამკვიდრდა აჭარაში. აფხაზთა პირველი დასახლებები აქ გაჩნდა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში (ჭიჭინაძე 1912:169).

აფხაზები აჭარაში თავიდანვე ქობულეთ-სარფის ზღვისპირა ზოლში სახლდებოდნენ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც 1878 წელს აჭარა რუსეთის ხელთ აღმოჩნდა, მათი ნაწილი აფხაზეთში დაბრუნდა, ნაწილი კი თურქეთის სიღრმეში გადავიდა საკუთარი ნებით, ან იძულებით განიდევნა რუსეთის ხელისუფლების მიერ. აფხაზთა ჯგუფები დარჩა ბათუმის სხვადასხვა უბანში (ბარცხანაში, „გარადოკში“, „პივზავოდის“ უბანში) და ბათუმის ახლომანლო მდებარე ქართულ სოფლებში: ფერიაში, ურეხში, მნათობში, სალიბაურში, ქვედა სამებაში, ანგისაში, მინდაში, ადლიაში, კახაბერში, ჭარნალში... აქ დასახლებულ აფხაზებს დროდადრო ემატებოდნენ თურქეთის სიღრმიდან წამოსული სამშობლოში დაბრუნების მოსურნე აფხაზებიც (აფხაზები აჭარაში, 2018:26).

ასე შეიქმნა პირველი აფხაზური დასახლებები აჭარაში: ნურიის უბანში, ანგისაზე, სოუქსუზე, სალიბაურში, ჩელტაში, ადლიაში, გონიოში, ჭარნალში, მახინჯაურში და ა.შ. ჯიფორდ პალგრევის ცნობით, 1877-1878 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის წინ აჭარაში დაახლოებით 10000 აფხაზი და ჩერქეზი ცხოვრობდა. მიგრაციული პროცესები გრძელდებოდა და სტატისტიკაც იცვლებოდა, მაგრამ აფხაზთა ძირითადი დასახლების ადგილი ბათუმი და მისი შემოგარენი იყო, ფაქტობრივად, ასე რჩება დღემდე.

გადმოსახლების დროისა და სადაურობის მიხედვით, აჭარაში მცხოვრები აფხაზები რამდენიმე ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

ა) რომელთაც ზუსტად არ იციან, როდის და საიდან გადმოსახლდნენ;

ბ) რომლებიც XVIII ს. ბოლოსა და XIX ს. I ნახევარში გადმოსახლდნენ - ამ შემთხვევაში გადმოსახლების მიზეზი პირადულ-ყოფითი ხასიათის იყო - მაგ. კონფლიქტი მეზობელთან (მკვლელობა, მაგ. ფერიელი ჩამბების შემთხვევაში), ან ქალის მოტაცება (მაგ. ჭარნალელი აკვაზების შემთხვევა);

გ) ვინც მუჰაჯირობის დროს XIX ს. 60-70 წლებში გადმოსახლდა აჭარაში (ასე მიიჩნევენ აჭარაში მცხოვრები აფხაზების ძირითადი ნაწილი);

დ) ვინც იცის გადმოსახლების კონკრეტული წელი, ადგილი, თუ უშუალოდ ვინ გადმოსახლდა და ა.შ. (მაგ., ანზორ კუდბას შემთხვევაში - 1864 წ. სოჭის მხრის კუდებსტადან რუსეთთან წინააღმდეგობის გამო წამოვიდა სამი ძმა, მათგან ორი დამკვიდრდა აჭარაში, ფერიაში, ხოლო მესამე ძმა

ქერიმი თურქეთში წასულა; ზაურ ასაძბას შემთხვევაში- 1896 წ. აჭარაში გადმოსახლებულა ალი საძბა, ბზიფის ხეობიდან...)(აფხაზები აჭარაში, 2018:28).

აჭარაში დამკვიდრებული აფხაზების მდგომარეობა არ იყო მშვიდი - 1877-1878 წწ. რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს არაერთ მათგანს მეორედ მოუხდა მუჰაჯირად წასვლა. (შემდეგ - პოლიტიკური კატაკლიზმები, რევოლუციები). ქალაქის განაშენიანების საბაბით, ხელისუფლება მოითხოვდა მათგან შეეცვალათ საცხოვრებელი ადგილი - სხვაგან გადასახლებულიყვნენ.

აფხაზებს ოდითგანვე ჰქონდათ კეთილმეზობლური დამოკიდებულება ადგილობრივ მოსახლეობასთან, რაც მჭიდრო მოყვრულ ურთიერთობებში გადაიზრდებოდა. მაგ. ჭარნალში მცხოვრებ აკვაზებს 20-მდე ქართული გვარის წარმომადგენლებთან ჰქონიათ მოყვრობა: კვირიტიძე, გოგიტიძე, ბექთაშვილი, რიჟვაძე, კაკაბაძე, ფევაძე, კახიძე, აფაქიძე, ღუმბაძე, სურმანიძე, ლომაძე, მალაყმაძე, სირაბიძე, ხაჯიშვილი, ვარშანიძე, ჩერქეზიშვილი, ხალვაში, გორგილაძე (აფხაზები აჭარაში 2018:29).

2023 წლის აგვისტოში თურქეთის რესპუბლიკაში მოწყობილი ექსპედიციის დროს შეკრებილი მასალების მიხედვით იმავე სოფ. აქბალიქში მცხოვრები მუჰამედ კაიტამბას წინაპრების გადასახლების ისტორია განსხვავებულია - მუჰამედის წინაპრები თავდაპირველად ბათუმში დასახლებულან, მაგრამ შემდეგ კაიტამბებსა და მუსხაჯებს შორის მკვლელობა მომხდარა. კაიტამბებს შერიგების პირობად მუსხაჯების ქალიშვილის მითხოვება მოუთხოვიათ, მაგრამ უარი მიუღიათ. დაახლოებით XIX საუკუნის მიწურულს მუჰამედის დიდი ბაბუა ოსმან კაიტამბა და მისი უფროსი ძმა იუსუფიც ოსმალეთში წასულან და ამჟამად მათი შთამომავლები თურქეთში ცხოვრობენ...

გადასახლების საინტერესო სიუჟეტს გვიამბობენ ბათუმში მცხოვრები ანზორ და მუჰამედ კუდბები: რომ 1864 წელს სამი ძმა - ვაზა, ტუკი და ქერიმ კუდბები ჯერ ხმელეთის გზით, ბათუმის გავლით ოსმალეთში გადასულან. მაგრამ შემდეგ უკან დაბრუნებულან. რა იყო მათი დაბრუნების მიზეზი? ყველა კონკრეტული შემთხვევა ინდივიდუალურია, მაგრამ რესპოდენტთა უმრავლესობის ხაზგასმით მუჰაჯირად წასულთა დიდი ნაწილი შემდეგ ცდილობდა უკან აფხაზეთში დაბრუნებას, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლება უპირატესად უარს ეუბნებოდა. ჩვენ ზუსტად არ ვიცით ამ კონკრეტულ შემთხვევაში რა მოხდა, მაგრამ შედეგად ვაზა და ტუკი ბათუმში დარჩნენ, ხოლო ქერიმი კვლავ ოსმალეთში დაბრუნდა, იგი დასახლებულა იზმიტის რაიონის სოფ. ყარადერეში, სადაც მისი შთამომავლები თავანის გვარით დღემდე ცხოვრობენ. 2023 წლის ექსპედიციის დროს ჩვენ პატივი გვქონდა შევხვედროდით ქერიმის შთამომავლებს - იბრაიმ და მუსა კუდბებს (მუჰაჯირობიდან მუჰაჯირობამდე, 2025:48-49).

მუხამედ კუდბას გადმოცემით ამჟამად კუდბები აფხაზეთში აღარ ცხოვრობენ, აჭარაში კუდბების 11 ოჯახია, ხოლო თურქეთში 80 ოჯახზე მეტი. საბჭოთა პერიოდში ნათესავებს შორის არანაირი ურთიერთობა არ ყოფილა. პირიქით, უცხოეთში ნათესავის ყოლის ფაქტიც კი სასიფათო იყო. აფხაზი მუჰაჯირების ამ მძიმე ისტორიის გავლენა მათ შთამომავლობაზე დღემდე იგრძნობა. ისინი სევდით და ძუნწად საუბრობენ წინაპრების მძიმე თავგადასავალზე. მუხამედ კუდბას თქმით, როცა საზღვრები გაიხსნა 1989 წელს, თუნჯაი საქოლს (კუდბას, ასე იწოდება დღეს თურქეთში მცხოვრები კუდბების ერთ-ერთი შტო) წერილი გამოუგზავნია, ხოლო 1990 წელს მუხამედი ეწვია ნათესავებს ადაბაზარში. 1992 წელს თუნჯაი საქოლი ყარადერელ ატრუქბასთან ერთად ჩამოსულა აჭარაში. ეს ურთიერთობები დღესაც გრძელდება.

ბათუმში მცხოვრები კიშინდების გადმოსახლების ზუსტი თარიღი უცნობია - გვითხრა შეხვედრისას ჯამბულ კიშინდბამ. კიშინდები ცხოვრობდნენ ბზიფის ხეობის გაგრის რაიონში. კავკასიური ომის დამთავრების შემდეგ, 1864 წელს, აფხაზეთიდან წასულთა შორის ყოფილან 4 ძმა კიშინდბა, რომლებიც ადაბაზარში დასახლებულან. შემდეგ ერთ-ერთი ძმა, ჯამბულის დიდი ბაბუა - ახმედი გამოუგზავნიათ ბათუმში სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობის დასაზუსტებლად. ახმედს შეუძენია მიწა ადლიაში, დაოჯახებულა და დარჩენილა აჭარაში, ხოლო ოსმალეთში დარჩენილი სამი ძმის ჩამოსვლა, მით უფრო სამშობლოში დაბრუნება ვეღარ მოხერხდა. კიშინდბე-

ბი თურქეთში იმთავითვე შეძლებული და გავლენიანი ხალხი ყოფილან. საბჭოთა პერიოდში ბათუმელ კიშინდებს თურქეთში მცხოვრებ ნათესავებთან ურთიერთობა არ ჰქონიათ. 1989 წელს, საზღვრის გახსნის შემდეგ ბათუმში ჩამოსულა თურქეთიდან ცნობილი მოჭიდავე შამბა, რომელსაც მოუყოლია ბათუმელ აფხაზებთან ერთ-ერთ შეხვედრაზე, რომ თურქეთში კიშინდაის გვარი ძალიან განთქმულია-ო. იმავე 1989 წელს ნათესავების მოსანახულებლად და გასაცნობად წასულა ჯამბულის მამა - ნაზიმ კიშინდა მეუღლითურთ. იმ დროიდან მოყოლებული ეს ურთიერთობები გრძელდება. ბათუმის გავლით წასულან მუჰაჯირად მუსხაჯებიც. ერთ-ერთი ძმა ხუსეინი დარჩენილა ბათუმში, შეუძენია დიდი მამული ფერიაში და დამკვიდრებულია აქ. ბატონი ნიაზ მუსხაჯბას დახმარებით ჩვენ გვქონდა ვიდეო ჩართვა საქარიაში მცხოვრებ მუსხაჯების (ამჟამად თურქეთში 30-მდე მუსხაჯბას ოჯახი ცხოვრობს, მათი გვარი ამჟამინდელი ყოფილა უღური) წარმომადგენელ ემრე უღურთან 2024 წლის 26 აგვისტოს.

განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ბათუმში მცხოვრები აიკუცების თავგადასავალი და მათი აჭარაში დამკვიდრების ისტორია. ქალბატონების, ლიანა და თამილა აიკუცების გადმოცემით, მათი დიდი ბაბუა - ოსმან აიკუცბა ჩამოსულა თურქეთიდან აჭარაში დის - მაღინას მოსანახულებლად. მას ამ დროისთვის თურქეთში ჰყოლია ოჯახი. სწორედ ამ დროს ჩაკეტილა საზღვარი (თურქეთსა და საბჭოთა კავშირის შორის საზღვარი ჩაკეტა 1936 წელს - ავტორები). ბატონი ოსმანი ვეღარ წასულა თურქეთში და აქ მეორედ დაოჯახებულა. მუჰაჯირთა შთამომავლების გულთბილი და ძალზე ემოციური შეხვედრების შესახებ აჭარასა და თურქეთში გვიამბეს ჩვენმა რესპოდენტებმა: ქალბატონებმა ადა ქუთელიამ, ზაირა ჩაზმაყამ, თამილა აიკუცბამ, ჯუნა კიტაზბამ. ბატონებმა მუხამედ კუდბამ, ჯამბულ კიშინდბამ, ნიაზ მუსხაჯბამ და სხვებმა.

მსგავსი დამოკიდებულების არაერთი ფაქტი დააფიქსირა ჩვენი პროექტის მკვლევართა ჯგუფმა 2023 წელს თურქეთის რესპუბლიკაში (საქარიაში) ჩატარებული ექსპედიციის პერიოდში. მაგალითად, აქიაზის ილჩეს სოფელ ბალბალში გიულქან თაშის (მისი აფხაზური გვარია ჰაგუმ(ი)) ოჯახში სტუმრობისას: თბილად მიგვიღეს, გავვიმასპინძლდნენ. ამ სოფელში მცხოვრები აფხაზური თემი (300 ოჯახი) ინარჩუნებს წინაპართა ტრადიციებს, საქმიანობის დარგებს. როცა წამოსვლისას ეზოში სამახსოვროდ ფოტოც გადავიღეთ, ცრემლმორეულმა მასპინძლებმა საქართველოში მოკითხვა დაგვაბარეს -აფხაზებთანაც და ქართველებთანაცო. ამან ჩვენზე ძალიან იმოქმედა, ვალიარეთ, რომ ზოგიერთი სკეპტიკოსის მიუხედავად, ჩვენს ურთიერთობებს პერსპექტივა უეჭველად აქვს ...

ასევე შთამბეჭდავი შეხვედრა გვქონდა ერენლერის ილჩეს სოფელ კაიალარმემდუჰიეში. ამ ერთ სოფელში 250-ზე მეტი აფხაზური ოჯახი ცხოვრობს, 37 სხვადასხვა გვარის წარმომადგენელი... სოფლის ცენტრში შეკრებილები დაგვიხდნენ... ემოციური საუბარი გამოგვივიდა... მანქანისაკენ მიმავლები ჩვენმა მასპინძლებმა აფხაზური სიმღერით გამოგვაცილეს... თურქეთში შეხვედრების შეხვედრების ამ ფაქტებმა კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნა, რომ გარე ძალების პროვოცირებული მოვლენების მიუხედავად, ჩვენ ბევრი საერთო გვაქვს, რაც მომავლის იმედს გვისახავს.

ასევე იმედის მომცემია აჭარასა და თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრებ აფხაზ მუჰაჯირთა შთამომავლების თანამედროვე ურთიერთობები.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

სცსსა, ფ. 416, ს.177 - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 416, საქმე 177.

სცსსა, ფ. 545, ს. 91 - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 545, საქმე 91 .

აფხაზები აჭარაში 2018: აფხაზები აჭარაში წარსული და თანამედროვეობა, ბათუმი წურწუშია, 2012: - წურწუშია ზ. , აფხაზეთი რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობებში, თბილისი. ჯანაშია, 1988 : - ჯანაშია ს. , გიორგი შარვაშიძე, შრომები, VI, თბილისი.

ჭიჭინაძე, 1912 : - ჭიჭინაძე ზ., ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში., თბილისი
Дзидзария , 1982: - Дзидзария Г. , мохаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия , Сухуми.
Очерки истории абхазской АССР , 1960 : - Очерки истории абхазской АССР , ч.1, Сухуми.
დუმბაძე, 1957: დუმბაძე მ., დასავლეთ საქართველო მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში, თბილისი
ხორაა, 2011 : ხორავა ბ., აფხაზეთის სამთავროს გაუქმება და მიხეილ შარვაშიძე, თბილისი
მუჰაჯირობიდან მუჰაჯირობამდე, 2025: მუჰაჯირობიდან მუჰაჯირობამდე, ბათუმი

TOWARDS THE HISTORY OF THE DESCENDANTS OF ABKHAZIAN MUHAJIRS¹

Jemal Karalidze

*PhD in History, Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: jemal.karalidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7179-0455>

Levan Tarieladze

*PhD in History, Assistant Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: l.tarieladze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8113-3347>

Abstract: Owing to its exceptional geostrategic and transit position, the Caucasus has been, and remains, a significant object of international politics across all historical periods. From the sixteenth century onward, the Russian state joined the Ottoman Empire and Iran in actively contesting influence over the Caucasus. Russia skillfully exploited the favourable circumstances that emerged at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries - the weakening of its principal rivals, the political fragmentation of Caucasian polities, and a degree of passivity among Europe's leading powers toward the "Eastern Question" in the wake of the French Revolution - ultimately achieving decisive supremacy in the Caucasian arena. Following the conquest of the Kingdom of Kartli-Kakheti in 1801, Russia expanded its influence through both military campaigns and diplomatic means, effectively incorporating the entire Caucasus within imperial boundaries by the second half of the nineteenth century. The Principality of Abkhazia was similarly brought within the Russian Empire.

The Russian authorities deliberately embarked upon a set of political, economic, social, cultural, religious, and demographic measures designed to bring about the large-scale colonisation, thorough assimilation, and final integration into the empire of the Caucasus - a region of considerable strategic and economic importance. To this end, tsarism systematically sought to alter the demographic balance in the Caucasus by displacing and expelling indigenous populations deemed "unreliable" (who often also differed in religious affiliation) and resettling these territories with "trustworthy elements." This process profoundly affected the indigenous ethnic groups of the Caucasus: the Adyghe, the Abkhazians, the Georgians, and others. In this regard, the interests of Russia and the Ottoman Empire largely coincided.

Following the abolition of the Principality of Abkhazia, the process of Abkhazian exile (*muhajiroba*) assumed an organised and large-scale character. During the *muhajiroba* of 1867 alone, nearly 20,000 inhabitants of Abkhazia abandoned their native land and were resettled in the Ottoman Empire. The process of Abkhazian exile continued thereafter, up to and including the First World War. A significant portion of the Abkhazian muhajirs settled in Adjara for various reasons. Evidently, some of those who had departed as muhajirs subsequently sought to return to their homeland; however, the Russian authorities no longer permitted this. Thus, members of families such as the Aikutsbas, the Kudbas, the Kishindba, the Muskhajbas, the Chazmavs, and others - sometimes even siblings - found themselves divided: some settled in Adjara, while others remained within the territory of the Republic of Turkey. Historical circumstances precluded even the possibility of communication among the descendants of Abkhazian muhajirs who had settled in different states. This situation began to change at the close of the twentieth century, following the dissolution of the Soviet Union.

¹ This article is published within the framework of the grant project funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation entitled "From Muhajirism to Muhajirism: The Muhajirism of Abkhazians Settled in Adjara in the Second Half of the 19th Century and the 21st Century Reality of Relations between the Descendants of Muhajirs and Abkhazians Residing in Adjara" (Grant No. NFR-21-33194).

The present study, drawing upon archival, field, and press materials and taking into account available historiographical data, examines selected aspects of the relations between the descendants of Abkhazian muhajirs residing in Adjara and in the Republic of Turkey at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century.

Keywords: Caucasus; Ottoman Empire; Russia; Abkhazian *muhajiroba*; Abkhazians in Adjara; descendants of muhajirs.

* * *

Introduction: The consolidation of Russian imperial rule over the Caucasus in the nineteenth century, while accompanied by certain ostensibly positive developments - such as the reduction of external threats, the suppression of internecine feudal conflict, and the introduction of progressive economic measures - also produced sharply adverse consequences. These included the imposition of an administrative and legal system alien to the Caucasian peoples, a colonial personnel policy, and the systematic mass persecution and deportation (*muhajiroba*) of indigenous populations distinguished by ethnic or religious difference and deemed untrustworthy by the Russian state. These outcomes differed fundamentally from the manner in which Russia had initially presented itself upon entering the Caucasian arena from the sixteenth century onward.

From the fifteenth and sixteenth centuries, the strengthened Russian state gradually became an active participant alongside the Ottoman Empire and Iran in the struggle for hegemony in the Caucasus. Having recently freed itself from Mongol domination, Russia aspired to secure its southern frontiers - a goal directly linked to the consolidation of Russian positions in the northern Black Sea region and the Caucasus. Russia's growing engagement in the Caucasian sphere was driven by both military-strategic and commercial-economic interests. This intensification coincided with a period in which the Caucasian peoples, fragmented into feudal principalities, were unable independently to resist the growing aggression of the Ottoman and Iranian empires and perceived the search for an external ally or protector as their only viable recourse. At that stage, the interests of Russia and the Caucasian peoples converged, laying the foundations for close mutual relations. The appearance of Russia in the Caucasian arena was greeted with particular hope by the Christian Georgians and Armenians. These relations followed an exceedingly complex and contradictory trajectory. From the eighteenth century onward, Russian supremacy became increasingly evident, facilitated by the weakening of Russia's principal rivals and by the passivity of the European great powers. With the conclusion of the Treaty of Georgievsk with the Kingdom of Kartli-Kakheti in the 1780s and the annexation of the Crimean Khanate, Russia achieved decisive preponderance in the contest for influence over the Caucasus. Thereafter, Russia consistently consolidated and expanded its position in the Caucasus through both diplomacy and military force.

From the beginning of the nineteenth century, the question of relations between Russia and the Principality of Abkhazia moved to the forefront. Having established dominance in the Black Sea basin from the second half of the fifteenth century, the Ottoman Empire had exploited the political fragmentation of Georgia to subordinate the latter's western and southern territories - including Abkhazia - to its influence. By the opening of the nineteenth century, the Principality of Abkhazia was under Ottoman suzerainty. The Abkhazian prince Kelesh-Beg Sharvashidze, taking account of the deep crisis afflicting the Ottoman Empire and the radically altered situation in the Caucasus resulting from Russia's conquest of the Kingdom of Kartli-Kakheti, addressed a petition to the Russian authorities in 1806 requesting protectorate status. The popular assembly (*sakhalxo kreba*) of Lykhny endorsed Kelesh-Beg's proposal. The Russo-Ottoman War of 1806–1812 soon commenced, further exacerbating the situation in Abkhazia. Driven by personal ambition, Aslan-Beg

murdered his father Kelesh-Beg in 1808 and seized the princely throne; however, Russia intervened decisively in the unfolding events. In 1810, Emperor Alexander I confirmed Kelesh-Beg's son Safar-Beg (George) Sharvashidze as Prince of Abkhazia, thereby formally completing the incorporation of the Principality of Abkhazia under Russian protection.

Methodology: In accordance with the objectives and tasks of the research, the present study employs the following methods: source analysis, comparative analysis, systematic analysis, comparative-historical analysis, logical analysis, linguistic analysis, and others.

Discussion: On 10 July 1810, a Russian landing force defeated the Ottoman garrison stationed in Sukhum and captured the city. In October, Prince George Sharvashidze was ceremonially invested with the symbols of authority and swore an oath of loyalty to Russia, thereby formalising the entry of the Principality of Abkhazia into the Russian Empire (Ocherk istorii Abkhazskoi ASSR, 1960: 140; Dumbadze, 1957: 215–223).

The Ottoman authorities persistently sought to reclaim Abkhazia, further aggravating an already tense situation. Prince George Sharvashidze died in 1821. With Russian backing, the princely throne passed to George's minor son Dmitri (1821–1822), who was soon poisoned on the orders of his uncle Aslan-Beg. With continued Russian support, the deceased prince's brother Mikheil Sharvashidze acceded to power (1823–1864). His rule was under constant attack by pro-Ottoman factions, who effectively exploited the widespread resentment generated among the Abkhazian people by tsarist policy (Tsurtssumia, 2012: 116).

During the Crimean War, Prince Mikheil Sharvashidze rendered considerable service to Russia, for which the Emperor awarded him the Order of the White Eagle. Nevertheless, in 1856, the Viceroy of the Caucasus, N. Muravyov, raised the question of abolishing the Principality of Abkhazia on the alleged grounds of Mikheil Sharvashidze's treachery during the Crimean War; the Emperor, however, rejected this petition. Since military operations in the North Caucasus were still ongoing, tsarism still had need of Mikheil Sharvashidze. Yet following the conquest of the north-western Caucasus, the situation changed. Russia's plan envisioned the settlement of Cossacks along the Abkhazian Black Sea coast - an objective that would have been impossible to realise in the presence of the princely authority and the landowning indigenous population (Dzidzaria, 1982: 250–252). Alexander II therefore resolved to abolish the Principality of Abkhazia and to introduce direct Russian administration (CSHAG, f. 416, inv. 3, d. 177, l. 48). The tsarist objectives in Abkhazia are made explicit in a letter of 1864 from the Governor-General of Kutaisi, D. Svyatopolk-Mirsky, to the Chief of Staff of the Caucasian Army, Kartsov: *"If part of the Abkhazians should wish, following the abolition of the Principality, to resettle in Turkey, we should not obstruct them"* (Janashia, 1988: 7).

Following the formal abolition of the Principality of Abkhazia on 12 July 1864, the last prince, Mikheil Sharvashidze, was exiled to Voronezh, where he died in 1866. In accordance with his testament, his remains were brought back to Abkhazia and interred in the Mokvian Cathedral (Khorava, 2011: 280–284).

Upon the abolition of the Principality, the Sukhum Military Department was established, subordinated to the Governor-General of Kutaisi. The failure of officials to take account of the particular customs and interests of the local population gradually intensified Abkhazian discontent. An uprising commenced on 26 July 1866 in the village of Lykhny. The authorities took immediate measures to suppress the insurrection. In its aftermath, a pretext emerged - convenient for the authorities - for justifying the deportation of Abkhazians to Turkey. The Governor-General of Kutaisi stated: *"There exists only one radical means of eliminating any danger on the part of the Sukhum Department - namely, the resettlement of the Abkhazian population in Turkey"* (CSHAG, f. 545, inv. 1, d. 91, l. 23).

The first wave of Abkhazian deportation was carried out in 1867. The government ultimately failed to fulfil its "plan" in its entirety: instead of the projected 4,500 households, 3,358 households - totalling 19,342 souls - were resettled in the Ottoman Empire (CSHAG, f. 545, inv. 1, d. 91, ll. 205–250; Khorava, 2011: 73). Regrettably, the process of Abkhazian deportation did not end there. Russia sought to exploit the newly annexed territory economically and demographically, transforming it into an organic and indivisible part of

the empire - an objective that necessitated large-scale colonisation of the region. This constituted the principal cause of the forced displacement and Ottoman resettlement (*muhajiroba*) of numerous Caucasian peoples, including the Abkhazians.

Expelled from their native land, the Abkhazians moved toward the Ottoman Empire. Those exiled from Abkhazia settled primarily within the boundaries of the Ottoman Empire, including the territories of present-day Syria, Jordan, Turkey, Egypt, and elsewhere. A certain portion of the muhajirs settled in Adjara for various reasons. The first Abkhazian settlements there had appeared as early as the first half of the nineteenth century (Chichinadze, 1912: 169).

Abkhazians in Adjara initially settled along the coastal strip between Kobuleti and Sarpi. However, after Adjara came under Russian control in 1878, some returned to Abkhazia, while others moved further into Turkey - either voluntarily or by compulsion on the part of the Russian authorities. Groups of Abkhazians remained in various districts of Batumi (Bartskana, "Garadok," and the "Pivzavod" district) and in Georgian villages in the vicinity of Batumi: Peria, Urekhi, Mnatoba, Salibauri, Kveda Sameba, Angisa, Minda, Adlia, Kakhaberi, Charnali, and others. These resident Abkhazians were periodically joined by additional arrivals from the interior of Turkey who sought to return to their homeland (Abkhazians in Adjara, 2018: 26).

In this manner, the first Abkhazian settlements in Adjara were established: in the Nuria district, Angisa, Souksus, Salibauri, Chelta, Adlia, Gonio, Charnali, Makhinjauri, and elsewhere. According to Jifford Palgrave, on the eve of the Russo-Ottoman War of 1877–1878, approximately 10,000 Abkhazians and Circassians were living in Adjara. Migratory processes continued and demographic figures changed accordingly; nevertheless, Batumi and its environs remained - and continue to remain to this day - the principal area of Abkhazian settlement.

Based on the time and place of resettlement, Abkhazians residing in Adjara may be divided into several groups:

(a) Those who do not know precisely when or from where they relocated;

(b) Those who resettled in the late eighteenth or early nineteenth century, the motivation in such cases being personal or domestic in nature - for example, a conflict with a neighbour (such as a killing, as in the case of the Chambe family of Peria), or the abduction of a woman (as in the case of the Akvazba family of Charnali);

(c) Those who came to Adjara during the *muhajiroba* period of the 1860s–1870s (as the majority of Abkhazians in Adjara believe to be their own case);

(d) Those who know the specific year of resettlement, its location, and the identity of those who relocated. For instance, in the case of Anzor Kudba: in 1864, three brothers departed from Kudebstad in the Sochi region due to their resistance to Russian authority; two settled in Adjara, in Peria, while the third brother, Kerim, went to Turkey. In the case of Zaur Asadzba: in 1896, Ali Sadzba relocated to Adjara from the Bzipi Gorge (Abkhazians in Adjara, 2018: 28).

The circumstances of Abkhazians who settled in Adjara were far from tranquil - during the Russo-Ottoman War of 1877–1878, many were compelled to undertake a second *muhajiroba*. Subsequent political upheavals and revolutions brought further disruption. Citing urban development as justification, the authorities periodically demanded that they relocate to other areas.

Abkhazians had long maintained cordial relations with the local population, relations that frequently developed into close ties of kinship. For example, the Akvazba family of Charnali had established kinship connections with representatives of some twenty Georgian family names: Kviridze, Gogitidze, Bektashvili, Rizhvadze, Kakabadze, Pevadze, Kakhidze, Apakidze, Dumbadze, Surmanidze, Lomadze, Malakmadze, Sirabidze, Khajishvili, Varshanidze, Cherkezishvili, Khalvashi, and Gorgiladze (Abkhazians in Adjara, 2018: 29).

According to materials collected during a field expedition to the Republic of Turkey in August 2023, the account of the resettlement of Muhammad Kaitamba's ancestors - a resident of the same village of Akbalyk

- differs from the foregoing. Muhammad's ancestors initially settled in Batumi; however, a killing subsequently occurred between the Kaitamba and Muskhajba families. The Kaitambas demanded, as a condition of reconciliation, the hand of a Muskhajba daughter in marriage, but their request was refused. Toward the close of the nineteenth century, Muhammad's great-grandfather Osman Kaitamba and his elder brother Yusuf departed for the Ottoman Empire; their descendants continue to reside in Turkey to this day.

An account of particular interest regarding resettlement is provided by Anzor and Muhammad Kudba of Batumi: in 1864, three brothers - Vaza, Tuki, and Kerim Kudba - first travelled overland through Batumi to the Ottoman Empire, but subsequently returned. What prompted their return? Each individual case is unique; however, the majority of respondents emphasise that a great many of those who departed as muhajirs subsequently sought to return to Abkhazia, but were predominantly refused permission by the Russian authorities. The precise circumstances of this particular case are unknown, but the outcome was that Vaza and Tuki remained in Batumi, while Kerim returned to the Ottoman Empire and settled in the village of Karadere in the Izmit district, where his descendants continue to live under the surname Tavani to this day. During the 2023 expedition, the authors had the honour of meeting Kerim's descendants - Ibrahim and Musa Kudba (*From Muhajiroba to Muhajiroba*, 2025: 48–49).

According to Muhammad Kudba's account, no members of the Kudba family currently reside in Abkhazia; eleven Kudba households remain in Adjara, while more than eighty are in Turkey. During the Soviet period, there was no communication whatsoever between these relatives; on the contrary, even the mere fact of having relatives abroad constituted a source of danger. The influence of this difficult history upon subsequent generations of Abkhazian muhajirs remains palpable to this day. They speak of their ancestors' ordeal with melancholy and reserve. According to Muhammad Kudba, when the borders opened in 1989, Tuncay Sakköl (Kudba - the name by which one branch of the Kudba family now residing in Turkey is known) sent a letter; in 1990, Muhammad visited relatives in Adapazarı. In 1992, Tuncay Sakköl travelled to Adjara together with an Atruzhba from Karadere. These relations continue to the present day.

Regarding the Kishindba family of Batumi, the precise date of their resettlement is unknown - as Jambul Kishindba informed the authors at the time of their meeting. The Kishindba family had resided in the Bzipi Gorge in the Gagra district. In the aftermath of the Caucasian War, in 1864, four Kishindba brothers were among those who left Abkhazia and settled in Adapazarı. Subsequently, one of the brothers - Jambul's great-grandfather Ahmed - was sent back to Batumi to ascertain whether return to the homeland was possible. Ahmed purchased land in Adlia, married, and remained in Adjara, while the return of the three brothers who had remained in the Ottoman Empire proved impossible to arrange. The Kishindba family had from the outset been a prosperous and influential presence in Turkey. During the Soviet period, the Batumi Kishindba family maintained no contact with their relatives in Turkey. In 1989, following the opening of the border, the well-known wrestler Shamba arrived in Batumi from Turkey and recounted, at a gathering of Batumi Abkhazians, that the Kishindba name was very distinguished in Turkey. That same year, Jambul's father Nazim Kishindba and his wife travelled to Turkey to visit and become acquainted with their relatives. These connections have been maintained from that time onward.

The Muskhajba family also passed through Batumi on their way into exile. One of the brothers, Huseyn, remained in Batumi, acquired a substantial estate in Peria, and settled there. With the assistance of Mr Niaz Muskhajba, the authors conducted a video call on 26 August 2024 with Emre Uğur, a representative of the Muskhajba family residing in Sakarya (currently approximately thirty Muskhajba households reside in Turkey, where the family bears the surname Uğur).

Particularly striking is the history of the Aikutsba family of Batumi and the circumstances of their settlement in Adjara. According to the account of Liana and Tamila Aikutsba, their great-grandfather Osman Aikutsba travelled from Turkey to Adjara to visit his sister Madina. At that time, he had a family in Turkey. It

was precisely at this juncture that the border was sealed (the border between Turkey and the Soviet Union was closed in 1936 - the authors). Unable to return to Turkey, Osman remarried and remained in Adjara.

The authors' respondents – Ms. Ada Kutelia, Zaira Chazmava, Tamila Aikutsba, Juna Kitazba, and Messrs Muhammad Kudba, Jambul Kishindba, Niaz Muskhajba, and others - described warm and deeply emotional meetings between descendants of muhajirs in both Adjara and Turkey.

A number of similar encounters were documented by the research group of the present project during the field expedition conducted in the Republic of Turkey (Sakarya) in 2023. For example, during a visit to the household of Gülhan Taş (whose Abkhazian surname is Hagush(i)) in the village of Balbal, Akyazı district, the team was received warmly and hospitably. The Abkhazian community of that village (300 households) preserves the traditions and practices of its ancestors. Upon departure, as a commemorative photograph was being taken in the courtyard, the hosts, moved to tears, asked the team to convey their greetings to both Abkhazians and Georgians in Georgia. This made a profound impression upon the authors, who affirmed - despite the scepticism of some - that the relations between these communities unquestionably hold promise for the future.

An equally memorable encounter took place in the village of Kayalarmemduihiye in the Erenler district. This single village is home to more than 250 Abkhazian households representing 37 different family names. Those assembled in the village centre came out to greet the team, and an emotional conversation ensued. As the authors made their way to their vehicle, their hosts accompanied them with an Abkhazian song. These encounters in Turkey confirmed once more that, notwithstanding events provoked by external forces, a great deal is held in common, which gives grounds for hope regarding the future.

Equally encouraging are the contemporary relations between the descendants of Abkhazian muhajirs residing in Adjara and in the Republic of Turkey.

REFERENCES

- stssa, p. 416, s.177 - sakartvelos tsent'raluri sakhelmts'ipo saist'orio arkivi, pondi 416, sakme 177.
stssa, p. 545, s. 91 - sakartvelos tsent'raluri sakhelmts'ipo saist'orio arkivi, pondi 545, sakme 91 .
apkhazebi ach'arashi 2018: apkhazebi ach'arashi ts'arsuli da tanamedroveoba, batumi
ts'urts'umia, 2012: - ts'urts'umia z. , apkhazeti ruset-osmaletis urtiertobebshi, tbilisi.
janashia, 1988 : - janashia s. , giorgi sharvashidze, shromebi, VI, tbilisi.
ch'ich'inadze, 1912 : - ch'ich'inadze z., kartvel mahmadiana didi gadasakhleba osmaletshi., tbilisi
Дзидзария , 1982: - Дзидзария Г., мохаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухуми.
Очерки истории абхазской АССР , 1960 : - Очерки истории абхазской АССР , ч.1, Сухуми.
dumbadze, 1957: dumbadze m., dasavlet sakartvelo me-19 sauk'unis p'irvel nakhevarshi, tbilisi
khoraa, 2011 : khorava b., apkhazetis samtavros gaukmeba da mikheil sharvashidze, tbilisi
muhajirobidan muhajirobamde, 2025: muhajirobidan muhajirobamde, batumi

იტალიელების უფლებრივი მდგომარეობა საქართველოში საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ

ია მელქაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის

ისტორიის პროგრამის დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: ia.melkadze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5559-8890>

აბსტრაქტი. საქართველოს საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ დაიწყო ინდივიდთა კერძო საკუთრების და უსაფრთხოების მასიური ხელყოფა. მსგავსი პირობებისაგან არც საქართველოში მცხოვრები იტალიის მოქალაქეები იყვნენ დაცულები. მიმდინარე სტატია მიმოიხილავს იტალიელთა უფლებრივ მდგომარეობას და საქართველოში არსებულ უსაფრთხოების გამოწვევებს საბჭოთა ოკუპაციის პირველ წლებში. ნაშრომი ეფუძნება საარქივო მასალას იტალიის საკონსულოებიდან თბილისსა და ბათუმში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა; იტალიელები საქართველოში; საქართველოს საბჭოთა ოკუპაცია.

* * *

შესავალი. იტალია–საქართველოს ურთიერთობებს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. XIII-XV საუკუნეებში იტალიური ქალაქ-სახელმწიფოების სავაჭრო ფაქტორიები შავი ზღვის სანაპიროზე აქტიურად იყო წარმოდგენილი (ხუბაშვილი, 2004), ხოლო კათოლიკე მისიონერები მხარს უჭერდნენ ქრისტიანულ ცხოვრებას საქართველოში. გაერთიანებული იტალიის კავკასიისადმი ინტერესის შესახებ ცნობები მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს სპარსეთში გაგზავნილი მისიის შესახებ ცნობებში ჩნდება (La Mantia, 1997). იტალიურმა კულტურამ ძლიერი გამოხმაურება ჰპოვა საქართველოში. თბილისში იდგმებოდა იტალიური ოპერები, ხოლო იტალიის ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ ქართველ ინტელექტუალებზე დიდი გავლენა მოახდინა. ჯუზეპე გარიბალდი და იტალიის ეროვნული მოძრაობა ასახული იყო ქართულ პოეზიასა და პუბლიცისტიკაში (მორჩილაძე, 2015).

1918 წელს საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, იტალია იყო ერთ-ერთი ევროპული სახელმწიფო, რომელმაც ახალი რესპუბლიკა აღიარა. პირველი მსოფლიო ომის მომდევნოდ იგი სამხრეთ კავკასიის მანდატის აღებასაც კი განიხილავდა. იტალიის სამეფოს სავაჭრო-ეკონომიკური ინტერესები კავკასიაში და საქართველოში ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის დროს იყო წარმოდგენილი. მეოცე საუკუნის დასაწყისში იტალიის სამეფოს საკონსულოები ფუნქციონირებდა თბილისსა და ბათუმში. 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა ოკუპაციამ ეს მოცემულობა მკვეთრად შეცვალა. სწორედ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში არსებულ მოვლენებს ასახავს აქ განხილული იტალიური პირველწყაროები, რომელიც იტალიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ისტორიულ-დოკუმენტურ არქივში არის დაცული. მიმდინარე სტატიაში განხილულ საქმეებში აღწერილია იტალიის მოქალაქეთა მიმართ განხორციელებული შემდეგი ტიპის დანაშაულები: საკუთრების უფლების ხელყოფა, დაყაჩაღება, თანხის გამოძალვა და ფართის უკანონოდ დაკავება.

კვლევის მეთოდები. ნაშრომი მიზნად ისახავს საქართველოში მცხოვრები იტალიელი მოქალაქეების სოციალური, ეკონომიკური და სამართლებრივი მდგომარეობის შესწავლას საბჭოთა ოკუპაციის ადრეულ წლებში. კვლევა ეფუძნება საარქივო და დოკუმენტურ ანალიზს, რაც ისტორიული პროცესების რეკონსტრუქციის საშუალებას იძლევა, როგორც ემპირიული მტკიცებულებების, ასევე ინტერპრეტაციული მიდგომის მეშვეობით. ვიყენებთ ორ ძირითად ანალიტიკურ ჩარჩოს: შინაარსობრივი ანალიზს, რაც მოიცავს ინდივიდუალური საქმეების არსის შესწავლას, განმეორებადი თემების იდენტიფიცირებას და კონტექსტის ანალიზს, რომლის მეშვეობითაც ჩვენს ხელთ არსებული მასალის განმარტებას და დაკავშირებას ვახდენთ უფრო ფართო პოლიტიკურ, სოციალურ და ეკონომიკურ მოვლენებთან. კვლევა ეყრდნობა პირველად წყაროებს, რომელიც დაცულია იტალიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ისტორიულ-დიპლომატიურ არქივში, ისევე როგორც მეორეულ ლიტერატურას, მათ შორის, ისტორიოგრაფიულ ნაშრომებსა და სამეცნიერო პუბლიკაციებს.

მსჯელობა. ისტორიულ კონტექსტში ადამიანის უფლებათა პრობლემატიკის აქტუალობის მიმოხილვისას, აღსანიშნავია, რომ მე-20 საუკუნის დასაწყისში ან თუნდაც 20-იან წლებში ადამიანის უფლებებზე საუბარი ჯერ კიდევ ნაადრევი იყო. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციით აკრძალული იყო სიკვდილით დასჯა და მისი მუხლებით განმტკიცებული იყო საკუთრების უფლება. კონსტიტუცია მიღებულ იქნა საქართველოს დამფუძნებელი საბჭოს მიერ 1921 წლის 21 თებერვალს, ზუსტად საქართველოს საბჭოთა ოკუპაციამდე რამდენიმე დღით ადრე.

იტალიელი მეწარმეები და მოქალაქეები საქართველოში ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის პერიოდთან ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ. საკუთრების უფლება გარკვეულ დონეზე დაცული იყო რუსეთის იმპერიის კანონთა კრებულით. თუმცა, საზოგადოდ, ადამიანის უფლებებზე საუბარი განსაკუთრებით აქტუალური გახდა მეორე მსოფლიო ომის ტრაგიკული მოვლენების შემდეგ, როდესაც შეიქმნა შესაბამისი საერთაშორისო ორგანიზაციები და 1948 წელს მიღებულ იქნა ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თავად იტალიაში XX საუკუნის 20-იან წლებში ფაშისტური მმართველობა დამყარდა, რამაც ადამიანთა უფლებები მკვეთრად შეზღუდა.

საარქივო მასალის შინაარსობრივი და კონტექსტური კვლევით ირკვევა, რომ XX საუკუნის დასაწყისში იტალიის მოქალაქეების ეკონომიკური ინტერესები საქართველოში სერიოზულად იყო წარმოდგენილი. აქ საქმიან ურთიერთობებში ჩართული იყო არაერთი იტალიელი წვრილი მეწარმე, ბიზნესი თუ ბანკი. საზღვაო მიმოსვლა მიმდინარეობდა საქართველოსა და იტალიას შორის. იტალიის მისიის წევრის, პროფესიით ექიმის, ე. კუკის დაკავების შემდეგ, პოლიტიკური წარმომადგენლობები საქართველოში დაიხურა (1922 წლის 23 აგვისტოს) (Mengarelli, 1998). თუმცა, საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგაც ნაწილობრივ ნარჩუნდებოდა ეკონომიკური წარმომადგენლობა ქვეყანაში დარჩენილი იტალიის მოქალაქეების ინტერესების დასაცავად. გაძლიერებული რეპრესიების პირობებში, საქართველოში უცხო ქვეყნის მოქალაქეების დარჩენა სულ უფრო ნაკლებად მიმზიდველი ხდებოდა, რითაც აიხსნება იტალიის წარმომადგენლობის გასვლა უკვე საბჭოთა საქართველოდან.

ჩვენს მიერ განსახილველი პირველი საარქივო დოკუმენტი (იხ. დოკ.:1) 1921 წლის 26 აპრილით თარიღდება. შუამდგომლობით ირკვევა, რომ თბილისში იტალიის სამეფო წარმომადგენელმა, ფრანზონიმ, ოფიციალურად მიმართა საბჭოთა კომისარიატს, რათა დაებლოკა და გაეუქმებინა N.A.G. მარკის ავტომობილის რეკვიზიცია. ეს ავტომობილი ეკუთვნოდა იტალიურ ფირმას „ძმები რიჩები“. წარმომადგენელი ითხოვდა ქონების რეკვიზიციიდან გათავისუფლებას და ავტომობილის კანონიერი მფლობელებისთვის დაბრუნებას (Fransoni, 1921).

Copia

ИТАЛЬЯНСКОЕ ПРЕДСТАВИ-
ТЕЛЬСТВО В ГРУЗИИ.
№ 390
Тифлис, 26/4/21г.

В НАРКОМИНДЕЛ
ГРУЗИИ.

При сем препровождаю одно
заявление и копия акта о рекви-
зиции Автомобиля и его частей
марки "Н.А.Г." принадлежащее Итальянскому гражданину фирмы Братя Риччи.

Прошу принять меры об освобождения от реквизиции, и сообщить результаты принятых Вами мер.

С почтением,
ИТАЛЬЯНСКИЙ КОРОЛЕВСКИЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ
В ГРУЗИИ. (ФРАНЗОНИ)

დოკ.:1

Представителю Королевства Италии в Грузии.

Гражданин Анжело Кар-
ловичи Андреолетти.

Около месяца тому назад я обратился к Вам с просьбой о содействии к возврату мне помещения магазина в моем доме № 79 по Михайловской улице, которое одно время было занято канцелярией 9 Жилищного района и за тем несколько месяцев пустовало.

5 ноября это помещение вновь оказалось занято под столовую гаража Центральной Авто-Секции.

Так как магазин этот совершенно не приспособлен под столовую, то приготовление на несколько сот человек обедов прямо во дворе, в привезенных для этого металлических чанах, является крайне антисанитарным.

В этом дворе помещается моя мраморная мастерская, и, конечно, работы в ней теперь очень стеснены, так как до сего времени все материалы и инструменты у меня свободно лежали во дворе, а теперь во дворе постоянно толпится масса чужого народа.

Кроме этого есть большая опасность в пожарном отношении.

Поэтому, я вновь прошу Вашей защиты моего имущества и моего права собственности и прошу Вашего ходатайства о выселении столовой и о возврате мне моего магазина.

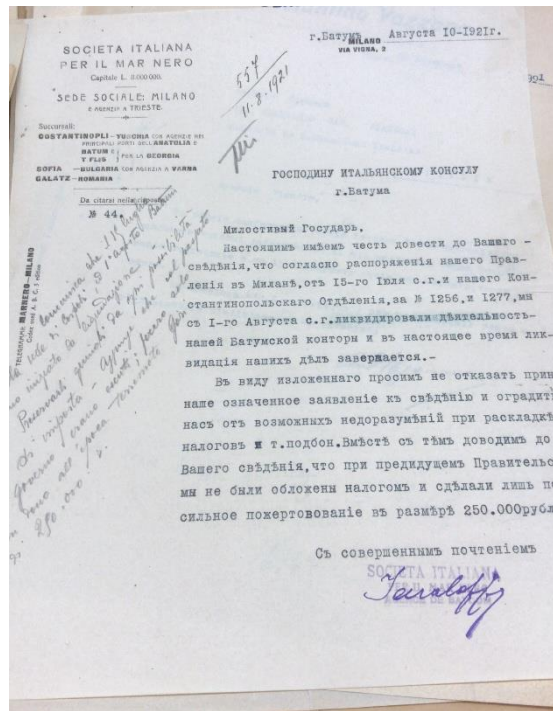
Итальянский гражданин *Анжело Карловичи Андреолетти*

Тифлис, ноября 14 дня 1921 года.

დოკ.:2

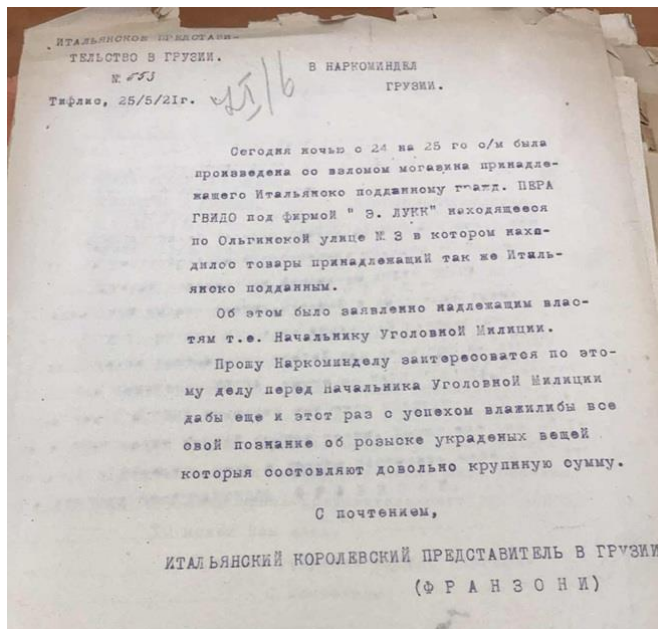
1921 წლის 14 ნოემბრით დათარიღებული დოკუმენტით (დოკ.:2) გადმოცემულია თბილისში მოღვაწე იტალიელი მარმარილოს ოსტატის, ანჟელო ანდრეოლეტის თხოვნა იტალიის სამეფოს წარმომადგენლობის მიმართ. საქმეში მოცემული ინფორმაციით, რამდენიმე თვის წინ მისი მაღაზიის ფართში უკანონოდ გაიხსნა მეცხრე საცხოვრებელი რაიონის კანცელარია, შემდეგ კი იქ ცენტრალური ავტოსექციის სასადილო განთავსდა. ანდრეოლეტი აღნიშნავს, რომ ეს გარემოება ქმნის ანტისანიტარიულ პირობებს, არ შეესაბამება უსაფრთხოების სტანდარტებს და წარმოშობს ხანძრის საშიშროებას. ამის გამო, შეუძლებელი გახდა მისთვის კუთვნილი ხელსაწყოებისა და მასალების უსაფრთხოდ შენახვა და გამოყენება. იგი საკონსულოს შუამდგომლობის თხოვნით მიმართავს, რათა შენობა დაუბრუნდეს, როგორც აღნიშნული უძრავი ქონების კანონიერ მფლობელს (Andreoletti, 1921).

კვლევის ფარგლებში მოძიებული მომდევნო დოკუმენტი (დოკ.:3) აღწერს „იტალიური საზოგადოება შავი ზღვისთვის“ კანტორის ლიკვიდაციას ბათუმში. (Società Italiana per il Mar Nero, 1921) იგი დაარსდა 1920 წელს, იტალიის მთავრობის მხარდაჭერით. საზოგადოების მიზანი იყო რუსეთის მოსაზღვრე იმ ევროპული ქვეყნების დახმარება, რომლებსაც რუსეთში მიმდინარე რევოლუციური პროცესების გავრცელება ემუქრებოდათ (Tonarelli, 2008). მისი წინამორბედი იყო 1919 წელს იტალიის მთავრობის მხარდაჭერით შექმნილი „იტალიურ-რუსული საზოგადოება შავი ზღვისთვის“, რომელიც მიზნად ისახავდა ანტისაბჭოთა „თეთრი“ ძალებისთვის სამხედრო და ლოჯისტიკური მასალების მიწოდებას. დაწესებულების კაპიტალი 3 მილიონ ლირას შეადგენდა და ძირითადად, იტალიის კომერციული ბანკის მიერ იყო დაფინანსებული. კომპანია ასევე ცდილობდა ეკონომიკური შეღავათების მიღებას სამთო, ნავთობისა და სარკინიგზო სექტორებში. 1920 წელს მისი სახელწოდება შეიცვალა და „იტალიური საზოგადოება შავი ზღვისთვის“ გახდა. ბოლშევიკების გამარჯვების შემდეგ, კომპანიის ლიკვიდაცია 1922 წლიდან დაიწყო. ეს პროცესი 1928 წელს დასრულდა, მას შემდეგ, რაც კომპანიამ 45 ორთქლმავალი გაყიდა (Tonarelli, 2008).

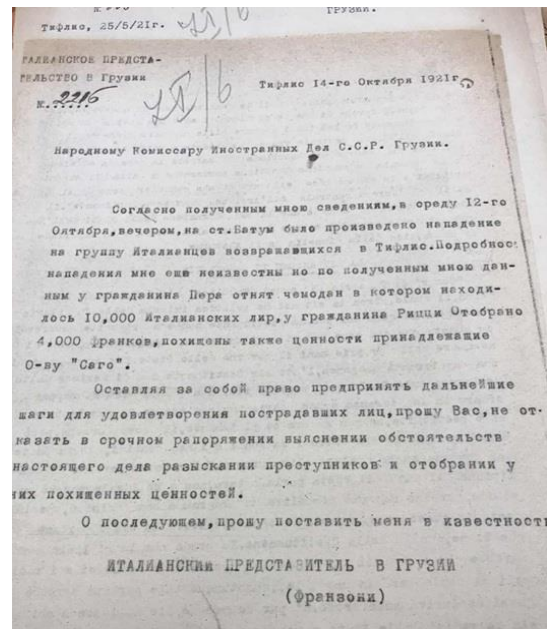

დოკ.:3

ჩვენ მიერ გამოკვლეული მორიგი დოკუმენტი იტალიის მოქალაქეების ძარცვის ფაქტების შესახებ გვაუწყებს. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევა 1921 წლის მაისით თარიღდება: გაიძარცვა იტალიის მოქალაქე, გვიდო პერას, საამქრო „ე. ლუკი“ (დოკ.:4). მოქალაქე ნადარცვის დაბრუნებას ითხოვს (Fransoni, 1921). 1921 წლის 14 ოქტომბრის ნოტაში (დოკ.:5) კი საუბარია იტალიის მოქალაქეებზე თავდასხმაზე, ძარცვასა და კომპანია „საგოსთვის“ კუთვნილი ქონების დაზიანებაზე (Fransoni, 1921).

დოკ.:4

დოკ.:5

სტატიაში განხილული დოკუმენტები მხოლოდ ერთი ნაწილია იმ საარქივო მასალისა, რომელიც ასახავს საქართველოში მცხოვრები იტალიელების მდგომარეობას. იგი გვიჩვენებს, თუ როგორ

აღმოჩნდა იტალიის მოქალაქეები და მათი საწარმოები რთულ ვითარებაში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ. დოკუმენტებით მკაფიოდ ვლინდება ტენდენცია: საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ საქართველოში მცხოვრები იტალიელები და მათი საწარმოები მტრულ გარემოში აღმოჩნდნენ. ხელყოფილი იქნა მათი კერძო საკუთრება, ეკონომიკური საქმიანობა იძულებით შეწყდა (ან იხურებოდა), ხოლო სისტემური უსამართლობისა და შექმნილი კრიმინალური ფონის გამო მათ პირად უსაფრთხოებას საფრთხე დაემუქრა. ერთი მხრივ, შეიძლება ითქვას, რომ ეს პროცესები, ზოგადად, საბჭოთა ხელისუფლების დამოკიდებულებას ასახავდა კერძო საკუთრების მიმართ; თუმცა, აქვე თვალსაჩინოა, რომ მათ განსაკუთრებული გავლენა იქონიეს სწორედ უცხოელ მოქალაქეებზე, რომელთა მოლოდინი მათი უფლებების დაცვის თაობაზე, არსებული ახალი კურსის პირობებში, არ გამართლდა. იდეებოდა არა მარტო მოქალაქეები, არამედ რეგიონიდან ქვეყანა, რომელსაც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ამიერკავკასიის სამხედრო მანდატი უნდა აეღო. აღსანიშნავია, რომ იტალიის სამხედრო მისია ვერ განხორციელდა იტალიაში შიდა პოლიტიკური უთანხმოებების გამო და რეგიონში არსებული წითელი საფრთხის გათვალისწინებით.

საქართველო საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში შევიდა, რასაც მომდევნო ათწლეულებში, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი საერთაშორისო ურთიერთობების პირობებში, დასავლეთისაგან სრული იზოლაცია დაემატა. ქვეყანა რკინის ფარდის მიღმა აღმოჩნდა. ამის მიუხედავად, იტალიის მოქალაქეების კვალი აღინიშნებოდა საქართველოს არქიტექტურაში, წარმოებაში, მუსიკაში. მიუხედავად იმისა, რომ იტალია დასავლურ ბლოკში შედიოდა, საბჭოთა პერიოდში მის შესახებ ინფორმაცია საზოგადოებას ნაწილობრივ მიეწოდებოდა. საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულია საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მასალები, სადაც საბჭოთა კავშირში იტალიელთა დელეგაციების ვიზიტები რამდენჯერმე ისახება, ძირითადად, კულტურულ-შემეცნებითი ხასიათის. მეოცე საუკუნის 70-იან და 80-იან წლებში არათუ იტალიის ამბიციები რეგიონის მიმართ არსად ჩანდა, არამედ თავად საქართველოც კი ცალკე სუბიექტად, ბუნებრივია, არ აღიქმებოდა. მაშინ, როდესაც, მეოცე საუკუნის დასაწყისში სულ სხვა სურათი ისახებოდა. მაგალითისთვის, იტალიის პრემიერ მინისტრი, ფრანჩესკო ნიტი, მემუარში „ევროპა მშვიდობის გარეშე“, სადაც საკუთარ მიღწევად მიიჩნევს იტალიის სამხედრო მისიის ამიერკავკასიაში გაგზავნის ინიციატივის ჩაშლას, უთითებს, რომ არაერთი იტალიელი სახელმწიფო მოღვაწე, ფინანსისტი და ინტელექტუალი დარწმუნებული იყო იტალიის მანდატის წარმატებაში ამიერკავკასიაში და ამ რეგიონის მნიშვნელობაში იტალიისათვის (Nitti, 1921, p. 140).

საბჭოთა პერიოდში ის ფაქტორები, რაც იტალიას დასავლურ დემოკრატიად აყალიბებდა განრიდებული იყო ძირითადი დისკურსიდან და იგი კულტურის, მოდის, კინოფილმების, მუსიკის და მშვენიერი პეიზაჟების ქვეყნად იყო წარმოდგენილი, მაშინ, როდესაც ამ ქვეყანაში ფაშისტური რეჟიმის დამარცხების და დემოკრატიული მმართველობის აღდგენის შემდეგ, აქტუალური იყო ადამიანების უფლებების, თავისუფლების დაცვა და მათი ხელშეუხებლობა. იტალიასა და საქართველოს შორის სრულუფლებიანი ურთიერთობები მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის პირობებში განახლდა.

დასკვნა. საბჭოთა ოკუპაციის შემდეგ, საქართველოში მცხოვრები იტალიელების საქმეების განხილვა გვიჩვენებს, თუ რამდენად სწრაფად მოხდა უცხო ქვეყნის მოქალაქეთა და ეკონომიკური საქმიანობის მარგინალიზაცია ახალი რეჟიმის პირობებში. მათი ქონება რეკვიზიციას დაექვემდებარა, ბიზნესები ლიკვიდირებულ იქნა, ხოლო პიროვნებათა უსაფრთხოება რისკის ქვეშ დადგა. იტალიის საკონსულო ორგანოები ცდილობდნენ ჩარევას, მაგრამ მათ პროტესტს მცირე შედეგი ჰქონდა. მსგავსმა გარემოებებმა, შედეგად, მათი საქმიანობის მკვეთრი შეზღუდვა და საქართველოდან საბოლოო გასვლა გამოიწვია.

მომდევნო კვლევისათვის საინტერესო იქნებოდა საარქივო მასალის სრული შესწავლა და მათში იდენტიფიცირებული პირების შესახებ დამატებითი წყაროების მოპოვება საქართველოს და იტალიაში. აღსანიშნავია, რომ იტალიაში არის კერძო და საოჯახო არქივების და ზოგადად, ისტორიული მასალისა და მონუმენტების შენარჩუნების ძალიან კარგი ტრადიცია. ვფიქრობთ, აღნიშნული ტიპის სამეცნიერო ნარკვევები საინტერესოა თავად საქართველოს ისტორიის შესასწავლად, რადგან ნათელი მოეფინება ბევრ მნიშვნელოვან ფაქტს და შეიქმნება მათი ინტერპრეტაციის დამატებითი შესაძლებლობები.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა

მორჩილაძე, ა. (2015). *ჯუზეპე გარიბალდი (1807-1882). ლიბერალიზმის ეპოქა ქართულ თბილისი:*

ლიტერატურაში. (ზ. აბზიანიძე, Ed.) თბილისი: შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი. [morchiladze, a. (2015). *juzep'e garibaldi (1807-1882). liberalizmis ep'oka kartul tbilisi: lit'erat'urashi.* (z. abzianidze, Ed.) tbilisi: shota rustavelis sakhelobis kartuli lit'erat'uris inst'it'ut'i] <https://rustaveli.org.ge/res/docs/2d19be6ee62a94051f1916b51553893a3b1a8520.pdf>

ხუბაშვილი, ი. (2004). *ვენეციისა და ფლორენციის დიპლომატია XIII-XV საუკუნეებში.* თბილისი:

მერიდიანი. [khubashvili, i. (2004). *venetsiisa da plorentsiis dip'lomat'ia XIII-XV sauk'uneebshi.* tbilisi: meridiani]

Andreoletti, A. (1921 წლის 14 ნოემბერი). Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, Busta: 39, Fascicolo: R3. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.

Fransoni. (1921 წლის 21 აპრილი). Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, Busta: 39, Fascicolo: R3. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.

Fransoni. (1921 წლის 25 მაისი). Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis. Busta: 39, Fascicolo: R3. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.

Fransoni. (1921 წლის 14 ოქტომბერი). Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis. Busta: 39, Fascicolo: R3. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.

La Mantia, C. (1997). *La missione militare italiana nel Caucaso (1861-1866), Le fonti archivistiche dell'Ufficio Storico.* Roma: Stato Maggiore Del Esercito Ufficio Storico. მოპოვებული <https://issuu.com/rivista.militare1/docs/la-missione-italiana-nel-caucaso-testo-დან>

Mengarelli, P. (1998). FRANSONI, Francesco. F. I. Gabbi-ში, *Dizionario Biografico degli Italiani* (Volume 50). Roma: Istituto della enciclopedia italiana.

Nitti, F. (1921). *L'Europa senza pace.* Firenze: R. Bemporad & Figlio Editori. მოპოვებული <https://archive.org/details/leuropasenzapace00nitti/page/140/mode/2up-დან>

Società Italiana per il Mar Nero. (1921 წლის 10 აგვისტო). Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, Busta: 39, Fascicolo: R3. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.

Tonarelli, E. (2008 წლის დეკემბერი). *La Società italiana per il Mar Nero.* (310). Salò ETR Editrice Trasporti su Rotaie Società Cooperativa.

HUMAN RIGHTS CONDITIONS OF ITALIANS IN GEORGIA FOLLOWING THE SOVIET OCCUPATION

Ia Melkadze

PhD Student at Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University

Email: ia.melkadze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5559-8890>

Abstract. Following the Soviet occupation of Georgia in 1921, widespread violations of individuals' private property rights and personal security began. Italian citizens residing in Georgia were not spared from these circumstances. This paper examines the precarious legal and human rights situation of Italians in Georgia in the early years of Soviet rule. The study is based on archival material from the Italian Ministry of Foreign Affairs, specifically consular correspondence from Tbilisi and Batumi.

Keywords: The Democratic Republic of Georgia; Italians in Georgia; The Soviet Occupation of Georgia

* * *

Introduction. Relations between Italy and Georgia span many centuries. During the 13th to 15th centuries, trading outposts of Italian city-states were present along the Black Sea coast (Khubashvili, 2004), while Catholic missionaries supported Christian life in Georgia. Evidence of unified Italy's interest in the Caucasus appears in accounts of missions sent to Persia at the end of the nineteenth century (La Mantia, *La missione militare italiana nel Caucaso* (1861-1866), *Le fonti archivistiche dell'Ufficio Storico*, 1997). The culture found a strong resonance in Georgia. Italian operas were staged in Tbilisi, and the Italian national liberation movement profoundly influenced Georgian intellectuals. Giuseppe Garibaldi and the Italian national movement were referenced in Georgian poetry and publications (Morchiladze, 2015).

Following Georgia's declaration of independence in 1918, Italy was among the European states that recognized the new republic. In the aftermath of the First World War, it even considered assuming a mandate over the South Caucasus. The Kingdom of Italy's trade and economic interests in the Caucasus, including Georgia, had already been established during the Russian Empire. By the early twentieth century, Italian consulates were operating in Tbilisi and Batumi.

The Soviet occupation of February 1921 radically altered this situation. The Italian primary sources examined in this article, preserved in the Historical-Diplomatic Archive of the Italian Ministry of Foreign Affairs, reflect the events of the early years of Soviet rule in Georgia. The cases discussed in this study document various types of violations committed against Italian citizens, including infringements of property rights, looting, extortion, and unlawful occupation of premises.

Research Methods. This study aims to examine the social, economic, and legal conditions of Italian citizens residing in Georgia during the early years of Soviet occupation. The research is based on archival and documentary analysis, enabling the reconstruction of historical processes through both empirical evidence and interpretative approaches.

Two main analytical frameworks are employed: content analysis, involving the examination of individual cases and the identification of recurring themes; contextual analysis, through which the available material is interpreted and connected to broader political, social, and economic developments.

The study relies on primary sources preserved in the Historical-Diplomatic Archive of the Italian Ministry of Foreign Affairs, as well as secondary literature, including historiographical works and academic publications.

Discussion. From a historical perspective, it should be noted that discourse on human rights in the early twentieth century—or even in the 1920s—was in its initial state. Nevertheless, the Constitution of the Democratic Republic of Georgia prohibited capital punishment and enshrined the right to property. The Constitution was adopted by the Constituent Assembly on February 21, 1921, just days before the Soviet occupation.

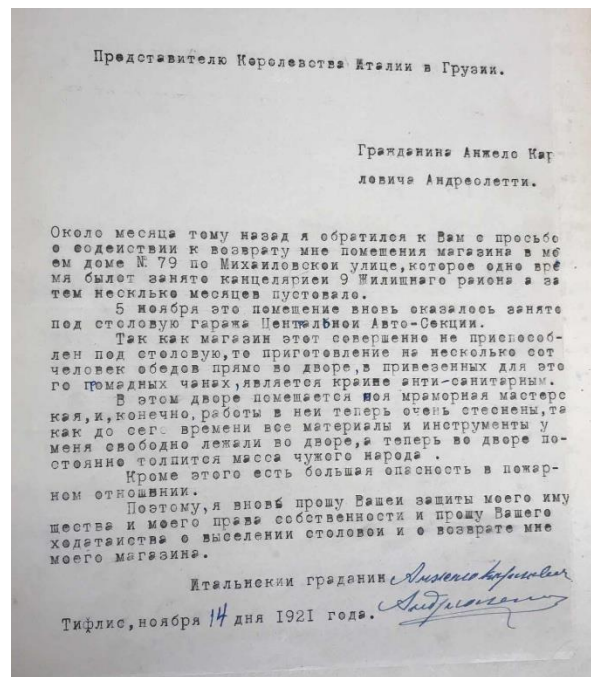
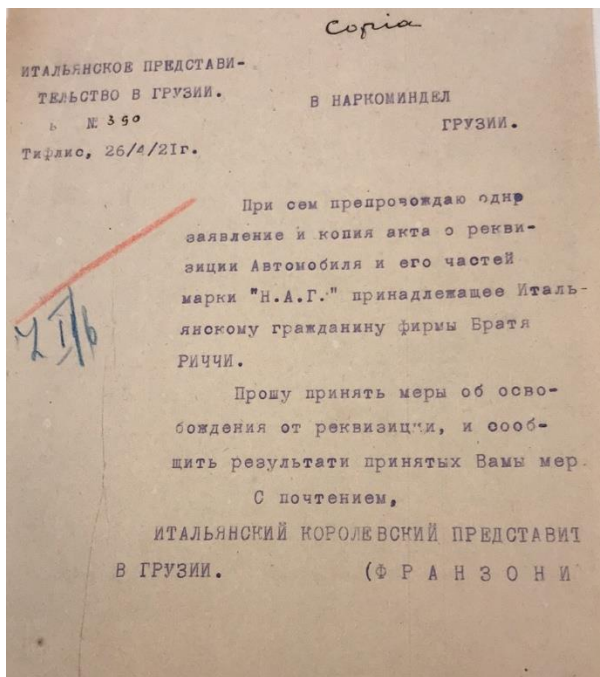
Italian entrepreneurs and citizens had resided and conducted business in Georgia from the period of the Russian Empire, when property rights were protected to a certain degree under imperial law. However, the concept of human rights gained particular prominence only after the tragedies of the Second World War, leading to the establishment of international organizations and the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948.

It is also noteworthy that in Italy itself, the 1920s saw the rise of fascist rule, which significantly restricted human rights. Archival analysis reveals that in the early twentieth century, Italian economic interests in Georgia were substantial. Numerous small entrepreneurs, businesses, and banks were engaged in economic activities, and maritime connections existed between Georgia and Italy.

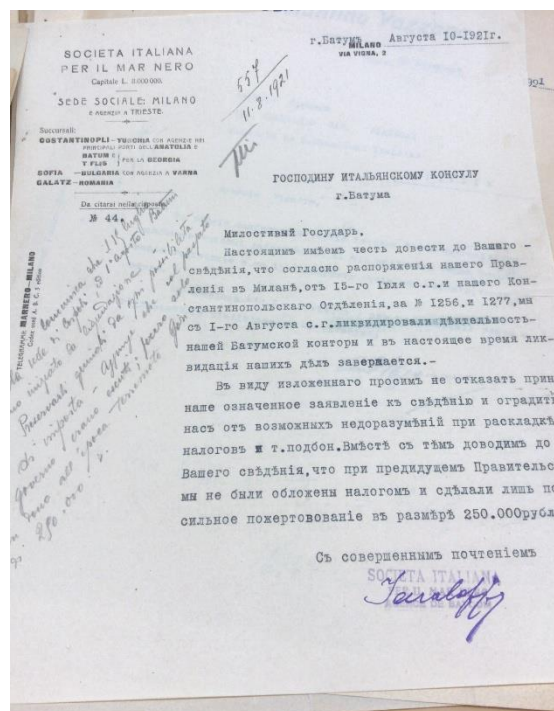
Following the arrest of E. Cook, a medical doctor and member of the Italian mission, political representations in Georgia were closed on August 23, 1922 (Mengarelli, 1998). Nevertheless, even after the Soviet occupation, a degree of economic representation persisted to safeguard the interests of Italian citizens remaining in the country. Increasing repression, however, rendered Georgia progressively less attractive to foreign nationals, culminating in the withdrawal of Italian representation.

The first document examined (Doc. 1), dated April 26, 1921, concerns a petition by Frasoni, the Italian royal representative in Tbilisi. He formally appealed to the Soviet Commissariat to block and annul the requisition of an N.A.G. automobile belonging to the Italian firm “Fratelli Ricci.” He requested that the vehicle be exempted from requisition and returned to its rightful owners (Frasoni, 1921).

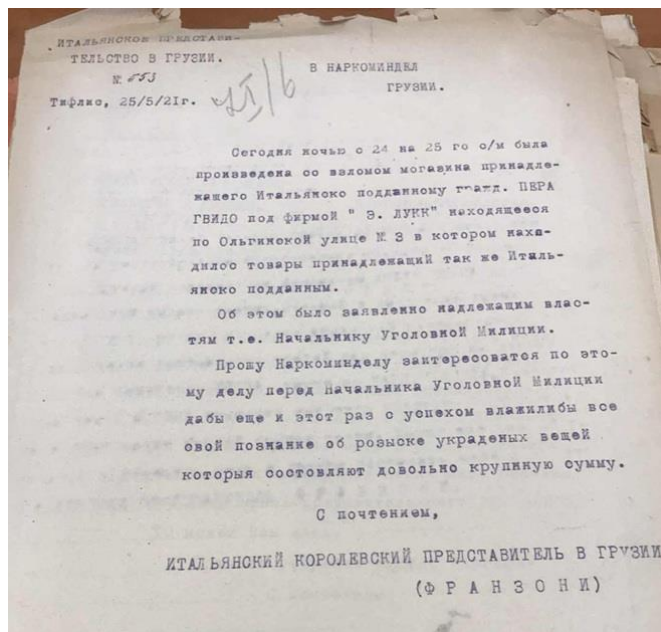
The second document (Doc. 2), dated November 14, 1921, presents a petition by Angelo Andreoletti, an Italian marble artisan in Tbilisi. According to the case, his workshop premises had been unlawfully occupied—first by the office of the Ninth Residential District, and later by a canteen of the Central Auto Section. Andreoletti emphasized that these conditions created unsanitary and unsafe circumstances, including a fire hazard, and prevented him from safely storing and using his tools and materials. He appealed to the consulate to intervene and restore the property to him as its lawful owner (Andreoletti, Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, 1921).

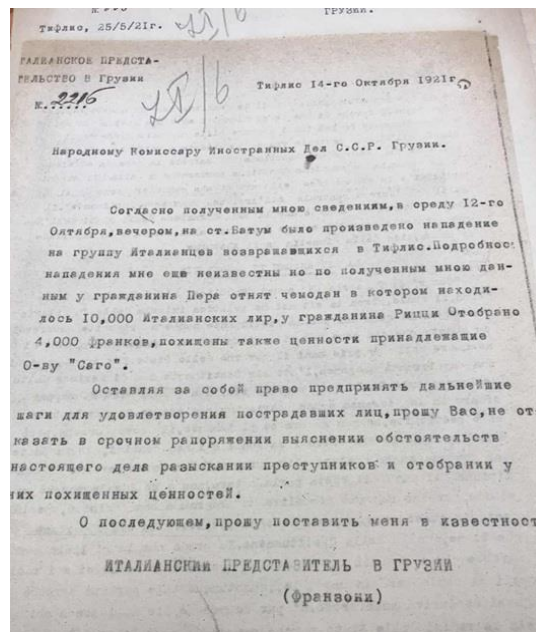
Another document (Doc. 3) concerns the liquidation of the Batumi office of the Società Italiana per il Mar Nero (Italian Society for the Black Sea). Founded in 1920 with support from the Italian government, the organization aimed to assist European countries bordering Russia that were threatened by revolutionary developments (Tonarelli, *La Società italiana per il Mar Nero*, 2008). Its predecessor, established in 1919, had supported anti-Bolshevik “White” forces. With a capital of three million lire, largely financed by the Italian Commercial Bank, the company also sought concessions in mining, oil, and railway sectors. Following the Bolshevik victory, liquidation began in 1922 and was completed in 1928 after the sale of 45 steamships (Tonarelli, *La Società italiana per il Mar Nero*, 2008).

Additional documents document instances of robbery involving Italian citizens. One case, dated May 1921, concerns the looting of the workshop “E. Lucc,” owned by Guido Pera (Doc. 4), who formally requested the restitution of the stolen property (Fransoni, 1921). A further note, dated October 14, 1921 (Doc. 5), reports attacks on Italian citizens, acts of robbery, and damage to property belonging to the company “Sago” (Fransoni, 1921).

Doc: 4

Doc: 5

The documents analyzed represent only a portion of the archival material reflecting the condition of Italians in Georgia. They demonstrate how Italian citizens and their enterprises faced severe challenges following the Soviet occupation of the Democratic Republic of Georgia.

A clear pattern emerges: Italian residents and businesses found themselves in a hostile environment. Private property was violated, economic activities were forcibly terminated, and personal security was threatened due to systemic injustice and widespread criminality.

While these processes reflected the Soviet regime’s general attitude toward private property, they had a particularly strong impact on foreign nationals, whose expectations of legal protection were not met under the new system.

Not only individuals but also Italy itself—as a state that had considered assuming a military mandate in the South Caucasus after World War I—was effectively pushed out of the region. Italy’s planned mission ultimately failed due to internal political disagreements and the growing Bolshevik threat.

Georgia became part of the Soviet Union and, in subsequent decades, was further isolated from the West, especially during the post–World War II international order. The country remained behind the Iron Curtain.

Nevertheless, Italian influence endured in Georgia's architecture, industry, and music. Because Italy belonged to the Western Bloc, the Soviet Georgian public had limited access to information about the country. Records from the Georgian SSR Ministry of Foreign Affairs show that Italian delegations visited occasionally, focusing mainly on cultural exchange.

By the 1970s and 1980s, Italy no longer exhibited ambitions toward the region, and Georgia itself was not perceived as an independent actor. This contrasted sharply with the early twentieth century, when Italian

Prime Minister Francesco Nitti noted in his memoir *Peaceless Europe* that many Italian statesmen, financiers, and intellectuals believed in the success of an Italian mandate in the South Caucasus and recognized the region's importance (Nitti, *L'Europa senza pace*, 1921, p. 140).

During the Soviet period, the factors that shaped Italy as a Western democracy were largely absent from official discourse. Instead, Italy was portrayed primarily as a country of culture, fashion, cinema, music, and picturesque landscapes. In reality, following the fall of fascism and the restoration of democracy, the protection of human rights and freedoms became central in Italy.

Full-fledged relations between Italy and Georgia were restored only after Georgia regained its independence.

Conclusion. The examination of cases involving Italian citizens in Georgia after the Soviet occupation demonstrates how rapidly foreign nationals and their economic activities were marginalized under the new regime. Their property was requisitioned, businesses were liquidated, and personal security was compromised.

Although Italian consular authorities attempted to intervene, their efforts yielded limited results. Ultimately, these conditions led to a significant restriction of Italian activity and their eventual withdrawal from Georgia.

Future research would benefit from a comprehensive study of the archival materials and the identification of additional sources related to the individuals mentioned, both in Georgia and Italy. It is worth noting that Italy has a strong tradition of preserving private and family archives, as well as historical materials and monuments. Such studies are valuable for the broader understanding of Georgian history, as they shed light on important facts and create opportunities for further interpretation.

References

- Andreoletti, A. (1921, Novembre 14). *Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, Busta: 39, Fascicolo: R3*. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.
- Fransoni. (1921, Aprile 21). *Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, Busta: 39, Fascicolo: R3*. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.
- Fransoni. (1921, May 25). *Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis. Busta: 39, Fascicolo: R3*. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.
- Fransoni. (1921, Ottobre 14). *Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis. Busta: 39, Fascicolo: R3*. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.
- Fransoni. (1921, Maggio 25). *Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis. Busta: 39, Fascicolo: R3*. Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.
- Khubashvili, I. (2004). *venetsiisa da plorentsiis dip'omat'ia XIII-XV sauk'uneebshi*. tbilisi: meridiani.
- La Mantia, C. (1997). *La missione militare italiana nel Caucaso (1861-1866), Le fonti archivistiche dell'Ufficio Storico*. Roma: Stato Maggiore Del Esercito Ufficio Storico. Retrieved from <https://issuu.com/rivista.militare1/docs/la-missione-italiana-nel-caucaso-testo>
- Mengarelli, P. (1998). FRANSONI, Francesco. In F. I. Gabbi, *Dizionario Biografico degli Italiani* (Vol. Volume 50). Roma: Istituto della enciclopedia italiana.
- Morchiladze, A. (2015). *juzep'e garibaldi (1807-1882). liberalizmis ep'oka kartul literaturaši*. (Z. Abzianidze, Ed.) Tbilisi: šota rustavelis saxelobis kartuli literaturis instituti. Retrieved from <https://rustaveli.org.ge/res/docs/2d19be6ee62a94051f1916b51553893a3b1a8520.pdf>
- Nitti, F. (1921). *L'Europa senza pace*. Firenze: R. Bemporad & Figlio Editori. Retrieved from <https://archive.org/details/leuropasenzapace00nitt/page/140/mode/2up>

Società Italiana per il Mar Nero. (1921, აგვისტო 10). *Fondo: Ambasciata (Mosca), Consolati del Nord e Tiflis, Busta: 39, Fascicolo: R3.* Ministero degli Affari Esteri, L'Archivio Storico Diplomatico.

Tonarelli, E. (2008, Dicembre). La Società italiana per il Mar Nero. (S. E. Cooperativa, Ed.) (310).

ეთნიკური სუბსტრატის ჩამოყალიბება: დასავლური სამეცნიერო აზრის რეკონსტრუქცია და მისი მიმართება პროტო-ქართველურ ტომებთან

ჭაბუკა მეტონიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
მსოფლიო ისტორიის ინსტიტუტის ძველი
მსოფლიოს ისტორიის კათედრის დოქტორანტი;
მოწვეული ლექტორი

ელ-ფოსტა: chabuka.metonidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3727-6744>

ნათია ამირეჯიბი

ფილოლოგიის დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის დასავლეთევროპული ენებისა
და ლიტერატურის ინსტიტუტის თარგმანმცოდნეობის
კათედრის მოწვეული პროფესორი

ელ-ფოსტა: natia.amirejibi@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-9805>

აბსტრაქტი. ქართველური, იგივე პროტო-ქართველური ან იბერიულ-კოლხური ტომები მონათესავე ეთნოსებისგან შემდგარი ჯგუფია, რომლებიც ამიერკავკასიის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილებში ბინადრობდნენ და კავკასიიდური რასის და კერძოდ ქართველი ერის ჩამოყალიბების საფუძველი შექმნეს. უძველეს დროში მათ შორის იყვნენ კოლხები, ტაოხები, მოსხები, სასპირელები, ხალიხები, მუშქები და თუბალები. ყველაზე დიდი ქვეეთნიკური ჯგუფები, რომლებმაც მონათესავე ენები შეინარჩუნეს, სვანები, მეგრელები, ლაზები და ქართლები არიან. ქართველი ერის ეთნოგენეზს ქრისტიანობის მიღებამ და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ (IV საუკუნე) შეუწყო ხელი.

ეთნიკური წარმომავლობის ეპისტემოლოგიური¹, ონტოლოგიური² და პოლიტიკური პრობლემების შესწავლის კუთხით არსებული ანთროპოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ტექსტური მონაცემები მწირია. მიუხედავად ამისა, მნიშვნელოვნად ზუსტდება ეთნიკურობისადმი ერთიანი მიდგომა³. ეთნიკური კუთვნილება არის მენტალური კონსტრუქტი, რომელიც გამოიყენება საკუთარი თა-

¹ ეპისტემოლოგია (ძვ. ბერძ. ἐπιστήμη „სამეცნიერო ცოდნა“, „სანდო ცოდნა“ + λόγος „სიტყვა“, „მეტყველება“) – ფილოსოფიური და მეთოდოლოგიური დისციპლინა, რომელიც სწავლობს ცოდნას, როგორც ასეთს, მის სტრუქტურას, ფუნქციონირებას და განვითარებას. ფილოსოფიის ნაწილი, რომელიც სწავლობს ცოდნის ბუნებას, მის წყაროებს, საზღვრებს და საფუძვლებს. ეპისტემოლოგია ასევე სწავლობს ცოდნის სტრუქტურას, ფუნქციონირებას და განვითარებას. ხშირად ეპისტემოლოგია გნოსეოლოგიის (ძვ. ბერძ. γνῶσις „შემეცნება“, „ცოდნა“ + λόγος „სიტყვა“, „მეტყველება“) – ფილოსოფიური დისციპლინა, რომელიც ეხება კვლევას, კრიტიკას და ცოდნის თეორიებს სინონიმად განიხილება, თუმცა არა კლასიკურ ფილოსოფიაში ეს ცნებები გაყოფილია: გნოსეოლოგია სწავლობს „სუბიექტ-ობიექტის“ მიმართებას, ხოლო ეპისტემოლოგია – „ცოდნა-ობიექტის“ მიმართებას.

² ონტოლოგია (ლათ. ontologia; ძვ. ბერძ. ὄν, გენეტ. ὄντος „არსება“, „რაც არსებობს“ + λόγος „სწავლება“, „შემეცნება“) – ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც სწავლობს არსის ფუნდამენტურ პრინციპებს, მის ყველაზე ზოგად კატეგორიებს, სტრუქტურასა და კანონზომიერებებს. არსებობს ცოდნის თეორიასა და ლოგიკასთან ერთიანობაში. ზოგჯერ ტერმინი „ონტოლოგია“ (არსის მეტაფიზიკა) გამოიყენება ტერმინის „გენეოლოგიის“ (ერთის მეტაფიზიკა) საპირისპიროდ.

³ ამ მხრივ კვლევა, რომელსაც აწარმოებდა ჯეიმს ფ. პენდერგასტი (James F. Pendergast 1991, 1999), გვეხმარება ეთნიკურობის შესახებ ჩვენი ცოდნის საზღვრების დადგენაში.

ვის ან სხვების იდენტიფიცირებისთვის, როგორც საერთო წარმოშობის მქონე ჯგუფის კუთვნილების, რომელიც გაერთიანებულია საერთო წარმომავლობით, კულტურით, ენით, ისტორიული მეხსიერებითა და ტერიტორიით.

ეთნიკურობის ნებისმიერი თანამედროვე სოციალური მეცნიერების კონცეფციის თვალსაზრისით პროტო-ქართველურ ტომებში ეთნიკური წარმომავლობის შორეულ წარსულში დასახვის მცდელობა ძალზე რთულია, რადგან არქეოლოგიური მონაცემების შეზღუდული რაოდენობა არ იძლევა დასკვნების გაკეთების საშუალებას. ჩვენ არ შეგვიძლია ამოვიცნოთ ეთნიკური ჯგუფები შორეულ პრეისტორიაში, მით უმეტეს, ეს ჯგუფები თანამედროვე კულტურულ ან ბიოლოგიურ შთამომავლებთან დავაკავშიროთ. რასის, ენისა და კულტურის შერევა მუდმივად მიმდინარეობს, თუმცა კვლევის ეს ობიექტები/პროცესი საკმარისად თანმიმდევრულად არ მიმდინარეობს და დამთხვევებიც საკმარისად კანონზომიერი არაა, რომ მართებული ინტერპრეტაციები დავსახოთ. მხოლოდ იქ, სადაც ეს ცვლადებადობა დამოუკიდებლად, ცალკეულად განიხილება და თანმიმდევრული აღმოჩნდება, შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ეთნიკური კულტურის კონცეფცია, როგორც ეთნიკურობის პირდაპირი ანალოგი ჯგუფის შენარჩუნებით. არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ თვითაღმნიშვნელ ერთეულს აქვს მარტივი მატერიალური კორელაციების ან თუნდაც პოლითეტიკური⁴ ნიშან-თვისებების გამოვლენა, რომლებიც მას მსგავსი მეზობელი ერთეულებისგან განასხვავებენ. ეთნოარქეოლოგებმა ვერ აღმოაჩინეს კანონზომიერებები მატერიალურ კულტურაში, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს განვასხვავოთ ეთნიკური მნიშვნელობის მქონე სიმბოლოები, რადგან ყველა სიმბოლოს შეიძლება მიენიჭოს სხვადასხვა მნიშვნელობა, ეთნიკური წარმომავლობის ანალიზი ცალკეული შემთხვევის შესწავლის კონტექსტის მიღმა შეუძლებელია. საჭიროა ერთიანი ინტერდისციპლინური მიდგომა პროტო-ეთნიკური სამყაროს დადგენის მიზნით.

ეს მეთოდოლოგიური და ეპისტემოლოგიური ხარვეზები მოითხოვს ეთნიკურობის შესწავლისას, რომ გვექონდეს წვდომა მატერიალურ კულტურაზე მინიჭებულ მენტალურ კონსტრუქტებზე. ეს მხოლოდ იქაა შესაძლებელია, სადაც არქეოლოგიურ მონაცემებს ავსებს ლინგვისტური, ეთნოისტორიული ან ეთნოარქეოლოგიური ინფორმაცია. უფრო მეტიც, რადგან იცვლება როგორც ეთნიკური, ისე კულტურული კუთვნილება, ჩვენ იმის მოლოდინი არ შეიძლება გვექონდეს, რომ დამყარებული კორელაციები შორეულ წარსულთან მიმართებაში აუცილებლად შენარჩუნდება.

საკვანძო სიტყვები: პროტო-ქართველური ტომები; პრეისტორიული ეთნიკური იდენტობა; ენა; კულტურა.

* * *

შესავალი. XX საუკუნის შუა ხანებიდან მრავალი ქვეყნის მეცნიერი ცდილობდა ეთნიკური კულტურების განსაზღვრას და მათ იდენტიფიცირებას როგორც თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების წინაპრების. თუმცა, ეთნიკურობის თანამედროვე შესწავლა უფრო რთულ თეორიულ გარსში მოექცა და ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი პროგრესი არ ყოფილა. XX საუკუნეში დამდგარი მეთოდოლოგიური პრობლემები, პოლიტიკური სირთულეები, ხარვეზები და ვარაუდები მნიშვნელოვნად გადაიხედა. მიუხედავად ეთნიკური კუთვნილების შესწავლის გარკვეული პროგრესისა, ამ კუთხით

⁴ პოლითეტიკური (ბერძ. πῶς „მრავალი“ + μετῆς „დამყარება“) – ტაქსონომიური კლასიფიკაცია, რომელშიც ინდივიდების, მოსახლეობის ან ტაქსების განცალკევება კონკრეტული ჯგუფის უმეტესობის წარმომადგენლების დამახასიათებელ ნიშნებს ემყარება.

ჩვენთან როგორც კულტურულ-ისტორიული, ისე პოსტპროცესული⁵ თეორიული წიაღსვლები რამდენადმე ბურუსში აქცევენ ამ ცნების მნიშვნელობას (Diaz-Andreu and Champion 1996; Kohl and Fawcett 1995; Mallory 1989; Meskell 1998; Renfrew 1987; Silberman 1989).

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი **საკვლევი თემა** არის სწორედ ეთნიკურობის არსებობის განსაზღვრა პრეისტორიული ხანის ტომებში, მათ შორის, ქართველურში. ეს ძალზე რთული ამოცანაა, რამეთუ არც ანტიკურ (ბერძნულ-რომაულ), არც ადმოსავლურ (ასურულ-ურარტულ) წყაროებში/წარწერებში ეთნიკურობის განმსაზღვრელი ნიშან-თავისებურებები არ გვხვდება.

წინამდებარე **თემის აქტუალობა** მდგომარეობს პრეისტორიულ ხანაში არსებული არქეოლოგიური არტეფაქტების ანალიზის საფუძველზე ქართველურ ტომებში ეთნიკურობის სუბსტრატის ჩამოყალიბების ალბათობის და მისი ხასიათის განსაზღვრაში.

ნაშრომის ძირითადი **პრობლემა** წყაროთა ბუნდოვანება და ნაკლოვანებებია. მიუხედავად პრეისტორიული ხანის შესწავლის ამკარა პროგრესისა, ამ პერიოდის ტომებში, მათ შორის ქართველურში, ეთნიკურობის კუთხით არქეოლოგების როგორც კულტურულ-ისტორიული, ისე პოსტპროცესუალური თეორიული წიაღსვლები გაზვიადებულია.

სტატიაში მივმართავთ კვლევის საზოგადოდ აღიარებულ სამეცნიერო **მეთოდოლოგიას**: ინტერდისციპლინური კვლევების მეთოდს, შედარებით-ისტორიულ მეთოდს, წყაროთა კრიტიკული ანალიზისა და სინთეზის მეთოდს, იდეოგრაფიულ (აღწერით), რეტროსპექტულ მეთოდებს.

მსჯელობა. ანთროპოლოგიური ეთნიკური სამყაროს სოციალური ჯგუფების კულტურული კუთვნილების დადგენის მცდელობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ევროპელი და ამერიკელი მეცნიერები საკუთარი ეროვნული ისტორიებით დაინტერესდნენ (Trigger, 1989: p. 45-49). თუმცა, XX საუკუნის შუა ხანებამდე ეთნოსების კვლევები კულტურულ ჯგუფებზე ფოკუსირებული არ იყო. მხოლოდ ცენტრალურ ევროპაში კულტურული და ისტორიული ტრადიციის აღორძინებასთან ერთად, რომელიც მოიცავს ისეთი მეცნიერების მუშაობას, როგორიცაა ედუარდ მაიერი, ოსკარ მონტელიუსი და ფრიდრიხ რატცელი, კულტურის მიმართ ინტერესი გაიზარდა. ეს გაცხოველებული ინტერესი ნაწილობრივ მაინც შეიძლება მიეწეროს გერმანიის გაერთიანებას და რომანტიკული ნაციონალიზმის აღზევნებას ცენტრალურ და ადმოსავლეთ ევროპაში. შედეგად, ეთნიკური კულტურები განსაზღვრული არ იყო; ისინი თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების წინაპრებთან იყო გაიგივებული.

XX საუკუნის დასაწყისში არქეოლოგია ემბრიონულ/საწყის მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რომ აღარაფერი ვთქვათ ფიზიკურ ანთროპოლოგიასა და ლინგვისტიკაზე. თუმცა მხოლოდ არქეოლოგიური მონაცემები საკმარისი არ არის ეთნიკურობის შესასწავლად. არქეოლოგებისთვის, რომელთაც სურთ თავიანთი ნაშრომები ნაციონალისტური პოლიტიკური ინტერესებისთვის და საკუთარი წარსულით დაინტერესებული საზოგადოების ინტერესებისთვის გამოიყენონ, ვარაუდი, რომ რასა, ენა და კულტურა ერთმანეთს ემთხვეოდა (ან ძირითადად ასე იყო) – მოსახერხებელი შეფუთვაა. მტკიცებულებების აღმოჩენა რომელიმესთვის ამ სამი განსხვავებული მოცემულობიდან სამივეს მტკიცებულებად მიიღებოდა. ძირითადი ვარაუდი იყო... რწმენა, ბიბლიური წყაროებიდან გამომდინარე, რომ რასობრივი, ენობრივი და კულტურული განსხვავებები ერთდროულად განვითარდა, როდესაც ადამიანთა პოპულაცია გაიზარდა, გავრცელდა ახალ რეგიონებში და ეთნიკურად განსხვავებული გახდა (Jérôme Lalemant in Thwaites 1896-1901, 21: 193-195).

⁵ პოსტპროცესულობის თეორია (იგივე პოსტპროცესუალიზმი) – ფილოსოფიური მიმართულება, რომელიც პოსტმოდერნიზმის კონტექსტში წარმოიშვა და ეჭვის ქვეშ აყენებს იმ პროცესების უნივერსალურობასა და ობიექტურობას, რომლებიც ადამიანის გამოცდილებისა და შემეცნების საფუძველს წარმოადგენენ. პოსტპროცესულისტების ვარაუდით, პროცესები დამკვირვებლისგან დამოუკიდებელი არ არიან და არ აქვთ ფიქსირებული, პროგნოზირებადი ტრაექტორია. ამის საწინააღმდეგოდ, პროცესები არის დინამიური, სოციალურად კონსტრუირებული და დამოკიდებული იმ კონტექსტზე, რომელშიც ისინი განიხილება.

მიუხედავად ამისა, კულტურულ ანთროპოლოგებს დიდი ხანია ესმით, რომ კორელაცია ენას, რასასა და კულტურას შორის რთულია. XX საუკუნის დასაწყისში რასობრივი, ენობრივი და კულტურული თავისებურებების ურთიერთკავშირი ფაქტია, ემპირიულად განისაზღვრება, რაც ხშირ შემთხვევაში არასწორია (Boas, 1940). ეს ემპირიული მიდგომა ყველაზე გამოსაყენებელი აღმოჩნდა რთული თეორიებისთვის, რომლებშიც კულტურული დომინირება რასობრივ უპირატესობას მიეწერებოდა (Childe 1933a, 1933b). გენეტიკური, ენობრივი და კულტურული მახასიათებლები არ არის იდენტური, ისინი გარკვეულწილად ინტეგრირებულია, თუმცა ინტეგრაციის მასშტაბი ყოველთვის ერთნაირი არ არის და მისი დადგენა ადვილად არ ხდება (Boas, 1930 [1940]: 256; იხ. აგრეთვე Sapir, 1916).

ერთ-ერთი მეთოდი, რომელსაც ამ პრობლემის გადასაჭრელად მეცნიერები იყენებენ, არის შესწავლილი ერთეულის გაფართოება კონკრეტული „ხალხიდან“ უფრო დიდი ჯგუფის წევრებამდე. კონკრეტული ანთროპოლოგიური მატერიალური კულტურის იდენტიფიკაცია მეტ-ნაკლებად უსაფრთხოა. იმის გათვალისწინებით, რომ ეს უფრო ზოგადი იდენტიფიკაციები გულისხმობს ენობრივ კავშირს უფრო დიდ ენობრივ ოჯახთან. თუმცა, შეიძლება არსებობდეს რაიმე საფუძველი ვარაუდისთვის, რომ მატერიალური კულტურის ასპექტები გარკვეულწილად გაზიარებული იქნება ერთი ენის ფარგლებში შედარებით შეზღუდულ გეოგრაფიულ არეალში, არ არსებობს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ მატერიალური კულტურის ერთობლიობას იზიარებს დიდი ენობრივი ოჯახის ყველა წევრი, ან რომ მათ არ გაიზიარებენ სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე მეზობელი ჯგუფები. მეზობელმა კულტურულმა ჯგუფებმა, რომლებიც არამონათესავე ენებზე საუბრობენ, მაგრამ იზიარებენ მსგავს გარემოს და ერთმანეთთან ვაჭრობას აწარმოებენ, უფრო მეტად შეიძლება გამოავლინონ მსგავსება მატერიალურ კულტურაში, ვიდრე ხალხებმა, რომლებიც საუბრობენ იმავე ოჯახის ენებზე, მაგრამ რომლებიც გეოგრაფიულად დაშორებული არიან და ადაპტირებული სხვადასხვა ფიზიკურ გარემოსთან.

დასავლური ანთროპოლოგიური სკოლები მიიჩნევენ, რომ ენდოგამია იყო ნორმა კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში. ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ პროტო-ქართველური ანთროპოლოგიური გენეტიკის მატარებელი ტომები შედარებით ვრცელ ტერიტორიაზე უნდა დაფუძნებულიყვნენ და ქართველური ენის დაშლის შედეგად მცირე ჯგუფებად უნდა გაფანტულიყვნენ. ადრეული ნეოლითის ხანაშიც, როდესაც ცალკეული დასახლებები ხშირად ერთმანეთისგან მნიშვნელოვანი დისტანციებით იყო გამოყოფილი, არსებობს მტკიცებულება, რომ ოჯახები გადადიოდნენ დიდ თემებში და თემებს გარეთ, ხოლო ტყვეების მიღებამ გენები გადაიტანა კიდევ უფრო დიდ დისტანციებზე. ბევრი მეცნიერი აღიარებს, რომ პროტო-ქართველურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი ათასობით წლის განმავლობაში ცხოვრობდა კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში, ასევე ძველი აზიის მთელ ტერიტორიაზე. ისინი მხარს უჭერენ პროტო-ქართველური კულტურების ერთიანი განვითარების თეორიას, როდესაც ჩამოყალიბდა ადრეული ნადირობა-შემგროვებლობისა და მომთაბარე ცხოვრების ერთიანი სივრცე. ქართველური ენების მსგავსება იდენტიფიცირებულია ერთიან ტრადიციასა და კულტურასთან. ჩვენი აზრით, ისინი წარმოიშვნენ მცირე აზიის, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ერთ სივრცეში [მეტონიძე 2022]. ეს პალეოლითური მოსახლეობა, რომელიც კავკასიაში, მცირე აზიასა და სირია-ლევანტში ბინადრობდა, ერთი წარმომავლობის იყო და მიიღო სამეცნიერო სახელი *კავკასიელი მონადირე-შემგროვებლები* (CHG – *Caucasian Hunter-gatherers*). ეს იყო ხალხი, რომელმაც მოგვიანებით ჩამოაყალიბა იბერიულ-კავკასიელები; მათგან წამოვიდა კავკასიური (თეთრი) რასა. ასევე უნდა გვახსოვდეს, რომ ლექსიკოსტატისტიკა⁶ (განსაკუთრებით გლოტოქრო-

⁶ ლექსიკოსტატისტიკა – სტატისტიკური მეთოდი ლინგვისტიკაში, რომელიც ენების ნათესაობის ხარისხის დასადგენად გამოიყენება მათი ძირითადი ლექსიკის შედარების გზით. ეს ხელს უწყობს იმის განსაზღვრას, თუ რამდენად ახლოსაა ენები ერთმანეთთან, პროტო-ენიდან შემორჩენილი საერთო სიტყვების რაოდენობის საფუძველზე.

ნოლოგია⁷) და წარსული პოპულაციის გენეტიკის რეკონსტრუქცია საკამათო რჩება. თუმცა, არგუმენტების უმეტესობა ეფუძნება ვარაუდს, რომ ტერიტორიები, რომლებიც იზიარებენ ერთსა და იმავე მატერიალურ კულტურას, იზიარებენ ერთსა და იმავე ენასაც.

ბევრი ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ეთნოლოგი და ენათმეცნიერი აღიარებს, რომ პროტო-ქართველურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხები მრავალი ათასი წლის განმავლობაში ცხოვრობდნენ კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის, ასევე, მწინა აზიის მთლიან არეალზე. ისინი მხარს უჭერენ პროტო-ქართველური კულტურების ერთიანი განვითარების თეორიას, როდესაც ადრეული სამონადირეო-შემგროვებლური და სამიწათმოქმედო ერთიანი სივრცე ყალიბდებოდა. მსგავსება ამ რეგიონის ქართველურ ენებს⁸ შორის ერთიანი ტრადიციით და კულტურით იდენტიფიცირდება. ისინი ჩვენს აზრით, წარმოიშვა წინა აზიაში, კავკასიაში და მახლობელი აღმოსავლეთის ერთიან სივრცეში.

ზოგიერთ შემთხვევაში, გენეტიკას, ლინგვისტიკასა და კულტურას შორის კორელაციის დადგენა შესაძლებელია. მაგალითად, პროტო-ქართველური ენის დამლის შედეგად წარმოშობილი ტომები უმეტესწილად კულტურულად არ განსხვავდებიან მათი მეზობლებისგან, მაგრამ მათ ასევე აქვთ საკუთარი კულტურული მახასიათებლები, როგორიცაა სპეციფიკური კვების ტაბუ, ზეპირი ისტორია, რომლის მიხედვითაც მათ ერთიანი ქართველური წარმომავლობა ჰქონდათ. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო კავასიური ეთნიკურობა გარკვეულწილად საკამათო საკითხად რჩება, ხოლო გენეტიკურ რეკონსტრუქციაში გამოყენებული სპეციფიკური ტექნიკა გარკვეულ წილად პრობლემურია, ასეთი კვლევები აჩვენებს, რომ კორელაციები რასას, ენას და მატერიალურ კულტურას შორის ზედმეტად სპორადულია (არამდგრადია), რომ ვივარაუდოთ ნებისმიერ ვითარებაში და ეს ეთნიკურობა არ შეიძლება გაიგივდეს არქეოლოგიურ კულტურასთან იმ მცდარი წინაპირობით, რომ ამ სამ მახასიათებლებს თანდაყოლილი ერთიანობა აქვს. როგორც ლამბერგ-კარლოვსკი ასკვნის, „არქეოლოგიის, კულტურისა და ენის ურთიერთობის განახლებულ კონტექსტში კარგად უნდა გვახსოვდეს, რომ არც თიხის ნამსხვრევები და არც გენები კონკრეტულ ენებზე არ საუბრობენ, ისევე, როგორც არც მოცემულ ენას სჭირდება კონკრეტული კერამიკული ტიპი ან გენეტიკური სტრუქტურა“ (Lamberg-Karlovsky, 2002: 75).

პირიქით, როდესაც ანთროპოლოგებს მიაჩნიათ, რომ კონკრეტული ეთნიკური განსხვავებები უნდა არსებობდეს, ისინი ხშირად ცდილობენ მათ იდენტიფიცირებას მცირე რაოდენობის გამორჩეული თვისებების საფუძველზე. გორდონ ჩაილდი (Childe, 1929: vii, 248) ამტკიცებდა, რომ ორნამენტები, ხელნაკეთი ჭურჭელი და დაკრძალვის წეს-ჩვეულებები ეთნიკური წარმომავლობის უფრო საიმედო მაჩვენებლებია, ვიდრე შრომის იარაღები და საბრძოლო იარაღი, რომლებიც ეფექტურობის გამო სწრაფად გავრცელდებოდა ერთი ეთნიკური ჯგუფიდან მეორეზე. დღეს არქეოლოგები აღიარებენ, რომ მატერიალური კულტურის განსხვავებულობას მრავალი მიზეზი აქვს: ზოგიერთი ასახავს დროებით განსხვავებებს, სხვები განსხვავებებს გარემოში, რესურსების ხელმისაწვდომობაში, ხელნაკეთი წარმოების ადგილობრივ ტრადიციებში და ორნამენტებში, ფუნქციებში. ასევე, სავაჭრო შაბლონებში, სტატუსში, გენდერულ იდენტობებში, ჯგუფთაშორისი ქორწინების ნიმუშებში (Wright, 1999: 925). ამ ვარიაციების მიზეზები შეიძლება განისაზღვროს არქეოლოგიური ანალიზით. თუმცა, ეთნიკური იდენტობის მატერიალური კულტურის საშუალებით იდენტიფიცირება ადვილი არ არის. მატერიალური კულტურის ერთობლიობით ეთნიკური კუთვნილების დადგენა შეუძლებელია მანამ, სანამ არ დადგინდება ცალკეული არტეფაქტის ტიპების ან ატრიბუტების ეთნი-

⁷ გლოტოქრონოლოგია (მკ. ბერძ. γλῶττα „ენა“ + χρόνος „დრო“; λήγει „სწავლება“) – შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერების მეთოდი, რომელიც გამოიყენება მონათესავე ენების დაშორების დროის დასადგენად. ის ლექსიკაში ცვლილების მუდმივი სიჩქარის ვარაუდს ემყარება.

⁸ ქართველური (სამხრეთ კავკასიური) ენები ოთხი ძირძველი ენისგან შემდგარი ცალკე ენობრივი ოჯახია: ქართული, სვანური, მეგრული და ლაზური. ისინი არ არიან დაკავშირებული სხვა ცნობილ ენათა ოჯახებთან.

კური მნიშვნელობა. თუ ზოგიერთი წინარე ქართველურად მოსაუბრე შეინარჩუნებდა მონადირე-შემგროვებლის ან მიწათმოქმედის ცხოვრების წესს, დიდი შანსია, რომ მათი ქართველური იდენტობა შენარჩუნებული ყოფილიყო, ან დაკარგულიყო. ეს ყოველივე ინდივიდუალურ შემთხვევებზეა დამოკიდებული.

გენეტიკური, ლინგვისტური და კულტურული ფაქტორების დალაგების პრაქტიკული სირთულეები ანთროპოქართველურ ტომებში ზემოთ აღწერილი ეთნიკური წარმომავლობის საკითხთან დაკავშირებით ჩვენს მნიშვნელოვან პესიმიზმს განაპირობებს და დიდ ძალისხმევას მოითხოვს. სოციო-ნთროპოლოგებმა ეთნიკური წარმომავლობის მიმართ განსხვავებული ინტერესი გამოავლინეს და კონცეფციას „კულტურა“ დაუპირისპირეს (Barth 1969). თანამედროვე ანთროპოლოგები გვთავაზობენ განმარტებას, რომელიც ეთნიკურობას განსაზღვრავს, როგორც „ადამიანების კლასიფიკაციის მეთოდს (როგორც საკუთარი თავის, ისე სხვის), რომელიც ძირითად ორიენტირად იყენებს წარმოშობას (სოციალურად კონსტრუირებულს)“ (Levine 1999: 168). ეთნიკური კუთვნილების შესახებ თანამედროვე ანთროპოლოგიური მიდგომა არა მხოლოდ კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს კულტურების, როგორც შეზღუდული მოცემულობის მატარებელს, არამედ გულისხმობს, რომ ეთნიკურობას ქმნიან და მისით მანიპულირებენ ინდივიდები სხვადასხვა კულტურის შიგნით. ეთნიკურობა არ არის ნაკარნახევი (თუმცა შეიძლება იყოს დაკავშირებული) რაიმე კულტურული მახასიათებლით. კულტურული იდენტიფიკაციის საგნის მთლიანად კულტურის სფეროში გადატანით თანამედროვე ანთროპოლოგიამ ეთნიკურობის დადგენა არქეოლოგიურად კიდევ უფრო რთული, თითქმის შეუძლებელი გახადა.

ეთნიკური იდენტობა ასევე აღიარებულია, როგორც იერარქიული და სიტუაციური. ცალკეული ტომები როგორც, ჩრდილოეთ კავკასიური, ისე სამხრეთ კავკასიური და მცირე აზიური ოჯახების გაფართოებული კლანების, ჯგუფების, თემების, ტომებისა და კონფედერაციების წევრებად ითვლებოდნენ. ისინი ასევე ცალსახად განასხვავდნენ ადამიანებს, რომლებიც მათსავით ლაპარაკობდნენ პროტო-ქართველურ ენაზე, ჰქონდათ საკვების ჭარბი რაოდენობა და ზოგჯერ სხვადასხვა ტომში იდენტური სახეობა და ცხოვრობდნენ არამდგრად საზოგადოებებში. ამ იერარქიის ყველა დონე გაფართოებული ოჯახებიდან იყო „ეთნიკური“. ვვარაუდობთ, რომ პროტო-ქართველებს შორის თემი ყოველთვის იყო პირველადი ეთნიკური ერთეული. გაფართოებული ოჯახები და ლოკალიზებული კლანები გადაადგილდებოდნენ ერთი თემიდან მეორეში, ისევე, როგორც მთელი ტომები ხანდახან გადადიოდნენ ერთი კონფედერაციიდან მეორეში. არქეოლოგიური დასახლების ნიმუშის მონაცემებით ივარაუდება, რომ დროთა განმავლობაში ზოგიერთი მეზობელი თემი გაერთიანდა ტომებად, ხოლო ტომებმა კონფედერაციები ჩამოაყალიბეს. მიუხედავად ამისა, პროტო-ქართველური კონფედერაციის თითოეული ტომი დარჩა მის კუთვნილ ტერიტორიაზე. დროთა განმავლობაში ეთნიკურობის ცნება, როგორც ჩანს, უფრო რთული და იერარქიული გახდა და შეიძლება მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდეს ჯგუფებს შორის.

რაც პროტო-ქართველურ ტომებზე ცნობილია, შეიძლება გაამარტივოს ეთნიკური იარლიყის მინიჭება. მეტი ზოგადი ეთნოგრაფიული მტკიცებულებები ასევე მიუთითებს იმაზე, რომ ეთნიკურობა შეიძლება განისაზღვროს მრავალი განსხვავებული გზით: ენის, ცხოვრების წესით, პოლიტიკური და სოციალური ორგანიზაციით, რელიგიით, ცხოვრებისეული ღირებულებებით, წარმოშობის მითებით, კოსტიუმებით ან ორნამენტებით, ან ამ და სხვა ფაქტორების სხვადასხვა კომბინაციით. სხვადასხვა ფაქტორის შედარებითი მნიშვნელობა არის უაღრესად იდიოსინკრატული⁹ და არა-

⁹ იდიოსინკრაზია (ძვ. ბერძ. ἰδίος „განსაკუთრებული“, ἰσμός „თავისებური“, „უჩვეულო“ + σύνκρσις „არევა“, „აღრევა“) – გენეტიკურად განსაზღვრული რეაქცია, რომელიც ხდება ზოგიერთ ადამიანში გარკვეული არასპეციფიკური (ალერგიისგან განსხვავებით) სტიმულის საპასუხოდ. იდიოსინკრაზია ემყარება თანდაყოლილი გაზრდილი რეაქტიულობის

პროგნოზირებადი ერთი კულტურის ან ერთი კულტურიდან მეორეში გადასვლისას. ამიტომ ეთნიკურობაზე კონკრეტული საუბარი უფრო გამართლებულია, ვიდრე ზოგადი.

ბოლო ოცი წლის განმავლობაში ეთნიკურობამ განიცადა ანთროპოლოგიური ეთნიკური ჯგუფების რეკონსტრუქციისადმი ინტერესის აღორძინება. ძირითადი აქცენტი ეთნიკური კუთვნილების პოსტპროცესულ არქეოლოგიასა და განახლებულ კულტურულ ისტორიაზე კეთდება. ისტორიული არქეოლოგიის გამოყენებით, განსაკუთრებით, ეთნოარქეოლოგიის, ენერგიული ძალისხმევა გაკეთდა რთული ურთიერთობების დემონსტრირებისთვის მატერიალურ კულტურასა და ეთნიკურ იდენტობას შორის. სწორედ აქ უნდა ვიპოვოთ ოქროს შუალედი პროტო-ქართველურ ტომებში ეთნოსოციალურ და ანთროპოლოგიურ კლასებს შორის.

გასაკვირი არ არის, რომ ეთნოარქეოლოგიისა და ისტორიული არქეოლოგიის საშუალებით ნაჩვენებები იქნა, რომ იქ, სადაც ეთნიკურობა არის შესაბამისი კრიტერიუმი ჯგუფის იდენტობის განსასაზღვრად, ის ჩვეულებრივ გამოხატული იქნება მატერიალურ კულტურაში (Hodder, 1982; Wiessner, 1983; Balint, 1989; Larick, 1991). თუმცა, პოსტპროცესუალისტმა არქეოლოგებმა ასევე აჩვენეს, რომ „ურთიერთობა მატერიალურ კულტურასა და ეთნიკურ ცნობიერებას შორის არ არის ფიქსირებული ან შინაგანი“ (Jones, 1997: 124). ხოლო ეთნიკურობას და მატერიალურ კულტურას შორის კორელაცია არ არის ეპიფენომენალური¹⁰, ის უკიდურესად რთულია, ხშირად ეფემერული და, შეგვიძლია ვთქვათ, სრულიად განუზოგადებელი. ამრიგად, ეთნიკურობა შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც მხოლოდ ინდივიდთა ჯგუფების ფიქსირებულ თვისებად, არამედ თვითიდენტობის ან სხვა იდენტობის მტკიცებად, რომელიც სადავოა, მანიპულირებადია და ინდივიდებს განიხილავს მათი პოლიტიკური და სოციალური მიზნების შესაბამისად. აქედან გამომდინარეობს აგრეთვე, რომ ეთნიკური იდენტობა არ არის უბრალოდ ჯგუფის კულტურის ან ენის გამოხატულება. ეს მოსაზრება შეიძლება სადავო იყოს და ჩაითვალოს, რომ გადაჭარბებულად წარმოადგენს ინდივიდის როლს ტრადიციებთან მიმართებაში, რომლებიც დამახასიათებელი იყო პატარა, მჭიდროდ ინტეგრირებული საზოგადოებებისთვის. არსებობს გარკვეული მტკიცებულებები, რომ ეს სულაც არ იყო ასე. მაშინაც კი, თუ ეს საზოგადოებები შინაგანად უფრო ჰომოგენური¹¹ იყო, ვიდრე თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოება, მათ შორის კულტურული ვარიაცია, როგორც ჩანს, უფრო დიდი იყო (Hallpike, 1986: 141-142). შესაბამისად, მსგავსი ან იდენტური გარემოებები აგენერირებდა ეთნოკულტურულ ცივილიზაციათა მთლიან სივრცეს პროტო-ქართველურ სამყაროშიც.

ასეთი ეპისტემოლოგიური სირთულეების გათვალისწინებით აშკარაა კვლევის არაპროდუქტიული ხაზიდან გადახვევა. თუმცა, ამისთვის პოსტპროცესუალისტების მხრიდან, რომლებიც მატერიალური კულტურის სტრუქტურირებაში პრიორიტეტს იძლებს ანიჭებენ, ეთნიკურ იდენტობაზე უარის თქმა იმის აღიარება იქნება, რომ იდეები არც ისე ადვილად რეკონსტრუირებადია, როგორც შეიძლება მოგვეჩვენოს. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ კრისტოფერ ჰოუქსის (1954) ცნობილი „დასკვნების

და გარკვეული სტიმულის ან რეაქციების მიმართ მგრძნობელობას, რაც ორგანიზმში ხდება გარკვეული ნივთიერებების განმეორებითი სუსტი ზემოქმედების შედეგად და არ ახლავს ანტისხეულების გამომუშავება.

¹⁰ ეპიფენომენი (ძვ. ბერძნ. ἐπί „თან, შემდეგ, ახლოს“ + φαινόμενον „გარეგნობა“, „ყოფნა“) – მოვლენის დამატება, თანმხლები მეორეული მოვლენა, რომელიც არანაირად არ მოქმედებს მასზე; ტერმინი, რომელიც გამოიყენება ცნობიერების, როგორც სამყაროს მატერიალური (ან იდეალური) შინაარსის სრულიად პასიური ფორმის ინტერპრეტაციისთვის, რომელიც, შესაბამისად, არ თამაშობს რაიმე მნიშვნელოვან როლს. ასევე ეწოდება ბიპევიორიზმის დარგს (ადამიანთა და ცხოველთა ქცევის შესწავლის სისტემატური მიდგომა).

¹¹ ჰომოგენური სისტემა (ბერძ. ὁμός „ტოლი“, „მსგავსი“ + γένος „დაბადება“) – ფიზიკური სისტემა, რომელიც არ შეიცავს შედგენილობის ან თვისებების მიხედვით განსხვავებულ და ერთმანეთისგან განცალკევებულ ნაწილებს. განსხვავებენ ერთგვაროვან (ჰომოგენური სისტემის ყველა ფიზიკური მახასიათებელი ერთნაირია მის ყველა ნაწილში) და არაერთგვაროვან (ეს პარამეტრები უწყვეტად იცვლება წერტილიდან წერტილამდე) ჰომოგენურ სისტემას. არაერთგვაროვან ჰომოგენურ სისტემაში, განსხვავებით ჰეტეროგენული სისტემისაგან, არ არსებობს ისეთი გამოყოფი ზედაპირებით შემოსაზღვრული არეები, სადაც პარამეტრები ნახტომისებურად იცვლება.

კიბე“ ('ladder of inference'), რომლის მიხედვითაც რწმენა/მრწამსი ადამიანის ქცევის ურთულესი ასპექტია, რომელიც მხოლოდ არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე რეკონსტრუირდება, ფაქტობრივად მართალი იქნება, ანუ ის, რის უარყოფასაც პოსტპროცესუალისტების უმეტესობა ცდილობს. ამ პრობლემის გადაწყვეტისას ბევრი პოსტპროცესუალისტი არქეოლოგი ამტკიცებს, რომ ეთნიკური კუთვნილების გარშემო კონკრეტული, ცალკეული შემთხვევები უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ზოგადი თეორიის ჩამოყალიბება, რომელიც მრავალ სხვადასხვა შემთხვევას შორის მსგავსებას ეფუძნება. ამრიგად, ჯონსი ვარაუდობს, რომ „გზა, რომლითაც მატერიალური კულტურის კონკრეტული სტილი არსებითად არის ჩართული ეთნიკური წარმომავლობის არტიკულაციაში, შეიძლება თავისთავადი იყოს სხვადასხვა კულტურაში, მაგრამ ის არ არის შემთხვევითი კონკრეტული სოციალურ-ისტორიული კონტექსტების შიგნით“ (Jones 1997: 125). მაგრამ თუკი თითოეული შემთხვევა განიხილება, როგორც უნიკალური, გაუგებარია, როგორ შეიძლება ეთნიკური წარმომავლობის შესასწავლად მატერიალური კულტურის გამოყენება იზოლირებულად საერთო სივრცის გეოგრაფიული არეალის განუსაზღვრელად. ჩვენს შემთხვევაში უნდა განისაზღვროს ქართველური ტომების განსახლების გეოგრაფიული არეალი და მასზე გაშლილი მოსახლეობის მსგავსება-განსხვავებები, რათა ზუსტად განისაზღვროს, თუ რომელი პროტო-ქართველური ტომია დღევანდელი ქართველების წინაპარი და კონკრეტულად რა ტერიტორია ეკავათ მათ.

ამ საკითხის გადაჭრის ერთ-ერთი შესაძლო გზა ეთნოარქეოლოგიური თუ ისტორიული კვლევისას განზოგადებების, კანონზომიერებებისა ან ეთნიკური წარმომავლობის მატერიალური გამოხატვის შეზღუდვების აღმოჩენა იქნება. თანამედროვე ეთნიკურ ჯგუფებს შორის სივრცითი ცვალებადობისა და მატერიალური კულტურის საზღვრების ფორმირების შესწავლა ეთნოგრაფიული ანალოგიების დადგენა შეიძლება გამოყენებულ იქნას ეთნოსების მატერიალური კულტურის ცვალებადობის ასახსნელად (Hodder, 1982: 186-187). მეორე მხრივ, შესაძლებელი თუ იქნება ზოგადი პრინციპების იდენტიფიცირება, რომლებიც გამოიყენება ეთნიკური იდენტობის მარკერებზე, შესაძლოა მოხერხდეს ეთნიკური ცვალებადობის გარჩევა სხვა ფაქტორებისაგან. არსებობს ერთგვარი ცვალებადობა არქეოლოგიურ ჩანაწერებში. ჯეფ ემბერლინგის (1997: 325) ვარაუდი, რომ ყოფა-ცხოვრების სტრუქტურა, დაკრძალვის რიტუალი ან სამზარეულო შეიძლება იყოს არქეოლოგიურად მეტყველი და ჰქონდეს კულტურულად რეგულარული ეთნიკური ნიშნები, არ არის განსაკუთრებით საგულისხმო და ოპერაციულად სასარგებლო განზოგადებების გამოტანის შესაძლებლობა. ეს განზოგადებები შეიძლება გამოყენებულ იქნას ეთნიკურობის კონტექსტებთან, მათ შორის, ქართველური ეთნიკური კუთვნილების მიმართებითაც. თუმცა, კულტურათაშორისი კანონზომიერებების დადგენა რომც შეიძლებოდეს, დამატებითი მტკიცებულებების გარეშე ძველი ეთნიკური ჯგუფების იდენტიფიცირება არ შეიძლება პირდაპირ დავაკავშიროთ თანამედროვე ან ისტორიულად ცნობილ ეთნიკურ ჯგუფებთან.

ჩვენ ასევე მიგვაჩნია, რომ ანთროპოლოგიური შეხედულებების არცოდნა ეთნიკურ კუთვნილებასთან მიმართებაში უარყოფით გავლენას ახდენს არქეოლოგიურ პრაქტიკაზე, განსაკუთრებით არქეოლოგიურ კულტურებზე ტომობრივი ან ეთნიკური სახელების მინიჭებისას. ეს პრაქტიკა ასევე მიდრეკილია ხელი შეუშალოს მატერიალურ კულტურაში ვარიაციების ფრთხილად შედგენას. ეთნოგრაფიულად და ისტორიულად დადასტურებული იყო ხალხის კარგად გამოკვეთილი დაჯგუფება; თითოეული მათგანი კონკრეტულ ტერიტორიაზე ბინადრობდა. თუმცა ბევრი მეზობელი ტომის ენა ძალიან ჰგავდა ერთმანეთს, ზოგ შემთხვევაში კი იდენტურიც იყო, ხოლო განსხვავებები მატერიალურ კულტურაში, რომლებიც შეესაბამება ისტორიულ ტომობრივ საზღვრებს (განსხვავებით შემთხვევითი პოლითეტიკური ვარიაციისაგან) ზოგიერთ შემთხვევაში იმდენად მცირე იყო, რომ არქეოლოგებს ჯერ არ აქვთ განსაზღვრული ისინი.

ეთნიკური ცნობიერება და იდენტობა უფრო ძლიერად გამოიხატება და აქტუალურია პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრუქტურის დროს (Hodder 1979, 1982). ზოგიერთი მეცნიერი რთულ საზოგადოებებში ეთნიკურ ჯგუფებს განიხილავს, როგორც სახელმწიფო საზოგადოებების თავისებურებებს და ვარაუდობს, რომ წინასახელმწიფოებრივ საზოგადოებებში თვითიდენტიფიკაციის როლს კულტურული ჯგუფის მიხედვით შეიძლება არ ჰქონოდა ისეთივე მნიშვნელობა, რაც ეთნიკურობას აქვს მისი ანთროპოლოგიური განსაზღვრების მიხედვით. მიგვაჩნია, რომ სწორედ ეს გარემოება აყალიბებდა საერთო ქართველური ეთნო-კულტურული ცივილიზაციის მახასიათებლებსაც, რადგან საქართველო ისტორიულად გზაჯვარედინზე მდებარეობდა და ამ სტრატეგიული ადგილმდებარეობიდან გამომდინარე, ყოველთვის უამრავი მტერი ჰყავდა. საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა, საკუთარი მიწის დაცვა აუცილებლად ხელს შეუწყობდა ქართველური ტომების გაერთიანებას და ერთ ეთნოსად ჩამოყალიბებას.

კულტურულ-ისტორიული და პროცესუალური შეხედულებების პოსტპროცესუალური მიდგომისათვის ეთნიკურობა ღირებული იყო მისი ესენციალიზმის¹² დეკონსტრუქციის გამო, ასევე, ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ კონტექსტში ეთნიკურობის აქტიურად გამოყენებისა და შუამავლობის გზების შესწავლისათვის. პოსტპროცესუალიზმმა ეთნიკური წარმომომის არქეოლოგიური გაგება თანამედროვე სოციალურ ანთროპოლოგიასთან გააიგივა. ვიდრე პოსტპროცესუალისტები სამართლიანად ამტკიცებენ, რომ ეთნიკურობა წარსულშიც უნდა არსებულიყო, არ არსებობს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ ტომებს შორის კავშირებში არსებობდა იგივე იდენტობები, რაც გლობალური ეკონომიკის ან სახელმწიფოზე დაფუძნებული მრავალი თანამედროვე ჯგუფის სტრუქტურაში გვხვდება. ასევე არ არსებობს საფუძველი იმის მტკიცებისთვის, რომ მხოლოდ იმიტომ, რომ რაღაც არსებობდა წარსულში, ჩვენ შეგვიძლია მისი აღდგენა აწმყომი სრულყოფილი სახით, ეთნიკური ელემენტის განსაზღვრებით.

ჩვენ მაინც გვჯერა, რომ ეთნიკურობის მართებული კვლევები შესაძლებელია, როდესაც მეცნიერები მუშაობენ პროტო-ისტორიულ და გვიან პრეისტორიულ კონტექსტებში არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენებით. თვისებები, რომლებიც ეთნოგრაფიულად ან ისტორიულად დაკავშირებული არიან კონკრეტულ ეთნიკურ იდენტობასთან. ეს შეიძლება გონივრულად იქნას ექსტრაპოლირებული¹³ გვიან პრეისტორიაში, თუ არსებობს უწყვეტობის მნიშვნელოვანი ხარისხი პრეისტორიულ და ისტორიულ კონტექსტებს შორის. თუმცა, კულტურული თავისებურებების ცვლილების სწრაფი ტემპის გათვალისწინებით, რომლებსაც ბევრ რეგიონში ჰქონდა ადგილი, ასეთი მცდელობები, საუკეთესო შემთხვევაში, შეიძლება მხოლოდ უახლოეს წარსულთან იყოს დაკავშირებული. ეთნიკური იდენტობის რა გრძნობა არსებობდა პროტო-თემებში (მათ შორის, პროტო-ქართველურში)? შორეულ წარსულში ეთნიკური იდენტობა შეიძლება არ არსებობდა ცალკეული თემების საზღვრებს მიღმა. თავდაპირველად გაფანტულ თემებზე დაკვირვება, რომლებიც ერთმანეთთან ახლოს გადაადგილდებოდნენ, ზოგიერთ შემთხვევაში უფრო ფართო ტომობრივი ან კონფედერაციული იდენტობების განვითარებაზე შეიძლება მიუთითებდეს (Tuck, 1971). თუმცა პოლიტიკური

¹² ესენციალიზმი – (ლათ. *essentia* „არსი“, „არსება“) – თეორიული და ფილოსოფიური პოსტულატი, რომელიც რაიმე არსს რაიმე მუდმივ თვისებებს ანიჭებს. კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც საგნებს აქვთ გარკვეული ღრმა რეალობა, ჭეშმარიტი ბუნება, რომელიც პირდაპირ არ ჩანს, თუმცა ეს ფარული არსი მნიშვნელოვანია. ტერმინი სქოლასტიკური ფილოსოფიაში წარმოიშვა, როგორც არისტოტელესეული „მეორე არსის“ ლათინური ეკვივალენტი. ტერმინი გამოიყენება თეორიებთან მიმართებაში, რომლებიც საგნების უცვლელი და მარადიული თვისებების არსებობას ამტკიცებენ. ახალი და უახლესი პერიოდის ფილოსოფიაში ესენციალიზმი მნიშვნელოვნად გააკრიტიკეს ისეთმა ავტორებმა, როგორებიცაა მარქსი, ნიცშე, სარტრი და მრავალი სხვა.

¹³ ექსტრაპოლაცია (ლათ. *extra* „გარეთ“, „მიღმა“, „გარდა“ + *polio* „ვასწორებ“, „ვცვლი“) – ობიექტების ან მოვლენების რომელიმე ნაწილთან მიმართებაში მიღებული დასკვნების გადატანა ამ ობიექტების ან მოვლენების მთელ ნაკრებზე, ასევე ნებისმიერ სხვა ნაწილზე. მარტივად რომ ვთქვათ, ექსტრაპოლაცია არის მომავლის პროგნოზირება წარსულზე დაყრდნობით.

მოვლენების გავლენა მატერიალურ კულტურაზე ჯერ კიდევ შესასწავლია, რათა ერთიანი სურათი დადგინდეს.

ეთნიკური არქეოლოგიის წარმატების მიზეზი შეიძლება იყოს ეთნოისტორიული და ლინგვისტური მონაცემების დეტალური გამოყენება ძველი კულტურების შესწავლაში. ეთნიკურობა, როგორც კოლექტიური თვითიდენტიფიკაცია, არ შეიძლება დადასტურდეს, თუ არ არსებობს თანხვედრა/კორელაცია ენასა და მატერიალურ კულტურას შორის. მატერიალური კულტურის ანთროპოლოგიური ნიმუშის იდენტიფიცირება კონკრეტულ ჯგუფთან ან ტომთან კიდევ უფრო არასწორია, რადგან ჩვენ არ ვიცით, იყენებდნენ თუ არა ისტორიულად დოკუმენტირებულ ეთნონიმებს პრეისტორიულ ხანაში. კვლევისას საჭიროა სიფრთხილე: სხვადასხვა წყაროდან აღებული მონაცემების შედარება – არა როგორც ერთმანეთის შემცვლელის – არამედ, ერთმანეთის დამატების. ეს არის ერთადერთ გზა, რომელსაც შეიძლება მიჰყვენ მეცნიერები და შეისწავლონ ენა, ეთნიკურობა და მატერიალური კულტურა პროტო-სამყაროს არეალში.

ჩვენ არ შეგვიძლია გამოვიკვლიოთ თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების წარმოშობა, ან ეთნიკურობის რაიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი. ის, თუ როგორ ხდებოდა ადამიანების თვითიდენტიფიცირება ან სხვების მიერ მათი იდენტიფიცირება, ტექსტური ან ეთნოგრაფიული მტკიცებულებების გარეშე თქმა შეუძლებელია, რადგან კულტურები და ეთნიკური ჯგუფები შეიძლება მუდმივად იცვლებოდეს, ექსტრაპოლაციები პრეისტორიაში ყოველთვის უნდა განიხილებოდეს, როგორც სავარაუდო. ამის ნაცვლად, იდენტიფიცირება უნდა შემოიფარგლოს ისტორიული და გვიანი პრეისტორიული კონტექსტებით.

დასკვნა. პროტო-ტომებში, მათ შორის, პროტო-ქართველურ ტომებში ეთნიკური წარმომავლობის შორეულ წარსულში დასახვის მცდელობა ძალზე რთულია, რადგან არქეოლოგიური მონაცემების შეზღუდული რაოდენობა არ იძლევა მყარი დასკვნების გაკეთების საშუალებას ეთნიკურობის ნებისმიერი თანამედროვე სოციალური მეცნიერების კონცეფციის თვალსაზრისით. ჩვენ არ შეგვიძლია ამოვიცნოთ ეთნიკური ჯგუფები შორეულ პრეისტორიაში, მით უმეტეს, ეს ჯგუფები თანამედროვე კულტურულ ან ბიოლოგიურ შთამომავლებთან დავაკავშიროთ. რასის/ეთნოსის, ენისა და კულტურის შერევა მუდმივად მიმდინარეობს, თუმცა კვლევის ეს ობიექტები/პროცესი საკმარისად თანმიმდევრულად არ მიმდინარეობს და დამთხვევებიც საკმარისად კანონზომიერი არაა, რომ მართებული ინტერპრეტაციები დავსახოთ. მხოლოდ იქ, სადაც ეს ცვალებადობა დამოუკიდებლად, ცალკეულად განიხილება და თანმიმდევრულია, შეიძლება ეთნიკური კულტურის კონცეფციაზე საუბარი, როგორც ეთნიკურობის პირდაპირი ანალოგის. ეთნიკურობა არის მენტალური კონსტრუქცია, რომელიც გამოიყენება საკუთარი თავის ან სხვის კუთვნილების დასადგენად საერთო წარმოშობის ჯგუფში. არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ თვითაღმნიშვნელ ერთეულს აქვს მარტივი მატერიალური კორელაციების ან თუნდაც პოლითეტიკური ნიშან-თვისებების გამოვლენა, რომლებიც მას მსგავსი მეზობელი ერთეულებისგან განასხვავებენ. ეთნოარქეოლოგებმა ვერ აღმოაჩინეს კანონზომიერებები მატერიალურ კულტურაში, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს განვასხვავოთ ეთნიკური მნიშვნელობის მქონე სიმბოლოები, რადგან ყველა სიმბოლოს შეიძლება მიენიჭოს სხვადასხვა მნიშვნელობა, ეთნიკური წარმომავლობის ანალიზი ცალკეული შემთხვევის შესწავლის კონტექსტის მიღმა შეუძლებელია. საჭიროა ერთიანი ინტერდისციპლინური მიდგომა პროტო-ეთნიკური სამყაროს დადგენის მიზნით.

ეს მეთოდოლოგიური და ეპისტემოლოგიური ხარვეზები მოითხოვს ეთნიკურობის შესწავლისას, რომ გვეჩვენოს წვდომა მატერიალურ კულტურაზე მინიჭებულ მენტალურ კონსტრუქტებზე. ეს მხოლოდ იქაა შესაძლებელი, სადაც არქეოლოგიურ მონაცემებს ავსებს ლინგვისტური, ეთნოისტორიული ან ეთნოარქეოლოგიური ინფორმაცია. უფრო მეტიც, რადგან იცვლება როგორც ეთნი-

კური, ისე კულტურული კუთვნილება, ჩვენ იმის მოლოდინი არ შეიძლება გვქონდეს, რომ დამყარებული კორელაციები შორეულ წარსულთან მიმართებაში აუცილებლად შენარჩუნდება.

არქეოლოგიური მონაცემების შეზღუდულობისა და ეთნიკური წარმოშობის თანმხლები სირთულეების აღიარება ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ კონტექსტში აუცილებელი პირველი ნაბიჯია. გარდა ამისა, არქეოლოგებს შეუძლიათ წვლილი შეიტანონ დეტალურ ანალიტიკურ კვლევაში, რომელიც ჯგუფურ და გეოგრაფიულ სახელწოდებებს შორის, ასევე, ენობრივ ოჯახებს შორის ურთიერთობას სწავლობს. დროა ჩავანაცვლოთ როგორც მოძველებული კულტურულ-ისტორიული, ისე რელატივისტური¹⁴ შეხედულებები პროტო-ეთნიკურობაზე გონივრული, თუმცა საკმაოდ შეზღუდული მიდგომით.

დასავლური ანთროპოლოგიური სკოლები მიიჩნევენ, რომ ენდოგამია იყო ნორმა კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში. ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ პროტო-ქართველური ანთროპოლოგიური გენეტიკის მატარებელი ტომები შედარებით ვრცელ ტერიტორიაზე უნდა დაფუძნებულიყვნენ და ქართველური ენის დამლის შედეგად მცირე ჯგუფებად უნდა გაფანტულიყვნენ.

ბიბლიოგრაფია

მეტონიძე, ჭ. (2022). ეთნოსის ჩამოყალიბების ძირითადი თავისებურებები ქართველურ ტომებში, პროფესორ შოთა ჩართოლანის დაბადებიდან 90 წლის იუბილესადმი მიძღვნილ სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია. საქართველო, მესტია.

მეტონიძე ჭ., ამირეჯიბი ნ. (2024). პრეისტორიული პერიოდის ეთნიკური კუთვნილების განსაზღვრა: ქართველური ტომები, IX საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „არქეიმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა: ტენდენციები და გამოწვევები“. საქართველოს ეროვნული არქივი, იუსტიციის სამინისტრო. 10-12 ოქტომბერი. საქართველო, თბილისი.

Barth, Frederik (ed.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.

Boas, Franz 1930 (1940). *The Aims of Anthropological Research*. In *Race, Language and Culture*, by Franz Boas. New York: The Free Press.

Childe, V.G. (1929). *The Danube in Prehistory*. Oxford: Oxford University Press.

Diaz-Andreu, M. and T. Champion (eds.) (1996). *Nationalism and Archaeology in Europe*. London: UCL Press.

Hallpike, C.R. (1986). *The Principles of Social Evolution*. Oxford: Oxford University Press.

Hodder, Ian 1979 *Economic and Social Stress and Material Culture Patterning*. *American Antiquity* 44(3).

¹⁴ რელატივიზმი (ლათ. *relativus* „მიმართება“) – ფილოსოფიურ შეხედულებათა ერთობლიობა, რომელიც ობიექტურობას უარყოფს და ამტკიცებს, რომ ფაქტები რელატიურია, ანუ განსხვავებულად აღიქმება დამკვირვებლის პერსპექტივისა და იმ გარემოს კონტექსტის მიხედვით, რომელშიც წარმოდგენილია ის. რელატივიზმის მრავალი ფორმა არსებობს. მორალური რელატივიზმის საგანია სხვადასხვა ხალხის და კულტურის განსხვავებული მორალური ფასეულობები და ეთიკური ნორმები. ეპიტემოლოგიური რელატივიზმის მიხედვით, რწმენის, სამართლიანობისა და რაციონალობის ნორმებთან მიმართებით არ არსებობს აბსოლუტური ფაქტები და ისინი მხოლოდ რელატიურ ხასიათს ატარებს. ალეთოლოგიური რელატივიზმი უარყოფს აბსოლუტური ჭეშმარიტების არსებობას და ამტკიცებს, რომ ჭეშმარიტება ყოველთვის რელატიურია გარკვეულ გარემო პირობებთან მიმართებით, მათ შორის როგორიცაა სოციალური, ენობრივი და კულტურული კონტექსტი. დესკრიფციული რელატივიზმი აღწერს კულტურათა და ხალხთა შორის არსებულ განსხვავებებს შეფასების გარეშე. ნორმატიული რელატივიზმი დაინტერესებულია მოცემულ საზღვრებში შეხედულების მორალურობისა და ჭეშმარიტების შეფასებით. რელატივიზმის გარკვეული ფორმები ენათესავება ფილოსოფიურ სკეპტიციზმს. დასავლურ ფილოსოფიაში რელატივიზმის დამფუძნებელ მამებად სოფისტები მიიჩნევიან. რელატივიზმის ელემენტები მათ აზროვნებაში ძვ.წ. V საუკუნეში გაჩნდა. სოფისტების აზრით, მართებულისა და მცდარის გაგება იცვლებოდა ერთი პოლისიდან მეორეში, ერთი თაობიდან მეორეში. შესაბამისად, „ჭეშმარიტება“ ცვალებადია. სოფისტი პროტაგორას ცნობილი დებულება: „ადამიანი არის ყველა არსებულის საზომი“ (ძვ. ბერძ. Πάντων μέτρον ἄνθρωπος ἐστίν). სოფისტთა მოსაზრებები ცნობილი გახდა მათი ოპონენტის, პლატონის, წყალობით, რომელიც, მათგან განსხვავებით, ჭეშმარიტების ობიექტურობას აღიარებდა.

- Jones, Sian (1997). *The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities in the Past and Present*. London: Routledge.
- Kohl, Philip L. (1998). Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past. *Annual Review of Anthropology* 27.
- Lamberg-Karlovsky, C.C. (2002). Archaeology and Language: the Indo-Iranians. *Current Anthropology* 43(1).
- Levine, H.B. (1999). Reconstructing Ethnicity. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 5(2).
- Pendergast, James F. (1991). *The Massawomeck: Raiders and Traders into the Chesapeake Bay in the Seventeenth Century*. *Transactions of the American Philosophical Society* 81(2). Philadelphia.
- Trigger, Bruce G. (1989). *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, J.A. (1971). *Onondaga Iroquois Prehistory: A Study in Settlement Archaeology*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Wright, J.V. (1984). The Cultural Continuity of the Northern Iroquoian-Speaking Peoples. In *Extending the Rafters: Interdisciplinary Approaches to Iroquoian Studies*, M.K. Foster, J. Campisi and M. Mithun (eds.). Albany: State University of New York Press.

THE FORMATION OF AN ETHNIC SUBSTRATE: RECONSTRUCTION OF WESTERN SCIENTIFIC THOUGHT AND ITS RELATION TO PROTO-KARTVELIAN (GEORGIAN) TRIBES

Chabuka Metonidze

*PhD Student, Chair of Ancient History, Institute of
World History, Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili*

Tbilisi State University; Visiting Lecturer

Email: chabuka.metonidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3727-6744>

Natia Amirejibi

PhD in Philology, Visiting Professor,

*Chair of Translation Studies Institute of West European
Languages and Literature of the Faculty of Humanities of*

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Email: natia.amirejibi@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-9805>

Abstract. The Kartvelian (Georgian), also known as the Proto-Kartvelian or Iberian-Colchic tribes, are a group of related ethnic groups that inhabited the central and western parts of Transcaucasia and formed the basis for the formation of the Caucasoid race and, in particular, the Georgian nation. In ancient times, they included the Colchians, Taokhs, Moskhs, Sasprians, Khalibs, Muskhes, and Tubals. The largest sub-ethnic groups that have preserved related languages are the Svans, Mingrelians, Laz, and Kartlians. The adoption of Christianity and its declaration as the state religion (4th century) contributed to the ethnogenesis of the Georgian nation.

The available anthropological, ethnographic, and textual data on the epistemological,¹ ontological,² and political problems of ethnicity are scarce. Nevertheless, a unified approach to ethnicity is being significantly refined.³ Ethnicity is a mental construct, used to identify oneself or others as belonging to a group of common descent, united by a common origin, culture, language, historical memory and territory.

From the point of view of any modern social science concept of ethnicity, it is extremely difficult to attempt to trace the ethnic origins of the Proto-Kartvelian tribes back to the distant past, since the limited amount of archaeological data does not allow for conclusions. We cannot identify ethnic groups in distant prehistory, much less connect these groups with modern cultural or biological descendants. The mixing of race, language, and culture is constantly taking place, although these objects/processes of research do not proceed consistently enough, and the coincidences are not regular enough to allow us to draw valid interpretations. Only where these variables are considered independently, separately, and are found to be con-

¹ Epistemology (Greek: ἐπιστήμη “scientific knowledge”, “reliable knowledge” + λόγος “word”, “speech”) is a philosophical and methodological discipline that studies knowledge as such, its structure, functioning and development. The branch of philosophy that studies the nature of knowledge, its sources, limits, and foundations. Epistemology also studies the structure, functioning, and development of knowledge. Often, epistemology is considered synonymous with gnosiology (Greek: γνῶσις “cognition”, “knowledge” + λόγος “word”, “speech”) – the philosophical discipline that deals with research, criticism and theories of knowledge, although not in classical philosophy these concepts are divided: gnosiology studies the “subject-object” relationship, and epistemology – “knowledge-object” relationship.

² Ontology (Lat.: ontologia; Ancient Greek ὄν, gen. ὄντος “being”, “what exists” + λόγος “teaching”, “cognition”) is a philosophical doctrine that studies the fundamental principles of essence, its most general categories, structure and regularities. It exists in unity with the theory of knowledge and logic. Sometimes the term “ontology” (the metaphysics of essence) is used in contrast to the term “genology” (the metaphysics of the one).

³ In this regard, the research conducted by James F. Pendergast (James F. Pendergast 1991, 1999), helps us define the limits of our knowledge about ethnicity.

sistent, can we consider the concept of ethnic culture as a direct analogue of ethnicity with the preservation of the group. It cannot be assumed that such a self-denoting entity has simple material correlates or even polythetic⁴ features that distinguish it from similar neighboring entities. Ethnoarchaeologists have not discovered regularities in material culture that would allow us to distinguish symbols with ethnic significance, because every symbol can be assigned different meanings, and the analysis of ethnic origin is impossible outside the context of a single case study. A unified interdisciplinary approach is needed to establish the proto-ethnic world.

These methodological and epistemological shortcomings require that the study of ethnicity should have access to the mental constructs assigned to material culture. This is only possible where archaeological data are supplemented by linguistic, ethnohistorical, or ethnoarchaeological information. Moreover, since both ethnic and cultural affiliations change, we cannot expect that established correlations with respect to the distant past will necessarily be maintained.

Keywords: Proto-Kartvelian tribes, prehistoric ethnic identity, language, culture

* * *

Introduction. Since the middle of the 20th century, scientists from many countries have tried to define ethnic cultures and identify them as the ancestors of modern ethnic groups. However, the modern study of ethnicity has fallen into a more complex theoretical framework, and there has been no significant progress in this direction. The methodological problems, political difficulties, gaps and assumptions that arose in the 20th century were significantly revised. Despite some progress in the study of ethnicity, both the cultural-historical and post-processual⁵ theoretical sources in this regard obscure the meaning of this concept (Diaz-Andreu and Champion 1996; Kohl and Fawcett 1995; Mallory 1989; Meskell 1998; Renfrew 1987; Silberman 1989).

The presented **research topic** is the determination the existence of ethnicity in prehistoric tribes, including the Kartvelian tribes. This is a very difficult task, because neither in the ancient (Greco-Roman) nor in the eastern (Assyrian-Urartian) sources/inscriptions are there any defining characteristics of ethnicity.

The **relevance of the topic** lies in the determination of the probability of the formation of the substrate of ethnicity in the Kartvelian tribes and its nature based on the analysis of the archeological artifacts existing in the prehistoric age.

The main **problem** of the scientific work is the vagueness and shortcomings of the sources. Despite the obvious progress in the study of the prehistoric age, both the cultural-historical and post-processual theoretical foundations of archaeologists in terms of ethnicity in the tribes of this period, including Kartvelian, are exaggerated.

In the article, we refer to the generally recognized scientific research **methodology**: the method of interdisciplinary studies, the comparative-historical method, the method of critical analysis and synthesis of sources, ideographic (description), retrospective methods.

⁴ Polythetic (Greek: πολύ “many” + πετέστις “establishment”) – a taxonomic classification in which the separation of individuals, populations, or taxa is based on the characteristics of the majority of representatives of a particular group.

⁵ The theory of post-processuality (the same as post-processualism) is a philosophical direction that arose in the context of postmodernism and questions the universality and objectivity of the processes that are the basis of human experience and cognition. According to post-processualists, processes are not independent of the observer and do not have a fixed, predictable trajectory. In contrast, processes are dynamic, socially constructed, and dependent on the context in which they are considered.

Reasoning. Attempts to determine the cultural affiliation of the social groups of the anthropological ethnic world have a long history. European and American scholars were interested in their own national histories (Trigger 1989: p. 45-49). However, until the middle of the 20th century, studies of ethnos were not focused on cultural groups. Only with the revival of the cultural historical tradition in Central Europe, which includes the work of scholars such as Eduard Mayer, Oscar Montelius, and Friedrich Ratzel, did interest in culture increase. This renewed interest can be attributed, at least in part, to German reunification and the rise of romantic nationalism in Central and Eastern Europe. As a result, ethnic cultures were not defined; they were identified with the ancestors of modern ethnic groups. Nevertheless, many other scientists have worked on this topic before and since.

At the beginning of the 20th century, archeology was in its infancy, not to mention physical anthropology and linguistics. However, only archaeological data is not enough to study ethnicity. For archaeologists who wish to use their work for nationalistic political interests and to flatter a society interested in its own past, the assumption that race, language and culture overlapped (or mostly did) is a convenient package. Finding evidence for any of these three different circumstances would be considered evidence for all three. The underlying assumption was... the belief, based on biblical sources, that racial, linguistic, and cultural differences developed simultaneously as human populations increased, spread into new regions, and became ethnically distinct (Jérôme Lalemant in Thwaites 1896-1901, 21: 193-195).

Cultural anthropologists have long recognized that the correlation between language, race, and culture is complex. At the beginning of the 20th century, the interrelationship of racial, linguistic and cultural features is a fact, empirically determined, which in many cases is wrong (Boas 1940). This empirical approach proved most applicable to complex theories in which cultural dominance was attributed to racial superiority (Childe 1933a, 1933b). Genetic, linguistic and cultural characteristics are not identical, they are integrated to some extent, although the extent of integration is not always the same and is not easily determined (Boas 1930 [1940]: 256; see also Sapir 1916).

One method that scientists use to solve this problem is to expand the unit of study from a specific "people" to members of a larger group. The identification of a specific anthropological material culture is more or less secure. Given that these more general identifications imply linguistic affiliation with a larger language family. Although there may be some reason to assume that aspects of material culture will be shared to some extent within a single language within a relatively limited geographical area, there is no reason to assume that a set of material culture is shared by all members of a large language family, or that it will not be shared by neighboring groups speaking different languages. Neighboring cultural groups that speak unrelated languages but share a similar environment and trade with each other are more likely to show similarities in material culture than peoples who speak the same or genitive languages but are geographically separated and adapted to different physical environments.

Western schools of anthropology believe that endogamy has been the norm throughout human history. We can assume that the tribes carrying the Proto-Kartvelian anthropological genetics should have been based in a relatively large area and dispersed into small groups as a result of the disintegration of the Kartvelian language. Even in the early Neolithic, when individual settlements were often separated by considerable distances, there is evidence that families moved in and out of large communities, and the taking of captives transported genes over even greater distances. Many scholars agree that Proto-Kartvelian-speaking people have lived in the Caucasus and the Middle East, as well as throughout ancient Asia, for thousands of years. They support the theory of the unified development of Proto-Kartvelian cultures, when a unified space of early hunting-gathering and nomadic life was formed. The similarity of Kartvelian languages is identified with a common tradition and culture. In our opinion, they originated in one space of Asia Minor,

Caucasus and Middle East [Metonidze 2022]. This Paleolithic population, which lived in the Caucasus, Asia Minor and Syria-Levant, was of one origin and received the scientific name *Caucasian Hunter-Gatherers* (CHG). It was the people who later formed the Iberian-Caucasians; from them came the Caucasian (white) race. It should also be remembered that lexicostatistics⁶ (especially glottochronology⁷) and the reconstruction of past population genetics remain controversial. However, most arguments are based on the assumption that areas that share the same material culture also share the same language.

Many historians, archaeologists, ethnologists and linguists admit that the Proto-Kartvelian language-speaking peoples lived in the entire area of the Caucasus and the Near East, as well as the whole of ancient Asia, for many thousands of years. They support the theory of the unified development of Proto-Kartvelian cultures, when the early hunter-gatherer and three-year-old single space was formed. The similarity between the Kartvelian languages⁸ of this region is identified by a common tradition and culture. In our opinion, they originated in the former Asia, the Caucasus and the unified space of the Near East.

In some cases, a correlation between genetics, linguistics and culture can be established. For example, the tribes that arose from the breakup of the Proto-Kartvelian language are mostly culturally non indistinguishable from their neighbors, but they also have their own cultural characteristics, such as specific food taboos, oral history, according to which they had a common Georgian origin. Although the overall South Caucasian ethnicity remains somewhat controversial, and the specific techniques used in genetic reconstruction are somewhat problematic, such studies show that correlations between race, language, and material culture are too sporadic (unstable) and that ethnicity cannot be equated with archaeological culture on the false premise that these three Features have inherent unity. As Lamberg-Karlovsky concludes, “In the renewed context of the relationship between archaeology, culture, and language, we must remember well that neither clay shards nor genes speak specific languages, just as a given language does not require a specific ceramic type or genetic structure” (Lamberg-Karlovsky 2002: 75).

Conversely, when anthropologists believe that specific ethnic differences must exist, they often try to identify them on the basis of a small number of distinctive features. Gordon Childe (1929: vii, 248) argued that ornaments, pottery and burial customs were more reliable indicators of ethnicity than tools and weapons, which would have spread rapidly from one ethnic group to another because of efficiency. Archaeologists today recognize that differences in material culture have many causes: some reflect temporal differences, others differences in environment, resource availability, local traditions of handicraft production, and ornamentation and function. Also, in trading patterns, status, gender identities, inter-group marriage patterns (Wright 1999: 925). The reasons for these variations can be determined by archaeological analysis. However, identifying ethnic identity through material culture is not easy. Ethnicity cannot be determined from a material culture assemblage until the ethnic significance of individual artifact types or attributes is determined. If some ancient Kartvelian speakers had maintained a hunter-gatherer or agriculturalist lifestyle, there is a good chance that their Kartvelian (Georgian) identity would have been preserved or lost. It all depends on individual cases.

The practical difficulties of sorting out the genetic, linguistic and cultural factors in the anthropo-Kartvelian tribes regarding the issue of ethnicity described above lead to our considerable pessimism and

⁶ Lexicostatistics – statistical method in linguistics, which is used to determine the degree of relatedness of languages by comparing their basic vocabulary. This helps determine how close languages are to each other based on the number of common words that have survived from the protolanguage.

⁷ Glottochronology (B.C. Greek γλῶττα “language” + ὅρο “time”; λόγος “teaching”) is a method of prehistoric linguistics that determines the time of separation of related languages. It assumes a constant rate of change in vocabulary.

⁸ The Kartvelian (South Caucasian) languages are a distinct family of four indigenous languages: Georgian, Svan, Mingrelian, and Laz. They are unrelated to any other known language family.

require great efforts. Socio-anthropologists have shown a different interest in ethnicity and opposed the concept of „culture“ (Barth 1969). Contemporary anthropologists offer a definition that defines ethnicity as “a method of classifying people (both oneself and others) that uses origin (socially constructed) as the primary focus” (Levine 1999: 168). Contemporary anthropological approaches to ethnicity not only question cultures as bearers of bounded givens, but also imply that ethnicity is created and manipulated by individuals within different cultures. Ethnicity is not dictated by (although it may be related to) any cultural characteristics. By moving the subject of cultural identification entirely into the realm of culture, modern anthropology has made the determination of ethnicity archaeologically even more difficult, almost impossible.

Ethnic identity is also recognized as hierarchical and situational. Individual tribes were considered members of extended clans, groups, communities, tribes and confederations of both North Caucasian and South Caucasian and Minor Asian families. They also uniquely distinguished people who spoke the same Proto-Kartvelian language, had abundant food and sometimes identical species in different tribes, and lived in unstable societies. All levels of this hierarchy from extended families were “ethnic”. We assume that the community was always the primary ethnic unit among the Proto-Kartvelians. Extended families and localized clans moved from one community to another, just as whole tribes sometimes moved from one confederation to another. Archaeological settlement patterns suggest that over time some neighboring communities united into tribes, and the tribes formed confederations. Nevertheless, each tribe of the Proto-Kartvelian confederation remained in its own territory. Over time, the concept of ethnicity appears to have become more complex and hierarchical, and can vary significantly between groups.

What is known about the Proto-Kartvelian tribes may simplify the assignment of an ethnic label. More general ethnographic evidence also suggests that ethnicity can be defined in many different ways: by language, lifestyle, political and social organization, religion, life values, origin myths, costumes or ornaments, or various combinations of these and other factors. The relative importance of different factors is highly idiosyncratic⁹ and unpredictable from one culture or from one culture to another. Therefore, a specific talk about ethnicity is more justified than a general one.

In the last twenty years, ethnicity has experienced a resurgence of interest in the reconstruction of anthropological ethnic groups. The main emphasis is on post-processual archeology of ethnicity and updated cultural history. Using historical archaeology, particularly ethno-archaeology, vigorous efforts have been made to demonstrate the complex relationships between material culture and ethnic identity. It is here that we should find the golden mean between the ethno-social and anthropological classes in the Proto-Kartvelian tribes.

Not surprisingly, ethno-archaeology and historical archeology have shown that where ethnicity is a relevant criterion for defining group identity, it will usually be expressed in material culture (Hodder 1982; Wiessner 1983; Balint 1989; Larick 1991). However, post-processualist archaeologists have also shown that “the relationship between material culture and ethnic consciousness is not fixed or intrinsic” (Jones 1997: 124). And the correlation between ethnicity and material culture is not epiphenomenal,¹⁰ it is extremely

⁹ The term “idiosyncrasy” originates from Greek *ἰδιοσυγκρασία* – *idiosynkrasia*, “a peculiar temperament, habit of body” (from *ἴδιος* *idios*, “one’s own”, *σύν* *syn*, “with” and *κράσις* *krasis*, “blend of the four humors” (*temperament*) or literally “particular mingling”, a genetically determined reaction that occurs in some people in response to certain non-specific (as opposed to allergy) stimuli. Idiosyncrasy is based on an innate increased reactivity and sensitivity to certain stimuli or reactions, which occurs in the body as a result of repeated weak exposure to certain substances and is not accompanied by the production of antibodies.

¹⁰ Epiphenomenon (Ancient Greek *ἐπί* “with, after, near” and *φαίνόμενον* “appearance”, “presence”) – an addition to a phenomenon, a side event that accompanies other phenomena, but does not affect them in any way; a term used to interpret consciousness as a completely passive form of the material (or ideal) content of the world, which therefore does not play any significant role, used by epiphenomenalists – representatives of natural scientific materialism (T. Huxley, F. Le Dantec) and some idealist philosophers (E. Hartmann, Santayana); also supporters of behaviorism (a systematic approach to the study of the behavior of people and animals).

complex, often ephemeral and, we can say, completely non-generalizable. Thus, ethnicity can be seen not only as a fixed property of groups of individuals, but also as an assertion of self-identity or other identity that is contested, manipulable, and viewed by individuals according to their political and social goals. It also follows that ethnic identity is not simply an expression of a group's culture or language. This view can be disputed and considered to overrepresent the role of the individual in relation to the traditions that were characteristic of small, tightly integrated societies. There is some evidence that this was not necessarily the case. Even if these societies were internally more homogeneous¹¹ than modern industrial society, cultural variation among them appears to have been greater (Hallpike 1986: 141-142). Accordingly, similar or identical circumstances generated the entire space of ethno-cultural civilizations in the Proto-Kartvelian world as well.

Given such epistemological difficulties, it is clear that this is an unproductive line of inquiry. However, for post-processualists, who prioritize ideas in structuring material culture, to abandon ethnic identity would be to admit that ideas are not as easily reconstructible as they might seem. If this is the case, then Christopher Hawkes's (1954) famous "ladder of inference", according to which belief is the most difficult aspect of human behavior to reconstruct from archaeological data alone, would be in fact true, that is, the very thing that most post-processualists try to deny. In addressing this problem, many post-processualist archaeologists argue that specific, isolated cases around ethnicity are more important than formulating a general theory based on similarities across many different cases. Thus, Jones suggests that "the way in which a particular style of material culture is intrinsically involved in the articulation of ethnicity may be inherent in different cultures, but it is not accidental within specific socio-historical contexts" (Jones 1997: 125). But if each case is considered unique, it is unclear how material culture can be used in isolation to study ethnicity without defining the geographical scope of a common space. In our case, the geographical area of settlement of the Kartvelian tribes and the similarities and differences of the population spread across it must be determined in order to accurately determine which Proto-Kartvelian tribe is the ancestor of today's Georgians and what specific territory they occupied.

One possible way to address this issue would be to identify generalizations, patterns, or limitations in the material expression of ethnicity in ethnoarchaeological or historical research. The study of spatial variation and the formation of boundaries of material culture among contemporary ethnic groups can be used to identify ethnographic analogies to explain variation in the material culture of ethnic groups (Hodder 1982: 186-187). On the other hand, if it is possible to identify general principles that apply to markers of ethnic identity, it may be possible to distinguish ethnic variation from other factors. There is some variation in the archaeological record. Jeff Emberling's (1997: 325) suggestion that a lifestyle, burial ritual, or cuisine may be archaeologically meaningful and have culturally regular ethnic features is not particularly meaningful and does not allow for operationally useful generalizations. These generalizations can be applied to ethnic contexts, including Kartvelian ethnicity. However, even if cross-cultural patterns could be identified, the identification of ancient ethnic groups cannot be directly linked to modern or historically known ethnic groups without additional evidence.

We also found that ignorance of anthropological views on ethnicity negatively influenced archaeological practice, especially in the assignment of tribal or ethnic names to archaeological cultures. This practice also tended to prevent careful compilation of variations in material culture. There was ethnographically and

¹¹ Homogeneous system (Greek: ὁμός "equal", "similar" + γένω "birth") – a physical system that does not contain parts that are different in terms of composition or properties and separated from each other. A distinction is made between homogeneous (all physical characteristics of a homogeneous system are the same in all its parts) and non-uniform (these parameters change continuously from point to point) homogeneous system. In an inhomogeneous homogeneous system, in contrast to a heterogeneous system, there are no areas bounded by dividing surfaces, where the parameters change abruptly.

historically attested well-defined groupings of people; each of them inhabited a specific territory. However, the languages of many neighboring tribes were very similar, and in some cases identical, and the differences in material culture that corresponded to historical tribal boundaries (as opposed to random polythetic variation) were in some cases so small that archaeologists have not yet determined them. This is precisely the case with Kartvelian tribes, who exhibit a wide range of habitats, lifestyles, languages, and traditions.

Ethnic consciousness and identity are more strongly expressed and relevant in times of political and economic stress (Hodder 1979, 1982). Some scholars consider ethnic groups in complex societies as features of state societies and suggest that in pre-state societies the role of self-identification according to cultural group may not have had the same importance as ethnicity according to its anthropological definitions. We believe that this very circumstance also shaped the characteristics of the common Kartvelian ethno-cultural civilization, because Georgia was historically located at a crossroads and, due to this strategic location, always had many enemies. Fighting against a common enemy and defending one's own land would certainly contribute to the unification of Kartvelian tribes and their formation as a single ethnos.

For the post-processual approach to cultural-historical and processual views, ethnicity was valuable for its deconstruction of essentialism,¹² as well as for exploring ways in which ethnicity was actively used and mediated in historical and ethnographic contexts. Post-processualism aligned the archaeological understanding of ethnic origins with modern social anthropology. Post-processualism has aligned the archaeological understanding of ethnicity with modern social anthropology. While post-processualists rightly argue that ethnicity must have existed in the past, there is no reason to assume that the same identities existed in tribal ties that are found in the global economy or in the structure of many modern groupings based on the state. There is also no reason to claim that just because something existed in the past, we can reconstruct it in a perfect form in the present, defining it element by element as an ethnic entity.

We still believe that valid studies of ethnicity are possible when scholars work in protohistoric and late prehistoric contexts using archaeological data. Features that are ethnographically or historically associated with a particular ethnic identity. This can be reasonably extrapolated into late prehistory if there is a significant degree of continuity between prehistoric and historical contexts. However, given the rapid rate of change in cultural characteristics that has occurred in many regions, such efforts can, at best, only be related to the recent past. What sense of ethnic identity existed in proto-themes (including Proto-Kartvelian)? In the distant past, ethnic identity may not have existed beyond the boundaries of individual communities. The observation of initially dispersed communities that moved in close proximity to each other may in some cases indicate the development of broader tribal or confederal identities (Tuck 1971). However, the impact of political events on material culture remains to be studied to establish a unified picture.

The success of ethnic archaeology may be due to the detailed use of ethnohistorical and linguistic data in the study of ancient cultures. Ethnicity, as a collective self-identification, cannot be confirmed if there is no correspondence/correlation between language and material culture. Identifying an anthropological sample of material culture with a specific group or tribe is even more incorrect, since we do not know whether historically documented ethnonyms were used in prehistoric times. Care must be taken in research: data from different sources should be compared – not as substitutes for each other – but as complements.

¹² Essentialism – (Lat. *essentia* “essence”, “being”) – a theoretical and philosophical postulate that attributes certain permanent properties to some essence. The concept according to which things have a certain deep reality, a true nature, which is not directly visible, although this hidden essence is important. The term originated in scholastic philosophy as the Latin equivalent of the Aristotelian “second essence”. The term is used in relation to theories that assert the existence of unchanging and eternal properties of things. In modern and contemporary philosophy, essentialism has been significantly criticized by such authors as Marx, Nietzsche, Sartre, and many others.

This is the only way that scientists can follow and study language, ethnicity, and material culture in a area of the proto-world.

We cannot investigate the origins of modern ethnic groups, or any significant aspect of ethnicity. How people identified themselves or were identified by others is impossible to say without textual or ethnographic evidence, and because cultures and ethnic groups may be constantly changing, extrapolations¹³ into prehistory must always be treated as tentative. Instead, identification must be limited to historical and late prehistoric contexts.

Conclusion. Attempts to trace the ethnic origins of Proto-tribes, including Proto-Kartvelian tribes, back into the distant past are extremely difficult, as the limited amount of archaeological data does not allow for firm conclusions in terms of any modern social science concept of ethnicity. We cannot identify ethnic groups in distant prehistory, much less connect these groups with modern cultural or biological descendants. The mixing of race/ethnoce, language, and culture is ongoing, but these objects/processes of research are not sufficiently consistent and the coincidences are not sufficiently regular to allow for valid interpretations. Only where these variables are considered independently, separately, and consistently can one speak of the concept of ethnic culture as a direct analogue of ethnicity. Ethnicity is a mental construct used to determine one's own or others' belonging to a group of common origin. It cannot be assumed that such a self-identifying entity has simple material correlates or even polythetic features that distinguish it from similar neighboring entities. Ethnoarchaeologists have not discovered regularities in material culture that would allow us to distinguish symbols with ethnic significance, since all symbols can be assigned different meanings. The analysis of ethnic origin is impossible outside the context of a single case study. A unified interdisciplinary approach is needed to establish the proto-ethnic world.

These methodological and epistemological shortcomings require that the study of ethnicity should have access to the mental constructs assigned to material culture. This is only possible where archaeological data are supplemented by linguistic, ethnohistorical, or ethnoarchaeological information. Moreover, since both ethnic and cultural affiliations change, we cannot expect that established correlations with respect to the distant past will necessarily be maintained.

Recognizing the limitations of archaeological data and the inherent difficulties of ethnicity in ethnographic and historical contexts is a necessary first step. In addition, archaeologists can contribute to detailed analytical research that examines the relationships¹⁴ between group and geographical names, as well as between language families. It is time to replace both outdated cultural-historical and relativistic views of proto-ethnicity with a reasonable, albeit rather limited, approach.

¹³ Extrapolation (Lat. extra "outside", "beyond", "besides" + polio "I correct", "I change") – the transfer of conclusions drawn in relation to any part of objects or events to the entire set of these objects or events, as well as to any other part. Simply put, extrapolation is the prediction of the future based on the past.

¹⁴ Relativism (Lat.: relativus "relationship") – a set of philosophical views that rejects objectivity and argues that facts are relative, that is, perceived differently depending on the perspective of the observer and the context of the environment in which they are presented. There are many forms of relativism. The subject of moral relativism is the different moral values and ethical norms of different peoples and cultures. According to epistemological relativism, there are no absolute facts with respect to the norms of faith, justice, and rationality, and they are only relative in nature. Alethological relativism denies the existence of absolute truth and argues that truth is always relative to certain environmental conditions, including social, linguistic, and cultural contexts. Descriptive relativism describes the differences between cultures and peoples without evaluating them. Normative relativism is concerned with the evaluation of the morality and truth of a view within given limits. Some forms of relativism are related to philosophical skepticism. The Sophists are considered the founding fathers of relativism in Western philosophy. Elements of relativism appeared in their thinking in the 5th century BC. According to the Sophists, the understanding of right and wrong changed from one polis to another, from one generation to another. Accordingly, "truth" is variable. The famous statement of the Sophist Protagoras is: "Of all things man is the Measure" (Ancient Greek: Πάντων μέρον ἄνθρωπός ἐστιν). The Sophists' views became known thanks to their opponent, Plato, who, unlike them, recognized the objectivity of truth.

Western anthropological schools believe that endogamy was the norm throughout human history. We can assume that the tribes carrying the Proto-Kartvelian anthropological genetics must have been established over a relatively large territory and dispersed into small groups as a result of the collapse of the Georgian language.

References

- Metonidze, Ch. (2022). Etnosis chamoqalibebis dziritadi taviseburebebi kartvelur tomebshi, propesor shota chartolanis dabadebidan 90 tslis iubilesadmi midzghvnili sametsniero-praktikuli konperencia. Sakartvelo, mestia (Metonidze, Ch. (2022). Main Features of Ethnos Formation in Kartvelian Tribes, Scientific-Practical Conference Dedicated to the 90th Anniversary of the Birth of Professor Shota Chartolani. Georgia, Mestia).
- Metonidze Ch., Amirejibi N. (2024). Preistoriuli periodis etnikuri kutvnilebis gansazghvra: kartveluri tomebi, IX saertashoriso sametsniero konperencia „arkivmtsodneoba, tsqarodmtsodneoba: tendentsiebi da gamots-vevebi“. Sakartvelos erovnuli arkivi, iustitsiis saministro, 10-12 oktomberi, sakartvelo, tbilisi (Metonidze Ch., Amirejibi N. (2024). Determining Ethnic Affiliation in the Prehistoric Period: Kartvelian Tribes, IX International Scientific Conference “Archival Studies, Source Studies: Trends and Challenges”. National Archives of Georgia, Ministry of Justice. October 10-12. Georgia, Tbilisi).
- Barth, Frederik (ed.) (1969). Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. Boston: Little, Brown and Company.
- Boas, Franz 1930 (1940). The Aims of Anthropological Research. In Race, Language and Culture, by Franz Boas. New York: The Free Press.
- Childe, V.G. (1929). The Danube in Prehistory. Oxford: Oxford University Press.
- Diaz-Andreu, M. and T. Champion (eds.) (1996). Nationalism and Archaeology in Europe. London: UCL Press.
- Hallpike, C.R. (1986). The Principles of Social Evolution. Oxford: Oxford University Press.
- Hodder, Ian 1979 Economic and Social Stress and Material Culture Patterning. American Antiquity 44(3).
- Jones, Sian (1997). The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities in the Past and Present. London: Routledge.
- Kohl, Philip L. (1998). Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past. Annual Review of Anthropology 27.
- Lamberg-Karlovsky, C.C. (2002). Archaeology and Language: the Indo-Iranians. Current Anthropology 43(1).
- Levine, H.B. (1999). Reconstructing Ethnicity. Journal of the Royal Anthropological Institute 5(2).
- Pendergast, James F. (1991). The Massawomeck: Raiders and Traders into the Chesapeake Bay in the Seventeenth Century. Transactions of the American Philosophical Society 81(2). Philadelphia.
- Trigger, Bruce G. (1989). A History of Archaeological Thought. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, J.A. (1971). Onondaga Iroquois Prehistory: A Study in Settlement Archaeology. Syracuse: Syracuse University Press.
- Wright, J.V. (1984). The Cultural Continuity of the Northern Iroquoian-Speaking Peoples. In Extending the Rafters: Interdisciplinary Approaches to Iroquoian Studies, M.K. Foster, J. Campisi and M. Mithun (eds.). Albany: State University of N

ვიზალიზერალიზაციის საკითხი და ქართული მეცნიერო მიხეილ მუსხელიშვილი¹

ლელა სარალიძე

ისტორიის დოქტორი, რეგიონალიზმის კვლევის
ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: lelasaralidze@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5173-7906>

აბსტრაქტი: ნაშრომში, ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად, ახალი საარქივო დოკუმენტების, უცხოური სამეცნიერო ლიტერატურისა და ფრანგული პრესის მასალების კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე, შესწავლილია ვიზალიზერალიზაციის იდეის ფორმირების საწყისი ეტაპი და დადგენილია მისი ინტელექტუალური ჩამოყალიბების პროცესში ქართველი მეცნიერის მიხეილ მუსხელიშვილის როლი.

ნაშრომის მიზანია გამოიკვლიოს, როგორ უკავშირდება მ. მუსხელიშვილის მეცნიერულ-თეორიული არგუმენტაცია პრაქტიკულ-პოლიტიკურ ინიციატივებს და რა მნიშვნელობა აქვს მის ღვაწლს საქართველოს ევროპული ინტეგრაციის სტრატეგიული მიზნების განხორციელებისთვის. მიხეილ მუსხელიშვილი (მიშელ მუსხელი; 1903–1964) — ქართველი ემიგრანტი იურისტი, სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი და ევროპული ფედერალიზმის ერთ-ერთი ადრეული თეორეტიკოსი — იმ იშვიათ ფიგურათა რიცხვს მიეკუთვნება, რომელთა საქმიანობა ქართულ ინტელექტუალურ ტრადიციასა და დასავლურ აკადემიურ სივრცეს ორგანულად აერთიანებს. მისი აკადემიური და საზოგადოებრივი საქმიანობა მიმართული იყო ევროპული ერთიანობის იდეის სამართლებრივი და ინსტიტუციური საფუძვლების ფორმირებაზე.

მ. მუსხელიშვილი სტუდენტურ მარშს სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორის რანგში ხელმძღვანელობდა, სადაც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. 1932 წელს მან საფრანგეთის მოქალაქეობა მიიღო და ფრანგულ ინტელექტუალურ სივრცეში მიშელ მუსხელის (Michel Mouskhely) სახელით ინტეგრირდა (*Journal officiel de la République française*, 22 mai 1932). 1959 წლის ივლისში, სტრასბურგის უნივერსიტეტში, მ. მუსხელიშვილის ხელმძღვანელობით საბჭოთა კავშირისა და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კვლევის ცენტრი (*Centre de recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est*) შეიქმნა, რომელიც დასავლეთ ევროპაში სოვეტოლოგიური კვლევების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან აკადემიურ პლატფორმად იქცა (*Revue française de sociologie*, №1-2, 1960, pp. 221–222). სტრასბურგის უნივერსიტეტში მ. მუსხელიშვილს მოიხსენიებდნენ როგორც „ჩვენი ქართველი“ (*"Notre Géorgien"*). (Extraits d'une lettre de M. Pierre Winkler, Consul Général de France du 9 Mai, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhely, L'Université de Strasbourg).

კვლევის თეორიული ჩარჩო ეყრდნობა ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივ საფუძვლებს, რომელთა დასაბამი 1957 წლის რომის ხელშეკრულებაში უნდა ვეძებოთ. ნაშრომში ხაზგასმულია, რომ თავისუფალი გადაადგილების იდეა მხოლოდ ინსტიტუციური განვითარების შედეგი არ არის — მას წინ უსწრებდა სამართლებრივი ნორმებისა და ინტელექტუალური დისკურსის მთელი რიგი, რომელთა ფორმირებაში მუსხელიშვილის როლი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. ნაშრომში განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია 1950 წლის 6 აგვისტოს საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსპოფში ორგანიზებულ სტუდენტურ მარშზე, რომლის ერთ-ერთი ინიცია-

¹ კვლევა [HE-22-239] დაფინანსებულია შოთა რუსთაველის სახელობის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის (SRNSFG) მიერ.

ტორი და იდეოლოგი სწორედ მიხეილ მუსხელიშვილი იყო. აღნიშნული აქცია, რომლის მთავარი ლოზუნგი იყო „ევროპა არის აწმყო“, სიმბოლურად გამოხატავდა საზღვრების გაუქმებისა და თავისუფალი გადაადგილების იდეას, რაც და შესაძლოა ვიზალიბერალიზაციის კონცეპტუალურ წინამორბედად განვიხილოთ.

ნაშრომში აღნიშნულია, რომ საქართველოსთვის ვიზალიბერალიზაციის რეჟიმი 2017 წლის 28 მარტს ამოქმედდა, რაც ქვეყნის ევროპული ინტეგრაციის გზაზე მნიშვნელოვან მიღწევად უნდა შეფასდეს. ვიზალიბერალიზაცია, როგორც თანამედროვე ევროპული პოლიტიკის ინსტრუმენტი, მხოლოდ XXI საუკუნის ფენომენად არ უნდა განიხილებოდეს. იგი უფრო ადრეულ ინტელექტუალურ და პოლიტიკურ იდეებს ეფუძნება, რომელთა ჩამოყალიბებაში ქართველ მეცნიერს მიხეილ მუსხელიშვილს მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის. ეს გარემოება საქართველოს ადგილს ევროპული ინტეგრაციის ისტორიულ და თეორიულ ნარატივში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

საკვანძო სიტყვები: ვიზალიბერალიზაცია, საქართველო, ევროპული ინტეგრაცია, მიხეილ მუსხელიშვილი, სტუდენტური მარში.

* * *

შესავალი. ევროპული ინტეგრაციის სამართლებრივ და ინსტიტუციურ განვითარებას წინ უსწრებდა თავისუფალი გადაადგილების იდეის ინტელექტუალური ფორმირება, რომლის ჩამოყალიბებაში ემიგრაციაში მოღვაწე ქართველ მეცნიერს, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტსა და სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორს, მიხეილ მუსხელიშვილს მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღვის. ვიზალიბერალიზაცია ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მექანიზმს წარმოადგენს, რომელიც ევროკავშირის ქვეყნებში ვიზის გარეშე, მოკლევადიანი გადაადგილების საშუალებას იძლევა და ხელს უწყობს ეკონომიკური, კულტურული, სამეცნიერო და ტურისტული ურთიერთობების გაღრმავებას.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, 1948 წლის მარტში, მიხეილ მუსხელიშვილისა და გასტონ სტეფანის მიერ შემუშავებულ კონსტიტუციის პროექტს, სადაც თავისუფალი გადაადგილებისა და, თანამედროვე ტერმინოლოგიით, ვიზალიბერალიზაციის კონცეპტუალური საფუძვლებია აისახული. კერძოდ, გათვალისწინებულია ფედერაციის ტერიტორიაზე უცხო ქვეყნის მუშახელის მიგრაციის რეგულირება, მათი თავისუფალი გადაადგილებისა და თანაბარი სამართლებრივი მდგომარეობის უზრუნველყოფა (Mouskhely, M., & Stefani, მუხლები 36–41). აღნიშნული პროექტი, სამართლებრივი თვალსაზრისით, ევროპული კონსტიტუციის პირველ პროექტად შეიძლება მივიჩნიოთ, რაც სათანადო საარქივო დოკუმენტებით დასტურდება (Lipgens, W., & Loth, W., გვ. 57–64).

1950 წელს, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსჰოფში ორგანიზებული სტუდენტური მარშით მ. მუსხელიშვილმა სიმბოლურად წარმოაჩინა საზღვრების გაუქმებისა და ევროპული ერთიანობის იდეა. მ. მუსხელიშვილთან ერთად აქციის ორგანიზატორები სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორები — ფრანგული ენის პედაგოგი მარსელ მილე (Marcel Millet) და ჟან სომიე (Jean Sommier) იყვნენ. ეს არ იყო მხოლოდ პოლიტიკური ჟესტი; იგი წარმოადგენდა მშვიდობიან სოციალურ და კულტურულ გზავნილს, რომელიც მიზნად ისახავდა საზღვრის, როგორც გამყოფი ხაზის აღქმის, ტრანსფორმაციას. სტუდენტური მარში მიზნად ისახავდა საზღვრის, როგორც მკაცრი სუვერენული გამიჯვნის ხაზის გადაფასებას და მის გარდაქმნას ერთიანი ევროპული სივრცის კომპონენტად.

შემდეგში, 1957 წლის რომის ხელშეკრულებამ ნორმატიულ დონეზე დააფიქსირა სამუშაო ძალის თავისუფალი გადაადგილების პრინციპი და საერთო ბაზრის შექმნის მიზანი, რითაც თავ-

დაპირველად ინტელექტუალურ დისკურსსა და სიმბოლურ აქტებში გამოხატული იდეა ევროპული ინტეგრაციის ერთ-ერთ საფუძვლად იქცა.

წინამდებარე ნაშრომში დეტალურად განვიხილავთ 1950 წლის სტუდენტური მარშის ისტორიულ კონტექსტს და მის სიმბოლურ დატვირთვას. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმობა მიხეილ მუსხელიშვილის როლს ევროპული იდეის პოპულარიზაციაში, 1950 წლის 6 აგვისტოს მოვლენების რეპრეზენტაციას როგორც მნიშვნელოვან სიმბოლურ აქტს ევროპული ინტეგრაციის ისტორიაში და სტუდენტური მარშის მნიშვნელობას, როგორც ადრეულ პრეცედენტს თავისუფალი გადაადგილებისა და ვიზალიზებულიზაციის განვითარებისთვის.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება ისტორიულ-შედარებით და ემპირიულ მეთოდებს, რაც საკვლევი მასალის კრიტიკულ ანალიზსა და გააზრებას გულისხმობს. კვლევის ფარგლებში გამოყენებულია საარქივო მასალების, პრესის სტატიების, საერთაშორისო კონფერენციებზე წარმოდგენილი პოლიტიკოსების მოხსენებების, ასევე, საერთაშორისო ხელშეკრულებების მონაცემების კომპლექსური, ინტენსიური ანალიზი. დამატებით, განხორციელებულია პოლიტიკური მონიტორინგი და ფაქტობრივი ინფორმაციის შედარებითი შეფასება.

მსჯელობა. მეორე მსოფლიო ომის დასრულების შემდგომი პერიოდი ევროპისთვის ურთულესი გამოწვევებით იყო აღსავსე. გერმანია დამარცხდა, მისი ტერიტორია დაყოფილი იყო საოკუპაციო ზონებად, ეკონომიკა ნადგურდებოდა, ხოლო პოლიტიკური და სამხედრო ხელმძღვანელობა პრაქტიკულად არ არსებობდა. ომის შემდგომი ევროპული საზოგადოება დაზიანებული იდენტობის, სოციალურ-პოლიტიკური გარდაქმნების და კოლექტიური ტრავმის შედეგებს განიცდიდა.

ამ ვითარებაში სტუდენტობა, მოქალაქეობრივი პრინციპების რეალიზებაში, აქტიურ მონაწილეებად განიხილებოდა. ისინი წარმოდგენას ქმნიდნენ იმ სოციალურ ურთიერთობებზე, რომლებიც ღირსებას, პოლიტიკურ პასუხისმგებლობასა და საზღვრის მიღმა თანამშრომლობას ემყარებოდა. სწორედ ამ აქტივობის ფონზე, ქართველმა ემიგრანტმა მეცნიერმა, სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა მიხეილ მუსხელიშვილმა, გერმანიის როლი მომავალ ევროპულ გაერთიანებაში მნიშვნელოვნად მიიჩნია. მისი აზრით, ევროინტეგრაციის იდეის განხორციელება არა მხოლოდ პოლიტიკურ, არამედ კულტურულ და ინტელექტუალურ ინტეგრაციას მოითხოვდა.

მ. მუსხელიშვილმა თავის თანამოაზრე პროფესორებთან — მარსელ მილესთან (Marcel Millet) და ჟან სომიესთან (Jean Sommier) ერთად — საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე სტუდენტური მარში დაგეგმა. მარშის საშუალებით ახალგაზრდებს შესაძლებლობა მიეცათ პრაქტიკულად განეხორციელებინათ ევროპულ ერთიანობაზე ორიენტირებული იდეები, მათ სიმბოლურად გადალახეს საზღვარი და საერთო ევროპული ინტელექტუალური სივრცის ჩამოყალიბებაში საკუთარი მოკრძალებული წვლილი შეიტანეს.

1950 წლის 6 აგვისტოს, სენტ-გერმანსჰოფი საერთაშორისო საზოგადოების და ევროპული პრესის ყურადღების ცენტრში მოექცა. აღნიშნულ დღეს, ცხრა ქვეყნის დაახლოებით 300 სტუდენტის მონაწილეობით, ევროპული მარში განხორციელდა. მიზანი ომისშემდგომი ნაციონალური დაყოფის სიმბოლური უარყოფა და ევროპული ინტეგრაციის იდეის პოპულარიზაცია იყო (Les Dernières nouvelles d'Alsace, 1950, გვ. 10). ორგანიზატორებმა ეს თარიღი შეგნებულად შეარჩიეს, რადგან 1870 წლის ვიორთის (ფროშვილერის) ბრძოლას უკავშირდებოდა, სადაც საფრანგეთის ჯარი პრუსიის არმიასთან დამარცხდა.

ფრანგი ისტორიკოსი დიდიე ფიშერი (Didier Fischer) აღნიშნავს, რომ 1945–იან წლებში და შემდგომ, სტუდენტური სკოლები და უნივერსიტეტები სწრაფად გარდაიქმნენ როგორც პოლიტიკური, ისე საზოგადოებრივი ექსპერიმენტის სივრცედ, სადაც ახალგაზრდები ნაციონალური სახელმწიფოს ფორმებს კრიტიკულად აფასებდნენ და ევროპული თანამშრომლობის გაღრმავებასა და საერთო ევროპული იდენტობის ჩამოყალიბებას აქტიურად უწყობდნენ ხელს (Fischer, D., 2000, გვ. 48–52).

სენტ-გერმანსპოფის 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის დეტალური და ვიზუალური აღწერა წარმოდგენილია ფრანგულ ილუსტრირებულ ჟურნალში — "Point de vue, Images du monde" („თვალსაზრისი, მსოფლიოს სურათები“) ("Point de vue, Images du monde: le journal des princes d'aujourd'hui", 1950, გვ. 22–23).

1950 წლის 17 აგვისტოს, გამოქვეყნდა სტატია სენსაციური სათაურით — „სტუდენტები და სახელმწიფო მოღვაწეები ევროპის სასაზღვრო ბოძებს წვავენ“, რაც სტუდენტური აქციის პრესაში გაშუქებას სენსაციურ და სიმბოლურად დატვირთულ ელფერს სძენდა. ჟურნალში წარმოდგენილი ფოტორეპორტაჟი ქრონოლოგიურად ასახავს დემონსტრანტთა გადაადგილებას ჰაგენაუს ტყიდან სენტ-გერმანსპოფის მიმართულებით და ხაზს უსვამს აქციის სიმბოლურ, დრამატულად დატვირთულ ეპიზოდებს, მათ შორის საბაჟო ბარიერის დემონტაჟს, რომელიც ევროპული ერთიანობის იდეის მხარდასაჭერად, სიმბოლურ ქმედებას წარმოადგენდა. აღნიშნული ფოტორეპორტაჟი მნიშვნელოვან ნარატიულ წყაროდ შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან იგი არა მხოლოდ ღონისძიების ქრონოლოგიას ასახავს, არამედ აჩვენებს, თანამედროვეის თვალთა როგორ გაშუქდა სტუდენტური მარში მედიის საშუალებით, რომელიც ერთიანი ევროპის იდეის საჯარო და სიმბოლური მანიფესტაცია იყო.

ამ კონტექსტში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მიხეილ მუსხელიშვილის როლს. პრესაში გამოქვეყნებული ფოტომასალა და ტექსტური აღწერა ნათლად აჩვენებს, რომ მარში არა სპონტანური პროტესტი, არამედ წინასწარ დაგეგმილი და სიმბოლურად გათვლილი პოლიტიკური აქცია იყო, რომლის ორგანიზაციულ სტრუქტურაში მ. მუსხელიშვილი ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენდა. მედიაში ასახული მასალა წარმოაჩენს მის აქტივობას ევროპული ფედერალისტური იდეის პრაქტიკულ გამოხატვად, ახალგაზრდული ინიციატივის ფორმად, რომელიც ევროპულ ინსტიტუციურ დისკურსზე გავლენას მიზანმიმართულად ახდენდა. მნიშვნელოვანია, რომ სტუდენტურ აქციაში მონაწილეობდა 20 წლის ჰელმუტ კოლი (Helmut Kohl) — მომავალი ფედერაციული გერმანიის კანცლერი (Defrance, 2022, გვ. 23).

სენტ-გერმანსპოფის აქციიდან თანამედროვე ევროპულ ვიზალიზერალიზაციამდე გზა ცხადყოფს, რომ მ. მუსხელიშვილის იდეები პრაქტიკულად ახალგაზრდული ინიციატივის მეშვეობით განხორციელდა. აქციაზე გაჟღერებული მოწოდებები და სტუდენტების აქტივობა წარმოადგენდა კონცეფციას, რომლის მიხედვითაც მშვიდობა ევროპაში ვერ დამყარდებოდა მხოლოდ სახელმწიფოების ძალთა ბალანსით — აუცილებელი იყო სუვერენიტეტის ნაწილობრივი გადანაწილება სუპრანაციონალურ ინსტიტუტებზე (Fischer, 2001, გვ. 53).

1950 წლის 6 აგვისტოს, საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე, სენტ-გერმანსპოფში (ვისემბურგის რეგიონი), განხორციელებული სტუდენტური მარში ევროპული ფედერალისტური მოძრაობის ისტორიაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან აქტად მიიჩნევა. აქცია მხოლოდ ფიზიკური ბარიერის დემონტაჟის სიმბოლო არ ყოფილა; იგი ევროპული ინტეგრაციის იდეის საჯარო და პრაქტიკულ დემონსტრირებას წარმოადგენდა. სტუდენტებმა აჩვენეს, რომ ევროპა, რომელიც მხოლოდ ეროვნული სუვერენიტეტის შეუზღუდავ პრინციპს ეფუძნება, მდგრადი და ფუნქციონალური პოლიტიკური ერთობის სახით, ვერ ჩამოყალიბდება (Heister, 2015, გვ. 28–30).

აღნიშნული მოვლენა საშუალებას გვაძლევს, საკითხი ისტორიული მეხსიერების კონტექსტში განვიხილოთ. სტუდენტური მარშის თარიღის სიმბოლური დატვირთვა შეიძლება გაანალიზდეს ფრანგი ისტორიკოსის, კოლექტიური მეხსიერების კვლევის ერთ-ერთი წამყვანი თეორეტიკოსის პიერ ნორას მიერ ჩამოყალიბებული „მეხსიერების ადგილის“ (lieux de mémoire) კონცეფციის ფარგლებში. პ. ნორას მიხედვით, „მეხსიერების ადგილი“ არის სიმბოლური კვანძი, სადაც ისტორია და კოლექტიური მეხსიერება ერთმანეთს ერწყმის და კონკრეტულ სივრცესა თუ თარიღს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს (Nora, 1989, გვ. 7–9).

ამ თეორიული პერსპექტივიდან, 1950 წლის 6 აგვისტოს მარში შეიძლება განვიხილოთ როგორც „მეხსიერების ადგილი“. აღნიშნული თარიღი ემთხვევა ვიორთის ბრძოლას (6 აგვისტო 1870), რომელიც საფრანგეთ-პრუსიის ომის ერთ-ერთ გადამწყვეტ ეპიზოდს წარმოადგენდა. ამ ბრძოლამ მნიშვნელოვნად დაასუსტა საფრანგეთის სამხედრო პოზიციები და გერმანიის გაერთიანების პროცესს ხელი შეუწყო. მისი კულმინაცია, 1871 წლის 18 იანვარს, ვერსალის სასახლის სარკეებიან დარბაზში, გერმანიის იმპერიის გამოცხადება იყო. ვერსალის სასახლე შემდგომშიც იქცა ევროპული ძალაუფლების პოლიტიკის სიმბოლოდ. სწორედ, ამავე სივრცეში, 1919 წლის 28 ივნისს, ვერსალის ხელშეკრულება გაფორმდა, რომელმაც პირველი მსოფლიო ომის დასასრული სამართლებრივად გააფორმა. ამგვარად, ერთი და იგივე ადგილი როგორც გერმანიის იმპერიული ტრიუმფის, ისე მისი სამხედრო მარცხის იურიდიული გაფორმების სიმბოლოდ იქცა.

ამ ისტორიული კონტექსტის ფონზე, 1950 წლის სტუდენტური მარში შეიძლება შეფასდეს როგორც წარსულის კონფლიქტური მეხსიერების ტრანსფორმაციის მცდელობა. თუ 1870 წლის 6 აგვისტო ძალის პოლიტიკისა და ნაციონალური სახელმწიფოს კონსოლიდაციის ნიშანი იყო, 1950 წლის 6 აგვისტო, უკვე საზღვრების გადალახვისა და ევროპული თანამშრომლობის სიმბოლოდ იქცა. სტუდენტთა ქმედება არა მხოლოდ ფიზიკური ბარიერების დემონტაჟს წარმოადგენდა, არამედ ინტელექტუალურ და ემოციურ რეპრეზენტაციას — მცდელობას, ისტორიული ტრავმა ახალი პოლიტიკური იდეის საფუძვლი გამხდარიყო.

მეხსიერების პოლიტიკური თეორიების ანალიზის საფუძველზე, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაცია, პრესის მასალების მიხედვით აჩვენებს, რომ აქცია იყო არა სპონტანური მოვლენა, არამედ ორგანიზებული, წინასწარ დაგეგმილი და სიმბოლურად დატვირთული პოლიტიკური ქმედება, რომელიც პირდაპირ დაკავშირებული იყო ევროპული ერთობის ტრანსნაციონალურ ნარატივთან.

სტუდენტური მარშის ორგანიზებაში მიშელ მუსხელი გამოირჩეოდა არა მხოლოდ როგორც ლიდერი, არამედ როგორც სტრატეგი, რომელმაც აქციის პოლიტიკური მნიშვნელობა წინასწარ განსაზღვრა. მისი ხედვა შეეხებოდა: 1. ევროპის საზღვრების სიმბოლურ მოხსნას; 2. ევროპული მოქალაქეობის იდეის პოპულარიზაციას; 3. ევროპული კონსტიტუციის შექმნის მიზნით, ახალგაზრდების მობილიზაციას.

1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარში, რომელიც მიზნად ისახავდა ერთიანი ევროპის იდეის მხარდაჭერას, აქტუალობას დღემდე ინარჩუნებს. 2007 წელს, რომის ხელშეკრულების 50-ე წლისთავთან დაკავშირებით, სენტ-გერმანსჰოფში ევროპული მემორიალი გაიხსნა, რომელიც სტუდენტურ მარშს და პროევროპულ აქტივიზმს მიეძღვნა (Nouvelles d'Alsace (2007, September 6).

აღსანიშნავია, რომ 2019 წელს, სტუდენტური მარშიდან 69 წლის შემდეგ, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარშის თემასთან დაკავშირებით, ბრიტანულმა ტელეკომპანია ბი-ბი-სიმ (BBC) დოკუმენტური ფილმი გადაიღო ("Student demonstration in 1950 – St. Germanshof"; „1950 წლის სტუდენტური დემონსტრაცია — სენტ-გერმანსჰოფი“), რომელსაც ისტორიული მეხსიერების რეპრეზენტაციის თვალსაზრისით უადრესად ღიდი მნიშვნელობა აქვს (Broadcasting Corporation (BBC) (2019, December 12). Student demonstration in 1950 – Landgasthof St. Germanshof [Video]. YouTube). დოკუმენტური ფილმის მთავარი გმირები, ამ მოვლენების თვითმხილველი მათიას ჰეისტერი და მისი მეუღლე არიან. ისინი ისტორიული მეხსიერების ჭრილში განიხილავენ სტუდენტური მარშის სიმბოლიკას, ორგანიზაციულ სტრუქტურასა და ევროპული ფედერალიზმის პოპულარიზაციის მნიშვნელობას. ამ გზით ტექსტუალური და აუდიოვიზუალური წყაროები ერთმანეთში ინტეგრირდება და ხაზგასმით აჩვენებს ახალგაზრდობის როლს ევროპული ერთიანობის პროცესში.

ეს ფაქტი ნათლად აჩვენებს, თუ როგორ შეიძლება ახალგაზრდული იდეალიზმი და ინტელექტუალური ინიციატივა გადაიზარდოს მოვლენად, რომელმაც ევროპის პოლიტიკურ განვითარებაზე

შემდგომში მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. მ. მუსხელიშვილის ინტელექტუალური დამოკიდებულება და ხედვა, ევროპული ფედერალიზმის ფორმირების პროცესში, სტუდენტების მთავარი მთავრობების წყაროდ იქცა.

დასკვნები. ამრიგად, 1950 წლის 6 აგვისტოს სტუდენტური მარში სიმბოლური პოლიტიკური აქტიდან ევროპული ინტეგრაციის იდეის საჯარო ლეგიტიმაციის მექანიზმად გადაიქცა. მიხეილ მუსხელიშვილის როლი ამ პროცესში წარმოადგენს ინტელექტუალური კონცეფციის პრაქტიკულ რეალიზაციას და ევროპული ფედერალიზმის იდეის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წინაპირობას. მ. მუსხელიშვილი მხოლოდ აუდიტორიის პროფესორი არ იყო. მისი როლი სტუდენტებთან ერთად ევროინტეგრაციის იდეის აქტიურ პროპაგანდაში მდგომარეობდა. მისი ხედვა ევროპული ფედერალისტური იდეების ინსტიტუციური განვითარების წინამორბედად იქცა, რაც აქციის სამეცნიერო და ისტორიულ მნიშვნელობას კიდევ უფრო ზრდის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Archives d'Alsace. (n.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
- Assmann, A. (2011). *Cultural memory and Western civilization: Functions, media, archives*. Cambridge University Press.
- British Broadcasting Corporation (BBC). (2019, December 12). Student demonstration in 1950 – Landgasthof St. Germanshof [Video]. YouTube.
- Craig, G. A. (1978). *Germany 1866–1945*. Oxford University Press.
- Extraits d'une lettre de M. Pierre Winkler, Consul Général de France du 9 Mai, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.
- Defrance, C. (2022). *La rencontre européenne de la Loreley (été 1951): Le rêve d'une Europe de la jeunesse*. Presses universitaires de Rennes.
- Fischer, D. (2000). *L'histoire des étudiants en France: De 1945 à nos jours*. Flammarion.
- Fischer, J. (2001). *European integration and student activism*. Akademie Verlag.
- Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1950)
- Heister, M. W. (2015). *Der Studentensturm auf die Grenzen 1950 – Für ein föderales Europa: Fakten – Probleme – Hintergründe – Konsequenzen*. Iduso Verlag.
- Heister, M. W. (2017). *Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof/Wissembourg: Ein Projekt zur Motivation und Integration der Menschen in Europa*. Bonn.
- Journal officiel de la République française. (1932, May 22). Publication de naturalisation de Michel Mouskhély.
- Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (1950, August 12). Information locales: À côté de la session de l'Assemblée consultative, M. Spaak adressé un vibrant appel à 150 jeunes Européens enthousiastes (No. 190).
- Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (2007, September 6). Un mémorial européen.
- Les Dernières Nouvelles d'Alsace. (2025, August 5). Il y a 75 ans, des manifestants proeuropéens faisaient tomber la barrière du poste-frontière.
- Le Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est de l'Université de Strasbourg. (1960). *Revue française de sociologie*, №1-2. .
- Lipgens, W., & Loth, W. (1988). *Documents on the History of European Integration, Vol. 3: The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945–1950*. European University Institute; Walter de Gruyter.
- MacMillan, M. (2001). *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its attempt to end war*. John Murray.
- Mayer, R. (1950, August 8). La conspiration du dimanche a réussi: Plus de 300 jeunes Européens ont détruit les barrières douanières et franchi la frontière entre la France et l'Allemagne. *Les Dernières Nouvelles d'Alsace*, (186), 10.

- Mouskhély, M., & Stefani, G. (1949). *L'Europe face au fédéralisme*. Le Roux.
- Nora, P. (1989). *Between memory and history: Les lieux de mémoire*. *Representations*, (26).
- Point de vue, *Images du monde: Le journal des princes d'aujourd'hui*. (1950, August 17). *Étudiants et hommes d'État brûlent les poteaux frontières de l'Europe*. Paris.
- Treaty establishing the European Economic Community. (1957). Rome.
- Weigel, B. (n.d.). Le 6 août 1950 au Germanshof: La destruction de deux barrières douanières pour la construction de l'Europe. *W Magazine*, (19).

Lela Saralidze

*PhD in History, Chief Scientist-Researcher,
Regionalism Research Institute*

E-Mail: lelasaralidze@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5173-7906>

Abstract. For the first time in Georgian historiography, this study critically examines newly accessed archival documents, foreign scholarly literature, and French press materials to explore the early stage of the idea of visa liberalization and to establish the role of the Georgian scholar Michel Mouskhély in its intellectual formation.

The study aims to investigate how Mouskhély's scholarly and theoretical arguments were connected to practical political initiatives and to assess the significance of his contributions for the strategic objectives of Georgia's European integration. Michel Mouskhély (1903–1964) — a Georgian émigré jurist, professor at the University of Strasbourg, and one of the early theorists of European federalism — belongs to the rare figures whose work organically integrates the Georgian intellectual tradition with the Western academic space. His academic and public activities were devoted to the legal and institutional foundations of European unity.

M. Mouskhély (Mikheil Mushelishvili) directed the student march in his capacity as a professor at the University of Strasbourg, where he enjoyed considerable prestige. In 1932, he acquired French citizenship and integrated into the French intellectual milieu under the name Michel Mouskhély (*Journal officiel de la République française*, 22 May 1932). In July 1959, under his leadership, the Centre for Research on the U.S.S.R. and Eastern European Countries (*Centre de recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est*) was established at the University of Strasbourg, becoming one of the foremost academic platforms for Soviet studies in Western Europe (*Revue française de sociologie*, №1-2, 1960, pp. 221–222). At the University of Strasbourg, M. Mouskhély was affectionately referred to as “our Georgian” (“*Notre Géorgien*”) (Excerpts from a letter by M. Pierre Winkler, Consul Général de France, 9 May, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, personal file of Michel Mouskhély, University of Strasbourg).

The theoretical framework of the research is based on the legal foundations of European integration, which trace back to the 1957 Treaty of Rome. The study emphasizes that the idea of free movement is not merely the outcome of institutional development but was preceded by a series of legal norms and intellectual discourses in which Mouskhély played a particularly significant role. Special attention is given to the student march organized on August 6, 1950, at the French-German border in Saint-Germainshof, of which Mouskhély was both an initiator and ideologue. This event, whose main slogan was “Europe is the present,” symbolically represented the ideas of border removal and free movement and may be regarded as a conceptual precursor to visa liberalization.

The study also notes that the visa liberalization regime for Georgia came into effect on March 28, 2017, marking a significant achievement in the country's path toward European integration. Visa liberalization, as an instrument of contemporary European policy, should not be viewed solely as a phenomenon of the twenty-first century; it rests on earlier intellectual and political ideas to which Michel Mouskhély made a substantial contribution. This fact underscores the particular importance of Georgia's place in the historical and theoretical narrative of European integration.

Keywords: Visa liberalization, Georgia, European integration, Michel Mouskhély, student march.

¹ The research project [HE-22-239] is funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

Introduction. The legal and institutional development of European integration was preceded by the intellectual formation of the idea of free movement, to which the Georgian émigré scholar, international law specialist, and Professor at the University of Strasbourg, Michel Mouskhély, made a significant contribution. Visa liberalization represents one of the key mechanisms of European integration, enabling short-term, visa-free mobility within the European Union and facilitating deeper economic, cultural, scientific, and touristic exchanges.

Of particular significance is the constitutional project developed in March 1948 by Michel Mouskhély and Gaston Stefani, which articulated the conceptual foundations of free movement and, in contemporary terminology, visa liberalization. The project specifically addressed the regulation of foreign labor migration within the territory of the federation, ensuring their free movement and equal legal status (Mouskhély, M., & Stefani, Articles 36–41). From a legal perspective, this project can be regarded as one of the earliest drafts of a European constitution, a claim substantiated by archival documentation (Lipgens, W., & Loth, W., pp. 57–64).

In 1950, at Saint-Germainshof on the Franco-German border, Mouskhély symbolically demonstrated the idea of border abolition and European unity through a student march. The organizers included, alongside Mouskhély, Professors Marcel Millet and Jean Sommier from the University of Strasbourg. This event was not merely a political gesture; it represented a peaceful social and cultural message aimed at transforming the perception of borders as rigid dividing lines. The student march sought to reconceptualize the border from a strictly sovereign boundary to a component of a unified European space.

Subsequently, the 1957 Treaty of Rome codified, at the normative level, the principle of free movement of labor and the objective of establishing a common market, thereby transforming an idea initially expressed in intellectual discourse and symbolic acts into one of the foundational pillars of European integration.

The present study examines in detail the historical context and symbolic significance of the 1950 student march. Particular attention is devoted to Michel Mouskhély's role in promoting the European idea, the representation of the events of 6 August 1950 as a pivotal symbolic act in the history of European integration, and the march's significance as an early precedent for the development of free movement and visa liberalization.

Methods. The study is grounded in historical-comparative and empirical methodologies, entailing a critical analysis and interpretation of the source material. Within the scope of the research, a comprehensive and intensive analysis was conducted on archival documents, press articles, presentations delivered by political actors at international conferences, as well as data from international treaties. Additionally, the study incorporates political monitoring and a comparative evaluation of factual information.

Discussion. The period following the end of World War II was marked by profound challenges for Europe. Germany was defeated, its territory divided into occupation zones, its economy devastated, and its political and military leadership virtually non-existent. Post-war European society was burdened by a fractured identity, far-reaching socio-political transformations, and the enduring effects of collective trauma.

In this context, students were regarded as active agents in the realization of civic principles. They contributed to shaping conceptions of social relations grounded in dignity, political responsibility, and cross-border cooperation. Against this backdrop of student activism, the Georgian émigré scholar and professor at the University of Strasbourg, Mikheil Mouskhély, recognized the crucial role of Germany in the future European integration process. In his view, the realization of the idea of European unity required not only political but also cultural and intellectual integration.

Together with his like-minded colleagues—Professors Marcel Millet and Jean Sommer—Mouskhély organized a student march at the Franco-German border. Through this initiative, young people were given the opportunity to put into practice ideas oriented toward European unity. By symbolically crossing the border, they contributed, albeit modestly, to the formation of a common European intellectual space.

On 6 August 1950, the small border locality of St. Germanshof became the focus of international attention and the European press. On that day, a European march involving approximately 300 students from nine countries took place. Its objective was the symbolic rejection of post-war national divisions and the promotion of the idea of European integration (*Les Dernières Nouvelles d'Alsace*, 1950, p. 10). The date was deliberately chosen, as it coincided with the anniversary of the 1870 Battle of Wörth (Fröschwiller), in which the French army was defeated by the Prussian forces.

The French historian Didier Fischer notes that in the years following 1945, student associations and universities rapidly evolved into spaces of both political and social experimentation, where young people critically reassessed the structures of the nation-state and actively promoted the deepening of European cooperation and the formation of a common European identity (Fischer, D., 2000, pp. 48–52).

A detailed and visually rich account of the student march of 6 August 1950 in St. Germanshof is provided in the French illustrated magazine *Point de vue, Images du monde* (*Point de vue, Images du monde: le journal des princes d'aujourd'hui*, 1950, pp. 22–23).

On 17 August 1950, an article was published under the sensational headline "Students and Statesmen Burn the Border Posts of Europe", which lent the press coverage of the event a dramatic and symbolically charged tone. The magazine's photo report chronologically documents the movement of the demonstrators from the Haguenau Forest toward St. Germanshof and highlights the most symbolically significant and dramatic moments of the action, including the dismantling of the customs barrier—an act that represented a powerful symbolic gesture in support of European unity.

This photo report may be regarded as an important narrative source, as it not only reconstructs the chronology of the event but also illustrates how the student march was represented through contemporary media, as a public and symbolic manifestation of the idea of a united Europe.

In this context, particular importance should be attributed to the role of Mikheil Mouskhély. The photographic and textual materials published in the press clearly demonstrate that the march was not a spontaneous protest, but rather a carefully planned and symbolically orchestrated political action, within which Mouskhély occupied a central organizational position. The media coverage portrays his involvement as a practical manifestation of the European federalist idea—an expression of youth-driven initiative that was deliberately aimed at influencing the emerging discourse on European institutional integration.

It is also noteworthy that among the participants of the student action was the 20-year-old Helmut Kohl, who would later become Chancellor of the Federal Republic of Germany (Defrance, 2022, p. 23).

The trajectory from the St. Germanshof action to contemporary European visa liberalization demonstrates that Mouskhély's ideas were, in practice, implemented through youth-driven initiatives. The appeals voiced during the event and the active engagement of students articulated a concept according to which peace in Europe could not be secured solely through a balance of power among states; rather, it required the partial transfer of sovereignty to supranational institutions (Fischer, 2001, p. 53).

The student march held on 6 August 1950 at the Franco-German border in St. Germanshof (Wissembourg region) is widely regarded as one of the most significant acts in the history of the European federalist movement. The event was not merely a symbolic dismantling of a physical barrier; it constituted a public and practical demonstration of the idea of European integration. The students showed that a Europe

grounded exclusively in the principle of unrestricted national sovereignty could not evolve into a stable and functional political union (Heister, 2015, pp. 28–30).

This event allows the issue to be examined within the framework of historical memory. The symbolic significance of the date of the student march may be analyzed through the concept of *lieux de mémoire* (“sites of memory”), developed by the French historian Pierre Nora, one of the leading theorists of collective memory. According to Nora, a “site of memory” constitutes a symbolic nexus where history and collective memory converge, thereby endowing a particular place or date with special meaning (Nora, 1989, pp. 7–9).

From this theoretical perspective, the march of 6 August 1950 may be interpreted as a “site of memory.” This date coincides with the Battle of Wörth (6 August 1870), a decisive episode of the Franco-Prussian War. The battle significantly weakened France’s military position and contributed to the process of German unification, culminating in the proclamation of the German Empire on 18 January 1871 in the Hall of Mirrors at the Palace of Versailles. The Palace of Versailles subsequently became a symbol of European power politics. It was in this very space that, on 28 June 1919, the Treaty of Versailles was signed, legally formalizing the end of the First World War. Thus, the same location came to symbolize both the imperial triumph of Germany and the juridical codification of its later military defeat.

Against this historical background, the student march of 1950 may be understood as an attempt to transform the conflictual memory of the past. Whereas 6 August 1870 symbolized the politics of power and the consolidation of the nation-state, 6 August 1950 came to represent the overcoming of borders and the emergence of European cooperation. The actions of the students were not limited to the dismantling of physical barriers; they also embodied an intellectual and emotional reconfiguration—an effort to reinterpret historical trauma as a foundation for a new political vision.

Based on the analysis of political theories of memory, the representation of the historical memory of the student march of 6 August 1950—particularly as reflected in press materials—demonstrates that the event was not a spontaneous occurrence, but rather an organized, premeditated, and symbolically charged political act directly linked to the transnational narrative of European unity.

In the organization of the student march, Michel Mouskhély distinguished himself not only as a leader but also as a strategist who had clearly anticipated and defined the political significance of the action. His vision encompassed: (1) the symbolic removal of European borders; (2) the promotion of the idea of European citizenship; and (3) the mobilization of youth toward the creation of a European constitution.

The student march of 6 August 1950, which aimed to support the idea of a united Europe, has retained its relevance to this day. In 2007, on the occasion of the 50th anniversary of the Treaty of Rome, a European memorial was inaugurated in St. Germanshof, dedicated to the student march and to pro-European activism (Les Dernières Nouvelles d’Alsace, (2007, September 6).

It is also noteworthy that in 2019, sixty-nine years after the event, the British Broadcasting Corporation (BBC) produced a documentary film on the subject of the 6 August 1950 student march (“Student Demonstration in 1950 – St. Germanshof”) (British Broadcasting Corporation (BBC). (2019, December 12). Student demonstration in 1950 – Landgasthof St. Germanshof [Video]. YouTube.

From the perspective of the representation of historical memory, this documentary is of particular significance. Its main protagonists, eyewitness Matthias Heister and his wife, reflect on the symbolic meaning of the march, its organizational structure, and its role in promoting European federalism. In this way, textual and audiovisual sources are integrated, offering a multidimensional perspective that underscores the role of youth in the process of European unification.

This case clearly illustrates how youthful idealism and intellectual initiative can evolve into an event that exerts a lasting influence on the political development of Europe. Mouskhély’s intellectual stance and vision,

within the broader process of shaping European federalism, became a key source of inspiration for the student movement.

Conclusions. Thus, the student march of 6 August 1950 evolved from a symbolic political act into a mechanism for the public legitimization of the idea of European integration. In this process, the role of Mikheil Mouskhély represents the practical realization of an intellectual concept and constitutes one of the important foundations of European federalism. M. Muskhelishvili was not merely a professor in the classroom. His role involved actively promoting the idea of European integration alongside his students. His vision became a precursor to the institutional development of European federalist ideas, further enhancing the scholarly and historical significance of the initiative.

References:

- Archives d'Alsace.** (n.d.). Dossier personnel de Michel Mouskhély (cote 1007W1269). Strasbourg.
- Assmann, A.** (2011). *Cultural memory and Western civilization: Functions, media, archives*. Cambridge University Press.
- British Broadcasting Corporation (BBC).** (2019, December 12). Student demonstration in 1950 – Landgasthof St. Germanshof [Video]. YouTube.
- Craig, G. A.** (1978). *Germany 1866–1945*. Oxford University Press.
- Extraits d'une lettre de M. Pierre Winkler, Consul Général de France du 9 Mai, Service des archives Institut Lebel, bureau 037 H, le dossier personnel de Michel Mouskhély, L'Université de Strasbourg.**
- Defrance, C.** (2022). *La rencontre européenne de la Loreley (été 1951): Le rêve d'une Europe de la jeunesse*. Presses universitaires de Rennes.
- Fischer, D.** (2000). *L'histoire des étudiants en France: De 1945 à nos jours*. Flammarion.
- Fischer, J.** (2001). *European integration and student activism*. Akademie Verlag.
- Halbwachs, M.** (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1950)
- Heister, M. W.** (2015). *Der Studentensturm auf die Grenzen 1950 – Für ein föderales Europa: Fakten – Probleme – Hintergründe – Konsequenzen*. Iduso Verlag.
- Heister, M. W.** (2017). *Europäischer Begegnungsraum St. Germanshof/Wissembourg: Ein Projekt zur Motivation und Integration der Menschen in Europa*. Bonn.
- Journal officiel de la République française.** (1932, May 22). Publication de naturalisation de Michel Mouskhély.
- Les Dernières Nouvelles d'Alsace.** (1950, August 12). Information locales: À côté de la session de l'Assemblée consultative, M. Spaak adressé un vibrant appel à 150 jeunes Européens enthousiastes (No. 190).
- Les Dernières Nouvelles d'Alsace.** (2007, September 6). Un mémorial européen.
- Les Dernières Nouvelles d'Alsace.** (2025, August 5). Il y a 75 ans, des manifestants proeuropéens faisaient tomber la barrière du poste-frontière.
- Le Centre de Recherches sur l'U.R.S.S. et les pays de l'Est de l'Université de Strasbourg.** (1960). *Revue française de sociologie*, №1-2. .
- Lipgens, W., & Loth, W.** (1988). *Documents on the History of European Integration, Vol. 3: The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945–1950*. European University Institute; Walter de Gruyter.
- MacMillan, M.** (2001). *Peacemakers: The Paris Peace Conference of 1919 and its attempt to end war*. John Murray.
- Mayer, R.** (1950, August 8). La conspiration du dimanche a réussi: Plus de 300 jeunes Européens ont détruit les barrières douanières et franchi la frontière entre la France et l'Allemagne. *Les Dernières Nouvelles d'Alsace*, (186), 10.
- Mouskhély, M., & Stefani, G.** (1949). *L'Europe face au fédéralisme*. Le Roux.
- Nora, P.** (1989). *Between memory and history: Les lieux de mémoire*. Representations, (26).

Point de vue, Images du monde: Le journal des princes d'aujourd'hui. (1950, August 17). Étudiants et hommes d'État brûlent les poteaux frontières de l'Europe. Paris.

Treaty establishing the European Economic Community. (1957). Rome.

Weigel, B. (n.d.). Le 6 août 1950 au Germanshof: La destruction de deux barrières douanières pour la construction de l'Europe. W Magazine, (19).

იამატოს რასის კონცეფცია და ტანაკას მემორანდუმი იაპონურ ფაშიზმის იდეოლოგიაში

ლეილა (ია) ხუბაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: Leila.khubashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7784-4637>

აბსტრაქტი. XX საუკუნე ისტორიაში მუსოლინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ფაშიზმის ერაღ იქცა; ფაშისტური იდეოლოგია გავრცელდა ევროპისა და ამერიკის კონტინენტზე, ბრიტანეთში, აზიაში და რელიგიური მრავალფეროვნება მიიღო: კათოლიკური, პროტესტანტული, მართლმადიდებლური და ა.შ. წინამდებარე სტატიის მიზანია გაანალიზოს იაპონურ ფაშიზმთან დაკავშირებული დისკურსი, რომელმაც ბოლო პერიოდში იაპონურ და დასავლურ ისტორიოგრაფიაში ფართო ინტერესი გამოიწვია. არსებობდა თუ არა ფაშიზმი იაპონიაში? ამ საკითხზე ისტორიკოსთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა. იაპონელ მკვლევართა ნაწილი: ტაკაში, ტაკეხირო, ტაკაჰი და ინგლისურენოვანი მეცნიერები: ბერგერი, გარონი, კაზა, ბრაუნი, დუსი, სპილმანი და ოკიმოტო ამტკიცებენ, რომ იაპონია ფაშისტური სახელმწიფო არ იყო. მათ ჩამოაყალიბეს შემდეგი არგუმენტები: 1. იაპონიაში არ ყოფილა მასობრივი ფაშისტური მოძრაობა; 2. იაპონიას არ ჰყავდა ფაშიზმისთვის დამახასიათებელი ქარიზმატული ლიდერი; 3. იაპონიაში ფაშისტების მიერ ძალაუფლების უზურპაცია არ მომხდარა; 4. ამ დროს იაპონიაში მომხდარი ტერორისტული აქტები სახელმწიფოს მიერ იყო მთავრებული და დაფინანსებული; 5. იაპონიაში არ არსებობდა კორპორატიული სისტემა; 6. იაპონია უნიკალური ქვეყანაა და მასზე გავლენას არ ახდენს სხვა ქვეყნებში ისტორიული პროცესების გასარკვევად გამოყენებული ტრადიციული ისტორიული კატეგორიები.

იაპონიას ფაშისტურ ქვეყნად მიიჩნევენ არა მხოლოდ მარქსისტები, არამედ სხვა იაპონელი მკვლევარებიც: კინძო, ჰიროჟუმი, მასაო, კიოტადა, ტეცუო, იოშიაკი. ამ იდეას ასევე მხარს უჭერენ ბიესი, გორდონი, რეინოლდსი და ტანსმანი. ისინი განიხილავენ იაპონურ „იმპერიულ ფაშიზმს“, გერმანიისა და იაპონიის ანალოგიურ სიტუაციებს (ძალაუფლების კულტი, ყველაფრის დაშვება, ეროვნული უნიკალურობა, დიქტატურა, „იამატოს რასის“ ექსპანსიური პოლიტიკა) და იაპონიას „კომპოზიტურ ფაშისტურ სახელმწიფოდ“ მოიხსენიებენ. რეინოლდსის აზრით, „იმპერატორის ძალაუფლებაზე დაფუძნებული იდეოლოგია იაპონური სტილის ფაშიზმის ფორმაა“. შეერთებულ შტატებსა და გაერთიანებულ სამეფოში ბევრმა მკვლევარმა აღმოაჩინა „ფაშიზმის კულტურა“ და „ფაშისტური ესთეტიკა“ იაპონიის მოდერნიზაციასთან და „კრიზისის ფაშისტური მეთოდებით მართვასთან“ დაკავშირებით. ამასთანავე, მნიშვნელოვანია აღინიშნოს იაპონური ფაშიზმის ისეთი სპეციფიკური თავისებურებები, როგორიცაა, მაგალითად: 1. იაპონური ფაშიზმის დროშა, რომელიც გამოხატავდა არა პარტიას, არამედ იმპერატორს; 2. ტანაკას 7 ეტაპიანი გეგმა; 3. იამატოს უმაღლესი რასის დომინირება აზიაში; 4. ეროვნული რელიგიის – შინტოსა და სამურაების კოდექსის „ბუსიდოს“ იდეის სინთეზი.

ზოგიერთი მკვლევარი იაპონიას ფაშისტურად 1930 წლიდან მიიჩნევს და ამას შემდეგი არგუმენტებით ასაბუთებს: 1. მილიტარისტული იაპონიის მთელი პატრიოტული კულტი აგებულია იმპერატორის თაყვანისცემასა და მის მსახურებაზე; მას „მზის ძეგ“ და შინტოს უმაღლეს იერარქიად მიიჩნევენ. ანალოგიურად, იაპონური ძალაუფლების მოდელში იმპერატორი მნიშვნელოვანია არა როგორც პიროვნება, არამედ როგორც ფუნქცია. 2. იმპერატორ ჰიროჰიტოს „აზიელ ჰიტლერს“ უწო-

დებდნენ და ის არ გასამართლებულა მხოლოდ იმიტომ, რომ ტოჯომ და სხვა გენერლებმა სრული პასუხისმგებლობა აიღეს დანაშაულზე. ეს სამურაების ეთიკის გამოვლინება იყო. 3. კორპორატიული სისტემა. იაპონიაში საიბაცუს კორპორაცია ჯერ კიდევ შოუას ეპოქამდე არსებობდა და ზოგიერთი მათგანი: მიცუბიში, მიცუი, სუმიტომო, ისეთივე წარმატებით თანამშრომლობდა მილიტარისტულ მთავრობასთან, როგორც სიმენსი, ტისენი და კრუპი გერმანიაში. 4. იაპონიას იგივე მიზნები ჰქონდა, რაც ღერძის ქვეყნებს: მსოფლიოს გადანაწილება და კომუნიზმთან ბრძოლა. 5. იაპონიამ გენოციდის მეთოდები გამოიყენა 1937 წელს, როდესაც ნანჩინგში 500 000 ადამიანი გაანადგურა. 6. შინტომ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა იაპონურ ფაშიზმში, რამაც იაპონური უნიკალურობის კონცეფციას დოგმატური ხასიათი მისცა. 7. იაპონური დროშა კიოკუძიცუ დღემდე სასტიკად აღიქმება ჩინეთსა და კორეაში. 8. ფაშისტური პარტიის როლს იაპონიაში სამხედრო პირები, ოფიცრები და გენერლები ასრულებდნენ. 9. იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგიას ახორციელებდა ფაშისტური ორგანიზაცია „იმპერიული ტახტის დაცემის ასოციაცია“ (1940-1945), რომელიც პრემიერ-მინისტრმა, პრინცმა კონოემ დააარსა მას შემდეგ, რაც იაპონია „ღერძის ქვეყნებს“ შეუერთდა. და ბოლოს, ფაშიზმის ისტორიული ანალიზი აჩვენებს, რომ იაპონური ფაშიზმის შესახებ დებატები კიდევ დიდხანს გაგრძელდება.

საკვანძო სიტყვები: იაპონია, ნეპონიზმი, შინტო, ფაშიზმი, ტანაკა.

შესავალი. წინამდებარე სტატიის მიზანია განიხილოს და შედარებითი ანალიზის საფუძველზე წარმოადგინოს XX საუკუნის ყველაზე გავრცელებული იდეოლოგია-ფაშიზმი და კვლევის ინტერესებიდან გამომდინარე, იაპონურ ფაშიზმთან დაკავშირებული დისკურსი იამატოს რასის კონცეფციაზე და ტანაკას მემორანდუმთან დაკავშირებულ აზრთა სხვადასხვაობაზე. ფაშიზმში და ნაციზმში მნიშვნელოვანი ადგილი და როლი ჰქონდა რელიგიას. ნაციტები წარმართები იყვნენ, თუმცა ნაციზმისთვის დამახასიათებელი იყო ეკუმენისტური ქრისტიანობა. იტალიური, ესპანური, პორტუგალიური, ავსტრიული, ლათინო-ამერიკული ფაშიზმი გამოკვეთილ კათოლიკურ ხასიათს ატარებდა. ბერძნული და რუმინული ფაშიზმი კი მეზობელი მართლმადიდებლური ხასიათის იყო. იაპონელი ფაშისტები შინტოისტები იყვნენ. იაპონელი ფაშისტების მიზანი იყო სამხედრო დიქტატურის დამყარება და საგარეო პოლიტიკური ექსპანსია. იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგია, რომლის ბაზისს წარმოადგენდა ნეპონიზმის კონცეფცია, ემყარებოდა იაპონიის და იამატოს რასის განსაკუთრებულ ღვთიურ მისიას. იაპონურმა იდეოლოგიამ ჩამოაყალიბა ე. წ. „პანაზიური დოქტრინა“, რომლის მთავარი სლოგანი იყო „აზია აზიელებისათვის“. დოქტრინა განსაკუთრებით პოპულარული იყო მაღალ სამხედრო წრეებში, რომლებსაც მიაჩნდათ, რომ იაპონიას უნდა დაეწყო „რასობრივი ომი ფერადკანიანთა ემანსიპაციისათვის“. ეს დოქტრინა პრესის მიერ პროპაგანდირებული იყო მთელ იაპონიაში და მას ასწავლიდნენ საბავშვო ბაღებში და სასკოლო გამოცემებში. დოქტრინა „ტანაკას მემორანდუმის“ სახელით (Tanaka Memorial (田中上奏文, Tanaka Jōsōbun) 1931 წლის სექტემბერში დაიბეჭდა ჟურნალ „Chaina Critic“-ში და მას დიდი პოლიტიკური ვნებათაღელვა მოჰყვა. გენერალმა ტადამ კი გამოაქვეყნა პოლიტიკური თეზისები - „აზიური რასა უნდა გაერთიანდეს“ იაპონურმა მხარემ უარყო ტანაკას მემორანდუმის არსებობა, თუმცა მისი ექსპანსიური პოლიტიკა ძალიან ჰგავდა მემორანდუმის სტრატეგიას.

მეთოდოლოგია. უკანასკნელ პერიოდში იაპონურ და დასავლურ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ გაიზარდა ინტერესი იაპონიაში ფაშიზმის პრობლემატიკისადმი. იყო თუ არა ფაშიზმი იაპონიაში? ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩამოაყალიბდა ისტორიკოსთა ორი ჯგუფი. ერთი მათგანი ამტკიცებს,

რომ იაპონია არ იყო ფაშისტური სახელმწიფო, მეორე ჯგუფი პირიქით, ამტკიცებს, რომ იყო. აქედან გამომდინარე, სტატიაზე მუშაობისას გამოვიყენეთ ისტორიზმის პრინციპი და შედარებითი-კრიტიკული ანალიზის მეთოდი, რათა დასკვნაში საკუთარი არგუმენტები წარმოგვედგინა ამ საკითხთან დაკავშირებით.

მსჯელობა. იაპონურ ფაშიზმზე საუბრისას, პირველ რიგში, უნდა განვიხილოთ ფაშიზმის, როგორც იდეოლოგიის წარმოშობის საფუძვლები და მიზეზები. ფაშიზმის სამშობლო იტალიაა, მაგრამ ფაშისტური იდეოლოგიის საფუძველს წარმოადგენს რასიზმის, შოვინიზმისა და აგრესიული გეოპოლიტიკის დოქტრინები, რომლებიც ჯერ კიდევ ფაშიზმის გაჩენამდე წარმოიშვა. ფაშიზმის საშინაო პოლიტიკისათვის დამახასიათებელი იყო: უმკაცრესი ხელისუფლება, რომელიც ეყრდნობოდა სამხედრო ძალადობას, მილიტარიზმს, მასობრივ ტერორს და რეპრესიების სისტემას, ბელადის კულტს, სოციალურ დემაგოგიას; საგარეო პოლიტიკა ექსპანსიური და აგრესიული იყო, რომელიც დაპყრობითი ომებით, საერთაშორისო სამართლის იგნორირებით და სხვა ხალხების გენოციდით გამოიხატებოდა. ფაშიზმის იდეებმა კონცენტრირებული, ნაციტური სახით ასახვა ჰპოვეს ადოლფ ჰიტლერის წიგნში „Mein Kampf“ („ჩემი ბრძოლა“, 1925). პირველი ფაშისტური ორგანიზაცია 1925 წელს იტალიაში დაარსა ბენიტო მუსოლინიმ, რომელიც მალე მთელ მსოფლიოში გავრცელდა; 30-იანი წლების დამლევს ფაშისტური რეჟიმი დამყარდა იტალიაში, გერმანიაში (სადაც ის ნაციზმად ჩამოყალიბდა), პორტუგალიაში, ესპანეთში, აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ზოგიერთ სახელმწიფოში, ბრაზილიაში, არგენტინაში და სხვა.

პირველმა მსოფლიო ომმა და რუსეთის სოციალისტურმა რევოლუციამ კომუნისტური პარტიების გააქტიურება გამოიწვია. კომუნიზმის აჩრდილი მძიმედ დააწვა მსოფლიო რუკას. 1920 წელს, როდესაც იტალია კომუნისტური გადატრიალების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა, მუსოლინიმ განაცხადა, რომ ფაშიზმი იყო ის ძალა, რომელსაც შეეძლო კომუნიზმის შეჩერება და დამარცხება. ღუჩე იტალიელების კერპად იქცა, რადგან ქვეყანა ბოლშევიზმისგან იხსნა და გზა გაუხსნა მას რომის მემკვიდრეობისაკენ. ფაშიზმის იდეოლოგიისათვის დამახასიათებელი იყო ტოტალიტარიზმი, საკუთარი ენისა და კულტურის განდიდება, სახელმწიფო და ნაცია უპირველესი იყო, მორჩილება და თავგანწირვა მთავარ ღირსებად მიიჩნეოდა, ხოლო ომი ხალხის სიდიადის გამოხატულებად გამოცხადდა, შეიძლება ითქვას, რომ მუსოლინიმ იტალიელებს სიამაყისა და დანიშნულების შეგრძნება ჩაუნერგა. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ფაშიზმიც და ნაციზმიც პირველ მსოფლიო ომში შელახული ღირსების რეანიმაცია იყო. ამიტომაც სავსებით ბუნებრივად ჟღერდა მუსოლინის სიტყვები: „XX საუკუნე ფაშიზმის ერაა“. ფაშიზმი კომუნიზმის საპირწონე უნდა ყოფილიყო. ამან განაპირობა ის, რომ ფაშისტური პარტიები მთელ მსოფლიოში იქმნებოდა. ფაშისტური დოქტრინები ვრცელდებოდა ბრაზილიასა და არგენტინაში. ესპანეთში ფრანკოს დიქტატურა დამყარდა, პორტუგალიაში სალაზარის და ა. შ. შეიძლება ითქვას, რომ ამ დროს ფაშიზმის სამი სახე არსებობდა: იტალიური ფაშიზმი, გერმანული ნაციზმი და ესპანური ფრანკიზმი. ამ სამს კლასიკურ ფაშიზმში აერთიანებენ, ყველა დანარჩენი კი არაკლასიკურად ითვლება (ტარასოვი. ფაშიზმი მრავალგვარია. <https://saint-juste.narod.ru/fash-tip.htm>). თუმცა განსხვავება დიდია და ესეც პირობითი დაყოფაა. მოკლედ შევხები ფაშისტური რეჟიმის ქვეყნებს. დავიწყებ პორტუგალიით, სადაც სალაზარის თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი დიქტატურა იყო.

ესტადო ნოვო (ასევე მოიხსენიება, როგორც პორტუგალიის მეორე რესპუბლიკა), რომლის ოფიციალური სახელი პორტუგალიის რესპუბლიკა იყო, სადაც დიქტატორული, ავტორიტარული, ავტოკრატიული და კორპორატიული პოლიტიკური რეჟიმი უწყვეტად, 41 წლის განმავლობაში მოქმედებდა (1933-1974). მთავარი იდეოლოგი პრემიერ/მინისტრი ანტონიო დე ოლივეირა სალაზარი იყო.

ესპანეთში 1939 წლიდან 1975 წლამდე დამყარდა ფრანსისკო ფრანკოს დიქტატურა, ფრანკიზმი. ფრანკო მხარს უჭერდა ფალანგიზმს 1940-იანი წლების შუა პერიოდამდე. რეჟიმის პირველი

ფაზა, რომელსაც „ფრანკოს პირველი რეჟიმი“ ეწოდება, შეიძლება დახასიათდეს, როგორც ფაშისტური ან კვაზიფაშისტური და ტოტალიტარული ან კვაზიტოტალიტარული, ხოლო შემდგომი სისტემა საკმაოდ ავტორიტარულ-კონსერვატიული იყო.

ავსტროფაშიზმი, მემარჯვენე ტოტალიტარული იდეოლოგია ავსტრიაში 1933-1934 წლებში კანცლერმა ენგელბერტ დოლფუსმა დაამყარა და 1938 წლის ანშლუსამდე გაგრძელდა. დამახასიათებელი იდეები იყო: ავსტრიული ნაციონალიზმი, კლერიკალური ფაშიზმი, პოლიტიკური და სოციალური კათოლიციზმი, ეროვნული კონსერვატიზმი, მემარჯვენე პოპულიზმი, კორპორატივიზმი, ქრისტიანული ნაციონალიზმი, დომინიონიზმი. ტერმინი „ავსტროფაშიზმი“ ჩვეულებრივ გამოიყენება ავსტრიისა და გერმანიის მემარცხენე ისტორიკოსებისა და პოლიტიკოსების მიერ. სახელმწიფოს ოფიციალურად ავსტრიის ფედერაციული სახელმწიფო ერქვა. დოლფუსის რეჟიმი ძირითადად იყენებდა მუსოლინის დროს იტალიის სახელმწიფოებრივი სტრუქტურის პრაქტიკას, აქედან მოდის რეჟიმის სახელი - ავსტროფაშიზმი (ეს ტერმინი შემოიღო სოციალ-დემოკრატების ლიდერმა ოტო ბაუერმა). 1934 წელს ავსტრიის ხელისუფლებაში მოვიდნენ იტალიური ფაშიზმის მიმდევრები, ჰაიმპეროვები, მაგრამ ნაცისტებმა პუტჩი მოაწყვეს და კანცლერი დოლფუსი მოკლეს. საბოლოოდ ყველაფერი ავსტრიის ანშლუსით დამთავრდა (Dreidemy, Lucile. 2014).

1920 წელს უნგრეთში კომუნისტური რეჟიმი დაემხო და სამეფოდ გამოცხადდა. ქვეყანას სათავეში ჩაუდგა რეგენტი, ადმირალი მიკლოშ ჰორტი. მეორე მსოფლიო ომის დროს ბუდაპეშტი ბერლინი-რომი-ტოკიოს ღერძს შეუერთდა, მაგრამ სტალინგრადადთან დამარცხების შემდეგ ჰორტი მოკავშირეებისკენ გადაიხარა. 1944 წლის 15 ოქტომბრის პრონაცისტური გადატრიალების შემდეგ, რომელშიც მონაწილეობდა სს-ის დანაყოფები ოტო სკორცენის მეთაურობით, ძალაუფლება გადავიდა დიქტატორ ფერენც სალაშის და მისი პარტიის, „გადაჯვარედინებული ისრების“ ხელში. სალაში უნგრეთის რეგენტად გამოცხადდა. პარლამენტმა მას ერის ბელადის ტიტული მიანიჭა. სალაში იდეალისტი იყო და ბრმად სწამდა, რომ კაცობრიობის მხსნელი მხოლოდ ნაციონალიზმ-სოციალიზმი იყო. მისი დიქტატურული რეჟიმი გამოირჩეოდა სასტიკი რეპრესიებით ბოშათა და ებრაელთა წინააღმდეგ. 1945 წლის მარტის ბრძოლებმა ბალატონის ტბის რაიონებში ბუდაპეშტს ნაციზმისგან განთავისუფლება და საბჭოთა ტირანია მოუტანა (ტარასოვი. ფაშიზმი მრავალგვარია (<https://saint-juste.narod.ru/fash-tip.htm>)).

საფრანგეთში, ომამდელ პერიოდში და მეორე მსოფლიო ომში, ერთმანეთთან რამდენიმე განსხვავებული ფაშიზმი მეტოქეობდა: იტალიურის ფრანგული ვარიანტი „ფრანსიზმი“, ნაციზმის ფრანგული სახესხვაობა „საფრანგეთის სახალხო პარტია“, ფრანკიზმის ფრანგული ვერსია „კაგუ-ლიარები“, და ბოლოს, „ორიგინალური არისტოკრატიულ-ელიტარული, მონარქო-ფაშიზმი, „აქსიონ ფრანსეზი“, რომელიც 1899 წელს დაარსდა. საფრანგეთის სახალხო პარტია იყო ფაშისტური პარტია საფრანგეთში ომამდელ პერიოდში და მეორე მსოფლიო ომში. ის ატარებდა უკიდურეს ანტიკომუნისტურ პოლიტიკას. ომისა და ნაცისტური ოკუპაციის დროს მან კოლაბორაციონისტური პოზიცია დაიკავა და აქტიურად იბრძოდა წინააღმდეგობის მოძრაობის წინააღმდეგ.

ბრიტანეთში ოსვალდ მუსლი იყო ფაშისტების ბელადი. ბრიტანულ ფაშისტთა კავშირი იყო პოლიტიკური გაერთიანება, რომელიც ოსვალდ მოსლიმ 1932 წელს დაარსა ბრიტანეთში დიდი დეპრესიის დროს. ეს კავშირი ბრიტანულ უდიდეს ფაშისტურ ორგანიზაციად გადაიქცა, რომლის საქმიანობამაც 1930-იან წლებში მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. 1936 წელს პარტიას სახელი შეეცვალა და ეწოდა ბრიტანეთის ფაშისტთა და ნაციონალ-სოციალისტთა კავშირი, ხოლო 1937 წელს იგი ცნობილი გახდა უბრალოდ, როგორც ბრიტანეთის კავშირი და ამ სახელწოდებით არსებობდა 1940 წლამდე, სანამ არ აიკრძალა.

რუმინეთში იტალიური ფაშიზმის მომხრეებსა და ნაცისტებს შორის დაპირისპირება სამოქალაქო ომში გადაიზარდა. ანტონესკუს „მწვანე ქურთუკიანები“ და ჰორი სიმოის „რკინის გვარდიე-

ლები“ ერთმანეთს ებრძოდნენ. რუმინული ულტრანაციონალისტური პარტია, „რკინის გვარდია“, რომელიც ცნობილია როგორც „მიქაელ მთავარ ანგელოზის ლეგიონი“ და „ლეგიონერთა მოძრაობა“, 1927 წელს შექმნა კორნელიუ ზელია კოდრეანუმ. პარტია ორდენის ხასიათს ატარებდა, სასულიერო-რაინდული წესდებით ცხოვრობდა და რელიგიურ რიტუალებს ატარებდა. მათ სამოსის ფერიდან გამომდინარე, „მწვანე პერანგიანებსაც“ უწოდებდნენ.

ბერძნული ფაშიზმი დაკავშირებულია იოანეს მეტაქსასის სახელთან. საბერძნეთის პრემიერ მინისტრი (1936-1941), გენერალ-ლეიტენანტი იოანეს მეტაქსასი ფუძემდებელია ავტორიტარული, ნაციონალისტური „ოთხი აგვისტოს რეჟიმის“, რომელიც ცნობილია ასევე იოანეს მეტაქსასის დიქტატორული რეჟიმის სახელით (1936 წლიდან 1941 წლამდე); ზოგიერთი თანამედროვე ისტორიკოსი მას ტოტალიტარულ და ფაშისტურად ახასიათებს, ვინაიდან, მეტაქსასმა ზოგიერთი იდეა იტალიური ფაშიზმიდან ისესხა, მაგრამ მთლიანად ფაშისტური არასოდეს გამხდარა და უფრო პრობრიტანულ და პროფრანგულ საგარეო პოლიტიკას ატარებდა, ვიდრე ღერძის ქვეყნების. 1941 წლის იანვარში მეტაქსასის გარდაცვალების შემდეგ, რეჟიმი, რომელიც ხალხში არ იყო პოპულარული, ჩამოიშალა და მთლიანად მეფის ავტორიტეტზე გახდა დამოკიდებული.

რაც შეეხება ებრაულ ფაშიზმს, საბჭოთა ანტისიონისტური პროპაგანდა სიონიზმს რასიზმთან აიგივებდა და სიონიზმს თანამედროვე ფაშიზმად აცხადებდა („ფაშიზმი ლურჯი ვარსკვლავის ქვეშ“, „სიონიზმი თანამედროვე ფაშიზმია“). ეს იდეები, გამოიყენება არაბულ სამყაროში ისრაელის საწინააღმდეგო პროპაგანდის მიერ, მათ შორის ისლამისტების მიერ ასევე მემარცხენე-ლიბერალური იდეოლოგიებისა და ახალი ანტისემიტისტების მიერ. XX საუკუნის 80-იან წლებში ისრაელში რაბი მეირ კაჰანეს მიერ დაარსებულ იქნა კახის პოლიტიკური მოძრაობა, რომელიც რადიკალური რელიგიურ-ნაციონალისტური ხასიათის იყო. მისი პროგრამა მოიცავდა ყველა არაბის იძულებით გადაყვანას ბიბლიური ერეც-ისრაელის ტერიტორიიდან და იმ დროს ისრაელის მიერ კონტროლირებადი ტერიტორიების (იუდეა, სამარია, გოლანის მაღლობები და სინას ნახევარკუნძული) ანექსიას, ასევე ებრაული სამართლის (ჰალახა) ელემენტების ჩართვას ისრაელის კანონმდებლობაში. 1984 წლიდან 1988 წლამდე კახის მოძრაობა მე-11 ქნესეთში წარმოდგენილი იყო მისი დამფუძნებლის, რაბი მეირ კაჰანეს მიერ.

რუსული ფაშიზმი, როგორც ნაციონალიზმის სახეობა, ჩამოყალიბდა 1930-იან და 1940-იან წლებში. მისთვის დამახასიათებელი იყო იტალიური ფაშიზმისა და გერმანული ნაციონალ-სოციალიზმისადმი სიმპათიები, გამოხატული ანტიკომუნიზმითა და ანტისემიტით. რუსული ფაშიზმის ფესვები ისტორიაში „შავი ასეულების“ და „თეთრი მოძრაობის“ სახელით ცნობილ მოძრაობებშია. ის გავრცელებული იყო გერმანიაში, მანჯუ-გუოსა და აშშ-ში მცხოვრებ თეთრკანიან ემიგრანტთა წრეებში. „თეთრი მოძრაობის“ ზოგიერთი იდეოლოგი, როგორიცაა ი. ა. ილინი და ვ. ვ. მულგინი, მიესალმნენ ბენიტო მუსოლინის და ადოლფ ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლას და თავიანთ თანამებრძოლებს ფაშისტურ „მეთოდს“ სთავაზობდნენ, როგორც სოციალიზმის, კომუნიზმისა და ათეიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის გზას. ამავდროულად, ისინი არ უარყოფდნენ პოლიტიკურ რეპრესიებსა და ანტისემიტისმს და ამართლებდნენ მას (ტარასოვი. <https://saint-juste.narod.ru/fashtip.htm>).

ფაშიზმი გავრცელდა ამერიკის კონტინენტზეც. ბრაზილიური ინტეგრალიზმი იყო ფაშისტური იდეოლოგიის პოლიტიკური მოძრაობა, რომელიც დააარსა 1932 წლის ოქტომბერში, მწერალმა პლინიო სალგადომ. მოძრაობამ ისესხა იტალიური ფაშიზმის ძირითადი მახასიათებლები. თუმცა, ინტეგრალისტებს მათგან განსხვავებით მონარქისტული პოლიტიკური კურსი ჰქონდათ და რასიზმს უარყოფდნენ, რაც აისახა მათ სლოგანში „ერთიანობა ყველა რასისა და ხალხისთვის“. პარტიაში იღებდნენ სხვადასხვა რასის ადამიანებს, მათ შორის შავკანიანებს. საბოლოო ჯამში, ბრაზილიური ინტეგრალიზმის პოლიტიკური პროგრამა წარმოადგენდა მარქსიზმისა და ლიბერალიზმის უარ-

ყოფას. ევროპელი ფაშისტების მსგავსად, ინტეგრალისტები საშუალო კლასს ეყრდნობოდნენ. მათ ბევრი ოფიცერი გადაიბირეს, განსაკუთრებით საზღვაო ფლოტში. ებრაელებისადმი დამოკიდებულება პარტიის ლიდერებს შორის დებატების საგანი იყო: სალგადო ანტისემიტიზმის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ ინტეგრალისტური მილიციის (პარამილიტარული ძალა) ხელმძღვანელი გუსტავო ბაროზო ცნობილი იყო ანტისემიტური განწყობით.

არგენტინის ფაშისტური პარტია (PFA) 1932 წელს დაარსეს იტალო-არგენტინელებმა. PFA ეფუძნებოდა იტალიური ფაშიზმის იდეოლოგიურ და დოქტრინულ საფუძვლებს. 1930-იან წლებში პარტია მასობრივ ორგანიზაციად იქცა, განსაკუთრებით ქალაქ კორდობაში. თავიდან არგენტინის ფაშისტური პარტიის კორდობას ფრანკიას ნიკოლას ვიტელი ხელმძღვანელობდა. 1934 წლიდან კი ნიმო დე ანკინი, რომელმაც ნაციონალისტური კურსი აიღო. კორდობაში ANF-ის მთავარი პოლიტიკური მოკავშირეები იყვნენ არგენტინის სამოქალაქო ლეგიონი და არგენტინის ნაციონალისტური მოძრაობა/ახალი არგენტინის დადასტურება. პარტიამ არსებობა 1936 წელს შეწყვიტა და მის ნაცვლად ეროვნულ-ფაშისტური კავშირი (UNF) შეიქმნა (ტარასოვი. <https://saint-juste.narod.ru/fashtip.htm>).

აღსანიშნავია, რომ არაკლასიკურ ფაშიზმად მოიხსენიება ტეტჩერიზმი, რეიგანომიკი და პინოჩეტის რეჟიმი. გამონაკლისი არც იაპონია იყო, რაც ჩემი კვლევის საგანს წარმოადგენს.

უკანასკნელ პერიოდში იაპონურ და დასავლურ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ გაიზარდა ინტერესი იაპონიაში ფაშიზმის პრობლემატიკისადმი. იყო თუ არა ფაშიზმი იაპონიაში? ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩამოყალიბდა ისტორიკოსთა ორი ჯგუფი. ერთი მათგანი ამტკიცებს, რომ იაპონია არ იყო ფაშისტური სახელმწიფო. ამ ჯგუფში შედიან იაპონელები: ტაკაში, ტაკეხირო, ტაკახი და ინგლისურენოვანი მკვლევარები: ბერგერი, გარონი, კაზა, ბრაუნი, დუსი, სპილმანი, ოკიმოტო. მათი მთავარი არგუმენტებია:

1. იაპონიაში არ ყოფილა მასობრივი ფაშისტური მოძრაობა;
2. იაპონიას არ ჰყოლია ფაშიზმისათვის დამახასიათებელი ქარიზმატული ლიდერი;
3. იაპონიაში არ მომხდარა ფაშისტების მიერ ხელისუფლების უზურპირება;
4. იაპონიაში ამ დროისათვის მომხდარი ტერორისტული აქტები სახელმწიფოს მიერ იყო ინსპირირებული და დაფინანსებული;
5. იაპონიაში არ არსებობდა კორპორატიული სისტემა;
6. იაპონია უნიკალური ქვეყანაა და მასზე არ მოქმედებს ტრადიციული ისტორიული კატეგორიები, რომლებიც გამოყენებულია ისტორიული პროცესების ასახვასთან დაკავშირებით.

ისტორიკოსთა მეორე ჯგუფი კი ამტკიცებს, რომ იაპონია ფაშისტური იყო. ამ ჯგუფში შედიან არა მარტო მარქსისტები, არამედ სხვა იაპონელი მკვლევარებიც: კინზო, ჰიროზუმი, მასაო, კიიოტა-და, ტეტსუო, იოშიაკი. ინგლისურენოვანი მკვლევარები: ბიქსი, გორდონი, რეინოლდსი, ტანსმანი. ისინი საუბრობენ “საიმპერატორო ფაშიზმზე”, „კომპოზიტურ ფაშისტურ სახელმწიფოზე“, გერმანიისა და იაპონიის ანალოგიებზე (ძალის კულტი, ყველაფრის ნებადართულობა, ნაციონალური განსაკუთრებულობა, დიქტატურა, „იმატოს რასის“ ექსპანსიური პოლიტიკა...). ცნობილი იაპონელი მეცნიერის მარუიამა მასაოს აზრით, იტალიასა და გერმანიაში ფაშიზმი ქვემოდან განხორციელდა, იაპონიაში კი ზემოდან. რეინოლდსის თანახმად, „იდეოლოგია, რომელიც აგებულია იმპერატორის ხელისუფლებაზე, წარმოადგენს ფაშიზმის ერთ-ერთ ფორმას, იაპონურ სტილში“. აშშ-სა და დიდ ბრიტანეთში ბევრმა მკვლევარმა იაპონიის მოდერნიზაცია დაუკავშირა „ფაშიზმის კულტურას“, „ფაშისტურ ესთეტიკას“, „კრიზისთან ფაშისტური მეთოდებით ბრძოლას“ და ა. შ. (Szpilman: 2011). მაგრამ როგორც არ უნდა იყოს, იაპონურ ფაშიზმზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით ისეთი ორგანიზაციების არსებობას, როგორიც იყო:

1. „ტახტის დახმარების ასოციაცია“ (ტაისეი იოკუსანკაი, იაპონური: 大政翼賛会), 1940 წლიდან 1945 წლამდე არსებობდა. ორგანიზაციას ხელმძღვანელობდნენ პრემიერ-მინისტრები ერთმანეთის მიყოლებით.

2. ტოსეი-ჰა. „ტოსეი-ჰას“ („საკონტროლო ფრაქცია“) ჯგუფი, რომელსაც ჰიდეკი ტოჯო ხელმძღვანელობდა, აქტიურად იყო ჩართული ქვეყნის ფაშისტურიზაციაში. მასში შედიოდნენ გენერლები და არმიის ოფიცრები, რომლებიც იაპონიაში ფაშიზმის დამყარებას და სხვა ქვეყნების მიმართ აგრესიულ დამოკიდებულებას უჭერდნენ მხარს. არმიის ჯგუფის წევრები ძირითადად პოლიტიკოსები და გენერლები იყვნენ. ტოსეი-ჰა ცდილობდა არმიაში პოლიტიკურად კონსერვატიული (ზომიერი) ელემენტების შემოყვანას, რადიკალური და ულტრანაციონალისტური კოდო-ჰასგან განსხვავებით. 1940 წელს ჯგუფმა ამას მიაღწია ხელისუფლების შეცვლისა და „კონსერვატიულად“ მუშაობის გარეშე. ფაშიზმი ეროვნულ იდეად იქცა მონარქიზმის წილის დაკარგვის გარეშე.

3. კოდოჰა. „იმპერიული გზის ფრაქცია“. (皇道派 Kōdōha) რადიკალური და ულტრანაციონალისტური დაჯგუფება, ომის პარტია. მასში შედიოდნენ იაპონიის არმიის უმცროს ოფიცერთა კორპუსის წევრები. ორგანიზაციის მიზანი იყო სამხედრო ხელისუფლების დამყარება და ტოტალიტარული, მილიტარისტული და ექსპანსიონისტური იდეალების პოპულარიზაცია. ფრაქციის დამფუძნებლები იყვნენ სადაო არაკი და ჯინზაბურო მასაკი.

იაპონიის პრემიერ-მინისტრი, არმიის გენერალი ჰიდეკი ტოჯო (1941-1944) აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა წყნარ ოკეანესა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში ომის შესახებ იაპონიის დისკუსიებში. მეორე მსოფლიო ომში იაპონიის დამარცხების შემდეგ, 1946 წელს შორეული აღმოსავლეთის საერთაშორისო ტრიბუნალის ტოკიოს სასამართლო პროცესზე იგი ომის დამნაშავედ ცნეს და სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს. ტოკიოს იასუკუნის სალოცავში მას შინტოისტურ ღვთაებად სცემენ თაყვანს; ტოჯომ სამურაების კოდექსიდან გამომდინარე, საკუთარ თავზე აიღო იმპერატორის პასუხისმგებლობის მთელი სიმძიმე ომის პერიოდში.

რაც შეეხება ჰიროჰიტოს, ის იყო იაპონიის 124-ე იმპერატორი (1926-1989). თავისი მმართველობის პერიოდს მან მიანიჭა დევიზი „შოვა“ („განათლებული მსოფლიოს ეპოქა“). ის იყო იაპონიის შეიარაღებული ძალების გენერალისიმუსი. მას ასევე მინიჭებული ჰქონდა ბრიტანეთის საპატიო გენერლის წოდება (1921), შემდეგ კი საპატიო ფელდმარშალის წოდება (1930 წლის 26 ივნისი; წოდება ჩამოერთვა 1942 წელს). 1979 წელს, ცენტრალური აფრიკის იმპერიაში მონარქიის დამხობის შემდეგ, ის გახდა მსოფლიოში ერთადერთი მონარქი, რომელსაც ჰქონდა „იმპერატორის“ ტიტული. ჰიროჰიტოს მეფობა იაპონიის ისტორიაში ყველაზე ხანგრძლივი იყო, 62 წელი გაგრძელდა. მისმა მეფობამ იაპონური საზოგადოების ფუნდამენტური ტრანსფორმაცია გამოიწვია. მისი ხელმძღვანელობით იაპონიამ XX საუკუნის პირველ ნახევარში სამხედრო ძალა განავითარა, მეორე მსოფლიო ომში ჩაერთო და ჩინეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის რამდენიმე სხვა ქვეყანა დაიპყრო. მეორე მსოფლიო ომში დამარცხებისა და იაპონიის ამერიკული ოკუპაციის შემდეგ, იმპერატორმა უარი თქვა ღვთაებრიობაზე და ძალაუფლება დაკარგა.

საბოლოო ჯამში, იაპონური ფაშიზმის სპეციფიკური მახასიათებლები შეიძლება ასე ჩამოვყალიბოთ:

1. იაპონური ფაშიზმის დროშა იყო არა პარტია, არამედ იმპერატორი;
 2. იამატოს უმაღლესი რასის დომინანტობა აზიაში;
 3. ნაციონალური რელიგიის - შინტოსა და სამურაების კოდექსის „ბუშიდოს“ იდეის სინთეზი.
 4. ფაშისტური ორგანიზაციები იაპონიაში;
 5. ე. წ. „ჰანაზიური დოქტრინა“, ტანაკას 7 ეტაპიანი გეგმა.
- განვიხილოთ ცალცალკე.

იაპონიის ისტორიიდან ცნობილია, რომ ის შეიქმნა იამატოს სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნის საფუძველზე, რომელიც წარმოიშვა იამატოს რეგიონში (თანამედროვე ნარას პრეფექტურა) III-IV საუკუნეებში. დაახლოებით VI საუკუნეში იამატოს კლანმა იაპონიის პირველი და ერთადერთი დინასტია მეიჯი დააარსა. 670-იან წლებში იამატოს სახელი შეეცვალა და ნიპონ „იაპონია“ ეწოდა. იაპონური ლეგენდის თანახმად, იამატოს სახელმწიფოს შემქმნელი იყო მზის ქალღმერთი ამატერასუ. ის გახდა იაპონიის საიმპერატორო ოჯახის წინაპარი, პირველი იმპერატორი ჯიმუ კი მისი შვილთაშვილი იყო. აქედან გამომდინარე, „იამატოს რასა“ (大和民族) ღმერთების შთამომავლებად, სუფთა სისხლის იაპონელებად ითვლებოდა და იაპონელთა რასობრივ სიამაყის გრძნობას განსაზღვრავდა, როგორც ღვთის რჩეული ხალხისა მსოფლიოში, მზის შვილებისა“. იაპონური დროშის სიმბოლოც ხომ მზით არის წარმოდგენილი. თანამედროვე იაპონიაში ტერმინი „იამატო მინძოკუ“ შეიძლება მოძველებულად ჩაითვალოს, რადგან ის აღნიშნავს რასობრივ ცნებებს, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომში იაპონიის კაპიტულაციის შემდეგ ბევრ წრეში უარყოფილ იქნა. ხშირად გამოიყენება „იაპონელი ხალხი“ ან თუნდაც „იაპონელ-იაპონელი“, თუმცა ამ ტერმინებსაც აქვთ სირთულეები ეთნიკური და ეროვნების ცნებების ორაზროვანი შერწყმის გამო. დღევანდელ იაპონიაში სტატისტიკა მოსახლეობას მხოლოდ ეროვნების მიხედვით ითვლის და არა ეთნიკური კუთვნილებით, ამიტომ ეთნიკური იამატოს რაოდენობა და მათი რეალური მოსახლეობის რაოდენობა ბუნდოვანია (История Японии, 1998: 15).

იამატოს რასის ღვთაებრიობა, იაპონური ნაციონალური რელიგიის - შინტოსა და სამურაების კოდექსის „ბუშიდოს“ იდეის სინთეზი წარმოადგენს იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგიის კონცეფციას. შინტოიზმი, რომელიც წინაპართა სულების თაყვანისცემაზეა ორიენტირებული, უპირველეს მნიშვნელობას ანიჭებს რელიგიურ პრაქტიკას და არა დოქტრინას. მეიჯის რესტავრაციის შემდეგ შინტოიზმი გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ოფიციალური იდეოლოგიის ნაწილი იყო, რომლის დახმარებითაც მთავრობა ცდილობდა ხალხის ერთიანი რწმენით გაერთიანებას და იაპონური კულტურის უნიკალურობისა და უპირატესობის გამოცხადებას. შინტოიზმმა გავლენა მოახდინა როგორც კლასიკურ იაპონურ თეატრზე, ასევე თანამედროვე პოპულარულ კულტურაზე. აღსანიშნავია, 1869 წელს იმპერატორმა მეიჯიმ დაარსა იასუკუნის სალოცავი, რომელიც იაპონიის 10 ყველაზე მნიშვნელოვანი შინტოს სალოცავების სიაშია. სალოცავი ოფიციალურად ეძღვნება მილიონობით კაცის, ქალის, ბავშვის და ოჯახის შინაური ცხოველების კამის, რომლებიც მას შემდეგ დაიღუპნენ იაპონიის იმპერატორებისთვის. რაც შეეხება ბუშიდოს (იაპონურად: „მეომრის გზა“), ის სამურაების ეთიკის კოდექსია, რომელიც XII-XIII საუკუნეებში წარმოიშვა და საბოლოოდ XVI-XVII საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. ეს იყო სამურაების კლასის, როგორც კეთილშობილი მეომრების წესების, რეკომენდაციებისა და ქცევის ნორმების ერთობლიობა, სამურაების ეთიკის კოდექსი. მაგალითისთვის: ბუშიდოს მოთხოვნებია: ბატონისადმი უპირობო ერთგულება; სამხედრო საქმე სამურაის ღირსეული და ერთადერთი პროფესიაა; თვითმკვლელობა იმ შემთხვევებში, როდესაც სამურაის პატივი შელახულია; ტყუილის და ფულზე მიჯაჭვულობის აკრძალვა. იცხოვროს მაშინ, როცა ცხოვრება სწორია და მოკვდეს მაშინ, როცა სიკვდილი სწორია. აუცილებელია ზომიერება საკვებში და გარყვნილების თავიდან აცილება; სამურაი არა მხოლოდ სამაგალითო შვილი უნდა იყოს, არამედ ერთგული ქვეშევრდომიც; ომში სამურაის ერთგულება გამოიხატება სიცოცხლის შეწირვით, თუ მოვალეობა მოითხოვს ამას; ერთგულება, სამართლიანობა და გამბედაობა სამურაის სამი ბუნებრივი სათნოებაა. იაპონელი ფაშისტები შინტოისტები იყვნენ. იაპონელი ფაშისტების მიზანი იყო სამხედრო დიქტატურის დამყარება და საგარეო პოლიტიკური ექსპანსია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგია, რომლის ბაზისს შეადგენდა ნეპონიზმის კონცეფცია, რაც ემყარებოდა იაპონიის განსაკუთრებულ ღვთიურ მისიას სოციალური ჰარმონიის დადგენაში „ერთიანი ოჯახი-

სახელმწიფო“, რომელსაც იმპერატორი მართავდა და იამატოს უმაღლესი რასის ლიდერობას აზიში. მოკლედ რომ ვთქვათ, იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგიაში შერწყმული.

იაპონურმა იდეოლოგიამ ჩამოაყალიბა ე. წ. „პანაზიური დოქტრინა“, რომლის მთავარი სლოგანი იყო „აზია აზიელებისათვის“. დოქტრინა განსაკუთრებით პოპულარული იყო მაღალ სამხედრო წრეებში, რომლებსაც მიაჩნდათ, რომ იაპონიას უნდა დაეწყო „რასობრივი ომი ფერადკანიანთა ემანსიპაციისათვის“. ეს დოქტრინა პრესის მიერ პროპაგანდირებული იყო მთელ იაპონიაში და მას ასწავლიდნენ საბავშვო ბაღებში და სასკოლო გამოცემებში. უახლეს ისტორიაში ცოტაა ისეთი დოკუმენტი, რომელმაც გამოიწვია ისეთი დავა, როგორიცაა ე. წ. „ტანაკას მემორანდუმი“, რომელიც ამ პერიოდში გავრცელდა. „დოკუმენტი“ შესაძლოა, არასწორი სახელწოდებაა, რადგან ორიგინალი (თუ ვივარაუდებთ, რომ ასეთი არსებობდა) არასდროს უნახავს ვინმეს, ვინც მის არსებობას აღიარებდა. ამბობენ, რომ მემორიალი წარმოადგენს 13,000 სიტყვიან საიდუმლო პეტიციას, რომელიც პრემიერ-მინისტრმა ბარონმა ტანაკა გიიტიმ წარუდგინა იმპერატორ ჰიროჰიტოს 1927 წლის 25 ივლისს. რომელშიც აღწერილი იყო მანჯურიის, ჩინეთსა და მონღოლეთში ეკონომიკური შეღწევის პროგრამა, რომელიც იაპონიის მიერ აზიისა და ევროპის დამორჩილებას მოამზადებდა. 1929 წელს ჩინელების მიერ გამოვლენის შემდეგ, დოკუმენტმა მსოფლიო აღიარება მოიპოვა 1930-იან წლებში. იაპონელების მკაცრი წინააღმდეგობებისა და პასუხისმგებლობის უარყოფის მიუხედავად, ის ითარგმნა და გავრცელდა ევროპასა და შეერთებულ შტატებში. თუმცა იაპონიის კაპიტულაციის შემდეგ, როდესაც მოკავშირეები ომის დანაშაულის ბრალდებების დასადასტურებლად ინკრიმინირებული დოკუმენტების მოძიებას ცდილობდნენ, მათ შორის ტანაკას მემორანდუმის, ვერ იპოვეს ვერცერთი შესაბამისი პროექტი ან ასლი; იაპონურენოვანი „ორიგინალი“ ფართომასშტაბიანი კვლევის მიუხედავად, როგორც ჩანს, არასდროს შექმნილა (Hoyt, 2001: 62). როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, 1927 წლის იაპონური სტრატეგიული დაგეგმვის დოკუმენტი, რომელიც „ტანაკას, მემორანდუმის“ სახელითაა ცნობილი, მიეწერება იაპონიის 26-ე პრემიერ-მინისტრს, საგარეო საქმეთა მინისტრსა და კოლონიების მინისტრს გენერალ ტანაკა გიიტის (1864-1929), სადაც ის იაპონიის საგარეო პოლიტიკის საფუძვლად აშკარად აცხადებდა ჩინეთის, სსრკ და სხვა სახელმწიფოთა წინააღმდეგ ექსპანსიას მსოფლიო ბატონობის მოპოვების მიზნით. მან, სავარაუდოდ, იმპერატორ ჰიროჰიტოს წარუდგინა მსოფლიოს დაპყრობის სტრატეგია, რომელიც პუნქტობრივად ასე გამოიყურებოდა: 1. მსოფლიოს დასაპყრობად, თქვენ უნდა დაიპყროთ აზია; 2. აზიის დასაპყრობად, თქვენ უნდა დაიპყროთ ჩინეთი; 3. ჩინეთის დასაპყრობად, თქვენ უნდა დაიპყროთ მანჯურია და მონღოლეთი; 4. თუ ჩვენ მოვახერხებთ ჩინეთის დაპყრობას, აზიის დანარჩენი ქვეყნები და სამხრეთ ზღვის ქვეყნები შეშინდებიან ჩვენით და დაგვნებდებიან. მაშინ მსოფლიო მიხვდება, რომ აღმოსავლეთ აზია ჩვენია.

ტანაკას მემორანდუმი პირველად გამოქვეყნდა ჩინური გამოცემის „時事月報“ („ყოველთვიური მიმდინარე მოვლენები“) 1929 წლის დეკემბრის ნომერში ნანჯინგში, ნაციონალისტურ ჩინურ გამოცემაში „China Critic“. მემორანდუმის წარმოშობა კვლავ კითხვის ნიშნის ქვეშაა. რადგან მისი პირველი გამოცემა ჩინურ ენაზე იყო დაწერილი, ზოგიერთი იაპონელი ისტორიკოსი მას ჩინურ წყაროებს მიაწერს, სავარაუდოდ, ჩინელ ნაციონალისტებს ან ჩინელ კომუნისტებს (Schecter, 2001: 8). ზოგიერთი ავტორის თანახმად, დოკუმენტი საბჭოთა კავშირმა გააყალბა ჩინეთსა და იაპონიას შორის ომის გამოწვევის მცდელობისას, რომელსაც საბჭოთა კავშირი თავისი ინტერესების სამსახურში გამოიყენებდა (Stephan, 1927: 740).

ეს ორი თეორია ურთიერთგამომრიცხავი არ არის, რადგან ჩინეთის კომუნისტური პარტია საბჭოთა კავშირის კონტროლის ქვეშ მყოფი კომინტერნის წევრი იყო და 1930-იანი წლებიდან საბჭოთა პოლიტიკა იაპონური ექსპანსიონიზმის წინააღმდეგ პროპაგანდისტული ომის წარმოებას ისახავდა

მიზნად. ასევე, მემორიალის პირველი ინგლისურ ენაზე თარგმანი აშშ-ს კომუნისტურმა პარტიამ განახორციელა და გამოქვეყნდა ჟურნალ „კომუნისტური ინტერნაციონალის“ 1931 წლის დეკემბრის ნომერში. მოგვიანებით ის წიგნის ფორმატში ხელახლა დაიბეჭდა (Stephan, 1927: 740). 1939 წელს პიტერ ფლემინგმა განაცხადა, რომ მან ტანაკას მემორიალის „განახლება“ შექმნა, მოკავშირეთა საიდუმლო სტრატეგიული კონფერენციის შესახებ წარმოსახვითი ანგარიშის დაწერით, რომელსაც გუომინდანის ლიდერი ჩან კაი-ში ესწრებოდა და იაპონელებისთვის ინფორმაციის გაჟონვით. ეს მოვლენა ადასტურებს, რომ ბრიტანელებმა მეორე მსოფლიო ომამდე იცოდნენ, რომ ტანაკას მემორიალი ყალბი იყო (Stephan, 1927: 740). მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთში გამოცემულ გაზეთებსა და სასკოლო სახელმძღვანელოებში ტანაკას მემორიალი ხშირად ისე განიხილება, თითქოს ის ნამდვილი დოკუმენტი, დასავლელი ისტორიკოსების უმეტესობა კონსენსუსს აღწევს, რომ დოკუმენტი ყალბია. ამ დოკუმენტის ინგლისური თარგმანი 1934 წლის თებერვალამდე იყო მიმოქცევაში და საფუძვლად დაედო ჰერბერტ ვ. არმსტრონგის მიერ იმავე წლის თებერვალში გამოცემული ჟურნალ „The Plain Truth“-ის პირველი ნომრის პირველ გვერდზე გამოქვეყნებულ მთავარ სტატიას, თუმცა ის პირველად ნაკლებად გავრცელებულ ჟურნალ „კომუნისტურ ინტერნაციონალში“ 1931 წელს გამოჩნდა.

„ტანაკას მემორანდუმი“ შეერთებული შტატების საომარი პროპაგანდის მიერ ფართოდ იყო წარმოდგენილი, როგორც ჰიტლერის „ჩემი ბრძოლის“ ერთგვარი იაპონური ანალოგი. ფრენკ კაპრას ოსკარის მფლობელი ფილმების სერიაში „ჩინეთის ბრძოლა“ და „ომის პრელუდია“, „რატომ ვომობთ“, ტანაკას მემორანდუმი აღწერილია, როგორც დოკუმენტი, რომელიც წარმოადგენდა იაპონიის სტრატეგიულ გეგმას შეერთებულ შტატებთან ომისთვის. „ტანაკას მემორანდუმი“ ასევე იყო წარმოდგენილი ფილმში „იცოდე შენი მტერი: იაპონია“, რომელიც ასევე კაპრამ ომის დროს გადაიღო. როგორც ამ ფილმებშია წარმოდგენილი, იაპონიის ექსპანსიური პოლიტიკის მიზნის მისაღწევად ხუთი თანმიმდევრული ნაბიჯი იყო საჭირო:

1. მანჯურიის დაპყრობა;
2. ჩინეთის დაპყრობა;
3. საბჭოთა კავშირის ან ციმბირის დაპყრობა;
4. ბაზების დაარსება წყნარ ოკეანეში;
5. შეერთებული შტატების დაპყრობა.

მართალია, მემორანდუმის ავთენტურობას დღეს მეცნიერები არ აღიარებენ, მაგრამ როგორც ავთენტური 1930-40-იან წლებში, ტანაკას მემორიალი ფართოდ იქნა აღიარებული, რადგან იაპონიის ექსპანსიური პოლიტიკა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში და წყნარი ოკეანის რეგიონში, როგორც ჩანს, ამ გეგმებს სრულიად შეესაბამებოდა; ავთენტურობა, როგორც ჩანს, დადასტურდა 1931 წლის მუკდენის ინციდენტით, 1937 წლის მეორე ჩინეთ-იაპონიის ომით, 1939 წლის ხალხინ გოლის ბრძოლებით, 1940 წელს იაპონიის მიერ ფრანგული ინდოჩინეთში შეჭრით, 1941 წელს პერლ-ჰარბორზე თავდასხმით და შემდგომში წყნარი ოკეანის ომით (Beasley, 2002: 185). ისტორიკოსი ბარაკ კუშნერი აცხადებს: ტანაკას მემორიალში რამდენიმე კრიტიკული ისტორიული შეცდომა იყო, რაც აშკარად ადასტურებს მის სიყალბეს, მაგრამ ის ფაქტი, რომ შეტყობინება ემთხვეოდა იაპონიის ზოგად მიზნებს, სამხედრო გზით დაემორჩილებინათ ჩინეთი, ემთხვეოდა სხვაგან არსებულ რწმენას, რომ მემორიალი ნამდვილი იყო (Kushner, 2015: 173).

საინტერესოა რას ფიქრობდა მოსკოვი. მემორანდუმის სტრატეგიაში ხომ საბჭოთა კავშირის დაპყრობაც შედიოდა. ამასთან დაკავშირებით ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს 1940 წელს გამოქვეყნებული ლევ ტროცკის ანგარიში იმის შესახებ, თუ როგორ მოხდა, სავარაუდოდ, დოკუმენტის გამოაშკარავება: „ძნელი გასაგებია, თუ რატომ ღუმს მოსკოვი, რომელიც ამ საკითხში ყველაზე კარგად არის ინფორმირებული, ტანაკას მემორიალის შესახებ. ორიგინალი ფოტოასლი მოსკოვში

მიიღეს ისეთ გარემოებებში, რომლებიც გამორიცხავდა რაიმე ეჭვს მის ავთენტურობასთან დაკავშირებით. ეს შესანიშნავი დოკუმენტი საზღვარგარეთ, კერძოდ, შერთებულ შტატებში გაიგზავნა მოსკოვიდან, კრემლიდან. დოკუმენტის ავთენტურობა უცნაურად საეჭვოა დღესაც კი. მოსკოვი ღუმს. ვკითხები ჩემს თავს: რატომ არ მოვყევი ეს ეპიზოდი ადრე, ეპიზოდი, რომელიც ნათელს ჰფენს თანამედროვე ისტორიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ დოკუმენტს? ეს უბრალოდ იმიტომ მოხდა, რომ ამის არანაირი შემთხვევა არ არსებობდა. 1925 წელს პოლიტბიუროს სხდომას შორის, როდესაც პირველად წამოიჭრა ტანაკას დოკუმენტის საკითხი, და იმ პერიოდს შორის, როდესაც საზღვარგარეთ ემიგრაციაში აღმოვჩნდი და საერთაშორისო ურთიერთობების უფრო ზუსტად თვალყურის დევნების შესაძლებლობა მომეცა - ამ ინტერვალში იყო სასტიკი შიდა ბრძოლის, დაპატიმრების, ცენტრალურ აზიაში გადასახლების და შემდეგ თურქეთში გადასახლების წლები. ტანაკას დოკუმენტი ჩემი მეხსიერების სიღრმეში მიძინებულად დარჩა... ბოლო წლებში შორეულ აღმოსავლეთში განვითარებული მოვლენები იმდენად ადასტურებს ტანაკას პროგრამას, რომ გამორიცხავს ნებისმიერ ეჭვს ამ დოკუმენტის ნამდვილობასთან დაკავშირებით“ (Leon Trotsky, (2008).

1940 წელს ჟურნალისტმა და პოპულარულმა ისტორიკოსმა ედვინ პ. ჰოიტმა დაწერა, რომ ტანაკას მემორიალი ზუსტად ასახავს „იმას, რაც პრემიერ-მინისტრმა ტანაკამ თქვა და რასაც სუპერნაციონალისტები თვეების განმავლობაში ამბობდნენ“. ირის ჩანგი დასძენს, რომ იმ დროს იაპონიის მთავრობა იმდენად დაჯგუფებული იყო, რომ ასეთი გეგმის განხორციელება ნებისმიერ შემთხვევაში შეუძლებელი იქნებოდა. ისტორიკოსმა მეირიონ ჰარისმა დაწერა, რომ ტანაკას მემორიალი „მოცე საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე წარმატებული „ბინძური ხრიკი“ იყო - ყალბი დოკუმენტი, რომელიც იმდენად ბრწყინვალედ იყო შექმნილი, რომ ოცდაათი წლის შემდეგაც კი დასავლელები მისით იყვნენ მოხიბლულნი“ (Hoyt, 2001: 62). იაპონიის ეროვნული თავდაცვის აკადემიის საერთაშორისო ურთიერთობების დიპლომატიისა და ომის ისტორიის პროფესორი, დოქტორი ჰარუო ტოჰმატსუ, აცხადებს, რომ „ტანაკას მემორიალი“ არასდროს არსებობდა, მაგრამ იმ წლის დალიანის კონფერენციამ მიიღო რეზოლუციები, რომლებიც ასახავდა ამ იდეებს „ავთენტურობაში“ (Tohmatsu, 2004: 18). ანალოგიურად, ისტორიკოსი უილიამ გ. ბისლი აცხადებს, რომ „ამ დოკუმენტის ბუნება, რომელიც სხვადასხვა, ინგლისურ და ჩინურ ენებზეა გამოქვეყნებული, არ იძლევა დამაჯერებლობის საფუძველს მის ავთენტურობაში“ (Beasley, 2002: 185). ჰოლტის და შეკტერის აზრით 1927 წლის ზაფხულში (27 ივნისი - 7 ივლისი), ტანაკამ მოიწვია „შორეული აღმოსავლეთის კონფერენცია“ იაპონიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს, არმიის სამინისტროს, საზღვაო ძალების სამინისტროს და ფინანსთა სამინისტროს წევრებთან. თუმცა, მსოფლიო ბატონობის გენერალური გეგმის შემუშავების ნაცვლად, კონფერენცია დასრულდა უხეში კონსენსუსით, რომ იაპონიას უნდა დაეჭირა მხარი ჩინეთის კომინტანის მთავრობისთვის ჩინელი კომუნისტების წინააღმდეგ ომში. იაპონელებს უნდა დაერწმუნებინათ გენერალი ჟანგ ძუოლინი, რომ თავისი ბაზა გაერთიანებინა პრაქტიკულად ავტონომიური მანჯურიისთვის, რომელიც ბუფერული სახელმწიფოს როლს შეასრულებდა და საბოლოოდ იაპონიის ბატონობის ქვეშ მოექცებოდა. სავარაუდოდ, ტანაკას მემორიალი ორივე მკვლევარის აზრით, ამ კონფერენციის საიდუმლო ანგარიშია (Holt, 2001: 298).

ამგვარად, დასკვნის სახით შეგვიძლია აღვნიშნოთ, რომ იაპონია ფაშისტური სახელმწიფო იყო. მეორე მსოფლიო ომში „ღერძის“ ქვეყნების ტრიუმფირატში შედიოდა და ნაცისტური გერმანიის და ფაშისტური იტალიის მსგავსად კონკორდატი ჰქონდა დადებული ვატიკანთან. გარდა ამისა, სავსებით ვიზიარებ იმ მკვლევარების მოსაზრებას, რომლებიც იაპონიას ფაშისტურად ჯერ კიდევ 1930 წლიდან მიიჩნევენ. არგუმენტირებულად ეს შეიძლება ასე ჩამოვყალიბოთ:

1. იმპერატორ ჰიროჰიტოს, „აზიელი ჰიტლერი“ უწოდეს და ის არ გაასამართლეს მხოლოდ იმიტომ რომ ტოჯომ და სხვა გენერლებმა საკუთარ თავზე აიღეს მთელი პასუხისმგებლობა დანაშაულისა. ეს იყო სამურაების ეთიკის გამოვლინება. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ მილიტარისტული იაპონიის მთელი პატრიოტული კულტი აგებულია იმპერატორის თაყვანისცემაზე და მის სამსახურზე არა როგორც ადამიანზე, არამედ როგორც „მზის შვილზე“ და შინტოიზმის უმაღლეს იერარქზე. იაპონური ძალაუფლების მოდელშიც იმპერატორი მნიშვნელოვანია არა როგორც პიროვნება, არამედ როგორც ფუნქცია.

2. კორპორატიული სისტემა. იაპონიაში კორპორაციული ასოციაცია „საიბაცუ“ ჯერ კიდევ შოუას ეპოქამდე გაჩნდა და ზოგიერთი მათგანი: მიცუბიში, მიცუი, სუმიტომო ისეთივე წარმატებით თანამშრომლობდა მილიტარისტულ ხელისუფლებასთან, როგორც სიმენსი, ტიისენი და კრუპი გერმანიაში.

3. იაპონიას იგივე მიზნები ჰქონდა, რაც ღერძის ქვეყნებს: მსოფლიოს გადანაწილება, ბრძოლა კომუნიზმთან.

4. იაპონიამ გამოიყენა გენოციდის მეთოდები ჯერ კიდევ 1937 წელს, როცა ნანჯინგში დაახლოებით 500 ათასი ადამიანი დახოცა და სამხედრო დანაშაულებების ისტორიაში შევიდა.

5. იაპონურ ფაშიზმში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა შინტომ, რომელმაც დოგმატური ხასიათი მისცა იაპონელთა განსაკუთრებულობის კონცეფციას.

6. იაპონურ დროშას კიოკუძიცუს დღემდე ჩინეთსა და კორეაში აღიქვამენ, როგორც სვასტიკას.

7. ფაშისტური პარტიის როლს იაპონიაში შეიარაღებული ძალები ასრულებდა.

8. იაპონური ფაშიზმის იდეოლოგიის განმახორციელებელი იყო ფაშისტური ორგანიზაცია „ტახტის დახმარების ასოციაცია“ (1940-1945), რომელიც პრემიერ მინისტრმა, პრინცმა კონომე დაარსა მალევე, როგორც კი იაპონია „ღერძს“ შეუერთდა. ფაშისტური გავლენის პიკი იყო კონოეს მმართველობა 1937-1939 და 1940-1941 წლებში.

დაბოლოს, თანამედროვე გლობალიზაციის პროცესებში, როდესაც მეოცე საუკუნეში დასამარებულია იდეოლოგიებმა რეანიმაცია განიცადეს და კვლავ გააქტიურდნენ ნეონაციზმის, ნეოფაშიზმის, ნეომარქსიზმის, ნეოლიბერალიზმის და სხვა სახით, ფაშიზმის ისტორიული ანალოზი გვიჩვენებს, რომ დებატები იაპონურ ფაშიზმზე კიდევ დიდხანს გაგრძელდება. ამგვარად, დღესაც კი, *მემორიალის* გამოქვეყნებიდან დაახლოებით თექვსმეტი წლის შემდეგ, ის კვლავ საეჭვო და საკამათო დოკუმენტად რჩება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ალექსანდრ ტარასოვი. ფაშიზმი ბევრგვარია: <https://saint-juste.narod.ru/fash-tip.htm>

Cristopher W. A. Szpilman. 2012. Some Reflections on the Question of Fascism in Modern Japanese History. 1918-1941. Beregeniya 777 Sova, 4 (31) 2016 (translated into Russian by S. V. Belkin)

Dreidemy, Lucile: *Der Dollfuß-Mythos. Eine Biographie des Posthumen*. Böhlau, Wien 2014, ISBN 978-3-205-79597-1.

История Японии; 1998. Т. II. Ассоциация японоведов. Москва.

5. Hoyt, Edwin P. (2001). *Japan's War The Great Pacific Conflict*. Cooper Square Press, 62. ISBN 0-8154-1118-9.

John J. Stephan (28 November 2008) The Tanaka Memorial (1927): authentic or spurious? Published online by Cambridge University Press.

Beasley; 1987. Japanese Imperialism 1894–1945, Oxford: Clarendon Press.

Barak Kushner (2015). *Men to Devils, Devils to Men: Japanese War Crimes and Chinese Justice*. Harvard University Press. p. 173. ISBN 9780674728912

leonTrosky (2008.) The Tanaka Memorial. Copyleft: Leon Trotsky Internet Archive (www.marxists.org) 2008. Permission is granted to copy and/or distribute this document under the terms of the GNU Free Documentation License.

Haruo Tohmatsu, *A Gathering Darkness* (2004) SR Books.

Cristopher W.A.Szpilman. Saaler Sven. 2011. Pan-Asianism: A Documentary History, Volume 1 & 2. Lanham. Rowman & Littlefield литература». РАН.

References:

Aleksandr Tarasov. Fazismi bevrqvaria. <https://saint-juste.narod.ru/fash-tip.htm> .ალექსანდრ ტარასოვი. ფაშიზმი ბევრგვარია: <https://saint-juste.narod.ru/fash-tip.htm>

Cristopher W.A. Szpilman. 2012. Some Reflections on the Question of Fascism in Modern Japanese History. 1918-1941. Beregeniya 777 Sova, 4 (31) 2016 (translated into Russian by S. V. Belkin)

Dreidemy, Lucile: *Der Dollfuß-Mythos. Eine Biographie des Posthumen*. Böhlau, Wien 2014, ISBN 978-3-205-79597-1

Istoria Japonii. 1998. История Японии. 1868-1998. Т. II. Ассоциация японоведов. Москва

Hoyt, Edwin P. (2001). *Japan's War The Great Pacific Conflict*. Cooper Square Press, 62. ISBN 0-8154-1118-9.

John J. Stephan (28 November 2008) The Tanaka Memorial (1927): authentic or spurious? Published online by Cambridge University Press.

Beasley. 1987. Japanese Imperialism 1894–1945, Oxford: Clarendon Press.

Barak Kushner (2015). Men to Devils, Devils to Men: Japanese War Crimes and Chinese Justice. Harvard University Press. p. 173. ISBN 9780674728912.

leonTrosky (2008.) The Tanaka Memorial. Copyleft: Leon Trotsky Internet Archive (www.marxists.org) 2008. Permission is granted to copy and/or distribute this document under the terms of the GNU Free Documentation License.

Haruo Tohmatsu, *A Gathering Darkness* (2004) SR Books.

Cristopher W.A. Szpilman. Saaler Sven. 2011. Pan-Asianism: A Documentary History, Volume 1 & 2. Lanham. Rowman & Littlefield литература». РАН.

THE CONCEPT OF THE YAMATO RACE AND THE TANAKA MEMORIAL IN THE IDEOLOGY OF JAPANESE FASCISM

Leila (Ia) Khubashvili

Doctor of Historical Sciences

Associate Professor at Tbilisi Ivane

Javakhishvili State University

Email: Leila.khubashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7784-4637>

Abstract. The twentieth century, in the words of Benito Mussolini, became the era of fascism; fascist ideology spread across Europe, the Americas, Britain, and Asia, and took on religious diversity, including Catholic, Protestant, and Orthodox, so on. The aim of this article is to analyze the discourse on Japanese fascism, which in recent years has generated wide interest in both Japanese and Western historiography. Did fascism exist in Japan? There is a difference of opinion among historians on this issue. One group of Japanese scholars: Takashi, Takehiro, Takahi, as well as English-speaking scholars, Berger, Garon, Kasza, Brown, Duus, Szpilman, and Okimoto put forward the following arguments: (1) there was no mass fascist movement in Japan; (2) Japan did not have a charismatic leader characteristic of fascism; (3) there was no usurpation of power by fascists in Japan; (4) terrorist acts carried out in Japan at the time were inspired and funded by the state; (5) there was no corporatist system in Japan; and (6) Japan was regarded as a unique country not adequately explained by the traditional historical categories used to interpret other societies.

Japan was considered a fascist country not only by Marxists but also by other Japanese researchers: Kinzo, Hirozumi, Masao, Kiyotada, Tetsuo, and Yoshiaki. This idea is also supported by Bix, Gordon, Reynolds, and Tansman. They examine Japanese “imperial fascism”, analogous situations in Germany and Japan (the cult of power, permissiveness, national uniqueness, dictatorship, and the expansionist policy of the “Yamato race”), and refer to Japan as a “composite fascist state”. According to Reynolds, “an ideology based on the power of the emperor is a form of Japanese-style fascism”. Many researchers in the United States and the United Kingdom have identified a “culture of fascism” and a “fascist aesthetic” in relation to Japan’s modernization and the “management of crises via fascist methods”. At the same time, it is important to note the specific features of Japanese fascism, such as the following: (1) the flag of Japanese fascism, which represented not a party but the emperor; (2) Tanaka’s seven-stage plan; (3) the dominance of the Yamato master race in Asia; (4) the synthesis of the national religion – Shinto – and the samurai code of “bushidō”.

Some researchers have considered Japan to have been fascist since the 1930s and support this position with the following arguments: 1. The entire patriotic cult of militarist Japan was based on the worship of the emperor and service to him; he was regarded as the “Son of the Sun” and the highest authority in Shinto. Similarly, in the Japanese model of power, the emperor was important not as a person but as a function. 2. Emperor Hirohito was called the “Asian Hitler,” and he was not brought to trial largely because Tojo and other generals assumed full responsibility for the crimes. This was regarded as a manifestation of samurai ethics. 3. Japan had a corporatist system: the zaibatsu corporations existed even before the Shōwa era, and some of them – Mitsubishi, Mitsui, and Sumitomo – cooperated with the militarist government as successfully as Siemens, Thyssen, and Krupp in Germany. 4. Japan pursued the same objectives as the Axis powers: the redistribution of the world and the struggle against communism. 5. Japan employed genocidal methods in 1937, when approximately 500,000 people were killed in Nanjing. 6. Shinto played an important role in Japanese fascism, giving a dogmatic character to the concept of Japanese uniqueness. 7. The Japanese

Kyokujitsu-ki flag is still perceived as a swastika in China and Korea. 8. In Japan, the role of a fascist party was fulfilled by military personnel, officers, and generals. 9. The ideology of Japanese fascism was implemented by the fascist organization "Imperial Rule Assistance Association" (1940–1945), founded by Prime Minister Prince Konoe after Japan joined the Axis powers.

Ultimately, a historical analysis of fascism reveals that the debate over Japanese fascism will persist for a considerable time.

Keywords: Japan, Neponism, Shinto, fascism, Tanaka.

* * *

Introduction. The aim of this article is to discuss and present, on the basis of comparative analysis, the most widespread ideology of the 20th century—fascism—and, in the interest of this research, the discourse related to Japanese fascism, including the concept of the Yamato race and the differences of opinion related to the Tanaka Memorial (Memorandum). Religion played an important role in both fascism and Nazism. The Nazis were primarily pagan, although ecumenical Christianity was also characteristic of Nazism. Italian, Spanish, Portuguese, Austrian, and Latin American fascism had a pronounced Catholic character, while Greek and Romanian fascism exhibited a militant Orthodox orientation. Japanese fascists, in contrast, were Shintoists. The goal of Japanese fascists was to establish a military dictatorship and pursue foreign political expansion. Their ideology, based on the concept of Nipponism, emphasized Japan's special divine mission and the superiority of the Yamato race. Japanese ideology also developed the so-called "Pan-Asian doctrine," the main slogan of which was "Asia for Asians". This doctrine was especially popular within high military circles, which believed that Japan should lead a "race war" for the emancipation. The doctrine was propagated through the press across Japan and was incorporated into kindergarten and school publications. Known as the Tanaka Memorial (田中上奏文, *Tanaka Jōsōbun*), it was published in September 1931 in the journal *China Critic* and caused a major political uproar. General Tada published a political thesis stating, "The Asian race must be united." Although the Japanese government denied the existence of the Tanaka Memorial, its expansionist policies closely resembled the strategies outlined in the document.

Methodology. In recent decades, interest in the problem of Japanese fascism has grown significantly in both Japanese and Western historiography. A key question in this debate is whether Japan can be considered a fascist state. Two groups of historians have emerged on this issue: one argues that Japan was not a fascist state, while the other maintains that it was. We used historicism and comparative-critical analysis to assess these views and present our arguments in the conclusion.

Discussion. When discussing Japanese fascism, we must first consider the foundations and causes of the emergence of fascism as an ideology. The birthplace of fascism is Italy. The basis of fascist ideology represents racism, chauvinism, and aggressive geopolitical doctrines that arose before the birth of fascism for domestic policy purposes. Its characteristics included the strictest government, which relied on military violence, militarism, a system of mass terror and repression, the cult of the leader, and social demagoguery; foreign policy was expansionist and aggressive, characterized by wars of conquest, the ignoring of international law, and other measures. It was also expressed in the genocide of peoples.

Fascist ideas were concentrated in the Nazi image of power, as expressed in Adolf Hitler's book *Mein Kampf* ("My Struggle," 1925). The first fascist organization was founded in Italy in 1925 by Benito Mussolini and soon spread throughout the world. In the 1930s, fascism became prominent in Italy, Germany (where it

developed into Nazism), Portugal, Spain, Eastern and Central Europe, as well as in countries such as Brazil, Argentina, and others.

The First World War and the Russian Socialist Revolution led to the activation of communist parties. The shadow of communism loomed heavily on the world map. In 1920, when Italy was facing the threat of a communist coup, Mussolini declared that fascism was the force that could stop and defeat communism. The Duce became an idol for the Italians because he saved the country from Bolshevism and paved the way for it to become Rome's heir. The ideology of fascism was characterized by totalitarianism, the glorification of one's own language and culture, the primacy of the state and nation, the emphasis on obedience and self-sacrifice, and the elevation of war as an expression of the greatness of the people. It can be said that Mussolini instilled in Italians a sense of pride and purpose. It is not an exaggeration to suggest that both fascism and Nazism were a resuscitation of the dignity that perceived to be damaged in the First World War. That is why Mussolini's words sounded so natural: "The 20th century is the era of fascism." Fascism was intended to serve as a counterweight to communism. This led to the formation of fascist parties around the world. Fascist doctrines also spread to countries such as Brazil and Argentina.

The Franco dictatorship was established in Spain, Salazar's in Portugal, and similar regimes emerged elsewhere. It can be said that, at that time, there were three main types of fascism: Italian fascism, German Nazism, and Spanish Francoism. These three are often grouped as classical fascism, while other variants are considered non-classical (Tapacov, 2003). However, the differences among these regimes are substantial, and this division should be seen as conditional. I will briefly discuss the countries under fascist regimes, beginning with Portugal, where Salazar's dictatorship lasted almost half a century.

The Estado Novo (also referred to as the Second Portuguese Republic), officially known as the Portuguese Republic, was a dictatorial, authoritarian, autocratic, and corporatist political regime that existed for 41 years (1933–1974). The main ideologist was Prime Minister António de Oliveira Salazar.

Spain was ruled by Francisco Franco's dictatorship, known as Francoism, from 1939 to 1975. Franco supported Falangism until the mid-1940s. The first phase of the regime, known as "Franco's First Regime", can be characterized as fascist or quasi-fascist and totalitarian or quasi-totalitarian, while the subsequent system was rather authoritarian-conservative.

Austrofascism, a right-wing totalitarian ideology in Austria, was established by Chancellor Engelbert Dollfuss in 1933–1934 and lasted until the Anschluss in 1938. Its characteristic ideas included Austrian nationalism, clerical fascism, political and social Catholicism, national conservatism, right-wing populism, corporatism, Christian nationalism, and dominionism. The term "Austrofascism" is commonly used by left-wing historians and politicians in Austria and Germany. The state was officially called the Federal State of Austria. Dollfuss's regime largely modeled its practices on the Italian state structure during Mussolini's rule, which is why the regime came to be known as Austrofascism (this term was introduced by the leader of the Social Democrats Otto Bauer).

In 1934, the Heimwehr, followers of Italian fascism, briefly came to power in Austria, but the Nazis staged a putsch and assassinated Chancellor Dollfuss. Ultimately, the period ended with the Anschluss of Austria (Dreidemy, 2014).

In 1920, the communist regime in Hungary was overthrown and a kingdom was declared. The country was headed by a regent, Admiral Miklós Horthy. During World War II, Budapest joined the Berlin-Rome-Tokyo Axis, but after the defeat at Stalingrad, Horthy turned to the Allies. After the pro-Nazi coup of October 15, 1944, in which SS units under the command of Otto Skorzen participated, power passed into the hands of dictator Ferenc Szalas and his party, the Crossed Arrows. Szalas was proclaimed regent of Hungary. The parliament awarded him the title of Leader of the Nation. Szalas was an idealist and blindly believed that

only national socialism could save humanity. His dictatorial regime was characterized by brutal repression against Roma and Jews. The battles of March 1945 in the Lake Balaton region brought Budapest liberation from Nazism and Soviet tyranny (Тарасов, 2003).

In France, in the pre-war period and during World War II, several different fascisms competed with each other: the French variant of the Italian "Francisme", the French variant of Nazism "The French Popular Party", the French version of Francoism "The Cagoulards", and finally, the "original aristocratic-elitist, monarcho-fascism, the "Action Française", founded in 1899. The French Popular Party was a fascist party in France during the pre-war period and World War II. It pursued a strongly anti-communist policy. During the war and the Nazi occupation, it took a collaborationist stance and actively fought against the resistance movement.

Oswald Mosley was the leader of the fascists in Britain. The British Union of Fascists was a political group founded by Oswald Mosley in 1932, during the Great Depression in Britain. The Union became the largest fascist organization in Britain, and its activities had a significant impact on the socio-political life of the country in the 1930s. In 1936, the party changed its name to the British Union of Fascists and National Socialists, and in 1937 it became known simply as the British Union, existing under this name until 1940, when it was banned.

In Romania, the conflict between supporters of Italian fascism and the Nazis escalated into a civil war. Antonescu's forces and Horia Sima's Iron Guard fought each other. The Romanian ultranationalist party, the Iron Guard—also known as the Legion of the Archangel Michael and the Legionary Movement—was founded in 1927 by Corneliu Zelea Codreanu. The party functioned as a paramilitary order, lived by a clerical-chivalric charter, and performed religious rituals. Its members were also called "Green Shirts" due to the color of their clothing.

Greek fascism is associated with the name of Ioannis Metaxas. The Prime Minister of Greece (1936–1941), Lieutenant General Ioannis Metaxas, founded the authoritarian, nationalist Fourth of August Regime, also known as the Dictatorship of Ioannis Metaxas. Some modern historians characterize it as totalitarian and fascist, since Metaxas borrowed some ideas from Italian fascism, but the regime never became fully fascist and pursued a more pro-British and pro-French foreign policy than that of the Axis powers. After Metaxas' death in January 1941, the regime, which was unpopular with the people, collapsed and became completely dependent on the authority of the king.

As for Jewish fascism, Soviet anti-Zionist propaganda equated Zionism with racism and declared it to be modern fascism ("Fascism under the Blue Star," "Zionism Is Modern Fascism"). These ideas have been used in anti-Israel propaganda in the Arab world, including by Islamists, as well as by left-liberal ideologies and new anti-Semites. In the 1980s, the political movement Kach, founded in Israel by Rabbi Meir Kahane, was of a radical religious-nationalist nature. Its program included the forced transfer of all Arabs from the biblical Land of Israel and the annexation of territories controlled by Israel at the time (Judea, Samaria, the Golan Heights, and the Sinai Peninsula), as well as the incorporation of elements of Jewish law (halakha) into Israeli legislation. From 1984 to 1988, the Kach movement was represented in the 11th Knesset by its founder, Rabbi Meir Kahane.

Russian fascism, as a type of nationalism, was formed in the 1930s and 1940s. It was characterized by sympathies for Italian fascism and German National Socialism, expressed in anti-communism and anti-Semitism. The roots of Russian fascism lie in the movements known in history as the Black Hundreds and the White Movement. It was widespread among circles of White émigrés living in Germany, Manchuria, and the United States. Some ideologists of the White Movement, such as I. Ilyin and V. Shulgin, welcomed the rise to power of Benito Mussolini and Adolf Hitler and offered their comrades the fascist "method" as a way to fight

socialism, communism, and atheism. At the same time, they did not deny political repression and anti-Semitism and, in some cases, justified them (Tapacov, 2003).

Fascism also spread to the Americas. Brazilian Integralism was a political movement of fascist ideology, founded in October 1932 by the writer Plínio Salgado. The movement borrowed the main characteristics of Italian fascism. However, the Integralists, unlike their European counterparts, had a monarchist political orientation and rejected racism, which was reflected in their slogan, "Unity for all races and peoples." The party accepted people of different races, including Black Brazilians. Ultimately, the political program of Brazilian Integralism rejected Marxism and liberalism. Like European fascists, the Integralists relied on the middle class. They recruited many officers, especially in the navy. The attitude toward Jews was a subject of debate among party leaders: Salgado opposed anti-Semitism, while Gustavo Barroso, head of the Integralist Militia (a paramilitary force), was known for his anti-Semitic views.

The Argentine Fascist Party (PFA) was founded in 1932 by Italo-Argentines. The PFA was based on the ideological and doctrinal foundations of Italian fascism. In the 1930s, the party became a mass organization, especially in the city of Córdoba. Initially, the Córdoba faction of the Argentine Fascist Party was led by Nicolás Vitelli. From 1934, it was led by Nimio de Anquín, who adopted a nationalist course. In Córdoba, the PFA's main political allies were the Argentine Civic Legion and the Argentine Nationalist Movement "Affirmation of a New Argentina." The party ceased to exist in 1936 and was replaced by the National Fascist Union (UNF) (Tapacov, 2003).

It is noteworthy that forms of non-classical fascism are often associated with Thatcherism, Reaganomics, and the regime of Pinochet. Japan was no exception, which is the subject of my research.

Recently, in Japanese and Western historiography, the problem of Japanese fascism has attracted widespread interest. Does fascism exist in Japan? Two groups of historians argue over this issue. One group maintains that Japan was not a fascist state. Japanese researchers —Takashi, Takekihiro, and English-speaking scholars—Berger, Garon, Kasza, Brown, Duus, Szpilman, and Okimoto—support this view. They present the following arguments: 1. There was no mass fascist movement in Japan; 2. Japan did not have a charismatic leader typical of fascism; 3. There was no usurpation of power by fascists in Japan; 4. The terrorist acts that took place in Japan at this time were inspired and funded by the state; 5. There was no corporate system in Japan; 6. Japan is a unique country and was not affected by the traditional historical categories used to explain processes in other countries.

Japan was considered a fascist country not only by Marxists but also by other Japanese researchers: Kinzo, Hirozumi, Masao, Kyoto, Tetsuo, and Yoshiaki. This idea was also supported by Bix, Gordon, Reynolds, and Tansman. They discuss concepts such as "Imperial Fascism" and a "Composite Fascist State," as well as situations analogous to those in Germany and Japan (the cult of power, the permissiveness of everything, national uniqueness, dictatorship, and the expansionist policy of the "Yamato race").

According to the Japanese scholar Masao Maruyama, fascism in Italy and Germany was implemented from below, whereas in Japan it was imposed from above. According to Reynolds, "the ideology that built the emperor-centered government represents a form of fascism, Japanese in style." In the United States and Great Britain, many researchers argue that Japan's modernization has no connection with "fascism," "fascist culture," "fascist aesthetics," or "fascist methods in times of crisis" (Szpilman, 2011). Nonetheless, when discussing Japanese fascism, we cannot ignore the existence of organizations such as:

1. The "Association for the Support of the Throne" (Taisei Yokusankai, Japanese: 大政翼賛会) existed from 1940 to 1945. The organization was headed by successive prime ministers of Japan.

2. Tosei-Yes: The Tosei-ha ("Control Faction") group, led by Hideki Tojo, was actively involved in the fascistization of Japan. It included generals and army officers who supported the establishment of fascism in

the country and advocated an aggressive stance toward other nations. The members of the group were primarily politicians and military leaders. Tosei-ha sought to introduce politically conservative (moderate) elements into the army, in contrast to the radical and ultranationalist Kodo-ha. By 1940, the group had achieved this without changing the government, working in a “conservative” manner. Fascism thus became a national ideology without diminishing the role of monarchism.

3. Kōdōha: The Kōdōha (“Imperial Way Faction,” Japanese: 皇道派) was a radical and ultranationalist group within the Japanese army, often described as a war party. It primarily included members of the junior officer corps. The organization aimed to establish military rule and to promote totalitarian, militaristic, and expansionist ideals. The faction was founded by Sadao Araki and Jinzaburō Masaki. Japanese Prime Minister and Army General Hideki Tojo (1941–1944) was an active participant in Japan's discussions about the war in the Pacific and Southeast Asia. After Japan's defeat in World War II, he was found guilty of war crimes at the Tokyo trial of the International Tribunal for the Far East in 1946 and sentenced to death. He is venerated as a Shinto deity at the Yasukuni Shrine in Tokyo; Tojo assumed the full weight of the emperor's responsibilities during the war, in accordance with the samurai code.

As for Hirohito, he was the 124th Emperor of Japan, reigning from 1926 to 1989. He conferred the motto of his reign, “Shōwa” (“Age of the Enlightened World”), upon the period of his rule. He held the position of Generalissimo of the Japanese Armed Forces and was awarded the honorary rank of British General in 1921, followed by the honorary rank of Field Marshal on June 26, 1930; this rank was later revoked in 1942. In 1979, following the overthrow of the monarchy in the Central African Empire, he became the only monarch in the world to hold the title of “Emperor”. Hirohito's reign, lasting 62 years, remains the longest in Japanese history. His reign brought about a fundamental transformation of Japanese society. Under his leadership, Japan developed military power in the first half of the 20th century, entered World War II, and conquered China and several other countries in Southeast Asia. After defeat in World War II and the American occupation of Japan, the emperor renounced divinity and lost power.

Ultimately, the specific characteristics of Japanese fascism can be formulated as follows:

1. The symbol of Japanese fascism represented not a party but the emperor;
2. Yamato higher race dominance in Asia;
3. National religion – Shinto and samurai, the idea of the code "Bushidō" synthesis;
4. Fascist organizations in Japan;
5. The so-called "Pan-Asian" doctrine, Tanaka's 7-step plan.

Let's consider it separately. From the history of Japan, it is known that it was created on the basis of the Yamato state formation, which arose in the Yamato region (modern Nara Prefecture) in the 3rd-4th centuries. Around the 6th century, the Yamato clan founded Japan's first and only dynasty, the Meiji Dynasty. In the 670s, Yamato's name was changed to Nippon "Japan". According to Japanese legend, the founder of the Yamato state was the sun goddess Amaterasu. She became the ancestor of the Japanese imperial family, and the first emperor Jimmu was her great-grandson. Therefore, the "Yamato race" (大和民族) was considered the descendants of the gods, pure-blooded Japanese, and defined the sense of racial pride of the Japanese as God's chosen people in the world, children of the sun.

The symbol of the Japanese flag is also represented by the sun. In modern Japan, the term “Yamato” (大和) or “Minzoku” (民族) may be considered outdated because it historically carried racial connotations. After World War II, following Japan's surrender, these terms were rejected in many circles. Today, the terms “Japanese people” or “Japanese-Japanese” are more commonly used, although these terms also have ambiguities regarding ethnicity and nationality. In Japan, official statistics count only nationality, not ethnicity, so the actual population of the Yamato people and their proportion of the total population is

unclear (История Японии, 1998, p. 15). The divinity of the Yamato race, Japanese national religion (Shinto), and the samurai code of Bushido together contributed to the ideological foundations of Japanese fascism. Shinto, which focuses on the worship of ancestral spirits, emphasizes religious practice rather than doctrine. After the Meiji Restoration, Shinto was incorporated into official ideology for a time, and the government used it to promote unity among the people and to assert the uniqueness and superiority of Japanese culture. Shinto has influenced both classical Japanese theater and modern popular culture. Notably, in 1869, Emperor Meiji established the Yasukuni Shrine, which is considered one of the ten most important Shinto shrines in Japan. The shrine is officially dedicated to the kami of the millions of men, women, children, and even pets who have died serving the emperors of Japan. As for Bushido (Japanese: "The Way of the Warrior"), it is a code of ethics for the samurai that originated in the 12th–13th centuries and was fully developed by the 16th–17th centuries. It was a set of rules, recommendations and norms of behavior for the samurai class, as of noble warriors, the code of ethics for the samurai.

For example, the requirements of Bushido include: unconditional loyalty to one's master; considering military affairs as the sole honorable profession of the samurai; committing suicide when a samurai's honor is violated; prohibitions against lying and attachment to money; living when life is appropriate and dying when death is necessary; moderation in food and avoidance of debauchery. A samurai was expected to be not only an exemplary son but also a loyal subordinate. In war, loyalty was demonstrated through the willingness to sacrifice one's life if duty demanded it. Loyalty, justice, and courage were regarded as the three fundamental virtues of a samurai. Japanese fascists were adherents of Shinto, and their goal was to establish a military dictatorship with control over foreign policy and political expansion. Particularly notable was Japanese fascism as an ideology based on Nipponism, which emphasized Japan's perceived divine mission to establish social harmony through a "unified family-state" ruled by the emperor and led by the Yamato people, considered a superior race in Asia. In short, Japanese fascism represented a synthesis of nationalist, militarist, and ideological elements.

Japanese ideology during the early twentieth century gave rise to the so-called "Pan-Asian Doctrine," whose central slogan was "Asia for Asians." This doctrine was particularly influential within the upper echelons of the military, whose members believed that Japan should initiate a "race war" under the guise of emancipation of people of colour. This doctrine was propagated by the press throughout Japan. It was taught in kindergartens and school publications.

Few documents from recent history have provoked as much controversy as the so-called "Tanaka Memorial," which circulated during that period. The "document" is perhaps a misnomer, since the original (assuming it ever existed) was never seen by anyone who would acknowledge its existence. The Memorial is purportedly a 13,000-word secret petition that Prime Minister Baron Tanaka Giitō presented to Emperor Hirohito on July 25, 1927. It outlined a program of economic penetration into Manchuria, China, and Mongolia that would prepare Japan for the subjugation of Asia and Europe. After its discovery by the Chinese in 1929, the document gained worldwide recognition in the 1930s. Despite fierce Japanese objections and denials of responsibility, it was translated and distributed in Europe and the United States. However, following Japan's surrender, Allied war crimes investigators conducted extensive searches for incriminating documents to verify the Tanaka Memorial. Despite large-scale research into Japanese archives, no relevant projects or copies of an 'original' document were ever found (Hoyt, 2001, p. 62). As mentioned above, the 1927 Japanese strategic planning document known as the "Tanaka Memorial" is attributed to General Tanaka Giichi (1864–1929), the 26th Prime Minister as well as Foreign and Colonial Minister of Japan. In this document, he explicitly stated that the basis of Japanese foreign policy was expansion against China, the

USSR, and other states to achieve world domination. He allegedly presented Emperor Hirohito with a strategy for global conquest that can be summarized as follows:

1. To conquer the world, Japan must first conquer Asia.
2. To conquer Asia, Japan must first conquer China.
3. To conquer China, Japan must take control of Manchuria and Mongolia.
4. Once China is conquered, the rest of Asia and the maritime countries will fear Japan and surrender.

Then the world will recognize that East Asia belongs to Japan.

The Tanaka Memorial was first published in the December 1929 issue of the Chinese publication 時事月報 (Monthly Current Affairs) in Nanjing, a Nationalist Chinese journal. On September 24, 1931, it was published in the English-language periodical *China Critic*, which was based in Shanghai. The Memorial's original text is in Chinese. Because its first edition was written in Chinese, some Japanese historians have attributed it to Chinese sources (Schechter, 2003, p. 8). According to some authors, the document was forged by the Soviet Union in China and Japan during the interwar period as part of an effort to advance Soviet interests (Stephan, 1973, p. 740).

These two theories are not mutually exclusive. This is because the Chinese Communist Party was under the control of the Soviet Union as a Comintern member. During the 1930s, Soviet politics depicted Japanese expansionism as a threat and used propaganda to support war efforts. The memorial was first translated into English in the United States by the Communist Party and published in the magazine *The Internationale* in the December 1931 issue. Later, it was reprinted in book format (Stephan, 1973). In 1939, Peter Fleming asserted that he had created an "update" to the Tanaka Memorial by composing a fictional account of a secret Allied strategy conference attended by Kuomintang leader Chiang Kai-shek and intentionally passing it to the Japanese. This incident demonstrates that the British were aware the Tanaka Memorial was a forgery before the outbreak of World War II. While the Tanaka Memorial is often treated as a genuine document in newspapers and school textbooks published in China, most Western historians agree that it is a forgery. An English translation of the document circulated from 1934 and, in February of the same year, served as the basis for an article published by Herbert V. Armstrong in the first issue of his magazine *The Plain Truth*. However, the document had first appeared earlier, in 1931, in the less widely circulated magazine *The Internationale*, published by the Communist Party.

The Tanaka Memorial was widely presented in the United States as war propaganda, often likened to Hitler's *Mein Kampf* as a representation of Japanese ambitions. It appeared in Frank Capra's Oscar-winning film series, including *Prelude to War*, *Why We Fight*, and *The Battle of China*, where the Memorial was described as outlining Japan's strategic plan for war against the Allied powers. The Tanaka Memorial was also featured in the film *Know Your Enemy: Japan*, another Capra wartime production, where it was used to illustrate Japan's expansionist policies. According to the portrayal in these films, achieving Japan's objectives required a series of five consistent steps: 1. Conquest of Manchuria; 2. Conquest of China. 3. Conquest of the Soviet Union or Siberia. 4. Establishment of strategic bases across the Pacific. 5. Conquest of the United States.

It is true that today scholars do not consider the Memorial authentic. However, in the 1930s and 1940s, the Tanaka Memorial was widely regarded as genuine because Japan's expansionist policies in Southeast Asia and the Pacific appeared to align closely with the plans described in the document, giving the impression that its authenticity was confirmed as of 1931. The Mukden Incident took place in 1931, the Second Sino-Japanese War in 1937, Japan's battles in China in 1939, the Japanese invasion of French Indochina in 1940, and the attack on Pearl Harbor, followed by the Pacific War in 1941 (Beasley, 1991, p. 185). Historian Barak Kushner declares: "There were several critical historical mistakes in the Tanaka Memorial that clearly demonstrate it

is a fake, but the fact that the message overlapped with Japan's general aims to militarily subdue China coincided with the belief elsewhere that the Memorial was genuine" (Kushner, 2015, p. 173).

It is interesting to consider what Moscow thought about the Memorial, which included plans for the conquest of the Soviet Union. In this regard, the 1940 report by Leon Trotsky is noteworthy, particularly regarding how the document was allegedly leaked. Trotsky observed:

"It is hard to understand why Moscow, which is best informed on this matter, persists in maintaining silence about the Tanaka Memorial. The original photographic copy was received in Moscow under circumstances precluding any doubts whatever about its authenticity. This remarkable document was sent abroad, i.e., to the United States from Moscow, from the Kremlin. The authenticity of the document is strangely enough suspect even today. Moscow keeps quiet... I ask myself: Why didn't I relate this episode before, an episode which throws light on one of the most important political documents of modern history? It was simply because no occasion arose for it. In the interval between the meeting of the Political Bureau in 1925 when the question of the Tanaka document first came up, and the period when I found myself in exile abroad and had the opportunity of following international affairs more accurately – in this interval there intervened the years of the cruel internal struggle, arrest, exile to Central Asia, and then Turkey. The Tanaka document remained dormant in the recesses of my memory. The course of events in the Far East in recent years has corroborated the Tanaka program to such a degree as to preclude any doubts about the authenticity of this document" (Trotsky, 1941 (2008)).

In 1940, a journalist and popular historian Edwin P. Hoyt wrote that "of what Prime Minister Tanaka had said and what the supernationalists had been saying for months." (Hoyt, 2001, p. 62). According to Iris Chang, the Japanese government's intense internal divisions would have prevented any such plan from being carried out. Historian Meirion Harries wrote that the Tanaka Memorial "was one of the most successful 'dirty tricks' of the twentieth century – a bogus document so brilliantly conceived that thirty years later Westerners were still taken in by it". Japan National Defense Academy International Relationships Diplomacy And War History Professor, Doctor Haruo Tohmatsu, states that "The 'Tanaka Memorial' never existed, but the Dalian conference of that year adopted resolutions that reflected these ideas" (Tohmatsu, 2004, p. 18). Similarly, historian William G. Beasley states that "the nature of this document, as published variously in English and Chinese, does not carry conviction as to its authenticity". (Beasley, 1991, p. 185) According to Holt and Schechter, in the summer of 1927 (June 27 - July 7), Tanaka Invited "Far Eastern Conference" Japan Foreign Affairs Ministry, Army Ministry of Maritime Affairs Forces Ministry and Finance Ministry with members. Rather than resulting in a detailed plan for world domination, the conference reached a general agreement that Japan should back the Chinese Nationalist (Kuomintang) government in its conflict with the Chinese Communists. This support was conditional on persuading General Zhang Zuolin to unify his territory into a nearly autonomous Manchuria, which would act as a buffer state and eventually come under Japanese control. Researchers suggest that the Tanaka Memorial may have been a secret record of this meeting. (Holt, 2007, p. 298)

Conclusion. Thus, in conclusion, I argue that Japan during the period under discussion can be characterized as a fascist state. It was part of the triumvirate of the "Axis" countries in World War II and, like Nazi Germany and Fascist Italy, had a concordat with the Vatican. In addition, I fully agree with those scholars who consider Japan to have exhibited fascist characteristics since the 1930s. This argument can be summarized as follows:

1. Emperor Hirohito was called the "Asian Hitler" and was not tried. Just because Tojo and the other generals took full responsibility for the crimes, this was a manifestation of the samurai ethic. It should be emphasized that the entire patriotic spirit of militaristic Japan. The cult is built on the worship of the emperor

and his service, not as a person, but as a "Son of the Sun" and the highest hierarch of Shintoism. In the Japanese model of power, the emperor is also important not as a personality, but also as a function.

2. Corporate system: in Japan The corporate association " Zaibatsu" emerged before the Shōwa era, and some of them: Mitsubishi, Mitsui, and Sumitomo, with the same success, collaborated with militarist authorities, such as Siemens, Thyssen, and Krupp in Germany.

3. Japan had the same goals as the Axis powers: the redistribution of the world, the fight against communism.

4. Japan used genocidal methods as early as 1937, when approximately 500,000 people were killed in Nanjing.

5. Shinto played an important role in Japanese fascism, which gave a dogmatic character to the concept of Japanese exceptionalism.

6. The Japanese flag of Kyokujitsu is still perceived in China and Korea as a swastika.

7. The role of the fascist party was carried out by the Japanese armed forces.

8. He was the implementer of the ideology of Japanese fascism. The fascist organization "Association for the Assistance of the Throne" (1940-1945), which The Prime Minister, Prince Konoe Founded soon after Japan joined the "Axis" joined. The peak of fascist influence was the rule of Konoe from 1937-1939 and In 1940-1941.

Finally, in the process of modern globalization, when ideologies buried in the twentieth century have re-emerged in the form of neo-Nazism, neo-fascism, neo-Marxism, neo-Liberalism, and others, a historical analysis of fascism suggests that debates about fascism in Japan will continue for a long time. Thus, even today, long time after its publication, the memorial remains a controversial and disputed document.

References

- Beasley, W. G. (1991). *Japanese Imperialism 1894-1945*. Oxford: Clarendon Press.
- Dreidemy, L. (2014). *Der Dollfuß-Mythos. Eine Biographie des Posthumen*. Böhlau, Wien 2014, ISBN 978-3-205-79597-1. Wien: Böhlau. doi:ISBN 978-3-205-79597-1
- Holt, T. (2007). *The Deceivers: Allied Military Deception in the Second World War*. Skyhorse Publishing. doi: ISBN 978-1-60239-142-0
- Hoyt, E. P. (2001). *Japan's War The Great Pacific Conflict*. Cooper Square Press. doi: ISBN 0-8154-1118-9
- Kushner, B. (2015). *Men to Devils, Devils to Men: Japanese War Crimes and Chinese Justice*. Harvard University Press.
- Schecter, L. (2003). *Sacred Secrets: How Soviet Intelligence Operations Changed American History*. Potomac Books. doi: ISBN 1-57488-522-7
- Stephan, J. T. (1973). "The Tanaka Memorial (1927): Authentic or Spurious?". 7(4), 733–745.
- Szpilman, C. W. (2011). *Pan-Asianism: A documentary history 1920 to present*. 2. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Tohmatsu, H. (2004). *A Gathering Darkness*. SR Books.
- Trotsky, L. (1941 (2008)). *The Tanaka Memorial*. Fourth International.
- История Японии. (1998). Москва: Ассоциация Японоведов [Istoriya Yaponii. Moskva: Assotsiatsiya Yaponovedov].
- Тарасов, А. (2003). Фашизм много и чем дальше, тем они всё менее отличимы от «обычного капитализма». *Новая модель(2)* [Tarasov, A. *Fashizmov mnogo i chem dalshe, tem oni vsyo menee otlichimy ot «obychnogo kapitalizma»*. *Novaya model(2)*]. Retrieved from <https://saint-juste.narod.ru/fash-tip.htm>

**უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სტრატეგიები და გარე აქტორების როლი სამხრეთ
კავკასიაში: შედარებითი ანალიზი საქართველოს, სომხეთისა
და აზერბაიჯანის მაგალითზე**

ირაკლი მანველიძე

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
საჯარო მმართველობის დოქტორი, პროფესორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: Irakli.manvelidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6422-2049>

ზაზა ბურკაძე

ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, ასოცირებული
პროფესორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: zaza.burkadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4774-0863>

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილია სამხრეთ კავკასია გლობალური და რეგიონული ძალების სტრატეგიული ინტერესების კონტექსტში და შეფასებულია, როგორ ქმნიან 2025 წელს აშშ-ში გაფორმებული სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის შეთანხმება და გარე ფაქტორების ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილებები ახალ სტრატეგიულ რეალობას რეგიონში. კვლევის აქტუალობა განპირობებულია რეგიონში უსაფრთხოების გარემოს რადიკალური ცვლილებებით, რუსეთ-სომხეთის სტრატეგიული პარტნიორობის შესუსტებით, აზერბაიჯანის ზრდადი დამოუკიდებლობით, ენერგეტიკულ და სატრანზიტო ინტერესებთან დაკავშირებული გამოწვევებით, და აშშ-ის, ევროკავშირის, თურქეთის, ირანისა და ჩინეთის მზარდი აქტორობით. აღნიშნული გარემოება ქმნის მრავალმხრივ გამოწვევათა სივრცეს, რომელიც გავლენას ახდენს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უსაფრთხოების პოლიტიკაზე.

კვლევა მიზნად ისახავს შეისწავლოს უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სტრატეგიები სამხრეთ კავკასიაში და გაანალიზოს, როგორ აისახება გარე აქტორების ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილებები 2025 წელს აშშ-ში სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის გაფორმებული შეთანხმების შემდგომ პერიოდში საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკასა და რეგიონალური უსაფრთხოების სტრუქტურაზე.

თეორიული ჩარჩო წარმოადგენს გლობალურ ძალთა ურთიერთდამოკიდებულების თეორიას, რომელიც აღწერს, როგორ განსაზღვრავს გარე აქტორების ინტერესი და ურთიერთდამოკიდებულება რეგიონული სახელმწიფოების უსაფრთხოების პოლიტიკასა და გადაწყვეტილებებს.

კვლევის მეთოდოლოგია ეფუძნება მრავალმხრივ მიდგომას, რომელიც მოიცავს თვისებრივ კვლევას, დოკუმენტური წყაროების ანალიზს, საერთაშორისო ორგანიზაციების მონაცემთა შედარებით შეფასებას და რეგიონული პროცესების დინამიკის ანალიზს.

კვლევის სიახლე მდგომარეობს რეგიონში 2025 წლის შემდგომ გარე აქტორების ახალი ურთიერთდამოკიდებულების სისტემურ ანალიზსა და უსაფრთხოების სტრუქტურაზე მისი გავლენის შეფასებაში.

კვლევის შედეგები აჩვენებს, რომ მრავალმხრივი გარე კონკურენცია ქმნის ახალ სტრატეგიულ რეალობას, განსაზღვრავს სამომავლო პოლიტიკის მიმართულებებს და უზრუნველყოფს უფრო სრულყოფილ, ჰოლისტურ წარმოდგენას სამხრეთ კავკასიის უსაფრთხოების დინამიკაზე.

საკავანძო სიტყვები: თურქეთი; აზერბაიჯანი; სტრატეგიული ურთიერთობები.

* * *

შესავალი. სამხრეთ კავკასია გეოპოლიტიკურად და ისტორიულად წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე სტრატეგიულ რეგიონს, სადაც მუდმივად იკვეთება გლობალური და რეგიონული ძალების – რუსეთის, თურქეთის, ევროკავშირის, აშშ-ის, ირანისა და ჩინეთის – ინტერესები (Shengelia, 2022). საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უსაფრთხოების პოლიტიკა მჭიდროდ უკავშირდება მრავალ ფაქტორს, მათ შორის ოკუპირებულ ტერიტორიებს, ენერგორესურსების სატრანზიტო მნიშვნელობას, გეოსტრატეგიულ მდებარეობას, მმართველობის ინსტიტუციურ მახასიათებლებს და საერთაშორისო სისტემაში ძალთა თანაფარდობის ცვლილებებს.

2025 წელს აშშ-ში სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის გაფორმებულმა შეთანხმებამ წარმოშვა მნიშვნელოვანი დინამიკა რეგიონში და გამოავლინა გარე აქტორების ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილება. აღნიშნული ცვლილებები გარდაქმნის რეგიონალურ სტრატეგიულ ბალანსს, გავლენას ახდენს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უსაფრთხოების პოლიტიკაზე და საჭიროებს უსაფრთხოების სტრუქტურების გადახედვას. აშშ-ის ჩართულობა, ევროკავშირის და თურქეთის სტრატეგიული ინტერესი, ირანის რეგიონული გავლენა და ჩინეთის ეკონომიკური და ინფრასტრუქტურული პროექტები ქმნიან მრავალმხრივ გარემოს, რომელიც სამომავლო პოლიტიკური და უსაფრთხოების გადაწყვეტილებებს განსაზღვრავს.

ამერიკის შეერთებული შტატების მიზანია უფრო მეტი ყურადღება დაუთმოს სამხრეთ კავკასიისა და ცენტრალური აზიის კავშირს, რადგან მას სურს შექმნას მკვეთრი გავლენის სფერო, რომელიც სრულიად გამორიცხავს რუსეთს ან ირანს (Carafano, 2025). ამავე დროს ძირითადი მიზანი აშშ-ის ჩარევისთვის უნდა იყოს მრავალპოლუსიანი და დაბალანსებული რეგიონული გარემოს შექმნა, სადაც არანაირი ერთეული გარე ძალა არ იქნება დომინანტი" (Mammadov, 2024, January 30).

ირანი სამხრეთ კავკასიას აღიქვამს, როგორც სტრატეგიულ ბუფერს, რომლის სტაბილურობაც მის უსაფრთხოებაზე პირდაპირ აისახება (Rashidi, 2023). ჩინეთის ინტერესები სამხრეთ კავკასიაში მრავალმხრივია და ეკონომიკურ, პოლიტიკურ და სტრატეგიულ ასპექტებს მოიცავს. რეგიონში მისი აქტიურობა ხელს უწყობს "ერთი სარტყელი, ერთი გზა" ინიციატივის განხორციელებას, თუმცა ასევე აძლიერებს გეოპოლიტიკურ კონკურენციას და გავლენას, რაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს რეგიონალური დინამიკისა და უსაფრთხოების საკითხებზე (Chinese, 2020).

სამხრეთ კავკასიის სამი ქვეყანა – სომხეთი, აზერბაიჯანი და საქართველო – ცდილობენ ახალი დინამიკის პირობებში სტრატეგიული პოზიციონირება მოახდინონ, დაიცვან ეროვნული ინტერესები და გაზარდონ დამოუკიდებლობა (Huseynov, 2024). აღნიშნული ცვლილებები ქმნიან ახალ სტრატეგიულ რეალობას რეგიონში, სადაც ქვეყნების უსაფრთხოების სტრატეგიები განსხვავებული გზებით რეაგირებენ გარე აქტორების ინტერესებზე და მეზობელი სახელმწიფოების გეოპოლიტიკურ პოზიციებზე.

კვლევის მიზანია შეისწავლოს უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სტრატეგიები სამხრეთ კავკასიაში და განსაზღვროს, თუ როგორ აისახება გარე აქტორების ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილებები 2025 წლის შემდგომ პერიოდში საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეროვნულ უსაფრთხოების პოლიტიკასა და რეგიონალურ უსაფრთხოების სტრუქტურაზე, ძირითადი

აქცენტი მიმართულია ქვეყნების სტრატეგიებსა და გარე აქტორების როლზე. მოცემული მიზნის მისაზღვრავად კვლევა პასუხობს შემდეგ საკვლევ კითხვებს:

1. როგორ შეიცვალა გარე აქტორების (აშშ, ევროკავშირი, რუსეთი, თურქეთი, ირანი, ჩინეთი) ურთიერთდამოკიდებულება სამხრეთ კავკასიაში თანამედროვე ეტაპზე?

2. რა სტრატეგიული რეალობა წარმოიქმნება ახალი გარე აქტორების დინამიკის ფონზე რეგიონში?

3. როგორ შეუძლია სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს გაზარდონ ეროვნული უსაფრთხოების სისტემური მდგრადობა ახალ პირობებში?

მოცემული კვლევა წარმოადგენს მცდელობას გაამყაროს მდგრადი სტრატეგიული ხედვები სამხრეთ კავკასიის უსაფრთხოების სფეროში და განავითაროს ინტეგრირებული გეოსტრატეგიული ანალიზი, რომელიც რეგიონში მიმდინარე პროცესებზე სრულყოფილ, პოლისტიკურ წარმოდგენას უზრუნველყოფს.

ლიტერატურის მიმოხილვა. სამხრეთ კავკასიის უსაფრთხოების არქიტექტურას ახასიათებს გარე აქტორების ინტერესთა მრავალფეროვნება და კონკურენცია, რასაც არსებული კვლევები დეტალურად წარმოაჩენს. შენგელია (Shengelia, 2022) აღნიშნავს, რომ რეგიონი დიდწილად განსაზღვრულია რუსეთისა და დასავლეთის დაპირისპირებით, რაც მკვეთრად აისახება საქართველოს სტრატეგიულ არჩევანზე. Cornell (Cornell, 2021) და Fontaine (Fontaine, 2023) ხაზს უსვამენ სომხეთის მცდელობას, შეამციროს რუსეთის მიმართ დამოკიდებულება და განავითაროს ურთიერთობები ევროკავშირთან, მიუხედავად იმისა, რომ ეს პროცესი წინააღმდეგობებით არის სავსე. Neset და სხვ. (Neset, 2023) გამოყოფენ აზერბაიჯანის „ბალანსის პოლიტიკას“, რომელიც ეფუძნება როგორც თურქეთთან სტრატეგიულ ალიანსს, ისე დასავლეთთან და რუსეთთან კოპერაციულ ურთიერთობებს.

რამდენიმე ავტორის შეფასებით, ჩინეთი სამხრეთ კავკასიაში, განსაკუთრებით ყარაბაღის კონფლიქტის კონტექსტში, ეკონომიკურ და ინფრასტრუქტურულ პროექტებს აქტიურად განავითარებს, რაც ხელს უწყობს მის გავლენას რეგიონში (Chinese, 2020). ავდალიანის (Avdaliani, 2025) შეფასებით, ყარაბაღის კონფლიქტის დასრულების შემდეგ სამხრეთ კავკასიაში შეიქმნა ძალაუფლების ვაკუუმი, რაც ჩინეთს რეგიონში თავისი პოლიტიკის და სავაჭრო კავშირების გაძლიერების შესაძლებლობას აძლევს.

ამავე დროს, ირანის როლი სატრანსპორტო და ენერგეტიკული პროექტების კონტექსტში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს. როგორც Rashidi (Rashidi, 2023) მიუთითებს, „Middle Corridor“-ის განვითარება ირანისთვის არის ორმხრივი ფენომენი: ერთი მხრივ, ის ქმნის ეკონომიკურ შესაძლებლობებს რეგიონული ინტეგრაციის გაღრმავებისთვის, ხოლო მეორე მხრივ, გეოპოლიტიკურ რისკებს აჩენს, რადგან ზრდის კონკურენციას თურქეთთან და აზერბაიჯანთან. ავტორი ასევე ამახვილებს ყურადღებას იმაზე, რომ ირანი მკვეთრად უარყოფით პოზიციას იკავებს ზანგეზურის დერეფნის მიმართ, ვინაიდან მას საკუთარი ეროვნული უსაფრთხოებისთვის პირდაპირ საშიშროებად აღიქვამს. ეს პოზიცია შეესაბამება სხვა მკვლევართა შეფასებებსაც, რომელთაც ირანის როლი რეგიონში ერთდროულად როგორც ბალანსის შემქმნელ და არასტაბილურობის გამომწვევ ფაქტორად შეაფასეს (Kouhi-Esfahani, 2019; Huseynov, 2024).

Akhvlediani-ის (Akhvlediani, 2024) შეფასებით, რუსეთის მიერ უკრაინის წინააღმდეგ ომის დაწყებამ (2022) არა მხოლოდ შეცვალა ევროპის უსაფრთხოების არქიტექტურა, არამედ ევროკავშირის და სამხრეთ კავკასიის ურთიერთობებიც გარდაქმნა. უსაფრთხოების ფაქტორი საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეკონომიკურ და საგარეო პოლიტიკაში მთავარი განმსაზღვრელი გახდა.

ამ კვლევის მთავარი კონტრიბუცია მდგომარეობს იმაში, რომ ის მიზნად ისახავს შეისწავლოს, როგორ წარმოქმნიან თანამედროვე ეტაპზე გარე აქტორების ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილებები ახალ სტრატეგიულ რეალობას სამხრეთ კავკასიაში და გამოავლინოს, როგორ აისახება

გარე აქტორების მრავალმხრივი ინტერესი საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უსაფრთხოების პოლიტიკასა და რეგიონალურ სტრატეგიებზე.

თეორიული ჩარჩო. კვლევაში გამოყენებულია გლობალურ ძალთა ურთიერთდამოკიდებულების თეორია, რომელიც აღწერს, როგორ განსაზღვრავს გარე აქტორების ინტერესი და ურთიერთდამოკიდებულება რეგიონული სახელმწიფოების უსაფრთხოების პოლიტიკასა და გადაწყვეტილებებს (Keohane, 1977). თეორია ხაზს უსვამს იმას, რომ რეგიონული სახელმწიფოების სტრატეგიული არჩევანი პირდაპირაა დაკავშირებული დიდ სახელმწიფოებთან – აშშ-ის, ევროკავშირის, რუსეთის, თურქეთის, ირანისა და ჩინეთის – მრავალმხრივი ინტერესების პარალელურ და ურთიერთგადამკვეთ დინამიკასთან. აღნიშნული მიდგომა უზრუნველყოფს ანალიტიკურ ჩარჩოს, რომლის საშუალებით შეიძლება შეფასდეს, როგორ ქმნიან გარე აქტორების ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილებები ახალ სტრატეგიულ რეალობას სამხრეთ კავკასიაში და როგორ აისახება ეს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკასა და რეგიონალურ სტრუქტურებზე.

კვლევის მეთოდოლოგია. კვლევა იყენებს თვისობრივი კვლევის მეთოდს, რათა შეაფასოს გარე აქტორების გავლენა და დამოკიდებულებები საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უსაფრთხოების პოლიტიკაზე თანამედროვე ეტაპზე. დოკუმენტური ანალიზი საშუალებას იძლევა გამოკვლეული იქნას გარე აქტორების პოლიტიკები, სტრატეგიული ინიციატივები და მათი ფორმალური ურთიერთობები რეგიონში. რეგიონული უსაფრთხოების სფეროში მომუშავე მკვლევრებთან, პოლიტიკოსებთან და საერთაშორისო ორგანიზაციების წარმომადგენლებთან ჩატარებული ექსპერტული ინტერვიუები, გარე აქტორების სტრატეგიებისა და რეგიონული პროცესების შესახებ რეალურ, სიდრმისეულ ხედვას უზრუნველყოფს. მიღებული მონაცემები გამოიყენება კომპარატიულ ანალიზში, რათა გამოკვლეული იქნას ქვეყნების განსხვავებული პასუხები გარე აქტორების გავლენაზე. ტრიანგულაცია (მონაცემთა მრავალწყაროიანი ინტეგრაცია) ზრდის შედეგების სანდოობას და კვლევის სიზუსტეს.

მსჯელობა.

გარე აქტორების როლი და „დამოკიდებულების“ ნიუანსები უსაფრთხოების სტრატეგიებში. სამხრეთ კავკასიის რეგიონი გეოპოლიტიკურად წარმოადგენს დიდი ძალების ინტერესთა გადაკვეთის მნიშვნელოვან სივრცეს. საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიები მჭიდროდ არის დაკავშირებული გარე აქტორებთან, რომელთა მიმართ დამოკიდებულების სეგმენტები ერთმანეთისგან განსხვავებულია. რეგიონული ანალიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ქვეყნების განსხვავებული პასუხები გარე გავლენებზე ხშირად გადამწყვეტი ხდება უსაფრთხოების სტრატეგიების ეფექტურობაში. აღნიშნული დამოკიდებულება არ უნდა განიმარტოს მხოლოდ როგორც საფრთხე ან გამოწვევა; იგი ასევე შეიძლება განხილული იქნას როგორც შესაძლებლობა, რომელიც რეგიონულ სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს საკუთარი უსაფრთხოების ინტერესები განახორციელონ გარე პარტნიორების რესურსებისა და მხარდაჭერის მეშვეობით. ამავე დროს, გარე ძალების ურთიერთსაწინააღმდეგო ინტერესები ქმნის რთულ სტრატეგიულ დილემებს, რაც ზღუდავს სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების საგარეო-უსაფრთხოების პოლიტიკის არჩევანის თავისუფლებას და სუვერენიტეტის დაცვისთვის დამატებით რისკებს წარმოშობს.

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების უსაფრთხოების სტრატეგიები მნიშვნელოვანწილად განპირობებულია გარე აქტორების ინტერესებითა და მათ შორის არსებული ურთიერთდამოკიდებულებით. ექსპერტთა მოსაზრებით, გარე აქტორების სტრატეგიული ინიციატივები პირდაპირ გავლენას ახდენს სამი ქვეყნის პოლიტიკურ და უსაფრთხოების გადაწყვეტილებებზე. აშშ, ევროკავშირი, რუსეთი, თურქეთი, ირანი და ჩინეთი არა მხოლოდ ეკონომიკურ და სამხედრო ზეგავლენას ახორციე-

ლებენ, არამედ პირდაპირ განსაზღვრავენ რეგიონული პოლიტიკის ინსტიტუციურ და სტრატეგიულ გადაწყვეტილებებს. მაგალითად, სამხრეთ კავკასიაში აშშ-ის უფრო აქტიური ჩართულობა შესაძლოა ხელი უწყობდეს სტაბილურობას, რეგიონულ თანამშრომლობასა და სტრატეგიული ბალანსის განმტკიცებას (Carafano, 2025; Mammadov, 2024, January 30). ევროკავშირის როლი კი განსაკუთრებით გამოიხატება კონფლიქტების მართვასა და სახელმწიფოების მდგრადობის გაძლიერებაში (Deen, 2023), ხოლო მისი სტრატეგიული მიზანი რეგიონში მოიცავს სამხრეთ კავკასიის ენერგეტიკულ და სატრანსპორტო დერეფნებს, რომლებიც ევროპასა და აზიას აკავშირებენ (Akhvlediani, 2024; Placzek, 2017).

ჩინეთი სამხრეთ კავკასიას განიხილავს როგორც ცენტრალური აზიის გაგრძელებას და ცდილობს რეგიონში საკუთარი ეკონომიკური და ინფრასტრუქტურული კავშირების განვითარებას. ამავე დროს, პეკინი ცდილობს შეავსოს ის ვაკუუმი, რომელიც რუსეთმა უკრაინის ომის ფონზე დატოვა (Avdaliani, 2025; Chinese, 2020). ჩინეთის ჩართულობა მოიცავს არა მხოლოდ ეკონომიკურ პროექტებს, არამედ უსაფრთხოების სფეროსაც, მათ შორის ტერორიზმთან ბრძოლას და სადაზვერვო ინფორმაციის მოპოვებას (Agency, 2019). ირანის სტრატეგია რეგიონში უფრო მეტად ეფუძნება ბალანსირებასა და მოქნილ ალიანსებს, რათა თავიდან აიცილოს რომელიმე ერთ ძალაზე გადაჭარბებული დამოკიდებულება და შეინარჩუნოს საკუთარი გავლენა (Rashidi, 2023).

ამ კონტექსტში, სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების საგარეო პოლიტიკა განისაზღვრება როგორც მრავალვექტორული, სადაც თითოეული სახელმწიფო ცდილობს მოახდინოს აშშ-ის, რუსეთის, ჩინეთისა და სხვა რეგიონული აქტორების ინტერესების დაბალანსება (Avdaliani, 2025). „დამოკიდებულების“ კონცეფცია კვლევაში ასახავს იმას, თუ როგორ უკავშირდება ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა გარე ძალების ინიციატივებს, შეზღუდვებსა და მხარდაჭერას. ეს დამოკიდებულება შეიძლება იყოს მრავალმხრივი – სამხედრო, ეკონომიკური, დიპლომატიური ან ინსტიტუციური. მაგალითად, საქართველოს უსაფრთხოების პოლიტიკა დიდწილად ეფუძნება NATO-სა და აშშ-ის ჩართულობას, მაშინ როდესაც სომხეთისა და აზერბაიჯანის სტრატეგიული არჩევანი ევროკავშირსა და აშშ-სთან შეთანხმებებსა და რეგიონულ პროექტებზეა დამოკიდებული.

გარე ძალებზე დამოკიდებულება არ წარმოადგენს მხოლოდ მექანიკურ ადაპტაციას. იგი მოიცავს სტრატეგიულ კრეატიულობას, რომლის ფარგლებშიც სახელმწიფოები ცდილობენ გარე აქტორების ინტერესების ოპტიმალურ გამოყენებას საკუთარი უსაფრთხოების გასაძლიერებლად, საფრთხეების შესამცირებლად და სტრატეგიული დამოუკიდებლობის გასაზრდელად. ამასთან, სხვადასხვა გარე აქტორებს შორის არსებული კონკურენცია ქმნის მრავალმხრივ და დინამიკურ სტრატეგიულ გარემოს, სადაც თანამშრომლობისა და დაპირისპირების ელემენტები თანაარსებობს.

ამრიგად, 2025 წლის სომხეთ-აზერბაიჯანის შეთანხმება ნათლად აჩვენებს, რომ გარე აქტორების ურთიერთდამოკიდებულებაში ცვლილებები პირდაპირ მოქმედებს რეგიონულ უსაფრთხოებაზე და განსაზღვრავს სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების სტრატეგიულ არჩევანს. შესაბამისად, ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიებში „დამოკიდებულების“ კონცეფცია გულისხმობს არა მხოლოდ რეაგირებას გარე ზეწოლას, არამედ მრავალფეროვნულ სტრატეგიულ დაგეგმვას, რომელიც უზრუნველყოფს ეროვნული ინტერესების დაცვას, გარე გავლენის ეფექტიან მენეჯმენტს და რეგიონული მდგრადობის გაძლიერებას.

გარე აქტორების გავლენა სამხრეთ კავკასიის უსაფრთხოების სტრატეგიებზე. სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების უსაფრთხოების პოლიტიკაში გარე აქტორების როლი მრავალმხრივია და მას თან ახლავს როგორც პოზიტიური, ისე ნეგატიური მხარეები. გარე ძალების მონაწილეობა რეგიონში განსაზღვრავს უსაფრთხოების გარანტიებს, ეკონომიკურ და დიპლომატიურ ჩარჩოებს,

თუმცა ერთდროულად ქმნის სტრატეგიულ დამოკიდებულებებს და კონფლიქტურ დინამიკას, რაც რეგიონული სახელმწიფოებისთვის სირთულეებს წარმოშობს (Shengelia, 2022).

რუსეთის ფედერაცია სამხრეთ კავკასიის ერთ-ერთ მთავარ სტრატეგიულ მოთამაშედ რჩება. მისი გავლენა ნეგატიურ ასპექტში გამოიხატება დესტაბილიზაციისა და გავლენის შენარჩუნების მცდელობებში: საქართველოს ოკუპირებულ ტერიტორიებზე კონტროლი, სომხეთში სამხედრო ბაზების შენარჩუნება და ჰიბრიდული მეთოდების გამოყენება (კიბერშეტევები, დეზინფორმაცია) ქმნის მუდმივ საფრთხეს სამივე ქვეყნის სუვერენიტეტისთვის. რუსეთი ასევე იყენებს მის მიმართ სომხეთის ენერგეტიკულ და ეკონომიკურ დამოკიდებულებას, როგორც ამ ქვეყანაზე პოლიტიკური ზეწოლის ბერკეტს.

თუმცა, რუსეთის როლი არ არის მხოლოდ დესტრუქციული. სომხეთისთვის რუსეთი ტრადიციულად წარმოადგენს სამხედრო და პოლიტიკური გარანტს აზერბაიჯანთან დაპირისპირების კონტექსტში, უზრუნველყოფს სამხედრო ბალანსსა და უსაფრთხოების სტაბილურობას (Hovannisian, 2010). აზერბაიჯანი ასევე ცდილობს საკუთარი უსაფრთხოების პოლიტიკაში შეინარჩუნოს ბალანსი რუსეთთან, რაც რეგიონის სტაბილურობის შენარჩუნების ერთ-ერთი ფაქტორია (Cornell, 2021).

დასავლური აქტორები, განსაკუთრებით აშშ და ევროკავშირი, სამხრეთ კავკასიაში მნიშვნელოვან პოზიტიურ როლს ასრულებენ უსაფრთხოების, დიპლომატიური ჩართულობისა და ინსტიტუციური რეფორმების მხარდაჭერის მიმართულებით. ევროკავშირის ინიციატივები, როგორცაა სომხეთში მეთვალყურეობის მისია (EUMA), ხელს უწყობენ კონფლიქტების დეესკალაციას და პოლიტიკურ სტაბილურობას (Fontaine, 2023). გარდა ამისა, ევროკავშირი ხელს უწყობს ევროპული ღირებულებების, მათ შორის დემოკრატიის, ადამიანის უფლებებისა და კარგი მმართველობის, გავრცელებას რეგიონში (Deen, 2023).

აშშ-სა და ევროკავშირის სამხრეთ კავკასიაში მიაჩნია რუსეთისა და ირანის გავლენისთვის ბრძოლის ველად. დასავლეთი ცდილობს რეგიონული ქვეყნები საკუთარი ორბიტისკენ მიიზიდოს, განსაკუთრებით სომხეთი, რომელმაც რუსეთთან ურთიერთობაში იმედგაცრუება განიცადა. დასავლეთის ქვეყნები (აშშ, ევროკავშირი) ელიან, რომ თურქეთის მიერ სამხრეთ კავკასიაში გადადგმული ნაბიჯები არა მხოლოდ თავისთავად იყონ რეგიონული ინიციატივები, არამედ ამასთან ერთად რეგიონში დასავლეთის ინტერესების რეალიზაციას შეუწყონ ხელი (TULUN, 2025).

საქართველოს მაგალითში, ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულება და NATO-ს Essential Package უზრუნველყოფს სამხედრო, პოლიტიკური და ეკონომიკური უსაფრთხოების გაძლიერებას. ევროკავშირი ასევე ახორციელებს ეკონომიკურ ინვესტიციებს ენერგეტიკისა და სავაჭრო ინფრასტრუქტურაში, განსაკუთრებით „Middle Corridor“-ში, რასაც ენერგეტიკული უსაფრთხოების გაძლიერება უწყობს ხელს (Deen, 2023).

2020 წლის ყარაბაღის ომის შემდეგ არსებობს შესაძლებლობა, რომ აშშ-ში შემუშავებულიყო ახალი, უფრო პრაგმატული სტრატეგია სამხრეთ კავკასიაში, რათა მას აქ შეენარჩუნებინა საკუთარი ინტერესები და განეხილათ რეგიონული პოზიციები (Rubin, 2024). აშშ-ის ჩართულობა ხელს შეუწყობს რეგიონში მრავალპოლუსურ ჩართულობის მოდელს, სადაც გარე ძალები კონსტრუქციულად იკვრივებიან, ხოლო ერთ ან ორ რეგიონულ ძალას დომინაციის შესაძლებლობა შეზღუდული ექნება (Mammadov, 2024, January 30).

სამხრეთ კავკასია აშშ-ისთვის არ არის საკვანძო რეგიონი ეკონომიკური ან სამხედრო თვალსაზრისით. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ვაშინგტონისთვის სტრატეგიულად მაინც მნიშვნელოვანია გავლენის შენარჩუნება რეგიონზე, რათა რუსეთისა და ჩინეთის სრული დომინაცია არ მოხდეს (Avdaliani, 2025). ევროკავშირი, თავის მხრივ, ცდილობს შეამციროს რუსეთის გავლენა რეგიონში, განსაკუთრებით საქართველოში და სომხეთში (Deen, 2023).

სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფო – საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი – ევროკავშირთან განსხვავებული ინტენსივობის ურთიერთობებს ავითარებენ, რაც გამოწვეულია მათი შიდა პოლიტიკური და გეოპოლიტიკური რეალობებით (Placzek, 2017). ამასთან, დასავლურ ინტეგრაციაზე დამოკიდებულება მოიცავს მკაცრ პოლიტიკურ და ინსტიტუციურ მოთხოვნებს, რომლებიც ზოგჯერ შიდა პოლიტიკური დაძაბულობისა და დემოკრატიული პროცესების არასტაბილურობის რისკებს იწვევენ (Placzek, 2017).

თურქეთი სამხრეთ კავკასიას განიხილავს როგორც პოლიტიკური და ეკონომიკური სტაბილურობის, რეგიონული თანამშრომლობისა და ევროატლანტიკურ ინსტიტუტებში ინტეგრაციის მხარდამჭერ სივრცეს. თურქეთისთვის რეგიონს ასევე გააჩნია გეოსტრატეგიული მნიშვნელობა — ისტორიულ-კულტურული კავშირების ფონზე, ის ფუნქციონირებს როგორც ხიდი თურქეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის. როგორც ტულუნი (TULUN, 2025) აღნიშნავს სამხრეთ კავკასია თურქეთისთვის წარმოადგენს „კარიბჭეს“ აღმოსავლეთისკენ, რაც ანკარას ცენტრალური აზიის გავლით აზია-წყნარი ოკეანის რეგიონთან – მსოფლიოს ახალ ეკონომიკურ ცენტრთან აკავშირებს.

როგორც საქართველოსთან, სომხეთთან და აზერბაიჯანთან ურთიერთობების შესახებ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı-ს დოკუმენტშია აღნიშნული: „თურქეთის პოლიტიკის ძირითადი ელემენტებია: სამხრეთ კავკასიაში პოლიტიკური და ეკონომიკური სტაბილურობის შენარჩუნება, რეგიონული თანამშრომლობის გაძლიერება და ევროატლანტიკურ ინსტიტუტებში ინტეგრაციის მხარდაჭერა. განსაკუთრებით აზერბაიჯანთან შუშის დეკლარაციის ხელმოწერის შემდეგ, ურთიერთობები ალიანსის დონემდე ავიდა, მაშინ როცა სომხეთთან ნორმალიზაციის პროცესი ახალი შესაძლებლობების ფანჯარას ხსნის“ (Bakanlığı, 2025). თურქეთისთვის სომხეთი ამ თანამშრომლობის ქსელში დეფიციტურ ელემენტს წარმოადგენს. რეგიონში მშვიდობისა და სტაბილურობის შენარჩუნება ხელს უწყობს თურქეთს, რომ უზრუნველყოს სავაჭრო და ენერგეტიკული დერეფნების უსაფრთხოება (TULUN, 2025). თურქეთი მხარს უჭერს აზერბაიჯან-სომხეთის სამშვიდობო შეთანხმებას და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დაცვას აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტებში. აქედან ჩანს, რომ ანკარისთვის მთავარი პრიორიტეტია მშვიდობისა და სტაბილურობის მტკიცე საფუძვლის შექმნა რეგიონში.

ცხადია თურქეთი აზერბაიჯანისთვის უმნიშვნელოვანესი სამხედრო მოკავშირეა. სამხედრო კოოპერაცია, თანამედროვე შეიარაღების მიწოდება, დრონების გამოყენება და „ერთი ერი, ორი სახელმწიფო“ დოქტრინა მნიშვნელოვან როლს თამაშობს 2020 წლის ყარაბაღის ომში. ექსპერტთა შეფასებით, თურქეთის გავლენა აზერბაიჯანზე განსაკუთრებით ძლიერი დარჩა, რაც ასახავს მისი გეოსტრატეგიული ინიციატივების სიძლიერეს რეგიონში. საქართველოსთვისაც თურქეთი მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და ენერგეტიკულ პარტნიორად ითვლება. ზოგიერთი მკვლევარი ხაზს უსვამს რომ თურქეთის გავლენა სომხეთისთვის საფრთხედ აღიქმება, რაც ზრდის რეგიონულ სტრატეგიულ კომპლექსურობას (Hovannisian, 2010). თუმცა, როგორც Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı-ს ოფიციალურ დოკუმენტშია აღნიშნული, მეორე ყარაბაღის ომის შემდეგ სომხეთმა უფრო კონსტრუქციული პოზიცია დაიკავა, ხოლო თურქეთმა მზადყოფნა გამოხატა სომხეთთან თანდათანობითი ნორმალიზაციის პროცესის დაწყების თვალსაზრისით, რაც განიხილება როგორც მნიშვნელოვანი ფაქტორი რეგიონში გრძელვადიანი სტაბილურობისა და თანამშრომლობის უზრუნველყოფისთვის (Bakanlığı, 2025). თურქეთის საგარეო პოლიტიკური მიდგომა სამხრეთ კავკასიაში მიზნად ისახავს რეგიონული შესაძლებლობებისა და გამოწვევების გათვალისწინებას, ნეიტრალური და სტრატეგიული პოზიციის შენარჩუნებას, რაც ეწინააღმდეგება დასავლური ქვეყნებისთვის მხოლოდ კონკურენციული ინტერესების პრიორიტეტს (TULUN, 2025).

ირანი. ირანი რეგიონში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს როგორც ეკონომიკურ, ისე სტრატეგიულ პარამეტრებში. თეირანის ინიციატივები ტრანსპორტისა და ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურ-

რის განვითარებაზე ხელს უწყობს სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს რეგიონული ინტეგრაციის გაღრმავებაში (Huseynov, 2024). ირანი ცდილობს რეგიონულ სატრანსპორტო და ენერგეტიკულ პროექტებში ჩართულობით თავი დაიცვას იზოლაციისგან (Rashidi, 2023). ამასთან, ირანი მრავალპოლარული გეოპოლიტიკური გარემოს განმსაზღვრელ ფაქტორად ყალიბდება, რაც რეგიონულ სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს შეინარჩუნონ სტრატეგიული მოქნილობა და სარეალაციო სივრცე.

თუმცა, ირანის პოლიტიკა თანაბრად უკავშირდება როგორც შიდა, ისე საერთაშორისო უსაფრთხოების ფაქტორებს. თეირანი მკვეთრად უარყოფითად უყურებს ზანგეზურის სატრანსპორტო კარიდორებს და სხვა რეგიონულ პროექტებს, რომლებიც განიხილება ამერიკის, აზერბაიჯანისა და თურქეთის ინიციატივების ფარგლებში. თეირანი მკვეთრად ეწინააღმდეგება ზანგეზურის დერეფნის პროექტს, რადგან მას გეოპოლიტიკურ საფრთხედ მიიჩნევს (Rashidi, 2023). ეს პოზიცია ეფუძნება თეირანის მიერ ეროვნულ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებულ ინტერესებს და ამავედროულად ზრდის არასტაბილურობას რეგიონში, განსაკუთრებით აზერბაიჯანთან ეთნიკურ-პოლიტიკური დაპირისპირების კონტექსტში (Kouhi-Esfahani, 2019).

ირანის მიდგომა რეგიონში ბუნდოვან ბალანსს ქმნის: ერთი მხრივ, მისი ეკონომიკური და ინფრასტრუქტურული პროექტები ხელს უწყობენ თანამშრომლობას და რეგიონულ ინტეგრაციას; მეორე მხრივ, გეოპოლიტიკური ამბიციები და სტრატეგიული კონფლიქტები ამერიკის, თურქეთისა და აზერბაიჯანის ინიციატივებთან ზრდის პოლიტიკურ და უსაფრთხოების რისკებს. ირანის სტრატეგია შეიძლება შეფასდეს, როგორც „ბალანსირების პოლიტიკა“ (Rashidi, 2023).

ჩინეთი ძირითადად ეკონომიკურ გავლენაზეა ორიენტირებული, განსაკუთრებით Belt and Road Initiative-ის (BRI) პროექტების მეშვეობით. ამ მიმართულებით ჩინეთი აქტიურად მუშაობს სამხრეთ კავკასიაში, რათა გააძლიეროს თავისი პოზიციები "ერთი სარტყელი, ერთი გზა" (BRI) ინიციატივის ფარგლებში. ამ რეგიონში მნიშვნელოვანი ინფრასტრუქტურული პროექტები, როგორიცაა ბაქო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა და კასპიის ზღვის პორტები, საშუალებას აძლევს ჩინეთს, გააძლიეროს სავაჭრო გზები ევროპასა და აზიას შორის, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია რუსეთის გავლენის შემცირების ფონზე. აზერბაიჯანიდან თურქეთამდე რკინიგზის გახსნა საქართველოს შავი ზღვის პორტების გავლით ჩინური საქონლის ევროპაში გადაზიდვას გაამარტივებს" (Chinese, 2020).

ჩინეთის ინვესტიციები ტრანსპორტისა და ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურის განვითარების მიმართულებით ქმნიან რეგიონში ეკონომიკურ სტიმულს, რაც ირიბად აძლიერებს უსაფრთხოების სტრუქტურებს (Neset, 2023).

სამხრეთ კავკასიისადმი ჩინეთის დამოკიდებულების დადებითი ასპექტებია ინფრასტრუქტურული კავშირების გაძლიერება და ეკონომიკური განვითარება. ხოლო ამ დამოკიდებულების ნეგატიური მხარე არის ის, რომ ჩინეთის ეკონომიკურმა ექსპანსიამ შესაძლოა შექმნას სტრატეგიული დამოკიდებულება, რაც რეგიონულ სახელმწიფოებს დამატებითი სტრატეგიული გადაწყვეტილებების მიღების აუცილებლობას უქმნის. ამავე დროს სხვა აქტორების უკმაყოფილება გამოიწვიოს.

ამგვარად, გარე აქტორების მონაწილეობა სამხრეთ კავკასიაში არა მხოლოდ შესაძლებლობებისა და მხარდაჭერის წყაროა, არამედ წარმოადგენს კომპლექსურ გეოპოლიტიკურ თამაშს, სადაც თითოეული სახელმწიფო უნდა მართავდეს პოზიტიურ შესაძლებლობებსა და სტრატეგიული რისკების შემცირების ზომებს, რათა დაიცვას ეროვნული ინტერესები და უზრუნველყოს უსაფრთხოებისა და სტაბილურობის განმტკიცება (Ohanyan, 2023).

გარე აქტორების ინტერესთა გადაკვეთა და კონფლიქტები რეგიონულ სტრატეგიებზე

სამხრეთ კავკასიის რეგიონი გამოირჩევა გეოპოლიტიკური ინტერესების ინტენსიური გადაკვეთით, რაც განაპირობებს რეგიონში სტრატეგიულად რთულ გარემოს. ძირითადი გარე აქტორების - რუსეთის, ამერიკის, ევროკავშირის, თურქეთის, ირანის და ჩინეთის - მიზნები ხშირად ერთმანეთთან შეუსაბამოა, რაც პირდაპირ აისახება საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის უსაფრთ-

ხოების პოლიტიკაზე (Shengelia, 2022). გლობალური ძალების შეჯიბრი, განსაკუთრებით რუსეთ-უკრაინის ომით გამოწვეული გადანაწილება, ზრდის რეგიონალური სტრატეგიული დინამიკის არასასტაბილურობას (Huseynov, 2024).

რუსეთ-დასავლეთი (ამერიკა და ევროკავშირი) დაპირისპირება: საქართველოს პრო-დასავლური ინტეგრაცია და რუსეთის გავლენას შორის დაპირისპირება ყველაზე აშკარაა. ნატოსა და ევროკავშირში ინტეგრაციის მცდელობები ეწინააღმდეგება რუსეთის სტრატეგიულ ინტერესებს და ეს დაპირისპირება 2008 წლის ომისა და საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის ნაწილობრივი დაკარგვის შემდეგ კიდევ უფრო გამწვავდა. აშშ-ის მონაწილეობა რეგიონში განაპირობებს სამხედრო მხარდაჭერას, სამხედრო სწავლებებსა და სტრატეგიულ შეთანხმებებს, რაც საქართველოსთვის სუვერენიტეტის განმტკიცების დამატებით ბერკეტებს ქმნის. სომხეთისთვის რუსეთთან სტრატეგიული ალიანსი მაინც რჩება უმთავრეს არჩევანად, თუმცა ერევანი ცდილობს გარე პარტნიორებთან დივერსიფიცირება უზრუნველყოს.

ცხრილი 2. მთავარი გარე აქტორების გავლენა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში: პოზიტიური და ნეგატიური ასპექტები

გარე აქტორი	პოზიტიური გავლენა	ნეგატიური გავლენა
რუსეთი	სამხედრო მხარდაჭერა სომხეთისთვის; უსაფრთხოების გარანტიები; სტაბილიზაცია აზერბაიჯანსა და აფხაზეთ/ცხინვალში	მერყევი პოზიცია სომხეთში; ჰიბრიდული ზეწოლა; პოლიტიკური და სტრატეგიული დამოკიდებულება რეგიონში
თურქეთი	სამხედრო მოკავშირეობა აზერბაიჯანთან; ეკონომიკური და ენერგეტიკული თანამშრომლობა საქართველოსთან	ზრდადი გავლენა სომხეთისთვის საფრთხის შემცველი; რეგიონული ეთნიკური და გეოპოლიტიკური დაძაბულობის გაძლიერება
აშშ	უსაფრთხოების მხარდაჭერა და სამხედრო წვრთნები საქართველოსთვის და სომხეთისთვის; სტრატეგიული პარტნიორობა.	შეზღუდული ჩართულობა სომხეთსა და აზერბაიჯანთან; პოლიტიკურ მოთხოვნებთან დაკავშირებული შიდა სირთულეები
ევროკავშირი	დიპლომატიური და ეკონომიკური მხარდაჭერა; სტაბილიზაციის და კონფლიქტების დეესკალაციის ინსტრუმენტები; ინსტიტუციური რეფორმების მხარდაჭერა	შეზღუდული ჩართულობა სომხეთსა და აზერბაიჯანთან; რუსეთის კრიტიკა და გეოპოლიტიკური დაპირისპირება
ირანი	რეგიონული ბალანსის შენარჩუნება; ეკონომიკური და სატრანსპორტო კავშირები	გეოპოლიტიკური ამბიციები; დაძაბული ურთიერთობები დასავლეთთან; ეთნიკური კონფლიქტების რისკი აზერბაიჯანთან
ჩინეთი	ეკონომიკური პროექტები; ინფრასტრუქტურული ინიციატივები; რეგიონული სტაბილურობის მხარდაჭერა	შესაძლოა სტრატეგიული დამოკიდებულება რეგიონულ სახელმწიფოებზე

წყარო: ავტორის შედგენილი მონაცემები კვლევის ანალიზის საფუძველზე (2025).

რუსეთ-თურქეთის კონკურენცია და თანამშრომლობა: ყარაბაღის კონფლიქტმა მკაფიოდ წარმოაჩინა რუსეთისა და თურქეთის ინტერესთა გადაკვეთა და პარალელურად თანამშრომლობის შესაძლებლობები. თურქეთი აქტიურად უჭერდა მხარს აზერბაიჯანს, რაც რეგიონში მათი გავლენის გამყარებას ემსახურებოდა, მაშინ როცა რუსეთი ცდილობს შეინარჩუნოს თავისი მთავარი სამშვიდობო როლი და ენერგეტიკული პროექტების კონტროლი. აზერბაიჯანი ცდილობს ჰარმონიულად

შეინარჩუნოს ურთიერთობები ორივე მხარესთან, რათა დაიცვას პოლიტიკური ავტონომია. აზერბაიჯან-თურქეთის სტრატეგიული ალიანსის ფორმირების კონტექსტში დასავლეთი იყენებს თურქეთს როგორც ხელსაყრელ პარტნიორს, რომელიც ხელს შეუწყობს დასავლეთის სტრატეგიულ მიზნებს, მაგალითად: რუსეთისა და ირანის გავლენის შეზღუდვა სამხრეთ კავკასიაში; რეგიონული ქვეყნების დასავლურ ორბიტაზე მიბმა (საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი); ეკონომიკური და ენერგეტიკული დერეფნების მართვა ისე, რომ ეს ხელს აძლევდეს დასავლეთს (მაგ., ევროკავშირის ენერგოსისტემას). თუმცა, რეგიონული ანალიტიკოსები ხაზს უსვამენ, რომ ორივე მხარის სტრატეგიული ინტერესი გრძელვადიან პერსპექტივაში შესაძლებელია ერთმანეთთან თანამშრომლობისა და კონკურენციის კომბინაციაში გამოვლინდეს, რაც სამხრეთ კავკასიაში უსაფრთხოების არქიტექტურის ფორმირებაზე აუცილებლად გავლენას მოახდენს.

ამრიგად, დასავლეთისთვის მთავარი კრიტერიუმი რეგიონში თურქეთის მოქმედების მიზანშეწონილობის კონტექსტში არის არა მხოლოდ თურქეთის ინტერესი, არამედ **დასავლეთის გლობალური ინტერესების მხარდაჭერაც**. ამ ფონზე თურქეთი მოქმედებს რეგიონში ისე, რომ დაიცვას საკუთარი ინტერესები, შეინარჩუნოს ეკონომიკური და უსაფრთხოების სტაბილურობა, და ამავდროულად დასავლურ პარტნიორებთან ტრანსატლანტიკური ვალდებულებები დაბალანსებული იყოს.

ირანი და ჩინეთი: ირანი რეგიონში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ეკონომიკური კავშირებისა და ტრანსპორტის განვითარებაში, ხოლო ჩინეთი საინვესტიციო და ინფრასტრუქტურულ პროექტებში (Belt and Road Initiative) უზრუნველყოფს ეკონომიკურ სტიმულს, რაც ირიბად აძლიერებს უსაფრთხოების სტრუქტურებს (Huseynov, 2024; Neset, 2023). ორივე ქვეყანა ხელს უწყობს რეგიონულ მრავალფეროვნებას და ბალანსირებას, თუმცა მათი გეოპოლიტიკური ინტერესები სტრატეგიული დამოკიდებულებების რისკებს ქმნის.

ცხრილი 1. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ძირითადი მახასიათებლები და გარე დამოკიდებულება

ქვეყანა	ძირითადი მახასიათებლები	გარე დამოკიდებულება
საქართველო	პრო-დასავლური კურსი, ინტეგრაცია ნატოსა და ევროკავშირთან; ეკონომიკური ურთიერთობები რუსეთთან, პოლიტიკაში მკვეთრი ანტი-რუსული პოზიცია	მაღალი დამოკიდებულება აშშ-სა და ევროკავშირზე; უსაფრთხოების სფეროში ძლიერი დასავლური ჩართულობა
სომხეთი	ისტორიულად პრორუსული; ბოლო წლებში კრიტიკული დამოკიდებულება რუსეთის უსაფრთხოების გარანტიებზე; საგარეო და უსაფრთხოების პოლიტიკაში დივერსიფიკაციის მცდელობა; ოფიციალურად მზარდი ანტირუსული პოზიცია	უსაფრთხოება კვლავ ნაწილობრივ დამოკიდებულია რუსეთზე, თუმცა იზრდება ევროკავშირის და აშშ-ს როლი; ცდილობს მრავალაქტორულ თანამშრომლობას
აზერბაიჯანი	ბალანსირებული საგარეო კურსი; ენერგორესურსებზე დაფუძნებული ეკონომიკა; აქტიური რეგიონული პოლიტიკა, მზარდი ანტირუსული პოზიცია	სტრატეგიული ალიანსი თურქეთთან; გავლენა მნიშვნელოვანწილად თურქეთის რეგიონული ინიციატივებიდან ფორმირდება

წყარო: ავტორის შედგენილი ცხრილი კვლევის ანალიზის საფუძველზე (2025)

გარე აქტორების ინტერესთა გადაკვეთა სამხრეთ კავკასიისთვის დუალისტურ გარემოს ქმნის, რომელიც მოიცავს სტრატეგიულ შესაძლებლობებს (პარტნიორობა, სამხედრო დახმარება, ეკონომიკური რესურსები) და რისკებს (ტერიტორიული ოკუპაცია, პოლიტიკური ზეწოლა, ჰიბრიდული ომი). ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიები რეგიონის ქვეყნებში მუდმივად უნდა ადაპტირდეს.

ბოდეს გარე ძალთა პარამეტრებთან, რაც იძლევა შესაძლებლობას მრავალმხრივი დიპლომატიისა და თანამშრომლობის განვითარებისთვის, თუმცა ამავედროულად ზრდის სტრატეგიული გადაწყვეტილებების მიღების სირთულეებს (Ohanyan, 2023).

2025 წლის შემდგომი პერსპექტივები და შესაძლო სცენარები სამხრეთ კავკასიაში

გლობალურ ძალთა ურთიერთდამოკიდებულების თეორიის მიხედვით (Keohane, 1977) რეგიონული სახელმწიფოების სტრატეგიული არჩევანი და ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკა პირდაპირ არის დაკავშირებული გარე აქტორების – აშშ-ის, ევროკავშირის, რუსეთის, თურქეთის, ირანის და ჩინეთის – მრავალმხრივი ინტერესებისა და ურთიერთდამოკიდებულების დინამიკასთან. 2025 წლის შემდგომ პერიოდში სამხრეთ კავკასია განიცდის ისეთ გარემოს, სადაც გარე აქტორების ინტერესთა გადაკვეთა უფრო მწვავედ გამოჩნდება, განსაკუთრებით ენერგეტიკასა და სატრანსპორტო დერეფნებში.

პირველი შესაძლო სცენარი გულისხმობს რეგიონში მრავალბალანსიან და სტაბილურ გარემოს. ამ შემთხვევაში, სახელმწიფოები მოახდენენ გარე ძალებთან ურთიერთდამოკიდებულების სტრატეგიულ მართვას: საქართველო შეინარჩუნებს NATO-სა და ევროკავშირის მხარდაჭერას, სომხეთი განავითარებს დივერსიფიცირებულ პარტნიორობას დასავლეთსა და რუსეთთან, ხოლო აზერბაიჯანი გააგრძელებს პრაგმატულ ბალანსირებას თურქეთთან და სხვა აქტორებთან. რეგიონში ურთიერთდამოკიდებულების ასეთი მართვა შეამცირებს კონფლიქტების რისკს, ხელს შეუწყობს ეკონომიკურ და ენერგეტიკულ კავშირს და გაძლიერდება სახელმწიფოების მოქნილობა.

მეორე სცენარი მოიცავს მარტივყოფილ ან მძლავრ გეოპოლიტიკურ დაპირისპირებას, სადაც გარე აქტორების ინტერესთა შეჯახება გამოიწვევს რეგიონის სტრატეგიული სირთულეების ზრდას. მაგალითად, რუსეთის ენერგეტიკული და სამხედრო ზეგავლენა შესაძლოა დაუპირისპირდეს დასავლეთის მხარდაჭერას, ირანის ან თურქეთის პოლიტიკური ინიციატივები – ერთმანეთს შეეჯახოს, ხოლო ჩინეთის ეკონომიკური პროექტებმა სტრატეგიული დამოკიდებულება წარმოქმნას. ასეთი გარემო რეგიონული სახელმწიფოებისაგან მუდმივ ადაპტაციას, მრავალმხრივ დიპლომატიურ მანევრირებას და შიდა ინსტიტუციური სიმტკიცის გაძლიერებას მოითხოვს.

სამხრეთ კავკასიის ეროვნული უსაფრთხოების სტრატეგიებში „დამოკიდებულების“ კონცეფცია 2025 წლის შემდგომ პერიოდში მოიცავს არა მხოლოდ რეაგირებას გარე ზეწოლაზე, არამედ მრავალფრონტულ სტრატეგიულ დაგეგმვას, რომელიც მაქსიმალურად იყენებს გარე აქტორების შესაძლებლობებს და ამავედროულად უმკლავდება მათ რისკებს. ამგვარად, გლობალური ურთიერთდამოკიდებულების თეორია უზრუნველყოფს ანალიტიკურ ჩარჩოს, რომლის საშუალებით შესაძლებელია მომავლის სცენარების შეფასება და რეგიონული უსაფრთხოების მდგრადი განვითარების გზების განსაზღვრა.

დასკვნა

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების უსაფრთხოების სტრატეგიები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისგან, რაც განპირობებულია არა მხოლოდ ისტორიულ-პოლიტიკური გამოცდილებით, არამედ გარე აქტორების ინტერესთა ასიმეტრიული და ხშირად კონფლიქტური ჩართულობით. რეგიონი წარმოადგენს გეოპოლიტიკურ წერტილს, სადაც რუსეთის, დასავლეთის (აშშ, ევროკავშირი, NATO), თურქეთის, ირანისა და უფრო მეტადაც კი ჩინეთის ინტერესები იკვეთება, რაც მუდმივად ცვალებად და დინამიკურ უსაფრთხოების არქიტექტურას ქმნის.

საქართველო მტკიცედ ავითარებს პრო-დასავლურ ვექტორს, რომლის ქვაკუთხედს წარმოადგენს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენისა და რუსულ ოკუპაციასთან გამკლავების საჭიროება. NATO-სთან თანამშრომლობა და ევროკავშირთან ასოცირება საქართველოსთვის არის არა მხოლოდ უსაფრთხოების ინსტრუმენტი, არამედ პოლიტიკური ლეგიტიმაციის მექანიზმი. ამავედროუ-

ლად, უკიდურესი პრო-დასავლური ორიენტაცია ზღუდავს ქვეყნის სტრატეგიულ მოქნილობას და ზრდის გარე დამოკიდებულების რისკებს.

სომხეთი ისტორიულად მიბმული იყო რუსეთზე როგორც სამხედრო, ასევე პოლიტიკური თვალსაზრისით. თუმცა, ყარაბაღის მეორე ომისა და რუსეთის უსაფრთხოების გარანტიების შემცირების ფონზე, ერევანი ცდილობს სტრატეგიული დივერსიფიკაციისკენ სვლას. ევროკავშირისა და აშშ-ის მიმართ მზარდი ინტერესები, დემოკრატიული რეფორმების მხარდაჭერა და საზოგადოებაში რუსეთის როლის კრიტიკული შეფასება სომხეთის უსაფრთხოების სტრატეგიას გარდამავალ მდგომარეობაში აქცევს, სადაც ძველი და ახალი ვექტორები პარალელურად თანაარსებობენ.

აზერბაიჯანი ატარებს „ბალანსის პოლიტიკას“, რომელიც ეფუძნება ენერგორესურსებზე დამყარებულ ეკონომიკურ ძალაუფლებასა და გეოპოლიტიკური მანევრირების უნარს. ბაქო აქტიურად თანამშრომლობს თურქეთთან, ამავდროულად ინარჩუნებს პრაგმატულ კავშირებს როგორც რუსეთთან, ისე დასავლეთთან და ჩინეთთანაც კი, განსაკუთრებით ინფრასტრუქტურული და სატრანსპორტო პროექტების მიმართულებით. ეს მრავალმხრივი ვექტორები აზერბაიჯანს საშუალებას აძლევს, მაქსიმალურად გააძლიეროს სუვერენული პოზიციები და რეგიონულ ძალთა შორის მოქნილად მოახდინოს ბალანსირება.

ამრიგად, გარე აქტორების როლის მრავალფეროვნება და სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების შიდა პოლიტიკურ-სტრატეგიული განსხვავებები განაპირობებს რეგიონის უსაფრთხოების დინამიკურ და არაერთგვაროვან ხასიათს. თითოეული სახელმწიფო ცდილობს იპოვოს ოპტიმალური ბალანსი საერთაშორისო ძალებს შორის, თუმცა ეს ბალანსი ხშირად არის დროებითი, კომპრომისულ ბაზაზე აგებული და დამოკიდებულია გარე ძალთა გლობალური დღის წესრიგის ცვლილებებზე.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ სამხრეთ კავკასია არის რეგიონი, სადაც უსაფრთხოების არქიტექტურა არ არის სტატიკური. იგი მუდმივად ყალიბდება გარე და შიდა ფაქტორების რთული ურთიერთქმედების ფონზე. ეს გარემოება რეგიონის ქვეყნებს ავალდებულებს, ერთდროულად განამტკიცონ შიდა ინსტიტუციური სიმტკიცე და განავითარონ ადაპტური, მოქნილი საგარეო პოლიტიკა, რომელიც უზრუნველყოფს ეროვნული ინტერესების დაცვას გლობალური ძალთა ცვლილებადი დინამიკის პირობებში.

ბიბლიოგრაფია

- Agency, C. N. (2019, October 27). *One Belt, One Road” initiative and counter-terrorism: China expands cooperation with South Caucasus countries.* . Retrieved from Central News Agency: <https://www.cna.com.tw/news/aopl/201910270151.aspx>
- Akhvlediani, T. (2024, October 2). *The EU and the South Caucasus: Geoeconomics at Play.* Retrieved from Carnegie Europe.: <https://carnegieendowment.org/research/2024/10/the-eu-and-the-south-caucasus-geoeconomics-at-play?lang=en>
- Avdaliani, E. (2025). *US engagement in the South Caucasus under Trump.* . Retrieved from Caucasus Watch. : <https://caucasuswatch.de/en/insights/us-engagement-in-the-south-caucasus-under-trump.html>
- Bakanlığı, T. C. (2025). *Güney Kafkasya Ülkeleri İle İlişkiler.* Retrieved from Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı : https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa
- Carafano, J. J. (2025, June). *U.S. eyes greater influence in the South Caucasus.* . Retrieved from GIS Reports Online. : <https://www.gisreportsonline.com/r/south-caucasus-united-states/>
- Chinese, V. (2020, October 17). *China and Nagorno-Karabakh conflict.* . Retrieved from VOA Chinese: <https://www.voachinese.com/a/china-and-nagorno-karabakh-conflict-20201017/5625386.html>
- Cornell, S. E. (2021). “The South Caucasus: Between Integration and Fragmentati on.” , edited by Daniel S. Hamilton and Gerhard Mangott, . Washington, D. In *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, 113–130.

- Deen, B. Z. (2023). *The EU's role in the South Caucasus*. Clingendael Institute. .
<https://www.clingendael.org/pub/2023/the-eu-in-the-south-caucasus/2-the-eus-role-in-the-south-caucasus/>.
- Fontaine, R. (2023). *Armenia and EU Foreign Policies: Navigating the Conflict, Russia's Role, and Regional Dynamics. Sustainable Cooperation for Peace & Security*. Retrieved from
<https://sustainablepeace.eu/armenia-and-eu-foreign-policies-navigating-the-conflict-russias->
- Hovannisian, R. G. (2010). *The Republic of Armenia, Vol. IV: Between the Hammer and the Sickle, From the Ankara Agreement to Sèvres*. University of California Press.
- Huseynov, V. (2024). Geopolitical dilemma of the South Caucasus: Keeping Russia down, the West in, Iran out. In Regional Stability in South Caucasus Study Group, . *New security arrangements for the South Caucasus?: Proceedings of the 26th Seminar* , (pp. 89–10).
- Keohane, R. O. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. . Little, Brown.
- Kouhi-Esfahani, M. (2019). *Iran's Foreign Policy in the South Caucasus: Relations with Azerbaijan and Armenia*. . Routledge. DOI: 10.4324/9781315143262. .
- Mammadov, A. (2024, January 30). *Time to adjust the US approach to the South Caucasus*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/time-to-adjust-the-us-approach-to-the-south-caucasus/>. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/time-to-adjust-the-us-approach-to-the-south-caucasus/>.
- Neset, S. A. (2023). *Changing geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War: Prospect for regional cooperation and/or rivalry (CMI Report No. 4)*. . Chr. Michelsen Institute.
- Ohanyan, A. (2023). *Peace and Reform: Europe's Role in the Post-Karabakh War Caucasus*. Moscow: Carnegie Moscow Center.
- Placzek, J. &. (2017). *Three Eastern Partnership neighbours in the South Caucasus*. Retrieved from European Parliament, Fact Sheets on the European Union. :
[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/04A_FT\(2017\)N54228](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/04A_FT(2017)N54228)
- Rashidi, A. (2023). "Middle Corridor" and interests of Iran in the South Caucasus. . *Central Asia and the Caucasus*, 29(121), , 27–54. https://ca.ipisjournals.ir/article_706613.html?lang=en.
- Rubin, M. T. (2024, January 30). *US strategic interests in the South Caucasus and its post-2020 war policy towards Armenia*. Retrieved from Aram Manoukian Institute for Strategic Planning. : <https://www.aei.org/research-products/journal-publicat>
- Shengelia, Z. (2022). *The Second Karabakh War: A Year After*. Tbilisi: Economic Policy Research Center (EPRC).
- TULUN, M. O. (2025). *TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE BATI'NIN ÇELİŞEN YAKLAŞIMI*. Retrieved from AVİM : <https://avim.org.tr/tr/Yorum/TURKIYE-NIN-GUNEY-KAFKASYA-POLITIKASI-VE-BATI-NIN-CELISEN-YAKLASIMI>

SECURITY STRATEGIES AND THE ROLE OF EXTERNAL ACTORS IN THE SOUTH CAUCASUS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF GEORGIA, ARMENIA, AND AZERBAIJAN

Irakli Manvelidze

*Candidate of Historical Sciences, Doctor
of Public Administration, Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University of Batumi
E-mail: irakli.manvelidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6422-2049>*

Zaza Burkadze

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Batumi Shota Rustaveli State University
E-mail: zaza.burkadze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4774-0863>*

Abstract. This study examines the South Caucasus within the context of the strategic interests of global and regional powers, assessing how the agreement signed between Armenia and Azerbaijan in the United States in 2025, along with the evolving interdependence among external actors, creates a new strategic reality in the region. The relevance of the research is determined by the radical transformation of the regional security environment, the weakening of the Russia–Armenia strategic partnership, Azerbaijan’s growing independence, challenges associated with energy and transit interests, and the increasing involvement of the United States, the European Union, Turkey, Iran, and China. These factors generate a multidimensional spectrum of challenges that significantly affect the security policies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan.

The aim of the study is to analyze security strategies in the South Caucasus and to assess how the shifting interdependence of external actors, in the aftermath of the 2025 Armenia–Azerbaijan agreement signed in the United States, influences national security policies and the regional security architecture of Georgia, Armenia, and Azerbaijan.

The theoretical framework is grounded in the theory of global interdependence, which explains how the interests and interactions of external actors shape the security policies and strategic decisions of regional states. The methodology combines qualitative analysis, document review, comparative assessment of data from international organizations, and an analysis of the dynamics of regional developments.

The novelty of the research lies in the systematic analysis of the new patterns of interdependence among external actors in the post-2025 period and the evaluation of their impact on the regional security structure. The findings demonstrate that multidimensional external competition is generating a new strategic reality, shaping the direction of future policies, and providing a more comprehensive and holistic understanding of the security dynamics in the South Caucasus.

Keywords: South Caucasus; security strategies; external actors; Georgia; Armenia; Azerbaijan; Turkey; European Union; Russia; regional security.

* * *

Introduction. The South Caucasus historically and geopolitically has represented one of the most strategic regions, where the interests of global and regional powers—Russia, Turkey, the European Union, the

United States, Iran, and China-constantly intersect (Shengelia, 2022). The security policies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan are closely linked to multiple factors, including occupied territories, the transit significance of energy resources, geostrategic location, institutional characteristics of governance, and shifts in the balance of power within the international system. The agreement signed between Armenia and Azerbaijan in the United States in 2025 generated significant regional dynamics and revealed changes in the interdependence of external actors. These transformations are reshaping the regional strategic balance, influencing the security policies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan, and necessitating a reconsideration of security structures. U.S. engagement, the strategic interests of the European Union and Turkey, Iran's regional influence, and China's economic and infrastructural initiatives together create a multidimensional environment that determines future political and security decisions. The United States aims to strengthen the linkage between the South Caucasus and Central Asia, seeking to establish a distinct sphere of influence that effectively excludes Russia and Iran (Carafano, 2025). At the same time, the primary objective of U.S. involvement should be the creation of a multipolar and balanced regional environment in which no single external power holds dominance. (Mammadov, 2024, January 30).

Iran perceives the South Caucasus as a strategic buffer, the stability of which directly affects its own security (Rashidi, 2023). China's interests in the South Caucasus are multifaceted, encompassing economic, political, and strategic dimensions. Its growing engagement in the region contributes to the implementation of the *Belt and Road Initiative*, while at the same time intensifying geopolitical competition and influence, which significantly affect regional dynamics and security issues (Chinese, 2020).

The three South Caucasus states-Armenia, Azerbaijan, and Georgia-are striving to position themselves strategically within the new dynamics, safeguard their national interests, and enhance their independence (Huseynov, 2024). These changes are creating a new strategic reality in the region, where the security strategies of the countries respond in different ways to the interests of external actors and the geopolitical positions of neighboring states.

The aim of this study is to examine security strategies in the South Caucasus and to assess how shifts in the interdependence of external actors in the post-2025 period influence the national security policies and regional security architecture of Georgia, Armenia, and Azerbaijan, with a primary focus on the states' strategies and the role of external actors.

The research questions are as follows:

1. How has the interdependence among external actors (the United States, the European Union, Russia, Turkey, Iran, and China) evolved in the South Caucasus in the contemporary period?
2. What strategic reality emerges in the region against the backdrop of the new dynamics of external actors?
3. How can the South Caucasus states enhance the systemic resilience of their national security under the new conditions?

This study represents an effort to strengthen sustainable strategic perspectives in the field of security in the South Caucasus and to develop an integrated geostrategic analysis that provides a comprehensive and holistic understanding of the ongoing processes in the region.

Literature Review

The security architecture of the South Caucasus is characterized by the diversity and competition of external actors' interests, which is extensively highlighted in existing studies. Shengelia (Shengelia, 2022) notes that the region is largely defined by the confrontation between Russia and the West, which significantly influences Georgia's strategic choices. Cornell (Cornell, 2021) and Fontaine (Fontaine, 2023) emphasize Armenia's efforts to reduce its dependence on Russia and to develop relations with the European Union,

despite the process being fraught with challenges. Neset et al. (Neset, 2023) highlight Azerbaijan's "balancing policy," which is based on a strategic alliance with Turkey while maintaining cooperative relations with both the West and Russia.

Several authors also note China's growing role in the South Caucasus, particularly in the context of the Karabakh conflict, where it actively promotes economic and infrastructural projects, thereby strengthening its influence in the region (Chinese, 2020). According to Avdaliani (Avdaliani, 2025) following the resolution of the Karabakh conflict, a power vacuum emerged in the South Caucasus, providing China with the opportunity to enhance its political and trade relations in the region.

At the same time, Iran's role gains particular significance in the context of transport and energy projects. As Rashidi (Rashidi, 2023) notes, the development of the *Middle Corridor* represents a dual phenomenon for Iran: on one hand, it creates economic opportunities to deepen regional integration, while on the other hand, it introduces geopolitical risks by increasing competition with Turkey and Azerbaijan. The author also emphasizes that Iran takes a strongly negative stance toward the Zangezur Corridor, perceiving it as a direct threat to its national security. This position aligns with assessments by other researchers who view Iran's role in the region as simultaneously a balancing factor and a source of instability (Kouhi-Esfahani, 2019; Huseynov, 2024).

According to Akhvlediani (Akhvlediani, 2024) the onset of Russia's war against Ukraine (2022) not only altered Europe's security architecture but also transformed the relations between the European Union and the South Caucasus. Security has become a key determinant in the economic and foreign policies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan.

The main contribution of this study lies in its aim to examine how the changes in the interdependence of external actors in the post-2025 period create a new strategic reality in the South Caucasus and to analyze how the multifaceted interests of external actors impact the security policies and regional strategies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan.

Theoretical Framework

This study employs the theory of global interdependence, which explains how the interests and interrelations of external actors shape the security policies and strategic decisions of regional states (Keohane, 1977). The theory emphasizes that the strategic choices of regional states are directly linked to the parallel and sometimes conflicting dynamics of the multifaceted interests of major powers—the United States, the European Union, Russia, Turkey, Iran, and China. This approach provides an analytical framework for assessing how shifts in the interdependence of external actors generate a new strategic reality in the South Caucasus and how this, in turn, influences the national security policies and regional structures of Georgia, Armenia, and Azerbaijan.

Research Methodology

This study employs a qualitative comparative approach to assess the influence and interrelations of external actors on the security policies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan in the post-2025 period. Document analysis enables the examination of external actors' policies, strategic initiatives, and formal relations within the region. Expert interviews, conducted with researchers, policymakers, and representatives of international organizations working in the field of regional security, provide a real and in-depth perspective on the strategies of external actors and regional developments. The collected data are utilized in comparative analysis to investigate the differing responses of the countries to external influences. Triangulation (integration of multiple data sources) enhances the reliability and validity of the research findings.

Main Discussion

The Role of External Actors and the Nuances of "Dependence" in Security Strategies

The South Caucasus region geopolitically represents a significant intersection of major powers' interests. The national security strategies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan are closely linked to external actors, with varying degrees of dependence on each. Regional analysts note that the countries' differing responses to external influences often prove decisive for the effectiveness of their security strategies. Such dependence should not be interpreted solely as a threat or challenge; it can also be viewed as an opportunity, enabling regional states to advance their security interests through the resources and support of external partners. At the same time, the conflicting interests of external powers create complex strategic dilemmas, limiting the freedom of foreign and security policy choices for South Caucasus states and introducing additional risks to the protection of their sovereignty.

The security strategies of the South Caucasus states are largely shaped by the interests of external actors and the interdependence among them. According to experts, the strategic initiatives of external actors directly influence the political and security decisions of the three countries. The United States, the European Union, Russia, Turkey, Iran, and China not only exert economic and military influence but also directly shape institutional and strategic decisions in regional policy. For example, increased U.S. engagement in the South Caucasus could contribute to stability, regional cooperation, and the reinforcement of the strategic balance (Carafano, 2025; Mammadov, 2024, January 30). The European Union's role is particularly evident in conflict management and strengthening state resilience (Deen, 2023), while its strategic objectives in the region include the South Caucasus energy and transport corridors connecting Europe and Asia (Akhvlediani, 2024; Placzek, 2017).

China perceives the South Caucasus as a continuation of Central Asia and seeks to develop its economic and infrastructural ties in the region. At the same time, Beijing aims to fill the vacuum left by Russia in the context of the war in Ukraine (Avdaliani, 2025; Chinese, 2020). China's engagement encompasses not only economic projects but also the security sector, including counterterrorism efforts and intelligence gathering (Agency, 2019). Iran's strategy in the region is more oriented toward balancing and flexible alliances, aiming to avoid overdependence on any single power while maintaining its own influence (Rashidi, 2023).

In this context, the foreign policies of the South Caucasus states can be characterized as multi-vector, with each country seeking to balance the interests of the United States, Russia, China, and other regional actors (Avdaliani, 2025). The concept of "dependence" in this study reflects how national security policies are linked to the initiatives, constraints, and support of external powers. This dependence can take multiple forms—military, economic, diplomatic, or institutional. For example, Georgia's security policy largely relies on NATO and U.S. engagement, whereas the strategic choices of Armenia and Azerbaijan depend on agreements with the European Union and the United States, as well as on regional projects.

Dependence on external powers does not merely constitute mechanical adaptation. It encompasses strategic creativity, whereby states seek to optimally leverage the interests of external actors to strengthen their security, mitigate threats, and enhance strategic autonomy. At the same time, competition among different external actors creates a multi-layered and dynamic strategic environment, in which elements of cooperation and confrontation coexist.

Ultimately, the post-2025 Armenia–Azerbaijan agreement clearly demonstrates that changes in the interdependence of external actors directly impact regional security and shape the strategic choices of the South Caucasus states. Accordingly, the concept of "dependence" in national security strategies entails not only responding to external pressures but also engaging in multi-front strategic planning that ensures the protection of national interests, effective management of external influence, and the enhancement of regional resilience.

The Influence of External Actors on South Caucasus Security Strategies

The role of external actors in the security policies of South Caucasus states is multifaceted, encompassing both positive and negative dimensions. The involvement of external powers in the region shapes security guarantees, as well as economic and diplomatic frameworks, while simultaneously creating strategic dependencies and conflict dynamics that pose challenges for the regional states (Shengelia, 2022).

The Russian Federation remains one of the main strategic actors in the South Caucasus. Its influence manifests negatively through efforts to maintain control and exert influence, including the occupation of Georgian territories, the retention of military bases in Armenia, and the use of hybrid methods such as cyberattacks and disinformation, which pose a continuous threat to the sovereignty of all three countries. Russia also leverages Armenia's dependence on energy and economic resources as a political pressure tool.

However, Russia's role is not solely destructive. For Armenia, Russia has traditionally served as a military and political guarantor in the context of confrontation with Azerbaijan, ensuring military balance and security stability (Hovannisian, 2010). Azerbaijan also seeks to maintain a balance with Russia in its security policy, which constitutes one of the factors for preserving regional stability (Cornell, 2021).

Western actors, particularly the United States and the European Union, play a significant positive role in the South Caucasus by supporting security, diplomatic engagement, and institutional reforms. EU initiatives, such as the European Union Monitoring Mission in Armenia (EUMA), contribute to conflict de-escalation and political stability (Fontaine, 2023). In addition, the European Union promotes European values in the region, including democracy, human rights, and good governance (Deen, 2023).

The United States and the European Union view the South Caucasus as a key arena for countering Russian and Iranian influence. Western actors seek to draw regional countries into their orbit, particularly Armenia, which has experienced disillusionment in its relations with Russia. Western powers (the U.S. and the EU) anticipate that initiatives undertaken by Turkey in the South Caucasus will not only constitute regional actions in themselves but also support Western interests in the region (TULUN, 2025).

In the case of Georgia, the EU Association Agreement and NATO's Essential Package strengthen military, political, and economic security. The European Union also invests economically in energy and trade infrastructure, particularly in the *Middle Corridor*, contributing to the enhancement of energy security (Deen, 2023).

Following the 2020 Karabakh war, there is an opportunity for the United States to develop a new, more pragmatic strategy in the South Caucasus to preserve its interests and strengthen its regional position (Rubin, 2024). U.S. engagement is expected to support a multipolar model of involvement in the region, in which external powers interact constructively while limiting the dominance of one or two regional actors (Mammadov, 2024, January 30).

Nevertheless, the South Caucasus does not constitute a significant interest for the United States in Eurasia from either an economic or military perspective. At the same time, maintaining influence over Russia and China remains a strategic goal, despite limited instruments (Avdaliani, 2025). The European Union, in turn, seeks to reduce Russian influence in the region, particularly in Georgia and Armenia (Deen, 2023).

All three South Caucasus states—Georgia, Armenia, and Azerbaijan—maintain relationships with the European Union of varying intensity, shaped by their domestic political and geopolitical realities (Placzek, 2017). At the same time, dependence on Western integration entails strict political and institutional requirements, which can at times generate domestic political tensions and risks of instability in democratic processes (Placzek, 2017).

Turkey perceives the South Caucasus as a space that supports political and economic stability, regional cooperation, and integration into Euro-Atlantic institutions. The region also holds geostrategic significance for Turkey—based on historical and cultural ties, it functions as a bridge between Turkey and Central Asia. As

Tulun (TULUN, 2025) notes, the South Caucasus serves as a “gateway” to the East for Turkey, linking Ankara to the Asia-Pacific region through Central Asia, and connecting it to the world’s emerging economic centers.

As noted in the document by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye regarding its relations with Georgia, Armenia, and Azerbaijan, “The main elements of Turkey’s policy in the South Caucasus are maintaining political and economic stability, strengthening regional cooperation, and supporting integration into Euro-Atlantic institutions. Particularly following the signing of the Shusha Declaration with Azerbaijan, relations have reached an alliance level, while the normalization process with Armenia opens a new window of opportunity” (Bakanlığı, 2025). For Turkey, Armenia represents a deficit element within this network of cooperation. Maintaining peace and stability in the region enables Turkey to secure trade and energy corridors (TULUN, 2025). Turkey supports the Azerbaijan–Armenia peace agreement and the protection of Georgia’s territorial integrity in the conflicts in Abkhazia and South Ossetia. This indicates that Ankara’s primary priority is to establish a solid foundation for peace and stability in the region.

Turkey is clearly a crucial military ally for Azerbaijan. Military cooperation, the provision of modern weaponry, the use of drones, and the “one nation, two states” doctrine played a significant role in the 2020 Karabakh war. According to experts, Turkey’s influence over Azerbaijan has remained particularly strong, reflecting the robustness of its geostrategic initiatives in the region. For Georgia, Turkey is also considered an important economic and energy partner. Some scholars emphasize that Turkey’s influence is perceived as a threat by Armenia, increasing the strategic complexity in the region (Hovannisian, 2010). However, as noted in the official document by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, following the Second Karabakh war, Armenia adopted a more constructive position, while Turkey expressed readiness to initiate a gradual normalization process with Armenia, which is seen as an important factor in promoting long-term stability and cooperation in the region (Bakanlığı, 2025). Turkey’s foreign policy approach in the South Caucasus aims to consider regional opportunities and challenges, maintaining a neutral and strategic position, which contrasts with Western countries’ prioritization of merely competitive interests (TULUN, 2025).

Iran plays a significant role in the region both economically and strategically. Tehran’s initiatives in developing transport and energy infrastructure contribute to the South Caucasus countries’ efforts to deepen regional integration (Huseynov, 2024). By participating in regional transport and energy projects, Iran seeks to avoid isolation (Rashidi, 2023). At the same time, Iran emerges as a key actor in shaping a multipolar geopolitical environment, allowing regional states to maintain strategic flexibility and maneuvering space.

However, Iran’s policy is closely linked to both domestic and international security considerations. Tehran views the Zangezur transport corridors and other regional projects, promoted under American, Azerbaijani, and Turkish initiatives, very negatively. It strongly opposes the Zangezur corridor project, perceiving it as a geopolitical threat (Rashidi, 2023). This stance reflects Iran’s national security interests and simultaneously increases instability in the region, particularly in the context of ethno-political tensions with Azerbaijan (Kouhi-Esfahani, 2019).

Iran’s approach creates an ambiguous balance in the region: on one hand, its economic and infrastructure projects support cooperation and regional integration; on the other hand, geopolitical ambitions and strategic conflicts with initiatives by the United States, Turkey, and Azerbaijan heighten political and security risks. Iran’s strategy can thus be characterized as a “balancing policy” (Rashidi, 2023).

China is primarily focused on economic influence, particularly through projects under the Belt and Road Initiative (BRI). In this context, China is actively engaged in the South Caucasus to strengthen its position within the BRI framework. Significant infrastructure projects in the region, such as the Baku–Tbilisi–Kars railway and Caspian Sea ports, allow China to enhance trade routes between Europe and Asia, which is particularly important in the context of diminishing Russian influence. The opening of the railway from

Azerbaijan to Turkey via Georgia’s Black Sea ports facilitates the transport of Chinese goods to Europe (Chinese, 2020).

China’s investments in transport and energy infrastructure generate economic incentives in the region, which indirectly strengthen security structures (Neset, 2023).

Positive aspects of China’s engagement in the South Caucasus include the enhancement of infrastructure connectivity and the promotion of economic development. However, a negative dimension of this engagement is that China’s economic expansion may create strategic dependencies, compelling regional states to make additional strategic decisions. At the same time, it may provoke dissatisfaction among other external actors.

Thus, the involvement of external actors in the South Caucasus represents not only a source of opportunities and support but also a complex geopolitical game. Each state must navigate the positive prospects while simultaneously mitigating strategic risks in order to safeguard national interests and ensure the reinforcement of security and stability (Ohanyan, 2023).

Intersection of External Actors’ Interests and Conflicts in Regional Strategies

The South Caucasus region is characterized by the intensive intersection of geopolitical interests, creating a strategically complex environment. The objectives of the main external actors—Russia, the United States, the European Union, Turkey, Iran, and China—often conflict with one another, directly affecting the security policies of Georgia, Armenia, and Azerbaijan (Shengelia, 2022). The competition among global powers, particularly the redistribution of influence resulting from the Russia–Ukraine war, further increases the instability of regional strategic dynamics (Huseynov, 2024).

Russia–West (United States and European Union) Confrontation: The tension between Georgia’s pro-Western integration and Russia’s influence is most pronounced. Efforts to integrate Georgia into NATO and the European Union directly conflict with Russia’s strategic interests, a dynamic that intensified following the 2008 war and the partial loss of Georgia’s territorial integrity. U.S. involvement in the region provides military support, joint exercises, and strategic agreements, offering Georgia additional leverage to strengthen its sovereignty. For Armenia, the strategic alliance with Russia remains the primary choice; however, Yerevan seeks to diversify its partnerships with external actors.

Table 2. Main External Actors’ Influence in the South Caucasus: Positive and Negative Aspects

External Actor	Positive Aspects	Negative Aspects
United States (USA)	Military support and training; strategic agreements enhancing Georgia’s sovereignty; promotion of regional stability; support for conflict resolution initiatives.	Limited direct economic and security interests; primarily focused on balancing Russia and China, not deep regional integration.
European Union (EU)	Supports democratic reforms, good governance, and conflict de-escalation; invests in energy and transport infrastructure; strengthens regional resilience.	Strict political and institutional requirements may induce domestic political tensions; limited leverage over Russia and Iran.
Russia	Provides military security and strategic guarantees to Armenia; maintains regional influence that can stabilize certain conflict balances.	Supports occupation of territories in Georgia; maintains military bases in Armenia; employs hybrid methods (cyberattacks, disinformation); exerts economic and political pressure.

Turkey	Enhances regional stability and cooperation; economic and energy partnership with Georgia; military and strategic support to Azerbaijan; promotes gradual normalization with Armenia.	Strong influence on Azerbaijan can increase regional strategic complexity; perceived as a threat by Armenia.
Iran	Promotes regional integration through transportation and energy projects; provides economic opportunities.	Opposes Zangezur corridor and certain Azerbaijan-Turkey initiatives; regional ambitions create strategic and political risks; contributes to instability.
China	Invests in infrastructure (Belt and Road Initiative); strengthens trade routes connecting Europe and Asia; indirectly supports regional economic security.	Economic expansion may create strategic dependencies; competition with other actors can heighten tensions; limited direct political influence.

Source: Author's compilation based on research analysis (2025)

Russia-Turkey Competition and Cooperation: The Karabakh conflict clearly highlighted the intersection of Russian and Turkish interests, while also revealing potential areas for cooperation. Turkey actively supported Azerbaijan, reinforcing its influence in the region, whereas Russia sought to maintain its primary peacekeeping role and control over energy projects. Azerbaijan strives to maintain balanced relations with both powers to safeguard its political autonomy.

Within the context of the Azerbaijan-Turkey strategic alliance, Western actors leverage Turkey as a favorable partner to advance their strategic objectives, such as limiting Russian and Iranian influence in the South Caucasus, aligning regional states (Georgia, Armenia, Azerbaijan) with the Western orbit, and managing economic and energy corridors to benefit Western interests (e.g., the EU energy system). However, regional analysts emphasize that the strategic interests of both powers may, in the long term, manifest as a combination of cooperation and competition, inevitably affecting the formation of the security architecture in the South Caucasus.

Thus, for the West, the primary criterion regarding the appropriateness of Turkey's actions in the region is not solely Turkey's own interests, but also the alignment with Western global objectives. Against this backdrop, Turkey operates in the region to safeguard its national interests, maintain economic and security stability, and simultaneously balance its transatlantic commitments with Western partners.

Iran and China: Iran plays a significant role in the region through the development of economic ties and transportation infrastructure, while China provides economic incentives indirectly strengthening security structures via investment and infrastructure projects, particularly under the Belt and Road Initiative (Huseynov, 2024; Neset, 2023). Both countries contribute to regional diversity and balance; however, their geopolitical interests also create potential risks for strategic dependence.

Table 1. Key Characteristics and External Dependencies of South Caucasus Countries

Country	Key Characteristics	External Dependency
Georgia	Pro-Western orientation; integration with NATO and the EU; economic relations with Russia; strong anti-Russian political stance	High dependency on the US and EU; strong Western involvement in security sector

Armenia	Historically pro-Russian; recent critical stance toward Russian security guarantees; attempts to diversify foreign and security policy; officially growing anti-Russian position	Security still partially dependent on Russia, though EU and US roles are increasing; seeks multivector cooperation
Azerbaijan	Balanced foreign policy; economy based on energy resources; active regional politics; growing anti-Russian orientation	Strategic alliance with Turkey; influenced significantly by Turkey's regional initiatives

Source: Author's compilation based on research analysis (2025).

The intersection of external actors' interests creates a dualistic environment for the South Caucasus, encompassing both strategic opportunities (partnerships, military assistance, economic resources) and risks (territorial occupation, political pressure, hybrid warfare). National security strategies in the regional countries must constantly adapt to the parameters set by external powers, which provides opportunities for the development of multilateral diplomacy and cooperation, while simultaneously increasing the complexity of strategic decision-making (Ohanyan, 2023).

Post-2025 Perspectives and Potential Scenarios in the South Caucasus

From the perspective of the global interdependence theory (Keohane, 1977), the strategic choices of regional states and their national security policies are directly shaped by the complex and multidimensional interests and interdependencies of external actors – the United States, the European Union, Russia, Turkey, Iran, and China. In the post-2025 period, the South Caucasus is expected to experience an environment where external actors' interests intersect more intensely, especially in energy and transport corridors.

The first potential scenario envisions a multi-balanced and stable regional environment. In this scenario, states strategically manage their interdependence with external powers: Georgia maintains NATO and EU support, Armenia develops diversified partnerships with both the West and Russia, and Azerbaijan continues pragmatic balancing with Turkey and other actors. Such strategic management of interdependence reduces the risk of conflict, strengthens economic and energy connectivity, and enhances the flexibility of national policies.

The second scenario involves intensified geopolitical confrontation, where clashes of external actors' interests exacerbate regional strategic challenges. For instance, Russia's energy and military influence may collide with Western support, Iranian or Turkish initiatives may conflict, and China's economic projects may create strategic dependence. This environment requires heightened adaptive capacities from regional states, multi-layered diplomatic maneuvering, and reinforced domestic institutional resilience.

In the post-2025 national security strategies of South Caucasus states, the concept of interdependence encompasses not only reactive measures to external pressures but also multi-dimensional strategic planning that leverages external opportunities while mitigating associated risks. Therefore, the global interdependence theory provides a useful analytical framework for evaluating potential future scenarios and defining pathways for sustainable regional security development.

Conclusion. The security strategies of the South Caucasus countries differ markedly, shaped not only by historical and political experiences but also by the asymmetric and often conflicting involvement of external actors. The region represents a geopolitical crossroads where the interests of Russia, the West (the U.S., the European Union, NATO), Turkey, Iran, and increasingly China intersect, creating a constantly evolving and dynamic security architecture.

Georgia firmly pursues a pro-Western trajectory, grounded in the restoration of territorial integrity and the need to counter Russian occupation. Cooperation with NATO and association with the European Union serve not only as instruments of security but also as mechanisms of political legitimacy. At the same time, an

extreme pro-Western orientation limits the country's strategic flexibility and increases the risks associated with external dependence.

Armenia has historically been closely tied to Russia, both militarily and politically. However, following the Second Karabakh War and the diminishing security guarantees from Russia, Yerevan seeks strategic diversification. Growing interest in the European Union and the United States, support for democratic reforms, and a critical assessment of Russia's role within Armenian society place Armenia's security strategy in a transitional phase, where old and new vectors coexist simultaneously.

Azerbaijan pursues a "balancing policy" based on economic leverage derived from energy resources and the ability to maneuver geopolitically. Baku actively cooperates with Turkey while maintaining pragmatic ties with Russia, the West, and even China, particularly in infrastructure and transport projects. These multifaceted vectors enable Azerbaijan to strengthen its sovereign position and navigate the regional balance of power with flexibility.

Thus, the diversity of external actors' roles and the domestic political-strategic differences among the South Caucasus countries contribute to the region's dynamic and heterogeneous security environment. Each state seeks an optimal balance among international powers; however, this balance is often temporary, compromise-based, and contingent on shifts in the global agendas of external actors.

In conclusion, the South Caucasus is a region where the security architecture is not static. It continuously evolves amid the complex interaction of external and internal factors. This context compels the countries of the region to simultaneously reinforce domestic institutional resilience and develop adaptive, flexible foreign policies that safeguard national interests amid the changing dynamics of global power.

References

- Agency, C. N. (2019, October 27). *One Belt, One Road" initiative and counter-terrorism: China expands cooperation with South Caucasus countries.* . Retrieved from Central News Agency: <https://www.cna.com.tw/news/aopl/201910270151.aspx>
- Akhvlediani, T. (2024, October 2). *The EU and the South Caucasus: Geoeconomics at Play.* Retrieved from Carnegie Europe.: <https://carnegieendowment.org/research/2024/10/the-eu-and-the-south-caucasus-geoeconomics-at-play?lang=en>
- Avdaliani, E. (2025). *US engagement in the South Caucasus under Trump.* . Retrieved from Caucasus Watch. : <https://caucasuswatch.de/en/insights/us-engagement-in-the-south-caucasus-under-trump.html>
- Bakanlığı, T. C. (2025). *Güney Kafkasya Ülkeleri İle İlişkiler.* Retrieved from Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı : https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa
- Carafano, J. J. (2025, June). *U.S. eyes greater influence in the South Caucasus.* . Retrieved from GIS Reports Online. : <https://www.gisreportsonline.com/r/south-caucasus-united-states/>
- Chinese, V. (2020, October 17). *China and Nagorno-Karabakh conflict.* . Retrieved from VOA Chinese: <https://www.voachinese.com/a/china-and-nagorno-karabakh-conflict-20201017/5625386.html>
- Cornell, S. E. (2021). "The South Caucasus: Between Integration and Fragmentation." , edited by Daniel S. Hamilton and Gerhard Mangott, . Washington, D. In *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*, 113–130.
- Deen, B. Z. (2023). *The EU's role in the South Caucasus.* Clingendael Institute. . <https://www.clingendael.org/pub/2023/the-eu-in-the-south-caucasus/2-the-eus-role-in-the-south-caucasus/>.
- Fontaine, R. (2023). *Armenia and EU Foreign Policies: Navigating the Conflict, Russia's Role, and Regional Dynamics. Sustainable Cooperation for Peace & Security.* Retrieved from <https://sustainablepeace.eu/armenia-and-eu-foreign-policies-navigating-the-conflict-russias->

- Hovannisian, R. G. (2010). *The Republic of Armenia, Vol. IV: Between the Hammer and the Sickle, From the Ankara Agreement to Sèvres*. University of California Press.
- Huseynov, V. (2024). Geopolitical dilemma of the South Caucasus: Keeping Russia down, the West in, Iran out. In Regional Stability in South Caucasus Study Group, . *New security arrangements for the South Caucasus?: Proceedings of the 26th Seminar* , (pp. 89–10).
- Keohane, R. O. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. . Little, Brown.
- Kouhi-Esfahani, M. (2019). *Iran's Foreign Policy in the South Caucasus: Relations with Azerbaijan and Armenia*. . Routledge. DOI: 10.4324/9781315143262. .
- Mammadov, A. (2024, January 30). *Time to adjust the US approach to the South Caucasus*. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/time-to-adjust-the-us-approach-to-the-south-caucasus/>. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/time-to-adjust-the-us-approach-to-the-south-caucasus/>.
- Neset, S. A. (2023). *Changing geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War: Prospect for regional cooperation and/or rivalry (CMI Report No. 4)*. . Chr. Michelsen Institute.
- Ohanyan, A. (2023). *Peace and Reform: Europe's Role in the Post-Karabakh War Caucasus*. Moscow: Carnegie Moscow Center.
- Placzek, J. &. (2017). *Three Eastern Partnership neighbours in the South Caucasus*. Retrieved from European Parliament, Fact Sheets on the European Union. : [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/04A_FT\(2017\)N54228](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/04A_FT(2017)N54228)
- Rashidi, A. (2023). "Middle Corridor" and interests of Iran in the South Caucasus. . *Central Asia and the Caucasus*, 29(121), , 27–54. https://ca.ipisjournals.ir/article_706613.html?lang=en.
- Rubin, M. T. (2024, January 30). *US strategic interests in the South Caucasus and its post-2020 war policy towards Armenia*. Retrieved from Aram Manoukian Institute for Strategic Planning. : <https://www.aei.org/research-products/journal-publicat>
- Shengelia, Z. (2022). *The Second Karabakh War: A Year After*. Tbilisi: Economic Policy Research Center (EPRC).
- TULUN, M. O. (2025). *TÜRKİYE'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE BATI'NIN ÇELİŞEN YAKLAŞIMI*. Retrieved from AVİM : <https://avim.org.tr/tr/Yorum/TURKIYE-NIN-GUNEY-KAFKASYA-POLITIKASI-VE-BATI-NIN-CELISEN-YAKLASIMI>

შავი ზღვის გავლენა შუა დერეფნის პროექტზე და მისი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა

არჩილ ორთანეშავილი

საერთაშორისო ურთიერთობების მაგისტრი,
პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორანტი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის
სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
ხარისხის უზრუნველყოფის სამსახურის კოორდინატორი
ელ-ფოსტა: Archil.ortanezashvili@ciu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1153-0012>

აბსტრაქტი. წინამდებარე კვლევაში განხილული და გაანალიზებულია შავი ზღვის გეოპოლიტიკური როლი შუა დერეფნის პროექტის განვითარებაში და მისი წარმატებული ფუნქციონირების მნიშვნელობა თანამედროვე გლობალური ვაჭრობისთვის. კვლევა სისტემატურად განიხილავს შუა დერეფნის, როგორც ტრანს-კასპიური საერთაშორისო სატრანსპორტო მარშრუტის, ეკონომიკურ და გეოსტრატეგიულ ასპექტებს და შავი ზღვის განსაკუთრებულ როლს ამ სისტემაში.

კვლევის მეთოდოლოგია მოიცავს გეოპოლიტიკური ანალიზის, ეკონომიკური შეფასების და ინფრასტრუქტურული განვითარების კომპლექსურ შესწავლას. ნაშრომი ვრცლად განიხილავს შავი ზღვის მთავარი პორტების - ბათუმის, ფოთის, კონსტანტას, ბურგასის, სამსუნიისა და ტრაბზონის - როლს შუა დერეფნის ლოჯისტიკურ ჯაჭვში. კვლევამ აჩვენა, რომ შავი ზღვა წარმოადგენს არა მხოლოდ გეოგრაფიულ ზღვარს, არამედ სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ ინსტრუმენტს, რომელიც განსაზღვრავს შუა დერეფნის წარმატების ხარისხს.

საკვანძო სიტყვები: შუა დერეფანი; შავი ზღვის გეოპოლიტიკა; ტრანს-კასპიური ტრანსპორტი; ენერგეტიკული დივერსიფიკაცია; ლოჯისტიკური ჯაჭვი; პორტების ინფრასტრუქტურა; რეგიონული ინტეგრაცია; სავაჭრო დერეფნები.

* * *

შესავალი. თანამედროვე გლობალური ეკონომიკისა და გეოპოლიტიკის კონტექსტში სატრანსპორტო დერეფნები მთავარ როლს ასრულებენ სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებში და რეგიონული თანამშრომლობის განვითარებაში. შუა დერეფანი, რომელიც ასევე ცნობილია როგორც ტრანსკასპიური საერთაშორისო სატრანსპორტო მარშრუტი, წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან სატრანსპორტო ღერძს, რომელიც აერთიანებს აზიასა და ევროპას. ამ კონტექსტში შავი ზღვის გეოპოლიტიკური როლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან იგი წარმოადგენს სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან კვანძს შუა დერეფნის კონტექსტში.

შუა დერეფნის პროექტი, რომელიც დაიწყო 2013 წელს, იყო ალტერნატივა რუსეთის გავლით გამავალი ჩრდილოეთ დერეფნისა და ირანის გავლით გამავალი სამხრეთ დერეფნისათვის. ამ მარშრუტის მნიშვნელობა განსაკუთრებით გაიზარდა 2022 წლის შემდეგ, როდესაც რუსეთ-უკრაინის ომის გამო რუსული მარშრუტები შეიზღუდა. შავი ზღვა, როგორც ამ დერეფნის განუყოფელი ნაწილი განსაკუთრებულ გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას იძენს.

მეთოდები. წინამდებარე კვლევა ეფუძნება კომპლექსურ მეთოდოლოგიურ მიდგომას, რომელიც აერთიანებს როგორც თვისებრივ, ისე რაოდენობრივ კვლევის მეთოდებს. კვლევის მეთოდო-

ლოგია მოიცავს რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებულ კომპონენტს, რომლებიც უზრუნველყოფს შავი ზღვისა და შუა დერეფნის ურთიერთკავშირის სრულყოფილ ანალიზს.

გეოპოლიტიკური ანალიზის მეთოდი. კვლევაში გამოყენებულია კლასიკური გეოპოლიტიკური ანალიზის მეთოდი, რომელიც ფოკუსირებულია რეგიონული ძალების ურთიერთქმედების, სტრატეგიული ინტერესების და გეოგრაფიული ფაქტორების შესწავლაზე. ამ მეთოდის ფარგლებში განხილულია შავი ზღვის რეგიონის სტრატეგიული მნიშვნელობა და მისი როლი გლობალურ გეოპოლიტიკურ დინამიკაში.

კომპარატიული ანალიზი. კვლევაში გამოყენებულია შედარებითი ანალიზის მეთოდი, რომელიც საშუალებას იძლევა შევადაროთ შავი ზღვის სხვადასხვა პორტების ფუნქციონალური მახასიათებლები, ინფრასტრუქტურული შესაძლებლობები და სტრატეგიული უპირატესობები. შედარებულია ბათუმის, ფოთის, კონსტანტასის, ბურგასის, სამსუნისა და ტრაბზონის პორტების ოპერაციული მახასიათებლები და მათი როლი შუა დერეფნის ლოჯისტიკურ ჯაჭვში.

ეკონომიკური შეფასების მეთოდი. კვლევა მოიცავს ეკონომიკური მონაცემების ანალიზს, რომელიც დაფუძნებულია შავი ზღვის პორტების ოფიციალურ სტატისტიკაზე, ვაჭრობის მონაცემებზე და ლოჯისტიკური ოპერაციების მაჩვენებლებზე. გაანალიზებულია 2020-2023 წლების პერიოდის ტვირთბრუნვის სტატისტიკა და ტენდენციები.

დოკუმენტური ანალიზის მეთოდი. კვლევის ემპირიული ბაზა მოიცავს საერთაშორისო ორგანიზაციების ოფიციალურ და სტრატეგიული დაგეგმვის დოკუმენტებს, რომლებიც ეხება შუა დერეფნის განვითარებას. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო რეგიონული თანამშრომლობის ხელშეკრულებებს და მულტილატერალურ შეთანხმებებს.

სისტემური ანალიზი. კვლევაში გამოყენებულია სისტემური მიდგომა, რომელიც განიხილავს შუა დერეფანსა და შავ ზღვას როგორც ურთიერთდაკავშირებული სისტემის კომპონენტებს. ეს მეთოდი საშუალებას იძლევა გავიგოთ, როგორ მოქმედებს ერთი ელემენტის ცვლილება მთელ სისტემაზე.

ინფრასტრუქტურული შეფასება. კვლევა მოიცავს არსებული და დაგეგმილი ინფრასტრუქტურული პროექტების ანალიზს, მათი ტექნიკური პარამეტრების და განვითარების პერსპექტივების შეფასებას. განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ანაკლიის პორტის პროექტს და მის პოტენციურ გავლენას შუა დერეფნის გამტარუნარიანობაზე.

მეორეული წყაროების ანალიზი. კვლევა ეფუძნება ფართო სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვას, რომელიც მოიცავს გეოპოლიტიკის, საერთაშორისო ურთიერთობების, ტრანსპორტის ეკონომიკისა და რეგიონული ინტეგრაციის საკითხებს. გაანალიზებულია 2021-2023 წლების სამეცნიერო პუბლიკაციები, რომლებიც შეეხება შუა დერეფნისა და შავი ზღვის გეოპოლიტიკას.

მსჯელობა. შუა დერეფანი წარმოადგენს ძველი აბრეშუმის გზის თანამედროვე ვერსიას, რომელიც აკავშირებს კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს (ყაზახეთი, თურქმენეთი) კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროსთან (აზერბაიჯანი), შემდეგ კი საქართველოს, სომხეთისა და თურქეთის გავლით აღწევს შავ ზღვამდე. ეს მარშრუტი სტრატეგიული მნიშვნელობით გამოირჩევა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ფაქტორის გამო (Ahmadov 2022).

პირველ რიგში, შუა დერეფანი წარმოადგენს გეოპოლიტიკური დივერსიფიკაციის ინსტრუმენტს. მას შემდეგ, რაც საბჭოთა კავშირი დაიშალა, ცენტრალური აზიისა და კავკასიის ქვეყნებმა დაიწყეს ალტერნატიული მარშრუტების ძიება რუსეთის მონოპოლიზებული სატრანსპორტო სისტემისთვის. ამ კონტექსტში შუა დერეფანი გახდა პოლიტიკური და ეკონომიკური დამოუკიდებლობის სიმბოლო.

მეორე მნიშვნელოვანი ასპექტი არის ენერგეტიკული უსაფრთხოება. კასპიის ზღვის რეგიონი მდიდარია ნავთობისა და გაზის რესურსებით, და შუა დერეფანი უზრუნველყოფს ამ რესურსების

ევროპაში ტრანსპორტირების ალტერნატიულ გზას. ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახდა ევროპისთვის რუსული ენერგეტიკული რესურსებზე დამოკიდებულების შემცირების კონტექსტში (Karimov 2023).

შუა ღერეფნის ეკონომიკური მნიშვნელობა განპირობებულია რამდენიმე ფაქტორით. პირველ რიგში, ეს არის გეოგრაფიული უპირატესობა - მარშრუტი უზრუნველყოფს შედარებით მოკლე გზას ჩინეთიდან ევროპაში ტვირთების ტრანსპორტირებისთვის. თუ ტრადიციული ოკეანის მარშრუტით (სუეცის არხის გავლით) ტვირთი ჩინეთიდან ევროპაში 45-50 დღეში მიდის, შუა ღერეფნით იგივე მარშრუტი შესაძლებელია 15-20 დღეში გავლა (Shaffer 2023).

მეორე მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ასპექტი არის ლოჯისტიკური ღირებულების ოპტიმიზაცია. შუა ღერეფანი შეიძლება იყოს უფრო ეფექტიანი ზღვით ტრანსპორტირებისას, განსაკუთრებით მაღალი ღირებულების ტვირთებისთვის, რომლებიც მოითხოვენ სწრაფ გადაზიდვას.

შუა ღერეფნის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა ასევე განპირობებულია რეგიონალური ძალების ბალანსით. ეს მარშრუტი წარმოადგენს ჩინეთის „სარტყლისა და გზის“ ინიციატივის მნიშვნელოვან კომპონენტს, მაგრამ ამავდროულად არ არის სრულად ჩინეთის კონტროლ ქვეშ, რაც მას განსაკუთრებულ გეოპოლიტიკურ ბალანსს ანიჭებს.

ამშ და ევროკავშირი მხარს უჭერენ შუა ღერეფნის განვითარებას, რადგან იგი ხელს უწყობს რუსეთისა და ჩინეთის გეოეკონომიკური გავლენის შეზღუდვას რეგიონში. ამავდროულად, რუსეთი ამ მარშრუტს განიხილავს როგორც გამოწვევას თავისი გეოპოლიტიკური გავლენისთვის (Celikpala 2024).

შავი ზღვა ისტორიულად ყოველთვის იყო მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური არეალი. ძველი ბერძნებიდან მოყოლებული ოსმალეთის იმპერიამდე, შავ ზღვაზე კონტროლი მნიშვნელოვან სტრატეგიულ უპირატესობას ანიჭებდა სახელმწიფოებს. XX საუკუნეში, განსაკუთრებით ცივი ომის პერიოდში, შავი ზღვა გახდა „ნატოსა“ და „ვარშავის პაქტს“ შორის პირდაპირი კონფრონტაციის არეალი.

თანამედროვე კონტექსტში შავი ზღვის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზარდა რუსეთ-უკრაინის ომის შემდეგ. რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსიამ 2014 წელს კარდინალურად შეცვალა შავი ზღვის გეოპოლიტიკური ლანდშაფტი და მნიშვნელოვნად გააძლიერა რუსეთის პოზიციები ამ რეგიონში (Ehteshami 2023).

შავი ზღვის სტრატეგიული მნიშვნელობა განპირობებულია რამდენიმე ფაქტორით. პირველ რიგში, ეს არის ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების კონტროლი, რომელიც სახელმწიფოებს აძლევს შესაძლებლობას გავლენა მოახდინოს შავი ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვაში გამავალ ნავსადგურებზე (Nye 2023).

მეორე მნიშვნელოვანი ასპექტი არის ენერგეტიკული კომუნიკაციები. შავი ზღვის გავლით გადის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნავთობისა და გაზის მილსადენი, მათ შორის ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანისა და ბაქო-სუფსის ნავთობსადენი, ასევე სამხრეთ კავკასიის გაზსადენი.

2022 წლიდან, რუსეთ-უკრაინის ომის დაწყების შემდეგ, შავი ზღვა გახდა აქტიური საომარი მოქმედებების ზონა. ამან კარდინალურად შეცვალა რეგიონის უსაფრთხოების არქიტექტურა და მნიშვნელოვნად გაართულა სავაჭრო მარშრუტებით სარგებლობა.

უკრაინული მარცვლეულის ექსპორტის ბლოკადამ, რასაც მოჰყვა „შავი ზღვის მარცვლეულის“ ინიციატივა, ნათლად წარმოაჩინა შავი ზღვის როლი გლობალური სურსათის უსაფრთხოებისთვის. ამ ინიციატივამ აჩვენა შავი ზღვის მნიშვნელობა არა მხოლოდ რეგიონული, არამედ გლობალური ვაჭრობისთვის.

შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ურთიერთკავშირი ფუნდამენტურია მთელი სისტემის ფუნქციონირებისთვის. შავი ზღვა წარმოადგენს შუა დერეფნის დასავლეთ ტერმინალს, სადაც კონტინენტური ტრანსპორტირება გადადის ზღვის ტრანსპორტირებაში (Celikpala 2024).

ლოჯისტიკური ჯაჭვი მოიცავს რამდენიმე ეტაპს: ტვირთი ჩინეთიდან რკინიგზით მიდის ყაზახეთში, შემდეგ გადაიზიდება კასპიის ზღვაზე აზერბაიჯანში, იქიდან რკინიგზით საქართველოში და საბოლოოდ შავი ზღვის პორტებიდან ზღვის ტრანსპორტით ევროპაში. ამ მთელი ჯაჭვის ეფექტიანობა დამოკიდებულია თითოეული ელემენტის კოორდინაციაზე (Helly 2022).

შუა დერეფანთან დაკავშირებული ინფრასტრუქტურული პროექტები მნიშვნელოვნად აძლიერებს შავი ზღვის როლს. უნდა აღინიშნოს, რომ მნიშვნელოვანია ბათუმისა და ფოთის პორტების მოდერნიზაცია. ეს პორტები უკვე ვითარდება როგორც შუა დერეფნის მთავარი ზღვის ტერმინალები. ბათუმის პორტი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ნავთობპროდუქტების ექსპორტისთვის, ხოლო ფოთის პორტი - კონტეინერული ტვირთებისთვის (Laruelle 2022).

შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ურთიერთკავშირის წარმატებული ფუნქციონირება მოითხოვს მონაწილე ქვეყნებს შორის მჭიდრო პოლიტიკურ კოორდინაციას. შუა დერეფნის დია კოორდინაციისა და განვითარების ორგანიზაცია წარმოადგენს ამ კოორდინაციის ინსტიტუციონალურ ჩარჩოს (Jafarova 2021).

ამ ორგანიზაციის ფარგლებში შემუშავებული ერთიანი ტარიფები, სამართლებრივი ჩარჩო და ტექნიკური სტანდარტები უზრუნველყოფს მთელი მარშრუტის ეფექტიან ფუნქციონირებას. შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნების - საქართველოს, თურქეთისა და ბულგარეთის - მონაწილეობა ამ ორგანიზაციაში უმნიშვნელოვანესია სისტემის წარმატებისთვის (Trenin 2023).

შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ინტეგრაცია ქმნის მნიშვნელოვან ეკონომიკურ სინერგიას. შავი ზღვის პორტების მეშვეობით შუა დერეფანი უკავშირდება ევროპის მთავარ ეკონომიკურ ცენტრებს - გერმანიას, იტალიას და საფრანგეთს (Babayev 2021).

ბათუმის პორტი წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან შავი ზღვის პორტს შუა დერეფნის კონტექსტში. პორტი სტრატეგიულ მდებარეობაზეა განთავსებული და აკავშირებს აზერბაიჯანსა და ცენტრალურ აზიას დასავლეთთან (İşeri 2023).

ბათუმის პორტის ძირითადი უპირატესობები მოიცავს: ღრმაწყლოვან აუზს, რომელიც უზრუნველყოფს დიდი ტონაჟის ხომალდების მიღებას, განვითარებულ რკინიგზასთან კავშირს აზერბაიჯანთან და ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების გადამუშავების ინფრასტრუქტურას.

2020-2023 წლების სტატისტიკის მიხედვით, ბათუმის პორტში ტვირთბრუნვა მნიშვნელოვნად იზრდება. განსაკუთრებით ზრდის ტენდენცია ფიქსირდება კონტეინერული ტვირთების მიმართულებით, რაც უშუალოდ დაკავშირებულია შუა დერეფნის განვითარებასთან (Yilmaz 2022).

რაც შეეხება ფოთის პორტს, ეს არის საქართველოს ყველაზე დიდი პორტი და შუა დერეფნის მთავარი კონტეინერული ტერმინალი შავ ზღვაზე. პორტი განთავსებულია რიონის ესტუარზე და უზრუნველყოფს ღრმაწყლოვან მისადგომს (Raballand 2022).

ფოთის პორტის განვითარების მთავარი მიმართულებები მოიცავს: კონტეინერული ტერმინალის გაფართოებას, რომელიც უზრუნველყოფს წელიწადში 1 მილიონ TEU-ზე მეტი კონტეინერის გადამუშავებას; ავტომატიზაციის დანერგვას, რომელიც აძლიერებს ოპერაციულ ეფექტიანობას; და ინტერმოდალური ტრანსპორტის განვითარებას (Ahmadov 2022).

კონსტანტას პორტი, რომელიც მდებარეობს რუმინეთში, (თუმცა არ არის პირდაპირ შუა დერეფნის ნაწილი) მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ამ მარშრუტის ევროპულ დაბოლოებაში. პორტი წარმოადგენს ღუნაის ყველაზე მნიშვნელოვან ზღვის ტერმინალს და უზრუნველყოფს კავშირს ცენტრალურ ევროპასთან (Peppe 2023).

შუა დერეფნისთვის კონსტანტას მნიშვნელობა განსაკუთრებით მაღალია რადგან ის აკავშირებს შავ ზღვას დუნაისთან, რომელიც უზრუნველყოფს ავსტრიაში, უნგრეთში, სლოვაკეთსა და სხვა ცენტრალურ ევროპულ ქვეყნებში ტვირთების მიწოდებას (Freire 2023).

ბურგასის პორტი, რომელიც ბულგარეთში მდებარეობს, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს შუა დერეფნის ბალკანეთის მიმართულებაში. პორტი სპეციალიზებულია ნავთობპროდუქტებსა და ქიმიურ ნაწარმზე, რაც მას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს კასპიის რეგიონის ენერგორესურსების ევროპული ბაზრებისკენ ტრანსპორტირებაში (Papava 2022).

ბურგასის პორტის უპირატესობები მოიცავს: განვითარებული რკინიგზის ქსელს, რომელიც აკავშირებს პორტს ცენტრალურ ევროპასთან; ნავთობისა და ნავთობპროდუქტების საცავ ინფრასტრუქტურას და ღრმაწყლოვან მისადგომებს.

თურქული პორტები სამსუნი და ტრაბზონი მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ შუა დერეფნის თურქული სეგმენტის განვითარებაში. ეს პორტები უზრუნველყოფენ კავშირს შავ ზღვასა და თურქეთის შიდა ბაზრებს შორის (Kakachia 2022).

სამსუნის პორტი სპეციალიზებულია ზოგადი ტვირთების გადამუშავებაზე და წარმოადგენს მნიშვნელოვან ლოჯისტიკურ ცენტრს ჩრდილო თურქეთში. ტრაბზონის პორტს კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს საქართველო-თურქეთის ვაჭრობაში (Laruelle 2022).

თანამედროვე პირობებში, შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ინტეგრაციის წინაშე რამდენიმე მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური გამოწვევა დგას. პირველ რიგში, ეს არის რეგიონული კონფლიქტები. რუსეთ-უკრაინის ომი პირდაპირ გავლენას ახდენს შავი ზღვის უსაფრთხოებაზე და სავაჭრო მარშრუტებზე (Karimov 2023).

მეორე მნიშვნელოვანი გამოწვევა არის რუსეთის გეოპოლიტიკური წინააღმდეგობა. რუსეთი განიხილავს შუა დერეფნის განვითარებას როგორც თავისი გეოეკონომიკური გავლენის შეზღუდვას და აქტიურ ზომებს იღებს ამ მარშრუტის ეფექტიანობის შესაზღუდად.

მესამე მნიშვნელოვანი გამოწვევა არის კიბერუსაფრთხოების საკითხები. თანამედროვე ლოჯისტიკური სისტემები მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია ციფრულ ტექნოლოგიებზე, რაც მათ დაუცველს ხდის კიბერშეტევების მიმართ. რუსეთის მიერ უკრაინის ინფრასტრუქტურაზე ჩატარებულმა კიბერშეტევებმა აჩვენა ამ საფრთხის რეალურობა.

მეოთხე გამოწვევა დაკავშირებულია რეგიონული ძალების ბალანსთან. ჩინეთის, აშშ-ის, ევროკავშირისა და რუსეთის ინტერესების გადაკვეთამ შუა დერეფნის მონაწილე ქვეყნებს რთული პოლიტიკური არჩევანის წინაშე აყენებს (Kassenova 2023).

მიუხედავად გამოწვევებისა, შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ინტეგრაცია მნიშვნელოვან შესაძლებლობებს ქმნის. ეს მოიცავს: ვაჭრობის მოცულობის მნიშვნელოვან ზრდას, რომელმაც შეიძლება მიაღწიოს წელიწადში 10 მილიონ ტონამდე; ენერგეტიკული დივერსიფიკაციის ხელშეწყობას; რეგიონული ეკონომიკური განვითარების წახალისებას; და ახალი ტექნოლოგიების დანერგვის შესაძლებლობებს.

განსაკუთრებული შესაძლებლობაა "მწვანე დერეფნის" კონცეფციის განვითარება, რომელიც ითვალისწინებს ეკოლოგიურად სუფთა ტრანსპორტირების ტექნოლოგიების გამოყენებას. ეს მოიცავს ელექტრო ლოკომოტივების გამოყენებას და ციფრული ლოჯისტიკის სისტემების ოპტიმიზაციას (Koranyi 2023).

2025-2030 წლების პერიოდისთვის შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ინტეგრაციის სამომავლო განვითარება მოიცავს: ანაკლიის ღრმაწყლოვანი პორტის ამოქმედებას, რომელიც მნიშვნელოვნად გაზრდის შუა დერეფნის გამტარუნარიანობას და ციფრული ლოჯისტიკის პლატფორმების სრულ ინტეგრაციას (Kilavuz 2022).

დასკვნა. შავი ზღვის გავლენა შუა დერეფნის პროექტზე წარმოადგენს თანამედროვე გეოპოლიტიკის და გეოეკონომიკის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ასპექტს. ამ კვლევამ აჩვენა, რომ შავი ზღვა არ არის მხოლოდ გეოგრაფიული არეალი, ეს არის განსაკუთრებული გეოპოლიტიკური ინსტრუმენტი, რომელიც განსაზღვრავს შუა დერეფნის წარმატებას.

შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ინტეგრაცია წარმოადგენს კომპლექსურ გეოპოლიტიკურ, ეკონომიკურ და ტექნიკურ გამოწვევას, რომელიც მოითხოვს რეგიონული ძალების მჭიდრო კოორდინაციას. რუსეთ-უკრაინის ომის შემდეგ ამ ინტეგრაციის მნიშვნელობა კიდევ უფრო გაიზარდა, რადგან ევროპა ეძებს ალტერნატიულ გზებს სავაჭრო - ენერგეტიკული დივერსიფიკაციისთვის.

კვლევამ აჩვენა, რომ შავი ზღვის პორტები - ბათუმის, ფოთის, კონსტანტას, ბურგასის - განსაკუთრებულ როლს თამაშობენ შუა დერეფნის ევროპული ინტეგრაციისთვის. ამ პორტების ინფრასტრუქტურული განვითარება და ტექნოლოგიური მოდერნიზაცია სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია მთელი სისტემის ეფექტიანობისთვის.

მიუხედავად არსებული გამოწვევებისა - გეოპოლიტიკური ტენდენციებიდან მოყოლებული ტექნიკურ პრობლემებამდე - შუა დერეფნისა და შავი ზღვის ინტეგრაცია უზარმაზარ შესაძლებლობებს ქმნის რეგიონული ეკონომიკური განვითარებისა და გლობალური ვაჭრობის დივერსიფიკაციისთვის. წარმატებით განხორციელების შემთხვევაში, ეს ინტეგრაცია შეიძლება გახდეს ახალი "აბრეშუმის გზის" სიმბოლო XXI საუკუნისთვის.

სამეცნიერო ლიტერატურა

- Ahmadov. 2022. "The Middle Corridor: Azerbaijan's role in the Trans-Caspian International Transport Route." *Caucasus studies review* 45-67.
- Babayev. 2021. "Infrastructure development along the Middle Corridor: Challenges and opportunities." *Central Asian Economic Review* 78-92.
- Celikpala. 2024. "The geopolitics of China's Belt and Road Initiative and the Middle Corridor." *Geopolitics* 845-870.
- Celikpara. 2022. "Turkey's Middle Corridor strategy and Black Sea connectivity." *Turkish studies* 23-45.
- Dadabaev. 2022. "Central Asia and the Middle Corridor: Economic integration and geopolitical implications." *Asian Affairs* 234-256.
- Ehteshami, A., & Horesh, N. 2023. "China's Belt and Road Initiative and the reconfiguration of Eurasian connectivity." *The China Quarterly* 78-99.
- Freire, M. R. 2023. "The Black Sea region in the context of Russia-Ukraine war: Security implications." *Southeast European and Black Sea Studies* 67-89.
- Gabunia. 2022. "Georgia's strategic importance in the Middle Corridor project." *Georgian International Journal of Science and Technology* 156-172.
- Helly. 2022. "The EU and connectivity in Central Asia: The Middle Corridor as a geopolitical instrument." *European View* 45-58.
- İşeri. 2023. "Black Sea geopolitics: From regional security complex to global battleground." *Insight Turkey* 89-108.
- Jafarova. 2021. "The Baku-Batumi-Kars railway: A game-changer for regional connectivity." *Caspian Strategy Institute Journal* 34-52.
- Kakachia, K., & Lebanidze, B. 2022. "Georgia and the Middle Corridor: Between great power competition and regional cooperation." *Caucasus Survey* 145-168.
- Karimov, Aliev &. 2023. "Black Sea geopolitics and energy security in the post-2022 context." *Journal of Black Sea Studies* 112-135.
- Kassenova. 2023. "Kazakhstan and the Middle Corridor: Balancing between China and the West." *Central Asian Survey* 67-85.

- Kilavuz, T., & Yağcı, A. 2022. "Turkey's connectivity strategy and the Middle Corridor initiative." *Turkish Policy Quarterly* 78-94.
- Koranyi. 2023. "Energy security and the Black Sea: European perspectives post-2022." *Atlantic Council Policy Brief* 1-24.
- Laruelle. 2022. "Russia's response to China's Belt and Road Initiative in Central Asia." *Maritime Economics & Logistics* 189-205.
- Nye, J. S. 2023. "Geopolitics of transportation corridors in the 21st century." *Foreign Affairs* 45-62.
- Papava, V. 2022. "The Middle Corridor and South Caucasus economic development." *Central Asian Economic Papers* 123-140.
- Pepe, E. 2023. "Port infrastructure development in the Black Sea region: Strategic implications." *Marine Policy* 105-118.
- Raballand, G., & Andresy, A. 2022. "The economics of the Middle Corridor: Cost-benefit analysis." *Transport Policy* 234-248.
- Shaffer, B. 2023. "The Caspian Sea region and global energy markets: New dynamics." *Energy Policy* 113-128.
- Trenin, D. 2023. "Russia and the changing geopolitics of Eurasia." *Survival* 89-112.
- Yilmaz, S. 2022. "Black Sea maritime security in the context of regional conflicts." *Naval War College Review* 67-89.

THE IMPACT OF THE BLACK SEA ON THE MIDDLE CORRIDOR PROJECT AND ITS GEOPOLITICAL SIGNIFICANCE

Archil Ortanezashvili

Master of International Relations, PhD Candidate

in Political Science Quality Assurance Service

Coordinator at the Faculty of Social Sciences and Humanities
of Caucasus International University

Email: Archil.ortanezashvili@ciu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1153-0012>

Abstract. The present study discusses and analyzes the geopolitical role of the Black Sea in the development of the Middle Corridor project and the importance of its successful functioning for modern global trade. The study systematically examines the economic and geostrategic aspects of the Middle Corridor as a trans-Caspian international transport route and the special role of the Black Sea in this system.

The research methodology includes a complex study of geopolitical analysis, economic assessment and infrastructure development. The paper extensively discusses the role of the main Black Sea ports - Batumi, Poti, Constanta, Burgas, Samsun and Trabzon - in the logistics chain of the Middle Corridor. The study has shown that the Black Sea is not only a geographical boundary, but also a critical geopolitical instrument that determines the degree of success of the Middle Corridor.

Keywords: Middle Corridor; Black Sea geopolitics; Trans-Caspian transport; Energy diversification; Logistics chain; Port infrastructure; Regional integration; Trade corridors.

* * *

Introduction. In the context of the modern global economy and geopolitics, transport corridors play a key role in relations between states and the development of regional cooperation. The Middle Corridor, also known as the Trans-Caspian International Transport Route, is one of the most important transport axes connecting Asia and Europe. In this context, the geopolitical role of the Black Sea is particularly important, as it is a vital node in the context of the Middle Corridor.

The Middle Corridor project, launched in 2013, was an alternative to the Northern Corridor through Russia and the Southern Corridor through Iran. The importance of this route has especially increased after 2022, when Russian routes were restricted due to the Russia-Ukraine war. The Black Sea, as an integral part of this corridor, is gaining special geopolitical importance.

Methods. The present study is based on a complex methodological approach that combines both qualitative and quantitative research methods. The research methodology includes several interconnected components that provide a comprehensive analysis of the Black Sea and Middle Corridor interconnections.

Geopolitical analysis method. The study uses the classical geopolitical analysis method, which focuses on the study of the interaction of regional powers, strategic interests, and geographical factors. Within the framework of this method, the strategic importance of the Black Sea region and its role in global geopolitical dynamics are discussed.

Comparative analysis. The study uses the comparative analysis method, which allows us to assess the functional characteristics, infrastructural capabilities, and strategic advantages of various Black Sea ports. The operational characteristics of the ports of Batumi, Poti, Constanta, Burgas, Samsun and Trabzon and their role in the logistics chain of the Middle Corridor are compared.

Economic assessment method. The study includes an analysis of economic data based on official statistics of the Black Sea ports, trade data and indicators of logistics operations. Cargo turnover statistics and trends for the period 2020-2023 are analyzed.

Documentary analysis method. The empirical base of the study includes official and strategic planning documents of international organizations related to the development of the Middle Corridor. Special attention was paid to regional cooperation agreements and multilateral agreements.

Systemic analysis. The study uses a systemic approach that considers the Middle Corridor and the Black Sea as components of an interconnected system. This method allows us to understand how a change in one element affects the entire system.

Infrastructure Assessment. The study includes an analysis of existing and planned infrastructure projects, an assessment of their technical parameters and development prospects. Special attention was paid to the Anaklia Port project and its potential impact on the throughput of the Middle Corridor.

Analysis of secondary sources. The study is based on a review of extensive scientific literature covering issues of geopolitics, international relations, transport economics, and regional integration. Scientific publications from 2021-2023 that relate to the geopolitics of the Middle Corridor and the Black Sea are analyzed.

Discussion. The Middle Corridor is a modern version of the ancient Silk Road, connecting the eastern shore of the Caspian Sea (Kazakhstan, Turkmenistan) with the western shore of the Caspian Sea (Azerbaijan), and then through Georgia, Armenia, and Turkey to the Black Sea. This route is of strategic importance due to several important factors. (Ahmadov 2022)

First, the Middle Corridor is a tool for geopolitical diversification. After the collapse of the Soviet Union, the countries of Central Asia and the Caucasus began to seek alternative routes to Russia's monopolized transport system. In this context, the Middle Corridor has become a symbol of political and economic independence.

The second important aspect is energy security. The Caspian Sea region is rich in oil and gas resources, and the Middle Corridor provides an alternative route for transporting these resources to Europe. This has become especially important for Europe in the context of reducing its dependence on Russian energy resources. (Karimov 2023)

The economic importance of the Middle Corridor is due to several factors. First of all, it is a geographical advantage - the route provides a relatively short route for transporting goods from China to Europe. If the traditional ocean route (via the Suez Canal) takes 45-50 days for cargo from China to Europe, the same route can be covered by the Middle Corridor in 15-20 days. (Shaffer 2023)

The second important economic aspect is the optimization of logistics costs. The Middle Corridor can be more efficient when transporting goods by sea, especially for high-value goods that require fast transportation.

The geopolitical importance of the Middle Corridor is also due to the balance of regional power. This route is an important component of China's Belt and Road Initiative, but at the same time it is not fully under China's control, which gives it a special geopolitical balance.

The US and the EU support the development of the Middle Corridor because it helps to limit the geoeconomic influence of Russia and China in the region. At the same time, Russia sees this route as a challenge to its geopolitical influence. (Celikpala 2024)

The Black Sea has historically always been an important geopolitical area. From the ancient Greeks to the Ottoman Empire, control over the Black Sea gave states significant strategic advantages. In the 20th century, especially during the Cold War, the Black Sea became an area of direct confrontation between NATO and the Warsaw Pact.

In the modern context, the geopolitical importance of the Black Sea has increased even more after the Russo-Ukrainian war. Russia's annexation of Crimea in 2014 radically changed the geopolitical landscape of the Black Sea and significantly strengthened Russia's position in the region. (Ehteshami 2023)

The strategic importance of the Black Sea is determined by several factors. First of all, it is the control of the Bosphorus and Dardanelles Straits, which gives states the opportunity to influence the ports leading from the Black Sea to the Mediterranean Sea. (Nye 2023)

The second important aspect is energy communications. Several important oil and gas pipelines pass through the Black Sea, including the Baku-Tbilisi-Ceyhan and Baku-Sufsi oil pipelines, as well as the South Caucasus gas pipeline.

Since 2022, after the start of the Russian-Ukrainian war, the Black Sea has become a zone of active hostilities. This has radically changed the security architecture of the region and significantly complicated the use of trade routes.

The blockade of Ukrainian grain exports, followed by the "Black Sea Grain" initiative, clearly demonstrated the role of the Black Sea for global food security. This initiative demonstrated the importance of the Black Sea not only for regional but also for global trade.

The interconnection of the Middle Corridor and the Black Sea is fundamental for the functioning of the entire system. The Black Sea is the western terminal of the Middle Corridor, where continental transportation transitions to sea transportation. (Celikpala 2024)

The logistics chain includes several stages: cargo from China goes by rail to Kazakhstan, then is transported across the Caspian Sea to Azerbaijan, from there by rail to Georgia and finally by sea from the Black Sea ports to Europe. The effectiveness of this entire chain depends on the coordination of each element. (Helly 2022)

Infrastructure projects related to the Middle Corridor significantly enhance the role of the Black Sea. It should be noted that the modernization of the ports of Batumi and Poti is important. These ports are already developing as the main sea terminals of the Middle Corridor. The port of Batumi is particularly important for the export of oil products, and the port of Poti for containerized cargo. (Laruelle 2022)

The successful functioning of the Middle Corridor and the Black Sea interconnection requires close political coordination between the participating countries. The Open Organization for Coordination and Development of the Middle Corridor is the institutional framework for this coordination. (Jafarova 2021)

The unified tariffs, legal framework and technical standards developed within the framework of this organization ensure the effective functioning of the entire route. The participation of the countries of the Black Sea region - Georgia, Turkey and Bulgaria - in this organization is crucial for the success of the system. (Trenin 2023)

The integration of the Middle Corridor and the Black Sea creates significant economic synergies. Through the Black Sea ports, the Middle Corridor is connected to the main economic centers of Europe - Germany, Italy and France. (Babayev 2021)

The port of Batumi is one of the most important Black Sea ports in the context of the Middle Corridor. The port is strategically located and connects Azerbaijan and Central Asia with the West. (İşeri 2023)

The main advantages of the Batumi port include: a deep-water basin that provides reception of large-tonnage vessels, a developed railway connection with Azerbaijan, and an infrastructure for processing oil and oil products.

According to statistics for 2020-2023, cargo turnover at the Batumi port is increasing significantly. In particular, the growth trend is observed in the direction of container cargo, which is directly related to the development of the Middle Corridor. (Yılmaz 2022)

As for the Port of Poti, it is the largest port in Georgia and the main container terminal of the Middle Corridor on the Black Sea. The port is located on the Rioni Estuary and provides deep-water access. (Raballand 2022)

The main directions of development of the Port of Poti include: the expansion of the container terminal, which will provide for the processing of more than 1 million TEU of containers per year; the introduction of automation, which will enhance operational efficiency; and the development of intermodal transport. (Ahmadov 2022)

The Port of Constanta, located in Romania (although not directly part of the Middle Corridor), plays an important role in the European end of this route. The port is the most important sea terminal on the Danube and provides a connection to Central Europe. (Pepe 2023)

Constanta is of particular importance for the Middle Corridor, as it connects the Black Sea with the Danube, which provides cargo supplies to Austria, Hungary, Slovakia and other Central European countries. (Freire 2023)

The port of Burgas, located in Bulgaria, plays an important role in the Balkan direction of the Middle Corridor. The port specializes in petroleum products and chemicals, which makes it particularly important in the transportation of energy resources from the Caspian region to European markets. (Papava 2022)

The advantages of the port of Burgas include: a developed railway network connecting the port with Central Europe; storage infrastructure for oil and petroleum products; and deep-water access.

The Turkish ports of Samsun and Trabzon play an important role in the development of the Turkish segment of the Middle Corridor. These ports provide a link between the Black Sea and the domestic markets of Turkey. (Kakachia 2022)

The port of Samsun specializes in general cargo processing and is an important logistics center in northern Turkey. The port of Trabzon is of particular importance in Georgian-Turkish trade. (Laruelle 2022)

In modern conditions, the integration of the Middle Corridor and the Black Sea faces several important geopolitical challenges. First of all, these are regional conflicts. The Russian-Ukrainian war directly affects the security of the Black Sea and trade routes. (Karimov 2023)

The second important challenge is Russia's geopolitical opposition. Russia considers the development of the Middle Corridor as a limitation of its geoeconomic influence and is taking active measures to limit the effectiveness of this route.

The third important challenge is cybersecurity issues. Modern logistics systems are significantly dependent on digital technologies, which makes them vulnerable to cyberattacks. Russia's cyberattacks on Ukrainian infrastructure have demonstrated the reality of this threat.

The fourth challenge is related to the regional balance of power. The clash of interests between China, the United States, the European Union, and Russia poses difficult political choices for the countries participating in the Middle Corridor. (Kassenova 2023)

Despite the challenges, the integration of the Middle Corridor and the Black Sea creates significant opportunities. These include: a significant increase in trade volumes, which could reach up to 10 million tons

per year; promoting energy diversification; encouraging regional economic development; and opportunities for the introduction of new technologies.

A special opportunity is the development of the “green corridor” concept, which envisages the use of environmentally friendly transportation technologies. This includes the use of electric locomotives and the optimization of digital logistics systems. (Koranyi 2023)

The future development of the Middle Corridor and the Black Sea integration for the period 2025-2030 includes: the commissioning of the Anaklia deep-sea port, which will significantly increase the throughput capacity of the Middle Corridor, and the full integration of digital logistics platforms. (Kilavuz 2022)

Conclusion. The influence of the Black Sea on the Middle Corridor project is one of the most important aspects of modern geopolitics and geoeconomics. This study has shown that the Black Sea is not just a geographical area, it is a special geopolitical tool that determines the success of the Middle Corridor.

The integration of the Middle Corridor and the Black Sea is a complex geopolitical, economic and technical challenge that requires close coordination of regional powers. After the Russian-Ukrainian war, the importance of this integration has increased even more, as Europe is looking for alternative ways for trade and energy diversification.

The study has shown that the Black Sea ports - Batumi, Poti, Constanta, Burgas - play a special role in the European integration of the Middle Corridor. The infrastructural development and technological modernization of these ports are vital for the effectiveness of the entire system.

Despite the challenges – from geopolitical trends to technical problems – the integration of the Middle Corridor and the Black Sea creates enormous opportunities for regional economic development and global trade diversification. If successfully implemented, this integration could become a symbol of a new “Silk Road” for the 21st century.

Bibliography

- Ahmadov. 2022. "The Middle Corridor: Azerbaijan's role in the Trans-Caspian International Transport Route." *Caucasus studies review* 45-67.
- Babayev. 2021. "Infrastructure development along the Middle Corridor: Challenges and opportunities." *Central Asian Economic Review* 78-92.
- Celikpala. 2024. "The geopolitics of China's Belt and Road Initiative and the Middle Corridor." *Geopolitics* 845-870.
- Ehteshami, A., & Horesh, N. 2023. "China's Belt and Road Initiative and the reconfiguration of Eurasian connectivity." *The China Quarterly* 78-99.
- Freire, M. R. 2023. "The Black Sea region in the context of Russia-Ukraine war: Security implications." *Southeast European and Black Sea Studies* 67-89.
- Helly. 2022. "The EU and connectivity in Central Asia: The Middle Corridor as a geopolitical instrument." *European View* 45-58.
- İşeri. 2023. "Black Sea geopolitics: From regional security complex to global battleground." *Insight Turkey* 89-108.
- Jafarova. 2021. "The Baku-Batumi-Kars railway: A game-changer for regional connectivity." *Caspian Strategy Institute Journal* 34-52.
- Kakachia, K., & Lebanidze, B. 2022. "Georgia and the Middle Corridor: Between great power competition and regional cooperation." *Caucasus Survey* 145-168.
- Karimov, Aliev &. 2023. "Black Sea geopolitics and energy security in the post-2022 context." *Journal of Black Sea Studies* 112-135.
- Kassenova. 2023. "Kazakhstan and the Middle Corridor: Balancing between China and the West." *Central Asian Survey* 67-85.

- Kilavuz, T., & Yağcı, A. 2022. "Turkey's connectivity strategy and the Middle Corridor initiative." *Turkish Policy Quarterly* 78-94.
- Koranyi. 2023. "Energy security and the Black Sea: European perspectives post-2022." *Atlantic Council Policy Brief* 1-24.
- Laruelle. 2022. "Russia's response to China's Belt and Road Initiative in Central Asia." *Maritime Economics & Logistics* 189-205.
- Nye, J. S. 2023. "Geopolitics of transportation corridors in the 21st century." *Foreign Affairs* 45-62.
- Papava, V. 2022. "The Middle Corridor and South Caucasus economic development." *Central Asian Economic Papers* 123-140.
- Pepe, E. 2023. "Port infrastructure development in the Black Sea region: Strategic implications." *Marine Policy* 105-118.
- Raballand, G., & Andresy, A. 2022. "The economics of the Middle Corridor: Cost-benefit analysis." *Transport Policy* 234-248.
- Shaffer, B. 2023. "The Caspian Sea region and global energy markets: New dynamics." *Energy Policy* 113-128.
- Trenin, D. 2023. "Russia and the changing geopolitics of Eurasia." *Survival* 89-112.
- Yilmaz, S. 2022. "Black Sea maritime security in the context of regional conflicts." *Naval War College Review* 67-89.

გეოპოლიტიკური ფრუსტრაცია და ჰიბრიდული პასუხი: რუსეთის ქცევის ემპირიული ფიქსაცია უკრაინის კრიზისის შემდეგ (2013-2021)¹

რუი კაი სუე

პეკინის საერთაშორისო კვლევების უნივერსიტეტის

ქვეყანათმცოდნეობისა და რეგიონული

კვლევების სკოლის ლექტორი

ელ-ფოსტა: ruikai0814@outlook.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1001-871X>

აბსტრაქტი. 2013 წლის უკრაინის კრიზისი იყო უმნიშვნელოვანესი გეოპოლიტიკური კატასტროფა ცივი ომის დასრულების შემდეგ, რამაც დაამსხვრია სსრკ-ს დაშლის შემდგომი ევროპული უსაფრთხოების სტრუქტურის სიმშვიდე და გამოიწვია მწვავე დაპირისპირება რუსეთსა და დასავლეთს შორის. უკრაინის კრიზისის შემდეგ მოსკოვმა მოახდინა ყირიმის ოკუპაცია, ხოლო სამხედრო კონფლიქტმა დონბასის რეგიონში სერიოზული ჰუმანიტარული ტრაგედია გამოიწვია. უკრაინის კრიზისს აქვს ღრმა ისტორიული, ეთნიკური და გეოპოლიტიკური საფუძვლები და იგი უნდა განიხილოს შავი ზღვის რეგიონში დასავლეთსა და რუსეთს შორის მიმდინარე თამაშის ნარატიულ ჩარჩოში.

წინამდებარე სტატია, უპირველეს ყოვლისა, აგებს „ფრუსტრაცია-პასუხის“ ანალიტიკურ ჩარჩოს და შემოაქვს ორი შუამავალი ცვლადი: მიზნობრივი მოლოდინი და მანძილი მიზნამდე. შემდეგ, სტატია თეორიულ ელემენტებს ნერგავს რუსეთსა და უკრაინას შორის ურთიერთქმედებაში, რაც მოიცავს ამ ორი ქვეყნის გადახლართულ ისტორიას, ცივილიზაციურ და ეთნიკურ კავშირებს. დასასრულს, ნაშრომში გამოყენებულია მოპოვებული (GDELT) მონაცემები 2013 წლის ევრომაიდნის კრიზისის შემდგომი რუსეთის ქცევის ემპირიული გაზომვისთვის, რაც იძლევა გარკვეულ მასალას საგარეო პოლიტიკის ანალიზისა და სახელმწიფოს ქცევის პროგნოზირებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: რუსეთი; უკრაინა; ფრუსტრაცია; ყირიმი; აღმოსავლეთ სლავური.

¹ წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს ავტორის პირად შეხედულებებს და არ ასახავს იმ ორგანიზაციის პოზიციას, რომელსაც ის განეკუთვნება.

GEOPOLITICAL FRUSTRATION AND HYBRID RESPONSE: EMPIRICAL CAPTURE OF RUSSIAN BEHAVIOR AFTER THE UKRAINE CRISIS (2013-2021)¹

Rui Kai Xue

*Lecturer of the School of Country and Region Studies,
Beijing International Studies University*

Email: ruikai0814@outlook.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1001-871X>

Abstract. The Ukraine crisis of 2013 was a major geopolitical disaster since the end of the Cold War, shattering the calm of the European security structure after the collapse of the USSR and triggering a harsh confrontation between Russia and the West. Moscow occupied Crimea after the Ukraine crisis, and the military conflict in the Donbas region has led to a serious humanitarian tragedy. The Ukraine crisis has a profound historical, ethnic and geopolitical background and needs to be put into the narrative framework of the game between the West and Russia in the Black Sea region. This article first constructs a frustration-response analysis framework and introduces two mediating variables of target expectation and target distance. Then it embeds theoretical elements in the interaction between Russia and Ukraine, including the entangled history, civilization and ethnic ties of the two countries. Finally, the article uses the captured (GDELT) data to conduct empirical measurement of Russia's behavior after the 2013 Euromaidan crisis, thereby providing enlightenment for foreign policy analysis and prediction of state behavior.

Keywords: Russia; Ukraine; Frustration; Crimea; East Slavic

* * *

Introduction. How did Russia response after the Ukrainian crisis? Can we empirically portray the Russia-Ukraine interactions after the 2013 crisis from micro-level event dataset, and capture the mixed reaction behavior used by Moscow? Russian history and geography led to a political identity of East Slavic ethnicity, a narrative model that relied on imperial and ethnic terms. Russia and the Soviet Union have never been stripped of their identities, which is also the spiritual root of Russia's restoration of its status as a major power after the Cold War (TRENIN 2017). Russia's self-contradictory policy is to continue its collective memory with Ukraine through nation building during the Yeltsin era and intensive integration of politics, economy, and security during Putin's era. Therefore, when the geopolitical tectonic plates shifted profoundly after the Cold War, and eventually lead to the dramatic "de-Russification" of Ukraine's regime in 2013, the historical narrative and national identity directly triggered the Kremlin's aggressive response to Kiev, which demanded serious reflection. The emotion of frustration evokes the Russian national sentiment and expectation of target, which constitutes the causal logic of Russia's response to the Ukrainian crisis (Larson & Shevchenko 2014, pp.269-279). The Ukraine crisis has intensified the political confrontation between Russia and the United States, alienated Moscow from the European Union, and triggered a continuing shake-up of the geopolitical order across Europe. The crisis is decisive for Russia's national and geographic consciousness. Russia no longer tolerates and passively responds to the "frustration" created by the West in the post-Soviet space. The annexation of Crimea and the Donbass Rebellion in eastern Ukraine proved that Russia's

¹ This paper represents the author's personal views and does not reflect the position of the affiliation.

reintegration of Kiev has come to an end. Moscow sees itself as an independent, self-sufficient and dignified country, and no longer dreams of becoming Euro-Atlantic Community, but regards Ukraine as a composition of the geopolitical space centered on the Kremlin, calmly and unsentimentally dealing with this neighbor with the same national identity.

Existing literature on the Ukraine crisis ignores the typological analysis of Russia's response, including energy, military, diplomatic, and media narrative dimensions. Russia's assault of Ukraine on February 24, 2022 has seriously violated Ukraine's sovereignty and territorial integrity, and requires the international academic community to propose insights to maintain peace in Europe. After the collapse of the Soviet Union, Russia's strength did not allow it to overthrow the European security structure on which NATO is the cornerstone. Moscow's ambition was to maintain political unity in the post-Soviet space. The Kremlin has selectively intervened in crises around the boarder to maintain its own security and to perpetuate the shared memory with newly independent states through political and economic means (Bordachev 2021, pp.1-4). Therefore, a frustration-response analytical framework will be creative and timely to capture Russia's behavior and provide intellectual material for the international community. This article will be divided into the following five sections to discuss the Russian behavior after the 2013 Euromaidan crisis. The first section will draw theoretical elements from the field of social cognition and construct an analytical framework of frustration-response. The second section will sort out the representative academic literature concerning the Ukraine crisis from three dimensions. The third section fits the analysis framework to Russia-Ukraine relations, and traces the frustration experienced by Russia and its response behaviors in the 2013 Euromaidan crisis. The fourth section will empirically measure the interaction between Russia and Ukraine after 2013 through a series of human-computer interaction language, and try to capture the reaction behavior of Russia from the event big data. The fifth part and the conclusion will provide new insights for solving the Ukraine crisis, as well as contribute knowledge resources for predicting of state behavior.

1. "Frustration" in International Relations

The inspiration of frustration comes from human behavior in the field of social cognition, and the transfer to the field of international relations is a breakthrough attempt to anthropomorphize the national behavior patterns, thereby building a causal link between frustration and reactive behavior. The frustration is rooted in the sudden suspension of the frequency of national behavior within a certain period of time, which hinders the realization of its goal. The recognition and evaluation of frustration have contributed to the country's response behavior, which reflects the functional value of the state to counter. The competitive encounter between achieving goals and interfering impediments promotes the state's choice of response behavior. The interference here can be considered as a setback to the nation's basic psychological needs and self-efficacy, which triggers the negative emotions of humiliation, grievance and loss (Klandermans 2013). The causal boundary of frustration and reaction behavior depends on the country's subjective judgment of the situation. Frustration does not necessarily lead to the occurrence of reaction behavior. The value judgment, target distance, and expectations of the country make the reaction behavior from weak to strong. Changes can be embodied in diplomatic warnings, economic sanctions and even military actions (Pastore 1950, pp. 271-279). The country's judgment on the type and direction of frustration, and the reason for the obstruction will influence the intensity of the response behavior. Therefore, the cost and benefit calculation will also be carried out during the reaction, and it may eventually be possible to reach an understanding with the frustration source country before the intensity of the reaction increases. Perceived frustration in advance reduces the probability of reactive behavior as such setbacks based on rational expectations counteract impulsive emotions. When frustration bearer finds that setbacks will cause huge losses in the target pursuit process and exceed the benefits of achieving the goal, the country will choose to avoid risks at this time and

adopt the strategy of wait-and-see or even temporarily abandoning the pursuit (Kregarman & Worchel 1961, pp. 183-187). The country's failure to achieve its target in the historical cycle indicates that policymakers will be prepared for repeated setbacks.

2. The state's response to frustration

The state's response to frustration can be seen as a catharsis of dissatisfaction, or even an act of revenge. As a series of events, frustration has also been described as a predictor of reaction probability and intensity. The state responds to the source of frustration in the context of safeguarding national interests. Frustration appears as a situational stressor, acts as an independent variable in the cognitive chain of reaction behavior and plays a catalytic role in the expectation and distance of country towards target as a reverse incentive. Identification of country's expectation and distance to the target can assess state hostility, thereby producing a mediating effect in inhibiting state response.

a. The country's expectations of the target

As the psychological prospect of national foreign decision making, the expectation emphasizes that actors make policies around reference points, that is, the state accepts risks to target, but is loss-averse to frustration (Kahneman & Tversky 1979, pp. 263-291). The reference point is a function value of the status quo changing over time. Decision-makers have different behavioral options at each reference point, thus generating differentiated cognition and utility evaluation. As the external force that may change the status quo, behavioral options under frustration have the expectation uncertainty, which makes the target distance for the country longer, and even leads to the country deviating from the existing reference point. The original risk acceptance type changes to loss aversion type. Frustration may increase the attractiveness of the target to the country, which means that the country has stronger expectations to achieve the goal, thereby has a stronger motivation to react. When the country deviates from the reference point, the country pays more attention to the evaluation of frustration rather than comparable gains. The loss caused by frustration increases the risk of the target expectation, so the country will have disgust emotion, which leads to the increase of the intensity of the reaction behavior (Levy 1992, pp. 171-186).

b. Identification of target distance

Frustration is defined as a negative event, accompanied by the country's low spirit. It allows adding the target distance as an intermediary variable based on the causal effect between the event and behavior, and deduces the reverse relationship between the country's pursuit of target and the sense of frustration. The target distance affects the intensity of the country's response behavior. When the country is far from the target, there is sufficient time and space for it to identify the type and level of frustration, and its response tendency will decrease accordingly (Breuer & Elson 2017, pp.1-12). As the country gets closer to the target, the interference and hindrance of frustration to the country will be magnified. Frustration raises national anxieties about target distance, especially when it comes from competing nations. Countries that bear frustration may sense the risk of victory being stolen. A country's pursuit of diplomatic goals is the process of shortening the distance with time, money and other inputs. Frustration is likely to interrupt this process, leading to the country to bear a huge marginal cost.

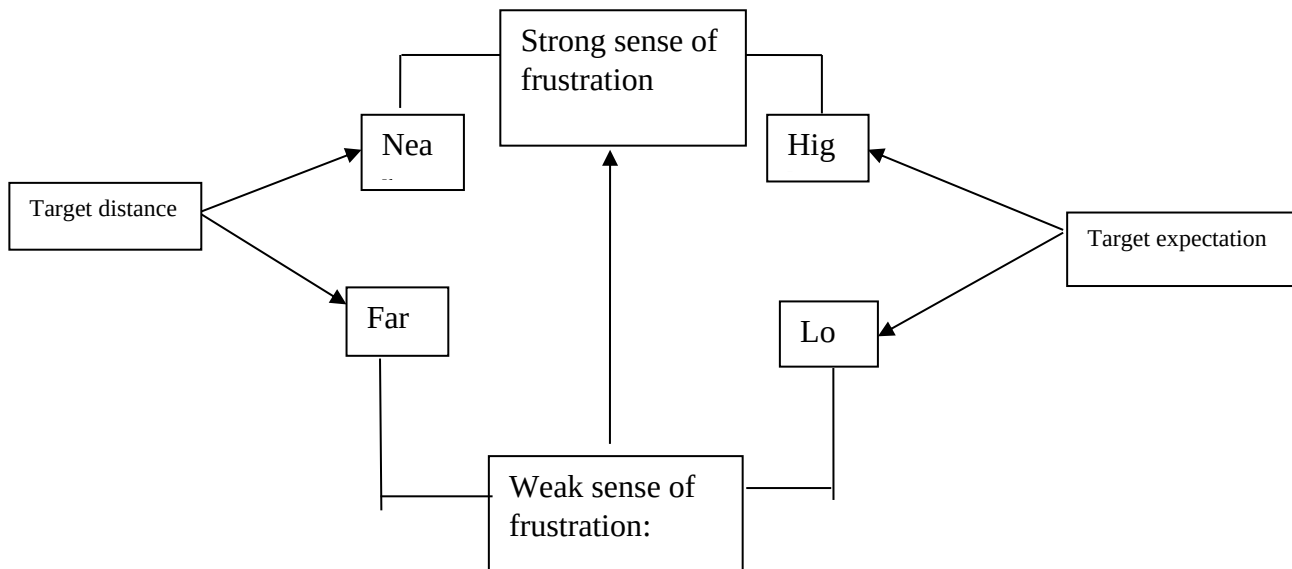

Figure 1: Model of the "frustration-response" analysis framework (made by the author)

3. Literature Review

Russia's annexation of Crimea and support for the insurgency in the Donbas requires a rational assessment by the academic and policy community, particularly in the backdrop of a broader shift in the interaction between Russia and Ukraine. The current academic research on Russia-Ukraine relations can be roughly divided into three categories: power game theory, Russian historical materials sorting, and the perspectives of new Cold War. The first kind of literature examines the Ukrainian crisis from the perspective of power game in post-Soviet space. The Crisis in Ukraine is a symptom of a broader conflict between two major powers (Russia and the United States) and the power groups behind them. At a deeper level, it reflects the plight of Europe's collective security structure. Sauer and Kissinger argue that after 1991, the West missed the opportunity to integrate Russia into the Euro-Atlantic security establishment, but continuously absorbed post-Soviet space countries, including Georgia and Ukraine. Instead of entering a constellation of great power collective security, Russia has become the new destabilizing factor. If Ukraine is to survive and prosper, it must not be an outpost for the West against Russia, but a bridge between the West and the East (Sauer 2017; Kissinger 2014). The Ukraine crisis and the military escalations in the Donbas region in 2021 have had a huge impact on the peripheral security environment of the EU and the eastern flank of NATO, requiring the West to re-examine its own security policy and replace the competitive thinking with a security governance framework (Minzarari 2021, pp.1-5; Averre 2016, pp.699-721). The second type of literature discusses the development of Russia-Ukraine relations from the perspective of Russian historical materials sorting. Fedorov and other scholars argue that the ongoing crisis in Ukraine can be seen as the second stage of the disintegration of the East Slavic peoples. Those living in eastern and southern Ukraine have a different view of national identity, becoming direct victims of the collapse of the Soviet Union but retaining a sense of a common motherland and a desire to return to Russia, defined by their Russian-speaking identity. Moscow's aggression is not directed against Ukraine itself, but to protect its Ethnic East Slavs. It must be acknowledged that after the recapture of Crimea, the unity between Russia and Ukraine has been broken, and this has clearly become the basis of events that increased tensions between the two countries (Shcherbak, Shishelina and Tsirenschikov, etc 2014, pp.10-34). The third category of literature analyzes the New Cold War between Russia and the West in the context of the 2013 crisis from the Ukrainian perspective.¹ Rabodezhev and Slaviv believed that the Ukrainian crisis was the result of the outbreak of accumulated geopolitical and ethnic

disputes after independence. By changing its political consciousness from the former Soviet Socialist Republic of Ukraine, Ukraine has always wanted to get rid of Russian influence and form a non-Russian Slavic state identity (Rabodezhev & Slaviv 2017, pp.3-25). However, Ukraine's regional division of labor status in the Soviet Union period and its close relationship with Russia in the transportation and machinery industries determined that Kiev's cutting off of economic and trade relations with Russia would certainly cause a huge shock to the social and economic structure, and the huge economic threshold of joining the EU also made Ukraine bear the high cost of economic transformation. In the post-crisis era, Russia's policy goal is to ensure Ukraine's non-bloc status and protect the rights and interests of Russian-speaking ethnic groups in Donetsk and Luhansk. If it cannot exert control over Kiev's foreign policy direction, Russia may consider establishing a belt of Pro-Russian provinces in Ukraine's east (Götz 2014, pp. 3-10).

4.The 2013 Euromaidan crisis: A Geopolitical frustration for Russia

The 2013 Euromaidan crisis in Kiev has caused a huge oscillation in Relations between Russia and Ukraine, as well as between Russia and the West (Andrei 2018, pp.101-111). From the perspective of Russia, the European Union and NATO, as representatives of economic and military integration mechanisms, have become a tool for the West to promote the liberal worldviews in the post-Soviet space (Nitoiu 2016, pp.1-5). Such setbacks based on the "color revolution" have already occurred in Belarus, Ukraine, Lithuania, etc., and may eventually be transmitted to Moscow and become a huge stimulus factor affecting the political stability of the Kremlin. The Kremlin sees the longstanding dual policy of the U.S. and Western camps as a logic of power, which exemplified in the Ukraine crisis (Sakawa 2020, pp.103-106). The reality is that Ukraine will have to choose between Brussels (Washington) and Moscow. If Kiev is finally promised to join NATO and the European Union, Western power will eventually extend to Russia's borders. This has obviously touched Russia's national security red line.

Russian language is the identity mark that keeps the post-Soviet space state within the former imperial metropolis, and is also the ideological pillar of the Russian world. In Russian historiography, Russians, Belarusians and Ukrainians were born together in the medieval principality of Kievan Rus. Thus, Moscow sought the Russian language as a link of collective identity to maintain unity among the three East Slavic peoples (Feklyunina 2016, pp.774-776). Ukrainians and Russians belong to the East Slavic nation, and Ukraine's position in the history of Russian Federation cannot be changed. Ukraine is a close neighbor and a fraternal country linked by blood with Russia. The Kremlin believes that NATO's measures to strengthen security have undermined Russia's survival and the identity of every Slav, which is the security dilemma that lies between Russia and the West. Ukraine's former president Viktor Yanukovich agreed to abandon the Association agreement with the European Union and joined the Russia launched Customs Union, which was the precursor to the Eurasian Economic Union (Rutland 2015). However, it triggered a revolution in Euromaidan square and led to the ouster of the president. The Kremlin cannot envisage Ukraine, with the same national identity and Russian-speaking symbol, being excluded from the Russian world. The 2013 Euromaidan crisis is an important factor that aggravated the geopolitical imbalance in Europe. The expected frustration brought to Russia may include the impact of the failure of Kiev's governance, the negative demonstration effects of spontaneous popular movements and the occupation of government, the complete separation of ethnic identities between the Ukrainian and Russian in the East Slavic branch, and the Western "security enhancement" project penetrated the Russian border and so on.

5. Russia's Response to frustration: Crimean Ambitions and East Slavic Ethnic Dignity

Russian and Ukrainian history has been intertwined for centuries, but that does not mean the Kremlin can play a privileged role in Ukraine. The heterogeneity of religion and ethnicity in western and eastern Ukraine can be seen as a microcosm of the interaction between the two governance models of the West and

Russia. When the two sides are cooperating, Ukraine can act as a breadbasket of Europe and a bridge between the East and the West, but if there is tension or even collision between the two sides, Ukraine may become a battlefield or even be torn apart. The process of Ukrainian nation-building after the Cold war embodies the rivalry between European liberal democratic norms and Russia's vertical centralized leadership, in which the substitution of either model for the other is greatly amplified by the differences between eastern and western Ukraine (Raik 2017, pp.51-70). The oscillation of Ukraine's democratic transition and the monistic ethnic construction in Kyiv undoubtedly provided the soil for the outbreak of domestic contradiction, while Russia's intervention turned the Ukrainian internal crisis into an international conflict. The build-up of Russian troops on the western border, the initiative to annexation Crimea, and the creation of a buffer zone in the Donbas can all be seen as the Kremlin's "reaction" to geopolitical frustration.

5.1 Russia annexed Crimea: target expectations under geo-frustration

Russia's annexation of Crimea in 2014 was a violation of the principle of sovereignty under international law, prompting western economic sanctions. It should be noted that Russia's actions have a complex logic that connects geopolitics and historical identities and needs to be placed in the narrative context of its game with the West. (Biersack & Shannon 2014, pp.247-249). After the collapse of the Soviet Union, Russia became a country with limited goals and ambitions, constrained by the decline of its relative power. Moscow does not want to overturn the international order established by Europe after the Cold War, but only to ensure that its territorial and sovereign interests are not eroded by the West (Götz 2016, pp.1-18). In the face of the independent Ukraine as a post-Soviet space country, Russia hopes to establish new guidelines for relations with Ukraine, including delimiting territories and maritime boundaries, cooperating to deal with the nuclear weapons left in Ukraine, determining the division of the Black Sea Fleet and the location of its bases, and developing uniform gas prices to create a common economic space in the Black Sea region, particularly through the use of Soviet-retained pipelines for cooperation in energy delivery to Europe (Pantin & Lapkin 2013, pp.133-144). However, the eastward expansion of NATO and the European Union has created enormous frustration in Moscow, as post-Soviet states have been absorbed into the anti-Russian bloc (Lithuania, Estonia, Latvia) and Ukraine has become the only remaining buffer zone in Russia's game with the West. As the legal successor to the Soviet Union, Russia's ambitions for Crimea can be traced back to the tsarist period in the 18th century. When Peter I began to look for the outlet to the sea from the south, and Crimea became a necessary fulcrum for the expansion of the Russian Empire to the Black Sea. However, Peter's main rivals were Poland in the west and Sweden in the north. During the Russo-Polish War, Tatars from the Crimean Khanate often attacked Russia's rear, so Russia built the Belgorod Line of defense in the south, proving that Crimea was not under Russia's actual control at that time. Catherine II's Tsarist Russia and the Ottoman Empire went to war in 1768 and won. Russia officially broke Istanbul's dominance of the Black Sea and subsequently annexed the Crimean Khanate, building naval bases in Kherson and Sevastopol. Russia expanded its empire territory to southern Ukraine and established the new province called Novorossiia, similar to what Russia did in Ukraine after 2014 (DOHI 2007, pp.140-146; Plokyh 2017, pp.189-205). Catherine II also expelled Ukrainian Cossacks from Zaporozhye, Donetsk and the Tatars from Crimea until the end of the 18th century. For many Russian politicians, Russia's history in Crimea is closely linked to that of the Black Sea Fleet, from which the cornerstone of Sevastopol's glory and sovereignty also comes, and the loss of the peninsula would mean Russia's return to the three centuries before Peter I (Plokyh 2014, pp.369-383). The conflict in Sevastopol played a decisive role in Russia's national identity, especially the Crimean War in the 1850s, when Tsarist Russia was defeated by the French-British Ottoman alliance. Crimea also played an important role in the Soviet Union's defeat of the Nazis in the Great Patriotic War (Gorenburg 2014). If Kiev is eventually integrated into NATO's security structure, Crimea could become a battleground between Russia and NATO

when Ukraine tries to retake the peninsula by force. After Ukraine's transformation to the detriment of Russia's geopolitical interests, the expectations of the target have convinced Moscow that Crimea was a Soviet gift to Ukraine and should be returned.

5.2 Moscow securitized Ukraine: a target distance to defend the Russian ethnicity

Russia has endured two decades of frustration, including geopolitical upheaval, energy and economic sanctions. The root of all Moscow's behavior lies in countering the erosion of Western world. The European Union, which represents economic power, and NATO, which is a military symbol, hopes to pull Ukraine from the post-Soviet space into the orbit of the West (Kuzio 2018, pp.1-11). As a new regional order established after the Cold War, the EU has always guarded against the integration process between Russia and Ukraine, which is reflected in the promotion of the European way of life and boycotting Ukraine and Russia's Slavic identity narratives, as this will produce adverse changes to the geopolitics of Europe (Ananicheva 2013, pp.68-77). The West believes that Ukraine's entry into the EU Free Trade Area is a necessary step to significantly reduce the level of cooperation between Russia and Ukraine, and it will also weaken Moscow's influence on the Russian ethnic group in Ukraine. Russia's policy behavior toward Ukraine reflects the characteristics of great power security, which comes from Moscow's perception of global and regional systems, especially the relationship between Kiev's ethnic identity and security policies. Ukraine is seen by Russia as an important "area of interest" outside its official territory, while the Slavic ethnic group carries Russia's values. Russia's political elite will view the upcoming events in Ukraine as securities of power, responding to short - and long-term frustration (NATO military expansion, pro-Western conversion of Ukraine, Kiev's accession to NATO, ethnic Russia was suppressed, etc.) with decisive and resolute means. The key to this reacting process is Moscow's judgment on ethnic feedback signal of Ukraine from the perspective of national interests. Ukraine's right bank (east) and south bank (Crimea) are typically Russian-speaking areas of "Little Rus", with a long history outside Russia but its dominant Orthodox Church that has been part of the Russian Empire for centuries (Harris 2020). ²In the Kremlin's narrative of history, Ukraine's right and south banks are natural components of the Russian world. Residents of the Russian-speaking east believe that a close relationship with Russia is more conducive to gaining economic and political benefits and giving their ethnic groups a more formal legal identity (Celeste Beesley 2019, pp.35-44). ³In fact, the Grand Duchy of Moscow, which originated from Kievan Rus, is the starting point of the "Russian spiritual homeland". Ethnic ties still serve as a counterbalance and buffer against frustration in their relations (Tolz, 2003). As the West expands the existing structure, including the European Union and NATO, Ukraine could become a key factor in the ethnic disintegration of east Slavs. The struggle between the West and Russia for Ukraine actually reflects the competition between the two identity models.

6. Research design and empirical analysis

The empirical measurement of relations between countries is challenging. There have been several attempts in academia. Yan Xuetong's team, for example, has coded the positive and negative values of some important events in the interaction between countries, and set up standards for measuring the influence of events to predict bilateral relations (Yan & Zhou 2004, pp.90-103). The use of bilateral significant events to measure inter-state relations has loopholes and ignores the continuity of changes in the relationship between the two countries, because important behavioral events may not always occur between countries, such as state visits, and coding assignments of significant events may also be full of subjective cognitive preferences. Therefore, this article will take the Russia-Ukraine relations after the 2013 crisis as a case, creatively use Google Cloud Platform and machine learning interactive language method to crawl data from GDELT database, and empirically captures Russia's reactive behavior from the interactive map of Russia-Ukraine

relations. The GDELT project is a global real-time database of human society for open research, recording events in global media every 15 minutes through sensors and satellite resources distributed around the world. The advantage of this article lies in the use of media data flow as the research sample, which can successively describe and update the Russia-Ukraine relationship. The average tone under machine language can outline the emotions of micro events to the maximum extent and form continuous interaction between countries, which avoids the influence of human preferences.

The author used structured language (SQL) and search algorithms to crawl a total of 16,000 data on the interaction between Ukraine and Russia from the Global Event Database of Google Cloud Platform from February 3, 2013 to May 17, 2021. The Global Events Database provides two key variables for measuring Russia-Ukraine relations, namely AvgTone, which manifests the positive and negative attributes of events occurring every 15 minutes; QuadClass, used to frame the interaction between the two countries (1= verbal cooperation, 2= material cooperation, 3= verbal conflict, 4= material conflict). The sources of Ukraine-Russian relations in global news events are complex and contain elements of cooperation and conflict. Many Russian responses are not necessarily clear military responses. Moscow's information tools (media propaganda narratives) may also be the Kremlin's means of reaction after the 2013 crisis. The aim of this study is to continuously depict the interactive map of Russia-Ukraine relations in terms of the average tone of media events, and then capture specific Russian reaction behavior from the negative tone. Therefore, the article must first test a research hypothesis.

H1: When there are verbal and material conflicts in the relationship between Russia and Ukraine, the average tone of the global news events is negative.

H2: When there is verbal and material cooperation in the relations between Russia and Ukraine, the average tone of global news events is positive.

The article conducts correlation analysis on AvgTone and QuadClass of dataset of Russia-Ukraine relations news events scraped in Google Cloud Platform (Table 3). It is found that there is an extremely significant correlation between variables ($p < 0.01$), which verifies the hypothesis that when conflicts occur in Russia-Ukraine relations, the average tone of news events is negative, thus laying a research foundation for further capturing Russian reaction in the conflict. Since the Russia-Ukraine border crisis escalated from the end of 2021, the author also conducted continuous situation tracking, and connected Russia's behavior in historical series, so as to provide valuable information for the de-escalation of the situation and the peace building in Europe.

Table 3: Correlation analysis

avgtone	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf	Interval]	Sig
quadclass	-0.704	0.025	-27.78	0.000	-0.753	-0.654	***
Constant	0.483	0.070	6.88	0.000	0.345	0.620	***
Mean dependent var		-1.256	SD dependent var			4.104	
R-squared		0.046	Number of obs			16000.000	
F-test		771.648	Prob > F			0.000	
Akaike crit. (AIC)		89835.139	Bayesian crit. (BIC)			89850.499	

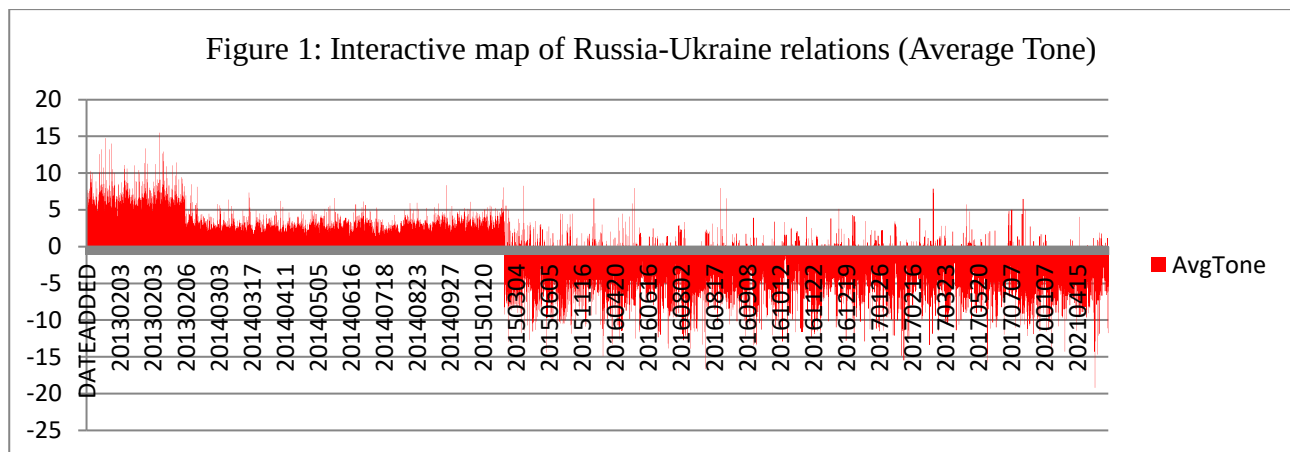
*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

The authors extracted the Russian media news from the captured global event data and conducts the tracking analysis of discourse changes, so as to show how the Kremlin uses media narratives to influence international public opinion after the crisis. The article firstly constructed an interactive map of the relationship between Russia and Ukraine based on the average tone of the event, and found that Russia framed the event after the Ukrainian crisis with narrative responses and discourse templates, and bound it with ideological terms such as Russian ethnic security and historical tradition. The description of the Ukrainian crisis in the Russian news media is oriented to follow the Kremlin's Ukrainian national policy and has become a tool for Russia to respond flexibly to the crisis. From the interaction events between the two countries, the following four levels of Russian reaction behavior can be captured:

a. Russian diversionary tactics

Russia-Ukraine relations have fluctuated positively during the period from February 2013 to February 2015. The protests in Kiev's Euromaidan Square and the subsequent Donbass war did not severely impact Russia-Ukraine relations (the average tone dropped but remained positive). Through the discourse analysis of the content of the event, it was found that after the Ukrainian crisis broke out, the Russian media adopted a strategy of diverting attention, focusing on the armed rebellion in the Donbass region and the humanitarian disaster that occurred there, in an effort to dilute the Kremlin's annexation of Crimea and interfere with international media attention. Russian Today (RT) and other state-run media, as well as a large number of Russian journalists, focused on the withdrawal of Ukrainian government forces from the eastern city of Debaltseve, surrounded by pro-Russian civilian armed forces (Tass News Agency, 2015). Russian journalists cited Reuters and political analysts to bolster the credibility of the narrative, framing Kiev's retreat as a "collective surrender" and Ukrainians' belief that "government forces had failed in the Donbas conflict" (RT News, 2015). Moscow's news discourse is based on the Ukrainian people, treating the resistance of the Donbas people as a righteous act and the repression of Kiev's military as an inhuman catastrophe. During this period, international media coverage of Russia's reabsorbing of Crimea was fuzzy, and Moscow reacted decisively to Ukraine's domestic protest, seizing the window of time. The speech of Gerasimov, Chief of the General Staff of the Ministry of Defense of the Russian Federation in 2013 can be regarded as Russia's new "Flexible Response Concept", emphasizing the use of Internet, information and other tools to identify the people of the target country under the conditions of non-contact modern warfare, while using private military companies, special forces and other low-intensity means to carry out a new method of crisis response (Gerasimov, 2013). Numerous geographic and news data show that Mr. Putin ordered the military intervention of the Russian Defense Ministry, deploying secret commandos of military intelligence agents, special forces and marines to the Crimea region to protect Russian naval installations in Sevastopol. The Russian army also interacted with Russian-speaking groups in the Crimea region and annexed peninsula in the form of a referendum. In the case of Crimea, Putin retroactively invented polling data that purportedly showed Crimean residents' desire to be part of Russia, which constituted a source of legitimacy for Russia's absorption of it (Tymchuk 2014). Moscow also hopes to create a national identity-based narrative ahead of time, which comes from historical imagination and ethnic homogeneity for its intervention in the eastern Ukraine. After the outbreak of the Ukrainian crisis in 2014, the narrative position of Russian media changed rapidly. Before the annexation of Crimea, Russia used the humanitarian protection as an instrument, and focused on the survival of Russian-speaking population and the stability of Ukraine's domestic politics. When the war broke out in the Donbas region, the Russian-speaking media changed the narrative as Russian-backed separatists were at war with government forces, and the Kremlin focused on Ukraine's failure of governance, shifting the source of the conflict to the Ukrainian government and Western infiltration. From November 2021, when the

situation between Russia and Ukraine became tense again, Russian media adjusted their narrative position to the legitimacy of military deployment, safeguard national security and deal with the spillover effect of the crisis. Moscow expressed its concern over the security cooperation between NATO and Ukraine through media and accused Kiev of shelling and other military actions towards the Donbass in order to distract the international community from its own military build-up. (Tsukanov, 2022; RIA Novosti, 2022). At the same time, the Russian media also demonstrated Kremlin's diplomatic efforts such as the negotiations on security guarantees and the protection of the Russian ethnic group of Donbass region in order to deliver a righteous image to the international community (Sputnik News Agency, 2022; Tass News Agency, 2022).

b. Russia protested the NATO military drills via the diplomatic channels

NATO held the largest ground exercise in Eastern Europe since 1989 in June 2016, and the coverage area is located just west of the Russia-Ukraine border. The United States dispatched the 82nd Airborne Division deployed in North Carolina. Paratroopers from NATO member states such as Poland and the United Kingdom also participated in the exercise. NATO rotates large-scale equipment and personnel in Poland close to Ukraine and can enter Ukraine at any time (The Guardian, 2016). In the face of possible NATO military interaction with Ukraine, Russian Foreign Minister Sergei Lavrov has expressed concern that tensions in the Donbas region could erupt into a new war, and the Minsk Agreements cannot be replaced and must be implemented (Lavrov 2016). Russian repeatedly reiterated any military exercises on its borders do nothing to increase confidence and de-escalate the crisis, but instead pose a threat to the security of the Russian Federation. At the diplomatic diction level, NATO accused Russia of invading the eastern border of Ukraine, while Moscow responded that it has shown responsible attitude and did not want to see the ethnic conflict in Ukraine evolve into a civil war again. The Russian Federation moved its armed forces to the borders of the country in accordance with its own judgment in order to safeguard the national security. Russia's military mobilization is a conventional military deployment and has nothing to do with any country. There is no need for the outside world to worry about it (Embassy of the Russian Federation, 2016). Echoes with the Russian media, the Guard Corps stationed on the western border of Russia also conducted military exercises after the situation in eastern Ukraine escalated, sending response signals to Ukraine and the West (Gehrke 2021). While Russia continues to escalate its military amassment along the border with Ukraine from the end of 2021, it is also seeking compromises from the United States and NATO through diplomatic channels. In December 2021, the Kremlin presented to the United States a draft named "Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Security Guarantees" and to NATO a draft named "Agreement on Measures to Ensure the Security of the Russian Federation and Member States of the North Atlantic Treaty Organization". In January

2022, Russia held security dialogues with the United States, NATO and the OSCE respectively. The Russian security guarantee proposal mainly consists of NATO's commitment not to expand eastward or absorb Ukraine as a member, and NATO's withdrawal of any weapons or troops deployed in countries that joined NATO after May 1997 (Steven Pifer, 2021; TASS News Agency, 2021; Reeve, 2021). The United States then delivered a formal written response to the Russian security proposal on January 26 and rejected Moscow's security demand (Lewis, 2021). NATO's "open door policy" gives the post-Soviet countries in Eastern Europe the right to choose security position. The United States cannot accept Russia's domination of NATO's security principles to guarantee its own security and undermine the direction of Ukraine's security policy. At the same time, Germany and France, the core members of the European Union, also carried out shuttle mediation diplomacy between the United States, Russia and Ukraine from early February, 2022, hoping to play the role of information and position exchange among the three parties (CHARLTON, MOULSON DASHA LITVINOVA, 2022). The two drafts provide a basis for discussions between Russia and the United States to continue the European security dialogue. Although the process may be fraught with twists and turns, Moscow should not promote the dialogue by military coercion of Ukraine, and the two sides should negotiate in an atmosphere of equality and de-escalation of crisis.

c. Russia deployed troops on a massive scale

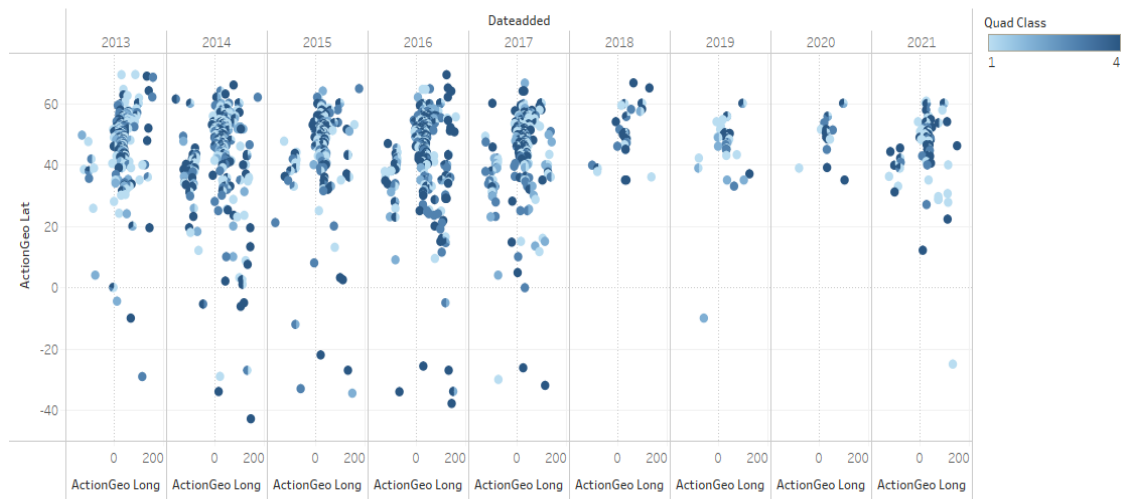
The article captured the changes in Russia's behavior in the dimensions of space and time after using geographic information technology (GIS) to project Russia's response to Ukraine in groups by year (Figure 2), and found that after the crisis broke out (from 2013 to 2017), Russia's response was the most intensive, mainly concentrated between 44° to 60° north latitude and 33° to 100° east longitude. The latitude is from the Crimea and the Russian-Ukrainian border to the vast Arctic region and the huge span of longitude is concentrated on the Russian territory. Russia's response to the Ukraine crisis is manifested in a cross-regional military deployment at the material level, expanding the field of reaction to the entire country and linkages with the Arctic region, using its own military superiority to counter the military drills of Kiev and NATO. The protest in Kiev's Euromaidan Square took place in November 2013, followed by Russia's absorption of Crimea and the Donbass rebellion (Fisher, 2014). Therefore, the article extracted data from January 9, 2014 to January 29, 2015, and plotted the Russian behavioral coordinates clustering into a geographic density heat map (Figure 3), and found that one year after the Ukrainian crisis outbreak, Russia's response is mainly concentrated in the eastern part of Ukraine and the Crimea region. At the same time, Russia is also carrying out some activities on the border with Ukraine. The war in eastern Ukraine has lasted for 8 years (2014 to present). Since 2021, there have been many violations of the ceasefire agreement in the Donetsk People's Republic. The military conflict in the Donbass region escalated again, and the US State Department also warned Moscow not to intervene. Russia's reaction frequency is also increasing (data kernel density in 2021). Russia continues to build-up large numbers of troops from the end of 2021, including artillery, tanks, armored vehicles, and as many as 100,000 troops, which are being moved from Russian central and eastern military districts towards the border with Ukraine, and the number of troops remained amassed by the end of January 2022 (Chance and Smith-Spark, 2022; Liptak, 2021). Russia also mobilized a large number of troops into Belarus on February 10, 2022, and the two sides held joint military drills (Ellyatt, 2022). Russia's military activities in its western boarder have raised tensions in the Ukraine crisis. The United States and Europe are worried that Russia may launch an attack war against Ukraine from three directions: Belgorod in the east, Novye Yurkovichy and Belarus in the north, and Crimea in the south (Wasielowski & Jones, 2022). It cannot even be ruled out that the Russian navy will conduct landing operations towards Mariupol and Odessa from the Black Sea and the Sea of Azov. At the same time, the United States and NATO have continued to provide Ukraine

with weapons and military personnel training, and deployed troops in military bases such as Poland, Romania, and Lithuania to respond to possible Russian military aggression through political and military support to Ukraine (HENNIGAN, 2022). Russia launched the special military operation against Ukraine on February 24, 2022, which began with precision missile strikes on Ukrainian cities and military targets, including Kharkiv and the capital Kiev. Subsequently, Russia conducted large-scale ground operations from the north, south and east of Ukraine, using armored forces massed along the border. Kiev resolutely resisted Moscow's attack and the information warfare, but the military operation still caused huge civilian casualties and had a profound impact on the order and security arrangements in post-Cold War Europe (Zinets and Vasovic, 2022).

d. Russia uses energy leverage

The collapse of international oil prices and Western economic sanctions from the second half of 2014 to the beginning of 2015 has caused energy-dependent Russia's GDP to contract (approximately 3.7 percent less than the same period in 2015) (Burkhardt, 2017). In the face of the Western pressure on Russia in the economic field, Russia stabilized the domestic economic situation by adopting a flexible exchange rate policy, reducing fiscal expenditure and using a package of economic and financial measures such as reserves to prevent the further collapse of the Ruble exchange rate. At the same time, Russia actively discussed with Iran, Belarus and other countries to establish a settlement system to eliminate the U.S. dollar, and actively carried out diversified energy strategies to explore the Far East market. Russia and China signed a \$400 billion gas supply deal in 2014, including the construction of new pipeline to deliver gas to eastern China (Perlez 2014; EIA 2014). Russia also takes the natural gas supply as a geopolitical lever to actively counter the economic sanctions imposed by the U.S in its western position. The two Nord Stream natural gas pipelines mainly built by Russia will directly reduce the role of Ukraine in the energy supply of Europe and strengthen the energy interdependence between Russia and Europe. With the new Nord Stream 2 gas pipeline (via the Baltic Sea), which bypasses Ukraine, Germany can negotiate energy prices directly with the Kremlin and get steady gas. Russia has cut off gas supplies to Ukraine and raised prices after Kiev defaulted on its gas bills, which are bound up with the 2014 Crimea crisis (Zinets & Soldatkin, 2014). Moscow's deft use of energy as a weapon of diplomatic counterattack would hardly be noticed in the summer, but if supplies to Europe were to be cut off in the winter, it would cause huge geopolitical and economic shocks. While the Kremlin claims the Nord Stream 2 pipeline to Europe is a purely economic project, Belarus threatened to cut off Europe's gas supplies during the migrant crisis on the Belarus-Poland border in November 2021. In fact, Mr. Putin has also said president Lukashenka could theoretically do just that, albeit in breach of his contract with Russia (The Moscow Times, 2021; BBC, 2021). The energy game also appears in the border tensions between Russia and Ukraine at the end of 2021. US President Joe Biden vowed in February 2022 that the US would shut down the Nord Stream 2 pipeline if Russia invaded Ukraine. Although German Chancellor Scholz is still vague on sanctions against Nord Stream 2 (BBC, 2022), Germany has also suspended the legal certification of Nord Stream 2 (DW, 2022), with Russia has been deploying massive troops along the border in late 2021. Against the backdrop of border crisis between Russia and Ukraine, it cannot be ruled out that the Kremlin uses the natural gas pipeline as a political weapon to divide Europe and the United States. The Ukraine crisis, which escalates in 2021, continues to push Russian energy supplies eastward in response to instability in European markets. Russia and China signed gas supply deals worth about \$117.5 billion during the 2022 Beijing Winter Olympics, with Russia promising to supply China with 10 billion cubic meters of gas per year for the next 25 years (Tanas and Khrennikova, 2022; Soldatkin and Chen, 2022). The settlement method in the euro proves that energy leverage has been playing a role in diversifying risks and wooing Europe in the Russian geopolitical game with the West.

工作表 1

按 Dateadded 年细分的 ActionGeo Long 以及 ActionGeo Lat，颜色显示有关 Quad Class 的详细信息，为 Event Base Code 显示了详细信息。

Figure 2: Grouping changes of Russian reaction in Spatio-Temporal dimensions (2013-2021)

Figure 3: Geographic heat map of interaction between Russia and Ukraine (January 9, 2014 to January 29, 2015)

Conclusion. After the collapse of the Soviet Union, the European security structure was fragile, and its root cause was the security dilemma that emerged between Russia and the West. Ukraine, as a post-Soviet country, wants to get rid of Russia's influence and join NATO, but this approach also deepens Russia's sense of insecurity. Moscow's motivation to secure its own border is intertwined with historical ties to Ukraine and ethnic sentiment, leading to Russian military deployments along the border. The standoff between Russia and NATO over Ukraine has occurred several times since 2014, and the mutual finger-pointing between the two sides over their respective positions is unlikely to defuse tensions. Both sides need to put aside their ideological antagonisms and seek consensus guided by a common goal, which is the principle of Ukrainian sovereign independence, territorial integrity, and European security. Russia's security concerns cannot be ignored by NATO either. NATO has the right to accept new members, but the admission of Ukraine should not threaten Russia's border security. Therefore, it is possible to consider establishing a direct dialogue mechanism between Russia and Ukraine, so that Kiev can act as a security bridge between East and West. Facts have proved that it is unfair and unrealistic for NATO or Russia to make a unilateral compromise. Russia also needs to take good-faith measures by withdrawing its troops from the Ukrainian territory and stop threatening Ukraine's sovereignty, rather than unilaterally asking NATO for security guarantees or not admitting Ukraine. The Donbas of Ukraine does have ethnic ties with Russia, including Russian language identity, but after 30 years of migration and integration following the disintegration of the Soviet Union, the ethnic composition of the Donbass has undergone tremendous changes and has formed the national consciousness of Ukraine. It is difficult to use a crude dichotomous logic to determine that the residents of the Donbas region are pro-Russian. The proportion of Russian ethnicity in Donetsk and Luhansk was already below 50% in 2001, 38.2% and 39% respectively (State Statistics Committee of Ukraine, 2011). Therefore, the real situation is Putin has a desire for the territories that the Soviet Union gave to Ukraine from Russia during the time of Lenin and Khrushchev, including the Donbass and Crimea (Address by the President of the Russian Federation, 2022). Russia values the Donbas' rich coal reserves and steel production capacity, and uses the self-determination of a small group of Russian nationalists in the region as a tool of separatism, undermining Ukraine's sovereignty and territorial integrity, which requires the joint efforts of Ukraine and the international community to convey the authentic and holistic voice of the people from the Donbas region, thus providing popular support for the resolution of the crisis at the narrative level. However, it must be acknowledged that the Ukrainian crisis is complex, blending geopolitics, national security and even the governance model. The simple dichotomy between good and evil may make the war more tragic and protracted, and NATO should respond in empathy, including not only Ukraine, but also Russia. NATO needs to pursue comprehensive and sustainable security in Europe, that is, with peace and humanitarianism as the highest goals. Resolving the Ukraine crisis requires courage and wisdom. Only by putting aside differences and jointly defining European security can peace remain permanent in Europe.

Notes:

1.Kiev's positive response to NATO's eastward expansion and the leadership's adherence to liberal ideology after the 2013 crisis created a space for privileged interests that exclude other ethnic groups. According to the views of scholars such as Mearsheimer, NATO was the "source of trouble" for the turning point in Russia's relations with Ukraine (See Mcfacl, Mearsheimer , etc 2014).

2.Ukraine's desire to escape Russian influence since its independence has politicized the division between Ukrainians and Russian-speaking communities and triggered nationalism in Ukraine and Russia, with western involvement adding to the intensity of Russia's response (See Erika Harris 2020).

3.Cultural affinity is amplified through ethnic language and geographical proximity, and through trade affects the foreign policy preferences of specific groups of people. Due to the homogeneity of history and language, the Russian-speaking group living in the Donbass region supports the Ukrainian government to develop economic and diplomatic relations with Russia. Ukrainians in this region have similar positive preferences compared to the western region (See Celeste Beesley, 2019).

4.The Minsk agreement was divided into two phases: the first (Minsk I :September 2014) was aimed at gradually reducing the level of violence in the Donbas region, and the second (Minsk II : February 2015) was aimed at restoring Ukrainian government control over the east by resolving potential political differences. The main side was Germany, France, Russia and Ukraine. (See Kristian Atland 2020).

Funding

The author receives no direct funding for this research.

Disclosure statement

No potential conflict of interest was reported by the author.

Data availability statement

The GDELT dataset which are used in the article available for download at <https://cloud.google.com/>.

References:

- Tsygankov, A. P. (2018). The sources of Russia's fear of NATO. *Communist and Post-Communist Studies*, 51(2), 101-111.
- Breuer, J., & Elson, M. (2017). Frustration-Aggression Theory. In P. Sturme (Ed.), *The Wiley Handbook of Violence and Aggression* (pp. 1-12). Chichester: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva040>.
- Burkhardt, F. (2017). Presidential Power in Putin's Third Term: Was Crimea a Critical Juncture in Domestic Politics? In F. Burkhardt, A. Barbashin, O. Irisova, & E. Wyciskiewicz (Eds.), *A Successful Failure: Russia after Crime(a)* (pp. 119-141). Warschau: Centre for Polish-Russian Dialogue and Understanding.
- Beesley, C. (2020). Foreign policy preferences in Ukraine: Trade and ethnolinguistic identity. *International Studies Quarterly*, 64(1), 35-44.
- DMITRY V. TRENIN. (2017). TO UNDERSTAND UKRAINE, Retrieved from <https://eng.globalaffairs.ru/articles/to-understand-ukraine/>.
- Dmitry Tymchuk. 2014. "Government inaction inspires pro-Russian extremist violence", *Kyiv Post*, Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/dmitry-tymchuks-military-blog-government-inaction-inspires-pro-russian-extremist-violence-343548.html>.
- Elias Götz. (2016). Russia, the west, and the Ukraine crisis: three contending perspectives, *Contemporary Politics*, pp.1-18.
- Erika Harris. (2020). What is the Role of Nationalism and Ethnicity in the Russia–Ukraine Crisis?, *Europe-Asia Studies*, pp.593-613.
- Joel Gehrke. (2021). "US and NATO meet to discuss 'Russia's recent large-scale military activities' near Ukraine", Retrieved from <https://www.washingtonexaminer.com/policy/defense-national-security/us-nato-meet-discuss-russias-recent-large-scale-military-activities-near-ukraine>.
- Henry A. Kissinger. (March 5, 2014). How the Ukraine crisis ends, *The Washington Post*, Retrieved from

- https://www.harrywalker.com/media/1905/kissinggerr_ukraine_washingtonpost_3-5-20141.pdf.
- N. Rabodezhev and E. Slaviv. (2017). The Ukraine Crisis: Between Identity Policy and Geopolitics, *Russia and the new states of Eurasia*, PP. 3-25.
- Kregarman, J. J., & Worchel, P. (1961). Arbitrariness of frustration and aggression. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(1), 183–187.
- Kahneman, Daniel, & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- Kristian Åtland. (2020). Destined for deadlock? Russia, Ukraine, and the unfulfilled Minsk agreements, *Post-Soviet Affairs*, pp.122-139.
- McFaul, Michael; Sestanovich, Stephen; Mearsheimer, John J. (2014). Faulty Powers: Who Started the Ukraine Crisis? *Foreign Affairs* ; New York Vol. 93, Iss. 6, (Nov/Dec 2014): 167-178.
- Minzarari, D. (2021). The Russian military escalation around Ukraine's Donbas: risks and scenarios for a revised EU policy. (SWP Comment, 27/2021). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, pp.1-9.
- Taras Kuzio. (2018). Russia–Ukraine Crisis: The Blame Game, *Geopolitics and National Identity*, *Europe-Asia Studies*, pp.1-11.
- Averre, Derek. (2016). The Ukraine Conflict: Russia’s Challenge to European Security Governance. *Europe-Asia Studies*, 68(4), pp.699–725.
- Levy, J. (1992). An Introduction to Prospect Theory. *Political Psychology*, 13(2), 171-186.
- Pastore, N. (1950). A neglected factor in the frustration-aggression hypothesis: A comment. *Journal of Psychology*, 29(2), 271–279.
- Sauer, T. (2017). The Origins of the Ukraine Crisis and the Need for Collective Security between Russia and the West. *Glob Policy*, 8: 82-91.
- Shcherbak I.N., Shishelina L.N., Tsirenschikov V.S., Fedorov S.M., Sindeev A.A., Maksimychiev I.F., Krasikov A.A., Kargalova M.V., Kaveshnikov N. Yu., Danilov D.A., Bazhan A.I., Ananyeva E.V., Mironenko V.I., Nosov M.G., & Fedorov V.P. (2014). Ukrainian Crisis: Expert Evaluation. *Contemporary Europe*, 3(59), 10-34.
- Gerasimov V. V. (2013). The value of science in foresight: New challenges require rethinking the forms and methods of warfare,” *Military Industrial Courier*, 2013.2.26.
- Pantin V.I., Lapkin V.V. (2013). Trends in political development of modern Ukraine: main risks and alternatives. *Policy: Political studies*, 5:133-144.
- Ananicheva S.R. (2013). Eurasian Union: International Relations Issues • Issues 3-4 (4-5), 68-77.
- Dzhannathan Eivazov, *Securitization of Power and Regional Activities, Using the Example of Russia's Policy in the Ukraine Crisis*, *International Processes*, Vol. 15, No. 4, pp. 156-173.
- Yan Xuetong, Zhou Fangyin. (2004). The Quantitative Measurement of the Bilateral Relations Between Countries[J]. *Chinese Social Sciences*, (06):90-103+206.
- Natalia Zinets and Aleksandar Vasovic. 2022. “Missiles rain down around Ukraine”. *The Reuters*, February 25, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/putin-orders-military-operations-ukraine-demands-kyiv-forces-surrender-2022-02-24/>.
- Russian Today (RT). 2015. “Kiev says troops withdrawn from Debaltsevo, rebels claim military ‘surrender en masse’”, February18, 2015, <https://www.rt.com/news/233363-ukraine-debaltsevo-surrender-withdrawal/>.
- Tolz, V. (2002). Rethinking Russian–Ukrainian relations: a new trend in nation-building in post-communist Russia?. *Nations and Nationalism*, 8: 235-253.
- Larson, D. W., & Shevchenko, A. (2014). Russia says no: Power, status, and emotions in foreign policy. *Communist and post-communist studies*, 47(3-4), 269-279.
- Timofey Bordachev. (2021). The last empire and its neighbors: national security as Russia's only priority. *Russia in Global Politics*, 19 (2): 2-6.
- Klandermans, B. (2013). Frustration-Aggression. In *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* (eds D.A. Snow, D. Della Porta, B. Klandermans and D. McAdam).

- Nitoiu, Cristian. (2016). The Ukraine crisis and the conflict/cooperation dichotomy in EU-Russia relations. *Southeast European Studies and Black Sea Studies*. pp. 1-16.
- Elias Götz. (2015). It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine policy, *Global Affairs*, 1(1), pp. 3-10.
- Sakawa, Richard. (2020). No exit: Logic and rationality in the Ukraine crisis. In: Schulze, Peter W. and Veit, Winfried, eds. *Ukraine in the crosshairs of geopolitical power play*. Campus, pp.101-128.
- Feklyunina, V. (2016). Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world(s)'. *European Journal of International Relations*, 22(4), 773–796.
- Peter Rutland, 2015, *An Unnecessary War: The Geopolitical Roots of the Ukraine Crisis*, *E-International Relations*, Retrieved from <https://www.e-ir.info/2015/04/09/an-unnecessary-war-the-geopolitical-roots-of-the-ukraine-crisis/>.
- Address by the President of the Russian Federation. February 21, 2022, The Kremlin, Moscow, Retrieved from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>.
- Gorenburg, Dmitry. 2014. "Russia's Black Sea Fleet." *Russian Military Reform*. March 12. Accessed August 11. <https://russiamil.wordpress.com/2014/03/12/russias-black-sea-fleet/>.
- Tass News Agency. 2015. "БОИ В РАЙОНЕ ДЕБАЛЬЦЕВА И ПЕРЕГОВОРЫ "НОРМАНДСКОЙ ЧЕТВЕРКИ", February 15, 2015. <https://tass.ru/godovschina-krizisa-na-ukraine/1743704>.
- Llya Tsukanov. 2022. "Biden Has Approved Deploying More Troops to Europe in 'Coming Days' Amid Ukraine Tensions, DoD Says", February 2, 2022. <https://sputniknews.com/20220202/biden-reportedly-approves-deployment-of-more-troops-in-europe-in-coming-days-amid-ukraine-tensions-1092689264.html>.
- Sputnik News Agency. 2022. "Stoltenberg: Moscow's Signals About Continuation of Diplomatic Efforts Are Encouraging", February 15, 2022. <https://sputniknews.com/20220215/stoltenberg-moscows-signals-about-continuation-of-diplomatic-efforts-are-encouraging-1093054131.html>.
- Tass News Agency. 2022. "Lavrov informs UN chief about Russia's talks with NATO on security guarantees", February 15, 2022. <https://tass.com/world/1403199>.
- The Guardian. 2016. "Nato countries begin largest war game in eastern Europe since cold war", June 6, 2016. <https://www.theguardian.com/world/2016/jun/06/nato-launches-largest-war-game-in-eastern-europe-since-cold-war-anaconda-2016>.
- Interview with Sergey Lavrov. 2016. "Foreign Minister Sergey Lavrov's remarks and answers to media questions at a news conference on the results of Russian diplomacy in 2016", January 17, 2017. <https://russiaeu.ru/en/news/foreign-minister-sergey-lavrovs-remarks-and-answers-media-questions-news-conference-results>.
- Embassy of the Russian Federation. 2016. "Deputy Foreign Minister Alexey Meshkov's interview with the TASS News Agency", September 30, 2016. <https://m.rusemb.org.uk/article/deputy-foreign-minister-alexey-meshkovs-interview-with-the-tass-news-agency-september-30-2016>.
- ANGELA CHARLTON, GEIR MOULSON and DASHA LITVINOVA, "French, German leaders to visit Russia, Ukraine amid tension", February 5, 2022. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-russia-france-united-states-europe-51f3a9ab56e8be2ba5290fbf3f780bb9>.
- RIA Novosti. 2022. "Investigative Committee opened two criminal cases after the death of civilians in Donbass", February 20, 2022. https://ria.ru/20220220/donbass-1773925187.html?rcmd_alg=slotter.
- Fisher. 2014. "Everything you need to know about the Ukraine crisis", September 3, 2014. <https://www.vox.com/2014/9/3/18088560/ukraine-everything-you-need-to-know>.
- Holly Ellyatt. 2022. "Russia begins massive military drills with Belarus; U.S. slams 'escalatory' action", February 10, 2022. <https://www.cnn.com/2022/02/10/russia-set-to-begin-massive-military-drills-with-belarus.html>.
- Philip G. Wasielewski & Seth G. Jones. 2022. "Russia's Possible Invasion of Ukraine", *Center for strategic and international studies*, <https://www.csis.org/analysis/russias-possible-invasion-ukraine>.
- W.J. Hennigan. 2022. "U.S. Puts 8,500 Troops on Alert for Possible Deployment to Europe Amid Ukraine Crisis", January 24, 2022. <https://time.com/6141675/us-troops-alert-ukraine/>.
- Perlez, Jane. 2014. "China and Russia Reach 30-Year Gas Deal." *The New York Times*. May 21.

- Accessed August 11. http://www.nytimes.com/2014/05/22/world/asia/china-russia-gas-deal.html?_r=0.
- EIA (US Energy Information Administration). 2014. Country Analysis Briefs: China. Washington,DC: US Energy Information Administration. Accessed August 11. <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=CH>.
- Natalia Zinets and Vladimir Soldatkin. 2014. "Russia cuts off gas to Ukraine as Kiev orders border secured", *The Reuters*, June 6, 2014. <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-idUKKBN0ER16X20140616>.
- Matthew Chance and Laura Smith-Spark. 2022. "Tensions are high on Ukraine's border with Russia. Here's what you need to know", January 28, 2022. <https://www.cnn.com/2022/01/20/europe/ukraine-russia-tensions-explainer-cmd-intl/index.html>.
- Kevin Liptak. 2021. "US intelligence estimates Russian troop levels on Ukraine border could reach 175,000", *The CNN News*, December 4, 2021. <https://www.cnn.com/2021/12/04/politics/russia-ukraine-troops-border-us-intelligence-reports/index.html>.
- Steven Pifer. 2021. "Russia's draft agreements with NATO and the United States: Intended for rejection?", *The Brookings Institute*, December 21, 2021. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/12/21/russias-draft-agreements-with-nato-and-the-united-states-intended-for-rejection/>.
- TASS News Agency. 2021. "Russia released draft documents on security guarantees to deter US schemes, says diplomat", December 22, 2021. <https://tass.com/politics/1379135>.
- Patrick Reeve. 2021. "Russia makes sweeping demands for security guarantees from US amid Ukraine tensions", *The abc News*, December 18, 2021. <https://abcnews.go.com/International/russia-makes-sweeping-demands-security-guarantees-us-amid/story?id=81821816>.
- Patricia Lewis. 2021. "Russian treaty proposals hark back to post-Cold War era", *The Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/2021/12/russian-treaty-proposals-hark-back-post-cold-war-era>
- The Moscow Times. "Belarus Reduces Poland's Oil Supplies for Unscheduled Maintenance", November 17, 2021. <https://www.themoscowtimes.com/2021/11/17/which-countries-have-resumed-travel-with-russia-a75561>
- The BBC. 2021. "Belarus-Poland border: Putin warns Belarus over gas threat to EU", 13 November 2021. <https://www.bbc.com/news/world-europe-59274351>.
- The BBC. 2022. "Nord Stream 2: How does the pipeline fit into the Ukraine-Russia crisis?" February 23, 2022. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60131520>
- The DW. 2021. "German agency suspends certification for Nord Stream 2 pipeline", November 16, 2021. <https://www.dw.com/en/german-agency-suspends-certification-for-nord-stream-2-pipeline/a-59833502>.
- "All-Ukrainian population census 2001 data". State Statistics Committee of Ukraine. 2004. Archived from the original on 17 December 2011.
- Vladimir Soldatkin and Chen Aizhu. 2022. "Putin hails \$117.5 bln of China deals as Russia squares off with West", *The Reuters*, February 4, 2022. <https://www.reuters.com/world/putin-tells-xi-new-deal-that-could-sell-more-russian-gas-china-2022-02-04/>.
- Olga Tanas and Dina Khrennikova. 2022. "Russia Signs Oil and Gas Deals With China as Relations With the West Sour", *The Bloomberg*, February, 4, 2022. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-04/russia-s-gazprom-signs-new-gas-supply-contract-with-china>.
- Plokhly, S. (2000). The City of Glory: Sevastopol in Russian Historical Mythology. *Journal of Contemporary History*, 35(3), pp.369–383.
- DOHI Tsuneyuki. (World history of rise and fall) of the earth Russian Romanov dynasty. Japan: Kodansha. 2007, pp.1-318, (ISBN-13: 978-4062807142).
- Serhii Plokhly. 2017. *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York: Basic Books, pp. 1-395, paperback (ISBN-13: 978-0465094868).
- Kristi Raik. (2019). *The Ukraine Crisis as a Conflict over Europe's Political, Economic and Security Order, Geopolitics*, 24(1), pp. 51-70.

**სახელმწიფოთა მეთაურებს შორის პირადი ურთიერთობების გავლენა
ქვეყნების პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კავშირებზე
(ედუარდ შევარდნაძისა და ჰეიდარ ალიევის
მაგალითის საფუძველზე)**

გიორგი ფარეშიშვილი

პოლიტიკის მეცნიერების დოქტორი,
ასოცირებული პროფესორი,
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: giorgi.pareshishvili@ciu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0485-0880>

მაია ალადაშვილი

ასოცირებული პროფესორი, იაკობ გოგებაშვილის
სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ელ-ფოსტა: maia.aladashvili@tesau.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3473-8715>

აბსტრაქტი. წინამდებარე კვლევიდან ჩანს, თუ რამდენად შეუძლია სახელმწიფოთა ლიდერებს შორის არსებულ პირად ურთიერთობებს მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინოს ორმხრივ სახელმწიფო კავშირებზე. ეს კარგად გამოიკვეთა აზერბაიჯანის პრეზიდენტ ჰეიდარ ალიევისა და საქართველოს პრეზიდენტ ედუარდ შევარდნაძის ურთიერთობის მაგალითზე. ყოფილი საბჭოთა ფუნქციონერები, ალიევი და შევარდნაძე, რომლებიც შემდეგ თავთავიანთ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს სათავეში ჩაუდგნენ, ხანგრძლივი, პირადი კავშირის წყალობით განმსაზღვრელ როლს ასრულებდნენ 1990-იანი წლებისა და 2000-იანი წლების დასაწყისის ბურუსიან პოსტსაბჭოთა პერიოდის აზერბაიჯანულ-ქართული ურთიერთობების ჩამოყალიბებაში.

კვლევა აანალიზებს, თუ როგორ უწყობდა ხელს მათ ურთიერთობას საერთო საბჭოთა პოლიტიკურ გამოცდილებასა და პირად ნდობაზე დაფუძნებული სტრატეგიული თანამშრომლობა – განსაკუთრებით ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის მსგავსი ენერგეტიკული სატრანსპორტო დერეფნების განვითარებაში, რეგიონული არასტაბილურობის პირობებშიც კი. დიპლომატიური კომუნიკაციების, მემუარების, ინტერვიუებისა და პოლიტიკის შედეგების გაანალიზების გზით კვლევა ცხადყოფს, რომ ორმხრივი კავშირები მათ ურთიერთობას სიმტკიცეს ანიჭებდა და ორივე ქვეყანას საშუალებას აძლევდა ნავიგაცია გაეკეთებინა კომპლექსურ რეგიონულ დინამიკაში — რუსეთის, სომხეთისა და დასავლური ძალების ჩართულობის გათვალისწინებით.

კვლევის შედეგებიდან გამომდინარე, ნათლად ჩანს, რომ ზემოხსენებულ სახელმწიფოთა ლიდერების პირადი კავშირები ინსტიტუციურ სტაბილურობას უზრუნველყოფდა. ფორმალური დიპლომატიური არხების მიღმა არსებული ასეთი ურთიერთობა კი ორივე ქვეყანას რთული პრობლემების გადაჭრისა და გრძელვადიანი, ერთობლივი, სტრატეგიულად უფრო მოქნილი კურსის გატარების შესაძლებლობას აძლევდა. ეს შემთხვევა ფასეულ მეცნიერულ გაკვეთილს გვთავაზობს, თუ როგორ შეიძლება ლიდერებს შორის ურთიერთობებმა პოსტსაბჭოთა სივრცეში დიპლომატიური რესურსის ფუნქცია შეასრულოს; ეკონომიკური ინტეგრაციისა და ორმხრივი უსაფრთხოების მოწყობისთვის გზა გაიკვლიოს, სწორედ მაშინ, როდესაც ფორმალური ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების სტადიაშია. კვლევა მეცნიერულ ლიტერატურას ამდიდრებს იმ გაგებით, თუ როგორ მოქმედებს პირადი დიპლომატია სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებზე გარდამავალ პოლიტიკურ გარემოში.

საკვანძო სიტყვები: პირადი დიპლომატია; ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი; პოსტსაბჭოთალიდერობის დინამიკა; აზერბაიჯანულ-ქართული ურთიერთობები.

* * *

შესავალი. 1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლამ კავკასიის რეგიონში ღრმა ტრანსფორმაციის პერიოდი გახსნა. საბჭოური სისტემიდან ახლადჩამოყალიბებულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს მრავალმხრივი გამოწვევების გადაჭრა მოუხდა: ლეგიტიმური მმართველობის ინსტიტუტების მშენებლობა; ეკონომიკური გარდამავლობის მართვა; ეთნიკური დაძაბულობის კონტროლი და საერთაშორისო სისტემაში სათანადო ადგილის დამკვიდრება. ბჟეზინსკის (1997 წ.) მოსაზრების მიხედვით, რომელმაც ცივი ომის შემდგომი გეოპოლიტიკის ფუნდამენტური ანალიზი შესთავაზა სამეცნიერო სამყაროს, ევრაზიული სივრცე და კავკასია მსხვილ ძალებს შორის სტრატეგიული კონკურენციის კვანძოვან არენად იქცა. ამ ბურუსიან გარემოში სახელმწიფო ლიდერებს შორის პირადად ურთიერთობებმა მნიშვნელოვანი, თუმცა, ხშირად ნაკლებად შესწავლილი ფაქტორის როლი შეასრულა ორმხრივი ურთიერთობებისა და რეგიონული დინამიკის ჩამოყალიბებაში. წინამდებარე სტატია იკვლევს, თუ რა გავლენა მოახდინა აზერბაიჯანის პრეზიდენტ ჰეიდარ ალიევისა და საქართველოს პრეზიდენტ ედუარდ შევარდნაძის პირადად ურთიერთობამ მათ ქვეყნებს შორის პოლიტიკური და ეკონომიკური კავშირების ჩამოყალიბებაზე ისტორიულად გარდამტეხი ეტაპის განმავლობაში.

ალიევი და შევარდნაძე განსაკუთრებული პოლიტიკური პარალელიზმით გამოირჩეოდნენ. ორივემ, როგორც კომუნისტური პარტიის თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა, საბჭოთა სისტემის იერარქიაში მაღალი პოზიციები დაიკავეს. 1990-იანი წლებში კი, ისინი საკუთარი, დამოუკიდებელი სახელმწიფოების სათავეში მოექცნენ. მათმა ერთობლივმა საბჭოთა გამოცდილებამ, რეგიონული სირთულეების თანხვედრამა და ურთიერთნდობამ თანამშრომლობისთვის ისეთი საფუძველი შექმნა, რომელიც ფორმალურ დიპლომატიურ ჩარჩოებს გასცდა. გერმანის (2016 წ.) შეფასებით, ამგვარ ლიდერულ დინამიკას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სამხრეთ კავკასიაში, სადაც სახელმწიფო ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესში იყო. ეს ურთიერთობა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა, ვინაიდან ორივე ქვეყანა ერთდროულად ცდილობდა სუვერენიტეტის განმტკიცებას; ურთიერთობების მოწესრიგებას რუსეთთან; ენერგეტიკული რესურსებისა თუ სატრანსპორტო მარშრუტების განვითარებასა და დასავლურ ინსტიტუტებთან ინტეგრაციის კურსის გატარებას. მათი თანამშრომლობის მნიშვნელობა სამხრეთ კავკასიის ფართო გეოპოლიტიკური კონტექსტის გათვალისწინებით უნდა შეფასდეს, როგორც რთული რეგიონის, სადაც ხშირია ეთნიკური კონფლიქტები, ხოლო დიდი ძალების კონკურენტული ინტერესები სტრატეგიულ-ენერგეტიკულ რესურსებთან დაკავშირებით ერთმანეთს ემთხვევა. ალიევ-შევარდნაძის ურთიერთობამ კატალიზატორის ფუნქცია შეასრულა ისეთი თანამშრომლობისთვის, რომელმაც კოლოსალური ცვლილება შეიტანა რეგიონულ კონფიგურაციაში — განსაკუთრებით ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის (ბთჯ) ნავთობსადენის სახით, რომელიც რუსეთის ტერიტორიას გვერდს უვლიდა და კასპიის ენერგეტიკულ რესურსებს ევროპულ ბაზრებთან აკავშირებდა (Karagiannis, 2002).

სტატიაში ასახული პირადი დიპლომატიისა და სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობების სწორი გაანალიზება დიდ წვლილს შეიტანს მეცნიერულ ლიტერატურაში. კვლევის შედეგად კარგად ჩანს, როგორ შეუძლია ლიდერთა შორის პირად ურთიერთობებს ხელი შეუწყოს თანამშრომლობას გარდამავალ პოლიტიკურ გარემოში, სადაც ფორმალური ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების სტადიაშია. დიპლომატიური კომუნიკაციების, პოლიტიკური შედეგების, საჯარო განცხადებებისა

და მემუარების გაანალიზებით ნაჩვენებია, თუ როგორ შექმნა ალიევ-შევარდნაძის ურთიერთობამ სტრატეგიული პარტნიორობის ისეთი საფუძველი, რომელმაც ამ ლიდერების მმართველობის ვადების ამოწურვის შემდეგაც გაძლო (Mehdiyeva, 2011 წ.).

მეთოდოლოგია. კვლევა ეყრდნობა ფაქტების შესწავლის თვისებრივ მეთოდოლოგიას და პირველადი თუ მეორადი ფართო წყაროების ბაზაზე არის დაფუძნებული. პირველადი წყაროები მოიცავს: დიპლომატიურ კომუნიკაციებს, წამყვანი პოლიტიკური მოღვაწეების მემუარებს, ყოფილი მრჩეველებისა და სამთავრობო ჩინოვნიკების გამოქვეყნებულ ინტერვიუებსა და შესაბამისი პერიოდის (1993–2005 წწ.) პოლიტიკურ დოკუმენტებს. მეორად წყაროებს კი შეადგენს პოსტსაბჭოთა გარდამავლობის, სამხრეთ კავკასიის გეოპოლიტიკისა და ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურის განვითარების სამეცნიერო ანალიზები. ანალიტიკური ჩარჩო გარეპოლიტიკური ანალიზისა და პირადი დიპლომატიის თეორიის ელემენტებს აერთიანებს, განსაკუთრებულ ყურადღებას კი ამახვილებს ინდივიდუალური დონის ფაქტორებზე საერთაშორისო ურთიერთობებში. კვლევაში კარგად ჩანს ალიევ-შევარდნაძის ურთიერთობის ძირითადი ფაზები: ხელისუფლებაში დაბრუნების შემდეგ კავშირების განახლება (1993–1994 წწ.); ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენის ირგვლივ ორიენტირებული ენერგეტიკული თანამშრომლობის ფაზა (1994–2002 წწ.) და ორმხრივი თანამშრომლობის კონსოლიდაცია (2000–2005 წწ.).

ენერგეტიკული შეთანხმებები, უსაფრთხოების სფეროში თანამშრომლობის ჩარჩოები და მრავალმხრივი ინიციატივები, მაგალითად, გუამი, გამოიყენება ემპირიულ ინდიკატორებად სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებზე ამ კავშირის გავლენის გასაზომად. იმ შემთხვევებში, სადაც პირდაპირი პირველადი წყაროები მიუწვდომელია, კვლევა მეორად ლიტერატურასა და დიპლომატიურ მემუარებს ეყრდნობა პირადი დიპლომატიის მნიშვნელოვანი ეპიზოდების რეკონსტრუქციისათვის.

დისკუსია. თეორიული ჩარჩო.

პირადი ურთიერთობების როლი საერთაშორისო ურთიერთობებში

საერთაშორისო ურთიერთობების მეცნიერება სულ უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს ინდივიდუალური დონის ფაქტორებს საგარეო პოლიტიკური შედეგების ჩამოყალიბებაში. სანამ სტრუქტურული თეორიები სისტემურ შეზღუდვებს უსვამს ხაზს, ხოლო შიდა პოლიტიკის მიდგომები ინსტიტუციურ ფაქტორებზე ამახვილებს ყურადღებას, სამეცნიერო ლიტერატურის სულ უფრო მზარდი ნაწილი ლიდერების, როგორც პიროვნებების, აღქმებისა და ურთიერთობების გავლენას იკვლევს სახელმწიფოთაშორის ქცევის ჩამოყალიბებაში (Sabanadze, 2010 წ.).

სახელმწიფოთა მეთაურებს შორის პირადი ურთიერთობები ამ ინდივიდუალური დონის ანალიზის სპეციფიკური განზომილებაა. იგი მოიცავს ემოციურ კავშირს, ნდობას, საერთო გამოცდილებებსა და ინტერპერსონალურ დინამიკას, რომლებსაც შეუძლია გააიოლოს ან დაბრკოლება შეუქმნას სახელმწიფოთა შორის თანამშრომლობას. პირადი ურთიერთობების გავლენა სახელმწიფოთაშორის კავშირებზე რამდენიმე მექანიზმის გზით ვლინდება:

1. როცა მათ შეუძლიათ შეამცირონ მოლაპარაკებებში ტრანზაქციული ხარჯები ნდობის განმტკიცებისა და პირდაპირი კომუნიკაციის არსების ჩამოყალიბებით;
2. ლიდერებს შეუძლიათ ინსტიტუციური დაბრკოლებების გადალახვა საბიუროკრატიო პროცედურების გვერდის ავლით;
3. შეუძლიათ სიმტკიცე შესძინონ ორმხრივ ურთიერთობებს დაძაბულობის პერიოდებშიც თანამშრომლობის დინამიკის შენარჩუნებით;
4. შეუძლიათ ჩამოაყალიბონ რეგიონული თანამშრომლობის საერთო ხედვები, რაც შესაძლოა, ვერ მოხდეს ჩვეულებრივი დიპლომატიური არსების საშუალებით.

პირადი ურთიერთობების მნიშვნელობა განსაკუთრებით მწვავედ ვლინდება გარდამავალ პოლიტიკურ კონტექსტებში, სადაც ფორმალური ინსტიტუტები ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების სტა-

დიაშია. პოსტსაბჭოთა სივრცეში, სადაც ახლადჩამოყალიბებული სახელმწიფოები მმართველობის სტრუქტურებსა და დიპლომატიური კავშირებს ამკვიდრებდნენ, ლიდერებს შორის პირადი კავშირები ხშირად სტაბილობის გარანტიად იქცეოდა ხოლმე ინსტიტუციური ბიძგების ფონზე (Wheatley, 2005 წ.). თუმცა, პირადი ურთიერთობები შეზღუდვებსა და რისკებსაც შეიცავს. ასეთ ურთიერთობებს შეუძლია კონკრეტულ ინდივიდებზე დამოკიდებულება შექმნას, რაც ლიდერების ცვლის შემდგომ სიტუაციას ართულებს, ასევე, შეიძლება ვინმემ გვერდი აუაროს დემოკრატიული ანგარიშვალდებულების მექანიზმებს არაფორმალური საგარეო პოლიტიკის გატარებით. ალიევ-შევარდნაძის ურთიერთობა ამ დინამიკის შესასწავლი სამაგალითო შემთხვევაა. მათი კავშირი საერთო საბჭოთა გამოცდილებიდან წარმოიშვა, მაგრამ დამოუკიდებლობის შემდგომ, გამოწვევებთან გამკლავების პროცესში, ახლებურად ჩამოყალიბდა. კონკრეტული პოლიტიკური შედეგების, განსაკუთრებით კი ენერგეტიკული თანამშრომლობისა და უსაფრთხოების ორიენტაციის, ანალიზის გზით შეგვიძლია უკეთ გავიაზროთ, თუ რა შესაძლებლობები და შეზღუდვები გამოაჩინა პირადმა დიპლომატიამ გარდამავალ პოლიტიკურ გარემოში.

ისტორიული კონტექსტი

საერთო საბჭოთა გამოცდილება და გზა ლიდერობამდე

ჰეიდარ ალიევისა და ედუარდ შევარდნაძის ურთიერთობის ფორმირებაზე გადამწყვეტ გავლენას ახდენდა მათი პარალელური გამოცდილება საბჭოთა სისტემის შიგნით. ორივე მათგანი, ბრეჟნევის ეპოქაში, კომუნისტური პარტიის იერარქიაში ამაღლდა და საბოლოოდ მნიშვნელოვანი გავლენის პოზიციებს დაეუფლნენ.

1923 წელს ნახჭევანში დაბადებულმა ალიევმა სახელმწიფო უსაფრთხოების სტრუქტურებში დაიწყო კარიერა: 1967 წელს აზერბაიჯანის კგბ-ს თავმჯდომარის პოსტი დაიკავა; ხოლო 1969 წელს აზერბაიჯანის კომუნისტური პარტიის პირველ მდივნად დანიშნით, ფაქტობრივად, რესპუბლიკის ლიდერი გახდა; 1969-1982 წლებში გაგრძელებული ხელისუფლების პერიოდში ალიევი ძლიერ მართველად დამკვიდრდა, რომელმაც კორუფციასთან ბრძოლა მოსკოვთან კარგი ურთიერთობების შენარჩუნებით დაიწყო; საბოლოოდ, 1982 წელს, საბჭოთა კავშირის პოლიტიბიუროს სრული წევრი და მინისტრთა საბჭოს პირველი თავმჯდომარის მოადგილე გახდა (Cheterian, 2008 წ.).

მეზობელ საქართველოს სახელმწიფოში, სოფელ მამათში დაბადებული შევარდნაძე მსგავსი ტრაექტორიით მიიწევდა წინ: 1928 წელს, 20 წლის ასაკში, კომუნისტური პარტიის რიგებში შევიდა და საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროში სხვადასხვა პოზიციით ამაღლდა; 1972 წელს საქართველოს კომუნისტური პარტიის პირველ მდივნად დაინიშნა და კორუფციასთან ბრძოლისა და ადმინისტრაციული კომპეტენტობის წყალობით განსაკუთრებული აღიარება მოიპოვა; საქართველოში მიღწეული წარმატება 1985 წელს საბჭოთა საგარეო საქმეთა მინისტრის თანამდებობით განაგრძო – რომელზეც მიხეილ გორბაჩოვის მიერ დაინიშნა. ამ პოსტზე მუშაობისას მან ცივი ომის გვიანი პერიოდის, საბჭოთა საგარეო პოლიტიკის ფუნდამენტური რეფორმირების პროცესში გადამწყვეტი როლი შეასრულა (Chikovani, 2020 წ.).

ბრეჟნევის ეპოქაში რესპუბლიკურ ლიდერებად ყოფნის საერთო გამოცდილება ურთიერთგაგების საფუძველს ქმნიდა. ორივეს უხდებოდა ბალანსის დაცვა მოსკოვის მოთხოვნებსა და ადგილობრივ ინტერესებს შორის; რთული ეთნიკური პოლიტიკის ნავიგაცია თუ ეკონომიკური განვითარების მართვა საბჭოთა სისტემის შეზღუდვების ფარგლებში (Saparov, 2014). ორივემ პრაგმატიზმი და ადაპტირების ისეთი უნარი გამოავლინა, ისეთი თვისებები, რომლებიც შემდეგ, პოსტ-საბჭოთა გარდამავლობისას, ლიდერობის პროცესში, განსაკუთრებულ ღირებულებას შეიძენდა. ალიევისა და შევარდნაძის გზები საბჭოთა კავშირის ბოლო წლებში ღრობით გაიყო, მაგრამ შემდგომ ორივე ახლადჩამოყალიბებული ქვეყნის ლიდერებად მოგვევლინენ პოლიტიკური კრიზისების ფონზე. შევარდნაძე 1990 წელს საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა მინისტრის

პოსტიდან გადადგა და 1992 წელს სამშობლოში დაბრუნდა ზვიად გამსახურდიის გადაყენების შემდეგ, 1995 წელს კი პრეზიდენტად აირჩიეს. ალიევი 1993 წლის ივნისში აზერბაიჯანის პარლამენტის თავმჯდომარე, ხოლო ამავე წლის ოქტომბერში — პოლიტიკური არასტაბილურობის პერიოდში — პრეზიდენტი გახდა. ორივე ლიდერი ღრმა კრიზისის პირობებში დაბრუნდა ხელისუფლებაში: საქართველოში სამოქალაქო ომი, სეპარატისტული კონფლიქტები და ეკონომიკური კოლაფსი მძვინვარებდა; აზერბაიჯანი კი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტსა და პოლიტიკურ არასტაბილურობას ებრძოდა.

გეოპოლიტიკური კონტექსტი

საერთო გამოწვევები და ინტერესები

პოსტსაბჭოთა სამხრეთ კავკასია კომპლექსურ უსაფრთხოების გარემოს წარმოადგენდა, რომელმაც განაპირობა აზერბაიჯანისა და საქართველოს სტრატეგიული გათვლები და ორმხრივი თანამშრომლობის სტიმული შექმნა. ორივე ქვეყანა სერიოზულ უსაფრთხოების გამოწვევებს აწყდებოდა: საქართველო აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის სეპარატისტულ კონფლიქტებს ებრძოდა, ხოლო აზერბაიჯანი სომხეთთან მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში იყო ჩართული (Lynch, 2004 წ.).

ეს კონფლიქტები ტერიტორიული დანაკარგებით, ადგილობრივად განაწყენებული ადამიანების დიდი რაოდენობის გაჩენითა და მუდმივი საფრთხეებით ვლინდებოდა, რაც მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ყურადღებასა და რესურსებს მოითხოვდა. ამ კონფლიქტებში განსაკუთრებულ საფრთხეს ორივე ქვეყნისთვის რუსეთი წარმოადგენდა. რუსეთის სამხედრო ძალები პირდაპირ იყვნენ ჩართულნი ქართულ კონფლიქტებში, ხოლო მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში რუსეთი სომხეთთან ინარჩუნებდა მჭიდრო ალიანსს (Tokluoglu, 2011 წ.). ალიევიცა და შევარდნაძეც სერიოზულად ეჭვობდნენ რუსეთის სეპარატისტულ განზრახვებზე რეგიონში და კონფლიქტებში მოსკოვის ჩართულობას ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებზე გავლენის შენარჩუნების მცდელობად აღიქვამდნენ. რუსეთის, როგორც პოტენციური საფრთხის საერთო აღქმა, ამ ორივე ქვეყნისთვის ერთობლივი სტრატეგიული კურსის საერთო საფუძველს ქმნიდა. ქართულ ტერიტორიაზე რუსული სამხედრო ბაზების არსებობა კიდევ უფრო ამძიმებდა ქართულ სუვერენიტეტს და ქვეყანას რუსული ზეწოლის მიმართ მოწყვლადს ხდიდა (Yunusov, 2007 წ.).

ენერგეტიკული რესურსები და სატრანსპორტო მარშრუტები ურთიერთთანამშრომლობისთვის კრიტიკულ ასპარეზად იქცა. აზერბაიჯანს კასპიის ზღვაში მნიშვნელოვანი ნავთობისა და გაზის მარაგი გააჩნდა, მაგრამ მეზობელი ქვეყნების ტერიტორიაზე გამავალ სატრანზიტო მარშრუტებს საჭიროებდა. საქართველოს, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობა რუსეთის ტერიტორიის გვერდის ამვლელი ახალი მილსადენის მარშრუტებისთვის იდეალურ სატრანზიტო ქვეყნად გარდაქმნიდა. შევარდნაძისთვის ენერგეტიკული ტრანზიტის პროექტებში მონაწილეობა მრავალმხრივ სარგებელს ნიშნავდა: სატრანზიტო გადასახადები საქართველოს გაჭირვებულ ეკონომიკას სასიცოცხლოდ საჭირო შემოსავლებს მოუტანდა; სტრატეგიულ ინფრასტრუქტურაში ჩართულობა გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის ზრდას უზრუნველყოფდა; ხოლო ენერგეტიკული თანამშრომლობა კავშირებს განამტკიცებდა აზერბაიჯანთან, თურქეთთანა და დასავლურ ძალებთან.

ალიევიცა და შევარდნაძემ ისეთი სასარგებლო პოლიტიკა გაატარეს, რომელიც მიზნად ისახავდა მათი ქვეყნების ინტეგრაციას დასავლურ პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და უსაფრთხოების სტრუქტურებში — თუმცა, განსხვავებული მიდგომებითა და ვადებით. შევარდნაძემ, საბჭოთა საგარეო საქმეთა მინისტრის გამოცდილებაზე დაყრდნობით, საქართველო დამოუკიდებლობის პირველი წლებიდანვე მტკიცედ პროდასავლურ ბანაკში მოაქცია. ალიევი, თავდაპირველად, უფრო დაბალანსებულ კურსს ატარებდა, მაგრამ 1990-იანი წლების შუახანისთვის, აზერბაიჯანი ასევე, დასავლური ძალების, განსაკუთრებით კი, დასავლური ენერგეტიკული კომპანიების ენერგეტიკული პარტნიორობის გზით, უფრო მჭიდრო ურთიერთობისკენ გადაიხარა (Ismayilov, 2014 წ.). შესაბამისად, ორივე

ლიდერი ადასტურებდა, რომ მათ ქვეყნებს შორის მჭიდრო, სტრატეგიული ურთიერთთანამშრომლობა დასავლეთისკენ ინდივიდუალური ინტეგრაციის პერსპექტივებს გაამდიდრებდა.

პირადი დიპლომატია მოქმედებაში

თანამშრომლობის ძირითადი ეპიზოდები

ეროვნული ლიდერების სახით ალიევ-შევარდნაძის ურთიერთობის განახლება, 1993 წელს ალიევის ხელისუფლებაში დაბრუნებიდან მალევე დაიწყო. მათი პირველი მნიშვნელოვანი შეხვედრა დამოუკიდებელი სახელმწიფოების სათავეში, 1994 წლის თებერვალში, თბილისში შედგა, რაც ახალი ეტაპის, რეგულარული ორმხრივი კონსულტაციების სერიის დასაწყისს ნიშნავდა. დიპლომატიური წყაროების მიხედვით, საერთო საბჭოთა წარსული ორი ლიდერის ურთიერთობას ხელს უწყობდა. ისინი ხშირად საბჭოური პერიოდის საერთო ენაზე, კერძოდ, რუსულად ლაპარაკობდნენ და კომუნისტური პარტიის ლიდერებად ყოფნის საერთო გამოცდილებას გამუდმებით უზიარებდნენ ერთმანეთს (Valiyev, 2009 წ.).

ყოფილი აზერბაიჯანელი დიპლომატი აღნიშნავდა, რომ მათ შორის ისეთი უშუალო გაგება იყო, რომელიც ხანგრძლივ განმარტებებს არ საჭიროებდა. ორივე ერთი სისტემის ფარგლებში მოღვაწეობდა და რეგიონული დინამიკა ისე ერთნაირად ესმოდა, როგორც ეს არ ესმოდათ ახალგაზრდა პოლიტიკოსებსა და დასავლელ პარტნიორებს. თანამშრომლობის ყველაზე კონკრეტული გამოხატულება ენერგეტიკის სფეროში გამოვლინდა. 1994 წლის სექტემბერში აზერბაიჯანმა ხელი მოაწერა ე. წ. საუკუნის კონტრაქტს — ხელშეკრულებას მსხვილ დასავლურ ნავთობკომპანიათა კონსორციუმთან აზერბაიჯანული „ჩირად-გუნაშლის“ ნავთობის საბადოების განვითარებისთვის. შევარდნაძის მხარდაჭერა, საქართველოს გავლით მილსადენის მარშრუტის განვითარებისთვის, გადამწყვეტი იყო აზერბაიჯანის ენერგეტიკული სტრატეგიის სიცოცხლის უნარიანობისთვის. 1994–1995 წლების შეხვედრებზე ორი ლიდერი „დასავლეთ-აღმოსავლეთ დერეფნის“ შექმნის პოტენციალს განიხილავდა — კონცეფციას, რომელიც საბოლოოდ ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენისა და სამხრეთ კავკასიის გაზსადენის სახით განხორციელდა (Garibov, 2016 წ.).

ალიევსა და შევარდნაძეს შორის პირადი ნდობა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ატარებდა ამ ადრეულ მოლაპარაკებებში, ვინაიდან ორივე ქვეყანას საშუალებას აძლევდა ერთიანი მოქმედების არე წარედგინა საერთაშორისო პარტნიორებისა და ენერგეტიკული კომპანიებისთვის. ენერგეტიკული თანამშრომლობის გარდა, ალიევი და შევარდნაძე რეგიონული უსაფრთხოებისა და მსხვილ ძალებთან ურთიერთობის მიმართ თავიანთ მიდგომებს მუდმივად ათანხმებდნენ. დსთ-ს მნიშვნელოვან სამიტებამდე, ისინი ხშირად ერთმანეთთან კონსულტაციებს მართავდნენ და ორგანიზაციის შიგნით სადავო საკითხებში ერთმანეთის თანმხედრ პოზიციებს უჭერდნენ მხარს (Kubicek, 2009 წ.). 1997 წელს გუამის (საქართველო, უკრაინა, აზერბაიჯანი, მოლდოვა) ჩამოყალიბება, რეგიონულ ორგანიზაციასთან მათი კოორდინირებული მიდგომის კიდევ ერთ გამოხატულებას წარმოადგენდა. უსაფრთხოებაში თანამშრომლობა, ასევე, პრაქტიკულ ზომებს ემყარებოდა, მათ შორის — სასაზღვრო უსაფრთხოების კოორდინაციასა და ინფორმაციის გაზიარებას, რაც ორი პრეზიდენტის ურთიერთნდობის წყალობით ხდებოდა შესაძლებელი.

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენი

პირადი დიპლომატიის მაგალითის კვლევა

ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის (ბთჯ) მილსადენის პროექტი ალიევ-შევარდნაძის საქმიანი ურთიერთობის ყველაზე მნიშვნელოვან შედეგს წარმოადგენს. პროექტი სერიოზულ წინააღმდეგობას წააწყდა რუსეთის მხრიდან, რომელიც მასში საკუთარი სტრატეგიული ინტერესებისთვის საფრთხეს ხედავდა. რუსი ოფიციალური პირები პროექტის წინააღმდეგ ლობირებდნენ, ალტერნატიული მარშრუტების შეთავაზებით რუსეთის ტერიტორიაზე და ბთჯ-ს მარშრუტის კომერციული სიცოცხლისუნარიანობის კითხვის ნიშნის ქვეშ დაყენებით. პროექტი, ასევე, სკეპტიციზმს წააწყდა ბევრი

დასავლური ნავთობკომპანიისა და საფინანსო ინსტიტუტის მხრიდან, განსაკუთრებით ადრეულ ეტაპებზე, ასევე სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციებისგან გარემოსდაცვითი და სოციალური პრობლემების გამო (Pirani, 2009 წ.).

ამ გამოწვევების მიუხედავად, ბოტ-ს მილსადენის პროექტში, ორივე ლიდერის პირადი ვალდებულება და პასუხისმგებლობა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო ზრდის დინამიკის შესანარჩუნებლად. ყოფილი მრჩევლების ჩვენებებით, მილსადენის სწრაფ განვითარებას ორივე პრეზიდენტი მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობდა. ორმხრივ შეხვედრებზე ხშირად განიხილავდნენ მილსადენის განვითარების პერსპექტივებს და ნავთობკომპანიებთან თუ დასავლეთ მთავრობებთან მოლაპარაკებებში ერთნაირი მიდგომით გამოდიოდნენ. მათი ასეთი საერთო ვალდებულება პროექტის განვითარებაში უწყვეტობას ქმნიდა, მიუხედავად მთავრობების, ნავთობკომპანიების ლიდერების შეცვლისა და რეგიონული დინამიკის ცვალებადობისა. პროექტის მიმართ სტრატეგიული ხედვა მომავლის ეკონომიკურ სარგებელს სცდებოდა და ფართო გეოპოლიტიკური ხედვის ამბიციას ატარებდა. ორივე ლიდერი ხვდებოდა, რომ მილსადენი „დასავლეთ-აღმოსავლეთ დერეფანს“ ჩამოაყალიბებდა, რუსეთის გავლენას შეამცირებდა, იმავდროულად, დასავლეთთან და თურქეთთან კავშირებს განამტკიცებდა (Garibov, 2016 წ.).

ბოტ-ს მილსადენმა 2002 წელს მიიღო საბოლოო საინვესტიციო გადაწყვეტილება და 2005 წელს დასრულდა. მიუხედავად იმისა, რომ ნავთობის გაყვანის დაწყებისთვის შევარდნაძე ხელისუფლებაში უკვე აღარ იყო (ვარდების რევოლუციის შემდეგ, 2003 წელს გადადგა), მათი ურთიერთთანამშრომლობის პროექტი უცვლელ მემკვიდრეობად დარჩა. შემდგომი ენერგეტიკული პროექტები, მათ შორის, სამხრეთ კავკასიის გაზსადენი და სამხრეთგაზის დერეფანი, იმავე მარშრუტებზე გადიოდა და ბოტ-ს განვითარების პერიოდში ჩამოაყალიბებული ინსტიტუციური ურთიერთობების საფუძველს ეყრდნობოდა.

ენერგეტიკის მიღმა ეკონომიკური და კულტურული განზომილებები

ენერგეტიკული თანამშრომლობა მათი ურთიერთობის ყველაზე ხილულ განზომილებას წარმოადგენდა, მაგრამ ალიევმა და შევარდნაძემ ორი ქვეყნის ფართო ეკონომიკურ ინტეგრაციასაც შეუწყეს ხელი. 1990-იანი წლების ბოლოსა და 2000-იანი წლების დასაწყისში, სავაჭრო ურთიერთობები მნიშვნელოვნად გაფართოვდა, ხოლო აზერბაიჯანი საქართველოს ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან სავაჭრო პარტნიორად იქცა. ასევე, მნიშვნელოვან ერთობლივ ინიციატივას წარმოადგენდა TRACECA-ის (ევროპა-კავკასია-აზია სატრანსპორტო დერეფანი) პროექტის განვითარება, რომელიც მიზნად ისახავდა ცენტრალური აზიისა და კავკასიის ევროპულ ბაზრებთან დამაკავშირებელი სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებას (Ziyadov, 2012 წ.). ორივე ლიდერი ამ პროექტს მტკიცედ უჭერდა მხარს, ვინაიდან ორივე კარგად ხედავდა მის პოტენციალს ქვეყნის ეკონომიკური პერსპექტივებისა და გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის ამაღლების კუთხით. ალიევ-შევარდნაძის ურთიერთობამ, ასევე, გაამყარა კულტურული და სოციალური კავშირი. ორივე ლიდერი ეთნიკურ უმცირესობათა უფლებების, კერძოდ, საქართველოს აზერბაიჯანული და აზერბაიჯანის ქართული უმცირესობის დაცვაზე ზრუნავდა, ვინაიდან ორივე ხვდებოდა, რომ ამ თემების მდგომარეობა ორმხრივ ურთიერთობებზე დადებითად აისახებოდა. საგანმანათლებლო გაცვლითმა და ორი ქვეყნის საერთო ისტორიული მემკვიდრეობის წარმომჩენმა კულტურულმა პროგრამებმა ორივე საზოგადოებას ახალი, ორმხრივ ურთიერთობათა მომხრე საზოგადოებრივი ფენა შესძინა.

დასკვნა. ჰეიდარ ალიევისა და ელუარდ შევარდნაძის ურთიერთობა ფასეულ მეცნიერულ მასალას იძლევა იმის გასარკვევად, თუ რა გავლენა შეიძლება ჰქონდეს სახელმწიფოთა მეთაურებს შორის პირად კავშირებს ორმხრივ ურთიერთობებზე, განსაკუთრებით გარდამავალ პოლიტიკურ გარემოში. მათმა გააზრებულმა კავშირმა ხელი შეუწყო ისეთ სტრატეგიულ ინიციატივებს, რომლებმაც სამხრეთ კავკასიის რეგიონზე გრძელვადიანი გავლენა მოახდინა. მათ შორის, ყველაზე

მნიშვნელოვანია ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურის შექმნა, რომელმაც რეგიონული ურთიერთდაკავშირებულობა ხელახლა განსაზღვრა და რუსული გავლენა შეამცირა.

ამ ანალიზიდან რამდენიმე ძირითადი დასკვნა გამოდინარეობს:

1. ლიდერების საერთო გამოცდილება ნდობის ისეთ საფუძველს ქმნის, რომელიც თანამშრომლობას ხელს უწყობს მგრძნობიარე სტრატეგიულ საკითხებშიც კი;
2. პირადი ურთიერთობები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ინსტიტუციური გარდამავლობის პერიოდებში, უზრუნველყოფს სტაბილობასა და უწყვეტობას, რაც ჩვეულებრივი, დიპლომატიური მექანიზმებით შეიძლება წარუმატებელი ყოფილიყო (Wheatley, 2005 წ.);
3. ლიდერთა შორის ურთიერთობებს შეუძლია თანამშრომლობის ისეთი ჩარჩოები შექმნას, რომლებიც კონკრეტული ლიდერების მმართველობის ვადებს სცდება: ალიევ-შევარდნაძის მიერ ჩამოყალიბებული სტრატეგიული პარტნიორობა ძირითადად გაგრძელდა მათ მემკვიდრეებთანაც, ყველაზე თვალსაჩინოდ — ენერგეტიკული თანამშრომლობისა და დასავლურ ინსტიტუტებთან ინტეგრაციის სახით;
4. პირად დიპლომატიას გარკვეული შეზღუდვები გააჩნია და ის ვერ ძლევს სტრუქტურულ შეზღუდვებს. მჭიდრო ურთიერთობის მიუხედავად, ალიევსა და შევარდნაძეს ყველა რეგიონული გამოწვევის განეიტრალება არ შეუძლოთ. მთიანი ყარაბაღის, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტები გადაუჭრელი დარჩა, ხოლო რუსეთის გავლენა, თუმცა შეზღუდული, მაინც მძლავრი რჩებოდა (Yakobashvili & Kulick, 2015 წ.);
5. პოლიტიკოსებისათვის ეს მაგალითი ერთგვარი გამოცდილების გაზიარებაა სტრატეგიული პარტნიორობის განვითარებაში ლიდერობის დონის დიპლომატიის ღირებულების შესახებ; ამასთანავე, ხაზს უსვამს თანამშრომლობის ინსტიტუციონალიზების მნიშვნელობას, რათა ის კონკრეტული ლიდერების ცვლილების შემდეგაც გაგრძელდეს;
6. ალიევ-შევარდნაძის მემკვიდრეობა სამხრეთ კავკასიის დღევანდელლობაში კვლავ აქტუალურია და საინტერესო საკვლევი მასალაა, ხოლო მათი პირადი დიპლომატია — საბჭოური გამოცდილებიდან ამოზრდილი, მაგრამ პოსტსაბჭოური რეალობებისთვის ადაპტირებული — ცხადყოფს, თუ რამდენად ღრმად შეუძლია ინდივიდუალურ ლიდერობას გავლენა მოახდინოს ეროვნულ ტრანსფორმებზე ისტორიის გარდამტეხ ეპოქებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Brzezinski, Z. (1997). The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives. Basic Books.
- Cheterian, V. (2008). War and peace in the Caucasus: Russia's troubled frontier. Hurst & Company.
- Chikovani, N. (2020). The de-Sovietization and nationalization of history in post-Soviet Georgia. In E. Rozhdestvenskaya (Ed.), The role of history and collective memory in contemporary society (pp. 133–152). Routledge.
- Garibov, A. (2016). The Trans-Caspian corridor: Geopolitics of transportation in Central Eurasia. Caucasus International, 6(1), 67–83.
- German, T. (2016). Regional cooperation in the South Caucasus: Good neighbours or distant relatives? Routledge.
- Ismayilov, M. (2014). Power, knowledge, and pipelines: Understanding the politics of Azerbaijan's foreign policy. Caucasus Survey, 2(1–2). <https://doi.org/10.1080/23761199.2014.11417291>
- Karagiannis, E. (2002). Energy and security in the Caucasus. Routledge.

- Kubicek, P. (2009). The Commonwealth of Independent States: An example of failed regionalism? *Review of International Studies*, 35(S1), 237–256. <https://doi.org/10.1017/S026021050900850X>
- Lynch, D. (2004). *Engaging Eurasia's separatist states: Unresolved conflicts and de facto states*. United States Institute of Peace Press.
- Mehdiyeva, N. (2011). *Power games in the Caucasus: Azerbaijan's foreign and energy policy towards the West, Russia and the Middle East*. I.B. Tauris.
- O'Hara, S. (2004). Great game or grubby game? The struggle for control of the Caspian. *Geopolitics*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/14650040412331307906>
- Pirani, S. (2009). Russo-Georgian war of August 2008: Energy impact in context. In S. E. Cornell & S. F. Starr (Eds.), *The guns of August 2008: Russia's war in Georgia* (pp. 214–238). M.E. Sharpe.
- Sabanadze, N. (2010). *Globalization and nationalism: The cases of Georgia and the Basque Country*. Central European University Press.
- Saparov, A. (2014). From conflict to autonomy: The politics of ethnic accommodation in Soviet Transcaucasia. *Central Asian Survey*, 33(1). <https://doi.org/10.1080/02634937.2013.843534>
- Tokluoglu, C. (2011). The political discourse of the Azerbaijani elite on the Nagorno-Karabakh conflict (1991–2009). *Europe-Asia Studies*, 63(7), 1223–1252. <https://doi.org/10.1080/09668136.2011.592272>
- Valiyev, A. (2009). Victim of a 'war of ideologies': Azerbaijan after the Russia-Georgia war. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 17(3).
- Wheatley, J. (2005). *Georgia from national awakening to Rose Revolution: Delayed transition in the former Soviet Union*. Ashgate.
- Yakobashvili, T., & Kulick, J. (2015). Can Georgia and Russia make peace? *The Washington Quarterly*, 38(2). <https://doi.org/10.1080/0163660X.2015.1064704>
- Yunusov, A. (2007). *Azerbaijan in the early of XXI century: Conflicts and potential threats*. Adiloglu.
- Ziyadov, T. (2012). *Azerbaijan as a regional hub in Central Eurasia: Strategic assessment of Euro-Asian trade and transportation*. Azerbaijan Diplomatic Academy (ADA).

THE IMPACT OF PERSONAL RELATIONS BETWEEN HEADS OF STATE ON COUNTRIES' POLITICAL AND ECONOMIC TIES

(BASED ON THE EXAMPLE OF HEYDAR ALIYEV AND EDUARD SHEVARDNADZE)

Giorgi Pareshishvili

*PhD in Political Sciences,
Associate Professor, Advisor to the Rector,
Caucasus International University
Email: giorgi.pareshishvili@ciu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0485-0880>*

Maia Aladashvili

*Associate Professor, Iakob Gogebashvili
Telavi State University
Email: maia.aladashvili@tesau.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3473-8715>*

Abstract. This research examines how personal relationships between national leaders can significantly impact bilateral state relations, focusing on the case study of Heydar Aliyev of Azerbaijan and Eduard Shevardnadze of Georgia. Both former Soviet officials who later led their respective independent nations, Aliyev and Shevardnadze's long-standing personal connection played a crucial role in shaping Azerbaijani-Georgian relations during the turbulent post-Soviet period of the 1990s and early 2000s. The study analyzes how their shared Soviet political experience and personal trust facilitated strategic cooperation, particularly in developing energy transportation routes like the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, despite regional instability. Through examination of diplomatic communications, memoirs, interviews, and policy outcomes, this research demonstrates how their relationship created resilience in bilateral ties, enabling both countries to navigate complex regional dynamics involving Russia, Armenia, and Western powers. The findings reveal that their personal connection provided institutional stability that transcended formal diplomatic channels, allowing for more flexible problem-solving and long-term strategic alignment. This case offers valuable insights into how leadership-level relationships can serve as diplomatic assets in post-Soviet space, creating paths for economic integration and mutual security arrangements when formal institutions are still developing. The research contributes to our understanding of how personal diplomacy shapes interstate relations in transitional political environments.

Keywords: Personal diplomacy; Baku-Tbilisi-Ceyhan; Post-Soviet; Leadership dynamics; Azerbaijan-Georgia relations.

* * *

Introduction. The collapse of the Soviet Union in 1991 precipitated a period of profound transformation across the Caucasus region. Newly independent states emerged from the Soviet system facing multiple challenges: establishing legitimate governance institutions, navigating economic transition, managing ethnic tensions, and defining their place in the international order. As Brzezinski (1997) argued in his seminal analysis of post-Cold War geopolitics, the Eurasian space — and the Caucasus in particular — became a pivotal arena of strategic competition among major powers. Amid this turbulent landscape, the personal

relationships between state leaders emerged as a significant, yet often underexamined, factor in shaping bilateral relations and regional dynamics. This article examines how the personal relationship between Heydar Aliyev of Azerbaijan and Eduard Shevardnadze of Georgia influenced the development of political and economic ties between their countries during a critical historical juncture.

Both Aliyev and Shevardnadze shared remarkable parallels in their political trajectories. Both rose through the ranks of the Soviet system, held prominent positions in the Communist Party, and later emerged as leaders of their independent nations during the 1990s. Their shared Soviet experience, mutual understanding of regional complexities, and personal trust created a foundation for cooperation that transcended formal diplomatic channels. German (2016) has highlighted how such leadership dynamics proved particularly consequential in the South Caucasus, where formal state institutions were still being constructed. This relationship was especially important as both countries sought to establish sovereignty, manage relations with Russia, develop energy resources and transportation routes, and align with Western institutions.

The significance of their relationship must be understood within the broader geopolitical context of the South Caucasus — a region characterized by ethnic conflicts, competing great power interests, and strategic energy resources. The Aliyev-Shevardnadze relationship served as a catalyst for cooperation that would fundamentally reshape regional dynamics, particularly through energy projects like the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline that bypassed Russian territory and connected the Caspian energy resources to European markets (Karagiannis, 2002).

This article contributes to the literature on personal diplomacy and interstate relations by examining how leadership-level relationships can facilitate cooperation in transitional political environments where formal institutions are still developing. Through analyzing diplomatic communications, policy outcomes, public statements, and memoirs, it demonstrates how the Aliyev-Shevardnadze relationship created a foundation for strategic partnership that has endured beyond their tenures in office (Mehdiyeva, 2011).

Methods. This research employs a qualitative case study methodology, drawing on a range of primary and secondary sources. Primary sources include diplomatic communications, memoirs of key political figures, published interviews with former advisors and government officials, and policy documents from the relevant period (1993–2005). Secondary sources encompass scholarly analyses of post-Soviet transitions, South Caucasus geopolitics, and energy infrastructure development.

The analytical framework combines elements of foreign policy analysis and personal diplomacy theory, with particular attention to individual-level factors in international relations. The study traces the development of the Aliyev-Shevardnadze relationship through its key phases: the renewal of ties following their returns to power (1993–1994), the energy cooperation phase centred on the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline (1994–2002), and the consolidation of broader bilateral cooperation (2000–2005). Policy outcomes — including energy agreements, security cooperation frameworks, and multilateral initiatives such as GUAM — are used as empirical indicators of the relationship's influence on interstate relations. Where direct primary sources are unavailable, the study relies on accounts from secondary literature and diplomatic memoirs to reconstruct key episodes of personal diplomacy.

Discussion

Theoretical Framework: Personal Relationships in International Relations

International relations scholarship has increasingly recognized the importance of individual-level factors in shaping foreign policy outcomes. While structural theories emphasize systemic constraints and domestic politics approaches focus on institutional factors, a growing body of literature examines how leaders' personalities, perceptions, and relationships influence interstate behavior (Sabanadze, 2010). Personal relationships between heads of state represent a specific dimension of this individual-level analysis, involving

emotional connections, trust, shared experiences, and interpersonal dynamics that can facilitate or hinder cooperation between nations.

Personal relationships can affect interstate relations through multiple mechanisms. First, they can reduce transaction costs in negotiations by establishing trust and facilitating direct communication channels. Second, they can help overcome institutional obstacles by allowing leaders to circumvent bureaucratic procedures when necessary. Third, they can create resilience in bilateral relations by preserving cooperative momentum during periods of tension. Fourth, they can generate shared visions for regional cooperation that might not emerge through conventional diplomatic channels.

The significance of personal relationships becomes particularly pronounced in transitional political contexts where formal institutions are still developing. In post-Soviet space, where newly independent states were establishing governance structures and diplomatic protocols, personal connections between leaders often provided stability amid institutional flux (Wheatley, 2005). However, personal relationships also present limitations and risks. They can create dependency on specific individuals, potentially leading to instability when leadership changes occur, and may circumvent democratic accountability mechanisms by conducting diplomacy through informal channels.

The Aliyev-Shevardnadze relationship offers an instructive case study for examining these dynamics. Their connection emerged from shared Soviet experiences but evolved to address post-independence challenges. By analyzing how their relationship influenced specific policy outcomes, particularly in energy cooperation and security alignment, we can better understand both the opportunities and constraints that personal diplomacy presents in transitional political environments.

Historical Context: Shared Soviet Experience and Path to Leadership

Heydar Aliyev and Eduard Shevardnadze's relationship was fundamentally shaped by their parallel experiences within the Soviet system. Both men rose through the ranks of the Communist Party during the Brezhnev era, eventually achieving positions of significant influence. Aliyev, born in 1923 in Nakhchivan, began his career in state security, eventually becoming the chairman of the Azerbaijani KGB in 1967. His appointment as First Secretary of the Communist Party of Azerbaijan in 1969 effectively made him the republic's leader. During his leadership, which lasted until 1982, Aliyev gained a reputation as an effective administrator who reduced corruption while maintaining good relations with Moscow, eventually reaching full Politburo membership and the position of First Deputy Prime Minister of the Soviet Union in 1982 (Cheterian, 2008).

Shevardnadze followed a similar trajectory in neighboring Georgia. Born in 1928 in the village of Mamati, he joined the Communist Party at age 20 and gradually ascended through various positions in the Komsomol and Georgian Ministry of Internal Affairs. In 1972 he was appointed First Secretary of the Georgian Communist Party and earned recognition for his campaigns against corruption and his administrative competence. His success in Georgia led to his appointment as Soviet Foreign Minister in 1985 under Mikhail Gorbachev, where he played a crucial role in reforming Soviet foreign policy during the late Cold War period (Chikovani, 2020).

Their shared experiences as republican leaders during the Brezhnev era created a foundation for mutual understanding. Both had to balance the demands of Moscow with local interests, navigate complex ethnic politics, and manage economic development within the constraints of the Soviet system (Saparov, 2014). Both demonstrated pragmatism and adaptability, traits that would later prove valuable as they led their countries through post-Soviet transitions. The paths of Aliyev and Shevardnadze diverged temporarily during the final years of the Soviet Union but converged again as both emerged as leaders of their newly independent nations amid political crisis. Shevardnadze resigned as Soviet Foreign Minister in 1990 and returned

to his homeland in 1992 following the overthrow of President Zviad Gamsakhurdia, eventually being elected president in 1995. Aliyev became chairman of the Azerbaijani parliament in June 1993 and was elected president in October of that year, following a period of political instability. Both leaders returned to power in periods of profound crisis — Georgia facing civil war, secessionist conflicts, and economic collapse; Azerbaijan struggling with the Nagorno-Karabakh conflict and political instability.

Geopolitical Context: Shared Challenges and Interests

The post-Soviet South Caucasus presented a complex security environment that shaped Azerbaijan and Georgia's strategic calculations and created incentives for bilateral cooperation. Both countries faced significant security challenges: Georgia was dealing with separatist conflicts in Abkhazia and South Ossetia, while Azerbaijan was engaged in conflict over Nagorno-Karabakh with Armenia (Lynch, 2004). These conflicts resulted in territorial losses, large numbers of internally displaced persons, and ongoing security threats that demanded significant political attention and resources.

Russia's role in these conflicts was a particular concern for both countries. Russian military forces played a direct role in the Georgian conflicts, while Russia maintained a close alliance with Armenia in the Nagorno-Karabakh conflict (Tokluoglu, 2011). Both Aliyev and Shevardnadze were suspicious of Russian intentions in the region and perceived Moscow's involvement as an attempt to maintain influence over the former Soviet republics. This shared perception of Russia as a potential threat created common ground for strategic alignment between Azerbaijan and Georgia. The presence of Russian military bases on Georgian territory further challenged Georgian sovereignty and created vulnerability to Russian pressure (Yunusov, 2007).

Energy resources and transportation routes emerged as a critical arena for cooperation. Azerbaijan possessed significant oil and gas reserves in the Caspian Sea but required transit routes through neighboring territories. Georgia's geographic position made it an ideal transit country for new pipeline routes that could bypass Russian territory. For Shevardnadze, participation in energy transit projects offered multiple benefits: transit fees would provide much-needed revenue for Georgia's struggling economy; involvement in strategic infrastructure would increase Georgia's geopolitical importance; and energy cooperation would strengthen ties with Azerbaijan, Turkey, and Western powers (O'Hara, 2004).

Both Aliyev and Shevardnadze pursued policies aimed at integrating their countries into Western political, economic, and security structures, albeit with different emphases and timelines. Shevardnadze, drawing on his experience as Soviet Foreign Minister, positioned Georgia firmly in the pro-Western camp from the early years of independence. Aliyev initially pursued a more balanced approach, but by the mid-1990s, Azerbaijan was also moving toward closer alignment with Western powers, particularly through energy partnerships with major Western companies (Ismayilov, 2014). Both leaders recognized that cooperation between their countries could enhance their individual prospects for Western integration.

Personal Diplomacy in Action: Key Episodes of Cooperation

The renewal of the Aliyev-Shevardnadze relationship in their capacities as national leaders began shortly after Aliyev's return to power in Azerbaijan in 1993. Their first significant meeting as heads of independent states took place in Tbilisi in February 1994, marking the beginning of a series of regular bilateral consultations. According to diplomatic sources, the shared Soviet background facilitated communication between the two leaders: they often conversed in Russian, their common language from the Soviet period, and referenced shared experiences from their time as Communist Party leaders (Valiyev, 2009). A former Azerbaijani diplomat noted that there was an immediate understanding between them that did not require lengthy explanations, as both had operated within the same system and understood the regional dynamics in ways that younger politicians or Western interlocutors could not.

The most concrete manifestation of cooperation emerged in the energy sector. In September 1994, Azerbaijan signed what became known as the 'Contract of the Century' with a consortium of major Western oil companies for the development of the Azeri-Chirag-Gunashli oil fields. Shevardnadze's support for developing a pipeline route through Georgia was crucial for the viability of Azerbaijan's energy strategy. During meetings in 1994 and 1995, the two leaders discussed the potential for creating an 'East-West corridor' — a concept that eventually materialized as the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline and the South Caucasus gas pipeline (Garibov, 2016). The personal trust between Aliyev and Shevardnadze was particularly important in these early discussions, allowing both countries to present a united front to international partners and energy companies.

Beyond energy cooperation, Aliyev and Shevardnadze coordinated their approaches to regional security and relations with major powers. They often consulted before major CIS summits and supported each other's positions on controversial issues within the organization (Kubicek, 2009). The establishment of GUAM (Georgia, Ukraine, Azerbaijan, Moldova) in 1997 represented another dimension of their coordinated approach to regional organization. Security cooperation also extended to practical measures, including coordination on border security and information sharing, facilitated by the trust between the two presidents.

The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: A Case Study in Personal Diplomacy

The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline project represents perhaps the most significant outcome of the Aliyev-Shevardnadze relationship. The project encountered significant opposition from Russia, which viewed it as a threat to its strategic interests. Russian officials lobbied against the project, proposing alternative routes through Russian territory and questioning the commercial viability of the BTC route. The project also faced skepticism from many Western oil companies and financial institutions, particularly in its early stages, as well as environmental and social concerns from civil society organizations (Pirani, 2009).

The personal commitment of both leaders to the BTC pipeline was essential for maintaining momentum despite these challenges. According to former advisors, both presidents devoted significant personal attention to advancing the project, frequently discussing pipeline development during their bilateral meetings and presenting a united front in negotiations with oil companies and Western governments. Their shared commitment created continuity in the project's development despite changes in governments, oil company leadership, and regional dynamics.

Their strategic vision for the project went beyond immediate economic benefits to encompass broader geopolitical realignment — both leaders understood that the pipeline would create an 'East-West corridor' reducing Russian influence and strengthening ties with Western countries and Turkey (Garibov, 2016). The BTC pipeline reached its final investment decision in 2002 and was completed in 2005. While Shevardnadze was no longer in office by the time oil began flowing (having resigned following the Rose Revolution in 2003), the project represented a lasting legacy of their cooperation. Subsequent energy projects, including the South Caucasus gas pipeline and the Southern Gas Corridor, have followed similar routes and built upon the institutional relationships established during the BTC development.

Beyond Energy: Economic and Cultural Dimensions

While energy cooperation represented the most visible dimension of their relationship, Aliyev and Shevardnadze facilitated broader economic integration between the two countries. Trade relations expanded significantly during the late 1990s and early 2000s, with Azerbaijan becoming one of Georgia's most important trading partners. One significant joint initiative was the development of the Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA) project, aimed at improving transportation infrastructure connecting Central Asia and the Caucasus to European markets (Ziyadov, 2012). Both leaders strongly supported this project, recognizing its potential to enhance their countries' economic prospects and geopolitical significance.

The Aliyev-Shevardnadze relationship also fostered cultural and social connections between Azerbaijan and Georgia. Both leaders emphasized the protection of minority rights — particularly for the Azerbaijani minority in Georgia and the Georgian minority in Azerbaijan — recognizing that the treatment of these communities could significantly influence bilateral relations. Educational exchanges and cultural programs celebrating the shared heritage of the two countries helped build constituencies in both societies that supported closer bilateral relations.

Conclusions. The relationship between Heydar Aliyev and Eduard Shevardnadze offers valuable insights into how personal relationships between heads of state can influence bilateral relations, particularly in transitional political environments. Their cooperation facilitated strategic initiatives that have had lasting impacts on the South Caucasus region, most notably through energy infrastructure that redefined regional connectivity and reduced Russian influence.

Several key conclusions emerge from this analysis. First, shared experiences and backgrounds can provide a foundation for trust between leaders that facilitates cooperation on sensitive strategic issues. Second, personal relationships can be especially consequential during periods of institutional transition, providing stability and continuity that might not have been possible through conventional diplomatic mechanisms (Wheatley, 2005). Third, leadership-level relationships can create frameworks for cooperation that endure beyond individual tenures in office — the strategic partnership established by Aliyev and Shevardnadze has largely persisted under their successors, most evidently in ongoing energy cooperation and integration with Western institutions.

Fourth, personal diplomacy has limitations and cannot completely transcend structural constraints. Despite their close relationship, Aliyev and Shevardnadze could not resolve all regional challenges. The conflicts in Nagorno-Karabakh, Abkhazia, and South Ossetia remained unresolved, and Russian influence, while diminished, was not eliminated (Yakobashvili & Kulick, 2015). For policymakers, the case offers lessons about the value of leadership-level diplomacy in developing strategic partnerships, while also underscoring the importance of institutionalizing cooperation so that it can endure beyond individual leadership tenures. The Aliyev-Shevardnadze legacy continues to shape the South Caucasus today, and their personal diplomacy — rooted in shared Soviet experiences but adapted to post-Soviet realities — demonstrates how individual leadership can help shape national trajectories during critical historical junctures.

References

- Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. Basic Books.
- German, T. (2016). *Regional cooperation in the South Caucasus: Good neighbours or distant relatives?* Routledge.
- Karagiannis, E. (2002). *Energy and security in the Caucasus*. Routledge.
- Mehdiyeva, N. (2011). *Power games in the Caucasus: Azerbaijan's foreign and energy policy towards the West, Russia and the Middle East*. I.B. Tauris.
- Sabanadze, N. (2010). *Globalization and nationalism: The cases of Georgia and the Basque Country*. Central European University Press.
- Wheatley, J. (2005). *Georgia from national awakening to Rose Revolution: Delayed transition in the former Soviet Union*. Ashgate.
- Cheterian, V. (2008). *War and peace in the Caucasus: Russia's troubled frontier*. Hurst & Company.
- Chikovani, N. (2020). The de-Sovietization and nationalization of history in post-Soviet Georgia. In E. Rozhdestvenskaya (Ed.), *The role of history and collective memory in contemporary society* (pp. 133–152). Routledge.

- Saparov, A. (2014). From conflict to autonomy: The politics of ethnic accommodation in Soviet Transcaucasia. *Central Asian Survey*, 33(1). <https://doi.org/10.1080/02634937.2013.843534>
- Lynch, D. (2004). *Engaging Eurasia's separatist states: Unresolved conflicts and de facto states*. United States Institute of Peace Press.
- Tokluoglu, C. (2011). The political discourse of the Azerbaijani elite on the Nagorno-Karabakh conflict (1991–2009). *Europe-Asia Studies*, 63(7). <https://doi.org/10.1080/09668136.2011.5966>
- Yunusov, A. (2007). *Azerbaijan in the early of XXI century: Conflicts and potential threats*. Adiloglu.
- O'Hara, S. (2004). Great game or grubby game? The struggle for control of the Caspian. *Geopolitics*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/14650040412331307906>
- Ismayilov, M. (2014). Power, knowledge, and pipelines: Understanding the politics of Azerbaijan's foreign policy. *Caucasus Survey*, 2(1–2). <https://doi.org/10.1080/23761199.2014.11417291>
- Valiyev, A. (2009). Victim of a 'war of ideologies': Azerbaijan after the Russia-Georgia war. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 17(3).
- Garibov, A. (2016). The Trans-Caspian corridor: Geopolitics of transportation in Central Eurasia. *Caucasus International*, 6(1).
- Kubicek, P. (2009). The Commonwealth of Independent States: An example of failed regionalism? *Review of International Studies*, 35. <https://doi.org/10.1017/S0260210509008651>
- Pirani, S. (2009). Russo-Georgian war of August 2008: Energy impact in context. In S. E. Cornell & S. F. Starr (Eds.), *The guns of August 2008: Russia's war in Georgia* (pp. 214–238). M.E. Sharpe.
- Ziyadov, T. (2012). *Azerbaijan as a regional hub in Central Eurasia: Strategic assessment of Euro-Asian trade and transportation*. ADA.
- Yakobashvili, T., & Kulick, J. (2015). Can Georgia and Russia make peace? *The Washington Quarterly*, 38(2). <https://doi.org/10.1080/0163660X.2015.1064704>

ევროკავშირის ახალი სტრატეგია შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების საპრობლემო დაკავშირებით

ლამა ხოზრევანიძე

საერთაშორისო ურთიერთობების დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის იურიდიულ და სოციალურ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ. ფოსტა: lasha.khozrevanidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2936-5740>

აბსტრაქტი. ნაშრომის მიზანია ევროკავშირის მიერ შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოებასთან დაკავშირებით ახალი სამოქმედო სტრატეგიის არსის კვლევა, რეგიონში შეცვლილი გეოპოლიტიკური გარემოს (განსაკუთრებით 2022 წლის რუსეთ-უკრაინის მოვლენების შემდეგ) და ძალთა ბალანსის ტრანსფორმაციის ფონზე. ნაშრომი ასევე იკვლევს ევროპის კავშირის მიერ უსაფრთხოების პოლიტიკის ინსტრუმენტების რევიზიას და სტრატეგიული ჩართულობის რეალურ პერსპექტივებს.

კვლევა აანალიზებს ევროკავშირის ახალი სტრატეგიის ძირითად მიმართულებებს შავი ზღვის რეგიონის მიმართულებით, მათ შორის საზღვაო ინფრასტრუქტურის განმტკიცების, კრიტიკული ინფრასტრუქტურის დაცვის, ენერგეტიკული დივერსიფიკაციის ხელშეწყობის, ჰიბრიდულ საფრთხეებთან ბრძოლის მექანიზმების განვითარებისა და პარტნიორი სახელმწიფოების ინსტიტუციური მდგრადობის მხარდაჭერის შესაძლებლობებს.

ნაშრომის მიზანია შეაფასოს ახალი სტრატეგიის ეფექტიანობა რეგიონული სტაბილურობის უზრუნველყოფის, შეკავების პოლიტიკის გაძლიერებისა და კოლექტიური უსაფრთხოების არქიტექტურის ფორმირების თვალსაზრისით.

კვლევა ეფუძნება ოფიციალური დოკუმენტების, სტრატეგიული კონცეფციებისა და ექსპერტული შეფასებების კრიტიკულ სინთეზს. კვლევის შედეგები წარმოაჩენს ევროკავშირის მზარდ ამბიციას, ჩამოყალიბდეს შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების სტრუქტურული არქიტექტურის შემოქმედის რანგში და განსაზღვროს მისი გრძელვადიანი გეოპოლიტიკური როლი. კვლევის შედეგები ასევე წარმოაჩენს ევროკავშირის სტრატეგიის მოსალოდნელ ხარვეზებს და სტრატეგიის არაეფექტიანობის შესაძლო მოსალოდნელ მიზეზებს.

კვლევა ეყრდნობა ისეთ მეთოდებს როგორიცაა დოკუმენტების შესწავლა და კონტენტ-ანალიზი. ასევე სამეცნიერო ლიტერატურის, ინტერნეტ-რესურსებისა და სხვადასხვა კვლევითი ცენტრებისა და სახელმწიფო უწყებების მიერ გამოქვეყნებულ ანგარიშებს.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვის რეგიონი; ევროკავშირი; ევროკავშირის უსაფრთხოება; უსაფრთხოების პოლიტიკა; საზღვაო უსაფრთხოება; რუსეთ-უკრაინის ომი; ჰიბრიდული საფრთხეები;

* * *

შესავალი. შავი ზღვის რეგიონი ყოველთვის წარმოადგენდა პეგემონი სახელმწიფოების სტრატეგიული ბრძოლის ველს. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა ე.წ. „ცივი ომის“ პერიოდში. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ რეგიონში გარკვეული პერიოდის განმავლობაში პოლიტიკური

სიმშვიდის პერიოდი ჩამოყალიბდა, რაც გამოწვეული იყო გეოპოლიტიკური ფოკუსის სხვა ცხელ წერტილებზე - ახლო აღმოსავლეთსა და სამხრეთ ჩინეთის ზღვარზე გადატანით.

ახლო წარსულში განხორციელებული გეოპოლიტიკური ცვლილებების ფონზე (იგულისხმება 2008 წელს რუსეთ-საქართველოს ომი, 2014 წელს რუსეთის მიერ ყირიმის უკანონო ანექსია და რუსეთის მიერ 2022 წელს განხორციელებული ფართომასშტაბიანი შეჭრა) რეგიონი და მისი მნიშვნელობა ევროპის უსაფრთხოების არქიტექტურისთვის თანდათან კვლავ მოექცა ევროკავშირისა და შეერთებული შტატების პოლიტიკის შემქმნელთა დღის წესრიგში.

ბოლო წლების განმავლობაში ევროკავშირს, ნატოსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის ჩამოყალიბდა მზაობა იმაზე, რომ აუცილებელი საჭიროება გახდა შავი ზღვის რეგიონისთვის გრძელვადიანი ფუნდამენტური სტრატეგიის განახლება და მისი გადატვირთვა. ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, ევროკავშირმა, რომელმაც არაერთხელ გამოთქვა სურვილი, უფრო აქტიური გეოპოლიტიკური აქტორი გახდეს, 2025 წლის 28-29 მაისს გამოაქვეყნა შავი ზღვის უსაფრთხოების ახალი სტრატეგია.

ევროკავშირის მიერ წარდგენილი შავი ზღვის ახალი სტრატეგიის მიზანს წარმოადგენს შავი ზღვის რეგიონში უსაფრთხოების, სტაბილურობისა და მდგრადი განვითარების უზრუნველყოფა. ევროკომისიის ინფორმაციით, სტრატეგიის მთავარი მიზანი იქნება ევროკავშირის გეოპოლიტიკური როლის გაძლიერება რეგიონში, განსაკუთრებით რუსეთის უკრაინაზე თავდასხმის ფონზე.

ევროკომისიის მიერ გავრცელებულ ინფორმაციაში აღნიშნულია, რომ ევროკავშირი ახალი სტრატეგიის ფარგლებში გააძლიერებს თანამშრომლობას უკრაინასთან, მოლდოვის რესპუბლიკასთან, საქართველოსთან, თურქეთთან, სომხეთთან და აზერბაიჯანთან. აღნიშნული სტრატეგიის მთავარ მიზანს წარმოადგენს ევროკავშირისა და მისი პარტნიორებისათვის პოლიტიკური სარგებელის მიღება, რაც დაეფუძნება ურთიერთსასარგებლო პარტნიორობას შავი ზღვის რეგიონში ზემოხსენებულ სახელმწიფოებსა და ევროკავშირს შორის.

შავი ზღვის რეგიონის კონკრეტული სტრატეგია ევროკომისიის ხელმძღვანელის, ურსულა ფონ დერ ლაიენის დაპირებაა, რომელიც მან 2024 წლის ბოლოს, ევროკომისიის პრეზიდენტად ხელახლა არჩევის შემდეგ დადო.

მნიშვნელოვანია, რომ ევროკავშირმა პირველად მიიღო ისეთი ტიპის დოკუმენტი, რომელიც მთლიანად ფოკუსირებულია მხოლოდ შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოებაზე და დოკუმენტში საუბარია ყველა იმ მნიშვნელოვან თემაზე, რომელიც ერთი მხრივ გააძლიერებს რეგიონის წევრ ქვეყნებსა და ევროკავშირს შორის სტრატეგიულ პარტნიორობას, მეორე მხრივ უზრუნველყოფს თითოეული ქვეყნის განვითარების უზრუნველყოფას სხვადასხვა მიმართულებით, რომელიც მომგებიანი იქნება ევროკავშირისთვისაც, რომელსაც სურვილი აქვს რეგიონში გაზარდოს მისი ფუნქცია.

უკრაინაში რუსეთის ანექსიამ შავი ზღვის რეგიონი ტრანსატლანტიკური უსაფრთხოების მთავარი საზრუნავის ცენტრში მოაქცია. რუსეთის ომმა უკრაინის წინააღმდეგ შავი ზღვა უსაფრთხოების ცხელ წერტილად აქცია. ყირიმი გადაიქცა ძლიერ მილიტარიზებულ რუსულ საჰაერო და საზღვაო დარტყმების ოპერაციულ ბაზად, რაც პირდაპირ საფრთხეს უქმნის რეგიონის სხვა ქვეყნებსაც და არა მხოლოდ უკრაინას. რუსეთის მიერ უკრაინის ფაქტობრივი საზღვაო ბლოკადის ფონზე, შავი ზღვის დიდი ნაწილი უსაფრთხო ნავიგაციისთვის სახიფათო გახდა, რამაც სერიოზულად დააზარალა კომერციული გადაზიდვები და უკრაინული მარცვლეულის ექსპორტი. აღნიშნული მოცემულობა საფრთხეს უქმნის კომერციულ ნაოსნობას და იწვევს რეგიონის ეკონომიკის დესტაბილიზაციას. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ყოველივეს საპასუხოდ ნატომ განაღდა საბრძოლო დანაყოფები ბულგარეთსა და რუმინეთში (ნატოს წევრი ქვეყნები ევროპის კონტინენტზე), გააქტიურა სამხედრო წვრთვნები და გაზარდა ნაღმების განადმვის სასწავლო წვრთვნები და ოპერაციები, ეს ყველაფერი

ჯერ კიდევ არ არის საკმარისი იმისთვის რომ შავი ზღვის რეგიონი იყოს უსაფრთხოდ სამომავლოდ რუსეთის ახალი აგრესიის მიმართ (შონია, 2025).

უკრაინაში შეჭრით და 2022 წელს რუსეთის მიერ რიგი სახელმწიფოების (უკრაინა და მოლდოვა) გაზის მიწოდების შეწყვეტით, რუსეთმა უკვე აჩვენა მზადყოფნა სხვა ახალი რეგიონული დაპირისპირების შემთხვევაში შესაძლო სამიზნედ აქციოს შავი ზღვის აუზის ფსკერზე არსებული ნავთობისა და გაზის მნიშვნელოვანი სატრანზიტო ინფრასტრუქტურა, აუთვისებელი ენერგორესურსები, კრიტიკული მილსადენები და წყალქვეშა კაბელები (რეალპოლიტიკა, 2025). ასევე სავსებით შესაძლებელია რუსეთის მიერ ენერგეტიკული პროექტების ჩასაშლელად, გამოყენებულ იქნეს ჰიბრიდული ტაქტიკა, რომელიც გულისხმობს დეზინფორმაციის გზით ადგილობრივი წინააღმდეგობის წახალისებას (ევროპელი ოფიციალური პირები ახლო წარსულში ეჭვობდნენ, რომ რუსეთი ფარულად აფინანსებდა ენერგეტიკული ინვესტიციების წინააღმდეგ მიმართულ პროტესტებს აღმოსავლეთ ევროპაში).

ჰიბრიდულ საფრთხეებზე საუბრის პროცესში აუცილებლად უნდა ვახსენოთ რუსეთის მიერ გამოყენებული დეზინფორმაციისა და საარჩევნო პროცესებში ჩარევა შავი ზღვის რეგიონში მთავრობების დესტაბილიზაციისა და ევროკავშირისა და ნატოსადმი მოსახლეობის ნდობის შესარყევად. მაგალითად, მოლდოვასა და საქართველოში კრემლის მხარდამჭერი მედია და სოციალური პლატფორმების ინტერნეტ-ინფლუენსერები ავრცელებენ ნარატივს, რომ ევროკავშირში ინტეგრაცია საფრთხეს უქმნის ტრადიციულ ღირებულებებს. რუსული ჰიბრიდული შეტევები ასევე ფიქსირდება ნატოს წევრ ქვეყანებში რუმინეთსა და ბულგარეთში, სადაც ბოლო საპრეზიდენტო არჩევნების დროს, ულტრამემარჯვენე კანდიდატმა - კელინ ჯორჯესკუმ სოციალურ ქსელებში წარმოებული დეზინფორმაციული კამპანიით სწრაფად გაზარდა თავისი რეიტინგი მოსახლეობაში. ბულგარეთში კი ძველი პრორუსული ელიტები კორუფციისა და ოლიგარქიული გავლენების შედეგად კვლავ ძლიერ პოზიციებს ინარჩუნებენ.

აღსანიშნავია, რომ ენერგეტიკული, სატრანსპორტო და ციფრული ინფრასტრუქტურის განვითარების მიმართულებით ევროკომისიამ უკვე შეიტანა შავი ზღვის სატრანსპორტო დერეფანი ტრანსევროპული სატრანსპორტო ქსელების გეგმებში, ხოლო 2023 წელს, აზერბაიჯანმა, საქართველომ, რუმინეთმა და ევროკავშირმა შავი ზღვის წყალქვეშა კაბელის პროექტზე - EU Global Gateway-ის ფლაგმანურ ინიციატივაზე, რომელიც მონაცემთა და ლოჯისტიკური კავშირების გაუმჯობესებას ითვალისწინებს.

შავი ზღვის რეგიონის სტაბილურობისა და უსაფრთხოებისათვის ევროკავშირის მიერ წარდგენილი ახალი სტრატეგიული დოკუმენტის თანახმად, სტრატეგიის მიზანს რეალური პოლიტიკური სარგებლის მიღება წარმოადგენს შავი ზღვის რეგიონის პარტნიორი ქვეყნებისა და ევროკავშირისთვის, რაც ურთიერთსარგებლო პარტნიორობის განმტკიცებითა და ინვესტიციების გაღრმავებით უნდა იქნეს მიღწეული.

ევროკავშირისა და შავი ზღვის რეგიონის მომავალი თანამშრომლობა სამ სვეტს მოიცავს:

1. უსაფრთხოების, სტაბილურობის და მდგრადი განვითარების გაძლიერება;
2. ეკონომიკური ზრდისა და კეთილდღეობის ხელშეწყობა;
3. გარემოს დაცვის, კლიმატის ცვლილებისთვის მზაობის ხელშეწყობა და საერთო პოლიტიკის შემუშავება.

სტრატეგიული დოკუმენტის მიხედვით, ევროკავშირი რეგიონულ პარტნიორობასთან ერთად, თითოეულ სვეტში განახორციელებს 3 ძირითად ინიციატივას, რითიც დაეხმარება რეგიონს უსაფრთხოების გამოწვევებს მაქსიმალური მზადყოფნით უპასუხოს (European Union, 2025).

თანამშრომლობის სვეტებში გაქდერებული ინიციატივები, დოკუმენტის მიხედვით პრაქტიკულ გამოყენებას ჰპოვებს შემდეგი მიმართულებებით:

- ინიციატივა შავი ზღვის საზღვაო უსაფრთხოებისა და შესაბამისი ინოვაციური ჰაბის შექმნა - რომლის მიზანი იქნება ინფორმაციის გაზიარების ცენტრალიზება, ნაღმების გაუვნებელყოფის მხარდაჭერა, საზღვაო ნავიგაციის მონიტორინგი და კრიტიკული წყალქვეშა ინფრასტრუქტურის დაცვა. ეს პირდაპირ პასუხობს საზღვაო უსაფრთხოების ეფექტიანობის გაზრდას, რომელიც მაქსიმალურ მონიტორინგს გაუწევს შავი ზღვის რეგიონში სანქციების გვერდის ავლით ე. წ. „ჩრდილოვანი ფლოტის“ არსებობას და სანქცირებული ტვირთების გატარებას;
- სპეციალური კავშირისა და კომუნიკაციის დღის წესრიგის და პროტოკოლის შემუშავება - სატრანსპორტო, ენერგეტიკული და ციფრული ქსელების განვითარება, რათა მაქსიმალურად იქნეს გამოყენებული შავი ზღვის რეგიონის პოტენციალი, როგორც სასიცოცხლო დერეფანი, რომელიც სამხრეთ კავკასიის მეშვეობით ორ კონტინენტს ევროპას და ცენტრალურ აზიას ერთმანეთთან აკავშირებს;
- შავი ზღვის სანაპიროების საზოგადოებებისა და ე. წ. ლურჯი ეკონომიკის სექტორების მზადყოფნის გაძლიერება - შავი ზღვის ქვეყნებს დაეხმარება ომთან დაკავშირებული ეკოლოგიური ზიანის აღმოფხვრაში, ასევე კლიმატის ცვლილებებთან დაკავშირებულ რისკებზე სწრაფ და ეფექტიან რეაგირებაში.

აღნიშნული სტრატეგია ევროკავშირის მოსაზრებით გააერთიანებს ყველა შესაბამის ინსტრუმენტსა და პოლიტიკას, მობილიზებას გაუწევს ინვესტიციებს. ყოველივე ზემოაღნიშნული, ევროკავშირის მოსაზრებით მიმართულია და მიზნად ისახავს შავი ზღვის რეგიონში გრძელვადიანი უსაფრთხოების ხელშეწყობას.

შავი ზღვა, თავისი უნიკალური გეოგრაფიული მდებარეობით, რომელიც ევროპას, სამხრეთ კავკასიას, ცენტრალურ აზიასა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვას აკავშირებს, შეიძლება გადაიქცეს სტაბილურობის, მდგრადი განვითარებისა და საზღვაო კომუნიკაციის მთავარ კვანძად პარტნიორობის საერთო ინტერესებზე დაყრდნობით.

კვლევის მეთოდოლოგია. კვლევა ეფუძნება ხარისხობრივი (qualitative) კვლევის დიზაინს, რომელიც აერთიანებს დოკუმენტების ანალიზს, დისკურსის ანალიზსა და კონტენტ-ანალიზის მეთოდებს. კვლევის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ევროპის კავშირის ოფიციალური დოკუმენტები, სტრატეგიული განცხადებები, პოლიტიკის ჩარჩო-დოკუმენტები და ინსტიტუციური ანგარიშები, რომლებშიც გაანალიზებულია პირველადი წყაროების პრინციპის საფუძველზე. კვლევის ფარგლებში გამოყენებულია მიზნობრივი შერჩევის მეთოდი (Purposive Sampling), რომლის მიხედვითაც შეირჩა ბეჭდური და ონლაინ-მედია პუბლიკაციები, ანალიტიკური სტატიები და კვლევითი ცენტრების ანგარიშები. წყაროების შერჩევის კრიტერიუმად განისაზღვრა მათი ინსტიტუციური სანდოობა, აკადემიური და ექსპერტული ავტორიტეტი, ქრონოლოგიური აქტუალობა და თემატური რელევანტურობა. ასევე, კვლევის პროცესში გამოყენებულია კომპარატიული მიდგომა, რომელმაც მოგვცა შესაძლებლობა შევაფასოთ ევროკავშირის პოლიტიკის ევოლუცია და სტრატეგიული ცვლილებები რეგიონული უსაფრთხოების კონტექსტში.

დისკუსია. შავი ზღვის რეგიონის დღევანდელი ევროპის უსაფრთხოების არქიტექტურაში ერთ-ერთ ყველაზე სტრატეგიულად სადავო სივრცედ იქცა. მისი მნიშვნელობა მკვეთრად გაიზარდა რუსეთის მიერ უკრაინაზე სრულმასშტაბიანი თავდასხმის შემდეგ, რომელმაც საზღვაო ინფრასტრუქტურა, რეგიონული სტაბილურობა და სტრატეგიული კომუნიკაცია გადაუდებელი უსაფრთხოების პრიორიტეტებად აქცია. დისკუსია გრძელდება იმაზე, თუ როგორ შეიძლება რეგიონის უსაფრთხოების გაძლიერება რუსეთის აგრესიის გაგრძელების პირობებში და ასევე იმაზე თუ რა შეიძლება გაკეთდეს რეგიონული უსაფრთხოებისთვის უფრო შორეული ომის შემდგომ პერიოდში (Carnegie Endowment, 2025). შავი ზღვის უსაფრთხოების ვითარებაზე გავლენის მოხდენის ინტერესი და

პოტენციური რამდენიმე აქტორს აქვს, ერთ-ერთ მთავარ დასაყრდენს კი ევროკავშირი წარმოადგენს.

ევროკავშირის პასუხი რეგიონის წინაშე არსებული უსაფრთხოების გამოწვევებზე დაემთხვა იმ პერიოდს, როდესაც 2025 წლის მაისში მიიღეს ახალი სტრატეგიული მიდგომა. ფორმალურად მისი მიზანი შავი ზღვის რეგიონის სტაბილურობის, მდგრადობისა და თანამშრომლობის სივრცედ გარდაქმნა იყო. დოკუმენტი უფრო ამბიციურ ხედვას აყალიბებს, ვიდრე წინა ჩარჩოები, თუმცა მისი საბოლოო წარმატება დამოკიდებული იქნება იმ მნიშვნელოვანი დაბრკოლებების დაძლევაზე, რომლებიც რეგიონული არასტაბილურობითა და პოლიტიკური სირთულეებით არის განპირობებული. სტრატეგიის მიღებიდან რამდენიმე თვე გავიდა, რაც მისი წარმატების პერსპექტივებზე გარკვეული პირველადი დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა (Austrian Institute for International Politics (2025)).

როგორც აღვნიშნეთ, სტრატეგია სამ სვეტად არის სტრუქტურირებული, რომელშიც მნიშვნელოვანი კონცეპტუალური ცვლილება და ინოვაციური ელემენტია წარმოდგენილი - შავი ზღვის საზღვაო უსაფრთხოების ჰაბის შექმნის თვალსაზრისით, რომელიც სამომავლოდ ითვალისწინებს სტრატეგიულ პარტნიორებს შორის ოპერატიული ინფორმაციების გაცვლის ცენტრალიზებას საზღვაო უსაფრთხოების სფეროში. ევროკავშირი ამ ინიციატივით იმედოვნებს, რომ რეგიონში რუსეთის ქმედებების წინააღმდეგ საბრძოლველად და კრიტიკული საზღვაო ინფრასტრუქტურის დასაცავად პოსტ უკრაინა-რუსეთის ომის შემდგომ პერიოდში „შავი ზღვის საზღვაო უსაფრთხოების ცენტრის“ შექმნას შეძლებს. ასევე ენერგოუსაფრთხოების კუთხით არსებული გამოწვევების საპასუხოდ ევროკავშირი ახალი სტრატეგიით აცხადებს, რომ შავი ზღვა შეიძლება იქცეს სტაბილურობის, მდგრადი განვითარების გარანტიად და სწორედ ამიტომ გამოდის ინიციატივით შეიქმნას „შავი ზღვის საზღვაო უსაფრთხოების ჰაბი“, რომელიც გააძლიერებს რეგიონის საზღვაო უსაფრთხოებას, დაიცავს კრიტიკულ ინფრასტრუქტურასა და საზღვაო გარემოს. ეს ადასტურებს, რომ ევროკავშირი სრულად აცნობიერებს რეგიონის სტრატეგიულ მნიშვნელობას, თუმცა უსაფრთხოების ჰაბის შექმნის ოპერატიული დეტალები ამ ეტაპზე ბუნდოვანია. აღნიშნული მიმართულებით დარგის ექსპერტებს შორის აქტიურად მიდის დისკუსია იმასთან დაკავშირებით, თუ სად უნდა განთავსდეს ზემოხსენებული შავი ზღვის საზღვაო უსაფრთხოების ჰაბის ცენტრი ან რომელი ქვეყნები შევლენ მასში და ვინ უხელმძღვანელებს ოპერატიული ინფორმაციების გაცვლის კოორდინირებას (Anghel, 2025). აღნიშნულ კითხვებზე ევროკავშირის მიერ გამოცხადებული სტრატეგიული დოკუმენტი პასუხებს ამ ეტაპზე არ იძლევა, რაც უფრო ბუნდოვანს ხდის საზღვაო უსაფრთხოების ჰაბის არათუ შექმნის, არამედ მის პრაქტიკულ წარმატებას.

ევროკავშირი ასევე აცხადებს, რომ შავი ზღვის სტრატეგიას განახორციელებს „გაფართოების პროცესთან და აღმოსავლეთ პარტნიორობის პოლიტიკასთან სინერგიაში“. ეს შეიძლება ეფექტიანი იყოს მოლდოვასა და უკრაინასთან მუშაობისას, თუმცა ნაკლებად მოქნილი აღმოჩნდეს თურქეთის შემთხვევაში, რომლის როლი შავ ზღვაში განსაკუთრებულ, მორგებულ მიდგომას მოითხოვს (ევროკავშირის წარმომადგენლობა საქართველოში, 2025).

სტრატეგიულ დოკუმენტში თურქეთის როლთან და ჩართულობასთან დაკავშირებით დისკუსიას აღრმავებს ის ფაქტიც, რომ შავი ზღვის რეგიონში სამხედროების განთავსებით და იქ უსაფრთხოების გარანტიების შექმნაზე პასუხისმგებლობის აღების დიდი ხანია ინიციატივით გამოდიან დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი, თუმცა ცალკეული მედია-საშუალებების ინფორმაციით (იოზვიაკი, 2025) თურქეთმა უკვე განაცხადა რომ მას სურს უხელმძღვანელოს ასეთი ძალების საზღვაო კომპონენტს (ფლოტილიას). კერძოდ, სამხედრო ძალებს რომლებიც პასუხისმგებელი იქნებიან შავ ზღვაში უსაფრთხო გადაადგილებასა და პოტენციური ნაღმების გაწმენდით. მიუხედავად იმისა, რომ დოკუმენტი პირდაპირ არ მოიხსენიებს უკრაინაში ძალების განთავსებას, ის ხაზს უსვამს ანკარას-

თან თანამშრომლობის გაძლიერებას შავ ზღვაში და მის გარშემო მშვიდობის უზრუნველყოფის აუცილებლობას. თურქეთთან დაკავშირებით დოკუმენტში ნათქვამია, რომ „თურქეთს შეუძლია კონსტრუქციული როლი შეასრულოს რუსეთის ჩრდილოვანი ფლოტის წინააღმდეგ ბრძოლაში და წვლილი შეიტანოს საზღვაო უსაფრთხოების, ენერგეტიკული უსაფრთხოებისა და კავშირების გაძლიერების მცდელობებში საერთაშორისო სამართლისა და სხვა კონვენციების შესაბამისად“ (EU strategic approach to the Black Sea region, 2025). სტრატეგიული დოკუმენტის პრაქტიკაში წარმატებით განხორციელების შემთხვევაში, შესაძლოა სწორედ ეს დოკუმენტი გახდეს საწინდარი თურქეთ-ევროკავშირის შორის ურთიერთობების ახალი ეტაპის დაწყების და ურთიერთობების გადატვირთვის.

დასკვნა და შედეგები. ევროკავშირის მიერ შავი ზღვის რეგიონის უსაფრთხოების ახალი სტრატეგიის გამოქვეყნებიდან თითქმის ერთი წელი გავიდა, რაც მისი წარმატების პერსპექტივებზე და სავარაუდო პროდუქტიულობაზე გარკვეული პირველადი დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა.

უახლეს პოლიტიკურ ისტორიაში არაერთხელ გვინახავს მსგავსი დოკუმენტი, რომლებიც საბოლოო ჯამში თაროზე შემოიღო. ამ შემთხვევაშიც, მთავარი კითხვა და გამოწვევა ამ სტრატეგიაში მდგომარეობს იმაში, თუ რამდენად ეფექტურად შეძლებს ევროკავშირი მის განხორციელებას, რამდენად იქნება პოლიტიკური ნება ევროკავშირის წევრ ქვეყნებში ამ მნიშვნელოვანი ინიციატივების განსახორციელებლად და რამდენად მზად იქნებიან შავი ზღვის რეგიონის, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ პარტნიორობის ქვეყნები ყველა იმ სიკეთის ასათვისებლად და კონკრეტული სამოქმედო ნაბიჯების გადასადგმელად, რაც სტრატეგიაშია ასახული (Sabanadze & Dalay, 2025).

მიუხედავად იმისა, რომ ევროკავშირის ახალი სტრატეგიული მიდგომა შავი ზღვის მიმართ დროული, ყოვლისმომცველი და გეოპოლიტიკურად გააზრებულია, ვიდრე წინა ჩარჩო-დოკუმენტები, დარგის ექსპერტებისთვის და სფეროს ანალიტიკოსებისთვის გარკვეულ ბუნდოვან წარმოდგენებს ქმნის სტრატეგიის რეალისტური აღქმისა და პროდუქტიულობის თვალსაზრისით.

პირველი - უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ დოკუმენტი ოფიციალურად წარმოადგენს „სტრატეგიულ მიდგომას“ და არა სრულფასოვან „სტრატეგიას“. ეს ყველაფერი მიუთითებს მიზნობრივი დაფინანსების არარსებობას, ასევე სავალდებულო პარტნიორული ვალდებულებების არ ქონას და დეტალური სამოქმედო გეგმის არარსებობას, რომელსაც დროებით ჩარჩო დოკუმენტში მინიმალური ადგილი უნდა დათმობოდა და სამომავლო სამოქმედო გეგმისთვის საფუძველი შექმნილიყო.

მეორე - ევროკავშირის საზღვაო უსაფრთხოების ჰაბის შექმნის ინიციატივა და მისი ოპერატიული რაციონალიზაცია (ოპერაციონალიზაცია) მოითხოვს უპრეცედენტო თანამშრომლობას განსხვავებული პოლიტიკური პრიორიტეტების მქონე და ერთმანეთის მიმართ ნდობის სხვადასხვა ხარისხის მქონე სახელმწიფოებს შორის. დრმა რეგიონული დაძაბულობები, განსაკუთრებით რუსეთთან დაკავშირებული, ხელს შეუშლის პარტნიორი სახელმწიფოების სპეციალური სამსახურის მიერ სადაზვერვო ინფორმაციების გაზიარებასა და კოორდინირებული საზღვაო ოპერაციების ჩატარების შესაძლებლობებს.

მესამე - სტრატეგია უმეტესად ეყრდნობა პარტნიორი ქვეყნების პროგრესს ევროკავშირთან ურთიერთობების თვალსაზრისით, რომელიც პარტნიორი ქვეყნებისგან თანაბრად მოითხოვს დემოკრატიული რეფორმების გატარებას, კორუფციასთან ბრძოლას და დემოკრატიული კონსოლიდაციისკენ შეუქცევად სვლას. ზემოაღნიშნული მიმართულებით, რომელიმე პარტნიორი წევრი სახელმწიფოს შიდა პოლიტიკური სახელისუფლებო კრიზისისა თუ ევროკავშირთან გარკვეული პერიოდული პოლიტიკური დისბალანსის შემთხვევაში, ერთიანი სტრატეგიული დოკუმენტის

ზოგადი მიზანი საზღვაო უსაფრთხოების ნაწილში თანამშრომლობის კუთხით ნაკლებად საიმედო ხდება რიგი პარტნიორები ქვეყნების მხრიდან.

მეოთხე - რუსეთის ფედერაციის ჰიბრიდული ოპერაციები, ნაღმების განთავსება, საზღვაო კონვენციების დარღვევა სანქცირებული გემების ნაოსნობით, კიბერშეტევები და დეზინფორმაციული კამპანიები პირდაპირ გამოწვევას უქმნის ევროკავშირის ინიციატივების განხორციელებას და შესაძლოა დაასუსტოს რეგიონალური ნდობა არა მხოლოდ ზოგადად ევროკავშირის ინსტიტუტის მიმართ, არამედ სამომავლოდ მისი ინიციატივით დაანონსებული თანამშრომლობის ახალი სხვა საკითხების მიმართაც.

მეხუთე - დოკუმენტში ადამიანის უფლებები ნახსენები არ არის. ის მხოლოდ სამ სფეროზეა ორიენტირებული: „უსაფრთხოების გაძლიერება, ზრდისა და კეთილდღეობის ხელშეწყობა და გარემოს დაცვის ხელშეწყობა, კლიმატის ცვლილებისადმი მდგრადობა და მზადყოფნა“.

მექვსე - ევროკავშირი უსაფრთხოების საკითხებში თურქეთთან თანამშრომლობისკენ არის მიდრეკილი, მაგრამ ნაკლებ ინტერესს იჩენს ეკონომიკური კავშირების გაღრმავების მიმართ, რაც გარკვეულ დისბალანსს ქმნის თურქეთთან ურთიერთობაში. როგორც ჩანს, ევროკავშირი ცენტრალურ აზიასთან დაკავშირებას შავი ზღვის გავლით ანიჭებს უპირატესობას, ვიდრე სახმელეთო გზით თურქეთის გავლით.

მეშვიდე - მიუხედავად იმისა, რომ ევროკავშირი ადრე გამოთქვამდა გარკვეულ კრიტიკას რეგიონულ პარტნიორებთან აზერბაიჯანთან და თურქეთთან, კერძოდ, აღნიშნავდა სამართლიანი და თავისუფალი არჩევნების არარსებობას და ქვეყანაში სამოქალაქო საზოგადოების სივრცის შემცირებას, ამჟამინდელ სტრატეგიაში აზერბაიჯანი მოხსენიებულია როგორც ენერგეტიკული თანამშრომლობისა და კლიმატის ცვლილებასთან ბრძოლის თავლსაზრისით. აზერბაიჯანთან თანამშრომლობა პრიორიტეტულ მიმართულებად ითვლება ევროკავშირისთვის, ვინაიდან აზერბაიჯანის როლი მნიშვნელოვანია რუსული ენერგიის დარჩენილი იმპორტის შეწყვეტისათვის და ენერგიის დივერსიფიკაციის პროცესის დაჩქარებისთვის.

მერვე - ევროკავშირის ახალ სტრატეგიაში ომთან დაკავშირებული გარემოსდაცვითი ზიანის, კლიმატის ცვლილებით გამოწვეული რისკების და მდგრადი ზრდის შესაძლებლობების ხაზგასმა შესაძლოა ტონალურად შეუფერებლად აღიქმებოდეს შავი ზღვის ქვეყნების პოლიტიკოსებისა და მოქალაქეების მიერ, რომლებიც ბოლო წლებში ომს, ლტოლვილთა ნაკადს, ენერგეტიკულ კრიზისებს, ეკონომიკურ სირთულეებსა და რუსეთის ჩარევას ებრძვიან არჩევნებსა და სხვა ჰიბრიდულ ქმედებებში.

ბიბლიოგრაფია

EU strategic approach to the Black Sea region; https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategic-approach-black-sea-region_en

შონია, მ. (2025, May 28). ევროკავშირი შავი ზღვის უსაფრთხოების ახალ სტრატეგიას ამტკიცებს. Netgazeti.ge. <https://netgazeti.ge/news/775449/>;

Directorate-General for Enlargement and Eastern Neighbourhood. (2025, May 28). The European Union's strategic approach to the Black Sea region (Joint Communication). European Union; https://enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-parliament-and-council-european-unions-strategic-approach-black-sea_en;

EU შავი ზღვის რეგიონის სტაბილურობისა და უსაფრთხოებისთვის ახალ სტრატეგიას წარადგენს. (2025, May 28). Realpolitika.ge. <https://realpolitika.ge/ge/akhali-ambebi/eu-shavi-zghvis-regionis-stabilurobisa-da-usaftrkheobistis-akhal-strategias-tsaradgens/>;

- ევროკავშირის ახალი სტრატეგია შავი ზღვის რეგიონისთვის. (2025, May 29). ევროკავშირის წარმომადგენლობა საქართველოში. <https://www.eeas.europa.eu/delegations/georgia>
- იოზვიაკი, რ. (2025, May 28). ევროკავშირი შავ ზღვაში ახალი ცენტრის შექმნას განიხილავს რუსეთისგან მომავალ საფრთხეებთან საბრძოლველად. რადიო თავისუფლება. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/33427761>;
- Anghel, S. E. (2025). EU strategic approach to the Black Sea region. European Parliament Think Tank. <https://epthinktank.eu/2025/05/26/eu-strategic-approach-to-the-black-sea-region>;
- Austrian Institute for International Politics. (2025). Building connectivity, managing risk: The EU's geopolitical role in the Black Sea. OIIP Policy Paper; <https://www.oiiip.ac.at/en/publications/building-connectivity-managing-risk-the-eus-geopolitical-role-in-the-black-sea>;
- Carnegie Endowment for International Peace. (2025). European democracy support annual review 2025. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/research/2026/02/european-democracy-support-annual-review>;
- Sabanadze, N., & Dalay, G. (2025). Understanding Russia's Black Sea strategy: How to strengthen Europe and NATO's approach to the region. Chatham House Research Paper; <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2025-07/2025-07-28-russias-black-sea-strategy-sabanadze-dalay>;

THE EUROPEAN UNION'S NEW STRATEGY REGARDING BLACK SEA REGION SECURITY ISSUES

Lasha Khozrevanidze

*Doctor of International Relations,
Associate Professor at the Faculty of Law and Social
Sciences of Batumi Shota Rustaveli State University;
E-mail: lasha.khozrevanidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2936-5740>*

Abstract. The aim of the work is to research the essence of the new action strategy of the European Union regarding the security of the Black Sea region. Against the background of the changed geopolitical environment in the region (especially after the 2022 Russia-Ukraine events) and the transformation of the balance of power, the work also explores the revision of security policy instruments by the European Union and the real perspectives of strategic involvement.

The research analyzes the main directions of the EU's new strategy toward the Black Sea region, including the possibilities of:

- Strengthening maritime infrastructure
- Protecting critical infrastructure
- Promoting energy diversification
- Developing mechanisms to combat hybrid threats
- Supporting the institutional resilience of partner states

The aim of the work is to evaluate the effectiveness of the new strategy in terms of ensuring regional stability, strengthening deterrence policies, and forming a collective security architecture. The research is based on a critical synthesis of official documents, strategic concepts, and expert assessments. The results of the research demonstrate the EU's growing ambition to form itself as the creator of the structural security architecture in the Black Sea region and to define its long-term geopolitical role. The research results also highlight the expected flaws of the EU strategy and the potential reasons for the strategy's possible ineffectiveness. The research relies on methods such as document study and content analysis, as well as scientific literature, internet resources, and reports published by various research centers and government agencies.

Keywords: Black Sea region; European Union; EU security; Security policy; Maritime security; Russia-Ukraine war; Hybrid threats.

* * *

Introduction. The Black Sea region has always represented a strategic battlefield for hegemon states. This became especially clear during the so-called "Cold War" period. After the collapse of the Soviet Union, a period of political calm was established in the region for some time, caused by the shift of geopolitical focus to other hotspots – the Middle East and the South China Sea.

Against the background of geopolitical changes implemented in the recent past (referring to the 2008 Russia-Georgia war, the 2014 illegal annexation of Crimea by Russia, and the full-scale invasion carried out by Russia in 2022), the region and its importance for the European security architecture have gradually

returned to the agenda of EU and United States policymakers. In recent years, a readiness has formed between the EU, NATO, and the United States that it has become an essential necessity to update and reset the long-term fundamental strategy for the Black Sea region.

Considering the above, the European Union, which has repeatedly expressed a desire to become a more active geopolitical actor, published a new Black Sea security strategy on May 28-29, 2025. The goal of the new Black Sea strategy presented by the EU is to ensure security, stability, and sustainable development in the Black Sea region. According to the European Commission, the main goal of the strategy will be to strengthen the EU's geopolitical role in the region, especially against the backdrop of Russia's attack on Ukraine. Information released by the European Commission notes that within the framework of the new strategy, the EU will strengthen cooperation with Ukraine, the Republic of Moldova, Georgia, Turkey, Armenia, and Azerbaijan.

The main goal of this strategy is to obtain political benefits for the European Union and its partners, which will be based on a mutually beneficial partnership between the aforementioned states and the EU in the Black Sea region. The specific strategy for the Black Sea region is a promise from the head of the European Commission, Ursula von der Leyen, which she made at the end of 2024 after being re-elected as President of the European Commission. It is important that the EU has for the first time adopted a document of this type that is entirely focused only on the security of the Black Sea region, and the document discusses all the important topics that will, on the one hand, strengthen the strategic partnership between the member countries of the region and the EU, and on the other hand, ensure the development of each country in various directions that will be beneficial for the EU, which wishes to increase its function in the region.

Russia's annexation in Ukraine has placed the Black Sea region at the center of main transatlantic security concerns. Russia's war against Ukraine has turned the Black Sea into a security hotspot. Crimea has turned into a heavily militarized Russian operational base for air and naval strikes, which directly threatens other countries of the region and not only Ukraine. Against the backdrop of Russia's factual naval blockade of Ukraine, a large part of the Black Sea has become dangerous for safe navigation, which has seriously affected commercial shipping and Ukrainian grain exports. This given situation threatens commercial navigation and causes the destabilization of the region's economy.

Despite the fact that in response to all this, NATO deployed combat units in Bulgaria and Romania (NATO member countries on the European continent), activated military exercises, and increased mine-clearing training and operations, all this is still not enough for the Black Sea region to be safe in the future against new Russian aggression (Shonia, 2025). By invading Ukraine and cutting off gas supplies to a number of states (Ukraine and Moldova) in 2022, Russia has already shown readiness to turn important oil and gas transit infrastructure, untapped energy resources, critical pipelines, and underwater cables at the bottom of the Black Sea basin into possible targets in case of another regional conflict (Realpolitika, 2025). It is also entirely possible that Russia will use hybrid tactics to disrupt energy projects, involving the encouragement of local resistance through disinformation (European officials in the recent past suspected that Russia was secretly funding protests directed against energy investments in Eastern Europe).

In the process of talking about hybrid threats, we must definitely mention the disinformation and interference in electoral processes used by Russia to destabilize governments in the Black Sea region and to shake the population's trust in the EU and NATO. For example, in Moldova and Georgia, Kremlin-supporting media and social platform internet-influencers spread a narrative that integration into the EU threatens traditional values. Russian hybrid attacks are also recorded in NATO member countries Romania and Bulgaria, where during the last presidential elections, the far-right candidate Călin Georgescu rapidly increased his

rating among the population through a disinformation campaign conducted on social networks. In Bulgaria, old pro-Russian elites still maintain strong positions as a result of corruption and oligarchic influences.

It is noteworthy that in terms of developing energy, transport, and digital infrastructure, the European Commission has already included the Black Sea transport corridor in the plans for Trans-European transport networks, and in 2023, Azerbaijan, Georgia, Romania, and the EU signed a flagship initiative of the EU Global Gateway on the Black Sea underwater cable project, which envisages the improvement of data and logistical connections. According to the new strategic document presented by the EU for the stability and security of the Black Sea region, the goal of the strategy is to obtain real political benefits for the partner countries of the Black Sea region and the EU, which should be achieved by strengthening mutually beneficial partnerships and deepening investments.

The future cooperation of the EU and the Black Sea region includes three pillars:

- Strengthening security, stability, and sustainable development
- Promoting economic growth and prosperity
- Promoting environmental protection, readiness for climate change, and developing a common policy

According to the strategic document, the EU, together with regional partners, will implement 3 main initiatives in each pillar, thereby helping the region to respond to security challenges with maximum readiness (European Union, 2025). The initiatives voiced in the cooperation pillars will find practical application in the following directions according to the document:

- **Initiative for creating Black Sea maritime security and a corresponding innovation hub** – the aim of which will be to centralize information sharing, support mine neutralization, monitor naval navigation, and protect critical underwater infrastructure. This directly responds to increasing the effectiveness of maritime security, which will provide maximum monitoring of the existence of the so-called "shadow fleet" and the passage of sanctioned cargo in the Black Sea region bypassing sanctions.
- **Development of a special connection and communication agenda and protocol** – the development of transport, energy, and digital networks to maximize the use of the Black Sea region's potential as a vital corridor connecting two continents, Europe and Central Asia, through the South Caucasus.
- **Strengthening the readiness of Black Sea coastal societies and so-called blue economy sectors** – this will help Black Sea countries eliminate war-related ecological damage, as well as react quickly and effectively to risks related to climate change.

This strategy, in the EU's view, will unite all relevant instruments and policies and mobilize investments. All the above, in the EU's view, is directed toward and aims at promoting long-term security in the Black Sea region. The Black Sea, with its unique geographical location connecting Europe, the South Caucasus, Central Asia, and the Eastern Mediterranean, can turn into a main node of stability, sustainable development, and maritime communication based on common partnership interests.

Research Methodology. The research is based on a qualitative research design, which combines document analysis, discourse analysis, and content analysis methods. The main source of research is official documents of the European Union, strategic statements, policy framework documents, and institutional reports, which are analyzed based on the principle of primary sources. Within the framework of the research, the Purposive Sampling method was used, according to which print and online media publications, analytical articles, and reports of research centers were selected. The criteria for selecting sources were defined as their institutional reliability, academic and expert authority, chronological relevance, and thematic relevance. A comparative approach was also used in the research process, which gave us the opportunity to evaluate the evolution of EU policy and strategic changes in the context of regional security.

Discussion. The Black Sea region has become one of the most strategically contested spaces in today's European security architecture. Its importance increased sharply after Russia's full-scale attack on Ukraine, which turned maritime infrastructure, regional stability, and strategic communication into urgent security priorities. Discussion continues on how the region's security can be strengthened under the conditions of the continuation of Russian aggression and also on what can be done for regional security in the more distant post-war period (Carnegie Endowment, 2025).

Several actors have the interest and potential to influence the security situation of the Black Sea, and the EU represents one of the main supports. The EU's response to the security challenges facing the region coincided with the period when a new strategic approach was adopted in May 2025. Formally, its goal was to transform the Black Sea region into a space of stability, resilience, and cooperation. The document establishes a more ambitious vision than previous frameworks, although its final success will depend on overcoming the significant obstacles caused by regional instability and political complexities. Several months have passed since the adoption of the strategy, which allows for some initial conclusions to be made about its success perspectives (Austrian Institute for International Politics, 2025).

As mentioned, the strategy is structured into three pillars, in which a significant conceptual change and innovative element is presented – in terms of creating a Black Sea maritime security hub, which envisages the centralization of the exchange of operational information in the field of maritime security among strategic partners in the future. With this initiative, the EU hopes that in the period following the post-Ukraine-Russia war, it will be able to create a "Black Sea Maritime Security Center" to fight against Russia's actions in the region and to protect critical maritime infrastructure. Also, in response to the challenges existing in terms of energy security, the EU declares with the new strategy that the Black Sea can become a guarantor of stability and sustainable development, and that is why it comes out with an initiative to create a "Black Sea Maritime Security Hub," which will strengthen the region's maritime security and protect critical infrastructure and the maritime environment.

This confirms that the EU fully realizes the strategic importance of the region, although the operational details of creating the security hub are vague at this stage. In this direction, an active discussion is going on among experts in the field regarding where the center of the aforementioned Black Sea maritime security hub should be located, or which countries will enter it, and who will lead the coordination of the exchange of operational information (Anghel, 2025). The strategic document announced by the EU does not provide answers to these questions at this stage, which makes not only the creation but also the practical success of the maritime security hub more vague.

The EU also states that it will implement the Black Sea strategy "in synergy with the expansion process and the Eastern Partnership policy". This may be effective when working with Moldova and Ukraine, but may prove less flexible in the case of Turkey, whose role in the Black Sea requires a special, tailored approach (EU Delegation to Georgia, 2025). The discussion regarding Turkey's role and involvement in the strategic document is also deepened by the fact that Great Britain and France have long been coming out with initiatives to deploy military forces in the Black Sea region and take responsibility for creating security guarantees there. However, according to information from individual media outlets (Jozwiak, 2025), Turkey has already stated that it wants to lead the naval component (flotilla) of such forces – specifically, the military forces that will be responsible for safe movement in the Black Sea and clearing potential mines.

Despite the fact that the document does not directly mention the deployment of forces in Ukraine, it emphasizes the necessity of strengthening cooperation with Ankara and ensuring peace in and around the Black Sea. Regarding Turkey, the document states that "Turkey can play a constructive role in the fight against Russia's shadow fleet and contribute to efforts to strengthen maritime security, energy security, and

connections in accordance with international law and other conventions" (EU strategic approach to the Black Sea region, 2025). In case of the successful implementation of the strategic document in practice, this very document may become the prerequisite for the start of a new stage of Turkey-EU relations and a reset of relations.

Conclusion and Results. Almost a year has passed since the publication of the new strategy for the security of the Black Sea region by the EU, which allows for some initial conclusions to be made about its success perspectives and likely productivity. In recent political history, we have seen similar documents many times that were eventually put on the shelf. In this case as well, the main question and challenge in this strategy lies in how effectively the EU will be able to implement it, how much political will there will be in the EU member countries to implement those important initiatives, and how ready the countries of the Black Sea region, especially the Eastern Partnership countries, will be to absorb all those benefits and take specific action steps that are reflected in the strategy (Sabanadze & Dalay, 2025).

Despite the fact that the EU's new strategic approach toward the Black Sea is more timely, comprehensive, and geopolitically considered than previous framework documents, it creates certain vague perceptions for field experts and sphere analysts in terms of the realistic perception and productivity of the strategy:

1. **First** – above all, it should be noted that the document officially represents a "strategic approach" and not a full-fledged "strategy". All this indicates the absence of targeted funding, as well as the absence of mandatory partnership obligations and a detailed action plan, which should have been given minimum space in the temporary framework document to create a foundation for a future action plan.

2. **Second** – the initiative to create an EU maritime security hub and its operational rationalization (operationalization) requires unprecedented cooperation between states with different political priorities and different degrees of trust toward each other. Deep regional tensions, especially those related to Russia, will prevent the sharing of intelligence information by the special services of partner states and the possibilities of conducting coordinated maritime operations.

3. **Third** – the strategy mostly relies on the progress of partner countries in terms of relations with the EU, which equally requires the implementation of democratic reforms, the fight against corruption, and an irreversible path toward democratic consolidation from partner countries. In the direction mentioned above, in the case of an internal political governmental crisis of any partner member state or a certain periodic political imbalance with the EU, the general goal of the unified strategic document in the part of maritime security cooperation becomes less reliable on the part of a number of partner countries.

4. **Fourth** – the Russian Federation's hybrid operations, deployment of mines, violation of maritime conventions by the navigation of sanctioned ships, cyberattacks, and disinformation campaigns pose a direct challenge to the implementation of EU initiatives and may weaken regional trust not only toward the EU institution in general but also toward other new cooperation issues announced by its initiative in the future.

5. **Fifth** – human rights are not mentioned in the document. It is oriented only on three fields: "strengthening security, promoting growth and prosperity, and promoting environmental protection, resilience to climate change and readiness".

6. **Sixth** – the EU is inclined toward cooperation with Turkey in security matters, but shows less interest in deepening economic ties, which creates a certain imbalance in the relationship with Turkey. It seems that the EU gives preference to connecting with Central Asia through the Black Sea rather than by land route through Turkey.

7. **Seventh** – although the EU previously expressed certain criticism toward regional partners Azerbaijan and Turkey – specifically noting the absence of fair and free elections and the shrinking of civil society space in the country – in the current strategy, Azerbaijan is mentioned in terms of energy cooperation and the fight

against climate change. Cooperation with Azerbaijan is considered a priority direction for the EU, as Azerbaijan's role is important for stopping the remaining import of Russian energy and accelerating the process of energy diversification.

8. **Eighth** – the emphasis in the EU's new strategy on war-related environmental damage, risks caused by climate change, and opportunities for sustainable growth may be perceived tonally inappropriately by politicians and citizens of Black Sea countries, who in recent years have been fighting war, refugee flows, energy crises, economic difficulties, and Russian interference in elections and other hybrid actions.

Bibliography

EU strategic approach to the Black Sea region;

https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-strategic-approach-black-sea-region_en

Shonia, M. (2025, May 28). The European Union approves a new Black Sea security strategy. Netgazeti.ge.

<https://netgazeti.ge/news/775449/>;

Directorate-General for Enlargement and Eastern Neighbourhood. (2025, May 28). The European Union's strategic approach to the Black Sea region (Joint Communication).

European Union;

https://enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-parliament-and-council-european-unions-strategic-approach-black-sea_en;

EU presents a new strategy for the stability and security of the Black Sea region. (2025, May 28). Realpolitika.ge.

<https://realpolitika.ge/ge/akhali-ambebi/eu-shavi-zghvis-regionis-stabilurobisa-da-usaftrkheobistis-akhal-strategias-tsaradgens/>;

The European Union's new strategy for the Black Sea region. (2025, May 29). EU Delegation to Georgia.

<https://www.eeas.europa.eu/delegations/georgia>

Jozwiak, R. (2025, May 28). The EU is considering creating a new center in the Black Sea to fight threats from Russia.

Radio Liberty. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/33427761>;

Anghel, S. E. (2025). EU strategic approach to the Black Sea region. European Parliament Think Tank.

https://epthinktank.eu/2025/05/26/eu-strategic-approach-to-the-black-sea-region/?utm_source=chatgpt.com;

Austrian Institute for International Politics. (2025). Building connectivity, managing risk: The EU's geopolitical role in the Black Sea.

OIIP Policy Paper;

https://www.oaip.ac.at/en/publications/building-connectivity-managing-risk-the-eus-geopolitical-role-in-the-black-sea/?utm_source=chatgpt.com;

Carnegie Endowment for International Peace. (2025). European democracy support annual review 2025. Carnegie Endowment for International Peace.

https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/research/2026/02/european-democracy-support-annual-review-2025?utm_source=chatgpt.com;

Sabanadze, N., & Dalay, G. (2025). Understanding Russia's Black Sea strategy: How to strengthen Europe and NATO's approach to the region.

Chatham House Research Paper;

https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2025-07/2025-07-28-russias-black-sea-strategy-sabanadze-dalay.pdf?utm_source=chatgpt.com;

ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის საჯარო ინფორმირებისთვის
გამოყენების სამართლებრივი რეგულირება და პრაქტიკა

მურმან გორგოშაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: murman.gorgoshadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7794-3179>

ლევან ჯაყელი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: l.jakeli@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0133-0733>

აბსტრაქტი. ენა ადამიანის თვითმყოფადობისა და კულტურული იდენტობის უმთავრესი ფორმაა და სახელმწიფოს კონსტიტუციურ-სამართლებრივი სტატუსის ერთ-ერთი ფუნდამენტური ნიშანია. სახელმწიფო ენა სამართლებრივი დაცვის ქვეშ მყოფი სოციალური სიკეთეა, რომლის გამოყენება და განვითარება სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი ფუნქციაა.

ნაშრომი ეძღვნება ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის, საჯარო ინფორმირების სფეროში გამოყენების სამართლებრივ რეგულირებას, პრაქტიკასა და შესაბამის რეკომენდაციებს. გაანალიზებულია ქართული ენის ფუნქციური არეალის შემცირების ტენდენციები და ენის დეგრადაციის საფრთხეები, რაც განსაკუთრებით იჩენს თავს საჯარო ინფორმირებისთვის განკუთვნილ წერით მეტყველებაში.

კვლევაში განხილულია საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილ განცხადებებზე, სასათაურო წარწერებზე, პლაკატებზე, აბრეშებზე, აფიშებზე, რეკლამებსა და სხვა ვიზუალური ინფორმაციის მატარებელ ტექსტებზე ქართული ენის გამოყენების სამართლებრივი რეგულაციები. გაანალიზებულია ქართული კანონმდებლობის შესაბამისი ნორმების დარღვევის პრაქტიკა.

კვლევის შედეგები მიუთითებს, რომ მიუხედავად მოქმედი სამართლებრივი და ინსტიტუციური მექანიზმებისა, სახელმწიფო ენის გამოყენების სფეროში კვლავ ფიქსირდება რეგულაციების დარღვევები, რაც განპირობებულია სამართლებრივი ცნობიერების დაბალი დონით, ნორმატიული ბაზის გარკვეული ბუნდოვანებითა და სანქციების არასაკმარისი ეფექტიანობით. ნაშრომში შემუშავებულია რეკომენდაციები სამართლებრივი რეგულაციების დახვეწისა და სახელმწიფო ენის დაცვისა და პოპულარიზაციის გაძლიერების მიზნით.

საკვანძო სიტყვები: საქართველოს სახელმწიფო ენა; საჯარო ინფორმირება; საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი წარწერები; სახელმწიფო ენის დეპარტამენტი.

შესავალი. მეცნიერები აქტიურად საუბრობენ, ენის სხვადასხვა საფრთხეებზე (არაბული, 2013: 258; გიგაშვილი, 2010: 157-158; გორგოშაძე, 2018; ჯაველიძე, 2022: 14-17; ასათიანი, 2025). ენის სიკვდილის ერთ-ერთ სიმპტომად მისი რეალიზაციის შემცირებული სფეროები სახელდება (გიგაშვილი, 2011: 79-80). სამწუხაროდ, ქართული ენის ფუნქციური არე იზღუდება, როგორც ზეპირ, ისე წერით მეტყველებაში. ეს კი იმაზე მიუთითებს, რომ ქართული ენა, როგორც საქართველოს ისტორიულ-კულტურული და პოლიტიკურ-სამართლებრივი მემკვიდრეობისა და ყოფის გამომხატველი ფენომენი განსაკუთრებულ მზრუნველობას საჭიროებს, რაც ვლინდება „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონის მიღებით (2015 წ.) (საქართველოს, 2015), საჯარო სამართლის იურიდიული პირის – სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის შექმნით (2017 წ.) (საჯარო სამართლის, 2017), 2021-2030 წლების სახელმწიფო ენის ერთიანი პროგრამის (სტრატეგიის) შემუშავებით (სახელმწიფო, 2021) და სახელმწიფოს მიერ გატარებული სხვა ღონისძიებებით, რომელთა მიზანია: სახელმწიფო ენის კონსტიტუციური სტატუსის განმტკიცება; მისი გამოყენებისა და დაცვის სამართლებრივი საფუძვლების დადგენა; სახელმწიფო და არასახელმწიფო ენების ფუნქციონირებასთან დაკავშირებული სამართლებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება¹⁵; საქართველოს საკანონმდებლო აქტებით დადგენილ ფარგლებში სახელმწიფო ენის კონსტიტუციური სტატუსის დაცვისა და პოპულარიზაციის უზრუნველყოფა; ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადგენა-დამკვიდრება და სხვა (საქართველოს, 2015: მ.1, პ.1).

ენის გამოყენების ერთ დიდ სფეროს წერითი მეტყველება წარმოადგენს, წერით მეტყველებაში კი საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილ განცხადებებს, სასაბურო წარწერებს, პლაკატებს, აბრებს, აფიშებს, რეკლამებს და სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტებს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს კანონმდებლობა ადგენს ამ სფეროს სამართლებრივ რეგულაციებს, პრაქტიკაში მათი დარღვევის არაერთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. წინამდებარე სტატია საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილ განცხადებებზე, სასაბურო წარწერებზე, პლაკატებზე, აბრებზე, აფიშებზე, რეკლამებზე და სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტებზე ქართულ ენაზე წერითი მეტყველებისას საქართველოს კანონმდებლობით გათვალისწინებული რეგულაციების დარღვევების შესწავლა-ანალიზს და ზოგიერთი რეკომენდაციის შემუშავებას ეხება.

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებულია აღწერითი, ფოკუსირებული და შერჩევითი დაკვირვების, წყაროების ანალიზის, სისტემური ანალიზის, საფუძველ-შედეგის კავშირის, ანალოგიის მეთოდები.

საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილ წარწერებზე შემჩნეული ძირითადი დარღვევები

საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადებების, სასაბურო წარწერების, პლაკატების, აბრების, აფიშების, რეკლამების და სხვა ვიზუალური ინფორმაციისთვის განკუთვნილი ტექსტების დიდ ნაწილზე უხეშად ირღვევა:

- ა) 2015 წლის 22 ივლისის საქართველოს ორგანული კანონის „სახელმწიფო ენის შესახებ“, 24-ე მუხლი, 25-ე მუხლის მე-3, მე-5, მე-6 პუნქტები;
- ბ) 1998 წლის 18 თებერვლის საქართველოს კანონის „რეკლამის შესახებ“, მე-4 მუხლის 1-ლი, მე-2, მე-2¹, მე-3, მე-4 პუნქტები, მე-6 მუხლის მე-2 პუნქტი და მე-7 მუხლის 1-ლი პუნქტი;
- გ) საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 144¹⁰-ე მუხლი;

დ) 2004 წლის 23 დეკემბრის საქართველოს კანონის „მაუწყებლობის შესახებ“, 51¹-ე მუხლი.

მივყვეთ მუხლობრივად და ვაჩვენოთ რომელი მუხლით რაა გათვალისწინებული და პრაქტიკაში რა ტიპის დარღვევებთან გვაქვს საქმე.

საქართველოს ორგანული კანონის „სახელმწიფო ენის შესახებ“ 24-ე მუხლი ადგენს: **„საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადების, შეტყობინების, სასათაურო წარწერის, პლაკატის, აბრის, აფიშის, რეკლამის, სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტი სახელმწიფო ენაზე სრულდება. საჭიროების შემთხვევაში, შესაბამისი ინფორმაცია შეიძლება მიეთითოს არასახელმწიფო ენაზედაც, ხოლო იმ მუნიციპალიტეტში, სადაც ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენლები კომპაქტურად ცხოვრობენ, – აგრეთვე ამ ეროვნული უმცირესობის ენაზე“**. როგორც ვხედავთ, ამ მუხლის მიხედვით საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადების, შეტყობინების, სასათაურო წარწერის, პლაკატის, აბრის, აფიშის, რეკლამის, სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტი სახელმწიფო ენაზე ანუ ქართულ ენაზე უნდა სრულდებოდეს, ხოლო საჭიროების შემთხვევაში, იგივე ინფორმაცია, შესაძლებელია მიეთითოს არასახელმწიფო ენაზეც.

კანონის ეს მოთხოვნა უმრავლეს შემთხვევაში არ სრულდება (პროგრამული ანგარიში, 2017), საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი არაერთი განცხადება, შეტყობინება, სასათაურო წარწერა, პლაკატი, აბრა, აფიშა, რეკლამა და სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტი, მხოლოდ უცხო ენაზეა შესრულებული და არაა გამოყენებული სახელმწიფო ენა, რითაც, ბუნებრივია, იზღუდება ქართული ენის გამოყენების სივრცე. საქართველოს „სახელმწიფო ენის შესახებ“ ორგანული კანონის 24-ე მუხლში საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილ ტექსტების ჩამონათვალში პირდაპირ არაა მითითებული სატრანსპორტო საშუალებები, როგორც ჩანს აღნიშნული საშუალებები ამ მუხლის „და სხვაშია“ ნაგულისხმევი. იქედან გამომდინარე, რომ სატრანსპორტო საშუალებების საჯარო ინფორმირებისთვის გამოყენება მატულობს, მიზანშეწონილია აღნიშნული მუხლის ჩამონათვალს დაემატოს სიტყვები „მათ შორის სატრანსპორტო საშუალებებზე“ და იგი ჩამოყალიბდეს ასე: **„საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადების, შეტყობინების, სასათაურო წარწერის, პლაკატის, აბრის, აფიშის, რეკლამის, სხვა ვიზუალური, მათ შორის სატრანსპორტო საშუალებებზე, ინფორმაციის ტექსტი სახელმწიფო ენაზე სრულდება...“**

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს ორგანული კანონი „სახელმწიფო ენის შესახებ“ მოითხოვს, რომ საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადების, შეტყობინების, სასათაურო წარწერის, პლაკატის, აბრის, აფიშის, რეკლამის, სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტის სახელმწიფო ენაზე შესრულება სავალდებულოა (საქართველოს, 2015: მ.25, პ.1). ხოლო, იმ შემთხვევაში, თუ საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადების, შეტყობინების, სასათაურო წარწერის, პლაკატის, აბრის, აფიშის, რეკლამის, სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტის შემდგენის ინტერესებში შედის, რომ ტექსტი სახელმწიფო ენის გარდა სხვა ენაზეც იქნას მითითებული, კანონს შემოაქვს ასეთი რეგულაცია: „საჭიროების შემთხვევაში შეიძლება მისი არასახელმწიფო ენაზეც წარმოდგენა“. კანონი არ აზუსტებს იმას, თუ რას გულისხმობს „საჭიროების შემთხვევა“, ასეთი შემთხვევების განსაზღვრას კანონმდებელი საჯარო ინფორმირებისთვის განკუთვნილი ტექსტის შემქმნელს ანდობს ანუ არ ზღუდავს მას იმის განსაზღვრაში თუ რას ჩათვლის იგი „საჭიროების შემთხვევად“ (შედარებისთვის: საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი ინფორმაციის არასახელმწიფო ენაზე განთავსებას სომხეთის რესპუბლიკის კანონი „ენის შესახებ“ უშვებს აუცილებლობის შემთხვევაში (Law, 1993: მ.4, პ.3), ხოლო აზერბაიჯანის კანონი „სახელმწიფო ენის შესახებ აზერბაიჯანის რესპუბლიკაში“, უცხოელების მომსახურებასთან დაკავშირებულ სფეროებში (Закон, 2002: მ.7, პ.1). იმ შემთხვევაში, თუ საჭიროდ ჩაითვალა საჯარო ინფორმირებისთვის ტექსტის არასახელმწიფო ენაზეც განთავსება და თუ ეს ეხება კანონით გათვალისწინებულ შემთხვევებში ოფიციალურ სახელწოდებას, „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონის მიხედ-

ვით, დაცული უნდა იქნას შემდეგი მოთხოვნები: თუ სახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი და არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი თავსდება ერთმანეთის გვერდიგვერდ, მაშინ წინ, ანუ მარცხნივ თავსდება სახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი, ხოლო შემდეგ, მარჯვნივ, არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი; იმ შემთხვევაში თუ სახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი და არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი თავსდება ზემოთ და ქვემოთ, მაშინ ზევით თავსდება სახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი, ხოლო ქვევით არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი (საქართველოს, 2015: მ.25, პ.3). ოფიციალური სახელწოდებისაგან განსხვავებულ შემთხვევებშიც სახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტის წინ (მარცხნივ ან ზევით) თავსდება (საქართველოს, 2015: მ.25, პ.5).

იმის გათვალისწინებით, რომ საქართველოში, ქართულთან ერთად, აფხაზური ენაც სახელმწიფო ენაა აფხაზეთში, ოფიციალური სახელწოდების ქართულ, აფხაზურ და არასახელმწიფო ენებზე გადმოცემისას ქართული ტექსტი თავსდება წინ (მარცხნივ ან ზევით), აფხაზური ტექსტი – ცენტრში, ხოლო არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი – შემდეგ (მარჯვნივ ან ქვევით) (საქართველოს, 2015: მ.25, პ.4). აღნიშნული რეგულაციები ირღვევა სხვადასხვაგვარად: ა) ზევით და ქვევით ან მარცხნივ და მარჯვნივ უცხო ენოვანი წარწერაა, შუაში ქართულენოვანი, თანაც ზოგჯერ ქართულად სხვა რამ წერია, უცხოურად სხვა; ბ) ფირმის ან ობიექტის დასახელება არასახელმწიფო ენაზეა მოცემული, სხვა ინფორმაცია სახელმწიფო ენაზე; გ) ზევით სახელმწიფო ენის ნაცვლად განთავსებულია წარწერა არასახელმწიფო ენაზე; დ) წინ, ანუ მარცხნივ არასახელმწიფო ენოვანი წარწერაა, ხოლო შემდეგ, მარჯვნივ სახელმწიფო ენოვანი და სხვა (პროგრამული ანგარიში, 2017).

იმის გათვალისწინებით, რომ საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი წარწერის არასახელმწიფო ენაზე (მათ შორის, ეროვნული უმცირესობის ენაზე) წარმოდგენის წესი სახელმწიფო ენის დეპარტამენტს ჯერ არ შეუმუშავებია და არ დაუმტკიცებია, რასაც ითვალისწინებს „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონი (საქართველოს, 2015: მ.25, პ.2), კარგი იქნებოდა „რეკლამის შესახებ“ კანონის მე-4 მუხლის მე-2¹ პუნქტს დამატებოდა „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონის 25-ე მუხლის მე-3, მე-4 და მე-5 პუნქტებით განსაზღვრული დანაწესები. აღნიშნული რეკომენდაციის გათვალისწინებით „რეკლამის შესახებ“ კანონის მე-4 მუხლის მე-2¹ პუნქტი მიიღებს შემდეგ სახეს: „საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე აბრაზე წარწერა შესრულებული უნდა იყოს სახელმწიფო ენაზე, ხოლო სურვილის შემთხვევაში იგი შეიძლება შესრულდეს აგრეთვე უცხოურ ენაზე. უცხოენოვანი წარწერა ზომით არ უნდა აღემატებოდეს სახელმწიფო ენაზე შესრულებულ წარწერას და სახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტის წინ (მარცხნივ ან ზევით) უნდა განთავსდეს ხოლო არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი – შემდეგ (მარჯვნივ ან ქვევით). ქართულ, აფხაზურ და არასახელმწიფო ენებზე ტექსტის გადმოცემისას ქართული ტექსტი თავსდება წინ (მარცხნივ ან ზევით), აფხაზური ტექსტი – ცენტრში, ხოლო არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი – შემდეგ (მარჯვნივ ან ქვევით)“.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონი არასახელმწიფო ენას უწოდებს სახელმწიფო ენის გარდა, ნებისმიერ ენას, რომლითაც საქართველოს მოქალაქეები და საქართველოში მცხოვრები სხვა პირები პირად ცხოვრებაში თუ საჯაროდ სარგებლობენ (საქართველოს, მ.3, ქვეპუნქტი ბ), მაშინ ძალიან მრავალდება ისეთი უცხოენოვანი წარწერები, რომელთა შემქმნელებს საქართველოში სხვადასხვა (მათ შორის რელიგიური, იდეური თუ პოლიტიკური) ინტერესები ამოძრავებთ, ენა კი, მოგეხსენებათ, ყველაზე მნიშვნელოვანი იარაღია, რბილად რომ ვთქვათ, ამ პაექრობაში. ამის დასტურად ირანის მაგალითიც შეიძლება მოვიტანოთ, სადაც არაბული ენა რელიგიური ურთიერთობის ენიდან თანდათანობით იქცა მნიშვნელობით მეორე საურთიერთობო ენად (რამიშვილი, 2014: 145). ყოველივე ამის გამო, მიზანშეწონი-

ლად მიგვაჩნია სიტყვა „არასახელმწიფოს“ შეცვლა სიტყვით „საერთაშორისო“ და მოცემული ნორმის შემდეგნაირად ჩამოყალიბება: „**საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადების, შეტყობინების, სასათაურო წარწერის, პლაკატის, აბრის, აფიშის, რეკლამის, სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტი სახელმწიფო ენაზე სრულდება. საჭიროების შემთხვევაში, შესაბამისი ინფორმაცია შეიძლება მიეთითოს საერთაშორისო ენაზედაც ...**“

საქართველოს ორგანული კანონით „სახელმწიფო ენის შესახებ“ განსაზღვრულია, რომ არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული ტექსტი სახელმწიფო ენაზე შესრულებულ ტექსტთან ერთად გამოყენებისას არასახელმწიფოენოვანი ტექსტის შრიფტი სახელმწიფოენოვანი ტექსტის შრიფტზე დიდი არ უნდა იყოს (საქართველოს, 2015: მ.25, პ.6). კანონის ეს მოთხოვნაც ირღვევა ხშირ შემთხვევებში (პროგრამული ანგარიში, 2017).

საქართველოს კანონის „რეკლამის შესახებ“ მიხედვით არასახელმწიფო ენაზე შესრულებული წარწერა არათუ ზომით, რაოდენობითაც არ უნდა აღემატებოდეს სახელმწიფო ენაზე შესრულებულ წარწერას, „უცხო ენაზე შესრულებული წარწერა ზომით (ყველა შემთხვევაში) და რაოდენობით (გარდა ტელეპროდუქციისა) არ უნდა აღემატებოდეს სახელმწიფო ენაზე შესრულებულ (ტრანსლიტერირებულ) ფორმას“ (საქართველოს, 1998: მ.4, პ.3). ამ მუხლით გათვალისწინებული მოთხოვნის დარღვევებიც ხშირად შეინიშნება პროგრამული ანგარიში, 2017).

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს საქართველოში არასახელმწიფო ენაზე რეგისტრირებული სასაქონლო (მომსახურების) ნიშნის (ლოგოტიპის) განთავსება. საქართველოს კანონი „სასაქონლო ნიშნების შესახებ“, სასაქონლო ნიშანს უწოდებს ნებისმიერ სიმბოლოს ან სიმბოლოთა ერთობლიობას, რომელიც შეტანილია სასაქონლო ნიშნების რეესტრში, ჩამოყალიბებულია ნათლად და მკაფიოდ და აქვს უნარი, ერთი საწარმოს საქონელი ან/და მომსახურება მეორე საწარმოს საქონლისგან ან/და მომსახურებისგან (შემდგომ – საქონელი) განასხვავოს. სიმბოლო ან სიმბოლოთა ერთობლიობა შეიძლება იყოს სიტყვა (სიტყვები), სახელი (სახელები), ასო (ასოები), ციფრი (ციფრები), ბგერა (ბგერები), გამოსახულება, ფერი (ფერები), საქონლის ან მისი შეფუთვის ფორმა (საქართველოს, 1999: მ.3, პ.1-2). აღნიშნულ საკითხს არეგულირებს საქართველოს კანონი „რეკლამის შესახებ“, რომლის მიხედვით: „საქართველოში განთავსებული, სხვა ენაზე რეგისტრირებული სასაქონლო (მომსახურების) ნიშნის (ლოგოტიპის) მფლობელს ევალება მისი ტრანსლიტერაციის წესით გადმოცემა ქართულ ენაზე“ (საქართველოს, 1998: მ.4, პ.2). მაშასადამე, ქართული კანონმდებლობა მოითხოვს, რომ სასაქონლო ნიშნები (სიმბოლოები) გადმოიცეს ქართულ ენაზე და ისე განთავსდეს, რასაც ჩვენთან განთავსებული ბრენდები ხშირად არ აკეთებენ (პროგრამული ანგარიში, 2017). საქართველოში რეგისტრირებულ კომერციულ გაერთიანებებთან, მეწარმეებთან, დაწესებულებებთან მიმართებაში კარგი იქნებოდა ერთი ესტონური გამოცდილების გაზიარება: კერძოდ, იქაური „ენის კანონის“ მიხედვით ესტონეთში რეგისტრირებულ კომერციულ გაერთიანებებს, მეწარმეებს, დაწესებულებებს ევალებათ თავიანთ უცხოენოვან ვებ-გვერდებზე აუცილებლად განათავსონ თუნდაც მცირე, განმაზოგადებელი ინფორმაცია ესტონურ ენაზეც (Language, 2011: მ. 16, პ. 4). მსგავსი ჩანაწერის გაჩენა „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანულ კანონში ხელს შეუწყობს ქართული წერითი მეტყველების მიერ უფრო მეტი სივრცის ათვისებას და შესაბამისად, გადარჩენისთვის წარმატებულ ბრძოლას.

აღნიშნული დარღვევების გამო, ქართულ წერით მეტყველებაში, ქართული ენის ფუნქციური არე უკიდურესად იზღუდება ინგლისური, რუსული, თურქული, არაბული და სხვა ენებით. ენის რეალიზაციის სფეროების შემცირება კი, როგორც აღვნიშნეთ, მიჩნეულია ენის სიკვდილის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სიმპტომად. ეს კი მიგვაჩვენებს, რომ საქართველოს სახელმწიფო ენა - ქართული ენა, კრიტიკულად საფრთხეში მყოფი თუ არა, ამ საფრთხის მუქარის ქვეშ მყოფ ენას წარმოადგენს. საგულისხმოა, რომ შემჩნეული დარღვევების უმრავლესობა შესაბამისი სამართლებრივი

ნორმების უცოდინრობიდან მომდინარეობს ანუ საქმე გვაქვს აღნიშნული მიმართულებით სამართლებრივი ცნობიერების დაბალ დონესთან, რომლის ამაღლების მიზნით საჭიროა: ა) სხვადასხვა საინფორმაციო საშუალებებით მეტი სამართლებრივი ხასიათის ინფორმაციის მიწოდება მოსახლეობისთვის აღნიშნულ საკითხზე; ბ) რეკლამის მწარმოებელთა (სარეკლამო კომპანიების) და გამავრცელებელთა მომზადება-გადამზადება სხვადასხვა სახის ტრეინინგების საშუალებით.

პასუხისმგებლობა სახელმწიფო ენის შესახებ საქართველოს ორგანული კანონის დარღვევისთვის

მიუხედავად იმისა, რომ „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონის მე-11 თავი, რომელიც ორი მუხლისაგან (38-ე, 39-ე) შედგება, მთლიანად ეძღვნება სახელმწიფო ენის შესახებ საქართველოს კანონმდებლობის დარღვევისთვის პასუხისმგებლობას, მასში არაა განსაზღვრული კანონით დადგენილი რეგულაციების დარღვევისთვის კონკრეტული პასუხისმგებლობა. კანონი შემოიფარგლება მხოლოდ ასეთი ზოგადი მითითებით – ამ კანონის დარღვევისათვის პირი პასუხს აგებს საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი წესით (საქართველოს, 2015: მ.38) და პერსონალურ პასუხისმგებლობას მათდამი დაქვემდებარებულ სფეროში სახელმწიფო ენის შესახებ საქართველოს კანონმდებლობის დარღვევისთვის აკისრებს სახელმწიფო და მუნიციპალიტეტის ორგანოების, დაწესებულებებისა და ორგანიზაციის ხელმძღვანელებს (საქართველოს, 2015: მ.39, პ.1). „სახელმწიფო ენის შესახებ“ ორგანული კანონის დამრღვევების მიმართ სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის ფუნქციაც მხოლოდ ზოგადი მითითებებით შემოიფარგლება, კერძოდ, სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის დებულება გვაუწყებს, რომ „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონის მოთხოვნათა დარღვევის შემთხვევაში, დეპარტამენტი შესაბამის სახელმწიფო უწყებებს მიმართავს დამრღვევის მიმართ საქართველოს კანონმდებლობით დადგენილი პასუხისმგებლობის ზომის გამოყენების მოთხოვნით (საჯარო სამართლის, 2017: მ.3, ქვეპუნქტი კ). სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის ძალისხმევის მიუხედავად, მისი საქმიანობის ეფექტურობა კვლავ ერთ-ერთ მთავარ გამოწვევად რჩება. სამწუხაროდ, მისი საქმიანობა ლოკალიზებული და შეზღუდულია (Gegenava, Partsvania, Tusashvili, 2024: 63). როგორც ვხედავთ ორგანული კანონიც „სახელმწიფო ენის შესახებ“ და სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის დებულებაც იმდენად ზოგადი მითითებებით შემოიფარგლება. კარგი იქნება თუ დამრღვევთა მიმართ კონკრეტული სანქციები უშუალოდ კანონის ტექსტში იქნება მითითებული, მით უფრო, რომ სახელმწიფო ენის შესახებ კანონპროექტი ამას ითვალისწინებდა (მანაგაძე, 2014) და მსოფლიო გამოცდილებაც იცნობს ამგვარ პრაქტიკას (Language, 2011: მ. 36). თუ კანონმდებელი ახალი რეგულაციების დადგენისგან თავს იკავებს, მაშინ მიზანშეწონილია ბლანკეტური დისპოზიციის გზით მაინც მიუთითოს შესაბამის ნორმებზე, ან უცვლელად იქნას გადმოტანილი შესაბამისი ნორმები.

სამწუხაროდ, არც საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი (საქართველოს, 1984), არც საქართველოს კანონი „რეკლამის შესახებ“ (საქართველოს, 1998) და არც საქართველოს კანონი „მაუწყებლობის შესახებ“ (საქართველოს, 2004) არ ითვალისწინებენ სახელმწიფო ენასთან დაკავშირებულ ცალკე, სპეციალურ მუხლს. მართალია, საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის 144¹⁰ და 155⁶ მუხლები მოიხსენიებენ საქართველოს სახელმწიფო ენას, მაგრამ არა საჯარო ინფორმირების წინამდებარე სტატიაში განხილული კონტექსტით. ასევე, „რეკლამის შესახებ“ კანონის მე-4 მუხლი არეგულირებს სახელმწიფო ენის გამოყენების საკითხებს, რომლის სათაურიცაა „ზოგადი მოთხოვნები რეკლამისთვის“, „მაუწყებლობის შესახებ“ კანონის რამდენიმე მუხლიც (საქართველოს, 2004: მ. 38¹, 51¹, 58) არეგულირებს სახელმწი-

ფო ენის გამოყენების საკითხებს, თუმცა არც ამ მუხლების დასახელებაში არაა ნახსენები სახელმწიფო ენა. ძალზე უხერხულია, როცა „სახელმწიფო ენის შესახებ“ საქართველოს ორგანული კანონით დადგენილი საჯარო ინფორმირების წესების დარღვევისათვის პასუხისმგებლობის საკითხები რეკლამისთვის განკუთვნილი რეგულაციებით რომ წესრიგდება და განხილულია ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის მე-12 თავში (საქართველოს, 1998), რომლის სათაურიცაა „ადმინისტრაციული სამართალდარღვევები ვაჭრობისა და ფინანსების დარგში“, მაშინ როცა საქართველოს კონსტიტუციით საქართველოს სახელმწიფო ენა, საქართველოს სახელმწიფოს სახელწოდებასთან, დედაქალაქთან, დროშასთან, გერბთან და ჰიმნთან ერთად სახელმწიფოს სიმბოლოდაა გამოცხადებული (საქართველოს, 1995: მ. 2).

დასკვნა. საქართველოს პოლიტიკურ-სამართლებრივი და ისტორიულ-კულტურული მემკვიდრეობისა და ყოფის გამომხატველი საქართველოს სახელმწიფო ენა განსაკუთრებულ მზრუნველობას საჭიროებს. საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილი განცხადებების, სასათაურო წარწერების, პლაკატების, აბრეშის, აფიშების, რეკლამების და სხვა ვიზუალური ინფორმაციის ტექსტების ანალიზმა ცხადყო, რომ ქართული ენის, როგორც სახელმწიფო ენის დაცვის უზრუნველყოფი არაერთი სამართლებრივი აქტის მიუხედავად, მისი წერიითი მეტყველების ფუნქციური არე იზღუდება სხვადასხვა ენებით, რაც საფრთხეს უქმნის მის სრულფასოვან გამოყენებას, დაცვას და განვითარებას, საბოლოოდ კი მის სიცოცხლისუნარიანობას.

საქართველოს სახელმწიფო ენის დაცვის, გამოყენებისა და განმტკიცების სამართლებრივი საფუძვლების დამდგენი სამართლებრივი ნორმების დარღვევა საჯარო ინფორმირებისათვის განკუთვნილ ტექსტებზე გამოწვეულია, როგორც ამ მიმართულებით სამართლებრივი ცნობიერების დაბალი დონით, ისე ზოგიერთი სამართლებრივი აქტის ბუნდოვანებითა და არასრულყოფილებით, სახელმწიფო ენის კანონმდებლობის დარღვევისთვის უფრო მკაცრი კონკრეტული სანქციების არარსებობით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

სამეცნიერო ლიტერატურა:

- არაბული, ა. (2013). ენა ჩვენი არსობისა, თბილისი;
- ასათიანი, რ. (2025). ენის კრიზისი თანამედროვე მსოფლიოში, „ორბელიანი“, 8, თბილისი;
- გიგაშვილი, ქ. (2010). თანამედროვე მსოფლიოს ლინგვისტური რუკა და საფრთხეში მყოფი ენების პრობლემები, თბილისი;
- გიგაშვილი, ქ. (2011). ენობრივი პროცესები – ენის ცვლილება, ენის სიკვდილი, „საენათმეცნიერო ძიებანი“, 32, თბილისი;
- გორგოშაძე, მ. (2018). სახელმწიფო ენა და ქართული ენობრივი პოლიტიკა: პრობლემები და გამოწვევები, „პოლიტიკა“, 2 <https://test.psage.tsu.ge/index.php/Politics/article/view/95> ;
- გორგოშაძე, მ., ჯაყელი, ლ. (2023). სახელმწიფო ენის შესახებ კანონის შედარებითი ანალიზი სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში, „ორბელიანი“, 6, თბილისი;
- მანაგაძე, თ. (2014). „სახელმწიფო ენის შესახებ“ კანონის დარღვევაზე ფულადი ჯარიმები წესდება, <https://for.ge/index.php/view/34330/saxelmwifo-enis-Sesaxeb-kanonis-darRevaze-fuladi-jarimebi-wesdeba.html>;
- რამიშვილი, რ. (2014). ენობრივი პოლიტიკა ირანში, „ტერმინოლოგიის საკითხები“, 1, თბილისი;
- პროგრამული ანგარიში, (2017). სსიპ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიზნობრივი სამეცნიერო-კვლევითი პროექტის პროგრამული ანგარიში https://bsu.edu.ge/text_files/ge_file_23454_1.pdf ;

ჯაველიძე, ე. (2022). „ენა საღმრთო რამ არის... მაგას კაცი ცოდვილის ხელით არ უნდა შეეხოს“, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის მაცნე, ენის, ლიტერატურისა და ხელოვნების სერია, 1, თბილისი;

ჯორბენაძე, ს. (2023). პასუხისმგებლობა არასათანადო რეკლამის განთავსებისთვის, „საჯარო სამართლის ჟურნალი“, 2, თბილისი;

Gegenava, D., Partsvania, M., Tusashvili, T. (2024). Legal Guarantees and Regulation of the State Language in Georgia. „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie“, vol. XVII, no. 1 <https://ojs.academicon.pl/tkppan/issue/view/567/134> ;

სამართლებრივი აქტები:

საქართველოს, (1995). საქართველოს კონსტიტუცია. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>

საქართველოს, (1984). საქართველოს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/28216%22%20/%20%22!?publication=610>

საქართველოს, (2015). საქართველოს ორგანული კანონი „სახელმწიფო ენის შესახებ“. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2931198?publication=7>

საქართველოს, (1998). საქართველოს კანონი „რეკლამის შესახებ“. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/31840?publication=34>

საქართველოს, (1999). საქართველოს კანონი „სასაქონლო ნიშნების შესახებ“. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/11482?publication=12>

საქართველოს, (2004). საქართველოს კანონი „მაუწყებლობის შესახებ“. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/32866?publication=82#!>

საჯარო სამართლის, (2017). საჯარო სამართლის იურიდიული პირის – სახელმწიფო ენის დეპარტამენტის დებულება. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3894550?publication=0>

სახელმწიფო, (2021). სახელმწიფო ენის ერთიანი პროგრამა (სტრატეგია) 2021-2030. <https://enadep.gov.ge/uploads/strategy.pdf>

Language, (2011). Language Act. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013016/>

Law, (1993). Law of the Republic of Armenia About language. <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2942>

Закон, (2002). Закон Азербайджанской Республики „О государственном языке в Азербайджанской Республике“. http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3644

LEGAL REGULATION AND PRACTICE OF USING THE GEORGIAN LANGUAGE AS THE STATE LANGUAGE IN PUBLIC INFORMING

Murman Gorgoshadze

Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

Email: murman.gorgoshadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7794-3179>

Levan Jakeli

Professor at Batumi Shota Rustaveli State University

Email: l.jakeli@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0133-0733>

Abstract. Language is the primary form of human identity and cultural belonging, and one of the fundamental attributes of a state's constitutional-legal status. The state language is a socially protected good whose use and development constitutes an important state function.

This paper is dedicated to the legal regulation, practice, and recommendations concerning the use of the Georgian language, as the state language, in the sphere of public information. It analyzes trends in the narrowing of the Georgian language's functional domain and the dangers of linguistic degradation, which are particularly evident in written communication intended for public information purposes.

The study examines the legal regulations governing the use of the Georgian language in announcements, headings, posters, signs, billboards, advertisements, and other texts carrying visual information intended for public information. It analyzes the practice of violating the relevant norms of Georgian legislation.

The research findings indicate that despite existing legal and institutional mechanisms, violations of regulations regarding state language use continue to be recorded, caused by low levels of legal awareness, certain ambiguities in the normative framework, and insufficient effectiveness of sanctions. The paper develops recommendations aimed at refining legal regulations and strengthening the protection and promotion of the state language.

Keywords: State language of Georgia; public information; inscriptions intended for public information; State Language Department.

* * *

Introduction. Scholars actively discuss various threats to language (Arabuli, 2013: 258; Gigashvili, 2010: 157–158; Gorgoshidze, 2018; Javelidze, 2022: 14–17; Asatiani, 2025). The reduction of domains in which a language is used is cited as one of the symptoms of language death (Gigashvili, 2011: 79–80). Unfortunately, the functional domain of the Georgian language is being restricted in both spoken and written communication. This indicates that the Georgian language - as a phenomenon expressing Georgia's historical, cultural, political, and legal heritage and way of life - requires special care, which is reflected in the adoption of the Organic Law of Georgia "On the State Language" (2015), the establishment of the public legal entity known as the State Language Department (2017), the development of the Unified State Language Program (Strategy) for 2021–2030, and other state measures aimed at: Consolidating the constitutional status of the state language, Establishing the legal foundations for its use and protection, Regulating legal relations connected to the functioning of state and non-state languages, Ensuring the protection and promotion of the

constitutional status of the state language within the limits set by Georgian legislation, Establishing and entrenching the norms of standard literary Georgian, and other objectives.

Written communication constitutes one major sphere of language use, and within written communication, announcements, headings, posters, signs, billboards, advertisements, and other visual information texts intended for public information occupy a significant place. Despite Georgian legislation establishing legal regulations for this sphere, numerous instances of their violation occur in practice. This article examines and analyzes violations of the regulations provided by Georgian legislation regarding written communication in Georgian in public information texts - announcements, headings, posters, signs, billboards, advertisements, and other visual information - and develops certain recommendations.

Methods: The study employs descriptive, focused, and selective observation, source analysis, systematic analysis, cause-and-effect, and analogy methods.

Main violations observed on public information signs

A large part of the texts intended for public information, headlines, posters, signs, billboards, advertisements and other visual information grossly violate:

a) Article 24, paragraphs 3, 5, 6 of Article 25 of the Organic Law of Georgia “On the State Language” of July 22, 2015;

b) Article 4, paragraphs 1, 2, 2¹, 3, 4 of Article 4 of the Law of Georgia “On Advertising” of February 18, 1998, paragraph 2 of Article 6 and paragraph 1 of Article 7;

c) Article 144¹⁰ of the Code of Administrative Offenses of Georgia;

d) Article 51¹ of the Law of Georgia “On Broadcasting” of December 23, 2004.

Let's follow it article by article and show what is provided for in which article and what types of violations we are dealing with in practice.

Article 24 of the Organic Law of Georgia “On the State Language” establishes: “The text of an announcement, notice, headline, poster, sign, billboard, advertisement, and other visual information intended for public information shall be completed in the state language. If necessary, the relevant information may also be indicated in a non-state language, and in a municipality where representatives of a national minority live compactly, also in the language of this national minority.” As we can see, according to this article, the text of an announcement, notice, headline, poster, sign, billboard, advertisement, and other visual information intended for public information shall be completed in the state language, i.e. Georgian, and if necessary, the same information may also be indicated in a non-state language.

This requirement of the law is not fulfilled in most cases (Program Report, 2017), many statements, notices, headlines, posters, signs, billboards, advertisements and other visual information texts intended for public information are made only in a foreign language and the state language is not used, which naturally limits the scope for the use of the Georgian language. Article 24 of the Organic Law of Georgia “On the State Language” does not directly mention means of transport in the list of texts intended for public information, as it seems that the mentioned means are implied in the “and others” of this article. Given that the use of vehicles for public information is increasing, it is advisable to add the words “including on vehicles” to the list of the aforementioned article and formulate it as follows: “The text of an announcement, notice, headline, poster, signboard, billboard, advertisement, other visual information intended for public information, including on vehicles, shall be completed in the state language...”. As mentioned, the Organic Law of Georgia “On the State Language” requires that the text of an announcement, notice, headline, poster, sign, billboard, advertisement, or other visual information intended for public information be in the state language (Georgia, 2015: M.25, p.1). However, if it is in the interests of the compiler of the text of an announcement, notice,

headline, poster, sign, billboard, advertisement, or other visual information intended for public information to be in a language other than the state language, the law introduces the following regulation: “If necessary, it may also be presented in a non-state language.” The law does not specify what is meant by “case of necessity”, the legislator entrusts the definition of such cases to the creator of the text intended for public information, i.e. does not limit him in determining what he will consider a “case of necessity” (for comparison: the Law of the Republic of Armenia “On Language” allows the placement of information intended for public information in a non-state language in cases of necessity (Law, 1993: Art. 4, Clause 3), while the Law of Azerbaijan “On the State Language in the Republic of Azerbaijan” allows this in areas related to services for foreigners (Закон, 2002: Art. 7, Clause 1)). In the event that it is deemed necessary to place the text in a non-state language for public information purposes and if this applies to the official title in cases provided for by law, according to the Organic Law of Georgia “On the State Language”, the following requirements must be observed: if the text in the state language and the text in a non-state language are placed side by side, then the text in the state language is placed in front, that is, on the left, and then, on the right, the text in the non-state language; in the event that the text in the state language and the text in the non-state language are placed above and below, then the text in the state language is placed above, and the text in the non-state language is placed below (Georgia, 2015: M.25, p.3). In cases other than the official title, the text in the state language is placed before (on the left or above) the text in the non-state language (Georgia, 2015: M.25, p.5).

Considering that in Georgia, along with Georgian, Abkhazian is also the state language in Abkhazia, when translating the official name into Georgian, Abkhazian and non-state languages, the Georgian text is placed in front (left or top), the Abkhazian text is placed in the center, and the text in a non-state language is placed after (right or bottom) (Georgia, 2015: M.25, p.4). The above regulations are violated in various ways: a) there is a foreign-language inscription above and below or on the left and right, in the middle there is Georgian, and sometimes something else is written in Georgian, and something else in foreign; b) the name of the firm or facility is given in a non-state language, other information is in the state language; c) instead of the state language, an inscription in a non-state language is placed at the top; d) In front, that is, on the left, there is a non-state language inscription, and then, on the right, there is a state language inscription and others (Program Report, 2017).

Considering that the State Language Department has not yet developed and approved the rules for presenting inscriptions intended for public information in a non-state language (including the language of a national minority), which is provided for in the Organic Law of Georgia “On the State Language” (Georgia, 2015: M.25, p.2), it would be good to add the provisions specified in paragraphs 3, 4 and 5 of Article 25 of the Organic Law of Georgia “On the State Language” to paragraph 2¹ of Article 4 of the Law “On Advertising”. Taking into account the above recommendation, Article 4, Paragraph 2¹ of the Law “On Advertising” will take the following form: “Inscriptions on signs throughout the territory of Georgia must be made in the state language, and if desired, they may also be made in a foreign language. The size of the foreign language inscription shall not exceed the size of the inscription made in the state language, and the text made in the state language shall be placed in front of the text made in a non-state language (on the left or top), and the text made in a non-state language – after (on the right or bottom). When presenting text in Georgian, Abkhazian and non-state languages, the Georgian text shall be placed in front (on the left or top), the Abkhazian text – in the center, and the text made in a non-state language – after (on the right or bottom).”

If we take into account that the Organic Law of Georgia “On the State Language” defines a non-state language as any language, other than the state language, that citizens of Georgia and other persons residing in Georgia use in their private or public lives (Article 3, Subsection b), then there is a great increase in foreign-language inscriptions, the creators of which are motivated by various (including religious, ideological or

political) interests in Georgia, and language, as you know, is the most important tool, to put it mildly, in this struggle. As evidence of this, we can also cite the example of Iran, where the Arabic language gradually turned from the language of religious communication into the second most important language of communication (Ramishvili, 2014: 145). For all of this, we consider it appropriate to replace the word “non-state” with the word “international” and formulate this norm as follows: “The text of an announcement, notice, headline, poster, sign, billboard, advertisement, and other visual information intended for public information shall be completed in the state language. If necessary, the relevant information may also be indicated in an international language”.

The Organic Law of Georgia “On the State Language” stipulates that when a text written in a non-state language is used together with a text written in the state language, the font of the non-state language text should not be larger than the font of the state language text (Georgia, 2015: M.25, p.6). This requirement of the law is also violated in many cases (Program Report, 2017).

According to the Law of Georgia “On Advertising”, an inscription made in a non-state language should not exceed the inscription made in the state language in size or quantity, “an inscription made in a foreign language should not exceed the (transliterated) form made in the state language in size (in all cases) and quantity (except for television productions)” (Georgia, 1998: Vol. 4, p. 3). Violations of the requirements stipulated in this article are also often observed (Program Report, 2017).

Special attention should be paid to the placement of a trademark (service) mark (logotype) registered in a non-state language in Georgia. The Law of Georgia “On Trademarks” defines a trademark as any symbol or combination of symbols that is entered in the Trademark Register, is clearly and distinctly formulated and has the ability to distinguish the goods and/or services of one enterprise from the goods and/or services of another enterprise (hereinafter referred to as “goods”). A symbol or combination of symbols may be a word(s), name(s), letter(s), digit(s), sound(s), image, color(s), shape of the goods or their packaging (Georgia, 1999: Vol. 3, p. 1-2). This issue is regulated by the Georgian Law “On Advertising”, according to which: “The owner of a trademark (service) mark (logo) registered in another language placed in Georgia is obliged to translate it into Georgian by transliteration” (Georgia, 1998: Vol. 4, p. 2). Therefore, Georgian legislation requires that trademarks (symbols) be translated into Georgian and placed in such a way, which is often not done by brands placed in our country (Program Report, 2017). In relation to commercial associations, entrepreneurs, and institutions registered in Georgia, it would be good to share one Estonian experience: in particular, according to the local “Language Law,” commercial associations, entrepreneurs, and institutions registered in Estonia are obliged to place at least some small, general information in Estonian on their foreign-language websites (Language, 2011: p. 16, p. 4). The appearance of a similar entry in the Organic Law of Georgia “On the State Language” will contribute to the absorption of more space by the Georgian written language and, accordingly, to its successful struggle for survival.

Due to the above-mentioned violations, in Georgian written speech, the functional area of the Georgian language is extremely limited by English, Russian, Turkish, Arabic and other languages. The reduction of the spheres of language realization, as we have mentioned, is considered one of the important symptoms of language death. This indicates that the state language of Georgia - the Georgian language, is critically endangered or not, a language under the threat of this threat. It is noteworthy that the majority of the observed violations stem from ignorance of the relevant legal norms, that is, we are dealing with a low level of legal awareness in this direction, in order to raise which it is necessary: a) to provide the population with more legal information on this issue through various information media; b) to train and retrain advertising producers (advertising companies) and distributors through various types of training.

Liability for Violation of the Organic Law of Georgia on the State Language

Although Chapter 11 of the Organic Law of Georgia “On the State Language”, which consists of two articles (38, 39), is entirely devoted to liability for violation of the Georgian legislation on the state language, it does not define specific liability for violation of the regulations established by law. The law is limited to such a general indication only – for violation of this law, a person shall be liable in accordance with the procedure established by the legislation of Georgia (Georgia, 2015: Article 38) and imposes personal liability on the heads of state and municipal bodies, institutions and organizations for violation of the Georgian legislation on the state language in the sphere subordinate to them (Georgia, 2015: Article 39, paragraph 1). The function of the State Language Department towards violators of the Organic Law “On the State Language” is also limited to general instructions, in particular, the regulation of the State Language Department informs us that in case of violation of the requirements of the Organic Law of Georgia “On the State Language”, the Department shall address the relevant state agencies with a request to apply the measure of responsibility established by the legislation of Georgia to the violator (Public Law, 2017: M.3, subsection k). Despite the efforts of the State Language Department, the effectiveness of its activities still remains one of the main challenges. Unfortunately, its activities are localized and limited (Gegenava, Partsvania, Tusashvili, 2024: 63). As we can see, both the Organic Law “On the State Language” and the regulation of the State Language Department are limited to such general instructions. It would be good if specific sanctions against violators were indicated directly in the text of the law, especially since the draft law on the state language provided for this (Managadze, 2014) and world experience is also familiar with such a practice (Language, 2011: p. 36). If the legislator refrains from establishing new regulations, then it is advisable to at least refer to the relevant norms through a blanket provision, or to transfer the relevant norms unchanged.

Unfortunately, neither the Code of Administrative Offenses of Georgia (Georgia, 1984), nor the Law of Georgia “On Advertising” (Georgia, 1998), nor the Law of Georgia “On Broadcasting” (Georgia, 2004) provide for a separate, special article related to the state language. Although Articles 14410 and 1556 of the Code of Administrative Offenses of Georgia refer to the state language of Georgia, but not in the context discussed in this article on public information. Also, Article 4 of the Law “On Advertising” regulates the issues of the use of the state language, the title of which is “General Requirements for Advertising”, several articles of the Law “On Broadcasting” (Georgia, 2004: M. 381, 511, 58) also regulate the issues of the use of the state language, although the state language is not mentioned in the titles of these articles either. It is very embarrassing when the issues of liability for violation of the rules of public information established by the Organic Law of Georgia “On the State Language” are regulated by regulations intended for advertising and are discussed in Chapter 12 of the Code of Administrative Offenses (Georgia, 1998), which is entitled “Administrative Offenses in the Field of Trade and Finance”, while the Constitution of Georgia declares the state language of Georgia, along with the name, capital, flag, coat of arms and anthem of the state, to be a symbol of the state (Georgia, 1995: p. 2).

Conclusion. The Georgian language, as a core element of Georgia’s political-legal and historical-cultural identity, requires sustained protection. Analysis of public information texts demonstrates that, despite an extensive legislative framework, the functional domain of written Georgian is increasingly constrained by foreign-language usage. This trend threatens the effective use, protection, and long-term vitality of the state language.

Violations of state-language requirements in public information arise from three principal factors:

1. low legal awareness among producers of public texts;
2. ambiguities and gaps in legislation;

3. absence of clear and effective sanctions.

Strengthening enforcement mechanisms, clarifying legal norms, and expanding awareness-raising measures are therefore essential for ensuring the practical realisation of the constitutional status of the Georgian language.

References:

Scientific literature:

- Arabuli, A. (2013). Language of our essence, Tbilisi;
- Asatiani, R. (2025). Language crisis in the modern world, "Orbeliani", 8, Tbilisi;
- Gigashvili, K. (2010). Linguistic map of the modern world and the problems of endangered languages, Tbilisi;
- Gigashvili, K. (2011). Language processes – language change, language death, "Linguistic Research", 32, Tbilisi;
- გორგოშაძე, მ. (2018). სახელმწიფო ენა და ქართული ენობრივი პოლიტიკა: პრობლემები და გამოწვევები, „პოლიტიკა“, 2 - <https://test.psage.tsu.ge/index.php/Politics/article/view/95> ;
- Gorgoshadze, M., Jakeli, L. (2023). Comparative Analysis of the Law on the State Language in the Countries of the South Caucasus, "Orbeliani", 6, Tbilisi;
- Managadze, T. (2014). Monetary fines are established for violation of the Law on the State Language - <https://for.ge/index.php/view/34330/saxelmwifo-enis-Sesaxe-kanonis-darRevaze-fuladi-jarimebi-wesdeba.html>;
- Ramishvili, R. (2014). Language Policy in Iran, "Terminology Issues", 1, Tbilisi;
- Program Report, (2017). Program Report of the Targeted Scientific-Research Project of LEPL Batumi Shota Rustaveli State University - https://bsu.edu.ge/text_files/ge_file_23454_1.pdf ;
- Javelidze, E. (2022). "Language is a divine thing... Man should not touch it with sinful hands", Herald of the Georgian National Academy of Sciences, Language, Literature and Art Series, 1, Tbilisi;
- orbenadze, S. (2023). Liability for Improper Advertising, "Public Law Journal", 2, Tbilisi;
- Gegenava, D., Partsvania, M., Tusashvili, T. (2024).
- Legal Guarantees and Regulation of the State Language in Georgia. „Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie“, vol. XVII, no. 1 <https://ojs.academicon.pl/tkppan/issue/view/567/134> ;

Legal acts:

- of Georgia, (1995). Constitution of Georgia. Legislative Herald of Georgia - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>
- Georgia, (1984). Administrative Offenses Code of Georgia. Legislative Herald of Georgia - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/28216%22%20/%20%22!?publication=610>
- Georgia, (2015). Organic Law of Georgia "On the State Language". Legislative Herald of Georgia - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2931198?publication=7>
- Georgia, (1998). Law of Georgia "On Advertising". Legislative Herald of Georgia - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/31840?publication=34>
- Georgia, (1999). Law of Georgia "On Trademarks". Legislative Bulletin of Georgia - <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/11482?publication=12>
- Georgia, (2004). Law of Georgia "On Broadcasting". Legislative Herald of Georgia - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/32866?publication=82#!>
- Public Law, (2017). Statute of the Legal Entity of Public Law – State Language Department. Legislative Herald of Georgia - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3894550?publication=0>
- State, (2021). Unified State Language Program (Strategy) 2021-2030 - <https://enadep.gov.ge/uploads/strategy.pdf>
- Language, (2011). Language Act. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013016/>

Law, (1993). Law of the Republic of Armenia About language. <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2942>

Law, (2002). Law of the Republic of Azerbaijan "On the state language in the Republic of Azerbaijan" - http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3644

შავი ზღვის სამართაშორისო სამართლებრივი სტატუსი

კაროლ კარსკი

იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი,
ორდინალური პროფესორი, საერთაშორისო საჯარო
სამართლის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი,
ვარშავის უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: k.karski@wpia.uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0757-6283>

ტომამ კამინსკი

იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი,
არაჩვეულებრივი პროფესორი, საერთაშორისო
საჯარო სამართლის დეპარტამენტი,
ვარშავის უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: t.kaminski@wpia.uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8595-0157>

აბსტრაქტი. შავი ზღვის სამართლებრივ მდგომარეობას საერთაშორისო სამართალში არეგულირებს საერთაშორისო ჩვეულებითი სამართალი და ზღვის სამართლის შესახებ მრავალმხრივი ხელშეკრულებები. მათგან ყველაზე მნიშვნელოვანია გაეროს საზღვაო სამართლის შესახებ კონვენცია, რომელიც 1982 წელს მონტეგო ბეიში დაიდო. თუმცა, ასევე გამოიყენება სხვა კონვენციები, როგორიცაა 1958 წლის ჟენევის კონვენციები და 1936 წლის მონტრეს კონვენცია. ეს უკანასკნელი, ძირითადად, შავი ზღვის სრუტეების - ბოსფორისა და დარდანელის - გავლით გავლას ეხება, მაგრამ ასევე თურქეთს ანიჭებს გავლენას შავი ზღვის წყლებზე წვდომაზე. გაეროს საზღვაო სამართლის შესახებ კონვენციის დებულებების თანახმად, შავი ზღვა კლასიფიცირებულია, როგორც ნახევრად დახურულ ზღვა, სტატუსი, რომელიც სანაპირო სახელმწიფოებს აკისრებს ვალდებულებებს, ითანამშრომლონ, სხვა საკითხებთან ერთად, ცოცხალი რესურსების მართვასა და გარემოს დაცვაში. სანაპირო სახელმწიფოებს ასევე შეუძლიათ ისარგებლონ გეოგრაფიულად არახელსაყრელი სახელმწიფოებისთვის მინიჭებული უფლებებით. ავტორები აანალიზებენ შესაბამისი ტერიტორიის სტატუსის განმსაზღვრელ სამართლებრივ დებულებებს, ხაზს უსვამენ თურქეთის განსაკუთრებულ უფლებებს, როგორც სახელმწიფოს, რომელიც გავლენას ახდენს შავ ზღვაზე წვდომაზე, საზღვაო ზონების დელიმიტაციასთან დაკავშირებულ დავებს და რეგიონის წინაშე არსებული გამოწვევების მოსაგვარებლად საერთაშორისო თანამშრომლობის აუცილებლობას.

საკვანძო სიტყვები: შავი ზღვა, ზღვის კანონი, გაეროს კონვენცია ზღვის შესახებ, მონტრეს კონვენცია, კონტუნეტური შელფი, ნახევრად-ჩაკეტილი ზღვები, გეოგრაფიულად არაპრივილეგირებული ქვეყნები.

THE INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF THE BLACK SEA

Karol Karski

*PhD in Law & Habilitated Doctor in Law,
Full Professor, Head of the Department of Public International Law,
University of Warsaw, Poland*

Email: k.karski@wpia.uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0757-6283>

Tomasz Kamiński

*PhD in Law & Habilitated Doctor in Law,
Associate Professor, Department of Public International Law,
University of Warsaw, Poland*

e-mail: t.kaminski@wpia.uw.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8595-0157>

Abstract: The legal position of the Black Sea in international law is regulated by international customary law and multilateral treaties on law of the sea. The most important of them all is the United Nations Convention on Law of the Sea (UNCLOS) concluded in Montego Bay in 1982. However, some other conventions, like 1958 Geneva Conventions and 1936 Montreux Convention also apply. The latter primarily concerns passage through the Black Sea straits — the Bosphorus and the Dardanelles — but it also grants Turkey influence over access to the waters of the Black Sea. Under the provisions of the UNCLOS, the Black Sea is classified as a semi-enclosed sea, a status which imposes obligations on coastal states to cooperate, inter alia, in the management of living resources and the protection of the environment. Coastal states may also enjoy the rights accorded to geographically disadvantaged states. The authors analyse legal provisions defining the status of the area in question, highlighting Turkey's special rights as a state exercising influence over access to the Black Sea, disputes concerning the delimitation of maritime zones, and the need for international cooperation to address the region's challenges.

Keywords: Black Sea, law of the Sea, UNCLOS, Montreux Convention, continental shelf, semi-enclosed seas, geographically disadvantaged states.

* * *

1. Introduction. This sea has a special status in the light of international law. It is a very interesting sea area from this point of view. The provisions of the Geneva Conventions of 1958 and the United Nations Convention on the Law of the Sea of 1982 obviously apply to it, as well as the relevant provisions of customary international law. It should also be remembered that the effects of the Crimean War of 1853–1856 included the conclusion of the Paris Declaration Respecting Maritime Law of 1856, which generally abolished privateering, that is, maritime mercenary activity, and provided far-reaching protection for neutral trade and property (CTS, 1856a)¹. Thus, the war fought in the Black Sea region had universal repercussions in this respect. This body of water also had international law regulations dedicated specifically to it, including those currently in force, i.e. the Montreux Convention of 1936 (LNTS, 1936). Therefore, in principle every

¹ Privateering, i.e. maritime mercenary activity, should be distinguished from piracy, i.e. maritime robbery, which has been prohibited since ancient times (Karska, 2013: 41–42).

international law textbook, in the chapter on the international law of the Sea, refers in a special way to the Black Sea. At the same time, it is a relatively small sea, which is why coastal states cannot extend all maritime zones to the maximum distance provided for in international law. The authors are going to present a view of the status of the Black Sea from the point of view of a scientist who does not live in any of the Black Sea countries. However, we are all interested in the status of this body of water. After all, ships of all flags sail on the Black Sea.

2. Sources of International Law of the Sea

Black Sea is an interesting body of water both from a historical and international legal point of view. The interests of many countries have intersected here for centuries. This makes the status of the Black Sea complicated, different in some respects from the status of other seas, and, as a result, analysed with interest by specialists in international law.

As a rule, the status of the Black Sea is determined by the general provisions of the international law of the Sea². These are mainly international customary law, the 1958 Geneva Conventions regulating the law of the sea, and the UN Convention of the Law of the Sea of 1982 (UNTS, 1982). International custom, which includes, among other things, the principle of freedom of navigation on the high seas for ships of all flags, applies to all states, including those that did not exist at the time of its creation (Bierzanek *et al.*, 2023: 135–140, 293, and 306–309; Góralczyk *et. al.*, 2024: 109–118, 236–237, and 259–262; Karski, 2025: 26). As we have already pointed out, the Black Sea is a relatively small body of water where coastal states cannot extend their continental shelf and exclusive economic zone to the full extent permitted by international law. Therefore, there is no High Seas in the full conventional sense of the term. However, from the point of view of freedom of navigation, it will apply to areas outside the territorial seas and contiguous zones of coastal states. From the point of view of freedom of navigation, this is the High Seas, according to the terms of 1958 Geneva Conventions.

There are four 1958 Geneva Conventions on the law of the sea. The first of these is the Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone (UNTS, 1958a). The second of these international agreements is the Convention on the High Seas (UNTS, 1958b). The fourth is the Convention on the Continental Shelf (UNTS, 1958c). Among the Black Sea littoral states, only Georgia and Turkey have not acceded to these conventions. None of the Black Sea states have acceded to the third Geneva Convention of 1958, namely the Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas (UNTS, 1958d). These conventions codify existing international custom to a certain extent and introduce many new solutions.

The entire subject matter covered by these four conventions is the UNCLOS. This Convention is often described as the modern constitution of the seas and oceans and currently has 171 parties (United Nations, 2026). Accession to the Convention is open not only to states but also to international organisations. The European Union constitutes one such organisation that has availed itself of this possibility.

Turkey is the only Black Sea state that is not a party to the UNCLOS. However, Turkey also adopts many of the solutions referred to in this convention, recognising them as customary law. According to the above-mentioned regulations of the law of the sea, the Black Sea coastal states establish their internal waters, territorial seas, contiguous zones, continental shelves, and exclusive economic zones. They agree among themselves—more or less efficiently—on the delimitation of these zones. They exercise their powers in these zones in accordance with the provisions of international law of the Sea.

² It should be remembered that the international law of the Sea is an integral part of public international law, and their formal sources are the same (Dupuy, 1974; Karska, 2009; Karska & Karski, 2019; Kaczorowska-Ireland, 2023; Evans & Lewis, 2024).

3. Disputes Considering i.a. the Delimitation of Maritime Zones in the Black Sea

The Black Sea is a body of water located between Europe and Asia. It is connected to the Mediterranean Sea through the Black Sea straits. It is not a large sea. The coastal states, which are currently Bulgaria, Romania, Ukraine, Russia, Georgia, and Turkey, are unable to extend their exclusive economic zones and continental shelves to the maximum distance provided for by international law of the Sea. The overlapping territorial claims of these states have in recent times given rise to disputes over the delimitation of maritime areas. In this context, it is sufficient to refer to the Black Sea case between Romania and Ukraine concerning the delimitation of the continental shelf around Serpents' Island³. In 2009, the International Court of Justice (ICJ) ruled out that Ukraine's Serpents' Island is the reference point for determining territorial waters with a radius of 12 nautical miles but cannot serve as a reference point for determining the width of Ukraine's exclusive economic zone. Ukraine received one-fifth of the disputed area on the shelf, and Romania received the rest (ICJ, 2009; Stan, 2024: 182). This Judgment is also especially important for the development of international law of the Sea as it was for the first time where ICJ in its jurisprudence, clearly formulated and adopted the so-called three-stage approach to maritime delimitations under the UNCLOS Articles 74 and 83 (ICJ, 2009: 97–98, 101–103). According to the Court view the first stage was to establish the provisional delimitation line (being in the principle an equidistance line), while the following stages were to examine whether there are any relevant circumstances calling for the adjustment of that provisional equidistance line in order to achieve an equitable result. At the last stage the Court was supposed to apply so-called disproportionality test to check whether the application of the delimitation line did not lead to an inequitable result (Tanaka, 2023: 268).

It should also be mentioned that certain differences in the actual, but not legal, status of the Black Sea result from the conflicts taking place there. Separatist Abkhazia, being *de jure* part of Georgia, is recognised only by Russia and a few of its closest allies. The international community does not recognise Abkhazia's independence. However, this gives rise to certain practical problems concerning the use of maritime areas which *de jure* belong to Georgia but *de facto* remain under separatist control.

The Russian-Ukrainian war also has certain implications for the enforceability of international law of the Sea in the Black Sea. By annexing, that is, illegally incorporating, Crimea and the Kherson Oblast, as well as part of the Mykolaiv Oblast, Russia considers the adjacent sea areas to be its own. From the point of view of international law, this is still part of Ukraine. However, Russia is effectively introducing its own regulations there, including restrictions on maritime navigation.

4. 1936 Montreux Convention and Access to the Black Sea

Access to the Black Sea by sea is possible through the Bosphorus and Dardanelles Straits which, together with the Sea of Marmara separating them and constituting Turkey's internal waters, form a 164-nautical-mile waterway collectively referred to as the Black Sea Straits or the Turkish Straits. The issue of passage through the Black Sea Straits depended on Turkey, whose territory surrounded the Black Sea basin in the eighteenth century. This situation began to change towards the end of that century with Russia's annexation of Crimea in 1784, and with the gradual weakening of Turkey it led to the introduction of international legal regulations concerning access to the Black Sea. Provisions on this matter were included in the 1841 London Straits Convention (CTS, 1841; Rozakis & Stagos, 1987: 24–25; Yücel, 2023: 29–31), the 1856 Paris Peace Treaty and

³ For the background and basis of the dispute between Romania and Ukraine, as well as that between the Russian Federation and Ukraine concerning the delimitation of the waters of the Sea of Azov and navigation in the Kerch Strait, see for example the works of L. Łukaszuk (2009: 122–127), K. Karski (2015: 230–231), and G.-I. Stan (2024: 177–184).

the Paris Straits Convention (CTS, 1856b; CTS, 1856c; Temperley, 1932: 387–414; Yücel, 2023: 32–33), the 1871 London Treaty (CTS, 1871; Bederman: 16–17; Yücel, 2023: 33–36), the 1878 Berlin Treaty (CTS, 1878; Yücel, 2023: 36), the 1918 Mudros Armistice Convention (CTS, 1918; Dyer, 1972: 169; Yücel: 37–39), and the 1923 Lausanne Straits Convention (LNTS, 1923a)⁴. Nowadays, the issue is governed by the Montreux Convention, signed in 1936 by: Australia, Bulgaria, France, Greece, Japan, Romania, Great Britain, the Soviet Union, Yugoslavia, and Turkey. Today, after the dissolution of the Soviet Union, the Russian Federation (as the continuing state), as well as Ukraine and Georgia (as successors), are parties to this international agreement in place of the USSR⁵. This convention regulates the rules for the passage of non-Turkish ships and vessels through the Black Sea straits.

It should be noted that the UNCLOS allows for the separate regulation of the international legal status of straits used for international navigation. Article 35(c) of the UNCLOS explicitly provides that the provisions of the part of the Convention relating to straits used for international navigation do not affect: the legal regime of straits in respect of which long-standing international agreements have been concluded, which remain in force and which have regulated, in whole or in part, the question of passage through those straits. This regulation is regarded as reflecting customary international law (Jia, 2017: 283), which is significant given that Turkey, having voted against the adoption of the UNCLOS text, has consistently refused to become a party to the Convention to this day. The UNCLOS thus confirms the existing customary legal framework recognising the legal status of selected international straits and does not seek to alter solutions established in international practice. Nevertheless, G. Plant rightly notes the possibility of applying customary law norms governing the movement of merchant ships, which define the principles of innocent passage, in areas not covered by the 1936 Montreux Convention (Plant, 2012: 1031).

The Montreux Convention guarantees, as a general rule, freedom of passage through the straits for merchant ships of all countries, both in times of peace and war, but only when Turkey is not among the belligerent States. Freedom of passage is to be exercised according to specific criteria, which are considerably stricter in the case of warships. While the passage of merchant vessels requires only prior notification before entering the straits, warships must provide notice 8 or 15 days in advance, depending on whether they fly the flag of a Black Sea state or not. In addition, the composition of the force must be communicated prior to entry, and further conditions regarding displacement, class, and number of warships must be met. Moreover, warships are permitted to exercise their right of passage only during daylight hours (Bugajski, 2021: 245). The convention limited the total tonnage of non-Black Sea states' warships in the Black Sea during peacetime to 30,000 tonnes (maximum 45,000 tonnes in the event of reinforcement of the Black Sea states' fleets). Further entries of ships into the Black Sea could take place within the above tonnage limits. The total tonnage of ships transiting the straits shall not exceed 15,000 tonnes (Symonides, 1984: 318), and the time of stay of non-Black Sea states' war vessel in the Black Sea is limited to 21 days (Plant, 2012: 1029). In this context, J. Symonides notes that the Black Sea is the only semi-enclosed sea where international law imposes restrictions on the freedom of navigation of warships (Symonides, 1984: 318). He emphasises, however, that these restrictions stem less from the special status of the Black Sea than from the regulations governing passage through the Black Sea straits⁶. Turkey's role in potentially restricting access to the Black Sea becomes significantly

⁴ This Convention was signed together with the Treaty of Peace with Turkey, with Related Documents, Lausanne, 24 July 1923 (LNTS, 1923b). See also, articles by Ph. M. Brown (1924: 113) and E. Turlington (1924: 702–704).

⁵ For the rules on continuation and succession of international agreements to which the USSR was a party, see the considerations by K. Karski (2015: 213–230).

⁶ The author further notes that the issue of the special status of enclosed and semi-enclosed seas was addressed at the 1958 Geneva Conference, but the proposed provisions allowing for the establishment of a special regime for such waters—either for historical

greater when it is a party to a conflict or it will consider itself threatened with imminent danger of war. This primarily affects warships, whose passage through the straits is then subject to Turkey's consent. The restrictions also apply, to a lesser extent, to merchant ships, which, as in peacetime, must notify their passage before entering the straits, may only transit during daylight hours, and are required to use pilotage free of charge (Bugajski, 2021: 261).

It is therefore difficult to disagree with D. R. Bugajski, who observes that the right of innocent passage in force until 1936, which regulated passage through Turkish territorial waters as well as the Black Sea straits, was significantly less restrictive than the arrangements established by the Montreux Convention. In addition to restrictions on the navigation rights of warships, the Convention also imposes more extensive limitations on merchant ships, granting Turkey, alongside the aforementioned requirement of prior notification, the right to collect taxes and carry out sanitary inspections (Bugajski, 2021: 244).

It is also important to highlight the provisions of Article 21 of the Montreux Convention, which stipulate that Turkey may exercise its discretion to permit foreign warships to pass through the straits not only when it is a party to an armed conflict, but also when, as already noted, it considers itself threatened with imminent danger of war. Notably, the Convention allows Turkey, in justified cases, to withhold permission for warships to return to their bases, irrespective of their flag. However, refusal of passage for the purpose of returning to base is applicable only to vessels of war belonging to the State whose attitude has given rise to the application of that Article. This issue is highly contentious. For instance, I. Kozak-Belaniuk contends that even if Turkey were to impose restrictions or a ban on the passage of Russian warships, under the Montreux Convention this should not extend to a prohibition on their return to bases located in the Black Sea, particularly as the Convention does not define the term 'base' and therefore it is not necessarily the 'mother base' of the vessel in question (Kozak-Belaniuk, 2025: 271).

Following Russia's aggression against Ukraine, Turkey refused to allow Russian warships to enter the Black Sea if their home ports were not Russian bases on the Black Sea. With regard to warships of non-Black Sea states that are not parties to the war, general time and tonnage restrictions apply. The United States, among others, is not a party to the Montreux Convention. However, it recognises the provisions of this international agreement as a special territorial regime and respects the restrictions arising from it. Based on these regulations, NATO warships, including US warships, have been present in the Black Sea. This was the case both in peacetime and during the 2008 Russian-Georgian war and the ongoing Russian-Ukrainian war. For example, as part of the NATO SNMG2 task force, the Polish missile frigate ORP 'General Tadeusz Kościuszko' was also present in the Black Sea in 2016. Its sister ship, ORP 'General Kazimierz Pułaski', also took part in manoeuvres in the Black Sea (Tymiński, 2019; Zalesiński, 2019).

5. The Black Sea as a Semi-enclosed Sea

The definition of the term 'enclosed or semi-enclosed sea' is included in Article 122 of the UNCLOS, and means 'a gulf, basin or sea surrounded by two or more States and connected to another sea or the ocean by a narrow outlet or consisting entirely or primarily of the territorial seas and exclusive economic zones of two or more coastal States'. This is one of two articles forming one of the shortest parts of the UNCLOS. The second article addresses the issue of cooperation among States bordering enclosed or semi-enclosed seas. It should be noted that the concept of enclosed and semi-enclosed seas had not previously been the subject of international legal regulation and was known only within the doctrine of international law. In his commentary

reasons or on the basis of relevant international agreements—were ultimately not included in the text of the conventions on the law of the sea adopted there (Symonides, 1984: 318).

on the UNCLOS, I. Winkelmann emphasises that the provisions of Part IX of the UNCLOS did not represent customary international law when they were incorporated into the text of the convention (Winkelmann, 2017: 882). At the outset of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, Iran submitted a proposal to include separate definitions specifying the status of each of these seas. Ultimately, however, the proposal presented during the third session of the conference by G. Pohl, Chairman of the Second Committee, which departed from separate definitions for enclosed and semi-enclosed seas, prevailed. This proposal, contained in the Informal Single Negotiating Text (ISNT), has not been amended (Winkelmann, 2017: 883).

It should also be noted that during the 1975 conference, a proposal was made to add a third article to the section addressing this issue, emphasising that its provisions would not affect the rights and obligations of coastal or other States under the convention, and that they would be applied in a manner consistent with the provisions of the UNCLOS. However, although Article 135 of the draft, which contained this proposal, was not criticised, it was not included in the revised version of the single negotiating text (RISNT) drafted by A. Aguilar and, consequently, despite some countries revisiting this matter, it did not appear in the draft convention. J. Symonides observes that, although the reasons for abandoning this provision were not presented, it appears that probably it was considered too obvious and, as such, unnecessary (Symonides, 1984: 322).

At that time, proposals to narrow the scope of these concepts also appeared in the doctrine. For instance, L. M. Alexander suggested that semi-enclosed seas should meet the following criteria: they should have an area of not less than 50,000 nm², at least half of their perimeter should consist of land, and the width of the connection to the ocean should not exceed 20% of the total perimeter of the water body. The author further proposed that the shores of such a body of water should belong to at least two States. He also compiled a list of semi-enclosed seas, which included 23 marine areas. The largest of these was the Mediterranean Sea (865,000 nm²), while the smallest was the Gulf of Aden, with an area of 58,000 nm² (Symonides, 1984: 325).

The solution adopted in Article 122 of the UNCLOS is based on two elements. Such seas shall either be sea areas connected to another sea or the ocean by a narrow outlet, or sea areas consisting entirely or primarily of the territorial seas and exclusive economic zones of two or more coastal States. The second of these criteria applies to enclosed or semi-enclosed seas with a relatively small surface area, such as the Caspian Sea, the Black Sea, or the Baltic Sea. The first criterion, by contrast, allows the Mediterranean Sea to be classified as a semi-enclosed sea. It is therefore difficult to regard the definition adopted in the UNCLOS as precise. However, it should be remembered that each convention can contain only what the parties are able to negotiate. The UNCLOS was concluded in the context of widespread claims by coastal States in the second half of the 20th century to maritime areas, a phenomenon referred to in doctrine as the 'creeping jurisdiction of coastal states' (Kamiński, 2025: 51–52, 56–59). The expansion of permissible width coastal zones—from the territorial sea and the contiguous zone to the introduction of the new concept of the Exclusive Economic Zone—was intended to accommodate the ambitions of States and to stabilise the legal situation. It was therefore a period of 'gifts' being granted to coastal States, and the lack of precision in the adopted regulation continues to be a source of numerous international disputes.

The issue of enclosed seas is also addressed in the UNCLOS in connection with the status of a geographically disadvantaged State. This matter is regulated in Article 70 of the Convention, which allows such status to be granted to States located on a closed or semi-enclosed sea. In particular, small bodies of water appear to exemplify the vaguely formulated criteria of this provision. Article 70(2) of the UNCLOS provides that, for the purposes of this part of the Convention, geographically disadvantaged States are defined as: 'coastal States, including States bordering enclosed or semi-enclosed seas, whose geographical situation makes them dependent upon the exploitation of the living resources of the exclusive economic zones of other

States in the subregion or region for adequate supplies of fish for the nutritional purposes of their populations or parts thereof, and coastal States which can claim no exclusive economic zones of their own’.

A geographically disadvantaged State may therefore be a State with access to the sea but limited access to marine resources. This category includes States whose economic situation has been constrained by the introduction of the Exclusive Economic Zone (EEZ) and those unable to establish their own EEZ (e.g., land-locked States) (Pełowska-Dąbrowska, 2014: 340). A specific entitlement for geographically disadvantaged States, provided for in Article 70(1) of the UNCLOS, is the right to participate in the exploitation of an appropriate share of the surplus catch in the exclusive economic zones of coastal States within the same subregion or region. However, this approach is not entirely precise, as the Convention does not define the terms ‘region’ or ‘subregion’, and questions remain regarding the practical utilisation of the fishing opportunities envisaged by the Convention (Kamiński, 2021: 242–243). Returning, however, to the definition of a geographically disadvantaged State, while the first criterion would need to be substantiated with reference to prior practice, such as fishing in areas that, before the establishment of EEZs by neighbouring States, were considered high seas subject to the freedom of fishing, the second criterion is formulated so generally that it gives rise to various interpretations. Does it imply that it is impossible to establish an EEZ at all—a situation that, apart from land-locked States, would be extremely rare in practice—or, conversely, that it is impossible to establish an EEZ with the full width of 200 nautical miles? It is therefore hardly surprising that state practice appears to favour the latter interpretation. Instead of providing evidence based on historical fishing in areas that were formerly part of the high seas, where fishing was freely allowed before neighbouring states established EEZs, it is sufficient to make a self-determination by submitting an appropriate declaration under Article 310 of the UNCLOS. J. Harrison notes that some Black Sea States, such as Romania, Ukraine and Moldova, have followed this approach. Their declarations have not been opposed by other states (Harrison, 2017: 550–551), which seems to indicate widespread acceptance of this solution in state practice.

6. Cooperation Between Black Sea States

Cooperation between states bordering enclosed or semi-enclosed seas is regulated by Article 123 of the UNCLOS⁷, which provides that such cooperation should take place either directly or through a competent regional organisation. In defining the scope of this cooperation, the Convention prioritises the coordination of activities related to the management of living marine resources, which, as noted, concerns the status of geographically disadvantaged states and their right to participate in the surplus catch of other states in the region. Further provisions of this article address the requirement to coordinate activities in the fields of marine environmental protection and scientific research. The article also encourages extending this cooperation beyond the basin of a given enclosed or semi-enclosed sea by involving both interested states and other international organisations. It should be noted that cooperation among the Black Sea states is largely institutionalised and encompasses each of these elements. In fact, it was already in place prior to the adoption of the UNCLOS. For instance, the Varna Convention on Fishing in the Black Sea, concluded in 1959 between Bulgaria, Romania, and the USSR, established the Joint Commission on Fisheries in the Black Sea, which

⁷ Article 123 of the UNCLOS: ‘States bordering an enclosed or semi-enclosed sea should cooperate with each other in the exercise of their rights and in the performance of their duties under this Convention. To this end they shall endeavour, directly or through an appropriate regional organization: (a) to coordinate the management, conservation, exploration and exploitation of the living resources of the sea; (b) to coordinate the implementation of their rights and duties with respect to the protection and preservation of the marine environment; (c) to coordinate their scientific research policies and undertake where appropriate joint programmes of scientific research in the area; (d) to invite, as appropriate, other interested States or international organizations to cooperate with them in furtherance of the provisions of this article’ (UNTS, 1982).

was responsible, among other tasks, for agreeing on fishing rules in the area and coordinating scientific and research programmes (UNTS, 1959; Symonides, 1984: 331; Tiroch, 2013: 953; Oanta, 2017: 111–117). Bulgaria, Romania, Turkey, and the European Union are also members of the General Fisheries Commission for the Mediterranean (GFCM), a regional fisheries management organisation established in 1949 under Article XIV of the Constitution of the Food and Agriculture Organisation of the United Nations (FAO) (FAO, 1945). The GFCM addresses fisheries issues not only in the Mediterranean Sea but also in the Black Sea (Tiroch, 2013: 953). The need for international cooperation in the maritime economy and for reducing environmental pollution arises, in part, from the specific characteristics of the Black Sea. The sea is largely naturally anoxic (depleted of oxygen) due to the limited exchange of water with other marine areas, making it particularly vulnerable to pollution from land-based sources carried by rivers, including the Danube and the Dnieper (König, 2012: 1032), as well as from tanker traffic transporting crude oil and the transfer of gas via submarine pipelines (Beefeater Fella Reports, 2025). In 1997, R. Adams emphasised that ‘...continuous pollution over the years has led to an almost total collapse of the Black Sea and the life that once thrived there (Adams, 1997: 209). This environmental degradation began to cause a fishing crisis and also affected tourism. Consequently, cooperation between coastal states in protecting and restoring the environment has become an especially urgent issue. This collaboration is founded on the Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution (1992), to which all Black Sea coastal states are parties (UNTS, 1992a). This Convention is supplemented by four protocols: (1) Protocol on the Protection of the Black Sea Marine Environment Against Pollution from Land Based Sources (LBS Protocol) (UNTS, 1992b), (2) Protocol on Cooperation in Combating Pollution of the Black Sea Marine Environment by Oil and Other Harmful Substances in Emergency Situations (UNTS, 1992c), (3) Protocol on the Protection of the Black Sea Marine Environment Against Pollution by Dumping (UNTS, 1992d), (4) The Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol (CBD Protocol) (Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution, 2002; Kirk & Saeneewong Na Ayudhaya, 2017: 127–132; Oanta, 2017: 118–124; Oral, 2012). Based on the Convention, the Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution was established, supported by a Secretariat located in Istanbul, and a number of protocols and strategic action plans for regional development were adopted (Ciechanowicz-McLean, 2015: 99–101). These include the Strategic Action Plan for the Rehabilitation and Protection of the Black Sea, adopted in 1996 and amended in 2009, which concerns the protection of the region’s natural environment against pollution and devastation (Makarenko, 2024; Oral, 2013: 803).

It is worth noting that in a 2013 article, N. Oral proposed that coastal states which are members of the International Maritime Organisation should seek for the Black Sea, or parts of it, to be granted the status of Particularly Sensitive Sea Areas (PSSAs) in order to strengthen efforts to improve its environmental condition. As an example of such measures taken by countries bordering a sea experiencing significant water degradation, he cited the initiative of eight Baltic States—all coastal states except the Russian Federation—which submitted a joint application concerning the Baltic Sea⁸.

7. Conclusion

The Black Sea is a semi-enclosed sea, and its status is derived from the provisions of the UNCLOS and other international agreements, including those concerning cooperation between Black Sea states in maritime economy and environmental protection, as well as from norms of customary international law. States bordering this body of water may also be granted the status of geographically disadvantaged states under the UNCLOS, which allows them to benefit from any surplus catches in the exclusive economic zones

⁸ To date, this status has been granted to 19 marine areas, with the Baltic Sea recognised as a PSSA in 2005 (IMO, n.d.).

of other countries in the region. Although Turkey, one of the Black Sea coastal states, is not a party to the UNCLOS, in practice it applies many of the provisions contained therein, including those reflecting established customary international law. The status of the Black Sea is also shaped by specific arrangements, incidentally recognised by the UNCLOS, such as the 1936 Montreux Convention, which is primarily concerned with passage through the Black Sea straits but also regulates the number of foreign warships present in the Black Sea. It should be emphasised that the status of this body of water is not solely an internal matter for the Black Sea states. Under Article 58 of the UNCLOS, within the Exclusive Economic Zones of coastal states, all states enjoy not only the freedoms of navigation and overflight and of the laying of submarine cables and pipelines, but also other internationally lawful uses of the sea related to these freedoms, like those associated with the operation of ships, aircraft and submarine cables and pipelines. Thus, the provisions of the UNCLOS and customary international law are decisive in determining the legal regime of the Black Sea. The sole exceptions concern passage through the Black Sea straits, which is specifically governed by the Montreux Convention of 1936.

References

- CTS, 1856a: – Declaration Respecting Maritime Law, Paris, 16 April 1856, 115 Consolidated Treaty Series (CTS) 1.
- Karska, 2013: – Elżbieta Karska, *Piracy and International Criminal Law*, “Polish Review of International and European Law” 2013, Vol. 2, No. 1, 41–68, <https://doi.org/10.21697/priel.2013.2.1.02>.
- LNTS, 1936: – Convention Regarding the Régime of the Straits with Protocol, Montreux, 20 July 1936, 173 League of Nations Treaty Series (LNTS) 213.
- Dupuy, 1974: – René-Jean Dupuy, *The Law of the Sea: Current Problems*, Oceana Publications Inc.–A. W. Sijthoff: Dobbs Ferry–Leiden 1974.
- Karska, 2009: – Elżbieta Karska, *Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza [International Tribunal for the Law of the Sea]*, in Jan Kolasa (ed.), *Współczesne sądownictwo międzynarodowe [Contemporary International Judiciary]*, Vol. I: *Zagadnienia instytucjonalne [Institutional Issues]*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocław 2009, 103–136, <https://www.researchgate.net/publication/356192634> [access: 5.01.2026].
- Karska & Karski, 2019: Elżbieta Karska, Karol Karski, *Polska we Wspólnej Organizacji InterOceanmetal [Poland in the InterOceanmetal Joint Organization]*, in Edward Haliżak, Teresa Łoś-Nowak, Anna Potyrała, Joanna Starzyk-Sulejewska (eds.), *Polska w instytucjach międzynarodowych w latach 1918–2018 [Poland in International Institutions in 1918–2018]*, Narodowe Centrum Kultury–Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych: Warszawa 2019, 428–466, <https://www.researchgate.net/publication/356192862> [access: 5.01.2026].
- Kaczorowska-Ireland, 2023: – Alina Kaczorowska-Ireland, *Public International Law*, 6th ed., Routledge: London–New York 2023, <https://doi.org/10.4324/9781003186977>.
- Evans & Lewis, 2024: – Malcolm D. Evans, Reece Lewis, *The Law of the Sea*, in Malcolm D. Evans, *International Law*, 6th ed., Oxford University Press: Oxford 2024, 629–666, <https://doi.org/10.1093/he/9780192848642.003.0021>.
- UNTS, 1982: – United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982, 1833 United Nations Treaty Series (UNTS) 3.
- Bierzanek *et al.*, 2023: – Remigiusz Bierzanek, Janusz Symonides, Michał Balcerzak, Marcin Kałduński, *Prawo międzynarodowe publiczne [Public International Law]*, Wolters Kluwer: Warszawa 2023.
- Góralczyk *et al.*, 2024: – Wojciech Góralczyk, Karol Karski, Stefan Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie [An Outline of Public International Law]*, 19th ed., Wolters Kluwer: Warszawa 2024, <https://www.researchgate.net/publication/380637553> [access: 5.01.2026].
- Karski, 2025: – Karol Karski, *International Law of the Sea in the Achievements of Professor Wojciech Góralczyk: Polish Delegate to the First and the Third UN Conferences on the Law of the Sea and to the Preparatory Commission for the International Seabed Authority and for the International Tribunal for the Law of the Sea*,

- in Tomasz Kamiński, Karol Karski (eds.), *40 Years of the United Nations Convention on the Law of the Sea: Assessment and Prospects*, Routledge: London 2025, 21–33, <https://doi.org/10.4324/9781003492566-4>.
- UNTS, 1958a: – Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone, Geneva, 29 April 1958, 516 UNTS 205.
- UNTS, 1958b: – Convention on the High Seas, Geneva, 29 April 1958, 450 UNTS 11.
- UNTS, 1958c: – Convention on the Continental Shelf, 29 April 1958, 499 UNTS 311
- UNTS, 1958d: – Convention on Fishing and Conservation of the Living Resources of the High Seas, Geneva, 29 April 1958, 559 UNTS 285.
- United Nations, 2026: – United Nations, *UN Treaty Collection: Chapter XXI: Law of the Sea: United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982: Status*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21 [access: 5.01.2026].
- Łukaszuk, 2009: – Leonard Łukaszuk, *Współpraca i spory międzynarodowe na morzach: Wybrane zagadnienia prawa, polityki morskiej i ochrony środowiska [Cooperation and International Disputes at Seas: Selected Issues of Law, Maritime Policy and Environmental Protection]*, Difin: Warszawa 2009.
- Karski, 2015: – Karol Karski, *Rozpad Związku Radzieckiego a prawo międzynarodowe [The Dissolution of the Soviet Union and International Law]*, Bellona: Warszawa 2015, <https://www.researchgate.net/publication/382911938> [access: 5.01.2026].
- Stan, 2024: – Georgian-Ionuț Stan, *Snake Island: A Short History and Its Legal Status over the Years*, “The Black Sea Region at the Crossroads of Civilizations” 2024, Vol. 2, No. 2, 177–184, <https://doi.org/10.61671/bsrcc.v2i2.8682>.
- ICJ, 2009: – *Maritime Delimitation in the Black Sea* (Romania v. Ukraine), Judgment of 3 February 2009, International Court of Justice (ICJ), Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders 2009, 61–134.
- Tanaka, 2023: – Yoshifumi Tanaka, *The International Law of the Sea*, 4th ed., Cambridge University Press: Cambridge 2023, <http://dx.doi.org/10.1017/9781009025393>.
- CTS, 1841: – Convention between Austria, France, Great Britain, Prussia and Russia, and Turkey respecting the Straits of the Dardanelles and Bosphorus, London, 13 July 1841, 92 CTS 7.
- Rozakis & Stagos, 1987: – Christos L. Rozakis, Petros Stagos, *The Turkish Straits*, Martinus Nijhoff Publishers: Dordrecht–Boston–Lancaster 1987.
- Yücel, 2023: – Zeynep Yücel, *The Turkish Straits: Treaties and Conventions*, IJOPEC Publication, London 2023.
- CTS, 1856b: – General Treaty for the Re-establishment of Peace, Paris, 30 March 1856, 114 CTS 409.
- CTS, 1856c: – Convention between Austria, France, Great Britain, Prussia, Russia and Sardinia, and Turkey respecting the Straits of the Dardanelles and the Bosphorus, Paris, 30 March 1856, 114 CTS 421.
- Temperley, 1932: – Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution*, “Journal of Modern History” 1932, Vol. 4, No. 3, 387–414.
- CTS, 1871: – Treaty between Austria-Hungary, France, Germany, Great Britain, Italy, Prussia, Russia and Turkey for the Revision of the Stipulations of the Treaty of 30 March 1856 (Navigation of the Black Sea and Danube), London, 13 March 1871, 143 CTS 99.
- Bederman, 1988: – David J. Bederman, *The 1871 London Declaration, Rebus Sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations*, “The American Journal of International Law” 1988, Vol. 82, No. 1, 1–40, <https://doi.org/10.2307/2202874>.
- CTS, 1878: – Treaty between Austria-Hungary, France, Germany, Great Britain, Italy, Russia and Turkey for the Settlement of Affairs in the East, Berlin, 13 July 1878, 153 CTS 171.
- CTS, 1918: – Armistice Convention between Great Britain and the Allied Powers, and Turkey, Mudros, 30 October 1918, 224 CTS 169.
- Dyer, 1972: – Gwynne Dyer, *The Turkish Armistice of 1918: 1 – The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn 1918*, “Middle Eastern Studies” 1972, Vol. 8, No. 2, 143–178, <https://doi.org/10.1080/00263207208700202>.
- LNTS, 1923a: – Convention Relating to the Régime of the Straits, Lausanne, 24 July 1923, 28 LNTS 115.
- LNTS, 1923b: – Treaty of Peace with Turkey, with Related Documents, Lausanne, 24 July 1923, 28 LNTS 11.

- Brown, 1924: – Philip Marshall Brown, *From Sèvres to Lausanne*, “The American Journal of International Law” 1924, Vol. 18, No. 1, 113–116, <https://doi.org/10.2307/2189228>.
- Turlington, 1924: – Edgar Turlington, *The Settlement of Lausanne*, “The American Journal of International Law” 1924, Vol. 18, No. 4, 696–706, <https://doi.org/10.2307/2188844>.
- Jia, 2017: – Bing Bing Jia, *Article 35: Scope of this Part*, in Alexander Proelss (ed.), *The United Nations Convention on the Law of the Sea: A Commentary*, C.H.Beck–Hart–Nomos: Munich 2017, 276–283.
- Plant, 2013: – Glen Plant, *Dardanelles and Bosphorus*, in Rüdiger Wolfrum (ed.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press: Oxford 2012, Vol. II, 1027–1033.
- Bugajski, 2021: – Dariusz R. Bugajski, *Navigational Rights and Freedoms in the International Law and Practice*, Naval Academy named after the Heroes of Westerplatte: Gdynia 2021.
- Symonides, 1984: – Janusz Symonides, *The Legal Status of the Enclosed and Semi-enclosed Seas*, “German Yearbook of International Law” 1984, Vol. 27, 315–333.
- Kozak-Balaniuk, 2025: – Iryna Kozak-Balaniuk, *Can Turkey Legally Close the Passage Through Turkish Straits for Russian Warships Due to Russian Military Aggression against Ukraine?*, in Tomasz Kamiński, Karol Karski (eds.), *40 Years of the United Nations Convention on the Law of the Sea: Assessment and Prospects*, Routledge: London 2025, 263–273, <https://doi.org/10.4324/9781003492566-27>.
- Tymiński, 2019: – Jan Tyimiński, *Pułaski wraca do zespołu NATO [Pułaski Returns to NATO Group]*, “Polska Zbrojna” 2019, No. 1-2, 82–83.
- Zalesiński, 2019: – Łukasz Zalesiński, *Fregata ORP ‘Gen. K. Pułaski’ w Siłach Odpowiedzi NATO [Frigate ORP ‘Gen. K. Pułaski’ in the NATO Response Force]*, “Polska Zbrojna” 2019, No. 1-2, 84–89.
- Winkelmann, 2017: – Ingo Winkelmann, *Article 122: Definition*, in Alexander Proelss (ed.), *The United Nations Convention on the Law of the Sea: A Commentary*, C.H.Beck–Hart–Nomos: Munich 2017, 881–886.
- Kamiński, 2025: – Tomasz Kamiński, *The Status of Straight Baselines and the so-called Creeping Jurisdiction of Coastal States*, in Tomasz Kamiński, Karol Karski (eds.), *40 Years of the United Nations Convention on the Law of the Sea: Assessment and Prospects*, Routledge: London 2025, 50–62, <https://doi.org/10.4324/9781003492566-7>.
- Pełtowska-Dąbrowska, 2014: – Zuzanna Pełtowska-Dąbrowska, *Państwa o niekorzystnym położeniu geograficznym [Geographically Disadvantaged States]*, in Brunon Hołyst, Roman Hauser (eds.), *Wielka encyklopedia prawa [The Great Encyclopedia of Law]*, Vol. IV: Janusz Symonides, Dorota Pyć (eds.), *Prawo międzynarodowe [International Law]*, Fundacja Ubi Societas Ibi Ius: Warszawa 2014, 340–341.
- Kamiński, 2021: – Tomasz Kamiński, *Solidarność i dobro wspólne w międzynarodowym prawie morza a tzw. pełzająca jurysdykcja państw nadbrzeżnych [Solidarity and the Common Good in International Law of the Sea and the so-called Creeping Jurisdiction of Coastal States]*, in Dobrochna Bach-Golecka (ed.), *Solidarność i dobro wspólne jako wartości w prawie [Solidarity and the Common Good as Values in Law]*, Wolters Kluwer: Warszawa 2021, 237–272.
- Harrison, 2017: – James Harrison, *Article 70: Right of Geographically Disadvantaged States*, in Alexander Proelss (ed.), *The United Nations Convention on the Law of the Sea: A Commentary*, C.H.Beck–Hart–Nomos: Munich 2017, 548–552.
- UNTS, 1959: – Convention Concerning Fishing in the Black Sea, Varna, 7 July 1959, 377 UNTS 203.
- Tiroch, 2012: – Katrin Tiroch, *Black Sea*, in Rüdiger Wolfrum (ed.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press: Oxford 2012, Vol. I, 949–956.
- Oanta, 2017: – Gabriela A. Oanta, *The Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol to the Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution 2002*, in Michael Faure (ed.), *Elgar Encyclopedia of Environmental Law*, Vol. V: *Multilateral Environmental Treaties*, Edward Elgar Publishing: Cheltenham 2017, 118–124, <https://doi.org/10.4337/9781783477210.V.11>.
- FAO, 1945: – Constitution of the Food and Agricultural Organization of the United Nations, Quebec, 16 October 1945, as amended, in *Basic Texts of the Food and Agriculture Organization of the United Nations: 2017 edition*:

- Vol. I and II, Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO): Rome 2017, 3–16, <https://openknowledge.fao.org/items/77766882-a672-45df-b03a-b87018d4f6ad> [access: 5.01.2026].
- König, 2012: – Doris König, *Marine Environment, International Protection*, in Rüdiger Wolfrum (ed.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press: Oxford 2012, Vol. VI, 1018–1036.
- Ulger, 2007: – Fatih Ulger, *Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region*, “Yale Journal of International Affairs” 2007, Vol. 2, No. 2, 57–68.
- Beefeater Fella Reports, 2025: – *Turkstream Volumes at Historic Levels* – by Beefeater Fella, 31 January 2025, <https://beefeaterresearch.substack.com/p/turkstream-volumes-at-historic-levels> [access: 5.01.2026].
- Adams, 1997: – Rebecca Adams, *The Ecological Decline of the Black Sea*, “Colorado Journal of International Environmental Law and Policy” 1997, Vol. 9, No. 3, 209–217.
- UNTS, 1992a – Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution, Bucharest, 21 April 1992, 1764 UNTS 4.
- UNTS, 1992b: – Protocol on the Protection of the Black Sea Marine Environment Against Pollution from Land Based Sources, Bucharest, 21 April 1992, 1764 UNTS 18.
- UNTS, 1992c: – Protocol on Cooperation in Combating Pollution of the Black Sea Marine Environment by Oil and Other Harmful Substances in Emergency Situations, Bucharest, 21 April 1992, 1764 UNTS 24.
- UNTS, 1992d: – Protocol on the Protection of the Black Sea Marine Environment Against Pollution by Dumping, Bucharest, 21 April 1992, 1764 UNTS 27.
- Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution, 2002: – The Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol, Sofia, 14 June 2002, https://www.blackseacommission.org/Downloads/BiodiversityProtocol_with_corrigendum_by_RO.pdf [access: 5.01.2026].
- Kirk & Saeneewong Na Ayudhaya, 2017: – Elizabeth A. Kirk, Nawaporn Saeneewong Na Ayudhaya, *The Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol*, in Michael Faure (ed.), *Elgar Encyclopedia of Environmental Law*, Vol. V: *Multilateral Environmental Treaties*, Edward Elgar Publishing: Cheltenham 2017, 127–132, <https://doi.org/10.4337/9781783477210.V.12>.
- Oanta, 2017: – Gabriela A. Oanta, *Convention Concerning Fishing in the Black Sea 1959*, in Michael Faure (ed.), *Elgar Encyclopedia of Environmental Law*, Vol. V: *Multilateral Environmental Treaties*, Edward Elgar Publishing: Cheltenham 2017, 111–117, <https://doi.org/10.4337/9781783477210.V.10>.
- Oral, 2012: – Nilüfer Oral, *The Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol*, “MEPIELAN Bulletin”, 20 February 2012, <https://ebulletin.mepielan.gr/articles/2012/the-black-sea-biodiversity-and-landscape-conservation-protocol/> [access: 5.01.2026].
- Ciechanowicz-McLean, 2015: – Janina Ciechanowicz-McLean, *Konwencja o ochronie Morza Czarnego przed zanieczyszczeniem [Convention for the Protection of the Black Sea Against Pollution]*, “Gdańskie Studia Prawnicze” 2015, Vol. XXXIII, 97–106.
- Makarenko, 2024: – Iryna Makarenko, *Subregional Cooperation in the Black Sea*, Permanent Secretariat of the Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution, Istanbul 2024, <https://mcc.jrc.ec.europa.eu/documents/201604192920.pdf> [access: 5.01.2026].
- Oral, 2013: – Nilüfer Oral, *PSSA for the Black Sea*, “University of Hawai'i Law Review” 2013, Vol. 35, 787–804.
- IMO, n.d.: – International Maritime Organization (IMO), *Particularly Sensitive Sea Areas*, <https://www.imo.org/en/ourwork/environment/pages/pssas.aspx> [access: 5.01.2026].

Admonitio Generalis, როგორც *Collectio Dionysiana*-ს გავლენის დასტური
პაროლინგურ კანონმდებლობაზე

რარეშ ბარდუ

კონსტანტას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1919-5752>

ანოტაცია. მცირე სკვითიდან (დღევანდელი დობრუჯა) გამოსული პროტორუმინელი სწავლულის, დიონისიუს მცირის (*Dionysius Exiguus*) კანონიკური კრებული, რომელიც ცნობილია როგორც *Dionysiana*, წარმოადგენდა უმნიშვნელოვანეს ორიენტირს არა მხოლოდ დასავლეთ ევროპის საეკლესიო (კანონიკური) სამართლის ჩამოყალიბებასა და განმტკიცებაში, არამედ პირველ ათასწლეულში ეკლესიის ეკუმენური ერთიანობის ხელშეწყობაშიც, რაც აღმოსავლეთისა და დასავლეთისთვის საერთო კანონიკური საფუძვლის კოდიფიკაციით გამოიხატა. ამ კრებულის მაღალმა პრესტიჟმა განაპირობა ის, რომ კარლოს დიდმა იგი იურიდიული ავტორიტეტის წყაროდ და ნიმუშად გამოიყენა 789 წლის თავის ცნობილ პროგრამულ დეკრეტში *Admonitio Generalis*, რამაც საფუძველი ჩაუყარა მის საკანონმდებლო უნიფიკაციის მცდელობებს ფრანკთა იმპერიაში. ამგვარად, მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში კანონიკური კანონმდებლობისა და სამოქალაქო სამართლის ურთიერთკავშირის წყალობით, *Dionysiana*-მ გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა დასავლური ქრისტიანული იურიდიული კულტურისა და მისი სამართლებრივი ინსტიტუტების გენეზისსა და განვითარებაზე.

საკვანძო სიტყვები: კანონიკური კრებული, შუა საუკუნეების კანონმდებლობა, ევროპული საეკლესიო სამართალი, ლათინური ეკლესია.

ADMONITIO GENERALIS, A TESTIMONY TO THE INFLUENCES OF THE *COLLECTIO DIONISIANA* ON CAROLINGIAN LEGISLATION

Rareș Bardu

PhD Student at Ovidius University of Constanța Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1919-5752>

Abstract. The canonical collection of the Proto-Romanian scholar from Scythia Minor (present-day Dobrogea), Dionysius Exiguus ("the humble"), known as the *Dionisiana*, represented a crucial landmark not only in the formation and consolidation of Western European Canon Law, but also in promoting the ecumenical unity of the Church during the first millennium, by codifying a shared canonical foundation for both East and West. The prestige enjoyed by this collection led to its adoption as a model and source of juridical authority by Charlemagne, in the renowned programmatic decree *Admonitio Generalis* of 789, which laid the groundwork for his legislative unification efforts within the Frankish Empire. Thus, through the interweaving of canonical legislation with civil law throughout the medieval period, *Dionisiana* exerted a decisive influence on the genesis and development of Western Christian juridical culture and its juridical institutions.

Key words: Canonical collection, medieval legislation, European Canon Law, Latin Church

* * *

Introduction. The *Collectio Dionysiana* played a pivotal role in shaping the development of Christian law throughout medieval Europe. By compiling, translating, and systematically organizing the decisions of ecumenical councils and papal decretals into a coherent and accessible structure, Dionysius Exiguus - a proto-Romanian monk and scholar from Scythia Minor (present-day Dobrogea, Romania) (Dură, 2003a: 5-18; Mititelu, 2018: 316-331) - provided the Latin Church with a foundational instrument for the governance of ecclesiastical life. Rapidly disseminated and adopted across Western Europe, the collection became a vital point of reference not only for bishops and other ecclesiastical authorities, but also for secular rulers engaged in legal and administrative reform.

This paper examines the reception of the *Collectio Dionysiana* as an etalon within the Carolingian legal reform, particularly in connection with its seminal legislative text, the *Admonitio Generalis*. We present and analyze the first two capitula of this decree, each accompanied by canonico-legal commentary that elucidates the incorporation of ecclesiastical legal concepts into the civil legislation of the Carolingian Empire-an influence that extended into the broader legal culture of medieval Europe.

***Admonitio Generalis*, the foundation of the Carolingian Renaissance**

In the 8th century, with the rise of the Carolingian dynasty, the *Collectio Dionysiana* played a crucial role in the ecclesiastical and political reforms promoted by Charlemagne. In 774, at Pavia, Charlemagne received from Pope Hadrian I a revised version of the collection, known later on as the *Dionysio-Hadriana*. This version was presented as a symbolic gift that conferred ecclesiastical recognition and authority and quickly became both a tool of reform and a means of supporting political power. The first documented use of this collection at the Carolingian court occurred in 789, when extensive citations of Eastern canons and relevant papal decretals from the *Collectio Dionysiana* were included in Charlemagne's reform edict, the *Admonitio Generalis*.

In his effort to reform, organize, and centralize the Frankish Empire, Charlemagne (768-814) promulgated, over the course of his long reign, several legislative sets known generically as capitularies, which con-

tained laws called *capitula*, grouped under titles such as the *Capitularies of Herstad* (779) or those united under the title *Admonitio Generalis* issued in 789. The 82 *capitula* included in the *Admonitio Generalis* form a legislative body with a programmatic nature that laid the foundation for what is known in European history as the Carolingian Renaissance. Of the 82 *capitula*, 59 cited or were entirely based on eastern ecclesiastical canons contained in the Dionysio-Hadriana collection, which, the Frankish king received from Pope Adrian as a symbol of papal authority and a benchmark for the canonical legislation of the Western Church. The appeal to the Dionysian collection was not new for the Carolingian dynasty, whose reform efforts spanned three generations. In turn, Pepin the Short (741-751), Charlemagne's father, had received part of Dionysius Exiguus' canonical codex from Pope Zacharias (741-752) when he took over the throne of the Frankish Empire from the last representative of the Merovingian dynasty, Childeric III (717-754). Some of the laws issued by him reflect the influence of canonical legislation from Dionysian collection.

The *capitula* contained in the *Admonitio Generalis* outlined the educational and religious objectives that expressed Charlemagne's ideals, aiming to establish a unified state and society based on the Church and the principles of Christian morality. According to authors Leighton D. Reynolds and N. G. Wilson, the context that led to the emergence of the capitularies was generated by the fact that:

"Both the secular and ecclesiastical administration of a vast empire required a large number of trained priests and officials. As the sole common denominator in a heterogeneous kingdom and the repository of both classical and Christian heritage from previous centuries, the Church was the obvious means to implement the necessary educational program to form an educated executive body. However, under the Merovingians, even the Church had entered a difficult period; some priests were so ignorant of Latin that Boniface heard one perform a baptism of dubious efficacy in nomine patris et filii et spiritus sancti (Epist. 68), and knowledge of antiquity had so eroded that the author of a sermon mistakenly believed Venus was male" (Reynolds, Wilson 2013: 92).

Reform had begun under Charlemagne's father, Pepin the Short, but the need was now greater, and Charlemagne felt a personal responsibility to raise the intellectual level of the clergy and, through them, of his subjects.

In 780, in Parma, the Frankish king met the great scholar, Anglo-Saxon monk Alcuin, who was the head of the episcopal school at York Cathedral in England. Charlemagne valued literacy, having learnt to read as an adult, though he never truly mastered writing. At a time when literacy was low outside the clergy, being able to write in any form was an achievement, even for kings, many of whom were illiterate. Recognizing in Alcuin a scholar who could help him achieve a revival of culture and education, as well as a reform of the Church, Charlemagne convinced him in 782 to move to the royal court as master of the palace school in Aachen, where he remained until 796. This school was attended by members of the royal court and sons of noble families. In Aachen, Alcuin also established a large library, for which Charlemagne obtained numerous manuscripts from Monte Cassino, Rome, Ravenna, and other sources.

On this cultural foundation in 789, the *Capitula*, were grouped under the title *Admonitio Generalis* appeared. These body of programmatic laws were aimed to educate and train the subjects of the Frankish Empire on a large scale in essential elements of Christian doctrine, canon law and liturgical church practice, as well as classical culture. At the same time, they sought to integrate the Church as a fundamental pillar within the institutional and political framework of the Frankish Empire, with the aim of strengthening both the unity of the empire and the authority of the ruling dynasty. Backed by citations from the canons of ancient councils, the Church Fathers, and Scripture, the capitularies reveal a high level of cultural sophistication, combined with deep knowledge of canon law, achieved at Charlemagne's court. The objectives sought by the court were grandiose. Charlemagne affirmed his belief in his vocation as a reformer, whose mission was

similar to that of Joshua, the ancient Jewish king who reformed Jewish faith and practice. In the Preface to the Capitularies, we can read:

"For we read in the books of kings how Saint Josiah, receiving a kingdom from God, strove, through correction, admonition, and instruction, to restore the kingdom to the true worship of God. Not that I make myself equal to his holiness, but because we must always follow the examples of the saints wherever we find them, and it is necessary to gather as many as we can to the pursuit of a good life, to the praise and glory of our Lord Jesus Christ" (Mordek, Eckes, Glatar, 1975: 180).

He assumed responsibility for leading the new people chosen by God and for reforming their moral and spiritual lives to achieve salvation. To fulfill his role as the new Joshua and to create unity, peace, and harmony among Christians, Charlemagne included in *Admonitio* chapters related to the moral reform and discipline of the clergy, a social category he considered indispensable in carrying out his project. Priests were to be moral and living examples for the people, with the responsibility of preaching "correctly and honestly" and avoiding innovations and teachings contrary to church law. They were urged to live moral lives and to teach their parishioners by the power of the example they set. In turn, they themselves must be guided in fulfilling their duties by bishops, who are instructed to follow the accepted beliefs and practices of the Church. To ensure the transmission and implementation of these capitularies, Charlemagne also conceived a new institution within the administrative apparatus of his empire. The *Missi Dominici* (the lord's envoys) were an executive body composed of members chosen from among the emperor's close associates, with the task and authority to transmit and oversee the implementation of the provisions from the *Admonitio Generalis* across all corners of the empire. To strengthen the moral and legal authority of the 82 capitula, almost each one included references and quotations from Church canons, Scripture and the Church Fathers. As previously mentioned, no fewer than 59 of them were based on and even quoted the canons of the Eastern councils from the first Dionysian compilation, which came from the canonical collection *Dionysio-Hadriana*. The very fact that these laws are generically called *capitula* denotes the influence of the original Dionysiana, where the decisions of the councils were also referred to as *capitula*.

Through the *Admonitio generalis*, these canons of the Eastern synods were to exert a significant influence on medieval legislation in the West.

Here are two examples and their juridical implications in later medieval legislation:

Capitula I - the political recognition of the Church's juridical-canonical Institution of Excommunication

„Omnibus. Sunt enim alqui, quis culpis exigentibus ab episcopo proprio excommunicantur et ab aliis vel laicis praesumptiose in communionem accipiuntur, quod omnium sanctum Nicenum Concilium simul et Calcidonense necnom et Antiocheum atque Sardicense fieri prohibent" (To all: There are some who, due to certain offenses, are excommunicated by their own bishop and presumptuously accepted into communion by others, even by lay persons, who the holy councils of Nicaea, Chalcedon, Antioch, and Sardica strictly prohibit) (Mordek, Eckes, Glatar, 1975:184).

At the councils cited, in the Dionysian canonical compilation, the prohibition on communion with those excommunicated is decided in the following canons:

Canon 5 of Nicaea (325) forsee: *"Regarding those who are deprived of communion, whether from the clergy or from the laity, the decision of the bishops in each province shall prevail: so that those who are rejected by some should not be received by others..."*.

Canon 2 of Antioch (341) stipulates: *"It is not permitted to enter into communion with those who are excommunicated; nor should anyone pray together with those who gather in homes, avoiding the prayers of the Church. Furthermore, one who does not assemble in their own Church should not be accepted by another*

Church. If any bishop, priest, deacon, or other member of the clergy is found to enter into communion with those excommunicated, he too shall be excluded from communion, as one who disturbs the rule of the Church".

Canon 16 of Sardica (343) says: "*It is also agreed by all that if a deacon, priest, or any cleric is deprived of communion by their bishop and goes to another bishop, and the latter knows that the one who fled to him has been rejected by his own bishop, he should not grant him communion. If he does, he must be aware that he will have to give an account in front of a synod of bishops*".

This *capitula* holds particular significance from the perspective of this study, both through its canonical argumentation drawn from the Dionysian Collection and its addressees and implications. By the Latin word *omnibus* (for all), we understand that these were both clerics and laity. Thus, a Church institution-excommunication-acquires *de jure* political and social recognition.

The suspension of communion with the excommunicated, even for lay people, had a profound reception with significant social and political impact in the centuries that followed. Numerous testimonies from the early medieval period indicate that in the West, those excommunicated by bishops, or the papacy were often socially excluded, regardless of their rank or social category, and had to perform public acts of penance to obtain forgiveness (Lea, 1888: 88). In this way, the papacy acquired an extremely efficient means of projecting its influence in the political and social spheres, which it used in many instances, with the main argument and juridical power for this being extracted from the Dionysian Collection.

Excommunication was the most severe sanction of the medieval Church, consisting of the temporary or permanent exclusion of a person from Eucharistic communion and from the community of the faithful (Brundage, 1995: 127–130). Theologically, excommunication presupposes a serious sin and serves a medicinal purpose, not merely punitive-it calls the sinner to repentance and correction, aiming to bring them back into full communion with the Church (Dură, 1987: 105-143). Practically, the excommunicated person was considered "exiled" from the ecclesiastical community, losing the right to receive sacraments and participate as an active member of the Church. In the Middle Ages, excommunication had a dual role: on the one hand, a disciplinary-moral function (correcting those who committed grave sins or violated canons), and on the other hand, as a legal and political tool of ecclesiastical authority. Bishops applied it to maintain ecclesiastical order-from undisciplined clerics to nobles violating the rights of the Church (Tierney, 1988: 34; Mititelu, 2012: 23-67).

In the patristic era, excommunication had been primarily used as a means of public penance. The Christian community in the early centuries imposed harsh penances for grave sins (apostasy, murder, adultery, etc.), during which the sinner was excluded from the Eucharist. The goal was spiritual healing and reintegration after fulfilling the penance canon (McLynn, 1994: 291; Dură, 2014: 99-127; Mititelu, 2015: 10-18). A famous example is the attitude of St. Ambrose of Milan towards Emperor Theodosius the Great. After the massacre in Thessalonica in 390, Ambrose demanded that the emperor repent and forbade him from receiving communion until the penance was completed. In his letter, the bishop emphasized that even the emperor was not above God's judgment, setting a precedent where ecclesiastical authority could rebuke and "excommunicate" the imperial authority. Theodosius complied, performing public penance-an episode that illustrates the time's conception: excommunication was temporary and meant to bring the lost soul back to a state of grace. The Ecumenical Councils during this period (Nicaea 325, Constantinople 381, Chalcedon 451) legislated the procedural aspect of excommunication, integrating it into a coherent legal system (as we analyzed above in the respective canons). Excommunication was viewed as a severe but necessary spiritual remedy for maintaining the doctrinal and moral purity of the Church.

In the medieval period (6th-15th centuries), alongside its spiritual dimension, excommunication acquired a pronounced socio-political function. As the Western Church gained influence and in the absence

of a unified empire (after 476), ecclesiastical anathema became a weapon in relations with nobles and kings. During the Carolingian period, as we saw, excommunication was supported by state law: Charlemagne ordered its strict enforcement by all subjects and required the clergy to use it to correct serious deviations among the faithful.

Later, during the Gregorian Reform (11th century), Pope Gregory VII used excommunication to impose the supremacy of canonical norms over lay interference (Cowdrey, 1988: 172) (the famous Investiture Controversy). In 1076, after Emperor Henry IV defied papal authority, Gregory excommunicated him and released his subjects from their oaths of allegiance (Barber, 2004: 92). The effect was dramatic: in medieval mentality, excommunication of a king was practically equivalent to dethroning him, as a king “cast out of the Church” lost legitimacy in the eyes of many vassals. Henry IV was forced to humiliate himself at Canossa (1077) to have the excommunication lifted. This episode shows the enormous power of excommunication in the Middle Ages: it was feared not only as a spiritual sanction but also as a civic-legal one, with consequences for public order (for example, no one could have contact with the excommunicated, contracts with them could be considered void, and their territories could be left unprotected). In the 13th century, Pope Innocent III took the use of excommunication to its peak, combining it with the interdict (the suspension of religious services in an entire territory) to coerce powerful kings (Powell, 2004: 92). Notable cases included the interdict over England (1208–1213) and the excommunication of King John of England, or the repeated excommunication of Emperor Frederick II. Reactions varied -some feared and yielded (e.g., John yielded and became the pope’s vassal), while others defied (Frederick II responded propagandistically) (Southern, 1970:101). In any case, during the Middle Ages, excommunication was viewed as a tool with relative power, respected by most, but also ignored by some when political interests prevailed, and the social context was permissive.

In the early modern period (16th-17th centuries), with the advent of the Protestant Reformation, the effectiveness of excommunication as an external coercive tool began to decline, although it remained important spiritually. In 1521, the reformer Martin Luther was excommunicated by Pope Leo X’s papal bull *Decet Romanum Pontificem*, after he refused to retract his teachings (Bokenkotter, 2004: 208-211). This excommunication marked the confessional rupture in the West- Luther and his followers rejected papal authority, thus rendering the anathema ineffective for reintegration: instead of returning to the Church, Protestant excommunicates formed parallel communities. Nevertheless, the Catholic Church continued to use excommunication more internally (to discipline wandering or rebellious Catholics) and as a formal declaration against heretical leaders. A notable example of excommunication with political implications is Pope Pius V’s bull *Regnans in excelsis* (1570), which excommunicated Queen Elizabeth I of England and released her subjects from the obligation of loyalty to her. However, in the context of emerging nation-states, such papal decrees had limited success: Elizabeth ignored the anathema, and in England, anti-Catholic penal laws rendered the pope’s excommunication ineffective (even dangerous for English Catholics, who were seen as potential traitors because of it) (Duffy, 2006: 170). Gradually, in the modern era, excommunication returned to its purely spiritual and internal juridical role in the Catholic Church.

After the Enlightenment and emancipation from religious tutelage, states no longer recognized the civil effects of excommunications. However, the sanction remained an important means of emphasizing the seriousness of doctrinal or disciplinary deviations: for example, the Church issued famous excommunications in the 19th and 20th centuries (in 1897 against Freemasonry in Italy, in 1949 against communists, etc.), but these concerned the spiritual status of the believer and their relationship with the Church, without legal implications for laypersons. Today, the Catholic Church’s *Code of Canon Law* (1983) prescribes excommunication as an extreme punishment for very grave offenses (heresy, schism, sacrilege, etc.) (Codex Juris Canonici,

1983, can 1364-1398), emphasizing its medicinal nature-the correction of the guilty party. In the contemporary secularized world, the fear of excommunication has diminished compared to the Middle Ages, but for practicing believers, it remains a sanction with profound spiritual significance (e.g., self-declared excommunication in the case of abortion is meant to highlight the gravity of the sin and the need for confession for reintegration) (Catechism of Catholic Church, 2272).

On the other hand, papal authority was also influenced and enhanced by the evolution of excommunication practices. In the canons of Sardica (343) - often cited by later popes - it was recognized that, in special cases, a deposed or excommunicated bishop could appeal his case to the bishop of Rome for a re-examination (Hafelle, 1986: 199). This became a cornerstone in the development of papal primacy: although Sardica was not an ecumenical council, some popes such as Leo I and Gelasius invoked their right to receive appeals, grounding their claims on this tradition (Dvornik, 1996: 98; Dură, 2006: 287). In the Middle Ages, popes increasingly claimed monopoly over major excommunications. As early as 700, only the pope could excommunicate a ruler (in practice, the pope excommunicated kings and emperors, not mere bishops). The case of Gregory VII vs. Henry IV highlighted that excommunicating a sovereign was the pope's weapon, not anyone else's- German bishops would not have dared to anathematize the emperor by themselves, but the pope did, thus consolidating his supremacy within the Church. Gregory's act of absolving the people from their oaths to the excommunicated king was a radical affirmation of papal authority over the political-religious order: the pope implicitly claimed the right to depose kings, something no local bishop could do on his own (Tierney, 1988: 49). In the following centuries, the papal power of excommunication became an accepted fact (even though feared and sometimes contested by laypersons): for example, Pope Innocent III's bull excommunicating English barons who rebelled against the king (Magna Carta) or, conversely, the excommunication of King John - both highlight the pope's role as the ultimate arbiter.

In conclusion, the first *capitula* in the *Admonitio Generalis* regarding excommunication reflects a moment of synthesis between the patristic canonical tradition and medieval order. Thanks to the Dionysian Collection, the strict establishment of norms based on the canons of Nicaea, Antioch, and Sardica was possible in the West. Under Charlemagne, this canonical corpus, with its incontestable authenticity, strengthened ecclesiastical discipline, ensuring that the anathema remained an effective tool of spiritual governance. It reinforced the power of bishops to govern their flocks authoritatively, knowing that their decisions would be respected everywhere, while also preparing the ground for the increasingly energetic assertion of papal primacy, with the popes becoming the ultimate guardians of the canonical and disciplinary unity of the Western Church. Over the centuries, excommunication has taken various forms of application - from the sincere concern of the Fathers for healing souls to the diplomatic weapon of medieval pontiffs - but in essence, it has remained the expression of the Church's power to bind and loose, to temporarily exclude from the community those who have violated its order, so that, through repentance, they may be reintegrated as members of the Body of Christ. The implementation of this canonical and legislative institution in the West had its argumentative origin in the Eastern canons cited from the Dionysian Collection.

Capitula 2, Moral Probity rebecame a foundational juridical principle and institution

Moral probity as a foundational juridical principle finds its earliest formal roots in Roman law, where legal norms were deeply intertwined with ethical and civic virtues. The concept of *bona fides* (good faith), essential in Roman contracts and legal dealings, reflects the expectation that individuals act with honesty, integrity, and fairness-principles at the heart of moral probity. Roman jurists such as Ulpian and Cicero emphasized that law (*ius*) should not only regulate external actions but also embody justice (*aequitas*) and virtue (*virtus*). Over time, *bona fides* evolved from a flexible moral standard into a binding legal doctrine that shaped obligations, contracts, and procedural justice. This Roman heritage laid the groundwork for the Christian canon law

tradition, where moral rectitude became institutionalized as a juridical criterion, particularly in matters of ecclesiastical discipline, clerical conduct, and the right to exercise Church authority. Thus, the Roman legal emphasis on integrity became a cornerstone of the Church's juridical understanding of moral probity (Schulz, 1951:105-110).

„*Episcopis. Etim habet in eodem concilio ut eorum qui ad ordinandum veniunt fide et vita prius a b episcopo diligenter discutiatur et sic ordinatur*” (Mordek, Zekiel, Glata, 1987:186). (*To the bishops: The same council establishes that the faith and life of those who come to be ordained must be carefully examined by the bishop before they are ordained*).

This capitulum refers to Canon 9 of Nicaea, which in the Dionysiana is formulated as follows: „*Si qui presbyteri sine examine sunt provecti, vel, cum discuterentur, peccata sua confessi sunt, et homines, contra canones commoti, manus confessis imponere tentaverunt, tales regula non admittit, quia quod irreprehensibile est catholica defendit Ecclesia. De his qui in persecutionibus negaverunt, et postmodum in clero promoti sunt*” (Migne, 1865: 149). (*If some priests were promoted without examination or, when they were examined, they confessed their sins, and people, against the canons, attempted to lay hands on those who confessed their sins, such a rule is not accepted, because the Catholic Church defends what is irreproachable. Regarding those who denied the faith during persecutions and were later promoted to the clergy*).

This capitula illustrates Charlemagne's desire to establish within his empire a clergy marked by integrity-both in morality and in the orthodoxy of faith (McKitterick, 1982: 112). This aspiration is evident even from the introduction to the *Admonitio Generalis*, where he states that the servants of the Church must bring the “speaking sheep” into the walls of the Church upon the shoulders of good example.

Charlemagne regarded himself as a “new Joshua,” responsible for the moral health and salvation of his subjects. He issued the *Admonitio Generalis* in order to correct the deviations of the Church and society, and to safeguard the orthodoxy of the faith within the Frankish Kingdom (Collins, 1998: 91).

Specifically, in Capitula 2 of the *Admonitio Generalis*, he instructed bishops to examine with particular care the faith and morals of those they were about to ordain, ensuring that new clerics were doctrinally orthodox and morally exemplary before receiving the sacrament of ordination (Mordek, Zechiel Eckes, Glatt-haar, 2012: 184). This requirement reflects one of the primary aims of Carolingian reform: the strengthening of ecclesiastical discipline and the promotion of a virtuous clergy, worthy of serving as models for the faithful.

This measure was not entirely new; Charlemagne adopted it from the tradition of Church canons compiled in the *Dionysio-Hadriana*. However, the *Admonitio Generalis* imposed it with royal authority over the entire empire, emphasizing the close relationship between secular and religious power in the moral reform of society. Under the influence of canonical legislation, Charlemagne extended the strict criteria of faith and morality, originally reserved for clergy, to civil officials in his administration. Carolingian reform included a sacralization of public office, requiring even lay administrators to be devout Christians, upright, and loyal to Christian moral values (Wallace-Hadrill, 1983: 248).

For example, in the year 802, Charlemagne dispatched imperial envoys (*missi dominici*) - chosen among the wisest and most pious individuals, including bishops, abbots, and devout laymen - to oversee the implementation of laws throughout the kingdom. These imperial emissaries-often high - ranking clerics or morally irreproachable nobles - demonstrate how the criteria of faith and integrity were applied in the recruitment of royal officials. In his later capitularies, Charlemagne explicitly called for close cooperation between bishops and counts in administering justice “with love and in the unity of peace,” commanding them to live according to God's will, so that justice might prevail through their example (Nelson, 1986: 111).

Local rulers were also required to appoint only trustworthy subordinates-those who upheld the law and justice, refrained from oppressing the poor, and avoided corruption and injustice (Boretius, 1883: 96). These

provisions clearly reveal the parallel between the expectations imposed on clerics (doctrinal orthodoxy and moral life) and those expected of lay dignitaries: true public servants were to be like clergy-upright, disciplined, and faithful to Christian principles. Essentially, the model of the virtuous shepherd promoted for priests in Capitula 2 was extended to lay "shepherds" of the community-counts, judges, or other officials-who were expected to govern not only with competence but also with Christian morality.

These reforms had a profound impact on medieval administration, consecrating the idea that public authority carries a moral-religious dimension. In the Carolingian Empire, governance became inseparable from the religious mission of societal reform. Public officials were responsible not only for applying secular law but also for upholding and enforcing Christian norms. A capitula from 802, for example, proclaims that all people-from monks and clerics to laymen-must live "according to God's commandment, in justice ... in mutual love and perfect peace," and empowers imperial envoys to correct any deviation from this conduct (Boretius, 1883: 59).

Thus, Christian morality became a criterion for evaluating an official's performance: a corrupt judge, a count who tolerated injustice, or an official who violated religious precepts risked both earthly and spiritual penalties. Carolingian legislation explicitly criminalized pagan practices and deviations from orthodoxy among the population, with the task of suppressing idolatry and heresy assigned to local authorities. *Admonitio Generalis* mandated in Capitula 23 the destruction of pagan cult objects (sacred trees, stones, wells), or at least their Christianization through the placement of crosses-measures to be enforced by territorial officials.

Overall, early medieval administration adopted the role of guardian of public morality and orthodoxy. Without a modern "background check" system, the era nonetheless required general conformity to Church norms. An official condemned by the Church (for instance, for heresy or public immorality) was often deemed disqualified from office. In the centuries that followed, this conception endured: crimes were seen also as sins that "taint the soul," and secular laws frequently included moralizing passages and Scriptural quotations. Even judicial courts often convened in the church porch. (McKitterick, 1983: 112).

Therefore, the influence of Capitula 2 from the *Admonitio* was not limited to the ecclesiastical sphere but extended to the transformation of medieval governance into an ethical vocation, where sound administration was closely tied to the religious and moral life of the one who exercised it.

The principles introduced by Charlemagne-that only individuals of irreproachable morality and orthodox faith should hold sacred or public office-were reaffirmed by his successors and adapted throughout the Middle Ages. (2, Nelson, 1992: 88). Ecclesiastically, the Gregorian reforms of the 11th-12th centuries rediscovered and reinforced the strict criteria for clerical selection: simony and priestly concubinage were banned, episcopal appointments were to follow canonical procedure, and priests were required to lead pure lives. Though in the 10th-11th centuries some appointments were influenced by secular or feudal power, the Church's Great Reform brought back to the forefront the ideal of a fully devoted and moral clergy. This ideal had been foreshadowed in the *Admonitio Generalis*.

A late echo of the canonical principle from Capitula 2 appears in the Fourth Lateran Council (1215), which lamented the appointment of individuals "unworthy, lacking in knowledge and honesty of conduct" to ecclesiastical offices. Canon 27 of this council commanded hierarchs to choose only suitable candidates-those with pure lives and doctrinal training-and required a yearly provincial synod to investigate unworthy appointments, sanctioning those responsible (Blumenthal, 1988: 54).

Thus, the requirement of prior examination (both doctrinal and moral) of candidates became a general norm in the medieval Church, from Charlemagne to the great reforming councils.

In the secular sphere, the criterion of orthodoxy as a condition for exercising power became more entrenched as medieval Christendom evolved. Already the *Admonitio* required every subject of the empire

to swear an oath of allegiance to Charlemagne as emperor, an oath that implied acceptance of the Christian order. Later, the Fourth Lateran Council (1215) went further, demanding that all secular rulers-regardless of rank-publicly swear to defend the Catholic faith and eradicate heresy, under threat of excommunication and loss of the title of “faithful”.

Thus, in the later medieval kingdoms, it became customary for monarchs, nobles, and magistrates to act as guarantors of the Church and Orthodoxy: at coronation, kings swore to defend the Church and lead their people in the Christian spirit, and local officials (e.g., judges, mayors) were often required to be good Christians-otherwise, they risked removal. The institution of excommunication served a disciplinary role: a noble excommunicated for a serious offense often lost his authority, as vassals were released from their oath of loyalty. Likewise, instruments such as the medieval Inquisition (13th–14th centuries) formalized the investigation of a person’s orthodoxy, collaborating with secular power to eliminate heretics from influential positions.

Therefore, the principles of Capitula 2 from the *Admonitio Generalis*-morality and orthodoxy as selection criteria-remained a constant thread, reinterpreted and applied by both Church and Christian states throughout the Middle Ages, from Carolingian reform to the great councils of the medieval West.

The Frankish Kingdom was not alone in integrating religious criteria into public service. Other medieval states had similar regulations, shaped by their cultural context and Church collaboration. For instance, in the Visigothic Kingdom of Spain (6th–7th centuries), where the clergy played a major legislative role, secular laws expressed profoundly religious ideals. The Visigothic Code (Recceswinth, 654), largely drafted by the bishops of the Councils of Toledo, defined the law as “an emulator of divinity, a messenger of justice, the mistress of life,” and treated crimes as sins, with the law’s purpose being to preserve the subjects’ soul purity. Like other codes of the era, it included provisions to suppress paganism, apostasy, and heresy-thereby assigning royal officials the duty of protecting religious orthodoxy (Gallo, 1971: 112).

In the medieval East, the Byzantine Empire carried the interdependence of orthodoxy and public function even further. Emperor Justinian (527–565) legislated explicitly that only orthodox Christians could hold state office, barring heretics, pagans, Jews, and Samaritans from public service and even ordering the removal of their places of worship. This fusion of religious and secular authority remained a defining feature of the Byzantine Empire throughout the Middle Ages, with emperors considering themselves defenders of the faith and holding both the right and duty to purge the administration of non-believers (Dagron, 2003: 16; Mititelu, 2016: 383-397).

Even from the first millennium, many Byzantine imperial laws prescribed severe penalties for doctrinal deviations (Arianism, Iconoclasm, etc.), excluding the guilty from civic life. The Byzantine Empire thus served as a true model for Charlemagne.

In conclusion, the principle that authority entails moral and religious responsibility was a constant in European medieval civilization, manifesting in various forms across different regions. Whether through Carolingian capitularies, Western synodal canons, Visigothic laws, or Byzantine codes, one finds the same foundational idea: only those upright in faith and conduct are fit to lead-be it souls, as priests, or communities, as judges or magistrates.

Grounded and legitimized juridically by Canon 9 of Nicaea, as cited in the *Dionisiana*, Capitula 2 of the *Admonitio Generalis* was among the first systematic expressions of this canonical principle in medieval Western Europe. Its influence was felt in how both the Church and Christian states legitimized and controlled their servants throughout the entire Middle Ages. The power of this argument derived from the undeniable authority of the Dionysian Collection as a source of law (Dură, 2003b: 19-33; Mititelu, 2011: 111-120).

Conclusions. The two selected *capitula*-s from the Carolingian decree *Admonitio Generalis* and their analysis offer a vivid picture of how, thanks to the canonical collection of the proto-Romanian monk Dionysius Exiguus, elements from eastern canon law were transposed into civil legislation in early medieval Western Europe. If early Byzantine nomocanonical literature accommodated canons and ecclesiastical rules to Roman law principles, it can be said that in the West, the reverse trend existed, with a strong influence of canonical collections on civil legislation. Due to this phenomenon, the Dionysian Collection, which in the first millennium was a true benchmark of Western canonical collections, had a significant influence on the early development of European Christian law. The coherence between canonical sources (*Dionisiana*) and legislative texts (*Capitula*) in *Admonitio Generalis* demonstrates the effort to construct a unified doctrine of religious and secular authority.

This symbiosis between ecclesiastical and civil law contributed significantly to shaping the ethos of medieval governance in Western Europe. So *Admonitio Generalis* stands as a cornerstone in the formation of medieval European political and ecclesiastical thought, exemplifying the deep interweaving of canon law with civil governance. Through the incorporation of Eastern synodal canons from the *Collectio Dionysiana*, Charlemagne was able to enforce a unified legal and moral order across his empire, anchored in Christian orthodoxy and virtue. The two examined *capitula*-on excommunication and clerical ordination-reveal how theological principles were translated into actionable legislation, with enduring consequences for both Church and state. By rooting imperial reforms in the authority of patristic and conciliar tradition, Charlemagne not only strengthened episcopal discipline but also elevated the ethical standards for all public officials. This convergence of sacred and secular law, made possible by Dionysius Exiguus' compilation, forged a model of governance where moral integrity became inseparable from legitimate authority. In doing so, the Carolingian court laid the foundation for a Western legal culture shaped by Christian values, ecclesiastical norms, and a shared commitment to order, justice, and spiritual accountability. The legacy of this integration would resonate through the centuries, influencing medieval councils, royal policies, and the very conception of lawful rule in Christendom.

References

- Barber, Malcolm (2004). *The Two Cities: Medieval Europe 1050–1320*, University of Pennsylvania Press.
- Blumenthal, Uta-Renate (1988). *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*, University of Pennsylvania Press.
- Bokenkotter, T. (2004). *A Concise History of the Catholic Church*, Image Books, New York.
- Catehismul Bisericii Catolice (Catechism of Catholic Church), (https://www.vatican.va/archive/compendium_ccc/documents/archive_2005_compendium-ccc_ro.html) (Accessed 22.02.2025).
- Cowdrey, H.E.J. (1998). *Pope Gregory VII, 1073–1085*, Clarendon Press.
- Dagron, Gilbert (2003). *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*, Cambridge University Press.
- Duffy, E. (2006). *Saints and Sinners: A History of the Popes*, Yale University Press.
- Dură, Nicolae V. (1987). „Precizări privind unele noțiuni ale Dreptului canonic (depunere, caterisire, excomunicare, afurisire și anatema) în lumina învățăturii ortodoxe. Studiu canonic” (Clarifications regarding some notions of Canon Law (deposition, demotion, excommunication, excommunication and anathema) in the light of Orthodox teaching. Canonical study), partea I. In: *Ortodoxia*, XXXIX, 2, 84-135; partea a II-a. In: *Ortodoxia*, XXXIX, 3, 105-143.
- Dură, Nicolae V. (2003a). „Christianism in Pontic Dacia. The „Scythian Monks” (Daco-Roman) and their Contribution to the Advance of Ecumenical Unity and the Development of the European Christian Humanist Culture”. In: *Revue Roumaine d'Histoire*, 1-4, 5-18.

- Dură, Nicolae V. (2003b). „Colecții canonice, apusene, din primul mileniu” (Western canonical collections from the first millennium). In: *Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative*, 1, 19-33.
- Dură, Nicolae V. (2006). „*Scythia Mynor*” (Dobrogea) și Biserica ei apostolică. *Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Tomisului (sec. IV-XIV)* ("Scythia Mynor" (Dobrogea) and its Apostolic Church. The Archbishopric and Metropolitan See of Tomis), București.
- Dură, Nicolae V. (2014). „Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe” (The Sacrament of Holy Confession in the Light of the Canonical Provisions and Norms of the Orthodox Church). In: *Sposedanie și Euharistie, Doxologia*, Iași, 99-127.
- Dvornik, F. (1966). *Byzantium and the Roman Primacy*, Fordham University Press.
- García Gallo, Alfonso (1971). *El Código de Recesvinto Recesvint, Liber Iudiciorum*, 654 Instituto de Estudios Políticos, Hefele, C. J. (1896). *A History of the Councils of the Church*, vol. II, T&T Clark, Edinburgh.
- James M. Powell (1994). *Innocent III: Vicar of Christ or Lord of the World*, Catholic University of America Press.
- McKitterick, Rasmond (1983). *The Frankish Kingdoms under the Carolingians*, Longman, London.
- Migne, J. P. (1865). *Patrologiae Latina*, vol. 67, Paris.
- Mititelu, Cătălina (2011). „Internal (Material) Sources of Orthodox Canonical Law”. In: *Philosophical-Theological Review*, 1, 111-120.
- Mititelu, Cătălina (2012). *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infracțiuni și pedepse* (Romanian printed laws from the 17th century. Crimes and punishments), București.
- Mititelu, Cătălina (2015). „The application of Epitimias in the See of Confession according to the “Canonical Custom” and the “Penitential Canons””. In: *Teologia Młodych*, 4, 10-18.
- Mititelu, Cătălina (2016). „The legislation of emperor Justinian (527-565) and its reception in the Carpathian-Danubian-Pontic space”. In: *Analecta Cracoviensia*, 48, 383-397.
- Mititelu, Cătălina (2018). „Dacian-Roman Cultural Personalities from Scythia Minor (4th-6th Centuries) and their Contribution to the Affirmation and Promotion of a Humanistic-Christian Culture at European Level”. In: *3rd Central & Eastern European LUMEN – New Approaches in Social and Humanistic Sciences*, ed. V. Manolachi, C. Rus, S. Rusnac, Lumen, Iași, 316-331.
- Mordek Hubert, Zechiel Klaus Eckes, Glatar Michael, (2012). *Die Admonitio Generalis, Karls Dorn Grossen*, Hannover, e- book, -https://www.dmgh.de/mgh_fontes_iuris_16/index.htm#page/III/mode/1up (Accessed 22.02.2025).
- Nelson, J. L. (1986). *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*, Hambledon Press.
- Nelson, J. L. (1992). *Charles the Bald*, published by Longman, London.
- Reynolds, Leighton D., Wilson N. G. (2013), *Scribes and Scholars, A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* -Oxford University Press UK.
- Schulz, F. (1951). *Classical Roman Law*. Oxford University Press.
- Southern, R. W. (1970). *Western Society and the Church in the Middle Ages*, Penguin Books.
- Tierney, B. (1988). *The Crisis of Church and State, 1050–1300*, University of Toronto Press.
- Wallace Hadrill, J.M. (1983). *The Frankish Church*, Oxford University Press.

გოვორას ნომოკანონის (პრავილა) დეზულეგეზი ოჯახის შესახებ

ვასილე-ალინ კეცოიუ

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5577-541X>

აბსტრაქტი. გოვორას ნომოკანონი (პრავილა), რომელიც დაიბეჭდა 1640–1641 წლებში გოვორას მონასტერში მათე ბასარაბის ინიციატივით, აღნიშნავს ვლახეთში რუმინულ ენაზე ნაბეჭდი სამართლებრივი კოდექსების ეპოქის დასაწყისს. მისი შინაარსი ასახავს როგორც ბიზანტიური კანონიკური სამართლის გავლენას, ისე ადგილობრივ პირობებთან ადაპტირებულ რეგულაციებს, რაც მას მნიშვნელოვან ისტორიულ და სამართლებრივ ღირებულებას სძენს.

გოვორას სამართლებრივ კოდექსში განხილულ მრავალ ასპექტს შორის, როგორიცაა სასულიერო პირთა დისციპლინა, სინანულის (კანონმონაწიების) სისტემა და კანონიკური სანქციები, წინამდებარე კვლევის მიზანია სიღრმისეულად შეისწავლოს ოჯახის ინსტიტუტი, განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმოს ნათესაობის, ქორწინების, მშობლის უფლებამოსილებისა და დარღვევებისთვის დაწესებული სასჯელების მომწესრიგებელ ნორმებს. ჩემი განსაკუთრებული ინტერესის საგანს წარმოადგენს ისეთი ასპექტები, როგორიცაა ახლო ნათესავებს შორის ქორწინების აკრძალვა, ქორწინება სხვა რელიგიის წარმომადგენლებთან, მეორე ან მესამე ქორწინების რეგულირება და თანხმობის მნიშვნელობა ქორწინების დადებისას. ყოველივე ეს ასახავს სამართლებრივ მენტალობას, რომელშიც ოჯახი განიხილება როგორც სოციალურ ბირთვად, ისე მორალურ ბასტიონად ბიზანტიური ეთოსით ჩამოყალიბებულ მყარ მართლმადიდებლურ ტრადიციაში.

შესაბამისად, წინამდებარე კვლევა წარმოადგენს მცდელობას, ხელახლა შეფასდეს გოვორას ნომოკანონის წვლილი ოჯახის ინსტიტუტის განმტკიცებაში წინარე-მოდერნულ რუმინულ კონტექსტში, იმის ხაზგასმით, თუ როგორ იყო დაკავშირებული რელიგიური სამართალი XVII საუკუნის სოციალურ რეალობასთან.

საკვანძო სიტყვები: გოვორას ნომოკანონი, პრავილა, კანონიკური სამართალი, ოჯახი, ნათესაობა, ქორწინება.

THE GOVORA NOMOCANON (PRAVILA) STIPULATIONS REGARDING THE FAMILY

Vasile-Alin Cătoi

PhD Student at Ovidius University of Constanta Romania

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5577-541X>

Abstract. The Govora Nomocanon (Pravila), printed between 1640 and 1641 at the Govora Monastery at the initiative of Matei Basarab, marks the beginning of printed law codes in the Romanian language in Wallachia. Its content reflects both the influence of Byzantine canon law and a series of locally adapted regulations, which grants it significant historical and legal value.

Among the many aspects addressed in the Govora Law Code, such as clerical discipline, the penitential system, and canonical sanctions, this study aims to explore in depth the institution of the family, with a focus on norms concerning kinship, marriage, parental authority, and the penalties for transgressions. I am particularly interested in aspects such as the prohibition of marriage between close relatives, marriage with persons of other religions, the regulation of second or third marriages, and the importance of consent in the conclusion of marriage. All these perspectives reflect a legal mentality in which the family is regarded both as a social nucleus and as a moral bastion within a strong Orthodox tradition shaped by Byzantine ethos.

Therefore, the present research represents an attempt to reassess the contribution of the Govora Nomocanon to the consolidation of the family institution in the Romanian premodern context, with an emphasis on how religious law was articulated with the social realities of the 17th century.

Key words: Govora Nomocanon, pravila, canon law, family, kinship, marriage

* * *

Introduction. As it is known “Beginning in the sixteenth century, Romanian churches began printing various nomocanons in the language of the people. All of these were known as pravile (law codes)” (Stan 1960, 346).

In the mid-seventeenth century, society in Wallachia was deeply agrarian, hierarchically structured, traditional, and influenced by Orthodox values, Byzantine law, and Ottoman suzerainty. The social structure was clearly stratified. At the top of the social pyramid stood the prince, supported by an elite composed of great boyars and high officials. The boyars held administrative and military offices and controlled most of the land. The Orthodox clergy, organized around the metropolitan See and the episcopates, played an essential role not only in religious matters but also in cultural and legal affairs. The peasantry formed the majority of the population and was divided into *moșneni* (free peasants with their own land) and *vecini* or *rumâni* (dependent peasants, bound to labor obligations and taxes) (Romanian Academy 2003, V, 106–110).

In towns, which were few and small in size, a social layer of craftsmen and merchants emerged, but urban life remained modest compared to other European regions. Political power was concentrated in the hands of the ruler, although he had to continuously negotiate with the great boyars, who were protective of their privileges. Although Wallachia was under the suzerainty of the Ottoman Empire, it retained significant internal autonomy, especially regarding ecclesiastical organization and the application of law (Dură 1989, 159-170). However, the prince needed to be confirmed by the Ottoman Porte and was obliged to pay tribute.

The collective mentality was conservative, shaped by traditions, religious norms, and group values. The

family was seen as a fundamental social institution, regulated both legally and morally, and the authority of parents, the man, and the priest was rarely questioned.

By the mid-seventeenth century, in Wallachia, the family was regarded as one of the most important institutions of society (Mititelu 2008, 412-419) in which we find provisions of the Roman law (Mititelu 2019, 32-35). The man was the head of the household and held authority over his wife and children. Marriage was considered a religious sacrament (Dură 2023, 29-60; Mititelu 2023, 81-104) two ancient institutions of mankind. Therefore, we could not be entered into arbitrarily: it required mutual consent, parental approval, and adherence to specific rules, such as the prohibition of marriage between blood relatives or with persons of a different faith. Second marriages were allowed, but under certain conditions and with a less festive character, being viewed as a concession granted by the Church.

The printing of the Govora Nomocanon (Pravila) around the middle of the seventeenth century “constitutes both the expression and the proof of the homogeneous preservation throughout the Romanian Church of the nomocanonical tradition, which remained so vibrant in Orthodoxy” (Stan 1960, 346).

Regarding the family, the Govora Nomocanon includes clear norms: what is permitted and what is not, what punishments are applied in cases of rule violations, the importance of kinship and how it affects the conclusion of marriage, what the relationships between parents and children should be, and so on (Peretz 1928, vol. II, part I, 341–342). Thus, in light of the provisions of the Govora Nomocanon, the family was understood both as a form of personal life and as an essential part of the social and moral order of the time, evidence of the fact that “pravilnic law reflected much of the ecclesiastical and state life and organization of the Romanian principalities” (Stan 2012, 172).

Provisions regarding the Family. From the very first chapters, the Govora Nomocanon (Mititelu 2014, 12-45) makes reference to the relationship between parents and children, and ipso facto about family (Mititelu 2015, 151-169; Dură, Petrescu 2014, 115-130).

Specifically, I refer to the mention found at the beginning of chapter (glava) 8, where, in an archaic form but with clear moral and legal value, the principle of parental equity toward their children is articulated, especially with regard to the dotal regime (Mititelu 2021/2022, 272-285): “Parents should divide their possessions in a fair and rightful manner among their sons, not loving one more and hating the other; for our Lord Jesus Christ has planted both sons and youths, and has given them both visible and invisible things; and even if the parents become angry, the law itself does not become angry” (Bujoreanu 1885, III, 91).

From this text arises the responsibility of parents to be just and equitable when distributing their property (here referred to as *possessions*) among their sons. The phrase “in a fair and rightful manner” means with justice and with “equity” that is “with fair measure” (Dură 2015, 409; Dură 2019a, 45-56). Moreover, the passage of this Pravila rejects favoritism that might stem from personal sympathies, which could lead to injustice and disrupt peace within the family. At the same time, the condemnation of partiality is emphasized. In a traditional society, where the parent was both the owner of property and the supreme authority in the household, the risk of favoring a “beloved” son was real. The Nomocanon demands that the parent not decide based on affection, but on justice. It is a call for moral discernment and fraternal equality.

In fact, this principle of parental equity toward children is echoed repeatedly in Holy Scripture. Saint Paul, in both the Epistle to the Ephesians (6:4) and the Epistle to the Colossians (3:21), urges parents to adopt a balanced attitude toward their children. In the Gospel of Luke, the Parable of the Prodigal Son (Luke 15:11–32) offers an important lesson on fairness, showing that, regardless of circumstances, the father loves both sons.

In the text of the Nomocanon, the example of our Savior Jesus Christ is offered. This reference serves a theological and justificatory role. Christ is presented as the one who created “sons and youths” (meaning all

people) without discrimination. He has justly granted everyone both “the visible and the invisible”, that is, bodily and spiritual gifts, material and immaterial alike. Therefore, the Christian parent must imitate this nondiscriminatory generosity. The example of the Savior becomes the foundation for the legal norm.

Thus, the relevant provision of the Govora Nomocanon condemns parental partiality in the division of property, offering both a biblical model and a juridical argument for equality among children, free from the influence of personal feelings. It follows that, in this case, the provisions of the Govora Nomocanon display a strong Christian moral character, but also serve a clear social function, namely, preserving peace within the family and ensuring order in inheritance matters.

In the Govora (Nomocanon), the relationship between family members is not limited to material aspects. Chapter 8 regulates the respect that should exist between parents and children and strictly punishes any form of contempt, violence, or insubordination, while also affirming the responsibility of parents for the moral education of their children.

“If a son speaks evil words to his parents unjustly, he shall die; because his parents gave him light and life” (Bujoreanu 1885, III, 91). The principle of absolute respect for one’s parents is based on the sacred authority of motherhood and fatherhood. Speaking evil to one’s parents is seen not only as a moral offense, but also as a legal transgression that carries the death penalty, at least in principle, under the influence of the Old Testament: “Whoever curses his father, or his mother shall be put to death” (Exodus 21:17). The justification is deeply theological: parents “gave him light and life”, meaning existence and formation.

And yet, as the Govora Nomocanon further provides: “But if he repents of what he has done, let him receive a canon of penance, and then his father and mother shall forgive him” (Bujoreanu 1885, III, 91). Here appears an important nuance: repentance and forgiveness are possible, in the spirit of Christianity. The wrongdoing is serious, but it is not irrevocable if the son sincerely repents. Particularly striking is another provision of the Govora Nomocanon: “And if he takes a stick and strikes his father, his hand shall be cut off” (Bujoreanu 1885 III, 91). This norm imposes an extremely harsh physical punishment, namely, the cutting off of the hand, for a son who strikes his parent, marking the act as one of absolute sacrilege.

This provision has a predominantly legal character, rather than a canonical one, although it is grounded in Scripture: “Honor your father and your mother” (Exodus 20:12). Striking one’s father with an object (a stick) symbolizes violence and a brutal revolt against the familial order. In the mentality of the time, the parent held a quasi-sacred status, and violence against them was considered a grave offense. It is no coincidence that the punishment targets the very organ (the hand) that committed the act.

Chapter 8 continues with the statement: “If a son reviles his mother, it would have been better for him never to have been born”. In Old Romanian, “reviles” means to insult, to show disdain, to behave disrespectfully, not necessarily physical aggression, but verbal or attitudinal. The expression “it would have been better for him never to have been born” is more moral than juridical. It conveys the utmost gravity of showing contempt toward one’s mother. It is a spiritual condemnation, suggesting that such a child tramples upon their very identity by rejecting the love that formed them.

Equally important is the duty of parents to instruct their children “in the fear of God”. This provision is essential and shifts the emphasis to parental responsibility. Parents must educate their children, instilling the fear of God, meaning respect, discipline, and moral conscience. This rule, like the others, finds its counterpart in the Bible: “Train up a child in the way he should go; even when he is old, he will not depart from it” (Proverbs 22:6).

It is not enough to punish the child; the error must be prevented through moral formation.

From the aforementioned aspects, it becomes evident that Chapter 8 of the Govora Nomocanon reflects a theologically and juridically strict vision, yet one coherent with the period and the mentality of the time.

The authority of parents is regarded as sacred. It is grounded in scriptural principles. Children are called to absolute obedience and respect, under threat of severe punishments, including criminal ones. Emphasis is placed on education in the “fear of God”. The ideal is not punishment, but the prevention of error.

An important issue regulated by the Govora Nomocanon in connection with family life is kinship (Mititelu 2013a, 122-140). This appears in Chapter 8, where the relationship between biological (bodily) parents and spiritual parents is hierarchized in favor of the latter, not out of disregard for the natural family, but out of respect for the saving role of spiritual parenthood: “Greater honor and love must be shown to spiritual fathers and mothers than to bodily parents, for while bodily parents uproot a curse from its root, spiritual parents may lose the soul” (Bujoreanu 1885, III, 91).

The Nomocanon emphasizes that spiritual parents are to be honored with greater love and reverence than biological ones, because their role is decisive for the salvation of the soul. They give spiritual birth through baptism, guide through confession, and nourish through Holy Communion. To despise them is to endanger not only the social order but also the eschatological direction of one’s own life.

The statement “bodily parents uproot a curse from its foundation, but spiritual parents lose the soul” should be understood as expressing a hierarchy of authority. A biological parent may, through a curse, affect one’s life and worldly stability (ruined families, broken destinies), while the spiritual parent holds the power to lose the soul through separation from God, caused by contempt, disobedience, or a break from the Church. It is a severe form of pedagogy, yet typical of medieval normative language, aiming to instill personal responsibility for one’s spiritual vocation.

At the same time, recognizing “greater honor” for spiritual parents ultimately signifies the central role of the Church in community life.

The regulation of spiritual kinship in the Govora Nomocanon is not incidental. As we shall see, this form of kinship constitutes an impediment to marriage.

It is very important to note that, in the Orthodox canonical tradition, kinship in general, under certain circumstances, constitutes a relative impediment to marriage. At first, the rules governing the relationship between kinship and marriage were “inherited from Mosaic law and Roman law, as in the early centuries the Christian communities followed Mosaic and Roman regulations” (Floca 1990, II, 83).

According to Roman law, marriage was prohibited between blood relatives up to and including the third degree (Cocoş 2003, 102), and from the end of the fourth century, up to the fourth degree (Mititelu 2013b, 231). Mosaic law also prohibited marriage between blood relatives up to and including the third degree (Mititelu 2013b, 231).

Gradually, beginning with the Holy Apostles, “new norms were established in this regard, based on religious considerations” (Floca 1990, II, 83). Later, the Fathers of the Sixth Ecumenical Council (in 692) “prohibited marriage between blood relatives up to the fourth degree, both in direct and collateral lines” (Floca 1990, II, 83). Thus, canons 53 and 54 of the Quinisext Council standardized the limits concerning marriage impediments: canon 53 regarding spiritual kinship, and canon 54 addressing blood kinship and affinity.

In the tenth century, “the Romano-Byzantine legislative collection known as the Basilika (a Byzantine legal code) extended the impediment to marriage between consanguineous relatives to the sixth degree; later, a synod held in Constantinople in 1166 established that marriage was forbidden between blood relatives up to the seventh degree” (Mititelu 2013b, 231).

We encounter in the text of the Govora Nomocanon references to marriage impediments: “And we also teach these things, not without the teaching of God, but with His counsel and with understanding, that everyone should consider his cousins and guard himself from marrying among them, up to the fourth degree of kinship; and if possible, even up to the fifth degree of kinship, he should not marry his cousins, for these

are of mixed blood" (Bujoreanu 1885, III, 91).

A number of aspects must be observed in relation to this text. First of all, the basis of the regulation is divine: "the teaching of God". This formulation introduces the sacred dimension of the law, reinforcing the authority of the commandment and suggesting that moral norms must be applied with discernment and reverence for God, not solely out of legal constraint.

Moreover, one can observe that the norm sets forth a clear prohibition, namely that up to the fourth degree of kinship, no one is allowed to marry "his cousins", meaning those in a close collateral line. Thus, the Nomocanon establishes that only consanguinity up to the fourth degree constitutes an impediment to marriage, as stipulated by canon 54 trullan and also by Roman legislation during the reign of Emperor Theodosius the Great (Mititelu 2013b, 231).

In addition, the Nomocanon offers a further recommendation, "if possible", to avoid kinship up to the fifth degree. This demonstrates a heightened prudence, exceeding the strictly legal limit. The fourth and fifth degrees of kinship correspond to canonical and genealogical calculations: the fourth degree signified a first cousin, while the fifth degree included second cousins.

The final phrase, "for these are of mixed blood," must not be understood biologically, but rather symbolically and morally. It expresses the idea that the union of close relatives, when extended into sexual and marital spheres, disturbs the natural order of human relationships.

In traditional thought, blood represented an identity factor, sacred and defining. To "mix" blood among close relatives was seen as contaminating the purity of the lineage and undermining the order established by God.

We can assert that the norm laid down in the Govora Nomocanon is in full continuity with the canonical rules of the Orthodox Church, which prohibit marriage between blood relatives up to the seventh degree (and in certain eras and jurisdictions, up to the fourth).

Through this prohibition, the aim was to protect family integrity, avoid hidden incest, and maintain a clear boundary between familial affection and conjugal relationships, so as not to disrupt the social structure.

In the Govora Nomocanon, the regulation of marriage prohibitions is not limited to consanguinity. In the same Chapter 8, reference is also made to "cross-brotherhood" as an impediment to marriage. The relevant text reflects an expanded conception of kinship, which is not confined to biological ties but also includes sacramental ones, with "cross-brotherhood" being a kinship that the legislator assimilated to adoption or spiritual parentage (Mititelu 2013b, 231).

The Govora Nomocanon thus provides: "Your cross-brother must not take your sister; nor shall your brother take the sister of your cross-brother, for they are called soul brothers, and indeed they are, having sworn on the Holy Gospel and the Holy Cross. Likewise, a godfather must not marry his godchild's mother. But if any fornication should occur between him and his godchild's mother or her children, which may God forbid, if such a devilish plan should happen, they shall be punished with five years of penance, repenting with only bread and water, and from then on they should not look upon one another; nor shall your godfather or your sister marry, for this is again mixed blood; a fine of one thousand thalers shall be pronounced for this sin" (Bujoreanu 1885, III, 91). This text is particularly noteworthy and reveals a number of important perspectives. Firstly, "your cross-brother" and "your cross-brother's sister" here refer to a cross-brother, that is, a man with whom one has formed a solemn and sacred alliance akin to brotherhood. In many parts of the Romanian Principalities, as well as throughout the Balkans, cross-brotherhood was a vow taken by two young men (or men) declaring themselves brothers for life. This oath was often made on the Gospel and the Cross, within a religious or semi-religious setting, and entailed absolute loyalty, mutual support, and symbolic kinship.

In traditional society, an oath made on the Cross and the Holy Gospel was both a promise and a sacred act that created a real and irreversible bond. Breaking this bond through sexual relations or marriage with the sister of one's cross-brother amounted to a moral violation and a betrayal of a spiritual covenant. The Govora Nomocanon treats this form of kinship with the same seriousness as blood ties, explicitly prohibiting any marital or sexual relationship between "soul brothers" and their sisters.

The fragment cited above is also noteworthy for prohibiting marriage between godparents and godchildren, that is, between persons bound by a degree of spiritual kinship or who are "related in a religious sense" (Floca 1990 II, 79). The relationships between a godparent and their godchildren, or between a godparent and the relatives of their godchildren, are also considered spiritual kinship and, therefore, canonically subject to the same prohibitions.

The punishment prescribed is severe and reflects the gravity of the sin. This is not a mere admonishment, but a prolonged period of penance, accompanied by strict fasting and a prohibition against any further interaction. The expression "mixed blood" signals a disruption of order, a sin that disturbs the natural and sacred structure of human relationships. For the medieval person, observing these boundaries was essential both for social balance and personal salvation.

Notably, this fragment from the Govora Nomocanon does not refer exclusively to consanguinity (kinship through common biological parents), nor solely to baptismal godparents. Rather, it focuses primarily on spiritual kinship created through cross-brotherhood and godparenthood. Both cross-brothers and godparents were considered spiritual brothers, and marriage between them or with their close relatives was forbidden, being regarded as a grave sin and punished by severe penance. These norms illustrate the seriousness with which traditional Romanian society viewed oaths, spiritual bonds, and moral order.

Among the many aspects concerning the family, the Govora Nomocanon also addresses the importance of mutual consent in marriage. Specifically, Chapter 22 of the Nomocanon states the following: "He who takes a woman by force shall undergo three years of penance and pay the bailiff what is due, for this is not called marriage by force, but rather robbery and fornication and utter disgrace" (Bujoreanu 1885 III, 98).

This passage covers an essential aspect of matrimonial law in old Romanian jurisprudence because it explicitly condemns the coercion of a woman into a marital or sexual relationship. The act is defined as "robbery", "fornication", and "utter disgrace", terms carrying the highest juridical and moral weight in the context of the time.

In Roman law, the consent of both spouses, *affectio maritalis*, was a fundamental condition for the validity of marriage (Cocoş 2003, 103). From a canonical perspective, the absence of mutual consent constitutes an absolute impediment. "Among the causes that nullify this consent are mentioned: violence, abduction, deceit, manipulation, etc." (Mititelu 2020, 223).

The Govora Nomocanon embraces this essential requirement for valid marriage. It states unequivocally that taking a woman by force does not constitute legitimate marriage. The text uses a dual legal-moral qualification: it is not "marriage", but "robbery" and "fornication." This distinction underscores the idea that, in the Nomocanon's view, a marriage is valid only if it is based on the free will of both parties, both the man and the woman.

This perspective aligns with the tradition of Orthodox canon law, which consistently views marriage as an act freely consented to by both spouses. Patristic and liturgical tradition does not recognize forced marriage as valid before God, regardless of outward formalities.

The importance of respecting this norm is also emphasized through the penalties and legal classifications indicated in the text. "Three years of penance" is a canonical sanction, equivalent to excommunication from the Eucharist and the requirement to live an ascetic life as acknowledgment of the sin's gravity. "To pay the

bailiff what is due” refers to a civil punishment, meaning the imposition of a fine or compensation determined by the secular authority (the bailiffs were local administrative officials). This demonstrates the collaboration between ecclesiastical and civil authorities in sanctioning such acts. The terms “robbery” and “fornication” refer to extremely serious offenses: the former implies violence and abduction, and the latter indicates sexual sin outside marriage, made all the more serious when it involves coercion.

Thus, by regulating the necessity of consent for the conclusion of marriage, the Govora Nomocanon clearly expresses a fundamental legal and moral principle: that marriage without consent is null, and that forcing a woman into such a union is both a grave sin and a social crime.

The act is punished both canonically (three years of penance) and civilly (penalties imposed by bailiffs), showing that in old Romanian law, Church and State cooperated to protect human dignity and the sanctity of marriage.

Through this provision, the Nomocanon affirms the importance of personal freedom and responsibility in the establishment of marriage and protects spouses from abusive practices that might falsely be justified in the name of marriage. Ultimately, the text carries a deep sense of moral justice and personal protection, especially considering it was applied in an era when women did not always benefit from explicit guarantees in other legal domains.

Regarding marriage, the Govora Nomocanon contains norms referring to second, third, and fourth marriages. In chapter 26, it is stated: “Three weddings are not given by God's law; whoever enters into three weddings, truly, whoever engages in this unlawful act commits fornication; such a person shall do penance for 8 years” (Bujoreanu 1885 III, 99). In chapter 76, the same Nomocanon stipulates: “We instruct that at a second marriage, the couple should not stand before the holy Altar when they come to be blessed in the Church, nor should the crowns be placed upon their heads. However, if one of them is pure, they may have the power to stand before the altar, but still, even then, they should not receive the crown” (Bujoreanu 1885 III, 109). The topic is also addressed in chapter 83: “If someone enters a second marriage after many years, they shall do penance for 2 years; but if they are young and their wife has died, and they can bear it, according to the word of the Apostle, they should remain as they are. But if they cannot, then they may take a second wife. If an old man remarries, he angers God and shall do penance for 3 years, with 24 prostrations daily” (Bujoreanu 1885, III, 109). Furthermore, the same chapter 83 states: “If someone enters a third marriage, they shall do penance for 4 years, with 66 prostrations daily, for they are called fornicators. Whoever marries four times shall do penance for 8 years, with 110 prostrations daily, for such people commit fornication and anger God” (Bujoreanu 1885 III, 109–110).

In canonical tradition, the subject of second marriage is addressed in canons: 17 apostolic, 3 trullan, 12 and 87 of Basil the Great. These canonical texts consider a second marriage an impediment to receiving the Sacrament of Ordination. Only one canon, canon 7 of the local Synod of Neocaesarea, refers to second marriage as an option for those who have divorced and who are evidently not clerics. The canon implies that, although the Church accepts second marriage, it does not enjoy the same solemnity as the first: “A presbyter should not attend the wedding feast of those married a second time, for a second marriage requires penance” (Floca 2005, 215). During the pan-Orthodox synod in Constantinople (920), third marriages were “allowed and included among canonical marriages” (Mititelu 2013b, 234), while fourth marriages were banned through the so-called Tomos of Union (Mititelu 2013b, 234).

From the four mentioned texts, it is clear that the Govora Nomocanon accepted second marriage but rejected third and fourth marriages.

In the case of second marriage, the Govora Nomocanon expresses a clear attitude of restraint and regulation toward remarriage, seen as a form of descent from the matrimonial ideal. It does not absolutely

condemn the possibility of a second union, but it does draw boundaries and makes a visible distinction between the first marriage, seen as a pure and fully blessed union, and the second, which is permitted only with some reservation. The statement that second-time newlyweds “should not stand before the holy Altar” primarily expresses a notion of liturgical dignity.

Not all those entering marriage are placed on the same level in terms of what the Church expresses publicly. Not standing before the altar means acknowledging that this marriage does not carry the same symbolic weight and is not the expression of the same fullness of conjugal life as the first. The same logic applies to the prohibition against “placing crowns upon their heads”. The crowns symbolize the union of the couple, but also the honor and beauty of a bond made in full freedom, purity, and uniqueness. A second marriage implies that at least one of the two was previously bonded to another person, and this rupture is acknowledged through a different ritual.

The passage is even more nuanced when it speaks of the case in which one of the spouses “is pure” (meaning has not been married before). Even in this case, the “pure” one is not crowned, because marriage is a joint act, and its character cannot be split between two people with different histories. What is done together must be received together.

The Nomocanon’s perspective on second marriage conveys a deeper idea: that marriage is not merely a human companionship, but an event requiring a certain order in life and an inner disposition. The first marriage is celebrated with full joy and openness from the Church, precisely because it expresses a beginning rooted in the fullness of divine order. The second, even if permitted, is performed with discretion and with the awareness that the individual has already undergone an experience that cannot be undone. This is not about despising people who choose to remarry, but about the necessity for them to recognize the need for repentance.

Regarding third and fourth marriages, the Govora Nomocanon is as clear as can be: these are forbidden. The clarification in Chapter 26 refers to the term “fornication”, which is a strong term, but in canonical language, it does not refer to prostitution, but rather to the bodily dishonor of a union made outside the proper order. A person who enters into a third marriage is not excommunicated but is subjected to a severe penance: eight years of repentance. In the context of the time, this involved strict fasting, exclusion from Communion, and a life of publicly recognized correction. Furthermore, the legal text serves as an invitation to responsibility and humility.

In essence, the Sacrament of Marriage cannot be treated as a repeatable relationship without consequence. When a bond is broken multiple times, we can no longer speak of a wedding in the full sense of the word, but rather of a union that requires responsibility and repentance.

The Church does not close its doors to those who fall, but it also does not call “light” what has already become “shadow.”

Chapter 83 confirms this position, adding that even a fourth marriage is forbidden, a rule that expresses, with severity, the Church’s stance toward repeated remarriage, which it considers a serious violation of moral and spiritual order. In the view of the compilers of the Govora Nomocanon, marrying four times is seen as a disguised form of debauchery, which is why it is punished with penance and prohibition. The prescribed canon, eight years of repentance and 110 prostrations per day, reveals the gravity of the sin. It is a harsh canon, intended to restore inner balance and confront the person with their own disorder. Prostrations are acts of prayer and active repentance, through which both body and soul are called to humility. The phrase “they fornicate and anger God” conveys the idea that excessive remarriages violate the order established by God. Marriage, as a Sacrament of the Church, cannot be repeated indefinitely without distorting its meaning.

Without claiming to exhaust the regulations concerning the family, the final part of this study addresses

another issue regulated by the Govora Nomocanon: that of mixed marriages. Specifically, Chapter 33 states: "Whoever marries into another faith, daughters or sons, shall do penance for five years; likewise, the priests who marry them shall also do penance for three years outside the church" (Bujoreanu 1885 III, 100).

It must be noted that until the end of the first millennium, mixed marriages were prohibited by the Church, with the main scriptural justification being 1 Corinthians 7:39: "A wife is bound by law as long as her husband lives; but if her husband dies, she is at liberty to be married to whom she wishes, only in the Lord" and 2 Corinthians 6:14–15: "Do not be unequally yoked together with unbelievers. For what fellowship has righteousness with lawlessness? And what communion has light with darkness? And what accord has Christ with Belial? Or what part has a believer with an unbeliever?".

Several Orthodox Church canons speak on mixed marriages: canon 14 of the Fourth Ecumenical Council; canon 72 of the Quinisext (Trullan) Council, in which the prohibition of mixed marriages is theologically justified; canons 10 and 31 of the Local Council of Laodicea; canon 21 of the Local Council of Carthage; canon 23 of St. John the Faster.

The general rule that emerges from these canonical texts is that marriage between a Christian and a non-Christian is forbidden (Dură 1988, 96–100). But the Canon 72 trullan provides a pastoral exception: in cases where a marriage was already concluded between two heterodox individuals, and one of them later converts to Orthodoxy, and if both spouses agree to continue living together, the Church will not separate them (Dură 1984, 404–416). This is based on the Pauline exhortation to the Corinthians, according to which "the husband is sanctified through the wife and the wife through the husband". This principle was asserted by canon 31 of Laodicea.

It is important to emphasize that the holy canons prohibit any union between a Christian and a non-Christian for a practical reason as well: in the first millennium, the rite of Holy Matrimony was united with the Divine Liturgy, and receiving the Eucharist, the Body and Blood of Christ, was the central act of religious marriage. Hence the strictness regarding the acceptance of religious marriages in the Church.

After the year 1054, a distinction was made regarding mixed marriages, which were divided into interreligious marriages (between a Christian and a non-Christian) and interconfessional marriages (between an Orthodox Christian and another Christian who is not Orthodox), the latter being treated with more leniency (*oikonomia*).

This position is also reflected in the stance adopted by the Pan-Orthodox Council of Crete (2016), which rejected interreligious marriages (Dură 2019b, 39–55). As for interconfessional marriages, although the synodal fathers stated that from a canonical standpoint, these are forbidden, they also acknowledged that, by applying the principle of *oikonomia*, hierarchs may grant a dispensation to allow the celebration of marriage between an Orthodox and a non-Orthodox Christian.

In the text of the Govora Nomocanon, mixed marriage is prohibited. The regulation in Chapter 33 is based on Byzantine canon law and the patristic tradition, according to which the union between an Orthodox and a non-Orthodox is, in essence, a deviation from the faith, equivalent to a form of partial apostasy or a weakening of Orthodox conscience.

It should not be overlooked that, in the era when the Nomocanon was drafted (1640), in Wallachia there were constant contacts between Orthodox believers and other Christian groups (Catholics, Protestants) or non-Christians (Muslims). The risk of religious syncretism or the dilution of Orthodox identity was perceived as real. Consequently, the regulation does not only condemn the act of marrying someone of a different faith, but also applies to the priest who consents to officiate such a wedding. Thus, the sin is personal, but it is also regarded as a disruption of liturgical order. The priest who participates in such a deviation becomes complicit in it.

The penance prescribed for those who marry non-Orthodox individuals is five years, a long period, comparable to penances imposed for serious transgressions, such as fornication or oath-breaking. This indicates the gravity of the matter.

Marriage is defiled through a breach in the communion of faith, which lies at the very foundation of the sacrament. Eucharistic communion is the full unity of the Church, and marriage naturally implies the shared partaking of the Holy Gifts by the spouses. Marriage to a person of another faith breaks this unity and becomes an obstacle to salvation.

The priest is punished with three years of penance "outside the church," meaning that he is suspended from liturgical service and Eucharistic participation, equivalent to a temporary canonical suspension. This penalty demonstrates that the Church does not tolerate the celebration of the Sacrament outside the required dogmatic conditions. Even if the ceremony were outwardly "correct," the lack of unity in faith nullifies the validity of the act.

Therefore, the regulation is noteworthy in that it examines marriage as a sacramental work inseparable from the unity of faith. Any departure from this unity is treated as a wound inflicted on the Body of the Church, and thus requires both canonical correction and repentance.

Conclusions. The Govora Nomocanon contains, within its text, several provisions that regulate the institution of the family. Among the addressed aspects are matrimonial prohibitions (marriage between blood relatives or those in a spiritual kinship), rules concerning consent in marriage, the discipline of spouses, the father's authority over his children, the punishment of adultery, and remarriage after widowhood or separation. These norms were aimed at protecting the moral integrity of the family and maintaining communal order, being grounded, among other sources, in canonical regulations.

At the same time, the adoption of such provisions stands as testimony to the fact that, in the legal tradition of the seventeenth century, marriage was regarded as a sacramental act, based on mutual consent, yet also dependent on parental approval and adherence to ecclesiastical canons. Violations of the rules regarding kinship degrees or unjustified remarriage attracted both ecclesiastical sanctions (penitential canons) and legal penalties (corporal punishment or confiscation of property).

The family was seen as a small church, where Orthodox values were nurtured, and parents bore the responsibility for the moral formation of their children. The village priest or the monastery confessor often played a mediating role in family conflicts and provided spiritual oversight for the relationships between spouses.

In conclusion, in the Govora Nomocanon, the family was both perceived and regulated as a fundamental institution, where traditional and religious values intersected with the legal norms of the time. This perspective reflects a society in which family stability was closely tied to social stability and the observance of juridical and canonical norms, and where disorder within the family was considered a threat to the entire community.

References

- Academia Română (2003). *Istoria Românilor (History of the Romanians)*, vol. V – *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*. Editura Enciclopedică: București.
- Bujoreanu, Ioan M. (1885). *Colecțiune de legiurile României vechi și cele noi (Collection of old and new Romanian laws)*, vol. III. Tipografia Academiei Române: București.
- Cocoș, Ștefan (2003). *Drept roman Izvoare, procedură, persoane, drepturi reale, succesiuni, obligații, izvoarele obligațiilor (Roman Law Sources, procedure, persons, real rights, successions, obligations, sources of obligations)*. Editura Universul Juridic: București.

- Dură, Nicolae V. (1988). „Căsătoriile mixte în lumina învățăturii și practicii canonice ortodoxe” (Mixed marriages in the light of Orthodox canonical teaching and practice). În: *Orthodoxia*, XL, 1, 92-113.
- Dură, Nicolae V. (1984). Impedimentele la Căsătorie în lumina hotărârilor celei de a II-a Conferințe Panortodoxe Presinodale (3-12 septembrie 1982) (Impediments to Marriage in the Light of the Decisions of the Second Pre-Synodal Pan-Orthodox Conference (September 3-12, 1982)). In: *Mitropolia Banatului*, XXXIV, 7-8, 404-416.
- Dură, Nicolae V. (1989). „Political-Juridical and Religious Status of the Romanian Countries and the Balkan People during the 14 th - 19 the Centuries”. In: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XXVII, 1-2, 159-170.
- Dură, Nicolae V. (2015). „„Justitia” and “Aequitas” in the perception of the Greek philosophers and of the Roman jurists”. In: *Teologia Młodych*, 4, p. 4-9.
- Dură, Nicolae V. (2019a). „„Jus” (Law) and “Justitia” (Justice) in the Roman legal experts’ perception. Reflections and evaluations”. In: *Logos Universality Mentality Education Novelty: Law*, 7, 2, 45-56.
- Dură, Nicolae V. (2019b). „Decisions of the “Holy and Great Council”, Held in Crete (Greece, June 16-26, 2016), on Marriage”. In: *Teologia*, 80, 3, 39-55.
- Dură, Nicolae V. (2023). „About the Religious Marriage. From the Marriage by Confarreatio to the Marriage as Sacrament (μυστήριον/sacramentum)”. In: *Ecumeny and Law*, 11 (2), 29-60.
- Dură, Nicolae V., Petrescu, T. (2014). „Institution of the Family according to the Teaching of the Orthodox Church”. In: *Ecumeny and Law*, 2, 115-130.
- Floca, Ioan N. (1990). *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească (Orthodox canon law, legislation and church administration)*, vol. II. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române: București.
- Floca, Ioan N. (2005). *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii (Canons of the Orthodox Church. Notes and comments)*, ediția a III-a îmbunătățită. Sibiu.
- Mititelu, Cătălina (2008). „Elemente de drept matrimonial în Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea” (Elements of matrimonial law in the Romanian printed rules from the 17th century). In: *Dionysiana*, 1, 412-419.
- Mititelu, Cătălina (2013a). „Rudenția în „Pravila cea Mare” (Târgoviște, 1652). Studiu juridico-canonic” (Kinship in the “Great Rule” (Târgoviște, 1652). Legal-canonical study). In: *Studii juridice universitare*, 3-4, VI, 122-140.
- Mititelu, Cătălina (2013b). „Norme juridico-canonice privind rudenia și căsătoria în Pravila de la Govora” (Canonical legal norms regarding kinship and marriage in the Govora Pravila). In: *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, XVII, 1, 230-244.
- Mititelu, Cătălina (2014). *Vechi instituții europene prevăzute de legislația nomocanonică din secolul al XVII-lea (Pravila de la Iași și Pravila de la Târgoviște)* (Old European institutions provided for by nomocanonical legislation from the 17th century (Pravila of Iași and Pravila of Târgoviște), Ed. Universitară, București.
- Mititelu, Cătălina (2015). „The Children’s Rights. Regulations and Rules of International Law”. In: *Ecumeny and Law*, 3, 151-169.
- Mititelu, Cătălina (2019). „Reglementări ale dreptului roman, privind instituția căsătoriei, exprimate și comentate în “Decretum Gratiani”” (Regulations of Roman Law, on the Institution of Marriage, expressed and commented in “Decretum Gratiani”). In: *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 2 (36, 32-35.
- Mititelu, Cătălina (2020). „Impedimente la Căsătorie după legislația și doctrina canonică a Bisericii Ortodoxe Răsăritene” (Impediments to Marriage according to the legislation and canonical doctrine of the Eastern Orthodox Church). In: *Slujire și comuniune: Îndrumător pastoral*. Editura Praxis: Râmnicu Vâlcea, 217-240.
- Mititelu, Cătălina (2021/2022). „About the dotal regime. From the „Prenuptial Agreement” regarding the assets of the two spouses, to the „Marital Convention””. In: *Dionysiana*, 1, 272-285.
- Mititelu, Cătălina (2023). „Religious Marriage and its legal regime in Roman and Romanian Law. Considerations and assessments”. In: *Analele Universității “Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Științe Juridice*, 2, 81-104.
- Peretz, Ion (1928). *Curs de istoria dreptului român (Course on the history of Romanian law)*, vol. II, partea I – Monumentele vechiului drept român, ediția a II-a revăzută. București.

- Stan, Liviu (1960). „Tradiția pravilnică a Bisericii. Însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica” (The Church's Rule Tradition. The Importance and Usefulness of Knowing the Laws by Which the Church Is Ruled). In: *Studii Teologice*, XII, 5-6, 339-368.
- Stan, Liviu (2012). „Vechile noastre pravile” (Our old rules). In: *Biserica și dreptul. Izvoarele dreptului canonic ortodox*. Editura Andreiana: Sibiu.

რუმინიკის ეპისკოპოსის, წმინდა კალინიკუს საგამომცემლო-სასტამბო მოღვაწეობა (1850–1868 წწ.)

ტიუდორესკუ გეორგ ფლორინი

კონსტანცას ოვიდიუსის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0203-5852>

აბსტრაქტი. წინამდებარე კვლევა აანალიზებს რუმინიკ ნოულ სევერინის (*Râmnic Noul Severin*) ეპისკოპოსის, წმინდა მღვდელმთავარ კალინიკუს საგამომცემლო-სასტამბო (ტიპოგრაფიულ) მოღვაწეობას, რომელიც განიხილება ეკლესიაში ეპისკოპოსის სამასწავლებლო მსახურების კონკრეტულ გამოხატულებად. მრავალი კანონიკური ნორმა სხვადასხვა ვალდებულებებს აკისრებს ეპისკოპოსს, როგორც ეპარქიის ფარგლებში დოქტრინალურ (მოძღვრებით) ავტორიტეტს (შდრ. კართაგენის საეკლესიო კრების 71-ე, 121-ე და 123-ე კანონები).

ამ მოვალეობებს შორისაა: სარწმუნოებრივი ჭეშმარიტების საფუძვლიანი ცოდნა (შდრ. მეშვიდე მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-2 კანონი; სარდიკიის საეკლესიო კრების მე-2, მე-10 და მე-11 კანონები); სამწყსოზე ზრუნვა ეპარქიის სამღვდლოების თეოლოგიური განათლებისთვის (შდრ. წმიდა მოციქულთა მე-80 კანონი და პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-2 კანონი); ზრუნვა იმ პასუხისმგებლობაზე, რომლითაც სასულიერო პირები (მღვდლები და დიაკვნები) ქადაგებენ სარწმუნოებრივ ჭეშმარიტებას ეპარქიის სამრევლოებში (შდრ. წმიდა მოციქულთა 33-ე და 35-ე კანონები); სიყვარული და მზაობა მრევლისთვის უცვლელი დოქტრინალური ჭეშმარიტების სწავლებისა (შდრ. მეექვსე მსოფლიო [ტრულის] საეკლესიო კრების მე-2 კანონი) ქადაგების (შდრ. მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-19 კანონი) და კატეხიზაციის (შდრ. მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრების 95-ე და მეორე მსოფლიო საეკლესიო კრების მე-7 კანონები) მეშვეობით.

რუმინიკ ნოულ სევერინის ეპისკოპოსის, წმინდა მღვდელმთავარ კალინიკუს შემთხვევაში, სამასწავლებლო მსახურება რამდენიმე უმნიშვნელოვანეს ინიციატივასა და მიღწევაში გამოიხატა. მათ შორის იყო მდიდარი და ნაყოფიერი საგამომცემლო-სასტამბო მოღვაწეობა, რომელიც მან რუმინიკ ნოულ სევერინის ეპარქიაში განახორციელა.

საკვანძო სიტყვები: რუმინიკის ეპარქია, ნაბეჭდი შრომები, სამასწავლებლო მსახურება, ლიტურგიკული (საღვთისმსახურო) წიგნები, ეპარქიალური სტამბა, კანონიკური სამართლი.

THE PRINTING ACTIVITY OF SAINT CALINIC, BISHOP OF RÂMNIC (1850-1868)

Tudorescu Gheorghe Florin

PhD Student at Ovidius University of Constanta

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0203-5852>

Abstract. The present study analyzes the typographic activity of Saint Hierarch Calinic, Bishop of Râmnic Noul Severin, viewed as a concrete expression of the episcopal teaching ministry within the Church. Numerous canonical norms assign various responsibilities to the bishop, in his capacity as doctrinal authority within the diocese (cf. Canons 71, 121, and 123 of the Council of Carthage).

Among these duties are the following: a thorough knowledge of the truth of faith (cf. Canon 2 of the Seventh Ecumenical Council; Canons 2, 10, and 11 of the Council of Sardica); the pastoral care for the theological formation of the diocesan clergy (cf. Canon 80 of the Apostolic Canons and Canon 2 of the First Ecumenical Council); the concern for the seriousness with which the clergy (priests and deacons) preach the truth of faith in the parishes of the diocese (cf. Canons 33 and 35 of the Apostolic Canons); love and willingness to teach the faithful the unaltered doctrinal truth (cf. Canon 2 of the Quinisext Council), through preaching (cf. Canon 19 of the Quinisext Council) and catechesis (cf. Canons 95 of the Quinisext Council and 7 of the Second Ecumenical Council).

In the case of Saint Hierarch Calinic, Bishop of Râmnic Noul Severin, the teaching ministry was embodied in several major initiatives and achievements. Among these was the rich and fruitful typographic activity that he carried out within the Diocese of Râmnic Noul Severin.

Key words: Diocese of Râmnic; printed works; teaching ministry; liturgical books; diocesan printing press; canon law.

* * *

Introduction. Every year on April 11, the Romanian Orthodox Church commemorates the Bishop Calinic of Râmnic, former abbot of the Monastery of Cernica (nearby Bucharest), one of the greatest spiritual shepherds of the Romanian people, a wise bishop, and a ceaseless man of prayer (Baldovin 1899, 1015-1016).

Although for many his life is especially associated with Cernica Monastery, it should be noted that one of the most important and fruitful periods of his ministry was the time he served as Bishop of Râmnic Noul Severin (1850–1868).

In the autumn of 1850, at the insistence of Prince Barbu Știrbei, Saint Calinic was elected Bishop of Râmnic, although he humbly attempted to decline this dignity (Academia Română 2003 VII, I, 413). At the time of his enthronement, the Diocese of Râmnic was going through a period of material and spiritual decline, following the destruction caused by the 1848 revolution and the ongoing political instability. Many churches were in ruins, the clergy lacked proper formation, and the faithful were in need of pastoral guidance.

As bishop, Saint Calinic became a true spiritual father to the diocese, showing deep care for all aspects of church life. He brought order and discipline among the clergy, requiring priests to be moral examples, to have a thorough knowledge of the liturgical rites, and to remain close to their parishioners (Ciurea 1963, 670-675). He reorganized the parish registry, conducted canonical visitations, and enforced the observance of liturgical typicon and the holy canons. When necessary, he corrected those at fault, not to punish them, but

to guide them toward what is right.

After 18 years of shepherding the Diocese of Râmnic, Saint Calinic retired at the age of 81 to Cernica Monastery, where he passed away on April 11, 1868. He was buried at Cernica, in the Church of Saint George, which he had founded. Because of his holy life, the Romanian Orthodox Church canonized him in 1955, making him the first officially canonized Romanian hierarch.

Among the many reforms he implemented as Bishop of Râmnic Noul Severin, Saint Hierarch Calinic established a diocesan printing press in Râmnic (Siman 1972, 10). During his episcopate, various liturgical books and a series of theological works were published there.

The Hierarch Calinic and his printing activity

Another way in which the pastoral and educational ministry was realized in the Diocese of Râmnic Noul Severin during the period 1850–1868 through the organization and improvement of printing activities, so that both clergy and laypeople could access various theological and spiritual writings essential for religious and moral formation. Bishop Calinic also showed interest in the reestablishment and management of the diocesan printing press.

Regarding printing, the Diocese of Râmnic had a rich tradition dating back to the early 18th century. In 1705, through the efforts of Antim the Iberian (Dură 2016, 153-162; Mititelu 2017, 95-113), former abbot of Snagov Monastery and future Metropolitan of Wallachia, a printing press was founded at Govora Monastery, where it was printed the famous Pravila of Govora 1640 (Dură 1990, 58-79; Mititelu 2014, 13-56). At that time, it was the second or even third functional printing house in the Râmnic region (Molin 1960, 458-471). Several decades later, in 1724, the diligent Bishop Damaschin Dascălul established a diocesan printing house in Râmnic, where several important works were published.

At the beginning of the 19th century, between 1813 and 1817, the only functioning printing press in the country was that of Râmnic, with some sources claiming that even the *Organic Regulation of Wallachia* was printed there. In this context, it is particularly valuable to note that the last great supporter of this printing house was Bishop Calinic, who published with great care nearly all the liturgical books and other works of Christian teaching, including the Orthodox Confession.

Nearly a century and a half later, Saint Hierarch Calinic, himself a lover of theological literature (Bulat 1927, 193), found himself in a position to revive and continue the printing efforts of his worthy predecessors. In doing so, he provided his flock, as required by the Holy and Divine Canons, with the unaltered truth of faith, now proclaimed and explained in printed form.

The printing press of the Diocese of Râmnic Noul Severin was reopened between 1852 and 1860, during a historically challenging and tumultuous period. In the first half of the 19th century, churches in Oltenia and Muntenia suffered greatly from a lack of liturgical books. Some of these books were procured from Neamț Monastery in Moldavia, which had a productive printing center, but their number was far too small compared to the needs of the parishes. In marketplaces, liturgical books printed in Buda were being sold.

A noteworthy, though small-scale, printing effort was carried out by Bishop Chesarie (1825–1846) in Buzău. In 1850, according to a report by local deans (archpriest), the shortage of service books was noted as a widespread problem throughout Oltenia.

In this specific context, with the support of Metropolitan Nifon, or according to other historians, with the help of Metropolitan Andrei Șaguna of Transylvania, Saint Hierarch Calinic managed between 1850 and 1860 to bring from Vienna printing presses, a printing machine, and paper worth “5,000 lei”, thereby enabling the diocesan printing press to properly begin its activity, having been renewed with Latin characters.

Considering that the diocesan administration was relocated to Râmnic only in 1854, it is difficult to accept that the printing press began operating earlier than that.

A relevant point in this regard is the statement made by the late Patriarch Justinian Marina, on the occasion of the centenary of Saint Calinic's passing: "Being a lover of books, and having been informed that many churches in the diocese lacked service books, around the year 1860, with his own means, he established in Râmnic a personal printing house, the 'Kallinic Râmnic Printing Press,' in which he printed countless liturgical books and texts of ecclesiastical instruction. On January 26, 1867, he donated it to the city with the stipulation that half of its income be used to support the schools in Râmnic and the other half for the maintenance of Frăsinei Skete" (Justinian 1968, 350).

From the aforementioned text, the reasons why Saint Calinic strove to establish a printing press in Râmnic emerge unequivocally: the year in which the press was founded, the resources employed to ensure its proper functioning, as well as the fact that its activity continued until 1866–1867, when it was donated to the public administration of the city of Râmnicu Vâlcea.

The motivation behind this donation is attributed by some historians to the secularization reforms initiated in the 19th century, particularly during the reign of Prince Alexandru Ioan Cuza, reforms which placed a heavy burden on religious institutions and ecclesiastical life as a whole.

In a 1941 report, the following aspects are also noted: "The seizure by the State of the monasteries' and dioceses' properties, the creation of a Church Ministry through the Organic Regulation, the Chancellery of ecclesiastical affairs, and later, the Secularization Law under Cuza Vodă, rendered the Romanian Church incapable of maintaining its cultural institutions, and thus the printing press in Râmnic disappeared" (Pretorian 1941, 53-54), despite the fact that its revenue had previously supported theological education and covered the expenses of Frăsinei Skete.

Regarding the printing activity of Saint Hierarch Calinic and his interest in written theology, one fact is certain: before the diocesan printing press was fully set up and operational, the first printed materials that Saint Calinic either coordinated or commissioned were not produced in Râmnic, but in Bucharest, at the printing house of the Metropolis, with the support of Nifon Sevastis. At least this is the conclusion we reach when considering the extensive correspondence between the Bishop of Râmnic and the Metropolitan of Wallachia (see the documents cited in the appendix of this study). This correspondence clearly illustrates Saint Calinic's zeal and initiative in procuring the liturgical books necessary for the spiritual life of the parishes under his care.

As a bishop, he was fully aware that the absence of liturgical books in churches inevitably led to the introduction of unauthorized innovations or distortions of the liturgical act. Moreover, for Saint Calinic, liturgical books, by virtue of their use in the worship of the Orthodox Church, stood as testimonies of ecclesiastical unity, since divine services are to be celebrated in all churches according to the same order established by the synod of bishops. Thus, his intention to equip churches with the necessary service books reflects not only his concern for fulfilling his teaching ministry, but also his pastoral care for the proper conduct of sanctifying (sacramental) work.

Furthermore, the correspondence between Calinic and Metropolitan Nifon reveals important details about the historical context of printing in Wallachia. It becomes clear that the episcopal elections held in 1850 were the basis for significant reforms in printing activity, as evidenced by the fact that, in the following year, 1851, the most important liturgical books were being published at the Bucharest printing house. These efforts were also driven by orders from the suffragan dioceses, among which the Diocese of Râmnic stood out by requesting a significant number of books and printed materials essential for religious life.

Equally evident from this correspondence is the attitude of Saint Hierarch Calinic who, by virtue of his erudition and experience, was not content merely to place printing orders, he also requested that copies of the printed works be sent to him for review.

It is also noteworthy that the Metropolitan of Wallachia sought Saint Calinic's opinion regarding the edition of a Typikon published in Bucharest, indicating the respect and trust the Metropolitan held for the Bishop of Râmnic. This relationship between the hierarchs must also be understood in light of canon 34 apostolic, which states: The bishop of the leading see must not undertake anything without the consent of the other bishops (Milaş 1930, I, I, 236-240).

The correspondence also reveals the concern of both hierarchs regarding the lack of liturgical books in the parishes. Metropolitan Nifon offered Bishop Calinic the opportunity to acquire the Typikon for each parish, while Saint Hierarch Calinic requested the Metropolitan's support for the printing of the Menaia. Notably, the transparency concerning the costs associated with the Typikon copies is a testament to the seriousness of both hierarchs, as well as to their thorough understanding and conscientious application of the canonical provisions related to Church patrimony (Ciurea 1963, 677-678).

Thus, one of Saint Calinic's pastoral priorities during his episcopate in Râmnic was to ensure the necessary liturgical books for all the parishes within his diocese. In this regard, Saint Calinic had informed the Metropolitan Center in Bucharest of the acute shortage of the Menaion in the churches of Oltenia. From the correspondence with the metropolitan authorities, it becomes clear that the issue was not merely the printing of this liturgical book, but also its revision, which is why the writer emphasizes the accuracy and care with which these books are printed.

These circumstances highlight both the erudition of Saint Hierarch Calinic and the fact that he maintained an up-to-date record of the liturgical books being published throughout the Christian East. He was familiar with the rich typographic activity of Neamţ Monastery, which he had visited in his youth, as well as with the liturgical books published in Constantinople and most likely in other Orthodox printing centers. Only on the basis of such knowledge could he have requested the Metropolitan to supplement the Menaion for March, as well as the other volumes, with the names of recently canonized saints. We do not know who those saints were, but the attitude of the Bishop of Râmnic remains deeply impressive.

Beyond the details of the correspondence presented above, it is important to emphasize the decisiveness and discernment that His Grace Calinic demonstrated in identifying the necessary resources to equip the worship units in his diocese with essential printed materials for the celebration of divine services. This dimension of his episcopal ministry can be successfully placed under both his teaching and sanctifying/liturgical roles.

Although there are differing opinions regarding the exact year when the Râmnic printing press became operational, the correspondence with the Metropolitan of Wallachia confirms that, at least during the first part of his episcopate, Bishop Calinic exerted significant effort and received considerable support, particularly from Bucharest, concerning printing activities. Saint Calinic displayed the same energy, initiative, and diligence even after organizing and commissioning the Râmnic press. It may well be thanks to his tireless efforts that, in the second half of the 19th century, Râmnic became one of the most important printing centers in Wallachia.

Gradually, under the careful supervision of the bishop, the majority of the liturgical books were printed in Râmnic, ensuring that the parishes no longer suffered from their absence.

In addition, various other writings were published, some of which were intended exclusively for the clergy. Chronologically, Bishop Calinic's publishing and scholarly efforts materialized in the printing of the following works:

1. Before becoming a bishop: *The Paterikon* (1818), a work completed during his abbacy, through the effort of the monk Pamvo, who copied an older manuscript. Researchers note that this was Saint Calinic's personal Paterikon, similar to those from Moldavia, which confirms both his aspiration to holiness and the

fact that he had good relations with Moldavian monasteries; *The Rite of the Monastic Tonsure* (Eliade Printing House, Bucharest, 1842).

2. During his tenure as Bishop of Râmnic Noui Severin: *A Very Beneficial Book for the Soul* (Metropolitan Printing House, Bucharest, 1852); *Panikhida and the Short Lity* (I. Romanov Printing House, Bucharest, 1856); *The Service and Paraklesis of Our Venerable Father Saint Nicodemus the Sanctified of the Lavra of Tismana Monastery*, first edition translated by Bishop Partenie of Râmnic (1767), second edition reprinted by Saint Calinic (Bucharest, 1857); *The Orthodox Confession* (I. Romanov Printing House, Bucharest, 1859); *The Service of Holy Pascha and the Bright Week until Thomas Sunday* (Râmnic, 1861); *Manual of Church Rules* (Râmnic, 1861), 112 pages, intended to promote a deeper understanding of canonical tradition among clergy; *The Church Typikon* (Râmnic, 1861–1862); *The Liturgikon* (Râmnic, 1862); *The Duties of Priests* (Râmnic, 1862); *The Small Euchologion or Abridged Version of the Great Book of Prayers* (1861), noteworthy for containing legal elements: on pages 230–233, it outlines the conditions for the validity of wills and dowry deeds, as well as the procedures for their execution; *Pastoral Letter to City and Village Priests* (Râmnic, 1863); *The Menaia* for all twelve months (Râmnic, 1862); *A Very Beneficial Book for the Soul*, in three parts: *Teaching for the Confessor*, *Canons of St. John the Hermit*, *Admonition for the One Who Confesses* (second edition, Râmnic, 1865); *Instruction for Priests and Deacons* (Râmnic, 1865); *The Octoechos* (1865); *The Holy and Divine Gospel* (1865); *The Horologion*, *The Psalter*, *The Akathist Book*, *The Priesthood*, *The Priests' Oath* (Săvoiu 1975, 272–275).

One major achievement was the printing of all twelve *Menaia* volumes in Râmnic, the texts having been corrected by Bishop Iosif Sevastos of Argeș (1745–1820).

It is assumed that the Metropolitanate's intention to publish the entire Menaion in 1852 did not come to fruition, which explains the renewed effort materialized in 1862 at the Râmnic printing press. It can be said that Bishop Calinic's contribution was not merely to publish but to republish these texts, given that, according to preserved data, the erudite Bishop Iosif of Argeș had already published the Menaia in Râmnic.

A copy of the *Menaion* for the month of May contains the following note: "in the Menaion for the month of May (...) Râmnicu Vâlcei, 1862, printed under the auspices of Bishop Calinic of Râmnic (1850–1873)". Also, the *December Menaion* contains this epilogue: "for better understanding in our present time, certain phrases found in older menaia have been changed; forgiveness is requested for any mistakes and for the delay in printing these menaia" (Săvoiu 1975, 272–275).

Another work printed in Râmnic under Bishop Calinic's care was *Te Deum*, or the *Order of Prayer Hymns*.

In 1859, this time in Bucharest, Bishop Calinic reprinted *The Orthodox Confession of Faith by Petru Movilă* (Synod of Iași, 1642), a three-part work: the first doctrinal, the other two moral. The first edition appeared in Kyiv in 1643. The text saw several editions in various languages, including one published in 1699 by Saint Anthim the Iberian in Bucharest. The reprinting of this work in Râmnic demonstrates that Saint Hierarch Calinic, even from his time as abbot, was well-acquainted with the doctrinal literary treasury of the Church. In order to support his faithful, he chose to republish or multiply significant theological works, especially since by the mid-19th century, most monasteries and diocesan centers maintained their own libraries.

From the perspective of canonical research, the typographic activity of Saint Calinic, Bishop of Râmnic, is important because, in the diocesan printing press he organized in Râmnicu Vâlcea, Saint Calinic printed a Nomocanon (pravila or canon law code). "It is not an original composition of the Holy Hierarch Calinic, but rather a reproduction, for the use of the clergy in his diocese, of an abbreviated version of the Great Nomocanon (1652), with some contemporary additions" (Stan 2012, II, 322).

Although it contains only 112 pages, the text of Saint Calinic's Nomocanon includes norms relating to several canonico-juridical subjects, among which we mention: the organization and leadership of the Church,

matters regarding the administration of the Holy Mysteries, norms concerning ecclesiastical justice, regulations regarding the institution of monasticism, matters related to the Synod of the Romanian Church, and norms regarding the divinely instituted clerical ranks.

Among the particular features of this Nomocanon, the following stand out: "the language in which it was written, which at times has a particular charm" (Stan 2012, II, 341); the fact that the Nomocanon mentions the custom of the land and states that this "has greater authority than even the Canons themselves" (Stan 2012, II, 342); among its provisions, the text includes the introduction of alms boxes in churches and the regulation of a uniform clerical attire, to be worn by priests and deacons on certain occasions. The Nomocanon also stands out for its regulations concerning the institution of the family.

Regarding the importance of Saint Calinic's Nomocanon for the history of ecclesiastical and Romanian law, the observation of the erudite Romanian canon law scholar Liviu Stan is relevant: "Saint Calinic's Nomocanon expresses, through its content, the traditional attitude of Orthodoxy towards its mission in the world and the circumstances under which this mission may be fulfilled (...) Viewed in the context of its time, Saint Calinic's Nomocanon stands as a testimony of its traditional orientation, as a guardian both of the true faith and of the proper canonical order of our Church, as well as of the corresponding state of church activity under the conditions of that century" (Stan 2012, II, 345–347).

Saint Calinic's efforts in printing had a significant missionary impact as well, since the printed works from Râmnic also reached Transylvania, where, under Habsburg rule, Catholic and Protestant propaganda was expanding to the detriment of Orthodox Church activity.

The researchers confirm the brotherly ties between Saint Hierarch Calinic and Andrei Șaguna, bishop since 1848, and later Metropolitan of Transylvania from 1864. Their brotherly collaboration also resulted in a fruitful editorial partnership. The Bishop of Vâlcea received *Telegraful Român* (*The Romanian Telegraph* newspaper) and other writings printed in Sibiu, while Metropolitan Șaguna received copies of books printed in Râmnic.

A testament to Saint Hierarch Calinic's teaching mission is the library he organized at the Diocesan Center in Râmnic, a theological treasure he made available to the entire diocese. This was not his first initiative of the kind. During his abbacy, he had established a library at Cernica Monastery and initiated a scholarly culture among the monks of Cernica.

Considering the testimonies detailed above, it is clear that printing activity was among the central pastoral and missionary concerns of Saint Hierarch Calinic of Râmnic.

His joy in proclaiming the truth of the faith, along with a canonical awareness of his episcopal responsibility for doctrinal teaching, compelled the worthy Bishop of Râmnic to ensure the acquisition or printing of those essential works necessary for conducting divine worship, training the clergy, nurturing the religious education of the faithful, and countering erroneous doctrines. For this reason, it is clear that his teaching ministry, in all its forms, was without a doubt both pastoral and canonical.

Conclusions. From the earliest centuries, the hierarchs of the Church excelled in their pastoral and canonical activities, and above all in the exercise of their teaching authority, through the spoken and written word (Dură 1981, 5-25; Mititelu 2024, 23-32). We also encounter this reality among Romanian hierarchs in the 17th-19th centuries (Dură 1984, 217-232). For example, the activity of Saint Calinic as Bishop of Râmnic Noul Severin remains a model of canonical, spiritual, and enlightening pastoral canonical care. He knew how to unite obedience to the order of the Church with love for people, zeal for building holy places with care for the hearts of the faithful, episcopal authority with monastic gentleness. In a time of turmoil, he was a pillar of light and peace, a living image of authentic episcopal ministry, which remains relevant today for all those who bear the yoke of shepherding in the Church of Christ.

Referring to the typographical contribution of the Bishop of Râmnic Noul Severin, we highlight the fact that, although this activity was not as extensive as that of other hierarchs, Saint Calinic supported the printing of religious books and contributed to the dissemination of theological culture among the clergy and the people. Through personal efforts, he organized a diocesan printing press to support his clergy.

Many of his printed works were edited in Bucharest. A significant portion was received from neighboring dioceses. He himself was a well-read man, knowledgeable in the Holy Scriptures, patristic writings, and canonical ordinances. He promoted the use of accurate and well-printed liturgical books, revised some liturgical texts, and encouraged spiritual reading, especially in monasteries. In this way, he strengthened the Orthodox identity of the diocese and cultivated a spiritual environment in which the Word of God was valued and heeded.

The teaching ministry of Saint Hierarch Calinic of Cernica, in his role as Bishop of Râmnic, proven by documents and testimonies of the time, remains a shining example of pastoral care in apostolic and canonical spirit. Through word, deed, and prayer, he strengthened the Orthodox faith, enlightened the souls of the faithful, and prepared generations of servants of the altar.

Today, as episcopal ministry is called to respond to the new challenges of the contemporary world, Saint Hierarch Calinic, Bishop of Râmnic Noul Severin, remains a living reference point, a testimony that true teaching authority springs from communion with Christ, from humility, and from sacrificial love for the Church.

References

- *** (1927). „Documente privitoare la istoricul tipăriturilor bisericești în secolul al XIX-lea (Documents related to the history of ecclesiastical printing in the 19th century). In: *Arhivele Olteniei*, VI, 34, 433-434.
- *** (2003). *Istoria românilor (The History of the Romanians)*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*. Enciclopedică: București.
- Baldovin, A. (1899). „Viața și nevoințele cele monahale ale Prea Cuviosului Episcop al Râmnicului Noul Severin, D.D. Calinic” (The life and monastic struggles of the most venerable Bishop of Râmnic Noul Severin DD Calinic). In: *Biserica Ortodoxă Română*, XXII, 10, 1008-1048.
- Bulat, T. G. (1927). „Din istoricul tipăriturilor bisericești în secolul al XIX-lea” (From the History of Church Publications in the 19th Century). In: *Arhivele Olteniei*, VI, 31, 193-195.
- Bulat, T. G. (1927). „Documente privitoare la istoricul tipăriturilor bisericești în secolul al XIX-lea” (Documents concerning the history of church prints in the 19th century). In: *Arhivele Olteniei*, VI, 32-33, 314-316.
- Ciurea, A. I. (1963). „Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, Episcop al Râmnicului și Noul Severin (14 septembrie 1850 - 11 aprilie 1868)” (Saint Hierarch Calinic from Cernica, Bishop of Râmnic and Noul Severin (September 14, 1850 – April 11, 1868). In: *Mitropolia Olteniei*, 9-10, 667-685.
- Dură, N. V. (1981). „Biserica Alexandriei și activitatea canonică-pastorală a ierarhilor ei până la Sinodul de la Calcedon (451)” (The Church of Alexandria and the canonical and pastoral activity of its hierarchs until the Council of Chalcedon (451)). In: *Studii Teologice*, XXXIII, 1-2, 5-25.
- Dură, N. V. (1984). „Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, de-a lungul secolelor XVII-XIX, în lumina „Pravilelor” mici (Pravilioarelor)” (Canonical concerns of the hierarchs of the Romanian Orthodox Church throughout the 17th-19th centuries, in light of the minor "Pravilas"). In: *Biserica Ortodoxă Română*, CII, 3-4, 217-232.
- Dură, N. V. (1990). „350 de ani de la tipărirea Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor sale” (350 years since the printing of the Pravila of Govora. Contributions to the identification of its sources). In: *Altarul Banatului*, I, 3-4, 58-79.

- Dură, N. V. (2016). „Antimoz Iverieli” (Anthim the Iberian). New Contributions on his Life and Printing Activity”. In: *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 10, 2, 153-162.
- Justinian, *Patriarch of the Romanian Orthodox Church*. (1968). „O sută de ani de la mutarea către Domnul a Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica, unul din cele mai luminoase chipuri de ierarhi români” (One hundred years since the passing of Saint Calinic of Cernica, one of the most illustrious figures among Romanian hierarchs). In: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-5, 305-307.
- Milaș, N. (1930). *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii (The Canons of the Orthodox Church with commentary)*, vol. I, tom I. Tipografia Diecezană: Arad.
- Mititelu, C. (2014). *Dreptul bizantin și receptarea lui în Pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea (Byzantine law and its reception in the printed Pravilas in the Romanian Principalities in the 17th century)*, Universitară, București.
- Mititelu, C. (2017). „The Typographer and Hierarch Anthim the Iberian, Successor of his Predecessors in the Promotion of Romanian Language and Culture”. In: *Dionysiana*, XI, 1, 95-113.
- Mititelu, C. (2024). „The Exercise of Teaching Power and its Canonical Bases”. In: *Icoana Credinței*, 20 (10), 23-32.
- Molin, V. (1960). „Tiparnița de la Râmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania (1705-1800)” (The Printing Press of Râmnic, an Instrument of Orthodox Resistance against Catholicism in Transylvania (1705–1800)). In: *Mitropolia Olteniei*, 7-8, 458-471.
- Pretorian, M. (1941). „Tipografia eparhială” (Diocesan printing house). In: *Viața bisericească în Oltenia. Anuarul Mitropoliei Olteniei*. Craiova.
- Săvoiu, E. E. (1975). „Date noi cu privire la opera Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica, episcopul Râmnicului” (New Data Regarding the Work of Saint Hierarch Calinic of Cernica, Bishop of Râmnic). In: *Mitropolia Olteniei*, 3-4, 272-275.
- Siman, C. (1972). *Tipografii și tipografi la Râmnicu Vâlcea (Printing houses and printers in Râmnicu Vâlcea)*. Râmnicu Vâlcea.
- Stan, L. (2012). „Pravila Sfântului Calinic. Un veac de la apariția ei” (The Nomocanon of Saint Calinic: A Century Since Its Publication), în: *Biserica și Dreptul*, vol. II - *Izvoarele Dreptului Canonic Ortodox*, Andreiana: Sibiu, 322-347.

შრომისადმი ქრისტიანული დამოკიდებულება სახარებისა და წმინდა ილია მართლის მიხედვით

ნარი ჩხაბერიძე

რელიგიათმცოდნე, თეოლოგიის დოქტორი

დამოუკიდებელი მკვლევარი

ელ.ფოსტა: chkhberidzenari@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7011-4818>

აბსტრაქტი. საკონფერენციო მოხსენება ეძღვნება შრომის არსობრივი მნიშვნელობის ქრისტიანული მსოფლმხედველობით გააზრებას ადამიანის ცხოვრებაში. საკითხი ახსნილია წმინდა წერილისა და წმინდა ილია მართლის ლიტერატურული თხზულებების მიხედვით. ყურადღებას ვამახვილებთ მის იმ ნააზრევებზე, სადაც შრომისადმი ჯანსაღი მიმართების საკითხებს განიხილავს. წმინდა ილია მართლის მიერ უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება შრომას ქვეყნის შენების საქმეში, ჭეშმარიტ ცოდნასა და ღოცვასთან ერთად.

კვლევისას ასევე გაანალიზებული გვაქვს იერუსალიმში ქრისტეს ვირით შესვლის სიუჟეტი, სადაც სახე-სიმბოლო „ვირის“ (ძვ. ქართული „კარაული“) ალეგორიული მინიშნებაა წარმოდგენილი. მისი გააზრება, ჩვენი თვალთახედვით, შრომისმოყვარეობის სათნოების სიმბოლურ გამოხატულებად არის შესაძლებელი.

ქრისტიან ეგზეგეტიკა რწმუნებით, პასექის დღესასწაულზე ქრისტეს იერუსალიმში შესვლის სახარებისეულ ეპიზოდში „ვირის“ სიმბოლოთი გამოიხატება თავმდაბლობის, მორჩილება-თვინიერებისა და მშვიდობისმოყვარეობის სათნოებანი. ამის გათვალისწინებით, დამატებით ყურადღებას იმსახურებს სახე-სიმბოლო „ვირის“ მძიმე შრომასთან ასოცირება, რის საფუძველსაც იძლევა სახარებაში საგანგებოდ მითითებული – „ნაშობი კარაულისაგან“ (მათე 21, 5). „კარაული“ აქ სწორედ მძიმედ ნაშრომ-ნაჯაფ ვირზე მიგვითითებს, ხოლო საკუთრივ „მძიმე შრომითა და ჯაფით“ მოიაზრება ადამიანის ღვთივბოძებულ შესაძლებლობათა მაქსიმალურად რეალიზებული იმგვარი შრომა, რისი მეოხებითაც შრომის სიმძიმე გარდაისახება შრომისმოყვარეობად ქრისტესმიერად, რომლის „უღელი ტკბილ არს, და ტვრთი სუბუქ არს“ (მათე 11, 30). ამდენად, შრომისმოყვარეობის წარმართველი თავად ქრისტე ხდება და სწორედ იგი გვიმსუბუქებს ყოველგვარ სიმძიმეს.

სახარების ამგვარი გააზრებიდან მომდინარეობს, შრომისადმი ილია მართლისმიერი მიდგომა, სადაც იგი ოთარაანთ ქვრივის პირით გვაფრთხილებს, რომ თვალმოუხუჭავი შრომაა საჭირო, რისთვისაც კაცმა, თავისი პოტენციური უნარების მაქსიმალური გამოყენებით უნდა იმოქმედოს, ქრისტიანულ სრულქმნილებაზე თუ აქვს პრეტენზია. ასეთ ადამიანს ნუგეშად მუდამ ჩაესმის ქრისტესმიერ: „მოდით ჩემთან, ყოველნო მაშვრალნო და ტვირთმძიმენო, და მე მოგასვენებთ თქვენ“ (მათე 11, 28).

ამდენად, იერუსალიმში დიდებით შემავალი ვირზე ამხედრებული მაცხოვარი, ვირის სახე-ხატით მიგვანიშნებს, რომ ადამიანისგან ქრისტიანული კეთილი საქმეებით წარმართული შრომის სიმძიმეს - თავად ქრისტე გვიმსუბუქებს. ღმერთმა ადამიანებს უქმად ყოფნისთვის არ მოგვცა შემოქმედებითი ნიჭი და უსაზღვრო ძალისხმევის უნარები, არამედ ჩვენი შესაძლებლობების ბოლომდე რეალიზება გვევალდებულება, რათა შევძლოთ მისი საღვთოდ გამოყენება, რისთვისაც სინამდვილეში გვაქვს იგი ბოძებული. ღვთისადმი ჩვენგან აღვლენილი ჭეშმარიტი მსხვერპლშეწირვაც, ისევ ჩვენსავე სასიკეთოდ, საკუთარი შესაძლებლობების ბოლომდე საღვთოდ რეალიზება-

ხარჯვაში უნდა მოიაზრებოდეს. ამგვარი ძალისხმევით არის შესაძლებელი მივაღწიოთ საბოლოოდ განდმრთობის სანუკვარ მიზანსაც.

საკვანძო სიტყვები: ქრისტიანობა; სახარება; შრომა; ილია მართალი; შრომისმოყვარეობა.

* * *

შესავალი: საკონფერენციო მოხსენება ეხება ისეთ აქტუალურ თემას, როგორიცაა შრომის დანიშნულება ადამიანისათვის. საკვლევი პრობლემის არსი მდგომარეობს შრომის მნიშვნელობის წარმოჩენაში, მისი აუცილებელი საჭიროების გააზრებასა და ადამიანების მისდამი დამოკიდებულების მართებულობის გაანალიზებაში. კვლევის მიზანია ამ ყველაფრის ახსნა წმინდა წერილისა და წმინდა ილია მართლის თვალსაზრისებით, როგორც ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული და საიმედო შეხედულებებისა, სადაც შრომისადმი ჯანსაღი მიმართებაა გამოკვეთილი. ამ მხრივ ვიკვლევთ, როგორც წმინდა წერილში ანთროპოლოგიური სრულქმნილების გააზრებას, ასევე, ილია ჭავჭავაძის ლიტერატურულ თხზულებებსა და საქართველოში ამ საკითხისადმი მიდგომის ისტორიულ განვითარებას.

თავდაპირველად განვიხილავთ შრომისადმი წმინდა წერილისეულ დამოკიდებულებას, როგორც ბიბლიური ძველი აღთქმის შესაქმიდანვე მოხსენიებულსა და სახარებისეული სიმბოლო „ვირის“ ეგზეგეტიკური ანალიზის საფუძველზე. ამ ჭეშმარიტად ავტორიტეტული წყაროდან გადავდივართ შრომის აუცილებლობის მოტივის განხილვაზე საქართველოს ისტორიულ სინამდვილეში. ასევე, ვახდენთ ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით კვლევას თემასთან დაკავშირებულ საკითხზე - სიზარმაცე და მისგან მომდინარე საძრახი თვისებები.

ამ საკითხებს სწორედ წმინდა ილია მართლის ლიტერატურული ნაწარმოებების ანალიზით ვიკვლევთ, რადგან მათში აქვს დათმობილი ჯეროვანი ყურადღება. მასვე აქვს, ასევე, აღწერილი შრომა-გარჯის სათნოებისა და ადამიანის სრულქმნილების საკითხიც. ამასთანავე, ვაანალიზებთ შრომის პირობების შექმნის პრობლემას და ნაშრომის მსჯელობის ბოლო პუნქტი ეთმობა საკითხს - შრომის ახსნა, როგორც ეპოქალური მისია საქართველოში.

შედეგად, გამოგვაქვს კვლევის საბოლოო დასკვნები, რის მიხედვითაც შრომა წარმოჩენილია, არა მხოლოდ ეკონომიკური ან სოციალური აუცილებლობა, არამედ ადამიანის განდმრთობისათვის აუცილებელი, პიროვნული ღირსებისა და შემოქმედისადმი მსგავსების დასტური. შრომისადმი ქრისტიანული დამოკიდებულება სახარებისა და წმინდა ილია მართლის მიხედვით ცხადჰყოფს, რომ შრომა სიყვარულით მსახურების შედეგად აღსრულებული მოწოდებაა, რითაც იგი იქცევა არა იძულებად, არამედ სიყვარულითვე სულიერი ზრდისა და ისტორიული განვითარების ჯანსაღი პასუხისმგებლობის გამოსატყულებად.

კვლევის მეთოდები: კვლევისას გამოყენებული გვაქვს: ბიბლიურ-ეგზეგეტიკური, ჰერმენევტიკული, სემიოტიკური და ისტორიულ-კომპარატივისტიკული მეთოდები. ბიბლიურ-ეგზეგეტიკური განმარტება მოვიძიეთ პატრისტიკული ტრადიციების საფუძველზე. შესაბამისად, კვლევა ტრადიციულად არის გააზრებული, რაზე დაყრდნობითაც გვაქვს გაკეთებული სემიოტიკურ-ალეგორიული ანალიზი, კერძოდ, სიმბოლო „ვირის“ მრავალშრიანი ინტერპრეტაცია (მორჩილება, მშვიდობა, შრომა, ტვირთმზიდველობა). შედეგად - შრომისმოყვარეობასთან პირდაპირი კავშირიც გამოიკვეთა.

ჰერმენევტიკული მეთოდით, სახარებისა და წმინდა ილია მართლის ლიტერატურული შემოქმედების არეალში ურთიერთმიმართებით ვქმნით ტექსტთაშორის დიალოგს. ასევე ვახდენთ ისტორიულ-კულტურულ ანალიზს საქართველოს ისტორიული სინამდვილის კონტექსტში შრომის მნიშვნელობის.

ნელობის გააზრებით (ეროვნული გადარჩენა, ეკონომიკური ბრძოლა, ეპოქალური მისია). ამგვარად ინტერდისციპლინარული კვლევით თეოლოგიას სოციალურ სინამდვილესთან ვაკავშირებთ.

საკვლევი საკითხისადმი ანთროპოლოგიურ-თეოლოგიური და ლიტერატურული მიდგომით ნაშრომი მთლიანად კონსტრუქციულია. შედეგად, სტრუქტურულ ბალანსს საბოლოოდ მივყავართ დასკვნამდე, სადაც წარმოჩენილია შრომა, როგორც ადამიანის სრულქმნილებისა და განდმრთობის გზა.

მსჯელობა: 1. შრომისადმი წმინდა წერილისეული დამოკიდებულება და სახარებისეული სიმბოლო „ვირი“.

ბიბლია კაცის დანიშნულებას უკვე სამოთხეშივე შრომასთან აკავშირებს: „...და დაადგინა იგი სამოთხეში მის დასამუშავებლად და დასაცავად“ (დაბ. 2, 15). აქედან გამომდინარე, შრომა ადამიანის არსებობისთვის აუცილებელობას წარმოადგენს სამოთხისეულ ნეტარებაშიც კი, ანუ ვიდრე ცოდვით დაცემამდეც.

შრომა-გარჯასთან დაკავშირებით, ჩვენ მიერ განსახილველ საკითხზე მეტად სარწმუნო დასკვნების გამოსატანად, მისი ქრისტიანული სარწმუნოების შუქზე განხილვა მივიჩნიეთ საჭიროდ. კვლევისთვის ვაანალიზებთ სახარებისეულ სიმბოლო „ვირის“ შრომასთან ასოცირებულ სემიოტიკურ მნიშვნელობას. ზოომორფული სიმბოლიკის უამრავი მაგალითის მოყვანა შეიძლება ბიბლიიდან. ცხოველთა თვისობრივი მახასიათებლებიდან გამომდინარე ხშირად სიმბოლოთმეტყველებს წმინდა წერილი, საიდანაც, ერთ-ერთი ფრიად საყურადღებოა სახარებისეული სიმბოლო – ვირი, რომელსაც იერუსალიმში ქრისტეს დიდებით შესვლისას ვხედავთ. ეგზეგეტიკის – იოანე ოქროპირის, თეოფილაქტე ბულგარელის, მეთოდი პატარელის, ინოკენტის, მიტროპოლიტი ფილარეტის და სხვათა ახსნით, სახედრის არჩევა სიმბოლურად ასახავს მშვიდობის, მორჩილებისა და თავმდაბლობის სიმბოლოს, თუმცა მიგვაჩნია, რომ მას, ამავედროულად, როგორც მძიმე ტვირთმზიდველ ცხოველს, შრომისმოყვარეობასთანაც ასევე ერთ-ერთ პირველ რიგში უნდა ვაკავშირებდეთ. ამის თაობაზე ეგზეგეტიკის განმარტებებში, მართალია ვერბალური სიზუსტით არავინ საუბრობს, მაგრამ თუ ყურადღებით გავაანალიზებთ, მრავალ მათგანში იკითხება შესაბამისი შინაარსი.

თავად სახარებაში, აღნიშნულ სიუჟეტში ვირი საგანგებოდ არის მოხსენიებული ძველქართული სიტყვით კარაული: „ზე ზის იგი ვირსა და კიცუსა, ნაშობსა კარაულისასა“ (მათე 21:15). „კარაული“ აქ სწორედ მძიმედ ნაშრომ-ნაჯაფ ვირზე მიგვითითებს. ამ სიტყვაზე ამახვილებს ყურადღებას ეგზეგეტი მიტროპოლიტი ფილარეტიც, რომელიც ზაქარიას წინასწარმეტყველებას იხსენებს: „აჰა ესერა მეუფე შენი მოვალს შენდა მშვიდი და ზე ზის ვირსა და კიცუსა, ნაშობსა კარაულისასა“ (ზაქ. 9, 9). როგორც ჩანს, იმ პერიოდისთვის სახედრის საკითხს ამ მხრივ დიდ ყურადღებას აქცევდნენ. მიტრ. ფილარეტი განმარტავს, რომ დიდებულნი, მართალია, ადრეც მოგზაურობდნენ სახედრებით, მაგრამ არასდროს ამგვარი კიცვით, რომელიც იყო შობილი კარაულისაგან, ანუ სამუშაოთა შემსრულებელი, სიმძიმეთა მზიდველი სახედრისაგან, თან ასაკით მცირე ჩოჩორით, რომელიც იყო გაუწვრთნელი და დედისაგან ჯერ მოუშორებელი (შოშვილი).

ის ფაქტი, რომ ქრისტემ მოწაფეებს კიცვთან ერთად დედის, ანუ კარაულის მიგვრაც დაავალა, ეგზეგეტიკის მიერ ახსნილია, რომ - კარაული სიმბოლურად ნიშნავს იუდეველებს, როგორც სჯულის მქონეებს. კიცვი კი იმ წარმართებს, ვინც ქრისტე მიიღო. თუმცა ჩვენ ვფიქრობთ, რომ პარალელურად, კარაულის სიმბოლური ახსნისას არ უნდა უგულვებელვყოთ შრომის მნიშვნელობაც. პირიქით, აქცენტი უნდა გავამახვილოთ მასზეც. მის ამგვარ შინაარსზე ნეტარი თეოფილაქტეს ეგზეგეტიკის კვალობაზეც შეგვიძლია ვიმსჯელოთ:

...ისინი აქამდე დაბმულნი იყვნენ თავიანთი ცოდვებით „გარეშე შესავალთა“, ანუ ეკლესიის გარეთ. მაგრამ მოწაფეებმა ახსნეს ისინი ნათლობისა და სარწმუნოების მეშვეობით და მათ ასწიეს თავიანთი მხრებით უფალი, მას შემდეგ, რაც ისინი მიყვანილნი იქნენ მოციქულთა მიერ ქრისტეს-

თან, მათ ისწავლეს კეთილკრძალული სვლა, ამიტომაც შეძლეს „ქრისტეს აწევა“ (თ. 11, მ. 1-6) (ბულგარელი).

ნეტარი ეგზეგეტის მიერ აქ მოხმობილ განმარტებაში სიტყვები - „მათ ასწიეს თავიანთი მხრებით უფალი“, ან კიდევ - „ამიტომაც შეძლეს ქრისტეს აწევა“, ცხადად გაიგება სიმბოლურად მძიმე შრომისადმი იმ ქრისტიანული დამოკიდებულებით, სადაც შრომის „სიმძიმე“, ქრისტესმიერ გარდაისახება. ასეთი შრომა შრომისმოყვარეობაში გადადის, ვინაიდან მისი წარმმართველი თავად ქრისტე ხდება, ვინც გვიმსუბუქებს თანმხლებ პრობლემებს. ამის თაობაზე იგი სახარებაში გვანუგეშებს: „მოდით ჩემთან, ყოველნო მაშვრალნო და ტვირთმძიმენო, და მე მოგასვენებთ თქვენ“ (მათე 11, 28); „ტვირთი ჩემი სუბუქ არს და უღელი ჩემი ტკბილ“ (მათ. 11: 30).

სიმბოლო „ვირის“ სემიოტიკაზე შეგვიძლია ვიმსჯელოთ ძველი აღთქმითაც. მაგალითად, ბალაამის ვირი ღვთის ძალით ალაპარაკდა და წინასწარმეტყველს ანგელოზის ხილვა აუწყა (რიცხ. 22). ასევე, იაკობი თავის შრომისმოყვარე შვილს ისაქარს მოუხმობს, როგორც „მაგარძვლიან ვირს, ორ ხურჯინს შორის მწოლიარეს“, რითაც შრომასთან ასოცირებული სიმბოლო კიდევ ერთხელ იკვეთება (დაბ. 49: 14-15). ამგვარად, ქრისტიანებს ზოომორფულ სიმბოლიკაში ვირი, ისევე როგორც ხარი, უპრობლემოდ შეიძლება გვკონდეს დამკვიდრებული თავდადებული შრომის გამოხატულებად.

საქართველოში, ვირის სახე-სიმბოლო, უმეტესად სიჯიუტესთან არის ასოცირებული. ამასთან საინტერესოა, რომ, ჩვენი თანამედროვეობის ზესახელმწიფოდ აღიარებულ აშშ-ს ერთ-ერთ წარმმართველ ძალას - დემოკრატიულ პარტიას სიმბოლოდ, სწორედ რომ ვირი შეურჩევია. თანაც, თავად სიჯიუტის თვისება დადებითი შინაარსით აქვთ განხილული, და ეს თვისება მიჩნეულია, როგორც - არ დანებება. მართლაც საშური მიგნებაა, როცა სიჯიუტეს ამგვარ სასარგებლო ფუნქციას მოუძებნის ადამიანური აზროვნება. ვინაიდან ვირი იმაზე მეტს მუშაობს, რაც მის ძალებს აღემატება, თან – უხმოდ და უდრტვინველად, სამწუხაროდ, ასეთ ქცევა-თვისებებს ჩვენში ადამიანები სისულელედ უფრო აღიქვამენ, ვიდრე იმ ქრისტიანულ სათნოებად, რასაც ამგვარი ქცევა განაპირობებს. სინამდვილეში, ქრისტიანმა ადამიანმა შეუპოვარი შრომით უნდა იტვირთოს ქრისტიანული ღვაწლი, რითაც საკუთარ ვნებებს უნდა სძლიოს, რომ სათნოებაში მყარად დაემკვიდროს.

2. შრომის აუცილებლობის მოტივი საქართველოს ისტორიული განვითარებისთვის.

საქართველოს ისტორიული განვითარება შეუძლებელია გააზრებულ იქნას შრომის კულტურის, როგორც ეროვნული თვითშეგნების საფუძვლად ქცეული ღირებულების გარეშე. ქვეყნის ისტორიული გამოცდილება აჩვენებს, რომ შრომა მხოლოდ ეკონომიკური აუცილებლობა არ ყოფილა; იგი წარმოადგენდა ეთიკურ, სულიერ და ცივილიზაციურ საყრდენს, რომელიც განსაზღვრავდა საზოგადოების სიცოცხლისუნარიანობას. ეკონომიკური აღმავლობა და სახელმწიფოებრივი ძლიერება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული შრომის ორგანიზებასთან. მაგალითად, ჩვენი ქვეყნის ისტორიის ოქროს ხანაში, დავითის რეფორმებმა - მიწათმოქმედების, ადმინისტრაციული მართვისა და ურბანული ცხოვრების შესაბამისმა განვითარებამ - შექმნა საფუძველი ქვეყნის პოლიტიკურ-კულტურული აღმავლობისათვის.

წმინდა ილია მართალი შრომას განიხილავდა, როგორც ეროვნული გადარჩენისა და კულტურული თვითმყოფადობის საფუძველს. მისი ხედვით, შრომისადმი პასუხისმგებლიანი დამოკიდებულება არის ერის ზნეობრივი სიმწიფის ნიშანი. შრომა აღქმულია, როგორც ეროვნული აღმშენებლობის ინსტრუმენტი - არა მხოლოდ ინდივიდუალური სარგებლის, არამედ საერთო სიკეთისთვის. წმინდანი, ქვეყნის გასაძლიერებელ საზრუნავთა შორის, პირველ ადგილს - შრომას აკუთვნებს. მისი თქმით, გონივრული შრომის გარეშე, ვერ შეიქმნება ეკონომიკური ძლიერება, - “ეკონომიკურს მხარეს პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს სხვა საზრუნავთა შორის; ეკონომიკური ცხოვრების მოედანზე უნდა ვეძიოთ ღონე ჩვენის გაძლიერებისა” - მოგვიწოდებდა იგი (ჭავჭავაძე, 1993).

ისტორიული გამოცდილება ცხადყოფს, რომ მაშინ, როდესაც შრომა აღიქმებოდა როგორც ღირსება და პასუხისმგებლობა, საქართველო აღწევდა კულტურულ და სახელმწიფოებრივ აღმავლობას; ხოლო შრომითი ეთიკის დაკნინება ხშირად თან ახლდა სოციალურ-ეკონომიკურ კრიზისებს. ამდენად, შრომის აუცილებლობის მოტივი, მომდინარეობს როგორც შემოქმედი ღმრთის მსგავსი ადამიანის პიროვნული განვითარებულობის ერთ-ერთი ღირსებიდან, ასევე ქვეყნის გასაძლიერებელი საარსებო საძირკვიდან. სწორედ ამ საძირკველზე დაეშენება ყველა სიკეთე, რამაც უნდა ააღორძინოს საქართველო, მიუხედავად მისი ძნელებულობისა, რაც ისტორიულად თან ახლავს დამპყრობელთაგან მუდამ გაწამებულ ჩვენს ქვეყანას.

წმინდა ილია მართალი იხსენებს ჩვენი ქვეყნის ისტორიულ წარსულს, რომ მიუხედავად იმისა, თუ რა მტრები არ მოგვსევნიან, რა ვაი-ვაგლახი, რა სისხლის ღვრა, რა ღრქენა კბილთა არ გამოგვივლია, მაინც ვერ დაგვათმობინა და ვერ წაგვართვა ხმლიანმა მტერმა ჩვენი მიწა-წყალი. შემდეგ გვაფრთხილებს, რომ: - შრომით და გარჯით, ცოდნით და ხერხით მოსული თან გაგვიტანს, ფეხ-ქვეშიდან მიწას გამოგვაცლის, გაგვწყვეტს. სახსენებელი ქართველისა ამოიკვეთება და ჩვენს მშვენიერ ქვეყანას, როგორც უპატრონო საყდარს, სხვები დაეპატრონებიან! მათს ცოდნასა და ხერხს ვერავინდა გაუძლებს, თუ შრომა და გარჯა, ცოდნა და ხერხი წინ არ მივაგებეთ, წინ არ დავახვედრეთ, წინ არ დავუყენეთო. წმინდანი ასევე გვიხსნის, რომ ეხლაც ომია, ხოლო სისხლის ღვრისა კი არა, ოფლის ღვრისა, ომი უსისხლო, მშვიდობიანი, წყნარი. ეს ომი შრომისაა, და ვითარცა შრომა - პატიოსანია, ნამუსიანია და ისეთივე თავმოსაწონებელი, თავ-გამოსაჩენი, როგორც უწინ თოფისა და ხმლის ომი იყო. ვაჟკაცობა ამისთანა ომში ბევრით წინ არის სისხლის ომის ვაჟკაცობაზე. ვაჟკაც გულადზე მშრომელი სამის გაფრენით მეტიაო, - იტყოდა გლეხკაცი თავისებურად ზედგამოჭრით (ჭაჭაჭაძე, 1897).

მწერალი, ცუდაც და კარგაც მთელი მონდომებით ჰხედავდა თავის სათაყვანებელი ერისას, იქნებოდა ეს ისტორიული წარსული, თუ თანამედროვე ყოფა-ცხოვრება ქვეყნისა. სამშობლოს ბედ-იღბალი მუდამ საკუთარ ტკივილად თუ სიხარულად თან სდევდა წმინდანს (აგვიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართლის ბედმა [„ჩემო კალამო“]). მის ერთ-ერთ ყველაზე გამორჩეულ ნაწარმოებში - „კაცია ადამიანი“, შრომისადმი უჯერო დამოკიდებულებისა და სიზარმაცით გამოწვეული მანკიერი თვისებების ადამიანთა კრიტიკა გვაქვს მოცემული. საპირისპირო მაგალითს გვაჩვენებს ილია მართალი თავის „ოთარაანთ ქვრივში“, სადაც გამრჯეობისა და ყაირათიანობის თვისების ადამიანთა მაგალითებს აგვიღწერს. მომდევნო პარაგრაფებში ცალ-ცალკე, მოკლედ ვაანალიზებთ აღნიშნულ ანთროპოლოგიურ მახასიათებლებსა და მისგან გამოწვეულ შედეგებს კაცის ცხოვრებაში.

3. სიზარმაცე და მისგან მომდინარე საძრახი თვისებები.

წმინდა წერილი, ადამიანისათვის შრომა-გარჯის აუცილებლობასთან ერთად, მრავალგზის მეტყველებს მისი ხელშემშლელი მთავარი ვნების - სიზარმაცის დამღუპველ მნიშვნელობაზე. ჯერ კიდევ ძველ აღთქმაში ვკითხულობთ: „წყულ იყავნ მოქმედი საქმისა ღვთისა უდებებით“ (იერემია 48, 10). ამგვარად მოძღვრავს უდებების (სიზარმაცის) მძიმე ცოდვასთან დაკავშირებით, წმინდა მღვდელმთავარი გაბრიელ ეპისკოპოსიც (ქიქოძე) - მარტო საყდარში კი არ უნდა იყო შენ, ძმაო ერის კაცო, ღვთის საქმის მოქმედი, არამედ ყოველნი შენნი საქმენი, მრთელი შენი ცხოვრება ღვთის სადიდებლად უნდა იყოს. წყულ იყავნ მოქმედნი საქმისა ღვთისასა უდებებით, რომელიც განამოროს ჩვენგან უფალმან და მხსნელმა ჩვენმა იესო ქრისტემ“ (ქიქოძე).

მწვავე კრიტიკა სიზარმაცისა და ქართველის მიერ შრომისადმი უჯერო დამოკიდებულებისა, მკაფიოდ არის გამოხატული წმინდა ილია მართლის საყოველთაოდ ცნობილ ნაწარმოებში - „კაცია ადამიანი“. მისი მთავარი გმირები - ლუარსაბი და დარეჯანი კოლორიტულ სახეს წარმოადგენენ ზარმაცი ქართველისა. სიზარმაცისა და მისგან გამოწვეული მრავალგვარი უზნეო თვისებების მქონე ადამიანის საამო საზრუნავი, ამ ქვეყანაზე, მხოლოდ ჭამაზეა დაყვანილი. წმინდანი ჰქმნის

ზოგადად ქართველი კაცის ცუდ თვისებათა დრამას, რომელსაც დაერქვა სახელი - თათქარიძეობა (ბაქრაძე, 2004).

თათქარიძეობის ტიპის ქართველნი გულგრილობას და კმაყოფილებას აღიღებენ; შესაბამისად ვერაფერს ვერ ქმნიან. სად არის მათი სხნა? ილიას აზრით, ყოველი პიროვნების სხნა მტკიცედ უკავშირდება ღმერთს მიმსგავსებულობის პრობლემას. ე.ი. ადამიანის უპირველესი ამოცანა უზენაესის ბადალი სრულყოფილებისაკენ ლტოლვა ყოფილა, რადგან იცხოვრო ნიშნავს, ეცადო ადასრულო მცნება – იყვნით თქვენ სრულ, ვითარცა მამა თქვენი ზეცათა სრულ არს“ (მათე. V, 46). ასეთია წმინდა ილია მართლის დასკვნა “კაცია-ადამიანში”. წმინდანის აზრით, კაცი არ არის ადამიანი, თუ იგი თავის ცხოვრებით არ ეცდება იყოს პირველხატივით სრულქმნილი (ბაქრაძე, 2004).

ქრისტიანული თვალთახედვით, ადამიანისათვის შრომა შეიძლება გააზრებული იყოს, როგორც სინერგიული პროცესი - ღვთის მადლისა და კაცის თავისუფალი ნების თანამოქმედებისა. ზოგადად, წმინდა მამების განმარტებით, ადამიანი მოწოდებულია ღმერთის ენერგიებთან თანამშრომლობისკენ, რათა ქმნილ სამყაროში განახორციელოს ღვთის განზრახვა. ამ კონტექსტში შრომა ადარ არის მხოლოდ ეკონომიკური აქტივობა; იგი ხდება ღვთის შემოქმედებით ნებასთან თანაზიარება. როცა ადამიანის, როგორც ღვთის ხატის, შემოქმედებითი შრომა აღესრულება პასუხისმგებლობით, სიყვარულითა და საერთო კეთილდღეობისაკენ მიმართული ცნობიერებით, იგი იქცევა ლიტურგიულ აქტად - სამყაროს გარდაქმნისა და განწმენდის გზად. ამგვარად, შრომა არის არა მხოლოდ აუცილებლობა, არამედ სულიერი გზაც - სივრცე, სადაც ადამიანი თავისუფლად ეხმიანება ღვთის მადლს და თანამოქმედი ხდება საღვთო ისტორიაში სრულქმნილებისა.

4. შრომა-გარჯის სათნოება და ადამიანის სრულქმნილების საკითხი.

შრომა-გარჯის სათნოებას აუცილებლობად მიიჩნევს ილია მართალი ადამიანი რომ ღვთის მსგავსი შემოქმედი გახდეს და საბოლოოდაც განეღმერთოს. იგი ამგვარი სრულქმნილობის მაგალითს გვაცნობს თავის საყოველთაოდ ცნობილ ნაწარმოებში „ოთარაანთ ქვრივი“. ოთარაანთ ქვრივის პირით მწერალი გვაფრთხილებს, რომ თვალმოუხუჭავი შრომაა საჭირო: „თუ წუთის-სოფელს ერთს ბეწო ხანს თვალი მოუხუჭე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსაო“. ამით ხაზს უსვამს დროის ფასსაც და მის საზრიანად გამოყენებისკენ მიგვითითებს. შესაბამისად, მოწესრიგებული ცხოვრების მაგალითს წარმოგვიდგენს.

ილიას გამჭრიახი გონება, ოთარაანთ ქვრივის დახასიათებით, არამარტო მოწესრიგებული, შრომისმოყვარე ქართველი ქალის სახეს გვიხატავს, არამედ, ქალისა და კაცის შესაძლებლობების თანაბარი რეალიზების მაგალითსაც გვაჩვენებს. მისი მიზანია, დაამსხვრიოს საზოგადოებაში აქამდე დამკვიდრებული ისეთი სტერეოტიპები, რაც ხელს უშლის თანაბრი მონდომებით იყოს ათვისებული ღვთივბოძებული უნარები, მიუხედავად სქესისა. მის გმირს, ნებისმიერ გასაჭირში შეუძლია გამოსავალი იპოვოს საწუთისოფლო პრობლემებისგან. მაგალითად, შრომით თრგუნავს ოთარაანთ ქვრივი მარტოობის გრძნობას (ჭავჭავაძე, 1974: 289).

გამრჯე ოთარაანთ ქვრივმა, ზედმიწევნით სანიმუშოდ აღასრულა ასეთივე გამრჯე ქმრის ანდერძი. ოჯახიც შეინახა, სარჩო-საბადებელსაც მხოლოდ მიუმატა და არაფერი დააკლო. ხალხისთვის თითოთ საჩვენებელი, მისაბადი ვაჟკაცი აღზარდა მისი გიორგი, რომელსაც მუშაობაში მთელს სოფელში თითქმის სწორი არა ჰყვანდა. მისი სახით ადამიანის ფიზიკური შესაძლებლობების სრულად ათვისების საოცარ მაგალითებს გვიჩვენებს ილია მართალი. ოთარაანთ ქვრივი, თავისი სრულქმნილობის მოთხოვნილებიდან გამომდინარე, შვილისგან გამრჯეობასთან ერთად, შრომის სიხარულის გამოხატვასაც ითხოვს, როგორც ეს თავის ქმარს ახასიათებდა. მას სიცოცხლის სიხარული მუდამ თან ახლდა, თვით სიკვდილის წინაც კი წარბი არ შეუკრავს. ილია მართალი ამაღვდროულად დედა-შვილის ურთიერთპატივისცემის ბიბლიამდე ამალელებულ მაგალითს გვიდწერს (ჭავჭავაძე, 1974: 266).

მათთვის დამახასიათებელია შრომისმოყვარეობა, საკუთარი გარჯით ცხოვრება, უშურველობა (ეგოიზმისგან თავისუფლება), სხვისისა და საკუთარის მიმართ თანაბარი ყურადღება, სიტყვისა და საქმის ერთიანობა, რწმენისათვის თავისთავის ზვარაკად მიტანა, მართობის შრომით დაძლევა, სიკვდილის შიშის დათრგუნვა. დედა-შვილის საქციელი თანასოფლელებისათვის უჩვეულო და გაუგებარია. კარგად განსწავლულ თავადს არჩილსაც არ ძალუძს გიორგის ადამიანური არსის შეფასება. „დღესაც ვერ გამირკვევია რა მოგვეჩვენა გიორგის სახით?.. ჩვენ ხედვად და სმენად უღონონი ვართ“ - ამბობს ის (ბაქრაძე).

ამრიგად, ილია მართალი თავისი საოცარი გულმოდგინებითა და ღვთივგანსწავლულობით ახდენს ჩვეულებრივი ადამიანების სრულქმნილობის ამ წუთისოფლურ ყოფაში ცხოვრების აღწერას. მათი სათნოების მთავარი გასაღები ღვთის გზაზე მართლად სიარულია, თავიანთი შემოქმედებითი პოტენციალის შრომა-გარჯაში სრული რეალიზებით. ამგვარი განწყობისთვის, შრომა-გარჯას სწორად განსაზღვრული პირობებიც რომ ესაჭიროება, საუკეთესოდ იცის. ამასთანავე, იმასაც ხედავს, თუ როგორი თვითმპყრობელური ძალადობის ფონზე ამრომებენ თავისუფლება წართმეულ ადამიანებს. რის გამოც, შრომისადმი სიძულვილის გაღვივება უფრო ხდება, ვიდრე მისი სათნო გზით განხორციელება.

5. შრომის ახსნა, როგორც ეპოქალური მისია საქართველოში.

მუდამ მამულის სატიკივარზე ზრუნვით გამსჭვალული (მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა) ილია მართლის შემოქმედება, ქართველი ერის გადარჩენის გზებს, მითიურ-რელიგიური ასპექტებით, ფილოსოფიურად გვიხატავდა. პოემა „აჩრდილი“, თითქმის ქართველი ერის სულზე მოგვითხრობს, მისი სრული ისტორიისა და მომავლის მიხედვით მოარულ სულზე - აჩრდილის სახით. პოემაში, ზემოხსენებული შრომისაკენ მოწოდებას ცვლის, თავად მშრომელებისადმი მონათმფლობელური დამოკიდებულების კრიტიკა. მშრომელები, იმის ნაცვლად, რომ ხალასი შრომის სიყვარულით გამოწვეულ სიხარულს განიცდიდნენ, არანორმალურ ოფლისღვრასა და მძიმე სამუშაო პირობებზე ჩივიან. მძიმე შრომის ნაყოფი მხოლოდ ბატონს ახარებს, ხოლო, ბედკრული მშრომელი კაცი თავის ცოლ-შვილით, შემოსავლის უსამართლო განაწილების გამო რჩება გაუხარელი (ჭავჭავაძე, 1975: 57).

უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლით, წმინდა ილია მართალი, როგორც ახალი ეპოქის მაუწყებელი, თავისუფლების მოსაპოვებლად გზების ძიებას სახავს საუკუნის დიდ ტვირთად „...შრომისა ახსნა - ეგ არის ტვირთი ძლევამოსილის ამ საუკუნის“. ამ პროტესტის დადებით შედეგს, იგი ზედროულ პლანში იაზრებს და იმიტომაც იყო, რომ ერის ხსნისა და გადარჩენის გზების ძიებამ პირველად სწორედ ილიას შემოქმედებაში ჰპოვა იმ მწყობრი და თანმიმდევრული კონცეფციის სახე, რომელიც მთელი ქართველი ხალხის ქმედებისა და ბრძოლის ნათლად გააზრებულ პროგრამად იქცა, - პროგრამად, რომლის საბოლოო მიზანს «შრომის სუფევასა» და «ძმობის, ერთობის, თავისუფლების» პრინციპებზე დამყარებული საზოგადოების აშენება წარმოადგენდა, როდესაც: „ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან კაცთმოყვარება და სათნოება“ (ჭავჭავაძე. 1975: 59-60).

ამგვარად, წმინდა ილია მართალი პოემაში „აჩრდილი“ ალეგორიულად საკუთარ თავთან ერთობაში „მარად და ყველგან მყოფ უკვდავ სულთან“ კავშირით მოიაზრებს ქრისტეს, რომელიც არის თვითმძიმეთა შემწყნარებელი და სწორედ მისი კაცთმოყვარების სახიერებითა და მაღლით უნდა წარწყმდეს ძარცვა და რბევა. ამის შედეგად არის შესაძლებელი ჩაგრულთა ბორკილების მსხვრევა და ნამდვილი ძმობა, ერთობა, თავისუფლების მიღწევა. ასე წარმოდგენია წმინდა მოღვაწეს შრომის განთავისუფლება, იგივე ხსნა და, შესაბამისად ღვთიური შემოქმედების კალაპოტში დაბრუნება თავისი სათაყვანებელი ერისა.

დასკვნა. წმინდა წერილისა და წმინდა ილია მართლის მიერ შრომა მიჩნეულია ერთ-ერთ ყველაზე აუცილებელ სათნოებად, რომლის გარეშე შეუძლებელია ადამიანმა ღირსეული სიცოცხლე

დაიმკვიდროს. თვით სახარებისეულად სარწმუნოა, რომ იერუსალიმში დიდებით შემავალი - ვირზე ამხედრებული მაცხოვარი - “ვირის” სახე-ხატი, სხვა სათნო თვისებებთან ერთად, შრომისმოყვა-რეობაზეც მიგვანიშნებს. ამასთანავე, ქრისტიანული კეთილი საქმეებით წარმართული შრომის სიმძიმეს - თავად ქრისტე გვიმსუბუქებს. ღმერთმა ადამიანებს უქმად ყოფნისთვის არ მოგვცა თავის მსგავსი შემოქმედებითი ნიჭი, არამედ მუდამ უნდა ვიმოქმედოთ და ბოლომდე ძალისხმევით უნდა ავითვისოთ ჩვენში არსებული საღვთო უნარები. ჩვენი შესაძლებლობების სრულყოფილად რეალი-ზება და საღვთოდ გამოყენება გვევალება, რისთვისაც სინამდვილეში გვაქვს იგი ბოძებული. საკუ-თარი შესაძლებლობების ბოლომდე ხარჯვით, ჩვენსავე სასიკეთოდ არის შესაძლებელი ადამია-ნებმა მივალწიოთ საბოლოო განდმრთობას, როგორც კაცობრიობის განვითარების ყველაზე უზენაეს მიზანს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბიბლია. /Bible./ ძველი აღთქმა (მცხეთური ხელნაწერის მიხედვით, ძველი ქართული ტექსტი; ბიბლიის თარგმნის ინსტიტუტის თარგმანი, ახალი ქართული) და ახალი აღთქმა (გიორგი მთაწმინდელი-სეული რედაქცია, ძველი ქართული; ბ. ბრეგვაძის თარგმანი, ახალი ქართული). Retrieved February 28, 2026, from https://www.orthodoxy.ge/tserili/biblia_sruli/sarchevi.php
- ბაქრაძე, ა. /Bakradze, A./ (2004). არაფრობის უარყოფა. In ა. გომართელი & ლ. ბრეგაძე (შემდგენელ-რედ.), აკაკი ბაქრაძე – სკოლას: დამხმარე სახელმძღვანელო ქართულ ლიტერატურაში საშუალო სკოლე-ბისათვის. თბილისი. Retrieved February 28, 2026, from http://www.nplg.gov.ge/civil/statiebi/statiebi/arafrobis_uaryofi.htm
- ბაქრაძე, ა. /Bakradze, A./ საქმით მეტყველი სული. აკაკი ბაქრაძე // აკაკი ბაქრაძე - სკოლას : დამხმარე სახელმძღვანელო ქართულ ლიტერატურაში საშუალო სკოლებისათვის /შემდგენელ-რედაქტო-რები: ამირან გომართელი, ლევან ბრეგაძე. - თბილისი, 2004, გვ. 117-125 Retrieved February 28, 2026, from http://www.nplg.gov.ge/civil/statiebi/statiebi/saqmiT-metyveli_suli.htm
- ბულგარელი, თ. მარკოზის სახარების განმარტება. ნეტარი თეოფილაქტე ბულგარელი Retrieved February 28, 2026 <http://orthodoxy.ge/tserili/teofilaqte/markozi/sarchevi.htm>
- ქიქოძე, გ. /Kikodze/სიტყვა მეორესა კვირიაკესა დიდ მარხვისასა. წმ. მღვდელმთავარი გაბრიელი (ქიქოძე). Retrieved February 28, 2026, <https://www.orthodoxy.ge/tserilebi/gabriel/didmarkhva24.htm>
- შიოშვილი, ზ. /Shioshvili,Z./ მათეს სახარების განმარტება წმინდა მამათა სწავლების მიხედვით. მასალე-ბის შემკრები, მთარგმნელი და გამმართველი: წილკნელი ეპისკოპოსი ზოსიმე (შიოშვილი Retrieved February 28, 2026 <http://orthodoxy.ge/tserili/zosime/sarchevi.htm>
- ჭავჭავაძე, ი. /ChavChavadze, I./ (1893). ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრების საზრუნავი. ტფილისი. Retri-
eved February 28, 2026 <https://iliachavchavadze1837.wordpress.com/2014/03/24/chveni-qveynis-ekono-miuri-ckhovrebi-sazrunavi>)
- ჭავჭავაძე, ი. /ChavChavadze, I./ (1897). რა გითხრათ? რით გაგახაროთ? Retrieved February 28, 2026, http://geolit.ge/ilia/ra_gitkhrat.htm
- ჭავჭავაძე, ი. /ChavChavadze, I./ (1974). რჩეული ორ წიგნად(წიგნი I). თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- ჭავჭავაძე, ი. /ChavChavadze, I./ (1975). რჩეული ორ წიგნად (წიგნი II). თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

THE CHRISTIAN UNDERSTANDING OF LABOR ACCORDING TO THE GOSPEL AND ST. ILIA THE RIGHTEOUS

Nari Chkhaberidze

PhD in Theology, Independent Researcher

Email: chkhaberidzenari@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7011-4818>

Abstract. This conference presentation explores the essential significance of labor in human life from a Christian worldview. The topic is discussed in light of the Holy Scriptures and the literary works of St. Ilia the Righteous. Particular attention is paid to his reflections on the proper and wholesome attitude toward labor. For St. Ilia, labor holds exceptional value in the work of national development, placed alongside true knowledge and prayer.

The study also analyzes the Gospel narrative of Christ's entry into Jerusalem on a donkey, where the symbolic figure of the donkey (Old Georgian *karauli*) is interpreted allegorically. From our perspective, this image may be understood as a symbolic expression of the virtue of diligence.

According to Christian exegetes, the image of the donkey in the Gospel episode of Christ's entry into Jerusalem on the feast of Passover expresses the virtues of humility, obedience, and peacemaking. From this perspective, the association of the donkey with hard labor deserves further attention, especially in view of the Gospel's particular reference to "a colt of a donkey" (Matthew 21:5). The Georgian term *karauli* here refers to a heavily burdened, hard-working animal. By extension, the idea of "labor and toil" points to a form of human work in which one fully realizes God-given potential — and through which the burden of labor is transfigured into Christlike industriousness: "For my yoke is easy, and my burden is light" (Matthew 11:30). Thus, Christ Himself becomes the one who guides the laborer and lightens every burden.

St. Ilia the Righteous shares this Gospel-inspired view of labor. Through the voice of the Widow of Otaraant, he warns that tireless and vigilant labor is necessary, and that the human person must act with full application of his or her innate potential — especially if one seeks Christian perfection. To such a person, Christ's consoling words eternally echo: "Come to me, all you who labor and are heavy laden, and I will give you rest" (Matthew 11:28).

Therefore, the Savior, entering Jerusalem in glory mounted upon a donkey, reveals through the symbolic image of the beast that the burden of labor undertaken through Christian good works is lightened by Christ Himself. God did not bestow upon humanity creative gifts and boundless capacities for idleness. Rather, we are obliged to fully realize our potential so as to consecrate it to divine purpose — for this is the very reason such gifts have been granted to us. True sacrifice offered to God thus consists, for our own benefit, in the total realization and offering of our capabilities in accordance with His will. Through such effort, the blessed goal of deification may at last be attained.

Keywords: Christianity; Gospel; Labor; Ilya the Righteous; Diligence.

* * *

Introduction: This paper addresses the contemporary relevance of the purpose and meaning of labor in relation to the human person. The central research problem concerns the theological and anthropological

interpretation of labor, its existential necessity, and the formation of a proper ethical attitude toward it. The study examines this issue through the perspectives of Holy Scripture and Saint Ilia the Righteous (Ilia Chavchavadze), whose thought represents an authoritative framework within Georgian Christian intellectual tradition.

The research explores the concept of anthropological perfection in Scripture and analyzes Ilia Chavchavadze's literary works in dialogue with the historical development of attitudes toward labor in Georgia. Particular attention is given to the biblical understanding of labor as presented from the account of Creation onward, including an exegetical interpretation of the Gospel symbol of the "donkey." This symbol is examined within a patristic interpretative framework and analyzed as a multilayered sign associated with obedience, peace, humility, labor, and burden-bearing.

The study further investigates the anthropological dimension of laziness and its moral consequences. In Ilia Chavchavadze's literary corpus, labor is presented as a virtue intrinsically connected with human perfection, moral responsibility, and national survival. The paper also considers the socio-historical conditions necessary for the realization of labor as a constructive force within Georgian historical reality.

The conclusions demonstrate that labor should not be understood merely as an economic or social necessity. Rather, within a Christian anthropological framework, it is interpreted as a path toward deification (theosis), an expression of personal dignity, and a manifestation of the human likeness to the Creator. In this perspective, labor becomes a vocation fulfilled through loving service, transforming necessity into a conscious and ethically grounded participation in spiritual and historical development.

Research Methods: The study employs biblical-exegetical, hermeneutical, semiotic, and historical-comparative methods. Biblical interpretation is grounded in patristic tradition and informs the semiotic-allegorical analysis of the Gospel symbol of the "donkey," through which its connection to diligence and moral responsibility is articulated.

The hermeneutical approach establishes an intertextual dialogue between the Gospel narrative and Ilia Chavchavadze's literary works. Additionally, a historical-cultural analysis situates the theme of labor within the broader context of Georgia's historical experience, including questions of national preservation, economic struggle, and cultural mission. Through this interdisciplinary methodology, the study connects theological reflection with social and historical reality.

Discussion: 1. The Scriptural Understanding of Labor and the Gospel Symbol of the "Donkey"

The Bible associates the human vocation with labor already in Paradise: "The Lord God took the man and put him in the garden of Eden to till it and keep it" (Gen. 2:15). Thus, labor appears as an essential dimension of human existence even within paradisiacal blessedness, that is, prior to the Fall.

In order to draw theologically grounded conclusions regarding the theme of labor, it is necessary to consider the issue within the framework of Christian faith. For this purpose, the present study analyzes the semiotic significance of the Gospel symbol of the "donkey" in its association with labor. Scripture frequently employs zoomorphic symbolism, drawing upon the characteristic qualities of animals to convey theological meaning. Among these, particular attention may be given to the donkey in the narrative of Christ's triumphal entry into Jerusalem.

According to exegetes such as John Chrysostom, Theophylact of Ohrid, Methodius of Olympus, Innocent of Kherson, and Philaret of Moscow, the choice of a donkey symbolically represents peace, obedience, and humility. While these interpretations do not explicitly emphasize labor, a careful reading suggests an implicit association with diligence, particularly given the donkey's traditional role as a burden-bearing animal.

In the Gospel narrative, the animal is described using the Old Georgian term *karauli*, which indicates a working donkey accustomed to bearing heavy loads (cf. Matt. 21:5; Zech. 9:9). Philaret of Moscow draws

attention to this detail in connection with the prophecy of Zechariah (Zech. 9:9), noting that although dignitaries had previously ridden donkeys, they did not typically ride a young colt born of a working, burden-bearing animal. The emphasis on such imagery underscores both humility and functional service.

Exegetical tradition often interprets the mother donkey as symbolizing the Jewish people under the Law, while the colt represents the Gentiles who come to accept Christ. At the same time, the symbolic dimension of labor should not be overlooked. In the interpretation of Theophylact of Ohrid, those who were once “bound” outside the Church are loosed through faith and baptism and become capable of “bearing” Christ. Expressions such as “they lifted the Lord upon their shoulders” may be understood as symbolically conveying the Christian transformation of the burden of labor. Labor, when oriented toward Christ, is transfigured: its weight is not abolished but becomes meaningful within discipleship.

This perspective resonates with Christ’s own words: “Come to me, all who labor and are heavy laden, and I will give you rest” (Matt. 11:28); “For my yoke is easy, and my burden is light” (Matt. 11:30). The paradox of burden and lightness expresses a specifically Christian understanding in which effort and spiritual struggle are not eliminated but reoriented.

The semiotics of the donkey may also be examined in the Old Testament. In the narrative of Balaam (Num. 22), the donkey becomes an instrument of divine revelation. Likewise, Jacob refers to his son Issachar as a “strong-boned donkey lying down between two burdens” (Gen. 49:14–15), reinforcing the association between the animal and sustained labor. Within biblical zoomorphic symbolism, therefore, the donkey—like the ox—may represent devoted and enduring work.

In the Georgian cultural context, however, the image of the donkey is often associated with stubbornness. Interestingly, in the United States the donkey serves as the symbol of the Democratic Party, where the attribute of stubbornness has been reinterpreted positively as perseverance and refusal to yield. Such reinterpretation illustrates how cultural perception shapes symbolic meaning. The donkey’s capacity to work beyond apparent limits—often silently and without complaint—is frequently misunderstood as foolishness rather than recognized as a virtue.

2. The Motif of the Necessity of Labor in the Historical Development of Georgia

The historical development of Georgia cannot be adequately understood without reference to the culture of labor as a value that gradually became foundational to national self-consciousness. The country’s historical experience demonstrates that labor has never been merely an economic necessity; rather, it has functioned as an ethical, spiritual, and civilizational pillar determining the vitality and resilience of society. Economic advancement and political strength have historically been closely connected to the organization and cultivation of labor. For example, during the Golden Age of Georgian history, the reforms of David IV of Georgia — particularly in agriculture, administrative governance, and urban development — created the structural preconditions for the country’s political and cultural flourishing.

Ilia Chavchavadze regarded labor as the foundation of national survival and cultural identity. In his vision, a responsible attitude toward labor is a sign of a nation’s moral maturity. Labor is perceived as an instrument of national construction — not merely for individual benefit but for the common good. Among the primary concerns necessary for strengthening the country, he assigns priority to the economic sphere. Without rational and organized labor, economic strength cannot be achieved. As he emphasized, “The economic sphere must be given first place among other concerns; it is in the field of economic life that we must seek the means of our strengthening” (Chavchavadze, 1893/1993).

Historical experience reveals a consistent pattern: whenever labor was perceived as dignity and responsibility, Georgia attained cultural and political advancement; conversely, the decline of labor ethics frequently coincided with socio-economic crises. Thus, the motif of the necessity of labor derives both from

the anthropological dignity of the human person — created in the likeness of the Creator — and from the foundational basis of national sustainability. Upon this foundation rests every good that may contribute to the revival of Georgia, despite the historical hardships imposed by repeated invasions and prolonged suffering.

Reflecting upon Georgia's past, Ilia Chavchavadze recalls that no enemy, however armed, could deprive the nation of its land. Yet he warns that a different kind of adversary — one advancing through labor, knowledge, and skill — may undermine a nation that fails to respond with equal diligence. If labor, effort, knowledge, and practical wisdom are not cultivated and placed at the forefront, the very name of the Georgian people may fade, and others may assume stewardship over the country. He interprets modern struggle not as a war of bloodshed but as a “war of sweat” — a peaceful yet demanding struggle grounded in industriousness. This form of struggle, he argues, is honorable and morally elevating, and in many respects surpasses the heroism of armed conflict (Chavchavadze, 1897).

As a writer and public intellectual, Ilia Chavchavadze perceived both the virtues and the shortcomings of his beloved nation with equal intensity. The fate of the homeland accompanied him as a personal sorrow and joy alike. In his notable work *Is He a Man?! (Georg. Kacia Adamiani?)*, he offers a critique of laziness and irresponsible attitudes toward labor as moral deficiencies that deform human character. Conversely, in *The Widow of Otar's Household (Georg. Otaraant Kvrivi)*, he presents exemplary models of diligence, prudence, and responsible stewardship. In the following paragraphs, these anthropological characteristics and their consequences in human life will be briefly examined in greater detail.

3. Sloth and the Reproachable Traits That Proceed from It.

Alongside affirming the necessity of labor and diligence for the human person, Holy Scripture repeatedly speaks of the destructive significance of its principal opposing passion—sloth. Already in the Old Testament we read: “Cursed be the one who does the work of the Lord negligently” (Jeremiah 48:10).

Similarly, Saint Gabriel (Gabriel Kikodze), reflecting on the grave sin of negligence, exhorts that one must serve God not only within the church but through every aspect of life: all actions and one's entire existence should be directed toward the glorification of God (Kikodze, Letters).

A particularly sharp critique of laziness and of the improper Georgian attitude toward labor is expressed in Ilia's widely known work ***Katsia Adamiani***. Its main characters, Luarsab and Darejan, represent vivid literary types of the indolent Georgian. For such a person, whose life is shaped by laziness and the moral distortions that proceed from it, the chief preoccupation is reduced to mere consumption. Ilia thus constructs a broader social drama of defective national traits, which critics later termed *“Tatkaridzeoba”* (Bakradze, 2004).

Representatives of this “Tatkaridze” type glorify indifference and self-satisfaction; consequently, they create nothing. Where, then, lies their salvation? According to Ilia, the salvation of every person is inseparably connected to the problem of likeness to God. The primary task of the human being is to strive toward the perfection of the Divine Prototype, fulfilling the commandment: *“Be ye perfect, as your Father in heaven is perfect”* (Matthew 5:48).

Such is the theological-anthropological conclusion presented in ***Katsia-Adamiani***. For Ilia, a man cannot truly be called a human being unless he strives in his life toward the perfection of the primordial Image (Bakradze, 2004).

From a Christian perspective, labor may be understood as a synergistic process—the cooperation of divine grace and human free will. According to the patristic tradition, the human person is called to collaborate with the divine energies in order to realize God's purpose within the created world. In this context, labor ceases to be merely an economic activity; it becomes participation in the creative will of God.

When human creative work—performed responsibly, lovingly, and oriented toward the common good—is fulfilled in accordance with the dignity of the divine image, it assumes a liturgical character: a path toward the transformation and sanctification of the world. Thus, labor is not only a necessity but also a spiritual way—a space in which the human person freely responds to divine grace and becomes a co-worker in the divine history of perfection.

4. The Virtue of Diligent Labor and the Question of Human Perfection

For Saint Ilia the Righteous (Ilia Chavchavadze), diligent labor constitutes not merely a socio-economic necessity but an ontological and soteriological imperative. Through work, the human person becomes a creative being in the likeness of God and ultimately moves toward deification. Labor is therefore understood as a concrete mode of realizing the **imago Dei** within historical existence.

An exemplary embodiment of this vision appears in Ilia's widely known work ***Otarant Qvrivi*** (**The Widow of Otarant**). Through the voice of the Widow, Ilia articulates the necessity of vigilant and unceasing labor: if one closes one's eyes to the world even briefly, life will trample one mercilessly. This metaphor underscores not only the ethical obligation of diligence but also the value of time and the responsibility of its prudent use. The Widow thus represents a model of disciplined and well-ordered existence.

Ilia's perceptive characterization transcends the mere depiction of a hardworking Georgian woman. He simultaneously presents an example of the equal realization of human potential irrespective of gender. By portraying a female protagonist whose strength, wisdom, and perseverance guide her family and household, Ilia implicitly challenges entrenched social stereotypes that restrict the full development of divinely bestowed talents. The Widow demonstrates resilience in every adversity, even overcoming loneliness through purposeful labor (Chavchavadze, 1974: 289).

Faithful to the testament of her equally industrious husband, she not only preserves but increases the family's livelihood. She raises her son Giorgi as an exemplary figure of diligence, unmatched in physical endurance and commitment within the village. Through Giorgi, Ilia illustrates the harmonious development of human physical capacities united with moral strength. Yet the Widow demands more than industriousness: she insists on the joy of labor, a quality that characterized her late husband, whose vitality persisted even in the face of death (Chavchavadze, 1974: 266).

Mother and son are distinguished by traits that collectively form Ilia's anthropological ideal: industriousness, self-reliance, generosity (freedom from egoism), attentiveness to both personal and communal good, unity of word and deed, sacrificial fidelity to faith, the overcoming of isolation through work, and the transcendence of fear of death. Their behavior appears unusual—even incomprehensible—to their fellow villagers. As the educated noble Archil observes, they lack the spiritual perception to understand Giorgi's human depth (Bakradze).

Thus, Ilia presents in concrete historical circumstances the possibility of human perfection within temporal life. The key to such virtue lies in walking rightly before God and in the full realization of creative potential through labor. At the same time, Ilia remains acutely aware that labor requires just conditions. He observes how autocratic oppression forces individuals deprived of freedom into

5. The Liberation of Labor as an Epochal Mission in Georgia

Permeated by constant concern for the fate of the homeland ("Everywhere and always, O Georgia, I am with you"), Ilia's literary and public activity sought pathways for the survival of the Georgian nation through mythic-religious and philosophical reflection. In the poem ***Achrdili*** (**The Specter**), Ilia presents an allegorical narrative of the Georgian national soul, traversing its past, present, and future in the symbolic form of a wandering spirit.

In this poem, the earlier call to labor develops into a critique of exploitative attitudes toward workers. Instead of experiencing the joy born of free and meaningful labor, workers suffer under oppressive conditions and unjust distribution of the fruits of their toil (Chavchavadze, 1975: 57). The benefits of arduous labor accrue to the master, while the laborer remains deprived alongside his family.

As a herald of a new epoch, Ilia identifies the liberation of labor as the great burden of the century: “The emancipation of labor—that is the mighty task of this age”. His protest against injustice is not merely socio-economic but eschatological in scope. The search for national salvation first finds systematic and coherent expression in his works, forming a programmatic vision for collective action. Its ultimate aim is the establishment of a social order grounded in the reign of labor and in the principles of brotherhood, unity, and freedom—where love and virtue will no longer bear a crown of thorns (Chavchavadze, 1975: 59–60).

Within the allegorical framework of “Achrili”, Ilia implicitly associates the “immortal spirit, present everywhere and always” with Christ—the consoler of the burdened. Through Christ’s philanthropy and grace, violence and exploitation are to be overcome, the chains of the oppressed broken, and authentic brotherhood and freedom realized. The liberation of labor thus becomes synonymous with salvation itself: a return of the nation to the divine trajectory of creative existence.

In Ilia’s theological-anthropological vision, labor is elevated from economic activity to a sacred vocation. It constitutes both the path of personal perfection and the historical mission of the nation—integrating ethics, social justice, and eschatological hope into a unified conceptual framework. Conclusion: The analysis of the research questions clearly demonstrates that both Holy Scripture and Saint Ilia the Righteous (Ilia Chavchavadze) regard labor as one of the most essential virtues, without which a person cannot establish a dignified and authentic life. Biblically grounded theology affirms that even the image of Christ entering Jerusalem in glory—mounted upon a donkey—symbolically points, among other virtues, to humility and industriousness. The Gospel narrative thus reveals that the weight of labor undertaken in accordance with Christian good works is ultimately lightened by Christ Himself.

God did not endow humanity with creative gifts in His likeness for the sake of idleness. Rather, the divine image presupposes continuous activity and the fullest possible realization of the capacities granted to us. Human beings are called to cultivate, develop, and direct their God-given talents toward their proper purpose. The complete and rightly ordered realization of these capacities constitutes both an ethical obligation and a spiritual vocation.

By expending our abilities in their fullest measure for the good, we advance not only personal well-being but also the ultimate goal of human existence—deification (*theosis*). In this perspective, labor becomes more than economic necessity; it is the dynamic path through which the human person participates in divine creativity and moves toward the highest destiny of humanity.

Thus, within the theological-anthropological synthesis of Scripture and Ilia’s thought, labor emerges as a sacred vocation, a means of moral formation, and an indispensable condition for both individual perfection and national flourishing.

References

Bible. (n.d.). Old Testament (Mtskheta manuscript version, Old Georgian text; Bible Translation Institute version, Modern Georgian) and New Testament (George the Athonite recension, Old Georgian; B. Bregvadze, Trans., Modern Georgian). Retrieved February 28, 2026, from https://www.orthodoxy.ge/tserili/biblia_sruli/sarchevi.php

- Bakradze, A.** (2004). The rejection of nothingness. In A. Gomarteli & L. Bregadze (Eds.), *Akaki Bakradze – To the school: Supplementary textbook in Georgian literature for secondary schools*. Tbilisi. Retrieved February 28, 2026, from http://www.nplg.gov.ge/civil/statiebi/statiebi/arafrobis_uaryofi.htm
- Bakradze, A.** (2004). The spirit that speaks through deeds. In A. Gomarteli & L. Bregadze (Eds.), *Akaki Bakradze – To the school: Supplementary textbook in Georgian literature for secondary schools* (pp. 117–125). Tbilisi. Retrieved February 28, 2026, from http://www.nplg.gov.ge/civil/statiebi/statiebi/saqmiT-metyveli_suli.htm
- Bulgarian, T.** Theophylact of Bulgaria. (n.d.). *Commentary on the Gospel of Mark*. Retrieved February 28, 2026, from <http://orthodoxy.ge/tserili/teofilaqte/markozi/sarchevi.htm>
- Kikodze, G.** (Gabriel). (n.d.). Homily on the Second Sunday of Great Lent. Retrieved February 28, 2026, from <https://www.orthodoxy.ge/tserilebi/gabriel/didmarkhva24.htm>
- Shioshvili, Z.** (Zosime), Bishop of Tsilkani (Ed., Trans., & Comp.). (n.d.). *Commentary on the Gospel of Matthew according to the teaching of the Holy Fathers*. Retrieved February 28, 2026, from <http://orthodoxy.ge/tserili/zosime/sarchevi.htm>
- Chavchavadze, I.** (1893). The concerns of our country's economic life. Tiflis. Retrieved February 28, 2026, from <https://iliachavchavadze1837.wordpress.com/2014/03/24/chveni-qveynis-ekonomiuri-ckhovrebis-sazrunavi>
- Chavchavadze, I.** (1897). What shall I tell you? How shall I make you glad? Retrieved February 28, 2026, from http://geolit.ge/ilia/ra_gitkhrat.htm
- Chavchavadze, I.** (1974). *Selected works in two volumes (Vol. I)*. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo.
- Chavchavadze, I.** (1975). *Selected works in two volumes (Vol. II)*. Tbilisi: Sabchota Sakartvelo.

**დიპლომატიური დისკურსის ლექსიკური თავისებურებები ადმოსავლეთის
საკითხის გამწვავების პერიოდში (თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს
საელჩოს 1880 წლის საარქივო დოკუმენტების საფუძველზე)**

ვიქტორია დიასამიძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
ელ-ფოსტა: victoria.diasamidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8032-6962>

ლეილა დიასამიძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასისტენტ პროფესორი
ელ-ფოსტა: leila.diasamidze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0162-8563>

აბსტრაქტი. წარმოდგენილი ნაშრომი შესრულებულია ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ორი დარგის — ისტორიისა და ლინგვისტიკის ჭრილში. კვლევის მიზანსა და ამოცანას წარმოადგენს დიპლომატიური მიმოწერის კონკრეტული დოკუმენტების ლექსიკური მახასიათებლების ანალიზი, წარმოდგენილი დოკუმენტაციის ლექსიკური შემადგენლობის თვისებების და ფორმატის შესწავლა, ასევე მისი როლისა და გავლენის განსაზღვრა ადმოსავლეთის საკითხის გადაწყვეტის პროცესში შესწავლილი პერიოდის დიპლომატიის ისტორიაში. ნაშრომში განისაზღვრება დიპლომატიური დისკურსის ცნება და გამოკვეთილია მისი ძირითადი მახასიათებლები. ფრანგული დიპლომატიური დისკურსის კონსტიტუტიური ნიშნების ანალიზი, რომელიც ეფუძნება ადმოსავლეთის საკითხის კრიზისული ეტაპის დიპლომატიური მიმოწერის საარქივო მასალების ტექსტებს, ცხადყოფს, რომ ლექსიკურ დონეზე დამახასიათებელია სამხედრო, იურიდიული და დიპლომატიური ტერმინოლოგიის ფართო გამოყენება. აღნიშნული გარემოება აიხსნება დასუსტებულ ოსმალურ იმპერიაზე განხორციელებული ზეწოლით, რომლის მიზანიც ბერლინის ხელშეკრულებით გათვალისწინებული გადაწყვეტილებების შესრულება იყო დეშიფრირებული და თარგმნილი.

საკვანძო სიტყვები: დიპლომატიური დისკურსი; საარქივო დოკუმენტები; ადმოსავლეთის საკითხი; „ხისტი ძალა“; დიპლომატიური მიმოწერა.

* * *

შესავალი. თურქეთის რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივის მიერ მოწოდებული დოკუმენტაციის თარგმნის პროცესში აღმოჩენილი იქნა დოკუმენტები, რომლებიც უშუალო კავშირშია არა მხოლოდ ჩემს მშობლიურ ქალაქთან, ბათუმთან, რომლის ბედი 1878 წლის ბერლინის კონგრესზე იქნა განხილული. განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენდა საარქივო დოკუმენტები, რომლებიც უშუალოდ ადმოსავლეთის საკითხს უკავშირდება. დრამატული მოვლენები ადმოსავლეთ ევროპაში ვითარდებოდა ბერლინის ხელშეკრულების ხელმოწერიდან ორი წლის შემდეგ,

ვინაიდან მისი ზოგიერთი პუნქტი წამყვანი სახელმწიფოების მიერ, კერძოდ თურქეთის მხრიდან, არ სრულდებოდა. მნიშვნელოვნად გვესახება იმ პერიოდის არსებული ხელნაწერი საარქივო მასალები პირველად შემოდის სამეცნიერო მიმოქცევაში.

საკითხის ისტორია და ლიტერატურის მიმოხილვა. აღმოსავლეთის საკითხის ქვეშ მოიაზრება ტრადიციული ტერმინი, რომელიც დიპლომატიასა და ისტორიულ ლიტერატურაში მე-18 საუკუნის ბოლოდან მე-20 საუკუნის დასაწყისამდე საერთაშორისო წინააღმდეგობათა კომპლექსის აღსანიშნავად იქნა მიღებული. აღნიშნული მოვლენები უკავშირდება ბალკანეთის ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას ოსმალური უღლის წინააღმდეგ და ოსმალური იმპერიის დაშლის პროცესს, რომელიც მიმდინარეობდა დიდი სახელმწიფოების კონკურენციის ფონზე თურქული სამფლობელოების გადანაწილებისთვის (ავსტრიის/ავსტრო-უნგრეთის, დიდი ბრიტანეთის, პრუსიის/გერმანიის, რუსეთის, იტალიის, საფრანგეთის) (Vostotchnii vopros, 1985, ტ. I).

მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ დიპლომატიური დისკურსის თეორიული საკითხები სრულყოფილად არ არის შესწავლილი (Villar, 2006, p. 108; Ceban, 2010, p. 321–328). ამავდროულად, დიპლომატიის ისტორია შორეულ წარსულში იღებს სათავეს და ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებიდან დაწყებული აღორძინების ეპოქამდე დიპლომატებსა და რელიგიურ მოღვაწეებს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობდა (Berridge, 2002, p. 2, etc.). თეორიული კვლევების ნაკლებობა არ ნიშნავს დიპლომატიური ენის სპეციფიკისადმი მიძღვნილი პუბლიკაციების არარსებობას. ამგვარად, ლუკ რეიხლერის/Luc Reyhler თანახმად, თავისი ხასიათით გამოირჩევა დიპლომატიის ისტორიის ნაშრომები, ისტორიული ანექდოტების კრებულები, დიპლომატიური საქმიანობის სხვადასხვა ასპექტის კვლევები, დიპლომატიური დოკუმენტების პერიოდული გამოცემები ან ანთოლოგიები, აგრეთვე კოლექტიური ან ინდივიდუალური ავტორების ტექსტები, რომლებიც მათი ფუნქციის, თემის ან პერიოდის მიხედვით, ძირითადად, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით არის განლაგებული. დიპლომატიურ მიმოწერას მიეკუთვნება დიპლომატთა მემუარები, პროცედურებისა და პროტოკოლების სახელმძღვანელოები, ცნობილი დიპლომატების მიერ შედგენილი ხელშეკრულებები, შიდასაუწყებო და უწყებათაშორისი მიმოწერა (Reyhler, 1979, pp. 11, 20). ჩვენი ინტერდისციპლინარული კვლევის ფარგლებში გამოყენებულია XIX საუკუნის ბოლოს თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ზოგიერთი საარქივო დოკუმენტები. ეს არის ოსმალური იმპერიის ელჩისა და საგარეო საქმეთა მინისტრს შორის შიდასაუწყებო მიმოწერა, რომელიც მოიცავს პირად მიმართვას, შედგენილია ამ ტიპის შესაბამისი მოთხოვნების დაცვით და დანართს — ავსტრო-უნგრეთის დელეგაციათა ორი სხდომიდან ერთ-ერთ სხდომის ანგარიშს, რომელიც გაიმართა საგარეო საქმეთა მინისტრ ბარონ ჰაიმერლეს/Haymerlé თავმჯდომარეობით.

თანამედროვე მკვლევარები, ისევე როგორც XIX საუკუნის ნაშრომებში, დიპლომატიური დისკურსის თავისებურებებს თითქმის არც კი განიხილავენ ან ყურადღებას მხოლოდ მის სტილზე ამახვილებენ (Martens, 1822, p. 115; Berridge, 2001, p. 67). დიპლომატიის გზამკვლევებში საუკეთესო შემთხვევაში ერთი თავი ეთმობა ხოლმე დიპლომატიურ ენას, სადაც აქცენტი მის ბუნდოვანებასა და ორაზროვნებაზეა გაკეთებული (Le Goffic, 1981, p. 188; Le Goffic, 2021). კონსტანცე ვილარი/Constanze Villar მიიჩნევს, რომ დიპლომატიაში ორაზროვნება კომუნიკაციის განუყოფელი ნაწილია და ქმნის დისკურსული მანევრირების შესაძლებლობას ძალაუფლების სასარგებლოდ. უფრო მეტიც, გაურკვევლობა საერთაშორისო მოლაპარაკებების პირობაა, რომელიც შედგება გარიგებებისა და კომპრომისებისგან და, შესაბამისად, „კონსტრუქციული ორაზროვნება“ გარდაუვალია, რომელიც სხვადასხვა დონეზე ვლინდება: სემანტიკურ, პრაგმატულ (ხმაური ინფორმაციის წინააღმდეგ) და იურიდიულ (ოფიციალური არაოფიციალური სტატუსის წინააღმდეგ) (Villar, 2006, p. 251).

აღმოსავლეთის საკითხის ისტორიულ-პოლიტიკური კონტექსტი. აღმოსავლეთის საკითხის 1880 წლის ისტორიულ-პოლიტიკური კონტექსტი მოითხოვს იმ პერიოდის ძირითადი მოვლენების

აღწერას, როგორც კონფლიქტები ბალკანეთში, უდიდეს სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობები და ოსმალური იმპერიის როლი, ვინაიდან საკვლევი დოკუმენტის ყოველი წინადადების უკან დრმა ისტორიული ქვეტექსტი იმალება.

ამიტომ მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთის საკითხის გადაწყვეტასთან დაკავშირებული მოვლენების მოკლე მიმოხილვაზე დაყრდნობით, მივიღოთ გააზრებული თარგმანი და განვახორციელოთ ტექსტების შემდგომი ანალიზი. დოკუმენტები ბატის ბუმბულით იყო დაწერილი, ხშირად — გაურკვევლად კი, და ამიტომ საჭიროებდა ჩვენ მიერ შესრულებულ დეშიფრაციას (Anderson, 1966, pp. 198-204).

1878 წლის ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებით მონტენეგრომ/ Monténégro მიიღო წვდომა ზღვის სანაპიროზე და სხვა მნიშვნელოვანი ტერიტორიული უპირატესობები მიენიჭა. მიუხედავად დამყარებული მშვიდობისა, მონტენეგროსა და თურქეთს შორის ურთიერთობები კვლავ ევროპული დიპლომატიის ყურადღების ცენტრში რჩებოდა. ვინაიდან თურქეთი არ ასრულებდა ბერლინის ხელშეკრულების პირობებს მონტენეგროსთან დაკავშირებით (Schaefer, 1920, p. 73; Vujović, 2021). თურქეთი, კონგრესის გადაწყვეტილების შესრულების პირობის მიუხედავად, სხვადასხვა მიზეზით აჭიანურებდა ტერიტორიების გადაცემას. ამ მიზნის მისაღწევად იგი იყენებდა თურქეთის ხელისუფლების მიერ შექმნილი და მართული ალბანური ლიგის საქმიანობას, რათა ჩაეშალა ბერლინის კონგრესის პირობების შესრულება. ინგლისის ინიციატივით ავსტრო-უნგრეთმა, საფრანგეთმა და იტალიამ ადრიატიკის წყლებში, Dulcigno-ს სანაპიროსთან, მოაწყვეს სამხედრო გემების დემონსტრაცია, კონსტანტინოპოლის მხრიდან ტერიტორიების მშვიდობიანი გადაცემის უზრუნველსაყოფად, ბერლინის ხელშეკრულებით დადგენილი ვალდებულებების თანახმად.

თუმცა პორტა თავს არიდებდა აღნიშნული ვალდებულებების შესრულებას, ამ ვითარებაში ინგლისმა შესთავაზა მისთვის ულტიმატუმის გამოცხადება, რომლის თანახმადაც მას სამი კვირის ვადაში უნდა დაეთმო მონტენეგრო და მისთვის განკუთვნილი რეგიონი. პორტაზე ზეწოლის საშუალებად განიხილებოდა სამხედრო-საზღვაო ძალების დემონსტრირება, რომელიც ავსტრო-უნგრეთის, საფრანგეთის, დიდი ბრიტანეთისა და იტალიის შეთანხმებული მონაწილეობით უნდა განხორციელებულიყო. აღსანიშნავია, რომ „ხისტი ძალის“ პოზიციიდან გამომდინარე ანალოგიური ქმედებები — ე.წ. „კანონების დიპლომატია“ — ბერძნული საკითხის გადაწყვეტის დროსაც განიხილებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ევროპულმა სახელმწიფოებმა კოლექტიურ საპროტესტო ნოტაში დააფიქსირეს თავისი მზადყოფნა, რათა მონტენეგროსთვის ძალისმიერი დახმარება გაეწიათ მოთხოვნილი ტერიტორიების ოკუპაციაში (Vujović, 2021, p. 120).

აუცილებელია განიმარტოს ის გარემოება, რომ ოსმალურ იმპერიაში აღნიშნულ პერიოდში შიდასაუწყებო მიმოწერა ფრანგულ ენაზე წარმოებდა. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში ფრანგულმა ენამ საბოლოოდ ჩაანაცვლა ლათინური ენა და დაიმკვიდრა თავი ევროპასა და ევროპის ქვეყნებზე დამოკიდებულ ტერიტორიებზე, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობების წამყვანმა ენამ.

აღნიშნულ პერიოდში ფრანგული ენა კომუნიკაციის მნიშვნელოვან საშუალებად იქცა როგორც უცხოელებთან ურთიერთობისას, ისე ქვეყნის შიგნითაც, — აღნიშნავს ბატონი ექრემ აქსოი თურქეთში ფრანკოფონიის განვითარების ეტაპების შესახებ კვლევაში ექრემ აქსოი /Ekrem Aksoy).

გარდა ამისა, იმპერიაში არსებული ენობრივი ვითარება განაპირობებდა უმნიშვნელოვანეს სახელმწიფო დაწესებულებებში ფრანგული ენის გამოყენების აუცილებლობას: ოსმალური იმპერიის შემადგენლობაში შემავალ სხვადასხვა ეთნო-რელიგიურ ჯგუფს საერთო ენა არ გააჩნდათ. 1877 წლის 19 მარტს გახსნილ ოსმალურ პარლამენტში გამოიყენებოდა თექვსმეტი ენა, თუმცა, კონსტიტუციის თანახმად ოფიციალურ ენად თურქული მიიჩნეოდა. სწორედ ამიტომ, 1854–1910 წლებში საგარეო საქმეთა სამინისტროს სამუშაო ენად ფრანგული დამკვიდრდა, და ოსმალ დიპლო-

მატებსა და ამ უწყების თანამშრომლებს შორის ურთიერთობა ფრანგულ ენაზე მიმდინარეობდა. იმპერიის მიერ დაპყრობილ ტერიტორიებზე დამკვიდრებული *Pax ottomana* დასავლეთის სახელმწიფოების ზეწოლის შედეგად შეიცვალა *Pax francophona*-ით (Aksoy, 2007, pp. 57–58).

კვლევის მეთოდები და მასალები. წარმოდგენილ კვლევაში გამოყენებულია დისკურსული ანალიზი, როგორც მეთოდოლოგიური მიდგომა, რომლის მიზანია დიპლომატიური დისკურსის ტექსტებში გამოვლენილი ენობრივი მახასიათებლების შესწავლა და ანალიზი. კვლევაში დისკურსის ანალიზის ორი ძირითადი მიდგომა გამოიყენება. პირველი ეფუძნება ენის გამოყენების ანალიზს ე.წ. სოციალურ კონტექსტთან დაკავშირებულ ტექსტებში, ხოლო მეორე მოიცავს დისკურსის კრიტიკულ ანალიზს ისტორიული და პოლიტიკური თვალსაზრისით. ამგვარად, ეს არის კვლევის მეთოდი, რომელიც მიზნად ისახავს, ამ შემთხვევაში, წერილობითი ენის შესწავლას მის სოციალურ კონტექსტში.

ფაქტობრივ მასალად გამოყენებულია თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ოფიციალური არქივებიდან მიღებული ორი ფრანგულენოვანი ტექსტური კორპუსი, რომლებიც ეხება სხვადასხვა საგარეოპოლიტიკურ საკითხებს, ძირითადად კი ე.წ. აღმოსავლეთის საკითხის მოგვარების პროცესში მიღებულ გადაწყვეტილებებს და თურქეთის მიერ 1878 წლის ბერლინის ხელშეკრულების პირობების შესრულებას. თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს ორიგინალი ხელნაწერი საარქივო დოკუმენტების ასლები ავტორს მიაწოდა ფრანგულიდან თარგმნის მიზნით ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტმა, ისტორიკოსმა ბატონმა ზაურ მარგიევამ, რომელიც, სამწუხაროდ, 2021 წელს ნაადრევად გარდაიცვალა (იხილეთ კორპუსი 1, 2 ბიბლიოგრაფიაში: საარქივო დოკუმენტები).

შედეგები და დისკუსია. დიპლომატიური დისკურსის ლინგვისტური ასპექტი.

მკვლევარები აღნიშნავენ დიპლომატიური დისკურსისთვის დამახასიათებელ საერთო ნიშნებს, როგორიცაა ლათინური, ბერძნული და ფრანგული წარმოშობის ტერმინოლოგიის ხშირი გამოყენება, აბრევიატურები, მოქნილი ფორმულირებები, მაღალი სტილის გამოთქმები (რადგან დიპლომატიური დოკუმენტების ენა გავლენას ახდენს სახელმწიფოს იმიჯზე), აგრეთვე ევფემიზმები (ეგოროვ, 2013, p. 41; ტერენტი, 2015, pp. 177–178).

ამასთანავე, აღნიშნავენ, რომ სპეციალური დანიშნულების ენის, კერძოდ დიპლომატიური დისკურსის გრამატიკა და სინტაქსი ზოგადეროვნული ენის სისტემის ნიშნებს ატარებს და ხასიათდება ლექსიკური სისტემის ნომინატიური კომპონენტით (ავერბუხ, 2004, p. 16). ასევე მიუთითებენ, რომ დიპლომატიური ქვესტილი წარმოადგენს ოფიციალურ-საქმიანი სტილის ერთ-ერთ სახეობას და გამოირჩევა სპეციფიკური ნიშნებით ყველა ლინგვისტურ დონეზე (Magomedova, 2008).

დიპლომატიური მიმოწერის ქვეშ ჩვენ მოვიაზრებთ ეპისტოლარული გაცვლის სხვადასხვა ტიპის ტექსტთა კორპუსს. ერთის მხრივ, ეს არის სამინისტროს შიდა დოკუმენტები — ელჩების მიერ საგარეო საქმეთა მინისტრებისთვის გაგზავნილი ანგარიშები, ინსტრუქციები და მითითებები; მეორეს მხრივ - სახელმწიფოებს შორის მიმოწერა სხვადასხვა ფორმის დიპლომატიური ნოტის, მემორანდუმების, სამახსოვრო ჩანაწერების, კერძო წერილებისა და განცხადებების სახით წარმოდგენილი. ეს პრინციპულად განსხვავებული დოკუმენტები ასახავს დიპლომატიების სხვადასხვა ფუნქციას; მათი ერთობლიობა კი იწოდება ტერმინით „დიპლომატიური მიმოწერა“ (Cohen-Wiesenfeld, 2008).

დიპლომატიური დისკურსის განმარტებები ხშირად უსვამენ ხაზს მის ზოგიერთ მახასიათებელს. მაგალითად, დიპლომატიური დისკურსი სტატუსზე ორიენტირებული დისკურსია და წარმოადგენს დიპლომატიური ინსტიტუტის წარმომადგენელთა სამეტყველო ურთიერთქმედებას (Kojeteva, 2012, p. 55).

დიპლომატიური დისკურსის ქვეშ მოიაზრება დისკურსიული აქტივობა დიპლომატიურ გაცვლაში (Ceban, 2010, pp. 321–328). მიიჩნევა, რომ პოლიტიკური და დიპლომატიური დისკურსი სახელმწიფოთა პოლიტიკური მიზნებისა და ამოცანების განცხორციელებისთვის განკუთვნილი კომუნიკაციური საქმიანობის განსაკუთრებულ ფორმას წარმოადგენს (Ardaeva, 2018, p. 114). ზოგიერთი ლინგვისტი დიპლომატიურ და პოლიტიკურ დისკურსებს შორის ანალოგიას ავლებს და პოლიტიკურ დისკურსს განსაზღვრავს, როგორც ენის აქტუალურ გამოყენებას სოციალურ-პოლიტიკურ ურთიერთობებში (Kurtshatkina, 2010, p. 24).

კონსტანცა ვილარის/Constanze Villar აზრით, დიპლომატიური დისკურსისთვის დამახასიათებელია სამი ძირითადი ნიშანი. პირველი — დიპლომატიური კოდის სპეციალიზაცია და ლექსიკურ გამონათქვამთა ფიქსირებული ხასიათი; მეორე მახასიათებელია დიპლომატიური ორაზროვნება, რომელიც კომუნიკაციის პროცესში აღმოიფხვრება რიტორიკის, არჩეული სტრატეგიისა და პოლიტიკის მეშვეობით; და ბოლოს, დიპლომატიური დისკურსისთვის დამახასიათებელი მესამე ელემენტია ის, რასაც ავტორი დინამიურ „ინტერსუბიექტურობას“ უწოდებს, რაც დისკურსს მნიშვნელოვან როლს ანიჭებს კომუნიკაციის სუბიექტებს შორის ურთიერთობათა ჩამოყალიბებაში (Villar, 2006, pp. 39-50; Lamizet, 2007, pp. 121-123).

XIX საუკუნის ფრანგულ დიპლომატიურ დისკურსს ახასიათებს პოლიტიკური, ისტორიული და კულტურული კონტექსტით განპირობებული თავისებურებები. ამ სფეროში ჩატარებული კვლევები გვაძლევს საშუალებას ვთქვათ, რომ მას გააჩნია როგორც საერთო, ისე სპეციფიკური ნიშნები. წინამდებარე სტატიაში გაანალიზებულია XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ფრანგული დიპლომატიური დისკურსის ძირითადი მახასიათებლები, რომლებიც ავსტრო-უნგრეთში თურქეთის დიპლომატიური წარმომადგენლისა და ოსმალური იმპერიის საგარეო საქმეთა მინისტრის შიდასაუწყებო მიმოწერაში ლექსიკურ ჭრილშია წარმოდგენილი. ფრანგული დიპლომატიური ტექსტის ძირითად მახასიათებლებს შორის ავტორები გამოყოფენ მეტყველების კლიშირებულობას, რეფერენციული დატვირთვის მაღალ ხარისხს, სახელშვნაობა და სპეციალური ტერმინების სიუხვეს, გამონათქვამთა ევფემიზაციასა და მეტაფორიზაციას, რიტორიკულ ხერხებს, აგრეთვე ვალდებულების მოდალობას (ხოროშევა, სააკიან, 2023, pp. 72–84).

XIX საუკუნის ბოლოს დიპლომატიური მიმოწერა ფრანგულ ენაზე მიმდინარეობდა, მათ შორის ოსმალური იმპერიის დიპლომატებს შორისაც, რაც შემდეგი მიზეზებით აიხსნება. „XIX საუკუნეში საფრანგეთსა და ოსმალურ იმპერიას შორის არსებულმა მჭიდრო ეკონომიკურმა, პოლიტიკურმა და კულტურულმა ურთიერთობებმა, ასევე ფრანგულის, როგორც საერთაშორისო ენის როლმა, განაპირობა მისი განხილვა „ოსმალეთის ერის“ პოტენციურ ენად. ამრიგად, XIX საუკუნის ბოლოდან XX საუკუნის დასაწყისამდე ფრანგული თურქეთში ელიტარულ ენად იქცა (Aksoy, 2007, pp. 57–66).

მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ სწორედ საფრანგეთმა მოახდინა კულტურული გავლენა თურქეთზე ოსმალეთის იმპერიის დაცემისა და დაშლის პერიოდში. ოსმალეთის თურქებმა, ხმელთაშუა ზღვისა და ევროპის ქვეყნებთან ურთიერთობების დამყარების შემდეგ, საბოლოოდ გადაწყვიტეს დასავლურ ცივილიზაციაში ინტეგრირება, რომელსაც ისინი საფრანგეთის მეშვეობით იცნობდნენ, ან „ფრანგული ფანჯრიდან“, როგორც ამას თურქეთში უწოდებდნენ. ფრანგული ენა თურქეთში ფაქტობრივად მეორე ენად იქცა, და ეს მდგომარეობა მეორე მსოფლიო ომამდე გაგრძელდა (Inal, 1988, ტ. IV). გარდა ამისა, აქ საგარეო პოლიტიკურ ფაქტორებმაც ითამაშა თავისი როლი: საფრანგეთი, როგორც მეორე რანგის სახელმწიფო (დიდ ბრიტანეთთან შედარებით), და დასუსტებული ოსმალეთის იმპერია იძულებული გახდნენ მოკავშირეობა დაეწყოთ, რადგან მათი საერთო მტერი ავსტრიის დინასტია იყო (Aksoy, იქვე). თავისი როლი ეკონომიკურმა ფაქტორმაც ითამაშა: ოსმალეთის იმპერიასა და ევროპას შორის მთელი ვაჭრობის სამი მეხუთედი საფრანგეთზე მოდიოდა (Bağış, 1985, pp. 43-52; Groc & Çağlar, 1985, ტ. XIV-XV).

შიდა ფაქტორმაც ითამაშა როლი, რადგანაც თურქი დიპლომატები ერთმანეთში ფრანგულ ენაზე საუბრობდნენ. ფაქტია, რომ ამ პერიოდში ფრანგული ენა არა მხოლოდ უცხოელებთან, არამედ ქვეყნის შიგნით კომუნიკაციის საშუალებად იქცა. იმპერიის შემადგენლობაში შემავალ სხვადასხვა ეთნიკურ და რელიგიურ ჯგუფს საერთო ენა არ გააჩნდა. მსგავსი პრობლემა წარმოიშვა, მაგალითად, 1877 წელს გახსნილ ოსმალეთის პარლამენტში. კონსტიტუციის თანახმად, თურქული ოფიციალური ენა იყო, მაგრამ ასამბლეა თექვსმეტ ენას იყენებდა, დიალექტებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ. იმპერიაში არსებული ენობრივი ვითარება გახდა ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ მნიშვნელოვან სახელმწიფო დაწესებულებებში ფრანგული ენა გამოიყენებოდა. 1854–1910 წლებში საგარეო საქმეთა სამინისტროს სამუშაო ენა ფრანგული იყო, რომელიც გახდა სწავლების, მეცნიერებისა და პრესის ენა. ოსმალეთის დიპლომატები და ამ სამინისტროს თანამშრომლები ფრანგულად საუბრობდნენ, ვინაიდან პორტას მიერ ევროპიდან დანერგილი თანასწორობის პრინციპის საფუძველზე თურქული ენის არმცოდნე ქვეშევრდომებსაც ჰქონოდათ საჯარო სამსახურში დასაქმების შესაძლებლობა.

მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობოდა დიდი სახელწიფოების დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, რუსეთის, ავსტრო-უნგრეთისა და გერმანიას შორის ინტერესთა დაბალანსებასა და ურთიერთშეთანხმებას, ვინაიდან თითოეულ მათგანს გააჩნდა საკუთარი სტრატეგია ოსმალური ტერიტორიების მიმართ. ბალკანეთში საფრანგეთი საერთაშორისო ურთიერთობებში აქტიურ როლს არ ასრულებდა. მისი კაბინეტი, რომელიც ძირითადად ბრიტანულ პოლიტიკას ფარვატერად მიჰყვებოდა, ამავდროულად თავს იკავებდა იმ სამხედრო-საზღვაო დემონსტრაციაში მონაწილეობასთან დაკავშირებით, რომელსაც დაჟინებით მოითხოვდა ადმირალი ჟორეგიბერი/Jaureguiberry: „მინისტრი მიიჩნევს, რომ მიმდინარე სამხედრო-საზღვაო დემონსტრაცია უნდა შეჩერდეს; საგარეო საქმეთა პოლიტიკური დირექტორის, დე კურსელის წერილი საგარეო საქმეთა მინისტრს. ადმირალი ჟორეგიბერი კი თვლის, რომ მიმდინარე ოპერაცია არ უნდა შეწყდეს“ (Jaureguiberry, n.d.). მოვლენათა ქრონოლოგიის აღდგენაში მნიშვნელოვანი დახმარება გაგვიწია საფრანგეთის არქივებში დაცულმა დოკუმენტებმა.

თავდაპირველად 1880 წლის 22 აგვისტოს საფრანგეთმა პორტას შესთავაზა Dulcigno დაუყოვნებლივი გადაცემა. თუმცა, მოგვიანებით საფრანგეთმა უარი განაცხადა მონაწილეობა მიეღო ძალის გამოყენებაში, რასაც ითვალისწინებდა ე.წ. „მარტივი“ სამხედრო-საზღვაო დემონსტრაციის პროექტი“. აღნიშნული პოზიცია დაფიქსირებულია დიდი ბრიტანეთის საელჩოს საგარეო საქმეთა განყოფილების 1880 წლის 27 აგვისტოს განცხადებაში. ამ ინიციატივას წინ უსწრებდა 1880 წლის 25 აგვისტოს ინგლისის დედოფალ ვიქტორიას პირადი მიმართვა სულთნისადმი, ვინაიდან, როგორც ცნობილია, ინგლისის დედოფალს გააჩნდა სამხედრო მოქმედებების დაწყების გამოცხადების უფლებამოსილება. 1880 წლის 30 აგვისტოს თურქეთი პასუხობს 3 აგვისტოს კოლექტიურ საპროტესტო ნოტას მონტენეგროს გადაცემასთან დაკავშირებით. 2 სექტემბერს საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ დიდ ბრიტანეთს გადასცა თავისი შეზღუდვები სამხედრო-საზღვაო ძალების დემონსტრაციის თაობაზე, რომელიც იმართებოდა ადმირალ ლაფონის/Lafont ხელმძღვანელობით. საბოლოოდ, 4 სექტემბერს გაიცა ინსტრუქციები გაერთიანებული სამხედრო-საზღვაო ძალების ადმირალებისთვის, რომლებიც Dulcigno-ს სანაპიროსთან იყვნენ განლაგებული. მოვლენები 1880 წლის 15 სექტემბერს გაგრძელდა, როდესაც კონსტანტინოპოლში გადაცემული იქნა კოლექტიური საპროტესტო ნოტა. ამგვარად, ერთ დღის განმავლობაში, 24 სექტემბერს, პორტას გადაეცა მეორე ნოტა — ამჯერად უკვე „დაუყოვნებლივ“. ამასთან, Lord Granville აცხადებს, რომ “პორტას მიმართ საჭიროა მუქარის ხასიათის რიტორიკის გამოყენება“ (Idem).

უნდა აღინიშნოს, რომ პოლიტიკური დისკურსის ფარგლებში კოლექტიური საპროტესტო ნოტა წარმოადგენს მთავრობის მიერ გამოგზავნილ ოფიციალურ დოკუმენტს, რომელიც განსაკუთრებულ

ყურადღებას მოითხოვს და ადრესატისგან სავალდებულო პასუხს გულისხმობს. დიპლომატიურ პრაქტიკაში იშვიათია შემთხვევები, როდესაც ნოტა ერთობლივად რამდენიმე სახელმწიფოს წარმომადგენლების მიერ იგზავნება. საელჩოთა ჯგუფის მიერ გაგზავნილი კოლექტიური ნოტა განიხილება, როგორც დემარში და ზეწოლის მცდელობის განხორციელება. მის თავიდან ასაცილებლად, ასევე კოლექტიური დემარშის ბრალდების თავიდან ასაცილებლად, არსებობს იდენტური ნოტების გაგზავნის ალტერნატიული ფორმა (El Protocolo. n.d.), თუმცა, ამ მეთოდის გამოყენება აღმოსავლეთის კრიზისის ამ ეტაპზე ევროპულმა სახელმწიფოებმა არ ჩათვალეს აუცილებლად.

განვიხილოთ თურქეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული დოკუმენტები, სადაც ასახულია ევროპის ქვეყნების ოფიციალური პოზიცია ოსმალეთის იმპერიის აღმოსავლეთის საკითხის გადაწყვეტასთან დაკავშირებით ბერლინის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ. ერთ-ერთ ასეთ დოკუმენტში თურქეთის ელჩმა ავსტრო-უნგრეთში თავის წერილს დაურთო ავსტრო-უნგრეთის ორივე კომისიის სხდომების ხელნაწერი პროტოკოლები. სტატიის მოცულობის შეზღუდვიდან გამომდინარე, ჩვენ მიერ წარმოდგენილია ქრონოლოგიურად უფრო ადრეული ვენაში ჩატარებული ავსტრიის საგარეო საქმეთა კომიტეტის დელეგაციის სხდომის ოქმი. ავსტრო-უნგრეთს ასევე ჰქონდა საკუთარი ინტერესები აღმოსავლეთის საკითხში, განსაკუთრებით ოსმალეთის იმპერიის მიმართ სადავო ტერიტორიებთან დაკავშირებით და, 1880 წელს აქტიურად მონაწილეობდა დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში. ავსტრო-უნგრეთი ისწრაფვოდა ბალკანეთში საკუთარი გავლენის გასაძლიერებლად და მნიშვნელოვანწილად ორიენტირებული იყო რეგიონში სტაბილურობის შენარჩუნებაზე.

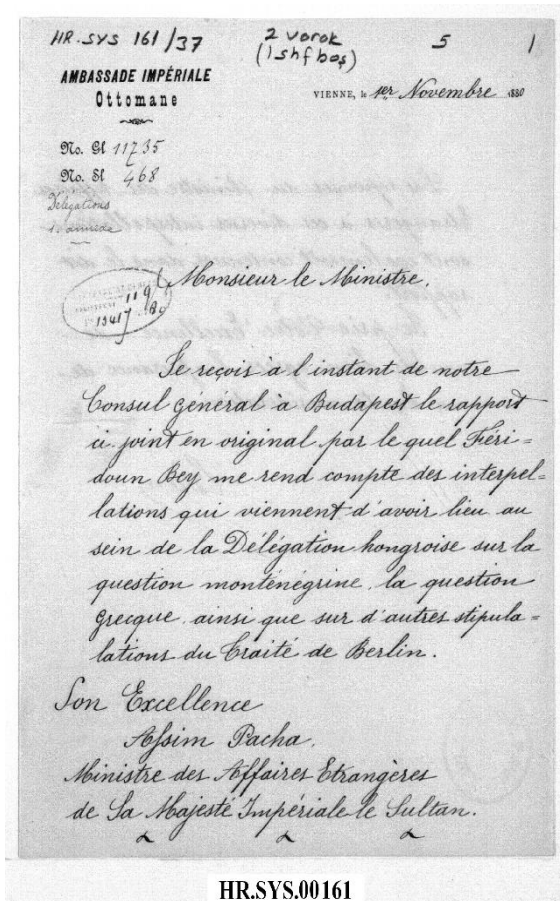
ავსტრიის საგარეო საქმეთა კომიტეტის დელეგაციის სხდომა ვენაში 1880 წლის 27 ოქტომბერს გაიმართა, მას თავმჯდომარეობდა მთავარი ორატორი — ავსტრო-უნგრეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ბარონი Haymerlé. სხდომის პროტოკოლი (კორპუსი 2) შეიცავს მომხსენებლის de Plener-ის და კომისიის წევრების გამოსვლების მოკლე აღწერას, რომლებიც შეეხებოდა ევროპის წამყვან სახელმწიფოთა მიერ სამხედრო ხომალდების დემონსტრაციის გადაწყვეტილების მიღებას მონტენეგროს/ Monténégro სანაპიროსთან, ასევე სხვა საკითხების განხილვას, რომლებიც ბერლინის ხელშეკრულების შესრულებასთან იყო დაკავშირებული. სამი დღის შემდეგ, 1880 წლის 30 ოქტომბერს, გაიმართა უნგრეთის დელეგაციის სხდომა, სადაც წევრებმა გამოთქვეს თავიანთი მოსაზრებები ბალკანეთში დაძაბული სიტუაციის განმუხტვის შესახებ. ავსტრო-უნგრეთის ორივე სხდომის ანგარიში, თურქეთის იმპერიის ელჩის წერილთან ერთად გადაეცა პორტას სასულთანოს რეჟიმში cito, უნგრეთის მეორე კომისიის დელეგატების სხდომიდან ერთი დღის შემდეგ განხორციელებული გადაცემა კი ხაზს უსვამს და მიუთითებს მათი დოკუმენტების განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დიპლომატიური მიმოწერის მხოლოდ მცირე ნაწილია, სადაც საერთო რაოდენობის 567 ერთეულიდან ერთი წლის განმავლობაში (1879 წლის 31 დეკემბრიდან 1880 წლის 7 დეკემბრამდე) მხოლოდ საფრანგეთის დოკუმენტები ორ ტომს შეადგენდა (*Affaires étrangères*, 1880 nn. 1,2). ჩვენ მიერ შესწავლილი დოკუმენტები დათარიღებულია 1880 წლის 1 ნოემბრით, ხოლო 26 ნოემბერს თურქეთმა დატოვა ალბანური ქალაქი Dulcigno/Ulcinj, რომელიც პორტად იყო გადაქცეული ჯერ კიდევ ორი წლით ადრე აღწერილ მოვლენებამდე. შედეგად, მონტენეგროს ჯარები შევიდნენ Dulcigno-ში. სამ დღის შემდეგ კი დაიკავეს პორტის მიმდებარე მთელი რეგიონი (Vujovic, 2021, pp. 109-142).

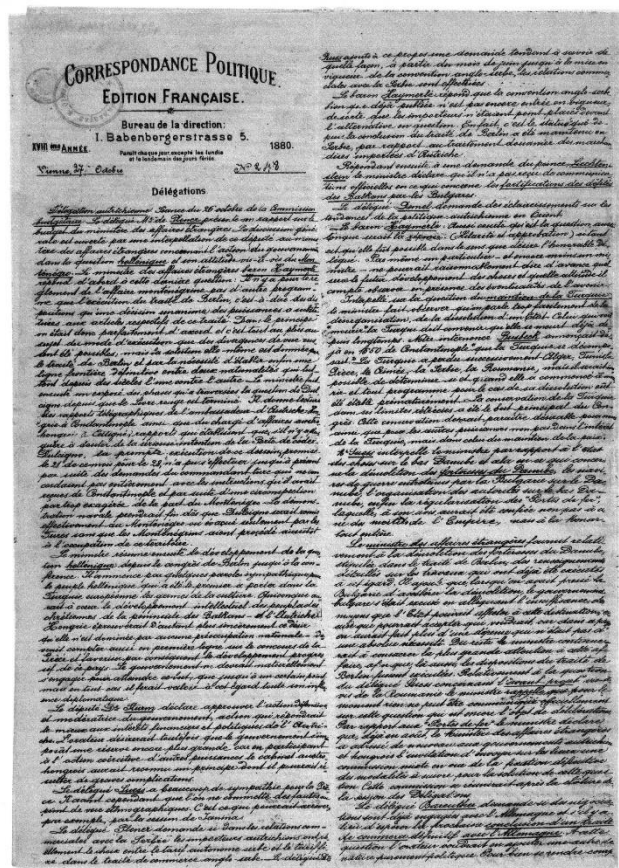
წარმოგიდგენთ ავსტრო-უნგრეთში თურქეთის იმპერიის ელჩის წერილის ქართულ თარგმანს, განკუთვნილი თურქეთის იმპერიის საგარეო საქმეთა მინისტრისთვის (აქ და შემდგომში – ავტორის თარგმანი ფრანგულიდან).

კორპუსი 1. თარგმანი: „ვენა, 1880 წლის 1 ნოემბერი. მის უდიდებულესობას, მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის სულთანის საგარეო საქმეთა მინისტრს.

ბატონო მინისტრო, ახლახან მივიღე ბუდაპეშტიდან ჩვენი გენერალური კონსულის მიერ გამოგზავნილი თანდართული რაპორტის ორიგინალი, რომელშიც ბატონმა ფერიდუნ-ბეიმ/Feridunbey წარმოადგინა ანგარიში უნგრეთის დელეგაციის წევრების მიერ ერთი დღით ადრე გამოთქმული მოთხოვნების შესრულების შესახებ (ბერლინის ხელშეკრულების ფარგლებში), მონტენეგროს, საბერძნეთის საკითხთან დაკავშირებით, ასევე ბერლინის ხელშეკრულების ფარგლებში სხვა პირობების შესრულების შესახებ. აღნიშნულ ანგარიშში ასახულია ასევე საგარეო საქმეთა მინისტრის მიერ სხვადასხვა მოთხოვნებზე გაცემული პასუხები. გთხოვთ, მიიღოთ ჩემი თქვენდამი ღრმა პატივისცემა, თქვენო აღმატებულებაჲ. ხელმოწერა“(Ambassade Impériale Ottomane, 1880).

კორპუსი 1

კორპუსი 2

ავსტრიული დელეგაციის კომიტეტის სხდომის ანგარიშში, ბერძნულ და ფინანსურ საკითხებთან დაკავშირებული დებატების გამოტოვებით, შევიჩრდეთ აღმოსავლეთის საკითხის გადაწყვეტასთან დაკავშირებულ ყველაზე საჩვენებელ გამოსვლებზე, რომელიც აღმოსავლეთის საკითხის ეხება:

კორპუსი 2. თარგმანი: „ვენა, 1880 წლის 27 ოქტომბერი. ავსტრიის დელეგაცია. საბიუჯეტო კომისიის 26 ოქტომბრის სხდომა. დელეგატი, ბატონი de Plener, წარადგენს საგარეო საქმეთა მინისტრის ბიუჯეტთან დაკავშირებულ მოხსენებას. საერთო დისკუსია იწყება ამ დებუტატის მიერ საგარეო საქმეთა სამინისტროსადმი დასმული შეკითხვით, რომელიც შეეხება როგორც მთავრობის ქმედებებს ბერძნულ საკითხთან დაკავშირებით, ასევე მის პოზიციას მონტენეგროს/Monténégro საკითხთან დაკავშირებით. საგარეო საქმეთა მინისტრი, ბარონი Haymerlé, თავდაპირველად პასუხობს ბოლო შეკითხვას: „მონტენეგროს/Monténégro საკითხის მოგვარებისთვის არ არსებობს და ვერც იარსებებს მოქმედების სხვა პროგრამა, გარდა ბერლინის ხელშეკრულების პირობების შესრუ-

ლებისა, სხვაგვარად რომ ვთქვათ — ხელშეკრულების მუხლების შესაბამისად დიდ სახელმწიფოთა მიერ ერთსულოვნად მიღებული გადაწყვეტილებების აღსრულებისა“. შესაბამისად, პრინციპულად ყველა სრულ თანხმობაში იყო და, სავარაუდოდ, საკითხი უფრო მისი შესრულების ფორმას ეხებოდა, ვიდრე შეხედულებათა შესაძლო განსხვავებებს. თუმცა გადაწყვეტილება თავისთავად უკვე მოცემულია ბერლინის ხელშეკრულებაში — საბოლოოდ ორ ხალხთა შორის საზღვრის ხაზის დადგენაში, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში ერთმანეთთან მტრულ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ.

შემდეგ მინისტრმა განიხილა ეტაპები, რომლებიც *Dulcigno*-ს საკითხმა გაიარა „წითელი წიგნის“ დასრულებისას. მის მიერ კონსტანტინოპოლში წარმოდგენილი ავსტრო-უნგრეთის საელჩოს ტელეგრაფული რაპორტები, ასევე, ავსტრო-უნგრეთის რწმუნებულის რაპორტები *Cettigné*-ის საქმეში მიუთითებენ იმაზე, რომ პორტას მხრიდან *Dulcigno*-ს დათმობის უდავოდ სერიოზული განზრახვის შემთხვევაშიც კი, მისი სწრაფი განხორციელება, რომელიც მიმდინარე თვის 21 რიცხვიდან 28 რიცხვისთვის იყო დაგეგმილი, თურქი კომენდანტის თხოვნის გამო დღემდე ვერ განხორციელდა. ეს მოთხოვნები არ შეესაბამება კონსტანტინოპოლიდან მიღებულ წესდებებს და მონტენეგროს მხრიდან გამოხატულ სიფრთხილეს, გადაჭარბების გარეშე, ნათლად ასახავს. სამხედრო-საზღვაო ძალების დემონსტრაცია დასრულდება მაშინვე, როგორც კი *Dulcigno* მართლაც გადაეცემა *Monténégro*-ს, ან კიდევ მხოლოდ თურქეთის მხარე დატოვებს და მონტენეგროს მოსახლეობა დაუყოვნებლივ არ დაიკავებს ამ ტერიტორიას.

დელეგატი *Demel* ითხოვს განმარტებებს ავსტრიული პოლიტიკის ტენდენციების შესახებ აღმოსავლეთში: ბარონი ჰაიმერლუ: „რამდენად მოკლეა შეკითხვა, იმდენად გრძელი იქნება პასუხიც (დარბაზში ადფრთოვანება და მოწონება სუფევდა). იმ დონემდე, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო იმ ვითარებაში, რომელიც პატივცემული დელეგატისთვის სასურველი და მისაღები იქნებოდა. „თუნდაც კერძო პირს, მით უმეტეს მინისტრს, არ შეუძლია გონივრულად განჭვრიტოს მომავალი მოვლენების განვითარება და წინასწარ განსაზღვროს, რა პოზიციის დაცვას აპირებს მომავალში შესაძლო შემთხვევითობების წინაშე“.

თურქეთის ძალაუფლების შენარჩუნებასთან დაკავშირებულ შეკითხვაზე მინისტრმა აღნიშნა, რომ სახელმწიფოს დეზორგანიზაციისა და დაშლის თაობაზე საუბარი ძალიან მარტივია. ის, ვინც მომავლად თურქეთს ხედავს, უნდა დაეთანხმოს, რომ ის უკვე საკმაოდ დიდი ხანია „კვდება“. ჩვენი ინტერნუციუსი *Busbeck* 1650 წელს უკვე აცხადებდა, რომ თურქეთი დაშლის პროცესში იმყოფებოდა.

თურქეთმა თანდათან დაკარგა ალჟირი, ტუნისი, საბერძნეთი, ყირიმი, სერბეთი და რუმინეთი, თუმცა კვლავ შეუძლებელია განისაზღვროს, დაიწყო თუ არა მისთვის დაშლის პერიოდი და რომელი მომენტიდან? ნებისმიერი პროგნოზი მისი შესაძლო დაშლის შემთხვევაში, ნაადრევი იქნებოდა. თურქეთის შენარჩუნება მისი დავიწროებული საზღვრებით იყო კონგრესის მთავარი მიზანი. ეს შენარჩუნება სასურველი უნდა იყოს ჩვენთვის, ისევე როგორც სხვა დიდი სახელმწიფოებისთვისაც და არა თავად თურქეთის ინტერესებიდან გამომდინარე, არამედ მშვიდობის შენარჩუნების ინტერესებიდან გამომდინარე (...).

დელეგატი *Bareuther* დაინტერესებულია, დაიწყო თუ არა უკვე გერმანიასთან ერთობლივი მოლაპარაკებები და არსებობს თუ არა მომავალში გერმანიასთან საბოლოო კომერციული შეთანხმების დადების იმედი. ამ საკითხთან დაკავშირებით ორატორს სურს კიდევ ერთი, წმინდა პოლიტიკური ხასიათის საკითხი დაამატოს. გერმანიასთან ახალი შეთანხმების კარგად გასაგებად, თქვა მან, - მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ, რა ინსტრუქციები მიეცათ ამ საკითხთან დაკავშირებით პორტაში ჩვენს დიპლომატიურ წარმომადგენლებს და, კერძოდ, აქვს თუ არა ავსტრიული ესკადრილიის მეთაურს, რომელიც გაერთიანებული ფლოტის შემადგენლობაში შედის, ბრძანება იმოქმედოს გერმანული ესკადრილიის მეთაურთან შეთანხმებულად. საგარეო საქმეთა მინისტრი: (...) კითხვაზე, იმოქმე-

დებდნენ თუ არა ავსტრია-უნგრეთი და გერმანია შეთანხმებულად აღმოსავლეთთან დაკავშირებულ ყველა გადაუჭრელ საკითხზე, განსაკუთრებით კი სამხედრო-საზღვაო ძალების დემონსტრირებასთან დაკავშირებით, მინისტრმა დადებითად უპასუხა. ამ მიმართულებით ქმედებები აბსოლუტურად ერთსულოვანი იქნება.

ადგილზე მყოფი ცალკეული კორესპონდენტები/„Correspondance particulière“ მიმდინარე მოვლენების საერთო სურათს ავსებენ: „17ოქტომბერს (1880წ) Scuvari-იდან, იუწყებიან. უკვე რამდენიმე დღეა, დიდი მეჩეთის ეზოში საჯარო შეხვედრები იმართება, რომლებზეც თავად Riza-Pacha და განსაკუთრებით Osman Pacha, ასევე Hodo Pacha, რომელიც ახლახან აირჩიეს Liva-ში, ცდილობენ მთელი თავიანთი გავლენა მოახდინონ წესრიგის აღდგენაზე“.

გუმინ, ერთ-ერთ ასეთ საჯარო შეხვედრაზე, Hodo Pacha-მ მთელი თავისი მჭევრმეტყველება გამოიყენა, რათა დაერწმუნებინა თანამემამულეები Montenegro-ს მაცხოვრებლებისთვის Dulcigno-ს მშვიდობიანი გზით გადაცემის აუცილებლობაში. მისი ხმა სამარისებურ სიჩუმეში იქნა მოსმენილი და ისინი მძიმე შთაბეჭდილების ქვეშ გაიფანტნენ. მართლაც, Dulcigno და მისი მიმდებარე ტერიტორიის მაცხოვრებელ ალბანელებში სასოწარკვეთილების და სულით დაცემის ყველა უტყუარი სიმპტომი აშკარა იყო.

პორტას პოზიცია ლიგას ართმევს ალბანელებისთვის დულჩინოს შენარჩუნების ყოველგვარ იმედს. კარგად ინფორმირებული ხალხი ირწმუნება, რომ ასობით იმედგაცრუებული ალბანელი ტოვებს Mazura Planina-ს და Dulcigno-ს პოზიციებს, უკან იხევს თავის სოფლებში. ლიგის მიერ აქ შექმნილი კომიტეტი თითქმის დაშლის პირასაა. მისი ოთხი წევრი, მათ შორის მოუსვენარი Daud Effendi შეხვედრებს ადარ ესწრება. Riza Pacha კი პირიქით, წინ მიიწევს და უკვე დღეს შესაძლებელია იჩინას-წარმეტყველო დულჩინოში მოვლენების შემდგომი მსვლელობა.

Bedri Bey, Riza Pacha-ს ადიუტანტი, გაემგზავრა Rijeka-ში, რათა Micho Matanovitch-თან განეხილა პორტას კაპიტულაციის ფორმები და დეტალები. უდავოა, რომ ამ საკითხში ჯერ კიდევ ბევრი სირთულის გადალახვა იქნება საჭირო. თუმცა, გადაწყვეტილების მიღებისთვის აუცილებელია საბოლოო დათმობა, რომელიც ჯერ კიდევ განხორციელების პროცესშია, რათა საბოლოო გადაწყვეტილებამდე მივიდნენ“.

გატარებული ლექსიკური ანალიზისა და წარმოდგენილი ტექსტური კორპუსების რეალების განსაზღვრის შედეგად, გამოიკვეთა მათი შემდეგი თავისებურებები. ჩვენ მიერ განხილული ზოგიერთი ისტორიული რეალობა, საჭიროებს ცალკეულ ახსნა-განმარტებას და ინტერპრეტაციას. „მაგალითად, როდესაც საუბარია მინისტრის მიერ მოხსენიებულ „წითელ წიგნზე“ «Le ministre fait ensuite un exposé des phases qu’a traversées la question de Dulcigno depuis que le Livre rouge est terminé» (Ambassade Impériale Ottomane, 1880 a).

თარგმანი: „შემდეგ მინისტრმა ისაუბრა იმ ფაზებზე, რომლებიც განვლო Dulcigno-ს საკითხმა „წითელ წიგნზე“ მუშაობის დასრულების დროიდან მოყოლებული“. ეგრეთწოდებული „ფერადი წიგნები“, რომლებსაც ეს სახელი მუდმივი ყდის ფერის გამო შეერქვა, პირველად გაჩნდა ინგლისში XVII საუკუნეში, ხოლო ავსტრია-უნგრეთში წითელი წიგნები პირველად გამოჩნდა 1868 წელს. ისინი წარმოადგენს მთავრობის გამოცემების თემატურ და სხვა პოლიტიკური დოკუმენტების კრებულებს, და როგორც წესი, ოფიციალური ხასიათისაა (Austria. Bundesministerium ...1868 ; Hungarian Red Book, pp. 16–40. Austro-Hungarian Red Book, 1915).

ლექსიკური შემადგენლობის ანალიზი ცხადყოფს, რომ დიპლომატიურ ლექსიკასთან ერთად ტექსტებში აქტიურად გამოიყენება იურიდიული და სამხედრო ტერმინოლოგია როგორიცაა *chargé d'affaires* — საქმეთა რწმუნებული და *commandant* — გემის კაპიტანი, მეთაური: «Il donne lecture des rapports télégraphiques de l'ambassadeur de l'Autriche - Hongrie à Constantinople ainsi que du chargé

d'affaire autriche - hongrois à Cettigné qui établissent que s'il n'y a plus guère à douter de la sérieuse intention de la Porte de céder Dulcigno, la prompte exécution de ce dessein promise le 21 de ce mois pour le 28 n'a pu s'effectuer jusqu'à présent par suite des demandes du commandant turc qui ne concordait pas entièrement avec les instructions qu'il avait reçu de Constantinople et par suite d'une circonspection pas trop exagérée de la part du Monténégro».

განსახილველი ტექსტის შემდეგ წინადადებაშიც გამოყენებულია სამხედრო ლექსიკა: *démonstration navale*/სამხედრო-საზღვაო ძალების დემონსტრირება; *évacuer*/ევაკუირება, ტერიტორიის დატოვება; *l'occupation de ce territoire*/ოკუპაცია ტერიტორიები: «*La démonstration navale prendrait fin dès que Dulcigno serait remis effectivement au Monténégro ou évacué seulement par les Turcs sans que les Monténégrins aient procédé aussitôt à l'occupation de ce territoire*».

ლათინიზმები ასევე დიპლომატიური დისკურსის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენენ მას შემდეგ, რაც ლათინურმა ენამ დაკარგა საერთაშორისო ენის სტატუსი; მაგალითად, *status quo* — არსებული მდგომარეობა, ისევე როგორც კომერციულ-იურიდიული ტერმინოლოგია *traitement douanier* — საბაჟო რეჟიმი (საქონლის გატარების პროცედურა/რეჟიმი): «*En fait c'est le status quo depuis la conclusion du traité de Berlin a été maintenu en Serbie par rapport au traitement douanier des marchandises importées d'Autriche*».

საგარეო საქმეთა მინისტრის გამოსვლა შეიცავს ანტონიმური გამოთქმების ანტითეზას, რომელიც გამოყენებულია როგორც ეფექტური ორატორული საშუალება: “*courte ... question/longue ... réponse*”; «*Le baron Haymerlé: Aussi courte qu'est la question, - aussi longue serait la réponse*». ოპონენტის მიმართ გამოყენებული გადამეტებული ზრდილობა ირონიულ ელფერს იძენს და დისკურსულ დონეზე ნეგატიური ჰიპერბოლის სახით შეიძლება განიმარტოს როგორც ნეგატიური ჰიპერბოლა: «*Si tant est qu'elle fût possible dans le sens que désire l'honorable délégué*». შემდგომ გამოსვლაში იკვეთება კონტექსტუალური ანტონიმია, სადაც ბარონი უპირისპირებს *un particulier*/კერძო პირს და მინისტრს/*un ministre*, როგორც ოფიციალურ პირს, რომელიც ფართო უფლებამოსილებას ფლობს: «*Pas même un particulier et encore moins un ministre ne pourrait raisonnablement dire d'avance quel sera le futur développement des choses et quelle attitude il compte observer en présence des éventualités de l'avenir*».

სხვადასხვა სახის ლათინიზმებთან ერთად (*status quo*, *substitisées* <*substituere*, ლათ.), საგარეო საქმეთა მინისტრის გამოსვლაში გვხვდება კათოლიკური რელიგიური ტერმინოლოგიაც, რომელიც გამოიყენება ინტერნუნციუსის, პაპის ელჩის თანამდებობის აღსანიშნავად, ვინაიდან დიპლომატიური ფუნქცია XIX საუკუნემდე რელიგიური მოღვაწეების პრეროგატივას წარმოადგენდა. ასე მიუთითებს მინისტრი ინტერნუნციუსის განცხადებაზე თურქეთის შესახებ: «*Notre internonce Busbeck annonçait déjà en 1650 de Constantinople que la Turquie se décomposait*». ამ თანამდებობის შესახებ ბმული მოცემულია ენციკლოპედიურ ლექსიკონში Hachette: *internonce*/ «*celui qui fait fonction de nonce auprès d'un Etat*» (Dictionnaire Hachette Encyclopédique Illustré, 1999, p. 973).

დიპლომატიური მიმოწერისთვის დამახასიათებელია საკუთარი სახელებისა და ტოპონიმების ხშირი გამოყენება, შესაბამისად, ავსტრო-უნგრეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის გამოსვლაში ვხვდებით ტოპონიმს *Portes de fer* / „რკინის კარიბჭე“. აღნიშნული ტოპონიმი აღნიშნავს ცნობილ მთიან გასასვლელს — „რკინის ჭიშკარს“ (სერბ. *Берданска клисура*, რუმ. *Porțile de Fier*), დუნაის ხეობას კარპატებისა და ბალკანეთის მთათა სისტემებს შორის (Éditions Larousse, *Portes de Fer*).

ხუთ მილიონწლიანი რელიქტური კანონი რამდენიმე ათწლეულის წინ გარდაიქმნა ხეობად და გახდა ბუნებრივი საერთაშორისო საზღვარი სერბიასა და რუმინეთს შორის, აღწერილ მოვლენებამდე ცოტა ხნით ადრე, კერძოდ 1878 წლიდან (Karakteristika reki dunaj, n.d.).

თუმცა ბარონ ჰაიმერლეს გამოსვლიდან ჩანს, რომ ორი წლის შემდეგაც, 1880 წელს, საზღვრების დადგენის საკითხი კვლავ ღია რჩებოდა. ამიტომ იგი კვლავ სთავაზობს ავსტრო-უნგრეთის მთავრობას, გაგზავნოს ადგილზე შერეული შემადგენლობის კომისია, რომელიც ადგილზე უზრუნველყოფდა ყველა საჭირო ფორმალობასა და პროცედურას საკითხის საბოლოო გადაწყვეტისთვის: *«Par rapport aux « Portes de fer » le ministre déclare que déjà en août le Ministère des affaires étrangères a adressé de nouveau pour gouvernement autrichien est hongrois, l'invitation d'envoyer sur les lieux une commission mixte en vue de la fixation définitive des modalités (იურიდიული ტერმინი) à suivre pour la solution de cette question».*

საკითხი *Portes de fer* მეორედ იქცა განხილვის საგნად, როცა დეპუტატმა გესმა /Guess ეს შეკითხვა ავსტრიული კომისიის სხდომაზე წამოჭრა. განხილვის ცენტრში იყო „რკინის ჭიშკრის“ /*«Portes de fer»* გარშემო შექმნილი მდგომარეობის დარეგულირება: *«M. Guess interpelle le ministre par rapport à l'état des choses sur le bas Danube et cela en ce qui concerne la démolition des forteresses du Danube, les navires de guerre entretenus par la Bulgarie sur le Danube, enfin la régularisation des «Portes de Fer» laquelle à son avis aurait été confiée non pas à une des moitiés de l'Empire mais à la Monarchie tout entière».*

გთავაზობთ თარგმანს: მისტერ გესმა შეკითხვით მიმართა მინისტრს ქვედა დუნაის მდგომარეობის შესახებ, კერძოდ: დუნაის ციხესიმაგრეების განადგურების შესახებ, ბულგარეთის მიერ დუნაიზე შემოყვანილი სამხედრო გემების შესახებ და ბოლოს — „რკინის ჭიშკრის“ („Portes de fer“) დარეგულირების საკითხზე, რომელიც მისი აზრით, არ უნდა დაეკისრებინათ მხოლოდ ნახევარი იმპერიისთვის, არამედ მთლიანი მონარქიისთვის“.

როგორც ჩანს საგარეო საქმეთა მინისტრის პასუხიდან, ეს საკითხიც კვლავ საკითხთა წრეს განეკუთვნებოდა: *«Le ministre des Affaires étrangères fournit relativement à la démolition de forteresses du Danube stipule dans le traité de Berlin des renseignements détaillés sur les travaux qui ont déjà été exécuté à cet égard. Il ajoute que lorsqu'on avait pressé la Bulgarie d'accélérer la démolition, le gouvernement bulgare c'était excusé en alléguant l'insuffisance des moyens que l'État pouvait affecter à cette destination, (...) Du reste le ministre continuerait à consacrer la plus grande attention à cette affaire, afin que là aussi les dispositions du traité de Berlin fussent exécutées».*

თარგმანი: „საგარეო საქმეთა მინისტრმა წარუდგინა დეტალური ინფორმაცია დუნაის ციხესიმაგრეების დანგრევის შესახებ, რომელიც ბერლინის ტრაქტატით იყო გათვალისწინებული. მან დასძინა, რომ როდესაც ბულგარეთზე განხორციელდა ზეწოლა, რათა დაჩქარებულიყო დუნაის ციხესიმაგრეების დანგრევა, ბულგარეთის მთავრობამ მიზეზად მოიყვანა სახელმწიფოს მიერ ამ მიზნებისათვის გამოყოფილი არასაკმარისი რესურსები. გარდა ამისა, მინისტრი გააგრძელებს ამ საკითხის განსაკუთრებული ყურადღებით შესწავლას, რათა ბერლინის შეთანხმების დებულებები აქაც სრულად განხორციელდეს“.

„გარდა ამისა, საკითხის განსაკუთრებული ყურადღებით შესწავლის აუცილებლობა სრულიად აიხსნება იმითაც, რომ დუნაის წყლის გზა უმეტესწილად წარმოადგენდა სატრანსპორტო მაგისტრალს ჯერ კიდევ პორტას მმართველობის დროს, რაც ნათელს ჰყენს იმ გარემოებას, რის გამოც თურქეთს არ სურდა საკუთარი პოზიციების დათმობა რეგიონში (Dunaiskaya komissiya, 2004).

ამ დაპირისპირებაში, განსაკუთრებით აღმოსავლეთის საკითხის კონტექსტში, სამხედრო ტერმინოლოგია მრავლად გამოიყენებოდა დიპლომატიურ რიტორიკაში საერთაშორისო საკითხების გადაწყვეტისას. ეს თავის მხრივ, პრობლემის გადაჭრის მკაცრ მეთოდებს, სამხედრო ძალის დემონსტრირებას გულისხმობდა: *«Pour bien se rendre compte de notre entente avec l'Allemagne, ... il importerait de savoir quelles instructions ont été données à cet égard à nos représentants diplomatiques*

auprès de la Porte et surtout si le commandant de l'escadre autrichienne faisant partie de la flotte combinée, a l'ordre d'agir de concert avec le commandant de l'escadre allemande».

თარგმნი: „გერმანიასთან ჩვენი ურთიერთგაგების სრულად გასაგებად.... მნიშვნელოვანი იქნებოდა იმის ცოდნა, თუ რა ინსტრუქციები მიეცათ ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენს დიპლომატიურ წარმომადგენლებს პორტაში და, კერძოდ, აქვს თუ არა ბრძანება ავსტრიის ესკადრილიის მეთაურს, შემავალი გაერთიანებული ფლოტის შემადგენლობაში, იმოქმედოს გერმანული ესკადრილიის მეთაურთან შეთანხმებულად“. შემთხვევითი არ იყო ინგლისისგან ავსტრია-უნგრეთის, გერმანიის, საფრანგეთის, რუსეთისა და იტალიის გაერთიანებული სამხედრო-საზღვაო ფლოტის საბრძოლო ესკადრილიების დახმარებით სამხედრო ძალის დემონსტრირების ინიციატივა, რადგან ის ამ მხრივ ყველაზე კარგად აღჭურვილი სახელმწიფო იყო.

ამავდროულად, რუსეთ-თურქეთის ბოლო ომის დასასრულს, ოსმალეთის იმპერიის ფლოტი არასახარბიელო ვითარებაში იმყოფებოდა – რომ აღარაფერი ვთქვათ იმ ფაქტზე, რომ იმპერია დაუსუსტებული იყო მე-19 საუკუნეში მომხდარი რუსეთ-თურქეთის ომების შედეგად, რომლებსაც საუკუნოვანი ისტორია ჰქონდათ და XVI საუკუნიდან იღებდნენ სათავეს. ამრიგად, 1875 წლის ეკონომიკურმა კრიზისმა და 1877–1878 წლების რუსეთ-თურქეთის საბოლოო ომით გამოწვეულმა ფინანსურად მძიმე მდგომარეობამ, იმპერიას დიდი საზღვაო ფლოტის შენარჩუნებისა და მოდერნიზაციისთვის საჭირო რესურსები წაართვა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ოსმალეთის საზღვაო ფლოტი სწრაფად გამოდიოდა საბრძოლო მწყობრიდან და საბრძოლო გემების შეცვლა მხოლოდ ათწლეულში ერთხელ შეეძლო (მორო, 2021, pp. 11–29; დელაროში, 2016, p. 3).

„აღსანიშნავია, რომ მინისტრისთვის წარდგენილ „Correspondance particulière“-ში დამოუკიდებელი ადგილობრივი კორესპონდენტების ანგარიშების ლექსიკური მახასიათებლების ანალიზმა გამოავლინა ლექსემები, რომლებიც განხილული პერიოდის არსებული ვითარების რეალიებს ასახვენ. დავასახელოთ, მაგალითად, ისტორიულ-ადმინისტრაციული ტერმინი - არქაიზმი „ლივა“, რომლის თარგმნა გარკვეულ სირთულეს წარმოადგენდა: *«On nous écrit de Scuvari, 17 octobre. Depuis plusieurs jours il y a quotidiennement dans la cour de la grande mosquée des assemblées populaires dans lesquelles Riza Pacha lui-même et surtout Osman Pacha, ainsi que Hodo Pacha, nouvellement nommé Liva, s'efforce de faire valeur valoir leur influence dans le sens de la pacification»* (თარგმანი იხილეთ ზემოთ).

საქმე იმაში მდგომარეობს, რომ 1866 წლიდან ოსმალეთის იმპერიის ადმინისტრაციული დანაყოფი სამ ინსტანციას მოიცავდა: სანჯაყი, კაზა და ვილაიეთი, რომელთაგან თითოეული რამდენიმე სანჯაყისგან შედგებოდა. ამ შემთხვევაში, სანჯაყი არის რეგიონი, ხოლო რეგიონული საბჭო არის მეჯლისი იდარე ლივა. ეს ნიშნავს, რომ ლივა/Liva არჩევითი თანამდებობაა - რეგიონული საბჭოს თავმჯდომარის მსგავსი, თუ ამ რეალიას მივყვებით (მარგიევი 2008, p. 306).

დასკვნა. როგორც აჩვენებს ფრანგული დიპლომატიური დისკურსის კონსტიტუციური ნიშნების ანალიზი, რომელიც წარმოდგენილია საარქივო მასალების ტექსტებში და პირველად შემოვიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში, ერთ-ერთი კრიზისული ეტაპის აღმოსავლეთის საკითხის დიპლომატიური რიტორიკისთვის ლექსიკურ დონეზე დამახასიათებელია სამხედრო, იურიდიული და დიპლომატიური ტერმინოლოგიის ელემენტების არსებობა. აღნიშნული კანონზომიერება განპირობებულია ბალკანეთში არსებული დაძაბული ვითარებით და მასთან დაკავშირებული წამყვანი ევროპული სახელმწიფოების გადაწყვეტილებით, რომლებიც ერთობლივი სამხედრო ძალების დემონსტრირების გზით ცდილობდნენ მკაცრი ზეწოლის განხორციელებას დასუსტებულ ოსმალეთის იმპერიაზე ბერლინის ხელშეკრულების გადაწყვეტილებების აღსასრულებლად.

ბიბლიოგრაფია

- Aksoy, E. (2007). La francophonie en Turquie de l'Empire à nos jours. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, (38/39), 57–66.
- Ardaeva, N. V. (2018). Diplomaticheskii i politicheskii diskurs [Diplomatic and political discourse]. *Vlast'*, (5), 114–118. www.isras.ru
- Averbuch, K. Ia. (2004). *Obtchaia teoria termina* [General theory of the term]. Ivan. Gosuniversitet.
- Bağış, A. I. (1985). III George Döneminde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815. In *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Yayını.
- Balandina, L. A., & Kuratchenkova, G. F. (2005). *Iazik diplomatii: tradizii i sovremennost* [The language of diplomacy: Tradition and modernity]. <http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw1/langdiplomat.html>
- Berridge, G. R. (2002). *Diplomacy: Theory and practice* (2nd ed.). Palgrave.
- Berridge, G. R., & James, A. (2001). Diplomatic language. In *A dictionary of diplomacy* (p. 67). Palgrave.
- Ceban, T. (2010). Culture et pouvoir: La correspondance diplomatique au XIXe siècle. *La francopolyphonie*, (5), https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/La%20correspondance%20diplomatique%20au%20XIXe%20si%C3%A8cle.pdf
- Cohen-Wiesenfeld, S. (2008). Le discours diplomatique dans la correspondance franco-allemande 1871-1914. *Argumentation et Analyse du Discours*, (1). DOI.org.
- Delaroche, J.-M. (2016). *Droit d'ingérence et concurrence militaire internationale en Méditerranée orientale: les puissances européennes et le maintien de l'ordre dans les Balkans, du traité de Berlin (1878) à la Première Guerre mondiale* [Doctoral dissertation, Université Charles de Gaulle - Lille III]. HAL Theses. <https://theses.hal.science/tel-01660507v1>
- Egorov, V. P. (2013). *Diplomaticheskii protocol i etiket: utcheb. posobie* [Diplomatic protocol and etiquette: A textbook]. Iuridicheskii institut MIIT. <https://miit.ru/content/%1ED0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%>
- Groc, G., & Çağlar, İ. (1985). *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours: histoire et catalogue (Varia Turcica, Vol. 2). Editions ISIS*. Inal, I. M. K. (1988). *Son asır Türk şairleri* (Vol. 4). Dergâh Yayınları.
- Kojeteva, A. S. (2012). Diplomaticheskii diskurs kak osobii vid instituzionalnogo diskursa [Diplomatic discourse as a special type of institutional discourse]. *Nauchnii vestnik Voronejskogo gosudarstvennogo arhitekturno-stroitel'nogo universiteta. Seria: Sovremennie lingvisticheskie i metodiko-didakticheskie issledovania*, (17), 54–63.
- Khorosheva, N. V., & Saakian, A. A. (2023). Spezifika perevoda frantsuzskikh diplomaticheskikh tekstov na russkii iazik [The specifics of translating French diplomatic texts into Russian]. *Evraziiskii gumanitarnii jurnal. Perevodovedenie*, (3), 72–84. <https://press.psu.ru/index.php/ehj/issue/view/488/313>
- Kurtchatkina, O. A. (2010). Nekotorie aspekti nazionalno-kulturnoi spezifiki politizeskogo diskursa [Some aspects of national-cultural specificity of political discourse]. *Vestnik MGLU, Seria iazikoznanie*, (10), 22–32.
- Lamizet, B. (2007). [Review of the book *Le discours diplomatique*, by C. Villar]. *Mots. Les langages du politique*, (84), 121–123. <https://doi.org/10.4000/mots.1093>
- Le Goffic, P. (1981). *Ambiguïté linguistique et activité de langage: Contribution à une étude historique et critique des conceptions sur l'ambiguïté du langage et à l'élaboration d'une théorie linguistique de l'ambiguïté, avec application au français* [Unpublished doctoral dissertation]. Université Paris VII.
- Le Goffic, P. (2021). Ambiguïté. In *Encyclopaedia Universalis*. www.universalis.fr
- Logunova, K. A. (2015). Strukturnye osobennosti diplomaticheskikh dokumentov [Structural features of diplomatic documents]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, 2 (44), 129–132. www.gramota.net
- Magomedova, L. A. (2008). Leksiko-stilisticheskaya kharakteristika yazyka diplomaticheskikh dokumentov XIX v. [Lexical and stylistic characteristics of the language of diplomatic documents of the 19th century]. *Izvestiya DGPU. Obshchestvennye i gumanitarnye nauki*, (2), 65–69. cyberleninka.ru
- Margiev, Z. G. (2008). *Batum vo vremena Osmanskoi imperii. Kratkii administrativnyi, statisticheskii i istoricheskii obzor g. Batumi i regiona v sostave Osmanskoi imperii* [Batumi during the Ottoman Empire. A brief

- administrative, statistical, and historical overview of Batumi and the region during the Ottoman Empire]. Alioni.
- Martens, C. de. (1822). *Manuel diplomatique ou précis des droits et des fonctions des agents diplomatiques; suivi d'un recueil d'actes et d'offices pour servir de guide aux personnes qui se destinent à la carrière politique*. Treuttel & Würtz.
- Moreau, O. (2021). Une approche comparative de la réforme de l'armée entre le centre et la périphérie de l'Empire ottoman au XIXe siècle. *Outre-Mers*, 104 (396-397), 11–29. <https://doi.org/10.3917/om.172.0011>
- Reychler, L. (1979). *Patterns of diplomatic thinking: A cross-national study of structural and social- psychological determinants*. Praeger.
- Schefer, C. (1920). *D'une guerre à l'autre*. Librairie Félix Alcan.
- Terentii, L. M. (2015). Diplomaticheskii diskurs kak osobaya forma nauchnoi kommunikatsii [Diplomatic discourse as a special form of scientific communication]. *Voprosy Psikhologicheskoi*, (24), 177–184.
- Villar, C. (2006). *Le discours diplomatique*. L'Harmattan.
- Vujović, D.-D. (2021). La Troisième République française et le Monténégro (1871-1914). *Istorijski zapisi*, (1-2), 109–142. <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2021/10/VUJOVIC-La-Troisieme-Republique-francaise-et-le-Montenegro.pdf>

ელექტრონული რესურსები

- Dunaiskaya komissiya. (2004). *Dunaiskaya komissiya: 150 let svobodnogo sudokhodstva na Dunae [Danube Commission: 150 years of free navigation on the Danube]* [Brochure]. https://www.danubecommission.org/uploads/doc/publication/Broschura%202004/_DC_150_RU.pdf
- El Protocolo. (n.d.). *Diplomaticheskaya perepiska* [Diplomatic correspondence]. <https://elprotocol.wordpress.com>
- Éditions Larousse. (n.d.). *Portes de Fer [Iron Gates]*. In *Encyclopédie Larousse en ligne*. www.larousse.fr
- Kharakteristika reki dunaj. [Characteristics of the Danube River]. <https://worldofscience.ru/geografija-mira/8370-kharakteristika-reki-dunaj.html>.
- Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères. (n.d.). *Archives diplomatiques: Inventaire [Diplomatic archives: Inventory]*. <https://archivesdiplomatiques.diplomatie.gouv.fr/media/207116ab-dff7-4185-a4f8-970555dbebe4.pdf>
- Wikisource. (2021, July 26). *Documents diplomatiques français (1871-1914), série 1, tome 3, 1931 [French diplomatic documents (1871-1914), series 1, volume 3, 1931]*. [https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Documents_diplomatiques_fran%C3%A7ais_\(1871-1914\),s%C3%A9rie_1,tome_3,1931.djvu/16](https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Documents_diplomatiques_fran%C3%A7ais_(1871-1914),s%C3%A9rie_1,tome_3,1931.djvu/16)
- Anderson, M. S. (1966). *The Eastern Question, 1774–1923: A study in international relations*. St. Martin's Press. [archive.org](https://www.archive.org), pp.198-204.

ფაქტობრივი მასალა

- Archival Documents. Corpus 1.** *Ambassade Impériale Ottomane. (1880, 1 novembre). [Vienne]. Archives of the Foreign Ministries of Turkey for 1850–1914 (HR_SYS_00161_000037_005_001). Directorate of State Archives, Istanbul, Turkey.*
- Corpus 2.** *Ambassade Impériale Ottomane (a). (1880, 27 octobre). [Délégation. Annexe. N11724, N462. Vienne]. Archives of the Foreign Ministries of Turkey for 1850–1914 (HR_SYS_161/37; HR_SYS_00161_000037_003_002–004). Directorate of State Archives, Istanbul, Turkey.*
- Austria. Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten. (1868). *Austrian red-book, diplomatic correspondence of the Imperial-Royal Ministry for Foreign Affairs, from November 1866 to 31st December 1867 (No. 1). Dulau et Company.*
- Austro-Hungarian Monarchy. Ministerium des K. und K. Hauses und des Äussern. (1915). *Austro- Hungarian red book. Press of J.C. Rankin Co.*

Hungarian Red Book, English Blue Book, French Yellow Book, Russian Orange Book, Serbian Blue Book and Belgian Grey Book, the European war negotiations. (1915). F. Wyss. pp. 16–40.
Ministère des Affaires Étrangères. (1880). *Documents diplomatiques: Affaires du Monténégro (Nos 1–2).* Imprimerie Nationale.

საცნობარო სახელმძღვანელოები, ლექსიკონები

Dictionnaire Hachette encyclopédique illustré (Éd. 2000). (1999). Hachette Livre, p.973.
Dulcigno. (1880). *Revue des Deux Mondes*, 41, 953–959. fr.wikisource.org/1880-_tome_41.djvu/959
Vostotchnii vopros [The Eastern Question]. (1985). In Diplomaticheskii slovar v trekh tomakh [Diplomatic Dictionary in three volumes] (Vol. 1). Nauka.

LEXICAL FEATURES OF DIPLOMATIC DISCOURSE DURING THE PERIOD OF AGGRAVATION OF THE EASTERN QUESTION (BASED ON ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF TURKEY, 1880)

Victoria Diasamidze

PhD in Philology, Associate Professor at

Batumi Shota Rustaveli State University

Email: victoria.diasamidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8032-6962>

Leila Diasamidze

PhD in Philology, Assistant Professor at

Batumi Shota Rustaveli State University

Email: leila.diasamidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0162-8563>

Abstract. The presented work is carried out within the framework of two humanities disciplines; at the junction of history and linguistics. The study aims to analyze the lexical characteristics of diplomatic correspondence in selected documents, to examine the properties of their lexical composition and structural formats, and to determine the role and influence of such correspondence on the resolution of the Eastern Question in the history of diplomacy within the context of the studied period.

The paper gives a definition of diplomatic discourse and emphasizes its characteristics. As the analysis of the constitutive features of French diplomatic discourse in the texts of archival materials of diplomatic correspondence of the crisis stage of the Eastern Question shows, at the lexical level there is a characteristic presence of terminology from the military, legal, and diplomatic fields. The latter is explained by the strong pressure on the weakened Ottoman Empire in order to implement the decisions of the Berlin Treaty. The deciphered and translated handwritten archival materials are introduced into academic circulation for the first time.

Keywords: diplomatic discourse; archival documents; eastern question; hard power; diplomatic correspondence.

* * *

Introduction. While translating the documentation provided by the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey, documents were discovered that have a direct connection not only to my native city of Batumi, whose fate was discussed at the Berlin Congress of 1878. Of particular interest were the archival materials related to the so-called Eastern Question.

Dramatic events unfolded in Eastern Europe two years after the signing of the Berlin Treaty, as some of its provisions were not implemented by the leading powers, particularly by Turkey. It appears important to study the available diplomatic documents of that period, their connection to the Eastern Question, as well as to identify the unresolved issues, their causes, and the ways they were addressed in the history of diplomacy of that time.

Therefore, the **aim** and **objectives** of the present article are to analyze the characteristics of the diplomatic correspondence contained in the presented documents, to reveal its influence on international relations, and to study the lexical composition and format of the documentation.

To the History of the Question and Literature Review. The Eastern Question refers to the conventional term used in diplomacy and historical literature to denote a complex of international contradictions of the late 18th - early 20th centuries. They are connected with the struggle of the Balkan peoples for liberation from Ottoman rule and with the disintegration of the Ottoman Empire under the conditions of rivalry among the great powers for the division of Turkish possessions (Austria / Austria-Hungary, Great Britain, Prussia / Germany, Russia, Italy, France) (Vostotchnii vopros, 1985, T. I).

Researchers note the insufficient theoretical development of the issues of diplomatic discourse (Villar, 2006, p. 108; Ceban, 2010, pp. 321–328). Meanwhile, the history of diplomacy goes back to ancient times, and beginning from the Middle Ages to the Renaissance period, there existed a close connection between diplomats and religious figures (Berridge, 2002, p. 2). The lack of theoretical studies does not mean the absence of publications on the specifics of the language of diplomacy. Thus, according to Luc Reyckler, works on the history of diplomacy, collections of historical anecdotes, studies on various aspects of diplomatic activity, periodicals or anthologies of diplomatic documents and texts from collective or individual figures are distinguished by their function, topic, or period, and are arranged mainly in chronological order. Diplomatic correspondence includes, in turn, diplomats' memoirs, manuals on procedures and protocols, treaties written by well-known diplomats, as well as internal and interdepartmental correspondence (Reyckler, 1979, pp. 11, 20). In our case of interdisciplinary research, some archival documents from the late 19th century of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey are used. These are internal documents of correspondence between the ambassador of the Ottoman Empire and the Minister of Foreign Affairs, including a personal letter composed in accordance with the requirements for correspondence of this kind and an appendix, a report on one of the two meetings of the Delegations of Austria-Hungary chaired by the Minister of Foreign Affairs Baron Haymerlé.

Modern researchers, as well as authors of the nineteenth century, barely mention the specific features of diplomatic discourse, or study exclusively its stylistic aspects (Martens, 1822, p. 115; Berridge, & James, 2001, p. 67). In manuals on diplomacy, at best, one chapter is devoted to diplomatic language, where emphasis is placed on its vagueness and ambiguity (Le Goffic, 1981, p. 188; Le Goffic, 2021, n.d.). Constanze Villar believes that ambiguity in diplomacy is an integral part of communication, creating conditions for a discursive maneuver in favor of power. Moreover, vagueness is a necessary condition of international negotiations, which consist of deals and compromises, and therefore "constructive ambiguity" is inevitable, manifesting itself at different levels: semantic, pragmatic (noise versus information), and legal (official versus unofficial status) (Villar, 2006, p. 251).

Historical and Political Context. The historical and political context of the Eastern Question in 1880 requires a description of the key events of that time; the conflicts in the Balkans, the relations among the great powers, and the role of the Ottoman Empire since behind each sentence of the analyzed document lies a profound historical subtext. Therefore, we consider it appropriate to rely on a brief overview of the events connected with the resolution of the Eastern Question in the second half of the nineteenth century in order to achieve a meaningful translation and subsequent analysis of the texts. These documents were by no means always clearly written with a quill pen and required deciphering, which was carried out by us. As one of the terms of the armistice signed in San Stefano in 1878, following Turkey's defeat in the Russo-Turkish War, the independence of Serbia and Montenegro was recognized, and their territories were expanded at the expense of the Ottoman Empire (Anderson, 1966, pp. 198-204). According to the decisions of the Berlin Congress of

1878, the state of Montenegro obtained access to the seacoast and other significant territorial advantages. Although peace had been established, relations between Montenegro and Turkey continued to occupy the attention of European diplomacy. The reason for this was Turkey's failure to fulfill the conditions of the Berlin Treaty concerning Montenegro (Schaefer, 1920, p. 73; Vujović, 2021). Having promised to comply with the decisions of the Congress, Turkey repeatedly postponed the transfer of territories under various pretexts, using the activity of the Albanian League created and controlled by the Turkish authorities to undermine the implementation of the Berlin Treaty's provisions. On the initiative of England, Austria–Hungary, France, and Italy carried out a demonstration of warships in the waters of the Adriatic Sea near the coast of Dulcigno, with the aim of securing the peaceful transfer of the territories by Constantinople in accordance with the obligations accepted in the Berlin Treaty. However, the Porte avoided fulfilling them, and England then proposed issuing an ultimatum, requiring Turkey to cede Montenegro and its region within three weeks, exerting pressure through the demonstration of naval forces with the coordinated participation of all powers Austria–Hungary, France, Great Britain, and Italy. It is noteworthy that similar actions based on the principle of “hard power,” or the so-called “gunboat diplomacy,” were envisaged for resolving the Greek question as well. Otherwise, in a collective note of protest, the European powers declared their readiness to assist Montenegro by force in occupying the required territories (Vujović, 2021, pp. 120–121). It is necessary to explain the fact that internal correspondence within the Ottoman Empire at that time was conducted in French. The reason lies in the circumstance that as early as the eighteenth century, the French language had firmly established itself as the principal international language in Europe and in territories dependent on European states, replacing Latin as the language of international communication.

During this period, the French language became a means of communication both with foreigners and within the country itself, as noted in his study on the stages of Francophonie in Turkey by Mr. Ekrem Aksoy. Furthermore, the linguistic situation in the Empire was one of the reasons for the use of French in institutions of primary importance: the various ethno-religious groups that made up the Empire did not share a common language.

In the Ottoman Parliament, which was opened on March 19, 1877, sixteen languages were used, although, according to the Constitution, the official language was Turkish. Therefore, from 1854 to 1910, the working language of the Ministry of Foreign Affairs was French, and Ottoman diplomats and employees of this ministry communicated with each other in French. The *Pax ottomana*, which the Empire had set itself the task of imposing on the lands it conquered, was, under the pressure of the Western powers, replaced by a *Pax francofona* (Aksoy, 2007, pp. 57–58).

Methods and the Materials of the Study. In the present research, discourse analysis is used as the methodological approach for the study and examination of certain linguistic features found in texts of diplomatic discourse. Two main approaches are applied in the analysis of discourse. The first is based on the study of language use in so-called socially related texts. The second approach consists of the critical analysis of discourse from historical and political perspectives. Thus, this is a research method aimed at studying, in this case, written language within its social context.

As the factual material of the study, two corpora of texts in the French language were used. These were obtained from the official archives of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey and concern various issues of foreign policy, primarily related to decision-making in the framework of resolving the so-called Eastern Question, connected with Turkey's implementation of the terms of the Berlin Treaty of 1878. Copies of the handwritten original archival documents of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey were at one time provided to the author for translation from French by the late historian and doctoral candidate of Ivane

Javakhishvili Tbilisi State University, Mr. Zaur Margiev (see Corpus 1, 2 in the Bibliography: Archival Documents).

Results and Discussion. The Linguistic Aspect of Diplomatic Discourse. Researchers note certain common features that characterize diplomatic discourse. These include the frequent use of terminology of Latin, Greek, and French origin, abbreviations, flexible formulations, expressions of elevated style (since the language of diplomatic documents influences the image of the state), as well as euphemisms (Egorov, 2013, p. 41; Terentiy, 2015, pp. 177–178).

At the same time, it is stated that the grammar and syntax of the language for special purposes, that is, of diplomatic discourse, possess the characteristics of the national language system and are defined by the nominative component of the lexical system (Averbukh, 2004, p. 16). It is also noted that the diplomatic substyle represents a variety of the official–business style, having certain specific features at all linguistic levels (Magomedova, 2008).

By diplomatic correspondence, we understand a corpus of texts belonging to different types of epistolary exchange. On the one hand, these are internal documents of the ministry, such as reports sent by ambassadors to their ministers of foreign affairs, as in our case, as well as instructions and directives from the ministers. On the other hand, diplomatic correspondence includes exchanges between states in the form of various types of notes, memoranda, statements, private letters, and declarations. These fundamentally different documents serve different functions of diplomats, and the totality of such materials is designated by the general term “diplomatic correspondence” (Cohen-Wiesenfeld, 2008).

Definitions of diplomatic discourse often emphasize some of its main characteristics. For example, diplomatic discourse is considered a status-oriented discourse, that is, a type of verbal interaction between representatives of the institution of diplomacy (Kojeteva, 2012, p. 55). Diplomatic discourse is understood as discursive activity in the process of diplomatic exchange (Ceban, 2010, pp. 321–328). It is believed that political and diplomatic discourse represent a particular form of communicative activity aimed at achieving the goals and objectives of state policy (Ardaeva, 2018, p. 114). Some linguists draw an analogy between diplomatic and political discourse, defining political discourse as the actual use of language in the sociopolitical field of communication (Kurtshatkina, 2010, p. 24).

According to Constanze Villar, diplomatic discourse has three characteristic features. The first is the specialization of the diplomatic code and the fixed nature of utterance practices. The second feature is diplomatic ambiguity, which is resolved in the communication process through rhetoric, chosen strategy, and policy. Finally, the third element characteristic of diplomatic discourse is what the author calls dynamic “intersubjectivity,” which provides the discourse with an important role in shaping relations between the participants of communication. Indeed, duly accredited diplomats, in the course of negotiations or correspondence, display a certain subjectivity – what is known as the “secondary space” of diplomatic communication (Villar, 2006, pp. 39 – 50; Lamizet, 2007, pp. 121–123).

French diplomatic discourse of the nineteenth century has its own distinctive features, related to the political, historical, and cultural context. Studies conducted in this area make it possible to conclude that French diplomatic discourse is characterized by both general and specific traits. In the present article, we analyze the main characteristics of French diplomatic discourse of the second half of the nineteenth century, represented in the texts of internal correspondence between the head of Turkish diplomacy in Austria-Hungary and the Minister of Foreign Affairs of the Ottoman Empire at the lexical level. Among the principal features of the French diplomatic text, scholars note the formulaic nature of speech, a high degree of referential density, the abundance of deverbal nouns and specialized terminology, the use of euphemisms

and metaphors, rhetorical techniques, and the modality of obligation (Khorosheva, Saakyan, 2023, pp. 72–84).

Diplomatic correspondence at the end of the nineteenth century was conducted in French, even between diplomats of the Ottoman Empire, for the following reasons. The close economic, political, and cultural relations between France and the Ottoman Empire in the nineteenth century, together with the role of the French language as an international medium, led to discussions about making it the language of the proposed “Ottoman nation.” Thus, from the late nineteenth to the early twentieth century, French became the language of the elite in Turkey (Aksoy, 2007, pp. 57–66). Researchers point out that it was precisely France that exerted cultural influence on Turkey during the period of decline and disintegration of the Ottoman Empire. The Ottoman Turks, having entered into relations with the Mediterranean and European countries, ultimately decided to integrate into Western civilization, which they perceived through France, or, as it is said in Turkey, through “the French window.”

The French language effectively became the second language in Turkey, and this situation continued until the Second World War (Inal, 1988, T. IV). In addition, the foreign policy factor played its role: France, as a secondary power (compared to Great Britain), and the declining Ottoman Empire were compelled to form an alliance, as their common adversary was the Austrian dynasty (Aksoy, idem). The economic factor was also significant: France accounted for three-fifths of the entire volume of Ottoman trade with Europe (Bağış, 1985, pp. 43–52; Groc, & Çağlar, 1985, TT. XIV–XV).

An internal factor also explained why Turkish diplomats communicated with one another in French. The reason was that during the period under consideration, the French language had become not only a means of communication with foreigners but also within the country itself. The various ethnic and religious groups that composed the Empire did not share a common language. This problem arose, for example, in the Ottoman Parliament opened in 1877. According to the Constitution, the official language was Turkish, but the Assembly used sixteen languages, not to mention dialects. The linguistic situation in the Empire was therefore one of the reasons for the use of French in certain institutions of primary importance. From 1854 to 1910, the working language of the Ministry of Foreign Affairs was French, which had become the language of education, science, and the press. Ottoman diplomats and employees of this ministry communicated among themselves in French, since subjects who did not know the Turkish language could become civil servants in accordance with the principle of equality adopted by the Porte from Europe.

Much attention was devoted to seeking a balance between the interests of the great powers such as Great Britain, France, Russia, Austria–Hungary, and Germany, each pursuing their own strategies regarding the Ottoman territories. France did not play an active role in international relations in the Balkans. Its cabinet, following in the wake of British policy, nevertheless showed restraint in participating in the demonstration of naval forces that Admiral Jaureguiberry insisted upon: *The Minister believes that the current demonstration of naval forces should be suspended; a letter from the Political Director of Foreign Affairs de Courcel to the Minister of Foreign Affairs (Admiral Jaureguiberry considers that the current operation should not be stopped)* (Archives diplomatiques. n.d.). The chronology of events was reconstructed using documents from the French archives (Documents_diplomatiques, n.d.).

Initially, on August 22, 1880, France proposed that the Porte surrender Dulcigno without delay. It later refused to participate in the use of force implied by the “project of a ‘simple’ naval demonstration,” according to a statement by the Foreign Office of the British Embassy dated August 27, 1880. This was preceded by Queen Victoria’s personal letter to the Sultan on August 25, 1880, since, as it is known, the British Queen possessed the authority to declare the commencement of military action. On August 30, Turkey responded to the collective note of protest dated August 3 concerning the surrender of Monténégro. On September 2,

the French Ministry of Foreign Affairs informed Great Britain of its reservations regarding the demonstration of naval forces under the command of Admiral Lafont. Finally, on September 4, instructions were issued to the admirals of the combined naval forces stationed near Dulcigno. The next stage followed in the form of a collective note of protest, delivered in Constantinople on September 15, 1880.

Thus, within a single day, on September 24, the Porte received a second note, now marked as “urgent.” At this time, Lord Granville expressed the need for threatening rhetoric toward the Porte (Idem). It should be noted that in political discourse, a collective note of protest is an official document issued by a government, requiring appropriate attention and implying a mandatory response from the recipient. In diplomatic practice, it is rare for representatives of several states to issue a collective note. A collective note from a group of embassies is considered a *démarche* and an attempt to exert pressure. To avoid this, as well as accusations of collective *démarche*, another form of delivering identical notes exists (El Protocolo, n.d.) though at this stage of the Eastern Crisis, the European powers did not consider it necessary to apply this method.

Let us turn to the archival documents of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey, which present the official opinions of European countries regarding the resolution of the Eastern Question by the Ottoman Empire after the signing of the Berlin Treaty. In one of these documents, the Turkish ambassador to Austria–Hungary attached to his letter to the Minister of Foreign Affairs handwritten protocols of the meetings of both Austrian–Hungarian commissions. Because of the publication’s length constraints, we cite the chronologically earlier protocol of the meeting of the Delegation of the Committee on Foreign Affairs of Austria in Vienna. Austria–Hungary also had its own interests in the Eastern Question, particularly concerning territorial disputes with the Ottoman Empire, and in 1880 it actively participated in diplomatic negotiations. Austria–Hungary sought to expand its influence in the Balkans and was largely oriented toward maintaining stability in this region. The meeting of the Delegation of the Committee on Foreign Affairs of Austria in Vienna took place on October 27, 1880, under the chairmanship of the Minister of Foreign Affairs of Austria–Hungary, Baron Haymerlé. The meeting protocol (Corpus 2) contains a brief description of the speech by the rapporteur de Plener and the statements of the Commission members regarding the decision to carry out the demonstration of warships of the leading European powers off the coast of Montenegro, along with the discussion of other issues concerning the observance of the decisions of the Berlin Treaty. Three days later, on October 30, 1880, a meeting of the Hungarian Delegation took place, during which its members expressed their opinions on resolving the tense situation in the Balkans. Reports of both meetings, accompanied by a letter from the Ottoman ambassador to Austria–Hungary, were delivered to the Sultanate of the Porte *cito*, literally the day after the meeting of the second Delegation – Hungary, which testifies to their exceptional importance. It should be noted that this represents only a small portion of the diplomatic communications, among which the French-language documents alone for the year (from December 31, 1879, to December 7, 1880) make up two volumes comprising 567 documents (*Affaires étrangères, documents diplomatiques, Affaires du Monténégro, numéros 1, 2, 1880*). The documents analyzed in our study are dated November 1, 1880, and already on November 26, Turkey abandoned the Albanian city of Dulcigno/Ulcinj, which had become a port two years before the described events. As a result, Montenegrin troops entered Dulcigno, and three days later they occupied the entire region adjacent to the port (Vujovic, 2021, pp. 109–142).

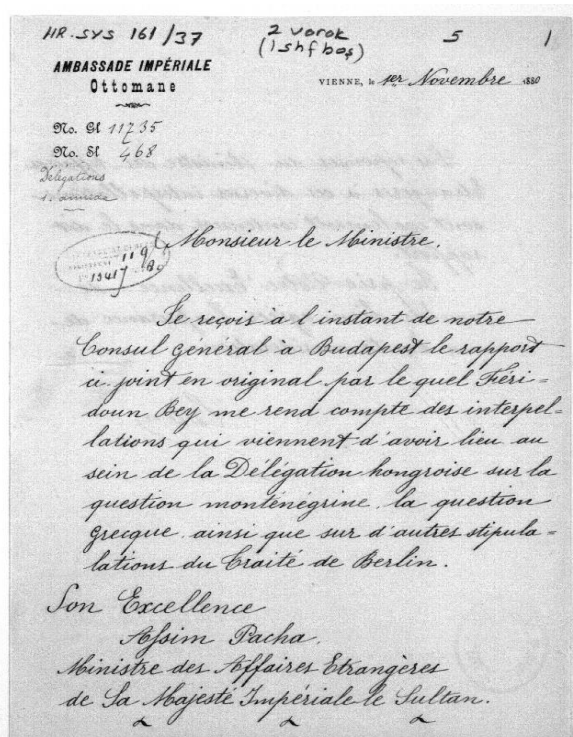
Let us present the translation of the letter from the Ambassador of the Ottoman Empire to Austria–Hungary, addressed to the Minister of Foreign Affairs of the Ottoman Empire (here and hereafter – the author’s translation from French).

Corpus 1. Translation: *Vienna, November 1, 1880. To His Excellency, the Minister of Foreign Affairs of His Imperial Majesty the Sultan. Mr. Minister,*

From our Consul General in Budapest, I have just received the original of the attached report, in which Mr. Feridun-bey presents an account of the demands for the implementation of the Berlin Treaty, voiced the day before by the members of the Hungarian Delegation regarding the question of Monténégro, the Greek question, as well as other conditions related to the execution of the Berlin Treaty. The responses of the Minister of Foreign Affairs to these various demands are also contained in the said report.

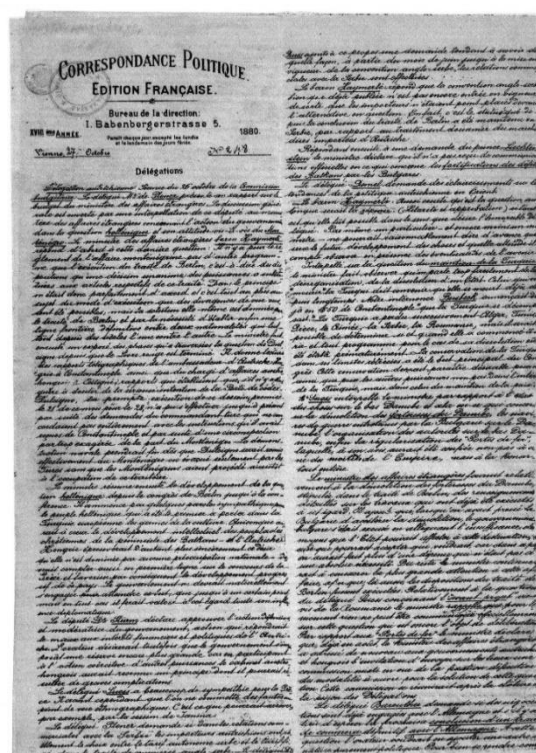
Please accept the assurance of my deepest respect, Your Excellency. Signature.

In the report of the meeting of the Austrian Delegation Committee, omitting the debates on the Greek and financial questions, let us turn to the most illustrative speeches concerning the resolution of the Eastern Question.

HR.SYS.00161

Corpus 1

HR.SYS.00161

Corpus 2

Corpus 2. Translation: Vienna, October 27, 1880.

Austrian Delegation. Meeting of October 26 of the Commission.

Delegate Mr. de Plener presented his report on the budget of the Minister of Foreign Affairs. The general discussion opened with this delegate's inquiry to the Ministry of Foreign Affairs regarding the government's actions in the Greek question and its position concerning Monténégro.

The Minister of Foreign Affairs, Baron Haymerlé, first responded to the latter question: For the settlement of the Monténégro question, there is and can be no other course of action than the fulfillment of the conditions of the Berlin Treaty, in other words, the decisions unanimously adopted by the powers in accordance with the articles of the treaty. Consequently, in principle, all were in perfect agreement, and it is, most likely, a matter of the manner of execution rather than possible differences in point of view. The solution itself is already contained in the Berlin Treaty, which finally establishes a border line between two peoples who have been hostile to one another for centuries.

The Minister then outlined the stages through which the Dulcigno question had passed since the conclusion of the Red Book. The telegram reports read aloud from the Austro-Hungarian Embassy in Constantinople, as well as the reports of the Austro-Hungarian Chargé d'Affaires in Cettigné, indicated that, despite

the Porte's apparent sincerity in its intention to cede Dulcigno, the promised implementation of this act, set for the 28th of the present month and pledged on the 21st, could not yet be realized due to the requests of the Turkish commandant. These requests did not correspond to the orders he had received from Constantinople, owing to a certain caution—without exaggeration—on the part of Monténégro. The demonstration of naval forces will conclude immediately after Dulcigno is indeed delivered to Monténégro or is left solely by the Turkish side, without being immediately occupied by the inhabitants of Monténégro. (...)

Delegate Demel requested clarifications on the tendencies of Austrian policy in the East. Baron Haymerlé replied: As short as the question is, so long will be the answer. (Liveliness and approval in the hall.) As far as possible, in the spirit desired by the honorable delegate. Even a private person, still less a minister, cannot clearly foresee the course of future events or predict what position he might adopt in the face of probable contingencies.

Regarding the question of maintaining the power of Turkey, the Minister noted that it is too easy to speak of the disorganization and disintegration of the state. He who sees Turkey as dying must admit that it has been "dying" for quite some time. Our internuncio Busbeck, as early as 1650, declared that Turkey was in a state of decay. Turkey has gradually lost Algeria, Tunisia, Greece, Crimea, Serbia, and Romania, yet it is still impossible to determine whether its decline has truly begun or from what moment. Any prediction regarding its collapse would be premature. The preservation of Turkey within its reduced borders was the main goal of the Congress. This preservation should be desired by us, as by other powers, not in the interest of Turkey itself, but in the interest of maintaining peace.(...)

Delegate Bareuther inquired whether joint negotiations with Germany had already begun and whether there was hope for the future conclusion of a definitive commercial treaty with Germany. To this question, the speaker wished to add another of a purely political nature. To have a clear understanding of the new agreement with Germany, he said, it is important to know what instructions were given on this matter to our diplomatic representatives at the Porte and, in particular, whether the commander of the Austrian squadron forming part of the joint fleet had orders to act in concert with the commander of the German squadron. The Minister of Foreign Affairs responded that, as to whether Austria-Hungary and Germany would act in concert on all unsettled issues concerning the East, and especially regarding the demonstration of naval forces, his answer was affirmative. Actions in this regard, he concluded, would be carried out in complete unanimity.

Local correspondents on the ground (Correspondance particulière) complement the overall picture of events: From Scutari they report on October 17 (1880): For several days in a row, popular assemblies have been taking place in the courtyard of the Great Mosque, in which Riza Pacha himself and especially Osman Pacha, as well as Hodo Pacha, recently elected to Liva, are doing everything in their power to restore order. Yesterday, at one of these gatherings, Hodo Pacha used all his eloquence to convince his compatriots of the urgent necessity of peacefully surrendering Dulcigno to the inhabitants of Montenegro. He was listened to in complete silence, and the people dispersed under a heavy impression. Indeed, there are unmistakable signs of despair and discouragement among the Albanians who occupy Dulcigno and its surroundings.

The position of the Porte deprives the League of any hope of retaining Dulcigno for the Albanians. Well-informed people affirm that hundreds of Albanians are abandoning their positions at Mazura Planina and Dulcigno, withdrawing to their villages and losing all hope. The committee established here by the League is almost dissolved. Four of its members, among them the restless Daud Effendi, no longer attend the meetings. Riza Pacha, on the contrary, is gaining more and more influence, and already today one can predict the course of further events in Dulcigno. Bedri Bey, adjutant to Riza Pacha, has departed for Rjeka to discuss with Micho Matanovitch the forms and details of the surrender of the port. Undoubtedly, many difficulties remain to be overcome in this matter. Yet the final concession must still be made in order to reach a definitive resolution.

As a result of the lexical analysis and identification of the realia found in the presented corpora, we can note the following features. Some historical realia encountered require additional explanations and interpretations. For instance, when the Minister refers to the so-called *Red Book*:

Le ministre fait ensuite un exposé des phases qu'a traversées la question de Dulcigno depuis que le Livre rouge est terminé.

Translation: "The Minister then described the stages through which the question of Dulcigno had passed since the completion of the Red Book."

The so-called "Color Books," named after the permanent color of their covers, first appeared in England in the seventeenth century. In Austria-Hungary, Red Books appeared for the first time in 1868. They are thematic collections of government publications and other political documents, usually of an official nature (Austria. Bundesministerium, 1868; *Hungarian Red Book*, pp. 16–40; *Austro-Hungarian Red Book*, 1915).

Regarding the lexical composition, it should be noted that alongside diplomatic vocabulary, the texts contain juridical and military terminology, such as *chargé d'affaires* — chargé d'affaires; *commandant* — ship captain, commander:

*Il donne lecture des rapports télégraphiques de l'ambassadeur de l'Autriche-Hongrie à Constantinople ainsi que **du chargé d'affaires** autriche-hongrois à Cettigné, qui établissent que s'il n'y a plus guère à douter de la sérieuse intention de la Porte de céder Dulcigno, la prompte exécution de ce dessein promise le 21 de ce mois pour le 28 n'a pu s'effectuer jusqu'à présent par suite des demandes **du commandant** turc, qui ne concordaient pas entièrement avec les instructions qu'il avait reçues de Constantinople, et par suite d'une circonspection pas trop exagérée de la part du Monténégro.*

In the next sentence of the analyzed text, military vocabulary also appears: *démonstration navale* (naval demonstration), *évacuer* (to evacuate, to abandon territory), *l'occupation de ce territoire* (occupation of the territory):

*La **démonstration navale** prendrait fin dès que Dulcigno serait remis effectivement au Monténégro ou évacué seulement par les Turcs sans que les Monténégrins aient procédé aussitôt à*

Latinisms are also an integral part of diplomatic discourse after Latin lost its status as the international language. Examples include *status quo* (existing state of affairs) and commercial-legal terminology such as *traitement douanier* (customs treatment of goods): *En fait, c'est **le status quo** depuis la conclusion du traité de Berlin a été maintenu en Serbie par rapport au **traitement douanier des marchandises importées** d'Autriche.*

The speech of the Minister of Foreign Affairs also contains an antithesis of antonymous expressions as a rhetorical device: *courte ... question / longue ... réponse*; *Le baron Haymerlé: Aussi **courte** qu'est la question, aussi **longue** serait la réponse.* Irony is evident in his exaggerated politeness toward his opponent, which can be characterized as a form of negative hyperbole: *Si tant est qu'elle fût possible dans le sens **que désire l'honorable délégué**.* Further in the speech, there appears a contextual antonymy, where the Baron contrasts *un particulier* (a private person) with *un ministre* (a minister) that is, a person endowed with authority: *Pas même **un particulier** et encore moins **un ministre** ne pourrait raisonnablement dire d'avance quel sera le futur développement des choses et quelle attitude il compte observer en présence des éventualités de l'avenir.*

Alongside Latinisms of various kinds (*status quo*, *substitisées* < *substituere*, Latin), the Minister's speech also contains religious and Catholic terminology referring to the office of *internonce*, the papal envoy, since the diplomatic function had remained a prerogative of religious figures until the nineteenth century. Thus, the Minister refers to the statement of the internuncio about Turkey: *Notre internonce Busbeck annonçait déjà en 1650 de Constantinople que la Turquie se décomposait.* A reference to this position is given in the

Dictionnaire Hachette Encyclopédique Illustré: internonce / celui qui fait fonction de nonce auprès d'un État (1999: 973).

Proper names and toponyms are quite expected in diplomatic correspondence. In the speech of the Minister of Foreign Affairs of Austria-Hungary, reference is made to the toponym «*Portes de fer*» ("Iron Gates"). The passage refers to the famous mountain pass known as the "Iron Gates" (Serb. Брдапска клисура, Rom. *Porțile de Fier*), a gorge of the Danube River situated between the termini of the Carpathian and Balkan Mountains (Larousse.Encyclopedie, n.d.).

This relic canyon, dating back five million years, became a gorge and a natural international boundary between Serbia and Romania shortly before the described events since 1878 (<https://worldofscience.ru/geografija-mira/8370-kharakteristika-reki-dunaj.html>). However, from Baron Haymerlé's speech it follows that even two years later, in 1880, the question of defining the borders remained unresolved. Therefore, he once again proposed that the Austro-Hungarian government send to the site a mixed commission to finalize all the formalities required for settling the issue: *Par rapport aux "Portes de fer" le ministre déclare que déjà en août le Ministère des affaires étrangères a adressé de nouveau pour gouvernement autrichien et hongrois, l'invitation d'envoyer sur les lieux une commission mixte en vue de la fixation définitive des modalités à suivre pour la solution de cette question.* The matter of the *Portes de fer* was raised a second time by the deputy Guess at the session of the Austrian Commission. It concerned the settlement of the situation surrounding the Iron Gates /*Portes de fer*: *M. Guess interpelle le ministre par rapport à l'état des choses sur le bas Danube et cela en ce qui concerne la démolition des forteresses du Danube, les navires de guerre entretenus par la Bulgarie sur le Danube, enfin la régularisation des "Portes de Fer" laquelle à son avis aurait été confiée non pas à une des moitiés de l'Empire mais à la Monarchie tout entière.* Translation: "Mr. Guess addressed a question to the Minister concerning the state of affairs on the Lower Danube, particularly regarding the demolition of the Danubian fortresses, the warships maintained by Bulgaria on the Danube, and finally the regulation of the 'Iron Gates,' which, in his view, should be entrusted not to one half of the Empire but to the Monarchy as a whole." From the reply of the Minister of Foreign Affairs, it follows that this question likewise remained among the unresolved ones: *Le ministre des Affaires étrangères fournit relativement à la démolition de forteresses du Danube stipule dans le traité de Berlin des renseignements détaillés sur les travaux qui ont déjà été exécuté à cet égard. Il ajoute que lorsqu'on avait pressé la Bulgarie d'accélérer la démolition, le gouvernement bulgare s'était excusé en alléguant l'insuffisance des moyens que l'État pouvait affecter à cette destination. (...) Du reste le ministre continuerait à consacrer la plus grande attention à cette affaire, afin que là aussi les dispositions du traité de Berlin fussent exécutées.*

Translation: "The Minister of Foreign Affairs provided detailed information on the work already carried out regarding the demolition of the Danubian fortresses, as stipulated in the Berlin Treaty. He added that when Bulgaria had been pressed to accelerate the demolition, the Bulgarian government excused itself by citing the insufficiency of resources that the state could allocate for that purpose. Moreover, the Minister would continue to devote the greatest attention to this matter in order that, here as well, the provisions of the Berlin Treaty might be executed."

It should be added that the necessity of close attention to this issue is entirely understandable, since the Danube waterway had long served primarily as a transportation artery even under the authority of the Porte. This circumstance explains Turkey's persistent unwillingness to yield its strategic positions in the region (danube commission, n.d.).

Military terminology appears repeatedly in the rhetoric of diplomatic documents from the crisis period of international relations related to the resolution of the Eastern Question. This arises from the rigid methods used to resolve the problem, namely, through demonstrations of military power:

“Pour bien se rendre compte de notre entente avec l'Allemagne, ... il importerait de savoir quelles instructions ont été données à cet égard à nos représentants diplomatiques auprès de la Porte et surtout si **le commandant de l'escadre autrichienne faisant partie de la flotte combinée, a l'ordre d'agir de concert avec le commandant de l'escadre allemande.**” **Translation:** “In order to fully understand our mutual understanding with Germany, it would be important to know what instructions have been issued in this regard to our diplomatic representatives at the Porte and, in particular, whether the commander of the Austrian squadron forming part of the combined fleet has been ordered to act in concert with the commander of the German squadron.” The initiative to conduct a demonstration of military force through the squadrons of the combined naval fleet of Austria-Hungary, Germany, France, Russia, and Italy originated from Great Britain and not by chance, given its superior naval capabilities at that time. Meanwhile, following the conclusion of the last Russo-Turkish war, the condition of the Ottoman Empire’s navy left much to be desired, to say nothing of the fact that the Empire had been severely weakened by a series of Russo-Turkish wars throughout the entire nineteenth century, conflicts that had, in fact, a long history dating back to the sixteenth century. Thus, the economic crisis of 1875, together with the financial burden of the Russo-Turkish War of 1877–1878, deprived the Empire of the resources necessary to maintain and modernize a large fleet. In the second half of the nineteenth century, the Ottoman navy rapidly became obsolete and was able to replace its warships only once in a decade (Moreau, 2021, pp. 11-29; Delaroche, 2016, p. 3).

It should also be noted that the lexical analysis of reports from the local unofficial correspondents presented to the Minister in the *Correspondance particulière* revealed lexemes reflecting the realia of the historical period under study. For example, the historical-administrative term and archaism *Liva* proved difficult to translate: “On nous écrit de Scuvvari, 17 octobre. Depuis plusieurs jours il y a quotidiennement dans la cour de la grande mosquée des assemblées populaires dans lesquelles Riza Pacha lui-même et surtout Osman Pacha, ainsi que Hodo Pacha, nouvellement nommé Liva, s’efforce de faire valoir leur influence dans le sens de la pacification.” (Translation provided above.) The difficulty lies in the fact that since 1866, the administrative division of the Ottoman Empire consisted of three levels: *sanjak*, *kaza*, and *vilayet* (the latter comprising several *sanjaks*). The *sanjak* was a district, and the district council was known as the *meclis idare liva*. From this, it follows that *Liva* represented an elective office, something akin to the head of a provincial council, according to this administrative reality” (Margiev, 2008, p. 306).

Conclusion. As the analysis of the constitutive features of French diplomatic discourse represented in the archival materials introduced here into scholarly circulation for the first time demonstrates, the diplomatic rhetoric of one of the crisis stages of the Eastern Question is characterized, at the lexical level, by the frequent presence of terminology drawn from the military, legal, and diplomatic spheres. This regularity is explained by the tense situation in the Balkans and by the decision of the leading European powers to exert strong pressure on the weakened Ottoman Empire through a joint demonstration of combined military forces in order to ensure compliance with the provisions of the Berlin Treaty.

REFERENCES

- Aksoy, E. (2007). La francophonie en Turquie de l’Empire à nos jours. *Documents pour l’histoire du français langue étrangère ou seconde*, (38/39), 57–66.
- Ardaeva, N. V. (2018). Diplomaticheskii i politicheskii diskurs [Diplomatic and political discourse]. *Vlast’*, (5), 114–118. www.isras.ru
- Averbuch, K. Ia. (2004). *Obtchaia teoria termina* [General theory of the term]. Ivan. Gosuniversitet.
- Bağış, A. I. (1985). III George Döneminde İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğundaki Ekonomi Siyaseti 1760-1815. In *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Yayını.

- Balandina, L. A., & Kuratchenkova, G. F. (2005). *Iazik diplomatii: tradizii i sovremennost* [The language of diplomacy: Tradition and modernity]. <http://www.ling-expert.ru/conference/langlaw1/langdiplomat.html>
- Berridge, G. R. (2002). *Diplomacy: Theory and practice* (2nd ed.). Palgrave.
- Berridge, G. R., & James, A. (2001). Diplomatic language. In *A dictionary of diplomacy* (p. 67). Palgrave.
- Ceban, T. (2010). Culture et pouvoir: La correspondance diplomatique au XIXe siècle. *La francopolyphonie*, (5), https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/La%20correspondance%20diplomatie%20au%20XIXe%20si%C3%A8cle.pdf
- Cohen-Wiesenfeld, S. (2008). Le discours diplomatique dans la correspondance franco-allemande 1871-1914. *Argumentation et Analyse du Discours*, (1). DOI.org.
- Delaroche, J.-M. (2016). *Droit d'ingérence et concurrence militaire internationale en Méditerranée orientale: les puissances européennes et le maintien de l'ordre dans les Balkans, du traité de Berlin (1878) à la Première Guerre mondiale* [Doctoral dissertation, Université Charles de Gaulle - Lille III]. HAL Theses. <https://theses.hal.science/tel-01660507v1>
- Egorov, V. P. (2013). *Diplomaticheskii protokol i etiket: utcheb. posobie* [Diplomatic protocol and etiquette: A textbook]. Iuridicheskii institut MIIT. <https://miit.ru/content/%1E%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%>
- Groc, G., & Çağlar, İ. (1985). *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours: histoire et catalogue* (Varia Turcica, Vol. 2). Editions ISIS.
- Inal, I. M. K. (1988). *Son asır Türk şairleri* (Vol. 4). Dergâh Yayınları.
- Kojeteva, A. S. (2012). Diplomaticheskii diskurs kak osobii vid instituzionalnogo diskursa [Diplomatic discourse as a special type of institutional discourse]. *Nautchnii vestnik Voronejskogo gosudarstvennogo arhitekturno-stroitel'nogo universiteta. Seria: Sovremennie lingvisticheskie i metodiko-didakticheskie issledovania*, (17), 54–63.
- Khorosheva, N. V., & Saakian, A. A. (2023). Spezifika perevoda frantsuzskikh diplomaticheskikh tekstov na russkii iazik [The specifics of translating French diplomatic texts into Russian]. *Evrasiiskii gumanitarnii jurnal. Perevodovedenie*, (3), 72–84. <https://press.psu.ru/index.php/ehj/issue/view/488/313>
- Kurtchatkina, O. A. (2010). Nekotorie aspekti nazionalno-kulturnoi spezifiki politizeskogo diskursa [Some aspects of national-cultural specificity of political discourse]. *Vestnik MGU, eria iazikoznanie*, (10), 22–32.
- Lamizet, B. (2007). [Review of the book *Le discours diplomatique*, by C. Villar]. *Mots. Les Langages du politique*, (84), 121–123. <https://doi.org/10.4000/mots.1093>
- Le Goffic, P. (1981). *Ambiguïté linguistique et activité de langage: Contribution à une étude historique et critique des conceptions sur l'ambiguïté du langage et à l'élaboration d'une théorie linguistique de l'ambiguïté, avec application au français* [Unpublished doctoral dissertation]. Université Paris VII.
- Le Goffic, P. (2021). Ambiguïté. In *Encyclopaedia Universalis*. www.universalis.fr
- Logunova, K. A. (2015). Strukturnye osobennosti diplomaticheskikh dokumentov [Structural features of diplomatic documents]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, 2 (44), 129–132. www.gramota.net
- Magomedova, L. A. (2008). Leksiko-stilisticheskaya kharakteristika yazyka diplomaticheskikh dokumentov XIX v. [Lexical and stylistic characteristics of the language of diplomatic documents of the 19th century]. *Izvestiya DGPU. Obshchestvennye i gumanitarnye nauki*, (2), 65–69. cyberleninka.ru
- Margiev, Z. G. (2008). *Batum vo vremena Osmanskoi imperii. Kratkii administrativnyi, statisticheskii i istoricheskii obzor g. Batumi i regiona v sostave Osmanskoi Imperii* [Batumi during the Ottoman Empire. A brief administrative, statistical, and historical overview of Batumi and the region during the Ottoman Empire]. Alioni.
- Martens, C. de. (1822). *Manuel diplomatique ou précis des droits et des fonctions des agents diplomatiques; suivi d'un recueil d'actes et d'offices pour servir de guide aux personnes qui se destinent à la carrière politique*. Treuttel & Würtz.
- Moreau, O. (2021). Une approche comparative de la réforme de l'armée entre le centre et la périphérie de l'Empire ottoman au XIXe siècle. *Outre-Mers*, 104 (396-397), 11–29. <https://doi.org/10.3917/om.172.0011>
- Reychler, L. (1979). *Patterns of diplomatic thinking: A cross-national study of structural and social-psychological determinants*. Praeger.
- Schefer, C. (1920). *D'une guerre à l'autre*. Librairie Félix Alcan.

Terentii, L. M. (2015). Diplomaticheskii diskurs kak osobaya forma nauchnoi kommunikatsii [Diplomatic discourse as a special form of scientific communication]. *Voprosy Psikholingvistiki*, (24), 177–184.

Villar, C. (2006). *Le discours diplomatique*. L'Harmattan.

Vujić, D.-D. (2021). La Troisième République française et le Monténégro (1871-1914). *Istorijski zapisi*, (1-2), 109–142. <https://istorijskizapisi.me/wp-content/uploads/2021/10/VUJOVIC-La-Troisieme-Republique-francaise-et-le-Montenegro.pdf>

ELECTRONIC RESOURCES

Dunaiskaya komissiya. (2004). *Dunaiskaya komissiya: 150 let svobodnogo sudokhodstva na Dunae* [Danube Commission: 150 years of free navigation on the Danube] [Brochure]. https://www.danubecommission.org/uploads/doc/publication/Broschura%202004/DC_150_RU.pdf

El Protocolo. (n.d.). *Diplomaticheskaya perepiska* [Diplomatic correspondence]. <https://elprotocol.wordpress.com>

Éditions Larousse. (n.d.). *Portes de Fer* [Iron Gates]. In *Encyclopédie Larousse en ligne*. www.larousse.fr

Kharakteristika reki dunaj. [Characteristics of the Danube River]. <https://worldofscience.ru/geografija-mira/8370-kharakteristika-reki-dunaj.html>.

Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères. (n.d.). *Archives diplomatiques: Inventaire* [Diplomatic archives: Inventory]. <https://archivesdiplomatiques.diplomatie.gouv.fr/media/207116ab-dff7-4185-a4f8-970555dbebe4.pdf>

Wikisource. (2021, July 26). *Documents diplomatiques français (1871-1914), série 1, tome 3, 1931* [French diplomatic documents (1871-1914), series 1, volume 3, 1931]. [https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Documents_diplomatiques_fran%C3%A7ais_\(1871-1914\),s%C3%A9rie_1,tome_3,1931.djvu/16](https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Documents_diplomatiques_fran%C3%A7ais_(1871-1914),s%C3%A9rie_1,tome_3,1931.djvu/16)

Anderson, M. S. (1966). *The Eastern Question, 1774–1923: A study in international relations*. St. Martin's Press. archive.org, pp.198-204.

FACTUAL MATERIAL

Archival Documents. Corpus 1. *Ambassade Impériale Ottomane. (1880, 1 novembre). [Vienne]. Archives of the Foreign Ministries of Turkey for 1850–1914 (HR_SYS_00161_000037_005_001). Directorate of State Archives, Istanbul, Turkey.*

Corpus 2. *Ambassade Impériale Ottomane (a). (1880, 27 octobre). [Délégation. Annexe. N11724, N462. Vienne]. Archives of the Foreign Ministries of Turkey for 1850–1914 (HR_SYS_161/37; HR_SYS_00161_000037_003_002–004). Directorate of State Archives, Istanbul, Turkey.*

Austria. Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten. (1868). *Austrian red-book, diplomatic correspondence of the Imperial-Royal Ministry for Foreign Affairs, from November 1866 to 31st December 1867 (No. 1). Dulau et Company.*

Austro-Hungarian Monarchy. Ministerium des K. und K. Hauses und des Äussern. (1915). *Austro-Hungarian red book. Press of J.C. Rankin Co.*

Hungarian Red Book, English Blue Book, French Yellow Book, Russian Orange Book, Serbian Blue Book and Belgian Grey Book, the European war negotiations. (1915). F. Wyss. pp. 16–40.

Ministère des Affaires Étrangères. (1880). *Documents diplomatiques: Affaires du Monténégro (Nos 1–2). Imprimerie Nationale.*

REFERENCE BOOKS, DICTIONARIES

Dictionnaire Hachette encyclopédique illustré (Éd. 2000). (1999). Hachette Livre, p.973.

Dulcigno. (1880). *Revue des Deux Mondes*, 41, 953–959. fr.wikisource.org/1880_-_tome_41.djvu/959

Vostotchnii vopros [The Eastern Question]. (1985). In Diplomaticheskii slovar v trekh tomakh [Diplomatic Dictionary in three volumes] (Vol. 1). Nauka.

ნათია კენტჩიაშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი, კავკასიის საერთაშორისო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: natia.kentchiashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8230-7633>

აბსტრაქტი. წინამდებარე კვლევის საგანია ზეპირი და წერიტი მეტყველების ურთიერთმიმართება მჭევრმეტყველების კონტექსტში. ნაშრომი მიზნად ისახავს მეტყველების ამ ორი ფორმის ძირეული თავისებურებების, მათი ლინგვისტური და კომუნიკაციური ფუნქციების გაანალიზებასა და მჭევრმეტყველებაში მათი თანაარსებობის სპეციფიკის გამოკვეთას.

კვლევის აქტუალობა განპირობებულია თანამედროვე საჯარო კომუნიკაციის ტრანსფორმაციით, სადაც ზეპირი და წერიტი ფორმები სულ უფრო მეტად ურთიერთდამოკიდებული ხდება. მიუხედავად იმისა, რომ ზეპირ და წერიტი მეტყველებას შორის განსხვავებები შესწავლილია, აღნიშნული ნაშრომი მჭევრმეტყველების ფონზე განიხილავს მათ თანაარსებობას, როგორც კომპლექსურ და ჰიბრიდულ ენობრივ-კომუნიკაციურ აქტს, რაც აქამდე, ძირითადად, ფრაგმენტულად იყო გაანალიზებული ქართულ ლინგვისტიკაში. კვლევის სიახლე გამოიხატება იმაში, რომ ნაშრომში შესწავლილია არა მხოლოდ ზეპირი და წერიტი მეტყველების საზღვრები, არამედ წარმოსახავს მათ დინამიკურ ურთიერთდამოკიდებულებას კონკრეტულ საზოგადოებრივ-ისტორიულ კონტექსტებში.

კვლევა ეფუძნება დესკრიფციულ-ანალიტიკურ და შედარებით მეთოდებს და აერთიანებს ფუნქციური სტილისტიკისა და რიტორიკის თეორიულ პრინციპებს. პირველ ეტაპზე, განხილულია წერიტი და ზეპირი მეტყველების ცნებები და მათი ლინგვისტური და კომუნიკაციური თავისებურებები, განსაკუთრებული ყურადღებით მჭევრმეტყველების ჰიბრიდული ბუნების მიმართ. მეორე ეტაპზე, შესრულებულია ქართული მჭევრმეტყველების ტექსტების სტილისტიკური და ტექსტური ანალიზი სხვადასხვა სფეროდან, სადაც შეფასებულია ტექსტის წერილობითი მომზადებისა და ზეპირი რეალიზაციის თავისებურებები. შედარებითი ანალიზის შედეგად, გამოვლენილია ზეპირი და წერიტი მეტყველების ურთიერთდაპირისპირებისა და ურთიერთშევისების მექანიზმები.

ნაშრომის ძირითადი მიზანია მჭევრმეტყველებაში წერიტი და ზეპირი მეტყველების ფუნქციური და სტრუქტურული ურთიერთმიმართების დადგენა. ამ მიზნის მისაღწევად: განსაზღვრულია ზეპირი და წერიტი მეტყველების ლინგვისტური თავისებურებები; გაანალიზებულია ამ ორ ფორმას შორის განსხვავებები; აღწერილია მჭევრმეტყველების შუალედური, გარდამავალი ბუნება მეტყველების ზეპირსა და წერიტ ფორმებს შორის; ნაჩვენებია, რომ მჭევრმეტყველება არის ორივე ფორმის ორგანული სინთეზი, რომელიც ხშირად ეფუძნება წინასწარ დაწერილ ტექსტს, მაგრამ საბოლოოდ რეალიზდება ზეპირი წარდგენის გზით; გამოკვლეულია, თუ როგორ აისახება ეს შერწყმა მჭევრმეტყველების ეფექტიანობასა და სტრუქტურულ ფორმირებაზე.

კვლევა აჩვენებს, რომ მჭევრმეტყველება ვერ განიხილება მხოლოდ ზეპირი ან მხოლოდ წერიტი ფორმის ფარგლებში – ის წარმოადგენს ჰიბრიდულ აქტივობას, სადაც წერიტი ფორმას ეკუთვნის ტექსტის წინასწარ მომზადებული სტრუქტურა და შინაარსი, ხოლო ზეპირს – ემოციური ჩართულობა, აუდიტორიის მართვის შესაძლებლობა და იმპროვიზაციის პოტენციალი. ეს კომპლექსურობა მჭევრმეტყველებას ანიჭებს უნიკალურ როლს როგორც სიტყვიერ შემოქმედებაში, ისე საზოგადოებრივ კომუნიკაციაში.

საკვანძო სიტყვები: მჭევრმეტყველება; ზეპირი მეტყველება; წერიტი მეტყველება; ფუნქციური სტილისტიკა.

* * *

შესავალი. წინამდებარე კვლევაში შევისწავლით ისეთ საკითხებს, როგორიცაა წერიტი და ზეპირი მეტყველება და მათი მიმართება მჭევრმეტყველებასთან. თითოეულ მათგანს გააჩნია თავისი დამახასიათებელი ნიშნები, რომლითაც ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდება. მჭევრმეტყველება ასევე თავისი სპეციფიკით გამოირჩევა: ის ცალსახად არც მხოლოდ წერილობითი და არც მხოლოდ ზეპირი მეტყველების ტრადიცია არაა. იმის გასარკვევად, თუ როგორი მიმართებაა აღნიშნულ საკითხებს შორის, განვიხილავთ ისეთ ავტორებს, როგორებიც არიან: გრ. კიკნაძე, ნ. კანდელაკი და სხვ. თავდაპირველად შევეხებით, ზოგადად, ზეპირი და წერიტი მეტყველების ცნებებს, რომლის ფარგლებშიც წარმოვადგენთ გრ. კიკნაძისა და სხვათა მოსაზრებებს, ხოლო შემდეგ შევეხებით ამ ორი ტერმინის მიმართებას უშუალოდ მჭევრმეტყველებასთან, რომელზე საუბრისასაც, მოვიყვანთ ნ. კანდელაკის შეხედულებებს. აღნიშნული კვლევა საშუალებას გვაძლევს, გავიაზროთ მჭევრმეტყველების მთავარი თავისებურებები, რომელიც უმთავრესად უკავშირდება ერთ მნიშვნელოვან მახასიათებელს, კერძოდ, ის თავის თავში აერთიანებს წერიტი და ზეპირი მეტყველების ტრადიციებს. ამდენად, წინამდებარე კვლევის მიზანია, გაანალიზოს ზეპირი და წერიტი მეტყველების ურთიერთმიმართება, მათი ლინგვისტური და კომუნიკაციური თავისებურებები, ასევე განსაზღვროს მათი ფუნქცია მჭევრმეტყველებაში.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა. წინამდებარე კვლევა ეფუძნება ქართული და უცხოური რიტორიკული, ლინგვისტური და სტილისტიკური ლიტერატურის ფართო სპექტრს, რომელიც შეეხება ზეპირი და წერიტი მეტყველების თავისებურებებს, მათ ურთიერთმიმართებასა და ფუნქციონირებას საჯარო კომუნიკაციის კონტექსტში.

ქართული სამეცნიერო ტრადიციიდან განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა გრ. კიკნაძის ნაშრომებს, რომლებშიც დეტალურადაა გაანალიზებული ზეპირი და წერიტი მეტყველების სტილისტიკური განსხვავებები და მათი კვლევის მნიშვნელობა მეტყველების სტილის შესწავლისათვის. კიკნაძის მიერ შემოთავაზებული თეორიული ჩარჩო საშუალებას იძლევა, ზეპირი მეტყველება განვიხილოთ, როგორც უშუალო, სიტუაციურად განპირობებული და პარალინგვისტური საშუალებებით გაჯერებული ფორმა, ხოლო წერიტი მეტყველება – როგორც უფრო კონტროლირებადი, გააზრებული და სტრუქტურულად სტაბილური მეტყველებითი სისტემა.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ნ. კანდელაკის ნაშრომები, რომლებშიც მჭევრმეტყველება წარმოდგენილია, როგორც ზეპირი ხელოვნების სპეციფიკური ფორმა, რომელიც, ამავე დროს, მჭიდროდ არის დაკავშირებული წერიტ ტრადიციასთან. კანდელაკის კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც, საჯარო სიტყვა, როგორც წესი, წინასწარ წერილობით მზადდება და შემდგომ ზეპირი პერფორმანსის სახით რეალიზდება, წარმოადგენს კვლევის ერთ-ერთ ძირითად თეორიულ საყრდენს. აღნიშნული მიდგომა მჭევრმეტყველებას წარმოაჩენს, ერთდროულად, როგორც ტექსტურ და პერფორმაციულ აქტს.

ლიტერატურის მიმოხილვაში ასევე გათვალისწინებულია აღ. გვენცაძის, ლ. კვაჭაძის, გ. კვარაცხელიასა და სხვა ავტორთა ნაშრომები, რომლებიც ეხება ფუნქციური სტილისტიკის საკითხებს, წერიტი და ზეპირი კომუნიკაციის თანაარსებობასა და საზოგადოებრივ დისკურსში მათი გამოყენების სპეციფიკას.

უცხოური რიტორიკული თეორიის კონტექსტში, კვლევა ეყრდნობა ჯ. ჯასინსკის და რ. ტოის მოსაზრებებს, სადაც რიტორიკა განიხილება, როგორც ტექსტისა და მეტყველების, პროდუქტისა და

პროცესის, ფორმისა და ფუნქციის ერთიანობა. ეს ხედვა ავსებს ქართულ სამეცნიერო ტრადიციას და საშუალებას იძლევა, მჭევრმეტყველება შეფასდეს ფართო, ინტერდისციპლინურ ჭრილში.

მეთოდოლოგია. კვლევა განხორციელდა დესკრიფციულ-ანალიტიკური მეთოდის საფუძველზე, რომლის ფარგლებში წერითი და ზეპირი მეტყველება განიხილება, როგორც ერთმანეთისგან განსხვავებულ, თუმცა მჭიდროდ ურთიერთდაკავშირებულ კომუნიკაციურ სისტემებად. კვლევის მეთოდოლოგია აერთიანებს ფუნქციური სტილისტიკისა და რიტორიკის თეორიულ მიდგომებს, რაც შესაძლებელს ხდის მეტყველების ამ ორ ფორმას შორის არსებული კავშირების კომპლექსურ ანალიზს.

პირველ ეტაპზე, ხორციელდება თეორიული ანალიზი, რომელიც მოიცავს ზეპირი და წერითი მეტყველების ცნებების, მათი ლინგვისტური და კომუნიკაციური მახასიათებლების განხილვას. ამ ეტაპზე, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა იმ თეორიულ დებულებებს, რომლებიც მჭევრმეტყველებას განიხილავს, როგორც ჰიბრიდულ ფენომენს წერითსა და ზეპირ მეტყველებას შორის.

მეორე ეტაპზე, გამოიყენება ტექსტური და სტილისტიკური ანალიზი, რომლის ფარგლებში, განიხილება ქართული მჭევრმეტყველების ნიმუშები სხვადასხვა დარგიდან და ჟანრიდან. ანალიზისას, ყურადღება ექცევა ტექსტის წინასწარ წერილობით მომზადებას, ზეპირი პერფორმანსის თავისებურებებს, ასევე იმ შემთხვევებს, როდესაც ორატორული ტექსტი წერილობითი ფორმით არსებობდა, თუმცა ზეპირად არ გაჟღერებულა.

კვლევაში ასევე გამოიყენება შედარებითი მეთოდი, რომლის მეშვეობითაც, ზეპირი და წერითი მეტყველების ფუნქციები ურთიერთდაპირისპირებითა და ურთიერთშეკვების პრინციპით განიხილება. ეს მიდგომა საშუალებას იძლევა, გამოიკვეთოს მჭევრმეტყველების გარდამავალი და ინტეგრაციული ბუნება.

მეთოდოლოგიური ჩარჩო უზრუნველყოფს მჭევრმეტყველების განხილვას არა მხოლოდ როგორც მეტყველების ფორმას, არამედ როგორც კომპლექსურ კომუნიკაციურ აქტს, სადაც ტექსტუალობა და პერფორმაციულობა ერთობლივად განსაზღვრავს რიტორიკული დისკურსის ეფექტიანობას.

წერითი და ზეპირი მეტყველება ზოგადად. შესავლის სახით, შეიძლება ითქვას, რომ მეტყველება შედგება ორი ძირითადი კომპონენტისაგან: 1) მეტყველების ნიშანდობლივი ქცევა, რომელშიც შედის: საკუთრივ სიტყვა (მეტყველების შინაარსი); სიტყვის გახმოვანება (მეტყველების ფორმა); ქესტიკულაცია და მიმიკა და სივრცეში განხორციელებული ქცევა (თანამოსაუბრეთა ერთმანეთისადმი განთავსება-განლაგების მდებარეობა); 2) მეტყველების ნიშანდობლივი სიტუაცია, რომელსაც განსაზღვრავს: სოციალური ფაქტორი, რაც ითვალისწინებს მეტყველების ვითარებას (მდგომარეობას), მონაწილეთა ურთიერთობას ორატორსა და სამეტყველო გარემოს (აუდიტორიას) შორის, მოქმედების ადგილს (ფიზიკური ფაქტორი და სხვ.). ყოველი მეტყველების თითოეული მონაწილე თავისებურად თამაშობს საკუთარ მეტყველებით როლს, რასაც უცვლელად ადგილი უჭირავს ურთიერთობების ცოცხალ დინამიკურ პროცესში. აღნიშნული როლი ექვემდებარება ურთიერთობის მონაწილეთა სტატუსს, მათ პირად დამოკიდებულებებს, სიტუაციურ გუნება-განწყობილებებს და მოვლენათა განვითარების ხასიათს, არსებული ურთიერთობებიდან გამომდინარე (ფორჩხიძე, 2018, გვ. 17). ამდენად, ნებისმიერი კომუნიკაციისას, იქნება ეს საჯარო გამოსვლა ფართო აუდიტორიის წინაშე, თუ უბრალო საუბარი ორ ადამიანს შორის, მოითხოვს თანამოსაუბრის, ან მსმენელთა გარკვეული რაოდენობის ინტერესებისა და სიტუაციის გათვალისწინებას.

თავის მხრივ, აღნიშნავენ იმასაც, რომ „ზეპირი მეტყველებისთვის დამახასიათებელია ცოცხალი კონტექსტი და ამის გამო გამომხატველობითი საშუალებების გამოყენება. ისინი გავლენას ახდენენ მეტყველებაზე, ხშირ შემთხვევაში კი ენობრივ კონსტრუქციებსაც ჩაენაცვლებიან, ამიტომ ზეპირ მეტყველებას შეიძლება ჰქონდეს უფრო ფრაგმენტული, უსრული სახე. წერითი მეტყველება

მოითხოვს მეტ სიზუსტეს, დასრულებას. იგი უფრო მოფიქრებული და გააზრებული უნდა იყოს. ნაკლებია სიტუაციური კონტექსტის გავლენა. აქ უფრო მეტია ცნობიერების კონტროლი“ (მშვიდლობაძე, 1990, გვ. 30). ამდენად, ცალსახაა წერით და ზეპირ მეტყველებას შორის არსებული სხვაობა, თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია მათი მიმართება მჭევრმეტყველებასთან.

გრ. კიკნაძე მიუთითებს, რომ სტილის შესწავლისას სხვადასხვაგვარი ღირებულება აქვს წერით და ზეპირ მეტყველებას და გამოყოფს მათ განმასხვავებელ ნიშნებს (იხ. ვრცლად, კიკნაძე, 1957, გვ. 32-35), თუმცა, როგორც ალ. გვენცაძე აღნიშნავს, ზეპირ და წერით მეტყველებას შორის განსხვავებები არ იძლევა იმის უფლებას, რომ წარმოვიდგინოთ ისინი დაპირისპირებული სტილების სახით. სტილისტიკისათვის ერთნაირ ინტერესს იწვევს ზეპირ და წერით მეტყველებაში გამოყენებული სტილისტიკური კატეგორიები (გვენცაძე, 1974, გვ. 31). ის, თუ რამდენად თანაბარმნიშვნელოვანია ზეპირი და წერითი მეტყველება, მიუთითებს ლ. კვაჭაძე: „წერითი მეტყველება დღეს ფართოდ არის გამოყენებული ზეპირ მეტყველებასთან ერთად ადამიანთა ურთიერთობისა და აზრთა გაცვლის საშუალებად“ (კვაჭაძე, 1981, გვ. 89). ვნახოთ, თუ რა თავისებურებებით ხასიათდება ზეპირი და წერითი მეტყველება გრ. კიკნაძის მიხედვით:

1. სტილის შესწავლისას, ზეპირ მეტყველებას აქვს რიგი უპირატესობა, რომელთაგან, უპირველესია მისი უშუალოება. წინასწარ მოუშადადებლობის შემთხვევაში, ზეპირი მეტყველებისას წარმოითქმის ის სიტყვები, რომლებიც სპონტანურად, მოცემულ მომენტში და დაუყოვნებლივ იჩენს თავს. ამდენად, ზეპირი მეტყველება უფრო მეტი უშუალობით ხასიათდება, ვიდრე წერითი მეტყველება, რომელიც დამატებითი კონტროლისა და სხვადასხვა კორექტურის შეტანის ერთგვარი პროდუქტია (კიკნაძე, 1957, გვ. 32-33);

2. სტილის შესასწავლად ზეპირ მეტყველებაზე დაკვირვება უფრო პროდუქტიულია ლინგვისტური თვალსაზრისით: ამ დროს, ადამიანის მეტყველებაში შედარებით ნაკლებ როლს თამაშობს სიტყვების საგანგებოდ შერჩევის ტენდენცია. მაგრამ მის ამ უპირატესობას ფარავს და აჭარბებს ის უპირატესობანი, რომლებიც წერით მეტყველებას გააჩნია და რომლებიც სტილის კანონზომიერების გამოსავლენად შესაბამის ინფორმაციას გვაწვდის (კიკნაძე, 1957, გვ. 32);

3. ზეპირ მეტყველებას განსაზღვრავს ისეთი პირობები, რომლებიც ამ მეტყველისათვის მხოლოდ მოცემულ მომენტში შეიძლება იყოს გადამწყვეტი. მაგალითად, შეიძლება ადამიანის მეტყველება სხვაგვარი იყოს იმის მიხედვით, თუ ვინ არის მისი მსმენელი ამჟამად, თუ რა აწუხებს მას, რამდენად არის იგი მეტყველების გუნებაზე და ა.შ. ერთი სიტყვით, ზეპირი მეტყველების ყოველი ცალკეული ფაქტი ძალიან თავისებური შეიძლება იყოს ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში. ამიტომ, უშუალოდ ზეპირ მეტყველებაზე დაკვირვებით უფრო ძნელია სტილის ზოგადი რაობის გაგება. ზეპირი მეტყველებისაგან განსხვავებით, წერითი მეტყველება გაცილებით უფრო თავისუფალია ამგვარი მომენტებისაგან, რადგან ის უფრო ნაკლებადაა დამოკიდებული და შეპირობებული მეტყველისათვის შემთხვევით გარემოებათაგან (კიკნაძე, 1957, გვ. 33);

4. ზეპირ მეტყველებაში შემავსებელი მომენტის როლს ასრულებს სხვადასხვა პარალინგვისტური, ე.ი., არასიტყვიერი დამხმარე საშუალება: ჟესტიკულაცია, მიმიკა, მეტყველების ტონი და სხვ. მეტყველების სტილის შესწავლისას, მეტად საყურადღებოა სწორედ ეს არასიტყვიერი დამხმარე საშუალებანი, რადგან ისინი განსხვავებულია ყოველი კონკრეტული ენობრივი თუ სიტუაციური კონტექსტისთვის. ამ თანმხლები არასიტყვიერი საშუალებებისაგან მეტად თავისუფალია წერითი მეტყველება და ამიტომ მისი შესწავლაც უფრო საიმედო საშუალებაა სტილის ბუნების გასარკვევად (კიკნაძე, 1957, გვ. 33-34);

5. წერით მეტყველებაში საგულისხმოა წერის პროცესში შეტანილი ცვლილებები, რასაც შეუძლია გარკვეული ინფორმაცია მოწოდება ადამიანის მეტყველების სტილურ ტენდენციებზე, სტი-

ლის ჩამოყალიბებასა და მის განვითარებაზე, აგრეთვე, იმ ფაქტორებზე მითითება, რომლებიც თავს იჩენს წერისას (კიკნაძე, 1957, გვ. 34);

6. წერილობითი მასალის გამოყენებისას, ჩვენ უკეთ შეგვიძლია მივაღწევოთ თვალყური სტილის განვითარებას, მის თავისებურებას და მის რაობას, იმგვარი ნიმუშების მიხედვით, რომელთა შემქმნელნი არიან საზოგადოების ყველაზე უფრო წამყვანი და მოწინავე ადამიანები, მეტყველების დიდი ოსტატები. მათ შემოქმედებაზე დაკვირვებით, შესაძლებელია როგორც კონკრეტული ადამიანის მეტყველების სტილის, ისე, ზოგადად, სტილის ჩამოყალიბების კანონზომიერებების დადგენა (კიკნაძე, 1957, გვ. 34-35).

გრ. კიკნაძის მიხედვით, ზეპირი და წერითი მეტყველება სტილის კვლევის თვალსაზრისით განსხვავებული შესაძლებლობებით ხასიათდება. ზეპირი მეტყველების მთავარი უპირატესობა მისი უშუალობა და სპონტანურობაა, თუმცა იგი ძლიერ არის დამოკიდებული სუბიექტურ და სიტუაციურ ფაქტორებზე, აგრეთვე პარალინგვისტურ საშუალებებზე, რაც ართულებს სტილის ზოგადი კანონზომიერებების გამოვლენას. ამის საპირისპიროდ, წერითი მეტყველება ნაკლებად არის შემთხვევითი გარემოებებით განპირობებული, ექვემდებარება კონტროლსა და რედაქტირებას და იძლევა შესაძლებლობას დავაკვირდეთ სტილის ჩამოყალიბებასა და განვითარებას. ამიტომ, მიუხედავად ზეპირი მეტყველების გარკვეული უპირატესობებისა, სტილის ბუნების სიღრმისეულად შესასწავლად წერითი მეტყველება უფრო საიმედო და პროდუქტიულ მასალად მიიჩნევა.

წერითი და ზეპირი მეტყველების მიმართება მჭევრმეტყველებასთან. ქართული მჭევრმეტყველების მკვლევარი, ნ. კანდელაკი ასევე ამახვილებს ყურადღებას ზეპირ და წერით მეტყველებას შორის განსხვავებაზე (იხ. ვრცლად, კანდელაკი (შემდგ.), 1958, გვ. 9). იგი სხვაგან აღნიშნავს იმასაც, რომ მჭევრმეტყველება მხოლოდ ზეპირი მეტყველების ფორმა არაა: „მჭევრმეტყველება ზეპირი ფორმის ხელოვნებაა თავისი სპეციფიკური ბუნებით, მაგრამ საერთოდ ის სიტყვიერი შემოქმედებაა, რომლის სტილისტიკური სრულყოფისათვის აუცილებელია მისი წერილობითი ფიქსაცია. ყოველი საჯარო ზეპირი სიტყვა არსებითად წერილობით მზადდება. მისი შემდგომი ჩაწერაც ჩვეულებრივი მოვლენაა. ამ გზით მჭევრმეტყველება დებულობს ფიქსირებულ სახეს, ემსგავსება ლიტერატურულ პროდუქციას და შედის სიტყვაკაზმული მწერლობის საგანძურში. ეს გარემოება განსაზღვრავს ორატორული ხელოვნების ადგილს სიტყვიერი შემოქმედების არეში“ (კანდელაკი (შემდგ.), 1958, გვ. 10).

ზეპირი მეტყველების გარდა, ნ. კანდელაკი მიუთითებს მჭევრმეტყველებისთვის დამახასიათებელ წერილობით ტრადიციაზეც: „სხვაა აგრეთვე ნაწერის კითხვა, როცა ადამიანს ერთი სათქმელის კითხვისას არ სჭირდება ფიქრი მომდევნო სათქმელზე, რადგან ტექსტი წერილობით ფიქსირებული აზრების ხმოვანი აღდგენა აქ ხდება კითხვის განმტკიცებული ჩვევის მეშვეობით“ (კანდელაკი, 1989, გვ. 25). ზეპირ და წერით მეტყველებას შორის არსებულ განსხვავებაზე მიუთითებს ნ. კანდელაკი უშუალოდ მჭევრმეტყველების შემთხვევაში და წერს: „საჯარო ზეპირი მეტყველება, რომელიც თავისი სპეციფიკური ბუნებით დროში იმდენად განსაზღვრულია, რომ მისი თვით უმცირესი უადგილო დაყოვნება დიდ უხერხულობას იწვევს. სულ სხვაა წერითი მეტყველების პროცესი, როცა ადამიანს შეუძლია შეაჩეროს კალამი, დაფიქრდეს აზრის გამომხატველ ფორმაზე და შემდეგ მისცეს მას წერილობითი სახე. ამის შემდეგაც შეუძლია მას წამალის დაწერილი და კვლავ ახალი ფორმის აღბეჭდვა მოახდინოს. წერითი მეტყველება დროში ზუსტად განსაზღვრული არ არის“ (კანდელაკი, 1989, გვ. 25).

ზეპირ და წერით მეტყველებას შორის არსებულ განსხვავებაზე მსჯელობისას, ნ. კანდელაკი აღნიშნავს შემდეგს: „საჯარო ზეპირი მეტყველება, რომელიც თავისი სპეციფიკური ბუნებით დროში იმდენად განსაზღვრულია, რომ მისი თვით უმცირესი უადგილო დაყოვნება დიდ უხერხულობას იწვევს. სულ სხვაა წერითი მეტყველების პროცესი, როცა ადამიანს შეუძლია შეაჩეროს კალამი,

დაფიქრდეს აზრის გამომხატველ ფორმაზე და შემდეგ მისცეს მას წერილობითი სახე. ამის შემდეგაც შეუძლია მას წაშალოს დაწერილი და კვლავ ახალი ფორმის აღბეჭდვა მოახდინოს. წერიტი მეტყველება დროში ზუსტად განსაზღვრული არ არის“ (კანდელაკი, 1989, გვ. 25).

ნ. კანდელაკი ასევე მსჯელობს მჭევრმეტყველებასა და ლიტერატურას შორის მსგავსება-განსხვავებაზე და წერს, რომ ორატორის შემოქმედება და მწერლის შემოქმედება – ორივე სიტყვიერი ხელოვნების დარგებია: მათი მსგავსების უმთავრესი ნიშანი სიტყვაკაზმული ფორმაა, განსხვავების ძირითადი მაჩვენებელი ამ ფორმის სხვადასხვაგვარი გამოხატვაა. მისი გამოხატვა ზეპირია მჭევრმეტყველებაში, ხოლო წერიტია – ლიტერატურაში. ორატორისათვის დამახასიათებელია ზეპირი, ხოლო მწერლისათვის – წერიტი შემოქმედების პროცესი. მჭევრმეტყველება ზეპირი მეტყველების, ხოლო ლიტერატურა წერიტი მეტყველების უმაღლესი საფეხურია. პირველის შემოქმედებითი მასალის ფორმა ზეპირია, მეორისა – წერიტი. მათი სახით, საქმე გვაქვს მეტყველების ზეპირ და წერიტ ფორმებთან და ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება (კანდელაკი (შემდგ.), 1958, გვ. 8).

ტრადიციულად, მჭევრმეტყველება მიემართება მსმენელს, ხოლო ლიტერატურა – მკითხველს: „[...] მჭევრმეტყველების გარეშე ამთვისებული მსმენელია, ხოლო ლიტერატურისა – მკითხველი. ორატორი და მსმენელი ერთმანეთს ხვდებიან შემოქმედებითი პროცესის დროს, მწერალი და მკითხველი – შემოქმედებითი პროცესის შემდეგ“ (კანდელაკი (შემდგ.), 1958, გვ. 9). თუმცა ეს რომ მკაცრად დაკანონებული წესი არაა, ამაზე თვითონ ნ. კანდელაკი მიუთითებს და წერს, რომ მჭევრმეტყველების ესა თუ ის ნიმუში, შესაძლოა, მკითხველს მიემართებოდეს, ხოლო ლიტერატურული ნაწარმოები – მსმენელს: „ლიტერატურული ნაწარმოები შეიძლება ზეპირად წარმოითქვას დაწერის შემდეგ და მსმენელმა მოისმინოს, ხოლო ორატორული ქმნილება შეიძლება წერილობით აღიბეჭდოს წარმოთქმისას, მანამდე ან შემდეგ და მკითხველმა წაიკითხოს“ (კანდელაკი (შემდგ.), 1958, გვ. 9-10).

ნ. კანდელაკის აზრით, მჭევრმეტყველება უნდა დაიყოს ორ კომპონენტად – როგორც წერიტი და ტექსტური პროდუქტი და ზეპირი და პერფორმაციული აქტი. ეს ორივე დონე ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია: ტექსტი ამზადებს პერფორმანსს, ხოლო პერფორმანსი ახლებურ სიცოცხლეს ანიჭებს ტექსტს.

მართლაც, არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც, „რიტორიკა“ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც ნაწერის, ისე მეტყველების (ორატორული ხელოვნების) გამოსახატავად. საბოლოო ჯამში, მეტყველება ხშირად ეფუძნება წერილობით ტექსტებს და იშვიათად, შეიძლება წაკითხულ იქნეს ბეჭდური სახითაც. რიტორიკა არ შეიძლება გაგებულ იქნეს, როგორც გამონაკლისი ტექსტისა და ენის თვალსაზრისით, ტექნიკური საშუალებებისგან დამოუკიდებლად, რომელთა მეშვეობითაც იგი გადაეცემა მსმენელებსა და მკითხველებს“ (Toye, 2013, p. 4). სხვაგვარი ფორმულირება გვხვდება ჯ. ჯასინსკის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებაში, რომელშიც უფრო მკვეთრად შეინიშნება მჭევრმეტყველების წერიტი და ზეპირი მხარეების დაპირისპირება: „რიტორიკა, როგორც ფორმა vs რიტორიკა, როგორც ფუნქცია, პროდუქტი vs პროცესი“ (Jasinski, 2001, p. xxiii).

სქემა 1. ზეპირი და წერიტი მეტყველება (კანდელაკი, 1989, გვ. 25)

რიტორიკის ზეპირი და წერიტი მეტყველების ტრადიციის არსებობა დასტურდება ქართული მჭევრმეტყველების მაგალითზეც. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია მოვიხმოთ სამქადაგებლო მჭევრმეტყველების დარგის ნიმუშები, იოანე საბანისძის „აბო თბილელის წამების“ IV თავი: „ქებაჲ წმიდისა მოწამისა ჰაბომისი“, ასევე იოანე ბოლნელის „ქადაგებანი“, რომლებიც მრავალჯერადი წაკითხვის საშუალებას იძლეოდა და ამასთანავე ტექსტები ფიქსირებული იყო წერილობითი ფორმით, ხოლო ზეპირი გაქდერების შემთხვევაში, უცვლელი სახით წარმოთქმის ტრადიციას ექვემდებარებოდა. იგივე შეიძლება ითქვას აკადემიური მჭევრმეტყველების შესახებ, კერძოდ, „მეცნიერული ლექცია, მოხსენება თუ საინფორმაციო ცნობა წინასწარ მზადდება, იწერება და უმეტესად დაწერილი ტექსტის მიხედვით იკითხება. ამგვარად, ეს ფორმებიც წიგნურია და მკვეთრად უპირისპირდება არაწიგნურ მეტყველებას“ (კვარაცხელია, 1987, გვ. 3).

გარდა იმისა, რომ საჯარო გამოსვლა, უმეტესწილად, არის წერილობით წინასწარ მომზადებული, ასევე წერილობითი ფორმით, სტენოგრაფიულად შეიძლება იყოს ის დაფიქსირებული უშუალოდ პრეზენტაციის მომენტში. ძველად, თუ საჯარო გამოსვლის ჩაწერის ერთადერთი საშუალება საჯარო გამოსვლის წერილობით ფიქსირება იყო, თანამედროვე ეპოქაში ჩაწერის საშუალებების რაოდენობა მკვეთრად გაიზარდა: „ზეპირი გამოსვლა ხშირად ქვეყნდება გაზეთში, ჟურნალში ან ცალკე გამოცემად“ (კობერიძე, 2016, გვ. 19-20). მოგვიანებით, რადიოსა და შემდგომ კი, ტელევიზიის გამოგონებამ კიდევ უფრო გაზარდა ვერბალური კომუნიკაციის მასშტაბები და გამოყენების

არეალმა ფართო მასები მოიცვა. საჯარო გამოსვლების ჩასაწერად ასევე გამოიყენება აუდიო-ვიდეო ფორმატიც. ამდენად, საჯარო გამოსვლა კომპლექსური მოვლენაა, რადგან ის თავის თავში, მეტწილად, გულისხმობს სათქმელის ჯერ წერილობით წინასწარ მომზადებას, შემდეგ ზეპირი პრეზენტაციის სახით აუდიტორიის წინაშე წარდგენას და ბოლოს, მის ჩაწერას სტენოგრაფიულად, ან ვიდეო-აუდიო ვერსიის სახით.

სქემა 2. საჯარო გამოსვლის ეტაპები

ქართული ორატორული ნიმუშების სათაურებს თუ გადავხედავთ, ყველგან ცალსახად არის მითითება ორატორის თხრობის ფორმაზე – იბადება კითხვა, არის თუ არა საჯარო გამოსვლა მხოლოდ ზეპირი ანდა წერიტი მეტყველების შედეგი? ქართული ორატორული ნიმუშების სათაურებში, ხშირად, რიგით მეორე ადგილზე, თითქმის უგამონაკლისოდ, ვხვდებით სიტყვებს: „თქმული“ / „წარმოთქმული“. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ ენობრივ ფორმათა გამოყენების ასეთი მაღალი სიხშირე სათაურებში ყოველთვის ხაზს უსვამს იმას, რომ საჯარო გამოსვლა ზეპირი მეტყველების კუთვნილება უფროა, ვიდრე წერიტი მეტყველების (კენჭიაშვილი, 2024: 34).

ზემოაღნიშნული არ გამორიცხავს არც იმას, რომ საჯარო გამოსვლა წინასწარ, წერილობითი ფორმითაც იყოს მომზადებული. ქართულ მჭევრმეტყველებაში ძნელია იმგვარი ნიმუშების მოძიება, რომლებიც მეტ-ნაკლებად მაინც არ არის წინასწარ მომზადებული წერილობითი ფორმით. უფრო მეტიც, თვით ორატორულ ტრადიციაშივე მოიპოვება იმგვარი საჯარო გამოსვლის ნიმუშების სათაურები, რომელიც საპირისპიროს გვიჩვენებს. კერძოდ, ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება აკადემიური რიტორიკის დარგიდან ლექციისა და მოხსენების ჟანრის, ხოლო პოლიტიკური რიტორიკის დარგიდან – მოხსენების ჟანრის ორატორული ნიმუშების სათაურები, სადაც შესიტყვებაში გვაქვს შემდეგი კომბინაციები: „ლექცია, წაკითხული...“ და „მოხსენება, წაკითხული...“, რაც მიუთითებს წერილობითი ფორმის უპირატესობაზე ზეპირ ფორმასთან შედარებით.

ასევე, ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიაში გვხვდება რამდენიმე გამონაკლისი შემთხვევა, რომლებიც განსაკუთრებით საინტერესოდ წარმოაჩენს წერილობითი და ზეპირი ფორმების ურთიერთმიმართებას. არსებობს მაგალითები, როდესაც ორატორული ტექსტი თავიდანვე იქმნებოდა წერილობითი ფორმით და კონკრეტულად განკუთვნილი იყო საჯაროდ წარმოსათქმელად, თუმცა სხვადასხვა პოლიტიკური, სოციალური ან პირადი მიზეზის გამო, ორატორი ვერ ახერხებდა დაგეგმილ გამოსვლას.

ამგვარ ვითარებაში, ტექსტი ინახებოდა მხოლოდ წერილობითი დოკუმენტის სახით, რომელიც აუდიტორიის წინაშე არასოდეს გაჟღერებულა. მიუხედავად ამისა, ასეთი ორატორული ნიმუშები ხშირად მაინც ხვდებოდა პრესაში: ისინი ქვეყნდებოდა გაზეთებსა თუ ჟურნალებში, რაც მათ ანიჭებდა საჯაროობის სხვა, წერილობით განზომილებას. ეს პრაქტიკა საშუალებას გვაძლევს, დავინახოთ, რომ ორატორული დისკურსის ისტორიული განვითარება საქართველოში არ შემოიფარგლება მხოლოდ ზეპირი პრაქტიკით; პირიქით, წერილობითი ფორმა სიტყვას უნარჩუნებდა სახეს და ანიჭებდა შემდგომი შენახვისა და გავრცელების ფუნქციას, მაშინაც კი, როცა ტექსტი, რეალურად, ზეპირი ფორმით არ წარმოითქმებოდა.

ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიიდან ამგვარი ნიმუშის მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ კატო მიქელაძის სიტყვა, რომელიც მას მომზადებული ჰქონდა 1917 წელს, საქართველოს ეროვნულ ყრილობაზე წარმოსათქმელად, თუმცა ყრილობის თავმჯდომარემ, აკაკი ჩხენკელმა მას არ მისცა საჯაროდ გამოსვლის საშუალება. მიუხედავად ამისა, მოგვიანებით, სიტყვის წერილობითი ვერსია კატო მიქელაძემ მაინც გამოაქვეყნა მის მიერ დაფუძნებულ პერიოდულ გამოცემაში – „ხმა ქართველი ქალისა“ ორიგინალური სათაურით: „ჩემი სიტყვა, რომლის წარმოთქმის უფლება არ მომცა ბ. აკ. ჩხენკელმა ეროვნულ ყრილობაზე 20 ნოემბერს ქ. თბილისში“ (ხმა ქართველი ქალისა, 1917, გვ. 3-4).

სხვა ნიმუშებიდან აღსანიშნავია – [სიტყვა, წარმოთქმული იაკობ გოგებაშვილის მიერ ეკატერინე გაბაშვილის დაბადების 60 და სამწერლო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 40 წლის იუბილეზე, ქართულ თეატრში, ქ. თბილისში, 1911 წლის 1 მაისს]. როგორც სიტყვის შინაარსიდან ირკვევა, იაკობ გოგებაშვილს განზრახული ჰქონია, სიტყვით გამოსულიყო იუბილეზე, თუმცა ავადმყოფობის გამო ეს ვერ შეძლო და წინასწარ მომზადებული საჯარო გამოსვლის სიტყვა გაზეთში გამოაქვეყნა. სიტყვის შინაარსის გაცნობის საფუძველზე, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ეს არ არის წარმოთქმული სიტყვა, ან ადვილი შესაძლებელია, სიტყვა წარმოითქვა იუბილეზე, ხოლო იმავე სიტყვის ბეჭდური ვერსია ავტორმა გვიან დაბეჭდა (გოგებაშვილი, 1955, გვ. 175-478). ეს აზრი ნაწილობრივ მართალია, რადგან ავტორის სიტყვა გაზეთ „სახალხო გაზეთში“ ზუსტად იუბილეს დღეს, 1-ელ მაისს გამოქვეყნდა (სახალხო გაზეთი, 1911, გვ. 2-3). შეიძლება ითქვას, რომ იაკობ გოგებაშვილს წარმოსათქმელი სიტყვის წერილობითი ვერსია წინასწარ ჰქონია გაგზავნილი გაზეთის რედაქციაში დასაბეჭდად, ხოლო შემდეგ რეალურად წარმოსთქვა თუ არა, ამის დაზუსტება ჭირს.

კიდევ ერთი ნიმუშია – [სიტყვა, თქმული თბილისის ქართული გიმნაზიის წარმომადგენლის ალექსანდრე ჭიჭინაძის მიერ აკაკი წერეთლის დაკრძალვის დღეს, 1915 წლის 8 თებერვალს]; სიტყვა დაიბეჭდა ჟურნალ „განათლებაში“, ორიგინალი სათაურით – „სიტყვა: ტფილისის ქართული გიმნაზიის წარმომადგენლის ბ-ნის ალ. ბეს. ჭიჭინაძისა“, ხოლო სქოლიოში დართული აქვს რედაქტორის შენიშვნა: „ეს სიტყვა უნდა წარმოეთქვათ თებერვლის 8-ს აკაკის დაკრძალვის დღეს, მაგრამ როგორც სხვა ბევრის, არც ამის წარმოთქმა მოხერხდა“ (განათლება, 1915ა, გვ. 120).

ჟურნალ „განათლების“ ამავე ნომერში დაიბეჭდა მეორე ორატორული ნიმუში – [სიტყვა, თქმული ლადო ბზვანელის მიერ აკაკი წერეთლის დაკრძალვის დღეს, 1915 წლის 8 თებერვალს], ორიგინალური სათაურით – „აკაკის დაკრძალვის დღეს“, ხოლო ბოლოში დართული აქვს რედაქტორის შენიშვნა: „ეს სიტყვა უნდა წარმოეთქვა ავტორს, როგორც ქუთაისიდან ჩამოსულ წარმომადგენელს, მაგრამ რადგანაც კომიტეტის მიერ სიტყვების რიცხვი განსაზღვრული იყო, ამის გამო, როგორც სხვა მრავალი, არც ეს თქმულა“ (განათლება, 1915, გვ. 124).

სხვა შემთხვევებიდან აღსანიშნავია – [სიტყვა, თქმული კალისტრატე ცინცაძის მიერ კათოლიკოზ-პატრიარქის ლეონიდის გარდაცვალების გამო, 1921 წლის 17 ივლისს]. უნდა წარმოთქმულიყო სიონში 1921 წლის 17 ივლისს, მაგრამ ღვთისმსახურების მეტად გვიან გათავების გამო არ თქმულა (ცინცაძე, 2014, გვ. 170).

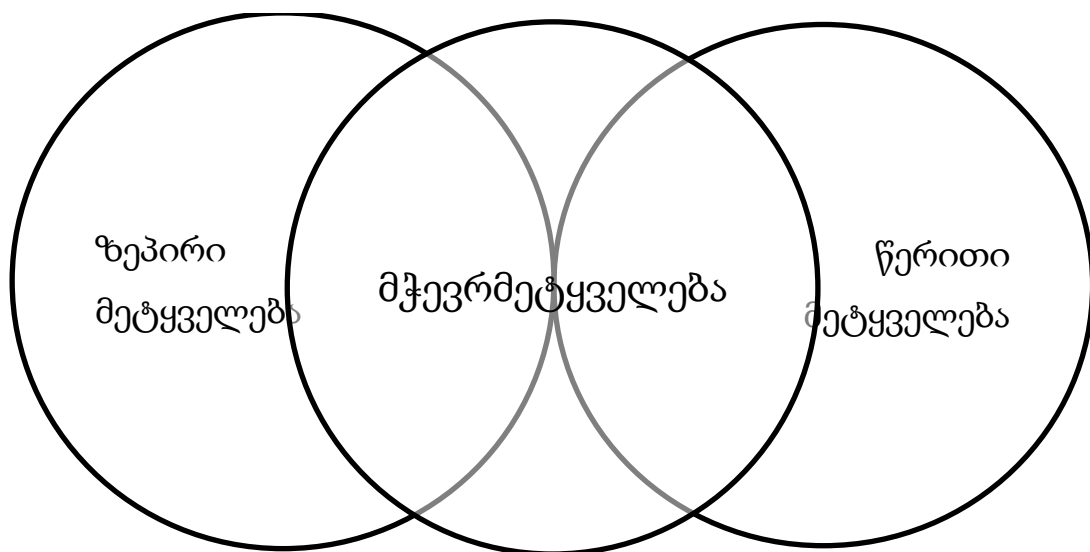
დაბოლოს, მაინც ისმის კითხვა: როგორია წერითი და ზეპირი მეტყველების მიმართება მჭევრმეტყველებასთან? საქმე ისაა, რომ საჯარო გამოსვლის ნიმუშები ტოვებს ზეპირი მეტყველების შთაბეჭდილებას. პრეზენტაცია მოითხოვს ზეპირი გზით წარდგენას, რის დროსაც ორატორი ავლენს იმპროვიზაციულ შესაძლებლობებს – ეს არის ის პირობაც, რომელიც შემოქმედებას ახდენს და მსმენელთა ყურადღების კონცენტრაციის შენარჩუნებას უზრუნველყოფს. მაგრამ ამგვარი ორატორული ნიმუშები ასევე გულისხმობს მათი ავტორების მხრიდან წინასწარ ჩარევას და სათქმელის წერილობით მომზადებას გარკვეულ დონეზე. ამდენად, არ არსებობს მკვეთრი დიქოტომია ზეპირ

და წერით მეტყველებას შორის; შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მჭევრმეტყველება აერთიანებს წერითი და ზეპირი მეტყველების ტრადიციას. თუმცა, ამავე დროს, მათგან დამოუკიდებელი საკუთარი სპეციფიკური მახასიათებლებიც აქვს, რაც ვლინდება მის იმპროვიზაციულ შესაძლებლობებში (კენჭიაშვილი, 2021, გვ. 54, 201-202). მჭევრმეტყველება თავისი ბუნებით ზეპირი მეტყველების სფეროს ეკუთვნის, თუმცა იგი ვერ წარმოგვიდგება მხოლოდ სპონტანურ, იმპროვიზაციულ პროცესად. საჯარო გამოსვლის ეფექტიანობა მნიშვნელოვანწილად განპირობებულია ტექსტის წინასწარი, წერილობითი მომზადებით, რაც უზრუნველყოფს აზრის სტრუქტურირებას, მიზნობრიობასა და შინაარსობრივ სიზუსტეს. ამდენად, მჭევრმეტყველება წარმოადგენს ისეთ კომუნიკაციურ ფორმას, სადაც ზეპირი მეტყველების ცოცხალი ხასიათი და წერითი მეტყველების ორგანიზებულობა ერთად ფუნქციონირებს.

მართლაც, ორატორული ნიმუშები გარკვეული სპეციფიკით ხასიათდება, რადგან, თავისი არსით, ისინი ზეპირ მეტყველებას გულისხმობს, თუმცა, საჭიროებიდან გამომდინარე, ხდება მათი წინასწარ წერილობითი მომზადება, ხოლო საჯაროდ წარმოთქმის შემდეგ სხვადასხვა სახით ჩაწერა – სტენოგრაფიულად, ისე ვიდეო-აუდიო ფორმატში უშუალოდ პრეზენტაციის მომენტში (კენჭიაშვილი, 2021, გვ. 54, 202). ეს გარემოება კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს იმ ფაქტს, რომ ორატორული მეტყველება დროითა და ფორმით დინამიკური პროცესია, რომელიც სცდება მკაცრად განსაზღვრულ ზეპირ ან წერით ჩარჩოებს.

შემომოყვანილ გარემოებათა გათვალისწინებით, საჯარო მჭევრმეტყველება წარმოგვიდგება, როგორც გარკვეულ გარდამავალ და საშუალო რგოლად, რომელიც აერთიანებს წერითი და ზეპირი მეტყველების ტრადიციებს. ამდენად, მჭევრმეტყველება გულისხმობს როგორც წერით, ისე ზეპირ მეტყველებას. სწორედ მათი თანაკვეთა გვაძლევს ისეთ საჯარო გამოსვლებს, რომელიც თავის მიზანს აღწევს და სიტყვიერი ხელოვნების მაღალ დონეს გვიჩვენებს (კენჭიაშვილი, 2021, გვ. 54, 202). მჭევრმეტყველება წარმოადგენს წერითი და ზეპირი მეტყველების თანაკვეთის შედეგს. სწორედ ამ სინთეზის საფუძველზე მიიღწევა ისეთი საჯარო გამოსვლები, რომლებიც ახერხებს როგორც მსმენელზე ზემოქმედებას, ისე მაღალი ესთეტიკური და კომუნიკაციური ღირებულების დემონსტრირებას. მჭევრმეტყველება, ამ გაგებით, არ არის არც მხოლოდ წერითი და არც მხოლოდ ზეპირი მეტყველება – იგი დამოუკიდებელი, სპეციფიკური სიტყვიერი ხელოვნებაა.

სქემა 3. ზეპირი და წერითი მეტყველება და მათი მიმართება მჭევრმეტყველებასთან

დასკვნა. მეტყველება, როგორც კომუნიკაციის ფორმა, ორი ძირითადი სახით ვლინდება: ზეპირი და წერიტი ფორმებით. ისინი ენის გამოყენების განსხვავებულ ფორმებს წარმოადგენს, რომლებიც დროითი, სივრცითი და სოციალური კონტექსტითაა განპირობებული. ზეპირი მეტყველება ხასიათდება უშუალოდობითა და დროითობით; ის იქმნება კონკრეტულ კომუნიკაციურ სიტუაციაში, რეალურ დროში, რაც მოითხოვს მონაწილეთა ერთდროულ ყოფნას. წერიტი მეტყველება, თავის მხრივ, დამოუკიდებელია დროისა და სივრცისაგან. ეს მახასიათებლები აჩვენებს, რომ ზეპირი მეტყველება დამოკიდებულია სიტუაციურ, ემოციურ და სოციალური კონტექსტზე, ხოლო წერიტი მეტყველება არის აბსტრაქტული და უნივერსალური. მჭევრმეტყველებაში წერიტი და ზეპირი მეტყველების ფუნქციები ხშირად ერთად თანაარსებობს: ტექსტი შეიცავს სტრუქტურას, ლოგიკას და არგუმენტაციას, ხოლო ზეპირი წარდგენა უკავშირდება ემოციას, აუდიტორიასთან კონტაქტსა და იმპროვიზაციას.

მჭევრმეტყველება თავის თავში აერთიანებს ზეპირი და წერიტი მეტყველების ელემენტებს. საჯარო გამოსვლის ტექსტს ხშირად წერენ, წინასწარ ამზადებენ, მაგრამ საბოლოო შედეგი მაინც ზეპირი ფორმით მიეწოდება აუდიტორიას. სწორედ ამიტომ, ორატორული ხელოვნება წარმოადგენს ჰიბრიდულ აქტივობას წერიტსა და ზეპირ მეტყველებას შორის. გარდა ამისა, ზეპირ და წერიტი მეტყველებას სხვადასხვა კომუნიკაციური ფუნქცია აქვს. მიუხედავად მათი განსხვავებული ბუნებისა, ისინი მჭიდრო ურთიერთკავშირს ავლენს, განსაკუთრებით მჭევრმეტყველებაში, სადაც ტექსტის წინასწარი მომზადება და ზეპირი წარმოდგენა ქმნის კომუნიკაციის ძლიერ საშუალებას. საბოლოოდ, წერიტი და ზეპირი მეტყველების განსხვავებების გააზრება მჭევრმეტყველებაში არა მხოლოდ თეორიულ, არამედ პრაქტიკულ მნიშვნელობასაც ატარებს – ის უზრუნველყოფს უფრო ეფექტური ტექსტების შექმნასა და კომუნიკაციის სტრატეგიულ მართვას.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

- განათლება (1915ა). სიტყვა: ტფილისის ქართული გიმნაზიის წარმომადგენლის ბ-ნის ალ. ბეს. ჭიჭინაძისა. სამეცნიერო-პედაგოგიური და სალიტერატურო ჟურნალი „განათლება“, თებერვალი, №2, 120-123, <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/385830>
- განათლება (1915ბ). აკაკის დაკრძალვის დღეს. სამეცნიერო-პედაგოგიური და სალიტერატურო ჟურნალი „განათლება“, თებერვალი, №2, 124, <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/385830>
- გვენცაძე, ალ. (1974). ზოგადი სტილისტიკის საფუძვლები: სახელმძღვ. პედ. ინ-ტების ქართ. ენისა და ლიტ-რის სპეც. სტუდენტებისათვის, თბილისი;
- გოგებაშვილი, ი. (1955). *თხზულებათა ათტომეული* (ტ. 4, გვ. 175-478). თბილისი: ინსტიტუტის გამომცემლობა.
- კანდელაკი, ნ. (შემდგ.). (1958). ქართული მჭევრმეტყველება: ძეგლები და მასალები, თბილისი: ხელოვნება; [SEP]
- კანდელაკი, ნ. (1989). როგორ მოვაშალოთ და წავიკითხოთ ლექცია, თბილისი: საქ. სსრ საზოგადოება „ცოდნა“;
- კენჭიაშვილი, ნ. (2021). ტროპი ქართულ მჭევრმეტყველებაში, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თეორიული და გამოყენებითი ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი, გამომცემლობა „მერიდიანი“, <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/360442>
- კენჭიაშვილი, ნ. (2024). სათაურის სტრუქტურა ქართულ მჭევრმეტყველებაში ორიგინალური ორატორული ნიმუშების მაგალითზე, აკაკი შანიძის სახელობის სამეცნიერო კითხვანი – 2024, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკა, უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 23-37, <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2024/June/books/akaki-shanidze-kitxvani.pdf>
- კვარაცხელია, გ. (1987). სამეცნიერო ფუნქციური სტილის სპეციფიკის ზოგადი დახასიათება. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. 26, 3-18; [SEP]

- კვაჭაძე, ლ. (1981). ქართული ენა, ნაწილი I: ლექსიკა, ფონეტიკა, გრაფიკა და მორფოლოგია მართლ-წერის საკითხებითურთ, თბილისი: განათლება;
- კიკნაძე, გრ. (1957). მეტყველების სტილის საკითხები, თბილისი: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა;
- კობერიძე, მ. (2016). რიტორიკული სტილი // სამეცნიერო შრომების კრებული / COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS, №10, გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი / GORI STATE TEACHING UNIVERSITY, 18-21;
- მშვიდლობაძე, რ. (1990). მეტყველების გაუცნობიერებელი ფორმალური პარამეტრების ფსიქოლოგიური ფუნქციები, თბილისი: მეცნიერება;
- ფორჩხიძე, ბ. (2018). ორატორული ხელოვნებისა და ზოგადი რიტორიკის სოციალურ-ფილოსოფიური და ლოგიკურ-გნოსეოლოგიური საფუძვლები, ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/278402>
- სახალხო გაზეთი. (1911). საიუბილეო სიტყვა, სახალხო გაზეთი, კვირა, 1 მაისი, №292, 2-3. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/524623>
- ცინცაძე, კ. (2014). ქადაგებები და სიტყვები, თბილისი: უნივერსალი, 2014.
- ხმა ქართველი ქალისა, (1917). მიქელაძე, კ., ჩემი სიტყვა რომლის წარმოთქმის უფლება არ მომცა ბ. აკ. ჩხენკელმა ეროვნულ ყრილობაზე 20^[1]_{SEP}წონებერს ქ. თბილისში, გაზეთი „ხმა ქართველი ქალისა“, №32, 3-4, <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/34546>
- Jasinski, J. (2001). Sourcebook on Rhetoric: Key Concepts in Contemporary Rhetorical Studies, Sage Publications;
- Toye, R. (2013). Rhetoric: A very short introduction, Oxford.

Natia Kentchiashvili

Doctor of Philology, Associate Professor at

Caucasus International University

Email: natia.kentchiashvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8230-7633>

Abstract. The subject of the present study is the relationship between oral and written speech within the context of rhetoric. The paper aims to analyze the fundamental characteristics of these two forms of speech, their linguistic and communicative functions, and to identify the specific nature of their coexistence in rhetorical discourse.

The relevance of the research is determined by the transformation of contemporary public communication, in which oral and written forms are becoming increasingly interdependent. Although the distinctions between oral and written speech have been widely studied, this paper examines their coexistence within rhetoric as a complex and hybrid linguistic-communicative act – an aspect that has so far been addressed only fragmentarily in Georgian linguistics. The novelty of the research lies in the fact that it explores not only the boundaries between oral and written speech, but also their dynamic interdependence within specific socio-historical contexts.

The study is based on descriptive-analytical and comparative methods and integrates the theoretical principles of functional stylistics and rhetoric. At the first stage, the concepts of oral and written speech and their linguistic and communicative characteristics are examined, with particular attention paid to the hybrid nature of rhetoric. At the second stage, a textual and stylistic analysis of samples of Georgian rhetoric from various fields is conducted, evaluating the features of written preparation and oral realization of rhetorical texts. Through comparative analysis, the mechanisms of opposition and complementarity between oral and written speech are identified.

The main objective of the paper is to determine the functional and structural relationship between written and oral speech in rhetoric. To achieve this objective, the study: defines the linguistic characteristics of oral and written speech; analyzes the differences between these two forms; describes the intermediate and transitional nature of rhetoric between oral and written modes of speech; demonstrates that rhetoric represents an organic synthesis of both forms, often based on a previously written text but ultimately realized through oral performance; and examines how this synthesis influences the effectiveness and structural formation of rhetorical discourse.

The research demonstrates that rhetoric cannot be considered solely within the framework of either oral or written speech. Rather, it constitutes a hybrid activity in which written speech provides pre-structured content and organization, while oral speech contributes emotional engagement, audience interaction, and the potential for improvisation. This complexity grants rhetoric a unique role in both verbal creativity and public communication.

Keywords: rhetoric; oral speech; written speech; functional stylistics.

Introduction. The present study examines written and oral speech and their relationship to rhetoric. Each of these forms possesses distinctive characteristics that differentiate them from one another. Rhetoric, in turn, has its own specificity: it is neither exclusively a written nor solely an oral tradition. In order to clarify the relationship among these phenomena, the study draws on the works of scholars such as Gr. Kiknadze, N. Kandelaki, and others. First, the general concepts of oral and written speech are discussed, presenting the views of Gr. Kiknadze and other scholars. Subsequently, the relationship between these two forms and rhetoric is examined, with particular reference to N. Kandelaki's perspectives. This approach allows for a clearer understanding of the main characteristics of rhetoric, which are primarily associated with one essential feature – its integration of both written and oral traditions. Accordingly, the aim of this study is to analyze the relationship between oral and written speech, their linguistic and communicative characteristics, and to define their functions within rhetoric.

Review of Sources / Literature Review. The present study is based on a broad range of Georgian and international rhetorical, linguistic, and stylistic literature addressing the characteristics of oral and written speech, their interrelationship, and their functioning within the context of public communication.

Within the Georgian scholarly tradition, particular attention is devoted to the works of Gr. Kiknadze, in which the stylistic differences between oral and written speech are analyzed in detail, along with their significance for the study of speech styles. The theoretical framework proposed by Kiknadze makes it possible to conceptualize oral speech as an immediate, situationally conditioned form enriched with paralinguistic means, while written speech is viewed as a more controlled, reflective, and structurally stable communicative system.

Equally important are the studies of N. Kandelaki, in which rhetoric is presented as a specific form of oral art that is nevertheless closely connected to the written tradition. Kandelaki's concept – according to which public speech is typically prepared in written form in advance and subsequently realized as an oral performance – constitutes one of the main theoretical foundations of the present research. This approach conceptualizes rhetoric simultaneously as a textual and performative act.

The literature review also takes into account the works of A. Gventsadze, L. Kvachadze, G. Kvaratskhelia, and other scholars who address issues of functional stylistics, the coexistence of written and oral communication, and their specific application within public discourse.

Within the context of international rhetorical theory, the study draws on the views of J. Jasinski and R. Toye, who conceptualize rhetoric as a unity of text and speech, product and process, form and function. This perspective complements the Georgian scholarly tradition and enables rhetoric to be examined within a broader interdisciplinary framework.

Methodology. The research was conducted on the basis of a descriptive-analytical method, within which written and oral speech are regarded as distinct yet closely interconnected communicative systems. The methodological framework integrates theoretical approaches from functional stylistics and rhetoric, enabling a comprehensive analysis of the interrelations between these two forms of speech.

At the first stage, a theoretical analysis is carried out, encompassing the examination of the concepts of oral and written speech, as well as their linguistic and communicative characteristics. At this stage, particular attention is paid to those theoretical propositions that conceptualize rhetoric as a hybrid phenomenon situated between written and oral modes of speech.

At the second stage, textual and stylistic analysis is employed to examine samples of Georgian rhetoric from various fields and genres. The analysis focuses on the preliminary written preparation of texts, the

specific features of oral performance, as well as cases in which rhetorical texts existed in written form but were not realized orally.

The study also employs a comparative method, through which the functions of oral and written speech are examined in terms of both opposition and complementarity. This approach makes it possible to identify the transitional and integrative nature of rhetoric.

The methodological framework thus allows rhetoric to be examined not merely as a form of speech, but as a complex communicative act in which textuality and performativity jointly determine the effectiveness of rhetorical discourse.

Oral and Written Speech: General Overview. As an introduction, it may be noted that speech consists of two main components: 1. characteristic speech behavior, which includes the word itself (the content of speech), vocalization (the form of speech), gestures and facial expressions, and spatial behavior (the positioning of interlocutors); 2. the characteristic speech situation, determined by social factors, including the communicative setting, relationships among participants, and the interaction between the speaker and the speech environment (the audience), as well as physical factors such as the place of interaction (home, educational institutions, public establishments, etc.).

Each participant in a communicative act plays a specific speech role within a dynamic process of interaction. This role is conditioned by participants' social status, personal attitudes, situational moods, and the nature of unfolding events (Forchkidze, 2018, p. 17). Consequently, any act of communication – whether a public speech before a large audience or a simple conversation between two individuals – requires consideration of the interlocutor's or audience's interests and the communicative situation.

It is also noted that "oral speech is characterized by a live context and, therefore, by the active use of expressive means. These often influence speech and may even replace linguistic constructions, which is why oral speech may appear more fragmented and incomplete. Written speech requires greater precision and completeness; it must be more deliberate and reflective, with less influence from situational context and greater conscious control" (Mshvidobadze, 1990, p. 30). Thus, the difference between oral and written speech is evident, yet their relationship to rhetoric is no less significant.

Gr. Kiknadze points out that, in stylistic studies, oral and written speech possess different values and identifies their distinguishing features (Kiknadze, 1957, pp. 32-35). However, as A. Gventsadze notes, the differences between oral and written speech do not justify viewing them as opposing styles; stylistics is equally concerned with stylistic categories used in both forms (Gventsadze, 1974, p. 31). L. Kvachadze emphasizes their equal importance: "Today, written speech is widely used alongside oral speech as a means of human interaction and exchange of ideas" (Kvachadze, 1981, p. 89). Let us examine the characteristics of oral and written speech as outlined by Gr. Kiknadze:

1. In the study of style, oral speech has several advantages, foremost among them being its immediacy. When speech is not prepared in advance, the words uttered in oral communication emerge spontaneously, appearing in the given moment and immediately taking form. Accordingly, oral speech is characterized by a greater degree of immediacy than written speech, which is the product of additional control and various forms of revision (Kiknadze, 1957, pp. 32-33);

2. From a linguistic perspective, observation of oral speech is more productive for the study of style, since in such cases the tendency toward deliberate word selection plays a relatively smaller role in human speech. However, this advantage is outweighed and surpassed by the advantages inherent in written speech, which provides more appropriate information for identifying stylistic regularities (Kiknadze, 1957, p. 32);

3. Oral speech is determined by conditions that may be decisive for the speaker only at a given moment. For example, a person's speech may vary depending on who the listener is at that moment, what concerns

the speaker, or whether the speaker is in the mood to speak, and so on. In short, each individual instance of oral speech may be highly specific in each particular case. Therefore, it is more difficult to grasp the general nature of style through direct observation of oral speech. In contrast, written speech is far freer from such momentary factors, as it is less dependent on and conditioned by incidental circumstances affecting the speaker (Kiknadze, 1957, p. 33);

4. In oral speech, the role of supplementary elements is fulfilled by various paralinguistic, that is, non-verbal auxiliary means: gestures, facial expressions, tone of speech, and others. In the study of speech style, these non-verbal auxiliary means are particularly noteworthy, as they differ according to each specific linguistic or situational context. Written speech is much freer from such accompanying non-verbal means; therefore, its study represents a more reliable method for clarifying the nature of style (Kiknadze, 1957, pp. 33-34);

5. In written speech, particular attention should be paid to the changes introduced during the process of writing, as these can provide certain information about a person's stylistic tendencies in speech, the formation and development of style, as well as indicate the factors that manifest themselves during the act of writing (Kiknadze, 1957, p. 34);

6. When using written material, we are better able to trace the development of style, its specific features, and its essence on the basis of examples created by the most prominent and leading figures of society – great masters of speech. By observing their work, it becomes possible to identify both the stylistic characteristics of an individual speaker and, more generally, the regularities governing the formation of style as such (Kiknadze, 1957, pp. 34-35).

According to Gr. Kiknadze, oral and written speech offer different possibilities for the study of style. The principal advantage of oral speech lies in its immediacy and spontaneity; however, it is strongly dependent on subjective and situational factors, as well as on paralinguistic means, which makes it difficult to identify the general regularities of style. In contrast, written speech is less conditioned by incidental circumstances, is subject to control and editing, and allows for the observation of the formation and development of style. Therefore, despite certain advantages of oral speech, written speech is considered a more reliable and productive source for the in-depth study of the nature of style.

The Relationship Between Written and Oral Speech and Rhetoric. Georgian rhetoric scholar N. Kandelaki also draws attention to the distinction between oral and written speech (see in more detail Kandelaki (ed.), 1958, p. 9). Elsewhere, he likewise notes that rhetoric is not merely a form of oral speech: "Rhetoric is the art of the oral form, with its own specific nature; however, in general it is a form of verbal creativity whose stylistic refinement requires its fixation in written form. Every public oral speech is essentially prepared in writing. Its subsequent transcription is also a common practice. In this way, rhetoric acquires a fixed form, comes to resemble literary production, and enters the treasury of artistic literature. This circumstance determines the place of oratorical art within the sphere of verbal creativity" (Kandelaki (ed.), 1958, p. 10).

In addition to oral speech, N. Kandelaki also points to the written tradition characteristic of rhetoric: "The reading of a written text is also different, when a person, while reading what has been written, does not need to think about what is to be said next, since here the written fixation of thoughts is restored in sound through the established habit of reading" (Kandelaki, 1989, p. 25). N. Kandelaki directly addresses the difference between oral and written speech in the context of rhetoric and writes: "Public oral speech, by virtue of its specific nature, is so strictly bound to time that even the slightest inappropriate pause causes great discomfort. Quite different is the process of written speech, when a person can stop the pen, reflect on the form in which a thought should be expressed, and then give it written form. Even after that, one may

erase what has been written and imprint it again in a new form. Written speech is not precisely determined in time” (Kandelaki, 1989, p. 25).

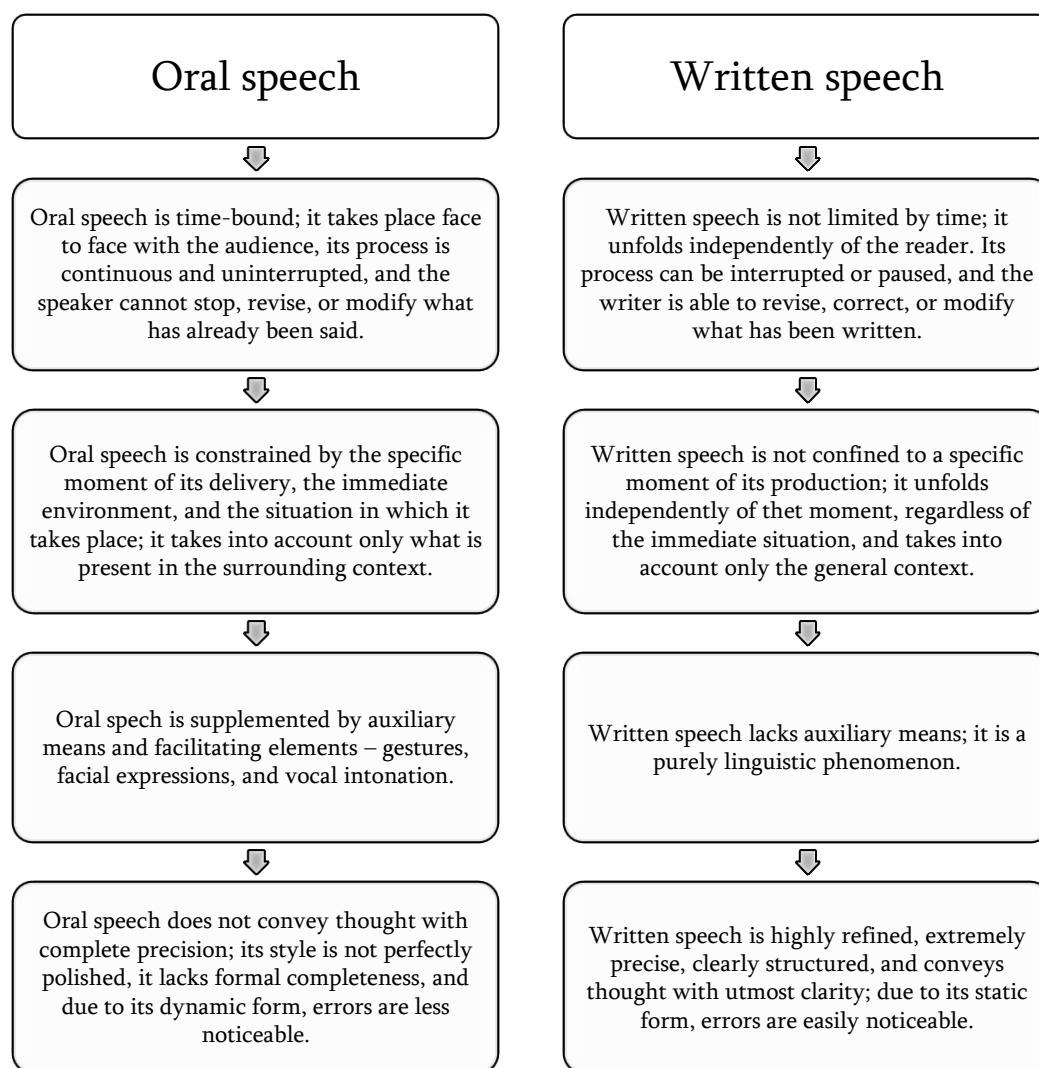
When discussing the difference between oral and written speech, N. Kandelaki notes the following: “Public oral speech, by virtue of its specific nature, is so strictly determined in time that even the slightest inappropriate pause causes great discomfort. Quite different is the process of written speech, when a person can stop the pen, reflect on the form in which a thought should be expressed, and then give it written form. Even after that, one may erase what has been written and imprint it again in a new form. Written speech is not precisely determined in time” (Kandelaki, 1989, p. 25). In addition to oral speech, N. Kandelaki also points to the written tradition characteristic of rhetoric: “The reading of a written text is also different, when a person, while reading what is to be said, does not need to think about what will be said next, since the text here represents the sounding restoration of thoughts fixed in writing through the established habit of reading” (Kandelaki, 1989, p. 25).

N. Kandelaki also reflects on the similarities and differences between rhetoric and literature, noting that the creative work of the orator and that of the writer are both branches of verbal art. Their principal point of similarity lies in their ornamented verbal form, while the main indicator of their difference is the manner in which this form is expressed. In rhetoric, this expression is oral, whereas in literature it is written. The orator is characterized by an oral creative process, while the writer by a written one. Rhetoric represents the highest stage of oral speech, whereas literature represents the highest stage of written speech. The form of the creative material in the former is oral, and in the latter written. Thus, in their respective manifestations, we are dealing with the oral and written forms of speech, which differ from one another (Kandelaki (ed.), 1958, p. 8).

Traditionally, rhetoric is addressed to a listener, whereas literature is addressed to a reader: “[...] rhetoric presupposes a listener, while literature presupposes a reader. The orator and the listener meet during the creative process, whereas the writer and the reader meet after the creative process” (Kandelaki (ed.), 1958, p. 9). However, N. Kandelaki himself points out that this is not a strictly codified rule, noting that a given rhetorical work may be addressed to a reader, while a literary work may be addressed to a listener: “A literary work may be spoken aloud after it is written and listened to by an audience, while an oratorical creation may be fixed in writing during its delivery, before it, or after it, and read by a reader” (Kandelaki (ed.), 1958, pp. 9-10).

According to N. Kandelaki, rhetoric should be divided into two components: as a written and textual product, and as an oral and performative act. These two levels are closely interconnected: the text prepares the performance, while the performance endows the text with renewed life.

Figure 1. Oral and written speech (Kandelaki, 1989, p. 25)

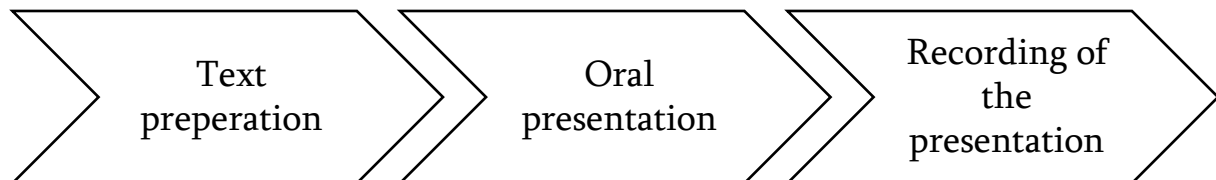
Indeed, one cannot but agree with the view according to which “the term rhetoric may be used to denote both writing and speech (the art of oratory). Ultimately, speech is often based on written texts and, on occasion, may even be read in printed form. Rhetoric cannot be understood as an exception to text and language, independent of the technical means through which it is conveyed to listeners and readers” (Toye, 2013, p. 4). A different formulation is found in the view expressed by J. Jasinski, in which the opposition between the written and oral dimensions of rhetoric is more sharply articulated: “rhetoric as form vs. rhetoric as function, product vs. process” (Jasinski, 2001, p. xxiii).

The existence of both oral and written traditions of rhetoric is also evidenced by examples from Georgian eloquence. By way of illustration, we may refer to specimens of homiletic rhetoric, such as Chapter IV of The Martyrdom of Abo of Tbilisi by Ioane Sabanisdze – “Praise of the Holy Martyr Abo” – as well as the Homilies of Ioane Bolneli. These texts allowed for repeated reading and were simultaneously fixed in written form; moreover, when delivered orally, they were subject to a tradition of verbatim recitation. The same can be said of academic rhetoric. In particular, “a scholarly lecture, report, or informational presentation is prepared in advance, written down, and in most cases delivered on the basis of a written text. Thus, these forms are bookish in nature and stand in clear opposition to non-bookish speech” (Kvaratskhelia, 1987, p. 3).

In addition to the fact that public speech is, in most cases, prepared in advance in written form, it may also be recorded in writing – stenographically – at the very moment of presentation. In earlier periods, when

the only means of preserving a public address was its written transcription, the modern era has witnessed a sharp increase in recording methods: “oral speeches are often published in newspapers, journals, or as separate editions” (Koberidze, 2016, pp. 19-20). Subsequently, the invention of radio and later television further expanded the scale of verbal communication, extending its reach to mass audiences. Audio and video formats are also used to record public speeches. Thus, public speech is a complex phenomenon, as it generally involves the prior written preparation of the message, its oral presentation before an audience, and finally its fixation either in stenographic form or as an audio or video recording.

Figure 2. Stages of a Public Speech

If we examine the titles of Georgian oratorical specimens, we find that they consistently and unambiguously indicate the form of the orator’s discourse, which raises the question of whether public speech is solely the product of oral or of written communication. In the titles of Georgian oratorical texts, very often – almost without exception – in the second position we encounter the words “spoken” / “delivered”. It has been argued that the high frequency of these linguistic forms in titles invariably emphasizes that public speech belongs more to the domain of oral speech than to that of written language (Kentchiashvili, 2024, p. 34).

The above does not preclude the possibility that a public speech may also be prepared in advance in written form. In Georgian rhetoric, it is difficult to find examples that are not, at least to some extent, prepared beforehand in writing. Moreover, within the oratorical tradition itself there are titles of public speeches that demonstrate the opposite tendency. Specifically, illustrative examples can be found in the genres of lectures and reports within academic rhetoric, as well as in the genre of reports within political rhetoric, where the titles of oratorical texts include such combinations as “Lecture, read...” and “Report, read...”. These formulations point to the predominance of the written form over the oral one.

In addition, the history of Georgian rhetoric includes several exceptional cases that are particularly revealing with regard to the relationship between written and oral forms. There are examples in which an oratorical text was created from the outset in written form and was specifically intended for public delivery; however, for various political, social, or personal reasons, the orator was unable to carry out the planned speech.

In such circumstances, the text was preserved solely in the form of a written document and was never orally delivered before an audience. Nevertheless, such oratorical texts often still found their way into the press: they were published in newspapers or journals, thereby acquiring another, written dimension of publicity. This practice allows us to observe that the historical development of oratorical discourse in Georgia is not limited to oral practice alone; on the contrary, the written form preserved the integrity of the speech and endowed it with the function of subsequent preservation and dissemination even when the text was never actually delivered orally.

An illustrative example of such a case from the history of Georgian rhetoric is the speech prepared by Kato Mikheladze for delivery at the Georgian National Congress in 1917. However, the chair of the congress, Akaki Chkhenkeli, did not grant her permission to speak publicly. Nevertheless, Kato Mikheladze later

published the written version of the speech in the periodical she had founded, *The Voice of the Georgian Woman*, under the original title: "My Speech, Which Mr. Ak. Chkhenkeli Did Not Allow Me to Deliver at the National Congress on 20 November in the City of Tbilisi" (*The Voice of the Georgian Woman*, 1917, pp. 3-4).

Among other examples, particular attention should be paid to [Speech Delivered by Iakob Gogebashvili on the Occasion of the 60th Birthday and the 40th Anniversary of the Literary and Public Activity of Ekaterine Gabashvili, at the Georgian Theatre in the City of Tbilisi, on 1 May 1911]. As is evident from the content of the speech, Iakob Gogebashvili had intended to address the jubilee with a speech; however, due to illness, he was unable to do so and published the text of the prepared public speech in a newspaper. On the basis of an analysis of the speech's content, it has been argued that this was not a speech that was actually delivered, or that it is equally possible that the speech was delivered at the jubilee and that the printed version of the same speech was published by the author at a later date (Gogebashvili, 1955, pp. 175-478). This view is partially correct, since the text of the speech was published in the newspaper *Sakhalkho Gazeti* on the very day of the jubilee, 1 May (*Sakhalkho Gazeti*, 1911, pp. 2-3). It may therefore be assumed that Gogebashvili had sent the written version of the intended speech to the newspaper's editorial office in advance for publication; however, whether the speech was in fact delivered orally remains difficult to ascertain.

Another example is [a speech delivered by the representative of the Tiflis Georgian Gymnasium, Alexander Tchitchinadze, on the day of Akaki Tsereteli's funeral, February 8, 1915]; the speech was published in the journal *Ganatileba* under the original title "Speech: by Mr. Al. B. Chichinadze, Representative of the Tiflis Georgian Gymnasium," and in the footnote, the editor added the remark: "This speech was supposed to be delivered on February 8, on the day of Akaki's funeral, but, like many others, it was not delivered" (*Ganatileba*, 1915a, p. 120).

In the same issue of the journal *Ganatileba*, a second oratorical example was also published [a speech delivered by Lado Bzvaneli on the day of Akaki Tsereteli's funeral, February 8, 1915], under the original title "On the Day of Akaki's Funeral," and at the end, the editor added the remark: "This speech was supposed to be delivered by the author, who came as a representative from Kutaisi, but since the number of speeches was limited by the committee, like many others, this one was not delivered" (*Ganatileba*, 1915b, p. 124).

Among other cases, it is worth noting [a speech delivered by Kalistrate Tsintsadze on the occasion of Catholicos-Patriarch Leonide's death, July 17, 1921]. It was supposed to be delivered in Sioni on July 17, 1921, but due to the very late conclusion of the service, it was not delivered (Tsintsadze, 2014, p. 170).

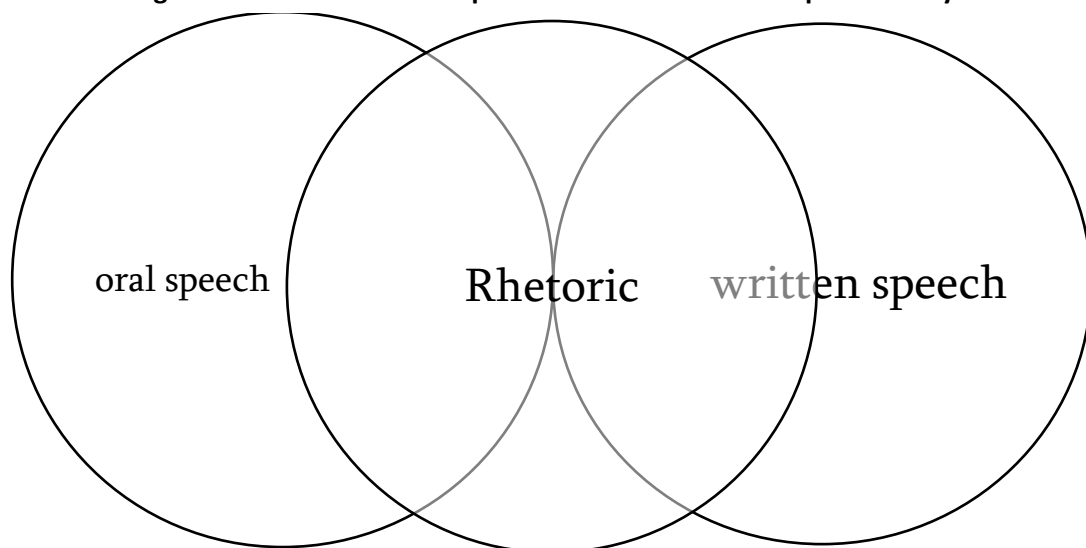
Finally, the question still arises: what is the relationship between written and oral speech and rhetoric? The point is that models of public speaking create the impression of oral speech. A presentation requires oral delivery, during which the speaker demonstrates improvisational abilities – this is precisely the condition that enables influence and ensures the maintenance of the audience's concentration. However, such rhetorical models also imply a certain degree of prior intervention by their authors and written preparation of the intended message. Therefore, there is no strict dichotomy between oral and written speech; rather, it can be argued that rhetoric unites the traditions of written and oral speech. At the same time, rhetoric possesses its own specific characteristics independent of either mode, which are manifested in its improvisational potential (Kentchiashvili, 2021, p. 54, 201-202).

By its nature, rhetoric belongs to the domain of oral speech; however, it cannot be regarded solely as a spontaneous, improvisational process. The effectiveness of public speaking is largely determined by the prior written preparation of the text, which ensures structural coherence, purposefulness, and semantic precision. Thus, rhetoric represents a form of communication in which the vitality of oral speech and the organizational rigor of written speech function in conjunction.

Indeed, rhetorical texts are characterized by a certain specificity, since in essence they presuppose oral speech; however, depending on practical needs, they are prepared in written form in advance and, after public delivery, recorded in various ways – stenographically as well as in audio and video formats during the presentation itself (Kentchiashvili, 2021, p. 54, 202). This circumstance once again emphasizes the fact that rhetorical speech is a dynamic process in terms of both time and form, transcending rigidly defined oral or written frameworks.

In view of the above considerations, public rhetoric emerges as a transitional and intermediate link that integrates the traditions of written and oral speech. Consequently, rhetoric encompasses both written and oral modes of expression. It is precisely their intersection that produces public speeches capable of achieving their communicative goals and demonstrating a high level of verbal artistry (Kentchiashvili, 2021, p. 54, 202). Rhetoric is the result of the convergence of written and oral speech. It is on the basis of this synthesis that public speeches are able both to influence the audience and to demonstrate high aesthetic and communicative value. In this sense, rhetoric is neither purely written nor purely oral speech – it is an autonomous and distinct verbal art.

Figure 3. Oral and Written Speech and their Relationship to Oratory

Conclusion. Speech, as a form of communication, manifests itself in two primary forms: oral and written. These represent different ways of using language, determined by temporal, spatial, and social contexts. Oral speech is characterized by immediacy and temporality; it is produced within a specific communicative situation in real time, which requires the simultaneous presence of the participants. Written speech, by contrast, is independent of time and space. These characteristics demonstrate that oral speech is dependent on situational, emotional, and social context, whereas written speech is abstract and universal.

In rhetoric, the functions of written and oral speech often coexist: the text contains structure, logic, and argumentation, while oral delivery is associated with emotion, interaction with the audience, and improvisation. Rhetoric thus integrates elements of both oral and written speech. The text of a public speech is often written and prepared in advance, yet the final product is ultimately delivered to the audience in oral form. For this reason, oratorical art constitutes a hybrid activity situated between written and oral speech. Moreover, oral and written speech perform different communicative functions. Despite their distinct

natures, they reveal a close interrelationship, particularly in rhetoric, where prior textual preparation combined with oral presentation creates a powerful means of communication. Ultimately, understanding the differences between written and oral speech within rhetoric has not only theoretical but also practical significance, as it enables the creation of more effective texts and the strategic management of communication.

References:

- Ganatileba (1915a). *Speech by Mr. Al. Bes. Chichinadze, representative of the Tbilisi Georgian Gymnasium*. Scientific-pedagogical and literary journal Ganatileba, February, №2, 120-123. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/385830>
- Ganatileba (1915b). *On the day of Akaki Tsereteli's funeral*. Scientific-pedagogical and literary journal Ganatileba, February, №2, 124. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/385830>
- Gventsadze, A. (1974). *Foundations of general stylistics* [Textbook for students of Georgian language and literature]. Tbilisi.
- Gogebashvili, I. (1955). *Collected works in ten volumes* (Vol. 4, pp. 175-478). Tbilisi: Institute Publishing House.
- Kandelaki, N. (Ed.). (1958). *Georgian rhetoric: Monuments and materials*. Tbilisi: Khelovneba.
- Kandelaki, N. (1989). *How to prepare and deliver a lecture*. Tbilisi: Georgian SSR Society "Knowledge".
- Kentchiashvili, N. (2021). *The trope in Georgian rhetoric*. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Institute of Theoretical and Applied Linguistics. Tbilisi: Meridian. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/360442>
- Kentchiashvili, N. (2024). *The structure of titles in Georgian rhetoric: Based on original oratorical samples*. In Akaki Shanidze Scientific Readings – 2024 (pp. 23-37). Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Library. Tbilisi: University Press. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2024/June/books/akaki-shanidze-kitxvani.pdf>
- Kvaratskhelia, G. (1987). *A general characterization of the specificity of the scientific functional style*. Iberian-Caucasian Linguistics, Vol. 26, 3-18.
- Kvachadze, L. (1981). *Georgian language, Part I: Lexicon, phonetics, graphics, and morphology with orthography*. Tbilisi: Ganatileba.
- Kiknadze, G. (1957). *Issues of speech style*. Tbilisi: Stalin Tbilisi State University Press.
- Koberidze, M. (2016). *Rhetorical style*. In Collection of Scientific Works, №10. Gori State Teaching University, 18-21.
- Mshvidobadze, R. (1990). *Psychological functions of unconscious formal parameters of speech*. Tbilisi: Metsniereba.
- Forchkidze, B. (2018). *Socio-philosophical and logical-epistemological foundations of oratorical art and general rhetoric*. Kutaisi: Akaki Tsereteli State University Press. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/278402>
- Sakhalkho Gazeti. (1911). *Jubilee speech*. Sakhalkho Gazeti, Sunday, May 1, №292, 2-3. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/524623>
- Tsintsadze, K. (2014). *Sermons and speeches*. Tbilisi: Universali.
- Voice of Georgian Women. (1917). Mikeladze, K. *My speech, the delivery of which Mr. Ak. Chkhenkeli did not allow at the National Congress on November 20 in Tbilisi*. Newspaper Voice of Georgian Women, №32, 3-4. <https://dspace.nplg.gov.ge/handle/1234/34546>
- Jasinski, J. (2001). *Sourcebook on rhetoric: Key concepts in contemporary rhetorical studies*. Sage Publications.
- Toye, R. (2013). *Rhetoric: A very short introduction*. Oxford University Press.

ქუთ: ხაჭაპურის საიდუმლო და მისი კავშირი მრავალძარღვასთან

ლელა ჩოთალიშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი, ევროპის უნივერსიტეტის პროფესორი;
თსუ ენების შემსწავლელი ცენტრის კლასიკური ენების მასწავლებელი

ელ-ფოსტა: lela.chotalishvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3205-6981>

ნინო წერედიაი

ისტორიის დოქტორი, სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის
მუზეუმის არქეოლოგიისა და ისტორიის კვლევითი

მიმართულების სამეცნიერო სექტორის ხელმძღვანელი

ელ ფოსტა: ninotserediani5555@gmail.com

ნარგიზ ახვლედიანი

ფილოლოგიის დოქტორი, ბსუ ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული
ლიტერატურის კვლევის განყოფილების მთავარი

მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3787-0195>

აბსტრაქტი. სვანეთში „დიარ“ დღემდე საკვები პურის სახელია, ხოლო მისგან ფუნქციურად და არსობრივად „გამოცალკევებული“ სარიტუალო პური არის „ლე-მზირ“, ანუ „მზირ“-ის პური. „ლე-მზირ“ განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, რომელთა შორის ერთ-ერთია „ქუთ/ქუთვ“ – ხაჭაპური, ყველჩართული პური.

მოცემული კვლევა ეხება რიტუალური კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ატრიბუტის, ყველის დამზადების ტექნოლოგიას. იმის დასამტკიცებლად, რომ რძის საკვეთად ცხოველურ ფერმენტამდე საქართველოს ტერიტორიაზე ადამიანი გამოიყენებდა მცენარეულ ფერმენტს, ჩატარდა ექსპერიმენტი, რომელმაც დაადასტურა, რომ ყველის მცენარით ამოყვანა, საქონლის კუჭის გარეშე, შესაძლებელია და ეს მცენარე არის მრავალძარღვა, რომელიც გამოირჩევა თავის სამკურნალო თვისებების წყალობით და რომელსაც ჰქვია პურის, ხაჭაპურის სახელი – „ქუთ-კვახ“ („ქუთ“ – ხაჭაპური, „კვახ“ – პური გულსართის გარეშე).

საკვანძო სიტყვები: მრავალძარღვა; ყველი; ქუთ; ლე-მზირ; დიარ.

* * *

შესავალი. სვანეთში „დიარ“ ჰქვია ნებისმიერი ფორმის, შიგთავსისა თუ დანიშნულების პურს. მისგან იწარმოება მთელი რიგი სიტყვები: „დირო-ობ“ – პურობა, „მე-ლ-დიარ“ – მჭამელი, „ლი-დიარ-ი“ – ჭმევა, „ლე-დიარ-ი“ – გამოსაკვები, „ლა-ლდიარ“ – ბაგ და ა. შ. ქორწილიც კი ქართველურ ენებში „დიარ“-თან არის დაკავშირებული (ჯავახიშვილი, 1979, გვ. 418-419).

შინაარსობლივად „დიარ“ დედის პურს უნდა ნიშნავდეს, რაც საერთოდ არაა გასაკვირი, რადგან ოდითგან მიწით საქმიანობა ქალის მოვალეობა იყო ისევე, როგორც ნადირობა და საქონლის მოშენება მამაკაცის საქმე. „დი“ ხომ დედაა სვანურში, „ლადიარ“, „ლადიარ“ კი – დედულეთი (ჩუხუა მ., 2017, გვ. 188, 616).

სვანური ენა, ერთ-ერთი უძველესი ქართველური სამეტყველო ენა, თეონიმით იყოფა სადაგად და საკრალურად, ამიტომ თეონიმი განაპირობებს საკრალური და სადაგი ლექსიკის არსებობასაც. საკრალური ცნობიერება სვანეთში მეტყველებას იწყებს სიტყვა „მზირ“-ით, რომელიც აყალიბებს წინარეპრისტინულ მსოფლმხედველობას და ქმნის რელიგიური კონტექსტის ყველა შესაძლო ვარიანტს¹. „მზირ“-ისგან იქმნება და იწარმოება ხუთი სახელდება. ესენია:

1. „ლე-მზირ“- შესაწირი წმინდა პური;
2. „ლი-მზირ“- ლოცვა, წმინდა რიტუალი;
3. „ლა-მზერ“- მადლი, ლოცვით უკუგებული;
4. „ლა-მზერ“- სალოცავი, ტაძარი;
5. „მე-მზირ“- მლოცველი.

„მზირ“-ით წარმოებული ეს ხუთივე სიტყვა კომპლექსურად ქმნის რწმენისა და მსახურების გამართულ სისტემას: გვყავს ღვთაება („მზირ“), გვაქვს შესაწირიც („ლე-მზირ“), გვაქვს შესაწირი ადგილიც („ლა-მზერ“), გვყავს შემწირველიც („მე-მზირ“) (წერელიანი, 2023, გვ. 430). მრგვალ, გაბრტყელებულ პურს სანამ სამი ლემზირი არ დაესახება, საკვები პურია („დიარ“), დაესახება და ხდება „ლე-მზირ“ (საკრალური პური). სწორედ „დიარ“-ზე დასახული სამი ნაწიბური განასხვავებს მას სხვა პურისგან (წერელიანი, 2023, გვ. 429-473). „ლე-მზირ“ სიტყვასიტყვით ნიშნავს „სა-მზირ-ოს“ ანუ, „მზირ“-ისთვის შექმნილს, მისთვის მიძღვნილსა და განკუთვნილს. იგი განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა, რომელთა შორის ერთ-ერთია „ქუთ/ქუთვ“ – ხაჭაპური, ყველჩართული პური.

მეთოდები. იმის დასამტკიცებლად, რომ რძის საკვებად ცხოველურ ფერმენტამდე საქართველოს ტერიტორიაზე ადამიანი გამოიყენებდა მცენარეულ ფერმენტს, ჩატარდა ექსპერიმენტი. ქალბატონ ნინო წერელიანის ექსპერიმენტის შედეგად დადასტურდა, რომ ყველის მცენარით ამოყვანა შესაძლებელია და რომ რძის საკვებად ცხოველურ ფერმენტამდე საქართველოს ტერიტორიაზე ადამიანი გამოიყენებდა მცენარეულ ფერმენტს.

სახელწოდებათა ანალიზისას კი გამოვიყენეთ ლინგვისტური, ექსტრალინგვისტური და ეტიმოლოგიური მეთოდები.

მსჯელობა. გულსართის მიხედვით სვანურში განარჩევენ ხაჭაპურის („ქუთ“) ნაისრახეობას. როგორც ალ. დავითიანი წერს: „...კვახ“ (ცარიელა) პურს სადაგ დღეებში აცხობენ. რისიც არ უნდა იყოს, ერთნაირად ჰქვია. ცალკე თქმისას პურთან ერთად ასახელებენ იმ მარცვლეულის სახელს, რისგანაც ის არის: ხორბლის პური, სიმინდის, ქერის, ფეტვის პური... კიდევ უფრო მრავალნაირია გულჩართული პური სვანეთში, ანუ „ქუთ“. გულსართის სახეობის მიხედვით სხვადასხვა დასახელების ხაჭაპური („ქუთ“) გვაქვს ზემოსვანურში... „ქუთ“ პირველ რიგში მხოლოდ ყველჩართულს ჰქვია და შემდეგ სხვადასხვა ჩასართავი რაც იქნება: კარტოფილი, ლობიო, ქარხალი და სხვა რამე, რაც ურევია, იმასაც ხაჭაპურს ეძახიან, მაგრამ ასეთი ხაჭაპურის დასახელებაში აუცილებელია გულსართის სახელი“ (გაზდელიანი & ჭკადუა, 2015, გვ. 9-10).

„ქუთ ლემზირ“, საკრალური ხაჭაპური, უმთავრესად ქალების დღესასწაულებისას ცხვება, უწენალებისას – იმ დღეს, როცა რიტუალს მხოლოდ ქალები ადასრულებენ. „ქუთ ლემზირ“ შესაწირია ლამარიასი და დალ იეშხამისა, მათ ყველაფრის სიუხვით გაჩენას, მეწველი საქონლის

¹ ივანე ჯავახიშვილი მზისა და მთვარის ეტიმოლოგიის კვლევისას აღნიშნავს, რომ „მზის სახელის სრული ფორმაა „მზირა“ / „მზერა“ და „მჟარა“, რომელთა გვერდითაც დგას სვანური „მიჟ“ (მიჟარა). მეორე მხრივ, მთვარის სახელი ჩეჩნური „მაზერ“, ყაბარდოული „მაზა“, აფხაზური „ამზა“... ბადებს აზრს, რომ მზის სახელი თავდაპირველად მართლაც მნათობის თვისების ზოგადი აღმნიშვნელი სიტყვა, ე. ი. მიმდებარა ან ზედსართავი სახელი უნდა ყოფილიყო და მხოლოდ შემდეგში ქართულში მზის აღმნიშვნელ ტერმინად, აფხაზურ-ჩერქეზულში კი მთვარის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა (ჯავახიშვილი, 1979, გვ. 169).

სიმრავლეს და მათი მომვლელი ქალების კარგად ყოფნას ევედრებიან. „ქუთ ლემზირ“ არის სამყაროს დამბადებელისადმი აღსავლენი, „დაბდაბა“ (დამბადებელი) ლამარიას შესაწირი, „გიმჟი“ (მიწის) ლამარიას და „კერი“ (კერის) ლამარიას შესავდრებელი. ყველა ეს ღვთაება უკავშირდება მდებარეობით არსს – მიწით, ცით, ადამიანით თუ საქონლით გამოხატულს. „ქუთ“ არ არის განკუთვნილი მამრი ღვთაებისთვის, მისია „კუბდი ლემზირ“, რასაც ეთნოგრაფიული მასალაც ადასტურებს².

როგორც მერაბ ჩუხუა აღნიშნავს, ხაჭაპურის ტრადიცია რომ ნამდვილად ქართულია, იქიდანაც ჩანს, რომ ენაში დასტურდება სინონიმური სიტყვა „ქადა“ (ერბოიანი; ერბოთხელილი პური), რომლის კანონზომიერი შესატყვისია სვანური „ქადაარ“. ქართველური „ქადა/ქადაარ“-ის კანონზომიერი შესატყვისები უნდა იყოს წოვათუშური „ქოტარ“ (კვერი რაიმე შიგთავსით) და ჩეჩნური „ქოდან“ (ხორციანი კვერი). მკვლევარის აზრით, ცალკე დგას სვანური „ქუთვ“ (ხაჭაპური), რომელიც საერთოქართველური წარმომავლობის სიტყვა ჩანს. მას შესატყვისები ეძებნება დაღესტნურშიც: ს.-დაღ. „*ქუ(რ)თუ“ (ღვეზელი, პური); ლეზგ. „ქუთ“ (პურის სახეობა). სვანურ-დაღესტნურ იზოგლოსთა კანონზომიერი შესატყვისები ნახური და სინდური ჯგუფის ენებში არ ჩანს (ჩუხუა მ., 2021, გვ. 140).

როგორ უნდა შექმნილიყო თავად ყველი, „ქუთ“-ის გულსართი და რიტუალური კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ატრიბუტი? მეცნიერების ვარაუდით, ყველის ისტორია ოთხ ათასწლეულს ითვლის, საქართველოში ნაპოვნი ყველის ჭურჭელი კი რვა ათასი წლისაა. ასე რომ, ყველის გულსართიანი საკვები ნამდვილად უძველესი პროდუქტი უნდა იყოს.

ქალბატონი ნინო წერედიანი დარწმუნებული იყო, რომ ყველის შექმნის პროცესი აუცილებლად დაკავშირებული იქნებოდა მცენარესთან, მოკვლევაც ამ რწმენის გამო დაიწყო. პასუხის ძიების პროცესში კი მიაგნო ინფორმაციას, რომ ლატალსა და ცხუმარში მრავალძარღვას სახელი არის „ქუთ-კვახ“, „ქუთ“ – „დედალი“, ფართოფოთლოვანი და „კვახ“ – გრძელფოთლოა, „მამალი“, ანუ მცენარეს ჰქვია პურის, ხაჭაპურის სახელი – „ქუთ-კვახ“ („ქუთ“ – ხაჭაპური, „კვახ“ – მხოლოდ პური, გულსართის გარეშე).

იმის დასამტკიცებლად, რომ რძის საკვეთად ცხოველურ ფერმენტამდე საქართველოს ტერიტორიაზე ადამიანი გამოიყენებდა მცენარეულ ფერმენტს, ნინო წერედიანმა 2023 წლის მაისში საკუთარ ეზოში ამოიღო მრავალძარღვა და ნახევარლიტრიან რძით შევსებულ ქილაში ჩადო; შემდეგ დადგა ფანჯრის რაფაზე, მზის მხარეს; გავიდა ორი დღე და მესამე დღეს რძისგან გამოიყო შრატი; შემდეგ ჩადგა თბილი წყლით სავსე ქვაბში და ამოიყვანა ყველი; რძეში სხვა მცენარეებიც ჩაყარა და ყველამ ამოიყვანა ყველი, თუმცა ბალახით ამოყვანილი ყველი არ მომწიფდა ისე, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მისგან სულგუნის გაკეთება. შესაბამისად, ეს მხოლოდ საქონლის კუჭის (დბრ) ღვრიტად გამოყენების შედეგად უნდა მომხდარიყო³. რატომ საქონლის კუჭი? იმიტომ რომ ყველა მცენარის ფერმენტაცია სწორედ საქონლის კუჭში ხდება.

ჩვენ ზუსტად არ ვიცით, რა ენაზე საუბრობდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები პირველი ადამიანები და რის საფუძველზე, რა პრინციპით მიესადაგებოდა საგნებს, მოვლენებს, ემოციებს ჯერ ბგერები, მერე მათი შეთანხმება, მერე სიტყვები და ბოლოს წინადადებები. ივანე ჯავახიშვილი გვიხსნის, რომ პირველად საკვებად გამოყენებულ ბალახს საქართველოში „დიარ“ უნდა ჰქმედოდა. „პურის ჭამა“ და „ქორწილიც“ ქართველურ ენებში, „დიარ“-თან არის დაკავშირებული (ბრეგაძე, 1987, გვ. 3-8). აქედან გამომდინარე, არ არის გამორიცხული, რომ მრავალძარღვას

² ზზ. კუბდარ, ბქ. კუბდარ, ლშხ. კუპტარ, კუპატი დიარ, ლნტ. კუპატარ//კუპატი დიარ. (ლი-კბად-ი „დაკეპვა“) (წერედიანი, 2023, გვ. 15, 187, 302, 303).

³ თუ „დბრ“ არის ღორის, მისგან ამოყვანილი ყველი იკრძალება წმინდა საქმისთვის, ანუ ლოცვისთვის. მისი „ქუთ ლემზირი“ არ აღევიწინება არავის. ასეთ დროს დაშვებულია მხოლოდ საქონლის კუჭი, ისიც ძუძუმწოვარა ხბოის.

დახმარებით შექმნილ საკვებსაც, მცენარის სახელწოდების გათვალისწინებით, დარქმეოდა „ქუთ“ ისევე, როგორც ეს „ღიარ“-ის შემთხვევაში მოხდა. გრძელფოთოლა, „მამალ“ მრავალ-
ძარღვას კი ალბათ მოგვიანებით, მეტონომიით ეწოდა „კვახ“. რატომ მრავალძარღვა და არა სხვა
მცენარე? „ქუთ“ – მრავალძარღვა, ადამიანის ფეხის დანაბიჯზე ამოდის, დანარჩენი მცენარეები
კი იქ, სადაც მიწა დამუშავდა. შესაბამისად, ყველის ამოყვანის ფუნქცია თავდაპირველად ალბათ
მრავალძარღვას ხვდა წილად. ეს რომ ასეა, ამას მისი კომპოზიტი სახელწოდებაც ამტკიცებს, ანუ
„ქუთ-კვახ“, რაც ნიშნავს პურს – ყველიანსაც და უყველოსაც.

სვანური ხაჭაპურის სახელში დადასტურებული ფუძე, შესაძლოა, არეკლავდეს წინაბერძნულ
κυσ- და ქართველურ *ქუთ- ფუძეს, რომელიც საერთოქართველურ დონეზე აღადგინა ჰ. ფენრიხმა⁴.
აღნიშნული ფუძე, მკვლევართა ვარაუდით, არის ტოპონიმ „ქუთაისის“ ფორმირების საფუძველი.
ეს ტოპონიმი არგონავტების თქმულების უძველეს ვერსიებშიც გვხვდება და არ ემყარება ბერძნულ
ეტიმოლოგიას. Κύταια/Κυταία ელინისტური ეპოქიდან მოყოლებული სხვადასხვა ავტორთან
მოიხსენიება როგორც ლეგენდარული, ასევე ისტორიული კოლხეთის მთავარ ქალაქად, რომელიც
მედეას სამშობლოა. სტეფანე ბიზანტიელის მიხედვით: „...ზოგიერთის აზრით, Κύται ὀρεια – აქაური
და ევროპული. არსებობს ასევე ქალაქი Κύταιον კრეტაზე“ (Steph. Byz. Ethn.). როგორც ჩანს, სტეფანე
ბიზანტიელის მიერ ხსენებული ქალაქი Κύταιον მიკენურ ეპოქაში უკვე არსებობდა კუნძულ კრეტაზე,
რასაც მიკენურ B-ხაზოვან დოკუმენტებში მისი მრავალგზისი მოხსენიება ამტკიცებს. რ. ბრაუნი
გეოგრაფიულ სახელწოდებას Κύταιον წინაბერძნულად მიიჩნევს და მიუთითებს, რომ მას მიმარ-
თება უნდა ჰქონდეს კოლხი მედეას დაბადების ადგილთან Κυταία, რომელიც წყაროებში რამდენიმე
ვარიანტით გვხვდება: Κύται, Κύτη, Κυταίς, Κυταίς, Κύτηϊς და სხვა (Brown, 1985, pp. 97-125). ეს ტოპო-
ნიმი ბერძნულ წყაროებში ელინისტური ეპოქიდან ჩნდება, რამაც შეიძლება გვაფიქრებინოს, რომ
იგი შედარებით გვიანდელი წარმომავლობისაა, თუმცა, როგორც ჩანს, აიეტის სამკვიდრებლის სა-
ხელწოდება ელინისტურ ეპოქაში არ წარმოქმნილა. ამაზე, სავარაუდოდ, მიგვანიშნებს ფრიქსოსის
ვაჟის სახელი Κυτίσπαρις (რომელსაც უკვე ჰეროდოტე იცნობს) და ანატოლიაში მდებარე ქალაქების
სახელწოდებები: Κύτταρις (პაფლაგონია), Μασσί-κυσ (ლიკია) და, შესაძლოა, Κόται (კარია). თავად
ტოპონიმი „ქუთაისი“ სამსავე ქართველურ ენაში კანონზომიერი შესატყვისობებით დასტურდება:
ქართ. ქუთაისი / მეგრ. ქუთეში / სვან. ქუთაში, რაც საფუძველს გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ ეს და-
სახლება ან რეზიდენცია საერთოქართველურის ცირკულირების ხანაში უკვე არსებობდა
(ჩოთალიშვილი, 2019, გვ. 227-246).

რ. ბიქესის ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში კუს- ფუძის შემცველი ლექსიკური ფორმატივები
მიკუთვნებულია წინაბერძნულ ლექსიკურ ფონდს, რომელიც ბერძნულ ეტიმოლოგიას არ ექვემდებ-
რება: κύτιο „ბროწეულის ყვავილის ბუტკო“, κύταρον „კოვზი, ჩამჩა“, κύταρις „ფიჭა“, κύδαρις
„პატარა ნავი“, κυτσί „ბუდეები, ყუთები“ (Beekes, 2014). რ. ბრაუნი კი სხვადასხვა ფორმატივის ანა-
ლიზის საფუძველზე ასკვნის, რომ წინაბერძნული კუს- ფუძის მნიშვნელობა უნდა იყოს „სათავსო“
(Brown, 1985, pp. 97-125).

ქართველური *ქურთ-/ქუთ- ფუძე, მ. ჩუხუას აზრით, უნდა მომდინარეობდეს ს. ქართვ.
ძირიდან -*ქართ-(ა) / ზან. -ქურთა/ქუთა (შემოდობილი, შემოსაზღვრული ადგილი > ქალაქი) (ჩუხუა
მ., 2000-2003). მაშასადამე, კუს-/ქუთ- უნდა აღნიშნავდეს ამოდრმავებულ, შემოდობილ, შემოსაზღ-
ვრულ ადგილს, საგანს: კოვზი / ბუტკო / ჩენჩო / ფიჭა / ბუდე / ყუთი / გემი (შდრ. ს.-ქართვ. „*ქურთ“
/ სვან. „ქუთ-ულ“ – მუხლი, კვირისტავი, სვან. „ქუფ“ – კილობანი, ბუდე, გაწურული ყველის შესანახი
ჭურჭელი). შესაბამისად, -ქუთ ფუძის ეტიმოლოგიიდან გამომდინარე, არ არის გამორიცხული, რომ

⁴ ქართ. ქურდ-/ქუთ (ქუთ-ნ-ა/გა-მო-ქუთ-ნ-ა); მეგრ. ქვირთ-ი (ქურდი); სვან. ქვით-, ქვთ- (ქურდი ანუ გამომცარიე-
ლებელი (Fährich, 2007).

ჯერ გულჩართულ, ამოდრმავებულ პურს ეწოდა „ქუთ“, შემდეგ კი – მცენარეს, იმ თავისებურების გათვალისწინებით, რომელიც უკავშირდება მის რძის კვეთის თვისებებს.

დასკვნები. ამრიგად, როგორც ექსპერიმენტმა დაადასტურა, ყველის მცენარით ამოყვანა, საქონლის კუჭის გარეშე, შესაძლებელია და ეს მცენარე არის მრავალძარღვა, რომელსაც ჰქვია ხაჭაპურის სახელი – „ქუთ“.

შესაძლოა, მრავალძარღვას დახმარებით შექმნილ საკვებს მცენარის სახელწოდებიდან გამომდინარე ეწოდა „ქუთ“ ისევე, როგორც ეს „დიარ“-ის შემთხვევაში მოხდა ან პირიქით, -ქუთ ფუძის ეტიმოლოგიიდან გამომდინარე, ჯერ გულჩართულ, ამოდრმავებულ პურს ეწოდა „ქუთ“, შემდეგ კი – მცენარეს, იმ თავისებურების გათვალისწინებით, რომელიც უკავშირდება მის რძის კვეთის თვისებებს.

ფუძის სემანტიკის გათვალისწინებით, შეიძლებოდა უფრო შორს წასვლა და იმის დაშვება, რომ მცენარისა და ხაჭაპურის დასახელება უკავშირდება საერთო -ქუთ ფუძეს, რომელიც, სავარაუდოდ, შეესაბამება სამყაროს შემოქმედის არქეტიპულ „სახეს“ და „ფუნქციას“, რაც მდებარის ბუნებით არის გამოსატული – „ქუთ ლემზირ“ ლამარიას და დალ იემზუამისას შესაწირია, იგი უმთავრესად იმ დღეს ცხვება, როცა რიტუალს მხოლოდ ქალები ადასრულებენ. სვანეთში ხომ ქალს ეკუთვნოდა მიწათმოქმედების პროდუქტების გამგებლობაც, მარცვლეულის მარაგის განაწილებაც და ხარჯვაც, მათი „გუმში“ შენახვა, „ლემზირის“ დაცხობა და ლოცვის ყველა წესრიგის წარმართვა. საკრალური ენაც და რიტუალების საწყისი შრეც ქალს უკავშირდება, კერის არსიც სვანეთში საკრალურად იგივეა, რაც ქალის არსი; შესაბამისად, კერის, საცხოვრისის, ოჯახის, მიწისა და ქალის სიმბოლიკაც იდენტური ბუნებისაა. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ისიც, რომ „ქუთ“ „დედალი“ მრავალძარღვას დასახელებას წარმოადგენს, ხოლო საკვეცი „თ“, „ეთ“, „ოთ“ მდებარეობითი სქესის სიტყვის დაბოლოებად მიიჩნევა (Mapp, 1908, გვ. 9). ვფიქრობთ, საკითხი საგანგებოდ შესწავლას საჭიროებს, პასუხი ამაზე მომავალმა ინტერდისციპლინურმა კვლევებმა უნდა გასცეს.

ბიბლიოგრაფია

- ბრეგაძე, ნ. (1987). საქართველოში მიწათმოქმედების წარმოშობის საკითხისათვის. *მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის*, XXIII, 3-8.
- გაზდელიანი, ე., & ჭკადუა, რ. (2015). არასარიტუალო პურის (დიარ) ნაირსახეობა და მასთან დაკავშირებული ლექსიკის ანალიზი ქართულში. *ეტიმოლოგიური ძიებანი*, XII, 3-12.
- ჩოთალიშვილი, ლ. (2019). ლეგენდარული აია და მასთან დაკავშირებული ლექსიკური ფორმატივები ენობრივი მონაცემების შუქზე. *ლოგოსი, წელიწდული ელინოლოგიასა და ლათინისტიკაში* 5, 227-246.
- ჩუხუა, მ. (2000-2003). *ქართველურ ენათა – კილოთა შედარებითი ლექსიკონი*. თბილისი: უნივერსალი.
- ჩუხუა, მ. (2017). *ქართულ-ჩერქეზულ-აფხაზური ეტიმოლოგიური ძიებანი*. თბილისი: საარი.
- ჩუხუა, მ. (2021). სვანურ-დაღესტნური იზოგლოსები. *ეტიმოლოგიური ძიებანი*, XVIII, 100-165.
- წერედიანი, ნ. (2023). *ლატალიდან დღეობებით სამყაროზე მოყოლილი ამბები*. თბილისი: ფავორიტი.
- ჯავახიშვილი, ი. (1979). *ქართველი ერის ისტორია. თხზულებანი 12 ტომად* (ტ. 1). თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- Beekes, R. (2014). *Pre-Greek: Phonology, Morphology*. Leiden: Brill.
- Brown, R. (1985). *Evidence for Pre-Greek Speech on Crete from Greek Alphabetic Sources*. Amsterdam : Adolf M. Hakkert Publisher.
- Fähnrich, H. (2007). *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden. Boston: Brill.
- Март, Н. Я. (1908). *Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими*. СПб.: тип. Имп. акад. наук.

KUT: THE MYSTERY OF KHACHAPURI AND AND ITS RELATIONSHIP WITH PLANTAGO

Lela Chotalishvili

*PhD in Philology, Professor at European University
Teacher of classical Languages at The Language Center at TSU*

Email: lela.chotalishvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3205-6981>

Nino Tserediani

*PhD in in History, Head of Archaeological and Historical
Research At Svaneti Museum of History and Ethnography*

Email: ninotserediani5555@gmail.com

Nargiz Akhvlediani

*PhD in Philology, Principal/Senior researcher at the
Department of Folklore, Dialectology, and Emigrant
Literature Research of Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University,*

Email: nargiz.akhvlediani@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3787-0195>

Abstract. In Svaneti, "diar" remains the term for everyday bread, while the functionally and conceptually distinct ritual bread is called "le-mzir," or the bread of "mzir." "Le-mzir" exhibits remarkable diversity, among which is "kut/kutv" – khachapuri, cheese-filled bread.

This study examines the preparation technology of cheese, a significant attribute of ritual culture. To demonstrate that humans in the Georgian territory used plant-based rennet before animal enzymes for curdling milk, an experiment was conducted which confirmed that cheese production using plants is possible without animal stomach enzymes, and that this plant is the plantago, distinguished by its medicinal properties and bearing the name of bread and khachapuri – "kut- kvax" ("kut" – khachapuri, "kvax" – bread without filling).

Keywords: plantago; cheese; kut; le-mzir; diar.

* * *

Introduction. In Svaneti, "diar" denotes bread of any form, content, or purpose. From it derives an entire series of words: "diro-ob" – bread-making, "me-l-diar" – eater, "li-diar-i" – eating, "le-diar-i" – food, "la-l-diar" – manger where livestock are fed, and so forth (Žavaxišvili, 1979, pp. 418-419). Even marriage in Kartvelian languages is connected with "diar." Semantically, "diar" must have signified mother's bread, which is hardly surprising since agriculture was traditionally women's responsibility, just as hunting and livestock husbandry were men's work. "Di" means mother in Svan, while "ladiar," "ladjer" means motherland (Čuxua M., 2017, pp. 188, 616).

The Svan language, one of the most ancient Kartvelian spoken languages, is divided by theonym into sacred and ordinary (secular); accordingly, the theonym determines the existence of both sacred and profane lexicon. Sacred consciousness in Svaneti begins speech with the word "mzir," which shapes pre-Christian

worldview and creates all possible variants of religious context.¹ From "mzir" five nouns are formed and derived:

1. "le-mzir" – sacrificial holy bread;
2. "li-mzir" – prayer, sacred ritual;
3. "la-mzèr" – grace, received through prayer;
4. "la-mzèr" – place of worship, temple;
5. "me-mzir" – worshipper.

These five words derived from "mzir" collectively create an organized system of faith and worship: we have deity ("mzir"), we have sacrifice ("lemzir"), we have place of sacrifice ("lamzèr"), we have sacrificer ("memzir") (Çerediani, 2023, pp. 429-473).

Before three lempzirs are placed upon a round, flattened bread, it is food bread ("diar"); once placed, it becomes "le-mzir" (sacred bread). It is precisely the three pieces placed upon "diar" that distinguish it from other bread. "Lemzir" literally means "for-mzir," that is, created for, dedicated to, and intended for "mzir." It exhibits particular diversity, among which is "kut/kutv" – khachapuri, cheese-filled bread.

Methods. To demonstrate that humans in the Georgian territory used plant-based rennet before animal enzymes for curdling milk, an experiment was conducted. Through Ms. Nino Tserediani's experiment, it was confirmed that cheese production using plants is possible and that humans in the Georgian territory used plant-based enzymes before animal rennet for curdling milk. In analyzing the names, we employed linguistic, extralinguistic, and etymological methods.

Discussion. In Svan, varieties of khachapuri ("kut") are distinguished by filling. As Al. Davitiani notes, "k̕vax" (empty) bread is baked on ordinary days. Whatever it may be filled with, it is called the same. When specified, the name of the grain from which it is made is stated along with the bread: wheat bread, corn bread, barley bread, millet bread... Even more diverse is filled bread in Svaneti, or "kut." According to the type of filling, we have differently named khachapuri ("kut") in Upper Svaneti... Khachapuri ("kut") primarily refers only to cheese-filled bread, and subsequently whatever else is added: potato, beans, beets and other ingredients are also called khachapuri, but such khachapuri's designation necessarily includes the name of the filling (Gazdeliani & Çkadua, 2015, pp. 9-10).

"Kut lempzir," sacred khachapuri, is primarily baked for women's festivals, during "uçenalebi" – the day when only women perform the ritual. "Kut lempzir" is an offering to "Lamaria" and "Dal leşxumisa", to whom people pray for abundance of all things, plentitude of dairy livestock, and the well-being of the women who care for them. "Kut lempzir" is an offering to the creator of the universe, a sacrifice to "dabdaba" (creator) Lamaria, a supplication to "gimži" (earth) Lamaria and "keri" (hearth) Lamaria. All these deities are connected to feminine essence – expressed through earth, sky, human, or livestock. "Kut" is not intended for male deities; theirs is "k̕ubdi lempzir," as ethnographic material also confirms.²

As Merab Chukhua observes, that the khachapuri tradition is genuinely Georgian is evident from the fact that the synonymous word "kada" (containing cheese; cheese-filled bread) is attested in the language, whose regular equivalent is Svan "kadaar." Tsova-Tush "koţar" (pie with some filling) and Chechen "kodan" (meat

¹ While researching the etymology of the sun and moon, Ivane Javakhishvili notes that the full form of the sun's name is "mzira" / "mzera" and "mžara," alongside which stands Svan "miž" (mižara), on the other hand, the moon's name is Chechen "mazer," Kabardian "maza," Abkhazian "amza"... suggests the idea that the name of the sun was originally indeed a general designator of the quality of luminosity, i.e., a participle or adjective, and only later became a term designating the sun in Georgian, and a term designating the moon in Abkhazian-Circassian (Žavaxišvili, 1979, p. 169).

² Bz. k̕ubdar, bk. k̕ubdar, lshkh. k̕uṭar, k̕uṭaṭi diar, lnt. k̕uṭar//k̕uṭaṭi diar. (li-k̕bad-i "striking") (Çerediani, 2023, pp. 15, 187, 302, 303.).

pie) must be regular equivalents of Kartvelian "kada/kadar." According to the researcher, Svan "kutv" (khachapuri) stands separately and appears to be a word of pan-Kartvelian origin. It finds correspondences in Dagestanian languages as well: North Dagestanian "*ku(r)tu" (cheese, bread); Lezgian "kut" (type of bread). Regular correspondences of Svan-Dagestanian isoglosses are not evident in Nakh and Sindic group languages (Čuxua M. , 2021, p. 140).

How should cheese itself have been created, the filling of "kut" and one of the significant attributes of ritual culture? According to scientific estimation, cheese history counts four millennia, while cheese vessels found in Georgia are eight thousand years old. Thus, cheese-filled food must indeed be an ancient product.

Ms. Nino Tserediani was convinced that the cheese-making process must necessarily have been connected with plants. The investigation began precisely because of this belief. In the process of searching for answers, she found information that in Latali and Tskhumi, plantago is called "kut-ḳvax", "kut" – female, broad-leaved, and "ḳvax" – long-leaved, male, that is, the plant bears the name of bread, khachapuri – "kut-ḳvax" ("kut" – khachapuri, "ḳvax" – only bread, without filling).

To demonstrate that humans in the Georgian territory used plant-based rennet before animal enzymes for curdling milk, Nino Tserediani extracted plantago from her own yard in May 2023 and placed it in a jar filled with half a liter of milk; then placed it on the windowsill, toward the sun; two days passed and on the third day whey separated from the milk; then she placed it in a pot filled with warm water and produced cheese; she also added other plants to milk and all produced cheese, although cheese produced with grass did not mature sufficiently to make sulguni from it. Accordingly, this must have occurred only as a result of using animal stomach rennet (dèr).³ Why animal stomach? Because fermentation of all plants occurs precisely in animal stomach.

We do not know exactly what language the first humans living in the Georgian territory spoke and on what basis, by what principle sounds were first adapted to objects, events, emotions, then their combinations, then words, and finally sentences. Ivane Javakhishvili explains that the first grass used for food in Georgia must have been called "diar." "Eating bread" and "marriage" in Kartvelian languages are connected with "diar" (Bregaḟe, 1987, pp. 3-8). From this it follows that it is not excluded that food created with plantago's help was also called "kut," considering the plant's nomenclature, just as happened in the case of "diar." Long-leaved, "male" plantago was probably later called "ḳvax" by metonymy. Why plantago and not another plant? "Kut" – plantago, grows at human footstep, while other plants grow where land has been cultivated. Accordingly, the function of cheese production initially probably fell to plantago. That this is so is also confirmed by its composite nomenclature, namely "kut-ḳvax," which means bread – both with cheese and without cheese.

The root attested in the Svan name for khachapuri may reflect pre-Greek kut- and Kartvelian *kut- root, which H. Fähnrich reconstructed at the pan-Kartvelian level.⁴ This root, according to researchers' assumption, is the basis for forming the toponym "Kutaisi." This toponym is found in the most ancient versions of the Argonauts' legend and is not based on Greek etymology. Κύταια/Kutaía from the Hellenistic epoch onward is mentioned by various authors as both legendary and historical main city of Colchis, which is Medea's homeland. According to Stephanus of Byzantium: "...according to some, there are two Κύτα – local and European. There is also a city Κύταλον on Crete" (Steph. Byz. Ethn.). As appears, the city Κύταλον mentioned by Stephanus of Byzantium already existed on the island of Crete in the Mycenaean epoch, as its multiple

³ If "dèr" is from a pig, cheese made from it is prohibited for sacred work, i.e., for prayer. Its "kut lemzir" is not offered to anyone. In such cases, only animal stomach is allowed, and only from a suckling calf.

⁴ Georg. kurd-/kut (kut-n-a/ga-mo-kut-n-a); Megr. kvirt-i (kurdi); Svan. kvit-, kvit- (kurdi, i.e., curdling agent) (Fähnrich, 2007).

mentions in Mycenaean Linear B documents confirm. R. Braun considers the geographical name Κύταλον pre-Greek and indicates that it must have a relationship with Colchian Medea's birthplace Κυταία, which is found in sources in several variants: Κύτα, Κύτη, Κυταίς, Κυταΐς, Κύτηϊς and others (Brown, 1985, pp. 97-125). This toponym appears in Greek sources from the Hellenistic epoch, which might make us think it is of relatively late origin. However, as appears, the name of Aeetes' residence was not created in the Hellenistic epoch. This is presumably indicated by the name of Phrixus' son Κυτίσωπος (whom Herodotus already knew) and names of cities located in Anatolia: Κύτωπος (Paphlagonia), Μασσί-κυτος (Lycia) and possibly Κότα (Caria). The toponym "Kutaisi" itself is attested in all three Kartvelian languages with regular correspondences: Georgian kutaisi / Megrelian kuteši / Svan kutaši, which gives us grounds to suppose that this settlement or residence already existed during the circulation of proto-Kartvelian (Čotališvili, 2019, pp. 227-246).

In R. Beekes' etymological dictionary, lexical formatives containing the κυτ- root are attributed to pre-Greek lexical fund, which does not submit to Greek etymology: κύτινο "pomegranate flower bud," κύταρον "ladle, spoon," κύταρος "jar," κύδαρος "small boat," κυττοί "nests, boxes" (Beekes, Pre-Greek: Phonology, Morphology, 2014). Braun, based on analysis of various formatives, concludes that the meaning of pre-Greek κυτ- root must be "hollow receptacle" (Brown, 1985, pp. 97-125).

The Kartvelian *kurt-/ *kut- root, in M. Chukhua's opinion, must derive from Old Georgian root -*kart-(a) / Zan -kurta/kuta (enclosed, bounded place > city) (Čuxua M. , 2000-2003). Therefore, κυτ-/ *kut- must have designated a hollowed, enclosed, bounded place, object: ladle / bud / vessel / jar / nest / box / ship (cf. Old Georgian " *kurt" / Svan "kut-ul" – knee, kneecap, Svan "kup" – shelf, nest, vessel for storing strained cheese). Accordingly, proceeding from the root's etymology, it is not excluded that filled, hollowed bread was first called "kut," and then the plant, considering the peculiarity connected to its milk-curdling properties.

Conclusions. Thus, as the experiment confirmed, cheese production using plants, without animal stomach, is possible, and this plant is plantago, which bears the name of khachapuri – "kut."

Perhaps food created with plantago's help was called "kut" proceeding from the plant's nomen, just as happened in the case of "diar," or conversely, proceeding from the -kut root's etymology, filled, hollowed bread was first called "kut," and then the plant, considering the peculiarity connected to its milk-curdling properties.

In light of the root's semantic properties, one might venture to suggest that the designations for both the plant and khachapuri are linked to a shared -kut root, which could potentially correspond to the archetypal "image" and "function" of the world's creator, as expressed through feminine essence – "kut lemzir" is an offering to "Lamaria" and "Dal lešxumisa"; it is primarily baked on the day when only women perform the ritual. In Svaneti, women held control over agricultural products, distribution and expenditure of grain reserves, their storage in "guem," baking of "lemzir," and conducting all ritual procedures of prayer. Sacred language and the initial layer of rituals are also connected to women; the essence of the hearth in Svaneti is sacrally identical to the essence of woman; accordingly, the symbolism of hearth, dwelling, family, land, and woman is also of identical nature. It should not be coincidental that "kut" represents the name of "female" plantago, while the suffix "t," "et," "ot" is considered an ending of feminine gender words (Mapp, 1908, p. 9). We believe the question requires special study, and future interdisciplinary research must provide answers to this.

References

- Beekes, R. (2014). *Pre-Greek: Phonology, Morphology*. Leiden: Brill.
- Bregaže, N. (1987). Sakartveloši miçatmokmedebis çarmoşobis saķitxisatvis. *Masalebi Sakartvelos etnografi-satvis*, XXIII, 3-8.
- Brown, R. (1985). *Evidence for Pre-Greek Speech on Crete from Greek Alphabetic Sources*. Amsterdam : Adolf M. Hakkert Publisher.
- Çerediani, N. (2023). *Laṭalidan dġeobebit samġaroze moġolili ambebi*. Tbilisi: Pavoriṭi.
- Çotaliřvili, L. (2019). legendaruli aia da mastan daķavřirebuli leksiķuri formaṭivebi enobrivi monacemebis řukze. *logosi, çeliçdeuli elinologiasa da latinisṭiķaři* 5, 227-246.
- Çuxua, M. (2000-2003). *Kartvelur enata – ķilota ředarebiti leksiķoni*. Tbilisi: Universali.
- Çuxua, M. (2017). *Kartul-čerkezul-apxazuri eṭimologiuri ziebani*. Tbilisi: Saari.
- Çuxua, M. (2021). Svanur-daġeřnuri izoglosebi. *Eṭimologiuri ziebani*, XVII, 100-165.
- Fähnrich, H. (2007). *Kartwelisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden. Boston: Brill.
- Gazdeliani, E., & Çķadua, R. (2015). Arasariṭualo puris (diar) nairsaxeoba da mastan daķavřirebuli leksiķis analizi kartulři. *Eṭimologiuri ziebani*, XII, 3-12.
- Žavaxiřvili, I. (1979). *Txzulebani 12 ṭomad, ṭ. 1. Kartveli eris iřṭoria*. Tbilisi: Sakartvelos mecniereta aķademia, Tbilisis saxelmçipo universiteti.
- Март, Н. Я. (1908). *Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими*. СПб.: тип. Имп. акад. наук.

ლევან ხალვაში

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის

დეპარტამენტის ასოცირებული-პროფესორი

ელ.ფოსტა: Levan.Khalvashi@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6544-2021>

აბსტრაქტი: უ. ოკამის ფილოსოფიურ-ლოგიკური კონცეფცია მეცნიერული აზროვნების ფაქტორია. მე-14 საუკუნეში მცირე აკადემიური რესურსის გამოკვლევით ინგლისელმა ფილოსოფოსმა ჩამოაყალიბა სამყაროს, აზროვნებისა და ენის ურთიერთმიმართების არისტოტელესაგან განსხვავებული კონცეპტუალური ხედვა. უ. ოკამს არ შეუქმნია გლობალური ფილოსოფიური თეორია, მეცნიერების ოლიმპოზე იგი დაიმკვიდრებს ადგილს სპეციფიკური შემოქმედებით - ნიშანთა და სუპოზიციათა ლოგიკური ანალიზით. მიღებულმა შედეგმა გაუსწრო დროს და ამიტომ საუკუნეთა განმავლობაში დარჩა სათანადო შეფასების გარეშე. ნამდვილად აქტუალური და მოთხოვნილი უ. ოკამის ნააზრევი გახდება მხოლოდ მე-20 საუკუნეში. ლინგვისტური ფილოსოფიის წარმომადგენლები, ჯ. მურის, ბ. რასელის, ლ. ვიტგენშტაინის, ჯ. ოსტინის მიმდევრები, მრავალ ქვეყანაში სამყაროს ფილოსოფიურ კვლევას უ. ოკამის მსგავსად აწარმოებენ მცირე ენობრივი მასალის ლოგიკური ანალიზით. ლ. ვიტგენშტაინისა და ჯ. ოსტინის ნაშრომებში ენის ლოგიკურმა ანალიზმა სათავე დაუდო ლინგვისტურ პრაგმატიკას. სტატიაში შეფასებულია უ. ოკამის კონცეფციის განმაპირობებელი წინაისტორია, განხილულია ენის ანალიზის პრინციპები, შესწავლილია ავტორის იდეათა განვითარების გზა მეცნიერებაში.

საკვანძო სიტყვები: სუპოზიცია, აღმნიშვნელი გამონათქვამი, არააღმნიშვნელი გამონათქვამი, ნამდვილი მტკიცება, ცრუმტკიცება, კატეგორემატული სიტყვები, სინკატეგორემატული სიტყვები, აბსოლუტური ნიშნები, კონოტაციური ნიშნები.

* * *

შესავალი. მეცნიერების ყველა დარგი წარმოადგენს სისტემაში მოყვანილ მრავალი ადამიანის ნააზრევს. სისტემა, როგორც ცნობილია, განაპირობებს თავისი ნაწილების ღირებულებას (სოსიური, 2002, გვ. 121). მეცნიერებაში უმაღლესი ღირებულება ენიჭება იმ ავტორთა ნაშრომებს, რომლებიც განსაზღვრავენ დარგის კონცეპტუალურ ბაზასა და მეთოდოლოგიას.

უ. ოკამის მცდელობა დაედგინა თავის “ლოგიკაში” სამყაროს შესამეცნებლად სიტყვებსა და გამონათქვამებს შორის ნამდვილი ნიშნები სცილდება ამ დარგის ანტიკურ ტრადიციას. მაგრამ უ. ოკამი არ აცხადებს ახალი ლოგიკის პროექტს, არ გვპირდება სხვა შემეცნების თეორიას, მისი პრეტენზია მდგომარეობს იმაში, რომ შეიტანოს ცვლილება ჭეშმარიტების დადგენის ფილოსოფიურ პრაქტიკაში, რაც გულისხმობდა მხოლოდ ჩამატებას არისტოტელეს ლოგიკაში. ამასთან, დამატებული ეხებოდა სამყაროს, აზროვნებისა და ენის ურთიერთმიმართებას, რომელიც საფუძველია ყველა თეორიის. აქ მომხდარ უმცირეს ცვლილებას შეუძლია გამოიწვიოს თეორიის თვისებრივი გარდაქმნა. უ. ოკამი შეიძლება შევადაროთ რკინიგზის მეისრესთან, რომელმაც ისე გადაიყვანა მატარებელი სხვა ლიანდაგზე, რომ არ ჰქონდა წარმოდგენილი მისი შემდგომი მარშრუტი. უ. ოკამის “ლოგიკა” არ არის საპროგრამო ნაშრომი. ფილოსოფოსთაგან არავის შეუფასებია იგი

ფილოსოფიური აზროვნების ახალ საფეხურად. ლინგვისტებმა გასაგები მიზეზის გამო თავი შეიკავეს ფილოსოფოსის ნააზრევის დეტალურად განხილვისგან. მაგრამ ფილოსოფიურ ნაშრომს არა თუ შეუძლია კონცეპტუალურად გაამდიდროს სხვა დარგი, არამედ მოწოდებულიცაა ამისათვის. რა აქვს უ. ოკამის ნააზრევს ისეთი, რამაც შემდგომში დასაბამი დაუდო სხვათა მეცნიერულ შემოქმედებას?

მეთოდები. უ. ოკამის ფილოსოფიურ-ლოგიკური კონცეფციის შესაფასებლად გამოვიყენეთ ორი პრინციპი: 1. გამოჩენილი თეორია არ იწყება ავტორის ნაშრომში, 2. გამოჩენილი თეორია არ მთავრდება ავტორის ნაშრომში; ამან განსაზღვრა კვლევის მიმართულება: მეცნიერული აზროვნების ისტორია და მეთოდი: შესაბამისი სამეცნიერო ნაშრომების შედარებითი ლოგიკურ ლინგვისტური ანალიზი.

მსჯელობა. როგორიც უნდა იყოს ორიგინალური, მეცნიერული თეორია არ იწყება ავტორის ნაშრომში. გამოჩენილი მკვლევარი ყოველთვის საუკეთესო მოსწავლეცაა. ხოლო იდეებს აქვთ ჩამოყალიბების ისტორია. ამიტომ მნიშვნელოვანია აღვნიშნოთ ის აკადემიური გარემო, რომელშიც მოღვაწეობდა მე-14 საუკუნეში უ. ოკამი. იგი წარმომადგენელია ოქსფორდის ფილოსოფიური სკოლის, რომელშიც იოანე დუნ სკოტის დახვეწილ ლოგიკურ მსჯელობასთან ერთად რობერტ გროსეტესტმა კვლევის აუცილებელ ნაწილად აღიარა ინდუქციური ანალიზი და ადამ მარშის ხელშეწყობით მეცნიერული ძიება მიმართა ცდას; აქვე როჯერ ბეკონმა შემოიღო ექსპერიმენტი პრაქტიკულ ფილოსოფიაში, ხოლო უილიამ შერვუდი ლოგიკას განიხილავდა სხვა მეცნიერებათა დამხმარ დისციპლინად. აღნიშნული ქმნიდა აშკარა დისონანსს შუა საუკუნეების სქოლასტიკოსთა არისტოტელეს ლოგიკაზე ხმააწყობილ დისკურსში, რასაც მოჰყვა პეტრე ესპანელის მცდელობა, თუნდაც წარუმატებელი, შეექმნა ახალი ლოგიკა. თავისი კონცეფციის სხვა დასაყრდენს უ. ოკამი იპოვის მოდისტების (თომა ერფურტელი, იოანე დანიელი, სიმონ დანიელი...) სპეკულაციურ გრამატიკაში. მოდისტები მხარს უჭერდნენ არისტოტელეს, რომელიც დაუშვებდა სტრუქტურულ ანალოგიას (ოზომორფიზმს) სამყაროს, აზროვნებასა და ენას შორის. მათი აზრით, რაკი გონება ქმნის ენას, ეს უკანასკნელი სიღრმეში შეიცავს ბაზისურ ლოგიკურ საწყისებს, რომლებიც აკავშირებენ ენას აზროვნებასთან და ამ გზით სამყაროსთანაც. სპეკულაციური გრამატიკა მიზნად ისახავდა ენაში ლოგიკურის დადგენას. ამის მიღწევა შეიძლებოდა ენის ლოგიკური ანალიზით, უ. ოკამი გამოიყენებს მოდისტების ანალიზის აპარატს, აგრეთვე პეტრე ესპანელის სუპოზიციათა განხილვის პრაქტიკას, მაგრამ სხვა, გამონათქვამთა ჭეშმარიტების დადგენის მიზნით. მოდისტებისგან განსხვავებით უ. ოკამი არ დაეთანხმება არისტოტელეს. სტაგირელი იყო პირველი, ვინც მიაქცია ყურადღება იმას, რომ აზროვნების სისწორე შეიძლება დაირღვეს სიტყვათა მრავალმნიშვნელობიანობით. ამიტომ ლოგიკას იგი დააფუძნებს არა გამონათქვამის შინაარსზე, არამედ აზრის სტრუქტურაზე, რომელიც არ ექვემდებარება სუბიექტურ ცვლილებას. „წართქმული“ მეტყველების ყველა გამონათქვამისთვის არისტოტელე დაადგენს ფორმალურ ნიშანს - მტკიცებას. ანალიტიკებში მოყვანილი სილოგიზმების ფიგურები არ შეიცავენ კონკრეტულ შინაარსს სამყაროს შესახებ: “თუ A არ ემთხვევა არც ერთ B-ს, მაშინ B-ც არ ემთხვევა არც ერთ A-ს; თუ A ემთხვევა ზოგიერთ B-ს მაშინ B-ც ემთხვევა ზოგიერთ A-ს., თუ A ითქმის ყველა B-ს შესახებ, ხოლო B- ყველა V-ს შესახებ, მაშინ A ითქმის ყველა V-ს შესახებაც...” (Аристотель, 1978, стр. 121,123). არისტოტელეს ფორმალური ლოგიკა იმიტომ არის აზროვნების ობიექტური ინსტრუმენტი, რომ გამორიცხავს სიტყვათა სუბიექტურ სემანტიკას. აღნიშნული გვაფიქრებინებს იმას, რომ სწორ აზროვნებას უზრუნველყოფს მხოლოდ ლოგიკური სტრუქტურა. ამის საპირისპიროდ უ. ოკამი იკვლევს აზრის ჭეშმარიტების სემანტიკურ ფაქტორს. მართლაც, არისტოტელეს სილოგიზმები მოკლებული არიან კონკრეტულ სემანტიკას მეტყველების გარეთ, ხოლო გამოყენების დროს სიმბოლოების (A, B, V...) ადგილს იკავებენ სიტყვები გარკვეული სემანტიკით.

უ. ოკამის მიხედვით, ანტიკური ჭეშმარიტება: სახელები გამოხატავენ იდეებს და აღნიშნავენ საგნებს (Платон, 1968, стр. 422) საჭიროებს დაზუსტებას. ცნებებს (იდეებს) ინგლისელი ფილოსოფოსი აღიარებს საგნების ბუნებრივ, ხოლო სიტყვებს - ხელოვნურ ნიშნებად. ბუნებრივი ნიშნები (ცნებები) დასაბამიერია, მათ არ შეიძლება გამოეცვალოს აღსანიშნი საგანი, წარმოქმნილმა ნიშნებმა (სიტყვებმა), პირიქით, შეიძლება შეიცვალოს საგანი. ამრიგად, სიტყვა ცვალებადი ნიშანია, ლოგიკა უნდა ითვალისწინებდეს ამას. რადგან ფიზიკურ საგნებს გამონათქვამში ენაცვლება მათი ნიშნები (სიტყვები), გამონათქვამის ჭეშმარიტება სხვა პირობასთან ერთად დამოკიდებულია იმაზეც, თუ როგორ ენაცვლება სიტყვა საგანს. გამონათქვამი “ადამიანი არის ღმერთი” ჭეშმარიტია, თუ სიტყვა “ადამიანი” აღნიშნავს ერთ ადამიანს - უფალს იესო ქრისტეს და იქნება მცდარი, თუ იგივე სიტყვა გულისხმობს ყველა ადამიანს (Оккам, 2002, стр. 31).

ამრიგად, ერთი და იგივე სიტყვა შეიძლება აღნიშნავდეს ობიექტების სხვადასხვა რაოდენობას, ანუ, თანამედროვე ტერმინოლოგიით, მას შეიძლება ჰქონდეს სხვადასხვა ექსტენსიონალი. ამას გარდა სიტყვა შეიძლება იყოს გამოყენებული არა მხოლოდ ფიზიკური სამყაროს მიმართ. აღნიშნული ფაქტორებით გამოწვეულ სიტყვათა სემანტიკურ ცვლილებას ქრისტიანმა ფილოსოფოსმა პეტრე ესპანელმა უწოდა სუპოზიცია (ჩანაცვლება). მისი დაკვირვებით, სიტყვა “ადამიანი” შეიძლება აღნიშნავდეს:

1. მატერიალურ, მაგრამ არასულიერ ობიექტს: “ადამიანი არის სახელი”
2. ერთეულ ფიზიკურ ობიექტს: “ეს ადამიანი მირბის”
3. განუსაზღვრელ ობიექტს: “ადამიანი მირბის”
4. მრავალ ობიექტს: “ადამიანი უნდა იყოს ბედნიერი”
5. ზოგად მენტალურ ობიექტს: “ადამიანი არის სახე”

(Шишков, 2016, стр. 402)

პეტრე ესპანელი რეალისტია: იგი დაუშვებს ცნებების (უნივერსალების) არსებობას რეალობაში. მასთან გამონათქვამში “ადამიანი არის სახე” სიტყვა “ადამიანი” აღნიშნავს ნამდვილად არსებულ ობიექტს. ამიტომ ყველა სუპოზიციაც თანაბრად რეალურია და ჭეშმარიტების დადგენისას არ საჭიროებს დამატებითი პირობის გათვალისწინებას. ნომინალისტი უ. ოკამი არ მიიჩნევს ცნებას და სიტყვას რეალურ ფიზიკურ ობიექტად. მისი შეფასებით, გამონათქვამში “ადამიანი არის სახე” სიტყვა “ადამიანი” გულისხმობს ცნებას, მაგრამ არ აღნიშნავს რეალურ ობიექტს, მსგავსად გამონათქვამში “ადამიანი არის სახელი” სიტყვა ადამიანი გულისხმობს სიტყვას და არ აღნიშნავს რეალურ ობიექტს. მაშინ როდესაც აღმნიშვნელი გამონათქვამი უნდა შეიცავდეს სიტყვა - ნიშანს (Оккам, 2002, стр. 7,32). ინგლისელი ფილოსოფოსი სწავლობს სუპოზიციების შემთხვევებს, რათა განასხვავოს აღმნიშვნელი და არააღმნიშვნელი გამონათქვამები. ამიტომ მასთან სუპოზიციათა ურთიერთმიმართება იერარქიულია:

1. პერსონალური: სიტყვა გულისხმობს ერთეულ აღსანიშნს (საგანს, თვისებას, ცნებას ან სიტყვას) და არის ნიშანი: “ყოველი ადამიანი ცოცხალი არსებაა”, “ყოველი სახელი მეტყველების ნაწილია”, “ყოველი ცნება ზოგადია”;
2. მარტივი: სიტყვა გულისხმობს ცნებას, მაგრამ არ აღნიშნავს მას: “ადამიანი არის ცნება”;
3. მატერიალური: სიტყვა გულისხმობს სიტყვას, მაგრამ არ აღნიშნავს მას: “ადამიანი არის სახელი”.

სხვა სუპოზიციები (დისკრეტული, ზოგადი, ბუნდოვანი, განსაზღვრული, მოძრავი, უძრავი, დისტრიბუტული) წარმოადგენენ პერსონალური სუპოზიციის ვარიანტებს (Оккам, 2002, стр. 32-45); მათგან დისკრეტული (გამოყოფს ერთეულ სიგნიფიკატს საკუთარი სახელით ან ჩვენებითი ნაცვალსახელით: “სოკრატე ბრძენია”, “ეს ადამიანი ფილოსოფოსია”) და ზოგადი (აღნიშნავს

მრავალ სიგნიფიკატს: „ადამიანი არის ცოცხალი არსება“) სემანტიკურად ცვლიან აზრს, დანარჩენი საინტერესო უნდა იყონ პრედიკატთა ლოგიკისათვის.

ამრიგად, ენით წარმოიქმნება იმაზე მეტი გამონათქვამი, ვიდრე საჭირო არის სამყაროს შესა-
მცნებლად, რადგან ფიზიკური სინამდვილის აღნიშვნასთან ერთად ენა ასახელებს თავის სტრუქ-
ტურასა და აზროვნების ფორმებს („სულის ინტენციებს“). არ არის ძნელი ერთმანეთისგან გავარ-
ჩიოთ გამონათქვამები სამყაროს, აზროვნებისა და ენის შესახებ, თუ მათში გამოყენებულია
შესაბამისი სიტყვები, მაგალითად, 1. „სოკრატე არის ფილოსოფოსი“, 2. „აზრი არის პრედიკატი“,
3. „ზმნიზედა არ იცვლება“. მოყვანილი გამონათქვამები ჭეშმარიტია თავ-თავის სფეროში. პრობ-
ლემა თავს იჩენს მაშინ, როდესაც მატერიალურ და მარტივ სუპოზიციებში გამოიყენება შესაბა-
მისად არა ენისა და აზრის აღნიშვნელი სიტყვები, მაგალითად, „ადამიანი არის სახელი“, „მირბის
არის პრედიკატი“. გასაგებია, რომ „ადამიანი“ პირდაპირი გაგებით არ შეიძლება იყოს „სახელი“
ისე, როგორც „მირბის“ აღნიშნავს შესაბამის მოქმედებას და არა „პრედიკატს“. არისტოტელეს
ლოგიკა ვერ ასხვავებს გამონათქვამებს: 1. „სოკრატე არის ფილოსოფოსი“; 2. „სოკრატე არის
სახელი“; 3. „სოკრატე არის მსჯელობის სუბიექტი“. უ. ოკამის მიხედვით კი, პირველ გამონათქვამში
სიტყვა „სოკრატე“ აღნიშნავს სამყაროს ობიექტს, გვაქვს პერსონალური სუპოზიცია, რომელიც
შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი, მეორე გამონათქვამში „სოკრატე“ გულისხმობს სიტყვას, მაგრამ არა-
ფერს აღნიშნავს, სუპოზიცია მატერიალურია, გამონათქვამი არ შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი ან
მცდარი. მსგავსად მესამე გამონათქვამშიც „სოკრატე“ გულისხმობს აზრის ნაწილს, მაგრამ არ
აღნიშნავს რამეს, სუპოზიცია მარტივია, რომელიც ასევე არ შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი ან მცდარი.
უ. ოკამის „ლოგიკის“ თანახმად, გამონათქვამის ჭეშმარიტების დასადგენად აუცილებელია ვიცო-
დეთ, რომელი სფეროს: ფიზიკური სამყაროს, ენისა, თუ აზროვნების მიმართ იგი არის გამოყენე-
ბული. წინააღმდეგ შემთხვევაშიც გამონათქვამი არ შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი ან მცდარი, მაგა-
ლითად, „ფილოსოფოსი არ შეცვლილა“, „ადამიანი რჩება თავის ადგილზე“, „ცხოველი გადავიდა
წინ“. როგორც პერსონალური სუპოზიცია მოყვანილი მაგალითები შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი;
მარტივი და მატერიალური სუპოზიციების შემთხვევაში ისინი არც ჭეშმარიტია, არც მცდარი.

უ. ოკამის თანახმად, შემეცნება წარიმართება ნიშნებით, მათ შორის სიტყვებითაც, თუკი ისინი
არიან ნიშნები. სუპოზიციათა ანალიზმა დაანახვა ინგლისელ ფილოსოფოსს, რომ გამონათქვამში
შემაჯალი ყველა სიტყვა არ აღნიშნავს ფიზიკური სამყაროს შემადგენელ ნაწილებს: საგნებსა და
თვისებებს. ამგვარ სიტყვებს იგი უ. შერვუდის კვალად უწოდებს სინკატეგორემატულს (ზმნები, მიმ-
ღებობები, კავშირები, წინდებულები, შორისდებულები, ზოგიერთი სახელი). ჩამოთვლილი სიტყ-
ვები გამოყენებისას დაერთვიან კატეგორემატულ სიტყვებს, რომლებიც აღნიშნავენ ფიზიკური
სამყაროს ობიექტებს, მაგალითად, „ადამიანი“, „ცხოველი“, „სითეთრე“, „თეთრი“, „ფერი“ (Оккам,
2002, стр. 11-13).

რადგან თვისება წარმოუდგენელია საგნის გარეშე, მისი გამომხატველი სახელიც აღნიშნავს
ორ ობიექტს, საგანსა და თვისებას ერთდროულად. ამიტომ უ. ოკამი ყოფს კატეგორემატულ სიტყ-
ვებს აბსოლუტურ და კონოტაციურ (ლათ. connotare „თანააღნიშვნა“) ნიშნებად. პირველნი აღნიშ-
ნავენ ერთ ობიექტს (საგანს: „ადამიანი“, „ხე“ ან თვისებას: „სითეთრე“, „სიტკბო“) მეორენი - ორს
(საგანსა და თვისებას) ერთდროულად, მაგალითად, „თეთრი“, „ტკბილი“, „ადამიანური“, „გონიე-
რება“, „ფორმა“.

უ. ოკამის სიტყვათა ფილოსოფიურ-ლოგიკური ტაქსონომია ითვალისწინებს მათს გამოყენე-
ბის სფეროსაც (ფიზიკური, ენობრივი, მენტალური). იგი განასხვავებს პირველადი იმპოზიციის
შემთხვევას, როდესაც სიტყვები აღნიშნავენ ფიზიკურ საგნებსა და ცნებებს და მეორეულ იმპოზი-
ციას, როდესაც სიტყვების ობიექტები არიან თავად სიტყვები, მაგალითად, „სახელი“, „ნაცვალსა-

ხელი“, „ზმნა“, „ბრუნვა“, „კილო“ (Оккам, 2002, стр. 19). მეორეული იმპოზიციის სიტყვები გამოიყენებიან ძირითადად გრამატიკაში.

პირველადი იმპოზიციის სიტყვები, თავის მხრივ, იყოფიან პირველადი ინტენციის სახელებად, რომლებიც აღნიშნავენ რეალურ ობიექტებს („ადამიანი“, „ქვა“, „თეთრი“) და მეორეული ინტენციის სახელებად - „მენტალურ ტერმინებად“, რომლებიც აღნიშნავენ ცნებებს: „სახე“, „გვარი“, „უნივერსალია“... (Оккам, 2002, стр. 21).

ენა ლოგიკისაგან დამოუკიდებელი სისტემაა, ამიტომ ენის ლოგიკური ანალიზიც, სულერთია ლოგიკის თუ გრამატიკის საჭიროებით ჩატარებული, არ შეიძლება იყოს სრულყოფილი. უ. ოკამი ფილოსოფოსია, ცოდნა ნიშნების შესახებ მას სჭირდება სამყაროს შესასწავლად. სწორედ ამიტომ წარმოდგენილი კლასიფიკაცია ეფუძნება ნიშანთა სახელების უნარს (რეფერენციას). ნიშანთა შეფასებაც იერარქიულია, მთავარი ადგილი ეთმობა ფიზიკური სამყაროს აღმნიშვნელ კატეგორემატულ სიტყვებს: „ადამიანი“, „ცხოველი“, „სითეთრე“, „თეთრი“... მაგრამ აღნიშნული და სხვა არსებითი და ზედსართავი სახელები მარტივ და მატერიალურ სუბოზიციებში, ავტორის თანახმად, კარგავენ ნიშნის ფუნქციას: „ადამიანი სახელია“, „ცხოველი ცნებაა“, „თეთრი იბრუნება“. ამრიგად, უ. ოკამთან რეალური ობიექტების აღმნიშვნელი სიტყვები („ადამიანი“, „ცხოველი“, „სითეთრე“, „თეთრი“...) ხან აღნიშნავენ და ხანაც არ აღნიშნავენ რეალურ ობიექტებს, ამიტომ რეფერენციის მიხედვით მათი ცალმხრივად აღიარება კატეგორემატულ ნიშნებად არის უმართებულო.

დასკვნა. აღნიშნული და თუნდაც კიდევ სხვა შესაძლებელი შენიშვნა ვერ დაუკარგავს უ. ოკამის ნაშრომს მთავარს: მრავალ ორიგინალურ აზრს:

მსჯელობის ჩამოყალიბება არა წმინდა ლოგიკური, არამედ ლოგიკურ-ენობრივი აქტია;

სახელები, რომლებიც შესაბამის ცნებებთან ერთად იღებენ მონაწილეობას მსჯელობის აგებაში, გამოყენების სხვადასხვა შემთხვევაში განსხვავებულად ასახავენ სინამდვილეს;

გამონათქვამის ჭეშმარიტება დამოკიდებულია იმაზეც, თუ როგორ ენაცვლება ნიშანი საგანს;

ერთი და იგივე სახელი გამონათქვამებში სამყაროს და, მეორე მხრივ აზროვნებისა და ენის შესახებ რეფერენციის თვალსაზრისით გამოიყენება განსხვავებულად;

გამონათქვამი არ შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი, თუ მასში შემავალი სიტყვა სუბიექტის პოზიციაში არ აღნიშნავს ობიექტს (არ არის ნიშანი);

შემეცნება წარმართება ნიშნებით: ცნებებით, სიტყვებითა და გამონათქვამებით;

ყველა სიტყვა არ არის ნიშანი;

ნიშანი გამოყენების ყველა შემთხვევაში არ არის ნიშანი;

ენა არ არის შემეცნების სრულყოფილი საშუალება: ნამდვილ მტკიცებებთან ერთად იგი წარმოქმნის არანამდვილ მტკიცებებსაც;

მტკიცება შეიძლება იყოს: 1. ჭეშმარიტი, 2. მცდარი, 3. არც ჭეშმარიტი არც მცდარი;

ლოგიკა საჭიროებს ნიშანთა გამოყენების შესწავლას.

P.S. ორიგინალური იდეები ქმნიან თეორიებს. მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ვ. ჰუმბოლდტმა ჩამოაყალიბა ენის ანთროპოლოგიური თეორია, რომელმაც სათავე დაუდო თანამედროვე ლინგვისტიკას. გერმანელი ენათმეცნიერის თანახმად, ადამიანი აზროვნებს ენის მეშვეობით: „ენა იწყება უშუალოდ და ერთდროულად რეფლექსიის (აზროვნების - ლ. ხ.) პირველივე აქტით“ (Гумбольдт, 1984, стр. 301). ენის აზროვნებაში მონაწილეობის აღმოჩენა დაიწყო უ. ოკამთან.

ტრადიციული მეცნიერება ეფუძნება არისტოტელეს სწავლებას, რომელიც გვთავაზობს სამყაროს მეცნიერულ სურათს და შესწავლის მეთოდოლოგიას ენობრივი ფაქტორის გაუთვალისწინებლად. მე-20 საუკუნეში ლინგვისტური ფილოსოფიის წარმომადგენლებმა ბ. რასელმა, ლ. ვიტგენშტაინმა, ჯ. ოსტინმა და მათმა მიმდევრებმა სამყაროს შესწავლის აუცილებელ პირობად მიიჩნიეს ენის ლოგიკური ანალიზი. ჯ. ოსტინის აზრით, ფილოსოფიური კვლევისთვის პრინციპულად

მნიშვნელოვანია განასხვავოს ნამდვილი მტკიცებები (გამონათქვამები) ცრუმტკიცებებისაგან (Остин, 1986, სტრ. 25). ჯ. ოსტინი გააგრძელებს უ. ოკამის წამოწყებულ საქმეს და აღმოაჩენს პერ-ფორმატივებს - ფორმით თხრობით წინადადებებს, რომლებიც არაფერს მოგვითხრობენ, არც ამტკიცებენ და ამიტომ არ შეიძლება იყონ ქეშმარიტი ან მცდარი, მაგალითად, „თანახმა ვარ შევირთო ეს ქალი ცოლად“, „ბოდის გიხდით“, „გილოცავთ წარმატებას“, „ვაცხადებ პროტესტს“... (Остин, 1986, სტრ. 27). უ. ოკამის მსგავსად ჯ. ოსტინიც არკვევს გამონათქვამის ქეშმარიტების პრობლემას და აკეთებს მეორე აღმოჩენას: მრავალი თხრობითი წინადადება ყოველთვის არ გამოიყენება მტკიცებითი ფუნქციით, მაგალითად, „კატა ხალიჩაზე“ 1. კატა არის ხალიჩაზე (მტკიცებითი), 2. მოაშორე კატა ხალიჩას! (არამტკიცებითი) (Остин, 1986, სტრ. 115). გავიხსენოთ უ. ოკამის: ნიშანი გამოყენების ყველა შემთხვევაში არ არის ნიშანი (Оккам, 2002, სტრ. 5).

ლ. ვიტგენშტაინის თანახმად, ენა ნიღბავს წინადადებათა ლოგიკურ ფორმას, რის გამოც ჭირს ფაქტების შესწავლა (Витгенштейн, 1994, სტრ. 32). ლოგიკური ანალიზის შედეგად ლ. ვიტგენშტაინი გაყოფს წინადადებებს სამ ჯგუფად: 1. სინთეზური: შეიძლება იყონ ქეშმარიტი ან მცდარი, 2. ანალიზური: ყოველთვის ქეშმარიტია, 3. მეტაფიზიკური: არც ქეშმარიტია, არც მცდარი, რადგან აღწერენ არარსებულ ფაქტებს. მეტაფიზიკური წინადადებისგან შედგება ტრადიციული ფილოსოფია (Витгенштейн, 1994, სტრ. 25). არც ქეშმარიტმა და არც მცდარმა გამონათქვამებმა პირველად იჩინეს თავი უ. ოკამის მარტივ და მატერიალურ სუპოზიციებში. ლ. ვიტგენშტაინისა და ჯ. ოსტინის მოღვაწეობით ჩამოყალიბდა ლინგვისტური პრაგმატიკა, რომლის დაარსების მონაწილედ უნდა ვაღიაროთ უ. ოკამიც.

მხოლოდ მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში ლინგვისტები აღიარებენ წინადადებას ნიშნად, ამ ფაქტს უ. ოკამი აღმოაჩენს მე-14 საუკუნეში.

უ. ოკამის კონცეფციის მთავარი აზრი: „ლოგიკა საჭიროებს ნიშანთა გამოყენების შესწავლას“ საუკუნეთა განმავლობაში რჩებოდა შეხშიანების გარეშე. ცნობილია, რომ სემიოტიკის დამაარსებელს ჩ. პირსს სინამდვილეში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში მიზნად ჰქონდა დასახული სემიოტიკური ლოგიკის (ნიშანთა ლოგიკის) შექმნა (Пирс, 2000, სტრ. 325). ამ წამოწყებული პროექტის ფარგლებში მოცემული ნიშანთა კლასიფიკაცია უნივერსალურია მეცნიერების ყველა დარგისთვის. მაგრამ ჩ. პირსთან ბუნდოვანი დარჩა მისი „ფორმალური სემიოტიკის“ მთავარი დებულება: აზროვნებას გონება წარმართავს ნიშნებით და არა იდეებით (პლატონი) ან სიტყვებით (ჰუმბოლდტი). უ. ოკამმა გვაჩვენა, რომ გონება მოიაზრებს ობიექტს იდეებითა და სიტყვებით, თუკი ისინი არიან ნიშნები, ანუ გონება მოქმედებს მხოლოდ ნიშნებით.

ამრიგად, უ. ოკამის შემოქმედებას მოჰყვება გაგრძელება. გამოჩენილი თეორია არ იწყება და არ მთავრდება ავტორის ნაშრომში.

ბიბლიოგრაფია

- Аристотель. (1978). Т. 2. В Аристотель, *Сочинения в 4-х томах*. Москва: Мысль.
- Витгенштейн, Л. (1994). Часть 1. В Л. Витгенштейн, *Философские работы*. Москва: Гнозис.
- Гумбольдт, В. (1984). *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- Оккам, У. (2002). *Избранное*. Москва: Едиториал УРРС.
- Остин, Д. (1986). НЗЛ 17. В Д. Остин, *Слово как действие*. Москва: Прогресс.
- Пирс, Ч. (2000). Том 2. В Ч. Пирс, *Начала прагматизма*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Платон. (1968). Том 1. В Платон, *Сочинения в 4 томах*. Москва: Мысль.
- Шишков, А. (2016). *На плечах гигантов*. Санкт-Петербург: Университетская книга.
- სოსიური, ფ. (2002). *ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი*. თბილისი: დიოგენე.

THE ROLE OF W. OCCAM'S CONCEPT OF SUPPOSITION IN THE DEVELOPMENT OF LINGUISTIC THINKING

Levan Khalvashi

*PhD in Philology, Associated Professor at the Department
of Georgian Philology of Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: Levan.Khalvashi@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6544-2021>

Abstract: W. Ockham's philosophical-logical concept is a factor of scientific thinking. In the 14th century, by studying a small academic resource, the English philosopher developed a conceptual vision of the relationship between the world, thought, and language, differing from Aristotle's. W. Ockham did not create a global philosophical theory; he will take his place on the Olympus of science with specific creativity - the logical analysis of signs and suppositions. The result obtained was ahead of its time and therefore remained without proper assessment for centuries. W. Ockham's thought will become truly relevant and in demand only in the 20th century. Representatives of linguistic philosophy, including followers of J. Moore, B. Russell, L. Wittgenstein, and J. Austin, conduct philosophical research on the world, such as W. Ockham, through the logical analysis of small linguistic material in many countries. The logical analysis of language in the works of L. Wittgenstein and J. Austin laid the foundation for linguistic pragmatics. The article evaluates the prehistory that led to W. Occam's concept, discusses the principles of language analysis, and studies the path of development of the author's ideas in science.

Keywords: Supposition, denotative expression, non-denotative expression, true assertion, false assertion, categorial words, syncategorematic words, absolute signs, connotative signs.

* * *

Introduction. All fields of science represent the ideas of many people organized into a system. The system, as is known, assigns value to its parts (სომეხური, 2002, გვ. 121). In science, the highest value goes to the works of authors who establish the conceptual foundation and methodology of the field.

W. Occam's attempt in his "Logic" to establish the real signs between words and expressions for the purpose of knowing the world goes beyond the ancient tradition in this field. However, W. Occam does not announce a new logic project, nor does he promise us another theory of knowledge; he claims to make a change in the philosophical practice of establishing truth, which meant only an addition to Aristotle's logic. At the same time, the addition concerned the relationship between the world, thinking, and language, which are the basis of all theories. The slightest change here can lead to a qualitative transformation of the theory. W. Ockham can be compared to a railway conductor who diverted the train to another track without having imagined its further route. W. Ockham's "Logic" is not a programmatic work. None of the philosophers has assessed it as a new stage of philosophical thinking. Linguists, for obvious reasons, have refrained from discussing the philosopher's thought in detail. But philosophical work not only can conceptually enrich other fields, but is also called upon to do so. What is it about W. Ockham's thought that has subsequently laid the foundation for the scientific work of others?

Methods. To evaluate W. Occam's philosophical-logical concept, we used two principles: 1. A prominent theory does not begin in the author's work, 2. A prominent theory does not end in the author's work; this

determined the direction of the research: the history of scientific thought and the method: comparative logical-linguistic analysis of relevant scientific works.

Discussion. No matter how original, a scientific theory does not begin with the author's work. An outstanding researcher is always the best student. And ideas have a history of formation. Therefore, it is important to note the academic environment in which W. Occam worked in the 14th century. He is a representative of the Oxford philosophical school, in which, along with the sophisticated logical reasoning of John Dun Scott, Robert Grosseteste recognized inductive analysis as a necessary part of research and, with the support of Adam Marsh, directed scientific research to trial; here, Roger Bacon introduced experiment into practical philosophy, and William Sherwood considered logic as a supporting discipline for other sciences. This created a clear dissonance in the discourse of medieval scholastics on Aristotle's logic, which was followed by Peter of Spain's attempt, albeit unsuccessful, to create a new logic. W. Ockham finds another basis for his concept in the speculative grammar of the Modists (Thomas of Erfurt, John Daniel, Simon Daniel...). The Modists supported Aristotle, who allowed for a structural analogy (isomorphism) between the world, thought, and language. In their opinion, since the mind creates language, the latter contains deep-seated basic logical principles that connect language with thought, and thus with the world. Speculative grammar aimed to determine the logical in language. This could be achieved through the logical analysis of language. W. Occam will use the analytical apparatus of the Modists, as well as the practice of considering the suppositions of Peter the Spaniard, but to establish the truth of statements. Unlike the Modists, W. Occam will not agree with Aristotle. The Stagirian was the first to draw attention to the fact that the correctness of thinking can be violated by the polysemy of words. Therefore, he will base logic not on the content of the statement, but on the structure of thought, which is not subject to subjective change. For all utterances of "predicate" speech, Aristotle establishes a formal sign - assertion. The figures of syllogisms presented in the *Analytics* do not contain any specific content about the world: "If A does not coincide with any B, then B does not coincide with any A; If A coincides with some B, then B also coincides with some A. If A is said about all B, and B about all V, then A is said about all V..." (Аристотель, 1978, стр. 121, 123). Aristotle's formal logic is an objective tool of thought because it excludes the subjective semantics of words. This leads us to believe that only a logical structure ensures correct thinking. In contrast, W. Ockham explores the semantic factor of the truth of thought. Indeed, Aristotle's syllogisms are devoid of specific semantics outside of speech, and when used, the place of symbols (A, B, V...) is taken by words with a certain semantics.

According to W. Occam, the ancient truth that names express ideas and denote things (Платон, 1968, стр. 422) requires clarification. The English philosopher recognizes concepts (ideas) as natural signs of things and words as artificial signs. Natural signs (concepts) are primary; they cannot replace the thing they denote. Created signs (words), on the contrary, can replace the thing. Thus, a word is a changeable sign; logic must take this into account. Since physical objects are replaced by their signs (words) in a statement, the truth of the statement depends, among other conditions, on how the word replaces the thing. The statement "Man is God" is true if the word "man" refers to one person—the Lord Jesus Christ—and would be false if the same word refers to all people (Оккам, 2002, стр. 31).

Thus, the same word can denote a different number of objects; that is, in modern terminology, it can have different extensions. In addition, a word can be used not only in relation to the physical world. The Christian philosopher Peter of Spain named the semantic change of words resulting from these factors as supposition (substitution). According to his observations, the word "man" can denote:

1. A material but non-spiritual object: "A person is a name"
2. A single physical object: "This person is running"
3. An indefinite object: "A person is running"

4. A multiple object: "A person should be happy"

5. A general mental object: "A person is a face"

(Шишков, 2016, стр. 402).

Peter is a Spanish realist: he allows the existence of concepts (universals) in reality. For him, in the statement "A man is a face," the word "man" denotes a truly existing object. Therefore, when establishing truth, all suppositions are equally real and do not require additional conditions. The nominalist W. Ockham does not consider a concept and a word to be real physical objects. According to his assessment, in the statement "A man is a face," the word "man" denotes a concept but does not denote a real object; similarly, in the statement "A man is a name," the word "man" denotes a word and does not denote a real object. While a denoting statement must contain a word—a sign (Оккам, 2002, стр. 7-32). The English philosopher studies cases of suppositions in order to distinguish between denoting and non-denoting expressions. Therefore, for him, the relationship between suppositions is hierarchical:

1. Personal: the word refers to a single signifier (object, property, concept, or word) and is a sign: "Every person is a living being," "Every name is a part of speech," "Every concept is general."

2. Simple: the word refers to a concept but does not refer to it: "A person is a concept."

3. Material: the word refers to a word but does not refer to it: "A person is a name."

Other suppositions (discrete, general, vague, definite, movable, immovable, distributed) are variants of the personal supposition (Оккам, 2002, стр. 32-45); Of these, the discrete (which singles out a single signifier with a proper noun or demonstrative pronoun: "Socrates is wise," "This man is a philosopher") and the general (which denotes multiple signifiers: "A man is a living being") semantically change meaning, while the rest should be of interest to the logic of predicates.

Thus, language produces more statements than are necessary for cognition of the world, because along with designating physical reality, language designates its structure and forms of thought ("intentions of the soul"). It is not difficult to distinguish statements about the world, thought, and language from each other if the corresponding words are used in them, for example, 1. "Socrates is a philosopher." 2. "Thought is a predication." 3. "The adverb does not change." The above statements are true in the subject-subject domain. The problem arises when, in material and simple suppositions, words that do not denote language and thought are used, respectively, for example, "A man is a name" and "Runs is a predicate." It is clear that "A man" cannot be a "name" in the literal sense, just as "Runs" denotes the corresponding action and not a "predicate." Aristotle's logic cannot distinguish between the statements: 1. "Socrates is a philosopher." 2. "Socrates is a name." 3. "Socrates is a subject of reasoning." According to W. Occam, in the first statement, the word "Socrates" denotes an object of the world; we have a personal supposition, which can be true. In the second statement, "Socrates" denotes a word but does not denote anything; the supposition is material, and the statement cannot be true or false. Similarly, in the third statement, "Socrates" denotes a part of thought but does not denote anything; the supposition is simple, which also cannot be true or false. According to W. Occam's "logic," in order to determine the truth of a statement, it is necessary to know to which sphere—the physical world, language, or thinking—it is applied. Otherwise, the statement cannot be true or false, for example, "the philosopher has not changed," "a person remains in his place," or "the animal has moved forward." Examples given as personal suppositions may be true; in the case of simple and material suppositions, they are neither true nor false.

According to W. Occam, cognition is carried out by signs, including words, if they are signs. The analysis of assumptions showed the English philosopher that not all words included in an expression denote the constituent parts of the physical world: objects and properties. Following W. Sherwood, he calls such words syncategorematic (verbs, objects, conjunctions, prepositions, interjections, some nouns). The listed words are

used in conjunction with categorial words that denote objects of the physical world, for example, "person", "animal", "whiteness", "white", "color" (Оккам, 2002, стр. 11-13).

Since a property is inconceivable without an object, its expressive name also denotes two objects, an object and a property at the same time. Therefore, W. Ockham divides categorial words into absolute and connotative (Latin *connotare* "to denote") signs. The first denote one object (an object: "person", "tree" or a property: "whiteness", "sweetness"), the second - two (an object and a property) at the same time, for example, "white", "sweet", "human", "reason", "form". W. Ockham's philosophical-logical taxonomy of words also takes into account their sphere of application (physical, linguistic, mental). He distinguishes between the case of primary imposition, when words denote physical objects and concepts, and secondary imposition, when the objects of the words are the words themselves, for example, "name", "pronoun", "verb", "turn", "kilo" (Оккам, 2002, стр. 19). Words of secondary imposition are used mainly in grammar.

Words of primary imposition, in turn, are divided into names of primary intention, which denote real objects ("person", "stone", "white") and names of secondary intention - "mental terms", which denote concepts: "face", "genus", "universal"...etc. (Оккам, 2002, стр. 21).

Language is a system independent of logic, therefore the logical analysis of language, whether carried out for the needs of logic or grammar, cannot be perfect. W. Ockham is a philosopher, he needs knowledge about signs to study the world. That is why the presented classification is based on the ability to name signs (reference). The evaluation of signs is also hierarchical, the main place is given to the categorial words denoting the physical world: "man", "animal", "whiteness", "white"... But the mentioned and other nouns and adjectives in simple and material suppositions, according to the author, lose the function of a sign: "man is a name", "animal is a concept", "white turns". Thus, according to W. Ockham, words denoting real objects ("human", "animal", "whiteness", "white"...) sometimes denote and sometimes do not denote real objects, therefore, their unilateral recognition as categorial signs according to reference is incorrect.

Conclusions. The above and even other possible remarks cannot detract from the main point of W. Ockham's work: many original ideas:

The formation of reasoning is not a purely logical, but a logical-linguistic act;

The names that, together with the corresponding concepts, take part in the construction of reasoning, reflect reality differently in different cases of use;

The truth of a statement also depends on how the sign replaces the object;

The same name is used differently in statements in terms of reference to the world and, on the other hand, to thinking and language.

A statement cannot be true if the word included in it in the position of the subject does not denote an object (is not a sign);

Cognition is carried out by signs: concepts, words, and statements;

Not all words are signs;

A sign is not a sign in all cases of use.

Language is not a perfect means of cognition: along with true assertions, it also produces false assertions.

An assertion can be: 1. true, 2. false, 3. neither true nor false.

Logic requires the study of the use of signs.

P.S. Original ideas create theories. In the first half of the 19th century, W. Humboldt formulated an anthropological theory of language that laid the foundation for modern linguistics. According to the German linguist, a person thinks through language: "Language begins directly and simultaneously with the first act of reflection (thinking - L. Kh.)" (Гумбольдт, 1984, p. 301). The discovery of the participation of language in thinking began with W. Occam.

Traditional science is based on the teachings of Aristotle, who offers a scientific picture of the world and a methodology for studying it without taking into account the linguistic factor. In the 20th century, representatives of linguistic philosophy B. Russell, L. Wittgenstein, J. Austin and their followers considered the logical analysis of language to be a necessary condition for studying the world. According to J. Austin, it is fundamentally important for philosophical research to distinguish true statements (statements) from false statements (Остин, 1986, стр. 25). J. Austin will continue the work begun by W. Occam and discover performatives - in the form of narrative sentences that do not tell us anything, nor do they prove anything, and therefore cannot be true or false, for example, "I agree to marry this woman", "I apologize", "I congratulate you on your success", "I declare a protest"... (Остин, 1986, стр. 27). Like W. Occam, J. Austin also explores the problem of the truth of the statement and makes a second discovery: many narrative sentences are not always used with an affirmative function, for example, "The cat is on the carpet" 1. The cat is on the carpet (affirmative), 2. Get the cat off the carpet! (non-affirmative) (Остин, 1986, стр. 115). Let us recall W. Occam: a sign is not a sign in all cases of use (Оккам, 2002, стр. 5). According to L. Wittgenstein, language masks the logical form of propositions, which makes it difficult to study facts (Витгенштейн, 1994, п. 32). As a result of logical analysis, L. Wittgenstein divides propositions into three groups: 1. Synthetic: can be true or false 2. Analytic: always true 3. Metaphysical: neither true nor false, because they describe non-existent facts. Metaphysical propositions constitute traditional philosophy (Витгенштейн, 1994, п. 25). Neither true nor false statements first appeared in W. Ockham's simple and material assumptions. The work of L. Wittgenstein and J. Austin gave rise to linguistic pragmatics, the founding father of which is W. Occam.

Only in the second half of the 20th century did linguists recognize a sentence as a sign, a fact discovered by W. Occam in the 14th century.

The main idea of W. Occam's concept: "Logic requires the study of the use of signs," remained unchallenged for centuries. It is known that the founder of semiotics, C. Peirce, actually set himself the goal of creating semiotic logic (the logic of signs) in the second half of the 19th century (Пирс, 2000, стр. 325). The classification of signs given within the framework of this initiated project is universal for all branches of science. But the main postulate of his "formal semiotics" remained unclear to C. Peirce: the mind directs thinking through signs, and not through ideas (Plato) or words (Humboldt). W. Ockham showed us that the mind conceives of an object by ideas and words if they are signs, that is, the mind operates only by signs.

Thus, W. Ockham's work has a continuation. The emerging theory does not begin and does not end with the author's work.

Bibliography

- Аристотель. (1978). Т. 2. В Аристотель, *Сочинения в 4-х томах*. Москва: Мысль.
- Витгенштейн, Л. (1994). Част 1. В Л. Витгенштейн, *Философские работы*. Москва: Гнозис.
- Гумбольдт, В. (1984). *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.
- Оккам, У. (2002). *Избранное*. Москва: Едиториал УРРС.
- Остин, Д. (1986). НЗЛ 17. В Д. Остин, *Слово как действие*. Москва: Прогресс.
- Пирс, Ч. (2000). Том 2. В Ч. Пирс, *Начала прагматизма*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Платон. (1968). Том 1. В Платон, *сочинений в 4 томах*. Москва: Мысль.
- Шишков, А. (2016). *На плечах гигантов*. Санкт-Петербург: Университетская книга.
- სოსიური, ფ. (2002). *ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი*. თბილისი: დიოგენე.

ნოდარ დუმბაძის რომანის „ნუ გეშინია, დედა“ სათაურის სემანტიკა

ნატალია გულუა

ფილოლოგიის დოქტორი,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: natalia.gulua@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4463-9995>

აბსტრაქტი. ნოდარ დუმბაძის რომანს „ნუ გეშინია, დედა“ მოვიაზრებთ ანტისაბჭოთა დისკურსის ნაწილად, მასში აშკარად გამოვლენილი ანტისაბჭოთა რიტორიკის, კულტურული იზოლაციის წინააღმდეგ ბრძოლის გამო. ის წარმოადგენს თავისი ეპოქის სოცოკულტურული მდგომარეობის პასუხს; გამოხატავს მწერლის სუბიექტურ პოზიციას XX საუკუნის 60–იან წლებში საბჭოთა სივრცეში მიმდინარე პროცესებზე.

ნაშრომში განვიხილავთ რომანის მხატვრულ მხარეს, იმ საშუალებებს, რომლებიც ავტორმა გამოიყენა თავისი მთავარი სათქმელის გასაშუქებლად, კერძოდ, გავიაზრებთ ნაწარმოების სათაურს, როგორც მხატვრული პირობითობის ერთ-ერთ გამოვლინებას, მის როლს მხატვრული ჩანაფიქრის რეალიზაციისას, იდეური შინაარსისა და სახეობრივი სტრუქტურის ჩამოყალიბებაში; განვსაზღვრავთ მის ესთეტიკურ ფუნქციას ნაწარმოების შინაარსთან კავშირში.

სათაურის დეკოდირება ჩვენი კვლევის მნიშვნელოვანი ასპექტია. ამ კვლევის შედეგად იკვეთება, როგორ მუშაობდა ავტორი ტექსტზე და განისაზღვრება მწერლისეული სტილის ორიგინალობის ხარისხი. ანალიზის დროს ყურადღებას ვამახვილებთ ისეთ სიმბოლოებსა და სააქცენტო სიტყვებზე, ასევე, მათ მნიშვნელობებზე, როგორიცაა: რიცხვი 13; „ახალი დმერთი“; სატანისეული დამდანიშნები; მზის სიმბოლო ჯვარი; მამალი როგორც ზეციური ცეცხლის – მზის – ზომომორფული ტრანსფორმაცია და განთიადის, სულიერი განახლების სიმბოლო; „პარიზის კომუნა“ როგორც სახელმწიფოებრივი პროპაგანდის მნიშვნელოვანი სიმბოლო. გარდა ამისა, მოვიხმობთ ტექსტთან ასოცირებულ იგავებსა და გამონთქვაშებს ბიბლიიდან. ანალიზის შედეგად ვასკვნიტ, რომ სათაური, თავისი ძლიერი პოზიციის წყალობით, მხატვრული ტექსტის მაორგანიზებელი ცენტრია, მისი კომპოზიციური დომინანტია.

ტექსტის სიღრმისეული გააზრების შედეგად გახდა ცნობილი, როგორ შეივსო სათაური კონცეპტუალური მნიშვნელობით. „ნუ გეშინია, დედა“ – რომანის ბოლოს ამ სიტყვებით არა მარტო მთავარი გმირი მიმართავს დედის სახებას, არამედ ავტორი გვანუგეშებს, რომ დამთავრდა წყვდიადის ჟამი, დადგა სინათლის, მზის, უფლის სუფევის ხანა, რომ ქვეყანაში იზრდება და ყალიბდება ღირსეული თაობა, დგება განთიადი. ჩვენი აზრით, სწორედ ეს გახლდათ რომანის სათაურში კოდირებული ავტორის მთავარი სათქმელი.

საკვანძო სიტყვები: ანტისაბჭოთა დისკურსი; სათაური; დეკოდირება; სიმბოლო.

შესავალი. ნოდარ დუმბაძეს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. მის რომანს „ნუ გეშინია დედა“ მოვიაზრებთ ანტისაბჭოთა დისკურსის ნაწილად, მასში აშკარად გამოვლენილი ანტისაბჭოთა რიტორიკის, კულტურული იზოლაციის წინააღმდეგ ბრძოლის გამო. მიგვაჩნია, რომ ეს რომანი წარმოადგენს მწერლის დროინდელი ეპოქის სოციალ-კულტურული მდგომარეობის პასუხს; გამოხატავს ავტორის სუბიექტურ პოზიციას XX საუკუნის 60-იან წლებში საბჭოთა სივრცეში მიმდინარე პროცესებზე.

მიუხედავად მკვლევართა დიდი ინტერესისა მწერლის შემოქმედების მიმართ, ნ. დუმბაძის მხატვრული ოსტატობის საკითხები, დეიდოლოგიზებული მიდგომით, ჯერ კიდევ არ ქცეულა სპეციალური ანალიზის საგნად, რის გამოც სრულად არ არის გამოვლენილი მწერლის მხატვრული სისტემის თავისებურებები, გამომსახველობით საშუალებათა მდიდარი არსენალი. ნაშრომის აქტუალობად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ მოკრძალებული წვლილი შეგვაქვს ნ. დუმბაძის შემოქმედების ამ მიმართულებით შესწავლაში.

ნაშრომში განვიხილავთ ნ. დუმბაძის რომანის „ნუ გეშინია დედა“ მხატვრულ მხარეს, კერძოდ ნაწარმოების სათაურს, როგორც მხატვრული პირობითობის ერთ-ერთ გამოვლინებას, მის როლს მწერლის ჩანაფიქრის რეალიზაციისას, იდეური შინაარსისა და სახეობრივი სტრუქტურის ჩამოყალიბებაში; განვსაზღვრავთ მის ესთეტიკურ ფუნქციას ნაწარმოების შინაარსთან კავშირში.

ნაწარმოების სათაური ტექსტის ძლიერი პოზიციით, რომელსაც გააჩნია ფიქსირებული მდგომარეობა, სემანტიკური და სემიოტიკური თვისებები. მას არსებითად ორი დატვირთვა აქვს. ერთ შემთხვევაში მისი ამოცანაა, ნაწარმოების როგორც დამოუკიდებელი ერთეულის, აქცენტირება. მეორე შემთხვევაში, სათაური კომპოზიციური ელემენტია, თავისებური გასაღები, რომელმაც უნდა გაგვიადვილოს შემოქმედების ლაბირინთში შესვლა. მას ევალება ნაწარმოების არა მხოლოდ თემაზე, არამედ ავტორის პოზიციამდე, ჟანრის თავისთავადობაზე მინიშნება, ამასთანავე აუდიტორიის დაინტერესება-მიზიდვა (ტალიაშვილი 2012).

კვლევის მეთოდები. გაანალიზებულმა მასალამ რომ მართებული შეხედულებების გამოტანის საშუალება მოგვცეს, ვიყენებთ კვლევის თანამედროვე მეთოდებსა და მიდგომებს, კერძოდ რეცეფციული პოეტიკის და მხატვრული ტექსტის სტრუქტურულ-სემიოტიკურ ანალიზს.

მსჯელობა. რომანის „ნუ გეშინია, დედა“ სათაურში ჩადებულია კონკრეტული აზრი, ის აჩენს გარკვეულ მოლოდინს. ჩარჩო-სათაურის „ნუ გეშინია დედა“ ლინგვისტური მნიშვნელობა გამოიხატება სიტყვათა შეთანხმებაში და სემანტიკური თვალსაზრისით განიხილება როგორც პირველი ტექსტური ნიშანი. ის გვიჩვენებს ავტორის დია პოზიციას, მის დამოკიდებულებას არსებული სინამდვილისა და ნაწარმოებში ასახული მოვლენების მიმართ. აქედან გამომდინარე, სათაურის დეკოდირება აჩვენებს, როგორ მუშაობდა ავტორი ტექსტზე, სტრუქტურის აგების პროცესს, განსაზღვრავს მწერლის სტილის ორიგინალობის ხარისხს. სათაურს განვიხილავთ როგორც ძირითადი ტექსტის წინ მდებარე შეკუმშულ ტექსტს და მისი ინტერპრეტაცია საშუალებას მოგვცემს გამოვავლინოთ ავტორის ჩანაფიქრი და მიზანდასახულობა.

დედის ფუნქცია და შიშის ფაქტორი განმსაზღვრელი საკითხებია რომანში. მათი ფუნქციის გარკვევის გარეშე შეუძლებელი იქნება ავტორის მთავარი სათქმელის გამოკვეთა. შიში, რომანის მიხედვით, ბუნებრივი, ადამიანური გრძნობაა; შიში ის ემოციაა, რომელიც უნდა განიცადოს უფლისკენ მიმავალ გზაზე ადამიანმა. სწორედ შიში განასხვავებს ადამიანს პირუტყვისაგან. რომანში მრავალჯერაა ამ ფაქტზე ხაზი გასმული. ფრაზის პირველი ნაწილი - „ნუ გეშინია“ ამავე დროს გამოხატავს ბიბლიური ფრაზის: „ნუ, გეშინია, რადგან, მე შენთან ვარ, ნუ ფრთხი, რადგან შენი ღმერთი ვარ მე. გაგამაგრებ და შეგეწევი და მხარს დაგიჭერ ჩემი სიმაღლის მარჯვენით“ (ესაია 41: 10) და იმედის მიცემას გამოხატავს. მართალია, რომანში ამ ფრაზის მხოლოდ დასაწყისი „ნუ გეში-

ნია“ არის აქცენტირებული, მაგრამ ტექსტის მთლიანი გააზრება გვაფიქრებინება ზემოხსენებული ბიბლიური ფრაზის რომანში ქვეტექსტურ დონეზე არსებობას. იმ წლებში, როცა რომანი იქმნებოდა, ბიბლიური ფრაზების მოხმობა და აქცენტირება, მით უმეტეს სიუჟეტის მამოძრავებელ ღერძად გამოყენება, შეუძლებელი იყო. არადა, საბჭოთა დიქტატურის პირობებში უფლის სიტყვა, ნუგეში, იმედი ყველაზე მეტად ესაჭიროებოდათ ადამიანებს, არა მარტო უმწეოებს, ახალი წყობის მიერ ნებაწართმეულებს, არამედ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟის - ისიდორეს - მსგავს მოტყუებულებსა და ცდუნებულებს, მრავალი ცოდვის ჩამდენებს უფლისა და კაცობრიობის წინაშე. რომანის სულისკვეთება იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანმა პასუხი უნდა აგოს თავის ცოდვებზე, მოინანიოს, განიწმინდოს, განიცადოს სულიერი კათარზისი, თაობიდან თაობას გადასცეს სიყვარული – უფლის, ადამიანის, სამშობლოს და ა. შ. იმისათვის, რომ შიშის, როგორც პერსონაჟების ერთ-ერთი მთავარი მამოძრავებელი ფაქტორის ფუნქცია ავხსნათ, საჭიროდ მიგვაჩნია გავყვეთ რომანის სიუჟეტურ ხაზს.

ნაწარმოების ქრონოტოპი მნიშვნელოვანი საკითხია. მისი მოცულობა დაახლოებით 50-60 წელია, ანუ ნახევარი საუკუნე, სამი თაობის აქტიური ცხოვრების დრო-სივრცე, რომელიც ემთხვევა ქვეყნისათვის ურთულეს წლებს, დიდი ცვლილებების ეპოქას.

რომანში ნაჩვენებ სამ თაობაში ვგულისხმობთ ისიდორე, გაბრიელ და ავთანდილ ჯაყელებს, რომელთაც თავთავიანთი ცხოვრებისეული დრო-სივრცე გააჩნიათ. მათ განსხვავებულ ეპოქებში უწევთ ცხოვრება, განსხვავებული მისწრაფებებით, მსოფლმხედველობით, იდეალებით, თავისთავადი ხასიათებით. მიუხედავად მჭიდრო ნათესაური კავშირისა, მათ შორის განსხვავება მეტია, თუმცა არის მსგავსი შტრიხებიც. მათ ცხოვრებაზე დაკვირვებით შესაძლებელი ხდება თვალი გავადევნოთ, თუ როგორ იცვლებოდა ნახევარი საუკუნის მანძილზე ადამიანების მსოფლმხედველობა ეპოქალური ცვლილებების პარალელურად და გავარკვიოთ, მათმა სულიერებამ ღებრადაცია განიცადა თუ პროგრესი. განვიხილოთ თითოეული მათგანი.

ისიდორე ჯაყელი

ისიდორე ჯაყელის ამბით იწყება რომანში თხრობა და ამ დროს გასული საუკუნის 21-ე წელია და ისიდორეც 21 წლისაა, ანუ საუკუნის ასაკის. ის დროის მსხვერპლია, რადგან ყოფილი თავადი კომკავშირში შედის და ამით ემიჯნება ოჯახს, წარსულ ცხოვრებას. ამიერიდან მისი ცხოვრების ათვლა სწორედ 21 წლის ასაკიდან იწყება. ისიდორე კომკავშირში შესვლით ახალი დროის ადამიანი ხდება და საკუთარ ოჯახს, წინაპრებს, ზოგადად წარმომავლობას უპირისპირდება – მტრის ბანაკში გადადის. აქედან იწყება მისი (ისევე როგორც ჩვენი ქვეყნის), ტრაგედია. ისიდორე ფესვებს მოწყვეტილი ადამიანია, იგივე „უძლები შვილია“. „უძლები შვილის“ იგავში მდიდარი მამის უმცროსმა შვილმა ცალკე ცხოვრება მოინდომა, წაიღო თავისი წილი ქონება და მალევე გაანიავა. დადარდიანებული და შერცხვენილი მობრუნდა მამასთან პატიების სათხოვნელად. ის ისე მიიღო მშობელმა, როგორც უფალი ღებულობს და პატიობს თავის შვილებს შეცდომებს. ამგვარადვე ვითარდება მოვლენები რომანშიც.

ისიდორე გამორჩეული პიროვნებაა კომკავშირლებში, ძლიერია, მტკიცეა გადაწყვეტილებების მიღებისას, ურყევად სწამს ერთხელ არჩეული გზის. ის ასეთია მანამ, სანამ მთავარანგელოზის ეკლესიის გუმბათიდან ჯვარს არ მოხსნის და გადმოაგდებს. ამ ფაქტის შემდეგ მისი ცხოვრება რადიკალურად იცვლება. მის მიმართ დამოკიდებულებაც არაერთგვაროვანია: ურწმუნო კომუნისტების თვალში ის გმირი ხდება, მორწმუნე თანასოფლელებში - წყევლის ობიექტი: „მიქელ გაბრიელო, შენ დაატეხე შენი რისხვა შენს წამბილწველ და გამათახსირებელს!“ - ასე წყევლიან ჯვრის ჩამომგდებ ისიდორეს მიწაზე დამხობილი ქალები.

ჯვრის ჩამოსაგდებად ისიდორემ დიდი განსაცდელი გამოიარა. ის 8 საჯენი სიმაღლეზე ავიდა და ჯაჭვის 13 რგოლიც აიარა. 13 უარყოფით რიცხვად არის მიჩნეული ყოფიერებაში. თუმცა, რელი-

გიურად და შორეული ტრადიციის მიხედვითაც ის ღვთიურობას გამოხატავს, უკვდავების, ძლიერების ნიშანია. ქრისტე მე-13 მონაწილე იყო საიდუმლო სერობისას. ქრისტიანული ტრადიციის მიხედვით, რიცხვი 13 სამყაროს აღნიშნავს. ამგვარად, რომანის მიხედვით, ჯვართან მისვლამდე ისიდორემ 13 ჯაჭვის მარჯვალე უნდა აიაროს, 13 საფეხურით უნდა ამაღლდეს, რომ ღმერთს (ჯვარს) მიუახლოვდეს.

ისიდორეს სიმაღლეზე ასვლას სხვადასხვაგვარი გაგება აქვს ტექსტში: თანამებრძოლების თვალში გუმბათზე ასული ისიდორე კიდევ უფრო ამაღლდება, რიგითი თანასოფლელების და მკითხველის თვალში კი - პირიქით. აღსანიშნავია, რომ ისიდორეს მიმართ მკითხველის უარყოფითი დამოკიდებულების მიზეზი განსხვავებული იდეოლოგია კი არ არის, არამედ თავად ავტორის პოზიციაა. ავტორი, რომელიც, ისე გვიყვება ამბავს, თითქოს თანაუგრძნობდეს ისიდორეს და მის დამქაშებს, ამავე დროს, გვიჩვენებს იმ მძიმე შედეგებს, რაც ჯვრის ჩამოგდებას მოჰყვება შედეგად პირადად ისიდორესთვის. ის რომ პერსონაჟის დრანჯმოქცეულობაზე ოდნავი ირონიითა და, შეიძლება ითქვას, თანაგრძნობის გარეშე საუბრობს, იმაზე მეტყველებს, რომ ავტორის აზრით, ისიდორე სამართლიანად დაისაჯა. თუ სიმაღლე ტრადიციულად ასოცირდება მთასთან, ზეცასთან, და მასზე ასვლა ამაღლებასა და განწმენდას უკავშირდება, ამ შემთხვევაში სიმაღლეზე ასვლა რწმენის, სიწმინდის წაბილწვაა.

ქართულ მწერლობაში ანალოგიური მოვლენები საძებარი არაა. მაგ., გრიგოლ რობაქიძის რომანში „ჩაკლული სული“ მოთხრობილია კომკავშირლები როგორ შეცვივდნენ საყდარში და ხატზე მიიტანეს იერიში: „ერთმა დაამხო წმინდანის ხატი და ცოფისგან დაბრმავებული ფეხით ზედ შედგა. „აბა, დამსაჯოს თქვენმა ყოვლისშემძლე ხატმა!“ სახეში მიახალა უძრავად მიმტერებულ მდუმარე გლეხებს. ერთმა მოხუცმა გლეხმა დაარღვია სიჩუმე, წყნარად მიუგო: „მეტი რა გიყოს? უკვე გაუგიჟებინარ და ეგ არი“ (რობაქიძე, 1990: 11).

ისიდორეს მსვლელობა გუმბათზე ჯვრის მიმართულებით, მიუხედავად დრამატულობისა, ირონიის ფონზე აქვს მოთხრობილი მწერალს და წარმოგვიდგენს მას, როგორც ღმერთთან შებრძოლების უსუსურ მცდელობას. ისიდორეს მიმართვა და ერთგვარი მუქარა მიქელგაბრიელისადმი და „ახალი ღმერთის“ საშველად მოხმობა ცოტათი მაინც ამსუბუქებს თხრობას და ნიღბავს ავტორის ზრახვას: გვიჩვენოს პირისიხლიანი, უღმერთო კომუნისტების ჭეშმარიტი სახე. „შენ მიშველე ჩემო ახალო ღმერთო“, – ვის მიმართავს ისიდორე ამ სიტყვებით, ვინ ან რა იგულისხმება „ახალ ღმერთში“, ჭეშმარიტ ღმერთს რომ უნდა დაუპირისპირდეს? ამაზე ღიად პასუხს ისიდორეს დრანჯის მოქცევა იძლევა. დრანჯმოქცეულობა ნიშანია, ერთგვარი დამლაა, რომელსაც ადამიანი ვერ მოიშორებს. ეს იმის ნიშანია, რომ მან ღმერთი უარყო და ეშმაკს მიჰყიდა სული. სხეულზე ამგვარი ნიშნები სატანასთან თანაზიარობის ნიშნებადაა მიჩნეული. ტრადიციულად მიჩნეულია, რომ სატანა თავის მოკავშირეებს დაღს ადებს და ამგვარად გამოხატავს მათზე ძალაუფლებას.

ჯვარი მზის სიმბოლოა, მზე კი, რომანის მიხედვით, ღმერთია. ჯვრის ჩამოგდებას შემდეგ ისიდორე არა მარტო სახენაცვალი გვევლინება, არამედ სახელნაცვალიც: „ისიდორე ჯაყელი არ მქვია მე, ისიდორე დრანჯიანი მქვია!“ მიმართავს მინაგო ჯაბუას, რითაც ხაზს უსვამს მისი პიროვნების სხვა სტადიაში გადასვლის ფაქტს. დრანჯიანობა მარტო ფიზიკური ნაკლი კი არაა, არამედ სულიერი დამღაც, ჩაღვნილმა უმსგავსო საქციელმა რომ გამოიწვია.

ისიდორე ჯაყელს ჰყავს თავისი ოპოზიციური მეწყვილე ნაწარმოებში მინაგო ჯაბუას სახით. როგორც წესი, უარყოფით პერსონაჟს მოწინააღმდეგედ დადებითი პერსონაჟი უნდა ჰყავდეს, მაგრამ, ჩვენს შემთხვევაში, მინაგო ჯაბუაც ურწმუნო და ურჯულოა: „მიქელგაბრიელის საყდარში საკურთხეველზე დაგვლავ ღორივით“, – ამ სიტყვებით ემუქრება ის ისიდორეს. ამკარაა, რომ ორივე მხარის ბრძოლის მეთოდები ამორალურია, რაც მიგვანიშნებს ასევე ეპოქის ამორალურობაზეც,

ეპოქისა, სადაც ძნელი საპოვნელია მორალი და ზნეობრივი კოდექსით არავინ ხელმძღვანელობს: არც კომუნისტ-კომკავშირლები და არც მენშევიკების წარმომადგენელი.

ისიდორეს მიერ მთავარანგელოზის ეკლესიის გუმბათიდან ჯვრის ჩამოგდება მორი დიდი კვალი დატოვა მის ცხოვრებაში. ერთი თვალნათლივ ჩანს და ეს ღრანჯმოქცეულობაა, ხოლო მეორე, და უფრო მნიშვნელოვანი, მის მსოფლმხედველობრივ სფეროს ეხება. მართალია, ნაწარმოებში აშკარად არ იკვეთება, რომ ისიდორემ ამ შემთხვევის შემდეგ მრწამსი რადიკალურად შეიცვალა, ის ისევ ბოლშევიკების სამსახურში დგას და იმავე პრინციპებს მისდევს, მაგრამ თავის ერთადერთ ვაჟს **გაბრიელს** არქმევს - ბიბლიურ სახელს, იმ ანგელოზის სახელს, რომლის სახელობის ეკლესია მან ასე უგუნურად შეურაცხყო. სწორედ ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს იმ ძირეულ ცვლილებებზე, იმ სინანულზე, უფლის წინაშე შიშზე, რასაც ისიდორე უეჭველად განიცდიდა. ავტორმა სწორედ ისიდორეს შვილისათვის გაბრიელის სახელის დარქმევით გამოხატა თავისი პოზიცია ეკლესიის დამანგრეველი, უფლის შეურაცხმყოფელი ბოლშევიკების მიმართ.

თუმცა ეს არ იყო ერთადერთი ფაქტორი, რამაც რწმენა შეურყია ისიდორეს და ჩადენილ ქმედებებზე დააფიქრა. მის ცხოვრებაში კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მომენტი დგება მაშინ, როცა მინაგო დაიჭერს და ისიდორეს სიკვდილი გარდაუვალი ხდება. ისიდორე აღარ უხმობს თავის „ახალ ღმერთს“, ის მზეს უყურებს: „ახლად ამოწვერილ მზეს შეხედა ისიდორე ჯაყელმა, თვალი არ მოუჭუტია, თითქოს უნდოდა ასე დიდი, ვეებერთელა, ოქროსფერი და თბილი ჩაყოლოდა საფლავში... მერე მგონი მამლის ყივილიც გაიგონა სხვის თუ საკუთარ ეზოში...“ მზე უკანასკნელი ჭირისუფალია მისთვის, მზისადმი ლოცულობს სასიკვდილოდ განწირული: „ისიდორე ჯაყელს მუხლზე დაცემა, მზისადმი ლოცვის თქმა და ტირილი მოუნდა“. ის ფაქტიურად იცვლის ღმერთს, სალოცავს. ვიტყვით, რომ უბრუნდება საწყის რწმენას.

მამალი ქრისტიანული ტრადიციით სინათლისა და აღორძინებას განასახიერებს. ის სიბნელის, წყვდიადის საპირიპირო მოვლენას გამოხატავს. განთიადის მაუწყებელი იმავდროულად მზისა და სულიერი განახლების სიმბოლოცაა. მითოსური თვალსაზრისით, მამალი არა მარტო დაკავშირებულია მზესთან, არამედ მისი განსახიერებაცაა, ის არის ზეციური ცეცხლის – მზის – ზოომორფული ტრანსფორმაცია. მამალთანაა დაკავშირებული ასევე მკვდრეთით აღდგომა, სიცოცხლის უწყვეტობა, მუდმივად განახლება. ის ფაქტი, რომ კრიტიკულ სიტუაციაში მყოფ ისიდორეს მამლის – განთიადის მაუწყებლის – ყივილი ესმის, დიდ ცვლილებას მოასწავებს, ისიდორეს „ახალი ღმერთისადმი“ ეჭვი უჩნდება და ჭეშმარიტს უხმობს, ისევე როგორც მამალი განთიადს. მწერალი მამლის გამოჩენით გვამზადებს პერსონაჟის ცხოვრებაში, და იმავდროულად, მის ცნობიერებაში, მოსახდენი გარდატეხისათვის, მისი მკვდრეთით აღდგომისათვის, სულიერი აღორძინებისათვის.

ვერც მზის ამოსვლა, მამლის ყივილი და ვერც მუხლზე დაცემული ისიდორე შეაცვლევინებს მინაგო ჯაბუას გადაწყვეტილებას: „არა, ჩემო ისიდორე, ასე პარიზის კომუნარიზით ლამაზად ვერ დაგხვრეტ, ამ ლამაზ ბუნებას ვერ ჩაგაყოლებ საფლავში. ნეხესა და ნაგავში ამოგხდი სულს“.

რაც შეეხება ტექსტში ნახსენებ **პარიზის კომუნას**, მოგეხსენებათ, პარიზის რევოლუციური მმართველობა იყო, რომელმაც სულ რაღაც 72 დღე გასტანა. მარქსისტებმა ის პროლეტარიატის დიქტატურის პირველ მაგალითად გამოაცხადეს, რის გამოც საბჭოთა კავშირის და სხვა სოციალისტური ქვეყნების სახელმწიფოებრივი პროპაგანდის მნიშვნელოვან სიმბოლოდ იქცა. მინაგოს მიერ პარიზის კომუნის ირონიულ კონტექსტში ხსენება – „პარიზის კომუნარიზით ლამაზად არ მოგკლავო (ისიდორეს)“ – ავტორისეულ მინიშნებას წარმოადგენს პარიზის კომუნის დიქტატის დღენაკლულობაზე.

მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ მიუხედავად ჩადენილი მრავალი დანაშაულისა („მამულების ძარცვა–გლეჯისთვის და სახელმწიფოს წინაშე ჩადენილი სხვა უამრავი დანაშაულისათვის, გურიის აჯანყების რევოლუციური საბჭოს საველე სასამართლოს სახელით დახვრეტა მოგესაჯა“) მინაგოს

მიერ დაცხრილული ისიდორე ფეხზე დადგება. ეს მისი ხელმეორედ დაბადებაა. შემთხვევითი არ გახლავთ ის ფაქტი, რომ მინაგომ ისიდორე ბოსელში, ბაგაზე დაცხრილა. ბაგა იესო ქრისტეს დაბადების ადგილია. რაც არ უნდა ბინძურ და ნეხვით აღსავსე ადგილად უნდა წარმოგვიჩინოს ავტორმა ბაგა, ის მაინც წმინდა ადგილად უნდა მივიჩნიოთ. ტექსტიცა და სიუჟეტის განვითარებაც ამასვე გვკარნახობს: ეს ის ადგილია, საიდანაც მზის (უფლის) დანახვა შეიძლება, სადაც მამლის ყივილი ისმის, ხოლო დაცხრილული ისიდორე, ფაქტიურად მკვდარი, ცოცხლდება, აღსდგება, რადგან მზისადმი ლოცულობს და აღარ ახსენებს „ახალ ღმერთს“; მზეს სთხოვს შველას და პატიებას და მამალიც ყივილით უდასტურებს.

ისიდორეს მკვდრეთით აღდგომა მაშინვე არ მომხდარა. 5 თვე ებრძოდა სიკვდილს. უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ მზე და შავი ცა, ნათელი და ბნელი ებრძოდნენ ერთმანეთს ისიდორეს გამო და ეს ბრძოლა სიცოცხლის გამარჯვებით დასრულდა: „მეხუთე თვეზე გახია მზემ ნაბადივით შავი ცა“. ეს მითოლოგიური პასაჟია, როცა გმირმა გველემაპი განკვეთა და სახეცვლილი დაუბრუნდა სამყაროს. ნეხვში ჩაწოლით, დამდაბლებით (იგივე თავზე მტვრისა და ნაცრის დაყრა), უფალს მინდობით, რაც სინანულის ერთგვარი გამოხატუაცაა, ხდება პერსონაჟის გარდასახვა „უცებ იგრძნო, რომ თბილი, მარილიანი ცრემლი დაეცა გულზე დამხობილ ვეებერთელა ლოდს, ლოდი შეირყა, შუაზე გადაიხსნა, მერე კიდევ შუაზე, მერე კიდევ და გალღვა და სადღაც მუცლის ღრუში ჩაიღვარა, გულმა ბუდე იპოვა, ჩაჯდა შიგ და თავისი გაუთავებელი საქმე დაიწყო“. ამერიდან ისიდორე უფლის ხელისაა და მანაც მისცა მეორე შანსი, მეორე სიცოცხლე იმისათვის, რომ გამოასწოროს შეცდომები, გაუძლოს ტკივილებს (ცოლის, შვილის, რძლის ნაადრევი სიკვდილი), შვილიშვილი უნდა გაზარდოს კაცად.

გაბრიელ ჯაყელი

გაბრიელი მომღვეწო თაობის წარმომადგენელია. მართალია ის ბევრად განსხვავდება მამისაგან: განათლებულია, ექიმი კაცი ადამიანების სამსახურში დგას, მისი სიკვდილიც კი მოვალეობის შესრულებისას დგება, თუმცა ეს ყველაფერი არ არის, მას მაინც აკლია მთავარი ადამიანური თვისებები, როგორიცაა სიკეთე, გულმოწყალება, სხვისი გასაჭირისა და სიკვდილის გათავისება და გულთან ახლოს მიტანა. ავტორი გაბრიელს ისე წარმოგვიდგენს, რომ მის ამ ნაკლოვანებებზე ღიად არ მიუთითებს, მხოლოდ იუმორშია გამჟღავნებული პერსონაჟის ხისტი ხასიათი. მისი აღზრდის მეთოდებიც მკაცრი და ხისტია. გაბრიელს არ სურს, რომ მისი შვილი გულსუსტი, ღმობიერი, სათუთი გაიზარდოს, არ სურს, რომ პანაშვიდებზე, ქელეხებზე, სასაფლაოზე იაროს, სხვისი ტკივილები გაიზიაროს. გაბრიელიც მამამისივით მოვალეობების კაცია, მტკიცე, გულადი, საქმის ერთგული. მართალია ომში მონაწილეობამ გარკვეულწილად შეცვალა მისი ხასიათი, ხედავ, მაგრამ ის მაინც ომის ეპოქის კაცია და უჭირს მშვიდობიან დროსთან ადაპტირება. რასაც ვერ ვიტყვით მანანაზე – მის მეუღლეზე, რომლის სიკეთე, სითბო, ადამიანურობა მთავარი გმირის – ავთოს მთელი ცხოვრების მანძილზე ასაზრდოებს, ხასიათს უყალიბებს, კაცად აქცევს. დედა ხშირად ეწინააღმდეგება მამას შვილის მიმართ გამოვლენილი ემოციით, მას არ სურს მისი შვილი „პირუტყვად“ გაიზარდოს:

„– გადარიე ბავშვი ხომ? – მოისმა საწოლი ოთახიდან მამაჩემის უკმაყოფილო ხმა. – რამდენჯერ გთხოვე, ნუ დაგყავს ბავშვი სასაფლაოებზე, პანაშვიდებსა და ქელეხებზე–მეთქი!

– აბა რა ვქნა, პირუტყვად გავზარდო?! – ჰკითხა დედამ“.

გაბრიელთან დაკავშირებით, მნიშვნელოვანია რომანიდან ის ეპიზოდები, რომლებშიც ომის ამბებია მოთხრობილი. თეთრ სამოსში გამოწყობილმა ქალმა დიდი დახმარება გაუწია გაბრიელს, სულიერად გაამხნევა, გადაარჩინა. მისი წყალობით შეიგნო, რომ შიში ადამიანის სისუსტე კი არა, ჩვეულებრივი თვისებაა, რომ კაცობა, ვაჟკაცობა ის არის, რომ გეშინია და მაინც აკეთებ იმას, რაც შენს მოვალეობად მიგაჩნია. პირუტყვობაა, როცა არ გეშინია. დაარწმუნა, რომ თითოეული ადამიანი ღვთის სახედ არის შექმნილი, ყველაშია სიკეთის მარცვალი.

გაბრიელი იმ თაობის წარმომადგენელია, რომელმაც მეორე მსოფლიო ომი გამოიარა, ბრძოლა მოიგო, მაგრამ ცხოვრების მდინარეებს მხარი ვერ აუბა. მართალია, ის შესანიშნავი სპეციალისტია, სანიმუშო ექიმი და საქმისადმი თავგადასხმული პიროვნებაა, მაგრამ მისთვის ის ბოხოქარი, ომის ქარცეცხლიანი დღეები არ დასრულებულა, ისევ საგანგებო რეჟიმში ცხოვრობს და ამავე მდგომარეობაში ამყოფებს ოჯახის წევრებსაც. მის სულში ისევ ტრიალებს ომში განცდილი შიში, შიში სიკვდილისა, ამიტომაც არ სურს, რომ მისმა შვილმა ამ საკითხზე ბევრი იფიქროს და იგივე განიცადოს და გადაიტანოს, რაც მან. მისი შიში, ისევე როგორც ისიდორესი, ბიოლოგიური უფროა, ამ ქვეყნიდან გაქრობის შიშია და არა ადამიანისა უფლისადმი. მიუხედავად ამისა, ისიდორესაც და გაბრიელსაც სამაგალითო სიმამაცე აქვთ, დასახული მიზნის, არჩეული იდეალისადმი თავგანწირული ბრძოლა შეუძლიათ. ემინით, მაგრამ მაინც მიცურავენ დინების საწინააღმდეგოდ. ისიდორე მამაცურად ეგებება მინაგოს ნასროლ ტყვიება, გაბრიელი კი გამბედავად მიიწევს მტრის ბანაკისაკენ – უეჭველი სიკვდილისაკენ.

მიუხედავად ომში გადატანილი მრავალი განსაცდელისა, გაბრიელში ბოლომდე ვერ გაიღვიძა კეთილშობილებამ, ღვთიურობამ. მას ნაკლებად აღარდებდა ქურთი მეზობლების ოჯახური ტრაგედია, სარას სიკვდილი, აბოს ობლობა, საკუთარი ცოლ-შვილის გულწრფელი დარდი ამ მოვლენებთან დაკავშირებით.

ავთანდილ ჯაყელი

ავთანდილის (ჯაყოს) ცხოვრება სხვა გზით წარიმართა. ბავშვობაში თავსდატეხილმა ტრაგედია და ობლობამ მძიმე კვალი დააჩნია მის პიროვნებას, არასრულფასოვნების კომპლექსი გაუჩინა. ჯაყო მუდამ ძიებაშია. იმისათვის, რომ ფეხზე დადგეს, ნადაგის სიმყარე იგრძნოს, დამოუკიდებლად მოახერხოს გადაწყვეტილებების მიღება, საჭიროა წარსული კარგად გაიხსენოს, ერთხელ და სამუდამოდ გათავისუფლდეს მძიმე მოგონებებიდან, თორემ სხვაგვარად ცხოვრებას ვერ გააგრძელებს. წარსული, აწმყო და მომავალი ხომ ერთი უწყვეტი ჯაჭვია. ადამიანმა, რომელმაც არ იცის, როგორია მისი ფესვები, ვერც აწმყოში გააწყობს რაიმეს და ვერც მომავალს დაგეგმავს. წარსულის საფუძვლიანად გახსენებით შეძლებს ჯაყო დაიბრუნოს რწმენა, რომლის გაღვივება ბაბუა ისიდორეს, მიუხედავად მისი თავდადებული მზრუნველობისა, არ შეუძლია. აქ დედისეული მყარი და ღირებული პრინციპების აღდგენა და მათი ხელახალი განცდა-გააზრებაა საჭირო, იმ პრინციპებისა, ჯაყო კაცად რომ უნდა ჩამოაყალიბოს: საკეთე, სიყვარული, სიბრალული, თანაგრძნობა, მიტევება... ეს ის პრინციპებია, რომლებიც აგრერიგად აკლდა თავის ღროზე ისიდორეს, არც გაბრიელს ეჭარბებოდა ხასიათში, სამაგიეროდ უხვად ჰქონდათ მანანას და ვანიჩკა ბიძიას. ამიტომაცაა, რომ ასე გამალებით ეძებს ჯაყო ბავშვობის მეგობარ აბოს და აბოც იმავე მიზეზით ეძებს ავთანდილს. მათი ბედი ერთმანეთს ჰგავს, ორივეს ბავშვობაში დაედუპათ დედები, გამრუდდა მათი სიცოცხლის გზები, რადგან ცხოვრების ორიენტირი დაკარგეს და სწორ გეზს ვეღარ პოულობენ, განსაკუთრებით კი ავთო. თითქმის მთელი რომანი ამ ორიენტირის ძიებას ეთმობა. ავთოს, როგორც ისიდორეს შვილისა და გაბრიელის შვილს, უჭირს ცხოვრებაში სწორი გეზის მიგნება, ავისა და კარგის გარჩევა, ზომიერების დაცვა და წონასწორობის შენარჩუნება. მისი წინაპრების ცხოვრებისეული მაგალითები და გამოცდილება ვერ გამოადგება ავთოს თავის თანამედროვე ეპოქაში. რამდენიმე ათეულმა წელმა რადიკალური ცვლილებები შეიტანა საზოგადოებაში; შეიცვალა იდეალები, მისწრაფებები, ხალხის აზროვნება. ავთო ხვდება, რომ ბაბუისა და მამის თვისებებიდან მხოლოდ რამდენიმეს აღება და ხასიათის საფუძვლად დადებაა შესაძლებელი. მისთვის უფრო დედის შეგონებებია მისაღები და მისივე ხანმოკლე ცხოვრებაა სამაგალითო. თუმცა, დროთა განმავლობაში, იმასაც ხვდება, რომ საკმარისი არაა სხვა, თუნდაც ახლობელი ადამიანების (ბაბუის, მამის, დედის, ვანიჩკა ბიძიას) ცხოვრების გააზრება და გათვალისწინება, საჭიროა საკუთარი ცხოვრება თავად გამოსჭედო, შენსავე შეცდომებზე ისწავლო და საკუთარი მიზნები დაისახო. იმისათვის, რომ საკუთარი თვალეებით

დაინახოს რეალური სამყარო, უშუალოდ გამოსცადოს ტკივილი თუ სიხარული, თავად მიიღოს მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები ავტორი მთავარ გმირს სამხედრო სამსახურში „აგზავნის“, რითაც დიდ გამოცდას უწყობს, გარკვეულწილად აჩქარებს მის კაცად, პიროვნებად ჩამოყალიბებას.

აბო ჯაყოს ბავშვობის ნაწილია და მის გარეშე წარსული მნიშვნელობას კარგავს. დედა და აბო მის გონებაში გამთლიანებულია, ამიტომ თუ აბოს იპოვნის, ასე ჰგონია, რომ დედაც გაცოცხლდება მის გონებაში. სწორედ აბოს მიმართ დამოკიდებულებაში გამჟღავნდა ავთოს დედის ჭეშმარიტი ბუნება. მოგვიანებით, აბოსთან შეხვედრამ დიდი გარდატეხა მოახდინა ჯაყოს ცხოვრებაში, მის ხასიათში. ის დამშვიდდა, დალაგდა და გააგრძელა ცხოვრება, მთავარი ადამიანური ღირსებების, ცხოვრებისეული ღირებულებების ძიება. ჯარი მისი ამ ძიების მნიშვნელოვანი ნაწილია.

ავთოს უფროსმა თაობამ დიდი ომი გადაიტანა. ეს სულ სხვა – გაბრიელის თაობა იყო, როცა საბჭოთა იდეოლოგიით ტვინმოწამლული ახალგაზრდები მოხალისედ გარბოდნენ ომში, ეგონათ, რომ საკუთარ მიწა-წყალს იცავდნენ. მათი დამოკიდებულება სამშობლოს მიმართ სხვა იყო, ცნება „სამშობლოც“ განსხვავებულად აღიქმებოდა. მათი თავგანწირვა ავთოს თაობას არ გადასდებია. თუ გავითვალისწინებთ ვანიჩკა ბიძიას ნათქვამს: ჯარი, ციხე, მთა – ადამიანის გამოსაცდელი ადგილებია ღვთის მიერ მოგონებული, „თუ ჯარში გაფუჭდი – სიკვდილია, თუ ჯარში ძმაკაცს უღალატე – სიკვდილია, თუ ძმაკაცმა გიღალატა – სიკვდილია“. ვანიჩკასივე აზრით, ვინც ამ დიდი გამოცდის ჩაბარებისას იღუპება, წმინდანია, მათი განვლილი გზა ქრისტეს გზას ჰგავს: „მერე ავდექი, შევხედე ჩემს დახოცილ მეგობრებს, შევხედე ბუხუტი ავალიანს... იგი გულადმა ეგდო, ჯვრიდან ჩამოხსნილ იესო ქრისტეს ჰგავდა...“

ავთოს თაობა მშვიდობიან დროში ცხოვრობს. მართალია, ქვეყნის პოლიტიკა ისეთია, რომ მოსახლეობას გამუდმებით ახსენებს ომს და მტრულად განწყობილი სახელმწიფოებისაგან მოსალოდნელ თავდასხმაზეც ხშირად საუბრობენ, თავდაცვის საშუალებებზე მუდმივი ზრუნვაც ხორციელდება, მოკლედ რომ ვთქვათ, ხალხი გამუდმებულ შიშსა და უბედურების მოლოდინშია, მაგრამ ახალგაზრდების გარკვეული ნაწილი ცდილობს, რომ ჯარს თავი აარიდოს. ალბათ ის მწარე გამოცდილებაც გასათვალისწინებელია, რომ ომსა და საკოცენტრაციო ბანაკს გამოვლილ წამებულებს დაუზოგავად ერეკებოდნენ ციმბირისაკენ, რითაც ახალ განსაცდელში ყრიდნენ მათ. ავთოს თაობა აღარ იყო ისეთი გულანთებული საბჭოთა სამშობლოს მიმართ და არც ძველებურ პასუხისმგებლობას გრძნობდა. ავთო კი მიდის ჯარში, რათა მიიღოს ცხოვრებისეული გამოცდილება.

ავტორი თავის გმირს გვიჩვენებს სხვადასხვა სიტუაციაში, განსხვავებულ საზოგადოებებში, მრავალფეროვან სიტუაციებში. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ავთოს დამოკიდებულება ქალაქელ ნაცნობებთან, თანატოლებთან, იგივე დადუნას სამეგობრო წრესთან, ჯარის საზოგადოებასთან, მწერალთან, ვანიჩკა ბიძიასთან, საზღვართან მცხოვრებ ადამიანებთან. თითოეულ ადამიანთან, საზოგადოებასა თუ წრესთან დამოკიდებულება თავის კვალს ტოვებს ავთოს ხასიათზე, პიროვნებაზე, გამოცდილებასაც სძენს, თუმცა ერთგვარად ზრდის მის სულში არსებულ პიროვნულ გაორებას, გაორჭოფებას. მისი ხასიათისათვის ნიშანდობლივია ორი უკიდურესი პოლუსის არსებობა, მისთვის ადამიანები ორ კატეგორიად იყოფიან – კარგებად და ცუდებად, მართლებად და მატყუარებად. მისთვის შუალედური ფორმები არ არსებობს. მისი ამგვარი რადიკალურობა, ბუნებრივია, ხშირად ხდება კონფლიქტის მიზეზი. ყოველივე ამას ემატება მისი ახალგაზრდული ასაკიც, რის გამოც ჯაყოს თავი ყოველთვის მართალი ჰგონია. მისი ეს სიხისტე და „პირმითქმელობა“, რომანში აღწერილი კონფლიქტური სიტუაციები, კარგად წარმოაჩენს ავთოს თანადროული საზოგადოების სიჭრელეს, რაც ასევე მიუღებელი იყო საბჭოთა იდეოლოგიისათვის. ავთოც, ინერციით, ამ იდეოლოგიით ხელმძღვანელობს, მისი საზომით უდგება საქმეს და სურს, რომ ყველა ერნაირად აზროვნებდეს, ერთ თარგზე იყოს აჭრილი, რაც შეუძლებელია, რადგან ცხოვრება წინ მიდის, საზოგადოება იცვლება და ერთი საზომით ყველას ვერ გაზომავ, ყველასთან ვერ იქნები მართალი.

ვანიჩკა ბიძიას რომანში კატალიზატორის როლი აქვს მიკუთვნებული. ავთოსათვის არა მარტო ვანიჩკას განვლილი ცხოვრებაა სამაგალითო, არამედ მისი ყოველდღიური ყოფა, მსოფლმხედველობა. სწორედ მისგან სწავლობს ავთო, რომ სხვა ადამიანებსაც უნდა მოუსმინოს, გაუგოს, მიუტეოს, დაინდოს, შეეგუოს, რომ ყველას თავისი შეხედულებები და ცხოვრების წესი აქვს:

„რატომ გგონია, რომ შენ კარგი კაცი ხარ და ისინი ცუდები, შენ იცი, კარგი კაცი რა არის? ან ვინ არის? – მკითხა ვანიჩკა ბიძიამ და ხელით მანიშნა, სვლა გააკეთეო.

მეც წავწიე პაიკი უაზროდ.

- ეგ ცუდი სვლაა! – გამაფრთხილა ვანიჩკა ბიძიამ.
- ვიცი, მაგრამ სხვა სვლას ვერ ვხედავ!
- ეგ არის უბედურება, რომ სხვა სვლას ვერ ხედავ! – თქვა მან“.

რომანის ბოლოს ავთოც რწმუნდება ვანიჩკა ბიძიას შეფასების სისწორეში, რომ ის ჯერ არ არის ბოლომდე ჩამოყალიბებული პიროვნება, ამიტომ ნაკლებად აქვს სხვების განსჯის უფლება. ის „საკარგვადე გამზადებული ცომია“ მხოლოდ, რომელმაც ჯერ კიდევ ბევრი რამ უნდა გამოსცადოს, რომ ჩაწვდეს ცხოვრების რთულ ხლართებს.

ამ პრობლემის გასარკვევად მნიშვნელოვანია ავთოს დიალოგი ჩვენებაში დედის სახით მოვლენილ ქალთან, სადაც ის ავლენს თავის სამომავლო მისწრაფებებს, სურვილებს, ცხოვრებისეულ ორიენტირს, რომლის მიხედვითაც უნდა ცხოვრება. აშკარაა, რომ მან მისი ასაკისთვის შესაფერისი დასკვნები გამოიტანა, გარკვეული სასარგებლო გამოცდილებაც შეიძინა და ღირსეულ პიროვნებად იწყებს ჩამოყალიბებას. საშიშროებამ გადაიარა, ერთ დროს გზიდან გადახვეული საზოგადოება, რომლის წევრიც ავთოა, უბრუნდება სწორ გზას, იბრუნებს თავის ნამდვილ სახეს და განაგრძობს განვითარებას. როგორც ებრაელმა ერმა 40 წელი იხეტიალა უდაბნოში და მხოლოდ ცოდვებისგან განწმენდილი თაობა შევიდა აღთქმულ მიწაზე, ისე დაემართა საბჭოთა იდეოლოგიით ტვინმოწამლულ საზოგადოებას. მხოლოდ მესამე თაობაში მოხდა ძირეული ადამიანური ცვლილებები, ისიდორესა და გაბრიელის თაობებმა უმიზნოდ იხეტიალეს ცხოვრების უდაბნოში. ავთოს თაობაში კი დევს ის ღირსებები, რომელთა წყალობით ის მიაღწევს თავის „აღქმულ ქვეყანას“.

ავთო შეიძლება რაღაცით ჰგავს ბაბუას, მაგრამ საერთო ჯამში ის ისიდორეს საქმეების გამგრძელებელი ვერ იქნება. ის პირიქით, მოვალეა, ისიდორეს დამკვიდრებული მკრეხელური შეცდომები გამოასწოროს.

დედის აჩრდილი, როგორც ცოცხალი ცოცხალს, - ისე ესაუბრება სასაზღვრო ზონიდან დემობილიზებულ შვილს - ავთანდილ ჯაყელს:

- „-კიდევ დიდხანს გაგიჭირდება, შვილო, ჯერ პატარა ხარ.
- რაღა პატარა ვარ, დედა, ოცი წლის ვხდები.
- ოცი წელი ბევრი არ არის შვილო.
- არც ცოტაა.
- არც ცოტაა... მაგრამ იმდენი არ არის, რომ არ გიჭირდეს. კარგია, რომ გიჭირს.
- კარგია?
- კარგია, შვილო!
- მე ჯერ არ ვიცი, რა უნდა გამოვიდე, მე ჯერ მხოლოდ მინდა!
- რა გინდა შვილო... ის მითხარი!
- მე მინდა, დედა... მე მინდა, - ბაბუასავით ვაჟკაცი ვიყო...
- ცოტაა, შვილო!
- მე მინდა, მამაჩემივით გულწრფელი და ალალი ვიყო...
- ცოტაა...
- ვანიჩკა ბიძიასავით პატიოსანი ვიყო...

- მერაბიასავით სიყვარული ვიცოდე, მინდა...
- ალი ხორავასავით ჭკვიანი მინდა ვიყო...
- შენსავით სათნო ვიყო მინდა, დედა“ (დუმბაძე 2011: 295).

ამ ნაწყვეტით ჩანს ცხოვრების გზის დასაწყისში მდგარი ჯაყელის ადამიანური პრინციპების ჩამონათვალი. სადაც გარკვეულწილად მისი სამომავლო არსებობის პერსპექტივაც ისახება.

„ნუ გეშინია, დედა“ – ამ სიტყვებით არა მარტო ავთო მიმართავს დედის სახებას, არამედ ავტორი ანუგეშებს უფალს – ქვეყნისა და კაცობრიობის გამჩენს, რომ მან, ისევე როგორც რომანის გმირმა – მწერალმა მდინარაძემ – თავისი ცხოვრებისეული დაკვირვების საფუძველზე დაასკვნა, რომ დამთავრდა წყვდიადის ჟამი, დადგა სინათლის, მზის, უფლის სუფევის ხანა, რომ ქვეყანაში იზრდება და ყალიბდება ღირსეული თაობა, დგება განთიადი, რომლის მოსვლაც რამდენიმე ათეული წლის წინ მამალმა თავისი ყივილით იწინასწარმეტყველა. სწორედ ეს გახლავთ ტექსტის მთავარი სათქმელი და არა საბჭოთა ჯარისა და საზღვრის შიგნით მომწყვდეული „ბედნიერი“ საბჭოთა ადამიანების ცხოვრების ჩვენება. ამგვარად წარმოჩინდა რომანში სათაურის სემანტიკა, ჩვენი აზრით, სწორედ ეს გახლავთ მასში კოდირებული ავტორის სათქმელი.

დასკვნა. ჯაყელების ისტორიის მოთხრობით ნ. დუმბაძემ აჩვენა საზოგადოების განვითარების გზა საბჭოთა წყობის დამყარების შემდეგ. ის ფაქტი, რომ ფრაზა - „ნუ გეშინია დედა“ – გარდა სათაურისა, რომანის ეპილოგადაც გვევლინება, ამით ავტორი გვეუბნება, რომ მესამე თაობა – ავთანდილ ჯაყელის თაობა – ღირსეულია, რომ საზოგადოებამ სულიერი განვითარების ასპექტში პროგრესი განიცადა.

დასკვნის სახით შეიძლება იქვას, რომ სათაურს ძლიერი პოზიცია უჭირავს, ის მხატვრული ტექსტის მაორგანიზებელი ცენტრია, მისი კომპოზიციული დომინანტია. მხატვრული ტექსტის სიღრმე ვლინდება ძირითად ტექსტსა და სათაურს შორის არსებული ურთიერთმიმართებით, რადგან მხატვრული ტექსტის სემანტიკური ღერძი სწორედ სათაურის გავლენით ყალიბდება. ამდენად დასათაურება, სათაურის შერჩევის საკითხი, მეტად მნიშვნელოვანი და ფაქტიურად გადამწყვეტია ნაწარმოების სემანტიკური სტრუქტურის ორიენტაციისას. ავტორი სათაურში მთავარ სათქმელს სიმბოლოებითა და მეტაფორებით გადმოსცემს, რაც უზრუნველყოფს ავტორის იდეისა და განწყობილების ჩვენებას, გვთავაზობს ავტორის კონცეპტს, ამგვარად, იგი იტევს უფრო ღრმა აზრობრივ მოცულობას და ლაკონურადაც არის წარმოდგენილი.

რომანის სათაურის დეკოდირებამ აჩვენა, როგორ მუშაობდა ავტორი ტექსტზე, განსაზღვრა მწერლისეული სტილის ორიგინალობის ხარისხი. ტექსტის სიღრმისეული გააზრების შემდეგ გახდა ცნობილი, როგორ შეივსო სათაური კონცეპტუალური მნიშვნელობით. „ნუ გეშინია, დედა“ – რომანის ბოლოს ამ სიტყვებით არა მარტო ავთანდილ ჯაყელი მიმართავს დედის სახებას, არამედ ავტორი გვანუგეშებს, რომ დამთავრდა წყვდიადის ჟამი, დადგა სინათლის, მზის, უფლის სუფევის ხანა, რომ ქვეყანაში იზრდება და ყალიბდება ღირსეული თაობა, დგება განთიადი. ჩვენი აზრით, სწორედ ეს გახლდათ რომანის სათაურში კოდირებული ავტორის მთავარი სათქმელი.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბზიანიძე, ზ. ელაშვილი, ქ. (2006) „სიმბოლოთა ილუსტრირებული ენციკლოპედია“, I. თბილისი: გამომც. „ბაკმი“
- ბიბლია, (1995), თბილისი: საქართველოს საპატრიარქო
- გაფრინდაშვილი, ნ. მირესაშვილი მ. (2008) „ლიტერატურათმცოდნეობის საფუძვლები“, თბილისი: გამომცემლობა „მერიდიანი“
- დუმბაძე, ნ. (2011) თბილისი: გამომცემლობა „პალიტრა L“

რატიანი, ი. (2016) „ქართული მწერლობა კულტურული იზოლაციის წინააღმდეგ“. წიგნიდან „ქართული ლიტერატურა“, მეორე ტომი, თბილისი: შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

რობაქიძე, გრ. (1991) „ჩაკლული სული“. თბილისი: „ივერია“

ტალიაშვილი, თ. (2012) „სათაურის ფუნქცია“, სტატუსი, ინტერპრეტაცია, 21/04/2012, <https://semioticsjournal.wordpress.com/2012/04/21>

THE SEMANTICS OF THE TITLE OF NODAR DUMBADZE'S NOVEL "DO NOT BE AFRAID, MOTHER"

Natalia Gulua

PhD in Philology, Associate Professor at
Akaki Tsereteli State University

Email: natalia.gulua@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4463-9995>

Abstract. Nodar Dumbadze's novel *Do Not Be Afraid, Mother* is commonly situated within anti-Soviet discourse for its explicit anti-Soviet rhetoric and its resistance to cultural isolation. The work responds to the sociocultural conditions of its time and articulates the author's subjective position toward processes unfolding in the Soviet space during the 1960s. This study investigates the novel's artistic dimension and the expressive strategies the author employs to convey his central message. In particular, it analyzes the title as a manifestation of artistic convention, its role in realizing the author's creative intention, and its function in shaping the ideological content and figurative structure of the text. The aesthetic function of the title is assessed in relation to the work as a whole.

Decoding the title is a crucial component of this research because it illuminates the author's method of textual construction and helps determine the originality of his literary style. The analysis focuses on symbols and key lexical units and their meanings, including the number thirteen; the notion of a "new god"; satanic marks and signs; the cross as a solar symbol; the rooster as a zoomorphic transformation of heavenly fire—the sun—and as a symbol of dawn and spiritual renewal; and the "Paris Commune" as a prominent emblem of state propaganda. Biblical parables and expressions associated with the text are also examined.

The analysis leads to the conclusion that, owing to its strong positional status, the title functions as the organizing center of the artistic text and serves as its compositional dominant.

A close reading shows how the title acquires conceptual significance. At the novel's end, the words *Do Not Be Afraid, Mother* are addressed not only by the protagonist to the maternal image but also by the author to the reader, offering consolation and affirming that the era of darkness has ended and the age of light, the sun, and the Lord has begun. The phrase suggests the emergence of a worthy generation and the advent of a new dawn. In our view, this constitutes the principal message encoded in the title.

Keywords: anti-Soviet discourse; title; decoding; symbol.

* * *

Introduction. Nodar Dumbadze occupies a prominent place in the history of twentieth-century Georgian literature. His novel *Do Not Be Afraid, Mother* is regarded as part of anti-Soviet discourse because of its clearly articulated anti-Soviet rhetoric and its resistance to cultural isolation. We contend that the novel responds to the sociocultural conditions of the author's era and expresses his subjective stance toward the processes unfolding in the Soviet space during the 1960s.

Despite considerable scholarly interest in Dumbadze's oeuvre, questions concerning his artistic mastery, examined from a deideologized perspective, have not yet been the focus of specialized analysis. Consequently, the distinctive features of his artistic system and his rich repertoire of expressive means remain insufficiently explored. The relevance of the present study lies in its modest contribution to addressing this gap in research on Dumbadze's creative work.

This article examines the artistic dimension of *Do Not Be Afraid, Mother*, focusing on the title as a manifestation of artistic convention, its role in realizing the author's creative intention, and its function in shaping the work's ideological content and figurative structure. The aesthetic function of the title is analyzed in conjunction with the text as a whole.

The title occupies a strong position in the work, marked by a fixed status and distinct semantic and semiotic properties. It performs two essential functions: first, it emphasizes the work as an independent entity; second, it serves as a compositional element—a key that enables entry into the labyrinth of the literary text. It signals the theme, the authorial stance, and the genre specificity while simultaneously attracting and engaging the audience (Taliashvili, 2012).

Research Methods. To derive well-founded conclusions from the analyzed material, the study employs contemporary approaches, specifically reception theory and structural–semiotic analysis of the literary text.

Discussion. The title of *Do Not Be Afraid, Mother* conveys a distinct conceptual message and establishes specific expectations for the reader. Semantically, it functions as the initial textual sign, revealing the author's explicit stance toward the reality depicted in the novel. Decoding the title therefore becomes essential for understanding the author's compositional method, the structural organization of the text, and the originality of his literary style. As a condensed textual unit preceding the main narrative, the title serves as a key to interpreting the author's intention and purpose.

Two central elements—the maternal figure and the motif of fear—are crucial for grasping the novel's message. Their clarification is indispensable to articulating the author's thematic vision. Within the narrative, fear is portrayed as an inherently human emotion, a necessary stage on the spiritual path toward God. This idea recurs throughout the novel and differentiates the human from the animal. The phrase “*Do not be afraid*” simultaneously echoes the biblical reassurance found in (Isaiah 41:10): “*Do not fear, for I am with you; do not be dismayed, for I am your God. I will strengthen you and help you; I will uphold you with my righteous right hand*”, thus introducing themes of hope and consolation.

Although the text emphasizes only the opening words—“*Do not be afraid*”—a comprehensive reading suggests a subtextual reference to the full biblical passage. At the time of the novel's creation, explicit incorporation of biblical language was impossible due to ideological constraints. Nonetheless, under the Soviet dictatorship, the need for divine consolation and hope was particularly acute—not only for the oppressed and marginalized but also for morally misguided individuals such as Isidore, one of the novel's central characters.

The novel's ethos rests on the idea that a person must acknowledge their sins, repent, undergo spiritual purification, and pass on love—for God, for humanity, and for the homeland—from generation to generation. To understand the role of fear as a driving force behind the characters' actions, one must trace the narrative development in detail.

Another significant aspect is the chronotope of the novel. Its temporal span of fifty to sixty years encompasses the active lifetimes of three generations, a period marked by profound national transformation. These generations—represented by Isidore, Gabriel, and Avtandil Jakeli—occupy distinct historical moments and embody different values, worldviews, and personal characteristics. Despite familial ties, the contrasts between them outweigh the similarities, though certain shared traits remain. Examining their lives makes it possible to trace shifts in worldview over half a century and to evaluate whether their spiritual evolution reflects decline or progress. Each character therefore warrants individual analysis.

Isidore Jakeli

The narrative of the novel opens with the story of Isidore Jakeli. At this point in the text, it is the twenty-first year of the twentieth century, and Isidore is himself twentyone—symbolically mirroring the age of the

century. He is portrayed as a victim of his historical moment: a former nobleman who joins the Komsomol, thereby severing ties with his family and with his former way of life. From this moment onward, his life is reckoned anew, beginning precisely at the age of twenty-one. By entering the Komsomol, Isidore aligns himself with the new era and places himself in opposition to his own family, ancestors, and origins; he effectively crosses into what the narrative presents as the “enemy camp.” This marks the beginning of his personal tragedy, which mirrors the broader tragedy of the country.

Isidore emerges as a man uprooted from his origins, a modern embodiment of the “prodigal son.” In the biblical parable, the younger son seeks independence, squanders his inheritance, and ultimately returns home in repentance, where he is received with forgiveness. A similar narrative pattern unfolds in the novel. Among the Komsomol members, Isidore is depicted as an exceptional figure—strong, decisive, and unwavering in his chosen ideological path. This remains true until the moment he removes the cross from the dome of the Church of the Archangel and casts it down. This transgressive act radically alters the course of his life. In the eyes of atheist communists, he becomes a hero; for the believing villagers, he becomes an accursed figure. The women who fall to the ground cry out a curse: “*Michael the Archangel, unleash your wrath upon the one who has defiled and disgraced you!*”

To cast down the cross, Isidore undergoes a severe physical and spiritual ordeal. He climbs to a height of eight sazhen and ascends thirteen chain links. Although the number thirteen is widely perceived as negative, in religious symbolism it also bears divine meaning, representing immortality and cosmic order. Christ was the thirteenth participant at the Last Supper, and in Christian tradition thirteen signifies the universe. Within the novel’s symbolic framework, Isidore must climb thirteen links—thirteen steps—before approaching the cross, the emblem of God.

Comparable episodes appear elsewhere in Georgian literature. In Grigol Robakidze’s *The Murdered Soul*, for example, Komsomol members storm a church and desecrate an icon: “*One of them knocked down the saint’s icon and, blinded by rage, stepped on it with his foot. ‘Let your almighty icon punish me, then!’ he hurled at the silent peasants staring motionlessly. An old peasant finally broke the silence and quietly replied: ‘What more could it do to you? You are already mad—that is enough’*” (Robakidze 1990: 11).

Isidore’s movement toward the cross, though dramatically rendered, is tinged with irony and presented as a futile attempt to challenge God. His appeal to a “new god” lightens the narration stylistically while revealing the author’s intention to unmask the brutality and spiritual emptiness of the godless communists. Isidore’s disfigurement becomes a physical and spiritual mark—a stigma—symbolizing his renunciation of God. In traditional belief, Satan brands his followers, asserting dominion over them; thus, Isidore’s “mark” signifies his spiritual fall.

The casting down of the cross leaves two lasting marks on Isidore’s life. One is visible—his disfigurement; the other is internal and spiritual. Although the narrative does not explicitly portray a radical ideological transformation, he nonetheless gives his only son the biblical name Gabriel—the name of the angel associated with the very church he desecrated. This gesture signals deep internal conflict, repentance, and fear of God. Through this symbolic naming, the author expresses his own critical stance toward the Bolsheviks who destroyed religious institutions.

Another moment of transformation occurs when Minago captures Isidore and his death seems inevitable. At this moment, Isidore no longer calls upon his “new god”; instead, he gazes at the rising sun: “*Isidore Jakeli gazed at the newly risen sun without squinting, as if he wished to take this vast, immense, golden, and warm presence with him into the grave... Then he thought he heard the crowing of a rooster, whether from someone else’s yard or his own...*” The sun becomes his final mourner. Facing death, he prays to the sun:

"Isidore Jakeli felt the urge to fall to his knees, to pray to the sun, and to weep." In effect, he replaces one object of worship with another. One might say that he returns to his primordial faith.

In Christian tradition, the rooster embodies light and resurrection. It represents the antithesis of darkness and obscurity. As the herald of dawn, it simultaneously functions as a symbol of the sun and of spiritual renewal. From a mythological perspective, the rooster is not merely associated with the sun but also constitutes its embodiment; it is the zoomorphic transformation of the heavenly fire—the sun. The rooster is likewise connected with resurrection, the continuity of life, and perpetual renewal. The fact that Isidore, while in a critical situation, hears the crowing of the rooster—the herald of dawn—signals a profound transformation. Doubt arises in him toward the "new god," and he turns instead to the true one, just as the rooster calls forth the dawn. Through the appearance of the rooster, the author prepares the reader for a decisive turning point in the character's life and, simultaneously, in his consciousness—for his resurrection and spiritual rebirth.

Neither the sunrise, nor the crowing of the rooster, nor Isidore falling to his knees is able to alter Minago Jabua's decision: *"No, my Isidore, I will not shoot you beautifully, like a Paris Communard; I will not send you to the grave together with this beautiful nature. I will finish you off in filth and manure."*

As for the Paris Commune mentioned in the text, it is well known that it was a revolutionary government in Paris that lasted only seventy-two days. Marxists proclaimed it the first example of the dictatorship of the proletariat, which is why it became an important symbol of state propaganda in the Soviet Union and other socialist countries. Minago's ironic reference to the Paris Commune—*"I will not kill you beautifully, like a Paris Communard"*—constitutes an authorial allusion to the short-lived and ultimately futile nature of the Commune's dictatorship.

It is significant that, despite his numerous crimes (*"for the plundering of estates and for many other crimes committed against the state, by the name of the Revolutionary Council's field court of the Gurian uprising, you are sentenced to be shot"*), Isidore, riddled with bullets by Minago, manages to stand on his feet. This moment marks his rebirth. It is no coincidence that Minago shoots Isidore in a cowshed, at the manger. The manger is the birthplace of Jesus Christ. No matter how filthy and manure-filled the author may present the manger, it must nevertheless be regarded as a sacred space. Both the text and the development of the plot confirm this interpretation: it is the place from which the sun (the Lord) can be seen, where the crowing of the rooster can be heard, and where Isidore—shot and virtually dead—comes back to life, resurrects, because he prays to the sun and no longer invokes the "new god." Instead, he asks the sun for help and forgiveness, and the rooster confirms this through its crowing.

Isidore's resurrection does not occur immediately. For five months he struggles against death. More precisely, the sun and the black sky, light and darkness, fight one another over Isidore, and this struggle ends in the victory of life: *"In the fifth month, the sun tore apart the black sky like a felt cloak."* This is a mythological passage in which the hero slays the dragon and returns to the world transformed. By lying in manure, through humiliation (analogous to covering one's head with dust and ashes), and by surrendering himself to the Lord—an act that also expresses repentance—the character undergoes transformation: *"Suddenly he felt a warm, salty tear fall upon the enormous stone pressing on his heart; the stone stirred, split in two, then split again, and again, until it melted and flowed somewhere into his inner depths; the heart found its nest, settled there, and resumed its ceaseless work."*

From this point onward, Isidore belongs to the Lord, who grants him a second chance, a second life, so that he may correct his mistakes, endure suffering (the premature deaths of his wife, son, and daughter-in-law), and raise his grandson to become a morally worthy.

Gabriel Jakeli

Gabriel represents the next generation. Although he differs markedly from his father—being educated, a dedicated physician committed to serving others, and ultimately losing his life in the line of duty—these traits do not fully define him. He lacks several essential human virtues, including kindness, compassion, empathy for others' suffering, and the emotional capacity to internalize and process death. The author does not explicitly enumerate these shortcomings; rather, Gabriel's rigid character is subtly revealed through ironic and humorous narrative elements. His approach to child-rearing is similarly strict and uncompromising. Gabriel does not want his son to grow up sensitive, gentle, or tender-hearted; he forbids him from attending funerals, memorial feasts, cemeteries, or participating in others' sorrow. Like his father, Gabriel is a man of duty—resolute, courageous, and unwaveringly devoted to his work.

Although his wartime experiences partially reshape his worldview, Gabriel remains fundamentally a product of the wartime era and struggles to adapt to peaceful life. This stands in contrast to his wife Manana, whose warmth, kindness, and humanity nurture the main character, Avto, throughout his childhood and adolescence, shaping him into a morally grounded individual. Manana frequently challenges Gabriel's emotional austerity, refusing to allow their son to be raised as a "beast":

The wartime episodes involving Gabriel are particularly significant. A woman dressed in white appears at a crucial moment, offering him spiritual strength and saving his life. Through this encounter, Gabriel comes to understand that fear is not a sign of weakness but a natural human condition; true courage lies in fulfilling one's duty despite fear. To feel nothing at all, she explains, is not bravery but brutality. She teaches him that every person is created in the image of God and bears within them a seed of goodness.

Despite the many hardships he experiences during the war, true nobility and spiritual transcendence never fully awaken within Gabriel. He remains largely indifferent to the Kurdish neighbors' family tragedy, to Sara's death, to Abo's orphanhood, and even to the sincere grief expressed by his own wife and child.

Avtandil Jakeli

Avtandil's (Jaqo's) life takes a markedly different trajectory. The tragedy and orphanhood he endured in childhood left a profound imprint on his personality, giving rise to an enduring sense of inferiority. He becomes a perpetual seeker. In order to gain stability, to feel grounded, and to make independent choices, he must return to his past and liberate himself from painful memories; otherwise, progress is impossible. Past, present, and future form an unbroken continuum, and a person who does not understand his origins is unable to function meaningfully in the present or to plan for the future.

Through a thorough reengagement with the past, Jaqo is able to restore his faith—something that his grandfather Isidore, despite his dedication, is unable to instill in him. What he truly requires is the recovery and re-experiencing of his mother's firm and enduring principles: goodness, love, compassion, empathy, and forgiveness. These are precisely the virtues that Isidore lacked and that were not abundant in Gabriel's character, yet they were richly embodied by Manana and Uncle Vanichka. For this reason, Jaqo persistently searches for his childhood friend Abo—and Abo, for the same reasons, searches for him. Their destinies are parallel: both lost their mothers early in life, both experienced disorientation and moral displacement, and both struggled—Avto especially—to rediscover the correct direction. Indeed, the search for moral and existential orientation constitutes one of the central themes of the entire novel.

As Isidore's grandson and Gabriel's son, Avto struggles to distinguish between good and evil, to maintain moderation, and to preserve inner balance. The moral examples of his ancestors prove inadequate for navigating the complexities of his contemporary world. Society has undergone radical transformation over several decades; ideals, aspirations, and modes of thought have all shifted. Avto gradually realizes that only certain traits inherited from his father and grandfather can serve as the basis of his own identity. It is his mother's teachings and her brief yet meaningful life that he finds most exemplary.

Over time, however, Avto understands that contemplating the lives of others—even those closest to him—is insufficient. One must construct one's own life, learn from one's mistakes, and determine one's personal goals. To enable him to see reality firsthand, to experience joy and suffering directly, and to learn to make decisions independently, the author sends Avto into military service. This becomes a significant trial that catalyzes his maturation into a fully formed individual.

The older generation experienced a great war—Gabriel's generation—during which young people, shaped by Soviet ideology, volunteered to fight under the belief that they were defending their homeland. Their understanding of patriotism and sacrifice differed fundamentally from that of Avto's generation. As Uncle Vanichka notes, the army, prison, and the mountains are divine testing grounds:

"If you are corrupted in the army—it is death; if you betray a comrade—it is death; if a comrade betrays you—it is death." Those who fell during such trials are, in his view, akin to saints.

Avto's generation, by contrast, grows up in peacetime. Nevertheless, the political climate continually evokes the threat of war, fostering a pervasive sense of fear and anticipation of disaster. Many young people therefore attempt to avoid military service—a sentiment shaped not only by present anxieties but also by the bitter experiences of those who survived war and concentration camps only to be exiled to Siberia. This generation no longer shares the fervent devotion to the Soviet homeland or the sense of duty once characteristic of their predecessors. Avto, however, chooses to serve in order to gain authentic life experience.

The author places Avto in diverse environments and social contexts. His interactions with urban acquaintances, peers, Daduna's social circle, the military cohort, the writer, Uncle Vanichka, and the inhabitants of the border region each leave an imprint on his character. These encounters enrich his understanding but also intensify his inner conflict. His worldview is marked by radical dualism: people are categorized as either "good" or "bad," "right" or "wrong," with no space for nuance. This rigidity often leads to conflict and is reinforced by Avto's youthful conviction in his own righteousness.

His character traits, set against the novel's conflict-laden backdrop, vividly depict the diversity of contemporary society—a diversity at odds with Soviet ideology. Avto, influenced by ideological inertia, initially seeks uniformity of thought and behavior—an impossibility within a transforming society. Life progresses, society evolves, and no universal standard can encompass everyone.

Uncle Vanichka serves as a moral catalyst. Through Vanichka's daily conduct and philosophical outlook, Avto learns to listen, to understand, to forgive, to show mercy, and to accept the legitimacy of differing perspectives.

By the end of the novel, Avto recognizes the truth of Vanichka's words: he is not yet a fully formed individual and therefore has no right to judge others. He remains "dough prepared for shaping," with many trials still ahead.

This recognition is further developed through Avto's dialogue with the woman who appears as his mother in a vision. In this exchange, he articulates his aspirations and future orientation. It becomes clear that he has drawn appropriate conclusions, gained valuable experience, and begun forming into a dignified human being. The danger has passed; the misguided society to which he belongs begins to rediscover its true identity. Just as the Israelites wandered in the desert for forty years before a purified generation entered the Promised Land, so too did Soviet society, poisoned by ideology, wander aimlessly. Only in the third generation do genuine moral transformations emerge. The generations of Isidore and Gabriel wandered without purpose; the moral virtues required for renewal reside in Avto's generation.

Although Avto resembles his grandfather in some ways, he cannot continue Isidore's path. Rather, he is obliged to correct the sacrilegious mistakes Isidore committed.

In the final vision, the mother addresses her returning son with words of both caution and affirmation. Her dialogue outlines the system of human principles that will guide Avto as he begins his mature life. With the climactic phrase “Do not be afraid, Mother”, Avto not only reassures his mother’s apparition but, symbolically, the author reassures God—the creator of the nation—that the era of darkness has ended. The age of light, of the sun, of divine presence, has begun. A worthy generation is emerging. Dawn is approaching, foreshadowed decades earlier by the crowing rooster. This, ultimately, is the core message encoded within the title of the novel.

Conclusion. By recounting the history of the Jaqeli family, Nodar Dumbadze traces the trajectory of societal development following the establishment of the Soviet system. The recurrence of the phrase “*Do Not Be Afraid, Mother*”—both as the novel’s title and as its epilogue—underscores the author’s central assertion that the third generation, represented by Avtandil Jaqeli, embodies spiritual and moral progress. This generation, in the author’s view, signifies the nation’s gradual renewal.

In conclusion, the title occupies a central and structurally dominant position within the literary work. The relationship between the title and the main text reveals the depth of the narrative, as the semantic axis of the novel is shaped through the title’s influence. The act of titling is therefore not incidental but decisive for orienting the work’s semantic structure. Through the symbolic and metaphorical layers embedded in the title, the author conveys the core message of the novel, delineates its conceptual framework, and establishes its emotional tone, all within a succinct expressive form.

Decoding the title illuminates the author’s method of textual construction and reveals the originality of his literary style. A close reading shows how the title acquires conceptual significance. At the novel’s conclusion, the words “*Do Not Be Afraid, Mother*” are spoken not only by Avtandil Jaqeli to the image of his mother but also, symbolically, by the author to the reader. The phrase reassures us that the era of darkness has ended and that a new age—characterized by light, the sun, and divine presence—has begun. A worthy generation is emerging, and a new dawn is rising. In our view, this is the principal message encoded in the novel’s title.

References

- Abzianidze, Z. Elashvili, K. (2006). *Illustrated Encyclopedia of Symbols* (Vol. I). Tbilisi: Bakmi.
- The Bible*. (1995). Tbilisi: Patriarchate of Georgia.
- Gaphrindashvili, N. Miresashvili, M. (2008). *Foundations of Literary Studies*. Tbilisi: Meridian Publishing House.
- Dumbadze, N. (2011). „*Do Not Be Afraid, Mother!* “ Tbilisi: Palitra L.
- Ratiani, I. (2016). Georgian literature against cultural isolation. In *Georgian Literature* (Vol. II). Tbilisi: Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature.
- Robakidze, Gr. (1991) "*The Slain Soul*". Tbilisi: Iveria
- Taliashvili, T. (2012). „*The function of the title*“. *Status, Interpretation*, 21 April, 2012 <https://semioticsjournal.wordpress.com/2012/04/21>

მედეა - თავისუფლების სიმბოლო ჟან ანუის დრამატურგიაში

თათია დავითაძე

ფილოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა

რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ელ-ფოსტა: tatia.davitadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7888-719X>

აბსტრაქტი: მეოცე საუკუნის ფრანგული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელმა, დრამატურგმა ჟან ანუიმ, რომელიც დაინტერესდა მედეას თემით, შემოგვთავაზა უკვდავი ტრაგედიის თავისებური ინტერპრეტაცია; მან შეინარჩუნა კლასიკური სიუჟეტის - მედეასა და იასონის ისტორიის ძირითადი ხაზი, მაგრამ მითის სიუჟეტებს და პერსონაჟებს უფრო ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური განზომილება შესძინა; მის პიესაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა პერსონაჟების შინაგან კონფლიქტებს და მორალურ წიაღსვლებს. საფრანგეთში დაძაბული პოლიტიკური ვითარების ფონზე, როცა ასპარეზზე გამოდიან ეგზისტენციალისტები და აბსურდის თეორიის მიმდევრები, ანუიმ შექმნა ფაქტობრივად „აბსურდის“ დრამა, რომელშიც ერთმანეთს უპირისპირებს სიყვარულსა და ღალატს, თავისუფლებასა და მონობას/კომფორმიზმს, იდენტობასა და თვითშეფასებას, ცივილიზაციასა და ბარბაროსობას.

ანუის „მედეა“ თავისუფლების შესახებ გვიყვება და გვიხსნის, თუ რას ნიშნავს, იყო თავისუფალი და, შესაბამისად, ბედნიერი ამ კომპრომისულ სამყაროში, სადაც მხოლოდ თანამოაზრეებს იღებენ და იშორებენ ყველას, ვინც განსხვავებულად ფიქრობს. იასონიც იმიტომბა საბრალო კონფორმისტი და მოღალატე, რომ ის, უპირველეს ყოვლისა, ღალატობს თავისუფლებას, ჭეშმარიტ სიყვარულს. ამ ბინარულ დაპირისპირებაში იასონი ირჩევს მორჩილებას/მონობას და ამაოებას/კეთილდღეობას, მედეა კი - თავისუფლებას, რომელიც „ღმერთების ბინძურ თამაშებსაც“ არ ეპუება თავისი „საკმარისად ძლიერი სულით“.

სწორედ ასეთი მტკიცე, ძლიერი, ამაყი და თავისუფლებისმოყვარე პერსონაჟი - ჟან ანუის მედეა იქცა ევროპული ცივილიზაციის თავისუფლების სიმბოლოდ.

საკვანძო სიტყვები: თავისუფლება, ეგზისტენციალიზმი, აბსურდის დრამა, კონფორმიზმი, ბინალური ოპოზიცია, ფსიქოლოგიური ინტერპრეტაცია.

* * *

ფრანგი დრამატურგი ჟან ანუი, რომელიც მეოცე საუკუნის ფრანგული ლიტერატურის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელია, დაინტერესდა მედეას თემით; მან შემოგვთავაზა უკვდავი ტრაგედიის თავისებური ინტერპრეტაცია, რომელიც 1946 წელს დაწერა და მთლიანად დააფუძნა ბერძნულ მითს მედეას შესახებ; მან შეინარჩუნა კლასიკური სიუჟეტის ძირითადი ხაზი, ანუ მედეასა და იასონის ისტორია, მაგრამ მითის სიუჟეტებს და პერსონაჟებს თანამედროვე ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური განზომილება შესძინა, რადგან პიესაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა პერსონაჟების შინაგან კონფლიქტებს და მორალურ დინებებს. მართალია, ეს პიესა არ ითვლება ავტორის შემოქმედების მწვერვალად, მაგრამ ის თავის სათქმელს მაინც საინტერესოდ წარმოაჩენს.

პიესა იწერება იმ პერიოდში, როცა საფრანგეთში არეულობაა; ამ დროს კი ასპარეზზე გამოდიან ეგზისტენციალისტები და აბსურდის თეორიის მიმდევრები; სწორედ, ამ ორი ძალის ჭიდილში უწევს

ანუის პიესის დაწერა და ამიტომაცაა, რომ პიესაში ის ერთმანეთს უპირისპირებს: თავისუფლებასა და კომფორტიზმს, სიყვარულსა და ღალატს, იდენტობასა და თვითშეფასებას, ცივილიზაციასა და ველურობას. ამკარაა, რომ ამით ანუიმ შექმნა „აბსურდის“ პიესა და მედეაც ამ აბსურდის მთავარ გმირად აქცია.

პიესა იწყება გამთენიისას მედეასა და ძიძის დიალოგით; ისინი არიან სასახლიდან შორს, ფურგონში, ღია ცის ქვეშ. მედეა გაღიზიანებულია და აწუხებს ხმაური, რომელიც სასახლიდან ისმის, ძიძა კი უბნება, რომ ეს ხმაური მას იმიტომ აღიზიანებს, რომ „აქაური“ არ არის და ცდილობს, აუხსნას წესები: „ჩვენთან დღესასწაული უფრო ადრეა, ივნისში. გოგონები თმას ყვავილებით ირთავენ, ხოლო ვაჟები სახეს საკუთარი სისხლით იხატავენ და გარიჟრაჟზე, პირველი მსხვერპლშეწირვის შემდეგ, ბრძოლებს იწყებენ“ (ბერძენიშვილი, 2022: 357), ძიძის ასეთი რეპლიკა ავტორის ჩანაფიქრს წარმოადგენს, რათა მედეას „უცხოობას“ გაუსვას ხაზი.

ანუის პიესა „მედეა“ თავისუფლების შესახებ გვიყვება და გვიხსნის, თუ რა არის, სინამდვილეში იყო თავისუფალი და როგორია ამით გამოწვეული ბედნიერება; სწორედ, ამ მოტივზე ააგო მან მთელი პიესა. მისი პერსონაჟები არაფრით არიან გამორჩეულები, მედეას და იასონის გარდა; ისინი უბრალო, ყოფითი ადამიანები არიან. აქვე მწერალი იმასაც გვუბნება, რომ სამყარო არის კომპრომისული და ამიტომაც ის ეკუთვნის ყველას, განსხვავებული აზრის მქონე ადამიანების გარდა, ხოლო ვისაც განსხვავებული შეხედულებები ექნება, სამყარო მათ რიყავს.

ღალატის თემა სულ სხვა ჭრილში გვიჩვენა ავტორმა; აქ იასონი მედეას კი არ ღალატობს, არამედ ის ღალატობს თავისუფლებას; იასონი ამბობს შემდეგ სიტყვებს: „მამ, შენ გგონია, რომ სხვა სიყვარულის საძებნელად გტოვებ შენ? ნუთუ გგონია, რომ ხელახლა დაწყება მინდა? მარტო შენ კი არ მძულხარ, სიყვარულიც მძულს!“ (ბერძენიშვილი, 2022: 377), - ეს სიტყვებია, სწორედ, დასტური იასონის უმეცრებისა, რადგან, მან აირჩია კომპრომისზე წასვლა და მშვიდი ცხოვრება მეფის ასულთან, სადაც მას ყველაფერი ექნებოდა, თავისუფლებისა და ჭეშმარიტი სიყვარულის გარდა.

მედეა ამ სამყაროსთვისაც მიუღებელია, რადგან როგორც აღვნიშნეთ, ის აქაც განსხვავებულად ითვლება - ის ირჩევს თავისუფლებას, იასონი კი - კეთილდღეობას. მწერალი ამ პერსონაჟებში ასახავს მეოცე საუკუნის ფრანგ ხალხს, რომლებმაც, იასონის მსგავსად, დაკარგეს თავისუფლება კეთილდღეობის გამო.

ანუის მედეა ძლიერი ქალია და თავისუფლების სურვილით შეპყრობილი, ამბობს: „მე მედეა ვარ, სულ მარტო, მიტოვებული ამ ფურგონთან; ამ უცხო ზღვის ნაპირას, გაძევებული, შერცხვენილი, შეძულებული, მაგრამ არაფერია მეტისმეტი ჩემთვის!. იმღერონ, სწრაფად იმღერონ თავიანთი საქორწინო სიმღერა! სწრაფად გამოაწყონ პატარძალი თავის სასახლეში. ქორწინებამდე მთელი გრძელი დღეა... აჰ! იასონ, შენ ხომ მიცნობ მე, შენ იცი, როგორი ქალიშვილი ჩაიბარე კოლხეთში. და რა გგონია? რომ ტირილს დავიწყებ? შენ მოგყვებოდი სისხლით და დანაშაულით, ახლაც დამჭირდება სისხლი და დანაშაული, რომ გამოგეთხოვო“ (ბერძენიშვილი, 2022: 365).

იასონი კი უსუსური მაჩანჩალაა, რომელიც დანებდა ცხოვრებას, ის იბრძვის მონობისთვის, მის მიერ წარმოთქმული სიტყვაც ამას ადასტურებს: „მინდა, მორჩილი ვიყო. მინდა, რომ ამ სამყარო, ამ ქაოსმა, რომლის გავლით შენ ხელჩაჭიდებულს მიგყავდი, შეეძინოს საბოლოოდ ფორმა. შენ უეჭველად მართალი იყავი, როცა ამბობდი, რომ არ არსებობს არც გონება, არც სინათლე, არც მოსვენება, რომ სულ საჭიროა აფათურო სისხლიანი ხელები, უნდა დაახრჩო და შორს მოისროლო ყველაფერი, რასაც ვერ შეიპყრობ; მაგრამ ახლა მე მინდა, გავჩერდე, მინდა, ადამიანი გავხდე“ (ბერძენიშვილი, 2022: 388).

საბოლოოდ კი იასონის ბრძოლა მედეასთან, მისი მხრიდან, გავს ღმერთთან ბრძოლას, რადგან მას ისე უყვარდა, როგორც კაცს უყვარს ქალი, ახლა კი, რადგან მიხვდა, რომ მედეა ღმერთია, იწყებს თავის გადარჩენას.

მედეა ანუ ისტან უძლეველ კრეონსაც კი ამხელს და მიაწინებს, რომ მეფე რომელიც არ არის სასტიკი და დაუნდობელი, ვერ იქნება ქვეყნის კარგი მმართველი; რადგან კრეონი ვერ კლავს მედეას, პირიქით ის ტყუვდება და მიიჩნევს, რომ მედეა უკვე ვერაფერს იზამს და რომ მისი დიდება დასრულდა; რა თქმა უნდა, აქ მწარედ ცდება კრეონი, რადგან მედეა მას ემუქრება: „მე მედეა ვარ, ბებერო ნიანგო! მე ზუსტად ვწონი, ღმერთებს თუ უნდათ, შეუძლიათ, უფრო გაგიგონ. კარგი და ცუდი მეც გამეგება. ვიცი, რომ ნაღდით გვიწევს გადახდა, რომ ყველა დარტყმა მშვენიერია და რომ თავი უყოყმანოდ უნდა დაიცვა. და, რაკი სისხლი გაგიცივდა, ჯირკვლები მოგიკვდა და იმდენად მოეშვი, რომ ეს დამე მაჩუქე, ეს ძვირად დაგიჯდება!“ (ბერძენიშვილი, 2022: 374). რა თქმა უნდა, მედეა ამ მუქარას ასრულებს კიდევ.

მწერალი იასონს და მედეას წარმოგვიდგენს ერთ მთლიანობად; მიუხედავად იმისა, რომ მედეამ ბევრჯერ სცადა, იასონისთვის ეღალატა სხვა კაცებთან, ის მაინც იასონზე უზომოდ შეყვარებული ქალია, რომელსაც შეეძლო იასონის მოკვლა, მაგრამ ვერ მოკლა, სწორედ ამ დიდი სიყვარულის გამო: „შენ დაამთავრე. შენ განიწმინდე. შენ ახლა შეგიძლია, წახვიდე. მშვიდობით, იასონ!“ (ბერძენიშვილი, 2022: 391), - ამ სიტყვებით გაუშვა მედეამ იასონი.

ნაწარმოები შთამბეჭდავად სრულდება - მედეა ბავშვების ხელით იასონის ახალ სიყვარულს უგზავნის სკივრს, სადაც არის მოჯადოებული მოსასხამი და, როგორც კი ეს სკივრი იხსნება, სასახლეში კვდება ყველა და მთლიანად იწვება ყველაფერი; ანუ ამ მომენტს განსაკუთრებით დრამატულად გადმოგვცემს: „მოირბინა კრეონმა, უნდოდა, აეყვანა, მოეშორებინა საბურველი და ოქროს სალტე, მაგრამ, როგორც კი შეეხო, ისიც გაფითრდა, ერთ წამს შეყოვნდა, სამინელება ჩაუდგა თვალებში, შემდეგ დაეცა, ტკივილისგან ღმუოდა. ახლა გვერდიგვერდ წვანან, გადასკვნილები, სასიკვდილო კრუნჩხვებით სული ამოსდით და ვერავინ ბედავს მათთან მიახლოებას“ (ბერძენიშვილი, 2022: 394). ამის შემდეგ კი, როცა შურისმაძიებლები მედეასთან მოდიან, იგი მათ ახვედრებს უზარმაზარ ცეცხლს, რომელიც უკიდია ფურგონს, სადაც მედეას მიერ უკვე დახოცილი ბავშვები იწვებიან და მედეა, რომელიც უკანასკნელად მიმართავს იასონს: „ისინი მკვდრები არიან, იასონ! მკვდრები არიან, დავხოცე ორივე და სანამ ნაბიჯს გადმოდგამ, ეს რკინა მე განგმირავს. ამიერიდან მე დავიბრუნე ჩემი კვერთხი, ჩემი ძმა, ჩემი მამა და ოქროს საწმისი დაბრუნდა კოლხეთში: მე ხელახლა ვიპოვე სამშობლო და ქალწულობა, შენ რომ მომტაცე. როგორც იქნა, მედეა ვარ სამარადისოდ!“ (ბერძენიშვილი, 2022: 397). ამ საქციელით მედეა ეუბნება იასონს, აბა, სცადე და დამივიწყეო, რაზეც იასონი პასუხობს რომ ასეც მოიქცევა და დაივიწყებს ყველას და ყველაფერს, რაც მედეას სახელს უკავშირდება: „დიახ, მე შენ დაგივიწყებ. დიახ, მე ვიცოცხლებ, მიუხედავად ამ სისხლიანი კვალისა, შენ რომ დატოვე ჩემს გზაზე; ხვალიდან მოთმინებით ისევ დავიწყებ ჩემი კაცობის საბრალო ხარაჩოების აგებას ღმერთების გულგრილი მზერის ქვეშ“ (ბერძენიშვილი, 2022: 397). ის, მართლაც, ასე იქცევა, დაელოდება, ყველაფერი როდის იქცევა ფერფლად, მერე კი მიდის სასახლეში და იწყებს ახალი კანონმდებლობების შემუშავებას.

ნაწარმოები სრულდება ძიძის და მცველის დიალოგით, რომლებიც საუბრობენ მოსაწყენ ყოველდღიურ რუტინაზე, როგორიც არის ყავის მოდუღება, სარეცხის დარეცხვა, ვახშმის მომზადება და სხვა, მაგრამ მათ ახარებთ ფაქტი, რომ აქვთ პურის უხვი მოსავალი და, რაც მთავარია, ექნებათ „პური“, სხვა ყველაფერი კი მათთვის უმნიშვნელოა.

პიესის მთავარი სათქმელი იყო ის, რომ სამწუხაროდ უმრავლესობას არ უნდა თავისუფლება, რომელიც მოითხოვს მუდმივ ბრძოლას; მათთვის მთავარია, არ აკლდეთ „პური“ და იყვნენ მშვიდად მონობაში.

თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჟან ანუის „მედეა“ ფრანგულ სამყაროში იქცა ევროპული ცივილიზაციის „თავისუფლების“ სიმბოლოდ. სწორედ, ამიტომაც, რომ მას დღემდე ევროპელი მხატვრები ხატავენ ხმლით ხელში, მაგრამ - შიშველს.

მედეასა და კრეონის დაპირისპირება პიესაში წარმოადგენს ძალაუფლების ორი განსხვავებული ბუნების შეჯახებას. კრეონი განასახიერებს სახელმწიფოებრივ, პრაგმატულ ძალას, რომელიც წესრიგის სახელით მზადაა დათმობაზე წავიდეს, ოღონდ კი თავიდან აიცილოს ქაოსი. თუმცა, მედეას „მიშველი“ სიმართლე ამხელს კრეონის უსუსურობას; ის აჩვენებს, რომ მეფე, რომელიც საკუთარ სიმშვიდეს მედეასნაირ „საშიშ“ ელემენტთან მოლაპარაკებით ეძებს, უკვე დამარცხებულია. ანუ ისტან მედეა არ არის უბრალოდ განდევნილი ქალი, ის არის სინდისის ის უხერხული ხმა, რომელიც კომფორმისტულ საზოგადოებას ახსენებს მათ მიერ ჩადენილ დანაშაულებას და იმ სისხლიან გზას, რომლითაც მათ დღევანდელ კეთილდღეობამდე მოადწიეს. მისი არსებობა კორინთოს კარიბჭესთან არის მუდმივი პროვოკაცია, რომელიც ამტკიცებს, რომ შეუძლებელია ააგო ბედნიერება სხვისი ტრაგედიის დავიწყების ხარჯზე.

ანუის დრამატურგიული ხედვა მედეას სახეს გარდაქმნის აბსოლუტური ამბოხის სიმბოლოდ, რომელიც უპირისპირდება არა მხოლოდ იასონს, არამედ თავად ყოფიერების ბანალურობას. თუკი ევრიპიდესთან მედეა ღმერთებისგან ნაბოძები ეტლით ტოვებს სცენას, ანუ ისტან მისი გაუჩინარება გაცილებით უფრო მიწისმიერი და, იმავდროულად, მეტაფიზიკურია. მისი თავისუფლება არ არის საჩუქარი ზეციდან, ის არის პირადი არჩევანი, რომელიც მოითხოვს ყოველგვარ მიწა-წყალზე, სოციალურ სტატუსსა და დედობრივ ინსტინქტზეც კი უარის თქმას. მედეას თავისუფლება დესტრუქციულია, რადგან ის არ ცნობს „ოქროს შუალედს“. მწერლისთვის მედეა არის ის ურყევი ძალა, რომელიც ამჟღავნებს სამყაროს სიმყიფეს და იმ ფასს, რომელსაც ადამიანი იხდის საკუთარი იდენტობის შენარჩუნებისთვის.

იასონის პერსონაჟი კი, ამ კონტექსტში, განასახიერებს მეოცე საუკუნის „მოთვინიერებულ“ ადამიანს, რომელმაც თავისუფლების ტვირთს კომფორტი და უსაფრთხოება ამჯობინა. მისი სურვილი, „გახდეს ადამიანი“ და ააგოს „საბრალო ხარაჩოები“, სინამდვილეში არის კაპიტულაცია ცხოვრების აბსურდულობის წინაშე. იასონი ცდილობს წარსულის სისხლიანი კვალი წაშალოს და რაციონალური წესრიგით ჩაანაცვლოს, მაგრამ ანუი გვაჩვენებს, რომ ასეთი წესრიგი მხოლოდ ილუზიაა. მედეასტან დაპირისპირებაში იასონი აგებს არა ფიზიკურად, არამედ სულიერად — იგი რჩება ცარიელ სამყაროში, სადაც კანონები და მშვიდობა მხოლოდ შინაგანი სიცარიელის ნიღაბია, ხოლო მედეა, თუნდაც სიკვდილის ფასად, ინარჩუნებს თავის მთლიანობას.

განსაკუთრებით საგულისხმოა ცეცხლის მეტაფორა, რომელიც პიესის ფინალში განწმენდისა და საბოლოო გათავისუფლების ფუნქციას ასრულებს. მედეას მიერ დანთებული ხანძარი არ არის მხოლოდ შურისძიების იარაღი; ეს არის სიმბოლური აქტი, რომლითაც იგი წვავს ყველაფერს, რაც მას „ნორმალურ“ სამყაროსთან აკავშირებდა. ცეცხლი აქცევს ფერფლად იასონის ახალ ცხოვრებას და მედეას ძველ ტკივილებს, რითაც გმირს საშუალებას აძლევს, დაიბრუნოს თავისი „ქალწულობა“ და კოლხური იდენტობა. ეს არის პარადოქსული გათავისუფლება — საკუთარი თავის განადგურებით საკუთარი არსის პოვნა, რაც ანუის შემოქმედებისთვის დამახასიათებელ ტრაგიკულ ოპტიმიზმს უსვამს ხაზს: ადამიანი თავისუფალია მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას ადარაფერი აქვს დასაპარგი.

საბოლოო ჯამში, ჟან ანუის მედეა გვევლინება როგორც „აბსურდის გმირი“, რომელიც აცნობიერებს სამყაროს უაზრობას და თავად ხდება ამ აბსურდის მართვის სუბიექტი. მისი გადაწყვეტილება, მოკლას შვილები და საკუთარი თავი, არ არის სიგიჟის გამოვლინება, არამედ ეს არის უკანასკნელი პროტესტი იმ სამყაროს წინააღმდეგ, სადაც ყველაფერი იყიდება და ყველაფერი იცვლება. იასონის მიერ არჩეული „სიცოცხლე ნებისმიერ ფასად“ მედეასთვის სულიერ სიკვდილს ნიშნავს, ხოლო ფიზიკური სიკვდილი მისთვის ხდება ერთადერთი გზა უცვლელი, მარადიული იდენტობის შესანარჩუნებლად. ამით ანუი ხაზს უსვამს, რომ ევროპული ცივილიზაციისთვის

თავისუფლება არა მხოლოდ უფლებაა, არამედ მორალური პასუხისმგებლობაა, რომელიც ხშირად მოითხოვს ყველაზე ძვირფასის მსხვერპლად გაღებას.

პიესის დასასრულს ძიძისა და მცველის ყოფითი დიალოგი პურის მოსავალსა და რუტინაზე კიდევ უფრო მკაფიოდ წარმოაჩენს მედეას აქტის გრანდიოზულობას. ავტორი გვაჩვენებს, რომ სამყარო აგრძელებს არსებობას ტრაგედიის შემდეგაც, თითქოს არაფერი მომხდარა. ეს გულგრილობა არის აბსურდის თეორიის გამოძახილი — მასების მიერ არჩეული „პური“ ყოველთვის გადაწონის გმირის ინდივიდუალურ ამბოხს. თუმცა, სწორედ ამ რუტინულ ფონზე იკვეთება მედეას, როგორც თავისუფლების სიმბოლოს, უნიკალურობა. იგი რჩება უცხო სხეულად საზოგადოებაში, რომელიც მხოლოდ ფიზიოლოგიური მოთხოვნილებებითა და ზედაპირული სიმშვიდით საზღვრავს საკუთარ ბედნიერებას.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ჟან ანუის „მედეა“ არის გაფრთხილება თანამედროვე ცივილიზაციისთვის, რომელიც სულ უფრო ხშირად ამბობს უარს პრინციპულ თავისუფლებაზე მატერიალური კეთილდღეობის სანაცვლოდ. მედეას ხმლით ხელში, მაგრამ შიშველი წარმოჩენა ევროპულ ხელოვნებაში შემთხვევითი არ არის — ეს არის დაუცველობისა და უდიდესი ძალის სინთეზი. ის არის სიმბოლო ადამიანისა, რომელიც არ ეგუება მონობას, თუნდაც ეს მონობა „ოქროს საწმისით“ ან სამეფო გვირგვინით იყოს შემკული. მედეას სახე დღემდე რჩება ლიტერატურულ შეხსენებად იმისა, რომ ჭეშმარიტი თავისუფლება ყოველთვის მტკიცუნელია, მარტოსულია და ხშირად მსხვერპლშეწირვას მოითხოვს, მაგრამ მხოლოდ იგი ანიჭებს ადამიანს მარადიულ იდენტობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბერძენიშვილი, 2022: ბერძენიშვილი ლევან, „მედეა“, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი.

ბერძენიშვილი, 2023: ბერძენიშვილი ლევან, „ჩვენები“ (ქართველები ბერძნულ მითოსში), გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.

გორდეზიანი, 2009: გორდეზიანი რისმაც, „ბერძნული ლიტერატურა“, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.

გორდეზიანი., 2005: გორდეზიანი რისმაც, ტონია ნანა, „ანტიკური ლიტერატურა. გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.

ელიაძე, 2009: ელიაძე მირჩა, „მითის ასპექტები“, გამომცემლობა „ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, თბილისი.

ევრიპიდე, 2017: -ევრიპიდე „მედეა“, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი.

MEDEA – A SYMBOL OF FREEDOM IN JEAN ANOUILH’S DRAMATURGY

Tatia Davitadze

PhD in Philology, Batumi

Shota Rustaveli State University

Email: tatia.davitadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7888-719X>

Abstract. Jean Anouilh, a prominent representative of 20th-century French literature and a distinguished playwright, offered a unique interpretation of the immortal tragedy of Medea. While maintaining the core narrative of the classical myth—the story of Medea and Jason—Anouilh endowed the plot and characters with profound philosophical and psychological dimensions. His play places a particular emphasis on the internal conflicts and moral journeys of the protagonists. Against the backdrop of France’s tense political climate, and the emergence of Existentialism and the Theatre of the Absurd, Anouilh crafted what is essentially a drama of the "absurd." In this work, he juxtaposes love and betrayal, freedom and servitude/conformism, identity and self-perception, and civilization and barbarism.

Anouilh’s *Medea* explores the concept of liberty, elucidating what it means to be free and, consequently, happy in a world of compromise—a world that embraces only the like-minded and alienates those who dare to think differently. Jason is depicted as a pathetic conformist and a traitor precisely because he, above all, betrays freedom and true love. In this binary opposition, Jason chooses submission/servitude and vanity/prosperity, whereas Medea chooses freedom, defying even the "dirty games of the gods" with her "sufficiently strong soul."

It is this steadfast, potent, proud, and freedom-loving character—Jean Anouilh’s Medea—who has become a definitive symbol of liberty within European civilization.

Keywords: Freedom, Existentialism, Drama of the Absurd, Conformism, Binary Opposition, Psychological Interpretation.

* * *

The French playwright Jean Anouilh, a prominent figure of twentieth-century French literature, was deeply intrigued by the theme of Medea. In 1946, he offered a unique interpretation of this immortal tragedy, basing it entirely on the Greek myth. While maintaining the core trajectory of the classical plot—the story of Medea and Jason—Anouilh infused the mythological narrative and its characters with modern philosophical and psychological dimensions. The play places a particular emphasis on the internal conflicts and moral undercurrents of the protagonists. Although it is not always considered the pinnacle of his oeuvre, the play nonetheless presents its core message in a compelling manner.

The play was written during a period of profound upheaval in France, a time marked by the emergence of existentialism and the Theatre of the Absurd. It was within the tension of these two intellectual forces that Anouilh composed his work. Consequently, the play juxtaposes fundamental dichotomies: freedom versus conformism, love versus betrayal, identity versus self-worth, and civilization versus savagery. It is evident that through this work, Anouilh crafted a play of the "Absurd," positioning Medea as its central protagonist.

The drama opens at dawn with a dialogue between Medea and the Nurse. They are far from the palace, living in a wagon under the open sky. Medea is agitated by the noise emanating from the palace. When the

Nurse attempts to explain the local customs, she highlights Medea's status as an outsider: "With us, the festival is earlier, in June. The girls decorate their hair with flowers, while the boys paint their faces with their own blood and, at dawn, after the first sacrifice, they begin the battles" (Berdzenishvili, 2022:357). This remark serves Anouilh's intent to underscore Medea's "otherness."

Anouilh's *Médée* explores the nature of freedom, examining what it truly means to be free and the specific kind of happiness—or burden—it entails. This motive forms the structural foundation of the play. With the exception of Medea and Jason, the characters are unremarkable, ordinary people. Through them, the author suggests that the world is built on compromise; it belongs to everyone except those with dissenting opinions. Those who hold divergent views are inevitably marginalized by society.

The theme of betrayal is presented through a different lens: here, Jason does not merely betray Medea; he betrays freedom itself. Jason asserts: "So, do you think I am leaving you to seek another love? Do you think I want to start over? I do not only hate you, I hate love itself!" (Berdzenishvili, 2022:377).

These words testify to Jason's resignation. He chooses compromise and a tranquil life with the king's daughter—a life where he would have everything except freedom and authentic love.

Medea remains unacceptable to this world because she is perceived as "different"—she chooses freedom, while Jason chooses prosperity. In these characters, the author mirrors the twentieth-century French populace who, like Jason, sacrificed their liberty for the sake of comfort.

Anouilh's Medea is a formidable woman, possessed by the desire for freedom. She declares: "I am Medea, all alone, abandoned by this wagon; on the shores of this foreign sea, exiled, shamed, hated, but nothing is too much for me!... Let them sing their wedding song! Let them dress the bride in her palace. There is still a long day before the wedding... Ah! Jason, you know me; you know what kind of girl you took from Colchis. And what do you think? That I will start crying? I followed you through blood and crime; now I will need blood and crime again to say goodbye to you" (Berdzenishvili, 2022:365).

In contrast, Jason appears as a frail straggler who has surrendered to life, fighting instead for his own servitude. His words confirm this: "I want to be humble. I want this world, this chaos through which you led me by the hand, to finally take shape. You were undoubtedly right when you said that there is no reason, no light, no rest... but now I want to stop, I want to become a man" (Berdzenishvili, 2022:388).

Ultimately, Jason's struggle against Medea resembles a struggle against a deity. He loved her as a man loves a woman, but upon realizing that Medea represents an elemental, god-like force, he seeks only his own survival.

Medea even exposes the "invincible" Creon, suggesting that a king who is not cruel and ruthless cannot be an effective ruler. Creon fails to kill Medea; instead, he is deceived into believing she is defeated. This is a grave error. Medea threatens him: "I am Medea, you old crocodile! ... Since your blood has cooled and you have become so lax as to grant me this night, it will cost you dearly!" (Berdzenishvili, 2022:374). Medea, true to her nature, carries out this threat.

The author presents Jason and Medea as two halves of a whole. Despite her attempts to betray Jason with other men, Medea remains deeply in love with him. She could have killed him but chose not to, spared by this overwhelming love. "You are finished. You are purified. You can go now. Farewell, Jason!" (Berdzenishvili, 2022:391)—with these words, she releases him.

The work concludes strikingly. Through her children, Medea sends a chest containing an enchanted robe to Jason's new love. Upon opening it, everyone in the palace perishes in a consuming fire. Anouilh depicts this with intense drama: Creon dies in agony while trying to save his daughter, and "now they lie side by side, intertwined in death throes" (Berdzenishvili, 2022:394). When the avengers arrive, Medea confronts them with the sight of her wagon in flames, where her murdered children are burning. She addresses Jason for the

last time: "They are dead, Jason! ... From now on, I have reclaimed my scepter; my brother, my father, and the Golden Fleece have returned to Colchis: I have refound my homeland and the virginity you stole from me. At last, I am Medea forever!" (Berdzenishvili, 2022:397).

Through this act, Medea challenges Jason to try and forget her. Jason replies that he will do exactly that—he will rebuild the "poor scaffolding" of his humanity under the indifferent gaze of the gods. Indeed, he waits for everything to turn to ash before returning to the palace to draft new laws.

The play ends with a dialogue between the Nurse and a guard, who discuss the mundane routines of daily life—brewing coffee, washing clothes, and preparing dinner. They rejoice in the abundance of the harvest; for them, "bread" is paramount, and everything else is insignificant.

The central message of the play is the tragic reality that the majority does not desire freedom, as it requires perpetual struggle. For them, it is enough to have "bread" and to remain peacefully in servitude. It can be argued that Jean Anouilh's *Médée* became a symbol of "freedom" for European civilization within the French literary world. This is why European artists continue to depict her today—sword in hand, yet naked.

The confrontation between Medea and Creon in the play represents a clash between two fundamentally different natures of power. Creon personifies a state-centric, pragmatic authority, prepared to make concessions in the name of order to prevent chaos. However, Medea's "naked" truth exposes Creon's fragility; it demonstrates that a monarch who seeks his peace by negotiating with a "dangerous" element like Medea is already defeated. In Anouilh's interpretation, Medea is not merely an exiled woman, but the inconvenient voice of conscience. She reminds a conformist society of the crimes they committed and the bloody path they traversed to achieve their current prosperity. Her presence at the gates of Corinth serves as a persistent provocation, asserting that happiness cannot be constructed upon the deliberate forgetting of another's tragedy.

Anouilh's dramaturgical vision transforms Medea into a symbol of absolute rebellion, one that opposes not only Jason but the very banality of existence. While in Euripides' version Medea exits the stage in a divine chariot, her disappearance in Anouilh's work is far more terrestrial and, simultaneously, metaphysical. Her freedom is not a gift from the heavens; it is a personal choice that necessitates the renunciation of land, social status, and even maternal instinct. Medea's freedom is inherently destructive because it refuses to acknowledge the "golden mean." For the playwright, Medea is the unyielding force that reveals the fragility of the world and the price one must pay to preserve their true identity.

The character of Jason, in this context, embodies the "tamed" individual of the twentieth century, who has preferred comfort and security over the burden of freedom. His desire to "become a man" and construct the "feeble scaffolding" of a structured life is, in reality, a capitulation to the absurdity of life. Jason attempts to erase the bloody traces of the past and replace them with a rational order, yet Anouilh demonstrates that such an order is merely an illusion. In his struggle with Medea, Jason loses not physically, but spiritually—he is left in a hollow world where laws and peace are but masks for inner emptiness, while Medea, even at the cost of death, maintains her integrity.

The metaphor of fire is particularly significant, serving as a tool for both purification and ultimate liberation in the finale. The fire ignited by Medea is not merely a weapon of vengeance; it is a symbolic act through which she incinerates everything that bound her to the "normal" world. This fire reduces Jason's new life and Medea's old agonies to ashes, allowing the heroine to reclaim her "virginity" and Colchian identity. This represents a paradoxical liberation—finding one's essence through self-destruction—a theme that underscores the tragic optimism characteristic of Anouilh's work: a person is truly free only when they have nothing left to lose.

Ultimately, Jean Anouilh's *Medea* emerges as an "absurdist hero" who recognizes the meaninglessness of the world and becomes the master of this absurdity. Her decision to kill her children and herself is not a manifestation of madness, but the final protest against a world where everything is for sale and everything is transient. The "life at any cost" chosen by Jason signifies spiritual death for Medea, whereas physical death becomes her only means of preserving an unchanging, eternal identity. Through this, Anouilh emphasizes that for European civilization, freedom is not only a right but a moral responsibility that often demands the sacrifice of what is most precious.

The play's conclusion, featuring the mundane dialogue between the Nurse and the Guard regarding the wheat harvest and daily routine, highlights the sheer magnitude of Medea's act. The author illustrates that the world continues to exist after the tragedy as if nothing has occurred. This indifference echoes the Theory of the Absurd—the "bread" chosen by the masses will always outweigh the individual rebellion of the hero. However, against this backdrop of routine, Medea's uniqueness as a symbol of freedom becomes even more distinct. She remains an alien entity in a society that defines its happiness solely through physiological needs and superficial tranquility.

In conclusion, Jean Anouilh's *Medea* serves as a warning to modern civilization, which increasingly renounces principled freedom in exchange for material well-being. The depiction of Medea in European art—sword in hand, yet naked—is not accidental; it represents the synthesis of vulnerability and immense power. She is the symbol of a human being who refuses to succumb to servitude, even when that servitude is adorned with a Golden Fleece or a royal crown. Medea's character remains a literary reminder that true freedom is always painful, solitary, and often sacrificial, yet it is the only thing that grants an individual a timeless identity.

References

- Berdzenishvili, Levan. 2022. *Medea*. Tbilisi: Intelekti Publishing.
- Berdzenishvili, Levan. 2023. *Chvenebi (Georgians in Greek Mythology)*. Tbilisi: Artanuji Publishing.
- Eliade, Mircea. 2009. *Aspects du mythe* [Aspects of the Myth]. Tbilisi: Ilia State University Press.
- Euripides. 2017. *Medea*. Tbilisi: Logos Publishing.
- Gordeziani, Rismag. 2009. *Greek Literature*. Tbilisi: Logos Publishing.
- Gordeziani, Rismag, and Nana Tonia. 2005. *Ancient Literature*. Tbilisi: Logos Publishing.

თამარ კახეთელიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ფილოლოგიის (გერმანული ფილოლოგიის)
დოქტორანტი; თსუ ბიბლიოთეკის იმჟიათ გამოცემათა
განყოფილების უფროსი ბიბლიოთეკარი (უფროსი სპეციალისტი)

ელ-ფოსტა: tamar.kakhetelidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3870-8751>

აბსტრაქტი: თანამედროვე ეპოქალური ცვლილებებისა და მაღალტექნოლოგიური პროცესების განვითარების ფონზე ჩვენი კვლევის ფარგლებში ექვევა ინტერმედიალური ტრანსფორმაციები ინტერკულტურულ კონტაქტში და დღესდღეობით სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს. ამაში, უპირველესად მოიაზრება ლიტერატურული კინოეკრანიზაციები. ადაპტაციები ადარ შემოიფარგლება მხოლოდ ნარატოლოგიური ტექსტის ვიზუალურ ხატად გარდაქმნის პროცესით. ხშირია ერთ კონკრეტულ კულტურულ სისტემაში შექმნილი ნაწარმოების სხვა სისტემაში გაცოცხლება, ახლებური სულის შთაბერვა, ან სულაც ორიგინალისადმი ერთგულების გამოვლინება. სწორედ ასე იქმნება კულტურათაშორისი დიალოგი, სადაც ენობრივი, იდეოლოგიური, ნარატოლოგიური და ესთეტიკური სისტემები ერთმანეთს ეჯახება. როდესაც ერთ ენობრივ სივრცეში შექმნილი ტექსტი სხვა კულტურულ კონტაქტში გადაინაცვლებს და კინემატოგრაფიულ ენაზე გარდაიქმნება, იწყება არა მხოლოდ ერთგვარი სისტემების თარგმანი, არამედ კულტურით განპირობებული რიგი სიმბოლოების, ღირებულებებისა და ისტორიული მეხსიერების გადაფასება.

ამასთან, თანამედროვე კულტურათაშორისი ადაპტაციები აიძულებს ტექსტს გადალახოს ენობრივი, ესთეტიკური და იდეოლოგიური საზღვრები, რაც ახალ ინტერპრეტაციულ ველსა და კულტურულ კოდებს ქმნის. ლიტერატურის ინტერკულტურული კინოადაპტაციები ხშირად, არა მხოლოდ შინაარსის თვალსაზრისითაა ადაპტირებული, არამედ ჩნდება ახალი ტექსტობრივი, კულტურული კოდები, რაც განპირობებულია კულტურული ნორმების, კინემატოგრაფიული კონვენციებისა და სოციალური კონტაქტის მიხედვით პერსონაჟების, თემებისა და სიმბოლოების ფუნქციური და სტრუქტურული ცვლილებით.

ამგვარად, ადაპტაციის პროცესი ინტერპრეტაციისა და რეკონტექსტუალიზაციის პროცესად აღიქმება. ლიტერატურის ინტერკულტურული კინოადაპტაციების ანალიზი ასევე ავლენს, რომ ფილმს, როგორც მედიუმს, არ შესწევს ძალა პირდაპირ და უცვლელი სახით მიიღოს გარკვეული ლიტერატურული გამოხატვის ფორმები (მაგ., შინაგანი მონოლოგები, თხრობითი ინსტანციები), არამედ მან საკუთარი ვიზუალური და თხრობითი სტრატეგიები თუ ტექნიკა უნდა შეიმუშაოს.

საბოლოო ჯამში, ლიტერატურის კინოადაპტაცია ინტერკულტურულ სივრცეში მოიაზრება, როგორც შემოქმედებითი შეთანხმების პროცესი – ორიგინალი ტექსტისადმი ერთგულებასა და კულტურით განპირობებულ ადაპტაციას შორის. აქცენტები დასმულია პროდუქტიულ განსხვავებაზე, რომელიც მედიაკულტურული ცვლილებების შედეგად წარმოიქმნება.

საკვანძო სიტყვები: კინოადაპტაცია; ლიტერატურული ეკრანიზაციები; ინტერკულტურალობა; ინტერმედიალობა; ტრანსფორმაცია.

შესავალი: ლიტერატურული ნაწარმოების ეკრანიზაცია თანამედროვე ეპოქაში კომპლექსურ პროცესად იქცა, რომელიც ერთ მედიუმში შექმნილი ნარატივის სხვა მედიუმში გადატანის ფარგლებს სცდება. ინტერკულტურულ კონტექსტში მსგავსი პროცესი ხშირად მოიცავს ტექსტის ახალ კულტურულ გარემოში ინტეგრაციას, მის გადააზრებასა და გარდაქმნას. შედეგად, იქმნება მრავალპრიანი დიალოგი სხვადასხვა კულტურულ სისტემას შორის. განსაკუთრებით აღნიშვნის ღირსია, რომ ინტერკულტურული კინოადაპტაციები არა მხოლოდ ორიგინალი ტექსტის შინაარსობრივ რეპრეზენტაციას ახდენს, არამედ ახალ მნიშვნელობებს ქმნის, რომლებიც განპირობებულია კონკრეტული კულტურის სოციალური, ისტორიული და ესთეტიკური კონტექსტით. გარდაქმნის პროცესში ხშირად ვაწყდებით თხრობითი სტრუქტურის, ღირებულებათა და სიმბოლოთა ცვლილებებს, რაც საბოლოოდ ახალ კულტურულ კოდებს აყალიბებს.

ამრიგად, წინამდებარე ნაშრომის მიზანია ინტერმედიალური ტრანსფორმაციების ანალიზი ინტერკულტურულ კონტექსტში, რომელიც მიმართულია ლიტერატურული ტექსტების კინოადაპტაციებზე, როგორც კულტურათაშორისი დიალოგისა და მნიშვნელობათა რეპრეზენტაციის ერთ-ერთ განსაკუთრებულ ფორმაზე.

ლიტერატურული წყაროების მიმოხილვა და მეთოდოლოგია: კვლევის ფარგლებში მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ შედარებითი ანალიზისათვის მიგვემართა. ამასთან აქცენტები გაკეთდება ინტერმედიალობასა და ტრანსფორმაციის შედეგად გამოკვეთილ მსგავსება-განსხვავებებზე, დავყვდნობით გერმანულ მკვლევართა მოსაზრებებს, აღნიშვნის ღირსია ირმელა შნაიდერი, რომელიც ლიტერატურული ტექსტის ფილმად გარდაქმნის პროცესებს შეისწავლის.

მსჯელობა და შედეგები: ლიტერატურული ტექსტიდან ფილმის ტექსტამდე მისასვლელი გზა საკმაოდ ხანგრძლივია. სწორედ ამ პროცესების შესწავლითაა დაკავებული ინტერმედიალობისა და ტრანსფორმაციის გერმანული მკვლევარი ირმელა შნაიდერი. ლიტერატურული ტექსტები ვერბალური ენის კოდებით, ხოლო ფილმი კინემატოგრაფიული კოდებით ხასიათდებიან. თუმცა, ავტორი აღნიშნავს რომ ეს კოდები ერთადერთი არაა, რაც ლიტერატურულ ტექსტს ან ფილმს გააჩნია, ჩვენ შეიძლება კოდების ერთობლიობასაც წავაწყდეთ. აქ იკვეთება ერთგვარი შეპირისპირება ფორმასა და შინაარსს შორის. ტექსტის წარმოსახვა სხვადასხვა გამოხატვის ფორმითაა შესაძლებელი (Schneider, 1981: 134, 135). მითუმეტეს თუ წარმოდგენის სივრცე იცვლება, გამოხატვის ხერხიცა და კოდიც შეიცვლება. განასხვავებენ ენობრივად სპეციფიკურ და არაენობრივ სპეციფიკურ კოდებს. „მიზანშეწონილია კოდების არა ვარაუდის დონეზე გაშიფვრა, არამედ იმ ცოდნის მიწოდება, რომლითაც შესაძლებელია კოდების გახსნა“ (Schneider, 1981: 147). ტრანსფორმაციის პროცესში, უნდა გამოიკვეთოს, რომ ფილმს განსხვავებული გამოხატვის ფორმები აქვს და ტექსტიდან მიღებული ენობრივ-სპეციფიკური კოდები ისე უნდა ტრანსფორმირდეს ფილმში, რომლითაც ლიტერატურულ ტექსტში წარმოჩინდებიან, თუმცა კომბინაციის შემთხვევაში სხვადასხვა კოდით უნდა ითარგმნოს. კონკრეტული ანალიზის ფარგლებში იკვეთება, თუ როგორ უნდა მოხდეს არაენობრივად სპეციფიკური კოდების უშუალოდ ლიტერატურულ ეკრანიზაციაში ამოქმედება, ან სხვადასხვა კოდებთან როგორ მიმართებაში და რა კომბინაციაში შეგვხვდება (შდრ. Schneider, 1981: 148).

შნაიდერი იკვლევს მაყურებელს (რეციპიენტს), თხრობის პროცესსა და ფილმის ავტორს, ისევე როგორც კამერის მოქმედებისა და mise-en-scène-ის შორის ურთიერთმიმართებებს. თუმცა აქ ნათელი ხდება, რომ ურთიერთმიმართების ასეთი სისტემა ავტორს, თხრობის პროცესსა და რეციპიენტს შორის, როგორც ის ლიტერატურულ ტექსტში ყალიბდება, ვერ იქნება პირდაპირი შედარების საფუძველი ლიტერატურულ და კინემატოგრაფიულ ნარატივს შორის, რადგან ტრანსფორმაციის პროცესში საკომუნიკაციო სიტუაცია მნიშვნელოვნად იცვლება.

თხრობის ფორმის განხილვისას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა დროით ასპექტებს –

მოვლენათა წესრიგს, სიხშირესა და ხანგრძლივობას. ამასთან, შნაიდერი სვამს საკითხს იმ შინა-არსობრივი ანალოგიების შესახებ, რომლებიც შეიძლება არსებობდეს ლიტერატურულ თხრობასა და მის კინემატოგრაფიულ ტრანსფორმაციას შორის (შდრ. Schneider, 266-269).

ლიტერატურა, ტექსტები, ფილმები და სხვადასხვა მედიასაშუალება წარმოადგენენ კულტურული წარმოდგენისა და კოდების მატარებლებს, რომლებიც გადამწყვეტ როლს ასრულებენ კულტურით განპირობებული ტრანსფორმაციის პროცესებში. მათი მეშვეობით ყალიბდება და ვრცელდება ტრადიციები, რწმენითი ღირებულებები, სიმბოლოები, ასევე „სხვისი“ და „თვით“ აღქმები. ამავე დროს, ისინი ერთგვარად ამზადებენ ნიადაგს პრაქტიკული ინტერკულტურული ურთიერთქმედებისთვის და ამ კონტექსტში შესაძლებელია სტრატეგიულადაც იქნას გამოყენებული (შდრ. Ndong, 2019: 167 იხ. Doris Bachmann-Medick, 1996: 8).

აღსანიშნავია, როცა კინოადაპტაციებზე, ტრანსფორმაციის პროცესებსა და ინტერმედიალობაზე ვსაუბრობთ, ვგულისხმობთ ასევე ნარატიულობასა და ინტერმედიალობას შორის კავშირს, შეიძლება ითქვას, რომ სხვადასხვა მედია – როგორიცაა ფილმი, ლიტერატურა ან მუსიკა – ფლობს ნარატიულობის ძირითად მახასიათებელს (შდრ. Daume, Bosée, 2020: 59 იხ. Wolf, 2014: 24, 38).

ნარატიულობა, შესაბამისად, წარმოადგენს ტრანსმედიალურ ფენომენს, რადგან იგი კონკრეტულ მედიუმზე არაა მიმართული და შესაძლოა კონკრეტული მედიის ფარგლებში სხვადასხვა ხერხითა და საშუალებით წარმოჩინდეს.

მიუხედავად ამისა, მედიათა საერთო ნარატიული მახასიათებელი ინტერმედიალური რეფერენციების განსაკუთრებულ შესაძლებლობებს ქმნის. რაც ნიშნავს, რომ კონკრეტულ ნარატიულ მედიუმს შეუძლია სხვა მედიასაშუალების ნარატიული პოტენციალი გამოიყენოს. თუმცა, ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ინტერმედიალური მიმართებები, მედიათა კომბინაცია ან მათი ცვლილება უმეტეს შემთხვევაში იწვევს ნარატივის ტრანსფორმაციას (შდრ. Daume, Bosée, 2020: 59).

საანალიზოდ შერჩეულია გერმანელი მწერლის შტეფან ცვაიგის ნოველა „უცნობი ქალის წერილი“ და ამავე სახელწოდების რეჟისორ მაქს ოფიულსის ამერიკული ფილმი, რომელიც მის საუკეთესო ნამუშევართა რიგებს მიეკუთვნება. ანალიზისა და მსჯელობის დროს დავეყრდნობით გერმანელი მკვლევრის ფონ დერ ლიუეს მოსაზრებებს.

ფილმს აქვს მკაფიო სტრუქტურა, ხასიათდება საკვანძო სამი ეპიზოდით, რომელიც ეძღვნება მთავარი გმირის, უცნობი ქალის ცხოვრების სამ სხვადასხვა ეტაპს. თხრობითი პერსპექტივა მონაცვლეობს პირველი პირის მთხრობელსა და აუქტორიალურ მთხრობელს შორის (ცვაიგის ტექსტი სხვადასხვა მომენტში ეკრანს მიღმა იკითხება). ფილმის სიუჟეტი სხვადასხვა ასპექტით მნიშვნელოვნად განსხვავდება ცვაიგის თხრობისგან. „უცნობი ქალი“ ტექსტისგან განსხვავებით უსახელო პერსონა აღარაა, ფილმში მას ლიზას სახელით ვეცნობით. მწერლის ნაცვლად, ფილმში წარმოდგენილია პიანისტი სტეფან ბრენდი, რომელიც ლიზას მთელი ცხოვრების მანძილზე უყვარდა. უარყოფილი და უიმედო სიყვარულის ლაიტმოტივს ამძაფრებს მუსიკა, რაც მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს მელოდრამული ატმოსფეროს შექმნას.

ფილმის მოქმედება ვენასა და ლინცში ვითარდება ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის დასასრულს. მონარქია იმდროინდელი პოლიტიკური მოვლენების გავლენის ქვეშაა მოქცეული. ფილმის სიუჟეტი მნიშვნელოვნად განსხვავდება ცვაიგის ტექსტისგან. ფილმში მთავარი პერსონაჟი სტეფან ბრენდი და მისი ბედი მეორე პლანზეა გადაწეული: ფილმის დასაწყისში ის დუელში გაწვევას იღებს, რომლის მიზეზებიც მაყურებლისთვის ჯერჯერობით უცნობია. ბრენდს დუელის თავიდან აცილება გაქცევით სურს, მაგრამ იმდენად არის გატაცებული უცნობი ქალის წერილის კითხვით, რომ მთელი არსებით ეფლობა წარსულის მოგონებებში. ამ მომენტიდან იწყება ფილმური თხრობა, ე.წ. ფლეშ-

ბექი¹: ლიზა ბერნდლის ცხოვრება და მისი სიყვარული სტეფან ბრენდის მიმართ მოვლენების შუაგულში აღმოჩნდება. ისტორია იწყება იმით, რომ ლიზა და მისი ოჯახი ვენიდან ლინცში გადადიან საცხოვრებლად. აქაც ფილმის თხრობა გადაუხვევს ცვაიგის ტექსტისგან, სადაც ოჯახი ინსბრუკში გადადის საცხოვრებლად. წლების შემდეგ, მიუხედავად ხელსაყრელი ქორწინების პერსპექტივისა, ლიზა უარს ამბობს კომფორტულ ცხოვრებაზე და დამოუკიდებლობას ირჩევს.

ფილმის გმირი ქალის მცდელობები, დაახლოვებოდა სტეფან ბრენდს, თავდაპირველად უშედეგოდ მთავრდება, სანამ საბოლოოდ არ შეხვდებიან ზამთრის ერთ საღამოს. თუმცა პიანისტი მას ვერ ცნობს, რაც ემოციურ დისტანციას კიდევ მეტად გამოკვეთს.

ფილმის სიუჟეტის წამყვანი ხაზია სტეფან ცვაიგის მიერ ასე ნათლად აღწერილი გასათოხვარი ქალისა და დედის მძიმე მდგომარეობა, დამცირება სამშობლიაროში. ფილმში ანონიმურობა, საიდუმლო მკლავნდება ექთნის მიერ დედისა და შვილის სახელების ხსენებით. შვილს მისი სტატუსის შესაბამისი ცხოვრება რომ ჰქონდეს, ლიზა ცოლად მდიდარ, გაცილებით ხანდაზმულ იოჰან შტაუფერზე ქორწინდება. შინაარსობრივი თვალსაზრისით ავტორისეული ტექსტისგან, სიუჟეტისგან სხვა ასპექტები ემატება ფილმში, სადაც უცნობი ქალი უარს ამბობს როგორც მდიდარ, ხანდაზმულ გრაფზე, ასევე ახალგაზრდა ბრნოს ვაჭარზე დაქორწინებაზე.

მთავარი ქალი პერსონაჟის ბედი ოფიულსის ფილმში ოპერაში ვიზიტის დროს გადაწყდება, რომელიც ნარატოლოგიის თვალსაზრისით და სიმბოლურად გარდამტეხ ფუნქციას ასრულებს. ოპერაში ვიზიტის ეპიზოდში ვაწყდებით ინტერტექსტუალურ მიმართებებს ვ. ა. მოცარტის ოპერადან „ჯადოსნური ფლეიტა“ კონკრეტული ფრაგმენტების ჩართვით, სადაც მთავარი გმირი თავიდან ვერ ცნობს სატრფოს, რაც მეტად ამძაფრებს საყვარელი ადამიანის ვერამოცნობის ლაიტმოტივს და რომელიც მთლიანად განსაზღვრავს მთავარი გმირების ურთიერთობის დინამიკას.

ჟანრობრივი თვალსაზრისით „უცნობი ქალის წერილს“ კლასიკური მელოდრამის² ყველა მახასიათებელი გააჩნია, რომელიც ძირითადად ემოციებს, ემოციურ კონფლიქტებს, ჩახშულ ვნებებსა და აუხდენელ სიყვარულს ეხება.

რეჟისორმა ოფიულსმა პერსონაჟების ემოციური სამყაროს ასახვისთვის მელოდრამისათვის დამახასიათებელი ყველა ვიზუალური საშუალება გამოიყენა. ექსტრემალური განათება (კონტრასტული სინათლე, ჩრდილთა თამაში, სინათლისა და სიბნელის ეფექტები) ქმნის ფსიქოლოგიური დაძაბულობის ეფექტს და პერსონაჟთა შინაგანი კონფლიქტების ვიზუალიზაციად გვევლინება. კამერის ხშირი მოძრაობა, როგორიცაა კადრთა ხშირი მონაცვლეობა, ე. წ. მიღევნება და ექსტრემალური რაკურსები, ზემოდან ექსტრემალური ხედი, ასევე ახლო ხედები სიუჟეტის დრამატულ ბუნებას გამოკვეთენ. ფილმის გადასაღებ მოედანზე განთავსებული დეკორაციები, ბრწყინვალე ინტერიერით, ვენის ოპერის თეატრისა და ლიზას ქმრის სახლში მდებარე დიდებული კიბეები „მელოდრამის სტილს“ ქმნის, რომელიც ოფიულსის ფილმებისთვის დამახასიათებელია, რაც მთავარი პერსონაჟების შთამბეჭდავი სამსახიობო შესრულების წარმოდგენის საშუალებას იძლევა.

ყურადღების ცენტრში ექცევა ლიზა ბერნდლი და პიანისტი სტეფან ბრენდი, რომლებიც ბედის წყალობაზე აღმოჩნდებიან. ლიზას და მისი ვაჟის, სტეფანის სიკვდილი, ასევე ბრენდის, როგორც ჩანს, გარდაუვალი სიკვდილი დუელში, ფილმის დასაწყისშივეა ასახული. ამრიგად, ფილმში

¹ უკუკადრი, ციმციმი, მხატვრული ხერხი, ძირითადად კინემატოგრაფიაში, რომელსაც მიმართავენ თხრობითი თანმიმდევრობის დროებით შეწყვეტით, წარსულის გარკვეული მოვლენების საჩვენებლად. ლიტერატურულ კვლევებში ფლემშეის ანალოგი რეტროსპექტივად ითვლება. სიუჟეტის „მომავლისკენ ხედვის“ საპირისპირო ხერხს ფლემშორვარდი ეწოდება.

² დრამატული ჟანრი, რომელიც XVIII საფრანგეთში წარმოიქმნა, გამოირჩევა გაზვიადებული ემოციურობით, მორალურ-დამრიგებლური სენტენციებით. მწვავე ინტრიგა შეხამებულია სიკეთისა და ბოროტების მკვეთრ დაპირისპირებებს. მელოდრამა საუძვლად დაედო ე.წ. საპნის ოპერებს.

ნაჩვენებია არა მხოლოდ ლიზას აუხდენელი სიყვარული, არამედ ბრენდის, სუსტი, მყიფე ხასიათის მქონე კონცერტპიანისტი დაცემაც. არათვითკმარი, ზედაპირული გმირი ვერ ახერხებს ზრდასრულ ასაკში გააგრძელოს „უცნობი ქალის“ კარიერა, რაზეც ფილმში ფოტოებითა და პოსტერებითაა მინიშნება. შტეფან ცვაიგის განმარტებით, ის ბიჭია, მაგრამ ცვაიგის პროტაგონისტი მწერლისგან განსხვავებით ფილმში პიანისტი სრული სერიოზულობითა და პასუხისმგებლობით არ ეკიდება თავის პროფესიას. ხოლო ფილმში „უცნობი ქალი“ მიზანდასახულ, ძლიერი ნების მქონე ინდივიდალ გვევლინება, რომელიც წარმატებით უმკლავდება სოციალურ თუ ეკონომიკურ სირთულეებს. ოფიულსის ფილმში, ცვაიგის ტექსტისგან განსხვავებით მარგინალიზებული, უმწეო ქალის ნაცვლად ვიღებთ საზოგადოებაში ინტეგრირებულ, პატივცემულ ფიგურას.

ამგვარად, ლიტერატურულ ტექსტთან მიმართებით ფილმში აშკარად განსხვავებული შინაარსობრივი აქცენტები იკვეთება: მაშინ, როდესაც ცვაიგი აკრიტიკებს იმპერიულ და სამეფო ავსტრია-უნგრეთის საზოგადოებას და „უცნობი ქალის“ ცხოვრება კონვენციებშია მოქცეული, გაყინული, უკუგდებულია მისივე პროფესიიდან გამომდინარეც, ოფიულსი დგამს მელოდრამას, რომელშიც მთავარი გმირების ბედი თითქმის წინასწარ განსაზღვრულია, რაც საბოლოოდ საბედისწერო დასასრულამდე მიდის. ფილმის ბოლოს ძლიერი ბუნების ქალი – ლიზა ხვდება მყიფე ხასიათის მამაკაცს – სტეფანს (შდრ. von der Lüh: 378-384).

დასკვნები: დასკვნის სახით, შტეფან ცვაიგის პერსპექტივიდან „უცნობი ქალი“ წარმოადგენს სოციალურ-ფსიქოლოგიურად განპირობებული ტრაგედიის მაგალითს, სადაც მთავარი გმირის ბედი მჭიდროდაა დაკავშირებული იმდროინდელი საზოგადოებრივ ნორმებსა და გენდერულ იერარქიასთან. თავისი ცხოვრების წესისა და სოციალური სტატუსის გამო პროტაგონისტი ქალი მარგინალიზებულ სუბიექტად რჩება.

ფილმში „უცნობი ქალის“ და მისი სატრფოს, სტეფან ბრენდის ბედი შეუქცევად ტრაგედიამდე მიდის: ორივე სიკვდილით ისჯება. ფილმში გამოყენებული მუსიკალური მოტივები, მოცარტის ოპერიდან „ჯადოსნური ფლეიტა“ და რიჰარდ ვაგნერის ოპერიდან „ტანჰოიზერი“³, ფილმის ლაიტ-მოტივებზე მიაწინებებს. მიუხედავად იმისა, რომ პაპაგენოს არია წარმოადგენს საყვარლის ტრაგიკულ „არადიარებას“, გარკვეულწილად „უცნობი ქალის“ სევდიან ბედს, ვაგნერის არია „O Du mein Abendstern“ (ო, ჩემო, სადამოს ვარსკვლავო/ვენერა) მიუთითებს უპასუხო სიყვარულის, საყვარლის ამაო ლოდინსა და საყვარლის სიკვდილის მოტივზე, რაც ქმნის მკვეთრ დიქოტომიას იდეალიზებულ, წმინდა, „სუფთა“ და არაკეთილსინდისიერ, ამქვეყნიურ სიყვარულს შორის, რომელიც შტეფან ცვაიგის შემოქმედებას თან სდევს (შდრ. von der Lüh: 393).

ცვაიგის „უცნობი ქალი“ თავს სწირავს ერთადერთი სიყვარულისთვის, რომელმაც მისი ცხოვრება განსაზღვრა. თავისი წერილით, მწერალს სხვა სამყაროსკენ უხსნის თვალებს, სადაც სიყვარული დროისა და სიკვდილის მიღმა არსებული გაიდეალიზებული გამოცდილებაა. ამგვარად, ტექსტში სიყვარული იძენს არაგანსხეულებულ, იდეალისტურ ფორმას, რომელიც სხვადასხვა კულტურაში პლატონურ ან ტრანსცენდენტურ წარმოდგენებს უკავშირდება.

შტეფან ცვაიგისთვის „უცნობი ქალი“ მხსნელი ფიგურაა – ქალი, რომელიც აერთიანებს როგორც წმინდა, ასევე ამორალურ სიყვარულს. რეჟისორმა ქმნა ოფიულსისთვის მთავარი გმირების, ლიზასა და სტეფანის სიკვდილი მიუწვდომელ სიყვარულზე მიაწინებებს, რადგან ორივეს ცხოვრება საუკუნის დასაწყისში ვენის საზოგადოების მორალური კონცეფციებითა და კონვენციებით დაიმსხვრა.

პიანისტის დუელში პროგნოზირებადი სიკვდილი ცვაიგის ნარაციისგან აშკარა გადახვევაა, რაც ფილმის სიუჟეტის მთელ მნიშვნელობაზე ახდენს გავლენას. ცვაიგის „უცნობისგან“ განსხვავებით,

³ ტანჰოიზერი (გერმ. Tannhäuser, Tanhäuser) გვიანი მინუზანგის პერიოდის გერმანელი შუა საუკუნეების პოეტი.

მთავარი გმირი ლიზას სახით წარმოდგენილი „უცნობი ქალი“ თავისი წერლით, რომელიც სინანულის მეტაფორადაც შეიძლება მოვიაზროთ, „სიყვარულის ობიექტის“ უღირსობასა და მისი სიყვარულის წარუმატებლობას აღიარებს.

ფილმი დასავლური კულტურის ამერიკულ სივრცეში „კულტურული ტრანსფერის“ განსახიერებად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, სადაც წინა პლანზე ემანსიპირებული, ძლიერი ქალი დგას, რომელიც კლასიკური ევროპული მელოდრამის ტრადიციული, პასიური ან მსხვერპლის პოზიციაში მყოფი პერსონაჟებისგან მკვეთრად განსხვავდება.

ოფიულსის ფილმში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ქალაქი ვენა: ურბანული სივრცე, ქალაქის ქუჩები, მოედნები და შენობები, Universal Studios-ის კულისები. მაყურებლისთვის იქმნება პერსონაჟები, მოქმედების სივრცეები, რომლებიც ემოციური მდგომარეობების ვიზუალურ პროექციებად წარმოჩინდებიან, პეიზაჟებად ან ატრაქციონებად კონდენსირდებიან და კინოინდუსტრიის უზღვავე შესაძლებლობას გვთავაზობენ.

ფილმში „უცნობი ქალის წერილი“ რეჟისორმა ატმოსფერული მუსიკის წყალობით, მოახერხა „საუკუნის დასასრულის/ფინ დე სიკლის“⁴ ვენის მომხიბვლელი და ამავდროულად მყიფე ატმოსფეროს შექმნა. ოპერატორ ფრანც პლანერთან ერთად მაყურებელს იდეალური სამყარო დაუხატა ყავის სახლებით, ვენის ოპერთა და თეატრით, იმ „ძველი ვენის“ ჩაძირული სამყარო, რომელშიც უდიდესი ტრაგედია სიყვარულია. შტეფან ცვაიგის გავლენით, ოფიულსი კრიტიკის ცენტრში აქცევს ძალაუფლებაზე დამყარებული ვენის საზოგადოებაში გამეფებულ მორალისა და ღირსების ცნებებს, ჩარჩოებში, კონვენციებში მოქცეულ და გაყინულ სოციალურ ფილმში, განსაკუთრებით, მეორე ნახევარში, აჩვენებს ბნელ, იდუმალ ვენას, ლაბირინთულ ქალაქს, სადაც სიბნელე მეფობს და სიკვდილი მოულოდნელად აკაკუნებს კარზე (შდრ. von der Lühe: 385).

ოფიულსმა ქალაქის ბნელი მხარეები „ფილმ ნუარის“⁵ სტილში გამოსახა, რომელიც შეერთებულ შტატებში ექსპრესიონისტული გერმანული მუნჯი ფილმების გავლენით განვითარდა. ფილმ ნუარი ხასიათდება ურბანული გარემოთი, მორალურად ამბივალენტური, დომინანტური ქალი პროტაგონისტებით, მრუმე განწყობითა და ისტორიის ხშირად ნეგატიური დასასრულით, რაც ზოგჯერ ფილმის სიუჟეტის დასაწყისშივე ვლინდება კადრ-კადრ თხრობაში, როგორც ეს ოფიულსის „უცნობი ქალის წერილშია“ ნაჩვენები. ფლეშბექები და „ხმოვანი“ თხრობის ტექნიკა, სადაც მხოლოდ მთხრობელის ხმა ისმის, თუმცა ვერ ვხედავთ – ფილმ ნუარში ხშირად გამოყენებულ თხრობით ხერხებს შორისაა და ოფიულსის ფილმში მნიშვნელოვან ელემენტს წარმოადგენს. ნუარი ხშირად სვამს კითხვებს მორალის შესახებ, უბიძგებს აუდიტორიას დაფიქრდეს საკუთარ ღირებულებებსა და პრინციპებზე. ნუარის ფილმების პერსონაჟები ხშირად ებრძვიან მორალურ დილემებს. ფილმ ნუარი მეტწილად ურბანულ გარემოში, დიდ ქალაქებსა და მეგაპოლისებში ვითარდება. ურბანული ლანდშაფტი, როგორც წესი, ბნელი, ჭუჭყიანი და დამორგუნველი იერსახითაა წარმოდ-

⁴ Fin de siècle (ფრანგულიდან - „საუკუნის დასასრული“, ასევე Decadence (ფრანგული Décadence) - ევროპული კულტურის ისტორიაში XIX და XX საუკუნეების მიჯნის დამახასიათებელი მოვლენების აღნიშვნა. უპირველეს ყოვლისა, ეს პერიოდი დაცემასა და ამავე დროს, ახალ დასაწყისსაც მოიცავდა.

⁵ რა არის "ნუარი"? ზოგიერთი მას ჟანრს უწოდებს, ზოგი - სტილს. დიდი ქალაქის ბნელი ქუჩები, ჩრდილების თამაში ეკრანზე, მთავარი გმირების უიმედო ცხოვრება, საბედისწერო ქალები - მოცემულმა ელემენტებმა, მე-20 საუკუნის შუა რიცხვებში, მთელი მიმდინარეობა შექმნეს კინემატოგრაფიაში. ფილმ ნუარი [Film Noir] („შავი ფილმი“) ტერმინი, რომელიც კინოკრიტიკაში გვხვდება. თავდაპირველად, ეს ტერმინი 1940-იანი და 1950-იანი წლების ცინიკური, პესიმისტური, ამერიკული კრიმინალური ფილმების სერიის კლასიფიკაციისთვის გამოიყენებოდა, ხოლო გერმანულენოვან ქვეყნებში „შავ სერიას“ უწოდებდნენ. ფილმ ნუარების სიუჟეტები, როგორც წესი, გმირების (უფრო სწორად ანტიგმირების) გარშემო ტრიალებს, რომლებიც ხშირად მორალურად საეჭვო, უზნეო ქმედებებით ხასიათდებიან და აღწერილნი არიან, როგორც გარიჟრაჟი, „ეგზისტენციალური კრიზისით გაჯერებულნი“. ფილმ ნუარის არქეტაპულ პერსონაჟებს შორის გვხვდებიან ფატალური ბედისწერის ქალები (Femme fatale), კორუმპირებული პოლიციელები, შურიანი ქმრები, უშიშარი სადაზღვევო აგენტები. ფატალური ბედის ქალი პერსონაჟთა იმ რიგებს მიეკუთვნება, რომლებიც ყველაზე ხშირად ფილმ ნუართან ასოცირდებიან.

გენილი (შდრ. von der Lühe: 385).

რეჟისორმა განგებ აარჩია შავ-თეთრი ფილმი, რაც მიზანმიმართულად „უცნობი ქალის“ ბედის ტრაგიკულობას გამოკვეთს, ხოლო მაღალი კონტრასტის განათებებები, ჩრდილებისა და სინათლის მკვეთრი შეპირისპირება, დაბალი ტონალობის სურათ-კადრები მთავარი გმირის ემოციურ არამდგრადობას, სიმყიფეს მძაფრად წარმოაჩენს.

ფილმი შესაძლოა განვიხილოთ როგორც იმ ეპოქის კინემატოგრაფიული კონვენციების კომპლექსური სინთეზი, რომლის ინსპირაციის წყარო და სცენარის ტექსტური მასალა შტეფან ცვაიგის ნოველაა „უცნობი ქალის წერილი“. ამასთან, ფილმი მეტნაკლებად ინარჩუნებს ლიტერატურული ტექსტისადმი ერთგულებას და ამავედროულად გვთავაზობს სპეციფიკურ, სრულიად განსხვავებულ კინემატოგრაფიულ ენას.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები:

Daume, Lea; Bosée, Neeve-Sophie (2020). *Intermedialität und Filmnarratologie. Intermediale Wechselspiele in DAS LEBEN DER ANDEREN*. Filmnarratologie revisited. Theorien – Zugriffe – Potenziale (= Paradigma. Studienbeiträge zu Literatur und Film 3/2020). ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული:

file:///C:/Users/Admin/Downloads/Daume_Bosée_filmnarratologie_paradigma_3_aus_2020.pdf

Ndong, L. (2019). *Deutsch-senegalesische Transferbeziehungen: Möglichkeiten einer interkulturellen Kommunikation anhand der deutschen Übersetzung von Mariama Bâs 'Une si longue lettre (Ein so langer Brief)'*. interculture journal: Online-Zeitschrift für interkulturelle Studien, 18(32). ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული:

https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/66875/66875_1.pdf;jsessionid=5CB3FDFCF178CCE19E7B3D263E9C3139?sequence=1

Ophüls, Max (1948). *Letter from an Unknown Woman (Movie)*: Richard Wagner (Tannhäuser: O du, mein Abendstern); Wolfgang Amadeus Mozart (Die Zauberflöte) Kamera: Fran Planer. Rampart Productions / Universal. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: <https://www.youtube.com/watch?v=obDROTD2wSs>

Schneider, Irmela (1981). *Der Verwandelte Text*. Wege zu einer Theorie der Literaturverfilmung. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

von der Lühe, B. (თ. გ.). *Transformationen der Einsamkeit*. Max Ophüls' und Xu Jingleis filmische Adaptionen von Stefan Zweigs „Brief einer Unbekannten“. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/44287-Artikeltext-142726-1-10-20180202%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/44287-Artikeltext-142726-1-10-20180202%20(5).pdf)

მელოდრამის განმარტება. ნახვის თარიღი: 15 აპრილი, 2026. ბმული:

[მელოდრამა - მსოფლიო კულტურა და ხელოვნება](#)

„ფილმ ნუარის“ განმარტება. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: <https://www.kinofenster.de/unterrichten/filmglossar/38162/film-noir>

„ფილმ ნუარის“ განმარტება. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: <https://filmlexikon.uni-kiel.de/doku.php/f:filmnoir-161>

„ფილმ ნუარის“ განმარტება. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: [WIZAPE - უფასო შეუზღუდავი ონლაინ კურსები - ფილმ ნუარი და მისი გავლენა](#)

„ფინ დე სიკლის“ განმარტება. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: <https://www.daskreativeuniversum.de/fin-de-siecle-bedeutung/>

„ფლემბეჟის/ანალეპსის“ განმარტება. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: <https://wortwuchs.net/analepse/>

პოეტი ტანჰაიზერი. ნახვის თარიღი: 12 აპრილი, 2026. ბმული: <https://mittelalter.digital/artikel/120/der-tannhaeuser>

INTERMEDIAL TRANSFORMATIONS IN AN INTERCULTURAL CONTEXT

Tamar Kakhetelidze

PhD Student, Philology (German Philology)

at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Senior Librarian (Senior Specialist) of the

Rare Editions Department of the TSU Library

E-mail: tamar.kakhetelidze@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3870-8751>

Abstract: Against the backdrop of modern epochal changes and the development of high-tech processes, our research focuses on intermedial transformations in an intercultural context, a topic which is gaining increasing importance today. This primarily includes literary film adaptations. Such adaptations are no longer confined to the process of converting a narrative text into visual imagery. It has become commonplace for a work created within one cultural system to be revived within another, breathing new life into it or at least manifesting loyalty to the original. This creates intercultural dialogue, where linguistic, ideological, narratological and aesthetic systems collide. When a text created in one linguistic space is transferred to another cultural context and transformed into cinematic language, a process of revaluation of symbols, values and cultural memory begins.

Additionally, modern cross-cultural adaptations push the text beyond linguistic, aesthetic, and ideological boundaries, creating new interpretive spaces and cultural codes. Intercultural film adaptations of literature not only adapt the content, but also introduce new textual and cultural codes. This is due to functional and structural changes in characters, themes and symbols according to cultural norms, cinematic conventions and social context.

Thus, the adaptation process is perceived as one of interpretation and recontextualisation. Analysing intercultural film adaptations of literature reveals that film does not have the power to directly adopt certain literary forms (e.g. interior monologues or narrative instances) without changing them, and must therefore develop its own visual and narrative strategies.

Ultimately, the intercultural adaptation of literature is understood as a creative compromise between fidelity to the original text and culturally conditioned adaptation. The focus is on the productive differences that arise from media and cultural changes.

Keywords: Film Adaptation; Literary Adaptation; Interculturality, Intermediality; Transformation.

* * *

Introduction: In the modern era, the process of adapting a literary work for the screen has become more complex, involving more than simply transferring a narrative from one medium to another. In an intercultural context, this process frequently involves integrating the text into a new cultural environment and rethinking and transforming it. Consequently, a multilayered dialogue is established between different cultural systems. Notably, intercultural film adaptations represent not only the content of the original text, but also create new meanings conditioned by the social, historical, and aesthetic context of a particular culture. During the transformation process, changes in narrative structure, values and symbols often occur, ultimately forming new cultural codes.

The aim of this paper is thus to analyse intermedial transformations in an intercultural context, with a focus on film adaptations of literary texts as a specific type of intercultural dialogue and representation of meaning.

A review of extant literary sources and methodology: Within the framework of the study, we deemed it appropriate to conduct a comparative analysis. The emphasis will be placed on intermediality and the similarities and differences revealed by transformation, drawing on the work of German researchers. Irmela Schneider's work on the processes involved in transforming a literary text into a film is particularly noteworthy.

Discussion and Results: The process of adapting a literary text for the screen is a long one. These processes are precisely what Irmela Schneider, a German researcher of intermediality and transformation, is studying. Literary texts are characterised by verbal language codes, whereas films are characterised by cinematic codes. However, as the author notes, these are not the only codes that literary texts or films have; we may also encounter a combination of codes. This creates an apparent opposition between form and content. A text can be expressed in various forms (Schneider, 1981: 134, 135). Furthermore, if the representation space changes, so will the expression method and the code. There is a distinction between language-specific and non-language-specific codes. "It is better not to decipher codes at the level of assumptions, but rather to provide the knowledge with which the codes can be understood" (Schneider, 1981: 147). In the process of transformation, it should be clear that the film has different forms of expression, and that the language-specific codes derived from the text should be transformed into the film in a way that reflects their presentation in the literary text. However, in the case of combination, they should be translated using different codes. A specific analysis shows how non-linguistic codes should be activated directly in the literary screen adaptation and how they will be encountered in relation to and in combination with different codes (Cf. Schneider, 1981: 148).

Schneider explores the relationships between the viewer (recipient), the narrative process and the author of the film, as well as the relationship between camera action and *mise-en-scène*. However, it becomes clear that the system of relationships formed in a literary text between the author, the narrative process and the recipient cannot be the basis for a direct comparison between literary and cinematic narrative, since the communicative situation changes significantly in the transformation process.

When considering the form of narration, particular attention is given to temporal aspects, such as the order, frequency and duration of events. Additionally, Schneider considers the potential substantive analogies between literary narrative and its cinematic adaptation (Cf. Schneider, 1981: 266-269).

Literature, texts, films and other media carry cultural representations and codes that play a crucial role in cultural transformation processes. Through these carriers, traditions, beliefs, symbols and perceptions of the 'other' and the 'self' are formed and disseminated. At the same time, they lay the groundwork for practical intercultural interaction and can be strategically employed in this context (Cf. Ndong, 2019: 167 in: Doris Bachmann-Medick, 1996: 8).

When discussing film adaptations, transformation processes and intermediality, it is worth noting that we are also referring to the connection between narrativity and intermediality. It could be argued that different media, such as film, literature and music, possess the fundamental characteristic of narrativity (Cf. Daume, Bosée, 2020: 59 in: Wolf, 2014: 24, 38).

Therefore, narrativeness is a transmedia phenomenon since it is not directed at a specific medium and can be presented in various ways within a given medium.

Nevertheless, the shared narrative characteristics of media create special possibilities for intermedial references. This means that a particular narrative medium can exploit the narrative potential of other media.

However, it should be noted that intermedial relations and the combination or transformation of media most often lead to a transformation of the narrative (Cf. Daume, Bosée, 2020: 59).

We have selected the novella "Letter from an Unknown Woman" by the German writer Stefan Zweig and the American film of the same name by the director Max Ophüls, widely considered to be one of his best works, for analysis. During the analysis and discussion, we will refer to the views of the German researcher Von der Lühe.

The film has a clear structure characterised by three key episodes dedicated to three different stages in the life of the main character, a woman whose identity remains unknown. The narrative perspective alternates between a first-person narrator and an authorial narrator; Zweig's text is read off-screen at various points. The film's plot differs significantly from Zweig's narrative in various ways. Unlike in the text, there is no longer an unnamed character; in the film, we meet her as Lisa. Rather than a writer, the film introduces the pianist Stefan Brand, whom Lisa has loved throughout her life. The leitmotif of rejected and hopeless love is intensified by the music, which contributes significantly to creating a melodramatic atmosphere.

The film is set in Vienna and Linz towards the end of the Austro-Hungarian Empire. The monarchy is affected by the political events of the time. The film's plot differs significantly from Zweig's original text. In the film, the main character, Stefan Brand, and his fate are relegated to the background. At the beginning, he is challenged to a duel for reasons that are unclear to the audience. Brand tries to avoid the duel by running away, but becomes so engrossed in reading a letter from an unknown woman that he loses sight of the present moment and becomes lost in memories of the past. The film's narrative then begins with a flashback¹. Lisa's life and her love for Stefann Brand find themselves caught up in the events. The story begins with Lisa and her family moving from Vienna to Linz. Here, too, the film's narrative departs from Zweig's text, in which the family moves to Innsbruck. Years later, despite the prospect of a favourable marriage, Lisa refuses a comfortable life and chooses independence.

The heroine's attempts to get closer to Stefan Brand are initially unsuccessful until they finally meet one winter's evening. However, Brand fails to recognise her, further highlighting the emotional distance between them.

The film's main plot is the challenging circumstances faced by the expectant mother and the humiliation she experiences in the maternity ward, as vividly described by Stefan Zweig. In the film, the nurse's mention of the mother and child's names reveals their anonymity and secrecy. To ensure that the child has a life befitting her status, Lisa marries the wealthy, much older Johann Stauffer. Other aspects are added to the film from the author's text and plot, such as the scene in which the unknown woman refuses to marry the elderly count or the young Brno merchant.

The fate of the main female character in Ophüls' film is sealed during a visit to the opera, a pivotal moment in terms of both narratology and symbolism. During this scene, intertextual references to W. A. Mozart's opera *The Magic Flute* are included, in which the main character initially fails to recognise her lover. This further intensifies the leitmotif of not recognising the beloved, which completely determines the dynamics of the main characters' relationship.

In terms of genre, Letter from an Unknown Woman has all the characteristics of a classic melodrama²,

¹ A flashback is an artistic device, mainly used in cinematography, which temporarily interrupts the narrative sequence to show events from the past. In literary studies, the literary equivalent of a flashback is considered to be a retrospective. The opposite of 'looking into the future' in a story is called a 'flashforward'.

² This dramatic genre emerged in 18th century France and is characterised by exaggerated emotionality and moralising sentences. It combines intense intrigue with sharp contrasts between good and evil. Melodrama became firmly established in so-called soap operas.

dealing primarily with emotions, emotional conflicts, repressed desires, and unrequited love.

Director Ophüls employed all the visual techniques typical of melodrama to depict the emotional world of the characters. Extreme lighting, such as contrast lighting, the play of shadows and the effects of light and darkness, creates psychological tension and visualises the characters' internal conflicts. Frequent camera movements, such as changes of shot, tracking shots and extreme angles and views, highlight the dramatic nature of the plot. The magnificent interior of the Vienna Opera House and the opulent setting of Lisa's husband's house, along with the other scenery on the set, create the "melodrama style" characteristic of Ophüls' films, which allows for impressive acting performances by the main characters.

The film focuses on Lisa and pianist Stefan Brand, who find themselves at the mercy of fate. The film opens with the depiction of the deaths of Lisa and her son Stefan, as well as Brand's seemingly inevitable death in a duel. Thus, as well as showing Lisa's unrequited love, the film depicts Brand, a concert pianist with a weak and fragile character. The self-sufficient, superficial child prodigy is unable to continue his career in adulthood, as hinted at by photographs and posters in the film. Unlike Zweig's protagonist, the pianist in the film does not approach his profession with full seriousness and responsibility. In the film, the "Unknown Woman" is portrayed as a determined individual who successfully overcomes social and economic challenges. Unlike in Zweig's text, in Ophüls' film we see not a marginalised, helpless woman, but a respected figure integrated into society.

Thus, in relation to the literary text, the film clearly highlights different thematic elements: while Zweig criticises imperial and royal Austro-Hungarian society, and the life of the "unknown woman" is confined by conventions and ultimately rejected due to her profession, Ophüls stages a melodrama in which the fate of the main characters seems predetermined and ultimately leads to a tragic ending. Ultimately, a strong-willed woman, Lisa, meets a fragile man, Stefan (Cf. von der Lühe: 378–384).

Conclusions: From Stefan Zweig's perspective, *The Unknown Woman* is an example of a socio-psychological tragedy in which the fate of the protagonist is closely connected to the social norms and gender hierarchy of the time. Due to her lifestyle and social status, the female protagonist is marginalised. In the film, the fate of the Unknown Woman and her lover Stefan Brand leads to irreversible tragedy: they are both sentenced to death. Musical motifs from Mozart's *The Magic Flute* and Wagner's *Tannhäuser*³ hint at the film's leitmotifs.

While Papageno's aria represents the tragic 'non-recognition' of the lover and the sad fate of the "unknown woman", Wagner's aria "O Du mein Abendstern" (Oh, my evening star/Venus) points to the motifs of unrequited love and the vain waiting of the lover, which ultimately leads to their death. This creates a sharp dichotomy between idealised, "pure" love and the dishonest, worldly love that accompanies the work of Stefan Zweig (Cf. von der Lühe: 393).

Zweig's "Unknown Woman", the protagonist sacrifices herself for the love that has defined her life. Through her letter, the writer opens her eyes to a different world where love is an idealised experience that transcends time and death. In the text, love thus takes on a disembodied, idealistic form associated with Platonic or transcendental ideas in various cultures.

For Stefan Zweig, the "Unknown Woman" is a redemptive figure — a woman who embodies sacred and immoral love. In the film adaptation by director Max Ophüls, the deaths of the main characters, Lisa and Stefan, symbolise an unattainable love. Both of their lives are shattered by the moral concepts and conventions of Viennese society at the turn of the century.

The predictable death in the pianist's duel marks a clear departure from Zweig's narrative, affecting the

³ Tannhäuser (German: Tannhäuser or Tannhüser) was German Minnesinger and travelling Poet from the late Middle Ages.

meaning of the entire plot. Unlike in Zweig's *Stranger*, the unknown woman, represented by the main character Lisa, recognises the unworthiness of "love object" and the failure of her love through her writing, which can also be understood as a metaphor for regret.

The film can be seen as an embodiment of cultural transfer within the American context of Western culture. It features a strong, emancipated woman who contrasts sharply with the traditional passive or victimised characters of classical European melodrama.

In Ophüls' film, the city of Vienna takes on special significance, with urban spaces, city streets, squares, buildings and the backstage area of Universal Studios all playing a role. The characters and spaces of action are visual projections of emotional states, condensed into landscapes or attractions that offer us the boundless possibilities of the film industry.

In the film *Letter from an Unknown Woman*, the director used atmospheric music to create a charming yet fragile "fin de siècle"⁴ Vienna setting. Together with cinematographer Planer, he presents the viewer with an idealised vision of "old Vienna", complete with coffee houses, opera and theatre, and the greatest tragedy of all: love. Influenced by Stefan Zweig, Ophüls criticises the concepts of morality and dignity that dominate power-based Viennese society, a society confined and frozen within rigid frames and conventions. The film, especially in the second half, portrays a dark, mysterious Vienna — a labyrinthine city where death lurks around every corner (Cf. von der Lühe: 385).

Ophüls depicted the dark side of the city in the "film noir"⁵ style, which developed in the United States under the influence of German expressionist silent films. Characterised by urban settings, morally ambiguous protagonists, a dark mood and often negative endings, film noir frequently employs flashbacks and voice-over narration. Examples of this can be seen in Ophüls's *Letter from an Unknown Woman*. Flashbacks and "voice-over" narration, where only the narrator's voice is heard but not seen, are narrative techniques often used in film noir, and are important elements in Ophüls's films.

Noir films often raise questions about morality, prompting audiences to reflect on their own values and principles. The characters in these films often find themselves grappling with moral dilemmas. Film noir is largely set in urban environments, particularly large cities and megacities. These urban landscapes are typically depicted as dark, dirty and depressing (Cf. von der Lühe: 385).

The director deliberately chose to shoot the film in black and white to highlight the tragic fate of the "Unknown Woman", while high-contrast lighting and sharp contrasts of shadows and light vividly depict the main character's emotional instability and fragility.

The film is a complex synthesis of cinematic conventions from that era and is based on Stefan Zweig's novella *Letter from an Unknown Woman*. The film remains relatively faithful to the literary text while offering a specific, autonomous cinematic language.

⁴ Fin de siècle (French for "end of the century") is a term used to describe the events that characterised the turn of the 19th and 20th centuries in European cultural history. This period was characterised by decline and a new beginning.

⁵ So, what is "noir"? Some call it a genre, while others call it a style. The dark streets of a big city, the interplay of shadows on the screen, the bleak existence of the protagonists and the femme fatales – these elements, in the mid-20th century, gave rise to a whole trend in cinema. The term "film noir" ("black film") is used in film criticism. Initially, it was used to classify cynical and pessimistic American crime films from the 1940s and 1950s. In German-speaking countries, they were known as the "black series". Film noir plots usually revolve around anti-heroes who are often characterised by immoral actions and described as outcasts "saturated with existential crisis". Archetypal film noir characters include the femme fatale, corrupt police officers, jealous husbands and fearless insurance agents. The femme fatale is one of the characters most often associated with film noir.

References:

- Daume, Lea; Bosée, Neeve-Sophie (2020). *Intermedialität und Filmnarratologie. Intermediale Wechselspiele in DAS LEBEN DER ANDEREN*. Filmnarratologie revisited. Theorien – Zugriffe – Potenziale (= Paradigma. Studienbeiträge zu Literatur und Film 3/2020). Viewed on: 12th April 2026. Link: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Daume Bosée filmnarratologie paradigma 3 aus 2020.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Daume%20Bosée%20filmnarratologie%20paradigma%203%20aus%202020.pdf)
- Ndong, L. (2019). *Deutsch-senegalesische Transferbeziehungen: Möglichkeiten einer interkulturellen Kommunikation anhand der deutschen Übersetzung von Mariama Bâs 'Une si longue lettre (Ein so langer Brief)'*. *interculture journal: Online-Zeitschrift für interkulturelle Studien*, 18(32). Viewed on: 12th April 2026. Link: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/66875/66875_1.pdf;jsessionid=5CB3FD9CF178CE19E7B3D263E9C3139?sequence=1
- Ophüls, Max (1948). *Letter from an Unknown Woman (Movie)*: Richard Wagner (Tannhäuser: O du, mein Abendstern); Wolfgang Amadeus Mozart (Die Zauberflöte) Kamera: Fran Planer. Rampart Productions / Universal. Viewed on: 12th April 2026. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=obDROTD2wSs>
- Schneider, Irmela (1981). *Der Verwandelte Text*. Wege zu einer Theorie der Literaturverfilmung. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- von der Lühe, B. (თ. გ.). *Transformationen der Einsamkeit*. Max Ophüls' und Xu Jingleis filmische Adaptionen von Stefan Zweigs „Brief einer Unbekannten Viewed on: 12th April 2026. Link: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/44287-Artikeltext-142726-1-10-20180202%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/44287-Artikeltext-142726-1-10-20180202%20(5).pdf)
- Definition of Melodrama. Viewed on: 15th April 2026. Link: [მელოდრამა - მსოფლიო კულტურა და ხელოვნება](#)
- Definition of "Film Noir". Viewed on: 12th April 2026. Link: <https://www.kinofenster.de/unterrichten/filmglossar/38162/film-noir>
- Definition of "Film Noir". Viewed on: 12th April 2026. Link: <https://filmlexikon.uni-kiel.de/doku.php/f:filmnoir-161>
- Definition of "Film Noir". Viewed on: 12th April 2026. Link: [WIZAPE - უფასო მეუზღუდავი ონლაინ კურსები - ფილმ ნუარი და მისი გავლენა](#)
- Definition of "fin de siècle". Viewed on: 12th April 2026. Link: <https://www.daskreativeuniversum.de/fin-de-siecle-bedeutung/>
- Definition of "flashback/analepsis". Viewed on: 12th April 2026. Link: <https://wortwuchs.net/analepse/>
- The poet Tannhäuser. Viewed on: 12th April 2026. Link: <https://mittelalter.digital/artikel/120/der-tannhaeuser>

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი

ელ-ფოსტა: avtandil.nikoleishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3339-2778>

აბსტრაქტი: მიუხედავად იმისა, რომ აზრის თავისუფლად გამოხატვა ჩვენი ქვეყნის მოქალაქეებს საქართველოში რუსული მმართველობის არსებობის ყოველ ეტაპზე ჰქონდათ მკაცრად შეზღუდული, მეფის დროინდელ რუსეთსა და საბჭოთა კავშირში ამ თვალსაზრისით არსებული მდგომარეობანი მაინც მნიშვნელოვანწილად განსხვავდებოდა ერთმანეთისგან. კერძოდ, საბჭოთა რეჟიმამდელ პერიოდში აზრის გამოხატვის მხრივ უფრო მეტი თავისუფლება არსებობდა, ვიდრე კომუნისტური მმართველობის დროს. ამის ერთ-ერთ ნათელ გამოხატულებას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ საბჭოთა ხელისუფლებამდელი დროის ჩვენი მწერლობა გაცილებით ნაკლებად იყო კონიუნქტურული, ვიდრე შემდგომი პერიოდისა. სამწუხაროდ, საბჭოთა ეპოქაში მოღვაწე მწერალთა დიდი ნაწილის მსგავსად, ამ მოვლენამ იოსებ გრიშაშვილის (1889-1965 წწ.) შემოქმედებასაც დაასვა ღალი. კერძოდ, 1930-იანი წლებიდან დაწერილ მის ლექსებში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა იმ ლექსებმა, რომლებშიც იმდროინდელ იდეოლოგიურ მოთხოვნათა შესატყვისი ფორმით იყო განდიდებული საბჭოთა სინამდვილე. აღნიშნული ლექსებისგან განსხვავებით, 1910-1920-იან წლებში შექმნილ ლექსებში იოსებ გრიშაშვილმა რადიკალურად განსხვავებული სახით გამოხატა თავისი ეროვნული თვალთახედვა. კერძოდ, იმხანად შექმნილი პოეტური ტექსტებით იგი უკომპრომისოდ ავლენდა თავის ოპოზიციურ დამოკიდებულებას საბჭოთა ხელისუფლებისა და რუსული ოკუპაციისადმი. მიუხედავად იმისა, რომ მაშინ ამ ლექსების მხოლოდ ნაწილი იყო გამოქვეყნებული, ამგვარი სულისკვეთების გამომხატველი მისი ეს პოეტური ქმნილებანი ხალხში ფართოდ იყო გავრცელებული. ამ ლექსების შექმნის გამო პოეტი არაერთგზის იქცა დევნის ობიექტად. იოსებ გრიშაშვილისადმი ხელისუფლების მესვეურთა და საბჭოთა იდეოლოგიის მსახურ კრიტიკოსთა რეპრესიულმა დამოკიდებულებამ საბოლოოდ ის შედეგი გამოიღო, რომ 1930-იანი წლებიდან დაწყებული მისი შემოქმედება აშკარად მოექცა საბჭოთა იდეოლოგიის მარწუხებში.

საკვანძო სიტყვები: საქართველო; აკაკი პაპავა; მამულიშვილი; 25 თებერვალი; „საქართველოს რესპუბლიკა“.

* * *

შესავალი. საბჭოთა პერიოდში მოღვაწე ქართველ მწერალთა ეროვნული მრწამსისა და ანტისაბჭოთა სულისკვეთების წარმომჩენი ტექსტების ძიების დროს ხელოვნურმა ინტელექტმა და გუგლმა ჩემთვის მანამდე უცნობი იმ წერილის ფრაგმენტიც ამომიგდო, რომლის ავტორადაც გრიგოლ რობაქიძე (1880-1962 წწ.) იყო დასახელებული. იქიდან გამომდინარე, რომ ხსენებული პუბლიკაციის სავარაუდო ავტორისა და გრიგოლ რობაქიძის სტილური ინდივიდუალობანი ნაკლებად შეესაბამება ერთმანეთს, აქტიურად შევეცადე აღნიშნული სტატიის ნამდვილად დამწერის დადგენას.

ამ მიზნის მიღწევაში დახმარება გამიწია მალხაზ მაცაბერიძის წიგნმა - „სხვა 25 თებერვალი. სამი გაზეთი თავისუფალი საქართველოსთვის.“ 2014 წელს გამოცემულ ამ კრებულში მის შემდ-

გენელს გამოქვეყნებული აქვს 1921 წლის 25 თებერვლის სამ ქართულ გაზეთში: „საქართველოს რესპუბლიკაში“, „საქართველოსა“ და „ერთობაში“ დაბეჭდილი ის წერილები, რომელთა ავტორებიც ამ წერილების მეშვეობით ჩვენს ქვეყანაში იმხანად მიმდინარე მოვლენებს აფასებდნენ. მათ შორის გვხვდება „საქართველოს რესპუბლიკაში“ მამულიშვილის ფსევდონიმით დაბეჭდილი სტატიაც - „ძირს ბოლშევიკური იმპერიალიზმი“, რომელსაც ხელს აწერს ფსევდონიმს ამოფარებული ავტორი - მამულიშვილი (იხ. მაცაბერიძე, 2014: 31-33).

აღნიშნული ამბის შეტყობის შემდეგ, უწინარეს ყოვლისა, პუბლიკაციის პირველწყაროს ნახვა მოვინდომე, მაგრამ გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკის“ ჩემთვის საინტერესო ნომერს ვეღარსად მივაკვლიე. როგორც საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკაში მითხრეს, საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის ოკუპაციის გამო 1921 წლის 25 თებერვალს ხსენებული გაზეთი უკვე აღარ გამოსულა.

იმის გასარკვევად, ეს ინფორმაცია რამდენად წარმოადგენდა სიმართლეს, ამჯერად თავად წიგნის ავტორს დაუკავშირდი. მისი თქმით, ეს ინფორმაცია მართალი არ იყო, რადგანაც „საქართველოს რესპუბლიკის“ 1921 წლის 25 თებერვლის ნომერი მას ე. წ. „იმელის“ ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში პირადად ჰქონდა ნახული. სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ „იმელის“ გაუქმების შემდეგ სხვადასხვა დაწესებულებებში გადანაწილებული მასალები დღემდე არ არის სრულყოფილად დამუშავებული, „საქართველოს რესპუბლიკის“ ხსენებული ნომრის ნახვა ჯერ-ჯერობით ვერ მოხერხდა. აქედან გამომდინარე, განსახილველი წერილი დამოწმებული მაქვს მ. მაცაბერიძის ზემოთ ხსენებული წიგნიდან.

მეთოდები. ნაშრომში საკვლევი პერიოდის მოვლენებთან იოსებ გრიშაშვილის დამოკიდებულება გაანალიზებულია ისტორიზმისა და ინტერპრეტირების მეთოდების გამოყენებით.

მსჯელობა. იქიდან გამომდინარე, რომ დამოწმებული პუბლიკაციის ავტორი განზოგადებული სახით წარმოაჩენს აგრესორი სახელმწიფოების, პირველ ყოვლისა კი რუსეთის, მიერ ჩვენი ქვეყნის მიმართ პერმანენტულად გატარებული დამპყრობლური პოლიტიკის ტრაგიკულ შედეგებს, ქვემოთ სრული სახით დავიმოწმებ ხსენებულ წერილს:

„უხსოვარ დროიდან დღევანდლამდე მოდის და მოსტირის საქართველო, ქართველი ერი, თავის ბედს!..

ვის გინდათ, რომ არ მოესურვებინათ საქართველოს გასრესა, მისი გაცამტვერება?

რომაელები, ბიზანტიელები, არაბები, თურქები, მონღოლები. ოსმალები, სპარსელები, რუსები, სომხები - რიგრიგად სცდილობდნენ საქართველოს შემუსვრას, ქართველი ერის დამცირებას. ამ დაუსრულებელ შეხლა-შემოხლასა და ვაი უბედურებაში საქართველომ ბევრი რამ ნახა და ისწავლა, მაგრამ უფრო ბევრი ხრწნილება და ზეგავლენა განიცადა.

ზოგმა ქუდი დაგვიტოვა თავისი, ზოგმა ტანსაცმელი, ზოგმა ცბიერება, ზოგმა თვალთმაქცობა, ზოგმა უზნეობა, ზოგმა ენა შეგვირყვნა და ზოგმა რჯული, მაგრამ იმდენი ზარალი - ზნეობრივ-გონებრივი ზარალი, არავის მოუყენებია, როგორიც მოგვაყენა რუსეთმა.

სხვა მტერი რომ შემოვიდოდა ხოლმე საქართველოში, მიანგრ-მოანგრევდა, ააწიოკებდა მას და კვლავ გარბოდა.

საქართველო რჩებოდა ისევ თვითარსად, თვითმმართველად, თავის თავის გამგებლად და ავად თუ კარგად, თვითვე უვლიდა თავის შინაურსა და გარეშე საქმეებს.

რუსები კი, მოვიდნენ თუ არა საქართველოში, მაშინვე სწვდნენ ქართველ ერს სულის სიღრმეში და მოინდომეს მისი გადაგვარება, მისი თავისებურობის მოსპობა.

მათ თანდათანობით მოსპეს ჩვენი ეროვნული სკოლა, სამართალი, შემოიტანეს თავისი კანონები, სატუსაღოები, სკოლები, ყაზარმები და მონღოლურ-სლავური ვერაგობით იქამდე გაგვიხადეს საქმე, რომ დღესაც კი - რუსეთის დანგრევის შემდეგაც კი არამც თუ ძველი თაობა აღექსანდრე-ნიკოლოზის რეჟიმში აღზრდილი თაობა - არამედ ახალი თაობაც - რუსეთის ლიბერალიზმ-რევო-

ლუციაში გამოვლილი თაობაც კი ჯერაც გონს ვერ მოსულა და ისევ რუსულად აზროვნებს, მღერის, ჟღერტულებს.

ქართველ კაცს დაკარგული ჰქოდა თავის თავის იმედი, თავისებური აზროვნება, თავისებური განსხვავება ცხოვრებისა და საოცნებო იდეალებისა.

მოთას, ილიას, აკაკის, ვაჟას, ნინოშვილის, ალ. ყაზბეგის და სხვა ქართველ მწერალთა მოდგმისანი, გატაცებულან რუსული ლიტერატურით და გაგიჟებულან იმ დროს, როცა ერთი „კაკო ყაჩაღი“ მთელ რუსებს აჯობებს სამართლიანობით.

რუსის ცხოვრებამ, რუსის სკოლამ, რუსის ყაზარმამ და სატუსაღო ჟანდარმერიამ ჩვენს მეცნიერულ აზროვნებაშიც შეიტანა არევ-დარევა და იმდენად დაგვაშორა ქართველობას, რამდენადაც დამორებულია თვით დღევანდელი რუსეთიც კი ქართულ სინამდვილეს.

მარტო ბრმა და ყრუ, ან ჯიუტი და მოღალატე ქართველი - მახარაძე-ორჯონიკიძის ტიპისა, თუ ვერ დაინახავს იმ უფსკრულს, რომელსაც უშზადებს ქართველ ერს დღევანდელი რუსეთის ვითარების სიცხადე.

მაგრამ დღევანდელმა განსაცდელმა დაგვანახა, რომ ეროვნული სული არ ჩამკვდარა ჩვენს ხალხში, მასაში.

ეს დღე დიდად უბედური მტრის მოგერიებამდე, ხოლო ბედნიერი ამ მტრის უკუგდების შემდეგ, თავლები უნდა იყოს ჩვენში ახალი ხანის დაწყებისა. ამიერიდან იწყება ახალი საქართველო. ამიერიდან ჩვენ ორი დიდი საქმე გვაქვს გასაკეთებელი.

საუკუნო განადგურება საქართველოს მტრებისა, აღმოფხვრა ქართველის გულიდან რუსულ მონობის ნაშთებისა და გაწმენდა საქართველოს ისეთი უცხო ელემენტებისაგან, რომლებშიაც ქართული ერის განსაცდელის ჟამი მხოლოდ სიამოვნებას იწვევს.

ეს ასე უნდა მოხდეს. ამას მოითხოვს საქართველოს მშრომელთა კლასის სასიცოცხლო ინტერესები. ყოველი საქმე, ყოველი დაწყობილება, ყოველი მოძღვრება, ყოველი იდეა ჯერ უნდა გატარდეს, გადაიხარშოს ერის სულსა და გულში და მერე ისე გაკეთდეს და გავრცელდეს ხალხში. ბალშევიკური იდეა კი დიდი ხანია დაგმო ქართველმა ერმა. მაშ რად ახვევენ მას თავზე თოფ-ზარბაზნების საშუალებით?!

გაუმარჯოს საქართველოს მთლიანს, სამართლიანს, მშრომელს და განათლებულს.

გაუმარჯოს სამშობლო საქართველოს, რომელიც არ მოინდომებს სხვის უბედურებაზე თავის ბედნიერების აშენებას, მაგრამ რომელიც არც სხვას მისცემს ნებას, რომ მის უბედურებით გაბედნიერდეს.

ძირს ბოლშევიკური იმპერიალიზმი.“

როგორც ითქვა, დამოწმებული წერილი გაზეთში მამულიშვილის ხელმოწერით იყო გამოქვეყნებული. იმის გამო, რომ მ. მიქაბერიძის ზემოთ ნახსენებ წიგნში ფსევდონიმს ამოფარებული ამ პუბლიკაციის ავტორის შესახებ არაფერია ნათქვამი, აქტიურად შევეცადე მისი ვინაობის გარკვევას, რის შედეგადაც ეჭვიმუტანლად გაირკვა, რომ დამოწმებული წერილის ავტორი იოსებ გრიშაშვილია (1889-1965 წწ.).

ამ მოსაზრების უტყუარობა პირველ ყოვლისა თავად იოსებ გრიშაშვილის მიერ გამოცემული ფსევდონიმების ლექსიკონით მტკიცდება, რომელშიც ხსენებულ ფსევდონიმს ამოფარებული პიროვნების ვინაობა ამგვარადაა დაკონკრეტებული: „მამულიშვილი = ი. გრიშაშვილი (წითელი დროშა, თბ. 1917. მოხდა უსიამოვნო ფაქტი - გამომცემელმა წიგნის გარეკანზე დააბეჭდინა: „მამულიშვილი,“ ფორზაცზე - „მამულიშვილი, ი. გრ.“ კრ-ლი, პირველი მაისი, გამომცემლობა „ამხანაგობა,“ ტფილისი, 1917“) (გრიშაშვილი, 1987: 45).

როგორც იოსებ გრიშაშვილის შემოქმედებიდან წინამდებარე წერილში დამოწმებული ტექსტებიდანაც თვალნათლივ ჩანს, 1921 წლის 25 თებერვალს იგი ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში საბედის-

წეროდ გარდამტეხ თარიღად მიიჩნევს. კერძოდ, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის პერიოდშიცა და 1920-იან წლებშიც პოეტი არა მარტო პოეტური სიტყვით ილაშქრებდა საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის ოკუპაციის წინააღმდეგ, არამედ პრაქტიკულ მონაწილეობასაც იღებდა იმხანად გამართულ საპროტესტო ღონისძიებებში.

სამწუხაროდ, იოსებ გრიშაშვილის იმდროინდელ შემოქმედებაში მძლავრად გამოვლენილი ეს ტენდენცია 1930-იანი წლებიდან იდეოლოგიურად კომპრომისული თვალთახედვით შეიცვალა, რაც საბჭოთა კავშირში დამკვიდრებული მმართველობითი პოლიტიკის გულსატკენ შედეგს წარმოადგენდა. სწორედ ამ რეალობის გამოვლინებას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ მის მანამდელ შემოქმედებაში მძლავრად გამოხტული ეროვნულ-პატრიოტული თვალთახედვა საბჭოთა პერიოდის იდეოლოგიური კონიუნქტურით აღმოჩნდა შებოჭილი.

რაც შეეხება იოსებ გრიშაშვილის ნამდვილ ეროვნულ თვალთახედვას, მასზე ნათელი წარმოდგენის შესაქმნელად, ქვემოთ შევეცდები კონკრეტულად გავაანალიზო ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო მისი ის ლექსები, რომელნიც საბჭოთა კავშირის არსებობის პერიოდში დამკვიდრებული ცენზურული შეზღუდვების ჯერ შერბილების, შემდეგ კი მოხსნის დროიდან გახდა მკითხველთათვის ხელმისაწვდომი.

როგორც ამ ლექსების დაწერის თარიღებიდანაც თვალნათლივ ჩანს, ეროვნული პრობლემატიკით იოსებ გრიშაშვილის განსაკუთრებული დაინტერესება არსებითად განაპირობა ისეთმა დიდმნიშვნელოვანმა მოვლენებმა, როგორებიცაა 1918 წლის 26 მაისს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა და 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის ოკუპაცია. სამწუხაროდ, ჩვენი ქვეყნის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თავისუფლების დასაცავად და განსაღივებლად დაწერილი ამ ლექსების შექმნის გამო პოეტი არაერთგზის იქცა დევნის ობიექტად. იოსებ გრიშაშვილის ეროვნულ თვალთახედვაზე უფრო ცხადი და ნათელი წარმოდგენის შესაქმნელად ხსენებული ლექსების ციკლიდან დავიმოწმებ ფრაგმენტს ერთ-ერთი მათგანიდან:

მეუფეო, ჩემი ღოცვა დღეს იქნება სულ სხვაგვარი,
მე არ მინდა სასწაულად მომივლინო ნინოს ჯვარი,
დღეს ჩემ გულში, მეუფეო, სულ სხვა ღოცვა ჩაისახა,
მე მინდა, რომ საქართველო - ეს სამოთხის შვების წყარო, -
მტრებს არ მივცე საჯირითოდ, შევიტკბო და შევიყვარო.
მეუფეო! ყოველ მხრიდან გვეხვეოდა მტერი გველად,
ჩვენი სულის ჩასაქრობად, ჩვენი ნიჭის ასაგველად,
სელჯუკები, მონღოლები გვეცემოდნენ ურდო-ურდოდ,
მაგრამ კმარა, მეუფეო, ადარ გვსურს გავიქურდოთ,
გვეყო, გვეყო ეს სასჯელი, ესოდენი ჭირი, სენი...
საქართველო, მეუფეო, დაიხსენი, დაიხსენი...

როგორც უკვე ითქვა, ეროვნული პრობლემის გააზრებამ ი. გრიშაშვილის შემოქმედებაში ახალი მასშტაბები შეიძინა რუსეთის იმპერიაში 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდგომ პერიოდში განვითარებულ იმ მოვლენათა შედეგად, რომელთაც პოეტმა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შესაძლებლობა დაუკავშირა. ამ თვალსაზრისით უადრესად საინტერესო ლექსია „1917 წელი“, რომელსაც ავტორმა ახალი „მარსელიოზას“ ჰანგზე დაწერილი სიმღერა უწოდა. პოეტი ფრთაშესხმული აღნიშნავს, რომ მეფის რუსეთის „ორთავიანი ბილწი არწივი“ დაემხო, რომ „აღსდგა, აზავთდა ტანჯული ერი“ და ახალ, თავისუფალ ცხოვრებას დაედო სათავე, რომ „ფერხთ განვიბერტყეთ მონობის მტვერი“. მისი აზრით, ეს რევოლუცია (იგულისხმება 1917 წლის

თებერვლის რევოლუცია), რომელმაც „მილეწ-მოლეწა კერპთა ბომონი“, ქვეყნად სამართლიანობას დაამყარებდა.

ხოლო 1917 წლის 29 აპრილს დაწერილ ლექსში - „დათოვლილი მედროშე“ რუსეთის კოლონიური უღლისაგან ჩვენი ქვეყნის განთავისუფლების რეალურ მოლოდინს პოეტმა ამ სტრიქონებით შეასხა ხოტბა: „ამირანმა დაფქვა ჯაჭვი, ცხრა მთას იქით გადიარა, შენ შეთოვლდი! და შენს ერსაც გაუმთელდა კვლავ იარა. ხომ აღსრულდა შენი ფიქრი! და ქართველებს სხვა რა გვინდა! - ჰა: ასი წლის ნაინატრი სულ ერთ წამში დაგვირგვინდა!“

მკითხველისათვის ადვილი წარმოსადგენი იქნება, ამგვარი ეროვნული სულისკვეთების მქონე პოეტი როგორი აღფრთოვანებითაც შეხვდებოდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას. 1918 წელს დაწერილ ლექსში „სიმღერა“ ის მოწოდებით მიმართავდა ქართველ ხალხს, თავდადებით ებრძოლათ მტრის წინააღმდეგ. თურქთა შემოტევისაგან მამულის დახსნის იდეა, რამაც იმდროინდელ ქართულ პოეზიაში მძაფრი გამოსახატულება ჰპოვა, ი. გრიშაშვილის შემოქმედებაშიც საკმაო სიმწვავით დაისვა:

გაირღვა შუქეთი! აწითლდა ცხოვლადა!
ჩამოდნა სხივები ვარდისფერ თოვლადა!
მებრძოლნი გამოჩნდნენ! დროშებით დგანან!
მეც ვყივი ჭაბუკნო! რას უცდით!
მახვილით მახვილსა! შეერთდით... დაჯგუფდით...
თამარის სამშობლო არ გიყვართ განა?..
მივბაძოთ მთიელებს: ფშაველსა, ხევსურსა!
მოჰქრიან! მღერიან სიმღერას ზევსურსა -
დავიხსნათ სამშობლო! დავიხსნათ მამული!

როგორც იოსებ გრიშაშვილის შემოქმედებიდან თვალნათლივ ჩანს, პოეტის მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულება საბჭოთა ხელისუფლებისადმი უპირველეს ყოვლისა ამ ქვეყნის მესვეურთა მიერ საქართველოსადმი გატარებული ძალადობრივი პოლიტიკით იყო განპირობებული. კერძოდ, მის იმდროინდელ პოეზიაში მძლავრად გამოსატულ ანტიკომუნისტურ და ანტირუსულ სულისკვეთებას უმტკიცეს საფუძვლად დაედო განახლებული რუსული იმპერიის მესვეურთა ბრძოლა ჩვენი ქვეყნის ხელმეორედ დასაპყრობად. პოეტის საბრძოლო სულისკვეთებას ამ შემთხვევაში კიდევ უფრო მეტ სიმძაფრეს სძენდა ის ფაქტი, რომ რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის გატარების საქმეში რუს ოკუპანტებზე უფრო მეტად საკუთარი სამშობლოს მოღალატე ქართველი კომუნისტები აქტიურობდნენ და სწორედ ისინი მოუძღოდნენ ამ ქვეყნის ჯარს ჩვენი ქვეყნის დასაპყრობად. პოეტის შეფასებით, ეს ადამიანები, რომელთაც იგი სამშობლოს „მოღალატეების, მსტოვრებისა და გამცემლების“ სახელებით მოიხსენიებს, მუშლივით ჰყავდნენ შემოხვეული საქართველოს.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო ერთ-ერთი პირველი ლექსი - „საქართველოს მტრებს“ ი. გრიშაშვილმა 1919 წელს დაწერა. ამ ლექსის მეშვეობით მან უდიდესი გულისწყრომა გამოხატა იმ ადამიანთა მიმართ, რომელნიც გააფთრებით იბრძოდნენ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გზაზე ახლად ფეხმდგმული ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ. იმისათვის, რომ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნეს ი. გრიშაშვილის ეროვნული მრწამსის ამ მხარეზე, დავიმოწმებ ფრაგმენტს ხსენებული ლექსიდან:

დღეს ჩვენს ირგვლივ ბნელმა ძალამ დარაზმა და დაამზადა
ყველა ჯურის მოღალატე, ვერაგი და ჰარამზადა...
და უნდათ, რომ საქართველო - ეს პატარა ნატვრის თვალი
კვლავ გახადონ სხვისი მონა, მორჩილი და შენამკრთალი...
ვიდრე ერთი ქართველიც კი სამშობლოსთვის ასე ზრუნავს,

არ მოჰკვდება საქართველო, მაინც ბრუნავს... მაინც ბრუნავს.

პოეტმა შემოქმედებითი და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა განსაკუთრებით გაააქტიურა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის წლებში. კერძოდ, იგი განახლებული ენერგიით ჩადგა მონობისგან თავდახსნილი სამშობლოს სამსახურში და აქტიურად დაუპირისპირად საკუთარი სამშობლოს მოღალატე იმათ, „ვინც ჩრდილოეთის ველურ ყაჩაღებს გაუდო კარი თერგდალეულ დარიალისა“ („ავლაბარი,“ 1920 წ.).

ადვილი წარმოსადგენია, ასეთი მამულიშვილური მრწამსის მქონე პიროვნება რა შეფასებასაც მისცემდა 1921 წლის თებერვალში საქართველოში განვითარებულ ტრაგიკულ მოვლენებს. ამ საბედისწერო ფაქტს ი. გრიშაშვილი ერთ-ერთი პირველი გამოეხმაურა იმ დღეებშივე დაწერილი ლექსით – „ახალ ხელისუფლებას“ (ლექსს სხვადასხვა ვარიანტებში „რუსული ჩექმაც“ და „ქართველ ბოლშევიკებსაც“ ჰქვია), რომელშიც შემდეგნაირად გამოხატა თავისი ანტიბოლშევიკური და ანტირუსული სულისკვეთება:

მართალია, დღეს ეს ლექსი ბევრ კომუნისტს გააჯავრებს,
მაგრამ მაინც თამამ სიტყვას მოვახსენებ ახალ მთავრებს:
თქვენ ამბობდით: საქართველომ, რაც გინდ ბევრი გაიბრძოლოს,
დიდ რუსეთის კომუნისტად გადაიქცევა მაინც ბოლოს!
ჰა, აღსრულდა! თქვენ მოხვედით, ჩვენც მიგიღეთ ცრემლით ცხელით,
მაგრამ ხალხი არ შეგინდობთ, რომ სხვის ხიმტით შემოხვედით!..
ო, ჩვენ ისე შევეჩვიეთ ჩვენს მიწა-წყალს, ჩვენს ფერს, ჩვენს ხმას,
რომ ვერასდროს ვერ ავიტანთ გამარჯვებულ რუსულ ჩექმას.

აი, რას იგონებს ამ ლექსთან დაკავშირებით პოეტი მარი აბრამიშვილი: „აპრილის ბოლო რიცხვებია.. თეატრში ვარ, ამჯერად გრიშაშვილის შემოქმედებით სადამოზე. ეს სადამოც დემონსტრაციებით იყო სავსე.

გრიშაშვილმა წაიკითხა სულ ახალი, ცხელ-ცხელი ლექსი „ქართველ ბოლშევიკებს,“ მიუბრუნდა მთავრობის ლოჟას და დაიწყო (მოგონების ავტორს სრულად აქვს დამოწმებული ხსენებული ლექსი - ა. ნ.).

შეძახილები დარბაზიდან - „მოღალატენო... წაეთრიეთ ჩვენგან, სისხლიანებო!“ და სხვა... დარბაზი ფეხზე იდგა და ყველას მუქარა მიმართული იყო ლოჟაში მჯდომ მახარაძეზე და კიდევ 2-3 კაცზე. ფარდა დაუშვეს, სინათლე ჩააქრეს, რასაც მოჰყვა ასჯერ მეტი ყიჟინა, ტაში და გრგვინვა: გაუმარჯოს თავისუფალ საქართველოს!

ეს სადამო მიდიოდა ოპერის თეატრში, რომლის ფარდაზეც წინა წლებში გამოსახული ყოფილა საქართველოს სახელმწიფო გერბი, წმინდა გიორგი, ძალიან დიდი მხატვრის შესრულებული. ახლა კი მახარაძის განკარგულებით ეს დიდი ფარდა შეუღებიათ. და აი, ახლა დარბაზი რომ ჩააბნელეს, ხოლო სცენაზე ისევ სინათლე იყო და ეს უზარმაზარი ფარდა დაუშვეს, მოხდა ის, რომ წმინდა გიორგი უფრო მკაფიოდ, მთლიანად აღმართული მაყურებლის წინ, შუბს ხალხს უმიზნებდა. ზან-ზარებდა მთელი თეატრი და თხოულობდა სადამოს გაგრძელებას, თორემ ქუჩაში აპირებდა ხალხი გასვლას დემონსტრაციით. ის-ის იყო, ეწყობოდა კოლონები და დარბაზიც განათდა, კონცერტი გაგრძელდა. ლოჟა ცარიელი იყო. სიბნელეში გასულიყვნენ. ბევრი პოეტი გამოვიდა...

ყველაფერი აირია - სიტყვები, ლექსები სცენიდან და დარბაზიდან. აქვე ხელზე დაგვირიგეს გრიშაშვილის მეორე ლექსის ხელნაწერი, რომელიც შემზარავი იყო თავისი შინაარსით, ანთებული შურისძიების ცეცხლით. სათაური ჰქონდა „ფილმანს,“ ე. ი. ფილიპე მახარაძეს. ლექსი აღარ მახსოვს. აზრი ასეთი იყო: პოეტი წყევლიდა „ფილმანს,“ უსურვებდა, რომ, რაც მის ტანზე ბეწვი და ბუსუსია, მის ადგილას გამოსვლოდეს დიდი, გრძელი მახათები, ცოცხლად ჩაეკეტათ დიდ ყუთში და ეგორავებინათ მანამდის, სანამ ხორცი და ძვალი ყუთში არ გაქრებოდა...

იოსებ გრიშაშვილი დააპატიმრეს“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1990 წ. 22 აპრილი).

აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებით რამდენადმე განსხვავებულ ცნობას გვაწვდის რევაზ კვერენჩილაძე. კერძოდ, მისი ინფორმაციით, ეს ამბავი 1922 წლის 3 დეკემბერს მომხდარა რუსთაველის თეატრში კოტე მარჯანიშვილის მიერ დადგმული სპექტაკლის - „ცხვრის წყაროს“ წარმოდგენის დროს. სპექტაკლის მიმდინარეობისას რეჟისორ ალექსანდრე წუწუნავას საზოგადოებისთვის გამოუცხადებია, რომ დარბაზში მოსკოვიდან საქართველოში სტუმრად ჩამოსული სახელოვანი ქართველი რეჟისორი და მსახიობი, პოპულარული პატრიოტული პიესის - „დალატის“ ავტორი ალექსანდრე სუმბათაშვილი-იუჟინიც იმჯოფებოდა. დარბაზს მისთვის მქუხარე ოვაცია გაუმართავს, ი. გრიშაშვილს კი მისადმი მიძღვნილი ის ლექსი წაუკითხავს, „რომლის პატრიოტული სულისკვეთება იმჟამად უფრო მკვეთრად გაისმა და „დალატის“ ავტორისადმი მიმართული გულმხურვალე მისალმება ახალი ხელისუფლების საწინააღმდეგო დემონსტრაციაში გადაიზარდა...

ერთი დღის შემდეგ, 5 დეკემბერს, ი. გრიშაშვილს აპატიმრებენ. ჩეკაში ზეპირად გავრცელებული მრისხანე ლექსი „რუსული ჩექმაც“ გაუხსენეს“ (კვერენჩილაძე, 2014: 78).

რ. კვერენჩილაძისავე მტკიცებით, საქართველოს მწერალთა კავშირის სამდივნომ პატიმრობიდან ი. გრიშაშვილის განთავისუფლების თხოვნით საგანგებო კომისიასთან მოსალაპარაკებლად გააგზავნა მწერალთა ჯგუფი კ. მაყაშვილის, კ. გამსახურდიასა და შ. დადიანის შემადგენლობით. მათმა თხოვნამ მართლაც გამოიღო დადებითი შედეგი და ი. გრიშაშვილი პატიმრობიდან განთავისუფლეს (კვერენჩილაძე, 2014: 79).

ი. გრიშაშვილის დაპატიმრებასთან და განთავისუფლებასთან დაკავშირებით აქ ის ვერსიაც მინდა გავიხსენო, რომელსაც პოეტი ნინო თარიშვილი გვთავაზობს გაზეთ „თბილისის“ 1988 წლის 56-ე ნომერში გამოქვეყნებული ი. კუკავას წერილის მეშვეობით. კერძოდ, მისი მონათხრობის მიხედვით, თბილისში სტუმრად მყოფი ალექსანდრე სუმბათაშვილი-იუჟინის პატივსაცემად ქართველ საზოგადოებას თეატრში დიდი შემოქმედებითი სადამო გაუმართავს. სადამოს მსვლელობის დროს ი. გრიშაშვილს საპატიო სტუმრისთვის მისადმი მიძღვნილი ლექსით მიუმართავს, რასაც დიდი ოვაციები მოჰყოლია. სადამოს დასრულების შემდეგ კი პოეტი დაუპატიმრებიათ.

ნ. თარიშვილის ინფორმაციით, ამ ამბავმა თურმე ყველა იმდენად დააბნია, რომ გამოქომაგება ვერავინ გაბედა. მაშინ მას და ვასილ ბარნოვის ქალიშვილს, რომლებიც ი. გრიშაშვილის პოეზიის დიდი თაყვანისმცემლები ყოფილან, მორცხვობა დაუძლევიათ და პატიმრობიდან პოეტის განთავისუფლების თხოვნით ალ. სუმბათაშვილს შინ ხლებიან. მათ თხოვნას სასურველი შედეგი მოჰყოლია და გრიშაშვილი მართლაც გამოუშვიათ ციხიდან.

პატიმრობიდან ი. გრიშაშვილის განთავისუფლების შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის შალვა დადიანიც. კერძოდ, აი, რას წერს იგი ამასთან დაკავშირებით თავის მოგონებებში: დაპატიმრებული პოეტის ციხიდან განსათავისუფლებლად მწერალთა კავშირის მაშინდელი თავმჯდომარე კოტე მაყაშვილი მასთან ერთად წვევია შინსახკომის უფროსს კოტე ცინცაძეს. იოსებ გრიშაშვილის უდანაშაულობაში დასარწმუნებლად სტუმრებს ცინცაძისთვის უთქვამთ, რომ მას არავითარი პოლიტიკური ბრალი არ მიუძღოდა და პატიმრობიდან მისი განთავისუფლება უთხოვიათ. სტუმართა თხოვნის პასუხად, ცინცაძეს მათთვის უკითხავს, იმის თავმდები ვინ იქნება, მომავალში ისევ რომ არ ჩაიდენს რაიმე დანაშაულსო. კოტე მაყაშვილს რიხიანად უთქვამს, თავმდები მე და შალვა ვიქნებითო. ამ სიტყვების მოსმენის შემდეგ ცინცაძემ სტუმრებს თურმე ირონიულად გადახედა და ასეთი კითხვით მიმართა: თქვენ კი გენდობითო?

შალვა დადიანის თქმით, შინსახკომის თავმჯდომარის მიერ ნათქვამი ამ სიტყვების მოსმენაზე მაყაშვილი თურმე გაფითრდა, მას კი „გაელიმა, მაგრამ ეს დეჟა უფრო ყოფილა, ვიდრე ღიმილი.“ მიუხედავად ამისა, ხსენებულ ვიზიტს სასურველი შედეგი მაინც მოუტანია და გრიშაშვილი პატიმრობიდან გაუთავისუფლებიათ (დადიანი, 1962: 165).

იმ ინფორმაციულ სხვადასხვაობათა მიუხედავად, რაც ი. გრიშაშვილის დაპატიმრებასთან დაკავშირებული ამბის მოყოლის დროს დამოწმებულ მოგონებათა ავტორების მონათხრობებში ვლინდება, ერთი რამ აშკარად ცხადია - ხსენებული ინციდენტი ნამდვილად რომ დამთავრდა პოეტის დაპატიმრებითა და მეტეხის ციხეში გარკვეული დროის განმავლობაში მისი ჩასმით. ეს რომ მართლაც ასე მოხდა, ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ ი. გრიშაშვილს თავისი რამდენიმე ლექსი სწორედ იქ ყოფნის დროს აქვს დაწერილი, რასაც თავადვე აღნიშნავს ამ ლექსებისთვის გაკეთებული მინაწერებით.

რუსული ოკუპაციის წინააღმდეგ მიმართული თავისი ლექსებით იოსებ გრიშაშვილმა მიზანმიმართულად გააგრძელა XIX საუკუნის ქართული მწერლობის დიდოსტატთა შემოქმედებაში საფუძველჩაყრილი ტრადიცია რუსული კოლონიალიზმის მხილებისა და კრიტიკისა. მაგალითად, 1920 წლის 20 ივნისს, საბჭოთა რუსეთის მიერ დამოუკიდებელ საქართველოსთან ვითომცდა სამშვიდობო და მეგობრული ხელშეკრულების გაფორმებიდან სულ რაღაც თვენახევრის შემდეგ, დაწერილ ლექსში - „რა გიჭირთ...“ რუსეთისადმი, როგორც ჩვენი ქვეყნის აგრესორი სახელმწიფოსადმი, მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულება მან ილია ჭავჭავაძის პოეტური სტრიქონების პერიფრაზის მოშველიებით ამგვარად გამოხატა:

რა გიჭირთ! ყველგან კარი გეღებათ,
ხომ გაიმარჯვებ ღალატით ჩვენზე!
წაიღებთ ეხლა, რაც წაგეღებათ,
რომ კრამიტს არც კი დასტოვებთ სხვენზე.
თქვენ ჯარს ვერ შეჰქმნით ამგვარ ბანდიდან,
უმეტაუროდ, უწინამძღოლოდ.
დღეს ყაზბეგიდან დარუბანდამდე
თქვენდამი ზიზღი გუგუნებს მხოლოდ...
მაგრამ არ ვაქებ ხანას სასტიკსა,
ვიტყვი ილიას ამ სიტყვებს მეცა:
„რაც კარგი სურდეს რუსისა შტიკსა,
ღმერთმა იმ რუსსვე მისცეს ასკეცად“.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, რუსეთისადმი იოსებ გრიშაშვილის კრიტიკულ-ოპოზიციურმა დამოკიდებულებამ კიდევ უფრო მეტი სიმძაფრე მას შემდეგ შეიძინა, რაც თავისი ანტიკომუნისტური სულისკვეთების გამომხატველი ლექსების შექმნის გამო, 1922 წელს, თავად ისიც აღმოჩნდა მეტეხის ციხეში გამომწყვდეული. მაგალითად, აი, როგორ გამოხატავდა პოეტი რუსული აგრესიისადმი თავის გულისწყრომას პატიმრობის პერიოდში დაწერილ ერთ-ერთ ლექსში:

ო, ჩემო ტფილისო, არც კვდები, არც რჩები
და გდიხარ უძრავად საფლავის ლოდივით.
აჯანყდა სხეული ამდენი ლოდინით...
იყუჩე, პოეტო, ასე არ დარჩები!
და ვინც კი დახვრიტეთ, იცოდეთ, ის ტყვია
ქართველებს გულებში სახსოვრად გვიწყვია.

აღნიშნული მდგომარეობით განპირობებული დეპრესიული განწყობილება მეტეხის ციხეში გამოკეტილ პოეტს დროდადრო იმდენადაც კი უმძაფრდებოდა, რომ კომმარად ქცეული რეალობისაგან თავის დასაღწევად ზოგჯერ საკუთარი სამშობლოდან გადახვეწასაც კი ფიქრობდა. მაგალითად:

აქ არ მინდა! აქ ყველაფერს პირუკუღმა სთხრიან, ჰყრიან...
აქ მე ტირილს მიკრძალავენ, აქ მე სიტყვებს მიკორტნიან.

აქ რა მინდა, აქ როდესაც ჩამოინგრა ბურჯი ხიდის,
აქ რასაც ვწერ, მეგობრებო, კალმის იქით ველარ მიდის...
წავალ, წავალ უცხო მხარეს ამ სიტლანქეს დაუჩვევი,
გამარჯვებას თუ ვერ ვნახავ, დამარცხებას გადვურჩები.
აქ რა მინდა! აქ უაზროდ მიწას ვტკეპნი, ჰაერს ვცნოსავ,
თავისუფალ საქართველოს უცხოეთში დავინახავ!

იოსებ გრიშაშვილის ეროვნული თვალთახედვის შეფასების დროს განსაკუთრებული ყურადღება მინდა მივაქციო 1923 წელს დაწერილ მის პოეტურ ელეგიას „წერილები ბოთლში.“ სამწუხაროდ, ხსენებული ლექსიცა და მისი ავტორის ვინაობაც გასული საუკუნის ბოლომდე იყო უცნობი. ლექსის ფრაგმენტი სახელწოდებით „წერილი სამშობლოდან“ საქართველოში პირველად გაზეთ „კალმასობის“ 1998 წლის 17 თებერვლის ნომერში გამოქვეყნდა ავტორის მიუთითებლად. ლექსის ბოლოს დართული მინაწერით, გაზეთის გამომცემლები მკითხველებს თხოვდნენ, თუ ვინმემ იცოდა ლექსის ავტორის ვინაობა, უსათუოდ შეეტყობინებინათ მათთვის. როგორც ნ. გრიგორაშვილის მიერ მიკვლეული საარქივო მასალებით გაირკვა, ეს პოეტური ელეგია ი. გრიშაშვილის მიერ იყო შექმნილი 1923 წლის 2 აგვისტოს.

ხსენებული ლექსის სრული ვარიანტი, იოსებ გრიშაშვილის სხვა ანტისაბჭოთა ლექსებთან ერთად, 2011 წელს ჟურნალ „ცისკრის“ მეხუთე ნომერშიც დაიბეჭდა ასეთი კომენტარით: „ეს ლექსი არასრული სახით დაიბეჭდა 1942 წელს გერმანიაში, ქართველ ლეგიონერთა გაზეთ „საქართველოში“. გამოქვეყნდა, როგორც უცნობი ავტორის ლექსი. საქართველოში ხელნაწერის სახით ვრცელდებოდა. ცხადია, ავტორის მითითება შეუძლებელი იყო“ („ცისკარი“, 2011: 6).

უცხოეთში გახიზნული თანამემამულისათვის გაგზავნილ ამ პოეტურ ბარათში იოსებ გრიშაშვილი შემადრწუნებელი ფორმით წარმოაჩენდა იმ ტრაგიკულ ვითარებას, რომელიც საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შედეგად შეიქმნა ჩვენს ქვეყანაში. ძმათა საფლავზე განმარტოებულს, მას თითქოს ცხადად ჩაესმის მტრის წინააღმდეგ გამართულ უთანასწორო ბრძოლაში დაღუპულ ქართველ პატრიოტთა ამოძახილი სამარიდან: „დავკეცეთ დროშა, გავტეხეთ ჯვარი“. ლექსის ბოლო სტროფებში პოეტის სულიერი სასოწარკვეთა კულმინაციურ წერტილს აღწევს და ასეთ სახეს იღებს:

ძმაო, არ მინდა შენც დამაობლო, ჩემი ლექსები სხვის კარზე ჰქროდეს,
თუ პოეზიას არ აქვს სამშობლო, პოეტს სამშობლო ხომ უნდა ჰქონდეს.
და მე არ ვიცი, თუ რომელ ალაგს ამოვა ახლა დილის აისი,
დღეს გორგასლანის სატახტო ქალაქს მხოლოდ სახელი შერჩა თავისი.
ყველა მივიღეთ დებად და ძმებად, ვინც გვასახელა საზიზღარ ქცევით,
ხელში კორძები დაგვაქვს ბეჭდებად ამდენ კუბოთა მაღლა აწევით.
მშვიდობით! და გთხოვთ, რომ ჩემი გვამი თუ დაიცხრილა ქალაქის გარეთ,
დაწვით და ფერფლი ჰაერნასვამი პოეტებს თავზე გადააყარეთ.

როგორც ემიგრანტი პოეტის - აკაკი პაპავას (1890-1964 წწ.) ლექსიდან - „პასუხად ძველ მეგობარს“ (დაწერილია 1956 წელს) ირკვევა, ი. გრიშაშვილის პოეტური ბარათის ადრესატი სწორედ იგი უნდა იყოს, რაც აშკარად ჩანს ზემოთ დასახელებული იმ ლექსიდან, რომელიც ხსენებული ნაწარმოების საპასუხოდ დაწერილ ქმნილებას უნდა წარმოადგენდეს. ეს რომ ნამდვილად ასეა, ეს იმითაც დასტურდება, რომ ა. პაპავას ნაწარმოებში ი. გრიშაშვილის ლექსის ზოგიერთი სტრიქონი ზუსტი შესატყვისობითაც კია გამეორებული. მაგალითად:

მწერ, რომ ღრმა სევდა შენს გულს დააჩნდა ჩვენი რაზმების უკან დახევით,
კორძები ბეჭდათ ხელზე დაგაჯდა „ამდენ კუბოთა მაღლა აწევით...“

ა. პაპავა გულისტკივილით იზიარებს ძველი მეგობრის პატრიოტულ წუხილს და, როგორც თავადაც თებერვლის ტრაგიკულ დღეთა უშუალო მონაწილე, თვითონაც იხსენებს იმ მოვლენათა ცალკეულ ეპიზოდებს. მაგალითად:

დრომ დაგვაშორა: ვერ შევსძელ ბრძოლა, კოჯორის მთაზედ ვეგდე დაჭრილი,
რუსის ყუმბარამ გადამიქროლა და სისხლისაგან ვიქმენ დაცლილი.
ურიცხვი მტრები შემოგვესია, ჩვენი ჯარები იქმნა დამლილი;
გახსოვს, სამშობლოს ვით უკვნესია, რომ მისი დროშა სჩანდა დახრილი?...
მას შემდეგ აქ ვარ, სხვათა მხარეში, უცხო ჭიშკართან ცრემლად ვიდვრები,
ბოლმა მიმყვება თან სამარეში, რომ ასე დავთმეთ ჩვენი საზღვრები.

და მაინც, მიუხედავად იმ სასოწარკვეთისა, რითაც ორივე პოეტის გულია შეძრული, ა. პაპავა ცდილობს, ძველ მეგობარს გამამხნევებელი სიტყვა უთხრას, იმედი გაუღვივოს და კვლავ სამშობლოს სადარაჯოზე ერთგულ ჯარისკაცად დგომისკენ მოუწოდოს:

დღესაც იმას გთხოვთ: დარჩით ერთგული, ნასკნელი მოჰკრიფეთ ძალი,
კვლავ განმიმტკიცეთ რწმენა ქართული და შენც იმედის მომაპყარ თვალი.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, იმ უპრეცედენტო დევნა-შევიწროებისა და რეპრესირების გამო, რომელსაც ი. გრიშაშვილი საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ ათწლეულში განიცდიდა, იგი თითქმის მთლიანად ჩამოშორდა პოეზიას და ძირითად საქმიანობად მეცნიერული კვლევა-ძიება გაიხადა. ეს გარემოება შექმნილი ვითარებით განპირობებულ გადაწყვეტილებას რომ წარმოადგენდა, ამას სიკო ფაშალიშვილისადმი მიძღვნილი მისი ლექსიდან (1931 წ.) დამოწმებული ეს ფრაგმენტიც ადასტურებს:

ძმაო პოეტო! ეს წერილი ლექსი არ არის,
შენც კარგად იცი, ლექსებისთვის არა მცალიან.
მე ჩავიძირე ძველმანების სქელ ნიჟარებში,
სადაც ძვირფასი მარგალიტის მადანი ბუდობს
და მარტოოდენ საქართველოს წარსულით ვსუნთქავ.

სწორედ აღნიშნული გარემოების სამწუხარო შედეგს წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ 1920-იან წლებში, ავტორის პოეტური ნიჭის ზეობის იმ პერიოდში, როცა მან მისი შემოქმედების არაერთი საუკეთესო ნიმუში შექმნა, ი. გრიშაშვილის პოეზია მხოლოდ ოცდაათიოდე ახალი ლექსის დაწერითა და ორი პოეტური კრებულის გამოცემით (1930 წელს – „ექვსი ლექსი“ და 1939 წელს – „ახალი ლექსები“) შემოიფარგლა.

დასკვნა: როგორც ვნახეთ, 1910-1920-იან წლებში შექმნილ ლექსებში იოსებ გრიშაშვილმა ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე გამოახატა თავისი კრიტიკულ-ოპოზიციური დამოკიდებულება საბჭოთა ხელისუფლებისა და რუსული ოკუპაციისადმი. მიუხედავად იმისა, რომ მაშინ ამ ლექსების მხოლოდ ნაწილი იყო გამოქვეყნებული, ხალხში ამგვარი სულისკვეთების გამომხატველი ეს პოეტური ქმნილებანი ფართოდ ვრცელდებოდა ხელნაწერების სახით. ამ ლექსების შექმნის გამო პოეტი არაერთგზის იქცა დევნისა და კრიტიკული განქიქების ობიექტად. იოსებ გრიშაშვილისადმი ხელისუფლების მესვეურთა და საბჭოთა იდეოლოგიის მსახურ კრიტიკოსთა რეპრესიულმა დამოკიდებულებამ საბოლოოდ ის შედეგი გამოიღო, რომ 1930-იანი წლებიდან დაწყებული, მისი შემოქმედება აშკარად მოექცა საბჭოთა იდეოლოგიის მარწუხებში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბრამიშვილი მ. უცნობი ფურცლები, გაზ. „კომუნისტი“, თბ. 1990 წ. 22 აპრილი.
გაზ. „კალმასობა“, თბ. 1998 წ. 17 თებერვალი.

გრიშაშვილი ი. ფსევდონიმების ლექსიკონი, თბ. 1987 წ.
გრიშაშვილი ი. საქართველოს მტრებს, ლექსები, თბ. 2011 წ.
გრიშაშვილი ი. უჯრაში ჩაკეტილი ლექსები, ჟურნ. „ცისკარი“, თბ. 2011 წ. #5.
დადიანი შ. რჩეული თხზ. ხუთ ტომად, ტ. V, თბ. 1962 წ.
კვერენჩილაძე რ. წამების გზა, წიგნი I, თბ. 2014 წ.
კუკავა ი. დიდი განძია მოგონებანი. გაზ. „თბილისი“, 1988 წ. 7 მარტი.
მაცაბერიძე მ. სხვა 25 თებერვალი. სამი გაზეთი თავისუფალი საქართველოსთვის, თბ. 2014 წ.
პაპავა ა. მოწამეთობა, ლექსები, ნიუ-იორკი, 1962 წ.

IOSIF GRISHASHVILI'S NATIONAL AND POLITICAL CREED

Avtandil Nikoleishvili

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of Department of Georgian Philology at Kutaisi*

Akaki Tsereteli State University

Email: avtandil.nikoleishvili@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3339-2778>

Abstract: Despite the fact that the free expression of opinion by the citizens of our country was strictly limited during every part of Russian rule in Georgia, the situations during the Tsarist Russia and the Soviet Union nevertheless differed significantly from one another. In particular, in the pre-Soviet period there was greater freedom of expression than during communist rule. One clear manifestation of this is the fact that Georgian literature of the pre-Soviet era was far less shaped by political expediency than that of the following period. Unfortunately, this was the case with a large number of writers active during the Soviet era. This fact also left its mark on the work of Iosif Grishashvili (1889-1965). More specifically, in his poems written from the 1930s onward, a significant place was occupied by verses that glorified Soviet reality in a form consistent with the ideological demands of the time. In contrast to these poems, in the works created in the 1910s-1920s, Iosif Grishashvili expressed his national outlook radically differently. In particular, through the poetic texts written during that period, he uncompromisingly revealed his oppositional attitude toward Soviet authority and Russian occupation. Although at the time only some of these poems were published, his poetic works expressing such a spirit were widely spread among the people. Because of the creation of these poems, the poet was repeatedly subjected to oppression. The repressive attitude of the authorities and of critics serving Soviet ideology toward Iosif Grishashvili ultimately resulted in his creative work, beginning in the 1930s, clearly falling under the grip of Soviet ideology.

Keywords: Georgia, Akaki Papava, patriot, February 25, "The Republic of Georgia."

* * *

Introduction. Whilst searching for texts that reveal the national consciousness and anti-Soviet spirit of Georgian writers active during the Soviet period, artificial intelligence and Google led me to a fragment of an article previously unknown to me, whose author was identified as Grigol Robakidze (1880-1962). Given that the stylistic individuality of the presumed author of this publication and that of Grigol Robakidze do not sufficiently correspond to one another, I undertook an active effort to establish the true author of the article in question.

In achieving this goal, I was assisted by Malkhaz Matsaberidze's book "Another 25 February. Three Newspapers for a Free Georgia". In this collection, published in 2014, the compiler has included articles printed on 25 February 1921 in three Georgian newspapers: "Sakartvelos Respublika", "Sakartvelo, and Erto-ba". Through these texts, their authors assessed the events unfolding in Georgia at that time. Among them is an article printed in "Sakartvelos Respublika" under the pseudonym "Mamulishvili" entitled "Down with Bolshevik Imperialism," signed by an author concealing his identity behind that pseudonym (see Matsaberidze, 2014: 31-33).

After learning of this fact, my first intention was to consult the primary source of the publication. However, I was unable to locate the issue of "Sakartvelos Respublika" that interested me. According to information provided by the National Library of Georgia, due to the occupation of Georgia by Soviet Russia, the newspaper had already ceased publication on 25 February 1921.

In order to verify the accuracy of this information, I contacted the author of the book directly. According to him, this information was incorrect, since he had personally seen the 25 February 1921 issue of "Sakartvelos Respublika" in the library of the so-called IMEL Institute. Unfortunately, because the materials distributed among various institutions after the dissolution of IMEL have not yet been fully processed, it has thus far proven impossible to locate this particular issue. Consequently, the article under discussion is cited here from the above-mentioned book by M. Matsaberidze.

Methods. In this study, Ioseb Grishashvili's attitude toward the events of the period under examination is analyzed using the methods of historicism and interpretation.

Discussion. Since the author of the cited publication presents, in a generalized manner, the tragic consequences of the permanently aggressive and expansionist policies pursued against Georgia by imperial powers, first and foremost Russia, I will quote a fragment from the article in question: "From time immemorial to this very day, Georgia, the Georgian people, have come lamenting their fate.

Who has not wished to crush Georgia, to pulverize it?

Romans, Byzantines, Arabs, Turks, Mongols, Ottomans, Persians, Russians, Armenians, one after another attempted to destroy Georgia, to humiliate the Georgian nation. In this endless strife and misfortune, Georgia saw and learned much, but suffered even more corruption and influence.

Some left us their hats, others their clothes; some corrupted our language, others our faith, but no one inflicted upon us as much damage, moral and intellectual damage, as Russia did.

The moment the Russians arrived in Georgia, they immediately grasped the Georgian nation at the deepest level of its spirit and sought to degenerate it, to annihilate its uniqueness.

They gradually abolished our national school and judiciary, introduced their own laws, prisons, schools, and barracks.

The Georgian man lost faith in himself.

Russian life, the Russian school, the Russian barracks, and the prison gendarmerie sowed confusion even in our scholarly thought and alienated us from our Georgian identity.

Only a blind or traitorous Georgian could fail to see the abyss that present-day Russia is preparing for the Georgian people.

Yet today's ordeal has shown us that the national spirit has not died within our people.

From this day forth, a new Georgia begins. From this day forth, we have two great tasks before us.

The eternal destruction of Georgia's enemies and the eradication from the Georgian heart of the remnants of Russian bondage.

Long live a united and just Georgia.

Long live our homeland, Georgia.

Down with Bolshevik imperialism."

As noted, the cited article was published under the signature "Mamulishvili." Since nothing is said in M. Matsaberidze's book regarding the identity of the author concealed behind this pseudonym, I actively sought to determine his identity. As a result, it became incontrovertibly clear that the author of the article is Ioseb Grishashvili (1889-1965).

The reliability of this conclusion is confirmed first and foremost by Grishashvili's own Dictionary of Pseudonyms, in which the identity concealed behind the aforementioned pseudonym is specified as follows:

"Mamulishvili = I. Grishashvili..." (Red Banner, Tbilisi, 1917. An unfortunate incident occurred: on the book's cover the publisher printed "Mamulai-shvili," while on the front endpaper it appears as "Mamulishvili, I. Gr." Collection First of May, publishing house "Amkhanagoba," Tiflis, 1917) (Grishashvili, 1987: 45).

As is evident from both the text cited above and Grishashvili's broader body of work, he regarded 25th of February, 1921 as a fatally decisive date in Georgian history. During both the period of the restoration of Georgian statehood and the 1920s, the poet not only opposed the occupation of Georgia by Soviet Russia through poetic expression, but also took part in contemporary protest actions.

Regrettably, this strongly pronounced tendency in Grishashvili's work was replaced from the 1930s onward by an ideologically compromised perspective, a regrettable consequence of the governing policies established in the Soviet Union. As a result, the national-patriotic outlook so powerfully expressed in his earlier work became constrained by Soviet ideological conjuncture.

To form a clearer understanding of Grishashvili's genuine national outlook, I will analyze several of his poems that are particularly significant in this respect, poems that became accessible to readers only after the gradual easing and eventual removal of censorship restrictions during the Soviet period below.

As is evident from the dates of composition, Grishashvili's intense engagement with national themes was fundamentally shaped by such momentous events as the restoration of Georgian state independence on 26th of May, 1918 and the occupation of Georgia by Soviet Russia in February of 1921. Unfortunately, because of these poems written in defense and glorification of Georgia's national and state freedom, the poet repeatedly became an object of oppression.

As already noted, the comprehension of the national problem in I. Grishashvili's creative work acquired new dimensions as a result of the events that developed in the Russian Empire following the February Revolution of 1917, events which the poet associated with the possibility of restoring Georgia's state independence. From this perspective, the poem "The Year 1917" is particularly noteworthy. The author referred to it as a song written to the melody of a new "Marseillaise." The poet enthusiastically declares that the "two-headed filthy eagle" of Tsarist Russia has fallen, that the "tormented people have risen and shaken themselves," that a new, free life has begun, and that "we have shaken the dust of bondage from our feet." In his view, this revolution (that is, the February Revolution of 1917), which "shattered the idols' altars," would establish justice throughout the land.

In the poem "The Snow-Covered Flag-Bearer," written on 29th of April, 1917, the poet celebrates the real expectation of Georgia's liberation from Russia's colonial yoke with the following lines:

"Amirani crushed the chain, crossed beyond nine mountains;
You are snow-covered! And your people's wound has healed again.
Your thought has come true! And what more do Georgians need?
Behold: a hundred-year-long dream was crowned in a single moment!"

It is easy for the reader to imagine with what enthusiasm a poet imbued with such national spirit would have greeted the restoration of Georgia's state independence. In the poem "Song," written in 1918, he addressed the Georgian people with an appeal to fight self-sacrificingly against the enemy.

As is clearly evident from Ioseb Grishashvili's work, the poet's sharply negative attitude toward Soviet authority was determined first and foremost by the violent policy pursued by the leaders of that state toward Georgia. In particular, the strongly expressed anti-communist and anti-Russian spirit in his poetry of that period was firmly grounded in the struggle waged by the leaders of the renewed Russian Empire to reconquer our country. The poet's militant spirit was further intensified by the fact that, in implementing Russia's colonial policy, Georgian communists who had betrayed their own homeland were even more active than the Russian occupiers themselves, and it was they who led that country's army in the conquest of Georgia. In the poet's assessment, these individuals, whom he refers to as "traitors, informers, and sellouts of the homeland," had encircled Georgia like a swarm of gnats.

One of the earliest poems reflecting this outlook, "To the Enemies of Georgia," was written by I. Grishashvili in 1919. Through this poem, he expressed profound indignation toward those who were fiercely fighting against our country, which had only just embarked upon the path of state independence.

The poet intensified his creative and public activity especially during the years of the restoration of Georgia's state independence. With renewed energy, he placed himself in the service of his homeland, newly freed from bondage, and actively opposed those traitors to their own country "who opened the gates of the Dariali Pass to the wild northern bandits" ("Avlabari," 1920).

It is easy to imagine how a person possessing such deeply patriotic convictions would have assessed the tragic events that unfolded in Georgia in February of 1921. I. Grishashvili was among the first to respond to this fateful fact with the poem "To the New Government," written in those very days.

Here is what the poet Mari Abramishvili recalls in connection with this poem:

"It is the last days of April... I am in the theater, this time at an evening devoted to Grishashvili's creative work. This evening, too, was full of demonstrations.

Grishashvili read a completely new, still hot-off-the-press poem, "To Georgian Bolsheviks," turned toward the government box and began (the author of the memoir has quoted the mentioned poem in full – A. N.).

Shouts from the hall – 'Traitors... get out of here, bloodstained ones!' and others... The audience was on its feet, and everyone's threats were directed at Makharadze and another two or three people sitting in the box. The curtain was lowered, the lights were turned off, which was followed by a hundred times louder shouting, applause, and thunderous cries: Long live free Georgia!

This evening was taking place in the Opera Theater, on whose curtain in previous years the state coat of arms of Georgia had been depicted – Saint George – executed by a very great artist. Now, by Makharadze's order, this large curtain had been taken down. And now, when the hall was darkened while the stage was still lit and this enormous curtain was lowered, what happened was that Saint George appeared even more distinctly, fully raised before the audience, aiming his spear at the people. The entire theater was trembling and demanded that the evening continue, otherwise the people intended to go out into the streets in a demonstration. Columns were already being formed when the hall was lit again and the concert continued. The box was empty. They had left in the darkness. Many poets came out...

Everything became confused – words, poems from the stage and from the hall. Right there, into our hands, they distributed the manuscript of Grishashvili's second poem, which was horrifying in its content, with its blazing fire of revenge. It bore the title 'To Filmakh,' that is, to Filipp Makharadze. I no longer remember the poem. The idea was this: the poet cursed 'Filmakh,' wished that in place of every hair and down on his body there should grow large, long spikes, that he be locked alive in a large box and rolled around until flesh and bone disappeared inside the box...

Ioseb Grishashvili was arrested" (newspaper "Kommunisti," April 22, 1990).

With regard to this event, somewhat different information is provided by Revaz Kverenchkhidze. According to his account, this incident took place on December 3rd, 1922, at the Rustaveli Theater during a performance of the play "The Sheep's Spring," staged by Kote Marjanishvili. During the performance, director Aleksandre Tsutsunava announced to the audience that the renowned Georgian director and actor Aleksandre Sumbatashvili-Yuzhin, who had arrived in Georgia from Moscow as a guest, and the author of the popular patriotic play "Treason," was present in the hall. The audience greeted him with thunderous applause, and I. Grishashvili read the poem dedicated to him, whose patriotic spirit at that moment sounded even more sharply, and the heartfelt greeting addressed to the author of "Treason" turned into a demonstration against the new government...

One day later, on December 5th, I. Grishashvili was arrested. In the Cheka they also recalled the furious poem circulating orally, "The Russian Boot" (Kverenchkhidze, 2014: 78).

According to R. Kverenchkhidze as well, the Secretariat of the Georgian Writers' Union sent a group of writers – K. Makashvili, K. Gamsakhurdia, and Sh. Dadiani – to negotiate with the special commission with a

request for I. Grishashvili's release from imprisonment. Their request indeed produced a positive result, and I. Grishashvili was released from prison (Kverenchkhidze, 2014: 79).

In connection with I. Grishashvili's arrest and release, I would also like to recall here another version, offered by the poet Nino Tarishvili through a letter by I. Kukava published in the 56th issue of the newspaper "Tbilisi" in 1988. According to her account, in honor of Aleksandre Sumbatashvili-Yuzhin, who was visiting Tbilisi, Georgian society organized a large creative evening at the theater. During the course of the evening, I. Grishashvili addressed the honored guest with a poem dedicated to him, which was followed by great ovations. After the end of the evening, however, the poet was arrested.

According to N. Tarishvili, this incident confused everyone so much that no one dared to come to his defense. Then she and the daughter of Vasil Barnov, who were great admirers of I. Grishashvili's poetry, overcame their shyness and went to Aleksandre Sumbatashvili's home to ask for the poet's release from imprisonment. Their request had the desired result, and Grishashvili was indeed released from prison.

Interesting information regarding I. Grishashvili's release from imprisonment is also provided by Shalva Dadiani. In particular, this is what he writes in his memoirs: in order to secure the arrested poet's release from prison, the then chairman of the Writers' Union, Kote Makashvili, together with him, went to visit the head of the People's Commissariat of Internal Affairs, Kote Tsintsadze. In order to convince Tsintsadze of Ioseb Grishashvili's innocence, the visitors told him that he bore no political guilt whatsoever and asked for his release from imprisonment. In response to their request, Tsintsadze asked them who would guarantee that in the future he would not commit any offense again. Kote Makashvili firmly replied that he and Shalva would be the guarantors. Upon hearing these words, Tsintsadze reportedly looked at the visitors ironically and addressed them with the question: "And should I trust you?"

According to Shalva Dadiani, upon hearing these words spoken by the chairman of the Commissariat of Internal Affairs, Makashvili reportedly turned pale, while he himself "smiled, but it was more of a grimace than a smile." Nevertheless, the visit still produced the desired result, and Grishashvili was released from prison (Dadiani, 1962: 165).

Despite the informational inconsistencies that appear in the accounts of the memoirists cited when revisiting the story related to I. Grishashvili's arrest, one thing is clearly evident: the mentioned incident indeed ended with the poet's arrest and his confinement in Metekhi Prison for a certain period of time. That this truly happened is also confirmed by the fact that I. Grishashvili wrote several of his poems precisely during his stay there, which he himself notes in the marginal annotations made to those poems.

With his poems directed against Russian occupation, Ioseb Grishashvili deliberately continued the tradition of exposing and criticizing Russian colonialism that had been established in the works of the great masters of nineteenth-century Georgian literature.

As already noted above, Ioseb Grishashvili's critically oppositional attitude toward Russia became even sharper after, in 1922, he himself ended up imprisoned in Metekhi Prison as a result of creating poems expressing an anti-communist spirit. The depressive mood caused by this situation at times intensified for the poet to such an extent that, in order to escape a reality turned into a nightmare, he even contemplated fleeing his own homeland.

When assessing Ioseb Grishashvili's national worldview, I would like to pay special attention to his poetic elegy "Letters in a Bottle," written in 1923. Unfortunately, both this poem and the identity of its author remained unknown until the end of the last century. A fragment of the poem titled "A Letter from the Homeland" was first published in Georgia in the February 17, 1998 issue of the newspaper "Kalmasoba," without indication of the author. In a note appended at the end of the poem, the newspaper's publishers asked readers to inform them if anyone knew the identity of the poem's author. As archival materials discovered by N. Grigorashvili revealed, this poetic elegy was created by I. Grishashvili on August 2, 1923.

The full version of the mentioned poem, together with other anti-Soviet poems by Ioseb Grishashvili, was also published in 2011 in the fifth issue of the journal "Tsiskari," with the following commentary: "This poem was published in incomplete form in Germany in 1942, in the newspaper 'Sakartvelo,' issued by Georgian legionnaires. It was published as a poem by an unknown author. In Georgia it circulated in manuscript form. Naturally, it was impossible to indicate the author" (Tsiskari, 2011: 6).

In this poetic message sent to compatriots exiled abroad, Ioseb Grishashvili presents, in a horrifying form, the tragic situation that arose in our country as a result of the establishment of Soviet power. Standing alone at the grave of his brothers, he seems to hear clearly the cry rising from the grave of Georgian patriots who perished in the unequal struggle against the enemy: "We lowered the banner, we broke the cross."

As is evident from the poem "In Reply to an Old Friend" (written in 1956) by the emigrant poet Akaki Papava (1890-1964), the addressee of I. Grishashvili's poetic message must have been precisely him, which is clearly seen in the above-mentioned poem that should represent a work written in response to the cited piece. That this is indeed the case is also confirmed by the fact that in A. Papava's work certain lines of I. Grishashvili's poem are repeated with exact correspondence.

Because of the unprecedented persecution, harassment, and repression that I. Grishashvili experienced during the first decade of the establishment of Soviet power, he almost completely withdrew from poetry and made scholarly research his principal occupation. The unfortunate result of this circumstance is the fact that in the 1920s, during the period of the flourishing of the author's poetic talent, when he created a number of the finest examples of his work, I. Grishashvili's poetry was limited to the writing of only about thirty new poems and the publication of two poetry collections (in 1930 – "Six Poems," and in 1939 – "New Poems").

Conclusion. As demonstrated, in poems written during the 1910s and 1920s, Ioseb Grishashvili openly expressed his critical and oppositional attitude toward Soviet authority and Russian occupation. Although only part of these poems was published at the time, such works circulated widely among the public in manuscript form. Because of these poems, the poet repeatedly became a target of persecution and harsh ideological criticism. Ultimately, the repressive attitude of Soviet authorities and ideologically aligned critics led to the result that, beginning in the 1930s, Grishashvili's creative work became clearly constrained within the framework of Soviet ideology.

References:

- Abramishvili, M. Unknown Pages, newspaper Kommunisti, Tbilisi, 22 April 1990.
- Kalmasoba, Tbilisi, 17 February 1998.
- Grishashvili, I. Dictionary of Pseudonyms, Tbilisi, 1987.
- Grishashvili, I. To the Enemies of Georgia, Poems, Tbilisi, 2011.
- Grishashvili, I. Poems Locked in a Cell, journal Tsiskari, Tbilisi, 2011, no. 5.
- Dadiani, Sh. Selected Works, vol. V, Tbilisi, 1962.
- Kverenckhiladze, R. The Path of Martyrdom, Book I, Tbilisi, 2014.
- Kukava, I. Memories Are a Great Treasure, newspaper Tbilisi, 7 March 1988.
- Matsaberidze, M. Another 25 February. Three Newspapers for a Free Georgia, Tbilisi, 2014.
- Papava, A. Testimony, Poems, New York, 1962.

ქართული ლირიკული ლექსი პოლიტიკური ლიბერალიზაციის ეპოქაში – „დათბობის“ ხანა

ქეთევან სამადაშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ
მეცნიერებათა ფაკულტეტის, ფილოლოგიის პროგრამის
დოქტორანტი;

ელ-ფოსტა: Ketevan.samadashvili@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3061-4949>

აბსტრაქტი. გლობალიზაციის ეპოქიდან დანახული ე. წ. „ხრუმოვის დათბობის ხანა“, რომელიც გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან მოყოლებული 60-იანი წლების შუა წლებამდე გაგრძელდა, ხშირად საბჭოთა კულტურის „ოქროს ხანადაც“ მოიხსენიება. ნ. ს. ხრუმოვის მოწოდების შესაბამისად, კულტურული ცხოვრების ყველა სფეროსა და, მათ შორის, ლიტერატურაზე, თანაბრად უნდა გავრცელებულიყო პარტიის იდეოლოგიური ზეგავლენა.

„საერთოპროლეტარული და საერთოპარტიული საქმის“ ჩარჩოებში მწერლისა და პოეტის შემოქმედება კვლავ მოიაზებოდა, როგორც სახელმწიფოებრივი ფუნქციის მქონე ინსტრუმენტი - კულტურის მოღვაწეებს უნდა გამოემზებინათ საბჭოთა წყობის როგორც უარყოფითი, ისე - დადებითი მხარეები. იდეოლოგიური კლიშეები ეფუძნებოდა საზოგადოებაში ხელოვნების როლისა და ადგილის განსაზღვრის მანამდე არსებულ ხედვებს, რაც, ბუნებრივია, მოიაზრებდა ძალაუფლების იდეოლოგიურ მექანიზმთან მტკიცე კავშირს.

კულტურულ განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანა პოეზიამ. გასათვალისწინებელია, რომ იგი საზოგადოების სოციალური განვითარების მნიშვნელოვან დერძს წარმოადგენდა. პერიოდული გამოცემების - „ლიტერატურული საქართველოს“, „ცისკრის“, „მნათობის“, „საბჭოთა ხელოვნებისა“ თუ „პირველი სხივის“ ფურცლებზე დვაწმოსილ ლიტერატორთა გვერდით აქტიურად იბეჭდებოდა შემოქმედებით ასპარეზზე ახლადგამოსულთა ლირიკული ლექსები. მკითხველს შესაძლებლობა ჰქონდა, გასცნობოდა იოსებ ნონეშვილის, მურმან ლებანიძის, ირაკლი აბაშიძის, მუხრან მაჭავარიანის, ანა კალანდაძის, მიხეილ ქვლივიძის, შოთა ნიშნიანიძის, მორის ფოცხიშვილის, ოთარ ჭილაძისა და სხვათა შემოქმედებას.

„ხრუმოვის დათბობის ხანაშივე“ წამოიჭრა კულტურული დიალოგის საკითხი, რაც, გარკვეულწილად, ბევრ კითხვის ნიშანს აჩენდა, რადგან „უცხო“ გაგება-გააზრება არაერთმნიშვნელოვან სპეციფიკას ატარებდა; იზოლაციისა და მკაცრად საერთოეროვნული მრწამსის იდეოლოგიური დაპირისპირება განსაზღვრავდა კულტურული პოლიტიკის ზოგად პრინციპებს.

საბჭოთა ხედვის ტრადიციის ცვლილებას გარდატეხა მოჰყვა ლიტერატურაშიც, რომელიც მაინც რჩებოდა პოლიტიკის მძაფრი გავლენის ქვეშ. იდეოლოგიური მრწამსის გამო აღარ აპატიმრებდნენ კულტურის მოღვაწეებს, მაგრამ ცენზურის წნეხის ქვეშ ექცეოდა თითოეული მხატვრული ნაწარმოები, რომელიც არ შეესაბამებოდა საბჭოთა იდეოლოგიას. ბუნებრივია, ეს სულ უფრო მეტად ეწინააღმდეგებოდა ცოცხალ ლიტერატურულ პროცესს.

საკვანძო სიტყვები: „ხრუმოვის დათბობის ხანა“; XX საუკუნის ქართული პოეზია; ლირიკული ლექსი.

შესავალი. საბჭოთა „დათბობის“ ხანა არა მხოლოდ პოლიტიკური დესტალინიზაციის, არამედ კულტურული ტრანსფორმაციის პერიოდიც იყო, რომლის დროსაც ქართულ პოეზიაში გაჩნდა თემატურად, სტილისტურად და ესთეტიკურად ახალი ძიებების საჭიროება. პოეტები ცდილობდნენ, ლექსის ფორმით გამოეხატათ ირონიული პოზიცია, ფსიქოლოგიური განცდები, დაესვათ ეგზისტენციალური შეკითხვები და ჩაღრმავებოდნენ ეროვნულ თვითმყოფადობას.

სტატია მიზნად ისახავს, გააანალიზოს დღემდე აქტუალური საკითხი - პოლიტიკური ლიბერალიზაციის გავლენა ქართულ პოეზიაზე, წარმოაჩინოს „დათბობის პერიოდის“ ლიტერატურული სტრატეგიები და შეაფასოს ლექსი, როგორც სოციალური და კულტურული დიალოგის ფორმა.

ფსიქოლოგიურ-ეგზისტენციალური და სატრფიალო თემატიკა, ურბანიზაციის გარდაუვალობა და დაცლილი სოფლების პრობლემატიკა, ისტორიული ალუზიები, მეტაფიზიკური და ფილოსოფიური ძიებანი - ძველი თემების გადააზრების პარალელურად ახლის შემოსვლა მნიშვნელოვანი კულტურული გარდატეხის შედეგი იყო. მათში ასახულია როგორც ინდივიდის შინაგანი სამყარო, ისე ცვლილებები საზოგადოებაში, რომლებიც განაპირობა „დათბობის“, პოლიტიკური ლიბერალიზაციის ეპოქამ.

სტატიის მეცნიერულ სიახლეს წარმოადგენს ცხარე გლობალიზაციის ეპოქიდან დანახული განსხვავებული დირებულებებისა და საზოგადოებრივი ორიენტაციის მქონე პოეტთა შემოქმედების მახასიათებლების გამოკვეთა და შეფასება.

მეთოდები. საბჭოთა კავშირში XX საუკუნის 50-იან წლებში დაწყებული შესამჩნევი კულტურულ-პოლიტიკური ძვრების შედეგად დოგმატიზმისაგან მეტ-ნაკლებად განთავისუფლებული ქართული პოეტური ტექსტების იდეოლოგიურ-კონტექსტუალური ანალიზი ცხადყოფს პოლიტიკური ზეწოლის შემცირების ხარისხს.

„დათბობის ხანის“ პოეზიის ჰერმენევტიკული კვლევის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა იმ ფარული შინაარსის ამოკითხვა, რომელიც იდეოლოგიური ცენზურის პირობებში მეტაფორულად გამოითქმოდა.

ინტერტექსტუალურმა ანალიზმა გამოვლინა, რომ საკვლევად შერჩეულ პოეტთა შემოქმედება არ არის იზოლირებული მოვლენა. ისინი მჭიდრო ურთიერთკავშირშია როგორც ეროვნულ ფოლკლორულ ტრადიციასთან, ისე - მსოფლიო ლიტერატურულ არქეტიპთან.

კულტურულ-ისტორიული ინტერპრეტაციის ჭრილში ტექსტების სტრუქტურული ანალიზი გვაძლევს საკვლევ მიმართულების მასალის სრულყოფის საშუალებას.

„დათბობის“ ხანაში შედარებით შერბილდა ცენზურა, რომელიც მანამდე მკაცრად ბატონობდა საბჭოთა პატრიოტულ მწერლობასა და პუბლიცისტიკაზე. საკვლევ პერიოდის ქართული პოეზია გამორჩეულია იმით, რომ პოეტებმა შეძლეს, ლექსის საშუალებით გამოეხატათ როგორც პიროვნული განცდები, ისე ფარული სოციალური და პოლიტიკური პოზიციები.

იგავური ენისა და სიმბოლური სახეების მოძლიერების ტენდენცია ლიტერატურულ ასპარეზზე ახლადგამოსულთ საბჭოთა რეალობის მხატვრულად გააზრებაში ეხმარებოდა.

აქტუალურობას არ კარგავდა პიროვნული მეს ძიების პრობლემატიკა, ისევ ნიშანდლობ ადგილს იკავებდა სატრფიალო პოეზია, პატრიოტული თემატიკა თუ მორალური დილემის საკითხი.

„დათბობის პერიოდის“ ქართველი პოეტები ხშირად ეხებოდნენ ისეთ თემებს, რომლებიც ირიბად ასახავდა იმდროინდელ სოციალურ, კულტურულ და ფსიქოლოგიურ რეალობას. მუხრან მაჭავარიანი, მურმან ლებანიძე, ანა კალანდაძე, შოთა ნიშნიანიძე, გივი გეგეჭორი, ოთარ ჭილაძე, თამაზ ჭილაძე, შოთა ჩანტლაძე, ჯანსუღ ჩარკვიანი, მიხეილ ქვლივიძე, მორის ფოცხიშვილი - ცდილობდნენ, ემოციებისა და სოციალური როლების გამოსატყობად გაეთავისუფლებინათ ლექსი იდეოლოგიური ჩარჩოებისგან. ცენზურის შერბილებამ მათ მისცა საშუალება, უფრო ღრმად და მრავალ-

ფეროვნად გამოეხატათ საკუთარი ხედვები, შეექმნათ ლექსები მარტოობის, შიშის, ცხოვრების საზრისისა და პიროვნების შინაგანი კონფლიქტის შესახებ.

„ხრუმოვის დათბობის პერიოდის“ მრავალფეროვანი ლიტერატურული პალიტრიდან სტატიის ძირითადი თეორიული ნაწილი მოიცავს სამი პოეტის - ოთარ ჭილაძის, შოთა ნიშნიანაძისა და მიხეილ ქვლივიძის შემოქმედების შესახებ მსჯელობას ეპოქის ტენდენციების ჭრილში.

მიხეილ ქვლივიძის პოეზია კულტურული არქეტიპების რეინტერპრეტაციის თვალსაჩინო ნიმუშია, რადგან მასში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია პატრიოტულ საკითხსა და საბჭოთა ეპოქისათვის ერთობ მნიშვნელოვან - ხალხთა ძმობის თემას. პოეტის ნაწარმოებები თარგმნილია მსოფლიოს სხვადასხვა ენაზე, ხოლო პოეტური სტილის თავისებურებანი ემოციათა სიმდიდრითა და სინატიფით გამოირჩევა. გრძნობების უშუალოდ და გულწრფელად გადმოცემა, გამომსახველობითი ელემენტების სიუხვე, მხატვრული სახეების სიმარტივე და ბუნებრიობა - მ. ქვლივიძის შემოქმედების მთავარი მახასიათებლებია.

პოეტის ლირიკულ მემკვიდრეობაში მეორე მსოფლიო ომის არაერთი სურათი ცოცხლდება, რაც ნიშანდობლივია: უფროსი ძმა ქერჩში, უთანასწორო ბრძოლაში დაიღუპა, მამა გიორგი ქვლივიძე კი ხეიბარი დაბრუნდა შინ. მუდმივი დარდისგან დედა ადრე დასნეულდა და სულ ახალგაზრდა გარდაიცვალა. ომმა გააუფერულა პოეტის ახალგაზრდობა („ოცნების კაცები“), ლექსებს კი მრუმე ფერი გაურია. მ. ქვლივიძე პატივს მიაგებს ბრმა ტყვიებსა და ყუმბარებს შეწირულთა ხსოვნას („მოგონება“, „ყუმბარა და ბავშვი“, „მაროდიორი“, „ჰოსპიტალში“...). პოეტს განსაკუთრებით ზარავს „ხმა უცხო, არა ქართული“ (ქვლივიძე, 1994, გვ. 19), რომელიც ფარავს მონატრებას ომში წასულებზე, ბაღებს კიდეც უფრო საზარ საფიქრალს გადაჯიშებასა და გამანქურთებაზე („ქართველის დედა“, 1941 წ.).

ფილოსოფიური ხედვა და სულიერი ძიებები იკვეთება მ. ქვლივიძის ლექსში „მოგზაურობა „აღთქმულ ქვეყანაში“ - პოეტი ცხოვრებას ჩქარ მატარებლად, ადამიანებს კი ჭრელ ბრბოდ წარმოადგენს. დროის ფუჭი წარმავლობა, სიკვდილ-სიცოცხლის დიქოტომია მკითხველს სიდრმისეული ფიქრისა და თვითშემეცნებისათვის განაწყობს.

პოეტს არც საბჭოთა წყობის ფასადურობა დარჩა გაუკილავი: მ. ქვლივიძის სილაბურ ტაეპებს ალაგ ვერლიბრიც გაერევა. მაგალითად, ლექსი „ფერწასული კაცები“ გვიხატავს „დაკეცილი გაზეთებით ხელში, სამოქალაქო ტანსაცმელში“ (ქვლივიძე, 1994, გვ. 24) გამოწყობილ კაცთა მოდგმის გაუტანლობას, პოეტის ახალგაზრდობა რომ დაფერფლა. საინტერესოა, რომ სწორედ საზოგადოების კონკრეტული პრობლემის აღწერას არ დაახარჯა მ. ქვლივიძემ რითმა.

სევდის, დანაკლისის განცდისა და სულიერი მარტოობის მოტივები პოეტურ ტექსტებს ემოციურ სიმძაფრეს ჰმატებს. „ნურავის ენდობი. შენივე ძმობილი ღიმილით მოგიტანს ჟანგიან მარწუხებს“ (ქვლივიძე, 1994, გვ. 21) - წერს პოეტი უსათაურო ლექსში, სხვაგან კი სულიერ წინაპარს ეხმიანება, მთაწმინდაზე რომ მარტოსულად განისვენებს და საიქიომიც ფიქრთა ნავსაყუდელს დაეძებს („მთაწმინდაზე“).

მ. ქვლივიძის ლირიკულ ლექსებში სიცოცხლით ტკბობისა და ნეტარების ამსახველი ტაეპებიც დაიძებნება. სამყაროს სილამაზისა და ბედნიერების გამზიარებელი პოეტი კაცთა შორის სათნოებასა და ურთიერთგაგებაზე წერს: „მინდა, ქედების ქამარი მერტყას, ანდა მეძინოს მარადი ძილით. თოვს... და, მგონია, ვიდაცა ბერტყავს ტომარას ფქვილით“ (ქვლივიძე, 1994, გვ. 27).

სატრფიალო პოეზიაში მიძღვნის ობიექტისადმი ნაზი და ნატიფი დამოკიდებულება გამოსჭვივის. იგი ეხმიანება რუსთველსა და გალაკტიონს და სიყვარულს წარმოაჩენს გრძნობად, რომელიც ადამიანს ასაზრდოებს ცხოვრების გზაზე, წმენდს პიროვნულად, მატებს კეთილშობილებასა და კაცთმოყვარებას, სცილდება ხორციელ ვნებებს და ამადლებულ გრძნობადაა წარმოდგენილი. ნიშანდობლივია ქალ-ვაჟური სიყვარულის სიმბოლურ-მეტაფორული სახე ერთ უსათაურო ლექსში:

„ისე მიყვარხარ, რომ არც კი ვიცი, ეს სიყვარული რას შევადარო - აფრენილ არწივს, თუ ეკლესიის ფერწასულ გუმბათს“ (ქვლივიძე, 1994, გვ. 29).

ცალკე განხილვის საგანია ბუნება და მისი სიმბოლური დატვირთვა მ. ქვლივიძის პოეზიაში. აქ ბუნება არის არა მხოლოდ გარემო, არამედ ადამიანის შინაგანი მდგომარეობის მეტაფორული სახე. გალაკტიონისადმი მიძღვნილ ლექსში პოეტი აღწერს გაზაფხულის სურათს, ნაწვიმარზე „ფერდგაგ-ლეჯილ“ მუხას, რომელშიც მკითხველი მარტივად ამოიცნობს გალაკტიონს, ფოთლებში მომღერალ ქარში კი იმედს - მუხაზე დანამყენ მომავალ თაობებს.

მ. ქვლივიძის ლირიკული პოეზიის თემატიკა მრავალფეროვანია. პოეტის სუბიექტური აღქმის საშუალებით ცოცხლდება წარსულის ხილვები, აწმყოს შეუალამაზებელი სურათები და იბადება მომავლის იმედი. იგი ყოველთვის მართალი კაცის სიტყვით აფასებს თავისი თაობის მანკიერ მხარეებს და სინანულს გამოთქვამს, რომ ღმერთის რწმენა მათთვის გაუფასურებულია, ქარის წისქვილებთან ბრძოლა გადაქცეულა ერთადერთ საქმედ („ჩემი თაობა“).

მრავალფეროვანია შოთა ნიშნიანიძის პოეტური მემკვიდრეობის თემატიკა: ინტიმურ-მედიტაციური, ისტორიული, მითოსური, პატრიოტული, სატრფიალო, სატირულ-იუმორისტული... პოეტი საკუთარი „მე“-ს გამოსახატავად იყენებს თრხოებით ინტონაციას, ლირიკულ ასოციაციებს, მითოსურ ელემენტებს, შედარებებს, ეპითეტებს. კლასიკურ დონემდე დახვეწილი და მოწესრიგებულია რიტმი და რითმა.

შ. ნიშნიანიძე „შეგნებულად ერიდება ურბანისტული გარემოს წარმოსახვას. მის ლირიკას ქალაქიდან გავყავართ სოფელში. [...] არ აინტერესებს ტექნიკის მიერ რეკონსტრუირებული სამყაროს მოდელი. მის ლექსებში არ სჩანს ავტომობილი, ტრამვაი, ტროლეიბუსი, ცათამბჯენები, ტელეფონი, ინსტიტუტი, ასფალტი, ფაბრიკა, ქარხანა, ელექტრონი და საერთოდ ის ატრიბუტები, რაც ქმნის ქალაქურ ყოფას“ (ლიტერატურული პროცესი და კრიტიკა, 1980, გვ. 213). შემოქმედისათვის პოეზია სინათლის მსახურებაა. ბნელეთთან ბრძოლის კლასიკური ნიმუშები დაიძებნება სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის თავდადებულთა სახოტბო ლექსებსა თუ მეორე მსოფლიო ომის ლირიკულ სურათებში.

ს. სიგუა წერს: „შოთა ნიშნიანიძის ლექსების ერთი რკალით სინამდვილის მრავაწახნაგოვანი სფეროდან გამოტანილია მითოსურ-ისტორიული შრე. შორეული წარსული ერიტმება დღევანდელობას.“ (ლიტერატურული პროცესი და კრიტიკა, 1980, გვ. 209) მართლაც, მისი შემოქმედების საძირკველი ფოლკლორულ მემკვიდრეობაში უნდა ვეძიოთ. ეროვნული თვითმყოფადობის ენერგია იგრძნობა ტაეპებში: „მე ვარ მისანი ხარი წიქარა, შენი ღვრიტა ვარ, მამულ-დედულო, ზღაპრიდან მისთვის გამოვიპარე, რომ გემსახურო და გიერთგულო“ (ნიშნიანიძე, 2013, გვ. 86). ამტანობისა და მოთმინების საკრალური არქეტიპი ხარი „ვეფხისტყაოსანთან,“ სვეტიცხოველთან და დიდგორთან არის გაიგივებული. სხვაგან კი ვკითხულობთ: „ვარ წუთისოფლის გზებზე გამდგარი ქედგახეხილი ხარი ნიკორა“ (ნიშნიანიძე, 2013, გვ. 344). „მთიდან ჩამორბოდნენ ხარები ბარადა და რქებით ჩხვე-რავდნენ კრწანისს და მარაბდას!“ (ნიშნიანიძე, 2013, გვ. 18).

პუბლიცისტური სტილითაა დაწერილი ლექსი „ამირანი“. უზენაესთან შერკინებული მითოსური პერსონაჟი ცხოვრებით კმაყოფილ კაცად წარმოადგინა პოეტმა, ამბოხის სურვილი და ძალა რომ დაუკარგავს (ნიშნიანიძე, 2013, გვ. 308). კულტურულ-ისტორიული ინტერპრეტაციის ჭრილში პოეტი უბრუნდება ამორძალების, ჭინკებისა და ამირანის პერსონაჟებს („ამირანის ნათლობა,“ „საამირანო“).

შ. ნიშნიანიძის ლირიკული პოეზიის ერთი ნაწილი პატრიოტული ხასიათისაა: „თევდორე,“ „მონღოლები,“ „იოანე ბერი,“ „ცოტნე დადიანი,“ „მამელუკები“... პოეტი უსაქართველო აფხაზეთს მკერდმოჭრილ ამორძალს ადარებს ლექსში „აფხაზური კანტატა:“ „შენს კალთას ასდის თაფლის სუნი, ირმის რძის სუნი, ყრმობის ზღაპარო, მართლა ზღაპრულ სვე-ბედს გისურვებ“ (ნიშნიანიძე,

თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 1, ლექსები. პოემა, 1990, გვ. 73). სწორად შენიშნავს გ. ბენაშვილი: „მან, როგორც პოეტმა და მოაზროვნემ, განსაკუთრებული სიღრმით შესძლო წარმოედგინა ისტორიის ავანსცენაზე გათამაშებული მხამიანი მოვლენების სრული აბსურდულობა“ (ბენაშვილი, 2002, გვ. 154).

შ. ნიშნიანის ლექსების ლირიკული გმირი ეროვნული იდენტობის მატარებელია, „წინაპრის ცრემლით ამოშანთულ“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 184) სალამურსა და შაშვის გალობას აღმერთებს, სვანეთის მთას ცოცხალივით აღიქვამს: „გადაალაჯებს ენგურის წყალს ბაყბაყდევით, ამოჩრილი აქვს იღლიაში სვანთა სოფელი“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 92).

ბუნების სურათები შ. ნიშნიანის შემოქმედებაში ეგზისტენციალური სიმბოლიზმითაა დატვირთული: „დილა ატმებში შეყუჟულა ხოხბის ლაპივით, ცრის თეთრი წვიმა - ცის წყალობად გამოგზავნილი. თოხისპირებზე გამოუკრავს მზე საგზალივით და მინდორ-მინდორ სათოხარში მიდის აპრილი...“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 137). ელეგიური ტონალობისაა ლექსები: „ორი ტირიფი,“ „ვაზის სიმფონია,“ „მესიზმრა გიორგი შატერაშვილი“. პოეტისა და დრამატურგის ხილვას ასე აღწერს ავტორი: „და მკვდრის მზე, როგორც ნათელკაცობა, მხრებზე დაადგა შარავანდივით“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 172).

ინტიმურ-მედიტაციური მოტივები შ. ნიშნიანის პოეზიაში აღიქმება, როგორც იდეოლოგიური იზოლაციიდან თავის დაღწევის საშუალება („დედა,“ „სიზმარში გნახე: ისევ კვდებოდი,“ „კარს მივადექი...“). 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედიისას დაღუპულების ხსოვნას ატარებს ლექსი-დატირება: „-თეთრი გედი მღეროდაო? ვაჰ, შენს დედასაო! შენც სიმღერით მომიკვდები... ვაჰ, შენს დედასაო!“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 235).

„პარტიული მორალის“ ზოგადსაკაცობრიო ეთიკით ჩანაცვლების ნაცად ხერხს იყენებს შ. ნიშნიანიძე ფილოსოფიური პლასტის მატარებელ ლექსებში: „სინანული“, „კარუსელი“, „ფორმულა“... მიზნისაკენ შეუპოვრად მავალთა უმწეობაზე საუბრობს პოეტი ლექსში „კენჭი ვისროლე მდინარეში.“ სხვაგან ვკითხულობთ: „დავბრუნდებით, გადავალთ არარაობაშივე - წუთისოფლის სტუმრები, აბა, რაღა გვაძინებს?...“ (ნიშნიანიძე, თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 1, ლექსები. პოემა, 1990, გვ. 155).

ეგზისტენციალური თავშესაფრის როლს ითავსებს საბჭოთა პურიტანიზმისაგან ნაწილობრივ გათავისუფლებული სატრფიალო პოეზია: „მე ვიყავ ბალახი, შენ - ჩემი მხაპუნა, ცრემლებით, სიცილით გიყვარდა მოსვლა“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 95) პოეტი სხვაგან წერს: „ძლივს დატეულხართ ვიწრო კაბაში შენ, გაზაფხული და შემოდგომა.“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 107). ლექსში „სახუმარო“ ლირიკული პერსონაჟი მხოლოდ სატრფოზე ოცნებას სჯერდება: ბედნიერებამ მის ყურისძირთან „აცდენილი ტყვიასავით გაიზუზუნა“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 153). ლექსში „წვიმა და მეზობლის გოგონა“ ირონია და ნაწვიმრის მკვეთრი ფერები იგრძნობა: „მავთულებზე მიჯრით წვეთი წვეთზე ცოცავს და მე შენვენ ვატან გაუბედავ კოცნას...“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 125).

განსაკუთრებით საგულისხმოა მეუღლესა და შვილისადმი მიძღვნილი სტრიქონები: „ჩვენს სახლს, ძვირფასო, სამი კარი აქვს, სამი ფანჯარა: მე, შენ და ბავშვი“ (ნიშნიანიძე, პოეზია, ტ. 1, 2013, გვ. 97). სამყაროსთან ჰარმონიის შესანარჩუნებლად ოჯახური კავშირის როლის მნიშვნელობაზე საუბრობს პოეტი ლექსში „უნაპირობა“.

მკითხველს საჭირობოროტო საკითხებზე დააფიქრებს ლიტერატურის დარგში ნობელის პრემიაზე ნომინირებული ოთარ ჭილაძის ლექსები. პოეტი ეხმიანება საბჭოთა ყოველდღიურობას, ასახავს რიგითი მოქალაქის გრძნობებსა თუ განსხვავებული ხედვის ფილოსოფიურ მთაგონებას. ბესიკ ხარანაული აღნიშნავს: „ოთარ ჭილაძემ სასტიკ დროში იცხოვრა და თვითონაც არა ნაკლები სისასტიკე დაუბრუნა, მაგრამ მისი შემოქმედება სიხარულის მომნიჭებელია. ეს მნიშვნელოვანი

პარადოქსია ხელოვნებისა და მხოლოდ დიდ შემოქმედებაში იჩენს თავს. ასეთია ოთარ ჭილაძის შემოქმედებაც” (კრიტიკა, 2010, გვ. 274).

„დათბობის ხანაში“ შემოქმედებითი ენერგიის ეგზისტენციალური ასპექტი, შინაგანი ენერგიის გამოთავისუფლების სიმბოლოდ შეიძლება, მოვიაზროთ დამარხული მდინარე, სულიწმიდის ფიზიკური ხატი, რომლის დაჭაობება და მოსპობა სიცოცხლის განადგურების ტოლფასია: „მთელი წელია!.. შეეზარდა თმა წყალმცენარეს, სხეული ლოდებს, თვალი სივრცეს. მთელი წელია!“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 241).

ისტორიული ალეგორიები თანამედროვეობის ეგზისტენციალური პრობლემების გამოკვეთის საუკეთესო საშუალებაა. პოეტი ლექსში „ბაგრატის ტაძრის ნანგრევები“ „უხმლოდ, უსკიპტროდ, უგვირგვინოდ“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 262) ჩამომჯდარი ბაგრატის ლანდს ხედავს მუხლზე ჩუქურთმის პაწაწინა ნამტვრევით.

ნაძალადევი დუმილის პროტესტად უნდა აღვიქვათ „ძილიდან გამოყოლილ ლექსში“ ტომ-რიდან ამოყვანილი „სისხლიანი დორბლით პირმოთხვრილი და ლაყუჩებზე სილამიმხმარი“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 318) თევზის სიმბოლო. ბავშვობაში ერთხელ ნანახი ო. ჭილაძის „მახსოვრობის გულქვა სარდაფში“ სამუდამოდ გამომწყვდეულა.

პეიზაჟების აღწერისას ბუნება აღარ არის მხოლოდ ფონი, იგი სრულიად ეხმიანება პოეტის შინაგან სამყაროს, მას ესმის ქორთა გადაძახილიცა და ზედაზნის ნისლის საფიქრალიც (ჭილაძე, 2010, გვ. 141). ლექსში „მდინარე“ პეიზაჟი ობიექტური მოცემულობაა, „კაცის სულივით ვრცელი და ჭრელი“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 201), ლექსში „ცა“ კი - „შემზარავად მძინარი ქალაქის“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 204), საბჭოთა მოქალაქეებზე თავსმოხვეული სიმშვიდის ფერწერული ტილო.

„ოთარ ჭილაძე, თავისი სულიერი წყობით, მოქალაქეობრივი მრწამსითა და მომავლის შემოქმედებით, არაა „მასობრივი მკითხველის“ მესიტყვე და „მესაიდუმლე“. მისი აზროვნების მასშტაბი ელიტარულ, ინტელექტუალურ, სათანადოდ აღზრდილ და მომზადებულ მკითხველზეა „გათვლილი“ (კრიტიკა, 2010, გვ. 120).

პიროვნული სუვერენიტეტის აღდგენას მოჰგავს ო. ჭილაძის გულწრფელი ტაეპები სატრფიალო ლირიკულ ნიმუშებში. პოეტი შეგვახსენებს, „რომ სიხარულსაც გაუდის ვადა, რომ სიმყუდროვეც ძაფით აბია“, „მაგრამ არსებობს უსაზღვრო გულიც, უსაზღვრო ნდობაც, უსაზღვრო რწმენაც...“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 198).

კულტურულ-ისტორიული ინტერპრეტაციის ჭრილში აპოკალიფსური მოტივები „დათბობის ხანაში“ გააზრებულია, როგორც რეაქცია ლიტერატურის სულიერ კრიზისზე: „...და, აი, როგორც სველი ძაღლები, ისევ მოგროვდნენ კართან ჩრდილები და მოითხოვენ კარის გაღებას: ყუფით, წკმუტუნით და დაჟინებით“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 209). კატასტროფის მიღმა ხელახლა შობის იმედიც დაკარგულია: „რაღა აზრი აქვს ან რითი შეცვლი ფუძეგამოცლილ ცასა და მიწას...“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 209).

თამაზ ჭილაძე აღნიშნავს, მისი: „ნაწარმოების კითხვის დროს, თითქოს შემოქმედების იდუმალ აქტს ვესწრებით - ჩვენივე თანამონაწილეობით ხდება არსებული სინამდვილის სიტყვად გარდაქმნა და მერე სიტყვიდან ახალი სინამდვილის მოვლინება“ (ჭილაძე, 2010, გვ. 477).

ოთარ ჭილაძე ერთგან წერს: „როგორ შეიძლება პოეზია მოკვდეს - პოეზია იცოცხლებს, სანამ ადამიანი იქნება“ (ჭილაძე, ცა მიწიდან იწყება: სხვადასხვა დროის ჩანაწერები, 2015, გვ. 15). ეს ერთგვარი პასუხია „საერთოპროლეტარულ“, იდეოლოგიურ რიტორიკაზე. „დათბობის ხანაში“ შვა ახალი ტიპის ხელოვანი, რომელიც ჭეშმარიტ, ინდივიდუალურ სიტყვათქმნადობას უნდა დაბრუნებოდა.

დასკვნა. „ხრუშოვის დათბობის ხანის“ ქართული პოეზიის ანალიზი ცხადყოფს, რომ გასული საუკუნის მეორე ნახევარში ეგზისტენციალური და ესთეტიკური რევოლუციის ფონზე განვითარე-

ბულ ლიტერატურულ პროცესში გარდამავალი ეპოქა იდეოლოგიური წნეხის შესუსტების ფონზე მიმდინარეობდა.

ეროვნული იდენტობის შენარჩუნების გზით, ფოლკლორული საწყისების რეაქტულიზაციითა თუ ისტორიის ფურცლების გაცოცხლებით ცდილობდნენ ქართველი პოეტები საერთაშორისო მასშტაბის ჰუმანიზმთან დაკავშირებას.

XX საუკუნის 50-60-იანელთა პოეზია მუდმივგანახლებადი ნაკადია, რომელიც დღესაც განსაზღვრავს ქართული პოეზიის ინტელექტუალურ ვექტორს.

„დათბობის ხანის“ პოეტური ფილოსოფია მომავალი თაობებისათვის შემოქმედებით ანდერძში უნდა ვეძიოთ, როგორც სიცოცხლის მარადიული დინამიკა - ბუნების სტიქიათა უწყვეტი მონაცვლეობა, როგორც სამყაროსთან შემოქმედების საშუალებით პრომეთესეული ჭიდილი.

ბიბლიოგრაფია

ბენაშვილი, გ. (2002). *ლიტერატურული მედიტაციები*. თბილისი: "მერანი".

კრიტიკა. (2010). თბილისი: „ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა“.

ლიტერატურული პროცესი და კრიტიკა. (1980). თბილისი: "მერანი".

ნიშნიანიძე, შ. (1990). *თხზულებანი ორ ტომად, ტ. 1, ლექსები. პოემა*. თბილისი: გამომცემლობა "საქართველო".

ნიშნიანიძე, შ. (2013). *პოეზია, ტ. 1*. თბილისი: „პალიტრა L“.

ქვლივიძე, მ. (1994). *ერთტომეული*. თბილისი: გამომცემლობა "საქართველო".

ჭილაძე, ო. (2010). *ლექსები და პოემები*. თბილისი: "პეგასი".

ჭილაძე, ო. (2015). *ცა მიწიდან იწყება: სხვადასხვა დროის ჩანაწერები*. თბილისი: „ინტელექტი“.

GEORGIAN LYRIC POETRY IN THE ERA OF POLITICAL LIBERALIZATION – THE “THAW” PERIOD

Ketevan Samadashvili

Doctoral candidate,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Faculty of Humanities, Philological,

National Palace of Youth, Georgia

Email: Ketevan.samadashvili@tsu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-3061-4949>

Abstract. The “Khrushchev Thaw period” covers the 1950s and 1960s. It is often referred to as the “Golden Age” of Soviet culture. In accordance with the call of N. S. Khrushchev, the ideological influence of the party spread to all spheres of cultural life and literature.

According to the “proletarian and party” ideology, the work of a writer and poet was an instrument with a state function. At the instigation of N. S. Khrushchev, cultural figures were supposed to talk about the negative and positive sides of the Soviet system. The ideology was based on determining the role and place of art in society. It implied a connection with the ideological mechanism of power.

Poetry played a major role in cultural development. “Literary Georgia”, “Tsiskari”, “Mnatobi”, “Soviet Art” – published poems by famous and young poets. At that time, the following names were known to the people: Yoseb Noneshvili, Murman Lebanidze, Irakli Abashidze, Mukhran Machavariani, Ana Kalandadze, Mikheil Kvividze, Shota Nishnianidze, Moris Potskhishvili, Otar Chiladze and others.

During the “Khrushchev Thaw period” the issue of cultural dialogue arose. It raised many questions, since the understanding of “foreign” had different specifics.

The change in the trajectory of the Soviet vision was followed by a turning point in literature. Cultural figures were no longer imprisoned for ideological beliefs, but every work of art that did not correspond to Soviet ideology was subject to censorship.

Keywords: “The Khrushchev Thaw period”; 20th Century Georgian Poetry; Lyric Poem.

* * *

Introduction. The Soviet “Thaw” era was a period of political de-Stalinization and cultural transformation. New ideas emerged in Georgian poetry, thematically, stylistically, and aesthetically. Poets expressed irony through poetry and asked existential questions.

The article analyzes a still topical issue – the evaluation of literary strategies of the “Thaw” period. The poem is interesting as a form of social and cultural dialogue.

Psychological, existential, love themes, urbanization, the village, history, metaphysics – these are the topics in which the individual and society, the era of “Thaw” political liberalization are visible.

The scientific novelty of the article is the discussion of poems by poets with different social orientations seen from the era of intense globalization.

Methods. Ideological-contextual analysis of the texts shows us the degree of reduction of politics. As a result of hermeneutic research of the texts, it became possible to understand ideological censorship.

Intertextual analysis revealed that the national folklore tradition and the world literary archetype are interconnected.

Structural analysis of the texts with a cultural-historical interpretation allows us to study the material.

Censorship was relatively relaxed during the "Thaw" period. Georgian poetry of the period under study is distinguished by the fact that poets were able to express personal feelings, social and political positions through verse.

Georgian poetry reflected the socio-cultural themes of society. The search for the personal self, romantic poetry, patriotic themes, and morality were all relevant. Mukhran Machavariani, Murman Lebanidze, Ana Kalandadze, Shota Nishnianidze, Givi Gegechkori, Otar Chiladze, Tamaz Chiladze, Shota Chantladze, Jansugh Charkviani, Mikheil Kvividze, Moris Potskhishvili - they tried to free poetry from ideology. They wrote poems about loneliness, fear, and the meaning of life.

The main theoretical part of the article includes a discussion of the work of three poets - Otar Chiladze, Shota Nishnianidze, and Mikheil Kvividze - from the diverse literary palette of the "Khrushchev Thaw Period" in the context of the trends of the era.

In the poetry of Mikheil Kvividze, an important place is occupied by the patriotic issue, the theme of the brotherhood of peoples. The poet's works have been translated into various languages of the world. The sincere expression of feelings, the simplicity and naturalness of artistic forms - these are the main characteristics of M. Kvividze's work.

He writes about World War II because his older brother was killed in the Battle of Kerch, and his father Giorgi Kvividze returned disabled. His mother died young from constant pain. M. Kvividze writes about those who died in the war ("Memory", "Grenade and Child", "Marauder", "In the Hospital"...).

A philosophical vision is visible in M. Kvividze's poem "Journey to the "Promised Land"" - the poet compares life to fast trains. The dichotomy of life and death in the poem sets the reader up for deep thought and self-knowledge.

The poet speaks harshly about the negative aspects of the Soviet system ("Colorless men").

Motifs of sadness and spiritual loneliness add emotional intensity to the poetic texts. He dedicates the poem to his spiritual ancestor, who is buried on Mtatsminda ("On Mtatsminda").

M. Kvividze's lyrical poems are also dedicated to the love of life. The poet writes about mutual understanding between people.

In his romantic poetry, he repeats the views of Rustaveli and Galaktion. Love purifies and elevates a person, increases nobility and love for humanity, and is presented as a sublime feeling.

A separate subject of discussion is nature and its symbolic meaning in M. Kvividze's poetry. Here, nature is a metaphorical image of a person's inner state. In the poem dedicated to Galaktion, the poet describes a picture of spring, in which the reader easily recognizes Galaktion, and hope in the wind singing in the leaves.

The themes of M. Kvividze's lyrical poetry are diverse. The poet's subjective perception shows us undorned pictures of the present. He always evaluates the bad sides of his generation with the words of a righteous man and expresses regret that faith in God has been devalued for them, that they have turned fighting windmills into a true cause ("My Generation").

Shota Nishnianidze's poetry is thematically diverse: intimate-meditative, historical, mythical, patriotic, romantic, satirical-humorous. To express his own "Me", the poet uses intonation, lyrical associations, mythical elements, comparisons, epithets. The rhythm and rhyme are refined and ordered to a classical level.

"The poet consciously avoids imagining an urban environment. His lyrics take us from the city to the countryside. [...] He is not interested in the model of the world reconstructed by technology. In his poems, there is no automobile, tram, trolleybus, skyscrapers, telephone, institute, asphalt, factory, plant, electron, and generally those attributes that create urban life." (Literary Process and Criticism, 1980, p. 213)

For Shota Nishnianidze, poetry is a service of light. Classic examples of the fight against darkness can be found in the hymns of those dedicated to the independence of their homeland or in the lyrical images of World War II.

S. Sigua writes: "With one arc of Shota Nishnianidze's poems, a mythological-historical layer is extracted from the multifaceted sphere of reality. The distant past rhymes with the present." (Literary Process and Criticism, 1980, p. 209) Indeed, the foundation of Sh. Nishnianidze's work must lie in the folklore heritage. The archetype of patience, the bull, is identified with the "Tiger Skin Man," Svetitskhoveli, and Didgori.

The poem "Amirani" is written in a publicistic style. In the context of cultural-historical interpretation, the poet returns to the characters of the Amordzhalebi, Chinkebi, and Amirani ("Amirani's Baptism," "Amiran").

Sh. One part of Nishnianidze's lyrical poetry is patriotic in nature: "Theodor," "Mongols," "Ioane," "Tsotne Dadiani," "Mamelukes"... The poet compares Georgia-Abkhazia to a breast-cut amphora in the poem "Abkhazian Cantata."

The lyrical hero of Sh. Nishnianidze's poems is a bearer of national identity.

The images of nature in Sh. Nishnianidze's work are loaded with existential symbolism. The poems are of an elegiac tone: "Two Willows," "Vine Symphony," "Dreamer Giorgi Shatberashvili."

Intimate-meditative motifs in Sh. Nishnianidze's poetry are a way to escape from ideological isolation ("Mother," "I saw you in a dream: I was dying again," "I reached the door...").

Sh. Nishnianidze replaces "party morality" with human ethics in poems with a philosophical veneer: "Regret," "Carousel," "Formula"...

The role of an existential refuge is played by romantic poetry, partially freed from Soviet puritanism, especially the lines dedicated to one's wife and child.

The poems of Otar Chiladze, nominated for the Nobel Prize in Literature, are written on Soviet themes. They reflect the feelings of citizens. Besik Kharanauli notes: "Otar Chiladze lived in a cruel time and himself returned no less cruelty, but his work is a source of joy. This is an important paradox of art and appears only in great work. Such is the work of Otar Chiladze." (Kritika, 2010, p. 274)

O. Chiladze writes about the river, which is a symbol of stillness and the release of inner energy, an existential aspect of creative energy in the "Warming Era".

Historical allegories are the best way to highlight the existential problems of modernity. In the poem "The Ruins of the Bagrati Cathedral," the poet writes about the Georgian king.

We should perceive the symbol of the fish in the "Poem Awakened from Sleep" as a protest against the oppressive silence. It is the poet's life companion.

When describing landscapes, nature is no longer just a backdrop; it completely resonates with the poet's inner world. He understands the language of birds and fog.

"Otar Chiladze, with his spiritual disposition, civic beliefs and creativity for the future, is not a "mass reader" speaker and "confidant". The scope of his thinking is "designed" for an elite, intellectual, properly educated and prepared reader." (Kritika, 2010, p. 120)

O. Chiladze's love poetry is outstanding. It reminds the reader that everything needs a warning.

From the perspective of cultural-historical interpretation, apocalyptic motifs in the "Warming Age" are understood as a reaction to the spiritual crisis of literature.

Tamaz Chiladze notes that: "While reading his works, it is as if we are witnessing a mysterious act of creation - with our own participation, the existing reality is transformed into words, and then a new reality emerges from the words." (Chiladze, 2010, p. 477)

The poetic philosophy of "The Thawing Age" is a legacy left for future generations, as the eternal dynamics of life.

Conclusion. The analysis of Georgian poetry during the "Khrushchev Thaw period" reveals that in the second half of the last century, the literary process that developed against the backdrop of the existential and aesthetic revolution was undergoing a transitional era against the backdrop of a weakening of ideological pressure.

Preservation of national identity, re-actualization of folklore origins - this is how Georgian poets tried to connect with international humanism.

In the "common proletarian" ideology, the "age of independence" gave birth to a new type of artist, who was supposed to return to the individual poem.

The poetry of the 50s-60s of the 20th century still defines the intellectual vector of Georgian poetry.

Bibliography:

- Benashvili, G. (2002). Literary Meditations. Tbilisi: "Merani".
- Criticism. (2010). Tbilisi: "Literary Institute Publishing House".
- Literary Process and Criticism. (1980). Tbilisi: "Merani".
- Nishnianidze, Sh. (1990). Essays in Two Volumes, Vol. 1, Poems. Poem. Tbilisi: Publishing House "Georgia".
- Nishnianidze, Sh. (2013). Poetry, Vol. 1. Tbilisi: "Palitra L".
- Kvlividze, M. (1994). Poems. Tbilisi: Publishing House "Georgia".
- Chiladze, O. (2010). Poems. Tbilisi: "Pegasus".
- Chiladze, O. (2015). The sky begins from the earth: records of different times. Tbilisi: "Intellect".

ეკატერინე გაბაშვილის „მაგდანას ლურჯას“ ტრანსფორმაცია ტექსტიდან ეკრანზე

სოფიკო ჭუმბურიძე

ფილოლოგიის დოქტორი,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,

ელ-ფოსტა: Sopiko.chumburidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4735-9078>

აბსტრაქტი. ნაშრომში ეკატერინე გაბაშვილის ცნობილი მოთხრობის ტექსტიდან ეკრანზე ტრანსფორმაციის საკითხს არა მხოლოდ კინემატოგრაფიული, არამედ (და უფრო მეტად) გენდერული თვალსაზრისითაც განვიხილავთ. კვლევის მიზანია, გამოიკვეთოს, როგორ იცვლება ქალის ნარატიული ხმა ლიტერატურული ტექსტის კინემატოგრაფიულ ინტერპრეტაციაში.

მოთხრობა 1890 წელს დაიწერა. ფილმი კი თენგიზ აბულაძემ და რეზო ჩხეიძემ 1955 წელს, სულ სხვა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებაში გადაიღეს. ჩვენს კვლევაში, განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ქალის სოციალური და ეკონომიკური დაუცველობის საკითხს, დედობის ფენომენსა და პატრიარქალური გარემოს გავლენას ქალის ბედზე. გენდერული თეორიის საფუძველზე ნაჩვენებია, რომ გაბაშვილის ტექსტში ქალის ხმა წარმოდგენილია როგორც ინდივიდუალური გამოცდილება, ხოლო ეკრანიზაციაში იგი გარდაიქმნება კოლექტიური სოციალური ტრაგედიის ნაწილად. სტატია ამტკიცებს, რომ მიუხედავად ნარატიული და ესთეტიკური განსხვავებებისა, ორივე ნამუშევარში, ტექსტსა და ფილმში, მაგდანა რჩება ქალური სიმტკიცის, ღირსებისა და მორალური ძალის სიმბოლოდ.

საკვანძო სიტყვები: ეკატერინე გაბაშვილი; „მაგდანას ლურჯა“; გენდერული ანალიზი; ნეორეალიზმი; დედობის ნარატივი; სოციალური უსამართლობა.

* * *

შესავალი. გაბაშვილის მოთხრობა „მაგდანას ლურჯა“ ქართული რეალიზმის ერთ-ერთი ყველაზე ემოციური ნაწარმოებია. მასში დახატულია ქალის მძიმე ყოფა, გაჭირვება და ძალა, რომელიც მას ოჯახისა და შვილების გადასარჩენად ეძლევა. სწორედ ის ფაქტი, რომ მოთხრობის ავტორი ქალია, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს გენდერული კუთხით. ავტორი უშუალოდ ხედავს, განიცდის და ასახავს ქალის პოზიციას პატრიარქალურ და სიღარიბით დათრგუნულ საზოგადოებაში. მოთხრობის დაწერიდან 65 წლის შემდეგ, 1955 წელს, ორმა ახალგაზრდა ქართველმა კინორეჟისორმა გადაწყვიტა მისი ეკრანიზაცია. თენგიზ აბულაძისა და რეზო ჩხეიძის ერთობლივი ნამუშევარი იმდენად წარმატებული აღმოჩნდა, რომ კანის საერთაშორისო კინოფესტივალის მთავარი პრიზი - „ოქროს პალმის რტოც“ მოიპოვა. ამ ფილმით ახალი ეპოქა დაიწყო ქართულ კინოში. ეს იყო იტალიური ნეორეალიზმის თავისებური ქართული გამოვლინება, როცა ეკრანზე გამოჩნდა ნატურალურ გარემოში გადაღებული კადრები და მაყურებელმა შეუღამაზებელი რეალობა, საკუთარი პრობლემების მართლად ასახვა იხილა.

ბუნებრივად დაისმის კითხვა: ორმა ახალგაზრდა ქართველმა კინორეჟისორმა რატომ მაინცდამაინც „მაგდანას ლურჯა“ აირჩია გადასაღებად? ეს, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არჩევანი არ იქნებოდა. ორივე რეჟისორის მთელმა შემდგომმა შემოქმედებამაც დაადასტურა, რომ ისინი

შემთხვევით არასოდეს არაფერს ირჩევდნენ. „მაგდანას ლურჯას“ არჩევა, ჩვენი აზრით, მოთხრობის უდავო მხატვრულმა ღირსებებმა განსაზღვრეს. ამ მოთხრობაშიც შეულამაზებლად არის ასახული უბრალო ადამიანების ცხოვრება. მაღალმხატვრული ოსტატობით არის გადმოცემული არა მხოლოდ ამბავი, არამედ პერსონაჟთა ხასიათები და პორტრეტებიც. რაც მოთხრობის კინემატოგრაფიულობას განაპირობებს.

მთავარი: „პირველად იყო სიტყვა“, ოღონდ, ამ შემთხვევაში, ამ გამოთქმას ვიყენებთ არა სახარებისეული გაგებით არამედ პირდაპირი მნიშვნელობით. რომ არ არსებულიყო ეკ. გაბაშვილის მოთხრობა, ვერ შეიქმნებოდა ასეთი კინოშედეგი.

ორივე ნამუშევრის, მოთხრობისა და ფილმის მთავარი ხაზია ქალის მძიმე ყოფა და მისი ბრძოლა შვილების გადასარჩენად. „მაგდანა ჯერ ძლიერ ყმაწვილი დედაკაცი იყო, როდესაც ქმარი მოუკვდა და ოთხი უსუსური ბავშვი ხელზე ულუკმაპუროდ დარჩა“ (გაბაშვილი, 1989, გვ. 1).

კვლევის მეთოდები. კვლევის მეთოდოლოგია ეფუძნება შედარებით-სტრუქტურულ და ინტერმედიალურ ანალიზს, რომლებიც შერწყმულია გენდერულ კრიტიკასა და ნარატიოლოგიურ მიდგომასთან. ეს მეთოდები საშუალებას იძლევა გამოიკვეთოს ტექსტისა და ეკრანიზაციის ნარატიული, ესთეტიკური და იდეოლოგიური განსხვავებები, განსაკუთრებით ქალის სუბიექტობის ტრანსფორმაციის კონტექსტში.

მსჯელობა. ეკატერინე გაბაშვილის ტექსტისა და აბულაძე-ჩხეიძის ფილმის საერთო თემატური ღერძი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქალის მძიმე ყოფა და შვილების გადასარჩენად ბრძოლაა. ორივე შემთხვევაში, მაგდანა წარმოდგენილია როგორც მარტოხელა ქვრივი, დედა, რომელიც სოციალური უსამართლობისა და სიღარიბის პირობებში იბრძვის ღირსების შესანარჩუნებლად. „როდესაც ოთხი ბავშვის ტირილი: ‘დედა, პური, დედა, პურიო!’ – დღე და ღამე მოსვენებას არ აძლევდა და მშობელს გულს უფათრავდა“ (გაბაშვილი, 1987, გვ. 3). ორივე ნამუშევარში მაგდანა წარმოდგენილია როგორც ქალი, რომელიც მარტო, სოციალური მხარდაჭერის გარეშე, იბრძვის შვილების გადარჩენისთვის. სიღარიბე, შიმშილი და ყოველდღიური შრომა არა ფონურ, არამედ ნარატივის მამოძრავებელ ძალად გვევლინება. ამ თვალსაზრისით, ტექსტიც და ფილმიც ქალის არსებობას წარმოაჩენს როგორც მუდმივ ბრძოლას მძიმე ყოფასთან. მიუხედავად განსხვავებული გამომსახველობითი საშუალებებისა, ქალი რჩება ამბის მთავარ სუბიექტად. ტექსტში მისი შინაგანი განცდები სიტყვიერად არის გადმოცემული, ფილმში კი ეს ფუნქცია კამერის მზერას, მსახიობის მიმიკას, პლასტიკასა და მეტყველებას ეკისრება. ამგვარად, მიუხედავად მედიუმთა განსხვავებისა, ორივე ნამუშევარი ქალის გამოცდილებას აყენებს ნარატივის ცენტრში. მოთხრობასა და ფილმში ლურჯა არ არის მხოლოდ ცხოველი ან ყოფითი დეტალი. იგი ორივე შემთხვევაში სიმბოლურ დატვირთვას ატარებს და განასახიერებს იმედს, ღირსებასა და გადარჩენის შესაძლებლობას. მაგდანასთვის ლურჯა ნიშნავს არა მხოლოდ ეკონომიკურ შვებას, არამედ საკუთარი შრომის შედეგს და უფლებას ამ შრომის ნაყოფზე. „გათბო წყალი, გადაგლეჯილი და დაიარავებული ზურგი მოჰბანა, ნავთში გავლებული ჩვარი დააფარა, შეკრული კრიჭა გაუხსნა და ცივი წყალი ჩაასხა“ (გაბაშვილი, 1988, გვ. 8). აქ ჩანს ქალის სითბო და ზრუნვა – ლურჯა მხოლოდ ცხოველი აღარ არის, ის ხდება ოჯახის წევრი.

რაც შეეხება მენახშირეს, ის ორივე ნაწარმოებში წარმოაჩენს უსამართლობისა და ძალადობის სისტემას. იგი არის არა მხოლოდ ინდივიდუალური ბოროტი პერსონაჟი, არამედ სოციალური სტრუქტურის გამომხატველიც, რომელიც სუსტს ჩაგრავს და ძლიერს ამართლებს. ტექსტშიც და ფილმშიც მისი სიხარბე და სისასტიკე ქალის დაუცველობის ფონზე განსაკუთრებულად მკვეთრად იკვეთება. „ვერ წამართმევ, ვერა. ეს ჩემი ნაპოვნია, ჩემი გამოკვებილია... ჩემია, ჩემი, არ მომიპარავს. ... თვალებს გამოგწიწნი, თავს აქ მოვიკლავ და არ დაგანებებ კი!“ (გაბაშვილი, 1987, გვ. 15). ეს არის მაგდანას შეუპოვრობის მანიფესტი – საუკეთესო არგუმენტი ქალის ძალაზე სასაუბროდ.

ორივე ნამუშევარი აშკარად ატარებს სოციალური კრიტიკის ნიშნებს. სასამართლოს სცენა, მიუხედავად განსხვავებული შედეგისა, ორივე შემთხვევაში აჩვენებს, რომ სამართალი ქალის მხარეს არ დგას. ამგვარად, ტექსტიც და ფილმიც ერთხმად ამხელენ იმ საზოგადოებრივ სისტემას, სადაც ქალი ეკონომიკურად და სამართლებრივად დაუცველია.

მაგდანა, წიგშიც და ფილმშიც, წარმოდგენილია როგორც დედა, რომლის შინაგანი ძალა შვილების სიყვარულიდან მოდის. დედობა აქ არა მხოლოდ ბიოლოგიური ფაქტი, არამედ ეთიკური და სულიერი ღირებულებაა, რომელიც პერსონაჟის ქცევებს განსაზღვრავს. შვილების ტირილი „დედა, პური, დედა, პურიო! დღედაღამ მოსვენებას არ აძლევდა და მშობელს გულს უფათრავდა“ (გაბაშვილი, 1987, გვ. 3). ტექსტშიც და ფილმშიც მაგდანას მოქმედებები მთლიანად შვილების გადარჩენის სურვილით არის ნაკარნახევი.

მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტი XIX საუკუნის რეალიზმის ტრადიციას ეკუთვნის, ხოლო ფილმი XX საუკუნის ნეორეალიზმის ესთეტიკით არის გამსჭვალული, ორივე ნამუშევარს აერთიანებს რეალობის შეულამაზებლად წარმოჩენის სურვილი. სიღარიბე, შრომა და ტკივილი არ არის შერბილებული არც სიტყვით და არც კადრით.

ამრიგად, ტექსტისა და ფილმის მსგავსება არ შემოიფარგლება მხოლოდ სიუჟეტური პარალელებით. ისინი ერთიანდებიან თემატურად, სიმბოლურად და იდეოლოგიურად. ორივე ნამუშევარი ქმნის ქალის მძიმე ყოფის, დედობისა და სოციალური უსამართლობის ერთიან ნარატივს, რომელიც სოციალისტური ცვლილების მიუხედავად, არსებითად, უცვლელი რჩება.

საგულისხმოა, რომ ტექსტსა და ფილმს შორის არის არსებითი განსხვავებაც. ეკატერინე გაბაშვილის მოთხრობა სრულდება იმედიანი ტონით: ლურჯა რჩება მაგდანასთან, რაც მიუხედავად გადატანილი ტკივილისა, პერსონაჟს არსებობისა და მომავლის რწმენას უნარჩუნებს. ტექსტში ეს ფინალი ხაზს უსვამს ქალის შრომის შედეგიანობასა და მორალურ გამარჯვებას. „ბოლოს ოთხივე წივილ-კივილით ვირს მოეხვივნენ, ჰკოცნიდნენ, ზედ ახტებოდნენ და უაღერსებდნენ“ (გაბაშვილი, 1988, გვ. 21). ფილმში კი ფინალი ტრაგიკულია — სასამართლოს გადაწყვეტილების შემდეგ ლურჯას ართმევენ, რაც არა მხოლოდ მაგდანას პირადი მარცხია, არამედ სოციალური უსამართლობის სიმბოლური აქტიც. ამ ცვლილებით, რეჟისორები ამძაფრებენ სოციალური ტრაგედიის მასშტაბს და მაყურებელს ემოციური შოკის წინაშე აყენებენ.

მოთხრობაში მაგდანას ხმა მკაფიოდ ინდივიდუალურია. ავტორი მკითხველს აძლევს შესაძლებლობას, უშუალოდ შეიგრძნოს ქალის ტკივილი, შიში და შინაგანი ბრძოლა. ტექსტი კონცენტრირებულია ერთ ქალზე და მის პირად გამოცდილებაზე.

ფილმში კი მაგდანის ხმა ნაწილობრივ კოლექტივიზდება. მისი ტკივილი ხდება სიღარიბეში მცხოვრები საზოგადოების საერთო ტკივილის ნაწილი. „ოხ, ღმერთო, სად არის შენი სამართალი! მომხედე მე საცოდავს, ჩემს საბრალო ობლებს!“ (გაბაშვილი, 1988, გვ. 18). ქალის ინდივიდუალური ტრაგედია ეკრანზე გარდაიქმნება სოციალურ ალეგორიად, რაც საბჭოთა ეპოქის იდეოლოგიურ კონტექსტსაც ეხმიანება.

მოთხრობაში ბავშვები, ძირითადად, მაგდანის ტკივილისა და პასუხისმგებლობის სიმძიმის მაჩვენებლები არიან. ისინი ემოციურ ფონად ფუნქციონირებენ და დედის მდგომარეობას გამოკვეთენ.

ფილმში ბავშვები უფრო აქტიური სუბიექტები ხდებიან: ისინი ზრუნავენ ლურჯაზე, მონაწილეობენ მოქმედებაში და ქმნიან ემოციურ დინამიკას. ეს ცვლილება კინოს ვიზუალური ენის მოთხოვნებიდან გამომდინარეობს და მაყურებლის ემოციურ ჩართულობას ზრდის.

ტექსტში ემოციური დატვირთვა მიიღწევა სიტყვიერი აღწერით, შინაგანი მონოლოგებითა და ავტორის კომენტარებით. მკითხველი ქალის ტკივილს ენობრივი გზით ეზიარება. ფილმში კი ემოციური ინტენსივობა ვიზუალური ხერხებით იქმნება: კამერის ხანგრძლივი კადრები, მსახიობის

მიმიკა, მოძრაობის რიტმი და ღუმელი. ეს განსხვავება ტექსტიდან ეკრანზე ტრანსფორმაციის პროცესს წარმოაჩენს.

მოთხრობაში სოციალური გარემო, ძირითადად, მაგდანას პერსპექტივიდან ჩანს და საზოგადოება უფრო ინდიფერენტულ ძალად არის წარმოდგენილი. ფილმში სოციალური ფონი უფრო თვალსაჩინოა: სოფელი, ხალხი და გარემო ქმნის კოლექტიური ყოფის შთაბეჭდილებას. ამგვარად, ფილმი უფრო მკვეთრად გამოკვეთს საზოგადოებრივ პრობლემებს.

ტექსტში სასამართლო საბოლოოდ მაგდანის სასარგებლოდ სრულდება, რაც ქალის მორალურ გამარჯვებად შეიძლება ჩაითვალოს. ფილმში სასამართლო ხდება ტრაგედიის კულმინაცია: სამართალი არ აღსრულდება, რაც ქალის სისტემურ დაუცველობას უსვამს ხაზს.

ეკატერინე გაბაშვილის ტექსტში გენდერული პრობლემა ამკარად პერსონალიზებულია: მკითხველი ხედავს კონკრეტული ქალის გამოცდილებას პატრიარქალურ გარემოში.

ფილმში გენდერული პრობლემა უფრო ირიბად არის წარმოდგენილი და სოციალური პრობლემატიკის ნაწილად იქცევა. ქალი აღარ არის მხოლოდ გენდერული დისკრიმინაციის მსხვერპლი, არამედ სოციალური უთანასწორობის სიმბოლოა.

ამრიგად, ტექსტსა და ფილმს შორის განსხვავებები არა მხოლოდ სიუჟეტურ, არამედ იდეოლოგიურ და ესთეტიკურ დონეებზე ვლინდება. თუ გაბაშვილის მოთხრობაში ქალის ხმა ინდივიდუალური გამოცდილების ფორმით ჟღერს, ეკრანიზაციაში იგი გარდაიქმნება კოლექტიური სოციალური ტრაგედიის ნაწილად. ეს განსხვავება ნათლად აჩვენებს, როგორ მოქმედებს მედიუმის ცვლილება ნარატივის შინაარსსა და აქცენტებზე.

ამ განსხვავებებს განაპირობებს კინოს სპეციფიკა და ნეორეალისტური ესთეტიკა, რომლის მიხედვითაც რეალობა ეკრანზე შეულამაზებლად და მძაფრად უნდა წარმოჩნდეს.

ეკატერინე გაბაშვილის მოთხრობის მთავარი ღირსება ისაა, რომ ტექსტი ქალის თვალთაა დანახული. მაგდანა არ არის მეორეხარისხოვანი პერსონაჟი ან ფონური ფიგურა — იგი ნარატივის სუბიექტია. მისი ხმა წარმოადგენს ქალის ყოველდღიურ გამოცდილებას პატრიარქალურ საზოგადოებაში, სადაც სოციალური მხარდაჭერა პრაქტიკულად არ არსებობს.

ფემინისტური ლიტერატურული კრიტიკის თვალსაზრისით, მაგდანა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ქალი-სუბიექტი, რომელიც არ ეგუება სრულ პასიურობას. მიუხედავად იმისა, რომ იგი სისტემურ უსამართლობას საბოლოოდ ვერ ამარცხებს, ტექსტში მისი ბრძოლა წარმოადგენს წინააღმდეგობის აქტს. „მეც მივხვდი, რომ ყველაფერში გამარჯვება სიმარჯვესა და სიმხნევეზეა და ხმა ამოვიღე, მივიძარ-მოვიძარ“.

ამგვარად, მაგდანა ერთდროულად არის მსხვერპლიც და გმირიც — მსხვერპლი სოციალური სტრუქტურისა და გმირი საკუთარი სულიერი სიმტკიცით.

ფილმში ქალის პერსპექტივა გარკვეულწილად იცვლება. მაგდანა კვლავ რჩება სიუჟეტის ცენტრში, თუმცა მისი პირადი ტკივილი უფრო ფართო სოციალურ კონტექსტში ერთვება. საბჭოთა კინემატოგრაფიისთვის დამახასიათებელი კოლექტივიზმის პრინციპი აქ ნაწილობრივ ცვლის ქალის ინდივიდუალურ ხმას.

ვიზუალური ხერხები - ხანგრძლივი კადრები, დადლილი ნაბიჯები, ჩუმი ტკივილი მსახიობის სახეზე - ქმნიან ქალის ტრაგიკულ სახეს. კინო არ ლაპარაკობს ქალის ტკივილზე სიტყვებით, არამედ აჩვენებს მას, რაც ემოციურ ზემოქმედებას აძლიერებს.

დასკვნა. „მაგდანას ლურჯა“ წარმოადგენს უნიკალურ მაგალითს იმისა, თუ როგორ შეიძლება, ლიტერატურულ ტექსტში გაჟღერდეს ქალის ხმა და როგორ ტრანსფორმირდება იგი კინემატოგრაფიულ ენაში. ეკატერინე გაბაშვილის მოთხრობაში ქალი წარმოდგენილია როგორც ინდივიდუალური სუბიექტი, რომელიც საკუთარ ოჯახსა და ღირსებას იცავს, ხოლო ეკრანიზაციაში ეს ხმა უფრო ფართო სოციალური ტრაგედიის ნაწილად იქცევა.

გენდერული ანალიზი ცხადყოფს, რომ მიუხედავად განსხვავებული დასასრულისა და გამომსახველობითი ფორმებისა, მაგდანა ორივე შემთხვევაში რჩება ქალის სიმტკიცის, დედობისა და მორალური ძალის სიმბოლოდ. ტექსტსა და ფილმს შორის ტრანსფორმაცია არ აუქმებს ქალის ხმას. ის მხოლოდ ცვლის მის ჟღერადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა

აბულაძე, თ., ჩხეიძე, რ. (რეჟისორები). (1955). *მაგდანას ლურჯა* [მხატვრული ფილმი]. თბილისი: ქართული ფილმი.

გაბაშვილი, ე. (1987). *მაგდანას ლურჯა*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

ჩატმანი, ს. (1978). *სიუჟეტი და დისკურსი: ნარატიული სტრუქტურა მხატვრულ ტექსტსა და კინოში*. ითაკა: კორნელის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

THE TRANSFORMATION OF EKATERINE GABASHVILI'S *MAGDANA'S DONKEY* FROM TEXT TO SCREEN

Sopiko Chumburidze

Ph.D in Philology,

Akaki Tsereteli State University

Email: Sopiko.chumburidze@atsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4735-9078>

Abstract. The present study examines the transformation of Ekaterine Gabashvili's well-known short story *Magdana's Donkey* from literary text to cinematic screen not only from a cinematographic perspective but also— and more significantly—from a gender-oriented standpoint. The aim of the research is to reveal how the female narrative voice is altered in the process of cinematic interpretation of the literary text.

The short story was written in 1890, whereas the film adaptation was directed by Tengiz Abuladze and Rezo Chkheidze in 1955, under a radically different socio-political context. The study pays particular attention to the issues of women's social and economic vulnerability, the phenomenon of motherhood, and the impact of a patriarchal environment on a woman's fate. Based on gender theory, the analysis demonstrates that in Gabashvili's text the female voice is presented as an individual experience, while in the film adaptation it is transformed into part of a collective social tragedy. The article argues that despite narrative and aesthetic differences, in both the literary text and the film *Magdana* remains a symbol of feminine resilience, dignity, and moral strength.

Keywords: Ekaterine Gabashvili; *Magdana's Donkey*; gender analysis; neorealism; social injustice.

* * *

Introduction. Ekaterine Gabashvili's short story *Magdana's Donkey* is one of the most emotionally powerful works of Georgian realism. It portrays a woman's harsh living conditions, poverty, and the inner strength that enables her to struggle for the survival of her family and children. From a gender perspective, the fact that the author of the story is a woman acquires particular significance. Gabashvili directly observes, experiences, and represents a woman's position within a patriarchal society oppressed by poverty.

Sixty-five years after the story was written, in 1955, two young Georgian film directors decided to adapt it for the screen. The joint work of Tengiz Abuladze and Rezo Chkheidze proved to be highly successful, winning the main prize—the Palme d'Or—at the Cannes International Film Festival. This film marked the beginning of a new era in Georgian cinema. It represented a distinct Georgian manifestation of Italian neo-realism, characterized by location shooting and an unembellished depiction of reality, allowing audiences to see their own problems reflected truthfully on screen.

Naturally, the question arises: why did the two young Georgian directors choose *Magdana's Donkey* for adaptation? This choice was certainly not accidental. The later creative careers of both directors confirm that their artistic decisions were never random. In our view, the selection of *Magdana's Donkey* was determined by the story's undeniable artistic merits. The work offers an unadorned portrayal of ordinary people's lives and conveys not only the narrative itself but also the characters' psychological depth and portraits with remarkable artistic mastery—qualities that lend the story strong cinematic potential.

In this context, the phrase “In the beginning was the Word” may be invoked, not in its biblical sense, but in its literal meaning: without Gabashvili’s short story, such a cinematic masterpiece could not have been created.

The central thematic line of both the story and the film is a woman’s harsh existence and her struggle to save her children. As Gabashvili writes: “Magdana was still a very young woman when her husband died, leaving her with four helpless children and no bread to feed them.”

Research Methodology. The research methodology is based on comparative-structural and intermedial analysis combined with gender criticism and narratological approaches. These methods make it possible to identify narrative, aesthetic, and ideological differences between the literary text and its screen adaptation, particularly in the context of the transformation of female subjectivity.

Discussion. As noted above, the shared thematic axis of Ekaterine Gabashvili’s text and the Abuladze–Chkheidze film is a woman’s difficult life and her struggle to save her children. In both cases, Magdana is portrayed as a widowed single mother who fights to preserve her dignity under conditions of social injustice and poverty. The incessant cries of her children — “Mother, bread, mother, bread!” — torment her day and night and pierce her heart. In both works, Magdana stands alone, without social support, confronting hunger, poverty, and relentless labor, which function not merely as background elements but as driving forces of the narrative.

Despite differences in expressive means, the woman remains the central subject of the story in both media. In the literary text, her inner experiences are conveyed verbally, while in the film this function is assumed by the camera’s gaze, the actress’s facial expressions, bodily movements, and speech. Thus, despite the difference in media, both works place female experience at the center of the narrative.

In both the story and the film, the donkey, Lurja, is not merely an animal or a бытов detail; it carries symbolic meaning, embodying hope, dignity, and the possibility of survival. For Magdana, Lurja represents not only economic relief but also the tangible result of her labor and her right to its fruits. Her care for the wounded animal reveals maternal tenderness and compassion, transforming the donkey into a member of the family.

The charcoal burner character represents a system of injustice and violence in both works. He is not merely an individual villain but an embodiment of a social structure that oppresses the weak and legitimizes the strong. His greed and cruelty stand out sharply against the backdrop of Magdana’s vulnerability. Magdana’s defiant outcry—her refusal to surrender Lurja—serves as a manifesto of female perseverance and moral resistance.

Both works clearly exhibit features of social criticism. The courtroom scene, despite differing outcomes, demonstrates in both cases that justice does not stand on the woman’s side. Thus, both the text and the film expose a social system in which women are economically and legally unprotected.

Magdana is depicted in both the book and the film as a mother whose inner strength derives from love for her children. Motherhood here is not merely a biological fact but an ethical and spiritual value that determines the character’s actions. Her every decision is motivated by the desire to save her children.

Although the text belongs to the realist tradition of the nineteenth century and the film is imbued with the aesthetics of twentieth-century neorealism, both share a commitment to the unembellished portrayal of reality. Poverty, labor, and suffering are not softened either by words or by images.

Thus, the similarity between the text and the film extends beyond plot parallels. They converge thematically, symbolically, and ideologically, creating a unified narrative of female hardship, motherhood, and social injustice that remains essentially unchanged despite shifts in social context.

At the same time, significant differences exist between the text and the film. Gabashvili's story ends on a hopeful note: Lurja remains with Magdana, preserving her faith in life and the future. This ending emphasizes the productivity of female labor and moral victory. In contrast, the film's ending is tragic: Lurja is taken away following the court's decision, symbolizing not only Magdana's personal defeat but also systemic social injustice. By altering the ending, the directors intensify the scale of social tragedy and confront the audience with emotional shock.

In the literary text, Magdana's voice is distinctly individual. The reader is invited to directly experience her pain, fear, and inner struggle. The narrative is concentrated on a single woman and her personal experience. In the film, however, Magdana's voice becomes partially collectivized; her suffering turns into a shared pain of the impoverished community. Her individual tragedy is transformed into a social allegory, resonating with the ideological context of the Soviet era.

Children in the story primarily function as indicators of Magdana's burden and responsibility, whereas in the film they become more active agents, participating in the action and enhancing emotional dynamics—an adjustment dictated by the visual language of cinema.

Emotional intensity in the text is achieved through verbal description, inner monologues, and authorial commentary, while the film relies on visual techniques such as prolonged shots, facial expressions, movement, and silence. This contrast illustrates the process of transformation from text to screen.

In the story, the social environment is mainly seen through Magdana's perspective, with society depicted as an indifferent force. In the film, the social background is more pronounced: the village, its people, and the environment create an impression of collective existence, thus emphasizing social problems more sharply.

From a gender perspective, Gabashvili's text presents the problem in a personalized manner, focusing on the experience of a specific woman in a patriarchal environment. In the film, the gender issue is more indirectly represented and becomes part of broader social problematics, turning the woman into a symbol of social inequality.

Conclusion. *Magdana's Donkey* represents a unique example of how a female voice can be articulated in a literary text and how it is transformed into cinematic language. In Gabashvili's short story, the woman appears as an individual subject who defends her family and dignity, while in the film adaptation her voice becomes part of a broader social tragedy.

Gender analysis demonstrates that despite differences in endings and modes of expression, Magdana remains in both works a symbol of female resilience, motherhood, and moral strength. The transformation from text to screen does not erase the woman's voice; it merely alters its resonance.

References

- Abuladze, T., & Chkheidze, R. (Directors). (1955). *Magdana's Donkey* [Feature film]. Tbilisi: Georgian Film.
- Gabashvili, E. (1987). *Magdana's Donkey*. Tbilisi: Soviet Georgia.
- Chatman, S. (1978). *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca: Cornell University Press.

ბედისწერის ფენომენისათვის ლაზურ ჯადოსნურ ზღაპრებში

ციალა ნარაკიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის
ფოლკლორის, დიალექტოლოგიისა და
ემიგრანტული ლიტერატურის კვლევის
განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი
ელ. ფოსტა: tsiala.narakidze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6862-5977>

აბსტრაქტი. ნაშრომში საუბარია სოფელ სარფში მცხოვრები ლაზებისგან ჩაწერილი ზღაპრების მნიშვნელობაზე, რაც საშუალებას გვაძლევს, სრულყოფილი წარმოდგენა შევიქმნათ ლაზური საზღაპრო ეპოსის განვითარების შესახებ. ძირითადად გაანალიზებულია ის ჯადოსნური ზღაპრები, სადაც საუბარია ბედისწერასა და მისი ზებუნებრივი, ადამიანური გონებისადმი მიუწვდომელი ძალის შესახებ.

ნაშრომში განხილულ ჯადოსნურ ზღაპრებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ხალხური ეპოსის ეს უბანიც, ზეპირსიტყვიერ სხვა ჟანრებთან ერთად, საერთო ქართველურია და მათ პარალელები ეძებნებათ ჩვენი ქვეყნის სხვა კუთხეებშიც.

საკვანძო სიტყვები: ხალხური, ლაზური, ჯადოსნური, ზღაპარი, ბედისწერა.

* * *

შესავალი. ლაზური ხალხური საზღაპრო ეპოსი თემატურად ძალზე მდიდარი და მრავალფეროვანია; მათში წინა პლანზეა წამოწეული ის თემები და მოტივები, რომლებიც ლაზეთის ისტორიისა და ყოფისთვის არის დამახასიათებელი.

ლაზებმა გულმართლად გადმოსცეს მათი შეხედულებანი საზოგადოებაზე, ხალხთა ურთიერთობაზე, სიკეთესა და ბოროტებაზე და ყველა იმ ზნეობრივ, თუ მანკიერ თვისებებზე, რაც იმთავითვე სდევს ყოველ საზოგადოებას და აფერხებს, ან ხელს უწყობს მის განვითარებას.

ლაზურ ხალხურ საზღაპრო ეპოსში მდიდრულადაა შემორჩენილი ზღაპრებში თავჩენილი ყველა ფენომენი, თუმცა ამჟამად განვიხილავთ ერთ-ერთ თვალსაჩინო მოვლენას – ბედისწერით დასაზღვრულობას, რაზედაც აგებულია არაერთი ჯადოსნური ლაზური ზღაპარი.

მეთოდოლოგია. აღნიშნული კვლევიდან გამომდინარე, გამოვიყენეთ ემპირიული მასალის მოპოვებისათვის ფოლკლორში ნაცადი ყველა ხერხი, ასევე, ანალიზისა და შედარების მეთოდი.

მსჯელობა. ლაზურ ზეპირსიტყვიერებაში, განსაკუთრებით კი ჯადოსნურ საზღაპრო ეპოსში, შემორჩენილია ბედისწერისა და წინასწარმეტყველური სიზმრის რწმენა, რაც მჭიდროდ უკავშირდება ბედის, ბედისწერის რწმენას.

„მსოფლიოს თითქმის ყველა ხალხის რწმენა-წარმოდგენაში ბედი (იღბალი, სვე, წერა) წარმოიდგინება ზებუნებრივ, ადამიანური გონებისთვის მიუწვდომელ ძალად, რომელიც წინასწარ,

დაბადებამდე განსაზღვრავს ადამიანის ცხოვრებას, გარდაუვალია და თავს ვერავინ აარიდებს“ (შიოშვილი, 2002: 134).

მსოფლიოს უძველეს ხალხთა მსოფლმხედველობის თანახმად, ბედი განაგებს ყოველივე ცოცხალსა და არაცოცხალს ბუნებაში. ანტიკურ მითოლოგიაში უზენაესი ღმერთებიც კი ბედის მონა-მორჩილები არიან; ...„ბედთან თვით ღმერთებიც კი ომობენო“ – ამბობდა პლატონი (გორონი, 1990:301). ამდენად, ამგვარი მსოფლგაგების თანახმად, ამაოა ადამიანის ყოველგვარი მცდელობა, შეცვალოს ბედისწერა, რადგანაც მისი ცხოვრების ყოველი დეტალი იმთავითვე დასაზღვრულია ბედისწერით, რასაც ვერავინ გაექცევა. ართურ შოპენჰაუერის იდეალისტური თვალთახედვით, ადამიანთა მისწრაფება ბედნიერებისადმი ამაოა, მას განაგებს ბედი, რომელიც „ქეჩოში ჩაგვავ-ლებს ხელს და გვიჩვენებს, რომ ჩვენდათავად არაფერიც არ შეგვიძლია, არამედ თვითონ განაგებს ყოველივეს“ (შოპენჰაუერი, 1994: 48).

სამყაროს კანონზომიერებათა შეცნობის ხანიერ გზაზე ადამიანის გონებამ ბედის მრავალნაირი ხატება შექმნა და ეს, თითქოსდა უხილავი, ძალა პერსონიფიცირებულიც კი გახდა. ამის მაგალი-თებია ქართული ხალხური ზღაპრები: „ბედი და იღბალი“, „ბედი“, „ბედის ჩამოსვლა დედამიწაზე“ და სხვა (ნარაიძე, შიოშვილი, 2015: 44).

ლაზურ საზღაპრო ეპოსში გავრცელებული ზღაპრებიც „კისმეტი“ („ყისმეთი“), „იგბალი“ („იღბა-ლი“), „ბედი დო იგბალი“ („ბედი და იღბალი“) და სხვა ბედისწერით დასაზღვრულობის აუცილებ-ლობაზეა აგებული.

საყურადღებოა, რომ ზეპირსიტყვიერებაში ბედისწერას უშუალოდ უკავშირდება სიზმრის ფენომენი, რაც „ქვეცნობიერ სფეროს ემპირიულ ყოფასთან აკავშირებს“ (შიოშვილი, 2002: 138).

მსოფლიოს მრავალი ხალხის რელიგიურ-კულტურულ ყოფაში სიზმარს საკომუნიკაციო-პრო-ფილაქტიკური მნიშვნელობა ენიჭება; იგი მატერიალური რეალობის მიღმა არსებულ სამყაროსთან კავშირის საშუალებად არის დასახული. ამდენად, მიჩნეულია, რომ „სიზმრიდან გამოტანილმა აზრ-მა ხორცმესხმა უნდა პოვოს; ასეთია მოვლენათა სვლის ლოგიკური ხაზი ...ერთადერთი, რისი წყა-ლობითაც მოკვდავი თავისი მომავლის ამოხსნას ახერხებს, სიზმარია“ (არაბული, 1999: 10).

წინასწარმეტყველური სიზმრები ძალზე ხშირია, ქართულ ხალხურ საზღაპრო ეპოსშიც. მიუ-ხედავად იმისა, რომ ხალხური სიტყვიერება და მით უფრო - მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ჟანრი - ზღაპარი იცნობს სიკეთისმომტან, კეთილბოლოიან სიზმრებს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში სიზმრისეული ბედისწერის აღსრულება უფრო ხშირია; სწორედაც, ამ ფენომენის წარმოჩენას ემსახურება წინამდებარე ნაშრომი ლაზური ჯადოსნური საზღაპრო ეპოსის მაგალითებზე, რაც ერთ-ერთი უძველესი ქართველური ტომის არქაულ რწმენა-წარმოდგენათა ნათელი დემონსტრირებაა.

ლაზური ჯადოსნური ზღაპარი „კისმეტი“, რომელიც 1982 წელს ჩავიწერე სოფელ სარფში, მოგვითხრობს: ხელმწიფის ახალშობილ გოგონას მათხოვარმა უწინასწარმეტყველა, ასაკიან კაცს მისთხოვდებო. ხელმწიფის ცოლსაც გამუდმებით ესიზმრებოდა, რომ მისი ქალიშვილის ბედი მათი ასაკოვანი არაბი მსახურია და დარდისგან ლოგინად ჩავარდა. ექიმები ვერაფერს შველოდნენ. ერთმა ექიმმა წამალი მიასწავლა:

„ – მქუას თოლინა გÁულენ ემეის ქამი ენ“ („...მზის თვალი რომ ჩადის, იქ არის წამალიო“).

წამლის მოსატანად გაგზავნეს არაბი მსახური. გზად მოხუცებული კაცი შეხვდა და უკან დააბრუნა, უთხრა:

„ – დაწერილი არ დაიშლებაო“.

არაბმა წყაროსთან დაისვენა, წავიხემსებო. ხელები დაიბანა და გათეთრება დაეწყო, პირი დაი-ბანა და მთლიანად გათეთრდა. ხელმწიფესთან მისული არაბი ვერ იცნეს; მოხუცის დანაბარები რომ უთხრა, ქალიშვილი მიათხოვეს.

ამ ზღაპრის ვარიანტს იცნობს აჭარის ზეპირსიტყვიერებაც. ერთ-ერთი ნარატივის სახელწოდებაა „მუსა ფელამბერი“ (ბსკიფა, საქმე №135: 87). ლაზი მეზღაპრისეული სენტენციის გამოხატულებაა: „ბედი არ შეიცვლება“.

მუსა ფელამბერს ძალიან ლამაზი გოგო ჰყავს. ქვეყანას მოივლის მამა და ეძებს კარგ სასიძოს, მაგრამ გოგო-ბიჭის ბედისმქედელმა კაცმა უთხრა, რომ მისი გოგოს ბედი მისივე მეყაზ-მეხატე მწყემსი იყო. მუსამ გადაწყვიტა თავიდან მოეცილებინა ეს მეხატე მწყემსი და გაგზავნა ღმერთთან ქაღალდზე ბეჭდის დასასმელად. ამ დავალების შესრულებისას ეს ბიჭი გამდიდრდა, გალამაზდა და დაბრუნდა ოქროთი დატვირთული ერთი აქლემით.

ყოფილი მეხატე არ ეახლა მუსა ფელამბერს, ააშენა დიდებული სასახლე და შემდეგ ითხოვა მუსას გოგო. სასიძამრომ ვერ იცნო თავისი გამდიდრებული მეხატე სიძე, მაგრამ, როცა მოიკითხა ვინაობა, სიძემ უჩვენა ღმერთთან მისი გატანებული ქაღალდი. მიხვდა გოგოს მამა, ვინც იყო მისი სიძე, თავში ხელი შემოირტყა და თქვა:

„– მე ღმერთი გავანაწყენე: თურმე იღბალს არაფერი ეშველება, იღბალი არ შეიცვლებაო“.

სოფელ სარფში ჩაწერილი ზღაპარი „იგბალი“ („იღბალი“) „ბედისმწერლებს“, ანუ ზოგადქართულ ფოლკლორში ცნობილ „წერა-მწერლებს“ წარმოგვიჩენს. ლაზთა რწმენა-წარმოდგენების თანახმად, ისინი ზღვის ფსკერზე მდებარე სახლში ბინადრობენ და ჩაქურჩის (უროს) დარტყმით ახალდაბადებულ ბედს ქედავენ. სწორედ, მათგან გაიგო ხელმწიფის ცოლმა თავისი მაზლის მომავალი საბედოს შესახებ. ზღაპარი მოგვითხრობს, რომ მეფის ძმა დასაქორწილებელი იყო და არც ცდილობდა დაოჯახებას. ხელმწიფის ცოლმა, რომელიც კეთილი ადამიანი იყო, წელზე ჯაჭვი მოიბა, ზღვის ფსკერზე ჩავიდა და იმ სახლში შევიდა. დაინახა, რომ ორი კაცი ჩაქურჩს ცარიელ ადგილზე აკაკუნებდა.

„– ეს რა არის, რას აკეთებთ?“ – იკითხა.

„– კაცი რომ დაიბადება, იმის ბედს ვქედავთო,“ – უთხრეს კაცებმა.

ხელმწიფის ცოლმა მაზლის ბედის ამბავი იკითხა.

„შორს, იმ გორის უკან, ერთი გოგონა დაიბადება და იმის საბედო ის არისო,“ – უთხრეს.

მართლაც, დიდი თავგადასავლის შემდეგ, ბედის მქედლების ნათქვამი აღსრულდა; ზღაპრის ბოლო აკორდიც ეს არის: „კისმეტი ვარ ნიჭკიეტენა“ („ბედი არ დაიჭრება“). ლაზი სახალხო მთქმელისეული ეს დასკვნა ზოგადქართული (ზოგადკაცობრიულიც) მსოფლმხედველობის გამოხატულებაა.

ბედისწერის ფენომენტთან დაკავშირებით საინტერესოა ზღაპარი „ბედ-იგბალი“ („ბედ-იღბალი“), რომელიც ჩაიწერა სარფში ლაზური ფოლკლორის მკვლევარმა, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორმა ზურაბ თანდილაშვილმა (თანდილაშვილი, 1970: 71), წინასწარმეტყველს ჰკითხეს:

„– არსებობს თუ არა ბედ-იღბალიო?“

წინასწარმეტყველმა უპასუხა:

„– ღმერთი ადამიანს დაბადებისთანავე დაუწერს ყველაფერს, ეს არის ბედ-იღბალი და იგი ყველას ზუსტად უსრულდებაო.“

ამას ყური მოჰკრა ერთმა არწივმა, სოფლიდან გაიტაცა ქალიშვილი, წაიყვანა უკაცრიელ კუნძულზე და დასვა ძალიან მაღალი ხის კენწეროზე, სადაც ადამიანები ვერ აღიოდნენ. საჭმელ-სასმელს არ აკლებდა, კარგად უვლიდა.

„– თუ წინასწარმეტყველის ნათქვამი სწორია, ამ ქალიშვილის იღბალი აქაც მოვაო“ – ფიქრობდა არწივი.

ერთ-ერთი ქვეყნის ხელმწიფის შვილი, მოგზაურობის დროს, მოადგა ამ უკაცრიელ კუნძულს; დაინახა ხეზე ქალიშვილი და მოეწონა.

გოგონას ეშმაკობითა და დახმარებით ვაჟი აღმოჩნდა ხის კენჭეროზე, გოგონას ცოლობა სთხოვა და ისიც დაეთანხმა. არწივმა რომ დაინახა ხეზე ასული ვაჟი, დარწმუნდა, რომ ბედ-იღბალი, მართლაც, არსებობს, ქალ-ვაჟი ზურგზე შეისვა და გაფრინდა მეფის სამფლობელოსკენ, საიდანაც ის ვაჟი იყო მოსული.

განხილული ლაზური საზღაპრო ეპოსის ნიმუშები მოწმობს, რომ ბედისწერით დასაზღვრული აუცილებლად უნდა აღსრულდეს, ადამიანს არ ძალუძს მისთვის წინააღმდეგობის გაწევა.

დასკვნა. ამრიგად, ლაზური ხალხური საზღაპრო ეპოსიც, მსოფლიოს სხვა ხალხთა ზღაპრებისა თუ სხვა ჟანრის ფოლკლორული ნიმუშების დარად, ადასტურებს სიზმრებითა თუ ბრძენთა გუმანით ნაწინასწარმეტყველებებით ბედისწერის აუცილებელ აღსრულებას. ეს ფენომენი კი საუკუნეთა განმავლობაში სისტემად ჩამოყალიბებულ მსოფლმხედველობად იქცა. სწორედაც, ხალხის მიერ ამ პრობლემის რეალისტურად გააზრების ნიმუშებია ჩვენს მიერ მოხმობილი ლაზური ხალხური ზღაპრებიც, რომლებიც ამ თვალსაზრისით გენეტიკურ კავშირშია ხალხურ ფოლკლორულ ლირიკასთან:

კაცი რომ დაიბადება
თვისა და წლისა სავალსა,
ღმერთი მაშინვე დაუწერს
თავის თავგადასავალსა.
(ქ.ხ.პ., 1984: 17)

გამოყენებული ლიტერატურა:

- არაბული, 1999 – ამირან არაბული, „ბედის გაგება ქართულ ფოლკლორში“ – ჟ. „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. XX, თბილისი, 1999;
- Горан, 1990 – В. П. Горан, Древнегреческая Мифологема Судьбы, Новосибирск, 1990;
- თანდილავა, 1970 – ზურაბ თანდილავა, „ლაზური ზღაპრები“, თბილისი, 1970;
- ნარაკიძე, შიოშვილი, 2015 – ციალა ნარაკიძე, თინა შიოშვილი, „სარფი“, ბათუმი, 2015;
- ქ.ხ.პ., 1984 – ქართული ხალხური პოეზია, ტ. XI, თბილისი, 1984;
- შიოშვილი, 2002 – თინა შიოშვილი, „ქართული ფოლკლორის ზნეობრივი სამყარო“, წიგნი I, თბილისი, 2002;
- შოპენჰაუერი, 1994 – არტურ შოპენჰაუერი, „ცხოვრებისეული სიბრძნის აფორიზმები“, თბილისი, 1994.

FOR THE PHENOMENON OF FATE IN LAZIAN MAGICAL TALES

Tsiala Narakidze

*Researcher at the Department of Folklore,
Dialectology and Emigrant Literature Research of
Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University
Email: tsiala.narakidze@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6862-5977>*

Abstract. The work discusses the significance of fairy tales recorded from the Laz people living in the village of Sarpi. It allows us to form a complete picture of the development of Lazian fairy tale epic. The analysis mainly focuses on magical tales that talk about fate and its supernatural power, inaccessible to the human mind.

An examination of the magical tales discussed in the work reveals that this area of folk epic, along with other oral genres, is Common-Kartvelian and parallels can be found in other parts of our country as well.

Key words: folk, Lazian, magical, fairy tale, fate.

* * *

Introduction. The Lazian folk tale epic is thematically very rich and diverse; they foreground themes and motifs that are characteristic of the history and existence of the Laz people. Laz people sincerely expressed their views on society, relations between peoples, good and evil, and all those moral or vices that haunt every society from the very beginning and hinder or promote its development.

All the phenomena mentioned in fairy tales are richly preserved in the Lazian folk tale epic, however, we are currently discussing one of the most prominent phenomena – predestination, on which many magical Lazian tales are built.

Methodology: Based on the above research, we used all methods to obtain empirical material in folklore, as well as the method of analysis and comparison.

Discussion: In Laz verbal folklore, especially in the magical fairy tale epic, the belief in fate and prophetic dreams has been preserved, which is closely related to the belief in fate and destiny.

„In the beliefs and representations of almost all peoples of the world, fate (luck, destiny) is imagined as a supernatural force, inaccessible to the human mind, which determines a person's life in advance, before birth, is inevitable and no one can avoid it“ (Shioshvili, 2002:134).

According to the worldview of the world's most ancient peoples, fate governs all living and non-living things in nature. In ancient mythology, even the supreme Gods are slaves to fate; ...„Even the Gods themselves are at war with fate“ – said Platon (Goroni, 1990:301). Thus, according to this worldview, any attempt by a person to change their destiny is futile, since every detail of their life is predetermined by a destiny that no one can escape. According to Arthur Schopenhauer's idealistic view, human striving for happiness is futile, it is ruled by fate, which „puts us in the lurch and shows us that we can do nothing of ourselves, but that it itself rules everything“ (Schopenhauer, 1994:48).

In the course of its long journey of understanding the laws of the universe, the human mind has created many images of fate, and this seemingly invisible force has even become personified. Examples of this are Georgian folk tales: „Fate and Luck“, „Fate“, „The Arrival of Fate on Earth“ and others (Narakidze, Shioshvili, 2015:44).

The tales spread in the Lazian tale epic, such as „Kismet“ („Fate“), „Igbali“ („Luck“), „Bedi do Igbali“ („Fate and Luck“) and others, are also built on the necessity of being determined by fate.

It is noteworthy that in verbal folklore, fate is directly related to the phenomenon of dreams, which „connects the subconscious sphere with empirical existence“ (Shioshvili, 2002:138).

In the religious and cultural life of many peoples around the world, dreams are given a communicative and prophylactic significance; they are seen as a means of connecting with the world beyond material reality. Thus, it is believed that „the idea derived from a dream must find embodiment; such is the logical line of events...the only thing thanks to which a mortal manages to unravel his future is a dream“ (Arabuli, 1999:10).

Prophetic dreams are very common, even in Georgian folk tale epics. Although folk literature, and especially one of its most important genres - fairy tale, is familiar with dreams that bring good fortune and have a happy ending, in most cases the fulfillment of a dream's destiny is more common; This work, based on the examples of the Lazian magical fairy tale epic, serves to illustrate this phenomenon, which is a clear demonstration of the archaic beliefs and representations of one of the most ancient Kartvelian tribes.

The Lazian magical tale „Kismet“, which I recorded in 1982 in the village of Sarpi, tells the story: A beggar predicted to the King's newborn daughter that she would be married to an older man. The king's wife also constantly dreamed that her daughter's fate was their elderly Arab servant, and she fell into bed from grief. The doctors couldn't do anything. One doctor taught them medicine:

„ – Mzhuas toline gulen emeis tchami en“ („... Where the sun's eye sets, there is the medicine“).

An Arab servant was sent to bring the medicine. On the way, he met an old man, who turned him back, saying:

„ – What is written will not be destroyed“.

The Arab servant rested at the spring to eat. He washed his hands and began to whiten, washed his face and became completely white. They did not recognize the Arab servant who had come to the king; when he told them the old man's words, they married him to the King's daughter.

A variant of this tale is also known in a verbal folklore of Adjara. One of the narratives is titled „Musa Peghamberi“ (BSKIPA, Case №135:87). An expression of the Lazian fairy tale sentence is: „fate will not change“.

Musa Peghamberi has a very beautiful daughter. The father travels the country looking for a good bride, but the fortune teller tells him that his daughter's fate is his own geese shepherd. Musa decided to get rid of this geese shepherd and sent him to God to put his seal on the paper. While completing this task, this boy became rich, handsome, and returned with a camel loaded with gold.

The former geese shepherd did not come to Musa Peghamberi, built a magnificent palace and then asked for Musa's daughter. The future father-in-law did not recognize his wealthy geese shepherd son-in-law, but when he asked his identity, the son-in-law showed him the paper he had taken to God. The girl's father understood who was her son-in-law, wrapped his hand around his head and said:

„ – I offended God: It turns out that nothing helps luck, luck will not change“.

The fairy tale „Igbali“ („Fortune“), recorded in the village of Sarpi, introduces us the „fate-tellers“, or „destiny-writers“ known in common Georgian folklore. According to Laz beliefs, they live in a house at the bottom of the sea and shape the fate of newborns with the blow of a hammer. Exactly from them king's wife heard about her son-in-law's future fate. The tale tells us that the king's brother was unmarried and did not even try to get married. King's wife, who was a kind person, put a chain around her waist, went down to the bottom of the sea and entered that house. She saw two men tapping a hammer on an empty spot.

„ – What is this, what are you doing?“ – she asked.

„ – When a man is born, we decide his fate,“ – the men told her.

King's wife asked about her son-in-law's fate.

„Far away, behind that hill, a girl will be born and she is his destiny,“ – they told her.

Indeed, after a great adventure, what the fortune tellers had said came true; The last chord of the fairy tale is this: „Kismet i var nitchkietenya“ („Fate will not be cut“). This conclusion, according to the Laz public speaker, is an expression of the common Georgian (and also common human) worldview.

The tale „Bed-igbali“ („Luck“), which was recorded in Sarpi by Zurab Tandilava, a researcher of Laz folklore and Doctor of Philological Sciences (Tandilava, 1970:71), is interesting in connection with the phenomenon of fate.

The prophet was asked:

„ – Is there such a thing as luck?“

The prophet replied:

„ – God writes everything down for a person at birth, this is fate, luck and it will come true for everyone.“

An eagle overheard this, kidnapped the girl from the village, took her to a deserted island and placed her at the very high top of the tree, where people could not climb. She was not lacking for food or drink and an eagle was taking good care of her.

„If what the prophet said is true, this girl's luck will come here too,“ thought the eagle.

The son of the king of one of countries, while traveling, came upon this deserted island; he saw a girl on a tree and fell in love with her.

With the girl's cunning and help, the son found himself at the top of the tree, asked the girl to marry him and she agreed. When the eagle saw the boy climbing the tree, it was convinced that luck really exists, so it put the boy and the girl on its back and flew to the king's domain, from where the boy had come.

The considered examples of the Lazian tale epic prove that what is destined must be fulfilled and a person is unable to resist it.

Conclusion: Thus, the Lazian folk tale epic, like the tales of other peoples of the world or folklore samples of other genres, confirms the inevitable fulfillment of destiny through dreams or the predictions of wise men. This phenomenon has become a worldview that has been systematically formed over the centuries. The Lazian folk tales we have mentioned are precisely examples of people's realistic understanding of this problem, which in this sense are genetically related to folklore lyrics:

When a man is born
in the month and year,
God immediately writes
his destiny as well.
(G.F.P., 1984:17)

References:

- Arabuli, 1999 – Amiran Arabuli, „Understanding Fate in Georgian Folklore“ – Journal „Literary Searches“, XX, Tbilisi, 1999;
- Goran, 1990 – V. P. Goran, Ancient Greek Mythologem of Fate, Novosibirsk, 1990;
- Tandilava, 1970 - Zurab Tandilava, „Lazian Tales“, Tb., 1970;
- Narakidze, Shioshvili, 2015 - Tsiala Narakidze, Tina Shioshvili, „Sarpi“, Batumi, 2015;
- G.F.P., 1984 – Georgian Folk Poetry, XI, Tbilisi, 1984;
- Shioshvili, 2002 – Tina Shioshvili, „The Moral World of Georgian Folklore“, Book I, Tbilisi, 2002;
- Schopenhauer, 1994 – Arthur Schopenhauer, „Aphorisms of Life's Wisdom“, Tbilisi, 1994.

ფოლკლორულ ჟანრთა გენეტიკური კავშირისათვის (ანდაზა, აფორიზმი, ფილოსოფიური ლექსი)

თინა შიოშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის პროფესორი

ელ-ფოსტა: tina.shioshvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4745-9260>

თამარ მაჭუტაძე

ფილოლოგიის დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: t.matchutadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5709-9764>

აბსტრაქტი. ხელოვნების ნებისმიერი დარგისათვის, უაღრესი სოციალურობის გამო, უცხოა კარჩაკეტილობა; ეს მით უფრო ითქმის ზეპირსიტყვიერებაზე, რომლის უმთავრესი სპეციფიკაა კოლექტიურობა - მრავალთა გულისთქმის გადმოცემა და სოცუმის ყველა ფენის სულიერ ქურაში გამოწრთობა, რაც ფოლკლორულ შემოქმედებაში ჟანრთა შორის გენეტიკურ კავშირში ვლინდება.

ხალხურ სიტყვიერებაში ჟანრთა შორის გენეტიკური კავშირის მკაფიო მაგალითებია ანდაზასა და პოეზიის სხვადასხვა სახეებს, ანდაზასა და იგავ-არაკს, ანდაზასა და სიტყვის მასალას, თიბვის ლექს-სიმღერებსა და სამგლოვიარო პოეზიას, საგმირო და საისტორიო, საგმირო-საისტორიო და სამგლოვიარო ზეპირსიტყვიერებას, ლეგენდას, თქმულებასა და გადმოცემას, მითსა და ლეგენდას შორის მრავალმხრივ სარგო ტრადიციული ურთიერთმიმართება, რაც ვლინდება გენეტიკური კავშირის მქონე ჟანრის ნაწარმოებთა ცალკეული ეპიზოდებისა და მოტივების ურთიერთშერწყმის სახით.

ფოლკლორულ ჟანრთა შორის გენეტიკური კავშირის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა ანდაზა-აფორიზმებსა და ხალხურ ფილოსოფიურ ლრიკას შორის ურთიერთმიმართების საკითხი, რასაც ეძღვნება წინამდებარე ნაშრომი.

საკვანძო სიტყვები. ფოლკლორი, გენეტიკური კავშირი, ანდაზა. აფორიზმი, ანექდოტი, ფილოსოფიური ლირიკა.

* * *

შესავალი. მსოფლიოს ყველა ხალხის, და მათ შორის ქართველთა, ზეპირსიტყვიერებამ განვითარების დიდი გზა განვლო. ამ გზაზე, მრავალ სხვა ფენომენთან ერთად, ჟანრებს შორის ჩამოყალიბდა გენეტიკური კავშირი, რაც სიტყვიერი ხელოვნების მრავალსაუკუნოვანი დარგების „ზეპირმა ტრადიციამ და უწყვეტმა შემოქმედებითმა პროცესმა განაპირობა“ (სიხარულიძე, 1964: 279). ამ პროცესში, სრულიად ბუნებრივად, ამა თუ იმ ჟანრის ფოლკლორული ნაწარმოები, მიუხედავად მისი გენეზისისა, ხშირად პოლიფუნქციის მატარებლად გვევლინება და სხვა ჟანრებსაც უკავშირდება. ამგვარი ვითარება გვაქვს საგმირო და საისტორიო, საგმირო-საისტორიო და სამგლოვიარო ზეპირსიტყვიერებაში, შრომისა (მთიბღურები) და სამგლოვიარო პოეზიაში, ლეგენდაში,

თქმულებასა და გადმოცემაში, მითსა და ლეგენდაში, ანდაზასა და სიტყვის მასალებში, ანდაზასა და აფორიზმში, ანდაზასა და პოეზიის სხვადასხვა სახეობებში, ანდაზასა და იგავ-არაკებში და სხვა, რაც მრავალმხრივ სარგო ტრადიციული ურთიერთმიმართებაა და ვლინდება გენეტიკური კავშირის მქონე ჟანრის ნაწარმოებთა ცალკეული ეპიზოდებისა თუ მოტივების ურთიერთშერწყმის სახით.

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებულია აღწერითი, შედარება-შეპირისპირებითი, კრიტიკული ანალიზის, სინთეზის მეთოდები.

მსჯელობა. ფოლკლორულ ჟანრთა შორის გენეტიკური კავშირის თავალსაზრისით მეტად საინტერესოა ანდაზა-აფორიზმებსა და ხალხურ ფილოსოფიურ ლირიკას შორის ურთიერთმიმართების პრობლემა. საყურადღებოა ისიც, რომ ძალიან ხშირად ქართული ხალხური ანდაზა სხვადასხვა სახის საანდაზო ლექსად გარდაიქმნება, ძალზე ხშირად კი – ფილოსოფიურ სტრიქონებად, რამდენადაც ხალხური პარემიის შემგონებლობა-სენტენცია იგივე საუკუნოვანი გამოცდილების მქონე ხალხური ფილოსოფიაა. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზეპირსიტყვიერების უძველესი, ლაპიდარული ჟანრი ანდაზა სრულიად ბუნებრივად ილტვის აფორიზმად გადაქცევისაკენ და ამისი უამრავი მაგალითიც არსებობს. ზოგადად კი, როგორც თავის დროზე პროფესორი ქსენია სიხარულიძე მიუთითებდა, „ზოგჯერ პოეზიის (და არა მარტო პოეზიის – თ. შ.) ერთი დარგი სათავეს უდებს მეორეს“ (სიხარულიძე, 1964: 281), რაც ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და, იმავდროულად, ანგარიშგასაწევი პროცესია და უსათუოდ ითხოვს გენეტიკურად მონათესავე ჟანრთა თემატიკის, მოტივებისა და ფუნქციების სათანადო შესწავლა-გაანალიზებას.

ხალხური ანდაზა მრავალი ეპოქის მანძილზე იხვეწებოდა, ლაპიდარულ ფორმას იღებდა, ჟანრად ყალიბდებოდა და, უკეთეს შემთხვევაში, აფორიზმის სახესაც იღებდა; დროთა ვითარებაში კი, როგორც ქართულ პარემიათა ცნობილი მკვლევარი ფიქრია ზანდუკელი აღნიშნავს, „ეროვნული ზეპირსიტყვიერების თანდათანობითმა განვითარებამ ხელი შეუწყო ანდაზათა ფოლკლორული წარმოშობის ერთ-ერთ გზას, რომელიც გენეტიკურად ხალხური სიტყვიერების სხვა რომელიმე ჟანრს უკავშირდება“ (ზანდუკელი, 1980: 191). ბუნებრივია, ეს მოკავშირე ჟანრები მრავალფეროვანია, რომელთა შორისაც განვითარების მაღალი დონით, პოეტურობითა და გამორჩეული სიბრძნით არის აღჭურვილი, ასევე, მრავალ ეპოქათა ტევრში გამოტარებული და ცხოვრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად შექმნილი ხალხური ფილოსოფიური ლირიკა.

აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში გავრცელებული ერთ ფილოსოფიურ ლექსში სიკეთისადმი მსახურების სენტენცია სხვადასხვა ანდაზათა სინთეზით არის გადმოცემული:

... სიცოცხლეში ჭკვა იხმარე,
გაჭირვებულს დაეხმარე!
ნურას ავსა გაუკეთებ,
ნუ დაკარგავ სიმართლესო,
სადაც წახვალ, თან წაგყვება,
მოგინათებს სინათლესო...

(შიოშვილი, 2002: 89)

ძნელი არ არის, ამ შეგონებაში დავინახოთ ქართული ხალხური ანდაზების – „სიმართლე სინათლეა“, „სიმართლე შვილიშვილამდეო“, „ავსა ნუ იზამ და ავისა ნუ გეშინიაო“, „კარგი ქენი, წინ დაგხვდებაო“ – საუკუნოვანი სიბრძნე.

ქართული ხალხური პარემიოლოგიური მეტყველების დიდაქტიზმის თანახმად, სიკეთის თესვა უდიდესი სათნოებაა, ბოროტობა კი, როგორც იაკობ გოგებაშვილი მიუთითებს, აუბედურებს ადამიანს: „უბედურია ადამიანი, რომელიც სთესავს საზოგადოებაში ღვარძლსა. ეს ღვარძლი ამოდის, მრავლდება, მხამავს თანამემამულეთა, ხელს უშლის აღორძინებას და ზრდის ზნეობრივ დეფი-

ციტს, ჰხრწნის ქვეყანას“ (გოგებაშვილი, 1990: 202). ხალხური ანდაზები: „ეკლის ადგილას ეკალი ამოვაო“; „ეკლის ფესვზე ია არ ამოვაო“; „ეკალზე ეკალი ამოვაო“; „მოხუცი იმას მოიმკის, რაც ჯელილობაში დათესაო“; „რასაც დასთესავ, იმას მოიმკიო“ – მშვენიერ აფორიზმად ჩამოუყალიბებია ჩვენს ბრძენ ხალხს:

ეკლის ადგილზე ამოსვლა
ეკლისა არის წესია,
მოხუცი მომკის იმასვე,
რაც სიყრმით დაუთესია.

(ალიბეგაშვილი, 1992: 312)

ანდა:

რასაც დათესთ, იმას მომკით,
საიქიოს წინ დაგხვდებათ;
ამ სოფელს ხორციელობა
ხის ფოთოლივით გაცვივდება.

(უმიაშვილი, 1964: 189)

ხალხური პარემია „სხვისი ავი ნუ გაგიხარდებაო“ ქართული ფილოსოფიური ლირიკის მშვენიერ სტრიქონებად ჩამოაქანდაკა ჩვენმა ბრძენმა სახალხო მთქმელმა:

მე სოფლის თავსა ვესახლე
და არ სოფელი ჩემს თავსა,
სოფელი კარგად მთავსობდა,
თუ მე სოფელი მეთავსა;
რაც მე სოფლისად მინდოდა,
წინ - წინ მოვიდა ჩემს თავსა.

(ქ. ხ. სიტყ, ქრესტ., 1970: 380)

ჩვენმა წინაპრებმა კარგად იცოდნენ სიტყვის ძალა და ფასი, რაც სათანადოდ აისახა ხალხურ ანდაზებსა თუ საანდაზო ლექსებში. ენას, ნათქვამ სიტყვას რომ დიდი დაფიქრება და აწონ-დაწონვა სჭირდება, კარგად არის გამოთქმული ანდაზებში: „ენას ძვალი არ აქვს, სიტყვას ბაჟი არ აქვსო“; „ენა ყველაფერს იტყვისო“; „ენა ადამიანის დაუძინებელი მტერიაო“; „ენას აქეთ-იქიდან ბარჯგები რომ არ ქონდეს, ღუნიანზე არ დაეტეოდანო“; „ენით ამოკრული ვირის ტრინკზე ბელა არიო“ და სხვა ამგვარი ანდაზებით გამოთქმული უტყუარი სიბრძნე დიდებულად აისახა ქართულ ხალხურ ფილოსოფიურ ლირიკაში:

ტკბილმა ენამ, კარგმა სიტყვამ
ხმალი უკანვე ჩააგო,
თოფის ფეხშეყენებულის
კვესი უკანვე გადაღო,
ამაყმა კაცმა, ბოროტმა
გული ხანჯალზე ააგო.

(უმიაშვილი, 1964: 200)

აჭარაში გავრცელებული ერთი ხალხური ლექსის თანახმად,

... ენისაგან განგმირულსა
მკურნალობა არ სჭირდება,
ხანდაზმულსა კი შერცხვება,
მაგრამ ძვირი დაუჯდება.

(შიოშვილი, 2002: 32)

ამიტომაც ქართული ხალხური ფილოსოფიური ლირიკის ბრძნული შეგონებაა წინდახედულობა, მოზომილ–მოფიქრებული სჯა–ბაასი, რაც ხალხურ ანდაზათა აფორიზმად ამაღლების საუკეთესო მაგალითია:

შავს ლუდსა, წითელ ღვინოსა
განა სუყველას სმა უნდა?
ენაზე მოსულ სიტყვასა
განა სუყველას თქმა უნდა?

(ქ. ხ. პ., 1979: 69)

ხალხური ანდაზების შეურიგებლობა ავისა და უკეთურობისადმი („ავი მეზობლისაგან ცეცხლიც ნუ გინდა“, „ავისა კარგი ნუ გინდა, ნურც მისი მოსაგებელი“) საანდაზო ფილოსოფიურ ლექსად არის გავრცელებული; მისი ერთ–ერთი გურული ვარიანტი ამგვარია:

ბოქლომს გასაღები უნდა
თავისი მოსარგებელით,
ავისა კაცი ნუ გინდა,
ნურც მისი მოსაგებელი.

(ბსუქცფა)

ავსა და უკეთურობას რომ გმობს, ხალხური ანდაზა ამგვარად გადმოგვცემს სიკეთის, კარგი ადამიანობის ხიბლს: „კარგობას წლები უნდა, თვარა გლახას წუთში ნახავო“; „კარგი ქენი, ქვაზე დადევი, გაივლი და წინ დაგხვდებაო“. ეს უტყუარი სენტენცია ფილოსოფიურ საანდაზო ლექსში ამგვარად ჟღერს:

თეთრისა თხისა ციკანსა
შორს შაეტყობა ვაცობა,
ისევ შენ გამოგადგება
ეგ შენი კარგი კაცობა.

(უმიკაშვილი, 1964: 195)

ხალხური პარემიის და მასთან გენეტიკურ კავშირში მყოფი საანდაზო ლექსების სიბრძნე ხშირად ხალხური ეპოსის გმირის – როსტომის პირით არის გაცხადებული:

როსტომ თქვა: ჩემი პასუხი
ჩინეთის ქვაზე სწერია:
ვისთვისაც ხმალსა ვიქნევდი,
ის გახდა ჩემი მტერია.

(უმიკაშვილი, 1964: 196)

ანდა:

როსტომ თქვა: სამი ქართული
ჩინეთის ქვაზე სწერია,
ვისზეც დავთესე სიკეთე,
ის უფრო ჩემი მტერია.

(ხ. ს., 1965: 366)

ეს საანდაზო ლექსები გენეტიკურ კავშირშია ანდაზებთან: „ვისაც ჩავაცვი, იმან გამხადაო“; „ვისაც სროლა ვასწავლე, იმან დამიმინაო“.

გმირი როსტომისავე პირით გვეუწყება საანდაზო სიბრძნე „ვაჟკაცი ერთხელ მოკვდებაო“, რომელიც აფორიზმულ ლექსად ჩამოიქნა:

როსტომ თქვა: ერთი არა სჯობს
ამ ჩემსა მოგონებასა,

ერთხელ სჯობია სიკვდილი
სულ მუდამ დაღონებასა.

(ბ. ს., 1965: 366)

ხალხურ ანდაზებში ჩვენმა ხალხმა ოპტიმისტურად, უდიდესი ფილოსოფიური სტოიციზმით გამოსატყუარ სიკვდილისადმი შეუგუებლობაცა და მისი გარდაუვლობაც: „სიკვდილი ყურს უკან გვაქვსო“; „სიცოცხლე და სიკვდილი ძმები არიანო“; „სიკვდილმა თქვა: უმიზეზოდ ერთი კაციც არ წამიყვანიაო“; „სიკვდილი ღვთის ვალიაო“; „სიკვდილი გადასახადი ვალიაო“; „სიკვდილს ვერ გაექცევით“; „სიკვდილს გინდ ეფერე და გინდ ემტერეო“; „ყველანი სიკვდილის შვილები ვართო“. ეს პარემიული სიბრძნე, ასევე, ადამიანური ღირსების ღრმა შეგნებით, სიკვდილისადმი უშიშრობით, სახელოვანი, ღირსეული სიცოცხლითა და მზისქვეშეთიდან სინდისის შეუბღალაობის შეგრძნებით განსვლის უდიდესი სურვილი აისახა ქართულ ხალხურ ფილოსოფიურ ლირიკაშიც:

კაცი სანამ ცოცხალია,
ნამუსს მისდიოს მუდამა,
მოკვდების, თანა ჩაყვების
ხუთიოდ ადლი სუდარა.

(შიოშვილი, 2002: 165)

ნამუსიან, შეურცხვენელ მიწიერ ცხოვრებასთან ერთად, სიკვდილის ვაჟკაცურად დაჯახნვის იდეას ქადაგებს ხალხური პარემიის სიბრძნით შთაგონებული ხალხური ფილოსოფიური ლექსი:

ძრიან რად გაგკვირვებია,
სიმდიდრე სიზმარიო,
სიკვდილს რად დაჰლონებინარ,
სიკვდილი ღვთის ვალიაო.

(ქ. ბ. პ., 1979: 64)

ანდა:

ეგ სოფელი სთველია,
აქ არავინ დარჩება,
ყველა წასასვლელია.

(უმეკაშვილი, 1964: 188)

ქართველი ხალხის შეუპოვრობის, შინაარსიანი ცხოვრებით სიკვდილის დამარცხების ბრწყინვალე გამოსატყუარებაა ქართული ხალხური ფილოსოფიური ლირიკის არაერთი ბრწყინვალე ნიმუში და მათთან დაკავშირებული ხალხური ანდაზებიც: „ვისაც სიკვდილი აშინებს, ორჯერ კვდებაო“; „გულადი კაცი ერთხელ კვდებაო“; „ვაჟკაცი სადაც შერცხვება, მისი სამარე იქ არისო“; „საცა გაილახები, იქვე დაიმარხებიო“ და სხვა. „წუთისოფლის სტუმრად“ მოვლენილ ქართველ კაცს კარგად აქვს გათავისებული ხალხური ანდაზების სიბრძნე და ამიტომაც ქადაგებს:

წუთისოფლის სტუმრები ვართ,
ჩვენ წავალთ და სხვა დარჩება,
რასაც ერთურთს გავახარებთ,
ამის მეტი რა შეგვრჩება!
სამი ადლი ტილოს მეტი
სამარეში რა ჩაგვყვება?

(ქ. ბ. პ., 1979: 33)

ანდა:

მანამ მთელი ვარ, ვახარებ
ჩემთა ვარდთა და იათა,

მოკვდები – გაუხარდება
ჯერ მტერთა, შემდეგ – ჭიათა.

(უმეცემი, 1964: 206)

მრავალჭირგამოვლილმა ქართველმა ხალხმა მახვილით მტერთა მოგერიებას ვაჟკაცურად იცოდა და სიბრძნის, მოხერხებულობის სიკეთეს; ხალხური ანდაზა – „ხერხი სჯობია ღონესა თუ კაცი მოიგონებსა“ ჩვენმა ბრძენმა სახალხო მთქმელმა გარდათქვა დიდებულ ფილოსოფიურ ლექსად, რომელიც აკაკი წერეთელმა მშვენივრად, მიზანმიმართულად გამოიყენა „ბაში-აჩუკში“ სახალხო გმირის – ბიძინა ჩოლოყაშვილის მიერ მტრის დასამარცხებლად მოხერხებული გადაწყვეტილების მიღების მოტივატორად:

ნუ ეძალები წყალდიდსა,
უნდა ეძებდე ფონებსო;
ხერხი სჯობია ღონესა,
თუ კაცი მოიგონებსო.

(წერეთელი, 1989: 147)

დასკვნა. ამრიგად, ქართულ ხალხურ ანდაზებში, აფორიზმებსა და ფილოსოფიურ ლექსებში გადმოცემულია ჩვენი ხალხის მიერ საუკუნეთა მანძილზე ნაფიქრ-ნააზრევი და უმკაცრესა და გულმართალ სულიერ ქურაში გამოწრთობილი ზნეობრივი იდეალები სიკეთესა და ბოროტებაზე, ადამიანის ამქვეყნიურ დანიშნულებაზე, ძმობა-მეგობრობაზე და ურთიერთდახმარებაზე, მსჯელობა სიკვდილ-სიცოცხლის მარადიულ პრობლემაზე, სიცოცხლის უდიდეს სიყვარულზე, გმირობა-ვაჟკაცობასა და ჰუმანიზმზე და ზოგადად კი – ამ წარმავალ, ბინდისფერ წუთისოფელში ადამიანურობის, ზნეობრივად ცხოვრების არსზე, რითაც თვით სიკვდილიც კი დაიჯანბნება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალიბეგაშვილი, გ. (1992). „ქართული ხალხური პოეზიის ნიმუშები“, თბილისი;
ბსუ-ს ქართველოლოგიის ცენტრის ექსპედიციის მასალები, 2018, ბათუმი;
გოგებაშვილი, ი. (1990). „თხზულებანი“, ტ. 3. თბილისი;
ზანდუკელი, ფ. (1980). „ანდაზის გენეზისის საკითხისათვის“ - კრებულში: ფიქრია ზანდუკელი, „წერილები საბავშვო ფოლკლორზე“, თბილისი;
ჩხარტიშვილი, ნ. (2021). „ანდაზა მითხარ ძმობილო. ქართული ხალხური ანდაზები“, ბათუმი;
მაჭუტაძე, თ., შიოშვილი, თ. (2023) „ქართული და ფრანგული ანდაზები“, ბათუმი;
სიხარულიძე, ქ. (1964) „ხალხურ პოეტურ ჟანრთა გენეტიკური კავშირი (საგმირო და სამგლოვიარო პოეზია)“ – კრებულში „ქართული ფოლკლორი. მასალები და გამოკვლევები“, I-II. თბილისი;
უმეცემი, პ. (1964). „ხალხური სიტყვიერება“, ტ. 2, თბილისი;
„ქართული ხალხური პოეზია“, (1979). ტ. 7, თბილისი;
„ქართული ხალხური სიტყვიერება“, (1970). ქრესტომათია, თბილისი;
შიოშვილი, თ. (2002). „ქართული ფოლკლორის ზნეობრივი სამყარო“, წიგნი 1. ბათუმი;
წერეთელი, ა. (1989). „მხატვრული პროზა“, ტ. 3. თბილისი;
„ხალხური სიბრძნე“, (1965). ტ. 5, თბილისი.

GENETIC INTERRELATIONSHIP OF FOLKLORE GENRES: PROVERB, APHORISM, AND PHILOSOPHICAL LYRIC POETRY

Tina Shioshvili

*Doctor of Philological Sciences,
Professor at Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: tina.shioshvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4745-9260>

Tamar Matchutadze

*Doctor of Philology,
Assistant Professor at Batumi Shota Rustaveli State University*

Email: t.matchutadze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5709-9764>

Abstract. Due to its inherently social nature, isolation is foreign to any branch of art; this is especially true of oral tradition, whose principal specificity is collectivity - the expression of the aspirations of many and the tempering of all social strata within the spiritual furnace of the community. In folklore, this characteristic is manifested in the genetic interrelationship between genres.

Clear examples of genetic connections among genres in folk verbal art include the relationships between the proverb and various forms of poetry, the proverb and the fable, the proverb and proverbial speech material, mowing songs and lament poetry, heroic and historical oral narratives, heroic-historical and lament traditions, as well as the multifaceted traditional interrelations among legend, tale, and oral account, and between myth and legend. These many-sided traditional correlations are revealed in the merging of individual episodes and motifs within works belonging to genetically related genres.

From the standpoint of genetic interrelations among folklore genres, the issue of the relationship between proverb-aphorisms and folk philosophical lyric poetry is of particular interest, and the present study is devoted to this problem.

Keywords: folklore, genetic relationship, proverb, aphorism, anecdote, philosophical lyric.

* * *

Introduction. The oral tradition of all peoples of the world, including that of the Georgians, has undergone a long process of development. Along this path, among many other phenomena, a genetic relationship between genres was formed, conditioned by the centuries-old oral tradition and the continuous creative process of verbal art, which, as noted, was determined by “oral tradition and the uninterrupted creative process of the centuries-old branches of verbal art” (Sikharulidze, 1964: 279).

Within this process, quite naturally, a folkloric work of a particular genre, regardless of its genesis, often appears as multifunctional and becomes connected with other genres as well. Such a situation can be observed in heroic and historical narratives, heroic-historical and lament traditions, labor poetry (mowing songs) and lament poetry, legend, tale, and oral account, myth and legend, proverbs and proverbial speech material, proverbs and aphorisms, proverbs and various forms of poetry, proverbs and fables, and others. This represents a many-sided traditional interrelationship, manifested in the fusion of individual episodes or motifs belonging to works of genetically related genres.

Methods. The research employs descriptive, comparative-contrastive, critical analysis, and synthesis methods.

Discussion. From the standpoint of the genetic interrelationship among folklore genres, the problem of the correlation between proverb-aphorisms and folk philosophical lyric poetry is of particular interest. It is noteworthy that very often a Georgian folk proverb is transformed into various types of proverbial verse, and quite frequently into philosophical lines, since the inventive sententiousness of folk paremias represents, in essence, folk philosophy formed through centuries of experience. It should also be noted that the proverb—one of the most ancient and lapidary genres of oral tradition—naturally tends toward transformation into an aphorism, and numerous examples of this tendency exist. In general, as Professor Ksenia Sikharulidze once observed, “at times one branch of poetry (and not only poetry – T. Sh.) gives rise to another” (Sikharulidze, 1964: 281), which constitutes one of the important and noteworthy processes of oral tradition and necessarily requires the proper study and analysis of the themes, motifs, and functions of genetically related genres.

Over many epochs the folk proverb was refined, acquired a lapidary form, became established as a genre, and in its best examples assumed the shape of an aphorism. In the course of time, as the well-known scholar of Georgian paremias Pikria Zandukeli notes, “the gradual development of national oral tradition facilitated one of the paths of the folkloric origin of proverbs, which is genetically connected with some other genre of folk verbal art” (Zandukeli, 1980: 191). Naturally, these related genres are diverse; among them, distinguished by a high level of development, poetic expressiveness, and exceptional wisdom, stands folk philosophical lyric poetry, created through the experience of many epochs and through long observation of life.

In one philosophical poem widespread in the oral tradition of Adjara, the moral injunction of serving goodness is conveyed through the synthesis of several proverbs:

Use wisdom in life,
Help the one in distress;
Do no evil to anyone,
Do not lose the truth;
Wherever you go, it will follow you,
It will shine as light before you...
(Shioshvili, 2002: 89)

It is not difficult to recognize in this admonition the centuries-old wisdom of Georgian folk proverbs such as: “Truth is light,” “Truth lasts to one’s grandchildren,” “Do no evil and fear no evil,” and “Do good and it will meet you again.”

According to the didactic character of Georgian paremiological speech, sowing goodness is the highest virtue, whereas evil brings misfortune upon a person. As Iakob Gogebashvili points out:

“Unfortunate is the man who sows tares in society. These tares sprout, multiply, poison compatriots, hinder revival, increase moral deficiency, and corrupt the country” (Gogebashvili, 1990: 202).

Folk proverbs such as “A thorn grows where a thorn was,” “No violet grows from the root of a thorn,” “As you sow, so shall you reap,” and “In old age one reaps what was sown in youth,” have been shaped by the wisdom of the people into aphoristic verse:

The growth of thorns from thorns
Is the rule of nature;
The old man reaps only that

Which he sowed in youth.
(Alibegashvili, 1992: 312)

Or:

What you sow, that you shall reap;
It will meet you in the hereafter;
In this world the flesh
Falls like the leaves of a tree.
(Umikashvili, 1964: 189)

The folk paremia “Do not rejoice at another’s misfortune” has been shaped by the folk poet into beautiful lines of philosophical lyric poetry:

I lived at the head of the village,
And not the village upon my head;
The village treated me well
If I treated the village well;
What I wished for the village
Came back upon my own head.
(Georgian Folk Texts, 1970: 380)

Our ancestors well understood the power and value of the word, which is reflected in numerous proverbs and proverbial verses. The need for careful and measured speech is expressed in proverbs such as: “The tongue has no bone, the word has no tax,” “The tongue says everything,” “The tongue is man’s sleepless enemy,” and others. This unquestionable wisdom is vividly reflected in Georgian folk philosophical lyric poetry:

A gentle tongue, a kind word
Put the sword back in its sheath,
Made the cocked gun
Lay aside its flint,
While the proud and evil man
Placed his hand upon the dagger.
(Umikashvili, 1964: 200)

According to another folk poem widespread in Adjara:

One pierced by the tongue
Needs no healer;
The aged man will be ashamed,
Yet the cost will be great.
(Shioshvili, 2002: 32)

Thus, the wise admonition of Georgian folk philosophical lyric poetry calls for prudence and measured speech, which represents one of the finest examples of the elevation of folk proverbs into aphoristic verse:

Must everyone drink
Black beer and red wine?
Must every word
That comes to the tongue be spoken?
(Georgian Folk Poetry, 1979: 69)

The irreconcilability of folk proverbs toward evil and wickedness ("Do not even ask fire from a bad neighbor," "Wish no good from the wicked") is also spread in proverbial philosophical verse, one Gurian variant of which reads:

A lock needs a key
Fitted to its own measure;
Wish no good from the wicked,
Nor anything that comes from him.

Condemning evil and praising goodness, folk proverbs express the charm of good character: "Goodness takes years, wickedness appears in a moment," "Do good, lay it on a stone, you will pass and meet it again." This true sententiousness sounds in philosophical proverbial verse as follows:

From the kid of a white goat
The he-goat is known from afar;
Your own good nature
Will serve you again.
(Umikashvili, 1964: 195)

The wisdom of the paremia and the proverbial verse genetically connected with it is often expressed through the mouth of the epic hero Rostom:

Rostom said: my answer
Is written on the stone of China:
The one for whom I wielded the sword
Became my enemy.
(Umikashvili, 1964: 196)

These verses are genetically related to proverbs such as: "The one I clothed undressed me," and "The one I taught to shoot aimed at me."

The same hero proclaims the proverbial wisdom "A brave man dies once," transformed into aphoristic verse:

Rostom said: nothing is better
Than this thought of mine—
Better to die once
Than to grieve forever.
(Folk Songs, 1965: 366)

In folk proverbs, our people expressed with optimism and philosophical stoicism both the inevitability of death and the refusal to submit to it: "Death stands behind the ear," "Life and death are brothers," "Death is God's debt," "You cannot escape death," and others. The same wisdom appears in folk philosophical lyric poetry, emphasizing dignity, courage, and an honorable life:

While a man lives,
Let him follow honor always;
When he dies, with him goes
Only a few yards of shroud.
(Shioshvili, 2002: 165)

The same idea is expressed again:

Why are you amazed?
Wealth is but a dream;
Why be troubled by death?

Death is God's due.
(Georgian Folk Poetry, 1979: 64)

Or:

This world is a field;
No one remains here,
All must depart.
(Umikashvili, 1964: 188)

The perseverance of the Georgian people and the idea of conquering death through a meaningful life are vividly expressed both in philosophical lyric poetry and in proverbs: "He who fears death dies twice," "A brave man dies once," "Where a man is shamed, there is his grave." Hence the well-known philosophical lines:

We are guests in this world,
We shall go and others remain;
What joy we give each other—
What else will stay with us?
Beyond three yards of cloth,
What follows us to the grave?
(Georgian Folk Poetry, 1979: 33)

Finally, the proverb "Skill is better than strength if a man can devise it" was transformed into a philosophical verse later used by Akaki Tsereteli in *Bashi-Achuki* as the motive for the hero's wise decision:

Do not struggle with the flood,
Seek the ford instead;
Skill is better than strength
If a man can think.
(Tsereteli, 1989: 147)

Conclusion. Thus, Georgian folk proverbs, aphorisms, and philosophical verses convey the moral ideals that have been contemplated by our people over the course of centuries and forged in the strict and sincere spiritual furnace of collective experience. They reflect reflections on good and evil, the earthly purpose of human beings, brotherhood, friendship, and mutual assistance, as well as meditations on the eternal problem of life and death, the profound love of life, heroism, courage, and humanism. More generally, they express the essence of humanity and moral living in this transient and twilight-like world, through which even death itself may be overcome.

References

- Alibegashvili, G. (1992). *Samples of Georgian Folk Poetry*. Tbilisi.
- Materials of the Expedition of the Center for Kartvelology, Batumi State University. (2018). Batumi.
- Gogebashvili, I. (1990). *Works*, Vol. 3. Tbilisi.
- Zandukeli, P. (1980). "On the Question of the Genesis of the Proverb." In: P. Zandukeli, *Letters on Children's Folklore*. Tbilisi.
- Chkhartishvili, N. (2021). *Tell Me a Proverb, Brother: Georgian Folk Proverbs*. Batumi.
- Matchutadze, T., Shioshvili, T. (2023). *Georgian and French Proverbs*. Batumi.
- Sikharulidze, K. (1964). "The Genetic Relationship of Folk Poetic Genres (Heroic and Lament Poetry)." In: *Georgian Folklore: Materials and Studies*, Vol. I–II. Tbilisi.
- Umikashvili, P. (1964). *Folk Verbal Art*, Vol. 2. Tbilisi.

- Georgian Folk Poetry*. (1979). Vol. 7. Tbilisi.
- Georgian Folk Verbal Art*. (1970). Chrestomathy. Tbilisi.
- Shioshvili, T. (2002). *The Moral World of Georgian Folklore*, Book 1. Batumi.
- Tsereteli, A. (1989). *Fictional Prose*, Vol. 3. Tbilisi.
- Folk Wisdom*. (1965). Vol. 5. Tbilisi.

ახალი სიციოკულტურული გარემო და კულტურული მემკვიდრეობა: აჭარიდან ჩასახლებულთა ყოველდღიური ცხოვრება წალკაში

ანა ბაგრატიონი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი; ნიკო ბერძენიშვილის

ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: Anabagrati.1131@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5319-7775>

აბსტრაქტი. სტატია იკვლევს აჭარიდან წალკის მუნიციპალიტეტში ჩასახლებულთა ყოველდღიურ ცხოვრებას, კულტურული მემკვიდრეობისა და ახალი სიციოკულტურული გარემოს ურთიერთქმედების კონტექსტში. კვლევა ეფუძნება 2025 წლის აგვისტოში ჩატარებულ ინდივიდუალურ ეთნოლოგიურ ექსპედიციას, რომლის ფარგლებში განხორციელდა 20 სიღრმისეული ინტერვიუ სხვადასხვა სოფელში მცხოვრებ ადამიანებთან. ანალიზი ეყრდნობა მორის ჰალბვაქსის კოლექტიური მემკვიდრეობის კონცეფციას და ადაპტაციის თეორიებს. კვლევამ აჩვენა, რომ კულტურული მემკვიდრეობა ახალ გარემოში არა მხოლოდ ინარჩუნებს ტრადიციებს (რელიგიური პრაქტიკა, ოჯახური წესჩვეულებები, სამზარეულო), არამედ ტრანსფორმირდება ინტერკულტურული ურთიერთობების პირობებში. განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მიწის საკუთრების საკითხებს, ეკონომიკურ სტრატეგიებსა და შერეულ ქორწინებებს. გამოვლინდა თაობათაშორისი განსხვავებები - უფროსი თაობა ძლიერ არის მიბმული სოფლის მეურნეობასა და მიწასთან, მაშინ როდესაც ახალგაზრდები ურბანულ სივრცეს უკავშირდებიან საკუთარ მომავალს. სტატია აჩვენებს, რომ წალკაში ჩამოყალიბებულია ჰიბრიდული კულტურული სივრცე, სადაც აჭარული კულტურული მემკვიდრეობა თანაარსებობს და ურთიერთქმედებს სვანურ, ბერძნულ და სომხურ სოციალურ პრაქტიკებთან.

საკვანძო სიტყვები: კულტურული მემკვიდრეობა; ეკომიგრაცია; აჭარლები; ინტერკულტურული ურთიერთობები; ადაპტაცია.

* * *

შესავალი. აჭარიდან წალკაში ჩასახლება ისტორიულად დაკავშირებულია ეკომიგრაციის პროცესებთან, განსაკუთრებით 1990-იანი წლებიდან მოყოლებული. გადასახლების ძირითადი მიზეზები იყო ბუნებრივი კატასტროფები, მიწის დეფიციტი და სოციალური პირობების გაუარესება. ქვემო ქართლის ერთ-ერთი მუნიციპალიტეტი, წალკა, როგორც მრავალეთნიკური რეგიონი, წარმოადგენდა განსხვავებულ კულტურულ გარემოს, სადაც ისტორიულად თანაარსებობდნენ ბერძნები, სომხები, სვანები და სხვა ჯგუფები.

1990-იანი წლებიდან გახშირებული მეწყერები, ნიადაგის დეგრადაცია და ინფრასტრუქტურული ჩამოშლა აჭარის მთიან სოფლებში ცხოვრების სტაბილურობას მნიშვნელოვნად არყევდა (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ., 2007) (ფუტყარაძე თ., 2006).

აღნიშნული ტალღა შეიძლება შეფასდეს როგორც იძულებითი ეკომიგრაცია, რომლის დროსაც გადაადგილება უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სტრატეგიად იქცა. მოსახლეობის განსახლება

ძირითადად სამცხე-ჯავახეთსა და ქვემო ქართლში განხორციელდა რეგიონებში, რომლებიც ისტორიულად მრავალეთნიკურობით ხასიათდება (ლაილი ჯ., 2012).

საწყის ეტაპზე გადაადგილება განპირობებული იყო ბუნებრივი საფრთხეებით, თუმცა შემდგომ წლებში მას სოციალური და ეკონომიკური ფაქტორებიც დაემატა. 2000-იანი წლებიდან მიგრაციის ახალ ტალღას საფუძვლად დაედო სოციალური პრობლემები და მიწის გამოყენების შესაძლებლობები აჭარის მთიან ზონებში (ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ., 2007).

კვლევის პრობლემა მდგომარეობს იმაში, თუ როგორ ტრანსფორმირდება კულტურული მეხსიერება ახალ გარემოში და როგორ ხდება ადაპტაცია მრავალეთნიკურ სივრცეში. ჩვენი კვლევის მიზანია განისაზღვროს, რა როლი აქვს ყოველდღიურ პრაქტიკებს - რელიგიურ დღესასწაულებს, სამზარეულოს, მიწათმოქმედებას, სოციალურ ურთიერთობებს - კულტურული იდენტობის შენარჩუნებასა და გარდაქმნაში.

კულტურული მეხსიერების თეორიული საფუძველი ეფუძნება ჰალბვაქსის მოსაზრებას, რომლის მიხედვით მეხსიერება სოციალური ჩარჩოებით არის განპირობებული. ადაპტაციის კონცეფციები საშუალებას გვაძლევს განვიხილოთ კულტურული ცვლილება, როგორც დინამიკური პროცესი.

მეთოდები. კვლევა ეფუძნება თვისებრივ მეთოდოლოგიას. 2025 წლის აგვისტოში ჩავატარეთ 5-დღიანი ინდივიდუალური ეთნოგრაფიული ექსპედიცია წალკის მუნიციპალიტეტში. ჩატარდა 20 ნახევრადსტრუქტურირებული ინტერვიუ სხვადასხვა სოფელში მცხოვრებ ადამიანებთან, რომელთა ჩამოსვლის მიზეზები იყო ეკომიგრაცია, მცირემიწიანობა, ოჯახის გაყოფა ან ნათესავებთან სიახლოვე.

გამოყენებული იყო:

- სიღრმისეული ინტერვიუ;
- მონაწილე დაკვირვება;
- თემატური ანალიზი.

მონაცემები დამუშავდა თემატური კოდირების მეთოდით, რაც შესაძლებელს ხდიდა განმეორებადი მოტივების იდენტიფიცირებას: მიწა, საკუთრება, რელიგია, ეკონომიკა, ინტერკულტურული ურთიერთობები, თაობათა განსხვავებები.

მსჯელობა. ჰალბვაქსის მიხედვით, მეხსიერება ყოველთვის სოციალურ ჩარჩოებში ყალიბდება (Halbwachs., 1992). წალკაში ჩასახლებული აჭარლების შემთხვევაში ადგილი იცვლება, მაგრამ მეხსიერების მატარებელი სოციალური კავშირები - ოჯახი, ნათესაობა, რელიგიური ჯგუფი - ინარჩუნებს ფუნქციონირებას. თუმცა ეს ჩარჩოები ახალ გარემოში გადალაგებას განიცდის.

მთხრობელები ხშირად აღნიშნავენ, რომ „ადრე აქ დაფუძნებულად ვერ ვგრძნობდით თავს“ (საველე მასალები, 2025). ეს ფრაზა მიანიშნებს სივრცის სიმბოლურ მიუღებლობაზე. სასაფლაოს არარსებობა ადრეულ წლებში იყო დროებითობის განცდის ძლიერი ნიშანი. მოგვიანებით სახელმწიფოს მიერ მიწის გამოყოფა და ადგილობრივი დაკრძალვების დაწყება წარმოადგენს სიმბოლურ გარდატეხას - სივრცე „საკუთარად“ გარდაიქმნება.

მართლმადიდებლურ თემებში მუსლიმი აჭარლების მიმართ სკეპტიციზმი არსებობდა, რაც სოციალურ ინტეგრაციას აფერხებდა. მსგავსი დაძაბულობა ფართო საზოგადოებრივ კონტექსტშიც აისახა (იველაშვილი., 2019). თუმცა ეს საზღვრები სტატიკური არ ყოფილა. ერთ-ერთი მთხრობელი აღნიშნავს: „ბერძნებთანაც დღემდე ძალიან კარგი ურთიერთობა გვაქვს... კარგი ურთიერთობები გვაქვს სვანებთან, ჩემი გოგოს მეჯვარეც სვანი იყო“ (საველე მასალები, 2025). ეს მონაკვეთი მიუთითებს საზღვრების ტრანსფორმაციაზე - თავდაპირველი დისტანცირება თანდათან თანამშრომლობით ურთიერთობად გადაიქცა.

თანაცხოვრების საწყის ეტაპზე იკვეთებოდა დაძაბულობა: „ახალი ჩამოსულები ვიყავით... ფეხბურთში რომ მოვუგეთ სომხებს... ეს ვერ აიტანეს სომხებმა“ (საველე მასალები, 2025), თუმცა დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბდა თანამშრომლობა:

„ზოგი აჭარელი მასწავლებლად დადის სომხებთან და ქართულს ასწავლის“ (საველე მასალები, 2025).

ფეხბურთის ინციდენტი სომხებთან ადრეულ ეტაპზე გამოხატავდა „საზღვრის ხაზის“ არსებობას. დროთა განმავლობაში ეს საზღვრები შერბილდა - თანამშრომლობა, სამუშაო ურთიერთობები და ენის სწავლება გახდა ურთიერთგაგების საფუძველი.

ეს პროცესი აჩვენებს, რომ ინტერკულტურული ურთიერთობები სტატიკური არ არის; ისინი განიცდიან ტრანსფორმაციას დროის, კომუნიკაციისა და საერთო ეკონომიკური ინტერესების საფუძველზე.

მთხრობელები აღწერენ გარემოსთან დაკავშირებულ ადაპტაციას:

„აქ ყველაფერი მოდის... მსხალი, ვაშლი, ქლიავი... ისეთი მსხალია, ზამთარში თავისით მწიფდება... ჩემს ბავშვობაში მაგარას უძახდნენ“ (საველე მასალები, 2025). გარდა ამისა, ისინი აღნიშნავენ კულტურული ცოდნის გაცვლის ფაქტს: „ბერძნებმა ჩვენგან დაინახეს რომ ლობიო მოდიოდა“ (საველე მასალები, 2025). ეს მაგალითები აჩვენებს, როგორ იკვეთება გარემოსთან ადაპტაცია კულტურული მეხსიერების შემადგენელ ნაწილად, რომელიც თაობებს გადაეცემა. ეს მხარს უჭერს თეორიულ პოზიციას, რომ მეხსიერება სოციალურად კონსტრუირებადი და გეოგრაფიულად ჩარჩოებით განპირობებულია (Halbwachs., 1992).

წალკაში მიწის რეგისტრაციის საკითხი ქმნიდა გაურკვევლობის განცდას. ეკომიგრანტის სტატუსი და საკუთრების არარსებობა იწვევს დროებითობის განცდას, რაც გავლენას ახდენს იდენტობის ფორმირებაზე (ლაილი ჯ., 2012).

ერთ-ერთი მთხრობელი სოფ. სამებადან აღნიშნავს საკუთრების სირთულეებს: „ზოგიერთი ბერძენის სახლში ცხოვრობს... ჩემმა დამ გაარემონტა და ბერძენმა გამოაგდო სახლიდან.“ „ასეთი ამბავიც იყო: მივიდა აჭარელი და ბერძენის მიწაზე ჩადგა სახლი... უთხრა სახლი შენია, მაგრამ მიწა ქართულიაო“ (საველე მასალები, 2025).

ეკონომიკური რეალობა ორმაგია: ერთი მხრივ, მიწა ნაყოფიერია („აქ ყველაფერი მოდის“), მეორე მხრივ, ბაზრის მექანიზმები ამცირებს შრომის ღირებულებას („აზრი არ აქვს დათესვას, რადგან ფასი არ აქვს“) (საველე მასალები, 2025). რაც ასახავს ლოკალური სოფლის მეურნეობის დამოკიდებულებას გლობალურ ეკონომიკურ პროცესებზე.

ბერის ადაპტაციის მოდელის მიხედვით, ეკონომიკური სტაბილურობა არის წარმატებული ინტეგრაციის ერთ-ერთი ფაქტორი. თუმცა აქ ინტეგრაცია სრულად ასიმილაციური არ არის - უფრო შეიმჩნევა სეპარაციულ-ინტეგრაციული მოდელი: კულტურული იდენტობა შენარჩუნებულია, მაგრამ ეკონომიკური სტრატეგიები ლოკალურ გარემოსთანაა მორგებული (Berry, 1997).

მთხრობელთა მონათხრობები აჩვენებს, რომ რელიგიური პრაქტიკა ახალ გარემოში არა მხოლოდ მეხსიერების გადაცემის ფორმაა, არამედ ინტეგრაციის ინსტრუმენტი ხდება. ერთ-ერთი მთხრობელი აღნიშნავს: „ჩვენ აჭარიდან აღვნიშნავთ ბაირამს და ერთმანეთს ვულოცავთ, ქრისტიანებიც აცხობენ პასკას და ჩვენ გვაწვდიან“ - ამ მაგალითზე ჩანს, როგორ გარდაიქმნება რელიგიური განსხვავება ყოველდღიურ პრაქტიკებში დიალოგის და თანაცხოვრების პლატფორმად. სივრცითი თანაარსებობა („მეჩეთი გვაქვს წალკაში, ირგვლივ ეკლესიებიც არი“) ასევე აჩვენებს, რომ სიმბოლური მეხსიერება და რიტუალები უზრუნველყოფენ კულტურული იდენტობის შენარჩუნებას მრავალეთნიკურ კონტექსტში. ამავე დროს, ისლამური და ქრისტიანული სიმბოლური სივრცეების თანაარსებობა წარმოადგენს ყოველდღიური სეკულარული პრაქტიკების მაგალითს, სადაც განსხვავება ნორმალიზებულია.

წალკაში ჩასახლებული აჭარის მოსახლეობა ნელ-ნელა ერგებოდა ადგილობრივ გარემოს, შეინარჩუნეს თავიანთი ყოფითი ელემენტები, ამავე დროს მიიღეს ახალი ცოდნა. კულინარიული პრაქტიკა წარმოადგენს ყოველდღიურ, არაფორმალურ ინტეგრაციის ფორმას. ერთ-ერთი მთხრობელი პირდაპირ აღნიშნავს: „კუბდარის მომზადება აქ ვისწავლე... სვანებმა ჩვენგან ისწავლეს აჭარული კერძები.... აქ გავიგე რა იყო “დიმის მწნილი“, ეს არის ბერძნული, მაგას ეძახიან “დილყას” (საველე მასალები, 2025).

მთხრობითი ანალიზი აჩვენებს ცოდნის ორმხრივ გაცვლას: სვანები სწავლობენ აჭარულ კერძებს, აჭარლები - სვანურ კულინარიას. ეს პროცესი ჰიბრიდულ კულტურულ სივრცეს ქმნის, სადაც მეხსიერება ინარჩუნებს წარსულის სიმბოლურ ელემენტებს, მაგრამ თანდართულია ადაპტაციასთან. ეს პროცესი მიუთითებს, რომ ინტეგრაცია არ არის ერთმხრივი. კულტურული მეხსიერება არა მხოლოდ ინარჩუნებს, არამედ ქმნის ახალ პრაქტიკებს.

შერეული ქორწინების მაგალითები ადასტურებს ინტერკულტურული ურთიერთობების გაღრმავებას: „აქ აჭარელი სვანზე გათხოვილა და ბერძენზეც... აქ ცხოვრობს გოგო, რომელიც 25 წელია ბერძენის ცოლია“ (საველე მასალები, 2025). ქორწინება წარმოადგენს საზოგადოებრივად ინსტიტუციონალიზებულ მექანიზმს, რომელიც ეთნიკური საზღვრების მოდუნებას უწყობს ხელს (Barth, 1969). ქორწილების ფორმატში ცვლილება („ახლა ქორწილებს სარიტუალო დარბაზებში ვიხდით“) ასახავს კულტურული ტრანსფორმაციის პროცესს - ადაპტაცია ახალ სოციალურ ინფრასტრუქტურასთან.

მთხრობელები აღნიშნავენ:

„3 წელი ვგეგმავდით დარჩენას, ეს 3 გახდა 20 წელი.“ „მე აქ ვრჩები, არსად მივდივარ, წალკა ვითარდება...“ (საველე მასალები, 2025). ეს ფაქტები ხაზს უსვამს თაობათა დინამიკას - უფროსი თაობა ძლიერ არის მიბმული მიწასთან, ახალგაზრდა თაობა ურბანულ სივრცეს უკავშირებს მომავალს.

ახალგაზრდები განათლებას და მომავალს ქალაქს უკავშირებენ, მაშინ როდესაც უფროსი თაობა მიწასთან არის იდენტიფიცირებული. თუ უფროსი თაობისთვის წალკა გახდა „ახალი სახლი“, ახალგაზრდებისთვის ის შესაძლოა იყოს სეზონური სივრცე. ეს აჩვენებს, რომ კულტურული მეხსიერება დინამიკურია და თაობათა ცვლილებასთან ერთად იცვლის გეოგრაფიულ ფოკუსს.

მთხრობელთა მონათხრობები ცხადყოფს, რომ ინტეგრაცია არ შემოიფარგლება ინსტიტუციური პოლიტიკით. იგი ყოველდღიურ პრაქტიკებში ვლინდება - შრომით თანამშრომლობაში, სამეზობლო ურთიერთობებში, ბავშვების მეგობრობაში, რიტუალებსა და ოჯახურ ტრადიციებში.

ერთის მხრივ, შეინიშნება იდენტობის დაცვის სურვილი - რელიგიური პრაქტიკების, ოჯახური წეს-ჩვეულებებისა და შიდა სოლიდარობის გზით; მეორეს მხრივ კი - ახალ გარემოსთან თანაცხოვრების უნარი, რაც კულტურული გაცვლისა და ურთიერთპატივისცემის ფორმებს აყალიბებს.

დასკვნა. კვლევის შედეგები გვაძლევს რამდენიმე ძირითადი დასკვნის გაკეთების საშუალებას:

1. კულტურული მეხსიერება დინამიკური პროცესია - იგი ახალ სივრცეში ტრანსფორმირდება, თუმცა არ კარგავს ძირითად სიმბოლურ სტრუქტურებს (რელიგია, ოჯახი, კულინარია).
2. ტერიტორიის სიმბოლური ათვისება კრიტიკულია დაფუძნებისთვის - სასაფლაოს გაჩენა, მიწის დამუშავება და საკუთრების საკითხი ქმნის „საკუთარი სივრცის“ განცდას.
3. ინტერკულტურული ურთიერთობები ქმნის ჰიბრიდულ კულტურულ ფორმებს - კულინარია, ქორწინებები და დღესასწაულები მიუთითებს კულტურულ მოლაპარაკებაზე.
4. ეკონომიკური გაურკვევლობა აფერხებს სრულ ინტეგრაციას, თუმცა სოციალური კავშირები ამცირებს ამ რისკს.

1. თაობათაშორისი განსხვავებები მიუთითებს კულტურული მეხსიერების ტრანსფორმაციის მომავალ მიმართულებაზე, რაც გვარწმუნებს იმაში, რომ კვლევის გაგრძელება აუცილებელია.

5. წალკა შეიძლება განვიხილოთ როგორც პოსტმიგრაციული კულტურული სივრცე, სადაც იდენტობა ყალიბდება მოლაპარაკებისა და ადაპტაციის მუდმივი გადალაგების გზით.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

- იველაშვილი, თ. (2019). *რელიგიური უმცირესობები სამცხე-ჯავახეთში*. თბილისი: "უნივერსალი".
- ლაილი ჯ. (2012). *ეკომიგრანტების განსახლება საქართველოში, განსახლების პოლიტიკაში მიმდინარე ცვლილებები, ტენდენციები, განხორციელება და აღქმები*. სამუშაო მოხსენება #53, ECMI.
- (2025). *საველე მასალები*.
- ტრიერი ტ, ტურაშვილი მ., (2007). *ეკოლოგიური მიზეზებით ადგილმონაცვლე პირთა განსახლება, არსებული პრობლემების გადაწყვეტა თუ ახლის შექმნა, ეკომიგრაცია საქართველოში 1981-2006*.
- ფუტკარაძე თ. (2006). *აჭარის მოსახლეობის მიგრაციის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, "ბათუმის უნივერსიტეტი"*.
- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *International Association of Applied Psychology*, https://is.muni.cz/el/fss/podzim2016/ZUR393i/um/W_2_Acculturation.pdf
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.

REFERENCES

- Futkaradze, T. (2006). *Acharis mosakhleobis migratsiis istoriul-etnologiuri problemebi*. Batumi: Batumis universiteti.
- Ivelashvili, T. (2019). *Religiuri umciresobebi Samtskhe-Javakhetshi*. Tbilisi: Universali.
- Lyle, J. (2012). *Ekomigrant'ebis gansakhleba Sakartveloshi: Gansakhlebis politikashi mimdinare cvlilebebi, tendenciebi, ganxorcieleba da aghkmebi* (Working Paper No. 53). Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI).
- Trier, T., & Turashvili, M. (2007). *Ekologiuri mizezebit adgilmonačvle pirt'a gansakhleba: Arsebuli problemebis gadatsqveta tu akhlis shekmna? Ekomigracia Sakartveloshi 1981–2006*. Flensburg: European Centre for Minority Issues (ECMI).
- Author's field materials, Tsalka municipality, 2025.

NEW SOCIOCULTURAL ENVIRONMENT AND CULTURAL MEMORY: THE EVERYDAY LIFE OF MIGRANTS RESETTLED FROM AJARA IN TSALKA

Ana Bagrationi

PhD student at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Research fellow at Niko Berdzenishvili Institute

Email: Anabagrationi.1131@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5319-7775>

Abstract. The article examines the everyday life of resettlers from Adjara in Tsalka Municipality through the lens of cultural memory and new sociocultural environments. The study is based on an individual ethnological field expedition conducted in August 2025, including 20 in-depth interviews with residents across several villages. The analysis draws upon Halbwach's theory of collective memory and acculturation theories. The findings demonstrate that cultural memory in a new environment both preserves traditions - practices, family customs, and culinary heritage-and transforms through intercultural interaction. Issues of land ownership, economic adaptation, and interethnic marriages play a significant role in shaping identity and integration processes. Generational differences are evident: older generations remain strongly connected to agriculture and land-based livelihoods, while younger generations increasingly associate their future with urban centers. The research argues that Tsalka represents a hybrid cultural space in which Ajarian cultural memory coexists and interacts with Svan, Greek, and Armenian social practices.

Keywords: cultural memory; eco-migration; Ajarians; intercultural relations; adaptation

* * *

Introduction. The resettlement of populations from Adjara to Tsalka is historically linked to processes of eco-migration, particularly since the 1990s. The primary causes of relocation included natural disasters, land scarcity, and deteriorating socio-economic conditions. Tsalka Municipality, located in the Kvemo Kartli region, represents a multiethnic environment historically inhabited by Greeks, Armenians, Svans, and other groups.

Beginning in the 1990s, intensified landslides, soil degradation, and infrastructural collapse significantly undermined the stability of life in the mountainous villages of Adjara. (Trier., T, Turashvili., M., 2007) (Putkaradze, 2006)). This wave of movement can be characterized as forced eco-migration, in which relocation served as a strategy to ensure physical safety. Resettlement primarily occurred in Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli, regions historically characterized by ethnic diversity. (Lyle, 2012).

While initial displacement was driven by environmental threats, social and economic factors gradually became increasingly significant. Since the 2000s, new migration flows have been linked to social challenges and limited land-use opportunities in mountainous Adjara. (Trier., T, Turashvili., M., 2007).

The central research problem concerns how cultural memory transforms in a new environment and how adaptation unfolds within a multiethnic space. The study aims to identify the role of everyday practices-religious celebrations, cuisine, agriculture, and social relations - in the preservation and transformation of cultural identity.

The theoretical foundation of cultural memory draws on Maurice Halbwachs' argument that memory is structured within social frameworks. (Halbwachs., 1992). Adaptation theories further allow cultural change to be conceptualized as a dynamic and negotiated process.

Methods. The research is based on qualitative methodology. In August 2025, a five-day individual ethnographic field expedition was conducted in Tsalka Municipality. Twenty semi-structured interviews were carried out with residents across several villages. The reasons for relocation included eco-migration, land scarcity, family division, or proximity to relatives.

The research methods included:

- In-depth interviews
- Participant observation
- Thematic analysis

Data were processed using thematic coding, allowing for the identification of recurring motifs: land, property, religion, economy, intercultural relations, and generational differences.

Discussion. According to Halbwachs (1992), memory is always constructed within social frameworks. In the case of Ajarian settlers in Tsalka, although geographic location changes, the social carriers of memory: family, kinship networks, and religious communities continue to function. However, these frameworks undergo reconfiguration in the new environment.

Narrators frequently stated: “At first, we did not feel established here.” (Field Materials, 2025) This phrase indicates the symbolic non-acceptance of space. The absence of a cemetery in the early years represented a strong marker of temporality. Later, state allocation of land and the initiation of local burials marked a symbolic turning point- space gradually transformed into “one’s own.”

Skepticism toward Muslim Ajarians within Orthodox communities initially hindered integration. Similar tensions were reflected in the broader social context. (Ivlelashvili, 2019). However, these boundaries were not static. One narrator noted:

“We still have very good relations with the Greeks... We also have good relations with the Svans; my daughter’s godparent was Svan.” (Field Materials, 2025)

This testimony illustrates boundary transformation: initial distancing gradually shifted toward cooperation.

Early cohabitation was marked by tension:

“We were newly arrived... when we beat the Armenians in football... they couldn’t accept it.” (Field Materials, 2025) Over time, cooperation emerged:

“Some Ajarians now work as teachers in Armenian villages and teach Georgian.” (Field Materials, 2025) The football incident symbolized the presence of a social boundary. With time, these boundaries softened through collaboration, employment relations, and language instruction. This demonstrates that intercultural relations are not static; they transform through communication, shared economic interests, and prolonged interaction.

Environmental adaptation also became part of cultural memory. Narrators described agricultural adaptation:

“Everything grows here: pears, apples, plums... there’s a pear that ripens naturally in winter... in my childhood we called it ‘Magara.’” (Field Materials, 2025)

They also emphasized knowledge exchange:

“The Greeks saw from us that beans could grow here.” (Field Materials, 2025)

Such examples demonstrate how adaptation to landscape becomes incorporated into cultural memory and transmitted across generations, supporting Halbwachs’ (1992) argument that memory is socially constructed and spatially framed.

Land registration issues generated uncertainty in Tsalka. Eco-migrant status and lack of property ownership reinforced feelings of temporality and influenced identity formation. (Lyle, 2012)

One narrator from Samtseba village described ownership disputes:

“Some live in Greek houses... my sister renovated one, and the Greek owner expelled her.”
“There was also a case where an Ajarian built a house on a Greek’s land... he was told the house is yours, but the land belongs to the state.” (Field Materials, 2025).

Economic reality remains dual. On one hand, land fertility is emphasized (“Everything grows here”); on the other, market mechanisms reduce labor value (“There is no point in sowing because prices are too low”) (Field Materials, 2025). This reflects local agriculture’s dependence on broader economic structures.

According to Berry’s (1997) adaptation model, economic stability is a key factor in successful integration. However, integration here is not fully assimilationist. Rather, a separation-integration pattern is observed: cultural identity is preserved, while economic strategies adapt to the local context. (Berry, 1997)

Religious practices function not only as memory transmission but also as tools of integration. One narrator stated:

“We celebrate Bayram as we did in Adjara, and we congratulate each other; Christians bake Easter bread and bring it to us.” (Field Materials, 2025)

Religious difference thus becomes a platform for dialogue and coexistence. Spatial coexistence - “We have a mosque in Tsalka, and there are churches around it” demonstrates how symbolic religious spaces coexist within everyday secular practices, normalizing difference.

Culinary practice represents an informal form of integration:

“I learned to cook kubdari here... the Svans learned Ajarian dishes from us... Here I discovered what ‘ghimi pickles’ are - they call it ‘dilqa,’ it’s Greek.” (Field Materials, 2025)

Narrative analysis reveals reciprocal exchange. This produces a hybrid cultural space in which memory retains symbolic continuity while adapting to new contexts.

Intermarriage further confirms intercultural integration:

“An Ajarian woman married a Svan, another married a Greek... one woman has been married to a Greek for 25 years.” (Field Materials, 2025)

Marriage functions as an institutionalized social mechanism that contributes to the softening of ethnic boundaries. (Barth, 1969). Changes in wedding formats (“Now we hold weddings in ceremonial halls”) reflect adaptation to new social infrastructures.

Generational differences are evident:

“We planned to stay for three years; those three became twenty.”

“I am staying here; I’m not going anywhere - Tsalka is developing.” (Field Materials, 2025)

Older generations remain attached to land-based livelihoods, whereas younger generations associate their future with urban centers. If Tsalka became a “new home” for the older generation, it may represent a seasonal or transitional space for youth. Cultural memory thus shifts geographically alongside generational change.

Integration extends beyond institutional policy. It unfolds through everyday cooperation, neighborly relations, children’s friendships, rituals, and family traditions. Identity preservation through religious practice and internal solidarity coexist with openness to intercultural exchange and mutual respect.

Conclusion. The findings allow several key conclusions:

1. Cultural memory is dynamic- it transforms in new spaces while preserving core symbolic structures (religion, family, cuisine).
2. Symbolic appropriation of territory is crucial for settlement; cemeteries, land cultivation, and property ownership foster a sense of belonging.

3. Intercultural interaction generates hybrid cultural forms: cuisine, marriages, and celebrations reflect ongoing negotiation.
4. Economic uncertainty constrains full integration, though social networks mitigate risk.
5. Generational differences indicate future directions of cultural memory transformation.
6. Tsalka can be conceptualized as a post-migratory cultural space where identity is continuously negotiated and reconfigured.

Bibliography

- Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *International Association of Applied Psychology*, 30. Получено из https://is.muni.cz/el/fss/podzim2016/ZUR393i/um/W_2_Acculturation.pdf
- (2025). Field Materials.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ivlelashvili, T. (2019). *Religious Minorities in Samtskhe-Javakheti*. Tbilisi: Universali.
- Lyle, J. (2012). *The Resettlement of Eco-Migrants in Georgia: Ongoing Changes, Trends, Implementation, and Perceptions in Resettlement Policy*. Working Paper No. 53, ECMI.
- Putkaradze, T. (2006). *Historical and Ethnological Problems of Migration of the Population of Adjara*. Batumi: Batumi State University.
- Trier, T, Turashvili, M. (2007). *Resettlement of Environmentally Displaced Persons: Solving Existing Problems or Creating New Ones? Eco-Migration in Georgia 1981–2006*. ECMI.

საერთო კულტურული მემკვიდრეობის კვალდაკვალ: ხის ნაკეთობები აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში

გიულჯან ოზბეკი

ვან იუზუნჯუ ილის უნივერსიტეტის ლიტერატურის

ფაკულტეტის ხელოვნების ისტორიის

დეპარტამენტის ასისტენტ-პროფესორი

ელ-ფოსტა: gulcanozbek@yyu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6864-9792>

აბსტრაქტი: წინამდებარე ნაშრომის მიზანია აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში გამოფენილი ხის ხელოვნების ნიმუშების ხელოვნების ისტორიის პერსპექტივიდან შესწავლა, რეგიონის კულტურულ მემკვიდრეობაში მათი ადგილის შეფასება და ამ მემკვიდრეობის შენარჩუნებაში მათი წვლილის გაანალიზება. აჭარის რეგიონი, რომელიც მდებარეობს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით, შავი ზღვის სანაპიროზე, წარმოადგენს გეოგრაფიულ არეალს, სადაც ისტორიის მანძილზე სხვადასხვა ეთნიკური და კულტურული სტრუქტურები იკვეთებოდა, რამაც მდიდარი მხატვრული დაგროვება განაპირობა. კერძოდ, ხეზე კვეთის ოსტატობა დიდ მნიშვნელობას ატარებდა როგორც რეგიონის ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ისე მხატვრულ შემოქმედებაში და იგი თაობიდან თაობას გადაცემული გამოცდილებით ვითარდებოდა. ამ კონტექსტში, აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ხის არტეფაქტები, მათ ესთეტიკურ ღირებულებასთან ერთად, კულტურული უწყვეტობისა და ადგილობრივი იდენტობის წარმომადგენლებად გვევლინებიან. კვლევის ფარგლებში, მუზეუმის კოლექციაში დაცული შერჩეული ხის ნაკეთობები გაანალიზდა მათი ფორმალური მახასიათებლების, ორნამენტული მოტივების, ტექნიკური სტრუქტურისა და სტილისტური თავისებურებების მიხედვით. იკონოგრაფიული ანალიზის მეშვეობით შეფასდა არტეფაქტებში არსებული სიმბოლოები და მათი კავშირი სოციალურ სტრუქტურებთან. ნაშრომში არტეფაქტების პერიოდულ მახასიათებლებთან კავშირის დამყარებით გამოიკვეთა მათი მნიშვნელობა ისტორიულ კონტექსტში. ასევე, ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის მეშვეობით შეფასდა რეგიონში ხის ხელოვნების განვითარების ტრაექტორია. ეს კვლევა ფოკუსირებულია არა მხოლოდ ცალკეული ხელოვნების შემოქმედებაზე, არამედ საერთო კულტურულ მეხსიერებასა და კოლექტიურ იდენტობაზე. მიღებული შედეგები მიუთითებს იმაზე, რომ აჭარული ხის ხელოვნება არ არის მხოლოდ ფუნქციური დანიშნულების მქონე ხელოსნობის პროდუქტი, არამედ მაღალი მხატვრული ღირებულებისა და ისტორიული მნიშვნელობის მქონე ორიგინალური ნამუშევრებია. შესაბამისად, ამ ნამუშევრების დოკუმენტირება, დაცვა და ექსპონირება უდიდესი მნიშვნელობისაა კულტურული მემკვიდრეობის მდგრადობისთვის, ხელოვნების ისტორიის მეცნიერებისა და სამუზეუმო პრაქტიკისთვის.

საკვანძო სიტყვები: აჭარის სახელმწიფო მუზეუმი, ხის ხელოვნების ნიმუშები, კულტურული მემკვიდრეობა, კულტურული იდენტობა, მუზეუმმცოდნეობა.

IN THE FOOTSTEPS OF SHARED CULTURAL HERITAGE: WOODEN ARTWORKS IN AJARA STATE MUSEUM

Gülcan Özbek

Assistant Professor at the Department of Art History of

Faculty of Letters of Van Yüzüncü Yıl University

Email: gulcanozbek@yyu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6864-9792>

Abstract. This paper aims to examine the wooden artworks exhibited in the Ajara State Museum from an art history perspective, evaluating their place within the region's cultural heritage and their contribution to the preservation of this heritage. The Ajara region, located in the southwest of Georgia on the Black Sea coast, is a geographical area where different ethnic and cultural structures have intersected throughout history, thus forming a rich artistic accumulation. Wood craftsmanship, in particular, has been highly valued in both the daily life and artistic production of the region, developing with mastery passed down from generation to generation. In this context, the wooden artifacts in the Ajara State Museum stand out as representatives of cultural continuity and local identity, beyond their aesthetic value. In the research, selected wooden artifacts in the museum's collection were analyzed in terms of their formal characteristics, ornamentation motifs, technical structures, and stylistic features. Through iconographic analysis, the symbols in the artifacts and their relationship with social structures were evaluated. Furthermore, by establishing a connection with the period characteristics of the artifacts, their meanings within the historical context were revealed. The developmental trajectory of wood art in the region was also evaluated through typological classifications. This study focuses not only on the production of individual artists but also on shared cultural memory and collective identity. The findings indicate that the wood art in Ajara is not merely craft products serving functional purposes, but also original works with high artistic value and historical significance. Consequently, the documentation, preservation, and exhibition of these works is of great importance for the sustainability of cultural heritage, art history writing, and museum practices.

Keywords: Ajara State Museum, Wooden Artworks, Cultural Heritage, Cultural Identity, Museology.

* * *

Introduction. Ajara, one of the oldest regions of Georgia, is historically located in the southwestern part of the Meskheta region (Tolga, 2020: 19). Administratively, the region has been divided throughout history into "Upper Ajara" (centers Khulo, Khikhani) and "Lower Ajara" (centers Keda, Batumi) (Tolga, 2020: 19, Korkut, 2018: 61-62)). The administrative center of the Ajara Autonomous Republic, which is stated to mean "rainy place" in the Megrel-Laz language, is Batumi, and it borders the Artvin and Ardahan provinces of Turkey in the northeast. Ajara has an area of approximately 3000 km², with a 120 km border with Turkey and a 50 km Black Sea coastline. The region maintains its characteristic as an important transit route in Transcaucasia. Due to the inclined topography and high altitude, settlements are scattered across the terrain, similar to the Eastern Black Sea Region. This geography, covered with vast forests, hosts rich plant diversity and multiple tree species (Hasanoğlu and Cemilli, 2006: 130; Aytekin and Kaya, 2019: 1197). (Map 1).

Map 1: Geographical Location of the Ajara Autonomous Republic¹

Ajara has a very ancient history. The region, which was part of the Colchis (Kolhet) Kingdom starting from the 9th century B.C. (Bala, 1997: 837), in the 1st century B.C., came under the domination of Pontus and then the Roman Empire. Batumi developed militarily and commercially during the Roman period. In the 5th century A.D., the Kingdom of Lazika (Egrisi) continued, and subsequently, the region became an area of struggle between the Byzantines and Persians (Lang, 1997: 15; Sarı, 2010: 18). Islam began to spread in the region starting from the 7th century with the conquest of the Caucasus by the Islamic armies, and it came under Arab rule during the Umayyad period. With the collapse of the Arab rule, the United Kingdom of Georgia was established, and Ajara also came under the roof of this kingdom (İbereli, 2014: 149-156). After the Seljuk victory in 1071, Batumi and Ajara were included in the Seljuk territories; during this period, Turkmen groups were settled around Akhaltsikhe and Batumi (Kırzioğlu, 1966: 43-47; Sarı, 2010: 19). Georgian King David IV (1089-1125), settled a large community of Kipchaks in the region to stop the Seljuk advance. Since this date, the Kipchaks have played an important role ethnically and culturally in the history of the region (Gül, 2009: 79-80; Alasania, 2015: 96-97). With the conquest of Trabzon in the 15th century (1461), the connection of the Georgians with Byzantium was cut off, and Ajara came under Ottoman rule in the early 16th century. Following the conquest in 1535, Islam spread rapidly as the region's people connected to the Ottomans through the beys who voluntarily accepted Islam (Gül, 2009: 86; Karamanlı, 1996: 314). Under Ottoman rule, Batumi was briefly connected to Erzurum, but mostly served as the center of the Lazistan Sanjak, which was part of the Trabzon Eyalet (Province). With the annexation of Georgia by Russia in 1801, the Ottoman presence came under threat. With the Treaties of San Stefano and Berlin signed after the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Batumi, Artvin, Ardahan, and their surroundings were ceded to Russia. As a result of this war, thousands of Ajaran Muslims were forced to migrate to Anatolia, but these historical ties continue to this day (Aytekin, 2018: 37). Bostan, 1992: 201-211; Seçkin, 2017: 107-128). Although Ajara temporarily returned to the Ottoman Empire with the Treaty of Brest-Litovsk in 1918, it was evacuated at the end of World War I. During the Soviet Union period, its legal autonomy continued as the Ajara Autonomous Soviet Socialist

¹ https://www.google.com/search?q=Acara+%C3%96zerk+Cumhuriyetinin+Co%C4%9Frafik+Konumu&rlz=1C1YTUH_trTR1027TR1027&oq=Acara+%C3%96zerk+Cumhuriyetinin+Co%C4%9Frafik+Konumu&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIJCAEQIRgKGKABMgkIAhAhGAoYoAEyCQgDECEYChigATIJAQQIRgKGKAB0gEKMTAyMDdqMGoxNagCCLACAFEA1MCQXZOkCc&sourceid=chrome&ie=UTF-8

Republic. After Georgia gained its independence, the region solidified its de facto autonomy under the administration of Aslan Abashidze after 1991 (Ağacan, 2001: 27). The new Constitutional Law that came into effect in 2004 legally limited autonomy by granting the central government the authority to dissolve the Supreme Council (Aydın, 2020: 32). Today, together with Batumi (the center), Keda, Kobuleti, Helvaçauri, Shuakhevi, and Khulo are important settlements of the Ajara Autonomous Republic. The discipline of art history analyzes the formal, technical, and semantic aspects of cultural heritage, revealing the role of art in the identity construction of societies. In this context, the Ajara region, located in the southwest of Georgia, is an important cultural center that has been shaped by the interaction of Ottoman, Byzantine, Georgian, and Caucasian cultures throughout history. The tradition of wood art in the region has deep roots in both architectural ornamentation and portable handicrafts. The Ajara State Museum is one of the most important institutions that preserves and documents this traditional art concept. The wooden artifacts in the museum's collection are examples reflecting both the level of mastery and the local aesthetic understanding. This study aims to determine the place of these artifacts in the shared cultural heritage of the region by examining them with art history methods. The research utilized a qualitative analysis method; selected wooden artifacts in the museum's collection were examined through direct observation, photography, and literature review. The artifacts were evaluated in terms of their formal characteristics, technical structures, ornamentation motifs, iconographic analyses, and typological classifications. In addition, the historical context related to the production periods of the artifacts was examined, and a connection was established with the concepts of local identity and cultural continuity in this context.

Evaluation of Ajara Wood Art as a Cultural Intersection Point

The word 'ahşap' (wood) originates from the Arabic term "ahşâb," the plural of "haşeb," meaning "lumber" or "tree" (Yücel, 1989: pp.181-182). This deep historical origin emphasizes the material's importance to humanity. Lumber carefully obtained from various tree species is meticulously processed in workshops, transforming it into a construction and design material suitable for different areas of use. The widespread and daily life integration of wood naturally paved the way for the birth of wood craftsmanship ; and the sophisticated techniques developed over time have ensured the enrichment of wood art (Kaya, 2023: p. 142). However, compared to other building materials, wood's vulnerability to geographical conditions and its primary use in portable artifacts have significantly limited the number of tangible examples that have survived to the present day. This situation further increases the value and artistic importance of the rare pieces that have survived. Wood has been accepted as humanity's most fundamental and versatile building material since the beginning of civilizations. Its use ranges from everyday objects to monumental architectural compositions of the highest level in terms of scale and grandeur. In different cultural geographies of the world, the language of wood art has been meticulously shaped by its local style. This situation led to the originality of the artifacts in terms of their techniques and craftsmanship, allowing each geography to form its own architectural identity. In this context, the Ajara region holds a unique position worth examining. Historically, the Ajara region has been located at the intersection of four cultural basins (Black Sea, Caucasus, Anatolia, and Byzantine/Georgian). This strategic location has enabled the region's wood art to acquire a rich structure that cannot be reduced to a single national identity. Therefore, Ajara wood art is a tangible piece of evidence representing not only local craftsmanship but also a shared cultural memory that transcends borders. It is known that wood was used in mosque architecture starting from the Early Islamic Period (Aytekin & Kaya, 2024: p.229, Aytekin, 1997, pp. 53-55).

Ajara State Museum and Wooden Artworks

The Ajara State Museum (Khrat'ion Akhvlediani) (ხრატონი ახვლედიანი) is located in the city center of Batumi, at the intersection of Woznesensk and Olga streets (corner of Melikishvili and Vakhtang Gorgasali

streets). The first museum in Batumi (today's Ajara State Museum) was established in 1890 in a six-grade school building. The founder of the museum is Nicholas Goman, who was a handicraft teacher between 1893 and 1906. In 1906, Goman created the first exhibitions with the workshop he opened on his own initiative and local artifacts he collected from Ajara villages. This museum was officially established as a Children's Museum in 1908 through the initiative of the local people, and Nicholas Goman was appointed as the director. In 1910, due to the growth of the exhibitions, it was moved to the City Council Building. In 1912, it was officially converted into the City Museum. In 1913, its founder Goman was re-appointed as director and continued this duty until 1937. This initiative, started by the efforts of Nicholas Goman, became an important turning point in the cultural history of the region (Özbek, 2022: p.210).

The museum building has a rectangular plan form oriented east-west and was constructed as two stories (Photo 1).

Photo 1: Ajara State Museum (Khraton Akhvlediani) (Batumi Center - 1890)

On the first floor of the museum; there are six galleries, including an administrative unit, a nature (flora and fauna) gallery, an archaeology gallery, three ethnography galleries, and a gallery housing a red-figure krater (vase) belonging to the Hellenistic period in a single room, as well as galleries located along a long corridor displaying archaeological artifacts, stone artifacts, copper utensils, a wooden model of a Laz house, wooden shaping materials, and wooden door wings and wooden pieces belonging to architectural structures.

Section Containing Wooden Artifacts

The museum's ethnographic collection consists of rare pieces that reflect the artistic depth of Ajara and Georgian culture. The collection contains selected examples of wood carving, original Georgian embroideries, and traditional handicrafts. Regional endemic tree species were generally preferred as building materials in the preparation of these artistic products. Durable and aesthetic trees such as beech, chestnut, walnut, and spruce have been the material source for the artifacts. The decorations on the wooden surfaces were executed using graphic cuts (engraving technique) that provided depth and distinctness.

Among the most striking pieces in the collection are the doors brought from the villages of Khino, Zendidi, and Aho. These doors represent rare and typologically important examples of Georgian wood engraving art (Aytekin & Özbek, 2024: p.179). The decorative motifs on the doors and other objects reflect the region's centuries-old traditions and belief system:

- **Tree of Life:** Symbol of eternal life and abundance.

- **Borjgali:** Georgian symbol representing the sun and eternity.
- **Cross and Vine Images:** Show the strong cultural influence of the Christian faith and the Georgian Orthodox Church.

The museum also displays architectural pieces such as historical doors brought from the mosques of Akho (17th century) and Baratuli Khino (18th century), various decorated columns, arches, and shutters. A significant part of the collection consists of pieces belonging to the wooden residential architecture and mosques built during the Ottoman Period, especially between the 19th and 20th centuries. These artifacts and handicraft products from that period are exhibited in this gallery as tangible evidence of the region's multicultural structure and the syncretic (hybrid) nature of its architectural styles (Photo 2).

Photo 2: Section containing wooden products

Description of Wooden Door Ornamentation

The entire door is covered with rich geometric ornamentation crafted using deep carving (engraving) technique.

General Composition:

- **Geometric Repetitions:** The door surface consists of repeating square or rhombic (diamond-shaped) panels arranged vertically and horizontally. These panels enclose the door surface within a regular grid system.
- **Arched Upper Part:** The upper part of the door is finished in a slightly arched (close to semicircular) form, creating an architectural effect.

Symmetry: The decorations of the two-winged door exhibit a symmetrical arrangement according to the central vertical hinge line (Photo 3, Drawing 1).

Details Within the Panel:

- **Diamond Motifs:** Inside each square panel (diamond shape), there is a large geometric flower or star motif in the center.

- **Inner Frames:** The main motif in the center is usually surrounded by smaller geometric borders or double-lined frames. This creates a sense of depth and layering within each square.

Boundary and Separator Elements (Borders):

- **Vertical Borders:** In the middle section where the door wings join, on the edges of the door, and on the lines separating the vertical panels, there are narrow borders (strips) consisting of continuous vegetal (rûmî or palmette type) motifs, different from the main geometric patterns. These borders soften the harsh geometric transitions and add dynamism to the ornamentation.

- **Horizontal Separators:** The lines separating the horizontal panels are also usually enriched with geometric/vegetal motifs such as braiding or chain patterns.

This type of intense geometric and vegetal transitional carved ornamentation is characteristic of Ottoman and Georgian wood art and architectural details.

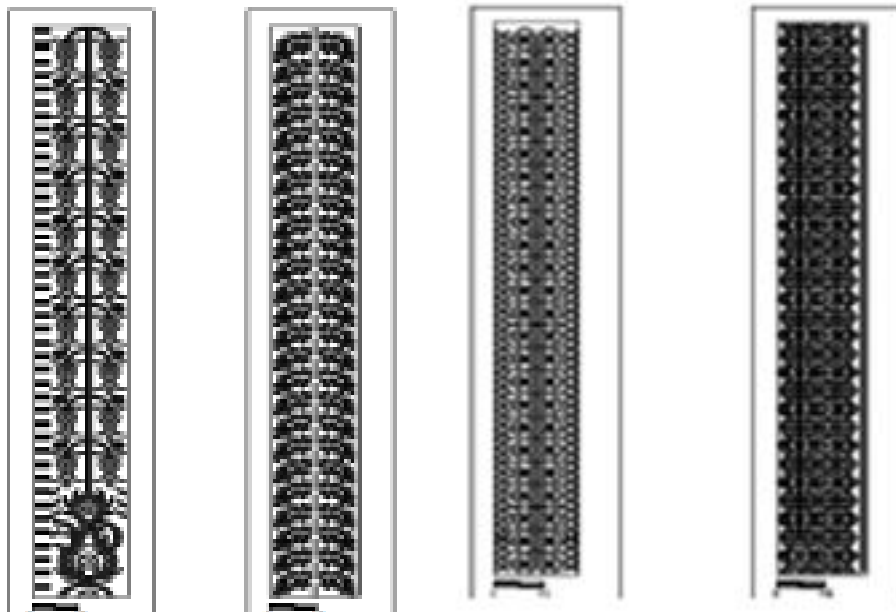

Photo 3: wooden door Drawing 1: wooden door

Other wooden door wings in the Ajara State Museum wooden artifact collection demonstrate the diversity of wood carving and engraving art prevalent in the Ajara and Caucasus regions. While the first and fourth panels mostly represent vegetal (rûmî/palmette/vine branch) ornamentation ; the Middle Left Panel is one of the finest and most dense examples of the geometric infill technique. This rich repertoire proves that the region did not adhere to a single style in architectural elements but reflected different periods and cultural interactions (Photo 4).

Photo 4: wooden door wings

Drawing 2: wooden door wings

In addition to carving artifacts, the collection also includes ethnographic objects such as painted wooden trays from the 19th century. These trays are adorned with polychrome (multi-colored) paint technique on wood, and the star, crescent, and flowing geometric forms on them are exhibited as valuable daily use objects that reflect the region's cosmic symbolism and traditional aesthetic understanding (Photo 5).

Photo 5: wooden tray 19th century

This section also displays traditional wooden chests and handcrafted dowry products associated with them. The chests are important pieces of furniture, reflecting the social and economic status of families, adorned with circular carvings in the center evoking sun symbolism. The brightly colored floral and geometric patterned embroideries draped over the chests stand out as tangible examples of Ajara region's rich textile and needlework heritage (Photo 6).

Photo 6: wooden chest and handcrafted dowry

A significant part of the gallery features a traditional wooden living space diorama, depicting the social and architectural structure of the Ajara countryside. This cross-section of a typical, untreated wooden dwelling showcases the region's architectural tradition ; the mannequins inside depict daily life where

women are engaged in domestic crafts (weaving/spinning), and social division of labor is observed. This diorama, along with agricultural tools and household goods, offers visitors the opportunity to visually experience the rural culture and life cycle of the Ajara region.

Photo 7: In the ethnography gallery wooden living space

In the ethnography gallery, the craft heritage used in the production of traditional wooden products and artifacts is exhibited in special glass panels and exhibition areas. This display aims to show not only the result but also the process. Traditional hand tools used in wood craftsmanship and carving (various chisels, axes, types of planes, and other carpentry tools) are exhibited, showcasing the technical competence of Ajara's master craftsmen. These tools are tangible data documenting the region's rural technology and expertise in shaping wood.

Photo 8: In the ethnography gallery, wooden products and traditional wood carving and processing tools are exhibited in the glass section

The richness of the gallery is reinforced with objects reflecting other rural production areas in addition to wooden artifacts. In this area, a traditional wooden carpet weaving loom is exhibited. This loom emphasizes the region's importance in textile art and is materialized with the brightly patterned, geometrically motified carpets (kilims) hanging right next to it. Furthermore, carved logs or other wooden tools used as beekeeping supplies are displayed in the exhibition; this demonstrates the traditional importance of beekeeping and honey production in Ajara's rural economy. This holistic presentation showcases the richness of local culture and the economic cycle.

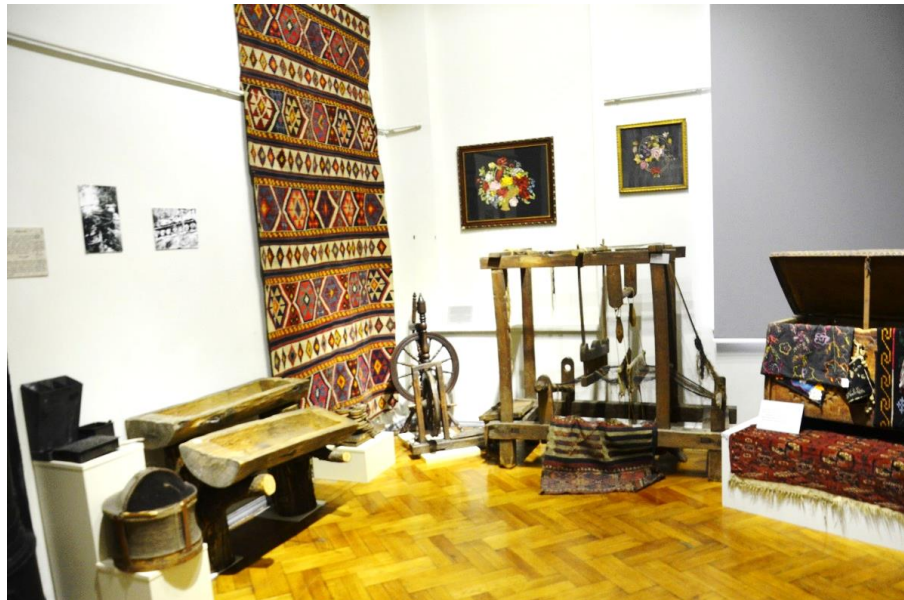

Photo 9: Carpet Weaving Loom and beekeeping supplies

Photo 10: beekeeping supplies

A desk or table displayed on the Eastern front of the ethnography gallery presents a masterful example of the inlay art in the collection. This table features decorations crafted with materials like bright bone, mother-of-pearl, or ivory on dark wood. In the center of the tabletop, there is a large, symmetrical, and detailed star/rosette motif, reminiscent of a radiating sun. These radiating and triangular forms are also repeated on the table's edge borders and the upper parts of its legs. The side and lower parts of the table are cut in an elegant, arch-like form, particularly seen in Ottoman and Anatolian wooden furniture. Furthermore,

this table demonstrates that local craftsmen in the Ajara region are competent not only in carving but also in sophisticated inlay techniques and have successfully assimilated aesthetic influences from the Eastern cultural basin.

Photo 11: A desk (table) is displayed in the eastern front of the ethnography gallery

Evaluation and Comparison: Wood Art, Cultural Memory, and Regional Interaction

In the Ajara region, wood material transcends being merely a functional element used in daily life, becoming a fundamental form of artistic expression that carries both aesthetic and symbolic meanings. The artifacts exhibited in the museum are a tangible part of the local community's collective memory, beyond individual artistic creation. Each artifact has served as a cultural narrative, carrying the beliefs, lifestyle, and craft knowledge of its period into the future (Çalış & Özbek, 2025: p.478). The exhibition of these narratives is vital for the preservation of cultural identity and continuity.

The geopolitical location of the Ajara Region (Georgia to the northeast, the Black Sea to the west, and the Artvin and Ardahan provinces of Turkey to the south) explains the region's cultural richness. Comparisons made with museums in Turkey's Eastern Black Sea Region and the Caucasus Region have shown that this geographical and historical proximity is reflected in the ethnographic collections. The Artvin Hopa Ethnography Museum, in particular, exhibits strong similarities with Ajara museums in terms of ethnographic artifacts due to its location on trade routes and its proximity to Georgia (Özbek & Aytekin, 2023: 545-551).

The closeness of the cultures of both regions ensures that especially:

- Wooden artifacts (carving, architectural details),
- Daily use items (furniture, trays),
- Fundamental ethnographic elements such as clothing and agricultural tools are similar in the collections.

Numerous ethnographic artifacts in the Hopa Museum's collection, emerging from the influence of pre-Islamic and Islamic Period Turkish culture and art, emphasize the importance of the historical, religious, and cultural proximity and mutual cultural interaction between the two countries (Özbek, 2022: p. 424).

The wooden artworks in the Ajara State Museum range widely from functional objects (chest, door wing, table, icon frame) to ornamentation-focused art products. The commonly found spiral, star, cross, bunch of grapes, and tulip motifs in the artifacts contain symbols belonging to both Christian and Islamic cultures. This situation is a clear indicator of the multicultural interaction in the region. Technically, deep carving and relief techniques stand out on the wooden surfaces. Colored paint and gold leaf applications are noteworthy in some examples. The fine craftsmanship in the artifacts indicates that the masters were not only artisans but also had an identity as artists. Stylistically, a synthesis aesthetic is observed in the artifacts dated to the 18th and 19th centuries, blending local Georgian motifs with the Ottoman ornamentation style. This synthesis stems from Ajara being a cultural transition zone throughout history.

Conclusion and Recommendations. The holistic consideration and examination of the wooden artworks in the Ajara State Museum in Batumi, Georgia, is not only an artistic study but also a basis for strategic cultural cooperation. Such studies carry great potential for establishing and strengthening developing cultural collaborations with the Republic of Georgia, a country with which we share geographical and historical proximity. Furthermore, making this cultural heritage visible will make a significant contribution to tourism mobility between Turkey and the Republic of Georgia.

References

- Aytekin, O. (1997). Osmanlı ve Cumhuriyet'inin eski eser politikaları, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, 53-55
- Aytekin, O. (2018). *Taşların Hikâyesi: 2007-2016 Şavşat Kalesi Kazı Çalışmaları*, Ankara. Gazi Kitabevi.
- Aytekin O., Kaya M. (2019). Acara Bölgesi Geleneksel Ahşap Cami Mimarisi ve Tiflis Etnografya Müzesinde Bulunan Çikuneti Camisi Üzerine Bir Değerlendirme [Bildiri]. Dr. Hasan Çiftçi Yasemin Ağaoğlu (Ed.) 3. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi*, 20-22 Aralık 2019, (1-2), İstanbul: Ispec Institute.
- Aytekin, O., & Özbek, G. (2024). Gürcistan'ın Acara Bölgesi ile Doğu Karadeniz Bölgesinde'ki Genel Müzeler Arasında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(Kafkasya Araştırmaları Özel Sayısı), 171-199. <https://doi.org/10.22466/acusbd.1521964>
- Alasania, G. (2015). Gürcistan Kıpçakları. *Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı- VIII*, 78, 96-97.
- Ağacan, K. (2001), Bir Özerkliğin Anatomisi: Gürcistan-Acaristan İlişkileri, *Stratejik Analiz*, 2 (14), 24-34
- Acaroğlu, M. T. ve Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri*, Erzurum: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bala, M. (1997), "Gürcistan". *İslâm Ansiklopedisi*, (IV, 837-845). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Bostan, İ. (1992), "Batum". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (5, 201-211). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Çalış, E., & Özbek, G. (2025). Kültürel Miras Alanlarının Yorumlanması: Gevaş Selçuklu Mezarlığı Örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (29), 478-495. <https://doi.org/10.29029/busbed.1634234>
- Gül, M. (2009). Türk Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri. *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 11(1), 75-108.
- Hasanoğlu, M. ve E. Cemilli. (2006). *Güney Kafkasya'da ABD Politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbereli, S. (2014). *Gürcü Halkının Tarihi*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Kaya, M. (2023). Gürcistan'ın Guria Bölgesi'nde, Ahşap Çandı Cami Örneği: Zoti Camii (ზოტის მღვდლის). *Anasay*(25), 141-180. <https://doi.org/10.33404/anasay.1315491>
- Korkut, T., (2018). *Artvin ve Erzurum'daki Gürcü Dini Mimarisinde Süsleme*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Kırzioğlu, F., (2008). Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükümeti-I. *Bizim Ahıska Dergisi*, 10, 12-13.
- Karamanlı, H. M. (1996), "Gürcistan: Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi". *İslam Ansiklopedisi*, (14, 311-313). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özbek, G., (2022). Gürcistan'ın Acara Bölgesinde Müzecilik Faaliyetleri ve Bunların Çağdaş Müzecilik Açısından Değerlendirilmesi, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özbek, G., & Aytekin, O. (2023). Hopa'daki Etnoğrafya Müzesi ile Batum/Acara'daki Borçgalo Etnoğrafya Müzesi'nin ortak bileşenleri açısından değerlendirilmesi. Karadeniz 12. Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı Bildiri Kitabında (G. Erbaş & F. Kılıç, Ed.), (ss. 527–552). Academy Global Publishing House.
- Sarı, M. (2010), *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*, (Basılmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçkin, S. (2017). Gürcistan Acara'daki Osmanlı Dönemi Camiler. Fahameddin Başar-Murat Kasap (Eds). *Uluslararası Gürcistan'da İslamiyet'in Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu*, içinde (107-128), İstanbul: Gürcistan Dostluk Derneği.
- Tolga, A., F. (2020). *Acara Tarihinde ve Osmanlılar Döneminde Acaralı Bicanoğulları*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Yücel, E., (1989). "Ahşap", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt, 2, İstanbul, 181-182.

მურათლის (მარადითის) მეჩეთში ნაპოვნი სადა ქსოვილების ჯგუფი ართვინი-ბორჩა¹

შირვან ქილიჩი

ხელოვნების ისტორიის ფილოსოფიის დოქტორი,

ვანის ასი წლის უნივერსიტეტის

სოციალურ მეცნიერებათა ინსტიტუტის

ხელოვნების ისტორიის დეპარტამენტი

ელ-ფოსტა: sirvankilic73@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0253-4228>

აბსტრაქტი: ადამიანები, წინაისტორიული ხანებიდან დღემდე, საცხოვრებელი და საკვების მიღების მსგავსად, სიცოცხლისთვის აუცილებელი საჭიროებების გარდა, მუდმივ განვითარებას აღწევდნენ და მათ საცხოვრისებს ესთეტიკური თვალსაზრისითაც ალაგებდნენ. გარემოს შემსწავლელი და მასზე ბატონობის დამკვიდრებული ადამიანი თავდაპირველად მცენარეულ ბოჭკოებს ამუშავებდა, ძაფს ამზადებდა, შემდგომ ქსოვას სწავლობდა და საცხოვრისს როგორც ალამაზებდა, ასევე სიბრტყის შესანარჩუნებლად ქსოვილებით ფარავდა. ნედლეულის თავისებურებისა და გამოყენების სპეციფიკის გამო, ქსოვილები დიდხანს ვერ ინახებოდა, თუმცა მათი მცირე ნაშთები მაინც აღმოჩენილია. მაგალითად, ერთ-ერთ უძველეს ნიმუშად ითვლება კავკასიონის ქედის კალთებზე მდებარე ძუძუნას მღვიმეში აღმოჩენილი ნაშთები. ამ მღვიმის ზედა პალეოლითის ფენებში გამოვლენილია მცენარეული ბოჭკოებისგან დამზადებული სელის ქსოვილის ფრაგმენტები. ზოგიერთ მათგანში დადასტურებულია, რომ ძაფები ფერადი, ორმაგად ხვეული და კვანძით შეკრული იყო. ანატოლიის ტერიტორიაზე დღემდე მოდწეული უძველესი ქსოვილის ნაშთები ჩათაღპოიუქის გათხრების დროს იქნა აღმოჩენილი. ეს ნიმუშები ძვ. წ. IX–VII ათასწლეულებით თარიღდება და სწორედ ამ დროიდან ჩანს, რომ ანატოლიაში ქსოვა უკვე ცნობილი იყო. შემდგომ პერიოდში ანატოლიაში დამკვიდრებული ჰეთები და ურარტუელები ქსოვასა და ბუნებრივ საღებავებსაც იცნობდნენ, თანაც მას სავაჭრო მიზნითაც იყენებდნენ, რაც სხვადასხვა წერილობით წყაროშია დაფიქსირებული. თუმცა, ამ ხელოვნებამ ანატოლიაში უმაღლეს წერტილს თურქული ტომების ჩამოსვლისა და გავრცელების შემდეგ მიაღწია. შუა საუკუნეებისა და შემდგომი დროის მოგზაურთა (იბნ ბატუტა, მარკო პოლო, ევლია ჩელები) ჩანაწერებიდან ჩანს, რომ ანატოლიის სხვადასხვა ცენტრებში ქსოვის წარმოება ხდებოდა და ნაწარმი ანატოლიის ფარგლებს გარეთაც გაჰქონდათ. ამ მოხსენების საგანს წარმოადგენს ართვინის/Borçka-ს მუნიციპალიტეტში, მურათლის (მარადითი) სოფლის მეჩეთში დაცული სწორნართებიანი ქსოვილების ჯგუფი. მეჩეთი აშენდა 1846 წელს. აქ დაცული ნიმუშები ტექნიკის, ფერის, კომპოზიციისა და ორნამენტის თავისებურებების მიხედვით იქნა გაანალიზებული. კვლევის მიზანია დადგინდეს, რა ადგილი და მნიშვნელობა უჭირავს ამ რეგიონში — რომელიც საქართველოს საზღვარს ესაზღვრება — წარმოებულ სწორნართებიან ქსოვილებს ქსოვის ხელოვნებაში.

საკვანძო სიტყვები: ქსოვა, კილიმი, ბეზაიადი, მურათლი, ართვინი.

¹ ავტორი გულწრფელ მადლიერებას გამოხატავს როჟჰან ალი ქილიჩის (Rojhan Ali KILIÇ) მიმართ ხელნაწერის ინგლისური ვერსიის მომზადებაში გაწეული დახმარებისთვის. ამ ხელნაწერის მომზადებისას Gemini გამოყენებულ იქნა მხოლოდ ენობრივი დახვეწისთვის (Language polishing). ხელსაწყოს მიერ შინაარსობრივი გადაწყვეტილებები არ ყოფილა გენერირებული.

A GROUP OF PLAIN WEAVES FOUND IN MURATLI (MARADİT) MOSQUE, ARTVIN, BORÇKA¹

Sirvan Kilic

PhD. Student at the Social Sciences Institute Art History

Department of Van Yuzuncu Yil University

Email: sirvankilic73@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0253-4228>

Abstract. Since prehistoric times, people have made continuous progress and aesthetically arranged the spaces they inhabit, alongside their essential needs such as shelter and sustenance. Exploring its surroundings and now ruling over them, humankind initially spun plant fibers to obtain yarn, then learned to weave, and covered the spaces they lived in with woven fabrics both to make them look beautiful and to keep themselves warm. Woven fabrics that could not have been preserved for long periods of time, due to their raw material and intended use, have been found, albeit in small quantities. For instance, samples from one of the oldest remains were discovered in the Dzudzuana Cave, located in the foothills of the Caucasus Mountains in Georgia. Linen fabric remains, made out of plant-based fibers, were discovered in the Upper Paleolithic layers of the cave. It has also been found that some yarns were colored, two-ply and knotted. Whereas in Anatolia, the oldest woven fabric remains were found in the excavations of Çatalhöyük. These artifacts are dated between 9th-7th millennia BCE and it is determined that weaving was known in Anatolia from these earliest periods. It has been indicated in various written sources that the successor civilisations who ruled over Anatolia, such as Hittites and Urartians, also knew about weaving and natural dyeing, and even used it for commercial purposes; however, the peak era of this craft in Anatolia came with the Turkic migrations to the region. In fact, as inferred from the travelers' notes (İbn Battuta; Marco Polo; Evliya Çelebi), in and after the Middle Ages, weaving production occurred in various centers and the products were also exported outside of Anatolia. In this paper, a group of plain weaves housed in the Muratlı (Maradit) Village Mosque in Artvin/Borçka, is examined. The artifacts found in this mosque, which was built in 1846, are evaluated according to certain characteristics, such as weaving technique, color palette, composition, and motifs. This study attempts to demonstrate the place and significance of the plain weaves found in this region of Anatolia, which borders Georgia, within the art of weaving.

Keywords: Weaving, Kilim, Flat Weave, Plain Weave, Muratlı, Artvin.

* * *

1. Introduction. Situated in the northeastern end of Turkey, Artvin is notable for its history, culture and geography. Located in the Black Sea Region, Artvin is one of Turkey's border provinces, sharing its northern boundary with Georgia. It is surrounded by Ardahan to the east, Rize to the west and Erzurum to the south (Doganay and Orhan, 2014: 31). The province of Artvin covers an area of 7367 km² and consists of the districts of Ardauç, Arhavi, Borçka, Hopa, Kemalpaşa, Murgul, Şavşat and Yusufeli (doka.org.tr/bolgemiz_Artvin-TR.html Reach: 22.09.2025).

¹ The author would like to express sincere appreciation to Rojhan Ali KILIÇ for his contribution to the English preparation of the manuscript. In the preparation of this manuscript, Gemini was used solely for language polishing. No content-related decisions were generated by the tool.

Map 1: Political Map of Artvin Province, Source: cofrafyahaarita.com/Artvin (E.T. 28.08.2025)

Excavations and field surveys aimed at understanding the prehistoric (Stone Age) period of Artvin province have recently begun. As a result, the region's prehistoric data are quite limited; moreover, it is not possible to go beyond making assumptions based on the findings from the surrounding provinces. Accordingly, the basalt axes found in Erzurum and Kars suggest human activity in northern Anatolia during the Paleolithic period. Various stone tools believed to date to the Neolithic period were recovered on Akçakale Island, Ardahan. The fact that Artvin and its region served as a bridge for the migrations from Caucasus to Anatolia enhances its importance in the prehistoric period (Alkan, 2019: 35).

Strabo, author of writings dating back to ancient times, referred to the region as "gold-rich" due to its mineral wealth. Bronze axes recovered from the Yusufeli District and from Zazakale Cave in Balıklı Village, Arhavi District further indicate that there were quarries as well as workshops in the region (Kucukyildiz, 2022: 187).

The name Kolkhis (also spelled Kolhis) appears in historical sources as Artvin's earlier name. The name was first mentioned by Eumelus of Corinth in the 8th century BCE. Apart from this the Romans called the region *Lazika*, while Georgians used the terms *İmereti*, *Egrisi* and *Apkhazeti*. The region also came under the rule of the Urartians, Cimmerians and Scythians between the 9th and 7th centuries BCE (Yildirim, 2018: 2023). After these civilisations, various kingdoms were formed in the area. Among those, Tao (Erzurum, Oltu) and Klarjeti (Yusufeli) rose to prominence, and the area became known as Tao-Klarjeti. The region encountered Islam with the Arab incursions in the late 7th century. The fall of the Empire of Trebizond in 1461 and Sultan Selim I's conquest of part of present-day Georgia around 1510 and in the following years put pressure on the Christians in the region. Finally, through the efforts of Kara Ahmet Pasha, vizier to Sultan Suleiman I, and İskender Pasha's capture of the Castle of Ardanuç in 1551, the Ottomans ensured absolute rule over the region (Aytekin, 1996: 10-14). Although there had been a 42-year period of Russian rule over the region, it was eventually incorporated into the Republic of Turkey in 1921 (Atalay, 2020: 312).

Weaving, simply put, is the process in which two sets of yarns are interlaced at right angles (Britannica Online Ansiclopedia, britannica.com/technology/weaving Reach: 22.09.2025). Indeed, it is rather difficult to determine, in general, when and where weaving began. Some of the reasons why it is difficult to date the woven fabrics are that the materials used to make them were fragile and that the woven fabrics were continuously used, which made them prone to degradation. However, certain scientific research indicate that human activities in both weaving and aesthetics date back to very early periods.

Since prehistoric times, humankind has always sought a safe environment to inhabit, while also striving to beautify its surroundings. Similar to most other inventions, the invention of weaving must have been due to this desire. Humankind benefited from the way woven fabric both protected the human body from external factors and enhanced the aesthetic quality of its surroundings. Plant-based fiber remains from the Upper Paleolithic period, recovered in caves of the Caucasus and the Near East, serve as evidence of this (Kvavadze and the others, 2009: 1359). Analysis of the woven textile fragment recovered farther east, at the Tianluoshan Site in China, revealed that the artifact was made from plant-based fibers and dates to 8000-7000 BCE (Zhang and the others, 2016: 6).

While more examples can be cited from various centers across the globe, past studies have revealed that weaving was also practiced in Anatolia for thousands of years before the Common Era. As revealed by excavations on Konya, Çatalhöyük, weaving was practiced at the site as early as the 8th millennia BCE. Moreover, weaving techniques have developed and been practiced continuously (Jørgensen and the others, 2023: 224).

The duration of how long weaving has been practiced in Artvin region is unknown. It can, however, be inferred from the published literature and data collected that the woven artifacts in the Artvin region show parallels with the ones woven in Anatolia (Turan, 2012: 34).

2. Muratlı (Maradit) Mosque, Borçka, Artvin and its Exhibited Artifacts

2.1. Muratlı (Maradit) Mosque, Borçka, Artvin

The mosque is located in Muratlı (Maradit), a village in the Borçka district of Artvin Province, on the bank of the Çoruh River, near the border where the river flows from Turkey into Georgia. It can be inferred from the inscriptions of the mosque that it was built by Ahmet Usta, son of Reşit, in 1846. It was built on top of a stone basement. With a nearly-square plan, the mosque has its center part covered by a dome and the remaining sections, by a flat roof. The two main entrances to the mosque, along with the mahfil (upper gallery), mihrab, and minbar, are original and among the most prominent examples of the Islamic wooden ornamentation in the region. (Aytekin, 1999: 173).

On the eastern, western and northern walls in the mahfil (upper gallery) of the mosque are 15 flat-woven artifacts, woven with different techniques and compositions, displayed at regular intervals. The displayed pieces are mounted vertically, with their fringes wrapped around wooden rods and secured to the walls by nails. Nine of the exhibited textiles were included in this study.

2.2. Exhibited Artifacts from Muratlı Mosque, Borçka, Artvin

Artifact 1

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1940-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Goat Hair-Sheep's Wool

Technique: Plain Weave

Dimensions: 300 cm./146 cm.

Motifs: Lozenge

Composition: The artifact was woven with plain weave technique (interlocking weave), as a single-panel textile, blending goat hair and sheep's wool. The warp yarns were sourced from goat hair. The white yarns that constituted the motifs, meanwhile, were obtained from sheep's wool and they were stitched using a packing needle. The motifs were formed by the weft yarns, and the artifact was designed as a weft-faced weave.

The motifs in the artifact were placed vertically, and lozenge (equilateral triangle) was preferred as the main motif. A total of 18 lozenges were used, arranged vertically in three adjacent rows, in the visible and concealed parts. In proportion to this, three half-lozenges, each one defined by a line underneath, were positioned horizontally under each lozenge.

Illustration 1: Motif Detail of Artifact 1

Artifact 2

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1940-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Plain Weave

Dimensions: 200 cm./70 cm.

Motifs: -

Composition: The artifact was woven with plain weave technique, as a single-panel textile, using yarns spun from sheep's wool. The yarns were dyed with both natural and aniline-based coloring agents. No motifs were featured in the artifact; instead, the visual dynamism of the field was achieved through horizontal, irregularly repeating borders. Black yarns were stitched in a loop using a packing needle, to further accentuate the white-grounded borders.

Illustration 2: Motif Detail of Artifact 2

Artifact 3

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1950-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Kilim (Flat Weave)-Plain Weave

Dimensions: 200 cm./70 cm.

Motifs: Star, Finger, Water Channel

Composition: The artifact was woven with both kilim and plain weave techniques. The yarns were spun from sheep's wool, and dyed with natural dyes. This single-panel textile was originally woven to be a double-panel textile, but the other panel could not be found. The motifs were woven from the weft yarns and the artifact was designed as a weft-faced textile.

The field was divided into segments with bands and borders of varying widths. Although each border features a different ground color, it was observed that the colors (black, red, orange, white and navy blue) have a repeating pattern, when the artifact was examined overall. The motifs were woven into borders that narrow from bottom to top. The narrowest border features stylized water channel motifs, while star motifs were displayed as the main motif in remaining borders. Finger motifs were featured along the edges of the largest border.

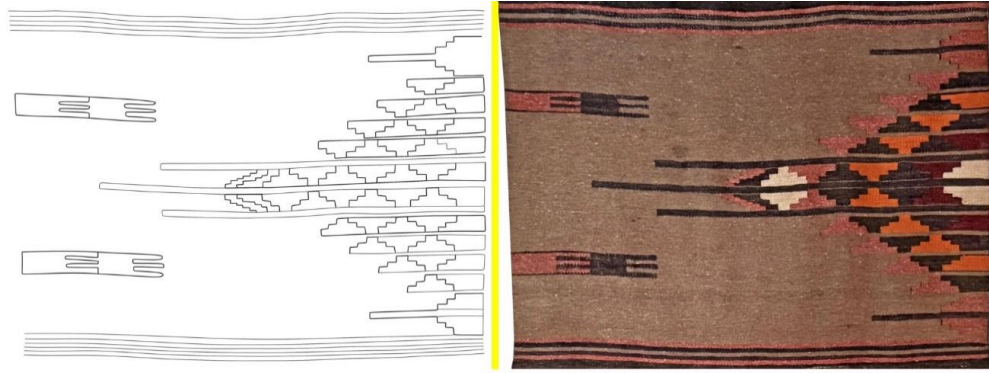

Illustration 3: Artifact 3, Detailed View of The Star and Finger Motifs.

Artifact 4

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1940-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Plain Weave

Dimensions: 240 cm./136 cm.

Motifs: -

Composition: The artifact was woven with plain weave technique, using yarns spun from sheep's wool. It was designed as a double-panel textile, and the yarns were dyed with both natural and aniline-based coloring agents. No motifs were featured in the artifact; instead, the visual dynamism of the field was achieved through horizontal bands and borders with varying widths. The color and width of the borders and bands were arranged sequentially.

Illustration 4: Motif Detail of Artifact 4

Artifact 5

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1940-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Plain Weave

Dimensions: 240 cm./136 cm.

Motifs: Lozenge, Star Motif

Composition: The artifact was woven with plain weave technique, as a double-panel textile. The yarns were spun from sheep's wool, and dyed with both natural and aniline dyes. The motifs were woven from the weft yarns and the artifact was designed as a weft-faced textile.

The field of the artifact was divided into segments using bands and borders. The visual dynamism of the segments was achieved with a repeated sequence of empty and motif-filled segments. From bottom to top, the first wide border features a star motif in an idiosyncratic manner, while a lozenge motif is woven within the other one. The larger lozenge motif that is placed at the center of the artifact was designated as the main motif.

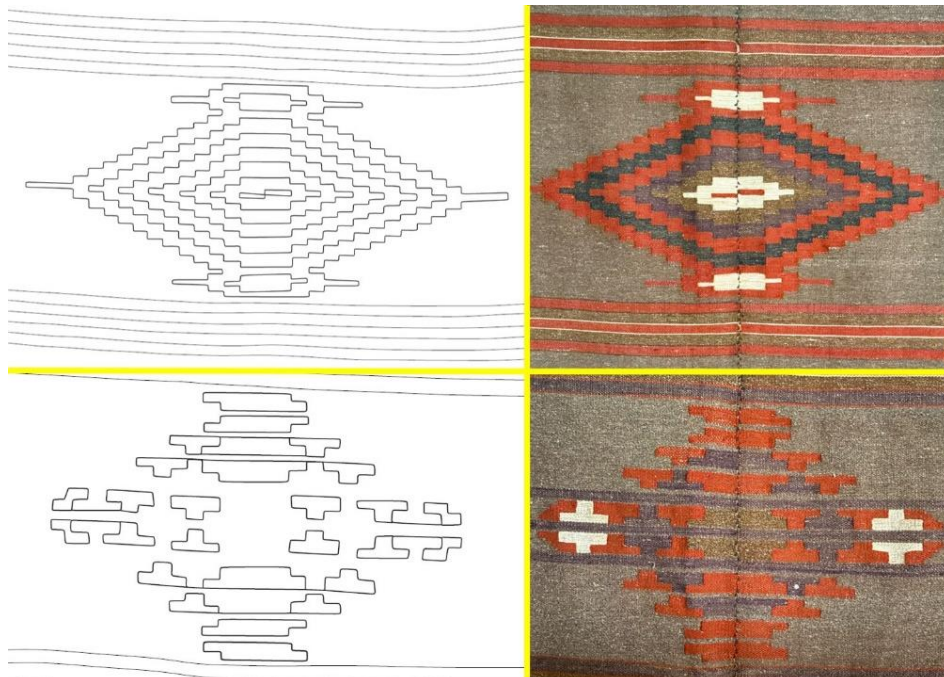

Illustration 5: Detailed View of The Lozenge and Star Motifs in Artifact 5

Artifact 6

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1950-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Plain Weave

Dimensions: 235 cm./140 cm.

Motifs: Water Channel, Star Motif

Composition: The artifact was woven with plain weave technique, as a single-panel textile. The yarns were spun from sheep's wool, and dyed with both natural and aniline dyes. The motifs were woven from the weft yarns and the artifact was designed as a weft-faced textile.

The field integrity was not maintained in the artifact; rather, the visual dynamism was achieved through a border sequence, with a pattern of three narrow borders and a wide one. The central narrow borders, which have a white ground, feature water channel and four-pointed star (cruciform) motifs, employed sequentially. In addition, the border segments were dyed in sequential, repeating order as dark brown, blue, white, red, and yellow.

Illustration 6: Artifact 6, Detailed View of The Four-Pointed Star (Cruciform) and Water Channel Motifs

Artifact 7

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1940-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Plain Weave

Dimensions: 263 cm./165 cm.

Motifs: Star, Finger

Composition: The artifact was woven with the plain weave technique, as a double-panel textile. The yarns were spun from sheep's wool, and dyed with both natural and aniline dyes. The motifs were woven from the weft yarns and the artifact was designed as a weft-faced textile.

The field was divided into bands and borders of varying widths. The fifth border upward includes a star motif on each panel. These motifs were on the outermost edges and half-woven. The ninth border upward from the fifth displays a water channel motif, which is woven in a different style. Another nine borders upwards from this point is the largest segment in the artifact. This segment features half-star motifs on the outermost edges, and two finger motifs at the center, one above the other. The composition was concluded with a series of borders above this wide segment, and a final border that features a water channel motif, with the same style as the previous one.

Illustration 7: Artifact 7, Detailed View of The Four-Pointed Star (Cruciform) and Water Channel Motifs

Artifact 8

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1950-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool

Technique: Kilim-Plain Weave

Dimensions: 345 cm./173 cm.

Motifs: Star, Water Channel, Wolf's Mouth

Composition: The artifact was woven with both kilim and plain weave techniques, as a double-panel textile. The yarns were spun from sheep's wool, and dyed with both natural and aniline dyes. The motifs were woven from the weft yarns and the artifact was designed as a weft-faced textile.

The field was divided into nine wide borders that are almost equal in width, from bottom to top, in an alternating sequence: one plain (unadorned), followed by one that features geometric motifs woven in a different style. The plain borders were all woven with the same-colored (black) yarns to highlight the motifs. The first two borders that include motifs are designed in the same style, featuring water channel motifs. The motifs featured there are curvilinear geometric shapes, whose edges are aligned. The third border that includes a motif, on the other hand, has a more advanced form of the curvilinear geometric shape. The shapes used in this motif resemble arrowheads, positioned one above the other. The border immediately below the main motif features wolf's mouth motifs with varying colors, which follow one another in horizontal order. The main motif, namely the star motif, was featured in a larger segment and lozenge motifs were incorporated in its centers. Four borders with varying colors, followed by another large segment featuring the main motif, was added immediately above the first main motif. The fringe of the artifact was kept short, and the ends of the threads were left loose.

Illustration 8: Artifact 8, Detailed View of The Star and Wolf's Mouth Motifs

Artifact 9

Location: Muratlı Mosque

Date of Weaving: 1950-1960

Date of Examination: 08.17.2025

Material: Sheep's Wool-Goat Hair

Technique: Plain Weave

Dimensions: 340 cm./143 cm.

Motifs: -

Composition: The artifact was woven with plain weave technique, as a three-panel textile. The warp yarns were spun from goat hair, while the weft yarns were spun from sheep's wool. The yarns were dyed with natural dyes. Each panel was woven to a width of approximately 47 cm, and was seamed together, making the final textile 143 cm wide. The artifact does not feature any motif; instead, the field was divided into vertical borders with white yarns. The artifact was woven as a warp-faced textile by looping white weft yarns through the warps.

Illustration 9: Motif Detail of Artifact 9

3. Review and Conclusion

The entire collection of artifacts were gathered in 2010 from Muratlı village, Borçka district, for the purpose of the Adult Education Center (Halk Eğitim Merkezi). Interviews conducted with the collection team revealed that the pieces were woven by the village's weavers between the 1940s and 1960s, and preserved until the year of 2010. In an initiative launched by the Adult Education Center (AEC) to revitalize this vanishing art form, the samples were acquired from the weavers, their techniques and motifs were documented, and a weaving program was initiated. After this program, in the same year, the imam collected the pieces from the AEC and affixed them on the eastern, western and northern walls of the Muratlı Mosque's upper gallery with wooden battens and nails. The instrument(s) used for yarn spinning, and the methods and techniques used for dyeing them, could not be determined, as the provenances of the pieces could not be identified. Moreover, because the replications of the original pieces could not be located, comparisons could not be made.

Nevertheless, when the techniques and motifs used in the pieces were examined, similarities were found to those used in Anatolian pieces; consequently, the production methods of these works could be illustrated with representative visuals.

Illustration 10: Plain Weave Pieces from Muratlı (Maradit) Mosque, Artvin, Borçka

In order to spin the fibers obtained from sheep's wool, goat hair or cotton into yarn, they are scoured of animal and vegetable oils through washing processes, and subsequently cleaned of any plant and animal residues by being picked by hand. Once air-dried in the shade and carded, the fibers are ready to be spun into yarn. Then the wool is spun into yarn using a spindle or a spinning wheel. The spun yarn is prepared for dyeing. In the past, yarns were dyed using natural dyeing methods in Anatolia and in the Artvin region. The invention and proliferation of chemical dyes following the Industrial Revolution also spread to Anatolia. Aniline dyes became widespread in the production of colors difficult to extract. These were oftentimes used with natural dyes to enhance the vibrancy of the yarn.

Weaving techniques used in various places of Anatolia are also observed in the Artvin region. In the Anatolian lands where it is evident that a shared weaving culture was established, a considerable similarity is observed in aspects ranging from yarn spinning to natural dyeing and weaving techniques. As such a comprehensive production center could not be identified in the Artvin region, in this part of the study, the production of yarns, natural dyeing and weaving techniques are illustrated with representative visuals.

Before dyeing, the yarn is conditioned in warm water, which improves its affinity for the mordant¹ and dyes. It is then put in the pre-proportioned water-mordant mix and simmered in it. Dye-bearing yarns are added to the mix afterwards and let to simmer until the desired vibrancy is achieved. The yarns are frequently dipped in and withdrawn from the dye vat for colorfastness. After that, the yarn is rinsed in cold water (without agitation) and air-dried in the shade.

Illustration 12: Stages of Dyeing the Yarn

All of the artifacts consist of wool. However, goat hair was also used alongside wool in artifacts 1 and 9. Similarly, cotton fibers were used alongside wool in artifacts 2 and 4. The remaining artifacts (3, 5, 6, 7, 8), meanwhile, consist solely of wool.

¹ Mordant: A mordant is an organic or inorganic substance used to bind dyes on fabric by forming a coordination complex with it (britannica.com/science/mordant?utm_source).

Illustration 13: Yarns Used in Artifacts 1, 2, 4 and 9

The techniques used in the artifacts are identified as plain weaving and kilim weaving technique (flat weave). In some literature, the plain weave is also referred to as interlocked tapestry or interlocking weave, and the kilim weaving technique is also referred to as slit tapestry or slit weave.

In the plain weave (or interlocking weave), the warp and weft threads are interwoven equally. This technique is mainly used for the making of tablecloths, curtains, pouches and tents (Acar, 1982: 43). Meanwhile in kilim weave, the pattern-colored weft yarn is interlaced alternately over and under the warps, from one motif to the edge of the next, and then returned. A tool named kirkıt (beater)² is also used to compact the wefts and thus strengthen the weave (Acar, 1982: 45). Plain weave technique was used in all the artifacts presented in this study. Furthermore, the kilim weaving technique was utilized alongside the plain weave technique in Artifacts 3 and 8. All pieces, except Artifact 9, were woven with the weft-faced weaving technique. In Artifact 9, meanwhile, the white threads were used as the warp and the textile was designed as a warp-faced weave.

Illustration 14: Plain Weave and Kilim (Flat-Weave) Technique

The artifacts feature motifs that are evidently derived from geometric forms, such as the lozenge motif, as well as other motifs that were used throughout Anatolia across centuries, such as the star, water channel and finger motifs. The star motif represents the sky and eternity. The water channel motif, like water, represents purity, cleansing and continuity. The finger motif, meanwhile, is often used alongside the hand motif and represents its protectiveness and its sense of ownership. (Erbek, 2002: 88). In Artifacts 2, 4 and 9, which do not feature any motif, the vibrancy and dynamism is achieved through the use of borders. In Artifact 9, unlike the others, the borders are positioned vertically rather than horizontally. In terms of composition, the main motifs are placed at the center of the artifacts, and the remaining motifs and borders are used as complementary elements.

² Kirkıt (beater): Also called “weaving comb,” kirkıt is a tool that has tines on its tip and a handle. It is made of wood, metal or bone, and used in the making of all kinds of ground cloth, to beat down and compact the wefts and knots that are inserted horizontally between the warps.

Illustration 15: From left to right: Artifact 1: Lozenge; Artifact 3: Star Motif; Artifact 5: Star Motif; Artifact 6: Four-Pointed Star (Cruciform) Motif; Artifact 7: Finger Motif; Artifact 2, 4 and 9: Field Composition

The compositions of the presented artifacts vary. Although some of the artifacts do not feature any motif, a sense of dynamism that could be interpreted as composition is still present. Accordingly, the lozenge motifs are positioned vertically. Horizontal or vertical borders constitute the defining features of the compositions in the remainder of the artifacts. Their visual dynamism is achieved by placing the main and complementary motifs within borders with different widths. In Artifacts 3, 5, 7 and 8, the distance between the borders that feature the main motif field is wide. This approach is not observed in Artifact 6; instead, all motifs are arranged in sequential order within the narrower borders. Meanwhile, there are no motifs in Artifacts 2, 4 and 9.

Illustration 16: 1- Hakkâri Region Mezerk (Plain Weave), 2- Hakkâri Gülgever Kilim, 3- Erzurum Region (Kılıç, 2019: 101-212).

Illustration 17: 1- Artvin-Yusufeli, Eham, Plain Weave (Turan, 2012: 272). 2- Artvin-Şavşat, Kilim Weave (Selçuk ve Yurttaş, 2021: 304). 3- Kars Region Kilim (Turan, 2012: 272).

To conclude. It is determined that plain weave technique, also known as interlocked tapestry technique, has been widely preferred in the area. Apart from that, local people refer to both plain weaving and kilim weaving as cecim (flat-woven textile). Yet, it is well known that the cecim weaving technique is distinct from these two in its method of production.

The more angular trend in the motifs suggests a tendency among weavers toward geometric forms. It is observed in the samples recovered from Muratlı (Maradit) Mosque that the main motifs were positioned centrally and woven independently. Compared to the kilim examples found in nearby centers and areas, the more extensive use of empty spaces in the field may indicate that these pieces were woven in more recent periods. Because it is evident that when approaching the present day, the material, the color, and the composition weakens, and this craft is now on the verge of extinction.

It has been determined that the woven fabrics in the Muratlı Mosque, which are among the most remarkable examples of wooden architecture and decorative arts in the region, are preserved mainly for exhibition rather than daily use. This may be interpreted as a way to show respect to this craft that these woven fabrics, once decorated the floors and walls of civil and religious buildings, are now exhibited on the mahfil (upper gallery) of the Muratlı Mosque.

References

- Aytekin, O. (1996). Architectural Works in Artvin. Van: Van Yüzüncüyıl University Social Sciences İnstitute.
- Alkan, O. (2019). Artvin in the Light of the Historical and Archaeological Data. Erzurum: Erzurum Atatürk University Turcology Research İnstitute.
- Atalay, A. (2020). The Political, Social And Economic Situation In Artvin Province From The Ottomans To The Republic. *Karadeniz Tecnichal University The Journal of İnstitute of Black Sea*, Issue: 6(10), 311-329.
- Balpınar-Acar, B. (1982). Kilim, Cicim, Zili, Sumak Turkish Flat Weaving. İstanbul: Eren Yayınları.
- Doganay, H., Orhan, F. (2014). Main Features of the Population in the City of Artvin. *Eastern Geographical Review*, 19(31), 1-22.
- Jørgensen L. B., Rast-Eicher, A., Wendrich W. (2023). *Paléorient*, Issue: 49(1), 213-228.
- Kılıç, Ş. (2019). *Hakkâri Yöresi Dokumalarında Kullanılan Doğal Boyalar ve Boyama Teknikleri*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kucukyildiz, I. (2022). The Development of Caucasian Mining in Ancient ages and Artvin. *Journal of Academic History and Studies*, Issue: 7, pp. 180-197.
- Kvavadze, E., Bar-Yosef, O., Cohen, A., Boaretto, E., Jakeli, N., Matskevich, Z., Meshveliani, T. (2009). 30.000-Year Old Wild Flax Fibers. *Science*, Issue: 325(5946), 1359.

- Selçuk, K., Yurttaş, H. (2021). Doğu Karadeniz Bölgesi Kirkitli Dokumalarında Geometrik ve Bitkisel Motiflerden Örnekler. *Art-Sanat Dergisi*. 15. 287-315.
- Turan, A. (2012). *Artvin Yöresinde El Dokumacılığı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yildirim, S. (2018). A General Outlook On Ancient Historical Geography of Okcular Basin of Artvin Province. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, Issue: 22, 2013-2032.
- Zhang, J., Lu, H., Sun, G., Flad, R., Wu, N., Huan, X., He, K., Wang, Y. (2016). Phytoliths Reveal the Earliest Fine Reedy Textile in China at the Tianluoshan Site. *Scientific Reports*, 6, 1-8.

Scientific Sources Obtained from the Internet

https://www.doka.org.tr/bolgemiz_Artvin-TR.html Reach: 22.09.2025

<https://www.britannica.com/technology/weaving>

https://www.britannica.com/science/mordant?utm_source

**მაღალ მთაში გავრცელებული *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss.. – მწვანეყვავილა
შავნაგალას ბიოკოლოგია და კვლევა ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების
შემცველობაზე**

დალი ბერიძე

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და
ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: d.beridze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5847-6624>

მარიკა მეტრეველი

ბიოლოგიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფიტოპათოლოგიისა და
ბიომრავალფეროვნების ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
ელ-ფოსტა: metreveli.mariam@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1104-3415>

აბსტრაქტი. აჭარის მაღალმთიანი ფლორა წარმოადგენს კავკასიის ბიომრავალფეროვნების მნიშვნელოვან ცენტრს, მდიდარი ენდემური მცენარეებით, რომლებიც გლობალური კლიმატის ცვლილებისა და მზარდი ანთროპოგენური ზეწოლის პირობებში განსაკუთრებით დაუცველები არიან. ეს რეგიონი გამოირჩევა უნიკალური ჰაბიტატებით, სადაც მაღალმთიანი სუბალპური და ალპური სარტყლები ქმნიან განსაკუთრებულ ეკოლოგიურ პირობებს, ხელსაყრელ გარემოს ენდემური სახეობების განვითარებისათვის. ენდემური მცენარეები გამოირჩევიან შეზღუდული გავრცელების არეალით, გარემო ფაქტორებისადმი მაღალი მგრძნობელობითა და უნიკალური ბიოქიმიური თვისებებით, რაც ზრდის მათი გადაშენების რისკს.

ერთ-ერთი ასეთი ენდემური სახეობაა *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss. – მწვანეყვავილა შავნაგალა, რომლის შესწავლა მნიშვნელოვან სამეცნიერო და პრაქტიკულ ინტერესს წარმოადგენს. კვლევის მიზანი იყო ენდემური მცენარის ზუსტი გავრცელების არეალის დადგენა აჭარის მაღალმთიანეთში, ბიოკოლოგიური თავისებურებების შესწავლა, საჭერბარიუმე და საანალიზო მასალის შეგროვება, ასევე ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების ფიტოქიმიური ანალიზი GC-MS (ქრომატოგრაფია-მასსპექტრომეტრია) მეთოდით.

კვლევა ჩატარდა ექვსკურსია-ექსპედიციის მეთოდით, მცენარე დაფიქსირდა სუბალპურ სარტყელში, ზღვის დონიდან 2181 მეტრის სიმაღლეზე, ბეშუმის სასაზღვრო ზოლის ქვადორდიან ფერდობებზე, სუბალპურ შთენილებში. დაფიქსირდა ზუსტი კორდინატები-N41°35'523'', E 042°35'172'', H2181მ.TLC+. მეტანოლიანი ექსტრაქტის GC-MS ანალიზის შედეგად იდენტიფიცირებულია 41 ქიმიური კომპონენტი, მათ შორის ფენოლმჟავები (პროტოკატექის, ქინინის), ცხიმოვანი მჟავები (ჰექსადეკანოის, ოლეინის), ტერპენოიდები, სტეროიდები, ფიტოლი, ორგანული მჟავები და შაქრები. აღნიშნული ნაერთები ცნობილია ძლიერი ანტიოქსიდანტური, ანტიმიკრობული და ანთების საწინააღმდეგო თვისებებით, რაც აძლიერებს მცენარის სამედიცინო და ფარმაცოლოგიურ მნიშვნელობას.

მიღებული მონაცემები მნიშვნელოვნად ავსებს აჭარა-ლაზეთის ენდემური მცენარეების ბიოქიმიურ პროფილს და ქმნის საფუძველს შემდგომი ფარმაცოლოგიური, ბიოლოგიური და ტოქსიკოლოგიური კვლევებისთვის. კვლევა ხაზს უსვამს ენდემური სახეობის დაცვის აუცილებლობას, რეგიონის ბიომრავალფეროვნებისა და ეკოსისტემის მდგრადობის შენარჩუნებაში. *S. chlorantha* წარმოადგენს მნიშვნელოვან ბუნებრივ წყაროს ბიოაქტიური ნაერთების განვითარებისთვის სამედიცინო პრაქტიკაში, ხელს უწყობს სამკურნალო პრეპარატების შემუშავებას და აძლევს ახალ პერსპექტივას ფარმაცოგნოსტიკურ კვლევებში. ამასთან, კვლევა აჩვენებს, რომ ენდემური მცენარეების დაცვა არა მხოლოდ მათ სიცოცხლეს იცავს, არამედ რეგიონალური ეკოსისტემის მდგრადობასაც უზრუნველყოფს, რაც მნიშვნელოვანია გლობალური კლიმატური გამოწვევების პირობებში.

საკვანძო სიტყვები: *Scrophularia chlorantha*; ენდემური მცენარეები; აჭარა-ლაზეთი.

* * *

საქართველოს მასშტაბით, აჭარის ფლორისტული რაიონის მსხვილ ტაქსონომიურ ჯგუფებში მემავალი მცენარეული სახეობების ინვენტარიზაცია, მათ შორის ენდემების, ყოველთვის იყო ქართველ და უცხოელ მეცნიერთა და პრაქტიკოსთა პრიორიტეტი, რამაც ასახვა ჰპოვა არაერთ ფუნდამენტურ ნაშრომში (Ketskhoveli, 1984; Nakhutsrishvili, 2012; Tutin et al., 1968–1980).

აჭარის (სამხრეთ კოლხეთის) ფლორისტული რაიონი მდიდარია კავკასიის, საქართველოსა და კოლხეთის ენდემური სახეობებით (Manvelidze, 2010; Varshanidze, 2005). მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი სამკურნალო დანიშნულებით არის შესწავლილი და გამოიყენება ოფიციალურ მედიცინაში (Dewick, 2009; Bruneton, 1999).

რაც შეეხება ლოკალური გავრცელების, აჭარისა და აჭარა-ლაზეთის ენდემების ნაწილს, სამეცნიერო ლიტერატურაში მწირია მონაცემები მათი ბიოეკოლოგიური თავისებურებებისა და ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების შემცველობის შესახებ. ცალკეული სახეობების სისტემატიკურ-ბოტანიკური საკითხები დაზუსტებულია ქართველი მკვლევრების მიერ (Memiadze, 1998; Kharazishvili, 2013).

მძლავრმა ანთროპოგენურმა ფაქტორებმა საფრთხე შეუქმნა ენდემურ მცენარეთა სახეობებს და ზოგიერთი მათგანი გადაშენების საფრთხის წინაშე დააყენა (Nakhutsrishvili, 2012). ამიტომ მათი ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების შესწავლა, პერსპექტიული სამკურნალო ნაერთების გამოვლენა და დაცვითი ღონისძიებების დაგეგმვა წარმოადგენს აქტუალურ სამეცნიერო პრობლემას (Harborne, 1998; Dewick, 2009).

Scrophularia-ს სახეობების ფიტოქიმიური პროფილი შეიცავს მრავალფეროვან ბიოლოგიურ აქტიურ ნაერთებს, მათ შორის **ირიდიოიდებს, ფენოლურ გლიკოზიდებს, ფლავონოიდებსა და ტრიტერპენოიდებს**, რომლებიც პასუხისმგებელნი არიან მცენარის ანთების საწინააღმდეგო, ნეიროდამცველ და ანტიოქსიდანტურ თვისებებზე (Zhang et al., 2021).

კვლევებმა ასევე აჩვენა, რომ *Scrophulariaceae*-ს სახეობები, განსაკუთრებით *Scrophularia*, ღია წყაროებია **ირიდიოიდული გლიკოზიდებისა და ფენოლური მჟავების**, რომლებიც იდენტიფიცირებულია როგორც ძლიერი ანტიბაქტერიული და ანთების საწინააღმდეგო მოქმედების მქონე ნაერთები, რომლებიც შესაძლოა გამოყენებულ იქნას თანამედროვე მედიცინაში (Phytomedicine Plus, 2022).

სხვა კვლევებმა ასევე დაადასტურა, რომ *Scrophularia peyronii*-ში არსებული **ფლავონოიდები და გლიკოზიდები** მაღალკონცენტრირებული ანტიოქსიდანტური თვისებებით გამოირჩევა, რაც ამ

მცენარის პოტენციურ სამედიცინო გამოყენებას ხდის საინტერესო, განსაკუთრებით თუ ის გამოიყენება ალტერნატიულ სამკურნალო პრეპარატებში (Yousef Al-Dalahmeh et al., 2023).

Scrophularia striata და სხვა სახეობების გლიკოზიდური ფენოლიერები, როგორიცაა კვრცეტინი და აქტეოსიდი (**ფენოლური გლიკოზიდი**), ცნობილია მათი **ანტიბაქტერიული და ანტიოქსიდანტური** აქტივობით, რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს ამ მცენარეთა სამედიცინო შესაძლებლობებზე (Herbmed & Pharmacology, 2019).

ამგვარი კვლევები ხაზს უსვამენ, რომ *Scrophularia* გვარი მდიდარია **ირიდოიდების და ტრიტერპენოიდების** ჯგუფებით, რომლებიც დაკავშირებულია მცენარის ძლიერ **ბიოლოგიურ აქტივობასთან** და მაღალ ტოქსიკოლოგიურ უსაფრთხოებასთან (PubMed Reviews, 2022).

კავკასიის რეგიონში გავრცელებული *Scrophulariaceae*-ს სახეობებში ფლავონოიდების და **ტრიტერპენოიდების** დიდი კონცენტრაცია დაფიქსირდა, რაც ადასტურებს ამ მცენარეთა აქტივობას ანტიმიკრობული და ანთების საწინააღმდეგო მიმართულებით, რაც მათი გამოყენების საფუძველია უფრო რთული პრეპარატების შემუშავებაში (Fik-Jaskóŭka et al., 2024).

აჭარის მაღალმთიანი ფლორის, განსაკუთრებით კი ენდემური სახეობების, კვლევა მნიშვნელოვანია თანამედროვე გლობალური კლიმატის ცვლილებების პირობებში. ბიოლოგიური მრავალფეროვნების შემცირება და მცენარეული სახეობების გაქრობის მაღალი რისკი შეუხო ენდემებს — სახეობებს, რომელთაც შეზღუდული გავრცელების არეალი და გარემო პირობების მიმართ განსაკუთრებული ეკოლოგიური მოთხოვნები აქვთ. ასეთ პირობებში მათი ბიოლოგიურად აქტიური ნაერთების შეფასება მნიშვნელოვანია როგორც ფარმაკოგნოსტური, ასევე კონსერვაციული თვალსაზრისით.

ჩვენი კვლევის მიზანს შეადგენდა აჭარის მაღალმთიანეთში გავრცელებული აჭარა-ლაზეთის ენდემური მცენარეული სახეობის, *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss. – მწვანეყვავილა შავწამალას ზუსტი გავრცელების არეალის დადგენა, საპერბარიუმე და საანალიზო მასალის აღება და მისი ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების შემცველობის შემდგომი კვლევა ტანდემური ქრომატოგრაფიის, კერძოდ GC-MS (ქრომატოგრაფია-მასსპექტრომეტრია) მეთოდის გამოყენებით. მცენარის ექსტრაქტის ანალიზის შედეგად იდენტიფიცირებულია 41 ქიმიური კომპონენტი, მათ შორის ფენოლმჟავები (პროტოკატექის მჟავა, ქინინის მჟავა), ცხიმოვანი მჟავები (ჰელსადეკანოის მჟავა, ოლეინის მჟავა), ორგანული მჟავები, ტერპენოიდები, სტეროიდები, ფიტოლი და შაქრები, რომლებიც ცნობილია ძლიერი ანტიოქსიდანტური, ანტიმიკრობული და ანთების საწინააღმდეგო თვისებებით.

კვლევის შედეგები ავსებს მონაცემებს აჭარა-ლაზეთის ენდემური მცენარეების ბიოქიმიური პროფილის შესახებ და უზრუნველყოფს საფუძველს შემდგომი ფარმაკოლოგიური, ბიოლოგიური და ტოქსიკოლოგიური კვლევებისთვის. ამასთან, კვლევა ხაზს უსვამს ენდემური სახეობების დაცვით მნიშვნელობას, განსაკუთრებით მზარდი ანთროპოგენური ზეწოლის ფონზე, რაც მნიშვნელოვანია რეგიონის ბიომრავალფეროვნებისა და ეკოსისტემის მდგრადობის შესანარჩუნებლად.

კვლევის მეთოდს წარმოადგენდა ტრადიციული ექსპედიცია-ექსკურსიის მეთოდი, დავაფიქსირეთ ზუსტი გავრცელების არეალები, ავიღეთ საპერბარიუმე და საექსპერიმენტო მასალა. მცენარის ნედლეულიდან მოვამზადეთ მეთანოლიანი ექსტრაქტი. ბიოლოგიურად აქტიური ნივთიერებების იდენტიფიცირების მიზნით კვლევა ჩატარდა ქრომატო-მასსპექტრომეტრიის (GC/MS) მეთოდით, ლევან სამხარაულის სახელობის სასამართლო ექსპერტიზის ეროვნული ბიუროს ქიმიურ-ტოქსიკოლოგიური ექსპერტიზის ლაბორატორიაში (საქართველო).

გამოყენებული იყო აპარატი: **Agilent Technologies 7000 GC/MS Triple Quad**; სვეტი – Elite 5-MS (30 m × 250 μm × 0.25 μm).

ღუმელის ტემპერატურული რეჟიმი: 60°C–310°C (პროგრამული რეჟიმი);

ინჟექტორის ტემპერატურა – 250°C;

ტრანსფერლაინის ტემპერატურა – 310°C;

აირმატარებელი – ჰელიუმი (1 მლ/წთ);

იონიზაციის წყარო – EI, 70 eV;

სკანირების რეჟიმი – TIC (Total Ion Monitoring).

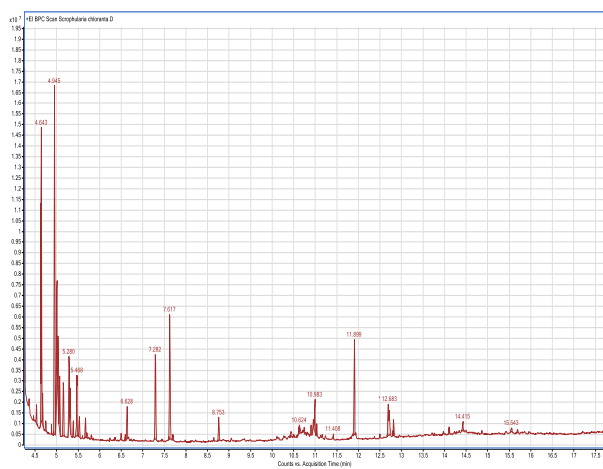
ნაერთების იდენტიფიკაცია განხორციელდა ქრომატოგრამებზე დაფიქსირებული პიკების მასსპექტრების შედარებით NIST მასსპექტრული ბიბლიოთეკის მონაცემებთან (Stein, 2014). მეთოდოლოგიური საფუძვლები შეესაბამება ფიტოქიმიური ანალიზის თანამედროვე პრინციპებს (Harborne, 1998; Adams, 2007).

აჭარა-ლაზეთის ენდემის, *Scrophularia chloranta*-ს GC-MS კვლევისას გამოვლინდა 41 ნაერთი. კარბონ, ორგანული, ცხიმოვანი და ფენოლმჟავები: ალფა ლინოლენის, ერბოს, რძის, გალის, ქინინის, ვამლის, ქარვის, პროტოკატექის; შაქრებიდან: ფურანოზა, არაბინოფურანოზა, დეოქსიპენტოფურანოზა, ტურანოზა, ნაფტოფურანოზა. პიროლის ნაწარმი და ა.შ. (სურ. 2; ცხრ. 1-2). GC-MS ანალიზის შედეგად გამოვლენილი ნაერთები მიეკუთვნება ფენოლმჟავების, ცხიმოვანი მჟავების, ორგანული მჟავების, ტერპენოიდებისა და სხვა ბიოლოგიურად აქტიური ნაერთების კლასებს, რომლებიც ცნობილია ანტიოქსიდანტური, ანტიმიკრობული და ანთების საწინააღმდეგო მოქმედებით (Bruneton, 1999; Dewick, 2009).

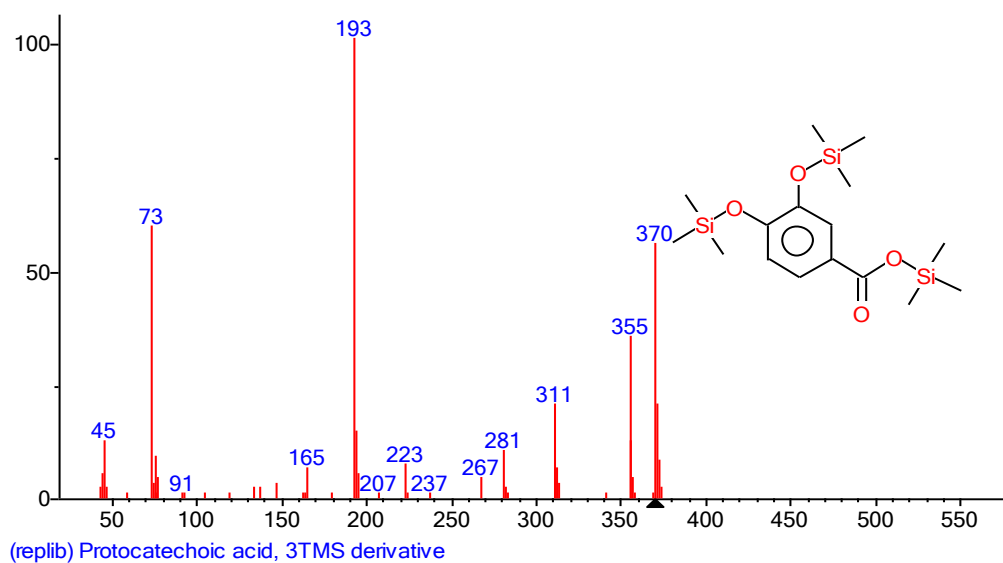
პროტოკატექის მჟავა, ქინინის მჟავა და ფიტოლი ფართოდ არის აღწერილი როგორც ბიოლოგიურად აქტიური ნაერთები მცენარეთა მეორად მეტაბოლიტებში (Harborne, 1998; Dewick, 2009).

მწვანეყვავილა შავწამალა-*Scrophularia chloranta* Ky et Boiss. (სურ. 1.) 1 მეტრამდე სიმაღლის მრავალწლოვანი ბალახოვანი მცენარეა. ფოთლები 9-16 სმ-მდე სიგრძისა და 8-14 სმ-მდე სიგანის, მკვეთრად დაკბილული, გულისებრი ფუძით, წვერში წაგრძელებული, შიშველი ან სუსტად შებუსული. ყვავილეთი მრავალყვავილოვანი, ვიწრო საგველა, 30 სმ-მდე სიგრძის, გვირგვინის ფურცლები მომწვანო. ნაყოფი კოლოფი, წაწვეტებული კვერცხისებრი ფორმის. ღერო ძლიერი, გლუვ-წახნაგოვანი.

Scrophularia chloranta Ky et Boiss. გავრცელება: ტყის ზედა და სუბალპურ სარტყლებში; ტანბრეცილი ტყეების გასწვრივ, ბუჩქნარებში, ხშირად საქონლის სადგომებთან, ტყის შემდგომ მინდვრებზე სარეველა ტიპისაა. აჭარის მთელი მაღალმთიანეთი. ბეშუმის სასაზღვრო ზოლის ქვადორიანი ფერდობი, სუბალპური მთენილები. ჩვენს მიერ დაფიქსირებული კორდინატები-N41°35'523'', E 042°35'172'', H 2181მ.TLC+.

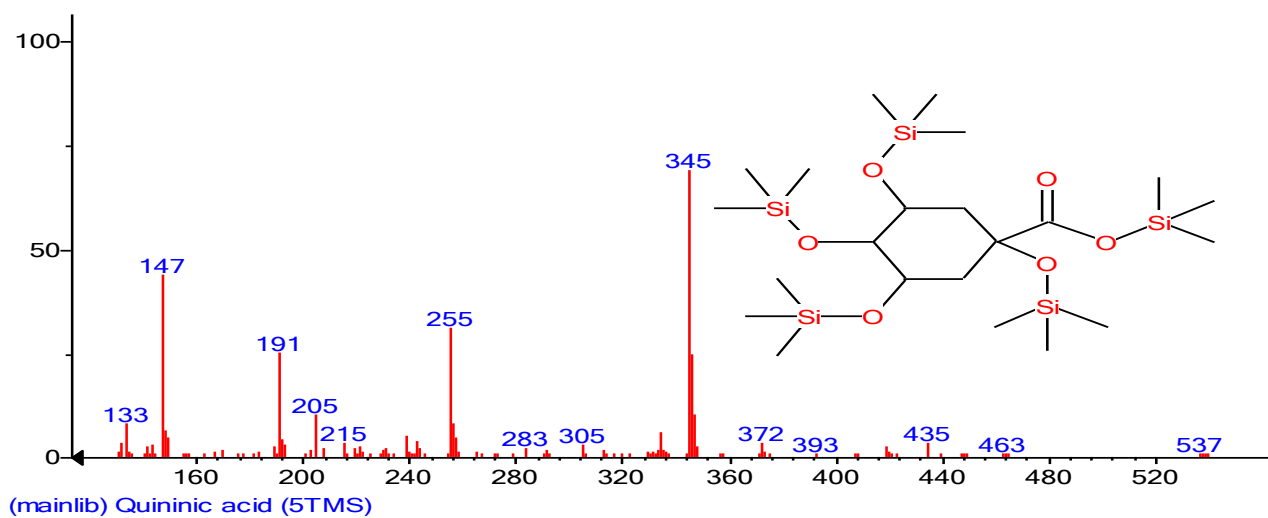
სურ.1. *Scrophularia chloranta* სურ.2. *Scrophularia chloranta* - სექსტრაქტის GC-MS ქრომატოგრამა

სურ.3. პროტოკატეჟის მჟავას, 3TMS მასსპექტრი

ცხრილი №1. პროტოკატეჟის მჟავას, 3TMS დახასიათება

Name	Formula	MW	Exact Mass	CAS	NIST	ID
Protocatechoic acid, 3TMS	C ₁₆ H ₃₀ O ₄ Si ₃	370	370.14519	2347-40-2	71847	28021

სურ.4. ქინინის მჟავას 5TMS მასსპექტრი

ცხრილი №2. ქინინის მჟავას 5TMS დახასიათება

Name	Formula	MW	Exact Mass	NIST	ID
Quininic acid (5TMS)	C ₂₂ H ₅₂ O ₆ Si ₅	552	552.26102	41396 5	4410 5

ცხრილი №3

Scropularia chloranta-ს ექსტრაქტის GC-MS- ით კვლევის შედეგები

Name	Formula	Score	RT	m/z	Base	Mass
<i>Methyl nonyl carbinol</i>	C ₁₁ H ₂₄ O	72,15	7,729	69	69	172,2
<i>4-Ethenylphenol acetate</i>	C ₁₀ H ₁₀ O ₂	54,12	8,118	133	133	162,1
<i>2-Hydroxyphenylethanol</i>	C ₈ H ₁₀ O ₂	70,8	8,464	107	107	138,1
<i>Benzoic acid</i>	C ₁₁ H ₁₄ O ₄	65,74	8,859	179	179	210,1
<i>Trimethylsilyl isobutyrate</i>	C ₇ H ₁₆ O ₂ Si	68,83	8,899	73	73	160,1
<i>Nonane, 2-methyl-</i>	C ₁₀ H ₂₂	67,9	5,231	43,1	43,1	142,2
<i>Eugenic acid</i>	C ₁₀ H ₁₂ O ₂	62,87	8,958	103	103	164,1
<i>Silane, trimethyl(phenethylthio</i>	C ₁₁ H ₁₈ SSi	52,06	9,046	73	73	210,1
<i>2- Propenoic acid</i>	C ₁₂ H ₁₆ OSi	90,31	9,247	205	205	220,1
<i>N-Acetyltyramine</i>	C ₁₀ H ₁₃ NO ₂	58,93	9,329	120	120	179,1
<i>(E) Stilbene</i>	C ₁₄ H ₁₂	64,41	9,349	179	179	180,1
<i>Silan trmethyl</i>	C ₁₁ H ₁₈ OSi	59,85	9,612	73	73	194,1
<i>Butyrophenon</i>	C ₁₃ H ₂₀ O ₂ Si	51,98	9,688	221,1	221,1	236,1
<i>Cyclopentane, 1.</i>	C ₉ H ₁₈	66,94	5,92	69	69	126,1
<i>2-Oxavaleric acid</i>	C ₁₁ H ₂₂ O ₃ Si	63,4	10,145	73	73	230,1
<i>Anthracene, 9,1</i>	C ₁₈ H ₂₀	51,32	10,2	179	179	236,2
<i>Hydroquinone, acid</i>	C ₈ H ₈ O ₃	55,19	10,515	110	110	152
<i>Silan, trimethyl</i>	C ₇ H ₁₈ OSi	71,01	10,653	73	73	146,1
<i>Butane, 1,2,3-tris(trimethylsiloxy)-</i>	C ₁₃ H ₃₄ O ₃ Si ₃	70,13	10,813	73	73	322,2
<i>Furan, 2-hexa.</i>	C ₁₀ H ₁₆ O	51,41	10,874	95	95	152,1
<i>Angelicin</i>	C ₁₁ H ₆ O ₃	51,76	11,07	186	186	186
<i>1,3-Diphenylacetone</i>	C ₁₅ H ₁₄ O	58,03	11,724	210	210	210,1
<i>Hexadecanoic acid</i>	C ₁₉ H ₄₀ O ₂ Si	93,02	11,898	117	117	328
<i>2-Chloroethyl linoeleaTe</i>	C ₂₀ H ₃₅ ClO ₂	57,1	12,174	67	67	342,2
<i>Phytol</i>	C ₂₀ H ₄₀ O	82,81	12,249	71	71	296,3
<i>Cyclohexyldimethylsilyloxy-pentadecane</i>	C ₂₃ H ₄₈ OSi	79,35	12,491	143	143	368,3
<i>Oleic acid</i>	C ₂₁ H ₂ O ₂ Si	69,11	12,706	73	73	354,3
<i>Heptane, ethyl</i>	C ₉ H ₂₀	71,81	6,86	57,1	57,1	128,2
<i>Octadecanoic acid</i>	C ₂₁ H ₄₄ O ₂ Si	82,74	12,806	117	117	356,3
<i>Hexadecanoic acid</i>	C ₁₉ H ₃₈ O ₄	68,2	14,126	98	98	330,3
<i>2,2-diphenylacetoneitrile</i>	C ₁₄ H ₁₁ N	60,73	15,185	167	167	193,1
<i>2-hydroxy-iminostilbene</i>	C ₁₄ H ₁₁ NO	71,8	15,344	193	193	209,1
<i>Cholesterin</i>	C ₂₇ H ₄₆ O	67,66	18,943	81	81	386
<i>O-Trimethylsilylcholesterol</i>	C ₃₀ H ₅₄ OSi	87,3	19,035	129	129	458,4
<i>Hydrogen azide</i>	HN ₃	53,27	24	43,1	43,1	43
<i>Methyl nonyl carbinol</i>	C ₁₁ H ₂₄ O	77,57	7,67	69	69	172,2
<i>2H-Indol-2-one</i>	C ₉ H ₉ NO	71,19	7,975	147	147	147,1

აჭარა-ლაზეთის ენდემური სახეობის *Scrophularia chlorantha*-ს GC-MS მეთოდით ჩატარებულმა ფიტოქიმიურმა კვლევამ დაადასტურა, რომ მცენარე შეიცავს მრავალფეროვან ბიოლოგიურად აქტიურ ნაერთებს. იდენტიფიცირებულ იქნა 41 ქიმიური კომპონენტი, მათ შორის ფენოლმჟავები, ცხიმოვანი მჟავები, ორგანული მჟავები, ტერპენოიდები, სტეროიდები და შაქრები, რომლებიც განაპირობებენ მცენარის ფარმაცოლოგიურ აქტივობას.

გამოვლენილი ნაერთებიდან, როგორებიცაა პროტოკატექის მჟავა, ქინინის მჟავა, ფიტოლი, ჰექსადეკანოის მჟავა და ოლეინის მჟავა, ცნობილია ძლიერი ანტიოქსიდანტური, ანტიმიკრობული და ანთების საწინააღმდეგო თვისებებით. ეს მონაცემები ადასტურებს, რომ *S. chlorantha* წარმოადგენს პერსპექტიულ ბუნებრივ წყაროს ბიოაქტიური ნაერთების შემუშავებისთვის სამედიცინო და ფარმაცოლოგიურ პრაქტიკაში.

კვლევის შედეგები მნიშვნელოვნად ავსებს მონაცემებს აჭარა-ლაზეთის ენდემური სახეობების ბიოქიმიური პროფილის შესახებ, რაც ადრე შეზღუდული იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ კვლევამ შექმნა საფუძველი შემდგომი ფარმაცოლოგიური, ბიოლოგიური და ტოქსიკოლოგიური კვლევებისთვის, განსაკუთრებით იმ ნივთიერებების იდენტიფიკაციისა და კონცენტრაციის განსაზღვრისთვის, რომელთა სამედიცინო გამოყენება შეიძლება პერსპექტიული აღმოჩნდეს.

გარდა ამისა, მზარდი ანთროპოგენური ზეწოლის ფონზე, აღნიშნული ენდემური მცენარის დაცვა და გამართულად შესწავლა წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს ნაბიჯს ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნებისა და რეგიონის ეკოსისტემის მდგრადობის უზრუნველყოფისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Memiadze, N. (1998). *Adjara's flora da mcenareuli safari* [Flora and vegetation cover of Adjara]. Tbilisi: Metsniereba.
2. Varshanidze, M. (2005). Endemuri mcenareebi samkhret kolkhetshi [Endemic plants in South Colchis]. *Sakartvelos botanikuri zhurnali* [Georgian Botanical Journal], 12(2), 45–58.
- Manvelidze, Z. (2010). Adjara-Lazetis floris sistematikuri analizi [Systematic analysis of the flora of Adjara-Lazeti]. Batumi: Shota Rustaveli State University Press.
- Kharazishvili, T. (2013). Kolkhetis regionis endemuri sakheobebi da mati gavrtseleba [Endemic species of the Colchis region and their distribution]. *Botanika* [Botany], 7(1), 23–41.
- Nakhutsrishvili, G. (2012). *The vegetation of Georgia (South Caucasus)*. Berlin: Springer.
- Tutin, T. G., Heywood, V. H., Burges, N. A., Moore, D. M., Valentine, D. H., Walters, S. M., & Webb, D. A. (Eds.). (1968–1980). *Flora Europaea* (Vols. 1–5). Cambridge: Cambridge University Press.
- Davis, P. H. (Ed.). (1965–1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands* (Vols. 1–10). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Adams, R. P. (2007). *Identification of essential oil components by gas chromatography/mass spectrometry* (4th ed.). Carol Stream, IL: Allured Publishing Corporation.
- Stein, S. E. (2014). NIST Mass Spectral Library (NIST/EPA/NIH Mass Spectral Library with Search Program, Version 2.0). Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology.
- Harborne, J. B. (1998). *Phytochemical methods: A guide to modern techniques of plant analysis* (3rd ed.). London: Chapman & Hall.
- Zhang Q., Liu A., Wang Y. (2021). *Scrophularia ningpoensis* Hemsl — a concise review on phytochemistry, pharmacology, and quality control. *Phytomedicine*, 37, 96-102. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33772290>

- Phytomedicine Plus. (2022). Iridoids in *Scrophulariaceae* family: A review of bioactivity and medicinal applications. *Phytomedicine Plus*, 16, 122–137.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2667031322000707>
- Yousef Al-Dalahmeh et al. (2023). *Scrophularia peyronii* chemical composition and phytochemical profile. *Phytochemical Studies*, 43(3), 307-316. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37374186>
- Herbmed & Pharmacology. (2019). Phytochemistry and pharmacological activities of *Scrophularia striata*. *Herbmed & Pharmacology*, 14(4), 22-29. <https://herbmedpharmacol.com/Article/jhp-6324>
- The genus *Scrophularia* and its phytochemical composition. *PubMed Reviews*, 8(2), 77–91.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29125010>
- Fik-Jaskółka et al. (2024). Antimicrobial metabolites of Caucasian medicinal plants: Focus on *Scrophulariaceae* species. *Journal of Natural Products*, 9(5), 90-102. <https://www.mdpi.com/2079-6382/13/6/487>

HIGH-MOUNTAIN DISTRIBUTION OF *SCROPHULARIA CHLORANTHA* KY ET BOISS. – 'MTSVANEKVAVILA SHAVTSAMALA' BIOECOLOGY AND STUDY OF BIOLOGICALLY ACTIVE COMPOUNDS

Dali Beridze

PhD in Biology, Researcher at the Institute of
Phytopathology and Biodiversity of Batumi Shota
Rustaveli State University
Email: d.beridze@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5847-6624>

Marika Metreveli

PhD in Biology, Principal Researcher at the Institute of
Phytopathology and Biodiversity of Batumi
Shota Rustaveli State University
Email: metreveli.mariam@bsu.edu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1104-3415>

Abstract: The high-mountain flora of Adjara represents a significant center of biodiversity in the Caucasus, rich in endemic plant species that are particularly vulnerable under global climate change and increasing anthropogenic pressures. This region is characterized by unique habitats, where high-mountain subalpine and alpine belts create special ecological conditions, providing a favorable environment for the development of endemic species. Endemic plants are distinguished by a limited distribution range, high sensitivity to environmental factors, and unique biochemical properties, which increase their risk of extinction.

One such endemic species is *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss. – “Mtsvanekvavila Shavtsamala”, the study of which represents significant scientific and practical interest. The aim of this research was to determine the precise distribution range of this endemic plant in the high mountains of Adjara, study its bioecological characteristics, collect herbarium and analytical material, and perform a phytochemical analysis of biologically active substances using the GC-MS (Gas Chromatography–Mass Spectrometry) method.

The study was conducted using an expedition approach. The plant was recorded in the subalpine belt at an altitude of 2181 m above sea level, on the rocky slopes of the border zone of Beshumi, within subalpine thickets. Exact coordinates were recorded: N 41°35.523', E 42°35.172', H 2181 m. TLC+. GC-MS analysis of the methanolic extract identified 41 chemical components, including phenolic acids (protocatechuic and quinic acids), fatty acids (hexadecanoic and oleic acids), terpenoids, steroids, phytol, organic acids, and sugars. These compounds are known for their strong antioxidant, antimicrobial, and anti-inflammatory properties, enhancing the plant's medicinal and pharmacological significance.

The obtained data significantly complement the biochemical profile of endemic plants of Adjara-Lazeti and provide a foundation for further pharmacological, biological, and toxicological studies. The research highlights the necessity of protecting this endemic species to preserve regional biodiversity and ecosystem stability. *S. chlorantha* represents an important natural source for the development of bioactive compounds in medical practice, supports the creation of therapeutic preparations, and opens new perspectives for pharmacognostic research. Moreover, the study demonstrates that the conservation of endemic plants not only safeguards their survival but also ensures the sustainability of the regional ecosystem, which is particularly crucial under global climate challenges.

Keywords: *Scrophularia chlorantha*; endemic plants; Adjara-Lazeti.

The inventory of plant species belonging to major taxonomic groups within the floristic region of Adjara, including endemics, has always been a priority for both Georgian and foreign researchers and practitioners. This focus is reflected in numerous fundamental studies (Ketskhoveli, 1984; Nakhutsrishvili, 2012; Tutin et al., 1968–1980).

The Adjara (South Colchic) floristic region is rich in endemic species of the Caucasus, Georgia, and Colchis (Manvelidze, 2010; Varshanidze, 2005). A significant portion of these species has been studied and used in official medicine for therapeutic purposes (Dewick, 2009; Bruneton, 1999).

However, data on the local distribution, as well as the bioecological characteristics and biologically active compound content of some Adjara and Adjara-Lazeti endemics, remain scarce in the scientific literature. The systematic and botanical characteristics of certain species have been clarified by Georgian researchers (Memiadze, 1998; Kharazishvili, 2013).

Anthropogenic pressures have posed a threat to endemic plant species, placing some of them at risk of extinction (Nakhutsrishvili, 2012). Therefore, studying their biologically active compounds, identifying potential therapeutic substances, and planning conservation measures represent an urgent scientific challenge (Harborne, 1998; Dewick, 2009).

The phytochemical profile of *Scrophularia* species contains diverse biologically active compounds, including iridoids, phenolic glycosides, flavonoids, and triterpenoids, which are responsible for anti-inflammatory, neuroprotective, and antioxidant properties (Zhang et al., 2021). Studies have also shown that species of the family Scrophulariaceae, particularly *Scrophularia*, are rich sources of iridoid glycosides and phenolic acids, which exhibit strong antibacterial and anti-inflammatory activities and may have applications in modern medicine (Phytomedicine Plus, 2022).

Further research confirmed that flavonoids and glycosides in *Scrophularia peyronii* possess high antioxidant activity, highlighting the medicinal potential of this plant, especially in alternative therapeutic preparations (Yousef Al-Dalameh et al., 2023). Glycosidic phenolics in *Scrophularia striata* and other species, such as quercetin and acteoside (phenolic glycoside), are known for their antibacterial and antioxidant activities, further supporting the medicinal potential of these plants (Herbmed & Pharmacology, 2019).

These studies emphasize that the genus *Scrophularia* is rich in iridoids and triterpenoids, which are associated with strong biological activity and high toxicological safety (PubMed Reviews, 2022). In Scrophulariaceae species distributed in the Caucasus, high concentrations of flavonoids and triterpenoids have been recorded, confirming their antimicrobial and anti-inflammatory activity, which serves as a basis for the development of more complex therapeutic formulations (Fik Jaskółka et al., 2024).

The study of the high-mountain flora of Adjara, particularly endemic species, is crucial in the context of contemporary global climate change. Biodiversity loss and the high risk of species extinction affect endemics—species with restricted ranges and specific ecological requirements. In this context, the assessment of their biologically active compounds is important both pharmacognostically and conservationally.

The aim of our study was to determine the precise distribution range of the endemic plant *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss. (green-flowered figwort) in the high mountains of Adjara, collect herbarium and experimental material, and investigate its biologically active compound content using tandem chromatography, specifically GC-MS (gas chromatography–mass spectrometry). Analysis of the plant extract identified 41 chemical components, including phenolic acids (protocatechuic acid, quinic acid), fatty acids (hexadecanoic acid, oleic acid), organic acids, terpenoids, steroids, phytol, and sugars, all known for strong antioxidant, antimicrobial, and anti-inflammatory properties.

The results complement data on the biochemical profile of Adjara-Lazeti endemic plants and provide a foundation for further pharmacological, biological, and toxicological studies. The study also highlights the conservation importance of endemic species, particularly under increasing anthropogenic pressure, which is vital for maintaining regional biodiversity and ecosystem resilience.

The study employed traditional expedition-survey methodology, during which precise distribution ranges were recorded, and herbarium and experimental material were collected. Methanolic extracts were prepared from plant raw material. Identification of biologically active compounds was performed using GC-MS at the Chemical-Toxicological Laboratory of the Levan Samkharauli National Forensic Bureau (Georgia).

The equipment used was Agilent Technologies 7000 GC/MS Triple Quad; column – Elite 5-MS (30 m × 250 μm × 0.25 μm). Oven temperature program: 60°C–310°C; injector temperature – 250°C; transfer line temperature – 310°C; carrier gas – helium (1 mL/min); ionization source – EI, 70 eV; scanning mode – TIC (Total Ion Monitoring). Compounds were identified by comparing chromatographic peak mass spectra with the NIST spectral library (Stein, 2014). The methodological principles conform to contemporary phytochemical analysis standards (Harborne, 1998; Adams, 2007).

GC-MS analysis of the Adjara-Lazeti endemic *Scrophularia chlorantha* revealed 41 compounds, including carbon, organic, fatty, and phenolic acids (alpha-linolenic, erucic, lactic, gallic, quinic, malic, succinic, protocatechuic), and sugars such as furanose, arabinofuranose, deoxypentofuranose, turanose, naphthofuranose, and pyrrole derivatives (Figs. 1–2; Tables 1–2). The detected compounds belong to phenolic acids, fatty acids, organic acids, terpenoids, and other classes of biologically active substances, known for antioxidant, antimicrobial, and anti-inflammatory activities (Bruneton, 1999; Dewick, 2009). Protocatechuic acid, quinic acid, and phytol are widely reported as biologically active secondary metabolites in plants (Harborne, 1998; Dewick, 2009).

Scrophularia chlorantha Ky et Boiss. (Fig. 1) is a perennial herbaceous plant reaching up to 1 meter in height. Its leaves measure 9–16 cm in length and 8–14 cm in width, with sharply serrated edges, heart-shaped bases, and elongated tips, either glabrous or slightly pubescent. The inflorescence is multi-flowered, narrow-spiked, up to 30 cm long, with greenish corolla petals. The fruit is a capsule of oblong-ovoid shape. The stem is robust and smooth-ridged.

Scrophularia chlorantha occurs in upper and subalpine forest zones, along forest clearings, in shrublands, often near livestock enclosures, and in secondary forest meadows. Its distribution covers the entire high-mountain region of Adjara, including the Beshumi border area on rocky slopes and subalpine clearings. Coordinates recorded in our study: N 41°35'523", E 42°35'172", H 2181 m.

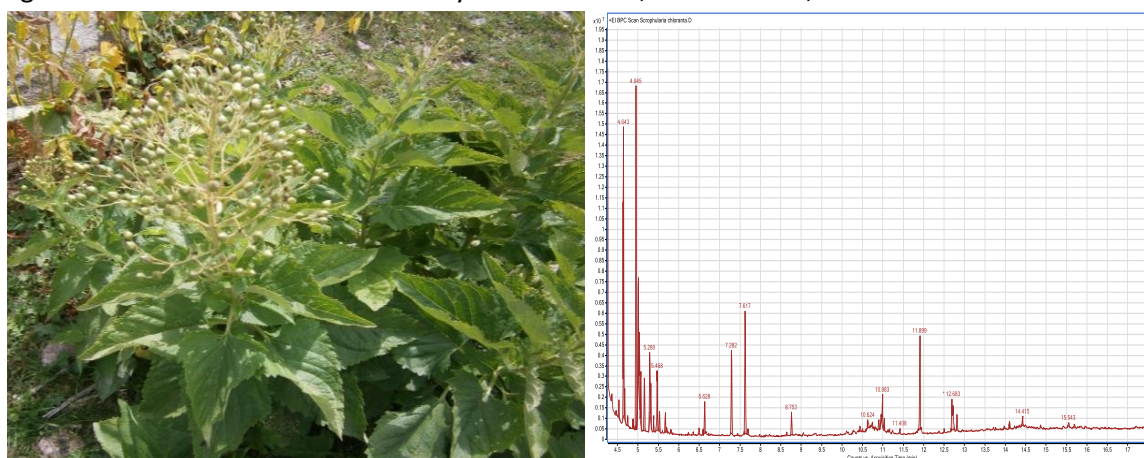

Fig. 1. *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss.

Fig. 2. GC-MS chromatogram of the methanolic extract of *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss.

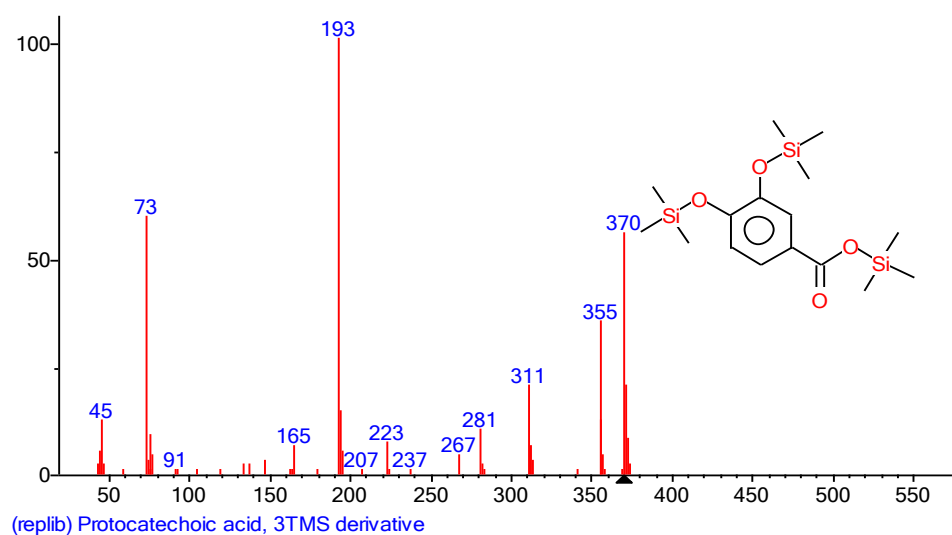

Fig. 3. Mass spectrum of protocatechuic acid, 3TMS derivative.

Table 1. Characterization of protocatechuic acid, 3TMS derivative.

Name	Formula	MW	Exact Mass	CAS	NIST	ID
Protocatechuic acid, 3TMS	C ₁₆ H ₃₀ O ₄ Si ₃	370	370.14519	2347-40-2	71847	28021

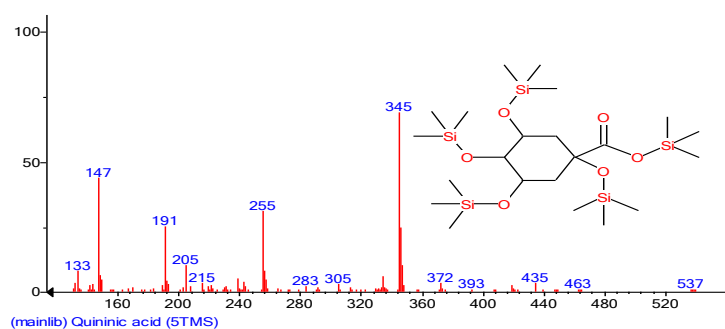

Fig. 4. Mass spectrum of quinic acid, 5TMS derivative.

Table 2. Characterization of quinic acid, 5TMS derivative.

Name	Formula	MW	Exact Mass	NIST	ID
Quinic acid (5TMS)	C ₂₂ H ₅₂ O ₆ Si ₅	552	552.26102	413965	44105

Table 3. GC-MS analysis results of the extract of *Scrophularia chlorantha* Ky et Boiss.

Name	Formula	Score	RT	m/z	Base	Mass
Methyl nonyl carbinol	C ₁₁ H ₂₄ O	72,15	7,729	69	69	172,2
4-Ethenylphenol acetate	C ₁₀ H ₁₀ O ₂	54,12	8,118	133	133	162,1
2-Hydroxyphenylethanol	C ₈ H ₁₀ O ₂	70,8	8,464	107	107	138,1
Benzoic acid	C ₁₁ H ₁₄ O ₄	65,74	8,859	179	179	210,1
Trimethylsilyl isobutyrate	C ₇ H ₁₆ O ₂ Si	68,83	8,899	73	73	160,1
Nonane, 2-methyl-	C ₁₀ H ₂₂	67,9	5,231	43,1	43,1	142,2

<i>Eugenic acid</i>	C ₁₀ H ₁₂ O ₂	62,87	8,958	103	103	164,1
<i>Silane, trimethyl(phenethylthio</i>	C ₁₁ H ₁₈ SSi	52,06	9,046	73	73	210,1
<i>2- Propenoic acid</i>	C ₁₂ H ₁₆ OSi	90,31	9,247	205	205	220,1
<i>N-Acetyltyramine</i>	C ₁₀ H ₁₃ NO ₂	58,93	9,329	120	120	179,1
<i>(E) Stilbene</i>	C ₁₄ H ₁₂	64,41	9,349	179	179	180,1
<i>Silan trmethyl</i>	C ₁₁ H ₁₈ OSi	59,85	9,612	73	73	194,1
<i>Butyrophenon</i>	C ₁₃ H ₂₀ O ₂ Si	51,98	9,688	221,1	221,1	236,1
<i>Cyclopentane, 1.</i>	C ₉ H ₁₈	66,94	5,92	69	69	126,1
<i>2-Oxavaleric acid</i>	C ₁₁ H ₂₂ O ₃ Si	63,4	10,145	73	73	230,1
<i>Anthracene, 9,1</i>	C ₁₈ H ₂₀	51,32	10,2	179	179	236,2
<i>Hydroquinone, acid</i>	C ₈ H ₈ O ₃	55,19	10,515	110	110	152
<i>Silan, trimethyl</i>	C ₇ H ₁₈ OSi	71,01	10,653	73	73	146,1
<i>Butane, 1,2,3-tris(trimethylsiloxy)-</i>	C ₁₃ H ₃₄ O ₃ Si ₃	70,13	10,813	73	73	322,2
<i>Furan, 2-hexa.</i>	C ₁₀ H ₁₆ O	51,41	10,874	95	95	152,1
<i>Angelicin</i>	C ₁₁ H ₆ O ₃	51,76	11,07	186	186	186
<i>1,3-Diphenylacetone</i>	C ₁₅ H ₁₄ O	58,03	11,724	210	210	210,1
<i>Hexadecanoic acid</i>	C ₁₉ H ₄₀ O ₂ Si	93,02	11,898	117	117	328
<i>2-Chloroethyl linoeleaTe</i>	C ₂₀ H ₃₅ ClO ₂	57,1	12,174	67	67	342,2
<i>Phytol</i>	C ₂₀ H ₄₀ O	82,81	12,249	71	71	296,3
<i>Cyclohexyldimethylsilyloxy-pentadecane</i>	C ₂₃ H ₄₈ OSi	79,35	12,491	143	143	368,3
<i>Oleic acid</i>	C ₂₁ H ₂ O ₂ Si	69,11	12,706	73	73	354,3
<i>Heptane, ethyl</i>	C ₉ H ₂₀	71,81	6,86	57,1	57,1	128,2
<i>Octadecanoic acid</i>	C ₂₁ H ₄₄ O ₂ Si	82,74	12,806	117	117	356,3
<i>Hexadecanoic acid</i>	C ₁₉ H ₃₈ O ₄	68,2	14,126	98	98	330,3
<i>2,2-diphenylacetoneitrile</i>	C ₁₄ H ₁₁ N	60,73	15,185	167	167	193,1
<i>2-hydroxy-iminostilbene</i>	C ₁₄ H ₁₁ NO	71,8	15,344	193	193	209,1
<i>Cholesterin</i>	C ₂₇ H ₄₆ O	67,66	18,943	81	81	386
<i>O-Trimethylsilylcholesterol</i>	C ₃₀ H ₅₄ OSi	87,3	19,035	129	129	458,4
<i>Hydrogen azide</i>	HN ₃	53,27	24	43,1	43,1	43
<i>Methyl nonyl carbinol</i>	C ₁₁ H ₂₄ O	77,57	7,67	69	69	172,2
<i>2H-Indol-2-one</i>	C ₉ H ₉ NO	71,19	7,975	147	147	147,1

The phytochemical study of the endemic Adjara-Lazeti species *Scrophularia chlorantha* using the GC-MS method confirmed that the plant contains a diverse range of biologically active compounds. A total of 41 chemical constituents were identified, including phenolic acids, fatty acids, organic acids, terpenoids, steroids, and sugars, which contribute to the plant's pharmacological activity.

Among the detected compounds, such as protocatechuic acid, quinic acid, phytol, hexadecanoic acid, and oleic acid, strong antioxidant, antimicrobial, and anti-inflammatory properties have been reported. These findings indicate that *S. chlorantha* represents a promising natural source for the development of bioactive compounds for medical and pharmacological applications.

The results of this study significantly complement the existing data on the biochemical profile of Adjara-Lazeti endemic species, which was previously limited in the scientific literature. This research provides a

foundation for further pharmacological, biological, and toxicological investigations, particularly for the identification and quantification of compounds with potential medical applications.

Moreover, under increasing anthropogenic pressure, the conservation and thorough study of this endemic plant represent a crucial step toward preserving biodiversity and ensuring the sustainability of the regional ecosystem.

References

1. Memiadze, N. (1998). *Adjaris flora da mcenareuli safari* [Flora and vegetation cover of Adjara]. Tbilisi: Metsniereba.
2. Varshanidze, M. (2005). Endemuri mcenareebi samkhret kolkhetshi [Endemic plants in South Colchis]. *Sakartvelos botanikuri zhurnali* [Georgian Botanical Journal], 12(2), 45–58.
3. Manvelidze, Z. (2010). Adjara-Lazetis floris sistematikuri analizi [Systematic analysis of the flora of Adjara-Lazeti]. Batumi: Shota Rustaveli State University Press.
4. Kharazishvili, T. (2013). Kolkhetis regionis endemuri sakheobebi da mati gavrtseleba [Endemic species of the Colchis region and their distribution]. *Botanika* [Botany], 7(1), 23–41.
5. Nakhutsrishvili, G. (2012). *The vegetation of Georgia (South Caucasus)*. Berlin: Springer.
6. Tutin, T. G., Heywood, V. H., Burges, N. A., Moore, D. M., Valentine, D. H., Walters, S. M., & Webb, D. A. (Eds.). (1968–1980). *Flora Europaea* (Vols. 1–5). Cambridge: Cambridge University Press.
7. Davis, P. H. (Ed.). (1965–1988). *Flora of Turkey and the East Aegean Islands* (Vols. 1–10). Edinburgh: Edinburgh University Press.
8. Adams, R. P. (2007). *Identification of essential oil components by gas chromatography/mass spectrometry* (4th ed.). Carol Stream, IL: Allured Publishing Corporation.
9. Stein, S. E. (2014). NIST Mass Spectral Library (NIST/EPA/NIH Mass Spectral Library with Search Program, Version 2.0). Gaithersburg, MD: National Institute of Standards and Technology.
10. Harborne, J. B. (1998). *Phytochemical methods: A guide to modern techniques of plant analysis* (3rd ed.). London: Chapman & Hall.
11. Zhang Q., Liu A., Wang Y. (2021). *Scrophularia ningpoensis* Hemsl — a concise review on phytochemistry, pharmacology, and quality control. *Phytomedicine*, 37, 96–102. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33772290>
12. Phytomedicine Plus. (2022). Iridoids in *Scrophulariaceae* family: A review of bioactivity and medicinal applications. *Phytomedicine Plus*, 16, 122–137. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2667031322000707>
13. Yousef Al-Dalahmeh et al. (2023). *Scrophularia peyronii* chemical composition and phytochemical profile. *Phytochemical Studies*, 43(3), 307–316. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37374186>
14. Herbmed & Pharmacology. (2019). Phytochemistry and pharmacological activities of *Scrophularia striata*. *Herbmed & Pharmacology*, 14(4), 22–29. <https://herbmedpharmacol.com/Article/jhp-6324>
15. The genus *Scrophularia* and its phytochemical composition. *PubMed Reviews*, 8(2), 77–91. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29125010>
16. Fik-Jaskółka et al. (2024). Antimicrobial metabolites of Caucasian medicinal plants: Focus on *Scrophulariaceae* species. *Journal of Natural Products*, 9(5), 90–102. <https://www.mdpi.com/2079-6382/13/6/487>

ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების თანამედროვე მახასიათებლები

თინათინ გოგოლიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ბიზნეს ადმინისტრირების დოქტორანტი

ელ-ფოსტა: tinatin.gogolishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4977-0084>

აბსტრაქტი. ტურისტული პროდუქტი, დღესდღეობით, მრავალკომპონენტიან მომსახურებას წარმოადგენს, რაც ინოვაციების დანერგვის ფართო სპექტრს უზრუნველყოფს, განსაკუთრებით კი ტექნოლოგიური პროგრესის ამჟამინდელი ტემპების გათვალისწინებით.

ამ კვლევის მთავარი მიზანი იყო ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციებთან დაკავშირებული თანამედროვე ურთიერთობების სპეციფიკური მახასიათებლების ანალიზი. უახლესი თეორიული და პრაქტიკული მიღწევების სინთეზმა აჩვენა, რომ ხელოვნურ ინტელექტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ტურისტული პროდუქტის თითქმის ყველა ელემენტში ინოვაციების დანერგვის პროცესში. განხილულ იქნა ის ცვლილებები, რომლებიც მიმდინარეობს ტურისტული მომსახურების, თანამედროვე ტექნოლოგიური მომსახურების, სამუშაო ძალისა და შესაბამისი განათლების ბაზრებზე. ასევე, ყურადღება გამახვილდა ტურიზმში ადამიანური რესურსების თანამედროვე ტექნოლოგიებით ჩანაცვლების პროცესებზე.

კვლევამ დაადგინა, რომ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული ტურისტული პროდუქტის სასიცოცხლო ციკლის ბოლო ფაზაში, მომსახურების გაუმჯობესების დონე ადარ ახდენს გავლენას მომხმარებლის მიერ მიღებული შთაბეჭდილების ხარისხზე. ამავდროულად, ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების მასშტაბის გაზრდა იწვევს ტურისტული მომსახურების ბაზარზე ორი რადიკალურად განსხვავებული სეგმენტის ფორმირებას. მოგზაურების ერთი კატეგორია ირჩევს ციფრულ ტექნოლოგიებზე და ხელოვნურ ინტელექტზე დაფუძნებულ მომსახურებას, ხოლო მეორე კატეგორია უპირატესობას ანიჭებს მოგზაურობას თანამედროვე ტექნოლოგიების ყოველგვარი ჩარევის გარეშე. ეს უკანასკნელი წარმოადგენს მათ რეაქციას ტურიზმში ახალი ტექნოლოგიების დანერგვის ამჟამინდელ ტემპებზე. ამგვარად, ტურიზმის სფეროში ინოვაციები ქმნის ახალ ბაზრებს და პასუხობს მომხმარებელთა მრავალფეროვან მოთხოვნებს.

საკვანძო სიტყვები: ტურისტული პროდუქტი; თანამედროვე ტექნოლოგიები; ინოვაციები; ხელოვნური ინტელექტი.

* * *

შესავალი. ტექნოლოგიური პროგრესის თანამედროვე ტემპი და მახასიათებლები ქმნიან სრულიად ახალ პირობებს ტურიზმში. ჩნდება ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების განხორციელების ფართო შესაძლებლობები. ვირტუალური რეალობის, ხელოვნური ინტელექტის, საკომუნიკაციო სისტემების და ტექნოლოგიური წინსვლის სხვა საშუალებების მეშვეობით, ტურიზმის ინდუსტრიაში მოქმედი კომპანიები ახერხებენ კონკურენტულ ბაზარზე საკუთარი პოზიციის დამკვიდრებას და მომხმარებლის სეგმენტის შენარჩუნებას. წინამდებარე კვლევის ობიექტს წარმოადგენს თანამედროვე ტურიზმის დარგში არსებულ სპეციფიკურ ურთიერთობათა სისტემა, რომლის ფარგლებშიც ხორციელდება სიახლეების შემუშავება და დანერგვა ტურისტული პროდუქტის ფასეულო-

ბათა ჯაჭვის სხვადასხვა ელემენტებში. კვლევის საგანს წარმოადგენს მახასიათებლები, ნიშან-თვისებები, რომლებიც გამოარჩევს ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციასთან დაკავშირებულ ურთიერთობებს.

მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ტურიზმის სფეროში თანამედროვე ტექნოლოგიების როლის გადიდება ამცირებს ტურისტული მომსახურების გაპიროვნების ხარისხს, ქმნის სამუშაო ადგილების შემცირების ტრენდს ტურისტული მომსახურების ზოგიერთ ელემენტში, თუმცა ზრდის მოთხოვნას საინფორმაციო ტექნოლოგიების სფეროში დასაქმებულ სამუშაო ძალაზე, წინამდებარე ნაშრომის სამუშაო ჰიპოთეზას წარმოადგენს.

კვლევის მიზნად დასახულ იქნა ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციებთან დაკავშირებული თანამედროვე ურთიერთობების სპეციფიკური მახასიათებლების შესწავლა. შესაბამისად, კვლევის პროცესში რამდენიმე ამოცანა გადაიჭრა: 1) ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციებთან დაკავშირებული ურთიერთობების თეორიული გააზრება; 2) ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების თანამედროვე მახასიათებლების იდენტიფიცირება; 3) ტურისტულ პროდუქტში თანამედროვე ინოვაციურ ურთიერთობათა მახასიათებლების დარგზე გავლენის მიმართულებების გამოვლენა. უახლესი თეორიული და პრაქტიკული მიღწევები, ოფიციალური პრეს-რელიზები და ანგარიშები საფუძვლად დაედო კვლევასთან დაკავშირებული ამოცანების შესრულებას, წინამდებარე კვლევის ძირითადი მიგნებებისა და დასკვნების ჩამოყალიბებას.

ლიტერატურის მიმოხილვა. დარგის მკვლევარები ამახვილებენ ყურადღებას ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციურობის ისეთ მახასიათებლებზე, როგორიცაა თანამშრომლობა, მეწარმეობის მახასიათებლები, ქსელი, ტექნოლოგიური განვითარება, გარემო, მდგრადობაზე ორიენტირებული ინოვაციები, ინტელექტუალიზაცია, რობოტიზაცია, ხელოვნური ინტელექტის როლი, ვირტუალური და გაძლიერებული რეალობა, ნივთების ინტერნეტი, ღრუბლოვანი გამოთვლები, არა-ტექნოლოგიური და „ფარული“ ინოვაციები და სხვა.

კარდოსო, სონი, ფერასო და ჯუნიორი საუბრობენ ტურიზმის დინამიურ დარგში ღია ინოვაციების მნიშვნელობის შესახებ (Cardoso, Lisboa Sohn, Ferraso, & Júnior, 2024). აღნიშნული კვლევა ხაზს უსვამს ტურიზმის დარგში ინოვაციური პროცესის მრავალ-კომპონენტურობას - ტურიზმის თანამედროვე ინდუსტრიაში სიახლის შემუშავება და დანერგვა შეუძლებელია ცალკე აღებული კომპანიის ფარგლებში.

ერგაშევი და ჯაბბოროვა ინოვაციური პროცესების ზრდას განიხილავენ როგორც ეკონომიკური სისტემების ტრანსფორმაციისა და კონკურენტული უპირატესობის მოპოვების სასიცოცხლო ელემენტს (Ergashev & Jabborova, 2021). კვლევაში ყურადღება არის გამახვილებული ვირტუალურ ტურებზე, ვირტუალურ მოგზაურობაზე. ომერზელი გამოჰყოფს ტურიზმში ინოვაციურობის შემდეგ ძირითად ფაქტორებს: მეწარმეობის მახასიათებლები, ქსელი, ტექნოლოგიური განვითარება და გარემო (Omerzel, 2015). კვლევა ჩამოთვლის ინოვაციურობის რამდენიმე მახასიათებელს, განსხვავებით კარდოსოს, სონის, ფერასოს და ჯუნიორისგან, რომლებიც ძირითადად თანამშრომლობის ფაქტორზე ამახვილებენ ყურადღებას. თიუზუნკანი ყურადღებას ამახვილებს სმარტ-ტურიზმზე. განიხილავს თანამედროვე ტურიზმის ისეთ მახასიათებლებს, როგორიცაა ხელოვნური ინტელექტი, ღრუბლოვანი გამოთვლა და ნივთების ინტერნეტი და მიუთითებს მომსახურებაში ადამიანური ფაქტორის შემცირებაზე (Tüzünkan, 2017). სარდაკი, ჟინჟოიანი და სამოილენკო განიხილავენ ისეთი გლობალური პროცესების ურთიერთქმედებას ტურისტულ ინოვაციებზე, როგორებიცაა: ინტელექტუალიზაცია, ინფორმატიზაცია, თანამშრომლობა, გლობალური ტურისტული ბაზრის ფორმირება, ეროვნული ტურისტული ბაზრების ლიბერალიზაცია, გაზრდილი კონკურენცია და ტრანს-ნაციონალიზაციის გავრცელება (Sardak, Dzhyndzhoian, & Samoilenko, 2016). ილიევა და თოდოროვა სტატიაში საუბრობენ მენეჯმენტის მდგრადი პრინციპების მნიშვნელობის შესახებ განსაკუთრებით

ტურიზმის ინდუსტრიისთვის რადგან იგი დამოკიდებულია გარემოს-დაცვით, ეკონომიკურ და სოციალურ-კულტურულ ასპექტებზე (Ilieva & Todorova, 2023). კვლევა გამოჰყოფს ტურიზმში ინოვაციურობის ერთ მნიშვნელოვან მახასიათებელს - მდგრადობას. მდგრადი ტურიზმის განვითარების მიზნით ციფრული ტექნოლოგიების როლზე საუბრობენ არჩი, ბენბა, კაბილი და დენეს დავიდი (Archi, Benbba, Kabil, & Dávid, 2023). ციფრულ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებით ასევე საინტერესო კვლევა აქვთ წარმოდგენილი (Gutierriz, Ferreira, & Fernandes, 2023).

სუსტაჩა, ბანოს-პინო და ვალე კვლევაში ადასტურებენ პოზიტიურ კავშირს ჭკვიან ტექნოლოგიასა და ტურისტულ გამოცდილებას შორის. გარდა ამისა, მიუთითებენ უარყოფით კავშირზე კონფიდენციალურობასა და უსაფრთხოების საკითხებს შორის (Sustacha, Banos-Pino, & Valle, 2023). არა-ტექნოლოგიური ინოვაციების მნიშვნელობაზე საუბრობენ კამისონი და მოფორ-მირი (Camisóna & Monfort-Mir, 2012). ყურადღების გამახვილება არა-ტექნოლოგიურ ინოვაციებზე ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან იგი ავსებს თანამედროვე ტურიზმის ინოვაციურობის სურათს კიდევ ერთი ფაქტორით. ხელოვნური ინტელექტის მნიშვნელობაზე ტურიზმის ინდუსტრიაში საუბრობს ირავანი (Irawan, 2023), რომელიც ხაზს უსვამს ხელოვნური ინტელექტის გამოყენების მრავალ მიმართულებაზე ინდუსტრიაში. ავტორი ამტკიცებს, რომ ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით ტურისტული მომსახურების მომწოდებლები უზრუნველყოფილნი არიან გარკვეული უპირატესობებით, მათ შორის პროდუქტიულობისა და ოპერაციების ეფექტურობის ზრდა, პერსონიზირებული გამოცდილების შექმნა, ეკოლოგიურად სუფთა მოგზაურობის ხელშეწყობა და ა. შ. ავტორი მოცემულ საკითხზე მსჯელობს ფართო რაკურსით. მოგზაურობის და ტურიზმის მსოფლიოს საბჭოს ანგარიშებში ხელოვნური ინტელექტის ჩამოყალიბების (World Travel & Tourism Council, Introduction to Artificial Intelligence (AI) Technology, 2024) და მისი როლის შესახებ (World Travel & Tourism Council, Artificial intelligence in action: use cases and impacts of ai in society, business and travel & tourism, 2024) წარმოდგენილია ტურისტული პროდუქტის სხვადასხვა ელემენტებში ხელოვნური ინტელექტის როლის განსაკუთრებული მნიშვნელობის შესახებ დასკვნები.

გიდუმალი, სეკინი, ო'კონორი და ბუჰალისი ამტკიცებენ, რომ ტურიზმში ხელოვნური ინტელექტის გამოყენება აუცილებელია, როგორც ორგანიზაციული, ისე ტექნოლოგიური ინტეგრაციისა და სინერგიის წინაპირობა, რადგან იგი საშუალებას აძლევს კომპანიებს ერთობლივად შექმნან ღირებულებები და უპასუხონ მომხმარებელთა ინდივიდუალურ სეგმენტებს (Gidumal, Secin, O'Connor, & Buhalis, 2023). ჯაიამანის, პრიას და სანგეტას კვლევაში გამოვლინდა რომ იმერსიული ტექნოლოგიები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ მოგზაურობის წინასწარ დაგეგმვის ფაზაზე, ვირტუალურად შესწავლის შესაძლებლობების გაჩენით; გაძლიერებული რეალობის აპლიკაციები ტურისტებს უცნობ ადგილებში ნავიგაციის შესაძლებლობას აძლევენ, ხოლო ხელოვნური ინტელექტი, პერსონალიზაციისა და რეკომენდაციების მეშვეობით, უზრუნველყოფს მოგზაურის საუკეთესო გამოცდილებას (Jayamani, Priya, & Sangeetha, 2024). მაჯანი, მიშრა, ტივარი და ვემური საუბრობენ იმის შესახებ, თუ როგორ ცვლის ხელოვნური ინტელექტი ტურიზმის ინდუსტრიაში მარკეტინგს, ამცირებს ხარჯებს და აუმჯობესებს მომსახურების ხარისხს (Majan, Mishra, Tiwari, & Vemuri, 2024). პრატისტო, ტომსონი და პოტდარი იკვლევენ იმერსიული ტექნოლოგიების როლს ტურიზმის ინდუსტრიაში. კვლევაში ასევე წარმოდგენილია იმერსიული ტექნოლოგიების გამოყენების გამოწვევებიც (Pratisto, Thompson, & Potdar, 2022). ავტორები თანამედროვე სტატიების ანალიზის საფუძველზე, აფართოებენ ცოდნას გაძლიერებული და ვირტუალური რეალობის გამოყენების შესახებ ტურიზმში. ჩოლაკის კვლევამ აჩვენა, რომ ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით გაჩნდება 15 ახალი სამუშაო პოზიცია და ისიც, რომ მისი ინტეგრაციით ტურიზმის ინდუსტრიაში თანამშრომლებისთვის შესაძლებელია გარკვეული უპირატესობების მიღწევა (ÇOLAK, 2023). ჰენრიკესი, დე ალმეიდა და კიტერიო რამოსი კვლევაში მიზნად ისახავენ წარმოადგინონ ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ როგორ შეიძლება ხე-

ლოვნურმა ინტელექტმა ტექნოლოგიების გამოყენებით გააუმჯობესოს მომხმარებელთა გამოცდილება როგორც ონლაინ, ისე ოფლაინ რეჟიმში ტურისტული ოპერაციებისა და სერვისების სხვადასხვა ასპექტებში (Henriques, de Almeida, & Ramos, 2024). გიდუმალი საუბრობს იმის შესახებ თუ რამდენად ფართოდ არის წარმოდგენილი ხელოვნური ინტელექტი ტურიზმისა და მოგზაურობის თითქმის ყველა სფეროში აპლიკაციების, მოგზაურობის ჭკვიანი აგენტების, სასაუბრო სისტემების, რობოტების, სარეკომენდაციო სისტემების, ხმოვანი ასისტენტების და მთარგმნელობითი აპლიკაციების სახით (Gidumal, 2020). ავტორი კვლევაში აანალიზებს ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებასთან დაკავშირებულ შემდეგ 3 ძირითად გამოწვევას: როგორ მიიღებს მას მომხმარებელი, როგორია მისი გავლენა ტურიზმისა და მოგზაურობის ეკონომიკაზე და როგორ გავლენას ახდენს იგი სამუშაო ძალასა თუ დასაქმებაზე. ჰაოს და ჩონის კვლევაში დეტალურად არის წარმოდგენილი ტექნოლოგიების განვითარების გავლენა მოგზაურობაზე მეორე მსოფლიო ომის ეპოქიდან დღემდე და მათი გავლენის პროგნოზირება 2050 წლამდე (Chon & Hao, 2024). გურჯარი კვლევაში ხაზს უსვამს ხელოვნური ინტელექტის მნიშვნელოვან გავლენას ტურიზმის ინდუსტრიაზე, განსაკუთრებით მომხმარებელთა გამოცდილების მენეჯმენტის გაძლიერებაში. მთავარი აქცენტი გაკეთებულია ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებაზე სასტუმრო ინდუსტრიაში (Gurjar, 2024).

აბდ ელ-კაფი, ეისევი და ჰასანეინი განიხილავენ ტურიზმისა და მასპინძლობის ინდუსტრიას, როგორც ერთ-ერთ პირველს, რომელმაც მიიღო ახალი ტექნოლოგიები, მათ შორის რობოტიკა და ხელოვნური ინტელექტი. გამოიკითხა 319 ტურისტი. კვლევის შედეგად, დადგინდა რომ ხელოვნური ინტელექტის გამოყენებას მრავალი უპირატესობა გააჩნია (Abd El-Kafy, Eissawy, & Hasanein, 2022). ავსტრალიის რეგიონალური ინსტიტუტისთვის სამხრეთ ავსტრალიის უნივერსიტეტის ბიზნეს სკოლის მკვლევარების მიერ მომზადებულ ანგარიშში, ავსტრალიის ტურიზმის ინდუსტრიაზე ტექნოლოგიების და ინოვაციების გავლენის საკვანძო ელემენტად ასევე განიხილება ხელოვნური ინტელექტი (Hallak, et al., 2020).

ციფრული მომავლისთვის სამუშაო ძალის მომზადებასთან დაკავშირებით OECD-ის ტურიზმის კომიტეტის მუშაობის პროგრამის ანგარიშში განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული შემდეგ აქტივობებზე: ტურიზმის გაციფრულებისთვის და უნარების განვითარებისთვის სამინისტროებისა და დაინტერესებული მხარეების პოლიტიკის კოორდინირებული თანამშრომლობა; უმაღლესი საგანმანათლებლო დაწესებულებების ტრანსფორმაციის პოტენციალის მხარდაჭერა; არსებული სამუშაო ძალის სწავლება-დატრენინგება; ეფექტიანობის გაუმჯობესების მიზნით, SME-ისთვის გაციფრულების ინიციატივის ხელშეწყობა; ტურიზმის გაციფრულების გამო, იმ თანამშრომლების ეფექტური მხარდაჭერა, რომელთა ჩანაცვლებაც მოხდა ან არიან ჩანაცვლების რისკის წინაშე; ციფრული ტრანსფორმაციის პრაქტიკოსთა უზრუნველსაყოფად ფასეულობათა ჯაჭვს - შიგნით კავშირების შექმნა, რომელიც ინდუსტრიაში არსებულ კლასტერებზე ან ადგილობრივ კოალიციებზე იქნება დაფუძნებული და რომლის მიზანიც უფრო ძლიერი ციფრული უსაფრთხოების დაცვა და რისკის მენეჯმენტი იქნება; ახალგაზრდების სწავლასთან დაკავშირებული პროექტების დაფინანსების უფრო ფართო მხარდაჭერა როგორც ციფრულ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებული ახალი ცოდნის უზრუნველსაყოფად, ასევე არსებულთან დაკავშირებული ტრენინგების ორგანიზება. (OECD, Preparing the Tourism Workforce for the Digital Future, 2021). OECD-ის ანგარიშში 4 ძირითადი მეგა ტრენდის შესახებ 2050 წლისთვის საუბარია ვიზიტორთა მზარდი მოთხოვნის, მდგრადი ტურიზმის ზრდის, ტექნოლოგიების ჩართვისა და მოგზაურობის მობილურობის შესახებ (OECD, Analysing Megatrends to Better Shape the Future of Tourism, 2018).

აკადემიური საზოგადოების მხრიდან ტურიზმის თანამედროვე მახასიათებლების შესახებ დასკვნების ანალიზის შედეგად ვლინდება საკვანძო ტრენდი, რომელიც საფუძვლად უდევს ყველა დანარჩენ ტექნოლოგიურ სიახლეს ინდუსტრიაში - ხელოვნური ინტელექტის როლის გადიდება.

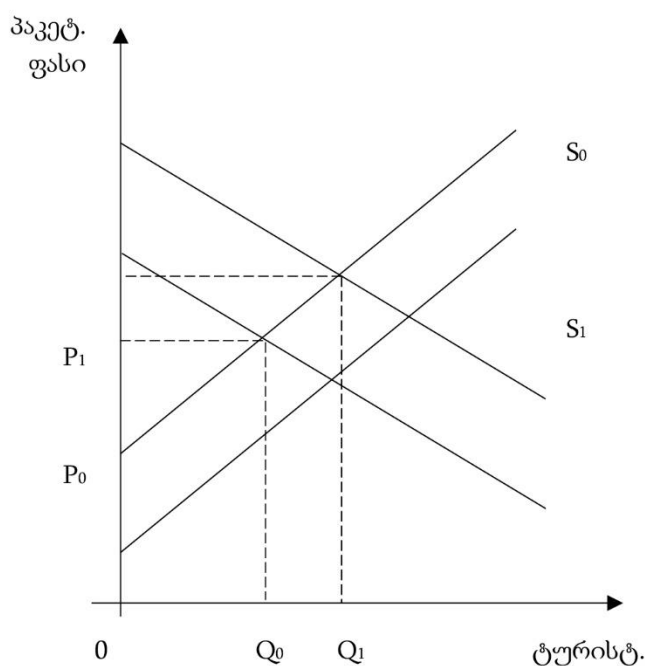
გამოიყოფა ხელოვნურ ინტელექტზე დაყრდნობით წარმოშობილი სამი მთავარი ელემენტი: დახმარება/რეკომენდაციები; შთაბეჭდილებების გაძლიერება; საწარმოო ოპერაციების გამარტივება. ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგებიდან გამოიყოფა სამი საკვანძო შედეგი: ცვლილებები შრომის ბაზარზე; ცვლილებები მარკეტინგულ აქტივობებში; ცვლილებები გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში.

მოკლე და გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებები ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების მასშტაბების ზრდის შედეგად

თანამედროვე ტექნოლოგიების გავლენა ტურისტული პროდუქტის ბაზარზე ერთდროულად მოთხოვნის და მიწოდების მხარეზე ზემოქმედებით ხდება. ხელოვნური ინტელექტის და IT ტექნოლოგიების ბაზარზე შექმნილი ინსტრუმენტების საშუალებით მომხმარებლის შთაბეჭდილებები ხარისხი უფრო მატულობს, ხოლო ფორმალობების რაოდენობა მცირდება. შესაბამისად, იზრდება ტურისტულ პროდუქტზე მოთხოვნა, რადგან მოგზაურობა უფრო ფასეული ხდება, ეს ასახულია მოთხოვნის მრუდის გადაადგილებით D_0 -დან D_1 მდგომარეობაში (დიაგრამა 1). ამავე დროს მომსახურების პერსონიფიცირების ხარისხი გარკვეულწილად მცირდება.

ტურისტული პროდუქტის ბაზარი

დიაგრამა 1.

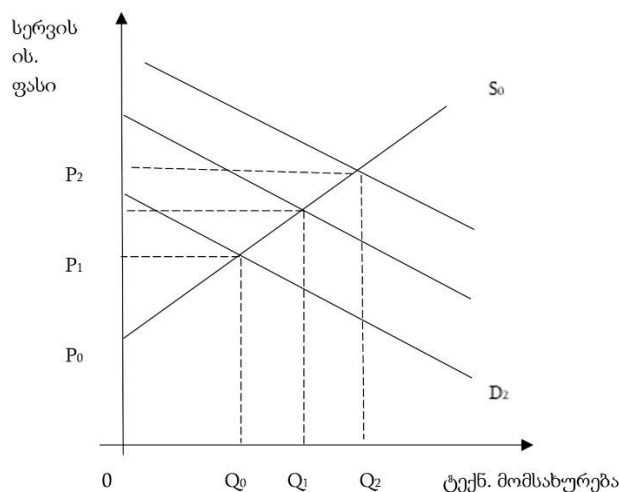
წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე

ამავე დროს შეცდომების შემცირების, ოპერაციების სისწრაფისა და ხარისხის ზრდის ხარჯზე საერთო საწარმოო ეფექტიანობა მატულობს, რაც აისახება ტურისტული პაკეტების მიწოდების გადიდებაში (მიწოდების მრუდის გადაადგილება S_0 -დან S_1 მდგომარეობაში). როგორც შედეგი, ტურისტული პროდუქტების ბაზარი განიცდის მოთხოვნის სიდიდის ზრდის ორი ეფექტის გავლენას (წარმოების წონასწორული მოცულობა გადაადგილება Q_0 -დან Q_1 მდგომარეობაში). ტურისტული პროდუქტის ბაზარზე მომხდარი ცვლილებები გადაეცემა სხვადასხვა ტიპის ტექნოლოგიური მომსახურების ბაზარს (კვლევის მიზნებისთვის თანამედროვე ტექნოლოგიებთან დაკავშირებული სხვადასხვა ტიპის მომსახურება განზოგადებული სახით იქნა წარმოდგენილი „ტექნოლოგიური

მომსახურების ბაზრის“ სახელწოდებით), რომელზეც მოთხოვნის ზრდის ორი ეფექტი ვლინდება (დიაგრამა 2). ეს ეფექტები მოთხოვნის მრუდის D_0 -დან D_1 , შემდეგ კი D_2 მდგომარეობაში გადასვლით არის ნაჩვენები, წონასწორული რაოდენობის და წონასწორული ფასის თანამდევი გადიდებით (შესაბამისად Q_2 და P_2 დონემდე).

ტექნოლოგიური მომსახურების ბაზარი

დიაგრამა 2.

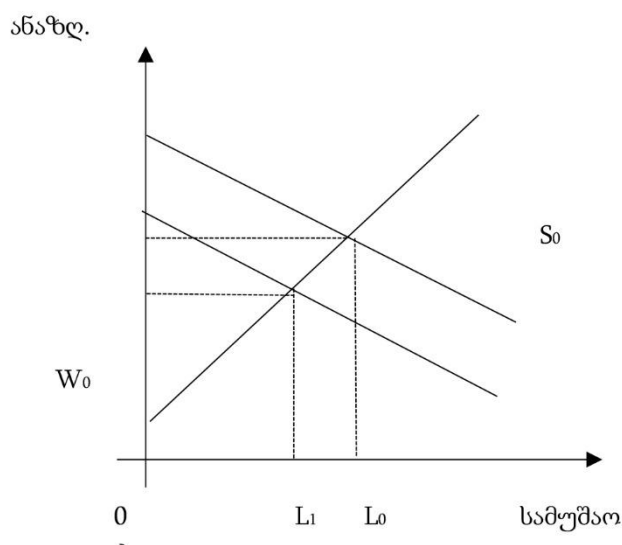

წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე

ტურისტული პროდუქტის ბაზარზე მომხდარი ცვლილებები აისახება შრომის ბაზრის შესაბამის სეგმენტზეც (დიაგრამა 3). ტურისტულ პროდუქტში თანამედროვე ტექნოლოგიების მნიშვნელობის ზრდა, პროდუქტის პერსონიფიცირების ხარისხის შემცირება ამცირებს მოთხოვნას სამუშაო ძალაზე (მოთხოვნის მრუდის გადაადგილება D_0 -დან D_1 მდგომარეობაში), წონასწორული რაოდენობის და წონასწორული ხელფასის თანამდევი (შესაბამისად L_1 და W_1 დონემდე) და კონკრეტულ სექტორში დასაქმების მსურველთა მოტივაციის შემცირებით.

ტურისტულ მომსახურებაში დასაქმებული სამუშაო ძალის ბაზარი

დიაგრამა 3.

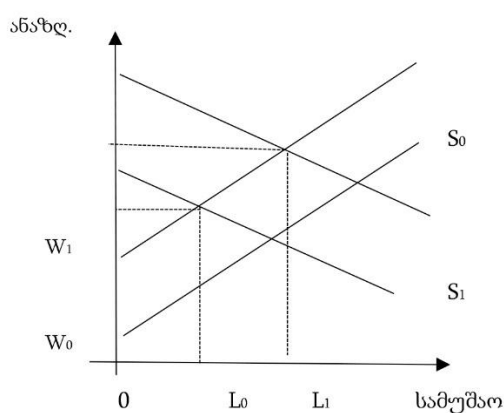

წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე

ცვლილებებს ადგილი აქვს შრომის ბაზრის იმ სეგმენტზეც, რომელიც უზრუნველყოფს დასაქმებას ტექნოლოგიური მომსახურების სხვადასხვა სექტორებში (დიაგრამა 4). ერთ მხრივ ტურისტულ პროდუქტში თანამედროვე ტექნოლოგიების როლის ზრდა იწვევს ტურიზმში დასაქმებული კომპანიების მხრიდან მოთხოვნის გადიდებას ტექნოლოგიური მომსახურებაზე, შესაბამისად, პირდაპირ ან ირიბად, მოთხოვნის ზრდას შესაბამის სამუშაო ძალაზე (მოთხოვნის მრუდის გადაადგილება D_0 -დან D_1 მდგომარეობაში), ამავე დროს, ბაზარზე ფიქსირდება მოცემულ სეგმენტში დასაქმების მსურველთა მეტი რაოდენობა, რაც მიწოდების ზრდაში აისახება (მიწოდების მრუდის გადაადგილება S_0 -დან S_1 მდგომარეობაში). მთლიანობაში ადგილი აქვს წონასწორული რაოდენობის გადიდების ორ ეფექტს (დასაქმების წონასწორული მოცულობა გადაადგილება L_0 -დან L_1 მდგომარეობაში).

ტექნოლოგიურ მომსახურებაში დასაქმებული სამუშაო ძალის ბაზარი

დიაგრამა 4.

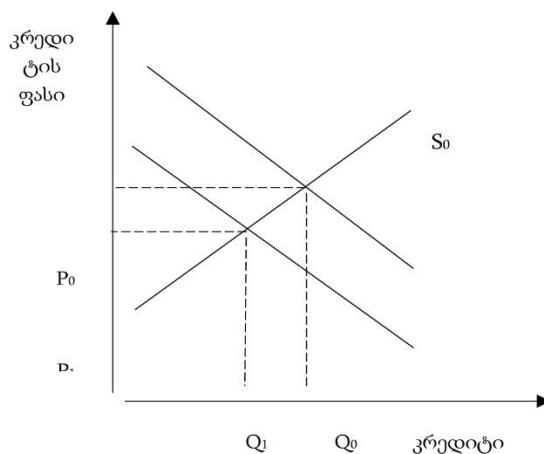

წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე

ცვლილებათა მესამე ეტაპი განათლების სფეროს შეეხება. დიაგრამაზე 5. წარმოდგენილია ტურიზმის სფეროში განათლების მომსახურების ბაზარზე მომხდარი ცვლილებები (განზოგადებისთვის წარმოდგენილია დამოკიდებულება სასწავლო დაწესებულებაში ყოფნის პერიოდში მიღებული სასწავლო კრედიტების რაოდენობას და ერთი სასწავლო კრედიტის ფასს შორის).

განათლება ტურიზმში

დიაგრამა 5.

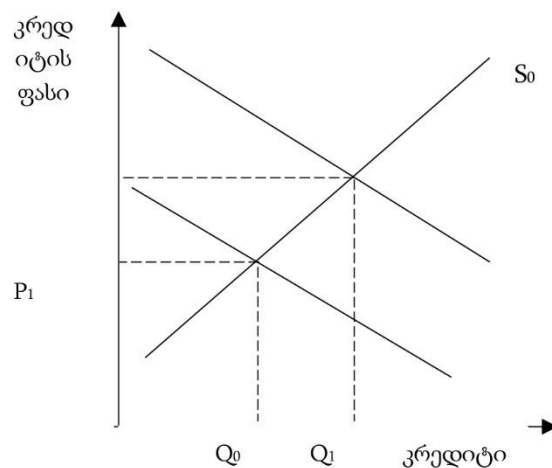

წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე

ტურისტულ მომსახურებაში დასაქმებული სამუშაო ძალის ბაზარზე მომხდარი ცვლილებები, როგორც უკვე აღინიშნა, ამცირებს ამ ბაზარზე სამუშაოს ძიების მოტივაციას, შესაბამისად, ამცირებს მოთხოვნას ტურიზმის სფეროში განათლებაზე მოთხოვნის შემცირებას (მოთხოვნის მრუდის გადაადგილება D_0 -დან D_1 მდგომარეობაში).

საპირისპირო პროცესი ვითარდება ტექნოლოგიურ მომსახურებასთან დაკავშირებული განათლების სფეროში (დიაგრამა 6). შრომის ბაზრის შესაბამის სეგმენტზე მომხდარი ცვლილებები ზრდიან ამ სფეროში განათლების მიღების მსურველთა რაოდენობას, რაც აისახება ამ ტიპის განათლებაზე მოთხოვნის ზრდაში (მოთხოვნის მრუდის გადაადგილება D_0 -დან D_1 მდგომარეობაში).

დიაგრამა 6
IT განათლება

წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე

ზევით აღნიშნული პროცესების მთავარი მახასიათებელი დროში გაჭიანურება იქნება. პირველ რიგში იმიტომ, რომ დამსაქმებელს გააჩნია სოციალური პასუხისმგებლობა და მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე ტექნოლოგიებს შეუძლია ჩაანაცვლოს ადამიანური რესურსების საჭიროება ყოველდღიურ სამუშაო პროცესებში, მას არ შეუძლია მათი სამსახურიდან ერთიანად დათხოვნა. მეორე, ტურისტული მომსახურების სფეროში უკვე დასაქმებულებისთვის არის შესაძლებლობა გარკვეული დოზით აითვისონ თანამედროვე ტექნოლოგიები ადგილზევე, პრაქტიკაში ან სხვადასხვა ტრენინგების მეშვეობით. მესამე, შრომის ბაზრის ერთ სეგმენტიდან მეორეზე გადასვლისთვის, სამუშაოს მაძიებელი პირების მიერ ახალი უნარებისა და ცოდნის ათვისებას გარკვეული დრო დასჭირდება.

შესაბამისად, ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების მასშტაბების გადიდების სოციალურ-ეკონომიკური შედეგებიდან შეიძლება გამოიყოს ტურისტული პროდუქტის პერსონიფიცირების ხარისხის შემცირება და შრომითი რესურსების გადანაწილება შრომის ბაზრის ტურისტული მომსახურების სეგმენტიდან ტექნოლოგიური მომსახურების სეგმენტში შედარებით ნელი ტემპებით.

თანამედროვე ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული ტურისტული პროდუქტის სასიცოცხლო ციკლი

ტურისტულ პროდუქტში ტექნოლოგიური შემადგენლის გაძლიერების და მასზე მოთხოვნის ცვლილების პროცესი შეიძლება აღწერილ იქნას პროდუქტის სასიცოცხლო ციკლის კონცეფციის

გამოყენებით. კვლევის მიზნებისთვის გამოყენებულ იქნა ტურისტული არეალის სასიცოცხლო ციკლის კონცეფცია, რომელიც ტურისტულ ტერიტორიას განიხილავს როგორც ერთ მთლიან ტურისტულ პროდუქტს (დიაგრამა 7).

დიაგრამა 7 აჩვენებს, რომ ხელოვნური ინტელექტის და გაციფრულების მნიშვნელობის ზრდა ტურისტულ პროდუქტში იწვევს ბაზარზე როგორც მოთხოვნის, ისე მიწოდების გადიდებას და აისახება მიწოდებული ტურისტული პროდუქტების რაოდენობის გადიდებაში. პროდუქტის განვითარების ეტაპზე, იკვეთება მოთხოვნა ისეთ ტურისტულ პროდუქტებზე, რომლებიც დაგეგმილია ხელოვნური ინტელექტისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების მეშვეობით. შესაბამისად, მომხმარებელთა მოთხოვნის ზრდა განაპირობებს მწარმოებელთა მიერ პროდუქტის შექმნისა და მომსახურების პროცესში პერსონალის როლის შემცირებას და ტექნოლოგიური ელემენტების დამატებას.

აღმოჩენის ეტაპზე მომხმარებლებს სთავაზობენ ინოვაციებზე დაფუძნებულ ტურისტულ პროდუქტებს, ეს შეიძლება იყოს მთლიანად ინოვაციური ტურისტული პროდუქტი, რომელიც მოთხოვნის ახალ სეგმენტზე არის ორიენტირებული, ან უკვე არსებული ტურისტული პროდუქტი, რომელშიც ტექნოლოგიური ან სხვა სახის ინოვაციური ელემენტები არის ინტეგრირებული. ახალი შეთავაზება მეტად ითვალისწინებს ცალკეული მომხმარებლის სურვილებსა და პრეფერენციებს, ხელოვნური ინტელექტი მეტ როლს თამაშობს როგორც მოხმარების, ისე მომსახურების წარმოების პროცესში. ცხადია, ამ ეტაპზე არსებობს გარკვეული უნდობლობა მოგზაურთა დიდი ნაწილის მხრიდან, შესაბამისად, ახალი პროდუქტის მოხმარების მასშტაბები ნაკლებია, გაყიდვების ზრდის ტემპი კი მცირე.

ჩართულობის ეტაპზე, მოცემული პროდუქტის მიმართ იზრდება ინტერესი მომხმარებლის მხრიდან, ჩნდება ასევე ხელმეორედ შეძენის ტენდენციაც. მატულობს სიახლეზე დაფუძნებული ტურისტული მომსახურების მომხმარებელთა რაოდენობა და გაყიდვების ზრდის ტემპიც. მომხმარებელთა ინტერესის ზრდასთან ერთად ჩნდება ტურიზმის ინდუსტრიაში მოქმედი კომპანიების ინტერესი, დაიწყონ მსგავსი სიახლეების დანერგვა საკუთარ წარმოებაში, ან საკუთარ, ორიგინალურ ცვლილებებზე მუშაობა, რათა კონკურენტულ ბრძოლაში არ დამარცხდნენ.

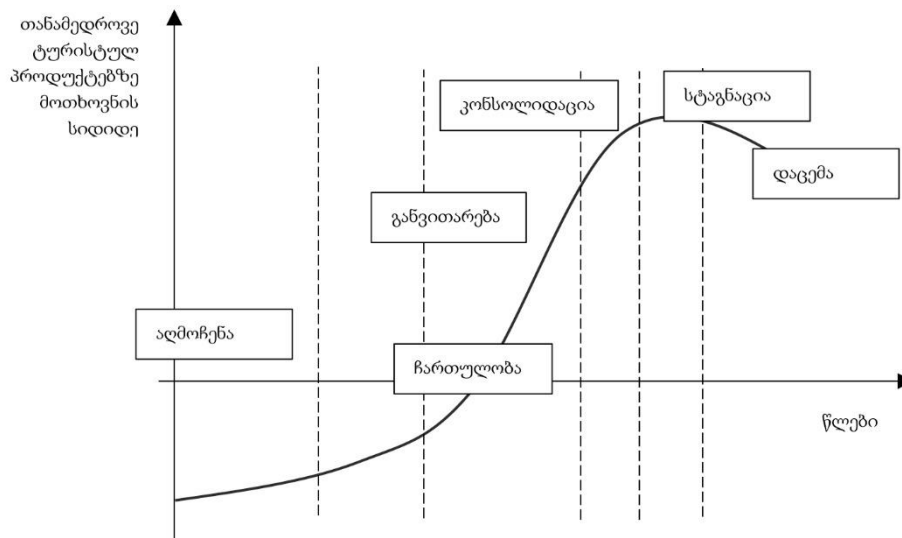
განვითარების ეტაპზე - ინოვაციებზე დაფუძნებული ტურისტული პროდუქტის მოხმარების ზრდის ტემპები მატულობს, რადგან მოგზაურთა უმეტესობამ მიიღო ახალი პროდუქტი და მისმა მოხმარებამ მასიური ხასიათი მიიღო. იზრდება მომსახურების მომწოდებლების მხრიდან მათ მიერ ფორმირებულ ტურისტულ პროდუქტებში თანამედროვე ტექნოლოგიების წილის ზრდა, ხელოვნური ინტელექტის, ვირტუალური თუ გაძლიერებული რეალობის ელემენტების ჩართულობა, საინვესტიციო და განათლების სექტორები უფრო მჭიდროდ ერთვებიან ტურისტული მომსახურების ბაზარზე არსებული აღმავლობისათვის ფეხის აწყობის მიზნით.

კონსოლიდაციის ეტაპზე - მომხმარებელთა მხრიდან ინტერესი ტექნოლოგიებით „გაჯერებული“ ტურისტული პროდუქტების მიმართ თანდათან სტაბილიზდება, მოხმარების ზრდის ტემპები კლებულობს. ტურიზმის ინდუსტრია, ინვესტორები და განათლების სისტემა აგრძელებენ მზარდი მოთხოვნის დაკმაყოფილებას მომსახურებაზე, ფინანსებზე და ადამიანურ რესურსებზე, თუმცა აქაც შეიმჩნევა სტაბილიზების ნიშნები.

ტურისტული პროდუქტის სტაგნაციის ეტაპზე ბაზარი საბოლოოდ სტაბილიზდება, ინოვაციებზე დაფუძნებული ტურისტული მომსახურებისთვის იქმნება მოგზაურთა სეგმენტი, რომელიც გარკვეული პერიოდის განმავლობაში აგრძელებს მოცემული მომსახურების შეძენას. შესაბამისი ინვესტიციები ინდუსტრიის მხრიდან მცირე მასშტაბებით ხორციელდება ან ბიზნეს სექტორი ეძებს გამოსავალს, საწყისს ახალი ციკლისთვის, რათა თავი დაიცვას ვარდნის ფაზაში გადასვლისგან.

თანამედროვე ტურისტულ პროდუქტის სასიცოცხლო ციკლი

დიაგრამა 7.

წყარო: შექმნილია ავტორის მიერ რ. ბატლერის ტურისტული ადგილის განვითარების სასიცოცხლო ციკლის საფუძველზე

ვარდნის ეტაპზე მომხმარებლისთვის საინტერესოს აღარ წარმოადგენს სიახლეებით, ტექნოლოგიური ინოვაციებით, ხელოვნური ინტელექტით „გაჯერებული“ ტურისტული პროდუქტები და სერვისები. მეტიც, ბაზარზე ჩნდება მოგზაურთა სეგმენტი, რომელიც ითხოვს თანამედროვე ტექნოლოგიებით ნაკლებად დატვირთულ ტურ-პაკეტებს, ან პაკეტებს ყოველგვარი ტექნოლოგიური ელემენტების გარეშე.

საბოლოო ჯამში, შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე ტექნოლოგიებზე დაფუძნებულ ტურისტულ პროდუქტს თავისი სასიცოცხლო ციკლი აქვს - მიუხედავად ტექნოლოგიების გამუდმებული განვითარებისა, რაღაც ეტაპზე მომხმარებლისთვის შეიძლება მომსახურების გათანამედროვეების ხარისხის ზრდა აღარ წარმოადგენდეს მისი შთაბეჭდილებების ხარისხის ზრდის ფაქტორს. მეტიც, ციკლის ბოლო ფაზებში შესაძლოა წარმოიშვას მოგზაურთა ორი რადიკალურად განსხვავებული ქვე-სეგმენტი: ა) მოგზაურები, რომლებიც ინოვაციებით გაჯერებულ, ულტრა-თანამედროვე, ხელოვნური ინტელექტის მაქსიმალური მონაწილეობით შექმნილ ტურისტულ მომსახურებას არჩევენ; ბ) მოგზაურები, რომელთა უკურეაქცია თანამედროვე ტექნოლოგიებზე უბიძგებს მათ დაგეგმონ და განახორციელონ მოგზაურობა თანამედროვე ტექნოლოგიების ყოველგვარი ჩარევის გარეშე.

დასკვნა. კვლევის შედეგად გამოვლინდა საკვანძო ტრენდი, რომელიც საფუძვლად უდევს ყველა დანარჩენ ტექნოლოგიურ სიახლეს ინდუსტრიაში - ხელოვნური ინტელექტის როლის გადიდება. გამოიყოფა ხელოვნური ინტელექტზე დაყრდნობით წარმოშობილი სამი მთავარი ელემენტი: დახმარება/რეკომენდაციები; შთაბეჭდილებების გაძლიერება; საწარმოო ოპერაციების გამარტივება. ძირითადი სოციალურ-ეკონომიკური შედეგებიდან გამოიყოფა სამი საკვანძო შედეგი: ცვლილებები შრომის ბაზარზე; ცვლილებები მარკეტინგულ აქტივობებში; ცვლილებები გადაწყვეტილებების მიღების პროცესებში.

ტურისტულ პროდუქტში ინოვაციების მასშტაბების გადიდების სოციალურ-ეკონომიკური შედეგებიდან შეიძლება გამოიყოს ტურისტული პროდუქტის პერსონიფიცირების ხარისხის შემცირება და შრომითი რესურსების გადანაწილება შრომის ბაზრის ტურისტული მომსახურების სეგმენტიდან ტექნოლოგიური მომსახურების სეგმენტში შედარებით ნელი ტემპებით.

თანამედროვე ტექნოლოგიებზე დაფუძნებულ ტურისტულ პროდუქტს თავისი სასიცოცხლო ციკლი აქვს - მიუხედავად ტექნოლოგიების გამუდმებული განვითარებისა, რაღაც ეტაპზე მომხმარებლისთვის შეიძლება მომსახურების გათანამედროვეების ხარისხის ზრდა აღარ წარმოადგენდეს მისი შთაბეჭდილებების ხარისხის ზრდის ფაქტორს. მეტიც, ციკლის ბოლო ფაზებში შესაძლოა წარმოიშვას მოგზაურთა ორი რადიკალურად განსხვავებული ქვე-სეგმენტი: ა) მოგზაურები, რომლებიც ინოვაციებით გაჯერებულ, ულტრა-თანამედროვე, ხელოვნური ინტელექტის მაქსიმალური მონაწილეობით შექმნილ ტურისტულ მომსახურებას არჩევენ; ბ) მოგზაურები, რომელთა უკუ-რეაქცია თანამედროვე ტექნოლოგიებზე უბიძგებს მათ დაგეგმონ და განახორციელონ მოგზაურობა თანამედროვე ტექნოლოგიების ყოველგვარი ჩარევის გარეშე.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Abd El-Kafy J. H., Eissawy T. M., & Hasanein A. M. (2022). Tourists' Perceptions Toward Using Artificial Intelligence Services in Tourism and Hospitality. *Journal of Tourism, Hotels and Heritage (JTHH)*, 5(1), 1-20. doi:<https://doi.org/10.21608/SIS.2022.145976.1064>
- Camisóna C., & Monfort-Mir, V. M. (2012). Measuring innovation in tourism from the Schumpeterian and the dynamic-capabilities perspectives. *Tourism Management*, 33(4), 776-789. doi:[10.1016/j.tourman.2011.08.012](https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.08.012)
- Chon K., & Hao F. (2024). Technological Evolution in Tourism: A Horizon 2050 Perspective. *ResearchGate*, 1-23. doi:[10.1108/TR-10-2023-0753](https://doi.org/10.1108/TR-10-2023-0753)
- Ergashev R. K., & Jabborova Z. (2021). THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE ACTIVITY IN TOURISM. *European Scholar Journal (ESJ)*, 2(4).
- Irawan B. (2023). Impact of Artificial Intelligence on the Tourism Industry: A Literature Review. *INNOVATIVE: Journal Of Social Science Research*, 3(6), 4865-4878. Retrieved from <https://j-innovative.org/index.php/Innovative>
- Tüzünkan D. (2017). The Relationship between Innovation and Tourism: The Case of Smart Tourism. *International Journal of Applied Engineering Research*, 12(23), 13861-13867.
- World Travel & Tourism Council, & Harvard Learning Insights. (2021). *Science-Based Targets*. Behavioural Economics .
- Archi Y. E., Benbba B., Kabil M., & Dávid L. D. (2023, 08 10). Digital Technologies for Sustainable Tourism Destinations: State of the Art and Research Agenda. *Administrative sciences*, 1-21. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2076-3387/13/8/184>
- Butler R. W. (1980 March). THE CONCEPT OF A TOURIST AREA CYCLE OF EVOLUTION:IMPLICATIONS FOR MANAGEMENT OF RESOURCES. *Canadian Geographer*, XXIV(I), 5-12. doi:DOI: 10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x
- Cardoso R. C., Lisboa Sohn A. P., Ferraso M., & Júnior S. P. (2024, September). Open innovation in the tourism field: A systematic literature review. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(3). Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100359>
- ÇOLAK O. (2023). The Impact of Artificial Intelligence on the Employment Structure of the Tourism Industry: An Interview with ChatGPT. *JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES*, 8(22), 919-939. Retrieved from <https://doi.org/10.25204/iktisad.1347642>
- Gidumal J. B. (2020). Impact of Artificial Intelligence in Travel, Tourism, and Hospitality. *ResearchGate*. doi:[10.1007/978-3-030-05324-6_110-1](https://doi.org/10.1007/978-3-030-05324-6_110-1)
- Gidumal J. B., Secin E. W., O'Connor P., & Buhalis D. (2023, June 30). Artificial intelligence's impact on hospitality and tourism marketing: exploring key themes and addressing challenges. *Current Issues in Tourism*, 1-18. doi:<https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2229480>

- Gurjar P. (2024, May 5). Role Of Artificial Intelligence In Tourism Sector For Improved Customer Experience. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, 12(5), 6-21.
- Gutierriz I., Ferreira J. J., & Fernandes P. O. (2023). Digital transformation and the new combinations in tourism: A systematic literature review. *Tourism and Hospitality Research*, 1-20. doi:<https://doi.org/10.1177/14673584231198414>
- Hallak R., O'Connor A., Corsi A., Akbar S., Onur I., & Ludwichowska G. (2020). *Impacts of Technology Investment on Tourism Growth and Employment*. Canberra: Regional Australia Institute.
- Henriques H. J., de Almeida C. R., & Ramos C. M. (2024). The Application of Artificial Intelligence in the Tourism Industry: A Systematic Literature Review Based on Prisma Methodology. *Journal of Tourism, Sustainability and well-being*, 12(1), 65-86. Retrieved from <https://doi.org/10.34623/hkqk-ht95>
- Ilieva L., & Todorova L. (2023). Role of technological innovation for sustainable management of tourism organizations. *The 247th ECS* (pp. 1-12). Montreal, Canada: IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. doi:[10.1088/1755-1315/1269/1/012038](https://doi.org/10.1088/1755-1315/1269/1/012038)
- Jayamani J., Priya U. G., & Sangeetha C. P. (2024). ENHANCING TOURIST EXPERIENCES THROUGH IMMERSIVE VIRTUAL REALITY, AUGMENTED REALITY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES. In D. I. Series, *Futuristic Trends in Management Volume 3 book 10* (Vol. 3, pp. 126-132). Iterative International Publishers (IIP),.
- Majan K. K., Mishra A., Tiwari V., & Vemuri V. P. (2024). Artificial intelligence: the next frontier for marketing in the tourism industry. *Academy of Marketing Studies Journal*, 28(1), 1-12. doi:[1528-2678-28-1-107](https://doi.org/10.1528-2678-28-1-107)
- OECD. (2018). *Analysing Megatrends to Better Shape the Future of Tourism*. Paris: OECD Tourism Papers. doi:<https://doi.org/10.1787/d465eb68-en>
- OECD. (2021). *Preparing the Tourism Workforce for the Digital Future*. Paris: OECD Tourism papers. doi:<https://doi.org/10.1787/9258d999-en>
- Omerzel D. G. (2015). Innovativeness in Tourism: Model Development. *ScienceDirect*, 750-756. doi:[10.1016/S2212-5671\(15\)00550-X](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00550-X)
- Pratisto E. H., Thompson N., & Potdar V. (2022). Immersive technologies for tourism: a systematic review. *Information Technology & Tourism*, 24, 181-219.
- Sardak S., Dzhyndzhoian V., & Samoilenko A. (2016). Global innovations in tourism. *Innovative Marketing*, 12(3). Retrieved from <https://philpapers.org/archive/SARGII.pdf>
- Sustacha I., Banos-Pino J. F., & Valle E. D. (2023). The role of technology in enhancing the tourism experience in smart destinations: A meta-analysis. *Journal of Destination Marketing & Management*, 1-12. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2023.100817>
- World Travel & Tourism Council. (2024). *Artificial intelligence in action: use cases and impacts of ai in society, business and travel & tourism*. World Travel & Tourism Council.
- World Travel & Tourism Council. (2024). *Introduction to Artificial Intelligence (AI) Technology*. World Travel & Tourism Council.

CONTEMPORARY FEATURES OF INNOVATION IN TOURISM PRODUCTS

Tinatin Gogolishvili

PhD Candidate in Business Administration

Batumi Shota Rustaveli State University

Email: tinatin.gogolishvili@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4977-0084>

Abstract. Nowadays, the tourist product is a multi-component service, which provides a wide range of opportunities for the implementation of innovations, especially given the current pace of technological progress.

The main goal of this study was to analyze the specific features of modern relations related to innovations in the tourist product. The synthesis of the latest theoretical and practical achievements showed that artificial intelligence is of particular importance in the process of implementing innovations in almost all elements of the tourist product. The changes that are taking place in the markets of tourist services, modern technological services, labor and relevant education were discussed. Attention was also paid to the processes of replacing human resources with modern technologies in tourism.

The study found that in the final phase of the life cycle of a tourist product based on technologies, the level of service improvement no longer affects the quality of the impression received by the consumer. At the same time, the increase in the scale of innovations in the tourism product leads to the formation of two radically different segments in the tourism services market. One category of travelers chooses services based on digital technologies and artificial intelligence, while the second category prefers to travel without any intervention of modern technologies. The latter is their reaction to the current pace of introducing new technologies in tourism. Thus, innovations in the field of tourism create new markets and respond to diverse consumer demands.

Keywords : Tourist product. Modern technologies. Innovations. Artificial intelligence.

* * *

Introduction. The modern pace and characteristics of technological progress create completely new conditions in tourism. There are wide opportunities for implementing innovations in the tourism product. Through virtual reality, artificial intelligence, communication systems and other means of technological progress, companies operating in the tourism industry manage to establish their own position in the competitive market and maintain a consumer segment. The object of this study is the system of specific relationships within the modern tourism sector, through which new developments are created and implemented in various elements of the tourism product's value chain. The subject of the study is the characteristics, features that distinguish the relationships related to innovation in the tourism product.

The opinion that the increasing role of modern technologies in the tourism sector reduces the degree of personalization of tourism services, creates a trend of job reduction in some elements of tourism services, but increases the demand for labor force employed in the field of information technologies, is the working hypothesis of this paper.

The aim of the research was to study the specific characteristics of modern relations related to innovations in the tourism product. Accordingly, several tasks were solved in the research process: 1) theoretical understanding of relations related to innovations in the tourism product; 2) identification of

modern characteristics of innovations in the tourism product; 3) identification of the directions of influence of the characteristics of modern innovative relations in the tourism product on the field. The latest theoretical and practical achievements, official press releases and reports served as the basis for the implementation of the research tasks, the formulation of the main findings and conclusions of this study.

Literature Review. Researchers in the field focus on such features of innovation in tourism products as collaboration, entrepreneurial characteristics, networking, technological development, environment, sustainability-oriented innovations, intellectualization, robotization, the role of artificial intelligence, virtual and augmented reality, the Internet of Things, cloud computing, non-technological and “hidden” innovations, etc.

Cardoso, Sohn, Ferraso, and Júnior talk about the importance of open innovation in the dynamic field of tourism (Cardoso, Lisboa Sohn, Ferraso, & Júnior, 2024). This study emphasizes the multi-component nature of the innovation process in tourism - in the modern tourism industry, it is impossible to develop and implement innovations within the framework of a single company.

Ergashev and Jabborova consider the growth of innovation processes as a vital element for the transformation of economic systems and gaining competitive advantage (Ergashev & Jabborova, 2021). The study focuses on virtual tours, virtual travel. Omerzel identifies the following main factors of innovation in tourism: entrepreneurial characteristics, network, technological development and environment (Omerzel, 2015). The study lists several characteristics of innovation, in contrast to Cardoso, Son, Ferraso and Junior, who mainly focus on the collaboration factor. Tüzünkan focuses on smart tourism. It discusses such features of modern tourism as artificial intelligence, cloud computing and the Internet of Things and indicates the reduction of the human factor in services (Tüzünkan, 2017). Sardak, Dzhyndzhoian, and Samoilenko discuss the interaction of global processes on tourism innovations, such as intellectualization, informatization, cooperation, the formation of a global tourism market, the liberalization of national tourism markets, increased competition, and the spread of transnationalization (Sardak, Dzhyndzhoian, & Samoilenko, 2016). Ilieva and Todorova in their article discuss the importance of sustainable management principles, especially for the tourism industry, as it depends on environmental, economic, and socio-cultural aspects (Ilieva & Todorova, 2023). The study highlights one important characteristic of innovation in tourism - sustainability. Archi, Benbba, Kabil, and Denis David discuss the role of digital technologists in the development of sustainable tourism (Archi, Benbba, Kabil, & Dávid, 2023). There is also an interesting study on digital technologies (Gutierriz, Ferreira, & Fernandes, 2023).

Sustacha, Banos-Pino, and Valle confirm a positive relationship between smart technology and tourism experience. In addition, they point to a negative relationship between privacy and security issues (Sustacha, Banos-Pino, & Valle, 2023). Camisóna and Monfort-Mir (2012) talk about the importance of non-technological innovations. Focusing on non-technological innovations is very important, because it complements the picture of modern tourism innovation with another factor. Irawan (2023) talks about the importance of artificial intelligence in the tourism industry, highlighting the many directions of application of artificial intelligence in the industry. The author argues that through artificial intelligence, tourism service providers are provided with certain advantages, including increased productivity and operational efficiency, the creation of personalized experiences, the promotion of environmentally friendly travel, etc. The author discusses this issue from a broad perspective. The reports of the World Travel & Tourism Council on the development of artificial intelligence (World Travel & Tourism Council, Introduction to Artificial Intelligence (AI) Technology, 2024) and its role (World Travel & Tourism Council, Artificial intelligence in action: use cases and impacts of AI in society, business and travel & tourism, 2024) present conclusions about the special importance of the role of artificial intelligence in various elements of the tourism product.

Gidumal, Secin, O'Connor, and Buhalis argue that the use of AI in tourism is essential, both as a prerequisite for organizational and technological integration and synergy, as it allows companies to co-create value and respond to individual customer segments (Gidumal, Secin, O'Connor, & Buhalis, 2023). Jayamani, Priya, and Sangeetha's research revealed that immersive technologies have a significant impact on the pre-trip planning phase by creating opportunities for virtual exploration; augmented reality applications allow tourists to navigate unfamiliar places, and artificial intelligence, through personalization and recommendations, ensures the best possible traveler experience (Jayamani, Priya, & Sangeetha, 2024). Majan, Mishra, Tiwari, and Vemuri discuss how AI is changing marketing in the tourism industry, reducing costs and improving service quality (Majan, Mishra, Tiwari, & Vemuri, 2024). Pratisto, Thompson, and Potdar explore the role of immersive technologies in the tourism industry. The study also presents the challenges of using immersive technologies (Pratisto, Thompson, & Potdar, 2022). The authors expand their knowledge on the use of augmented and virtual reality in tourism based on an analysis of contemporary articles. Çolak's study showed that 15 new job positions will emerge through AI and that its integration in the tourism industry can achieve certain advantages for employees (ÇOLAK, 2023). Henriques, de Almeida, and Quiterio Ramos aim to provide information on how artificial intelligence can be used to improve the customer experience in various aspects of tourism operations and services, both online and offline (Henriques, de Almeida, & Ramos, 2024). Gidumal discusses how AI is widely used in almost all areas of tourism and travel, including apps, smart travel agents, chat-bots, bots, recommendation systems, voice assistants, and translation applications (Gidumal, 2020). The author analyzes three main challenges related to the use of AI in the study: how consumers accept it, what is its impact on the tourism and travel economy, and how it affects the workforce or employment. Hao and Chon's study details the impact of technological developments on travel from the World War II era to the present and forecasts their impact until 2050 (Chon & Hao, 2024). Gurjar's study highlights the significant impact of artificial intelligence on the tourism industry, especially in enhancing customer experience management. The focus is on the use of artificial intelligence in the hotel industry (Gurjar, 2024). Abd El-Kafy, Eissawy, and Hasanein consider the tourism and hospitality industry as one of the first to adopt new technologies, including robotics and artificial intelligence. 319 tourists were interviewed. As a result of the study, it was determined that the use of artificial intelligence has many advantages (Abd El-Kafy, Eissawy, & Hasanein, 2022). A report prepared by researchers at the University of South Australia Business School for the Australian Regional Institute also identifies artificial intelligence as a key element of the impact of technology and innovation on the Australian tourism industry (Hallak, et al., 2020).

The OECD Tourism Committee Work Programme Report on Preparing the Workforce for a Digital Future highlights the following activities: Coordinated policy collaboration between ministries and stakeholders to digitalize tourism and develop skills; Support the transformation potential of higher education institutions; Upskill the existing workforce; Facilitate digitalization initiatives for SMEs to improve efficiency; Effectively support workers displaced or at risk of displacement due to the digitalization of tourism; Creating value chain linkages to secure digital transformation practitioners, based on industry clusters or local coalitions, with the aim of stronger digital security and risk management; Greater support for funding youth learning projects to provide new knowledge related to digital technologies, as well as training on existing ones. (OECD, Preparing the Tourism Workforce for the Digital Future, 2021). The OECD report on 4 key megatrends for 2050 talks about growing visitor demand, sustainable tourism growth, technology inclusion and travel mobility. (OECD, Analyzing Megatrends to Better Shape the Future of Tourism, 2018).

The analysis of the findings of the academic community on the modern characteristics of tourism reveals a key trend that underlies all other technological innovations in the industry - the increasing role of artificial intelligence. Three main elements arising from artificial intelligence are distinguished:

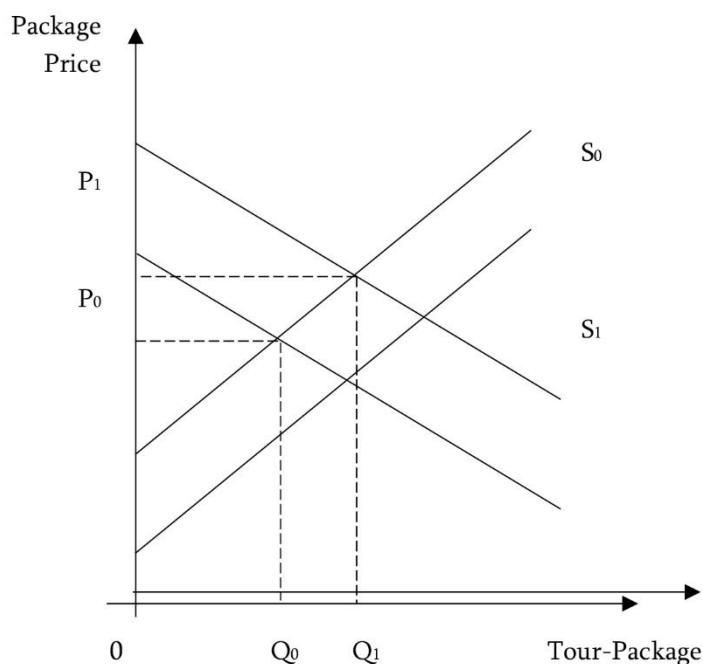
assistance/recommendations; enhancement of impressions; simplification of production operations. Three key results are distinguished from the main socio-economic results: changes in the labor market; changes in marketing activities; changes in decision-making processes.

Short and long-term socio-economic changes as a result of the increase in the scale of innovations in the tourism product

The impact of modern technologies on the tourism product market occurs simultaneously by affecting both the demand and supply sides. With the help of tools created in the market of artificial intelligence and IT technologies, the quality of the customer experience increases, and the number of formalities decreases. Accordingly, the demand for the tourism product increases, as travel becomes more valuable, this is reflected in the shift of the demand curve from D_0 to D_1 (Diagram 1). At the same time, the degree of personalization of services decreases to some extent.

Tourism product market

Diagram 1.

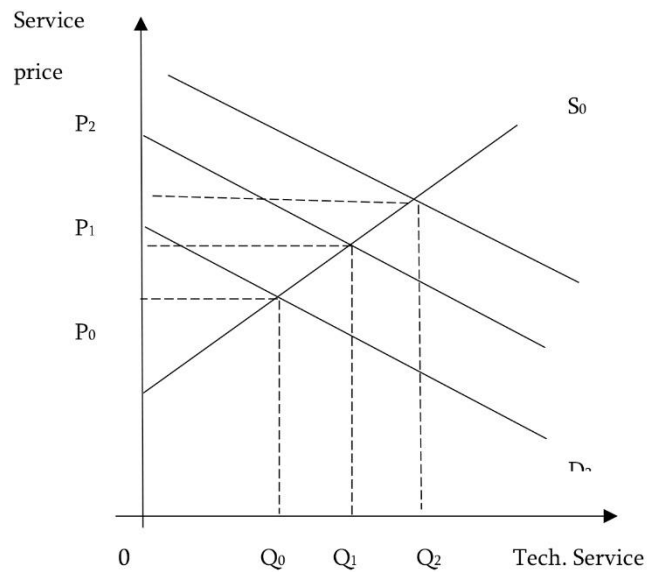

Source: Created by the author based on the analysis of the literature

At the same time, due to the reduction of errors, the speed of operations and the increase in quality, the overall production efficiency increases, which is reflected in the increase in the supply of tourist packages (the supply curve shifts from S_0 to S_1). As a result, the market for tourist products experiences two effects of increasing demand (the equilibrium volume of production shifts from Q_0 to Q_1). Changes in the tourist product market are transmitted to the market for various types of technological services (for the purposes of the study, various types of services related to modern technologies were generalized under the name “technological services market”), on which two effects of increasing demand are manifested (Diagram 2). These effects are shown by the transition of the demand curve from D_0 to D_1 , and then to D_2 , with a simultaneous increase in the equilibrium quantity and equilibrium price (to the levels Q_2 and P_2 , respectively).

Technological services market

Diagram 2.

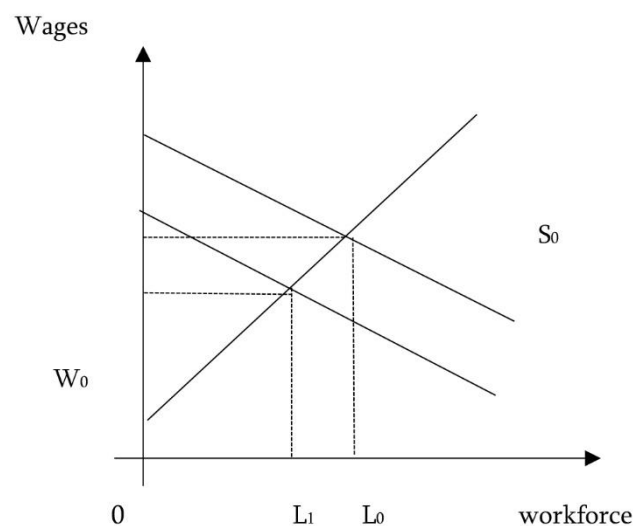

Source: Created by the author based on the analysis of the literature

Changes in the tourism product market are also reflected in the corresponding segment of the labor market (Diagram 3). The increase in the importance of modern technologies in the tourism product, the decrease in the degree of product personalization reduces the demand for labor (the demand curve shifts from D_0 to D_1), the equilibrium quantity and equilibrium wage (to L_1 and W_1 levels, respectively) and the motivation of those seeking employment in a particular sector.

Labor market employed in tourism services

Diagram 3.

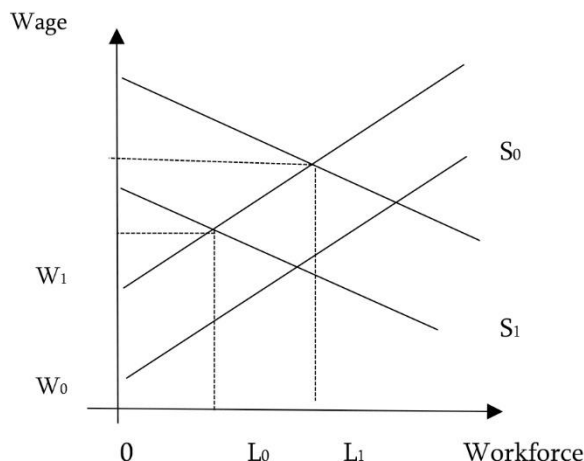
Source: Created by the author based on the analysis of the literature

Changes are also taking place in the segment of the labor market that provides employment in various sectors of technological services (Diagram 4). On the one hand, the increase in the role of modern technologies in the tourism product leads to an increase in demand for technological services from

companies employed in tourism, and therefore, directly or indirectly, an increase in demand for the corresponding labor force (a shift of the demand curve from D_0 to D_1), at the same time, a greater number of people seeking employment in the given segment is recorded in the market, which is reflected in an increase in supply (a shift of the supply curve from S_0 to S_1). Overall, there are two effects of increasing the equilibrium quantity (a shift of the equilibrium volume of employment from L_0 to L_1).

Labor force market employed in technological services

Diagram 4

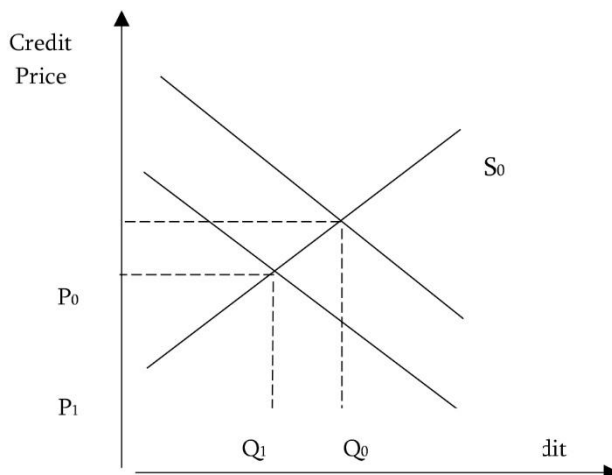

Source: Created by the author based on the analysis of the literature

The third stage of changes concerns the education sector. Diagram 5. presents the changes in the education services market in the tourism sector (for generalization, the relationship between the number of educational credits earned during the period of stay in an educational institution and the price of one educational credit is presented).

Education in Tourism

Diagram 5.

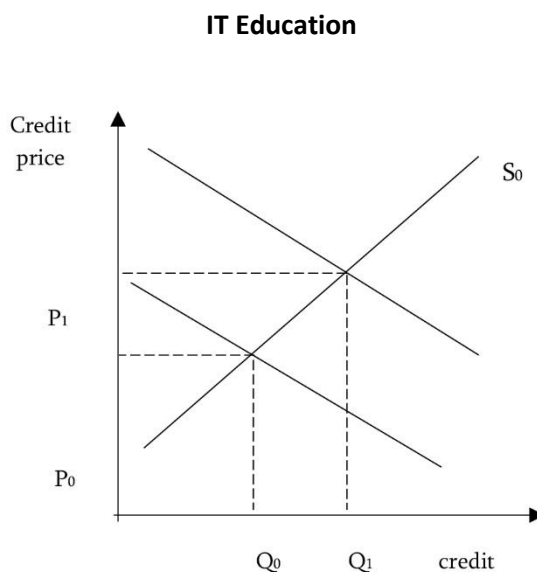

Source: Created by the author based on the analysis of the literature

Changes in the labor market employed in tourism services, as already noted, reduce the motivation to search for work in this market, and therefore reduce the demand for education in the tourism sector (shift of the demand curve from D_0 to D_1).

The opposite process is developing in the field of education related to technological services (Diagram 6). Changes in the relevant segment of the labor market increase the number of people wishing to receive education in this field, which is reflected in the increase in demand for this type of education (shift of the demand curve from D_0 to D_1).

Diagram 6.

Source: Created by the author based on the analysis of the literature

The main characteristic of the above processes will be time lag. First of all, because the employer has a social responsibility and, despite the fact that modern technologies can replace the need for human resources in everyday work processes, he cannot dismiss them from work en masse. Second, those already employed in the tourism services sector have the opportunity to master modern technologies to a certain extent on the spot, in practice or through various trainings. Third, in order to move from one segment of the labor market to another, it will take some time for job seekers to acquire new skills and knowledge.

Accordingly, among the socio-economic consequences of increasing the scale of innovations in the tourism product, one can single out a decrease in the degree of personalization of the tourism product and a relatively slow redistribution of labor resources from the tourism services segment of the labor market to the technological services segment.

The life cycle of a tourism product based on modern technologies

The process of strengthening the technological component in a tourism product and changing the demand for it can be described using the concept of the product life cycle. For the purposes of the study, the concept of the life cycle of a tourist area was used, which considers the tourist area as a single tourism product (Diagram 7).

Diagram 7. shows that the increase in the importance of artificial intelligence and digitalization in the tourism product leads to an increase in both demand and supply in the market and is reflected in an increase in the number of supplied tourism products. At the stage of product development, demand for tourism products that are planned using artificial intelligence and modern technologies is emerging. Accordingly, the increase in consumer demand leads to a reduction in the role of personnel in the product creation and service process by manufacturers and the addition of technological elements.

At the discovery stage, consumers are offered innovative tourism products, which can be a completely innovative tourism product focused on a new segment of demand, or an existing tourism product that integrates technological or other innovative elements. The new offer takes into account the wishes and preferences of individual consumers more, and artificial intelligence plays a greater role in both the consumption and service production processes. Obviously, at this stage there is a certain distrust on the part of a large part of travelers, therefore, the scale of consumption of the new product is smaller, and the growth rate of sales is small.

At the engagement stage, interest in the given product increases on the part of the consumer, and a tendency to repurchase also appears. The number of consumers of innovative tourism services increases, as does the growth rate of sales. Along with the growth of consumer interest, companies operating in the tourism industry become interested in starting to implement similar innovations in their own production or working on their own, original changes, so as not to lose in the competitive struggle.

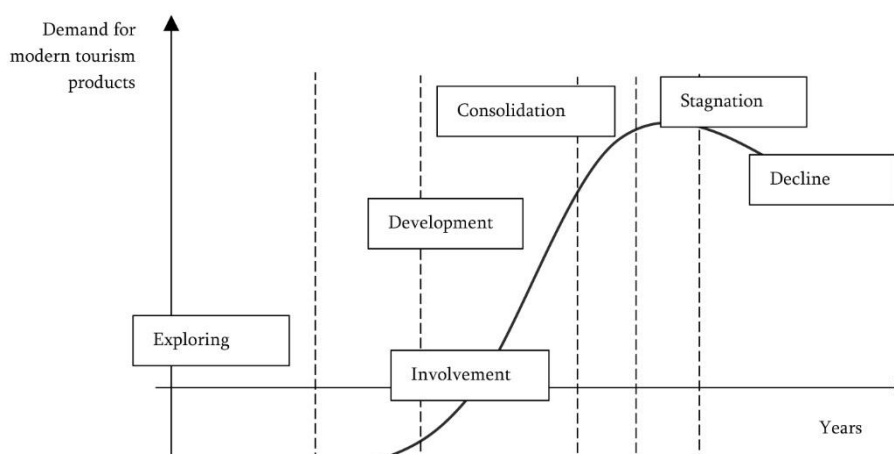
In the development stage - the growth rates of consumption of tourism products based on innovations are increasing, as most travelers have received a new product and its consumption has become massive. The share of modern technologies in the tourism products they form is increasing on the part of service providers, the involvement of artificial intelligence, virtual or augmented reality elements, the investment and education sectors are becoming more closely involved in order to prepare for the current upswing in the tourism services market.

In the consolidation stage - the interest of consumers in tourism products “saturated” with technologies is gradually stabilizing, the growth rates of consumption are decreasing. The tourism industry, investors and the education system continue to meet the growing demand for services, finances and human resources, although signs of stabilization are also observed here.

In the stagnation stage of the tourism product, the market finally stabilizes, a segment of travelers is created for tourism services based on innovations, which continue to purchase this service for a certain period of time. Relevant investments are made by the industry on a small scale or the business sector is looking for a solution, the beginning of a new cycle, in order to protect itself from the transition to the decline phase.

Life cycle of a modern tourism product

Diagram 7

Source: Created by the author based on R. Butler's Tourism Destination Development Life Cycle

In the decline stage, tourist products and services “saturated” with novelties, technological innovations, and artificial intelligence are no longer interesting to the consumer. Moreover, a segment of travelers

appears on the market that demands tour packages that are less loaded with modern technologies, or packages without any technological elements.

Ultimately, it can be said that a tourist product based on modern technologies has its own life cycle - despite the constant development of technologies, at some stage the increase in the quality of service modernization may no longer be a factor in increasing the quality of his impressions for the consumer. Moreover, in the final phases of the cycle, two radically different sub-segments of travelers may emerge: a) travelers who choose tourist services saturated with innovations, ultra-modern, created with the maximum participation of artificial intelligence; b) Travelers whose aversion to modern technologies leads them to plan and carry out their trips without any intervention from modern technologies.

Conclusion. The research revealed a key trend that underlies all other technological innovations in the industry - the increasing role of artificial intelligence. Three main elements emerging based on artificial intelligence are distinguished: assistance/recommendations; enhancement of impressions; simplification of production operations. Three key results are distinguished from the main socio-economic consequences: changes in the labor market; changes in marketing activities; changes in decision-making processes.

Among the socio-economic consequences of increasing the scale of innovations in the tourism product, one can single out a decrease in the degree of personalization of the tourism product and a relatively slow reallocation of labor resources from the tourism service segment of the labor market to the technological service segment.

A tourism product based on modern technologies has its own life cycle - despite the constant development of technologies, at some stage the increase in the quality of service modernization may no longer be a factor in increasing the quality of his impressions for the consumer. Moreover, in the final phases of the cycle, two radically different sub-segments of travelers may emerge: a) travelers who choose tourism services saturated with innovations, ultra-modern, created with the maximum participation of artificial intelligence; b) travelers whose reaction to modern technologies pushes them to plan and carry out their trip without any intervention of modern technologies.

References

- Abd El-Kafy J. H., Eissawy T. M., & Hasanein A. M. (2022). Tourists' Perceptions Toward Using Artificial Intelligence Services in Tourism and Hospitality. *Journal of Tourism, Hotels and Heritage (JTHH)*, 5(1), 1-20. doi:<https://doi.org/10.21608/SIS.2022.145976.1064>
- Camisóna C., & Monfort-Mir, V. M. (2012). Measuring innovation in tourism from the Schumpeterian and the dynamic-capabilities perspectives. *Tourism Management*, 33(4), 776-789. doi::10.1016/j.tourman.2011.08.012
- Chon K., & Hao F. (2024). Technological Evolution in Tourism: A Horizon 2050 Perspective. *ResearchGate*, 1-23. doi:10.1108/TR-10-2023-0753
- Ergashev R. K., & Jabborova Z. (2021). THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE ACTIVITY IN TOURISM. *European Scholar Journal (ESJ)*, 2(4).
- Irawan B. (2023). Impact of Artificial Intelligence on the Tourism Industry: A Literature Review. *INNOVATIVE: Journal Of Social Science Research*, 3(6), 4865-4878. Retrieved from <https://j-innovative.org/index.php/Innovative>
- Tüzüncan D. (2017). The Relationship between Innovation and Tourism: The Case of Smart Tourism. *International Journal of Applied Engineering Research*, 12(23), 13861-13867.
- World Travel & Tourism Council, & Harvard Learning Insights. (2021). *Science-Based Targets*. Behavioural Economics .

- Archi Y. E., Benbba B., Kabil M., & Dávid L. D. (2023, 08 10). Digital Technologies for Sustainable Tourism Destinations: State of the Art and Research Agenda. *Administrative sciences*, 1-21. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2076-3387/13/8/184>
- Butler R. W. (1980 March). THE CONCEPT OF A TOURIST AREA CYCLE OF EVOLUTION:IMPLICATIONS FOR MANAGEMENT OF RESOURCES. *Canadian Geographer*, XXIV(I), 5-12. doi:DOI: 10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x
- Cardoso R. C., Lisboa Sohn A. P., Ferraso M., & Júnior S. P. (2024, September). Open innovation in the tourism field: A systematic literature review. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(3). Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100359>
- ÇOLAK O. (2023). The Impact of Artificial Intelligence on the Employment Structure of the Tourism Industry: An Interview with ChatGPT. *JOURNAL OF ECONOMICS BUSINESS AND POLITICAL RESEARCHES*, 8(22), 919-939. Retrieved from <https://doi.org/10.25204/iktisad.1347642>
- Gidumal J. B. (2020). Impact of Artificial Intelligence in Travel, Tourism, and Hospitality. *ResearchGate*. doi:10.1007/978-3-030-05324-6_110-1
- Gidumal J. B., Secin E. W., O'Connor P., & Buhalis D. (2023, June 30). Artificial intelligence's impact on hospitality and tourism marketing: exploring key themes and addressing challenges. *Current Issues in Tourism*, 1-18. doi:<https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2229480>
- Gurjar P. (2024, May 5). Role Of Artificial Intelligence In Tourism Sector For Improved Customer Experience. *International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)*, 12(5), 6-21.
- Gutierriz I., Ferreira J. J., & Fernandes P. O. (2023). Digital transformation and the new combinations in tourism: A systematic literature review. *Tourism and Hospitality Research*, 1-20. doi:<https://doi.org/10.1177/14673584231198414>
- Hallak R., O'Connor A., Corsi A., Akbar S., Onur I., & Ludwichowska G. (2020). *Impacts of Technology Investment on Tourism Growth and Employment*. Canberra: Regional Australia Institute.
- Henriques H. J., de Almeida C. R., & Ramos C. M. (2024). The Application of Artificial Intelligence in the Tourism Industry: A Systematic Literature Review Based on Prisma Methodology. *Journal of Tourism, Sustainability and well-being*, 12(1), 65-86. Retrieved from <https://doi.org/10.34623/hkqk-ht95>
- Ilieva L., & Todorova L. (2023). Role of technological innovation for sustainable management of tourism organizations. *The 247th ECS* (pp. 1-12). MOntréal, Canada: IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. doi::10.1088/1755-1315/1269/1/012038
- Jayamani J., Priya U. G., & Sangeetha C. P. (2024). ENHANCING TOURIST EXPERIENCES THROUGH IMMERSIVE VIRTUAL REALITY, AUGMENTED REALITY AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES. In D. I. Series, *Futuristic Trends in Management Volume 3 book 10* (Vol. 3, pp. 126-132). Iterative International Publishers (IIP),.
- Majan K. K., Mishra A., Tiwari V., & Vemuri V. P. (2024). Artificial intelligence: the next frontier for marketing in the tourism industry. *Academy of Marketing Studies Journal*, 28(1), 1-12. doi:1528-2678-28-1-107
- OECD. (2018). *Analysing Megatrends to Better Shape the Future of Tourism*. Paris: OECD Tourism Papers. doi:<https://doi.org/10.1787/d465eb68-en>
- OECD. (2021). *Preparing the Tourism Workforce for the Digital Future*. Paris: OECD Tourism papers. doi:<https://doi.org/10.1787/9258d999-en>
- Omerzel D. G. (2015). Innovativeness in Tourism: Model Development. *ScienceDirect*, 750-756. doi:10.1016/S2212-5671(15)00550-X
- Pratisto E. H., Thompson N., & Potdar V. (2022). Immersive technologies for tourism: a systematic review. *Information Technology & Tourism*, 24, 181-219.
- Sardak S., Dzhyndzhoian V., & Samoilenko A. (2016). Global innovations in tourism. *Innovative Marketing*, 12(3). Retrieved from <https://philpapers.org/archive/SARGII.pdf>

- Sustacha I., Banos-Pino J. F., & Valle E. D. (2023). The role of technology in enhancing the tourism experience in smart destinations: A meta-analysis. *Journal of Destination Marketing & Management*, 1-12. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2023.100817>
- World Travel & Tourism Council. (2024). *Artificial intelligence in action: use cases and impacts of ai in society, business and travel & tourism*. World Travel & Tourism Council.
- World Travel & Tourism Council. (2024). *Introduction to Artificial Intelligence (AI) Technology*. World Travel & Tourism Council.

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა ტურიზმის განვითარებაზე საქართველოში და მისი პავშირი უძრავი ქონების ბაზართან

ვახტანგ მიქაშავიძე

ეკონომიკის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელ-ფოსტა: mikashavidze.vakhtang@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2094-6440>

აბსტრაქტი. თანამედროვე მსოფლიოს გლობალიზაციის პროცესში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები (პუი) მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ქვეყნის ეკონომიკური სტრუქტურის ტრანსფორმაციაში და სტრატეგიული დარგების განვითარების ხელშეწყობაში. საქართველოში ერთ-ერთ ასეთ სტრატეგიულ მიმართულებად ჩამოყალიბდა ტურიზმის სექტორი, რომელიც ბოლო ათწლეულში იქცა ქვეყნის ეკონომიკის მდგრადი განვითარების და დასაქმების ერთ-ერთ მთავარ წყაროდ. ამ კონტექსტში აქტუალური ხდება პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენის შესწავლა არა მხოლოდ ტურიზმის ინდუსტრიის ზრდაზე, არამედ მის სისტემურ კავშირზე ეკონომიკის სხვა სექტორებთან, პირველ რიგში — უძრავი ქონების ბაზართან. მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ავტორის კვლევები ეხება ინვესტიციებს, ტურიზმის განვითარებას და უძრავი ქონების ბაზარს ცალკე, აღნიშნული საკითხის კომპლექსური შესწავლა საქართველოში შეზღუდულადაა წარმოდგენილი, რაც ჩვენი ნაშრომის მეცნიერულ სიახლესა და მნიშვნელობას განსაზღვრავს.

კვლევის მიზანია პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენის შეფასება ტურიზმის სექტორის განვითარებაზე და ამ გავლენის ურთიერთკავშირის ანალიზი უძრავი ქონების ბაზართან მიმართებით. მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, ნაშრომში გამოყენებულია როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისობრივი ანალიზის მეთოდები, რომლებიც მოიცავს 2016-2024 წლების პერიოდს. კვლევისთვის გამოყენებული სტატისტიკური მონაცემები მიღებულია როგორც სახელმწიფო სტრუქტურებიდან (Geostat, NBS, GNTA და სხვ.), ასევე საზოგადოებრივი და კერძო კვლევითი ორგანიზაციების ანგარიშებიდან.

კვლევის ფარგლებში დადგინდა, რომ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ტურისტული ინფრასტრუქტურის განვითარებაზე (სასტუმროები, აპარტოტელები, რეკრეაციული ობიექტები), რაც თავის მხრივ უზრუნველყოფს ტურისტული ნაკადების ზრდის დამატებით შესაძლებლობებს. ტურისტული ნაკადების ზრდასთან ერთად გაძლიერდა უძრავი ქონების ბაზარი, განსაკუთრებით საცხოვრებელი ბინების გაქირავებისა და გაყიდვის სეგმენტში. 2024 წლისთვის საერთაშორისო ტურისტული ვიზიტების რაოდენობამ გადააჭარბა 5 მილიონს, ხოლო საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსმა (RPPI) 2020–2024 წლებში საშუალოდ 48%-ით მოიმატა. ამასთან, ინვესტიციების მაღალი კონცენტრაცია უძრავი ქონების სექტორში ზრდის ბაზრის გადახურებისა და სტრუქტურული დისბალანსის რისკებს.

სტატიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ საქართველოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, ტურიზმის განვითარება და უძრავი ქონების ბაზარი ერთმანეთთან მჭიდრო კორელაციაშია, რაც ქმნის ორმხრივად განმაპირობებელ დინამიკას: ტურიზმის ზრდა ზრდის უძრავი ქონების ბაზრის საინვესტიციო მიზიდველობას, ხოლო უძრავი ქონების სექტორის გაფართოება თავის მხრივ ახალისებს უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას და ქმნის დამატებით ეკონომიკურ შესაძლებლობებს საცხოვრებელი ბინების გაქირავებისა და აპარტოტელების სეგმენტში. კვლევის შედეგები შესაძლოა გამოყენებულ იქნას როგორც ეკონომიკური და ტურიზმის განვითარების პოლიტიკის

დაგეგმვისა და განხორციელების პროცესში, ისე კერძო ინვესტორებისთვის საინვესტიციო გადაწყვეტილებების ანალიტიკურ საფუძვლად. წარდგენილი რეკომენდაციები ფოკუსირებულია ინვესტიციების სექტორულ დივერსიფიკაციაზე, რეგიონული თანასწორობის ხელშეწყობაზე და ბაზრის მდგრად განვითარებაზე ორიენტირებულ რეგულაციურ პოლიტიკაზე.

საკვანძო სიტყვები: ტურიზმი; ინვესტიციები; უძრავი ქონება; კორელაციური ანალიზი; ორმხრივი ურთიერთკავშირი.

* * *

შესავალი. საქართველოში ტურიზმი ერთ-ერთ წამყვან სექტორად ჩამოყალიბდა, რომელიც ქვეყნის ეკონომიკის ზრდის მნიშვნელოვან მამოძრავებელ ძალად აღიქმება. 2024 წელს საქართველოში საერთაშორისო ვიზიტორების მიერ განხორციელებული ვიზიტების რაოდენობამ 6,5 მილიონი შეადგინა, ხოლო შემოსავალმა საერთაშორისო მოგზაურობიდან (ტურიზმიდან) 4,4 მილიარდ აშშ დოლარს გადააჭარბა. ტურიზმის წილი ქვეყნის მთლიანი შიდა პროდუქტის დაახლოებით 7,3%-ს შეადგენს, რაც ხაზს უსვამს სექტორის ეკონომიკურ მნიშვნელობას (GNTA ა. , 2025). ამ სფეროს მდგრადი განვითარება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული საინვესტიციო კლიმატზე და, განსაკუთრებით, პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებზე (პუი). გლობალურად აღიარებულია, რომ პუი-ს მოაქვს როგორც ფინანსური რესურსი, ასევე ტექნოლოგიური ზეგავლენა, უზრუნველყოფს ტურისტული ინფრასტრუქტურის მოდერნიზაციას, სერვისების ხარისხის ამაღლებას და საერთაშორისო სტანდარტების ინტეგრაციას. ამ პროცესთან მჭიდროდაა დაკავშირებული უძრავი ქონების ბაზარიც, რომელიც ერთგვარად პასუხობს ტურისტულ აქტივობას და ინვესტიციების ნაკადს.

კვლევის მიზანია გაანალიზდეს პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა ტურიზმის სექტორის განვითარებაზე საქართველოში და დადგინდეს მისი კავშირი უძრავი ქონების ბაზართან, მათ შორის: როგორ აისახება ტურიზმის ზრდა უძრავი ქონების ფასებისა და ბაზრის სტრუქტურის ცვლილებებზე; ინვესტიციების რა ნაწილია მიმართული უძრავი ქონების სექტორში, როგორც ტურისტული ინფრასტრუქტურის ნაწილი; არის თუ არა ორმხრივი კავშირი ინვესტიციებს, ტურიზმსა და უძრავ ქონებას შორის.

აღნიშნული კვლევის ობიექტს წარმოადგენს ტურიზმის სექტორი საქართველოში, ხოლო კვლევის საგანია პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა ტურიზმზე და მისი კავშირი უძრავი ქონების ბაზართან.

კვლევის შედეგები შეიძლება გამოიყენოს როგორც ეკონომიკის ანალიზის სპეციალისტებმა, ისე ტურიზმის პოლიტიკის შემქმნელებმა, რათა განისაზღვროს ინვესტიციების მიმართულებები, გაუმჯობესდეს ტურისტული ინფრასტრუქტურა და დარეგულირდეს უძრავი ქონების ბაზრის ბალანსი. შედეგები ხელს შეუწყობს ეკონომიკისა და ტურიზმის სტრატეგიის შემქმნელებს სხვადასხვა სექტორებში დაფინანსებისა და რეგულირების ოპტიმალური გადაწყვეტილებების მიღებაში.

სტატიის თეორიულ საფუძველს წარმოადგენს ტურიზმის მდგრადი განვითარების ხელშეწყობა, შემოსავლების ზრდა და სექტორის მნიშვნელობის ამაღლება. გარდა ამისა, სტატიაში გამოყენებულია უცხოელი ავტორების კონცეპტუალური მოსაზრებები, რომლებიც გამოქვეყნებულია დასავლეთის ქვეყნების სამეცნიერო კრებულებში. კერძოდ, სამეცნიერო სტატიაში - “Do greenfield FDI inflows promote international tourism?” („ხელს უწყობს თუ არა გრინფილდ ტიპის (ნულიდან განხორციელებული) პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების შემოღინება საერთაშორისო ტურიზმის განვითარებას?“) ნაჩვენებია, რომ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები უძრავ ქონებაში ხელს უწყობს არამხოლოდ ეკონომიკურ ზრდას არამედ საერთაშორისო ტურიზმის ძლიერი მამოძრავებელი

ძალად გვევლინება (Sasidaran Gopalan, 2023). კვლევაში - “Tourism activity affects house price dynamics? Evidence for countries dependent on tourism” („ტურიზმის აქტივობა მოქმედებს თუ არა საცხოვრებელი ქონების ფასების დინამიკაზე? მტკიცებულებები ტურიზმზე დამოკიდებული ქვეყნების მაგალითზე“), დადგენილია, რომ საერთაშორისო ტურიზმიდან მიღებული რეალური შემოსავლების 10%-იანი ზრდა, საშუალოდ, გამოიწვევს საცხოვრებელი ბინის ფასების 2%-დან 4%-მდე ზრდას გრძელვადიან პერსპექტივაში (Martins, Tourism activity affects house price dynamics? Evidence for countries dependent on tourism, 2023). კვლევაში - “The effect of tourism activity on housing affordability” („ტურიზმის აქტივობის გავლენა საცხოვრებლის ხელმისაწვდომობაზე“), მიღებული შედეგები დამაჯერებლად ადასტურებს, რომ ტურიზმი უარყოფითად მოქმედებს ხორვატიაში საცხოვრებლის ხელმისაწვდომობაზე, განსაკუთრებით კი ტურიზმის პიკური სეზონის პერიოდში (Josip Mikulić, 2021). სტატიაში - “The relationship between foreign housing investments and tourism in turkey: causality analysis” („უცხოური ინვესტიციებისა და ტურიზმის ურთიერთკავშირი თურქეთის საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზარზე: მიზეზ-შედეგობრივი ანალიზი“), დადგენილია, რომ არსებობს კავშირი უძრავ ქონებაში მიმართულ პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებსა და ტურიზმის სექტორს შორის. მიზეზ-შედეგობრივი ანალიზის მიხედვით, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები უძრავ ქონებაში გავლენას ახდენს როგორც ტურისტების რაოდენობაზე, ისე ტურიზმიდან მიღებულ შემოსავლებზე (Mustafa Şit, 2018). საერთაშორისო კვლევებში უცხოელი ავტორები ორგანიზებულად ხაზს უსვამენ პუი-ს როლს ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორში, მათ შორის უძრავი ქონებისა და ტურიზმის სფეროში.

ამასთან, ჩვენს სტატიაში არის გამოყენებული საქართველოს უნივერსიტეტების პროფესორებისა და კვლევითი ინსტიტუტების თანამშრომლების მიერ ქართულ აკადემიურ სივრცეში გამოქვეყნებული კვლევები და მათში წარმოდგენილი მოსაზრებები კერძოდ, სტატიაში - “Investment Opportunities in Tourist Accommodation Facilities: A Case Study for Batumi” („ინვესტირების შესაძლებლობები ტურისტული განთავსების ობიექტებში: ბათუმის ქეის-სტადი“), დადგენილია, რომ ბათუმში ტურიზმის ზრდა ქმნის მნიშვნელოვან შესაძლებლობებს უძრავი ქონების ბაზრისთვის, ხოლო სწორად შერჩეული საინვესტიციო ობიექტები ინვესტორებს უყალიბებს როგორც მოკლევადიან, ისე გრძელვადიან სარგებელს (Khelashvili, 2022). სტატიაში - “Assessing the value chain impacts of the Ukraine war on the tourism industry of Georgia” („უკრაინის ომის გავლენის შეფასება საქართველოს ტურიზმის ინდუსტრიის ღირებულებათა ჯაჭვზე“), სიდრმისეულად გამოკვლეულია, თუ როგორ აისახა უკრაინის ომის შედეგები საქართველოს ტურიზმზე - განსაკუთრებით ტურისტულ ღირებულებათა ჯაჭვზე და მოკლევადიანი საცხოვრებელი ფასების დინამიკაზე (Bregadze, 2023).

მიუხედავად იმისა, რომ არსებობს ინდივიდუალური კვლევები ტურიზმის, ინვესტიციებისა და უძრავი ქონების შესახებ, შედარებით ნაკლებად არის შესწავლილი მათი სისტემური ურთიერთკავშირი საქართველოს კონტექსტში. ზოგიერთი წყარო აჩვენებს ტურიზმის გავლენას უძრავი ქონების ფასებზე, თუმცა, ნაკლებია მონაცემები ამ პროცესში უცხოური ინვესტიციების როლის შესახებ.

მეთოდები. წინამდებარე კვლევა წარმოადგენს ანალიტიკურ სამუშაოს, რომელიც ემყარება 2016–2024 წლების პერიოდში საქართველოში განხორციელებული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების, ტურისტული აქტივობისა და უძრავი ქონების ბაზრის მონაცემების შედარებით განხილვას. კვლევისთვის გამოყენებულია სხვადასხვა წყაროებიდან მიღებული სტატისტიკური და დოკუმენტური ინფორმაცია. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის (Geostat) მონაცემებზე დაყრდნობით ანალიზში გათვალისწინებულია პუი-ს სექტორების მიხედვით განაწილება, განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფისა და უძრავი ქონების ბაზრის ცვლილებები. საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის (GNAT) მონაცემები გამოყენებულია ტურისტული ნაკადებისა და ტურიზმიდან მიღებული შემოსავლების შესასწავლად. ეროვნული ბანკის (NBG) სტატისტიკა

მოიცავს უცხოური ინვესტიციების წლიურ მაჩვენებლებს, რაც დამატებით საფუძველს ქმნის ანალიტიკური დინამიკის გამოსავლენად. გლობალური ტენდენციების შესადარებლად გამოყენებულია მსოფლიო ბანკისა და მსოფლიო ტურისტული ორგანიზაციის ანგარიშები, ხოლო კონკრეტული გეოგრაფიული მაგალითების საჩვენებლად გათვალისწინებულია თბილისის და ბათუმის შემთხვევები.

კვლევის ანალიტიკური ნაწილი დაფუძნებულია კომპლექსურ მეთოდოლოგიურ ჩარჩოზე, რომელიც მოიცავს როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისობრივი მეთოდების გამოყენებას და უზრუნველყოფს შედეგების მრავალმხრივობასა და სანდოობას. პირველ ეტაპზე გამოყენებულია **დესკრიპტიული სტატისტიკა**, რომლის ფარგლებშიც გაანალიზებულია ძირითადი მაჩვენებლების დინამიკა. კერძოდ, შეფასებულია პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოცულობა ტურიზმთან უშუალოდ ან ირიბად დაკავშირებული ეკონომიკის სექტორებში, ტურისტული ნაკადების და შემოსავლების ცვლილებები, ასევე უძრავი ქონების ფასების ტენდენციები ტურისტულად აქტიურ რეგიონებში. ანალიზისას გათვალისწინებულია საშუალო, მაქსიმალური და მინიმალური მნიშვნელობები, მათ შორის მათი გრძელვადიანი ტენდენციები.

შემდეგ ეტაპზე გამოყენებულია **კორელაციური ანალიზი**, რომლის მეშვეობითაც გამოვლენილია ურთიერთკავშირები პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს, ტურისტულ აქტივობასა და უძრავი ქონების ფასებს შორის. აღნიშნული ურთიერთობების კვანტიფიცირება განხორციელდა Pearson-ის კორელაციური კოეფიციენტების გამოყენებით, რაც შესაძლებელს ხდის მიზეზშედეგობრივი კავშირის უფრო სიღრმისეულად გაანალიზებას.

კვლევის მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს **შემთხვევის ანალიზი**, რომელიც კონკრეტულ ლოკაციებს — ბათუმსა და თბილისს მოიცავს. ეს მეთოდი იძლევა შესაძლებლობას, დეტალურად შეფასდეს ინვესტიციების ზეგავლენა როგორც ტურიზმის დინამიკაზე, ისე საცხოვრებელი და კომერციული უძრავი ქონების ბაზრის განვითარებაზე.

დამატებით, გამოყენებულია **შინაარსობრივი ანალიზი**, რომლის ფარგლებში განხილულია სახელმწიფო სტრატეგიული დოკუმენტები, საინვესტიციო მიმოხილვები, საბანკო სექტორის კვლევები და საერთაშორისო ორგანიზაციების ანალიტიკური ანგარიშები. აღნიშნული კომპონენტი კვლევას ანიჭებს უფრო ფართო კონტექსტს, ხელს უწყობს მიღებული შედეგების ინტერპრეტაციის საფუძვლიანობას და ზრდის ანალიზის სანდოობას.

მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, აღსანიშნავია, რომ ჩვენს მიერ გამოყენებული მონაცემთა ბაზა გარკვეულ შემთხვევებში არასრულად არის წარმოდგენილი, რაც ართულებს როგორც დროით ქრილში სრულფასოვან შედარებას, ისე ინდივიდუალური მაჩვენებლების დინამიკის სრულად აღქმას, განსაკუთრებით პოსტპანდემური (COVID-19) პერიოდის კონტექსტში. გარდა ამისა, კვლევაში არ გამოიყენება პირველადი (ემპირიული) მეთოდები, როგორიცაა გამოკითხვები ან ინტერვიუები, რაც განიხილება როგორც ერთ-ერთი არსებითი შეზღუდვა.

მსჯელობა. საქართველოში ტურიზმის განვითარების დინამიკა 2016-2024 წლებში საკმაოდ მრავალფეროვანი და საინტერესო იყო. ეს პერიოდი მოიცავს როგორც სტაბილური ზრდის, ისე კრიზისის (COVID-19 პანდემია) და შემდგომ აღდგენის ფაზებს. 2016-2019 წლების პერიოდი ტურიზმისთვის „ოქროს ხანად“ ითვლება. ამ პერიოდში ვიზიტორების რაოდენობა ყოველწლიურად დაახლოებით 15-20%-ით იზრდებოდა. 2019 წელს საქართველომ რეკორდული რაოდენობის — დაახლოებით 9,4 მლნ საერთაშორისო მოგზაური მიიღო, რომელთაგანაც 5,1 მლნ ტურისტული ვიზიტი გახლდათ, იმავე წელს მიღებულმა შემოსავლებმა 3,3 მლრდ აშშ დოლარს მიაღწია, რაც ქვეყნის ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი წვლილის მქონე სტაბილურ მზარდ ტენდენციაზე მიუთითებს. 2019 წელს ტურიზმის წილმა ქვეყნის მთლიან შიდა პროდუქტში (მშპ) დაახლოებით 8%-ი შეადგინა. ასევე აღნიშვნის ღირსია ის ფაქტი, რომ ამ წლებში მნიშვნელოვნად განვითარდა

ტურისტული ინფრასტრუქტურა - აშენდა ახალი სასტუმროები, გაუმჯობესდა საგზაო ქსელი და გაიზარდა პირდაპირი ფრენების რაოდენობა. 2020-2021 წლები COVID-19 პანდემიის კრიზისის წლებია. 2020 წელს ტურისტების რაოდენობა 80%-მდე შემცირდა 2019 წელთან შედრებით, რამაც სექტორს უდიდესი ზარალი მიაყენა, შემოსავლებიც მკვეთრად დაეცა. 2022-2024 წლები საქართველოს ტურიზმის სექტორისთვის პანდემიის შემდგომი აღდგენისა და აღაპტაციის პერიოდი იყო. 2022 წელს საერთაშორისო მოგზაურების რაოდენობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა, მაგრამ ჯერ კიდევ ჩამორჩებოდა 2019 წლის მონაცემებს, ამასთან მიღებულმა შემოსავლებმა 3,5 მლრდ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც 2019 წელთან შედარებით 8%-ით ზრდას გვიჩვენებს. 2023 წელს საერთაშორისო ტურისტული ვიზიტების რაოდენობამ თითქმის მიაღწია პანდემიამდელ მაჩვენებლებს და მოგზაურობიდან მიღებულმა შემოსავლებმა უკვე 26%-ით გადაჭარბა 2019 წლის შედეგს. 2024 წლის მონაცემებით, ზრდის ტენდენცია ნარჩუნდება, საერთაშორისო ტურისტული ვიზიტების რაოდენობა შეადგენს 5,1 მლნ, რითაც ფაქტობრივად უტოლდება 2019 წლის შედეგს, შემოსავლები კი 4,4 მლრდ აშშ დოლარა, რაც 35%-ით მეტია 2019 წლის შედეგზე (GNTA, 2025).

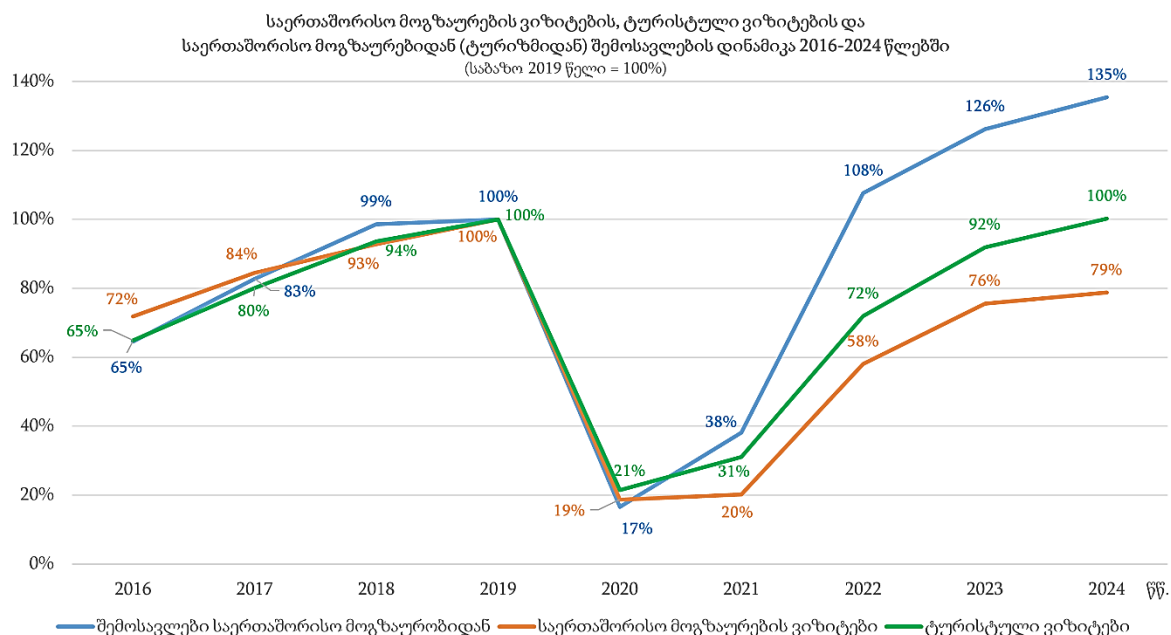
თუ დავაკვირდებით 2016-2019 წლების დინამიკას იკვეთება შემდეგი მნიშვნელოვანი ტენდენცია, საერთაშორისო მოგზაურების ვიზიტების, საერთაშორისო ტურისტების ვიზიტების და საერთაშორისო მოგზაურობიდან მიღებული შემოსავლების რაოდენობის ყოველწლიური ზრდის ტემპი ფაქტობრივად უცვლელად ემთხვევა ერთმანეთს, ამასთან 2020-2024 წლებში გვაქვს მნიშვნელოვნად განსხვავებული სურათი. კერძოდ, მოგზაურობიდან მიღებული შემოსავლების ზრდის ტემპი პირდაპირ კორელაციაშია საერთაშორისო მოგზაურების ვიზიტებისა და საერთაშორისო ტურისტების ვიზიტების რაოდენობის ზრდის ტემპთან რაც დასტურდება მათ შორის არსებულ პროპორციულ დამოკიდებულებით. მაგალითად, საერთაშორისო მოგზაურების ვიზიტების ყოველ 1%-იან ზრდაზე, მიღებული შემოსავლების ზრდა პასუხობს 2%-ით და საერთაშორისო ტურისტების ვიზიტების პროცენტულ ზრდაზე შემოსავლები პასუხობს 1,4%-ული ზრდით (იხ. დიაგრამა 1). შედეგად, ნათლად იკვეთება ტურიზმის როგორც ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი მთავარი მამოძრავებელი ძალის მნიშვნელობა, რომელიც პოზიტიურად აისახება ინვესტიციებზე და განსაკუთრებით უძრავი ქონების ბაზრის აქტივობაზე.

საქართველოში ტურიზმისა და უძრავი ქონების ბაზრის განვითარება ბოლო ათწლეულში თანმდევად მიმდინარეობს. ეს ტენდენცია განაპირობა როგორც შიდა ეკონომიკურმა ფაქტორებმა, ისე პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ნაკადმა, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებასა და ტურისტული სერვისების გაფართოებაში. ქვემოთ გაანალიზებულია პუი-ს გავლენა ტურიზმის სექტორზე და ამ გავლენის ურთიერთკავშირი უძრავი ქონების ბაზართან. პირობითად, მსჯელობა შეიძლება ჩამოყალიბდეს შემდეგნაირად: პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების, ტურიზმისა და უძრავი ქონების ბაზრის ურთიერთდამოკიდებულების ანალიზი ქმნის საფუძველს ქართულ რეალობაში არსებული შესაძლო მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების გამოვლენისთვის.

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების წვლილი ტურისტული ინფრასტრუქტურის განვითარებაში წარმოჩინდება იმით, რომ პუი-ის მნიშვნელოვანი ნაწილი მიმართულია ტურისტული ინფრასტრუქტურის მშენებლობაზე: სასტუმროების, რესტორნების, აპარტოტელების და საკონფერენციო სივრცეების დაფინანსებაზე. თბილისსა და ბათუმში უცხოური ბრენდების (Radisson, Hilton, Wyndham, Marriott) გამოჩენა სწორედ ინვესტიციების შედეგია. ამავე დროს, საერთაშორისო გამოცდილების მქონე ინვესტორები საქართველოში ახალი მომსახურების სტანდარტებს ამკვიდრებენ, რაც მთლიანად აუმჯობესებს ტურისტული პროდუქტის ხარისხს. ტურიზმის განვითარების ფონზე იზრდება მოთხოვნა კომერციულ უძრავ ქონებაზე (მაგალითად, რესტორნები, კაფეები, საცალო

ვაჭრობის ობიექტები), რაც აჩენს ინვესტიციის ახალ შესაძლებლობებს არა მხოლოდ პირდაპირ ტურიზმში, არამედ მასთან დაკავშირებულ სექტორებშიც.

დიაგრამა 1.

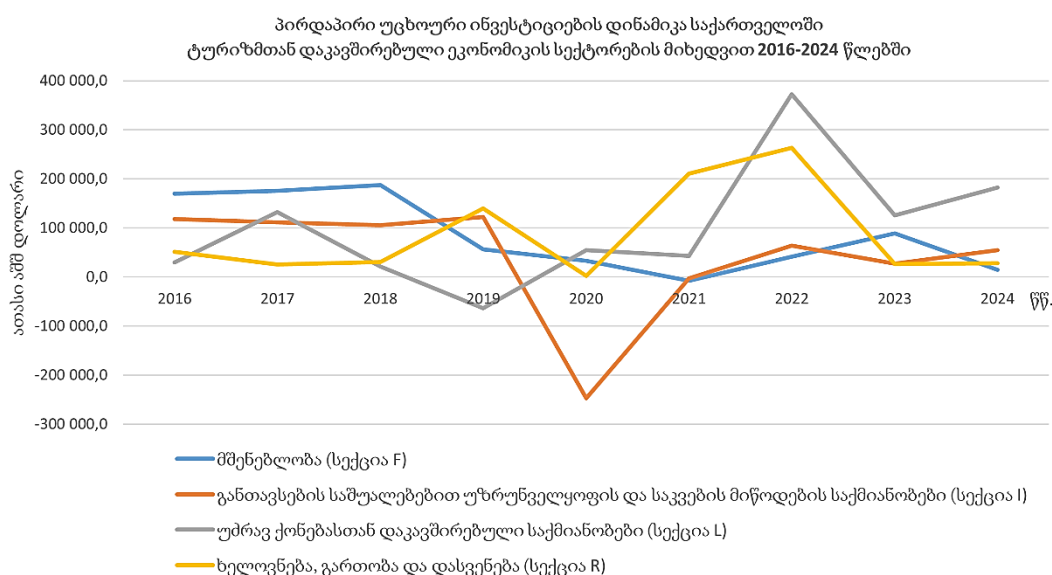

	წლები	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
საერთაშორისო მოგზაურების ვიზიტები	კაცი	6 719 975	7 902 509	8 679 544	9 357 964	1 747 110	1 881 271	5 426 903	7 072 220	7 368 149
	%	72%	84%	93%	100%	19%	20%	58%	76%	79%
შემოსავლები საერთაშორისო მოგზაურობიდან	ათ. აშშ \$	2 110 709	2 704 340	3 222 074	3 268 654	541 687	1 244 942	3 516 634	4 125 329	4 425 377
	%	65%	83%	99%	100%	17%	38%	108%	126%	135%
ტურისტული ვიზიტები	კაცი	3 297 275	4 069 354	4 756 820	5 080 478	1 087 093	1 577 463	3 652 949	4 669 467	5 091 732
	%	65%	80%	94%	100%	21%	31%	72%	92%	100%

წყარო: დიაგრამა და ცხრილი შედგენილია ავტორის მიერ, საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაციის მონაცემების გამოყენებით.

2016–2024 წლებში საქართველოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების (პუი) დინამიკა ხასიათდებოდა მკვეთრად ცვალებადი ტენდენციებით. მოცემულ პერიოდში დაფიქსირდა როგორც ინვესტიციების ზრდის სტაბილური ფაზები, ასევე მნიშვნელოვნად შემცირების ეტაპები. საანალიზო პერიოდისთვის პუი-ს ყველაზე მცირე მაჩვენებელი 596 მლნ აშშ დოლარი დაფიქსირდა 2020 წელს, ხოლო 2022 წელს ყველაზე დიდი 2,224 მლრდ აშშ დოლარი (Geostat, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, 2025). აღნიშნული მერყეობა კორელაციაშია როგორც გლობალურ ეკონომიკურ მოკვებთან (COVID-19 პანდემია, უკრაინის ომი), ასევე ქვეყნის შიდა პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კონტექსტთან, რაც პირდაპირი გავლენას ახდენს საინვესტიციო გარემოს მდგრადობასა და პროგნოზირებაზე. რაც შეეხება ტურიზმთან უშუალოდ ან ირიბად დაკავშირებული ეკონომიკის სექტორებს, ეკონომიკური საქმიანობის სახეების კლასიფიკატორის სეკ 006-2016-ის მიხედვით (Goestat, 2025) როგორიცაა, განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფისა და საკვების მიწოდების საქმიანობები (სექცია I), ხელოვნება, გართობა და დასვენება (სექცია R), უძრავი ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობები (სექცია L) და მშენებლობა (სექცია F), ისინი წარმოადგენენ სისტემურად მნიშვნელოვან დარგებს და ჩვენი შეხედულებით განაპირობებენ ინვესტიციების მოზიდვის ინტენსივობას. აღნიშნული სექტორების ანალიზი არა მხოლოდ ტურიზმის სექტორზე მათი პირდაპირი გავლენის დადგენის, არამედ არსებული ორმხრივი ურთიერთკავშირის გამოვლენის შესაძლებლობას იძლევა. თუ განვიხილავთ საქართველოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების დინამიკას ტურიზმთან

დაკავშირებული ეკონომიკის სექტორების ჭრილში, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ პუი-ს ზრდის ტალღა, რომელიც საქართველოს ტურიზმის სწრაფი განვითარებით იყო განპირობებული, მოიცავდა 2016-2018 წლებს. 2019-2020 წლები გლობალურ ეკონომიკურ შოკებთან ბრძოლა იყო (COVID-19), რამაც გამოიწვია პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მკვეთრი შემცირება. პუი-ს ნაწილობრივი აღდგენა, განსაკუთრებით უძრავი ქონებისა და მშენებლობის მიმართულებით მოხდა 2021-2022 წლებში. 2023-2024 წლები გვიჩვენებს განახლებულ ზრდას, სადაც უცხოური ინვესტიციების დიდი ნაწილი უძრავი ქონებისა და სასტუმრო ინფრასტრუქტურაში მიემართება. ასე მაგალითად, განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფისა და საკვების მიწოდების საქმიანობების სექტორში (სექცია I) 2019 წელს პუი-ს მნიშვნელოვანი 16%-იანი ზრდა დაფიქსირდა წინა წელთან შედარებით, რამაც შეადგინა 122,7 მლნ აშშ დოლარი რაც დაკავშირებული იყო 2016-2019 წლების ტურიზმის ბუშთან. 2020 წელს COVID-19 პანდემიამ ყველაზე მძიმედ სწორედ ეს სექტორი დააზარალა, ინვესტიციები წინა წელთან შედარებით 301%-ით შემცირდა, ვარდნამ შეადგინა -246,9 მლნ აშშ დოლარი. 2021 წლიდან აღდგენის პროცესი დაიწყო და 2024 წლისთვის 54,9 მლნ აშშ დოლარის მიაღწია, თუმცა 2019 წლის მაჩვენებლებს ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად ჩამორჩება. საანალიზო პერიოდში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების დინამიკა მზარდი ტენდენციით ხასიათდებოდა ხელოვნების, გართობის და დასვენების სექტორში (სექცია R), სადაც ძირითადი აქცენტი გაკეთდა კაზინოების, გასართობ კომპლექსების და ტურისტულ ინფრასტრუქტურის განვითარებაზე. უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობების სექტორში (სექცია L) პუი-ს განვითარება მკვეთრად ცვალებადი ტენდენციებით ხასიათდებოდა. მაგალითად, 2019 წლისთვის ინვესტიციები წინა წელთან შედარებით 398%-ით შემცირდა, ვარდნამ აბსოლუტურ მაჩვენებელში -63,6 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა (COVID-19 პანდემიის გავლენა). 2020 წლიდან სექტორმა აღდგენა დაიწყო და 2022 წლისთვის 372,6 მლნ აშშ დოლარის მიაღწია, რაც საანალიზო პერიოდის ისტორიულ მაქსიმუმს წარმოადგენს. პუი-ს აღნიშნული შედეგი უკავშირდება უცხოელი ინვესტორების მხრიდან ბინების, აპარტოტელებისა და კომერციული ფართების შეძენას, რაც გახდა უძრავი ქონების ბაზრის მთავარი მამოძრავებელი ძალა და რაც დაკავშირებულია გლობალურ ეკონომიკურ შოკთან (უკრაინის ომი). უძრავი ქონების ბაზარი ხშირად ითვლება „უსაფრთხო თავშესაფრად“ უცხოელი ინვესტორებისთვის, განსაკუთრებით გლობალური კრიზისების ფონზე, რაც აისახა პუი-ს 2024 წლის მაჩვენებელში — ზრდამ წინა წელთან შედარებით 44,5% გვიჩვენა და აბსოლუტურ მაჩვენებელში 182 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა. მშენებლობის სექტორში (სექცია F) 2016–2018 წლებში დაფიქსირდა პუი-ს 10%-იანი სტაბილური ზრდა, რაც გამოწვეული იყო სასტუმროებისა და ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელებით. 2019-2021 წლებში, COVID-19 პანდემიის გამო, პუი-ს 114%-იანი მკვეთრი ვარდნა გვქონდა, რაც გამოიხატა -7,9 მლნ აშშ დოლარის აბსოლუტურ მაჩვენებელში. 2022–2024 წლებში მშენებლობაში კვლავ მოიმატა ინვესტიციებმა, განსაკუთრებით ბათუმსა და თბილისში, სადაც სასტუმროების, აპარტოტელებისა და ბინების მშენებლობა აქტიურ ფაზაშია. ასე მაგალითად, 2023 წლისთვის პუი-ს აბსოლუტურმა მაჩვენებელმა მშენებლობის სექტორში 88,7 მლნ აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წელთან შედარებით 114%-იანი ზრდას ნიშნავს (იხ. დიაგრამა 2).

წლები	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
სულ პუი	1 654 009,5	1 990 526,4	1 350 608,2	1 367 795,3	596 151,4	1 264 891,2	2 224 195,6	1 928 462,4	1 569 271,7
მათ შორის ტურიზმთან დაკავშირებული ეკონომიკის სექტორები, ეკონომიკური საქმიანობის სახეების კლასიფიკატორის სეკ 006-2016-ის მიხედვით:									
მშენებლობა (სექცია F)	170 245,2	176 115,7	187 349,1	56 482,0	32 834,5	-7 905,7	41 409,9	88 694,5	14 635,3
განთავსების საშუალებებით უზრუნველყოფის და საკვების მიწოდების საქმიანობები (სექცია I)	118 133,1	111 437,2	106 032,1	122 703,1	-246 854,9	-2 986,5	64 026,0	27 075,0	54 914,0
უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობები (სექცია L)	29 624,0	132 375,0	21 332,9	-63 631,4	54 457,3	43 076,6	372 586,2	125 911,2	181 994,1
ხელოვნება, გართობა და დასვენება (სექცია R)	51 713,6	25 280,3	30 764,5	140 120,0	2 467,5	210 987,2	263 090,3	26 406,7	27 989,1

წყარო: დიაგრამა და ცხრილი შედგენილია ავტორის მიერ, საქსტატის მონაცემების გამოყენებით.

საერთო ჯამში, ტურიზმთან დაკავშირებული სექტორებისთვის პუი მჭიდროდ არის დამოკიდებული გლობალურ და შიდა ეკონომიკურ ფაქტორებზე, ხოლო უძრავი ქონება და მშენებლობა ჩამოყალიბდა როგორც უცხოელი ინვესტიციებისთვის ერთ-ერთი ყველაზე მიმზიდველი მიმართულება, განსაკუთრებით კრიზისულ პირობებში.

საქართველოს უძრავი ქონების ბაზრის ანალიზი, ასახავს როგორც გრძელვადიან, ისე მოკლევადიან ტენდენციებს. კვლევა ეფუძნება საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსებს (RPPI), ტრანზაქციების (გაყიდვების) რაოდენობასა და უძრავი ქონების ქირის ბაზრის დინამიკას. უძრავი ქონების ბაზრის განვითარება საქართველოში მჭიდროდ უკავშირდება როგორც შიდა საკრედიტო პოლიტიკას, ისე საერთაშორისო ინვესტიციებისა და ტურიზმის დინამიკას. კვლევის საბაზო 2019 წლისთვის საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზრის მოცულობა საქართველოში 2,4 მლრდ აშშ დოლარს შეადგენდა, ხოლო საცხოვრებელი უძრავი ქონების შეწონილი გასაყიდი ფასი 1 კვ.მ-ზე თბილისსა და ბათუმში შესაბამისად 802 და 848 აშშ დოლარი იყო. 2020 წლისთვის, COVID-19 პანდემიის გავლენის შედეგად, სურათი მნიშვნელოვნად შეიცვალა და უძრავი ქონების ბაზრის მოცულობა 2019 წელთან შედარებით 23%-ით შემცირდა, რამაც აბსოლუტურ მაჩვენებელში 1,8 მლრდ აშშ დოლარი შეადგინა. ასევე მნიშვნელოვნად შემცირდა საცხოვრებელი უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული გაყიდვების რაოდენობა - თბილისში 22%-ით და ბათუმში 30%-ით. საცხოვრებელი

უძრავ ქონების გასაყიდი ფასის დინამიკის ანალიზი მიუთითებს, რომ როგორც თბილისში, ისე ბათუმში 2020–2021 წლებში ფასები 1 კვ.მ-ზე პრაქტიკულად უცვლელი დარჩა, რაც აღნიშნულ პერიოდში ბაზარზე სტაგნაციურ ტენდენციების არსებობაზე მეტყველებს. 2022 წელს საქართველოს უძრავი ქონების ბაზრის აქტივობამ მკვეთრი ზრდა განიცადა, რაც 2019 წელთან შედარებით 53%-იან ზრდაში აისახა და შეადგინა 3,6 მლრდ აშშ დოლარი. აღნიშნული ტენდენცია განპირობებული იყო როგორც ძლიერი ადგილობრივი მოთხოვნით, ასევე მიგრაციული პროცესების გაძლიერებით. მაღალი ზრდის დინამიკა შეინიშნებოდა როგორც ქვეყნის მასშტაბით, ისე განსაკუთრებით თბილისში და ბათუმში. სტატისტიკური მონაცემებით, 2022 წელს ტრანზაქციების რაოდენობა მკვეთრად გაიზარდა საბაზო 2019 წელთან შედარებით: თბილისში — 22%-ით და შეადგინა 40,8 ათასი ერთეულ, ხოლო ბათუმში — 39%-ით და შეადგინა 16,6 ათასი ერთეულ. რაც შეეხება საცხოვრებელი უძრავ ქონების ფასის 1 კვ.მ-ზე, აქაც გვაქვს ზრდა 2019 წელთან შედარებით, 18%-ით თბილისში (943 აშშ დოლ.) და 7%-ით ბათუმში (911 აშშ დოლ.).

აღნიშნულ პროცესებს მნიშვნელოვანი სტიმული ტურიზმიდანაც მიეცა, ვინაიდან უცხოელი ვიზიტორებისა და ინვესტორების გაზრდილმა ნაკადმა გააძლიერა მოთხოვნა როგორც საცხოვრებელ, ისე საინვესტიციო უძრავ ქონებაზე, განსაკუთრებით ტურისტულად აქტიურ რეგიონებში. 2023–2024 წლებში საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზრის მოცულობამ მკვეთრად აღმავალი ტენდენცია შეინარჩუნა 2019 წელთან შედარებით. კერძოდ, 2023 წელს დაფიქსირდა 66%-იანი ზრდა, ხოლო 2024 წლისთვის მაჩვენებელმა 80%-ს მიაღწია, რაც ბაზრის სტაბილური გაფართოების ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს. 2023 წელს, 2019 წელთან შედარებით, საცხოვრებელი უძრავი ქონების გასაყიდი ფასთან დაკავშირებითაც მნიშვნელოვნად მზარდი ტენდენცია ნარჩუნდება. ასე მაგალითად, 2023 წელს თბილისთან მიმართებაში დაფიქსირდა 1 კვ.მ-ზე 1166 აშშ დოლარი, რაც 45%-იანი ზრდას წარმოადგენს 2019 წელთან შედარებით, ბათუმთან დაკავშირებით გვაქვს ფასი 1124 აშშ დოლარი, რაც 33%-იანი ზრდას გვიჩვენებს 2019 წელთან შედარებით. რაც შეეხება 2024 წელს, 52%-იანი ზრდა გვაქვს თბილისთან დაკავშირებით, შედეგად ფიქსირდება ფასი 1223 აშშ დოლარი და ბათუმთან დაკავშირებით გვაქვს 41%-იანი ზრდა - ფასი 1192 აშშ დოლარი. შესაბამისად, დასტურდება, რომ საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზარზე ფასები ინარჩუნებს მდგრადობას, მოთხოვნა მაღალი სტაბილურობით ხასიათდება, ხოლო ბაზრის აქტივობაში არსებითი რყევები არ ფიქსირდება. აღნიშნული ტენდენცია მიუთითებს სექტორის გრძელვადიან მიმზიდველობაზე, რაც არა მხოლოდ ადგილობრივი მყიდველების ინტერესს ამყარებს, არამედ უცხოური ინვესტიციების სტიმულირებასაც უწყობს ხელს. რაც შეეხება, 2023–2024 წლებში, საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზარზე განხორციელებულ გაყიდვების რაოდენობას, გვაქვს განსხვავებული სურათი, კერძოდ 2023 წელს წინა 2022 წელთან შედარებით ფიქსირდება 6%-იან შემცირება თბილისის მაგალითზე და 11%-იან შემცირება ბათუმის მაგალითზე. 2024 წელს წინა წელთან შედარებით გვაქვს 3%-იან ზრდა თბილისთან მიმართებაში, ხოლო ბათუმთან მიმართებაში გრძელდება დაცემა რომელიც 5% შეადგენს (იხ. დიაგრამა 3).

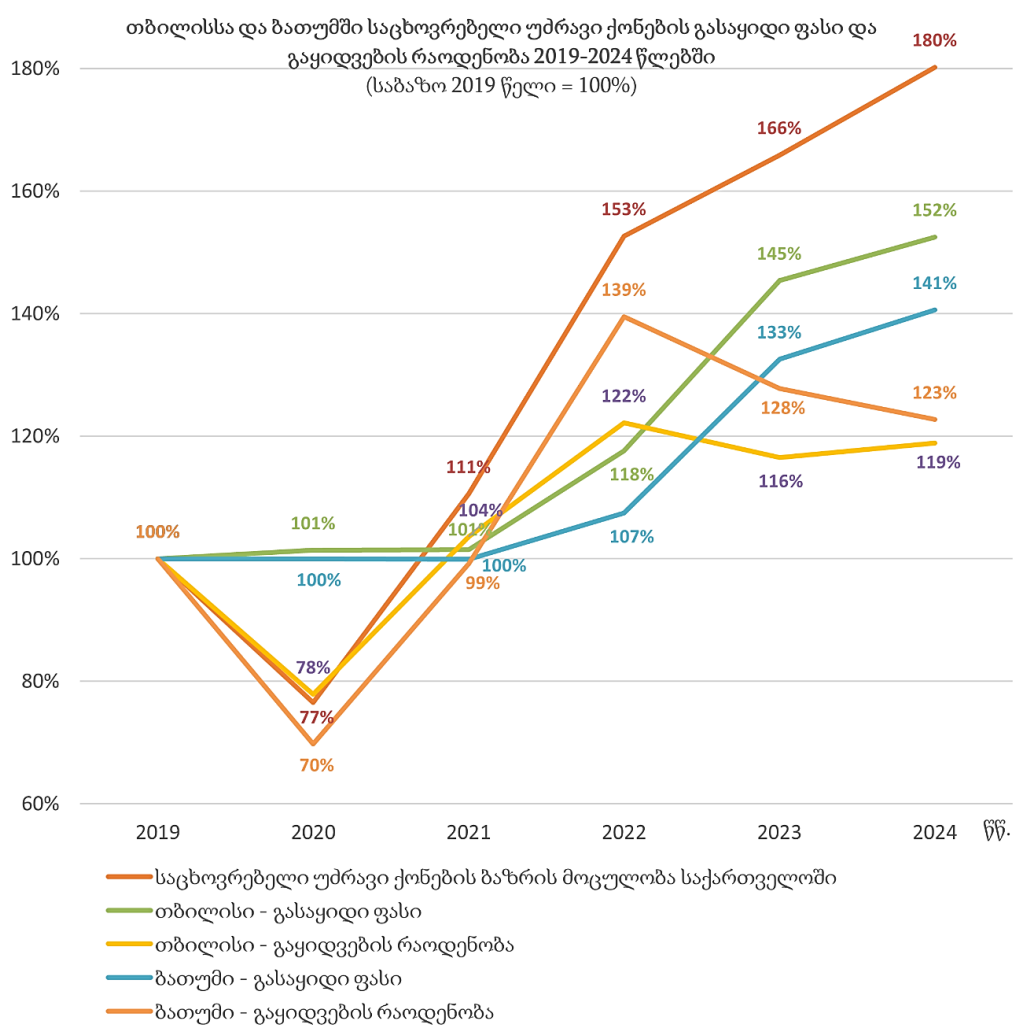
საქართველოში საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსის (RPPI) ზრდამ 2020 წლის საბაზო მაჩვენებელთან შედარებით 2024 წლისთვის შეადგინა დაახლოებით 48% (Geostst, საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსი, 2020-2024), რაც მიუთითებს ბაზრის მკვეთრ გაძვირებაზე. აღნიშნული ტენდენცია, ერთი მხრივ, ასახავს დეველოპერული აქტივობების ინტენსივობას, უცხოური კაპიტალის შემოდინებას და ტურისტული მოთხოვნის მზარდ გავლენას, ხოლო, მეორე მხრივ, შეიძლება შეფასდეს როგორც ინვესტიციების მოგებიანობის მაღალი მაჩვენებელი. ამასთან, ფასების ასეთმა დინამიკამ შეიძლება წარმოშვას გადახურების რისკები, რაც განსაკუთრებულ ყურადღებას საჭიროებს როგორც მარეგულირებელი ორგანოების, ისე ბაზრის მონაწილეთა

მხრიდან, რათა შენარჩუნდეს საინვესტიციო გარემოს მდგრადობა და გრძელვადიანი სტაბილურობა.

საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზრის მოცულობა 2021 წლიდან აქტიურად იზრდებოდა და 2024 წელს ისტორიულ მაქსიმუმს – 4,3 მლრდ აშშ დოლარს მიაღწია. ბაზრის სტრუქტურულ ჭრილში თვალსაჩინოა თბილისის უპირატესობა, რომელიც საერთო მოცულობის დაახლოებით 72%-ს ფარავს, მაშინ როდესაც ბათუმის წილი 20%-ს შეადგენს, ხოლო დანარჩენ საქართველოზე მხოლოდ 8% მოდის (Tbccapital, 2025). აღნიშნული განაწილება კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს დედაქალაქისა და შავი ზღვის სანაპირო კურორტის სტრატეგიულ მნიშვნელობას როგორც უცხოელი, ისე ადგილობრივი ინვესტორებისათვის.

საქართველოს ეროვნული ბანკის მონაცემებით, პოსტპანდემურ პერიოდში უძრავი ქონების ბაზარზე მოთხოვნის ზრდა რამდენიმე ფაქტორმა განაპირობა. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი წვლილი ჰქონდა იპოთეკის ხელშემწყობ პროგრამებსა და შერბილებულ მონეტარულ პოლიტიკას, რამაც ლარში გაცემული სესხების პირობები გააუმჯობესა. მოთხოვნის ზრდას დამატებით ხელი შეუწყო მიგრაციულმა პროცესებმა, რასაც თან ახლდა საცხოვრებელი ფართების გაძვირება. ფასების მატება ასევე იყო განპირობებული მშენებლობის ხარჯების ზრდით, რაც თავის მხრივ გამოწვეული იყო სამშენებლო და სარემონტო მასალების გაძვირებით, აგრეთვე მშენებლობის სექტორში ხელფასების ზრდით (NBG, ფინანსური სტაბილურობის ბიულეტენი, 2025).

დიაგრამა 3.

	წლები	2019	2020	2021	2022	2023	2024
საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზრის მოცულობა საქართველოში	მლნ. აშშ \$	2 386	1 826	2 638	3 642	3 958	4 300
	%	100%	77%	111%	153%	166%	180%
თბილისი - გასაყიდი ფასი	აშშ \$ /კვ.მ	802	813	814	943	1 166	1 223
	%	100%	101%	101%	118%	145%	152%
თბილისი - გაყიდვების რაოდენობა	ათ. ერთეული	33,4	26,0	34,6	40,8	38,9	39,7
	%	100%	78%	104%	122%	116%	119%
ბათუმი - გასაყიდი ფასი	აშშ \$ /კვ.მ	848	848	847	911	1 124	1 192
	%	100%	100%	100%	107%	133%	141%
ბათუმი - გაყიდვების რაოდენობა	ათ. ერთეული	11,9	8,3	11,8	16,6	15,2	14,6
	%	100%	70%	99%	139%	128%	123%

წყარო: დიაგრამა და ცხრილი შედგენილია ავტორის მიერ, საქსტატის, სეზ-ის და ტიბისი კაპიტალის მონაცემების გამოყენებით.

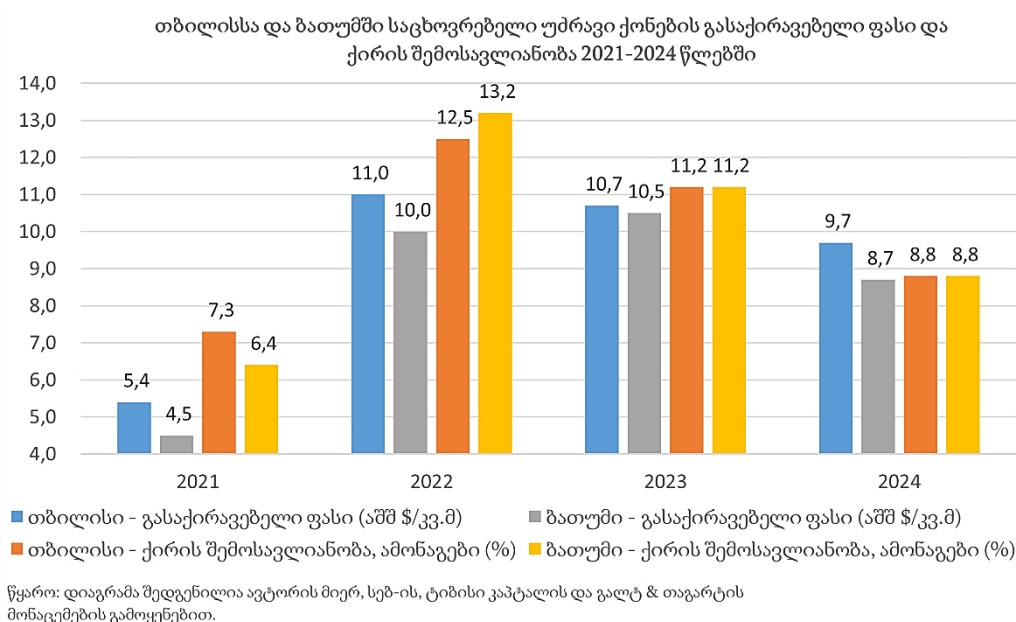
ამ პროცესებს პარალელურად, ტურიზმის სექტორში უცხოური ინვესტიციების ზრდამ და საერთაშორისო მოგზაურების ნაკადის მატებამ მნიშვნელოვნად გაზარდა მოთხოვნა როგორც სასტუმრო-ტურისტულ ინფრასტრუქტურაზე, ისე საცხოვრებელ უძრავ ქონებაზე, რითაც კიდევ უფრო გაამწვავა ფასების ზრდის დინამიკა და წარმოაჩინა ტურიზმისა და უძრავი ქონების ბაზრის მჭიდრო კავშირი. ტურიზმის ზრდასთან ერთად იზრდება საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასები და გაქირავების სეგმენტის აქტივობა. მაგალითად, ბათუმსა და თბილისში ტურისტულ სეზონებზე მოკლევადიანი გაქირავება (Airbnb, Booking) ხშირად უფრო მოგებიანია, ვიდრე გრძელვადიანი იჯარა, რაც ამყარებს საცხოვრებელი ბინის ბაზრის ფასებს.

აღსანიშნავია, რომ განსაკუთრებით ზღვისპირა რეგიონებში ბინის ყიდვა არა მხოლოდ ადგილობრივ, არამედ უცხოელ ინვესტორებს შორისაც პოპულარული გახდა, რაც ხშირად სპეკულაციური ხასიათისაა. ეს ზრდის მოთხოვნას და ფასებს, განსაკუთრებით ახალი მშენებლობების სეგმენტში, რის გამოც უძრავი ქონების ბაზარი გადაჭარბებულად რეაგირებს ტურისტულ აქტივობაზე. ასე მაგალითად, 2021 წელს როგორც თბილისში, ისე ბათუმში საცხოვრებელი უძრავი ქონების გასაქირავებელი ფასები შედარებით დაბალ ნიშნულზე იყო (თბილისში – 5,4 აშშ \$/კვ.მ, ბათუმში – 4,5 აშშ \$/კვ.მ), ხოლო ქირის შემოსავლიანობა – ზომიერ დონეზე, თბილისში – 7,3%, ბათუმში – 6,4%. თუმცა 2022 წელს აშკარად გამოიკვეთა მკვეთრი ზრდის ტენდენცია: ორივე ქალაქში გაორმაგდა კვადრატული მეტრის ფასი გასაქირავებელი ფართზე (თბილისში – 11 აშშ \$/კვ.მ, ბათუმში – 10 აშშ \$/კვ.მ), ხოლო ქირის შემოსავლიანობამ ისტორიულ მაქსიმუმს მიაღწია (თბილისში – 12,5%, ბათუმში – 13,2%). აღნიშნული დინამიკა შეიძლება აიხსნას პოსტ-პანდემიური მოთხოვნის გაძლიერებით, სამშენებლო ხარჯების ზრდით, ასევე მიგრაციული პროცესების გავლენით, რომლებიც მნიშვნელოვნად ზრდიდნენ საცხოვრებელ ფართებზე მოთხოვნას. 2023 წელს ბაზარი შედარებით სტაბილიზაციის ფაზაში შევიდა: ფასები და შემოსავლიანობა ორივე ქალაქში თითქმის გაწონასწორებული აღმოჩნდა, თუმცა ზრდის ტემპები შენედა. აღნიშნული მიუთითებს, რომ სწრაფი გაფართოების შემდეგ ბაზარი გადავიდა კორექტირების ეტაპზე, სადაც მოთხოვნა და მიწოდება შედარებით დაბალანსდა. 2024 წელს უკვე გამოვლინდა კლების ტენდენციები – ფასები და შემოსავლიანობის მაჩვენებლები შემცირდა და თითქმის იდენტურ დონეზე დადგა ორივე ქალაქში (ქირის შემოსავლიანობა – 8,8%), რაც შეეხება გასაქირავებელ ფასებს ის თბილისში იყო 9,7 აშშ \$/კვ.მ და ბათუმში – 8,7 აშშ \$/კვ.მ (იხ. დიაგრამა 4).

ასეთი შედეგი შეიძლება განიმარტოს როგორც ბაზრის ნორმალიზაცია, სადაც წინა წლების პიკიდან გადმოსვლის შემდეგ უძრავი ქონების სექტორი მდგრადობისა და თანმიმდევრული განვითარების ახალ ეტაპზე გადავიდა. ქირის ფასების შემცირების მიმდინარე დინამიკა საფრთხეს

არ წარმოადგენს ფინანსური სტაბილურობისთვის, ვინაიდან აღნიშნული პროცესი ეტაპობრივად მიმდინარეობს. ერთჯერადი ფაქტორებით განპირობებული მკვეთრი ზრდის შემდეგ, ქირის ფასების შემცირების ტენდენცია მოსალოდნელი და ბუნებრივი მოვლენაა. ქირის დონე წარმოადგენს უძრავი ქონების, როგორც საინვესტიციო აქტივის ისე მიმზიდველობის მნიშვნელოვან ინდიკატორს. შესაბამისად, თუ ქირის შემცირების ტენდენცია ხანგრძლივად შენარჩუნდა, ეს შესაძლოა უარყოფითად აისახოს უძრავი ქონების საინვესტიციო მიმზიდველობაზე და ამ გზით პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების დინამიკაზეც.

დიაგრამა 4.

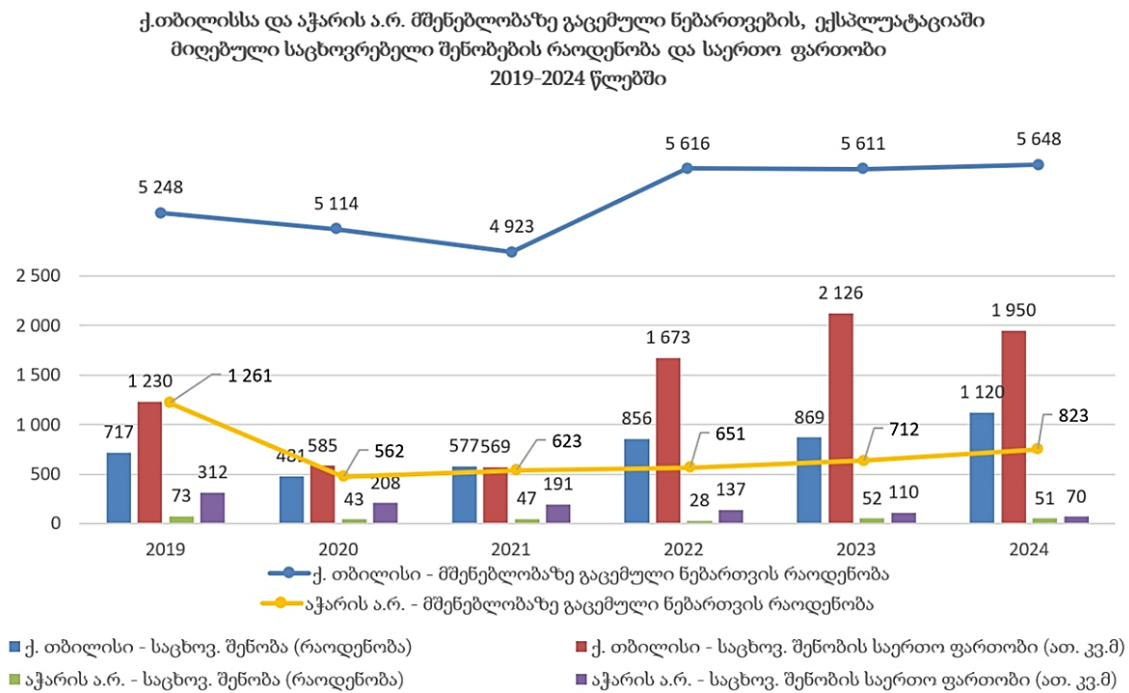
განხილული მონაცემები ადასტურებს, რომ 2021–2022 წლებში თბილისის და ბათუმის საცხოვრებელი უძრავი ქონების ბაზარი ხასიათდებოდა დინამიური ზრდით, რასაც მოჰყვა სტაბილიზაცია 2023 წელს და ზომიერი შემცირების ტენდენცია 2024 წელს. აღნიშნული ცვლილებები ხაზს უსვამს ბაზრის ციკლურ ხასიათს და მის მჭიდრო კავშირს როგორც ეკონომიკურ, ისე სოციალურ ფაქტორებთან.

უძრავი ქონების ბაზრის განვითარების პროცესის შეფასებისას გასათვალისწინებელია მშენებლობის ნებართვების გაცემის დინამიკა, ექსპლუატაციაში მიღებული ობიექტების როგორც რაოდენობა ისე ფართობის სიდიდე. 2019–2024 წლების დინამიკა მკაფიოდ აჩვენებს მშენებლობის სექტორის ციკლურ ცვლილებებსა და მის მჭიდრო კავშირს როგორც ეკონომიკურ, ასევე საინვესტიციო ფაქტორებთან. განსახილველ პერიოდში თბილისში გაცემული მშენებლობის ნებართვების რაოდენობა შედარებით სტაბილური იყო, მცირე რყევებით. 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით ნებართვების რაოდენობა 3%-ით შემცირდა, რასაც 2021 წელს დამატებითი კლება მოჰყვა, თუმცა 2022 წლიდან ზრდის ტენდენცია აღინიშნება, 2024 წელს კი მაჩვენებელმა 2019 წლის ნიშნულს 8%-ით გადააჭარბა. რაც შეეხება აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკას, გაცემული ნებართვების რაოდენობამ 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით 55%-ით იკლო, რასაც ნელი ზრდა მოჰყვა. 2024 წლისთვის ნებართვების რაოდენობა 2019 წლის ნიშნულს ჯერ კიდევ 35%-ით ჩამორჩება.

ექსპლუატაციაში მიღებული ობიექტების ანალიზი მიუთითებს სამშენებლო პროექტების წარმატებულ დასრულებაზე. თბილისში საცხოვრებელი შენობების ექსპლუატაციაში მიღების რაოდენობა 2020 წელს 2019 წელთან შედარებით 33%-ით შემცირდა, რასაც 2021 წლიდან მუდმივი და

მზარდი ტენდენცია მოჰყვა. 2024 წელს ობიექტების რაოდენობამ 2019 წლის მაჩვენებელს 56%-ით გადააჭარბა, ხოლო ფართობი 59%-ით გაიზარდა. ეს მიუთითებს, რომ მიუხედავად პანდემიით გამოწვეული რყევებისა, თბილისში სამშენებლო სექტორმა სწრაფი აღდგენა და ზრდა შეძლო. აჭარის ავტონომიურ რესპუბლიკაში ექსპლუატაციაში მიღებული ობიექტების რაოდენობის მცირე ზრდა შეინიშნება 2020 წელს მკვეთრი კლების შემდეგ, თუმცა დინამიკა არ არის ისეთი მკვეთრი როგორც თბილისში. რაც შეეხება აჭარაში ექსპლუატაციაში მიღებული ობიექტების ფართობებს გვაქვს შებრუნებული სურათი, კერძოდ იკვეთება ყოველწლიური დადებითი სვლა და 2024 წელს 2019 წელთან შედარებით არის 78%-იანი კლება (იხ. დიაგრამა 5).

დიაგრამა 5.

წყარო: დიაგრამა შედგენილია ავტორის მიერ, საქსტატის მონაცემების გამოყენებით.

მთლიანობაში, წარმოდგენილი მონაცემები ცხადყოფს, რომ აჭარის ა.რ.-ში უძრავი ქონების ბაზრის დინამიკა 2022 წლიდან დადებითი ინტენსივობით ხასიათდება. ამ პერიოდიდან ფართობების მაჩვენებლებში დაფიქსირებული დადებითი მიმართულება მიუთითებს გარკვეულ სტრუქტურულ შეზღუდვებზე. აღნიშნული ტენდენცია შეიძლება ასახავდეს რეგიონის საინვესტიციო აქტივობის თანდათანობით შემცირებულ დინამიკას, ან უფრო კონკრეტულად – ბათუმში დევულოპერული პროექტებისთვის მიწის რესურსის დეფიციტს, რომელიც მნიშვნელოვან დაბრკოლებად იქცევა ბაზრის მდგრადი განვითარებისათვის. გარდა ამისა, მსგავსი ცვლილებები შეიძლება ინტერპრეტირდეს როგორც ბაზრის მომწიფების პროცესის ნიშანი, სადაც ზრდის ტემპი ნელდება, თუმცა ინვესტიციების ხარისხობრივი მხარე უფრო მნიშვნელოვანი ხდება. ეს გარემოება განსაკუთრებულად აქტუალურია აჭარის შემთხვევაში, სადაც ტურიზმის განვითარება და უძრავი ქონების სექტორი ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია და ნებისმიერი დინამიკა უშუალოდ აისახება როგორც რეგიონული ეკონომიკური ზრდის, ისე უძრავი ქონების საინვესტიციო მიმზიდველობის შეფასებებზე.

ამგვარად, სამშენებლო სექტორის დინამიკა ცხადყოფს, რომ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები არა მხოლოდ მშენებლობის ინტენსივობას აძლიერებს, არამედ მნიშვნელოვნად განაპირობებს უძრავი ქონების ბაზრის მდგრადობასა და განვითარების გრძელვადიან პერსპექტივებს, განსაკუთ-

რებით იმ რეგიონებში, სადაც ტურიზმის სექტორი ეკონომიკური ზრდის მთავარ მამოძრავებელ ძალას წარმოადგენს.

კორელაციური ანალიზის შედეგები და ინტერპრეტაცია

წარმოდგენილი მონაცემების საფუძველზე ჩატარდა კორელაციური ანალიზი Pearson-ის კორელაციის კოეფიციენტის (r) გამოყენებით, რომლის მიზანი იყო სხვადასხვა ეკონომიკურ ინდიკატორებს შორის წრფივი ურთიერთკავშირის სიძლიერის და მიმართულების იდენტიფიცირება. აღნიშნული (r) კოეფიციენტი მერყეობს -1-დან +1-მდე, სადაც: $r=+1$ მიუთითებს სრულყოფილ დადებით კორელაციაზე; $r=-1$ სრულყოფილ უარყოფით კორელაციაზე; $r=0$ კავშირის არარსებობაზე.

კვლევის შედეგებმა ცხადყო, რომ საქართველოში ტურიზმის განვითარებასა და პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს შორის არსებობს მჭიდრო ურთიერთკავშირი, რომელიც ეკონომიკურ სისტემაში სინერგიულ ეფექტებს წარმოშობს.

პირველ რიგში, საერთაშორისო მოგზაურობიდან მიღებულ შემოსავლებსა და პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს შორის გამოვლენილი **ზომიერი დადებითი კორელაცია** ($r=0.67$) მიუთითებს იმაზე, რომ ინვესტორთა ინტერესის გაძლიერება საქართველოში მნიშვნელოვანწილად განპირობებულია ტურისტული ნაკადების და შემოსავლების ზრდით. ეს შედეგი ხაზს უსვამს ტურიზმის სტრატეგიულ მნიშვნელობას საინვესტიციო მიმზიდველობის ფორმირებაში, რადგან შემოსავლების ზრდა ქმნის როგორც ბაზრის გაფართოების, ასევე ინვესტიციების მოგებიანობის პერსპექტივას.

მეორე მხრივ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ტურიზმთან დაკავშირებული სექტორებში პუი-ს ანალიზი. ასე მაგალითად, საერთაშორისო ვიზიტორების რაოდენობასა და განთავსების საშუალებების და კვების მომსახურებას (სექცია I) შორის გამოვლინდა ძალიან ძლიერი დადებითი კორელაცია ($r=0.80$). ეს მიუთითებს, რომ ტურისტული ნაკადების ზრდა უშუალოდ განაპირობებს ამ სექტორში უცხოური კაპიტალის მოზიდვას. ამასთან, განთავსების საშუალებების და კვების მომსახურების (სექცია I) ზომიერი დადებითი კორელაცია ($r=0.62$) საერთაშორისო მოგზაურობიდან მიღებულ შემოსავლებთან ადასტურებს, რომ ინვესტორები ინტერესდებიან არა მხოლოდ მოცულობითი, არამედ შემოსავლიანობის მაჩვენებლებითაც. უძრავი ქონების ბაზრის შემთხვევაში, საერთაშორისო მოგზაურობიდან მიღებულ შემოსავლებსა და საცხოვრებელი უძრავი ქონების გაყიდვებს შორის, როგორც თბილისში ისე ბათუმში, გამოვლენილი ძალიან ძლიერი დადებითი კორელაცია (თბილისი $r=0.84$; ბათუმი $r=0.84$) ადასტურებს, რომ ტურიზმის ზრდა ქმნის პირდაპირ სტიმულს საცხოვრებელი ბაზრის გააქტიურებისთვის. აქვე აღსანიშნავია, საცხოვრებელი უძრავი ქონების გაყიდვების და უძრავ ქონებასთან დაკავშირებულ პუი-ს ზომიერი დადებითი კორელაცია (თბილისი $r=0.65$; ბათუმი $r=0.72$) რომელიც აჩვენებს, რომ ინვესტიციები უძრავ ქონებაში მნიშვნელოვანწილად ასახავს ტურიზმის გავლენას.

ქირავნობის სეგმენტში დაფიქსირებული ძალიან მაღალი კორელაცია ქირის ფასებსა და შემოსავლიანობას შორის (თბილისი $r=0.88$; ბათუმი $r=0.89$) მიუთითებს, რომ ბაზრის შემოსავლიანობა მყარად არის დამოკიდებული ქირის დინამიკაზე. ეს ფაქტი უძრავ ქონებას განიხილავს როგორც სტაბილურ საინვესტიციო აქტივს, რომლის მოგებიანობა პირდაპირ კავშირშია ტურისტული მოთხოვნის ზრდასთან.

განსაკუთრებით საინტერესოა ქირის შემოსავლიანობისა და უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობების (სექცია L) პუი-ს ძალიან ძლიერი დადებითი ურთიერთკავშირი (თბილისი $r=0.80$; ბათუმი $r=0.84$). ეს მონაცემები ადასტურებს, რომ ქირის ბაზრის მოგებიანობა შეიძლება ჩაითვალოს უცხოური ინვესტიციების ერთგვარ „ბარომეტრად“, რადგან მისი ზრდა პრაქტიკულად პარალელურად მიმდინარეობს უცხოური კაპიტალის შემოდინებასთან.

მიღებული შედეგები ინტერპრეტაციის დონეზე გვიჩვენებს, რომ ტურიზმი საქართველოში არა მხოლოდ ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი წყაროა, არამედ ინვესტიციებისა და უძრავი ქონე-

ბის ბაზრის ძირითადი მამოძრავებელი ძალაც. კორელაციური კავშირები ადასტურებს, რომ ტურისტული ნაკადებისა და შემოსავლების ზრდა ქმნის პოზიტიურ საინვესტიციო გარემოს, ხოლო უძრავი ქონების ბაზარი ამ პროცესში ასრულებს როგორც მიმღების, ასევე გამაძლიერებლის როლს.

ორმხრივი ურთიერთკავშირი

ზემოთ განხილული მონაცემები აჩვენებს, რომ ურთიერთკავშირი პუი-ს, ტურიზმის და უძრავი ქონების ბაზარს შორის არის ორმხრივი:

ფაქტორი	გავლენა
პუი → ტურიზმი	ტურისტული ინფრასტრუქტურის ზრდა, მომსახურების გაუმჯობესება
ტურიზმი → უძრავი ქონება	ფასების ზრდა, გაქირავების ბაზრის გააქტიურება
უძრავი ქონება → პუი	ინვესტიციების მოზიდვა საცხოვრებელ და კომერციულ სივრცეებში

ანალიზი აჩვენებს, რომ ტურიზმის გაფართოება ზრდის საინვესტიციო მიმზიდველობას უძრავი ქონების ბაზარზე, ხოლო უძრავი ქონების სექტორის დინამიკა თავის მხრივ მოქმედებს ტურისტულ შესაძლებლობებზე (მაგალითად, საცხოვრებლის ხელმისაწვდომობა, სერვისების ლოკაცია და რაოდენობა).

რისკები და სტრუქტურული არასტაბილურობა

მიუხედავად აღნიშნული პოზიტიური ტენდენციებისა, აღსანიშნავია გარკვეული რისკები:

- **ბაზრის გადახურება** — უძრავი ქონების ფასების სწრაფმა ზრდამ შესაძლოა გამოიწვიოს მოთხოვნის არამდგრადობა;
- **დაბალი დივერსიფიკაცია** — ინვესტიციების კონცენტრაცია მხოლოდ საცხოვრებელ და სასტუმრო სეგმენტში;
- **დამოკიდებულება ტურისტულ სეზონურობაზე** — რაც ქმნის ფინანსურ რყევებს განსაკუთრებით გაქირავების ბაზარზე.

შესაძლებლობები და რისკები

შესაძლებლობები	რისკები
საერთაშორისო ვიზიტორების რაოდენობასა და განთავსების საშუალებებსა და კვების მომსახურებაში პუი-ს ძალიან ძლიერი კორელაცია ($r=0.80$) ზრდის საინვესტიციო მიმზიდველობას ტურიზმთან დაკავშირებული სექტორში.	ტურიზმის შემოსავლების შემცირების შემთხვევაში პუი-ს შემოღინება შესაძლოა მნიშვნელოვნად შემცირდეს ტურიზმთან დაკავშირებული სექტორებში.
უძრავი ქონების გაყიდვებისა და საერთაშორისო მოგზაურობიდან მიღებულ შემოსავლების ძალიან ძლიერი კორელაცია ($r=0.84$) იძლევა ბაზრის ზრდის პროგნოზს.	ტურიზმზე გადაჭარბებული დამოკიდებულება ქმნის სისტემურ დაუცველობას გარე შოკების დროს.

ქირის ფასებისა და შემოსავლიანობის მაღალი კორელაცია (თბილისი $r=0.88$; ბათუმი $r=0.89$) განაპირობებს უძრავი ქონების საინვესტიციო მიმზიდველობას.	ქირის ფასების ხანგრძლივი ვარდნა შეიძლება უარყოფითად აისახოს უძრავი ქონების საინვესტიციო ღირებულებაზე.
ქირის შემოსავლიანობისა და უძრავ ქონებასთან დაკავშირებული საქმიანობებში (სექცია L) პუი-ს ძალიან ძლიერი დადებითი ურთიერთკავშირი (თბილისი $r=0.80$; ბათუმი $r=0.84$) განსაზღვრავს უცხოური კაპიტალის შემოდინებას.	ქირის შემოსავლიანობის შემცირების შემთხვევაში, უძრავი ქონების საინვესტიციო მიმზიდველობა შემცირდება, რაც აისახება უცხოური კაპიტალის შემოდინებაზე.
ტურიზმის ზრდა ხელს უწყობს დამხმარე სექტორების (მშენებლობა, სერვისები, ინფრასტრუქტურა) განვითარებას.	სამშენებლო მასალების ღირებულებისა და ხელფასების ზრდამ შეიძლება შეამციროს დეველოპერული პროექტების მოგებიანობა.
საერთაშორისო ინვესტიორების გაზრდილი ინტერესი ქმნის ბაზრის დივერსიფიკაციის შესაძლებლობას.	გლობალური კრიზისები, პანდემია ან გეოპოლიტიკური რისკები ზღუდავს ინვესტიციების მოზიდვის შესაძლებლობას.

დასკვნები. მოცემულ კვლევაში გაანალიზებულია პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების (პუი) გავლენა ტურიზმის განვითარებასა და უძრავი ქონების ბაზარზე საქართველოში 2016–2024 წლების მონაცემების საფუძველზე. მიღებული შედეგები ცხადყოფს, რომ აღნიშნული სეგმენტების განვითარება მჭიდროდ არის ურთიერთდაკავშირებული და ქმნის ორმხრივად განმაპირობებელ დინამიკას.

კვლევის ძირითადი მიგნებები ადასტურებს, რომ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები (პუი) მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ტურისტული ინფრასტრუქტურის განვითარებას. დაფიქსირდა, რომ საქართველოს ტურისტულ სექტორში განხორციელებულმა ინვესტიციებმა ხელი შეუწყო საერთაშორისო ბრენდების შემოსვლას, მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებასა და ახალი სამუშაო ადგილების შექმნას, ხოლო განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა მათი როლი სასტუმროებისა და კომერციული ტურისტული ობიექტების მშენებლობაში.

ტურიზმის ზრდამ ასევე მოახდინა საგრძნობი გავლენა უძრავი ქონების ბაზარზე. დაკვირვებებმა აჩვენა, რომ საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსი (RPPI) 2020–2024 წლებში დაახლოებით 48%-ით გაიზარდა, რაც ასახავს ბაზრის მკვეთრ რეაქციას ტურისტული აქტივობის ინტენსიფიკაციაზე.

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები, ტურიზმი და უძრავი ქონების ბაზარი ურთიერთდამოკიდებულ სისტემას ქმნის. პუი-ს მნიშვნელოვანი წილი მიმართულია უძრავი ქონების სექტორში (2024 წელს — 182 მლნ აშშ დოლარი, რაც მთლიანი მოცულობის 12%-ს შეადგენს და სიდიდით მესამე მაჩვენებელია ეკონომიკის სექტორებს შორის). მიღებული მონაცემები მიუთითებს, რომ ტურიზმის დინამიკა ზრდის უძრავი ქონების ბაზრის საინვესტიციო მიმზიდველობას, რაც თავის მხრივ განაპირობებს უცხოელი ინვესტიორების ინტერესის გაფართოებას. ამასთან, კვლევის შედეგები აჩვენებს გარკვეულ სტრუქტურულ რისკებს. მათ შორის აღსანიშნავია ბაზრის გადახურების ნიშნები — ფასების დინამიკის მკვეთრი ზრდა და სეზონური რყევები, ასევე ინვესტიციების მაღალი კონცენტრაცია თბილისში და ბათუმში. აღნიშნული გარემოებები საჭიროებს ეფექტური პოლიტიკის

შემუშავებას, რომელიც უზრუნველყოფს სექტორის მდგრად განვითარებასა და გრძელვადიან სტაბილურობას.

ამრიგად, მიღებული მიგნებები ნათლად წარმოაჩენს პუი-ს, ტურიზმისა და უძრავი ქონების ბაზრის სისტემურ ურთიერთდამოკიდებულებას, რაც არა მხოლოდ ეკონომიკური დინამიკის გასაღებია, არამედ ქვეყნის გრძელვადიანი განვითარების ინსტრუმენტიც. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები საქართველოს ტურიზმისა და უძრავი ქონების განვითარების მნიშვნელოვან საფუძველს წარმოადგენს, ხოლო მათი სტრატეგიული მართვა აუცილებელია დივერსიფიცირებული, მდგრადი და რეგიონულად დაბალანსებული ეკონომიკური ზრდის უზრუნველსაყოფად.

რეკომენდაციები პოლიტიკის შემუშავებისთვის

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე მნიშვნელოვანი ტენდენცია, რომელიც საჭიროებს მიზნობრივ და სტრატეგიულ პასუხს ტურიზმის პოლიტიკის დონეზე. რეკომენდაციები დაყოფილია სამი ძირითადი მიმართულებით: პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მართვა და სტიმულირება, უძრავი ქონების ბაზრის რეგულირება და ტურიზმის მდგრადი განვითარება.

პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მართვა და სტიმულირება:

- **სექტორული დივერსიფიკაცია** — სახელმწიფომ მიზანმიმართულად უნდა წახალისოს პუი არამხოლოდ სასტუმროებისა და საცხოვრებელი კომპლექსების მშენებლობაში, არამედ ნაკლებად განვითარებულ, მაგრამ პერსპექტიულ სექტორებში: ეკო-ტურიზმი, აგრო-ტურიზმი, კულტურული მემკვიდრეობა, სამკურნალო-გამაჯანსაღებელი ტურიზმი;
- **რეგიონული დაბალანსება** — ინვესტიციების წახალისება რეგიონებში, სადაც ტურიზმი ნაკლებად განვითარებულია (მაგ.: რაჭა, ლეჩხუმი, თუშეთი, მთიანი აჭარა), რაც ხელს შეუწყობს ეკონომიკის დეცენტრალიზაციას და სოციალური უთანასწორობის შემცირებას;
- **საინვესტიციო პოლიტიკის გამჭვირვალობა** — აუცილებელია ერთიანი საინვესტიციო პლატფორმის დანერგვა, რომელიც უზრუნველყოფს ინფორმაციის გამჭვირვალობას, რისკების შეფასებასა და ინვესტიციებისთვის პირობების გაადვილებას.

უძრავი ქონების ბაზრის რეგულირება:

- **ბაზრის მონიტორინგის მექანიზმების გაძლიერება** — საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსის (RPPI) რეგულარული ანალიზი და საჯარო წვდომა უნდა გახდეს სახელმწიფო ინსტიტუტების ერთ-ერთი ფუნქცია — რათა თავიდან იქნეს აცილებული ფასების ბუმ-ტის წარმოქმნა.
- **გაქირავების სექტორის რეგულირება** — აუცილებელია მოკლევადიანი გაქირავების სექტორის რეგისტრაცია და მონიტორინგი, რათა ადგილობრივი ბაზარი არ გახდეს მხოლოდ ტურისტულ სერვისზე ორიენტირებული და არ შემცირდეს გრძელვადიანი საცხოვრებლის ხელმისაწვდომობა ადგილობრივებისთვის;
- **სამართლებრივი ჩარჩოს გაძლიერება** — ინვესტიციების საქმიანობის სამართლებრივი უზრუნველყოფა უნდა ეფუძნებოდეს ევროპულ პრაქტიკას — რაც გაზრდის მათ ნდობას და სტაბილურ გარემოს შექმნის.

ტურიზმის მდგრადი განვითარება:

- **ტურისტული სეზონის დაბალანსება** — აუცილებელია სტრატეგიების შემუშავება ტურიზმის სეზონურობის დასაბალანსებლად მაგალითად, სპეციალური პროგრამების შექმნა

არასეზონურ პერიოდებში კულტურული, გასტრონომიული და სამკურნალო-გამაჯანსაღებელი ტურიზმის მხარდასაჭერად.

- **ლოკალური მონაწილეობის წახალისება** — წვრილ და საშუალო მეწარმეებზე დაფუძნებული ტურისტული სერვისების მხარდაჭერა, რაც გაზრდის ინკლუზიურობას და ადგილობრივ ეკონომიკებზე პირდაპირ გავლენას.
- **ტურიზმის და ურბანული განვითარების კოორდინაცია** — აუცილებელია ინფრასტრუქტურული პროექტების კოორდინირება ტურიზმის განვითარების სტრატეგიასთან, რათა არ მოხდეს გარემოს გადატვირთვა ან ურბანული დეგრადაცია (მაგ., ბათუმისა და გუდაურის შემთხვევები).

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Bregadze, G. (2023, July). *Assessing the value chain impacts of the Ukraine war on the tourism industry of Georgia*. Retrieved from Globalization and Business, Vol. 8 No. 15 (2023): <https://doi.org/10.35945/gb.2023.15.007>
- Galt&Taggart. (2024, თებერვალი 7). *თბილისის საცხოვრებელი უძრავი ქონება - 2024 სრული წლის შეჯამება*. Retrieved from ანგარიში: <https://galtandtaggart.com/ka-ge/report/tbilisi-residential-real-estate-2024-full-year-overview/>
- Galt&Taggart. (2025, თებერვალი 28). *ბათუმის საცხოვრებელი უძრავი ქონება - 2024 სრული წლის მიმოხილვა*. Retrieved from ანგარიში: <https://galtandtaggart.com/ka-ge/report/batumi-residential-real-estate-2024-full-year-overview/>
- Geostat. (2020-2024). *საცხოვრებელი უძრავი ქონების ფასების ინდექსი. მოპოვებული საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური*: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/698/satskhovrebeli-udzravi-konebis-fasebis-indeksi-დან>
- Geostat. (2024, აგვისტო 26). *ინფორმაცია სასტუმროებისა და სასტუმროს ტიპის დაწესებულებების საქმიანობის შესახებ*. Retrieved from საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური: <https://www.geostat.ge/>
- Geostat. (2025). *პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები*. Retrieved from საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/191/pirdapiri-utskhouri-investitsiebi>
- GNTA. (2025). *კვლევები*. Retrieved from საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია: <https://gnta.ge/კვლევები>
- GNTA, ა. (2025). *საქართველოს ტურიზმის სტატისტიკური მიმოხილვა, 2024 წელი*. Retrieved from საქართველოს ტურიზმის ეროვნული ადმინისტრაცია: <https://api.gnta.ge/storage/files/doc/saqartvelos-turizmis-statistikuri-mimokhilva2024.pdf>
- Goestat. (2025). *ეკონომიკური საქმიანობის სახეები, რედაქცია 2*. Retrieved from საქართველოს ეროვნული კლასიფიკატორი, სეკ 006-2016: https://www.geostat.ge/media/70150/NACE-Rev_2_GE_2023.pdf
- Josip Mikulić, M. V. (2021, Sep). *The effect of tourism activity on housing affordability*. Retrieved from Annals of Tourism Research, Volume 90, September 2021, 103264: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103264>
- Khelashvili, I. (2022, June). *Investment Opportunities in Tourist Accommodation Facilities: A Case Study for Batumi*. Retrieved from Economics and Business, 14(2). Referential and Reviewed International Scientific-Analytical Journal of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University: <https://doi.org/10.56079/20222/9>
- Martins, S. C. (2020, January). *Foreign Direct Investment in the tourism sector: The case of France*. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100614>. Retrieved from Elsevier - Tourism Management Perspectives, Volume 33. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2211973619301461?via%3Dihub>: https://dspace.uevora.pt/rdpc/bitstream/10174/29259/1/Foreign%20Direct%20Investment%20in%20the%20tourism%20sector_%20The%20case%20of%20France.pdf

- Martins, S. C. (2023, Apr 28). *Tourism activity affects house price dynamics? Evidence for countries dependent on tourism*. Retrieved from Current Issues in Tourism, 27:9, 1362-1380, <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2204398>:
<https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13683500.2023.2204398?needAccess=true>
- Meivitanli, B. (Vol -5, Issue-9, Sept-2018). Foreign Direct Investment in Tourism and Economic Growth: Panel Data of OECD Countries. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science (IJAERS)*, 287-295.
- Mustafa Şit, H. K. (2018, July 4). *The relationship between foreign housing investments and tourism in turkey: causality analysis*. Retrieved from Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences. Year 2018, Issue: 51, 115 - 126, 04.07.2018: <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.286430>
- NBG. (2024). *ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში*. Retrieved from საქართველოს ეროვნული ბანკი: <https://nbg.gov.ge/publications/financial-stability-reports>
- NBG. (2025). *ფინანსური სტაბილურობის ანგარიში*. Retrieved from საქართველოს ეროვნული ბანკი: <https://nbg.gov.ge/publications/financial-stability-reports>
- NBG. (2025, მაისი). *ფინანსური სტაბილურობის ბიულეტენი*. Retrieved from საქართველოს ეროვნული ბანკი: <https://nbg.gov.ge/page/pinansuri-stabilurobis-biuleteni>
- Sasidaran Gopalan, U. K. (2023, Dec 19). *Do greenfield FDI inflows promote international tourism?* Retrieved from Current Issues in Tourism, 27:24, 4561-4578, DOI: 10.1080/13683500.2023.2294486: <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2294486>
- Tbccapital. (2025, მარტი 11). *ბათუმის საცხოვრებელი უძრავი ქონების მიმოხილვა*. Retrieved from სექტორული კვლევები, <https://tbccapital.ge/ge/publications/all-publications/singleview/30006716-batumis-satskhovrebeli-udzravi-konebis-mimokhilva>: <https://tbccapital.ge/static/file/202503114938-tbc-capital-batumi-rre.pdf>
- UNWTO. (2023, January). *World Tourism Barometer (PPT version)*. Retrieved from UNWTO Tourism Market Intelligence and Competitiveness Department: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-01/Barom_PPT_Jan_2023.pdf?VersionId=jx48hooQQA7HszZifm3l9.iUs6unul16
- Иванова Ю.О., Г. В. (2022). Влияние туризма на национальную экономику и методы его оценки: обзор литературы. *Финансы и управление*, 58-73.
- მთავრობა, ს. (2023). https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680. Retrieved from https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680
- სიხარულიძე დ., ჭ. ვ. (2018). *უცხოური პირდაპირი ინვესტიციები: თეორია და საქართველოს გამოცდილება*. თბილისი: უნივერსალი.
- ხედა 2030 - საქართველოს განვითარების სტრატეგია. (2023). Retrieved from საქართველოს მთავრობა: https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN GEORGIA AND ITS RELATIONSHIP WITH THE REAL ESTATE MARKET

Vakhtang Mikashavidze

*Doctor of Economics, Associate Professor at
Batumi Shota Rustaveli State University,*

Email: mikashavidze.vakhtang@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2094-6440>

Abstract. In the

context of the globalization process in the modern world, foreign direct investments (FDI) play a significant role in transforming a country's economic structure and promoting the development of strategic sectors. One such strategic direction in Georgia is the tourism sector, which has become a key source of the country's economic sustainable development and employment over the last decade. In this context, it becomes crucial to analyze the impact of FDI not only on the growth of the tourism industry but also on its systemic link with other sectors of the economy, primarily the real estate market. Although various authors' research addresses investments, tourism development, and the real estate market individually, a comprehensive study of this issue in Georgia is limited, which defines the novelty of our research.

The aim of the study is to assess the impact of foreign direct investments on the tourism sector and analyze this influence in relation to the real estate market. Methodologically, the study uses quantitative analysis with a time interval from 2016 to 2025. Statistical data are obtained from both state institutions (Geostat, NBG, GNTA, etc.) as well as from the public and private research organizations.

The research found that foreign direct investments significantly affect the development of tourism infrastructure (hotels, apart-hotels, recreational facilities), which, in turn, creates the potential for further growth in tourist flows. Along with the increase in tourist flows, the real estate market strengthens significantly, especially in the rental and sale segments of residential properties. By 2024, the number of international tourist visits exceeded 5 million (GNTA, 2024), while the Residential Property Price Index (RPPI) increased by an average of 48% in 2020-2024. Moreover, the high share of investments in real estate increases the risks of market concentration and overheating.

The article posits that in Georgia, foreign direct investment, tourism development, and the real estate market are closely interrelated, creating a mutually reinforcing dynamic: the growth of tourism enhances the investment attractiveness of the real estate market, while the expansion of the real estate sector, in turn, stimulates the attraction of foreign investment and generates additional economic opportunities within the residential rental and aparthotel segments. The findings of the study may serve both as a basis for planning and implementing economic and tourism development policies and as an analytical foundation for investment decisions by private investors. The recommendations presented focus on sectoral diversification of investments, promotion of regional equality, and regulatory policies aimed at sustainable market development.

Keywords: tourism; investments; real estate; correlation analysis; bilateral Interrelationship.

Introduction. Tourism has become one of the leading sectors in Georgia, recognized as a key driving force behind the country's economic growth. In 2024, the number of international visits to Georgia reached 6.5 million, while revenues from international travel (tourism) exceeded 4.4 billion USD. Tourism accounts for approximately 7.3% of the country's Gross Domestic Product, highlighting the sector's economic importance (GNTA R. , 2025). The sustainable development of this field largely depends on the investment climate and, in particular, on foreign direct investment (FDI). It is globally acknowledged that foreign direct investment (FDI) brings not only financial resources but also technological impact, facilitates the modernization of tourism infrastructure, improves the quality of services, and supports the integration of international standards. Closely linked to this process is the real estate market, which, in turn, responds to both tourism activity and investment flows.

The aim of the study is to analyze the impact of foreign direct investment on the development of the tourism sector in Georgia and to determine its relationship with the real estate market. Specifically, the research seeks to examine: how the growth of tourism affects changes in real estate prices and market structure; What portion of investments is directed toward the real estate sector as part of tourism infrastructure; And whether a reciprocal relationship exists among investments, tourism, and real estate.

The object of this research is the tourism sector in Georgia, while the subject of the research is the impact of foreign direct investment on tourism and its relationship with the real estate market. The results of the study may be utilized by both economic analysts and tourism policy makers to define investment directions, improve tourism infrastructure, and regulate the balance of the real estate market. The findings will assist policymakers in economics and tourism strategy in making optimal decisions regarding financing and regulation across different sectors.

The theoretical foundation of the article is based on the promotion of sustainable tourism development, revenue growth, and the enhancement of significance of the sector. In addition, the article incorporates conceptual insights from foreign authors published in academic collections of Western countries. Specifically, the scientific article *"Do Greenfield FDI Inflows Promote International Tourism?"* demonstrates that foreign direct investment in real estate not only contributes to economic growth but also serves as a strong driving force for the development of international tourism (Sasidaran Gopalan, 2023). Furthermore, the study *"Does Tourism Activity Affect House Price Dynamics? Evidence from Tourism-Dependent Countries"* establishes that a 10% increase in real revenues from international tourism leads, on average, to a 2%–4% rise in residential property prices in the long term (Martins S. C., 2023).

In the study *"The Effect of Tourism Activity on Housing Affordability"*, the results convincingly confirm that tourism negatively affects housing affordability in Croatia, particularly during the peak tourist season (Josip Mikulić, 2021). In the article *"The Relationship Between Foreign Housing Investments and Tourism in Turkiye": causality Analysis*, it is established that there is a relationship between foreign direct investment in real estate and the tourism sector. According to the causality analysis, foreign direct investment in real estate influences both the number of tourists and the revenues generated from tourism (Mustafa Şit, 2018). In international research, foreign authors consistently emphasize the role of FDI across various sectors of the economy, including real estate and tourism.

In addition, this article draws upon studies published within the Georgian academic sphere by professors from Georgian universities and researchers from academic institutes, as well as the perspectives presented therein. Specifically, the article *"Investment Opportunities in Tourist Accommodation Facilities: A Case Study for Batumi"* establishes that the growth of tourism in Batumi creates significant opportunities for the real estate market, while well-chosen investment properties provide both short-term and long-term benefits for

investors (Khelashvili, 2022). In the article *“Assessing the Value Chain Impacts of the Ukraine War on the Tourism Industry of Georgia”*, the effects of the war in Ukraine on Georgia’s tourism sector—particularly on the tourism value chain and the dynamics of short-term housing prices—are examined in depth (Bregadze, *Globalization and Business*, Vol. 8 No. 15 (2023), 2023). Although individual studies exist on tourism, investment, and real estate, their systemic interrelationship has been relatively less studied in the context of Georgia. Some sources highlight the influence of tourism on real estate prices; however, there is limited data regarding the role of foreign investment in this process.

Methods. The present study constitutes an analytical work based on a comparative examination of data on foreign direct investment, tourism activity, and the real estate market in Georgia during the period 2016–2024. The research employs statistical and documentary information obtained from various sources. Based on data from the National Statistics Office of Georgia (Geostat), the analysis takes into account the sectoral distribution of FDI, as well as changes in accommodation capacity and the real estate market. Data from the Georgian National Tourism Administration (GNTA) are used to study tourist flows and revenues generated from tourism. Statistics from the National Bank of Georgia (NBG) include annual figures for foreign investment, providing an additional basis for identifying analytical dynamics. To enable comparisons with global trends, reports from the World Bank and the World Tourism Organization are utilized, while the cases of Tbilisi and Batumi are considered as specific geographical examples.

The analytical part of the study is based on a comprehensive methodological framework that incorporates both quantitative and qualitative methods, ensuring the multidimensionality and reliability of the results. At the first stage, **descriptive statistics** are applied to analyze the dynamics of key indicators. Specifically, the study assesses the volume of foreign direct investment in economic sectors directly or indirectly related to tourism, changes in tourist flows and revenues, as well as trends in real estate prices in tourism-active regions. The analysis takes into account average, maximum, and minimum values, including their long-term trends.

At the next stage, **correlation analysis** is applied to identify the relationships among foreign direct investment, tourism activity, and real estate prices. The quantification of these relationships is carried out using Pearson’s correlation coefficients, which make it possible to conduct a deeper analysis of the causal linkages.

An important component of the research is the **case study**, which focuses on specific locations—Batumi and Tbilisi. This method makes it possible to assess in detail the impact of investments on both the dynamics of tourism and the development of the residential and commercial real estate markets.

In addition, **content analysis** is applied, within which state strategic documents, investment reviews, banking sector studies, and analytical reports of international organizations are examined. This component provides the research with a broader context, contributes to the thoroughness of result interpretation, and enhances the reliability of the analysis.

In terms of methodological, it should be noted that the database used in this study is, in certain cases, incomplete, which complicates both comprehensive time-series comparisons and the full perception of individual indicator dynamics—particularly in the context of the post-pandemic (COVID-19) period. In addition, the study does not employ primary (empirical) methods such as surveys or interviews, which is considered one of its essential limitations.

Discussion. The dynamics of tourism development in Georgia during 2016–2024 have been highly diverse and noteworthy. This period encompasses phases of both stable growth and crisis (the COVID-19 pandemic), followed by recovery. The years 2016–2019 are considered the “golden age” of tourism. During this time, the number of visitors increased annually by approximately 15–20%. In 2019, Georgia received a

record number of about 9.4 million international travelers, of which 5.1 million were tourist visits. In the same year, revenues from tourism reached 3.3 billion USD, indicating a steadily rising trend that made a significant contribution to the national economy. In 2019, tourism accounted for approximately 8% of the country's Gross Domestic Product (GDP).

It is also noteworthy that during these years, tourism infrastructure developed substantially—new hotels were built, the road network was improved, and the number of direct flights increased. The years 2020–2021 represent the crisis phase caused by the COVID-19 pandemic. In 2020, the number of tourists declined by up to 80% compared to 2019, inflicting severe losses on the sector and causing a sharp fall in revenues. The years 2022–2024 marked the post-pandemic recovery and adaptation period for Georgia's tourism sector. In 2022, the number of international travelers increased significantly, though it still lagged behind 2019 levels; However, tourism revenues reached 3.5 billion USD, reflecting an 8% growth compared to 2019. In 2023, the number of international tourist visits almost reached pre-pandemic levels, while revenues from travel surpassed 2019 results by 26%. According to 2024 data, the growth trend remains stable: the number of international tourist visits amounts to 5.1 million, virtually matching 2019 figures, while revenues total 4.4 billion USD—35% higher than in 2019 (GNTA, Researches, 2025).

When observing the dynamics of 2016–2019, a notable trend emerges: the annual growth rates of international visitor arrivals, international tourist visits, and revenues from international travel are almost perfectly aligned. However, during 2020–2024, the picture changes significantly. Specifically, the growth rate of tourism revenues is directly correlated with the growth rates of international visitor arrivals and international tourist visits, as confirmed by their proportional relationship. For instance, a 1% increase in international visitor arrivals corresponds to a 2% increase in revenues, while a 1% increase in international tourist visits results in a 1.4% rise in revenues (see Diagram 1). Consequently, the data clearly highlight the importance of tourism as one of the main driving forces of economic development, exerting a positive impact on investments and, particularly, on the activity of the real estate market.

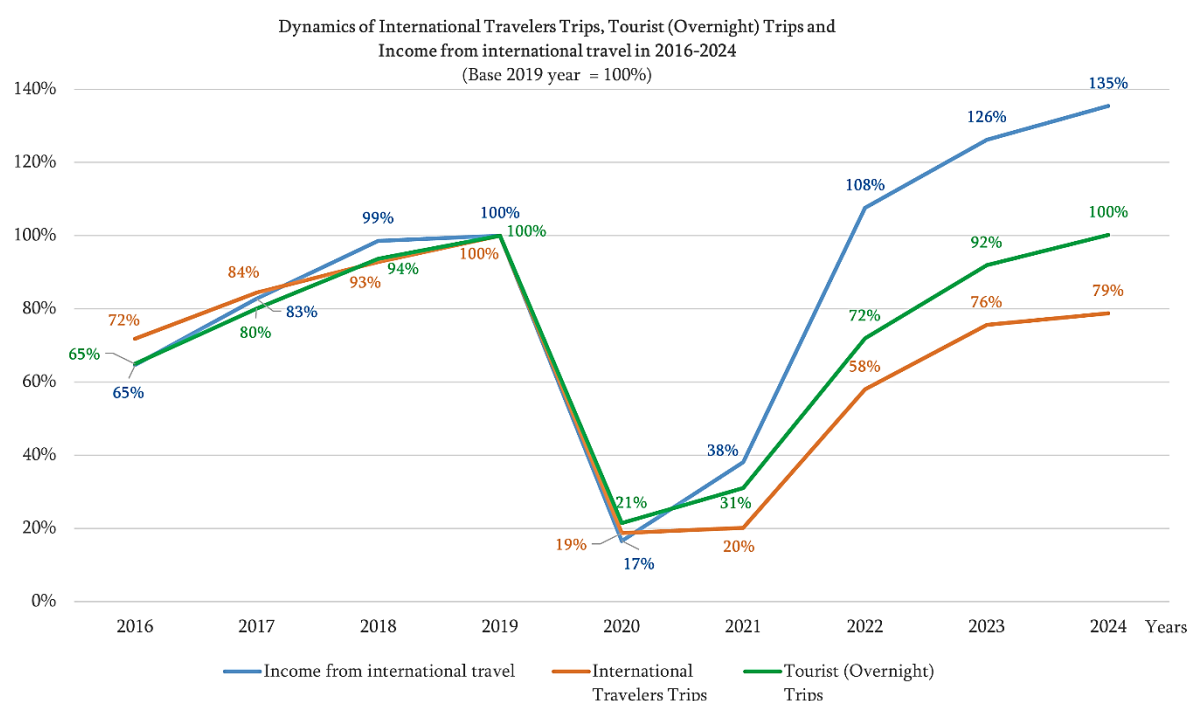
In Georgia, the development of tourism and the real estate market has progressed in parallel over the past decade. This trend has been driven by both domestic economic factors and the inflow of foreign direct investment (FDI), which has made a significant contribution to infrastructure improvement and the expansion of tourism services. The following section analyzes the impact of foreign direct investment (FDI) on the tourism sector and examines the interconnection between this impact and the real estate market. **Broadly speaking, the relationship between foreign direct investment, tourism, and the real estate market provides a basis for identifying potential cause-and-effect linkages within the Georgian context.**

The contribution of foreign direct investment (FDI) to the development of tourism infrastructure is reflected in the fact that a significant portion of foreign direct investment (FDI) is directed toward the construction of tourism-related facilities — including hotels, restaurants, aparthotels, and conference venues. The presence of international hotel brands such as Radisson, Hilton, Wyndham, and Marriott in Tbilisi and Batumi is a direct result of such investments. At the same time, foreign investors with international experience introduce new service standards to Georgia, thereby improving the overall quality of the tourism product. Against the backdrop of tourism development, demand for commercial real estate (e.g., restaurants, cafés, and retail spaces) has also increased, creating new investment opportunities not only within the tourism industry itself but also in related sectors.

In the years 2016–2024, the dynamics of foreign direct investments (FDI) in Georgia were characterized by sharply fluctuating tendencies. During the given period, there were recorded both phases of stable growth and stages of significant decline. For the analyzed period, the smallest indicator of foreign direct investments (FDI) — USD 596 million — was recorded in 2020, whereas in 2022 the largest volume was observed, amount-

ting to USD 2.224 billion (Geostst, Foreign Direct Investments, 2025). This fluctuation correlates both with global economic shocks (the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine) and with the country's internal political and economic context, which directly affects the stability and predictability of the investment environment. As for the sectors of the economy that are directly or indirectly related to tourism, according to the classifier of types of economic activities – SEC 006-2016 (Geostst, Statistical classification of economic activities, NACE Rev. 2, 2025) – such as *Accommodation and food service activities* (code I), *Arts, entertainment and recreation* (code R), *Real estate activities* (code L), and *Construction* (code F), they represent systemically significant branches and, in our view, determine the intensity of investment attraction. The analysis of these sectors provides an opportunity not only to determine their direct impact on the tourism sector but also to reveal the existing bilateral interconnection. If we consider the dynamics of foreign direct investments in Georgia through the prism of the sectors of the economy related to tourism, we can conclude that the wave of FDI growth, which was conditioned by the rapid development of tourism in Georgia, encompassed the years 2016–2018. The years 2019–2020 were a struggle against global economic shocks (COVID-19), which caused a sharp decline in foreign direct investments.

Diagram 1.

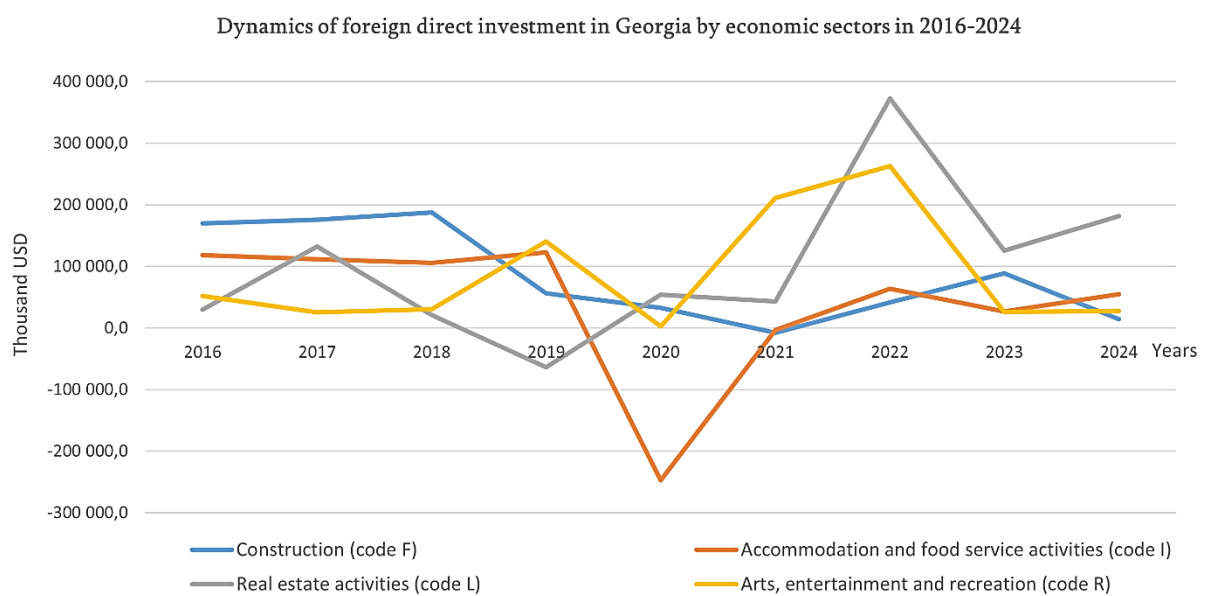
	Years	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
International Travelers Trips	Person	6 719 975	7 902 509	8 679 544	9 357 964	1 747 110	1 881 271	5 426 903	7 072 220	7 368 149
	%	72%	84%	93%	100%	19%	20%	58%	76%	79%
Income from international travel	Thousand USD	2 110 709	2 704 340	3 222 074	3 268 654	541 687	1 244 942	3 516 634	4 125 329	4 425 377
	%	65%	83%	99%	100%	17%	38%	108%	126%	135%
Tourist (Overnight) Trips	Person	3 297 275	4 069 354	4 756 820	5 080 478	1 087 093	1 577 463	3 652 949	4 669 467	5 091 732
	%	65%	80%	94%	100%	21%	31%	72%	92%	100%

Source: The diagram and table were compiled by the author using data from the Georgian National Tourism Administration.

The partial recovery of FDI, especially in the directions of real estate and construction, occurred in 2021–2022. The years 2023–2024 demonstrate renewed growth, during which a large share of foreign investments is directed toward real estate and hotel infrastructure. For example, in the sector of accommodation and

food service activities (code I) [Accommodation and food service activities (code I)], in 2019, a significant 16% increase in FDI was recorded compared to the previous year, amounting to 122.7 million USD, which was related to the tourism boom of 2016–2019. In 2020, the COVID-19 pandemic most severely affected precisely this sector — investments decreased by 301% compared to the previous year, marking a decline of -246.9 million USD. The recovery process began in 2021, and by 2024 it reached 54.9 million USD; However, it still significantly lags behind the 2019 indicators. During the analyzed period, the dynamics of foreign direct investment (FDI) were characterized by an upward trend in the sector of arts, entertainment and recreation (code R) Arts, entertainment and recreation (code R), where the main emphasis was placed on the development of casinos, entertainment complexes, and tourism infrastructure. In the sector of real estate activities (code L) Real estate activities (code L), the development of foreign direct investment (FDI) was characterized by sharply fluctuating tendencies. For instance, by 2019, investments had decreased by 398% compared to the previous year, with the decline amounting to -63.6 million USD in absolute value (the impact of the COVID-19 pandemic). Starting from 2020, the sector began its recovery, and by 2022 it reached 372.6 million USD, which represents the historical maximum within the analyzed period. This result of foreign direct investment (FDI) is related to the purchase of apartments, aparthotels, and commercial spaces by foreign investors, which became the main driving force of the real estate market and is associated with the global economic shock (the war in Ukraine). The real estate market is often considered a “safe haven” for foreign investors, especially against the backdrop of global crises, which was reflected in the 2024 foreign direct investment (FDI) indicator — the increase compared to the previous year amounted to 44.5%, reaching 182 million USD in absolute terms. In the construction sector (code F) [Construction (code F)], during the years 2016–2018, a stable 10% growth of foreign direct investment (FDI) was recorded, which was driven by the implementation of hotel and infrastructural projects. In the years 2019–2021, due to the COVID-19 pandemic, there was a sharp 114% decline in foreign direct investment (FDI), which was expressed in an absolute decrease of -7.9 million USD. During the years 2022–2024, investments in the construction sector increased once again, particularly in Batumi and Tbilisi, where the construction of hotels, apart-hotels, and residential buildings is in an active phase. For instance, by 2023, the absolute indicator of foreign direct investment (FDI) in the construction sector amounted to 88.7 million USD, which represents a 114% increase compared to the previous year (see Diagram 2).

Diagram 2

Years	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Total FDI (Thousand USD)	1 654 009,5	1 990 526,4	1 350 608,2	1 367 795,3	596 151,4	1 264 891,2	2 224 195,6	1 928 462,4	1 569 271,7
Including tourism-related economic sectors, according to the Classifier of Economic Activities б03 006-2016:									
Construction (code F)	170 245,2	176 115,7	187 349,1	56 482,0	32 834,5	-7 905,7	41 409,9	88 694,5	14 635,3
Accommodation and food service activities (code I)	118 133,1	111 437,2	106 032,1	122 703,1	-246 854,9	-2 986,5	64 026,0	27 075,0	54 914,0
Real estate activities (code L)	29 624,0	132 375,0	21 332,9	-63 631,4	54 457,3	43 076,6	372 586,2	125 911,2	181 994,1
Arts, entertainment and recreation (code R)	51 713,6	25 280,3	30 764,5	140 120,0	2 467,5	210 987,2	263 090,3	26 406,7	27 989,1

Source: The diagram and table were compiled by the author, using data from Geostat.

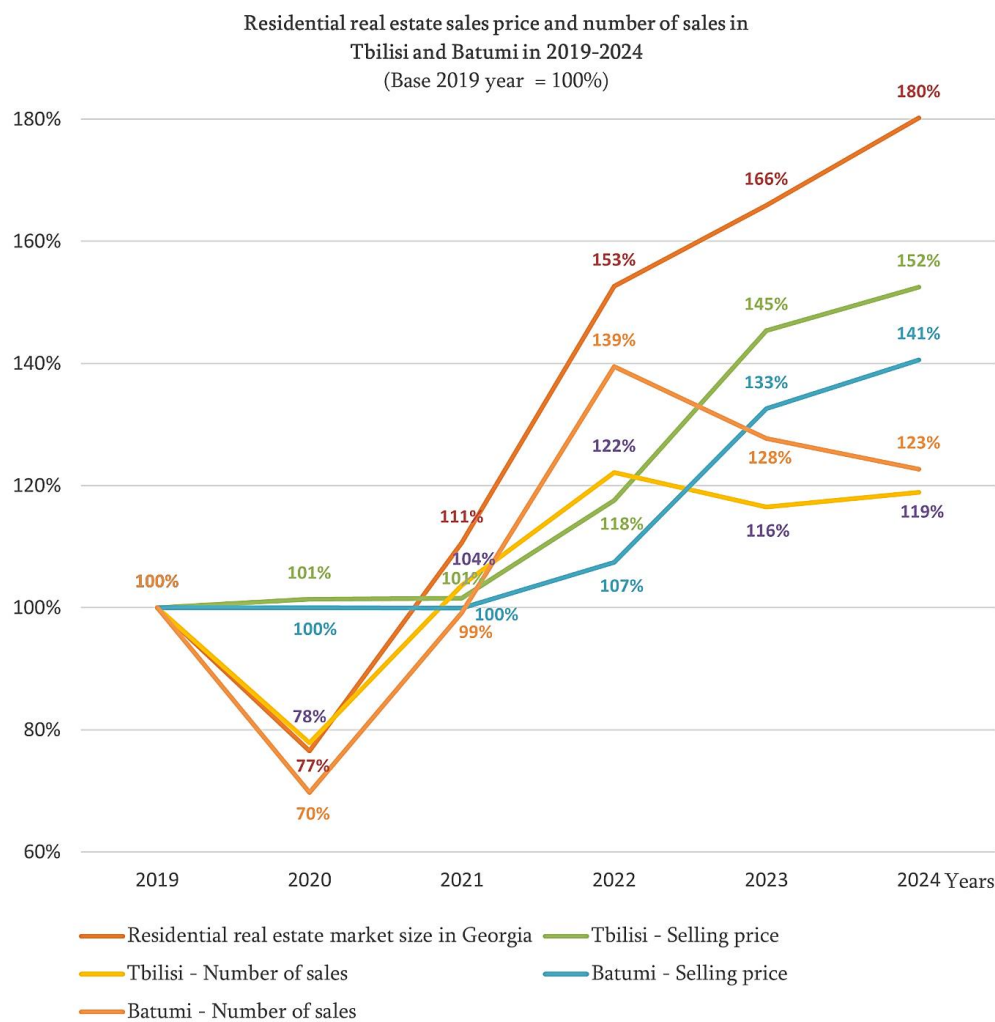
Overall, for the sectors related to tourism, foreign direct investment (FDI) is closely dependent on global and domestic economic factors, while real estate and construction have emerged as two of the most attractive areas for foreign investors — particularly under crisis conditions.

The analysis of Georgia's real estate market reflects both long-term and short-term trends. The study is based on residential property price indices RPPI- Residential Property Price Index (RPPI), the number of transactions (sales), and the dynamics of the real estate rental market. The development of the real estate market in Georgia is closely linked to both domestic credit policy and the dynamics of international investments and tourism. For the base year of the study, 2019, the volume of the residential real estate market in Georgia amounted to 2.4 billion USD, while the weighted selling price of residential real estate per square meter in Tbilisi and Batumi was 802 USD and 848 USD, respectively. By 2020, as a result of the impact of the COVID-19 pandemic, the situation changed significantly, and the volume of the real estate market decreased by 23% compared to 2019, amounting to 1.8 billion USD in absolute terms. The number of residential property sales also declined substantially — by 22% in Tbilisi and 30% in Batumi. An analysis of the dynamics of residential property selling prices indicates that in both Tbilisi and Batumi, prices per square meter remained virtually unchanged in 2020–2021, reflecting stagnation trends in the market during this period. In 2022, activity in Georgia's real estate market experienced a sharp increase, amounting to 3.6 billion USD, which represents a 53% growth compared to 2019. This trend was driven both by strong domestic demand and by intensified migration processes. High growth dynamics were observed nationwide, and particularly in Tbilisi and Batumi. According to statistical data, in 2022 the number of transactions increased sharply compared to the base year of 2019: in Tbilisi — by 22%, reaching 40.8 thousand units, and in Batumi — by 39%, reaching 16.6 thousand units. Regarding the selling price of residential real estate per square meter, there was also an increase compared to 2019: 18% in Tbilisi (943 USD) and 7% in Batumi (911 USD).

These processes were significantly stimulated by tourism, as the increased flow of foreign visitors and investors strengthened demand for both residential and investment real estate, particularly in touristically active regions. In 2023–2024, the volume of the residential real estate market maintained a sharply upward trend compared to 2019. Specifically, in 2023, a 66% increase was recorded, and by 2024, the indicator reached 80%, clearly illustrating the stable expansion of the market. Regarding residential property selling prices in 2023 compared to 2019, a significant upward trend was also maintained. For example, in 2023, the price per square meter in Tbilisi reached 1,166 USD, representing a 45% increase compared to 2019, while in Batumi, the price was 1,124 USD, reflecting a 33% increase compared to 2019. In 2024, there was a 52% increase in Tbilisi, resulting in a price of 1,223 USD, and in Batumi, a 41% increase, with the price reaching 1,192 USD. Accordingly, it is confirmed that residential real estate prices remain stable, demand is characterized by high steadiness, and no significant fluctuations are observed in market activity. This trend indicates the long-term attractiveness of the sector, which not only strengthens the interest of local buyers

but also stimulates foreign investment. Regarding the number of sales in the residential real estate market in 2023–2024, a different pattern is observed: in 2023, compared to 2022, there was a 6% decrease in Tbilisi and an 11% decrease in Batumi. In 2024, compared to the previous year, there was a 3% increase in Tbilisi, whereas in Batumi, the decline continued at 5% (see Diagram 3).

Diagram 3

	Years	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Residential real estate market size in Georgia	Million USD	2 386	1 826	2 638	3 642	3 958	4 300
	%	100%	77%	111%	153%	166%	180%
Tbilisi - Selling price	USD / Sq.m.	802	813	814	943	1 166	1 223
	%	100%	101%	101%	118%	145%	152%
Tbilisi - Number of sales	Thousand units	33,4	26,0	34,6	40,8	38,9	39,7
	%	100%	78%	104%	122%	116%	119%
Batumi - Selling price	USD / Sq.m.	848	848	847	911	1 124	1 192
	%	100%	100%	100%	107%	133%	141%
Batumi - Number of sales	Thousand units	11,9	8,3	11,8	16,6	15,2	14,6
	%	100%	70%	99%	139%	128%	123%

Source: The diagram and table were compiled by the author, using data from Geostat, the National Bank of Georgia and TBC Capital.

In Georgia, the Residential Property Price Index (RPPI) increased by approximately 48% by 2024 compared to the base level of 2020 (Geostst, Residential Property Price Index, 2020-2024), indicating a sharp rise

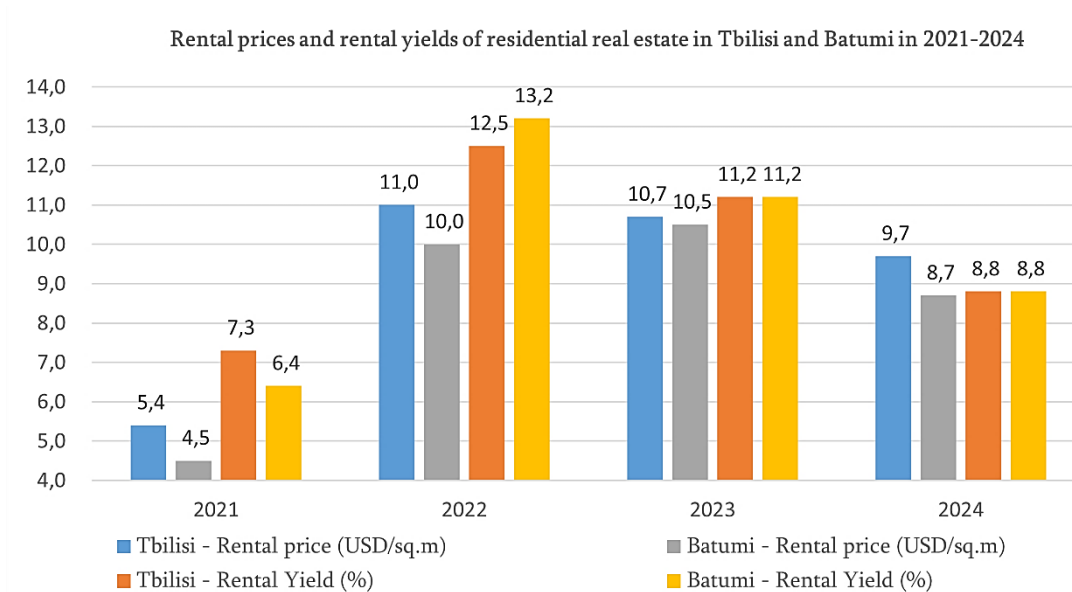
in market prices. This trend, on one hand, reflects the intensity of developer activity, the inflow of foreign capital, and the growing influence of tourism demand, while, on the other hand, it can be assessed as a high indicator of investment yield. At the same time, such price dynamics may generate overheating risks, which require particular attention from both regulatory authorities and market participants in order to maintain the sustainability of the investment environment and long-term stability.

The volume of the residential real estate market actively increased from 2021 and in 2024 reached a historical maximum — 4.3 billion USD. From a market structural perspective, Tbilisi's advantage is evident, covering approximately 72% of the total volume, while Batumi's share constitutes 20%, and only 8% comes from the rest of Georgia (Tbccapital, 2025). This distribution once again emphasizes the strategic significance of the capital and the Black Sea coastal resort for both foreign and domestic investors.

According to the data of the National Bank of Georgia, in the post-pandemic period, the increase in demand in the real estate market was determined by several factors. One significant contribution came from mortgage support programs and eased monetary policy, which improved the conditions of loans issued in GEL. Migration processes additionally contributed to the growth of demand, which was accompanied by an increase in the prices of residential spaces. The price increase was also determined by the growth of construction costs, which in turn was caused by the rise in the prices of construction and repair materials, as well as the increase in wages in the construction sector (NBG, Financial Stability Bulletin, 2025).

In parallel with these processes, the growth of foreign investment in the tourism sector and the increase in the flow of international travelers significantly raised the demand for both hotel-tourism infrastructure and residential real estate, thereby further intensifying the price growth dynamics and highlighting the close connection between tourism and the real estate market. Alongside the growth of tourism, residential property prices and the activity of the rental segment increase. For example, in Batumi and Tbilisi during tourist seasons, short-term rentals (Airbnb, Booking) are often more profitable than long-term leases, which reinforces the prices in the residential property market.

It is noteworthy that, especially in coastal regions, apartment purchases have become popular not only among local but also foreign investors, often of a speculative nature. This increases demand and prices, particularly in the new construction segment, causing the real estate market to overreact to tourism activity. For example, in 2021, in both Tbilisi and Batumi, rental prices for residential real estate were relatively low (Tbilisi – 5.4 USD/m², Batumi – 4.5 USD/m²), while rental yields were at moderate level, in Tbilisi – 7.3%, Batumi – 6.4%. However, in 2022, a clear sharp growth trend emerged: in both cities, the price per square meter for rental properties doubled (Tbilisi – 11 USD/m², Batumi – 10 USD/m²), while rental yields reached historical maximums (Tbilisi – 12.5%, Batumi – 13.2%). This dynamic can be explained by the post-pandemic strengthening of demand, increased construction costs, and the influence of migration processes, which significantly raised demand for residential spaces. In 2023, the market entered a relatively stabilization phase: prices and yield in both cities were almost balanced, although growth rates slowed. This indicates that following rapid expansion, the market moved into a correction stage, where demand and supply were relatively balanced. In 2024, a downward trend became evident — prices and yields indicators decreased and stabilized at nearly identical levels in both cities (rental yield – 8.8%), while rental prices were 9.7 USD/m² in Tbilisi and 8.7 USD/m² in Batumi (see Diagram 4).

Source: The diagram was compiled by the author, using data from the National Bank of Georgia, TBC Capital and Galt & Taggart.

Such a result can be interpreted as market normalization, where, following the peak of previous years, the real estate sector has moved to a new stage of sustainability and sequential development. The current trend of declining rental prices does not pose a threat to financial stability, as this process is occurring gradually. After a sharp increase driven by one-off factors, the trend of rental price reduction is a predictable and natural phenomenon. The level of rent represents a significant indicator of the attractiveness of real estate as an investment asset. Accordingly, if the trend of declining rents persists over a long period, it may negatively affect the investment appeal of real estate and, in turn, the dynamics of foreign direct investment.

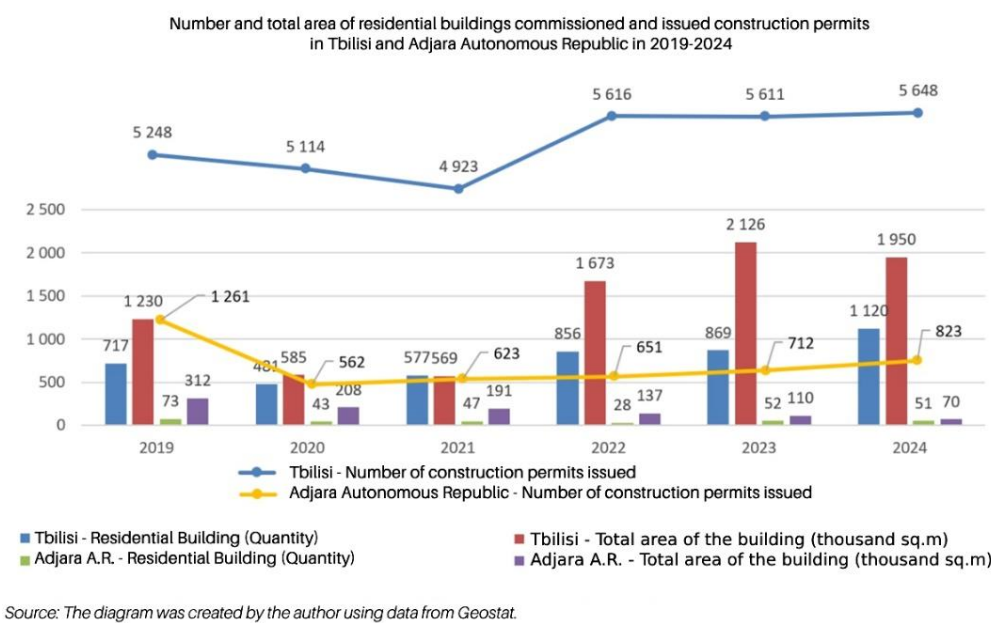
The data under consideration confirms that during 2021–2022, the residential real estate markets in Tbilisi and Batumi experienced dynamic growth, followed by stabilization in 2023 and a moderate declining trend in 2024. These changes highlight the cyclical nature of the market and its close connection to both economic and social factors.

When assessing the development process of the real estate market, it is necessary to consider the dynamics of issued construction permits, as well as both the number and the area of completed projects. The 2019–2024 dynamics clearly illustrate the cyclical changes in the construction sector and its close connection to both economic and investment factors. During the period under review, the number of constructions permits issued in Tbilisi remained relatively stable, with minor fluctuations. In 2020, compared to 2019, the number of permits decreased by 3%, followed by a further decline in 2021; however, from 2022 onwards, an upward trend was observed, and by 2024, the figure exceeded the 2019 level by 8%. Regarding the Autonomous Republic of Adjara, the number of issued permits decreased by 55% in 2020 compared to 2019, followed by slow growth. By 2024, the number of permits still lagged behind the 2019 level by 35%.

The analysis of commissioned projects indicates the successful completion of construction works. In Tbilisi, the number of residential buildings commissioned in 2020 decreased by 33% compared to 2019, followed by a continuous and growing trend from 2021 onwards. By 2024, the number of commissioned buildings exceeded the 2019 level by 56%, while the total area increased by 59%. This demonstrates that despite the pandemic-induced fluctuations, the construction sector in Tbilisi was able to recover rapidly and achieve growth. In the Autonomous Republic of Adjara, a slight increase in the number of commissioned

projects is observed in 2020 following a sharp decline, although the dynamics are not as pronounced as in Tbilisi. Regarding the area of commissioned projects in Adjara, a reversed trend is evident, specifically a consistent annual decline, with a 78% decrease in 2024 compared to 2019 (see Diagram 5).

Diagram 5

Overall, the presented data indicate that the real estate market dynamics in the Autonomous Republic of Adjara have been characterized by a downward intensity since 2022. From this period onward, the declining trend in the area indicators points to certain structural constraints. This trend may reflect the gradually decreasing pace of investment activity in the region, or more specifically, a shortage of land resources for development projects in Batumi, which becomes a significant obstacle to the sustainable development of the market. Furthermore, such changes can be interpreted as a sign of market maturation, where the growth rate slows down, but the qualitative aspect of investments becomes more important. This situation is particularly relevant for Adjara, where the development of tourism and the real estate sector are closely interconnected, and any dynamics directly affect both regional economic growth and the assessment of the investment attractiveness of real estate.

Thus, the dynamics of the construction sector demonstrate that foreign direct investments not only enhance the intensity of construction activity but also significantly determine the sustainability of the real estate market and its long-term development prospects, particularly in regions where the tourism sector serves as a primary driver of economic growth.

Results and Interpretation of Correlation Analysis

Based on the presented data, a correlation analysis was carried out using Pearson’s correlation coefficient (r), the purpose of which was to identify the strength and direction of the linear relationship between various economic indicators. The given coefficient (r) ranges from −1 to +1, where: r = +1 indicates a perfect positive correlation; r = −1 indicates a perfect negative correlation; and r = 0 indicates the absence of a relationship.

The results of the study revealed that there exists a close interrelationship between the development of tourism and foreign direct investment (FDI) in Georgia, which generates synergistic effects within the economic system.

First and foremost, the **moderate positive correlation** ($r = 0.67$) identified between revenues from international travel and foreign direct investment (FDI) indicates that the strengthening of investor interest in Georgia is largely driven by the growth of tourist flows and revenues. This result underscores the strategic importance of tourism in shaping investment attractiveness, as the increase in revenues creates prospects both for market expansion and for the profitability of investments.

On the other hand, the analysis of foreign direct investment (FDI) in tourism-related sectors is of particular importance. For instance, a **very strong positive correlation** ($r = 0.80$) was identified between the number of international visitors and accommodation and food service activities (code I). This indicates that the growth of tourist flows directly stimulates the attraction of foreign capital into this sector. Furthermore, **the moderate positive correlation** ($r = 0.62$) between accommodation and food service activities (code I) and revenues from international travel confirms that investors are interested not only in quantitative indicators but also in profitability metrics. In the case of the real estate market, **the very strong positive correlation** between revenues from international travel and residential property sales, both in Tbilisi and Batumi (Tbilisi $r = 0.84$; Batumi $r = 0.84$), confirms that tourism growth serves as a direct stimulus for the activation of the residential market. It is also noteworthy that **the moderate positive correlation** between residential property sales and FDI in real estate (Tbilisi $r = 0.65$; Batumi $r = 0.72$) demonstrates that investments in real estate largely reflect the influence of tourism.

The very high correlation observed in the rental segment between rental prices and profitability (Tbilisi $r = 0.88$; Batumi $r = 0.89$) indicates that the market's profitability is strongly dependent on rental dynamics. These findings position real estate as a stable investment asset whose returns are directly linked to the growth of tourist demand.

Particularly noteworthy is **the very strong positive relationship** between rental profitability and FDI in real estate activities (code L) (Tbilisi $r = 0.80$; Batumi $r = 0.84$). These data confirm that the profitability of the rental market can be regarded as a kind of "barometer" of foreign investment, as its growth practically occurs in parallel with the inflow of foreign capital.

The results obtained at the interpretative level demonstrate that tourism in Georgia is not only a significant source of economic growth but also a key driving force behind investments and the real estate market. The identified correlations confirm that the growth of tourist flows and revenues creates a favorable investment environment, while the real estate market serves both as a recipient and an amplifier of this process.

Bilateral Interrelationship

The data discussed above demonstrate that the interrelationship among foreign direct investment (FDI), tourism, and the real estate market is bilateral:

Factor	Influence
FDI → Tourism	Grows of tourism infrastructure, improvement of services
Tourism → Real Estate	Price increase, rental market activation
Real Estate → FDI	Attracting investments in residential and commercial spaces

The analysis shows that the expansion of tourism increases the investment attractiveness of the real estate market, while the dynamics of the real estate sector, in turn, influence tourism potential (for instance, through the availability of accommodation, as well as the location and number of services).

Risks and Structural Instability

Despite the aforementioned positive trends, several risks should be noted:

- **Market overheating** — the rapid increase in real estate prices may lead to unstable demand;
- **Low diversification** — investment concentration limited mainly to residential and hotel segments;
- **Dependence on tourism seasonality** — creating financial fluctuations, particularly in the rental market.

Opportunities and Risks

Opportunities	Risks
The very strong correlation ($r=0.80$) between the number of international visitors and FDI in accommodation and food service activities increases the investment attractiveness of the tourism-related sector.	In the event of a decline in tourism revenues, FDI inflows may significantly decrease in tourism-related sectors.
The very strong correlation ($r=0.84$) between real estate sales and revenues from international travel provides a basis for forecasting market growth.	Excessive dependence on tourism creates systemic vulnerability during external shocks.
The high correlation between rental prices and profitability (Tbilisi $r=0.88$; Batumi $r=0.89$) drives the investment attractiveness of real estate.	A prolonged decline in rental prices may negatively affect the investment value of real estate.
The very strong positive correlation between rental profitability and FDI in real estate activities (code L) (Tbilisi $r=0.80$; Batumi $r=0.84$) determines the inflow of foreign capital.	A decline in rental yield will reduce the investment attractiveness of real estate, which will be reflected in the inflow of foreign capital.
Tourism growth promotes the development of supporting sectors (construction, services, infrastructure).	An increase in construction material costs and wages may reduce the profitability of development projects.
The increased interest of international investors creates an opportunity for market diversification.	Global crises, pandemics, or geopolitical risks limit the ability to attract investments.

Conclusions. The present study analyzed the impact of Foreign Direct Investment (FDI) on the development of tourism and the real estate market in Georgia based on data from 2016–2024. The results obtained demonstrate that the development of these sectors is closely interrelated and generates a mutually reinforcing dynamic.

The main findings of the study confirm that Foreign Direct Investment (FDI) significantly drives the development of tourism infrastructure. It was observed that investments in Georgia's tourism sector facilitated the entry of international brands, improved service quality, and created new jobs, while their role in the construction of hotels and commercial tourist facilities proved particularly significant.

Tourism growth also had a noticeable impact on the real estate market. Observations showed that the Residential Property Price Index (RPPI) increased by approximately 48% during 2020–2024, reflecting the market's strong response to the intensification of tourist activity.

Foreign Direct Investment (FDI), tourism, and the real estate market form an interdependent system. A significant share of FDI is directed toward the real estate sector (in 2024 — USD 182 million, accounting for 12% of the total volume and ranking as the third-largest among economic sectors). The obtained data indicate that the dynamics of tourism increase the investment attractiveness of the real estate market, which, in turn, drives the expansion of foreign investor interest. At the same time, the study's results reveal certain structural risks. Notably, these include signs of market overheating — sharp increases in price dynamics and seasonal fluctuations — as well as the high concentration of investments in Tbilisi and Batumi. These circumstances necessitate the development of effective policies to ensure the sector's sustainable development and long-term stability.

Thus, the obtained findings clearly illustrate the systemic interdependence of FDI, tourism, and the real estate market, which serves not only as a key to economic dynamics but also as an instrument for the country's long-term development. Foreign direct investment constitutes a significant foundation for the development of tourism and real estate in Georgia, and its strategic management is essential to ensure diversified, sustainable, and regionally balanced economic growth.

Policy Development Recommendations

The research highlighted several significant trends that require targeted and strategic responses at the level of tourism policy. The recommendations are divided into three main directions: management and stimulation of foreign direct investment, regulation of the real estate market, and sustainable development of tourism.

Management and Stimulation of Foreign Direct Investment:

- **Sectoral Diversification** — The state should purposefully encourage FDI not only in the construction of hotels and residential complexes but also in less developed yet promising sectors: eco-tourism, agritourism, cultural heritage, and wellness/therapeutic tourism.
- **Regional Balance** — Promote investments in regions where tourism is less developed (e.g., Racha, Lechkumi, Tusheti, mountainous Adjara), which will support economic decentralization and reduce social inequality.
- **Transparency of Investment Policy** — It is essential to implement a unified investment platform that ensures transparency of information, risk assessment, and facilitates conditions for investors.

Regulation of the Real Estate Market:

- **Strengthening Market Monitoring Mechanisms** — Regular analysis and public access to the Residential Property Price Index (RPPI) should become one of the functions of state institutions to prevent the formation of price bubbles.
- **Regulation of the Rental Sector** — It is necessary to register and monitor the short-term rental sector to ensure that the local market does not become exclusively oriented toward tourist services and that long-term residential availability for locals is not reduced.
- **Strengthening the Legal Framework** — The legal protection of investors' activities should be based on European practices, which will increase their confidence and create a stable environment.

Sustainable Tourism Development:

- **Balancing the Tourist Season** — Strategies should be developed to balance tourism seasonality; For example, creating special programs during the off-season to support cultural, gastronomic, and wellness tourism.
- **Promoting Local Participation** — Support for tourism services based on small and medium-sized enterprises, which will increase inclusivity and have a direct impact on local economies.
- **Coordination of Tourism and Urban Development** — Infrastructure projects must be coordinated with tourism development strategies to prevent environmental overload or urban degradation (e.g., the cases of Batumi and Gudauri).

References:

- Bregadze, G. (2023, July). Retrieved from Globalization and Business, Vol. 8 No. 15 (2023): <https://doi.org/10.35945/gb.2023.15.007>
- Galt&Taggart. (2024, February 7). *Tbilisi Residential Real Estate – 2024 Overview*. Retrieved from Report: <https://galtandtaggart.com/files/galt/c3501bf3-7c02-4bed-bdba-395bb11be792.pdf>
- Galt&Taggart. (2025, February 28). *Batumi Residential Real Estate – 2024 Overview*. Retrieved from Report, <https://galtandtaggart.com/report/batumi-residential-real-estate-2024-full-year-overview/>: <https://galtandtaggart.com/files/galt/ece6d3f4-07e0-410f-a480-e12f8bcc8dcf.pdf>
- Georgia, G. o. (2023). https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680. Retrieved from https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680
- Geostst. (2020-2024). *Residential Property Price Index*. Retrieved from National Statistics Office of Georgia: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/698/residential-property-price-index>
- Geostst. (2024, August 26). *Information on Hotels and Hotel Type Enterprises*. Retrieved from National Statistics Office of Georgia: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/394/information-on-hotels-and-hotel-type-enterprises-annual>
- Geostst. (2025). *Foreign Direct Investments*. Retrieved from National Statistics Office of Georgia: <https://www.geostat.ge/en/modules/categories/191/foreign-direct-investments>
- Geostst. (2025). *Statistical classification of economic activities, NACE Rev. 2*. Retrieved from National Statistics Office of Georgia: https://www.geostat.ge/media/20893/1-NACE_rev.2.pdf
- GNTA. (2025). *Researches*. Retrieved from Georgian National Tourism Administration: <https://gnta.ge/%E1%83%99%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>
- GNTA, R. (2025). *GEORGIAN TOURISM IN FIGURES 2024*. Retrieved from Georgian National Tourism Administration: <https://gnta.ge/en/research/annual-report>
- GOV.GE. (2023). *Government of Georgia*. Retrieved from Vision 2030 - Georgia's Development Strategy: https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680
- Josip Mikulić, M. V. (2021, Sep). *The effect of tourism activity on housing affordability*. Retrieved from Annals of Tourism Research, Volume 90, September 2021, 103264: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103264>
- Khelashvili, I. (2022, June). *Investment Opportunities in Tourist Accommodation Facilities: A Case Study for Batumi*. Retrieved from Economics and Business, 14(2). Referential and Reviewed International Scientific-Analytical Journal of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University: <https://doi.org/10.56079/20222/9>
- Martins, S. C. (2023, Apr 28). *Tourism activity affects house price dynamics? Evidence for countries dependent on tourism*. Retrieved from Current Issues in Tourism, 27:9, 1362-1380, DOI: 10.1080/13683500.2023.2204398: <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2204398>

- Meivitanli, B. (Vol -5, Issue-9, Sept-2018). Foreign Direct Investment in Tourism and Economic Growth: Panel Data of OECD Countries. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science (IJAERS)*, 287-295.
- Mustafa Şit, H. K. (2018, July 4). *The relationship between foreign housing investments and tourism in turkey: causality analysis*. Retrieved from Erciyes University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences. Year 2018, Issue: 51, 115 - 126, 04.07.2018: <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.286430>
- NBG. (2025, May). *Financial Stability Bulletin*. Retrieved from National Bank of Georgia, <https://nbg.gov.ge/en/page/financial-stability-bulletin>:
https://nbg.gov.ge/fm/ფინანსური_სტაბილურობა/ბიულეტენი/bulletin-combined-eng-final.pdf?v=bm8qq
- NBG. (2025). *Financial Stability Report*. Retrieved from National Bank of Georgia: <https://nbg.gov.ge/en/publications/financial-stability-reports>
- Sasidaran Gopalan, U. K. (2023, Dec 19). *Do greenfield FDI inflows promote international tourism?* Retrieved from Current Issues in Tourism, 27:24, 4561-4578, DOI: 10.1080/13683500.2023.2294486: <https://doi.org/10.1080/13683500.2023.2294486>
- Sikharulidze D., C. V. (2018). *Foreign Direct Investment: Theory and Georgian Experience*. Tbilisi: Universal.
- Susana Cróa, A. M. (January 2020). Foreign Direct Investment in the tourism sector: The case of France. *Tourism Management Perspectives*.
- Tbccapital. (2025, March 11). *Batumi Residential Real Estate Review*. Retrieved from All publications, <https://tbccapital.ge/en/publications/all-publications/singleview/30006716-batumis-satskhovrebeli-udzravi-konebis-mimokhilva>: <https://tbccapital.ge/static/file/202503114938-tbc-capital-batumi-rre.pdf>
- UNWTO. (2023, January). *World Tourism Barometer (PPT version)*. Retrieved from UNWTO Tourism Market Intelligence and Competitiveness Departmen: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2023-01/Barom_PPT_Jan_2023.pdf?VersionId=jx48hooQQA7HszZifm3l9.iUs6unul16
- Vision 2030 - Georgia's Development Strategy*. (2023). Retrieved from Government of Georgia: https://www.gov.ge/index.php?lang_id=-&sec_id=428&info_id=85680
- Иванова Ю.О., Г. В. (2022). Влияние туризма на национальную экономику и методы его оценки: обзор литературы. *Финансы и управление*, 58-73.

ბათუმის გვირგვინი მოსახლეობის დამოკიდებულება ქალაქში მცხოვრები და გოლო პერიოდში მიგრირებული სხვა ეთნიკური ჯგუფებისადმი (სოციოლოგიური გამოკითხვის მიხედვით)

ნუგზარ ჩხაიძე

ფილოსოფიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის

ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი

ელ-ფოსტა: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2795-791X>

აბსტრაქტი: საკვლევი თემის აქტუალობა განპირობებულია იმ გარემოებით, რომ ბოლო პერიოდში, ქ. ბათუმში, შეიმჩნევა უცხოელების რაოდენობის მკვეთრი ზრდა. ასევე, ადგილი აქვს ადგილობრივი არაქართული წარმოშობის მოსახლეობის პოლიტიკურ გააქტიურებას. გამომდინარე აქედან, საკმაო ინტერესს წარმოადგენს ქ. ბათუმის ქართული მოსახლეობის დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი. ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს, ქ. ბათუმის ქართველი ეროვნების წარმომადგენელთა სოციოლოგიური გამოკითხვის მეშვეობით იმ საკითხების გამოკვეთა, რომელიც უკავშირდება არაქართველების (მათ შორის, ძირითადად, უცხოელების) ქალაქში ცხოვრების ამა თუ იმ სოციალურ-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ასპექტებს.

კვლევის სანდოობის ხარისხს მნიშვნელოვნად ზრდის ის ფაქტი, რომ ბათუმი გამოირჩევა მრავალეთნიკური შემადგენლობით. ამ გარემოებიდან გამომდინარე ცხადია, რომ ბათუმელი ქართველები, ამა თუ იმ სიხშირით, ყოველთვის კონტაქტობდნენ სხვა ერების წარმომადგენლებთან, რაც განაპირობებს მათი პასუხების სანდოობის მაღალ დონეს.

რაც შეეხება უშუალოდ სოციოლოგიური კვლევის თემატიკას, ის შემდეგნაირია: ქ. ბათუმში ცხოვრების ხანგრძლივობა; ქართველების ბათუმში მცხოვრებ არაქართველებისადმი დამოკიდებულება ზოგადად; არაქართული წარმოშობის ნათესავის ან მეგობრის ყოლა; რაიმე სახის ფაქტის არსებობა იმის თაობაზე, რომ ადგილი აქვს არაქართველების რაიმე მხრივ შევიწროებას სახელმწიფოს, ადამიანთა გარკვეული ჯგუფების ან ცალკეული პიროვნებების მხრიდან; დამოკიდებულება ქ. ბათუმში არსებული უცხოური ბიზნესისადმი; უცხოური ბიზნესის როლი ქ. ბათუმის მკვიდრი მოსახლეობის დასაქმების საქმეში; დამოკიდებულება ქ. ბათუმში სამუშაოდ ჩამოსული უცხოელებისადმი; თვალსაზრისი ბათუმში დამკვიდრებულ უცხოელების და ადგილობრივი არაქართველების საქართველოში შემდგომი ცხოვრების პერსპექტივებზე; არალეგალური მიგრაციის პრობლემები; უცხოელებისთვის საქართველოს მოქალაქეობის და ბინადრობის უფლების მიცემის საკითხი; უცხოეთიდან ქვეყანაში ქართული ეროვნების პირთათვის საქართველოს მოქალაქეობის მიცემის სიძნელებები; არაბული კომპანიის („იგლ ჰილსი“) შემოსვლის მიზანშეწონილობა.

ზოგადად კი, შეიძლება ითქვას, რომ საკვლევი თემის ძირითადი მიზანია, სოციოლოგიური კვლევის მეშვეობით იმ ძირითადი პრობლემების გამოკვეთა, რომლებიც არსებობენ ბათუმში მცხოვრებ უცხოელებთან მიმართებაში. თემის აქტუალობა კი განპირობებულია ბოლო პერიოდში ქალაქში უცხოელების გაზრდილი ნაკადის მოზღვავებით და ბათუმის ქართული მოსახლეობის დამოკიდებულებით ამ მწვავე პრობლემისადმი.

საკვანძო სიტყვები: ინვესტიცია, უცხოელი, ეთნოსი, მიგრაცია, დასაქმება.

შესავალი: ტერმინი „ეთნოსი“ ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა და რამდენადაც შეესატყვისება ქართულ „ერს“ ან ნაციას. "ბერძნული *ethnos*-იდან: ხალხი ნაცია, კლასი, კასტა, ტომი; – ერთად ცხოვრებას შეჩვეული ხალხის რაოდენობა; სოციალური მეცნიერებების თანამედროვე შემადგენელი" (Harper, n.d.).

ეთნოსის ძირითად მდგენელებად შეიძლება მოაზრებული იქნას საერთო ისტორიული წარსული და კულტურა. ეთნოსი შეიძლება განვიხილოთ, ასევე, ისეთ მძლავრ ფაქტორად, რომელიც მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ამა თუ იმ ეთნიკური ჯგუფის თვითმყოფადობას (იდენტობას). მკვიდრ ჯგუფებს შორის დამოკიდებულება არის მრავალი მეცნიერების ყურადღების ობიექტი (ეთნოლოგია, ისტორია, ფსიქოლოგია, პოლიტოლოგია და ა.შ.). ეთნოსებს სწავლობს, ასევე, სოციოლოგიაც (არის სპეციალური საგანი ეთნოსოციოლოგია) (ეთნოსები საქართველოში, 2008).

სოციოლოგიის მიერ ეთნოსების შესწავლის სპეციფიკა მდგომარეობს იმაში, რომ მისი შინაარსი განსაზღვრულია ამა თუ იმ ერის წარმომადგენლებთან უშუალო კონტაქტით, რაც ხორციელდება რესპოდენტების სოციოლოგიური გამოკითხვის მეშვეობით. ასეთი გზით მოპოვებული ინფორმაცია მეტად დამაჯერებელია, რაც ეთნოსების კვლევის საქმეში სოციოლოგიის განსაკუთრებულ როლზე მიანიშნებს. ჩვენი კვლევაც მიმართულია იქეთკენ, რომ ქ. ბათუმის ქართული მოსახლეობის სოციოლოგიური გამოკითხვით, რომლის მთავარი ამოცანაა ქ. ბათუმის ავტოქთონი მოსახლეობის ქალაქში მცხოვრებ არაქართველებისადმი დამოკიდებულების სოციოლოგიური შესწავლით, გარკვეული წვლილი შევიტანოთ ამ, საკმაოდ რთულ, საკითხში გასარკვევად.

რესპოდენტთა პასუხების საფუძველზე ჩვენ ვიგებთ, თუ რა განწყობები დომინირებს ქ. ბათუმის ქართულ მოსახლეობაში არაქართველებთან მიმართებაში. სოციოლოგიური კვლევით, ასევე, გამოიკვეთა ის მოთხოვნები, რომელთა შესრულებასაც ითხოვენ ქართველი რესპოდენტები ხელისუფლებისგან. სხვა ეთნოსებთან დამოკიდებულების საკითხში, მათ, ძირითადად, უნდათ, რომ სახელმწიფომ უფრო მკაცრი პოლიტიკა გაატაროს ქვეყნიდან არალეგალური მიგრანტების (ძირითადად აზიის და აფრიკის ქვეყნებიდან) გაძევების საქმეში.

ჩვენი აზრით, ამ კუთხით სახელმწიფოს მხრიდან მეტი ქმედითი ნაბიჯია გადასადგმელი. მაგ., რესპოდენტთა ნაწილი მიუთითებს იმ საშიშროებაზე, რაც შეიძლება მოყვეს განვითარებადი ქვეყნებიდან ადამიანთა უკონტროლო მიგრაციას და მიუთითებენ ევროპაში იმ მრავალრიცხოვან ტერორისტულ აქტებზე, რომლებსაც, ძირითადად, ახორციელებენ მიგრანტები აზიის და აფრიკის ქვეყნებიდან. ნაშრომთან დაკავშირებით ხაზი უნდა გაესვას ერთ საინტერესო გარემოებასაც – სოციოლოგიური კვლევა ჩატარდა ქ. ბათუმში, რომელიც გამოირჩევა მოსახლეობის შემადგენლობის პოლიეთნიკურობით. გამომდინარე აქედან, ბათუმელები უფრო კარგად ერკვევიან ერთაშორის ურთიერთობებში, ვიდრე ისინი, ვინც მონოეთნიკურ გარემოში ცხოვრობენ. ეს ფაქტორი იძლევა საშუალებას, უფრო სიღრმისეულად დავინახოთ ის პრობლემები, რომლებიც არსებობენ ერთაშორის ურთიერთობებში.

მეთოდები: საკვლევი თემიდან გამომდინარე, ჩვენი ემპირიული სოციოლოგიური კვლევის სამიზნე ჯგუფად შერჩეული იქნა ბათუმში (ძირითადად, მის ძველ უბნებში) დროის სხვადასხვა ხანგრძლივობით მცხოვრები ქართველი ეროვნების პირები, მიუხედავად საგანმანათლებლო ცენზისა და სხვა ფაქტორებისა (რესპოდენტების შერჩევისას ყურადღება ექცეოდა მხოლოდ აღნიშნული თემატიკით მათ დაინტერესებას).

საკითხის შესწავლის მიზნით, ჩატარდა რაოდენობრივი კვლევა ანკეტური მეთოდის გამოყენებით. გამოსაკითხი პირები შეირჩა რესპოდენტთა შემთხვევითი შერჩევის პრინციპით.

ანკეტაში დასმულ დახურულ კითხვებზე პასუხის გაცემასთან ერთად, ნახევრად ღია კითხვების მეშვეობით, რესპოდენტებს შეეძლოთ დამატებითი ინფორმაცია მოეწოდებინათ რომელიმე საკითხის ირგვლივ ჩანაწერის სახით.

სოციოლოგიური გამოკითხვა ჩატარდა რესპოდენტების მიერ ანკეტების შევსების გზით. სულ გამოკითხული იქნა ორივე სქესის 200 რესპოდენტი.

ჩატარებული სოციოლოგიური კვლევის მასალის მოპოვების ძირითადი წყაროები იყო – რესპოდენტთა ანკეტური გამოკითხვის შედეგები და საკვლევ თემასთან დაკავშირებული სხვადასხვა სახის პუბლიკაცია.

აქვე ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ფართომასშტაბიანი კვლევისთვის საჭირო რესურსების სიმცირის გამო, კვლევა ლოკალური ხასიათის იყო, ამიტომ მისი შედეგების ექტრაპოლირება მთელ ქვეყანაზე არ განივრცობა.

მსჯელობა: რაც შეეხება რესპოდენტებისთვის სოციოლოგიურ ანკეტაში დასმულ შეკითხვებს, რომლის საფუძველზეც ჩატარდა კვლევა, ის შემდეგი სახისაა: შეკითხვაზე – „ხართ თუ არა ძირძველი ბათუმელი?“ – გამოკითხულთა 41,1% უპასუხა, რომ დაიბადა და ცხოვრობს ბათუმში; 51,7% ბათუმში არ დაბადებულა, მაგრამ დიდი ხანია აქ ცხოვრობს; 7,2% კი სულ ახლახან გახდა ბათუმელი. შეკითხვაზე – „ბათუმი მრავალეროვნული ქალაქია, ბევრი არაქართველი დაიბადა და ცხოვრობს აქ, როგორია მათდამი თქვენი დამოკიდებულება?“ – გამოკითხულთა 71,8% უპასუხა, რომ ყველა ერისადმი ერთნაირად დადებითი დამოკიდებულება აქვს; 4,6% უპირატესობას ანიჭებს სლავებს (რუსები, უკრაინელები და ბელორუსები); 3,4 % – ევროპელებს; 4,5% – კავკასიელებს. არ მიესალმება ბათუმში არცერთი სხვა ერის წარმომადგენლის ცხოვრებას 7,0%; გამოკითხულთა 8,7% კი უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა.

ამ ნახევრად ღია კითხვაზე დამატებით, წერილობით, შემდეგი სახის თვალსაზრისები ფიქსირდება (ტექსტი ახლაც და შემდგომშიც უცვლელად გადმოიცემა): „უცხოელთა რაოდენობა არ უნდა გასცილდეს რაღაც ზღვარს, არ უნდა შეიცვალოს დემოგრაფიული ბალანსი, არ უნდა შეიქმნას პრობლემა ეროვნული უსაფრთხოების თვალსაზრისით“. „წინააღმდეგი ვარ ბათუმში არაქართველთა შემოდინების და საცხოვრებლად დარჩენის. სტუმრად მოსვლას არავინ გიკრძალავთ, მიბრძანდით, მაგრამ ჩვენთან მუდმივად საცხოვრებლად – არავითარ შემთხვევაში“; „ქალაქის მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა ქართველი უნდა იყოს“; „ევროპელებს შეუძლიათ იცხოვრონ ბათუმში, აზიელებს არა“.

შეკითხვაზე, „გყავთ თუ არა არაქართველი ნათესავი, ახლობელი ან მეგობარი?“ – რესპოდენტთა 74,5% უპასუხა, რომ არავინ ყავს; 20,3% – ყავს არაქართველების მცირერიცხოვანი სანათესაო-სამეგობრო წრე, ხოლო 5,2% ყავს არაქართველების საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სანათესაო-სამეგობრო წრე.

კითხვაზე – „განიცდიან თუ არა ბათუმში მცხოვრები არაქართველები რაიმე მხრივ შევიწროებას სახელმწიფოს ან გარკვეული ჯგუფების მხრიდან?“ – რესპოდენტებმა ასე უპასუხეს: რესპოდენტების 92,4% შეხედულებით, ბათუმში მცხოვრები არაქართველები არავითარ შევიწროებას არავისგან არ განიცდიან; 0,5% ფიქრობს, რომ ზოგჯერ განიცდიან; 0,2% მიიჩნევს, რომ ბათუმელი არაქართველები ხშირად არიან ძალადობის მსხვერპლი; გამოკითხულთა 7,9% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. ამ კითხვასთან დაკავშირებით, რესპოდენტების მხრიდან ფიქსირდება შემდეგი სახის ტექსტობრივი თვალსაზრისები – „შევიწროვება კი არა, რუსები, უკრაინელები და თურქები თავს ისე გრძნობენ, თითქოს თავიანთ ქვეყნებში იყვნენ“; „პირიქით, არაქართველები ზედმეტი თავხედობით გამოირჩევიან“; „ზოგიერთი არაქართველი, რომელიც ბათუმში ცხოვრობს, გაქანებული შოვინისტია და შვილებს „ველიკოდერჟავულ დერჟიმორდებად“ ზრდის“; „არაქართველები ბათუმში თავს არხეინად გრძნობენ. მათ ხელისუფლება ყველანაირად ხელს უწყობს, მაგ., მათთვის

გახსნილია რუსული და უკრაინული სკოლები, აქვთ საკუთარი ბაგა-ბაღები, არავინ ხელს არ უშლის ბიზნეს-საქმიანობაში და ა.შ. ისინი ადგილობრივი ხელისუფლების მხრიდან უფრო ხელშეწყობილები არიან, ვიდრე ბათუმელი ქართველები. მათ არავინ ავიწროებს“; „ქართველები ტოლერანტი ერი ვართ, სხვა ეროვნების და სარწმუნოების ხალხს პატივისცემით ვეპყრობით. მაგრამ არც იმას მივესალმები, რომ ქართულ მიწა-წყალზე უცხოტომელები გაბატონდეს“.

კითხვაზე, „როგორ უყურებთ ბათუმში უცხოელების დამკვიდრებას?“ – პასუხები შემდეგნაირია: რესპოდენტთა 65,5% ბათუმში უცხოელების ყოფნით უკმაყოფილოა. მათი შეხედულებით, უცხოელები საქმდებიან აქ, იკავებენ ადგილობრივების სამუშაო ადგილებს. ამ დროს კი ქართველები ლუკმა-პურის საშოვნელად საზღვარგარეთ მიდიან; გამოკითხულთა 13,8% ფიქრობს, რომ ჩამოსულების ბათუმში დამკვიდრებით მათ არაფერი აკლდებათ. რესპოდენტთა 20,7% არ აქვს ამ საკითხთან დაკავშირებით არავითარი შეხედულება. გამოკითხულთა მხრიდან ზოგიერთი დამატებითი შეფასება ამ საკითხის ირგვლივ შემდეგი სახისაა: „უცხოურ ინვესტიციებს დადებითად ვუყურებ, უცხოელების ბათუმში დამკვიდრებას უარყოფითად“, „რადგან უცხოელი ბათუმში ბინას ყიდულობს, გამოდის, რომ მას აქ ცხოვრების სურვილი აქვს“; „საქართველოში უცხოელი მხოლოდ ტურისტის შემოდება იყოს. სხვები აქ სხვადასხვა გზით დამკვიდრებას ცდილობენ“; „ბათუმში ამდენი უცხოელის დამკვიდრებით, ქალაქის ეთნიკური იერ-სახე თანდათანობით იცვლება“; „ბათუმი ყოველთვის იყო ინტერნაციონალური, თავისი ტოლერანტობით გამორჩეული ქალაქი, მაგრამ ამ ბოლო პერიოდში უცხოელების მასობრივმა შემოდინებამ და აქ დამკვიდრებამ ყოველგვარ ზღვარს გადააჭარბა. გამომდინარე აქედან, უნდა შეწყდეს უცხოტომელებისთვის მოქალაქეობის მინიჭება, ხოლო მინიჭებული ვისაც აქვთ, მათ სასწრაფოდ უნდა ჩამოერთვათ (პირველ რიგში ათასობით თურქს უნდა ჩამოერთვას სააკაშვილის დროს მინიჭებული საქართველოს მოქალაქეობა)“.

კითხვაზე, „ბევრ უცხოელს ბათუმში აქვს საკუთარი ბიზნესი. როგორ უყურებთ მათ საქმიანობას?“ – რესპოდენტებმა შემდეგი სახის პასუხები გასცეს: გამოკითხულთა 27,6% დადებითად უყურებს მათ საქმიანობას. მათი აზრით, ისინი ასაქმებენ ბათუმელებს; რესპოდენტთა 37,9% მათ საქმიანობას საკმაოდ უარყოფითად უყურებს, რადგან, მათი აზრით, არავითარი სიკეთე უცხოელებს ჩვენთვის არ მოაქვთ; გამოკითხულთა 34,5% კი ვერ სცემს დასმულ კითხვაზე ვერავითარ პასუხს. დამატებით, რესპოდენტები შემდეგი სახის შეხედულებებს აფიქსირებენ: „უცხოური ბიზნესი ანადგურებს ჩვენს მცირე მეწარმეებს. მათ აფინანსებენ გარედან (მაგ. თურქ ბიზნესმენებს საქართველოში ეხმარება თურქეთის სახელმწიფო, ხოლო ქართველი მეწარმეები ბედის ანაბარა არიან მიტოვებული)“; „უცხოელი ბიზნესმენების საკმაოდ დიდი ნაწილი ონლაინ რეჟიმში საქმიანობს. ამიტომ ადგილობრივების დასაქმებაზე ის გავლენას ვერ ახდენს“; „ჩვენი ქვეყანა ჩაყლაპა უცხოელმა ბიზნესმა. მაგ., „გლოვო“, „ვოლტი“, „იანდექსი“, „მაქსიმი“, „ბოლტი“ – რუსული ბიზნესებია“.

კითხვაზე, „ხომ არ აკარგვინებს ბათუმელებს სამუშაო ადგილებს ჩვენთან მიგრირებული უცხოელები?“ – რესპოდენტების პასუხები შემდეგნაირია: გამოკითხულთა 34,5% მიიჩნევს, რომ ბათუმელების უმუშევრობა, ძირითადად, გამოწვეულია ქალაქში უცხოელების ყოფნით; 13,8% თავიანთი უმუშევრობის მიზეზად უცხოელებს არ მიიჩნევს; ხოლო გამოკითხულთა 51,7% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. ნახევრად ღია კითხვაზე პასუხებში რესპოდენტების მიერ შემდეგი შეხედულებებიც გაჟღერდა: „უცხოური ბიზნესი (ძირითადად რუსული) – „გლოვო“, „ვოლტი“, „იანდექსი“, „მაქსიმი“, „ბოლტი“ საკმაო რაოდენობის ბათუმელს ასაქმებს და ამით ქალაქში უმუშევრობის შემცირებას უწყობს ხელს“.

კითხვაზე, „როგორ ფიქრობთ, მომავალში საქართველოში, მათ შორის ბათუმში, საცხოვრელად ჩამოსულ უცხოელთა რიცხვი გაიზრდება თუ მოიკლებს?“ – რესპოდენტთა პასუხები შემდეგ-

ნაირია: 5,2% აზრით საცხოვრებლად ჩამოსულთა რიცხვი მოიკლებს; გამოკითხულთა 67,4% ფიქრობს, რომ გაიზრდება; 27,4% კი უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა.

კითხვაზე, „როგორ ფიქრობთ, უნდა მიეცეთ თუ არა საქართველოს მოქალაქეობა და ბინადრობის უფლება უცხოელებს?“ – რესპონდენტებმა ასეთი პასუხი გასცეს: 89,7% მიიჩნევს, რომ უცხოელებს მოქალაქეობა და ბინადრობის უფლება არავითარ შემთხვევაში არ უნდა მიეცეთ; 10,3% ფიქრობს, რომ უცხოელებს უნდა მიეცეთ მხოლოდ ბინადრობის უფლება, ისიც მცირე ვადით; ნახევრად ღია კითხვაზე რესპოდენტთა პასუხებში დაფიქსირდა შემდეგი შეხედულებებიც: „მოქალაქეობა უცხოელს მიენიჭოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პირს საქართველოს წინაშე რაიმე დვაწლი აქვს გაღებული“; „მოქალაქეობის და ბინადრობის უფლების მინიჭებით, ხდება ქართველი ერის ფიზიკური ჩანაცვლება უცხოელი მიგრანტებით“; „საქართველოს მოსახლეობას უცხოეთიდან თავს მოახვიეს ლიბერალური საიმიგრაციო კანონმდებლობა, რომლის მიხედვითაც, გარკვეული მცირე თანხის გადახდის შემდეგ, უცხოელი იღებს ბინადრობის უფლებას“; „უცხოელი მიგრანტების საქართველოში ჩამოსახლებით, სახელისუფლო მაფია უზარმაზარ ფულს მოულობს“; „ქვეყანაში ყველა პირობაა შექმნილი უცხოელთა მიგრაციისთვის, რაც ცვლის ქვეყნის დემოგრაფიულ ბალანსს ქართველი ერის საზიანოდ“.

კითხვაზე, „უცხოეთიდან საქართველოში დაბრუნების ქართველი ეროვნების ბევრ მსურველს შესაბამისი უწყებები ქვეყნის მოქალაქეობის მიღებაზე უარს ეუბნებიან. როგორია თქვენი აზრი ამ საკითხის შესახებ?“ – გამოკითხულთა 91,5% თვალსაზრისით საქართველოს მოქალაქეობა დაუყოვნებლივ უნდა მიენიჭოს საზღვარგარეთიდან სამშობლოში დაბრუნების მსურველ ნებისმიერ ქართველს; 3,9% ფიქრობს, რომ საქართველოში დაბრუნების მსურველ ეთნიკურ ქართველს საქართველოს მოქალაქეობის მიღებისას არავითარი პრივილეგია არ უნდა ჰქონდეს სხვა ეროვნების წარმომადგენლებთან შედარებით; 6,4% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. ნახევრად ღია კითხვაში დამატებით დაფიქსირებულია რესპონდენტთა შემდეგი მოსაზრებები: „ქართველები გარბიან უცხოეთში, ერი მცირდება, ამიტომ ყველა იმ პირს, რომელსაც ძარღვებში ქართული სისხლი უჩქევს, ყოველგვარი ჭოჭმანის გარეშე უნდა მიეცეს საქართველოს მოქალაქეობა“; „უპირობოდ არ შეიძლება მოქალაქეობის მიცემა (მაგ. თურქეთიდან საქართველოში შემოსული თურქი შეიძლება თავს ქართველად ასაღებდეს, სწორედ ასეთ ვაი-ქართველებს მისცა მოქალაქეობა მ. სააკაშვილმა. ვფიქრობთ, მათი ნაწილი თურქეთის აგენტია)“; „იმათ, რომელთაც მხოლოდ გვარი აქვთ ქართული და არ იციან ქართული ენა, არ უნდა მიეცეთ საქართველოს მოქალაქეობა. ასევე, არ უნდა მიეცეთ მოქალაქეობა იმ პირებს, ვისაც ჩადენილი აქვს დანაშაული ქვეყნის წინაშე“; „ბევრი ქართველი უმუშევრობის გამო გარბის საზღვარგარეთ, ამიტომ, ქვეყანა ქართველებისგან რომ არ დაიცალოს, სახელმწიფომ ყველაფერი უნდა იღონოს ქართველი ემიგრანტების რეპატრიაციისთვის და მათ შეუქმნას სამშობლოში ღირსეული სამუშაო ადგილები“.

კითხვაზე, „როგორ ფიქრობთ, ცხოვრობენ თუ არა ბათუმში არალეგალური მიგრანტები?“ – გამოკითხულებმა შემდეგნაირად უპასუხეს: მათი 67,7% აზრით, ბათუმში არალეგალური მიგრანტები ცხოვრობენ; 12,3% აზრით, ბათუმში არალეგალები არ ცხოვრობენ; 7,4% მიიჩნევს, რომ არალეგალები ქალაქში მცირე რაოდენობით არიან; 16,6% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა.

იმ ფაქტს, როს საქართველოში არალეგალები არიან, ადასტურებს ეკონომიკის ექსპერტი სოსო არჩვაძე, რომელიც ოფიციალურ დოკუმენტებზე დაყრდნობით ამბობს, რომ 2025 წლის 6 თვის მონაცემებით, საქართველოს ტერიტორიაზე უკანონოდ ყოფნის გამო, უცხო ქვეყნის 525 მოქალაქე იქნა გაძევებული, რაც 280%-ით აჭარბებს წინა წლის ანალოგიური პერიოდის მაჩვენებელს (არჩვაძე, 2025, გვ. 4). იმ ფაქტს, რომ არალეგალი მიგრანტები არა მარტო ცხოვრობენ საქართველოში, არამედ არალეგალურად მუშაობენ კიდევ, ადასტურებს პროფკავშირების გაერთიანების თავმჯდომარის მოადგილე რ. ლიპარტელიანი, რომელმაც აღნიშნა, რომ საქართველოში არალეგალების და-

საქმების ფაქტებს ამოწმებს მონიტორინგის სპეციალური სააგენტოები (ლიპარტელიანი, 2025 , გვ. 6).

ჩვენი მხრივ დავამატებთ, რომ საჭიროა ამ კუთხით გამკაცრდეს კანონმდებლობა, რათა არალეგალურ მიგრანტებს ჩვენს ქვეყანაში იოლი დასაქმების შესაძლებლობა არ მიეცეთ, რადგან სამუშაო ადგილები (მათ შორის დაბალი დონისაც) ჩვენი ქვეყნის მოქალაქეებისთვის პრობლემატურია.

არალეგალური მიგრაცია პრობლემას ქმნის იმ კუთხითაც, რომ ამ სახის მიგრანტების ნაწილი, შემოსული არიან ისეთი ქვეყნებიდან, სადაც ისინი კრიმინალური საქმიანობისთვის იძებნებიან (ავღანეთი, პაკისტანი, ირანი და ა.შ.).

ბოლო დროს ქართულ საზოგადოებაში დიდი ვნებათაღელვა გამოიწვია არაბული კომპანია „იგლ ჰილსის“ საქართველოში შემოსვლამ და საქართველოს მთავრობასთან დადებულმა ხელშეკრულებამ, რომლის თანახმადაც ეს კომპანია საქართველოში აბანდებს 6,6 მილიარდიან (დოლარებში) ინვესტიციას და სანაცვლოდ ყიდულობს მიწებს კრწანისში და გონიოში, სადაც მოახდენს მათ თანამედროვე სტილში განაშენიანებას. კითხვაზე, „როგორია თქვენი აზრი ამ არაბული კომპანიის ჩვენთან შემოსვლასთან თაობაზე?“ – გამოკითხულთა 17,2% დადებითად აფასებს არაბული საინვესტიციო კომპანიის საქართველოში შემოსვლას. რესპონდენტთა 68,6% კი უარყოფითადაა განწყობილი ამ კომპანიის საქართველოში შემოსვლასთან დაკავშირებით და მიაჩნია, რომ მისი საქმიანობის მიზნები შეუთავსებელია ქვეყნის ინტერესებთან; 14,2% უჭირს ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა. რესპონდენტებმა გამოთქვეს ასეთი შეხედულებებიც: „პროექტი მიუღებელია, რადგან, ძირითადად, მიმართულია არაბების გონიოში ჩასახლებაზე და არა ადგილობრივი მოსახლეობის ეკონომიკურ კეთილდღეობაზე“; „არ ქვეყნდება პროექტის პირობები. საინტერესოა, ხალხის ზურგს უკან რა დოკუმენტს მოეწერა ხელი“; „ეს არაბული ინვესტიცია ძალიან მნიშვნელოვანია საქართველოსთვის. ყველაფრის პოლიტიკურ პრიზმაში გატარება არ შეიძლება“; „ინვესტიცია კარგია, მაგრამ მას არ უნდა მოყვეს უცხოტომელების ჩვენთან დამკვიდრება. ქალაქში რომ გავდივარ, თავი ხანდახან რომელიმე ისლამურ ქვეყანაში მგონია“; „ამ ინვესტიციას აქვს როგორც დადებითი, ასევე, უარყოფითი მხარე. დადებითია საქართველოში დიდი ინვესტიციის ჩადება, უარყოფითი – უცხოტომელების ჩვენთან მასობრივი შემოსვლა და დამკვიდრება“; „ნებისმიერ უცხოურ ინვესტიციას შემოსვლის უფლება უნდა მიეცეს იმ პირობით, რომ ინვესტიციის შედეგად დასაქმებულების 90% იქნება ადგილობრივი; არაბულ ინვესტიციას მივესალმები, რადგან გონიოს პოლიგონის ტერიტორია, ფაქტობრივად, „მკვდარია“, ის არავითარ შემოსავალს არ იძლევა. ამავდროს „იგლ ჰილსთან“ ურთიერთობები საზოგადოებისათვის გამჭირვალე უნდა იყოს“; „ტერიტორია არაბებს უვადო სარგებლობაში არ უნდა გადაეცეთ. ვადა უნდა იყოს განსაზღვრული, მაქსიმუმ 25 წელი“; „ეს უკვე არაბების ტერიტორიაა და შემოიყვანს იმას, ვისაც საჭიროდ ჩათვლის“; „თუ არაბული პროექტი განხორციელდა, უახლოეს 5-7 წელიწადში ეროვნულ უმცირესობად გადავიქცევით და ქვეყანას დავკარგავთ, გაერომ ჩვენ მომაკვდავი ერების სიაში შეგვიყვანა; არც ერთი გოჯი ქართული მიწა უცხოელების ხელში არ უნდა გადავიდეს, ხოლო რაც მიითვისეს, ხელიდან უნდა გამოვტაცოთ, უნდა მოხდეს მახინჯი ხელშეკრულებების ანულირება“.

დასკვნები: კვლევის შედეგად მკითხველს უქმნის უფრო ცხად და გარკვეულ წარმოდგენას საკვლევი თემატიკის ირგვლივ. ყველა დასმულ კითხვაზე რესპონდენტების მიერ გაცემული იყო საკმაოდ კვალიფიციური პასუხი. გამოკითხვით გამოიკვეთა იმ მწვავე საკითხების წრე, რომლებზეც სწრაფი რეაგირება გადაუდებელ ამოცანად გვესახება. ერთ-ერთ ასეთი საკითხია არასახარბიელო დემოგრაფიული ვითარება საქართველოში. როგორც თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი, ანზორ სახვაძე აღნიშნავს, „საქართველოს წინ დემოგრაფიული კატასტროფა ელის, რადგან ქვეყანაში შობადობის მაჩვენებელი კლებულობს და მას გარდაცვალების

მაჩვენებელი აჭარბებს. საწყენია უცხოელი დემოგრაფების დასკვნა, რომ ქართული ეთნოსი ძალიან სწრაფად მცირდება. გაეროს მონაცემებით, 2050 წლისთვის ქართველები თავიანთ სამშობლოში ეთნიკურ უმცირესობაში აღმოჩნდებიან“ (სახვადე, 2025, გვ. 10-11).

რესპონდენტებისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია არალეგალური მიგრაციის საკითხი. ამიტომ, ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, საჭიროა ისეთი ტიპის უსაფრთხოების კონცეფციის შემუშავება, რომელიც ქვეყანაში უკანონო მიგრაციას შეზღუდავს. ამ მხრივ, ჩვენი აზრით, საჭიროა აიკრძალოს უძრავი ქონების შეძენის გზით ბინადრობის უფლების მოპოვება. ასევე, მიზანშეწონილია, მიგრანტთა უკანონო შემოსვლის, დასაქმების თუ ბინადრობის უფლების მინიჭების მკაცრი, ჩამკეტი მექანიზმების შემუშავება და ამოქმედება. უცხოელთა საქართველოში მასობრივი მოზღვა-ვების ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორი საქართველოში მოქმედი ლიბერალური კანონმდებლობაა, რომელშიც ცვლილებები დაუყოვნებლივ უნდა შევიდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, თუ ასე გაგრძელდა, შეიძლება საკუთარ ქვეყანაში უმცირესობაში აღმოვჩნდეთ.

კვლევის შედეგად ჩამოგვიყალიბდა შემდეგი მოსაზრებები: ბინადრობის უფლება არ უნდა იყოს კავშირში თანხასთან და უძრავი ქონების ფლობასთან; ბინადრობის უფლება არ უნდა იყოს შემდგომში ქვეყნის მოქალაქეობის მოთხოვნის საფუძველი; ჩვენთან უცხოელებს მუშაობის უფლება უნდა მიეცეთ მხოლოდ იმ სამუშაო პოზიციებზე, რომლებზეც ადგილობრივი კადრების მოძიება შეუძლებელია; ყველა ის საერთაშორისო ხელშეკრულება, რომელიც გვაავალდებულებს უცხოელე-ბისათვის ბინადრობის და მოქალაქეობის მინიჭებას, უნდა გაუქმდეს; კონსტიტუციაში უნდა ჩაიწეროს, რომ საქართველოს კანონები და სასამართლო გადაწყვეტილებები, უპირატესია ვიდრე ნებისმიერი საერთაშორისო ხელშეკრულებები და კონვენციები. ამ მხრივ, დადებითად უნდა შეფას-დეს ის ფაქტი, რომ 2026 წლიდან საქართველო ეტაპობრივად ტოვებს ულტრალიბერალურ მიგრა-ციულ მოდელს და გადადის მართვად მიგრაციულ პოლიტიკაზე, სადაც კონტროლი იწყება არა საზღვარზე, არამედ მგზავრობის გადაწყვეტილების მიღების მომენტში.

ბოლო პერიოდში ძალიან დიდი აჟიოტაჟია გონიოში და კრწანისში არაბული დევლოპერული კომპანიის „იგლ ჰილსის“ შემოსავალთან დაკავშირებით, რომელმაც ჩვენთან 6,6 მილიარდი დოლარის ინვესტიცია უნდა განახორციელოს. განსაკუთრებული ყურადღება რესპონდენტების მხრიდან ექცევა იმ გარემოებას, რომ ამ კომპანიასა და საქართველოს სახელმწიფოს შორის გაფორ-მებულ ხელშეკრულებას კომერციული საიდუმლოების სტატუსი აქვს. ჩვენი აზრით, ამ ხელშეკრუ-ლების ტექსტი აუცილებლად უნდა გასაჯაროვდეს, თორემ საქართველოს მოქალაქეებს ყოველთ-ვის ექნებათ ეჭვი, რომ აქ რაღაც ფარულ გარიგებას აქვს ადგილი. გამოკითხულებს განსაკუთრებით აღელვებთ ქვეყანაში უცხოელების (განსაკუთრებით არაბების) მასობრივი შემოდინების საკითხი. ჩვენი აზრით, ამ პრობლემას გარკვეულწილად შეარბილებდა საქართველოს კანონმდებლობაში ისეთი პუნქტის შეტანა, რომელიც აკრძალავდა ჩვენთან უცხოელების კომპაქტურ დასახლებას. ამასთან ერთად, კარგი იქნებოდა ასეთი დიდი პროექტი განხორციელებულიყო ტენდერის გზით.

საბოლოო ჯამში შეიძლება ითქვას, რომ რესპონდენტებმა, სოციოლოგიური კვლევის მეშვეო-ბით, გამოკვეთეს ის ძირითადი ასპექტები, რომელთა გათვალისწინება ხელს შეუწყობს საქართვე-ლოში მცხოვრებ სხვადასხვა ეთნოსს შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებას. გამოკითხვაში მონაწილეთა პასუხების საკმაო სიმწვავე, გარკვეულწილად, ალბათ, განპირობებულია იმ ფაქტო-რით, რომ საქართველო თავისი ისტორიის მანძილზე ხშირად გამხდარა სხვისი გეოპოლიტიკური თამაშების ობიექტი, ამიტომაც ჩვენს მოსახლეობაში გამძაფრებულია სახელმწიფო და ეროვნული უსაფრთხოების აღქმა.

ბიბლიოგრაფია

- არჩვაძე, ს. (2025). რამდენი არალეგალი უცხოელი ცხოვრობს საქართველოში. გაზ. „კვირის პალიტრა“, #27, გვ. 4.
- ეთნოსები საქართველოში. (2008). თბილისი: საქართველოს სახალხო დამცველის ბიბლიოთეგამოსაცემად მომზადებულია საქართველოს სახალხო დამცველთან არსებული ტოლერანტობის ცენტრის მიერ.
- ლიპარტელიანი, რ. (2025 წლის 12. V). ქართულ კომპანიებში ადგილობრივს უცხოური სამუშაო ძალა ანაცვლებს. გაზ. „რეზონანსი“, გვ. 6.
- სახვაძე, ა. (2025 წლის 6 V). 2050 წლისათვის ქართველები თავიანთ სამშობლოში ეთნიკურ უმცირესობაში აღმოჩნდებიან. გაზ. „კვირის პალიტრა“, გვ. 10-11.
- Harper, D. (n.d.). Ethnos. In Online Etymology Dictionary. Retrieved March 29, 2025, from <https://www.etymonline.com/word/ethnos>

ATTITUDES OF THE INDIGENOUS POPULATION OF BATUMI TO THE LIVING AND RECENTLY MIGRATED OTHER ETHNIC GROUPS (ACCORDING TO A SOCIOLOGICAL SURVEY)

Nugzar Chkhaidze

Doctor of Philosophy, Senior Researcher at Niko Berdzenishvili

Institute of Batumi Shota Rustaveli State University

E-mail: nugzar.chkhaidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2795-791X>

Abstract: The relevance of the research topic relates to the fact that recently there has been a sharp increase in the number of foreigners in Batumi; there also has been a rise of political activation among the local population of non-Georgian origin. Therefore, city of Batumi is of considerable interest. The attitude of the Georgian population of Batumi towards this issue. The purpose of our research is, through a sociological survey of representatives of the Georgian nationality in Batumi, to highlight the issues related to one or another socio-political and economic aspects of non-Georgians (including mainly foreigners) living in the city.

The fact that Batumi is distinguished for its multi-ethnic composition significantly increases the degree of reliability of the research. Based on these circumstances, it is clear that the Georgians from Batumi, with one frequency or another, always communicated with the representatives of other nations, which leads to a high level of reliability of their answers.

As for themes of the research, it follows a scheme that includes: Duration of life in Batumi; Attitude of Georgians towards non-Georgians living in Batumi in general; Have relatives or friends of non-Georgian origin; The existence of any kind of fact that there is any kind of harassment of non-Georgians by the state, certain groups of people or individuals; Attitude to foreign businesses in Batumi; The role of foreign business in Batumi to employment of indigenous population of Batumi; Attitude to foreigners who came to work in Batumi; A point of view on the prospects of further life of settled in Georgia foreigners and local non-Georgians in Batumi; Problems of illegal migration; The issue of granting Georgian citizenship and residence rights to foreigners; Difficulties in granting Georgian citizenship to persons of Georgian nationality from abroad; Expediency of entering of an Arab company "Eagle Hills".

In general, we can say that the main goal of the research topic is to outline the main problems that exist in relation to foreigners living in Batumi through sociological research. The relevance of the topic is due to the recent increase in the flow of foreigners to the city and the attitude of the Georgian population of Batumi towards this serious problem.

Key words: Investment, foreigner, ethnicity, migration, employment.

* * *

Introduction: The term „ethnos“, a word of Greek origin in some way corresponds to Georgian ‘eri’ or ‘nation’. "From Greek *ethnos* "people, nation, class, caste, tribe; – a number of people accustomed to live together; used to form modern compounds in the social sciences" (Harper, n.d.).

The common historical past and culture we can thought out as the main constituents of the ethnos. We also may consider Ethnos a powerful factor that significantly determines uniqueness (identity) of this or that

ethnic group. The relationship between indigenous groups is the object of attention of many sciences (ethnology, history, psychology, political science, etc.). Ethnos are also studied by sociology (there is a special subject ethnosociology) (Ethnos in Georgia, 2008).

The specificity of the study of ethnic groups by sociology lies in the fact that its content is determined by direct contact with the representatives of this or that nation, which is carried out through a sociological survey of the respondents. The information obtained in this way is very convincing, which indicates the special role of sociology in the research of ethnic groups. Our research is also aimed at the fact that according to the sociological survey of the Georgian population of Batumi, the main subject of which is Batumi Autochthonous population, by sociological study of the attitude of the population towards non-Georgians living in the city; let us make a certain contribution to clarify this rather difficult issue.

Based on the answers of the respondents, we learn what moods dominate in Batumi relative to non-Georgians among the Georgian population. Sociological By research (also, the demands that the Georgian respondents demand from the government were highlighted. In terms of dependence on other ethnic groups, they generally want the state to implement a stricter policy in expelling illegal migrants (mainly from Asian and African countries) from the country.

In our opinion, more steps that are efficient should be taken by the state in this regard. For example, some of the respondents point to the danger that may follow the uncontrolled migration of people from developing countries and point to the numerous terrorist acts in Europe, which are mainly carried out by migrants from Asian and African countries. Regarding the work, one interesting circumstance should be emphasized – sociological research was conducted in Batumi, which is distinguished by the poly-ethnicity of the population. Therefore, the people of Batumi are better at inter-communal relations than those who live in a mono-ethnic environment. This factor allows us to see more deeply the problems that exist in mutual relations.

Methods. Based on the research topic, the target group of our empirical sociological research was selected Georgian nationalities living in Batumi (mainly in its old districts) for different durations of time, regardless of educational censorship and other factors (when selecting respondents, attention was paid only to their interest in the mentioned topic).

In order to study the issue, a quantitative study was conducted using the questionnaire method. The persons to be questioned were selected based on the principle of random selection of respondents.

Along with answering the closed questions asked in the questionnaire, through semi-open questions, the respondents could provide additional information in the form of a note about any issue.

In our survey, respondents were filling out the questionnaires. Altogether, 200 respondents of both sexes were interviewed.

The main sources of obtaining the material of the conducted sociological research were the results of the questionnaire survey of – respondents and various publications related to the research topic.

It should be emphasized here that due to the lack of resources needed for large-scale research, the research is local. It was of a nature, so the extrapolation of its results did not spread to the whole country.

Reasoning. As for the questions asked to the respondents in the sociological questionnaire, based on which the research was conducted, it is of the following type: to the question – „Are you an indigenous Batumi resident? “ – 41.1% of respondents answered that they were born and live in Batumi; 51.7% were not born in Batumi, but have been living here for a long time; 7.2% recently became Batumi residents. To the question – „Batumi is a multinational city, many non-Georgians were born and live here, what is your attitude towards them? “ – 71.8% of respondents answered that they have the same positive attitude towards all nations; 4.6% prefer Slavs (Russians, Ukrainians and Belarusians); 3.4% – Europeans; 4.5% – Caucasians; 7.0%

do not welcome the life of representatives of any other nation in Batumi; 8.7% of respondents find it difficult to answer this question.

In addition to this semi-open question, the following types of points of view are recorded in writing (the text is conveyed unchanged now and later): „The number of foreigners should not exceed some limit, the demographic balance should not change, there should not be a problem from the point of view of national security“. „I am against the influx of non-Georgians to Batumi and staying. No one forbids you to come to visit, come, but live with us permanently – under no circumstances“; „The vast majority of the city's population must be Georgian“; „Europeans can live in Batumi, Asians can't“.

To the question, „Do you have a non-Georgian relative, relative or friend“, –74.5% of the respondents answered that they have no one; 20.3% – have a small circle of relatives and friends of non-Georgians, and 5.2% have a rather large circle of relatives and friends of non-Georgians.

To the question – „Do non-Georgians living in Batumi experience harassment from the state or certain groups in any way“? – the respondents answered as follows: according to 92.4% of respondents, non-Georgians living in Batumi do not experience any harassment from anyone; 0.5% think they sometimes suffer; 0.2% believe that non-Georgians from Batumi are often victims of violence; 7.9% of respondents find it difficult to answer this question. Regarding this question, the following types of textual points of view are recorded from the respondents that – „not harassment, Russians, Ukrainians and Turks rather feel as if they were in their countries“; „On the contrary, non-Georgians are characterized by excessive insolence“; „Some non-Georgians who live in Batumi are avid chauvinists and raise their children „as Velikoderzhavny derzhimordas“ (Rus. For 'Great-power smug-snouts'); Non-Georgians feel spiteful in Batumi. The government supports them in every possible way, for example, Russian and Ukrainian schools are open for them, they have their own kindergartens, and no one interferes with business activities, etc. They are more supported by the local government than Georgians from Batumi. No one harasses them“; „Georgians are a tolerant nation, we treat people of other nationalities and religions with respect. Nonetheless, I do not welcome the fact that Georgian land and water will be dominated by foreigners.“

To the question, „How do you view the settlement of foreigners in Batumi? “ – The answers are as follows: 65.5% of the respondents are dissatisfied with the presence of foreigners in Batumi. According to them, foreigners work here taking over the jobs of locals. At this time, Georgians go abroad to earn a living; 13.8% of respondents think that they lack nothing by settling the arrivals in Batumi. 20.7% of the respondents have no opinion on this issue. Some additional assessments from the interviewees regarding this issue are as follows: „I look positively at foreign investments, negatively“– at the settlement of foreigners in Batumi, „because a foreigner buys an apartment in Batumi, it turns out that he wants to live here“; Foreigners may be only tourists in Georgia. Others try to settle here in various ways“; „With the settlement of so many foreigners in Batumi, the ethnic appearance of the city is gradually changing,“; Batumi has always been an international city distinguished by its tolerance, but recently the mass influx of foreigners and their settlement has exceeded all limits. Based on this, the granting of citizenship to foreigners should be stopped, and those who have been granted it should be immediately deprived (first of all, thousands of Turks should be deprived) of the Georgian citizenship granted during Saakashvili's time. “

To the question, „many foreigners have their own business in Batumi. How do you view their work“? – Respondents gave the following answers: 27.6% of respondents have a positive view of their work. According to them, they employ the people of Batumi; 37.9% of the respondents look at their activities quite negatively, because, in their opinion, foreigners do not bring us any good; 34.5% of respondents cannot answer any question. Additionally, respondents state the following views: „foreign businesses are destroying our small entrepreneurs. They are financed from outside (e.g. Turkish businesspersons are helped in Georgia by the

Turkish state, and Georgian entrepreneurs are abandoned to their fate); “A large number of foreign businessmen work online. Therefore, it cannot affect the employment of locals; foreign business has swallowed up our country. E.g. „Glovo“, „Volt“, „Yandex“, „Maxim“, „Bolt“, are Russian businesses“.

To the question, „Do foreigners who migrated to us lose their jobs for Batumi residents“? – The answers of the respondents are as follows: 34.5% of respondents believe that mainly the presence of foreigners in the city causes the unemployment of Batumi residents; 13.8% do not consider foreigners as the reason for their unemployment; and 51.7% of respondents find it difficult to answer this question. In the answers to the semi-open question, the respondents expressed the following views: „foreign business (mainly Russian) – „Glovo“, „Volt“, „Yandex“, „Maxim“, „Bolt“ – employs a considerable number of Batumi residents and thus contributes to the reduction of unemployment in the city“.

To the question, „Do you think that in the future the number of foreigners who came to live in Georgia, including Batumi, will increase or decrease? “ – Respondents' answers are as follows: 5.2% think that the number of people who come to live will decrease; 67.4% of respondents think that it will increase; 27.4% find it difficult to answer this question.

To the question, „What do you think, should Georgian citizenship and residence rights be granted to foreigners“? – Respondents gave the following answer: 89.7% believe that foreigners should not be given citizenship and the right of residence under any circumstances; 10.3% think that foreigners should be given only the right of residence, that too for a short period of time; The following views were recorded in the respondents' answers to the semi-open question: „citizenship should be granted to a foreigner only if the person has made any contribution to Georgia“; “By granting citizenship and right of residence, the Georgian nation is physically replaced by foreign migrants;” “The population of Georgia was subjected to liberal immigration legislation from abroad, according to which, after paying a certain small amount, a foreigner receives the right of residence”; foreign migrants In Georgia By settling, the official mafia earns huge money“; “All conditions have been created for the migration of foreigners in the country, which changes the demographic balance of the country to the detriment of the Georgian nation.”

To the question, „Many Georgian nationals wishing to return to Georgia from abroad are refused citizenship by the relevant agencies. What is your opinion on this issue“? – From the point of view of 91.5% of respondents, Georgian citizenship should be immediately granted to any Georgian wishing to return to his homeland from abroad; 3.9% think that an ethnic Georgian wishing to return to Georgia should not have any privileges compared to representatives of other nationalities when obtaining Georgian citizenship; 6.4% find it difficult to answer this question. In the semi-open question, the following opinions of the respondents are additionally recorded: „Georgians are running abroad, the nation is shrinking, therefore all those persons who have Georgian blood in their veins should be granted Georgian citizenship without any hesitation“; cannot be granted citizenship unconditionally (e.g. A Turk who entered Georgia from Turkey can pretend to be a Georgian, it is precisely such Georgians who were granted citizenship by M. Saakashvili. We think some of them are Turkish agents; “Those who only have a Georgian surname but do not know the Georgian language should not be granted Georgian citizenship. Also, citizenship should not be granted to persons who have committed crimes against the country“; “Many Georgians are running abroad due to unemployment, therefore, in order for the country not to be emptied of Georgians, the state should do everything for the repatriation of Georgian immigrants and create decent jobs for them in their homeland”.

To the question, „Do you think illegal migrants live in Batumi“? – The interviewees answered as follows: according to 67.7% of them, illegal migrants live in Batumi; According to 12.3%, illegals do not live in Batumi; 7.4% believe that there are few illegals in the city; 16.6% find it difficult to answer this question.

Economic expert Soso Archvadze confirms the fact that Ross is illegal in Georgia. Based on official documents, according to the data of 6 months of 2025, 525 citizens of foreign countries had been expelled due to their illegal stay on the territory of Georgia; that is 280% higher than the figure of the same period of the previous year (Archvadze, 2025, p. 4). It confirms the fact that illegal migrants not only live in Georgia, but also work illegally. Union of Trade Unions Deputy Chairman R. Liparteliani, who noted that special monitoring agencies check the facts of employment of illegals in Georgia (Liparteliani, 2025, p. 6).

For our part, we will add that it is necessary to tighten the legislation in this regard, so that illegal migrants should not get the opportunity to easy employment in our country, because jobs (including low-level ones) are problematic for the citizens of our country.

Illegal migration creates a problem in the sense that some of these types of migrants have entered from countries where they are wanted for their criminal activities (Afghanistan, Pakistan, Iran, etc.).

Recently, the Arab company „Eagle Hills” entering Georgia and the agreement signed with the Georgian government caused great excitement in the Georgian society, according to which this company invests 6.6 billion (in dollars) in Georgia and instead buys lands in Krtsanisi (Tbilisi) and Gonio (Adjara), where it will develop them in a modern style. To the question, „What is your opinion about the entry of this Arab company into us”? – 17.2% of respondents positively evaluate the entry of the Arab investment company into Georgia. 68.6% of the respondents have a negative attitude regarding the entry of this company into Georgia and believe that the goals of its activities are incompatible with the interests of the country; 14.2% find it difficult to answer this question. The respondents also expressed the following views: „project is unacceptable, because it is mainly aimed at the settlement of Arabs in Gonio, and not at the economic well-being of the local population”; „Project conditions are not published. It is interesting what document was signed behind people's backs”; „This Arab investment is very important for Georgia. Not everything can be carried out in a political prism”; „Investment is good, but it should not be followed by the establishment of foreigners with us. When I go out into the city, I sometimes feel as if I am in some Islamic country”. This investment has both positive and negative sides. It is positive to make a big investment in Georgia, negative – mass entry and establishment of foreigners with us”; „Any foreign investment should be allowed to enter provided that 90% of the employees as a result of the investment will be local; I welcome Arab investment, because the territory of Gonio Polygon is actually „dead”, it does not provide any income. At the same time, relations with ‘Eagle Hills’, should be hard for society”; „The territory should not be given to the Arabs for life use. The term must be specified, maximum 25 years”; „This is already the territory of the Arabs and will bring in those who deem necessary”; „If the Arab project is implemented, in the next 5-7 years we will turn into a national minority and lose the country, the United Nations has included us in the list of dying nations; Not a single piece of Georgian land should be transferred to the hands of foreigners, and what was appropriated should be taken out of our hands, ugly agreements should be annulled”.

Conclusions: Because of the research, it creates a clearer and certain idea for the reader about the research topic. Respondents gave quite qualified answers to all questions. The survey revealed the circle of acute issues to which quick response is an urgent task. One of these issues is the unfavourable demographic situation in Georgia. As Tbilisi Ivane Javakhishvili University professor Anzor Sakhvadze, notes that a demographic catastrophe awaits „Georgia, because the birth rate in the country is decreasing and the death rate exceeds it. It is sad to see the conclusion of foreign demographers that the Georgian ethnos is decreasing very quickly. According to UN data, by 2050 Georgians will be in an ethnic minority in their homeland” (Sakhvadze, 2025, p. 10-11).

The issue of illegal migration is very important for respondents. Therefore, in the interests of the country, it is necessary to develop a type of security concept that will limit illegal migration in the country. In

this regard, in our opinion, it is necessary to prohibit the acquisition of the right of residence through the purchase of real estate. In addition, it is advisable to develop and implement strict, locking mechanisms for illegal entry of migrants, granting the right of employment or residence. One of the contributing factors to the mass influx of foreigners to Georgia is the liberal legislation in force in Georgia, in which changes ought to occur immediately. Otherwise, if this continues, we may find ourselves in the minority in our own country.

As a result of the research, the following opinions were formed: the right of residence should not be related to the amount and ownership of real estate; The right of residence should not be the basis for requesting the citizenship of the country; Foreigners should be allowed to work with us only in those job positions on which It is impossible to find local personnel; All the international agreements that oblige us Granting residence and citizenship to foreigners should be abolished; It should be written in the constitution that the laws and court decisions of Georgia are superior to any international agreements and conventions. In this regard, the fact that from 2026, Georgia is gradually leaving the ultra-liberal migration model and moving to a manageable migration policy, where control begins not at the border, but at the moment of making a decision to travel, should be positively evaluated.

Recently, there has been a lot of hype in Gonio (Adjara) and Krtsanisi (Tbilisi) regarding the income from the Arab development company „Eagle Hills“, which is to invest 6.6 billion dollars in us. Special attention is paid to the fact that the agreement signed between this company and the state of Georgia has the status of commercial secret. In our opinion, the text of this agreement ought to be public; otherwise, the citizens of Georgia will always have doubts that there is some secret deal here. The interviewees are particularly concerned about the mass influx of foreigners (especially Arabs) into the country. In our opinion, this problem would be somewhat mitigated by the inclusion of such a clause in the legislation of Georgia, which prohibited the compact settlement of foreigners with us. Along with this, it would be good if such a large project was implemented through a tender.

In the end, it can be said that the respondents, through sociological research, identified the main aspects, the consideration of which will contribute to the improvement of relations between different ethnic groups living in Georgia. The considerable intensity of the answers of the participants in the survey is probably because Georgia has often become the object of other people's geopolitical games throughout its history that is why the perception of state and national security is intensified among our population.

Bibliography

- Archvadze, S. (2025). How many illegal foreigners live in Georgia? *Newspaper „weekly palette“*, #27, p. 4.
- Ethnic groups in Georgia*. (2008). Tbilisi: It was prepared for the publication of the Library of the Public Defender of Georgia by the Tolerance Centre under the Public Defender of Georgia.
- Lipartelian, R. (12/V/2025). Local labour force replaces local in Georgian companies. *Newsp. „Resonance“*, p. 6.
- Sakhvadze, A. (6/V/2025). By 2050, Georgians will be in an ethnic minority in their homeland. *Gas. „palette of the week“*, p. 10-11.
- Harper, D. (n.d.). Ethnos. In Online Etymology Dictionary. Retrieved March 29, 2025, from <https://www.etymonline.com/word/ethnos>